BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
34 F
6

17

Digitized by Google

ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINCIPIS, ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBRI DECEM.

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, nuper ad Græcum exemplar diligentiſſimè recogniti.

Cum Donati Acciaioli Florentini uiri doctiſsimi Commentarijs, denuò in lucem editis.

Quot tibi, Lector, ex hac poſtrema editione locos reſtitutos habeas, noſtra hæc ſi cum cæteris conferas, facilè deprehendes. Nam præter uerba mutilata & confuſa, integras quoque lineas, quæ in prioribus editionibus non habebantur, fideliter reſtituimus.

Bibliotheca S. Onuphrij

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS,
Apud Franciſcum, & Gaſparem Bindonum fratres.
M D LXV.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

12.34.F.6

DONATI ACCIAIOLI
FLORENTINI IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM ARISTOTELIS
ad clariſsimum uirum Coſmum Medicen,

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

PROOEMIVM.

CVM poſt interitum quorundam doctiſsimorũ hominum ſtudia Florentina magna ex parte remiſſa uiderentur: uenit in hanc urbem Argyropylus Byzantius, uir ingenio præſtans ſummuſque philoſophus, ut iuuentutem literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iamque plures annos doctrinam tradidit nobis tanta copia, tam multiplicibus uarijsq; ſermonibus, ut uiſus ſit temporibus noſtris ueterum philoſophorũ memoriam renouare. Sed inter cætera philoſophiæ opera cum Ariſtotelis libros qui ad Nicomachum de moribus ſcribuntur mirificè eſſet complexus: eos tuo nomine latinos fecit: publiceq; deinde explicuit: non ſine magna audiẽtium approbatione. Habẽt enim libri ij ſummam dignitatem admirabilemque doctrinam: ordinem uerò prope ſingularem. Itaq; ſi accurata & exquiſita quædam explanatio accedat, magnum auditoribus afferent fructum. quod ego iam inde ab initio mecum conſiderãs unà cum pleriſque alijs qui huius quoq; præceptoris diſciplinam ſequuntur, in ijs audiendis præcipuã curam diligentiamq; adhibui, ut ea tantum documenta perciperem quæ ad bonos mores, & rectam uiuendi ratione conferrent, poſt ea uerò cum uiderem hos libros à te, & ab ijs omnibus qui ingenio uehementer excellunt libentiſsimè legi, ulterius progrediendum ratus: expoſitionem huius doctoris accommodatam præcipuè menti Philoſophi literis mandare conſtitui, ut ij qui adeſſe non potuerunt, & harũ rerum deſiderio tenerẽtur, hæc quæ nos ex eius ore accepimus, percipere & ipſi pro arbitrio poſſent. quare traductionem illius ac ordinem explicandi pluribus uerbis ſecuti ſumus, lata interdum & diffuſa oratione utentes, ut explanatio aperta magis, magisq; omnibus eſſet communis. Verum tibi Coſme ac Petro filio tuo hæc omnia accepta referri debent: quorum opera factum eſt ut ex uberrimis ſermonibus huius ſummi philoſophi, antiquorũ more ad ciues ueſtros manaret doctrina, & in Florentia urbe in qua cæteræ artes magnopere uigent, floreret etiam quoad fieri poteſt ſtudium ſapientiæ. quare nemo mirari debet ſi ho-

Io. Argyropylus Byzantius.

mines eruditi omnes uigilias ac exercitationes ingenij ſui ad uos potiſsimũ deferunt. Hæc autem tuo præcipue nomine ſcribenda ſuſcepimus, quia uiro excellentiſsimo omni genere uirtutis nullos ſermones gratiores fore arbitramur, quam eos qui de moderatione animi: de liberalitate: magnificentia, cæteriſq; uirtutibus referuntur: in quibus tu unus tantum excellis: quã tum & nos ſcimus, & ipſa ingens frequenſq; de te fama declarat, quæ non contenta Italiæ finibus: longius latiusq; progreſſa couſq; parua ſit, ut apud exteras gentes tuum nomen multorum linguis atq; literis celebretur. Hoc tibi gloriæ primo, cæteris deinde ciuibus exemplo eſſe debet: ut quantum ſtudio & labore contendere poſſunt, ſummas uirtutes tuas imitentur, taleſq́ue euadant quales Ariſtoteles uiros felices, & omni probitate perfectos ijs ſuis libris expreſsit: quos nunc in manibus habemus, ut eorum explanationem, ſicut diximus, in medium afferamus, præmiſsis antea nonnullis quę cognitu neceſſaria uidebantur. Antequam aggrediamur expoſitionẽ libri Moralium, non inutile erit definitionem primo philoſophiæ, deinde diuiſionem eiuſdem: aliaque nonnulla in medium afferre, quæ ad hanc materiam declarandam non mediocriter pertinere uidentur.

Philoſophia definitio. Pythagoras. Plato.

PHiloſophiam, ut memoriæ proditum eſt, priſci Philoſophi uarijs modis definiere. Pythagoras primus Philoſophorum omnium, ut ſcribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, eam amorem ſapientiæ eſſe dixit, ut ipſum quoque nomen philoſophiæ ſignificat. Plato uerò, modò cognitionem eorum quæ ſunt, modò diuinarum humanarumq; rerum perceptionem, modò ſimilitudinem, qua Deo homo ſimilis quoad fieri poteſt, euadit: interdum uerò meditationem mortis eam eſſe aſſeruit. Ariſtoteles autem hanc artium artem ſcientiarumq́ue ſcientiam eſſe dixit. His deſcriptionibus, etſi uariæ ſint, philoſophia tamen indicari quid ſit definiriq; uidetur. nã omnis habitus quo anima noſtra cognoſcere poteſt, aut ex ſubiecto circa quod eſt, aut ex fine gratia cuius eſt, aut ex utriſque, interdum etiã ex ordine quodam poteſt non incongruè definiri, atque ut hoc pateſiat exẽplo, medicina modo ex ſubiecto circa quod eſt optimè definitur, cum ſcientia dicitur quæ uariatur circa corpus humanum, uel ſcientia ſanorum, ægrorum & neutrorum, modo ex fine gratia cuius eſt cum bonæ ualetudinis cõſeruatiua, aut reductiua ſcientia dicitur: ex utriſq; uerò, ut medicina eſt ſciẽtia circa corpus humanum conſeruatrix aut recuperatrix ſanitatis. Ex ordine quoque fit cum oſtenditur quem gradum inter alias artes ſcientiaſq; obtineat. Cum igitur philoſophia habitus ſit, quo anima noſtra percipere poteſt, meritò aliquo modo ex iſtis aut omnibus congruè definitur. Sex igitur ſuprà definitiones ſeu deſcriptiones philoſophiæ attulimus, quarum duæ ex ſubiecto circa quod eſt, tres ex fine gratia cuius eſt: una ex ordine ſeu ratio-

Philoſophia, meditatio mortis.

ne cauſæ aſsignatur, uerùm ut hæc manifeſtius innoteſcant, latius earũ unaquæque explicanda eſſe uidetur. Prima definitio philoſophiæ quam ex parte ſubiecti attulit Plato, cognitionem eorum quæ ſunt philoſophiã eſſe deſignat. nam cum anima noſtra tantæ capacitatis à conditore ſuo producta ſit, ut cognitionem omnium entium ſuſcipere poſsit (ex quo locum ſpecierum priſci philoſophi eam appellabant) meritò aliquis dandus eſt habitus, quo anima humana uniuerſa quæ ſunt, percipere poſsit. Oportet enim cognitionem æquari cognito, ut menſurato menſuram, numeratoque numerum: unde antiqui ſcientiam rei, quæ ſcitur, menſuram quandam eſſe dixerunt. Cum autem philoſophia talis habitus eſſe uideatur, quo anima noſtra quæ ſunt percipere poteſt, nõ immeritò à Platone ex parte ſubiecti, eorum quæ ſunt, dicitur eſſe cognitio. Secunda præterea definitio philoſophiæ ex parte ſubiecti, quam attulit Plato philoſophiam diuinarum ac humanarum rerum perceptionem eſſe oſtendit. Nam eorum quæ ſunt, alia ſubire rationem cauſæ, alia effectus, & alia diuina, alia humana dici ſolent, quorum omnium perceptio philoſophia dicitur à Platone. Ex ſubiecto igitur circa quod uerſatur philoſophia duabus ijs rationibus deſcribitur ac definitur. Tertia definitio Platonis ſumitur ex parte finis qua dicit philoſophiam ſimilitudinem eſſe, qua deo ſimilis homo quoad fieri poteſt, euadit. nam ſordidorum quidem habituum finem aliquem eſſe, quibus non mediocriter præſtare philoſophia uidetur, ipſius uerò philoſophiæ nullum finem ponere, ſed fruſtra eſſe tam præclarum tamq; præſtantem habitum arbitrari ridiculum eſſe uidetur. Eſt igitur finis philoſophiæ, ut per eam homo ſummum bonum atq; ipſum deum cognoſcat, & contemplando atq; operando poſthabitis omnibus alijs, ſimilis ei quoad fieri poteſt, euadat: ſimilem autem fieri hominem deo, non ſubſtantia, non natura, non cæteris conditionibus diuinis ullo pacto dícimus, ſed ſimilitudine operationum. Similitudo uerò non arguit identitatem eſſentiæ. Homo igitur euadit Deo ſimilis dupliciter, id eſt, aut agendo, aut contemplando ſecundum duas uires animæ intellectiuæ, mentem ſcilicet actiuam, aut ſpeculatiuam. Nam deo operationes duæ tribui ſolent: una actiua quodammodo qua producit & gubernat hoc uniuerſum: alia contemplatiua qua ſeipſum intelligit, & omnia quæ dicuntur relucere in ipſo. ſed tum homines fieri ſimiles in operatione præcipue deo uidentur, cùm operantur ſecundum eam potentiam, quæ eſt ſuprema & præſtantiſsima omnium quæ ſunt in nobis. Dei autem operatio dicit Philoſophus in x. Ethicorum, præcellens beatitudine, contemplatiua ſine controuerſia eſt. Et humanarum igitur operationum nimium homo eſt ſummè felix, quæ illi maximè eſt cognata. Et paulo inferius, Deo eſt, inquit, tota uita beata: hominibus autem quoad ipſos

ſimilitudo

ſimilitudo quædam talis operationis ineſt. Differunt tamen operationes & cognitiones noſtræ à diuina mirum in modum: nam deus intelligendo ſe intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipſo, & ſic circulo quodammodo ſemper intelligit. Nos autem prius cognoſcimus res quaſi per rectam lineam, deinde pedetentim anima cognoſcit ſe cognoſcere, & intelligit ſe intelligere, & hoc modo paulatim uertit ſe ad ſeipſam. & uenit in cognitionem ſui ipſius atq; eſſentiæ ſuæ. Deus uerò perpetuò & perfectiſsimè ſe, atq; omnia quæ dicuntur relucere in ipſo intelligit. Quareob maximam differentiam qua differt noſtra cognitio ab illa ſumma & perfectiſsima cognitione diuina, additur in definitione allata, quoad fieri poteſt. Eſt igitur philoſophia ſimilitudo, per quam homo contemplando & operando euadit ſimilis Deo, ſimilis, inquam, quoad fieri poteſt. Quarta eſt definitio Platonis, quæ etiam ſumitur ex parte finis, cum inquit, Philoſophia eſt meditatio mortis. atque hoc tum Plato maxime fieri dicit, cum mentem reuocamus à ſenſibus, animumq; maxime à corpore abducimus ubi diligenter cauendum eſt, ne ueniamus in eundem errorē, in quem adoleſcens ille incidit Cleóbrotus Ambraciota, qui hac diffinitione atque ſententia in Phædone lecta Platonis in quo dialogo Plato oportere animam à corpore ſeparare pluribus docet, & hoc philoſophari eſſe oſtendit, ſeparationem animæ à corpore, quæ fit diſſolutione compoſiti, putauit eſſe philoſophiā Platonis. Itaque hac opinione mortem ſibi conſciſcendam ratus, ex arce ciuitatis ſeipſum proiecit præcipitioq; peremit: uerò illum adoleſcentem ſua prorſus fefellit opinio. Neque enim ſententiam intellexit Platonis, & ſeipſum iniuria perdidit. At nos ſcire oportet bifariam animam à corpore ſeparari, ſententia Platonis. Vno modo, diſſolutione compoſiti, ut dici ſolet. Alio modo per contemplationem & operationem earum potentiarū, quibus homo maximè à belluis uidetur differre. Cum enim anima noſtra ſuis nobiliſsimis potentijs operatur, non appetitum ſenſitiuum, non ſenſum, non phantaſiam ſequendo, ſed rationem & mentem, poſthabitis omnibus quæ corporis ſunt, tum haud incongruè ſeparari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipſa philoſophia dicitur eſſe meditatio mortis, quia hunc finem, id eſt animam à corpore ſeparare eo modo quo diximus per contemplationem uidetur efficere. Huius etiam ſententiæ meminiſſe uidetur Cicero in quæſtionibus Tuſculanis, cum inquit, Tota philoſophorum uita, ut ait Socrates, commentatio mortis eſt. Nam quid aliud agimus, cùm à uoluptate, id eſt à corpore, cùm à re familiari, quæ eſt miniſtra & famula corporis, cum à repub. cùm à negotio omni ſeuocamus animum? quid, inquam, tum agimus, niſi animum ad ſeipſum aduocamus, ſecum eſſe cogimus, maximeque à corpore abducimus? Secernere autem à corpore animum, ne

leombro- s Ambra- ta.

imam à pore ſepa i quomo intelligen n iuxta tonis ſen tiam.

uſculan. ſt. lib. i.

quicquam

quicquam aliud eſt quàm emori diſcere: quare hoc commentemur, mihi crede, diſiungamuſque nos à corporibus, id eſt conſueſcamus mori. Hoc & dum erimus in terris, erit illi cœleſti uitæ ſimile: & cum illuc ex his uinculis emiſsi feremur, minus tardabitur curſus animorum. Sic igitur quatuor diffinitiones philoſophiæ, id eſt duas ex parte ſubiecti circa quod eſt, duas ex parte finis gratia cuius eſt, ab ipſo Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiam ex parte finis ſumi uidetur, eſt ipſius Pythagoræ qui ſapientiam tali nomine philoſophiæ, id eſt amorem ſapientiæ eſſe dixit. primuſque omnium philoſophorum eos, qui antea ſapientes appellabantur cœpit appellare philoſophos. Tradunt enim aliquã do Phliuntem ueniſſe, ibiq. cum Leonte principe Phliaſiorum doctè & copioſè diſſeruiſſe quædam. Cuius ingenium & eloquentiam cum admiratus eſſet Leon, quæſiuiſſe ex eo, qua maximè arte conſideret. At illum reſpõdiſſe artem ſe ſcire nullam, ſed eſſe philoſophum, pluribuſque uerbis & ſimilitudinibus declaraſſe, quinam eſſent philoſophi, id eſt ſtudioſi, & amatores ſapientiæ. Cum igitur philoſophia habitus ſit, ſecundum hanc ſententiam, quo non modò ea quæ ſunt, in quorum contemplatione atq; cognitione dicitur conſiſtere ſapientia, ſed etiam ipſum deum authorem uniuerſi, cauſam omnis ſapientiæ, ut nobiliſsimum, ut perfectiſsimum omnium, ut finem ultimum maxime expetibilem, quoad fieri poteſt, cognoſcimus, atq; ad eum amandum uehementiſsimè ferimur: meritò philoſophia tali nomine, id eſt amore ſapientiæ à Pythagora definitur. ut enim ars militandi uictoriam, uel ut medicina ſanitatem: ſic philoſophia talem amorem uidetur efficere. atque hæc ſententia cum illa Platonis conuenire uidetur, qua imitatores (quoad per homines fieri poteſt) atque amatores Dei uolebat eſſe ſapientes. Sextam definitionem Ariſtoteles attulit ex ordine & gradu, quem philoſophia inter alias artes & ſcientias obtinet, cum eam artium artem, & ſcientiarum ſcientiam eſſe dicit, nam aliæ artes & facultates uidentur à philoſophia ſumere principia uel ſubiecta ſua, & quoquo modo ei ſubeſſe. Veluti medicina corpus humanum conſiderat ea ratione qua ægritudini uel ſanitati ſubijcitur, quatuor quoq; elementa, qualitateſúe primas totidem eſſe, humores item quatuor & complexiones nouem, principia inſuper huiuſmodi ſumit, ut contraria contrarijs ſint medicinæ, ut ulcera, quæ ſunt rotundæ circulariſq; figuræ tardius curantur, & alia eiuſdem generis: quæ omnia accipit ab ipſa philoſophia, & ab ſcientijs mathematicis. Sicut etiam Grammatica, ſonos accipit & tempora, & orationis menſuram: ipſa quoq; architectura, & ars extruendarum machinarum, & aliæ facultates ſumunt à philoſophia ſua principia uel ſubiecta, ut diximus, eamq; ueluti præſidentem reſpiciunt, ſiue illæ ſint præter ipſam, ſiue eius ſint partes. meritò igitur

Philoſophia amor ſapiẽtia.

Leon Phliaſiorũ princeps.

Pythagoras primus ſe Philoſophũ uocauit.

Medicina erga philoſophiam conſideratio.

Igitur à Philoſopho Ariſtotele ars artium, & ſcientiarum ſcientia dicitur. Quòd ſi hãc definitionem primæ tantum philoſophiæ accommodare uolumus, non abſurdum uidebitur hanc ſibi dignitatem tribuere reſpectu aliarum ſcientiarum, quæ ab ipſa principia uel ſubiecta accipiunt, & ideo ſapiẽtia, & domina reliquarum ſcientiarum, maximaq; ſcientia à Philoſopho dicitur in libro Poſteriorum. Sex igitur definitiones uel deſcriptiones allatæ, ſatis indicare uidentur quid ipſa ſit philoſophia, & etiam innuere in quo ſubiecto conſiſtat. Nunc uerò ad eius diuiſionem, ut ab initio inſtituimus, accedendum eſſe uidetur.

Philoſophiæ diuiſio.

Philoſophia ſecundum uulgatam omnium fermè cõſuetudinem in duas partes diuidi ſolet, quarum alteram actiuam, alteram ſpeculatiuam appellant: & quanquam ſubtilius indaganti talis forſitan non uidebitur eſſentialis eſſe diuiſio, cum philoſophia propriè ſumpta, ac diſtributio eius ex parte eorum quæ ſunt attendenda eſſe uideatur, non autem ex opere noſtri intellectus, neq; ex parte eorum quæ fiunt uel aguntur à nobis: tamen ad hoc noſtrum propoſitum ſequemur diuiſionem ſuperius allatam, largo modo philoſophiam ſumendo, bifariamq; diuidendo, in actiuam ſcilicet philoſophiam, atq; ſpeculatiuam, ut diximus. atq; huius diuiſionis ſufficientia inde ſumi uidetur, quia cognitio noſtra aut uerſatur circa ea quæ ſunt, aut circa ea quæ aguntur à nobis: prima cognitio ſpeculatiuam; ſecunda actiuam philoſophiæ conficit partem. eſt præterea in nobis intellectiua potentia duplex, ſpeculatiua ſcilicet & actiua, quibus non immerito reſpondere & accommodari talis philoſophiæ diuiſio poteſt, & non incongruè dici ut altera actiua, altera ſpeculatiua appelletur, ut diximus. hæ autem inter ſe magnopere differunt, non ſolum ob diuerſitatem ſubiectorum circa quæ uerſantur, ſed etiam ob diuerſos fines & modos procedendi: uerum diuiſionis allatæ unaquæq; pars ſumenda eſt, atq; in ſua membra iterum diuidenda, ut manifeſtius innoteſcant. Cum igitur philoſophia diſtributa ſit in actiuam & ſpeculatiuam, ſpeculatiua rurſus in tres diuiditur partes, in naturalẽ, quæ phyſica dicitur, in mathematicam & metaphyſicam, quæ prima quoq; philoſophia nuncupari ſolet: atq; huius diuiſionis ſufficientia, ex diſtributione entium circa quæ ipſa uerſatur, ſumere non incongruè poſſumus. Ea enim quæ ſunt, in tria genera diuiduntur. Nam quædam entium immerſa penitus in materia ſunt ita, ut neq; ab ea ſeparentur ſecundum eſſe, nec ſecundũ definitionem rationemq; formalem. & hæ res naturales eſſe dicuntur, ut caro, os, aurum, ferrum, & omnino quatuor elementa, cunctaq; ea quæ ex ijs conſtant, & componuntur. Quædam præterea ſeiuncta ſunt omnino, & ſecundum eſſe ſuum rationemq; formalem, maximeq. abſtracta ab ipſa materia, ut ſubſtantiæ quæ ſeparatæ dicuntur, ipſeq; præcipue glorioſiſſimus

Philoſophiæ ſpeculatiuæ diuiſio.

mus Deus,qui puriſsimus eſt,& ab omni penitus materia diſtans: quædã demũ entia ſunt,quæ partim ſeparari,partim haud ſeparari à materia poſ ſunt. Hæc autem ſunt res mathematicæ, ut triangulus, circulus, & alia generis eiuſdem,quæ oportet ut ſint in materia & ſubiecto aliquo ſecundum eſſe ſuum. Separantur tamen ſecundum definitionem rationemque formalem. atque ut in eodem perſiſtamus exemplo, triangulus, aut circulus non poteſt eſſe in aliqua materia,uel ſubiecto, ſiue ligneo, ſiue ferreo,ſiue argenteo,uel aureo & ſimilibus: ſeparari tamẽ & abſtrahi poteſt ſecundum ſuam rationem formalem,cum in definitionem eius nullo modo ſubiectum in quo eſt, aut ulla ſenſibilis materia cadat quod ijs talibus hac ratione,ut arbitror,euenire uidetur, quia nullum proprium ſubiectũ uel materiã propriam,ut formæ naturales ſibi determinant. Quare ſi geometra triangulum definiat,figuram planam eſſe oſtẽdet,quæ tribus rectis lineis continetur,rurſus ſi rationem & definitionem circuli aſsignare uoluerit,dicet quòd circulus eſt figura plana una linea circundata,quæ circunferẽtia dicitur,cuius in medio pũctus eſt, a quo,omnes lineæ rectę ad circunferentiam perductæ ſunt æquales. Atque in ijs definitionibus, nec ferrum,nec lignum,nec omnino quicquã eorum ſumitur, in quo aut triãgulus, aut circulus eſſe poteſt. Cum igitur ea quæ ſunt ſeu res ipſæ trifariam diuidantur,philoſophia autem ſpeculatiua de uniuerſis rebus atque entibus eſſe dicatur,meritò in tres,ut,diximus,diſtribuitur partes. In naturalem,mathematicam,& metaphyſicam,quæ prima philoſophia nuncupari ſolet.omitto autem partes illas,in quas naturalis ſcientia uel mathematica poſſet iterum diffundi,quia præſentis ſpeculationis non ſunt:itaque ad alteram partem philoſophiæ accedamus, id eſt ad ipſam actiuam, quæ magis ad hoc noſtrum propoſitum pertinere uidetur. Actiua igitur philoſophia,quæ etiam practica dici ſolet,in tres & ipſa diſtribuitur partes,in Ethicam,œconomicam & politicam:nam cum præcepta humanæ uitæ contineat, ea uero trifariam diuidantur,aut enim circa mores, aut circa rem familiarem,aut circa rem ciuilem uitam noſtram inſtituũt, meritò in tres ſpecies doctrinæ actiua philoſophia diuiditur,morali enim doctrina ſeipſum moreſq; ſuos inſtruit homo, œconomica uero domum familiamq; diſponit:politica demum ciues remq; ipſam publicam regit atque gubernat. Conſiderare autem oportet quòd ſcire ſpeculari que huiuſ modi documenta parum admodum eſt,niſi ea quoq; deducamus in actũ. Non enim in ijs,quæ in actionem cadunt,finis eſt contemplari, ut inquit Philoſophus,aut cognoſcere ſingula,ſed potius agere. Nec de uirtute ſcire ſat eſt,ſed enitendũ ipſam habere ac uti,& omnino laborandum ut boni efficiamur,quare in actiua philoſophia ſpeculatio non eſt ultimus finis

Deus ſubſtantia ſeparatas.

Philoſophia actiua partes.

b ſed

ſed ad ipſas operationes ordinatur, ex quibus ſæpius repetitis oritur uirtus, ac per uirtutem demum quæ huius Philoſophi ſententia dicitur eſſe humana felicitas. Nec me præterit duplicem eſſe felicitatem humanam, unam actiuam, aliã contemplatiuam, ut in decimo Ethicorum latiſsimè oſtendit Philoſophus. Quare huius rei conſideratio in eum locum differenda eſt: nunc tantum conſiderare oportet quòd actiuæ philoſophię documenta ad actionem ordinantur, ut diximus, quæ aut eſt ad noſipſos, aut ad alios: ad alios rurſus, aut ad paucos, aut ad plures: ſi ad paucos, tunc rei familiaris adminiſtratio: ſi ad plures, ciuitatis gubernatio oritur, primũ autem oportet ut nos ipſos perficiamus, deinde alios regamus: & ſic triplex doctrina philoſophiæ actiuæ, circa triplicem uiuẽdi rationem traditur a Philoſopho, atq; ex eo ſufficienter in tres diuiditur partes, ut dictũ fuit. Verum allata definitione philoſophiæ atque diuiſione eiuſdem, nũc de intẽtione Philoſophi in libro Moralium, de utilitate doctrinæ, ſi liber ſit eius authoris cuius dicitur eſſe, de titulo inſuper & de ordine, quẽ hæc facultas ad alias ſcientias habet. Præterea de diuiſione librorum, & ad quã partem Philoſophiæ hæc moralis reducatur, & de ipſo demum modo doctrinæ diligenter conſiderare non ſolum utile, ſed etiam neceſſarium eſſe uidetur: quare horum unumquodq;, ut fieri ſolet, conſideremus. Intentio igitur primo Ariſtot. eſt in hoc libro Moralium ea docere quibus homo felix felicitate quidem humana quoad fieri poteſt, euadat. Nam cum humana felicitas ſententia eius, ſit operatio ſecundum uirtutẽ, de ipſa & de uirtutibus, ac omnibus medijs quæ, ſententia ſua, ad talem felicitatem cõſequendam perducunt, exactiſsimè tradidit doctrinam, ut acquirendo nobis uirtutes, ac deinde operando ſecundum eas, uita felici quoad fieri poteſt, uiuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis, tum etiam ex ijs quæ dicẽtur facile percipi poteſt: nam ſicut ſcientia medicinæ ſe habet ad ſanitatẽ corporis: ſic doctrina moralis ſe habere uidetur ad animi ſanitatem. Hæc enim uiam & modum nobis oſtendit, quo uirtutem & ipſa omnino felicitatem, quibus ſanitas animi continetur, adipiſci & conſequi poſsimus. Ariſtotelis autem hunc eſſe librum nemo fermè ambigit: etenim non ſolum, Peripatetici, ſed etiam Platonici penè omnes illius eſſe fatentur, mirifque eum efferunt laudibus. Ipſe quoque Ariſtoteles huius operis quibuſdam in locis ut proprij meminit: modus præterea, & character atque ipſe omnino ſcribendi ordo Ariſtotelis hunc librum eſſe oſtẽdit. Titulus autem libri ut in uetuſtiſsimis exemplaribus reperitur, talis eſſe apparet. Ariſtotelis Stagiritæ moralia Nicomachia: quoquidẽ titulo & author & materies libri, & ille etiam cuius gratia eſt ſcriptus, ſignificatur. Ariſtotelis famam admirabilemq; ſcientiam omnes fermè qui ullam literarum cognitionem

Felicitas humana duplex.

tionem habent, probè nouerunt. is cum natione Græcus, genere nobilis, ingenio nobilior eſſet, ſub præceptore Socrate primò, deinde Platone talis ac tantus in omni genere doctrinæ euaſit, ut eius nomen etiam poſt tā longum tempus ubique gentium celebretur. Atque librorum eius, quibus rethoricam, dialecticam, atq; omne genus philoſophiæ cōplexus eſt, non ſolum in græca lingua, in qua primo conſcripti atque editi ſunt, ſed etiā in uarijs linguis ad quas poſtea translati fuere, magna adhuc copia extet. Huius igitur talis tantique philoſophi hic Moralium liber inſcribitur eſſe, ut titulo indicatur. Atqui Stagirites Ariſtoteles nūcupatur a patria urbeque Stagira, quam a Philippo Macedonum rege expugnatam proſtratamque, Alexander filius, Ariſtotelisque diſcipulus ob amorem & reuerentiam præceptoris reſtituit, & in meliorem formam ſtatumq; redegit. At uerò moralia appellari ob id manifeſtiſsimè conſtat, quia hæc doctrina noſtros inſtruit mores, & hominem ſecundum rectam rationem uiuere docet. Nicomachia præterea dicuntur: quia Ariſtotelem filij Nicomachi amore compulſum hunc librum ſcripſiſſe, atque illius nomine appellaſſe tradunt, quo etiam nomine diſtinguitur ab illo Ariſtotelis libro quē Magna moralia appellant. Non me præterit eſſe nonnullos, qui hunc librum non Ariſtotelis, ſed filij eius Nicomachi eſſe opinentur, ſunt enim qui Nicomachum hanc morum doctrinam uoce non ſcriptis a patre Ariſtotele accepiſſe atque hunc deinde librum compoſuiſſe arbitrentur. Horum ego in alijs malo, quam in hac parte authoritatē ſequi. non enim tantæ doctrinæ fuiſſe Nicomachus dicitur, ut talem librum, qui potius uiribus paternis æquari uidetur, componere potuiſſet. Ordo autem huius doctrinæ, ſi ad alias ſcientias & facultates cōparetur, ut a Peripateticis Platoniciſque accepimus, talis eſſe uidetur, nam poſt grammaticam & rhetoricam, ſi ad Philoſophiam aſcendere uolumus, danda eſt opera arti differendi, quæ Logica dicitur: deinde Philoſophia moralis ſtatim eſt percipienda, quo eius doctrina quam cultura quadam uitijs radicitus extractis cupiditatibusq; repreſsis animus expeditus non ſolum ad operandum ſemper cum recta ratione, ſed etiam ad ſpeculandum contemplandumq; aptus relinquatur. præterea ſi ad ſpeculatiuam actiua philoſophia ordinatur, ut ſiunt: proculdubio ipſa moralis præcedere quamuis ſpeculatiuam ſcientiam debet: ex quo fit ut poſt argumentandi differendiq; doctrinam quę utranq; philoſophiæ partem, ueluti quædam uia uidetur præcedere, hæc ſit nobis amplectenda facultas, ſi perfectè ſcientiarum ordinē ſeruare uoluerimus. Hac autem habita atque percepta, œconomica deinde & ipſa demum rei ciuilis doctrina ſumenda eſt. nam ſicut liber de Phyſico auditu ſe habet ad reliquos libros philoſophiæ naturalis ſic moralis doctrina

Ariſtoteles quare Stagirites nuncupatus.

ſe habere uidetur ad reliquas partes philoſophiæ actiuæ. continet enim prima elementa, primaque principia. Itaque moralis in ordine præcedit: deinde œconomica, demum ciuilis ſequitur diſciplina, atque ijs cognitis quibus actiua philoſophia continetur, gradatim poſtea ad ſpeculatiuam ipſam acceditur. Diuiditur autẽ hoc opus in decem libros, ut manifeſtè patet: ſed quid in unoquoque libro contineatur, in alijs locis commodius uidebimus. Dicere tamen breuiſsimè poſſumus, quòd in primo libro Philoſophus ultimum finem humanum nobis proponit, atque eum diligenter deſcribit & deſignat. In ſecundo conſiderat de uirtute, & oſtẽdit quo modo acquiratur, & quid ipſa ſit in genere & in communi. In tertio docet de principijs operationum noſtrarum, & declarare uolens in ſpecie unamquanque uirtutem, incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto proſequitur declarando liberalitatem, magnificentiam: & reliquas gradatim uirtutes morales, excepta iuſtitia. In quinto determinat de ipſa iuſtitia, & æquitate, & bonitate. In ſexto docet de quinque habitibus & uirtutibus intellectiuis. In ſeptimo de heroica uirtute, de continentia, de conſtantia, tum de uoluptate & dolore, ut ſunt obiecta illarum diſpoſitionum. In octauo de amicitia & ſpeciebus eiuſdem. In nono de conditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de uoluptate: ut inueniat eam quæ felicitati coniungitur, deinde de utraque felicitate: ſed præcipuè de contemplatiua conſiderat, ut locis ſuis patebit. Hic autem moralium liber ad eam partem philoſophiæ reducitur, quam actiuam appellant, non quia ſpeculationis nihil contineat doctrina talis, ſed quia ad actionem tanquam ad ulteriorem & ultimum ſuum finem ordinari uidetur, atque hoc etiam ſpeculatiuæ & actiuæ inter ſeſe ſcientiæ differunt, quod ſpeculatiuæ ſpeculatione & cõtẽplatione terminantur: actiuæ uero præter ſpeculationem ulterius etiam actionem requirunt, atque ad eam tanquam ad ultimum finem diriguntur, ut diximus. Modus huius doctrinæ, quo in hoc libro Philoſophus utitur, partim eſt reſolutiuus, partim demonſtratiuus, non a priori, ſed a poſteriori, & demonſtratione, quia res eſt quæ non eſt ex principijs neceſſarijs, ut fit in ſcientijs demonſtratiuis, ubi materia patitur talem modum doctrinæ. oportet autem modum doctrinæ ſemper accommodare materiæ atque ſubiecto circa quod talis doctrina uerſatur, ſed materia diſciplinæ moralis uaria eſt, atque ex ijs quæ ut plurimum fieri ſolent, & quæ non ſunt neceſſaria: quare modus doctrinæ non debet eſſe demonſtratiuus a priori, ſed a poſteriori, & ab effectu. Eſt enim, ut Philoſophus in primo Ethicorum inquit, hic principiũ, quia res eſt, atque ſi id ſufficienter conſtet, non eſt opus ſcire propter quid & quam ob cauſam eſt. De ſubiecto autem huius philoſophiæ moralis, etſi plures

Ethicorum ſumaria diuiſio.

plures opiniones afferri ſoleant, illa tamen præclarior eſſe uidetur, quæ dicit ſubiectum eſſe hominem ea ratione qua liber eſt in agendo. Nam ſicut medicina conſiderat hominem ſecundum ea quæ ſpectant ad corpus: ſic moralis philoſophia cõſiderat hominem liberum: & de homine ea quæ ſunt animi, ut uirtutes & operationes, & alia eiuſdem generis, quæ ut proprij affectus competunt ei. Sed ijs præmiſsis iam ad explanationem libri Ethicorum accedamus.

IN DONATI ACCIAIOLI
COMMENTARIOS
IN ETHICA ARISTOTELIS
ad lectorem Hexaſtichon.

Quiſquis Ariſtotelis contendis ad Ethica, morum
Vt fonteis adeas, hanc tibi ſume facem.
Quam præfert Acciaiolus, penitiſsima quæque
Si luſtrare iuuat, quæ docet iſte liber.
Nemo nec Auſonij, nec Graij nominis author
Enarratore eſt doctior hocce. Vale.

INDEX CAPITVM ETHICORVM ARISTOTELIS *Stagiritæ ad Nicomachum.*

CAPITA LIBRI PRIMI.

DE uniuerſali boni appetitu,ac finium diuerſitate. Cap.1
Quòd unus agibilium finis qui ciuilis ſit facultatis. Cap.2
De modo procedendi,& auditore morali. Cap.3
De ſummo bono,& recta auditoris educatione. Cap.4
Quòd felicitas non ſit uoluptas, honor,uirtus,aut diuitiæ. Cap.5
Quòd non ſit idea. Cap.6
De felicitatis ſubiecto,ſubſtantia, & præceptis in unaquaq; ſcientia obſeruādis.C.7
De dictorum antiquorum cum uera felicitate conſenſu, ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario. Cap.8
De modo aſſequendæ felicitatis. Cap.9
Quòd quis in hac uita dicendus ſit felix, & quid felix. Cap. 10
Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant. Cap.11
Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius quam laudabile. Cap.12
De duplici animæ parte ac uirtutis diuiſione. Cap.13

CAPITA LIBRI SECVNDI.

De productione uirtutis intellectiuæ,ac moralis. Cap.1
Quòd uirtus ab exceſſu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes. Cap.2
Quòd uirtus moralis ſit circa uoluptates ac triſtitias. Cap. 3
Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere. Cap.4
De affectu,potentia, habitu: & quòd habitus genus uirtutis. Cap.5
De duplici mediocritate & uirtutis ſubſtantia. Cap.6
Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. Cap.7
De uirtutum ac uitiorum mutua oppoſitione. Cap.8
De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt. Cap.9

CAPITA TERTII LIBRI.

De uoluntario & inuoluntario. Cap. 1
De electione. Cap.2
De conſultatione. Cap. 3
De uoluntate, & uoluntate affectabili. Cap.4
De ijs quæ in noſtra ſunt pōtate. Ca.5
De fortitudine & forti. Cap.6
De terribilium diuerſitate, & fortitudinis extremis. Cap.7
Quòd quinque modi fortitudinis non ueræ. Cap.8
De proprietatibus fortitudinis. Cap.9
De temperantia. Cap.10
Quòd diuerſæ ſint cupiditatum ſpecies. Cap. 11
De temperantia extremis. Cap. 12

CAPITA LIBRI QVARTI.

De liberalitate,& eius extremis. Ca.1
De magnificētia,& eius extremis.ca.2
De magnanimitate, & eius extremis. Cap.3
De modeſtia, eiuſq; extremis. Cap.4
De māſuetudine,eiuſq; extremis.C.5
De affabilitate, eiuſq; extremis. Ca.6
De ueritate, & eius extremis. Cap.7
De comitate, & eius extremis. Cap.8
De uerecundia. Cap.9

Capita

CAPITA LIBRI QVINTI.
De iuſtitia, & iniuſtitia, & modis iniuſti. Cap.1
Quid iuſtitia particularis, & quotuplex. Cap.2
De iuſto diſtributiuo. Cap.3
De iuſto commutatiuo. Cap.4
De repaſsione, nūmo, & indigentia. Ca.5
De iniuria, iuſto ciuili, herili, & œconomico. Cap.6
De iuſto naturali, & legitimo. Cap.7
De duplici nocumento, quod alijs irrogatur. Cap.8
De æquitate & bonitate, & æquo & bono. Cap.10
De facere iniuriam. Cap.11

CAPITA LIBRI SEXTI.
De recta ratione, duplici uirtute, & partibus animæ. Cap.1
De principijs agendi. Cap.2
Habituum intellectualium enumeratio, quod ſit ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap.3
De arte. Cap.4
De prudentia. Cap.5
De intellectu. Cap.6
De ſapientia. Cap.7
De partibus prudentiæ. Cap.8
De bona conſultatione. Cap.9
De ſagacitate. Cap.10
De ſententia. Cap.11
De utilitate ſapientiæ atque prudentiæ. Cap.12.
De natiua uirtute, uirtutum & prudentiæ connexione. Cap.13

CAPITA SEPTIMI LIBRI.
De heroica uirtute, continentia, & earum oppoſitis. Cap.1
De continente & incontinente. Cap.2
Quonam pacto continētes agunt. Cap.3
Circa quæ continens & incontinens uerſatur. Cap.4
Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies. Cap.5
De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs, & uitio humano. Cap.6
De continente, incontinente, conſtante & molli. Cap.7
Diſcrimen incontinentis ab intemperato. Cap.8
De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. Cap.9
Quòd prudentia & incontinentia ſimul in eodem non ſint. Cap.10
De uoluptate. Cap.11
Improbatio rationū de uoluptate. Ca.12
De uoluptatum ſpeciebus. Cap.13
De corporeis uoluptatibus. Cap.14

CAPITA OCTAVI LIBRI.
De amicitia. Cap.1
De amabili. Cap.2
De ſpeciebus amicitiæ. Cap.3
Quòd ſtudioſa amicitia propriè dicatur amicitia, aliæ uerò per accidēs. Cap.4
Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. Cap.5
In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici. Cap.6
De amicitia in excellentia. Cap.7
Quòd amicitia magis conſiſtat in amare quàm amari. Cap.8
De ciuili amicitia. Cap.9
De ſpeciebus Reipublicæ. Cap.10
De amicitia regia, paternā, œconomica, & fraterna. Cap.11
De amicitia ſodalitia & filiali. Cap.12
De duplici iuſto, & de compenſanda amicitia. Cap.13
De querelis amicitiæ in excellentia, & abdicatione. Cap.14

CAPITA NONI LIBRI.
Quæ conſeruant amicitiam. Cap.1
Quòd ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda. Cap.2
Quando ſoluenda amicitia. Cap.3
Quæ opera amicitiæ, & quòd non ſint prauorum. Cap.4
De beneuolentia. Cap.5
De concordia. Cap.6
De beneficentia. Cap.7
De amatori ſui. Cap.8
De amicis felicis, & quibus indigeat. C.9
De numero amicorum. Cap.10
In qua fortuna ſint habendi amici. Ca.11
De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap.12

Capita

CAPITA DECIMI LIBRI.

De uoluptate. Cap.1.

Opinio Eudoxi de uoluptate. Cap.2

Dicentium uoluptatem non eſſe bonum, confutatio, etſi non omnis expetibilis ſit. Cap.3

Quid non ſit uoluptas, & quomodo operationem perficiat. Cap.4

Quòd uoluptates inter ſe ſpecie differant. Cap.5

De felicitate. Cap.6

De felicitate contemplatiua. Cap.7

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. Cap.8

Peroratio operis. Cap.9

INDEX LOCORVM

ac propriorum nominum, quæ in decem libris Ethicorum Ariſtotelis continentur: ubi primus numerus, librum: ſecundus caput deſignat.

ALCMEON lib.3.cap.1
Argi 3,8
Athenienſes 4,5
Agathon 6,2.& 6,4
Anaxagoras 6,7.& 10,8
Anaxandrides 7,10
Agamemnon 8,11
Anacharſis 10,6
Bias 5,1
Chamæleon 1,10
Cretenſes 1,13
Calypſo 2,9
Celtæ 3,7
Carcinus 7,7
Cercyon 7,7
Cyclopes 10,9
Diomedes 3,8.& 5,6
Demodocus 7,8
Eudoxus 1,12.& 10,2
Eurypides 3,1.& 5,9.& 6,7.& 8,1
Eſchylus poeta 3,1
Empedocles 7,3.& 8,1
Euenus 7,10
Euripus 9,6
Epicharmus 9,7
Endymion 10,8
Glaucus 5,9
Heſiodus 1,4
Heracli tus 2,3.& 7,3.& 8,1.& 10,5
Helena 2,9
Homerus 3,3.& 3,8,bis.& 5,9.& 6,7.& 7,1.7,6.& 8,10.& 8,11.
Hector 3,8.& 7,1
Halope 7,7
Iupiter 4,3.& 8,10
Lacedæmonij 1,13.& 3,3.& 9,6.& 10,9
Lacones 3,8.& 4,3.& 4,7.& 7,8
Milo 2,6.& 10,cap.ultimo.
Merope,mulier 3,1
Menſula Pythagoræ 3,3
Margites 6,7
Mileſij 7,9
Neoptolemus 7,2.& 7,9
Niobe 7,4
Pythagorici 1,6.& 2,6.& 5,5
Plato 1,4.& 2,3.& 10,1
Priamus 1,9.& 7,1
Polydamas 3,8
Philoxenus 3.10
Pericles 6,5
Phidias 6,7
Polycletus 6,7
Philoctetes 7,2.& 7,7.& 7,9
Pontus 7,5
Phalaris 7,5.bis
Protagoras 9,1
Pittacus 9,6
Phœniſsi 9,6
Poetæ .9,7
Rhadamantus 5,5
Sardanapalus 1,5
Solon 1,10.& 10,8
Senes Troianorum 2,9
Scythæ 3,1
Sicyonij 3,8
Simonides 4,1
Socrates 4,7.& 6,13.& 7,2.& 7,3
Satyrus amator patris 7,4
Speuſippus 1,6.& 7,13
Sophiſtæ bis,10,9
Troianorum Senes 2,9
Troiani 3,8
Thetis 4,3
Theodectus 7,7
Theognis 9,9.& 10,9
Vlyſſes 7:9
Xenophantus 7,7

FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE

ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER PRIMVS,

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, Cum Donati Acciaioli Florentini Commentarijs.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

De vniuerſali boni appetitu, ac finium diuerſitate.

CAPVT PRIMVM.

OMNIS ars, omniſq; doctrina, atque actus, itidem & electio, 1
bonum quoddam appetere uidetur. Quapropter bene uete= 2
res bonum ipſum id eſſe dixerunt, quòd omnia appetunt. Fi= 3
nium autem differẽtia quædam eſſe uidetur. quidam enim ſunt 4
operationes: quidam præter has ipſas opera quædam. Atque
in quibus præter operationes alij quidam ſunt fines: in ijs ipſa 5
opera ſunt operationibus præſtabiliora. Cùm uerò complures ſint actus, & ar=
tes, atque ſcientiæ: fit ut multi ſint etiam fines. Medicinæ nanque finis, eſt ſani=
tas: artis extruendarum nauium, nauis: facultatis rei militaris, uictoria: & fa=
miliaris rei gubernandæ, diuitiæ. Quæ autem talium, ſub aliqua una potentia 6
ſunt, ut ars conficiendorum frenorum, cæteræq; omnes inſtrumentorum eque=
ſtrium effectrices: ſeſe habent ad facultatem equeſtrem, & hæc cum illis, om=
niſq; actio bellica: ad militarem facultatem & ad alias aliæ ſimili modo: in ijs
omnibus fines earum quæ rationem architecturæ ſubeunt, magis ſunt expetibiles,
quàm omnes fines inferiorum: & illi enim horum gratia expetuntur. Atque ni= 7
hil intereſt ſiue fines actuum, ipſæ ſint operationes: ſiue præter ipſas aliquid aliud:
ut in dictis facultatibus intueri licet.

COMMENT.

OMNIS ars, omniſque doctrina.] Ariſtoteles Philoſophus in hoc Ethicorum, 1
ſiue Moralium libro, de felicitate humana conſiderans, docere intendit ea om-
nia, quibus homo quoad fieri poteſt felix euadat. Etenim ſecundum Peripate-
ticorum opinionem, cùm anima noſtra ſit tanquam tabula abraſa, quæ non habet

ſuam perfectionem innatam, vt opinatus eſt Plato: ſed cùm uires & potentias habeat, quibus eſt apta ad eam acquirendam: ea autem non uideatur poſſe acquiri niſi ſit antea quoquomodo percepta & cognita: ideo ſecundum Philoſophum Ariſtotelem, finis vltimus in rebus humanis, ſic neceſſariò cognoſcendus eſt homini uolenti eum conſequi, ſicut ſagittario ſignum quod attingere intendit. Videndum eſt itaque, quid ipſa felicitas ſit. Verùm antea quærendum ſi eſt. Quæſtio enim ſi eſt, præcedit quæſtionem quid eſt: ut ait Philoſophus in libro Poſteriorum. Igitur in hoc primo libro inquirit Philoſophus ſi ſit felicitas: & cum ſit, quid ea & qualis ſit: & ſi fieri poteſt ut homo eam acquirat. Quapropter ut ſerio & ordine hæc accipi poſſint: diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus. In primo inquirit utrum felicitas ſit, & utrum homo poſſit eam acquirere. In ſecundo definit felicitatem, & conſiderat quid ipſa ſit, & in quibus rebus ſit, aut non ſit. In tertio autem à quo eſt tanquam à cauſa, & in quo eſt tanquam in ſubiecto ipſa felicitas. In quarto uerò oſtendit qualis eſt felicitas, & in qua animæ potentia conſiſtit. Primus tractatus eſt exordium totius libri, & diuiditur in tria capitula. In primo quærit utrum in rebus humanis eſt aliquis finis bonus. In ſecundo oſtendit quòd in rebus humanis eſt aliquis finis optimus. In tertio oſtendit quis modus ſit tradendi atque recipiendi hanc doctrinam & à quo auditore. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima declarat quod in rebus humanis eſt aliquis finis bonus. In ſecunda oſtendit quod in rebus humanis eſt finis melior, & præſtantior altero fine. In tertia ſoluit quandam dubitationem quæ oriri poſſet ex differentia finium. In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc concluſionem; quod in rebus humanis eſt quidam bonus finis. & hæc concluſio ſic probari poteſt: Si omnis ars, doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam, & quendam finem intendunt, profectò quidam eſt finis in rebus humanis. At primum eſt, ergo & ſecundum. patet ratio: quia per hæc tanquam principia humanarum operationum homo agit omnia quæ agit: aſſumptum de ſe eſt manifeſtum quòd iſta omnia, & eorum unumquodque intendit & appetit quendam finem: ergo ſequitur eſſe in rebus humanis aliquem finem & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur. Confirmat etiam hanc concluſionem definitione priſcorum de ipſo bono. Poteſt etiam hoc modo probari. Omnia appetunt bonum: Sed omnis ars, doctrina, actus, & electio ſunt de numero eorum quę ſunt: ergo iſta appetunt bonum. Sed bonum & finis conuertuntur: ergo iſta appetunt finem: ex quo ſequitur quòd eſt aliquis finis in rebus humanis. Maior probatur auctoritate & definitione priſcorum de ſummo bono uel ipſo bono. Notandum quòd bene incipit ab hac ſententia & probatione Philoſophus, ſcilicet quòd eſt aliquis finis rebus humanis, ut nos incitet ad conſequendum eum, id eſt ipſam felicitatem.

2 [Appetere uidetur.] Non dicit uidentur: quia illa quatuor non accipiuntur collectiuè, ſed diſtributiuè: ut omnis ars uidetur appetere. Item omnis doctrina. & ſic de alijs. Notandum quòd Philoſophus in ſuis libris plerunque utitur propoſitione uniuerſali affirmatiua, ut hic, ut in libro Phyſicorum, ut in Metaphyſicis, Omnes homines natura ſcire deſiderant. In poſterioribus item: ut, Omnis doctrina. Item in libro de Cælo: ut, Omnia corpora, & cætera. Hæc enim propoſitio præclariſſima eſt omnium propoſitionum, & ex iſta oritur ſcientia propriè dicta: quæ fit per demonſtrationem. Notandum item quòd Ariſtoteles quatuor ſumpſit ad probandam hanc concluſionem, ſcilicet artem, doctrinam, actum, electionem. Quia omnium operationum humanarum duo ſunt principia, intellectus & appetitus: intellectus bifariam ſumitur: aut ſpeculatiuus, aut actiuus: appetitus item bifariam, aut electiuus, aut executiuus. Intellectus actiuus continet ſub ſe artem omnem non ſolum propriè dictam, ſed omnen ſcientiam actiuam. Intellectus uero ſpeculatiuus continet ſub ſe ſcientiam: quæ intelligitur cum dicit: doctrina eſt uia ad ſcientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio. Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed ut clarius intelligantur illa quatuor quid ſint: definiantur

ſingula

ſingula hoc pacto: Ars eſt habitus cum ratione uera factiuus conſtans ex multis experientia collectis,quæ ad uſum humanum conferunt. Doctrina eſt modus & uia, qua aut artem,aut ſcientiam percipere poſſumus. Actus eſt ſecundum electionem hominis operatio,id eſt actio & non factio. Electio eſt principium quo homo duobus ſibi propoſitis eligit alterum potius altero. Albertus autem dicit Philoſophum ſufficienter poſuiſſe hæc quatuor: de quibus fit conſideratio in iſta doctrina morali. Nam omne principium quod conſideratur à morali,aut dirigit,aut proſequitur. Si dirigit hoc dupliciter,aut ad uerum,aut ad opus aliquod. Si ad opus: tunc etiam bifariam,aut ad opus quod fieri,aut ad id quod agi poteſt. Si dirigit ad uerum: ſic eſt ſcientia uel doctrina. Si dirigit ad opus quod fit: ſic eſt ipſa ars. Si uerò ad id quod agitur: ſic eſt ſcientia actiua quæ innuitur per electionem. Si uero accipitur pro executione: tunc illud explicatur per actum: qui eſt illud, quod exequitur homo res agendas. Bene ergo poſita ſunt iſta quatuor. Sed philoſophus ut uidetur uſus eſt ordine præpoſtero. Nam prior uidetur eſſe doctrina, quàm ars,cum ſit uia ad ſcientiam uel artem. Similiter prior eſt electio,quàm actus. Dicendum quòd incipiendum eſt à magis notis nobis, ut ipſemet poſterius oſtendet. Sed magis notæ ſunt nobis artes ipſæ quàm doctrinæ: & actus, quàm electio. Notandum quòd electio tripliciter dicitur. Primo modo ut ſuprà definita eſt. alio modo ut eſt effectus deliberationis: ut accipitur in tertio huius. Tertio modo pro operatione uoluntatis: quæ flectitur per habitum & diſpoſitionem, quam habet ad hoc magis quàm ad oppoſitum,ut accipitur in quinto huius. Hic quocunque modo accipi electio poteſt.

[Ipsum bonum.] Bonum dupliciter capitur,aut uere exiſtens,aut apparens. Hic ſumi poteſt illud commune quod de utroq; dicitur bono. At Græce τὸ ἀγαθὸν modò pro 3
bono,modò pro ſummo bono capitur. Quòd ſi quis hic pro ſummo bono capere uelit, dicere poſſet,quòd ars appetit quoddam bonum: ſimiliter doctrina,actus, & electio: & quia omnia ad unum ſupremum referuntur bonum, ideo ſummum bonum deſcribitur quoddam ab omnibus expetibile. Nam unumquodq; dicitur bonum,inquantum habet participationem uel ſimilitudinem ſummi boni. Ex quo fit, ut ſummum bonum quodammodo appetatur in quolibet bono. Notandum quod appetitus uno modo ſumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca ſua naturalia,ut ignis ſurſum,lapis deorſum tanquam quoddam bonum ſuum. Secundo modo dicitur uegetabilis qualis eſt in plantis. Tertio modo dicitur appetitus animalis,qualis eſt in brutis,qui eſt coniunctus cum imaginatione, & dicitur ſenſibilis uel potius ſenſitiuus. Quartus dicitur appetitus rationis,qui eſt tantum in habentibus rationem, & iſte appellatur uoluntas: & cum ſe habet ſecundum naturam ſequitur intellectum, & imperat appetitui ſenſitiuo: ut in Politicis inquit Philoſophus. Eſt enim in animo quod natura imperat: cum uero contra ſe habet,trahitur ab appetitu,ut in tertio de anima idem dicit. Vincit autem interdum appetitus in hominibus uoluntatem,interdum hæc illum. Omnia igitur quæ ſunt ſiue animata,ſiue inanimata, appetere uidentur aliquod bonum. & cùm inter appetitus ſint gradus,ſimiliter inter bona & fines, nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus. Dubitatur, quia Philoſophus enumerauit iſta quatuor, ſcilicet artem, doctrinam,& cætera,& non meminit ſcientiæ. Secundo dubitatur cum dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum,cum ſit ars ueneſica & huiuſmodi, quæ malum uidentur appetere. Dicendum quòd Philoſophus ſub nomine doctrinæ comprehendit ſcientiam cum ſit uia quæ ordinatur ad ſcientiam. Ad ſecundum quòd illa non poteſt dici proprie ars,quæ non appetit bonum,cum ars ſit ut definita eſt,ad bonum humanum: ergo illæ artes quæ non ſuſcipiunt talem definitionem,non ſunt proprie artes: & de his non loquitur hic Philoſophus. Poſſumus etiam dicere,quòd omnis ars appetit bonum, ſed aut uerum,aut apparens bonum.

[Finium autem differentia.] Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli, in qua declarat eſſe differentiam inter fines: ex quo ſequitur quòd in rebus humanis eſt finis ali- 4

quis melior altero fine. Et primo affert talem diuiſionem finium dicēs, quod finium quidam ſunt operationes; quidam ſunt opera præter operationes, & hi fines habent ordinem nobilitatis inter ſe. Nam hi fines qui ſunt tantum operationes, ſunt nobiliores omnibus operationibus præcedentibus. Quod ſi finis ſit opus, tale opus, eſt nobilius cũ ctis operationibus, quæ præcedunt ipſum opus, cum præcedentes ordinentur ad illud. Notandum quod finium quidam ſunt operationes, quidam opera: finis qui eſt operatio, dicitur cum poſt talem operationem nihil remanet: ut in pulſatione citharæ fit, poſtquā nihil remanet per ſe quamuis aliquid per accidens forte maneat. Finis uero qui eſt opus, dicitur cum poſt operationem remanet aliquod opus, ut ſtatua quæ eſt nobilior omni antecedenti operatione, & eſt finis operationis. Et breuiter omnis ars ſordida tres habet fines. Primum, operationem quæ fit ab arte. Secundum, ipſum opus. Tertium, uſum operis: ut patet in ædificatione domus: ſed ultimus finis eſt nobilior ſecundo, & ſecundus primo.

5 [Cvm uero complures.] Nunc autem declarat Philoſophus plures eſſe fines in rebus humanis: ut oſtendatur quod in qualibet differentia finium ſiue ſint operationes, ſiue opera, plures ſunt fines: & probat ſic, Vbi ſunt plura quæ appetunt fines & bona, ſunt etiam plures fines. Sed in rebus humanis ſunt plura quæ appetunt fines & bona ſua: ergo plures ſunt fines. Maior patet, minor declaratur exemplis tam finium qui ſunt operationes, quàm finium qui ſunt opera, ut patet in textu: quæ cum ſint diuerſa, diuerſos appetunt fines. plures ergo erunt fines. Notandum quod dicit diuitias eſſe finem rei familiaris: & loquitur ſecundum opinionem uulgi: Nam in libro Oeconomicæ & Politicæ dicit eſſe inſtrumenta ad finem quendam bonum conſequendum, ut ibi patet.

6 [Qvae autem artes.] Poſt pluralitatem finium oſtenſam declarat eſſe ordinem inter fines ut unus ſit præſtantior altero, ſicuti res ſunt aliæ alijs præſtantiores, ita & fines earum rerum. Nam ut frenum ordinatur ad equum & equus eſt præſtantior freno, ſic ars frenefactiua ordinatur ad artem equeſtrem, quæ eſt nobilior frenefactiua, cum ob hanc illa eſſe uideatur. Notandum quod Philoſophus appellat iſtas artes hic uirtutes: nonnulli habent in textu Græco δύναμιν, nonnulli ἀρετήν, id eſt uirtutem. Quod ſi dicat uirtutem, tunc illa accipiēda eſt pro ui & potentia quæ eſt in qualibet arte, quæ appellari proprie facultas poteſt, cum ſit ad utranque partem indifferenter & æquè diſpoſita. Veluti medicina dicitur potentia, quia potens eſt ad faciendum & corrumpendum ſanitatem. Ars diſſerendi & oratoria eſt potens ad probandum & ſuadendum contraria: interdum de eodem, ueluti quòd uoluptas ſit bonum, & ſit malum. Notandum quòd ſicut ſe habēt fines, ſic res quarum illi ſunt fines, & econuerſo. Conuertitur enim conſequentia iſta. Tales ſunt res quales ſunt fines earum, & econtra: tales ſunt fines, quales ſunt res quarum iſti ſunt fines. Bene ergo oſtendit Philoſophus finem fine eſſe præſtantiorem, per hoc quòd res altera præſtantior altera eſt, & ars arte nobilior.

7 [Atqve nihil intereſt.] Hæc eſt tertia pars principalis huius primi capituli in qua remouet dubitationem quæ oriri poſſet. Quia dixit quòd eſt differentia finium cùm alij ſint opera, alij operationes, & quòd in quibus finis eſt opus: in his potiora ſunt opera operationibus. Igitur ne hoc uideatur facere diuerſitatem rerum, & ideo non ualet ſententia nuper dicta: quòd finis alter altero ſit nobilior, cum opera ſemper ſint nobiliora operationibus præcedentibus: ideo inquam hoc ſoluit: dicendo quòd nihil intereſt, ſiue fines ſint opera ſiue operationes, quia ſemper finis ob quem alij ſunt, præſtantior eſt quicunque ſit ſiue opus ſiue operatio, ut in finibus ſupradictarum facultatum intueri licet. Nam propter quod unumquodque tale, & illum magis, ut primo Poſteriorum dicit Philoſophus.

Quòd unus agibilium finis qui ciuilis ſit facultatis. Cap. 2.

SI igitur quiſpiam rerum agendarum eſt finis: quem nos propter ſeip- 8
ſum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia pro-
pter aliud expetamus (eſſet enim hoc modo ſine ullo fine ſemper, abi
tio, atque hinc noſter appetitus inanis uanusq; reſultaret) conſtat
hunc talem finem, ſummum bonum, ipſumq; optimum eſſe. Et ad humanam igitur ui 9
tam, magnam huiuſce cognitio opem affert. Nam ut ſagitarij, ſignum habentes, ma
gis id quod oportet attingere poſſumus. Quod ſi ita ſit, enitendum eſt hunc ipſum
figura quidnam ſit comprehendere, & cuius ſit ſcientiæ uel facultatis percipere.
Videbitur autem eius eſſe, quæ maximè dominatur, maximeq; rationem ſubit ar- 10
chitecturæ. Talem autem ſeſe offert ipſa ciuilis facultas. hæc enim & quas ſcien-
tias in ciuitatibus eſſe & quales quenque diſcere, & quouſque oportet, inſtituere
ſolet. Eas præterea facultates, quæ ſummis afficiuntur honoribus: ut rei militaris,
reique familiaris facultatem, ac oratoriam artem: huic ſubeſſe facultati uidemus.
cùm igitur cæteris actiuis ſcientijs hæc utatur, & leges ferat, atque inſtituat quid
quiſque agere, & à quibus abſtinere debeat: huius finis, cæterarum omnium facul-
tatum continet fines. Quo fit ut hic finis ſit bonum ipſum humanum. Quanquam
enim unius hominis idem & ciuitatis eſt bonum: ciuitatis tamen comparare conſer
uareq; bonum, maius atque perfectius eſſe uidetur. Nam amabile eſt, & ſi uni ſoli:
maius autem atque diuinius eſt ſi genti ciuitatibuſue ſit acquiſitum, partumq; con- 11
ſeruetur. Iſta igitur appetit hæc doctrina: cum ſit facultas quædam ciuilis. 12

COMMENT.

SI igitur quiſpiam.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo o- 8
ſtendit quòd in humanis eſt quidem ultimus finis, & ſummum bonum. Et ordine
procedit. Nam primò oſtendit eſſe aliquem finem bonum, deinde meliorem, de-
mum optimum. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima oſtendit quòd
eſt finis ultimus qui eſt ſummum bonum. In ſecunda declarat cuius ſcientię ſit, & ad quã
pertineat cognoſcere talem finem. In prima igitur parte affert talem concluſionem.
Quod ſi in rebus humanis eſt aliquis finis ultimus, is eſt ſummum bonum & optimum,
quia alij ad illum & propter illum ſunt. Quòd autem ſit aliquis finis ultimus, probat Phi
loſophus per deductionẽ ad impoſſibile: quia ſi non eſſet, tunc procederetur in infinitũ,
quod eſt abſurdum, cum infinitum pertranſiri non poſſit, & omnia humana appetant fi-
nem. Itaque ſequeretur quòd fruſtra eſſet talis appetitus humanus, cum nunquam eum
attingere poſſet. At natura nihil facit fruſtra: & ſic habetur quòd eſt aliquis finis ulti-
mus. & cum finis ea ratione qua appetitur ſit quid bonum, & ea ratione qua eſt ultimus
ad quem alij ordinantur, erit optimum. Sciendum quòd Philoſophus inquirit hic ſum-
mum bonum non ſimpliciter, ſed in genere, id eſt humanum ſummũ bonum. Nam ſum-
mum bonum ſimpliciter eſt Deus, qui nõ acquiritur ita ut formaliter ſit in eo, qui id cõ
ſequitur, ſicut uidetur eſſe felicitas illa, de qua loquitur hic Philoſophus. Notãdum quòd
appetitus eſt duplex quo ad hũc locum nunc pertinet: quidam cum cognitione, quidam
quidam ſine cognitione. Appetitus ſine cognitione dicitur naturalis. Appetitus cum
cognitione eſt duplex, quidam perfectus, quidam non perfectus. Perfectus dicitur qui
eſt cum electione: imperfectus, qui eſt uagus, & ſine electione. Naturalis igitur per ſe nun
quàm eſt inanis, per accidens eſſe poteſt. Is autem qui ſequitur cognitionem poteſt eſſe

uanus

uanus, præſertim is qui agit ſine electione. Sed eſſet abſurdum quod appetitus qui perficitur per electionem eſſet inanis: & ratio eſt: quia Deus & natura, ut inquit, nihil agunt fruſtra. Dubitatur quia non uidetur abſurdum ut dicit Philoſophus, quòd appetitus eſſet uanus. Nam in tertio dicit quòd uoluntas interdum eſt impoſſibilium. ueluti immortalitatis. Dicendum ad hoc quòd uoluntas dupliciter ſumi poteſt. uno modo ut uult tantum, alio modo ut limitatur electione. Prima poteſt eſſe uana, & de illa eo in loco loquitur Philoſophus. Secunda non eſt uana neque impoſſibilium de qua loquitur hic. Nam uoluntas cum electione non appeteret finem poſt finem in infinitum. Poteſt etiam dici ꝙ humanus appetitus naturalis per ſe non eſt uanus ſumptus in genere, ſed forte huius

9 uel illius hominis ſingulariter ſumptus. [Et ad humanam igitur.] Infert unum Philoſophus, quod oritur ex antedictis quod appellant correlarium, quo oſtendit quòd cognitio ultimi finis confert ad uitam. Nam oportet ſemper terminum eſſe cognitum, ſi debemus rectè ad illum pergere. & hoc probat exemplo ſagitarij: qui proponit ſibi ſignum. deinde dicit, Quod ſi ita eſt ut talis cognitio ſit uehementer utilis, duo ſunt facienda. Primum circunſcribere & definire ipſum ultimum finem, ut figura deſcribitur & deſignatur à pictore: alterum uidere cuius artis uel facultatis ſit, & ad quam pertineat tale bonum cognoſcere. Et ad hæc duo declaranda Philoſophus utitur ordine præpoſtero. Nam primò declarat cuius ſit, & ad quam ſcientiam uel facultatem pertineat cognoſcere. Deinde in ſecundo tractatu huius primi libri oſtendet quod primo propoſuerat, ſcilicet quid ſit ipſe ultimus finis humanus, & deſcribet ipſum.

10 [Videbitur autem.] Hæc eſt ſecunda pars capituli: in qua oſtendit cognitionē huius ultimi finis pertinere ad ſcientiam & facultatem ciuilem, & eius eſſe hoc pacto. Cognitio huius finis ad eam ſcientiam ſpectat, quæ maximè dominatur, & ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarum facultatum. Sed ſcientia ciuilis eſt talis, ergo ad eam pertinet talis cognitio. Maior ex antedictis probatur, nobiliſſimæ ſcientiæ, & facultatis nobiliſſimus finis: minor probatur a Philoſopho. Illa ſciētia quæ imperat, & utitur alijs ſcientijs, & artibus, eſt domina earum: & ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarum. Sed ciuilis eſt huiuſmodi, ergo illa eſt domina reliquarum actiuarum. Nam ad eam ſpectat conſiderare quæ facultas, & ſcientia eſt utilis reipub. & quæ non eſt utilis. Fert etiā leges, iubendo quis debeat quas artes ediſcere, & quouſque. Ex quibus patet quòd finis ciuilis facultatis eſt ſummum bonum hominis. Idem eſt autem ſummum bonum hominis unius & ciuitatis: eſt tamen differentia, quia ciuitatis ſummum bonū diuinius & pulchrius eſt, quàm unius hominis. Nam illud aſſimilatur magis primæ cauſæ: quæ eſt uniuerſaliſſima in dando, & conſeruando omnia. Poſtea quaſi afferendo concluſionem dicit, quòd iſta moralis ſcientia cùm ſit ciuilis quædam ſcientia hoc affectare uidetur, ſcilicet hoc ſummum bonum. Notandum quòd Philoſophus duas conditiones poſuit ſcientiæ eius quæ præeſt alijs. prima, ut ſit domina maximè. ſecunda, ut ſubeat rationem architecturæ: & eſt differentia inter iſtas conditiones. Nam poteſt aliquis dominari aliquibus, & non uti ijs, quibus imperat: ſed non poteſt aliquis habere rationem architecti, quin utatur ijs reſpectu quorum dicitur eſſe architectus. Nam extructor nauis utitur dolatore lignorum, & illi imperat cum ſit architectus reſpectus illius. Non fruſtra ergo ponuntur a Philoſopho hæ duæ conditiones quas habet ciuilis reſpectu aliarum facultatū. Notandū tamen ꝙ diuerſo modo utitur ſcientijs ſpeculatiuis, & actiuis. Nam artes & actiuas ſcientias ſumit dupliciter: ordinat enim ipſas & etiam imperat eis, ut hoc modo, & ex hac uel tali materia operetur: & ſic ciuilis præſidet rei militari, rhetoricæ, & œconomicæ, & alijs facultatibus. imperat enim eis & modum agendi præſcribit. Circa ſpeculatiuas autem tantum uerſatur imperando ut ipſæ ſint in ciuitate, non autem imponit eis modum imperandi. Non enim imperat ut geometra, non hoc modo probet, aut illo modo hanc concluſionem, quòd triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis, cum ſit neceſſaria, & non poſſit aliter ſe ullo pacto habere. Itaque ciuilis dicitur princi-

paliſſimi

paliſsima à Philoſopho non ſimpliciter,ſed in genere actiuarum facultatum. Notãdum item quòd ad ciuilem ſpectat conſiderare de artibus,& ſcientijs,& has habere, illas expellere è ciuitate,ſicut Plato fecit:qui aliquas artes aſciuit in ciuitatem ſuam quam finxit,aliquas expulit ex eadem:ut poeſim,& eius artifices, id eſt poetas,quia excitent homines ad effectus,eosq; effœminatos reddant. Notandũ quod conditiones poſuit Philoſophus inſtitutionis uel facultatis ciuilis reſpectu aliarum. Dixit enim quòd hæc inſtituit quas facultates & ſcientias in ciuitate oportet eſſe. ſecũdo,quas quenq; addiſcere.tertio quouſque. Primo non omnes ſcientiæ ſunt utiles in ciuitate. Secundo, non omnes ſunt idonei ad quamlibet facultatem,ſed alius ad aliam.tertio quouſque,aut reſpectu quantitatis temporis:ueluti per tot annos.aut reſpectu ſcientiæ,ſcilicet uſque ad talem terminum neceſſarium, uel uſque ad tale commodum reſpectu aliarum artium. Notandum quòd idem eſt bonum hominis unius,& ciuitatis uel gentis:idem inquam re diuerſum tamen ratione. Nam hominis ſummum bonum eſt felicitas, & beatitudo eadem eſt etiam ciuitatis uel gentis perfectio. Sed differt ratione, quia ſummum bonum unius hominis ſatis eſt uni indiuiduo:non eſt autem tale,quale eſt illud quod acquiritur genti uel ciuitati.Hoc enim ad plures extenditur,& ideo eſt melius,& perfectius, quia bonum tanto eſt præclarius,quanto communius,ut dicit in Policitis. Verum ſicut fit de lumine,quod idem eſt ſi ſit in modico aere,& in multo:ſic ſummum bonum quod eſt in ciuitate eſt melius,quia latius,quàm in uno. & licet ſit eadem felicitas, tamen illa ciuitas pulchrior,& præclarior latitudine ſua.

Dubitatur,quia Philoſophus uidetur præponere bonum commune proprio unius. Itẽ dubitatur utrum ad ſcientiam ciuilẽ pertineat conſiderare de ultimo fine humano, quia hoc uidetur pertinere potius ad moralem quàm ad ciuilem. Ad primum breuiter reſpõdetur, quod bono communi magis ſtudendum quàm proprio, quia commune complectitur etiam proprium,& particulare,non tamen econtra. Ad ſecundum dicendum quòd ad ſcientiam ciuilem pertinet, conſiderare de ultimo bono humano ut ſe extendit ad ciuitatem:ad moralem uero ut eſt unius hominis bonum.Nec abſurdum eſt idem bonum diuerſis reſpectibus à diuerſis facultatibus conſiderari. Nam in morali non conſideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati,tamen idem bonum conſideratur ab utraque ſcientia.Et ſicut multæ ſcientiæ habent finem propinquum & remotum: ſic moralis.nam habet finem propinquum unius hominis perfectionem, & per hanc poſtea tendit ad ſummum bonum ciuitatis.ergo ad utranque ſcientiam uel facultatem pertinet conſideratio ſummi boni.Notandum quod Philoſophus dicit.

[ISTA appetit hæc doctrina.] Dupliciter exponi poteſt: uel hæc doctrina appetit 11
iſta,id eſt ſummum bonum humanum & omnia quibus comparari poteſt. uel, Iſta,id eſt bonum proprium ut proprium,commune ut remotum.

[CIVILIS quędam.]Moralis ſcientia poteſt etiam dici ciuilis,cum illa quæ or- 12
dinantur ad inuicem poſsint aliquando denominari à nobiliori.Vnde moralis, œconomica & ciuilis poterunt uno nomine appellari ſcientia ciuilis, quæ poſt diuiditur in tria illa membra, ſcilicet moralem, œconomicam,ciuilem.

De modo procedendi,& auditore morali. Cap. 3

Dicetur autem ſatis, ſi declarabitur perinde atque ſubiecta materia po 13
*ſtulat. Ipſum enim * exactum non eſt in omnibus ſimili modo rationi* τὸ ἀκριβ
bus flagitandum:ſicut ne iiſce, quæ per artem conficiuntur. Honeſta 14
autem,& iuſta,de quibus ciuilis conſiderat,tantam differentiam,& errorem q; habent,ut lege tantum eſſe uideantur, & non natura. Tatem etiam quendam errorem habent et ipſa bona:quia compluribus ex ipſis accidunt detrimenta.

iam

iam enim quidam ob diuitias:quidam ob fortitudinem periere.amabile igitur eſt de
οὐ τύπῳ. *talibus atq; ex talibus dicẽtes:craſſo modo,* figuraq́; uerum ipſum oſtendere.et de*
15 *ijs quæ ſunt plerumq́;,atq; ex talibus dicentes talia et concludere.eodem modo & unũquenq; auditorẽ ea quæ dicuntur acceptare oportet. eſt enim eruditi,exactum ipſum eatenus in unoquoque genere flagitare, quatenus fert ipſius rei natura. Simile nanque uidetur eſſe mathematicum ſuadentem probare, & ab oratore demon*
16 *ſtrationes exigere. At qui bene quiſq; iudicat ea quæ cognoſcit, & ipſorum bonus*
ἁπλῶς. *eſt iudex. is ergo in unaquaque re bene iudicat qui in illa eſt eruditus.* abſolutè autem,qui eſt in omnibus eruditus.quapropter iuuenis,ciuilis diſciplinæ non eſt idoneus auditor. Eſt enim rudis actuum uitæ. Ex his autem, & de his ipſæ rationes effi*
17 *ciuntur. Præterea cum perturbationes ſequatur,uanè, ſineq́; utilitate audiet:quippe cum finis non cognitio ſit,ſed actio.Intereſt autem nihil iuuenis ſit ætate,an mo*
18 *ribus iuuenis ſimilis. non enim defectio eſt ob tempus:ſed quia uiuit & perſequitur ſingula cum perturbatione.talibus enim inutilis fit ipſa cognitio: perinde atq; incontinentibus ipſis.Is autem qui ſuas rationi ſubijciunt appetitiones, cum ratio neq́; agunt:magnam afferre poteſt utilitatem.De auditore igitur, & quonam modo rationes ſunt acceptandæ,quidq́; proponimus:tot exordij loco ſint dicta.*

COMMENT.

13 DICETVR autem ſatis.] Hoc eſt tertium capitulum huius primi tractatus, id eſt procœmij, in quo declarat modum tradendi hanc doctrinam atque recipiendi,& à quo auditore recipi debet.Diuitur in tres patres quæ in ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit modum tradendi hanc doctrinam ſcilicet quæ non eſt demonſtratiua, & à cauſis neceſſarijs deducendo neceſſarias concluſiones. ſed à cauſis contingentibus ut ſunt actiones humanæ, quæ ſunt materia huius ſcientiæ moralis quæ eſt contingens,& non neceſſaria. & qualis eſt materia ſcientiæ,talis debet eſſe modus doctrinæ: & qualis eſt res, talis oritur cognitio quæ eſt media inter cognoſcens & cognitum. Anima eſt quaſi menſurans: ſcientia eſt menſura: res quæ ſcitur eſt quoddã menſuratum. Dupliciter igitur ſunt,res aut neceſſariæ,& à cauſis neceſſarijs,,ex quibus oritur ſcientia propriè dicta, & ſequuntur ex ipſis neceſſarij effectus: aut a contingentibus continentes. Nam cuique ſcientiæ accommodatur modus doctrinæ quem expetit materia illius ſcientiæ. Nam ſi materia eſt neceſſaria,& modus doctrinæ eſt demonſtra
21 tiuus: ſi materia contingens,& doctrina ex contingentibus procedit,& modus erit non demonſtratiuus,ſed ſuaſiuus. Declaratur hoc a Philoſopho in textu, quod ſcientia morum habet talem materiam. ut non exigat exactiſſimum modum doctrinæ,ſed eum qui procedit ab his quæ ut plurimum fiunt,& probat hoc pacto. Illa ſcientia cuius materia non eſt neceſſaria,ſed uaria, non poteſt habere modum doctrinæ neceſſarium. At materia moralium eſt uaria,ergo non poteſt habere modum doctrinæ neceſſarium: maior clara: minor probatur à Philoſopho, tam ex parte eorum quæ fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerum,quia non omnes homines eodem modo putant iuſta,& honeſta: & quod uidetur iuſtum nunc, non putatur alio tempore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendum de locis. Nam quod hic uidetur iuſtum,forte non uidetur apud Scythas. Eodem pacto de externis bonis dicendum: non enim ſemper ſunt bona. Nam multi ob robur uel diuitias periere. Quare bona interna, & externa circa quæ omnia uerſatur ciuilis facultas,non ſemper & neceſſario ſunt talia,ſed ut plurimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex neceſſarijs,ſed ex his quæ ſæpe fiunt,& in modo docendi proficiſcendum

ficiſcendum eſt groſſo modo.& quaſi per figuram,& non demonſtratiue: ſed quaſi perſua- 11
ſiuè.[S I C V T nec in ijs quæ per artes.&c.] Non enim eodem modo figura expetitur à 14
pictore,& ab ſculptore. [E X talibus.] ſcilicet actionibus humanis tanquam ex princi-
pijs,quæ ut plurimum fiunt.[D E huiuſcemodi rebus.] ſcilicet tanquam de concluſioni
bus non neceſſarijs,ſed ut ſunt ea quæ ſæpe fiunt,& plerunque. Notandũ ꝙ ex ipſis rebus
emergit ſcientia.Itaq; quales ſunt res,talis noſtra cognitio eſt & ſcientia. Verũ rerũ quę
dã ſunt neceſſariç,quędã nõ neceſſariç,ſed cõtingentes.Rerũ neceſſariarũ neceſſaria eſt
ſciẽtia,& proprie dicta.Tales autẽ res ſunt diuinæ,mathematicæ,pleræq; naturales.No
neceſſariæ res trifariam diuiduntur,quædam perſæpe,ut calores in ęſtate:quædam raro,
ut calores in hyeme : quædam æquo diſcrimine , ut ambulare, non ambulare,& alia quæ
ſunt in noſtro arbitrio noſtraq́; uoluntate.Circa res quæ ſæpe fiunt,dici poteſt quod uer
ſetur ars.Circa ea quæ raro fiunt,uerſatur caſus uel fortuna. Caſus enim ut inquit Philo
ſophus,eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna eſt cauſa per acci
dens raro circa ea quæ fiunt à mente, & electione . Circa ea quæ fiunt æquè uerſatur ra-
tio & electio noſtra.Scientia uero proprie dicta eſt, circa ea quæ ſunt neceſſaria , & per-
petua,& ſemper ſe habent eodem modo, & doctrina illius eſt demonſtratiua & exactiſſi
ma,licet etiam ſcientiæ ſint aliæ alijs certiores, & habeant gradus certitudinis inter ſe,
ut mathematicæ ſunt certiores quàm naturales, cum illæ ſint in primo gradu certitudi-
nis. Artes utuntur modo doctrinæ procedente ex his quæ ut plurimum fiunt: & talis ui-
detur eſſe ſcientia uel ars moralis, cum uerſetur circa ea quæ non cõſtant natura,ut ſint
eadem apud omnes,ſed lege & conſtitutione quæ eſt uaria apud diuerſas nationes & ci-
uitates,ut patet.Notandum quòd fortitudo hic ſumi poteſt , aut pro uiribus corporis ut
dicatur robur,aut pro ipſa fortitudine quæ eſt uirtus moralis,& mediocritas inter auda-
ciam,& timiditatem . Conſiderandum eſt autem quòd uirtutes corporis ſimili modo ſe
habere uidentur,ut illæ animi reſpectu animi cui tribuuntur quatuor illæ uirtutes mora
les,ad quas rediguntur reliquæ omnes.In corpore enim quatuor ſunt uires ſimiles illis: 11
uigor ſiue uiuacitas,ut ita dicam ſenſuum. ſecunda, robur. tertia , pulchritudo. quarta,
ualetudo bona. At uiuacitas ſenſuum uidetur habere ſimilitudinem cum prudentia . Nã
ſicut per prudentiam res agibiles ab anima percipiuntur : ſic bonitate ſenſuum ſenſibi-
lia à ſenſibus robur comparatur fortitudini pulchritudo temperantiæ : quæ pulchritudo
uidetur eſſe temperata quædam mediocritas orta ex partibus corporis congruè diſpoſi- 12
tis.Sanitas iuſtitiæ comparatur , quæ ſanitas oritur ex quadam complexione conuenien
ti,& debita quãtitate humorum.Quod ſi accipiatur fortitudo proprie dicta quæ eſt uir-
tus,dicemus philoſophum loqui ſecundum uulgi opinionem.Nam fortitudo non eſt cau
ſa mortis,quæ ſit malum,& præſertim cauſa per ſe,ſed à uulgo putatur malũ,quaſi oſten
dere uelit quod iſta habent tantam uarietatem ob uarias opiniones, & cõſtitutiones ho
minum,ut etiam fortitudo,& bona animi putentur mala cum interdum afferre detrimẽ
ta habentibus uideantur.[E O D E M modo.] Hæc eſt ſecunda pars capituli in qua af- 15
fert ex parte auditoris talem concluſionem : quòd oportet auditorem probare modum
doctrinæ,quem patitur & exigit ſcientia quam accipit:ſed ſcientia morũ non exigit mo
dum exactiſſimum: ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare.
Hoc oſtẽditur à philoſopho, quia ſimilis defectus eſſet geometram ſuadentem probare,
& oratorem demonſtrantem ; uel ab oratore demõſtrationem,& geometra ſuaſionem
exigere. geometra enim proficiſcitur à principijs neceſſarijs per demõſtrationem ad ne
ceſſarias concluſiones:orator uero ſuadet per argumẽtationem probabilem quæ ſuadet,
non autem cogit aſſentiri ut ipſa demonſtratio,quæ eſt ipſius geometræ. Notandũ quod
cuiq; ſciẽtiæ accommodatur modus doctrinæ proprius. Nam ſcientia eſt ut quidam ter
minus,doctrina quaſi uia ad terminum. Verum ſicut omnis effectus artis fit per inſtrumẽ
tũ accõmodatũ tam operi,quam operãti: ſic modus doctrinę accõmodari debet. Modus
igitur huius doctrinę ob materiã debet eſſe nõ demõſtratiuus propter quid,ſed quia. Nã
talis modus accommodatus iis ſcientijs quæ uerſantur circa materiam non neceſſariam,

16 [ATQVI bene quiſque.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua facit præſuppoſitum tale, ſcilicet quòd quiſque rectè iudicat, &c. & ex hoc præſuppoſito oſtendit qualis debeat eſſe auditor huius diſciplinæ moralis. Sed primum oſtendit quis non ſit idoneus, deinde quis ſit idoneus auditor. Sed duo ſunt minimè idonei. Vnus eſt iuuenis, cùm ſit expers agibilium, & noſtra doctrina eſt ex his tanquam ex principijs, & de his tanquam de concluſionibus. procedimus enim ex illis, & concludimus de illis. probatur autem ratio ita: Idoneus auditor huius ſcientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac ſcientia, aſſentiendo his quæ bene, & reijciendo quæ malæ dicuntur. Sed iuuenis non bene iudicat de his: ergo non eſt idoneus auditor. Maior patet ex illo præſuppoſito facto quod quiſque bene iudicat, &c. Minor oſtenditur ex eo quod iuuenis non habet experientiam actuum humanorum, & rerum quæ aguntur in uita: ideo non poteſt rectè iudicare de illis ex quibus procedunt rationes, & de quibus ſiunt concluſiones in hac ſcientia morali uel ciuili, & in hac noſtra doctrina. Dubitatur, quia non uidetur uerum quod iuuenis non ſit idoneus auditor. Bene ualeret ratio ad probandum quod ipſe non eſſet idoneus inuentor huius artis. Nam experientia confert ad inuentionem, ut ait Philoſophus in libro poſteriorum, & in Metaphyſicis. Dicendum quod re uera experientia confert ad inuentionem, præſertim in ſcientijs ſpeculatiuis. Hæc autem ſcientia non ſolùm ſpeculatiua eſt, ſed etiam uel potius actiua: & oportet ut ea quæ hic dicuntur, poſtea deducantur in actum. At iuuenis non habet experientiam actuum humanorum propter ætatem, nec eſt idoneus illos experiri: ideo non erit ſufficiens auditor, quia non poterit rectè dijudicare de illis. Et econtra, homo exempli gratia qui per experientiam cognouit quod malæ cupiditates abſtinentia ſuperantur, ſtatim aſſentietur doctrinæ Philoſophi, cùm dicet temperatis operationibus temperatos fieri homines: & ſic de alijs ſingulis ſi in alijs erit expertus. Vniuerſaliter de omnibus ſi omnia erit expertus. Rectum enim iudicium cognitio præcedat oportet.

17 [PRAETEREA Affert aliam rationem probantem quòd iuuenis non eſt idoneus auditor. qui non facile poteſt conſequi finem huius doctrinæ, non eſt idoneus auditor. At iuuenis eſt huiuſmodi, ergo, &c. Nam cùm ſequatur perturbationes animi, & uiuat ut plurimum ſecundum ſenſum, non obtemperaret his præceptis, adeò ut ea deduceret in actum. Eſt enim huius doctrinæ non ſpeculatio congnitiove, ſed ipſa actio.

18 [INTEREST autem.] Quia ſuprà dixit eum qui perturbationes animi ſequitur non eſſe idoneum auditorem, ne hoc tantùm de adoleſcente, ſed etiam de prouecto ætate, & quocunque uiuente ſecundum appetitum intelligatur: ideo dicit nihil intereſt ſiue ſit iuuenis ætate, an moribus, quia prouectus ætate etiam inutiliter audiet ſi ſequitur animi perturbationes, ut faciunt incontinentes, quia defectus non eſt in tempore & ætate, ſed in uita & moribus. Dubitatur, quia hæc ſcientia uidetur ſuperflua cùm non proſit hominibus prauis: boni uerò ea non egeãt. Reſponderi poteſt bifariam. Primum quòd hęc ſcientia eſt utilis utriſque. Nam praui licet cum difficultate, tamen quoquomodo reuocari poſſunt à uitijs, & flecti ad uirtutes audiendo hæc. boni uerò confirmantur. Secundo modo dici poteſt quòd hæc ſcientia ita ſe habet ad animum, ut medicina ad ipſum corpus. Medicina autem eſt conſeruatiua & reductiua ſanitatis cum morbi ſunt curabiles. Sic ſcientia hæc ſe habet ad ægritudines animi. Verùm medij inter incurabiles & optimè ſe habentes præcipuè ferent fructum, quaſi bene diſpoſitis ad uirtutem ſuſcipiẽdam proderit maximè hęc moralis doctrina, ut Philoſophus x. Ethicorum inquit. Sermo autẽ & doctrina nunquam in omnibus uires habent, ſed oportet ut antè cultus ſit animus auditoris ad rectè gaudendum audendumq́;, tanqnam ager qui ſemina ſit nutriturus. Nam qui ſecundum perturbationem animi uiuit nec audiret, &c.

19 [IIS autem qui ſuas.] Secunda particula in qua oſtendit quis ſit idoneus auditor, & dicit quòd ſunt hi qui ſubijciunt ſuas cupiditates rationi. Poſt hæc epilogat totum proœmium breuibus, incipiendo ab ultima parte, ſcilicet quod ſatis eſt declaratum qualis debeat eſſe auditor, & quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina, & quid qualeque

propoſitum ſit & intentio ſua. Dubitatur cùm dixit quòd eſt inutilis incõtinentibus hæc doctrina. Hoc non uidetur uerum, cum non modo incontinentes, ſed etiam intẽperati poſſint percipere ſermones rationesque Philoſophi. Dicendum quòd hæc ſcientia habet duplicem finem, propinquum & remotum. Propinquus eſt perceptio eorum quæ dicuntur hic: remotus eſt actio, & eſt principaliſſimus finis. Itaque primum, id eſt, cognitionem conſequi poterunt: ſed non ita ſecundum ut operentur, qui finis eſt principaliſſimus, qui intendit.

De ſummo bono & recta auditoris educatione. Cap. 4.

NVnc autem repetentes dicamus, (cum omnis cognitio atque electio bo 20
num quoddam affectet:) quid nam ſit id quod ciuilem appetere dici
mus facultatem, & quid omnium rerum agendarum ſupremum ſit bo
num. Nomine igitur omnes ferè de ipſo conſentiunt. Nam & uulgus 21
& elegãtes felicitatem inquiunt eſſe. atq; bene uiuere, bene agere, & felicẽ eſſe ea
dẽ eſſe putant. De felicitate autẽ quæ nam ſit diſſentiunt: & non ſimiliter uulgus,
ac ſapientes eam aſsignant, quidam enim unum quid eorum quæ clara, manifeſtaq;
ſunt, ipſam eſſe putant, ut uoluptatem, aut diuitias, aut honorem. quidam aliquid
aliud. perſæpe etiam unus idemq;, diuerſum: Nam cum ægrotat, ſanitatem: cum pau
per eſt, diuitias. ignorationis uero conſcij ſuæ eos admirantur qui magnum aliquid
& ultra uires ipſorum dicunt. quidam autem præter hæc plura bona aliud quod-
dam per ſe eſſe putabant: quod quidem & his uniuerſis ut ſint bona, cenſuere cau-
ſam eſſe. omnes igitur opiniones ſcrutari, ſuperuacaneum eſt fortaſſe. Satis autem
erit, ſi eas ſcrutabimur quæ maximè extant, aut rationem aliquam habere uiden-
tur. At enim ne lateat nos eas inter ſeſe rationes differre, quæ à principijs profici
ſcuntur, & quæ ad principia pergunt. Rectè enim & Plato dubitabat atque quære 22
bat. utrum à principijs, an ad principia ſit ipſa uia: ut in ſtadio, ad calcem ex iiſce
quæ præmia ponunt, an contra. Enimuero ſemper eſt à notis incipiendum. hæc au- 23
tem duobus modis talia ſunt. alia nanque ſunt nobis: alia ſimpliciter nota. nobis igi
tur forſitan ex ijs incipiendum eſt, quæ nobis ſunt nota. Quocirca bene inſtitutum 24
moribus eum eſſe oportet qui de honeſtis & iuſtis, & omni ciuili ratione eſt ſuffi-
*cienter auditurus. eſt enim principium * ex ſe. atque ſi hoc ſatis conſtet: non opus* 25 τὸ ὅτι, τὸ
*erit * ipſo cur eſt. talis autem aut habet principia, aut accipere facile poteſt. cui ue* διότι
rò neutrum horum ineſt: is Heſiodi ſententiam audiat hiſce carminibus explicatã. 26

Optimus ille quidem eſt, ex ſeſe qui omnia nouit,
Perceptis quæ poſt & ſemper ſunt meliora.
Is rurſus bonus eſt paret qui recta monenti.
At qui ex ſe neſcit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demens & inutilis ille eſt.

COMMENT.

SED nunc repetentes.] Hic eſt ſecundus tractatus huius primi libri, in quo finito 20 proœmio intendit docere & tractare de ſummo bono, & oſtendere quid ſit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorum multorum de ſummo bono, & poſtea declarat modum, quo ipſum inueſtigare debemus. In ſecundo reſumit opiniones allatas, eaſque refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit ideam boni, eſſe ſummum bonum. In quarto enititur definire ſummum bonum, id

eſt ipſius felicitatis definitionem afferro ſecundum ſententiam ſuam. In quinto opiniones allatas trahere utitur ad propoſitum ſuum, & ad ſuam definitionem de felicitate aſſignatam. Primum capitulũ diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipſum ſummum bonum afferendo uarias opiniones. In ſecunda quærit, qualis debeat eſſe modus inueſtigandi ipſum. Dicit igitur in prima reſumẽdo ea quæ dixit breuiter, ſcilicet quod cùm omnia appetant quoddã bonum, & cùm ciuilis præſit omnibus alijs facultatibus, & aliæ tendant & ordinentur tanquam ad ultimum finem humanum, ad ciuilem, uideamus quid ea expetat & quid ſit iſtud omnium rerum agendarum ſupremum bonum.

21 [Nomine igitur.] Hac in parte Philoſophus oſtendit opinionem hominum de felicitate, & duo facit: Primo oſtendit quòd nomine omnes conueniunt: ſcilicet quiſque in ſua lingua. Secundo quòd definitione differunt, & ex differentia quàm habent homines de ipſa felicitate diſtinguit ipſos homines, ſcilicet in uulgus & ſapientes. Et primo exponit opinionem uulgi, deinde ſapientum, enumerando ea quæ ipſi ponebant pro ſummo bono, ut latè patet in textu Philoſophi ex his quæ ipſe enumerat. Notandum quòd uita ſumitur bifariam, ut ſpectat ad hoc propoſitum: aut ut prima perfectio aut ſecunda, id eſt ipſa operatio. prima eſt, eſſe uiuentis, quod profluit ab unione animæ & corporis. ſecũdo modo dicitur uita ipſa operatio, quæ proficiſcitur a potentijs animæ: & ſic accipitur hic, ſcilicet pro operatione. Intelligunt enim homines eum felicem, qui bene uiuit, id eſt bene operatur. Notandum quòd hæ opiniones de felicitate, ut apparet, oriuntur ex parte modorum uiuendi & excommodatibus uitæ. Nam illi qui dicunt uoluptatem eſſe felicitatem, commoditate impelluntur. Voluptas enim ab illis deſcribitur uita, id eſt operatio ſine impedimento: dolor uerò diſpoſitio mala impediens actiones. Sic qui dixerunt diuitias eſſe ſummum bonum, & alij huiuſmodi commodis ſuis adducebãtur ad hoc aſſerendum. Notandum quòd Plato poſuit ſummum bonum ſeparatum quoddam, non illud quod acquiritur in hac uita. Sciebat enim quòd ſicut albedine fit homo albus, ſic felicitate fit fœlix, quam oportet eſſe in eo qui ſit felix. Itaque hanc felicitatem etiam ipſe hominibus tribuit, quam ipſe Ariſtoteles tribuit ut humanam. Verum quia ea quæ ſunt in deo, quæ propriæ ſunt, cùm æterna ſint, & firma, ideo dixit illud ſeparatum eſſe propriè bonum & ſummum, ſcilicet ipſum deum cuius participatione ſunt omnia alia bona & omnia reducuntur ad ipſum tanquam ad ultimum finem & ſupremam cauſam bonorum omnium, in cuius eſſentia Plato poſuit idæam boni & omnium aliarum ſpecierũ. Philoſophus refellit hanc opinionem alio modo ſumptam, quàm intelligebat Plato. Sed ſicut à uulgo intelligebatur, ſumit ipſe, & eam refellit. Plato autem poſuit ſummum bonum id quod eſt ipſum bonum, nec habet aliquid admixtum, ſed eſt ratio ipſius boni, & hoc poſuit eſſe in Deo uel potius ipſum Deum. Nam quicquid eſt in Deo, Deus eſt. Similiter ergo rationem boni poſuit in Deo, in quo eſt ratio omnium quæ à natura fiunt cum rectitudine quadam quod additur ob ea quæ fiunt à caſu, quorum formæ & ideę nõ ſunt in mente diuina. Nam ſi hoc eſſet ſemper, illa fierent eodem modo, cuius tamen oppoſitum uidemus, ut ille aiebat. Sed inferius hæc latius.

22 [At enim ne lateat nos.] Hæc eſt ſecunda pars capituli in qua quærit modum procedendi in hac ſcientia morali ad percipiendum quid ſit ſummum bonum rerum humanarum; & dicit quod duo ſunt modi procedendi in perquirendis ſcientijs & ijs quæ ſcire uolumus: aut a principijs .i. ab cauſis ad effectus, aut ab effectibus ad principia, id eſt ad ipſas cauſas. primus dicitur demonſtratiuus ſimpliciter, alter ſecundum quid: & licet re eadem ſit uia, differt tamen ratione, ut uia ab Athenis Thebas, & ab Thebis Athenas. Plato autem recte dubitauit & accommodatè ponit exemplum de ſtadio in quo eſt finis & principium & terminus à quo, & terminus ad quem: licet idem ſit ſpatium.

23 [Enim uero ſemper.] Hoc loco Philoſophus ſoluit & declarat quod in omni ſcientia incipiendum eſt à notis. Sed quia nota ſunt dupliciter. Alia enim ſunt nota ſimpliciter ut cauſæ & principia: alia noſtra ex parte & nobis, ut ſunt effectus: quædam uero ęquè nobis nota ſimpliciter, ut in mathematicis ſcientijs. In quibus igitur nobis notiores ſunt

effectus

effectus quàm cauſæ, incipiendum ab ipſis effectibus proficiſcendo ad cauſas, ut ſunt hæ ſcientiæ morales & naturales & artes. In quibus uero æquè nota ſunt principia & ſimpliciter ut mathematica, in his incipiendum à talibus principijs & cauſis demonſtrando à priori affectus: qui inſunt ſubiecto. Incipiendum igitur in hac ſcientia morali à nobis notis, id eſt ab affectibus & operationibus humanis ſecundum rationem, ex quibus fiũt habitus ſtudioſi, id eſt ipſæ uirtutes ſecundum quas fiunt operationes quæ ſunt ipſa actiua felicitas. Ea enim eſt finalis cauſa omnium humanarum actionum, & ultimum bonum in executione, primum in intentione. Primum enim intenditur ipſa felicitas, deinde excogitatur media, quibus ueniamus ad ipſam. Quatuor ſunt cauſæ ut ſcimus. Principaliſſima eſt finalis. Ideo Ariſtoteles ut mihi uidetur, non iure reprehenditur, ut dicunt quidã quòd non dixerit uel appellauerit Deum cauſam efficientem. ſed finalem ſemper appellat. Ratio autem eſt, quia appellat eum à cauſa nobiliore. Felicitas uerò eſt principium in genere cauſæ finalis. at in genere cauſæ efficientis eſt effectus, nec eſt abſurdum quod diuerſis rationibus unum & idem ſit cauſa & effectus, in diuerſo genere cauſæ, ut felicitas. [QVOCIRCA bene inſtitutum.] Ex ſupradictis infertur unum, quod appellant 14
correlarium. Nam cum debeamus incipere à nobis notis, oportet eum qui ſit auditurus de ſcientia ciuili inſtitutum eſſe bonis moribus, ut experientia poſſit percipere ea quæ conferunt humanæ uitæ, & eis aſſentiri. Notandum quòd oportet auditurum de aliquibus aliquid præcognoſcere, & hoc, aut a ſe habet, aut percipit à doctore. A ſe habet ut dignitates tales, ueluti ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent ſunt æqualia, & omne totum eſt maius ſua parte. A doctore ſuſcipit aliqua quibus adhærere debet. Veluti ſi duæ lineæ æquè diſtantes protrahãtur in infinitum, nunquam concurrent. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim ut hæc auditurus afferat ex ſe principia quędam. Veluti quod abſtinentia cupiditates ſuperantur, ut per experientiam ſibi innotuit. Quod autem non afferat, ſuſcipiat à ſuo doctore, & facile aſſentietur: ideo oportet eſſe inſtitutũ bonis moribus & bene diſpoſitum ad recipiendam doctrinam. Vbi afferri poteſt illud decimi libri quod etiam ſuprà attulimus. Sermo autem & doctrina nunquam in omnibus uires haberet: ſed oportet antè cultus ſit moribus auditoris animus ad recte gaudendum odendumque, tanquam ager qui ſemina ſit nutriturus, &c. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd ſi ille non afferat ex ſe principia, nec ſit aptus ea ſuſcipere, is eſt penitus inutilis ſecundum Heſiodum.

[EST enim principium quod eſt.] Quia effectus eſt principium in hac ſcientia mo- 25
rali & ciuili. Veluti bonus mos conſeruat humanam naturam. [HABET principia] 26
ſcilicet audiendi hanc doctrinam ut facilè aſſentiatur. Si quis enim ſit bene diſpoſitus & inſtitutus bonis moribus, ueluti ſi quis ſuperauerit aliquando cupiditatem abſtinentia, & moderatione uicerit appetitum, ſtatim aſſentietur cùm audiret hoc principium quod temperatis actibus temperati fiunt habitus, & non quæret propter quid, cùm hoc ſibi ſufficienter conſtet. Item abſtinentia concupiſcentiæ extinguuntur. Huius etiam non quæret cauſam cũ ſibi conſtet, uel quod ex ſe afferat, uel quod aſſentiatur docenti ea quibus bene diſpoſitus & non recalcitrans deberet non immerito aſſentiri.

Quod felicitas non ſit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitiæ. Cap. 5

SED nos eò redeamus unde digreßi ſumus. Summum enim bonum, 27
felicitatemq; non ſine ratione ex uiuendi modo uidentur exiſtimare: uulgus quidem & importuniſsimi, uoluptatem. Quapropter & 28
deditam uoluptatibus uitam amant. Tres enim ſunt maximè quæ præcellunt: ea quæ nunc dicta eſt, & ciuilis, & contemplatiua tertia. Vulgus igitur mancipij ſimile penitus eſſe uidetur, pecorum uitam diligendo. habet autem rationem, quòd complures eorum qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, perinde atq; Sar-

danapalus

29 *danapalus uiuunt. Elegantes autem & ad agendum idonei, honorem. Honos enim*
30 *finis ferè ciuilis eſt uitæ. Videtur autem ab eo diſtare quòd quærimus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm in ijs qui afficiuntur honoribus, eſſe uidetur. ſummum autem bonum proprium quid, taleq́; eſſe uaticinamur, ut auferri facile nequeat.*
31 *Præterea honorem perſequi uidentur: ut ſeipſos bonos eſſe credant. itaque à pru*
32 *dentibus & apud eos qui ipſos cognoſcunt: & ob uirtutem honoribus affici quærunt. conſtat igitur ſecundum hos ipſos, bonore præſtabiliorem eſſe uirtutem.*
33 *Atq; forſitan & finem quiſpiam ciuilis uitæ magis hanc eſſe putauerit, uerum & ipſa uidetur imperfectior eſſe. Videtur enim poſſe uirtutem habentem, & dormire, aut non agere quicquam per uitam, & inſuper in maximis malis atq; aduerſitatibus fortunæ poſitum eſſe. eum uerò qui ita ſe habet, nemo felicem dixerit, niſi qui poſitionem obſeruat. Sed hæc hactenus: ſatis enim de his eſt & * in conuerſionibus Dictum. De contemplatrice autem uita, quàm tertiam diximus: in ſequentibus conſiderationem faciemus. Ea uerò quæ pecunijs incumbit uiolenta quædã*
34 *eſt uita. Ipſæq; diuitiæ non ſunt id quod quærimus bonum. utiles enim ſunt & ob aliud. quapropter ea quæ prius ſunt dicta, potius quiſpiam fines eſſe exiſtimauerit: quippe cùm propter ſe expetantur. at neque etiam illa uidentur: quanquã ad ipſa complures iactæ ſunt rationes. Hæc igitur miſſa faciamus.*

ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις, in orenis. L. Aret.

COMMENT.

27 SED nos eo redeamus.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo reuocat ſe ad primum propoſitum. Nam inſtituit afferre & confutare opiniones antiquorum de ſummo bono. poſuerat autem modum inueſtigandi & procedendi in hac ſcientia, ut cognoſceretur ſummum bonum, ideo nunc dicit, redeamus, &c. Reſumit enim opiniones de ſummo bono, & eas refellit: & primo reprobat eos qui dixere felicitatem eſſe aliquid eorum quæ ſunt nobis manifeſta: deinde confutat eos qui poſuerunt felicitatem in bono ſeparato, id eſt Platonem & Platonicos. Diuiditur in quinque partes: in prima oſtendit cur ſint tot uariæ opiniones de felicitate, & affert opinionem uulgi ponentis ſummum bonum in uoluptatibus. In ſecunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes ſummum bonum in honore, & oſtendit quòd inſufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in uirtute, & in ea parte conſiderationem de uita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes in diuitijs. In prima igitur parte oſtendit quòd tot uariæ opiniones de ſummo bono oriuntur ex eo, quia unuſquiſque amat ſuum modum uiuendi, & ſecundum quod appetit, illud putat eſſe ſummum bonum. At cum uaria appetantur ab hominibus: ideo uarij fines pro ſummo bono conſtituuntur. Ipſe autem reducit hęc ad tria genera uitæ, ſcilicet ad uoluptuoſam, ciuilem, & contemplatiuam. Notandum quod ij ſunt ineptiſſimi qui ponunt ſummum bonum in uoluptate: cum uoluptas de qua loquitur hic Philoſophus, poſsit eſſe cauſa amittendæ felicitatis. Notandum quòd tres uitas enumerauit philoſophus. primam uoluptuariam. Secundam ciuilem. Tertiam contemplatiuam. Iſtæ autem habét ordinem ita ut prima ſit imperfectiſsima, & in ea maximè dominetur appetitus. In ſecunda ſit ſedatio & mitigatio perturbationum, atque in ea ratio dominatur appetitui non quòd omnino ſuffocet, ſed obtemperantem facit rationi. In tertia uita ſit uacuitas perturbationum, & appetitus, ſcilicet ſenſitiuus nullo modo operari uidetur. Bene ergo attulit Philoſophus per ordinem iſtas tres uitas, ut uidimus in textu. Notandum quòd per uoluptatem intelligit de ea quæ eſt nobis communis cum belluis, & ſimilia per ſecũdam uitam intelligit ciuilem, quæ ponit in honore, & huiuſmodi: per contemplatiuã ue-

ro intelligit eam quæ ab omni negotio ſeiuncta eſt.
[VVLGVS igitur.] Secunda eſt pars capituli in qua refellit opinionem ponentiũ 28
felicitatem in uoluptate: & uult probare quòd uoluptas non eſt felicitas. Illud quod
eſt nobis commune cum belluis non eſt felicitas humana. Sed uoluptas eſt huiuſmodi:
ergo ea non eſt felicitas. Maior probatur: quia felicitatem humanam neceſſe eſt pro-
priam eſſe hominis: id autem quod eſt nobis cum belluis commune, non eſt proprium
hominis. Nam ſi ita eſſet, belluæ poſſent dici felices: quod eſt abſurdum. Minor proba-
tur, quia uoluptate fruuntur etiam belluæ, cum uoluptas guſtu & tactu maximè percipia
tur: quibus ſenſibus bruta etiam uiuunt, & nos per tales efficimur ualde communes
cum cæteris animalibus; etiam cum imperfectis: quia nullum animal eſt his duobus ſen
ſibus uacans, cum multa animalia careant reliquis. Hæc autem opinio ſuſtentari uide-
tur quamuis ſit admodum abiecta: quia homines uident principes uiuere in delicijs, &
uoluptatibus: quorum exemplo ducti putent eorum uitam eſſe potiſsimam feliciſsimá-
que inter alias, atque ideo eam ſequentur. Notandum quod uulgus dicitur ſimile eſſe
mancipio, quia uoluptati ita obedire uidetur: ut ſerui dominis ſuis.
[ELEGANTES autem.] In hac tertia parte capituli affert opinionem eorũ, qui 29
emergunt à uulgo, & eos uocat elegantes. Hi autem putant felicitatem humanam in ho
nore conſiſtere: quorum ſententia tali modo probatur. Finis rerum agendarum & uirtu-
tum eſt felicitas. At honor eſt talis: finis ergo ipſe eſt felicitas humana. Nam quic-
quid agitur in uita humana, uidetur agi ob ipſum honorem. præterea honor dicitur
eſſe præmium uirtutis. [FERE.] Hoc addidiſſe uidetur, quia iſte uere non eſt finis
talis.
[ATTAMEN non uidetur.] Duabus rationibus oſtendit quod honos non ſit feli- 30
citas. Prima. Honos non conſiſtit in eo qui honoratur, ſed in eo qui honorat: at felici-
tas conſiſtit in eo cuius eſt felicitas, & non collocatur in alio quam in eo cuius eſt: ergo
felicitas non eſt honos, neque in honore.
[VATICINAMVR.] Quia nondum eſt declaratũ quid ſit, notandum quod duo- 31
bus modis exponere poſſumus honorem magis eſſe in honorante, quàm in ſuſcipien-
te honorem. Primo modo: quia eſt operatio honorantis magis quam ſuſcipientis.
Secundo modo: quia honor uidetur eſſe magis in poteſtate honorantis quàm hono-
rati. Nam is qui patitur non habet poteſtatem patiendi uel non patiendi: quia eſt in
agente. Dixit autem, Magis: quia ille qui honoratur uidetur concurrere propter uir-
tutem ob quam uidetur eſſe cauſa ut honoretur: licet honorare uel non honorare ſit po-
tius in arbitrio honorantis. Notandum quod illud quod non eſt in noſtra poteſtate, fa-
cilè etiam inuitis nobis auferri poteſt. unde cum bona corporis. & externa non ſint in
noſtra poteſtate: ideo in illis non conſiſtit felicitas.
[PRAETEREA honorem.] Secunda ratio: Id quod eſt ob uirtutem & teſtimoniũ 32
eiuſdem non eſt felicitas. At honor eſt houiuſmodi: ergo honor non eſt felicitas. Nam
appetunt honorem conſequi apud ſapientes tanquam peritiſsimos in diſcernendo, &
apud eos qui ipſos cognoſcunt exiſtimantes talem honorem eſſe ueluti teſtimonium
quoddam ſuarum uirtutum, & indicium quo deprehendunt & ſibi perſuadẽt ſe habere
uirtutes. poſteaquam honorantur: ergo honorem appetunt ob ipſam uirtutem: ergo
honos eſt ob uirtutem. Notandum quod ſi honos eſſet humana felicitas, ſequeretur
quod breui tempore aliquis eſſet felix & non felix, id eſt nunc felix cum honoratur nunc
non felix cum non honoratur: & idem etiam reſpectu unius honorantis eſſet felix: re-
ſpectu uerò alterius eum poſthabentis non eſſet felix. [ATQVI forſitan.] Hæc eſt 33
quarta pars in qua proſequitur Philoſophus, refellendo nunc eos qui ſummum bonum
in uirtute ponebant: & quanquam hi magis ad ueritatem acceſsiſſe uidentur quàm ſu-
periores, quia uirtutem habens eſt in potentia propinqua felix: tamen hanc opinionẽ
etiam reprobat tali ratione. Id quod non eſt perfectũ, non eſt ſummum bonum. At
uirtus non eſt perfectum: ergo non eſt ſummum bonum. Minor probatur à philoſopho:

Nam

Nam uirtus poteſt eſſe in dormiente & in eo item qui non operetur ob impedimenta, & demum in his qui ſint in maximis ærumnis, & calamitatibus conſtituti: quos nemo felices appellabit niſi poſitionem cuſtodiens, ſicuti fecêre aliqui philoſophi ponentes quædam paradoxa. Notandum quod ſi oportet aliquem felicem euadere, neceſſe eſt in illo prius eſſe uirtutes. Verum non ſufficit ut habeat habitum. Nam habitus ordinatur ad operationem, & propterea uirtus eſt imperfectior quàm ipſa felicitas, cum ordinetur ad ulteriorem finem. Notandum quòd à philoſopho facti ſunt libelli de omnibus ſcientijs liberalibus breuiſsimi & per modum concluſionū, quos appellauit conuerſiones: & ſic ſolent Græci artes liberales appellare, quia uidentur circulo quodam in ſe redire cū unaquæque alijs utatur: hos libellos philoſophus appellauit conuerſiones alij dicunt quædam eſſe à philoſopho confecta ita ut finis unius ſcientiæ ſit principium alterius, & ſic ſint quaſi circuli, quæ opinio mihi non placet. Notandum quòd poſitio eſt opinio alicuius in philoſophia præclari, quæ ſit aliena à communi hominum opinione, ut fuit Heracliti, qui dixit contraria eſſe idem, & huiuſmodi. Notandum quòd philoſophus differt conſiderationem uitę contemplatiuæ in alium locum: quia non pertinet ad hunc locum tractare de ipſa. Nam nec reprobari poteſt cùm ſit præſtantiſsima: nec ſumenda nunc pro felicitate, cum anteà oporteat tractare de felicitate actiua & ciuili, quæ competit homini, ut homo eſt.

34 [Ea uerò quæ pecunijs.] Hac in parte quinta refellit opinionem eorum, qui ponebant ſummum bonum in diuitijs, hoc pacto: In ea uita quę eſt uiolenta non conſiſtit felicitas, At ea uita quæ intendit diuitijs, & ei dedita eſt huiuſmodi. ergo &c. Item illud quod eſt alterius cauſa, & propter aliud, non eſt felicitas humana, at diuitiæ ſunt huiuſmodi: ergo diuitiæ non ſunt felicitas humana. Nam ſummum bonum non eſt ob aliud: alia uerò omnia ſunt ob ipſum. Diuitiæ uerò ſunt adminicula, quibus uir ſtudioſus poteſt exercere ſuas operationes: ut magnificentiæ & liberalitatis: ergo ſunt ob operationes uirtutum nonnullarū, & ordinantur ad aliud ulterius. Ex his infert quòd
35 illa tria prædicta magis apparent eſſe finis ultimus quàm diuitiæ, & tamen illa non ſunt, ut oſtenſum eſt, quamuis multæ ſint allatæ rationes, ſcilicet à diuerſis Philoſophis.

Quod non ſit idæa. Cap. 6

35 *PRAESTAT autem fortaſſe de uniuerſali bono conſyderare, & quonam modo dicitur dubitare: quanquam hæc quæſtio per ardua nobis eſt, propterea quod amici ſunt qui* formas ipſas introduxerunt. *Verum melius forſitan, & oportere uidebitur ſua quoque, præſertim Philoſophos, pro ueritatis ſalute refellere. nam cum ambo ſint amici: ſanctum eſt honori ueritatem præferre. Qui igitur hanc attulerunt opinionem: in iſſce non faciebant idæas, in quibus prius & poſterius eſſe dicebant. Idcirco neque numerorum idæam conficiebant. at bonum & in ſubſtantia dicitur, & in quali, & in eo quod eſt ad aliquid. atque id quod eſt per ſe, ſubſtantiaue, prius eſt eo*
36 *natura quod eſt ad aliquid. Eſt enim hoc propagini, & accidenti eius quod eſt ſimile: quibus efficitur, ut non ſit in omnibus communis quædam idæa. Præterea cùm bonum æque atque id quod eſt dicatur (nam & in ſubſtantia dicitur bonum, ut mens & Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occaſio: & in loco, mora, & alia iſtiuſmodi) conſtat non eſſe commune quicquam uniuerſale ac unum. non enim in omnibus prædicamentis,*
37 *ſed in uno tantummodo diceretur. præterea cum eorum quæ unam habent idæam: una ſit & ſcientia bonorum etiam omnium, una ſcientia quædam eſſet. nunc autem*

τὰ εἴδη.

pluresſunt,& eorum quæſub eodem prædicamentoſunt collata : ut temporis : in bello quidem,militaris facultas : in ægritudine autem,ars medendi, & mediocris : in alimento quidem,medicina . in laboribus autem , ars corporis exercendi . Dubitauerit autem quiſpiam,quidnam & uelint dicere ipſum quodque : ſi una & eadem hominis eſt ratio , & in ipſo homine & in homine . nam quo uterque eſt homo,hoc differentiam inter ſeſe nullam habebunt . quod ſi ita eſt neque quo utrunque eſt bonum . At uerò neque quia perpetuum eſt,ideo magis erit bonum . ſiquidem neque diuturnum album,magis eſt album , quàm unius album diei . Probabilius autem de ipſo uidentur dicere Pythagorici,ipſum unum in bonorum ſerie collocantes,quos ſequutus uidetur & Pſeuſippus.Sed de his quidem alius erit ſermo. 38 39 40 41

*In ijs autem quæ dictaſunt , controuerſia quædam uidetur , quod rationes non de omni bono ſunt dictæ . dicuntur autem una ſpecie bona:ea quæ amantur per ſe . ea uerò quæ hæc efficiunt,aut aliquo modò conſeruant,aut contraria prohibent:propter hæc ipſa,modoq; alio,bona dicuntur : conſtat igitur bona, bifariam dici:alia per ſe,alia propter illa . Seiunctis igitur per ſe bonis,à bonis utilibus , conſideremus ſi ea quæ ſunt per ſe , una idæa bona dicantur . at quænam quiſpiam poſuerit per ſe bona? an ea quæ & ſine alijs perſequimur,quale eſt ſapere,& uidere & uoluptates nonnullæ,atque honores . hæc enim tametſi propter aliud quippiam perſequimur,tamen ex ijs, eſſe poſuerit quiſpiam quæ ſunt per ſe bona . an nihil aliud præter idæam ponendum eſt? quare * forma res quædam erat inanis . Quòd ſi hæc quoque per ſe ſunt bona : eandem in his omnibus ipſius boni rationem ineſſe oportebit , perinde atque albedinis ratio eadem eſt niue atque ceruſa : at honoris , & prudentiæ, & uoluptatis hoc ipſo quo bona ſunt , diuerſæ ſunt rationes ac differentes : ipſum ergo bonum non eſt quid commune una idæa. At quo nam modo dicuntur? non enim iiſce ſimilia ſunt,quæ nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicunturne igitur,quia ſunt ab uno,aut ad unum omnia conferuntur: an * comparatione potius rationum? etenim ut eſt in corpore uiſus : ſic eſt in anima mens , & aliud item in alio . Sed hæc in præſenti forſitan omittenda ſunt : nam exactè ipſa diſcutere,ad aliam magis ſpectat philoſophiam . Et de idæa ſimiliter.Conſtat enim etſi eſt aliquod unum bonum, quod communiter prædicatur , aut ſeparatum quod ipſum per ſe : non tamen aut agi , aut acquiri ab homine poſſe . nunc autem tale quæritur . Fortaſſe autem cuipiam melius eſſe uidebitur cognoſcere ipſum , ad ea bonorum quæ poßideri ac agi poſſunt . nam uelut exemplar id habentes,magis ea quæ nobis ſunt bona ſciemus . & ſi ſciuerimus,aſſequemur . Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem : à ſcientijs autem diſcrepare uidetur . uniuerſæ nanque bonum affectantes quoddam,idq; quod deeſt perquirentes,huius prætermittunt cognitionem . tantam tamen opem uniuerſos artifices ignorare,& non perquirere,non eſt conſentaneum rationi . dubium autem eſt,& quidnam ad ſuam artem,aut textori confert , aut fabro , ſi ipſum ſcierit bonum . aut quonam pacto uel medicus,uel dux euadet peritior,qui idæam ipſam aſpexerit. neque enim uale-* 42 43

τὸ εἶδος.

κατ' ἀναλογίαν.

tudinem hoc modo medicus, ſed hominis, imò uerò huius fortaſſe conſiderare uidetur, quippe cum ſingulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

COMMENT.

35 PRAESTAT autem fortaſſe.] Hoc eſt tertium capitulum huius ſecundi tractatus, in quo Ariſtoteles refellit opinionem Platonis de ſummo bono, quod Plato dicebat eſſe bonum ſeparatum, id eſt, idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendum eſt de uniuerſali bono, id eſt de idæa boni. In ſecunda parte aſſignat rationes, quòd non poteſt eſſe idæa boni. In tertia ponit quandam dubitationem, & ſoluit. In quarta poſtquam exterminauit idæas, oſtendit quòd dato quòd ſint idææ, non eſt opus quærere de illis. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quod omiſſis reliquis opinionibus de ſummo bono, fortaſſe melius eſt conſiderare de uniuerſali bono, id eſt de communi bono, & communi idæa boni, quam Plato dixit eſſe ſummum bonum, & cauſam cur alia bona quæ ſunt hic, ſint bona. Fortaſſe, quia hæc quæſtio non uidetur pertinere ad moralem: ſed magis ad primum philoſophum, & metaphyſicum, tamē pauca dicere, & oſtendere quomodo non ſit idæa boni, ſummum bonū, quod hic quæritur, & intenditur, non uidetur alienum à propoſito & ab Philoſopho morali. Pluribus in locis ſuis in libris Ariſtoteles irruit contra idæas Platonis, & nunquam ſe excuſat, niſi in hoc libro moralium. Ratio eſt, quia cùm ipſe det præcepta de moribus, ne uideatur agere contra bonos mores impugnando amicum, & præceptorem ſuū Platonem, cum quadam honeſtate hic ſe excuſat.

36 [QVI igitur.] Hæc eſt ſecunda pars in qua aggreditur Platonis opinionem, oſtendendo talem concluſionem, quod non eſt una communis idæa omnibus bonis, ut putauit Plato, & probat quatuor rationibus. Prima. Vbicunque uel in quibus eſt prius & poſterius non eſt cōmunis idæa & forma. At in bonis eſt prius & poſterius: ergo in bonis non eſt communis idæa. Maior conceſſa eſt à Platonicis, quia non ponebant idæas in his in quibus eſſet prius atque poſterius, & ideo numerorum non ponebant idæam. Minor probatur à Philoſopho, ſcilicet quòd in bonis eſt prius & poſterius. Nam ſubſtantia eſt bonum, qualitas eſt bonum: relatio ſimiliter, & alia quæ ſunt in alijs uarijs prædicamentis in quibus eſt bonum. Verùm cùm iſta habeant ordinem, prius eſt ſubſtantia quàm relatio, cùm relatio ſit reſpectu ſubſtantiæ, ut eſt uirgultum reſpectu arboris, & ut eſt accidens reſpectu ſubiecti ſui. prius enim eſt arbor quàm uirgultum, & ſubiectum quàm accidens, & ſubſtantia quàm quantitas, uel qualitas uel relatio, uel aliud accidens. Vt prius eſt homo qui eſt ſubſtantia animata ſenſitiua, quàm ſit tantus, ueluti trium cubitorū: uel talis: ueluti albus: & ad aliquid, ueluti pater. per prius igitur eſt homo prioritate naturæ, poſterius uerò hæc ſibi accidunt: ut ſit tantus uel talis, & ſimilia: ergo cùm bonum non ſit quoddam commune æquè in omnibus prædicamentis, non erit quædam communis idæa bonis omnibus quemadmodum in numeris. Nam cum uariæ ſint ſpecies numerorum, ueluti dualitas, trinitas: & altera ſit prior, altera non, ponebat Plato quandam idæā communem omnibus. Eodem pacto cùm uariæ ſint ſpecies bonorum, & in bonis ſit prius & poſterius, non debet poni una communis idæa omnibus, dicit Philoſophus.

37 [PRAETEREA cùm bonum.] Secunda ratio. Ens dicitur de omnibus prædicamētis, ſimiliter & bonū, & alia eſt boni ratio cùm eſt in prædicamento ſubſtantiæ, & alia ratio cùm eſt in prædicamento qualitatis, & ſic de cæteris. Fit igitur talis argumentatio: Ea quæ ſunt in diuerſis prædicamentis non dicuntur ſecundum unam rationem: nec eſt eorum una communis idæa. At bonum, loquendo de bonis quæ ſunt hic, eſt in diuerſis prædicamentis: ergo boni non eſt una ratio, & una communis idæa. Maior concederetur à Platonicis, & ſemper affert maiores hic ueluti conceſſas à Platonicis. Minorem ipſe probat, ſcilicet quòd bona ſunt in diuerſis prædicamentis. nam mēs quę eſt de numero bonorum, eſt in prædicamento ſubſtantiæ ut ait: uirtus in prædicamento qualitatis: moderatum in prædicamento quantitatis, & utile in prædicamento relationis. Vtile enim refertur ad aliud: occaſio quoque, id eſt opportunitas temporis ponitur in prædicamento

mento quando,& ſicut tempus quod eſt menſura motus ponitur in quando, & congrua conuerſatio ponitur in prædicamento ubi:& alia huiuſmodi bona, quæ uaria ſunt, & in diuerſis prædicamentis collocata. Nam ut prædicamenta ſunt maximè diſtincta inter ſe, ſic & res quæ in ipſis prædicamentis ſunt. Sequitur igitur concluſio, quòd non eſt unum & uniuerſale bonum commune omnibus bonis:nam ſi ita eſſet,non in omnibus prædicamentis,ſed in uno tantùm diceretur,& eſſet ut oſtendimus. Notandum quòd ens & bonum conuertuntur. Sed bonum ſumitur bifariam. Primo modo ut eſt paſſio entis,& ſic conuertitur cum eo: alio modo ut eſt bonum moris, & hoc non conuertitur cum ente. nam omne bonum moris eſt ens, non autem econtra. Si igitur Plato dicit eſſe unam cõmunem idæam boni, oportet ut dicat bonum commune quod conuertitur cum ente. & ſic accipit hic Philoſophus illud bonum commune quod conuertitur cum ente: & ex eo arguit contra Platonem. Notandum quòd Deus propriè non eſt in prædicamento,cùm ipſe ſit qui producat ipſam ſubſtantiam,& omnis ſubſtantia componatur aut ex materia & forma,aut ex potentia & actu: Deus autem non eſt compoſitus, ſed accipitur hic impropriè,ſcilicet pro ſubſtantia ſeparata: uel pro corpore cœleſti, quę dicuntur animata à Philoſophis. tamen ſecundum Scotum,& forte etiam ſecundum Platonem, eſt quædam ſubſtantia tranſcendens quæ prædicatur de Deo, & de ſubſtantia prædicamentali. & ſic faciunt decem prædicamenta tranſcendentia,& ſic quantitas prædicatur de infinitate Dei,& qualitas de bono,&c.

[PRAETEREA cùm eorum.] Tertia ratio. Quorum non eſt una, & eadem ſcientia,non eſt una communis idæa:ſed bonorum non eſt una,& eadem ſcientia: ergo bonorum non eſt una communis idæa. Maior concederetur à Platone. Nam Plato dixit, ut ſunt ideæ ita eſſe ſcientiam noſtram. Minor declaratur à Philoſopho, nam eorum quæ ſunt in uno prædicamento non eſt eadem ſcientia. multo minus erit una ſcientia eorũ bonorum quæ ſunt in diuerſis prædicamentis. Sed tempus quodcunque collocatur in uno prædicamento,& tamen temporis non eſt una ſcientia atque eadem. Nam temporis bellici eſt una ſcientia quæ dicitur ars militaris. Temporis ægritudinis eſt ſcientia medicinæ,quæ obſeruat tempus,ſcilicet principium, augmentum, ſtatum & decrementum. Similiter moderationis in cibo eſt ars medendi, qua obſeruatur tempus debitũ alimento,& ſuperius exemplum de medicina pertinet ad recuperandam ſanitatem,hoc ad conſeruandam eandem. Eſt etiam alia obſeruantia temporis,quæ pertinet ad gymnaſticam, id eſt ad artem exercendi corporis in ipſis ludis gymnaſticis. Notandum ꝙ unius, & eiuſdem boni,quod eſt in uno prædicamento, oſtendit Philoſophus plures eſſe ſcientias. Nam tempus eſt bonum,& de ipſo conſiderant uariæ ſcientiæ: ut in bello tempus bonum, & idoneum, & oportunitatem conſiderat ars militaris: & tempus bonum in ægritudine medicina. & ſic de alijs aliæ facultates:ita ut cùm alia ſit atque alia ſcientia talis boni,erit alia atque alia ratio, & nõ communis ratio neque idæa huius boni quod eſt in uno prædicamento,multo minus boni quod eſt in omnibus prædicamentis. 38

[DVBITAVERIT autem quiſpiam.] Hæc eſt quarta ratio qua oſtendit non eſſe ponendam communem idæam ex eo,quia eſſet ſuperflua. Dicit igitur quòd ambiget quiſpiam quid nam Platonici uelint dicere ipſum quodque. Addunt enim ipſum unicuique rei cum uolunt ſignificare idæam illius rei ueluti ipſum hominẽ,id eſt idæam hominis: ipſum æquum ipſum bonum,idæam æqui,& idæam boni. quid ergo uolunt ſignificare per ipſum? uoluntne oſtendere eſſe diuerſas idæas à rebus quarum ſunt idæa, ut uolebat Plato? Verum ea non differunt quæ conueniunt in una atque eadem ratione formali. At ipſe homo, id eſt idęa hominis, & homo apud nos conueniunt in ratione formali:ergo non differunt. Nam ſi definiantur de utroque,dicetur animal rationale. ſi ergo non erit differentia in ratione formali inter idæam hominis & hominem, & inter idæam boni & bonum,ſuperfluum uideretur ponere idæam hominis, & idæam boni,& credere eſſe quaſdam ſpecies ſeparatas per ſe ſeorſum exiſtentes. Notandum quòd Philoſophus hic ex definitione rerum irruit contra Platonem, qui poſuit formas diuer- 39

C 2 ſas,

ſas, & idæas à rebus quarum ſunt idææ: diuerſitas autem nulla alia uidetur quàm formalis: quòd ſi oſtendatur ipſas non differre ratione formali, certè non different res illæ, & falſa erit opinio Platonis ponentis idæas differre à rebus quarum ſunt idææ, & ſuperfluæ idææ uidebuntur.

39 [A T uerò neque quia.] Hac in parte affert unam obiectionem quæ fieri contra eũ poſſet. Tu dicis ò Ariſtoteles, quod homo non differt ab ipſo homine, id eſt idæa hominis: quomodo non differt, cum homo hic apud nos ſit corruptibilis: idææ uero & hominis & boni ſint perpetuæ & incorruptibiles: dicit ergo Philoſophus quod propter hoc non differunt eſſentialiter, & formaliter, ſed per modos quoſdam, & poſteriora quædã, ueluti finitum & infinitum, perpetuum & non perpetuum, quæ non ſunt de eſſentia rei: modi uero non faciunt proprie differre, ſed formæ eſſentiales faciunt ea quæ ſunt, proprie differre. Nam ea dicuntur eſſe de eſſentia alicuius quæ ſimul ſunt & non poſterius. Prius enim res eſt, poſtea perpetua & non perpetua, & talis uel talis, quæ non faciunt eſſentialiter res differre: & dat exemplum de albedine, quod non eſt magis albũ id, quod poteſt durare unum diem, quàm id, quod poteſt durare unum annum: Illa enim duratio non facit eſſe magis aut minus album: nam licet unum ſit diuturnius altero, tamen utrũque eſt album, & eiuſdem rationis. Igitur cum Platonici uelint idæas differre à rebus, quarum ſunt idææ, & nos oſtendimus non differre, ſuperfluum eſt ponere idæas: fruſtra ergo ponitur communis idæa boni. Quamuis enim bonum, & ipſum bonum, id eſt, idæa boni differant per hoc quod alterum ſit diuturnius altero: tamen non differunt in ſua ratione formali, quia eiuſdem ſunt rationis.

40 [P R O B A B I L I V S autem.] Hoc loco Philoſophus comparat opinionem Platonis de bono cum opinione Pythagoræ, & dicit quod ſententia pythagoricorum uidetur probabilior quàm Platonis: non quòd ſit ſimpliciter uera, ſed probabilior. Dicit igitur quod Pythagorici non poſuerunt bonum quoddam ſeparatum per ſe exiſtens commune omnibus bonis: ſed poſuerunt ordinem, & ſeriem bonorum: in qua collocatunt etiã unum, ut oſtendatur quod res tunc dicitur propriè bona, & perfecta, quando eſt una. Pythagoras poſuit duas ſeries ſiue duos ordines uel familias ut ipſe dicebat rerum, & has dixit principia rerum. Vnam igitur bonorum ſeriem ponebant Pythagorici: alteram malorum. & in unaquaque ſerie dicebant eſſe decem inuicem oppoſita, tanquàm decem principia bonorum, & decem malorum. In ſerie bonorum poſuerunt unum: in ſerie malorum plura, & ſucceſſiue oppoſita hæc, ſcilicet finitum infinitum: impar & par: rectum & obliquum: quadratum altera parte longius: lumen tenebræ: dextrum ſiniſtrum: mas fœmina: quies motus: bonum malum. Vnum dixit eſſe in numero bonorum, quia quælibet res habet in ſe bonitatem ſuam per unitatem, qua ſuſcipit ſuum eſſe. Nam quando unitur anima cum corpore, tunc fit unum, quod eſt homo: quando uniuntur elementa, tunc fit compoſitum, & eſt unum: ut lignum, lapis, aurum, & ſimilia: & quando uniuntur plures uoces ſecundum proportionem fit unus concentus. Itaque unitas in qualibet re uidetur eſſe perfectio. Econtra facit pluralitas: & deſtruit enim res, & ad non eſſe perducit: nam cum aliquod corpus reſoluitur in elementa, & in plura, tunc deſtruitur illud compoſitum. Finitum quoque eſt bonum, quia deſignat perfectionem, & poteſt percipi. Infinitum eſt malum, & imperfectum, & indeterminatum, & percipi non poteſt. Impar eſt bonum, quia diuidi non poteſt ut unitas, & non deſtruitur per ſuam imparitatem. Par econtra eſt malum, quia per ſuam paritatem reſoluitur uſque ad unitatem quæ non eſt amplius numerus, & ſi aliquando non poteſt diuidi uſque ad unitatem, ita quod remaneat numerus, ſtat uirtute imparitatis ut primo modo octonarius numerus diuiditur uſque ad unitatem: ſenarius ſtat in prima diuiſione uirtute imparitatis, id eſt numeri ternarij: non quod ſtat ſenarius numerus. quia iam eſt deſtructus, ſed ſtat diuiſio & conſiſtit in ternario: ſic de alijs oppoſitis dici poteſt, quod alterum habet rationem boni, alterum mali. Ariſtoteles igitur anteponit hanc opinionem Pythagoræ, opinioni Platonis. Quia Pythagoras reducebat omnia bona ad unũ bonum, quod eſt in rebus hic apud

nos:

nos: & non ad unum bonum ſeparatum à nobis, ut eſt idæa boni, quemadmodum ſenſit Plato: & dicit quod Speuſippus qui fuit diſcipulus Platonis, & ex ſorore nepos, reliquit eum in hoc, & ſequutus eſt Pythagoram: ex quo etiam ſe magis excuſare uidetur, ſi ipſe non ſequutus eſt Platonem præceptorem.

[IN ijs autem quæ dicta ſunt.] Hac in parte quæ eſt tertia pars principalis huius capituli, affert obiectionem quæ fieri poſſet contra rationes ſuas ſuperius illatas. Dicere enim quis poſſet, ò Ariſtoteles, tu loquutus es de bonis uno modo ſumptis indeterminate, & ſine diſtinctione ulla, non loquendo de omni bono diſtinctè ut opportebat. Nam bona bifariam dicuntur: quædam enim per ſe bona: quædam propter aliud: & de iſtis duabus ſpeciebus fortaſſe diceret Plato ſe non poſuiſſe communem idæam unam, ſed de altera ſpecie tantum, ſcilicet bonorum per ſe relictis bonis utilibus, & propter aliud quæ non ſunt propriè bona cum ſint ad aliud. Itaque debebas diſtinguere ò Ariſtoteles, & de omni bono differenter loqui & diſtinctè. tu autem non loquutus es & de omni bono, cum bifariam ſit. Dicit igitur Philoſophus, iſta eſt bona obiectio: itaque diuidantur bona, quia ex ijs quæ dicta ſunt à nobis, cum non diſtrinxerimus bona, controuerſia uidetur ſ boni, & obiectio quædam: ad quam tollendam diuidamus bona, & uideamus ſi eſt una communis idæa. Bona bifariam dicuntur: quædam per ſe: quædam ob aliquid aliud per ſe autem bona rurſus, aut per ſe ſimpliciter & abſolutè ſunt, aut ſunt partim propter ſe, partim ob aliud, quæ ſint quaſi media inter ea quæ ſunt per ſe ſimpliciter & abſolute, & ea quæ ſunt ob aliud tantum. per ſe ſimpliciter ſunt ut felicitas: per ſe uero bona, quæ partim ſunt propter ſe, partim ob aliud ſunt, ut ſanitas: ea uero ſunt proprie ob aliud, ut in medicina potiones & temperati cibi, & alia huiuſmodi quæ faciunt uel conſeruant ſanitatem uel remouent contraria: id eſt impedimenta ſanitatis. Sunt enim ob aliud tantum quia ob ſanitatem. Quare ſunt bona per ſe, & propter aliud & partim propter ſe & partim propter aliud: natura enim non tranſit ab extremo ad extremum ſine medio ut aiunt. Cum igitur tot modis dicantur bona, accipiamus alteram ſpeciem bonorum, ſcilicet per ſe, poſthabitis nunc bonis utilibus quæ ſunt ob aliud tantum: quia ſi debet eſſe idæa boni, magis erit de bonis per ſe. Accipiamus igitur iſta bona per ſe, & conſideremus, dicit Philoſophus, ſi his competit una communis idæa. Notandum circa illa uerba, non de omni loquebamur bono. In textu græco qui reperitur, & etiam in traductione Leonardi non eſt ibi, non: traductio uetus & Ioannis Argyropyli habet, non. Et Euſtrathius, & alij expoſitores exponunt, cum non, iſtum textum. 41

[AT quænam quiſpiam.] Facta diſtinctione bonorum, & poſtpoſitis utilibus quæ ſunt ob aliud tantum, & ſumptis per ſe bonis, oſtendit Philoſophus quòd per ſe bonorũ non eſt una communis idæa, & hoc modo uidetur tollere idæas rerum. Si hic apud nos ò Plato, ſunt aliqua bona per ſe, forma & idæa bonorum uana, & ſuperflua eſſe uidetur. At primum eſt, ergo & ſecundum, quod autem primum ſit, oſtenditur. Sunt enim hic bona per ſe, ut ſapere, & uidere, & habere prudentiam, & alia huiuſmodi: & quædam uoluptates, quia non omnes, ſed uoluptates quæ ſtudioſas operationes ſequuntur. hæc enim quamuis conferant ad aliquid aliud, tamen propter ſe expetuntur, & ſunt bona reponenda, & numeranda inter bona per ſe, hoc oſtenſo utitur quaſi deriſione contra Platonem, quaſi dicat, Videtúrne tibi o Plato, quod præter tuam idæam, quam tu uocas bonum per ſe, & ſeparatum à nobis, ſit aliud quicquam bonũ per ſe hic apud nos? At quid igitur fuit opus ponere idæas? ſuperflua profecto eſſet ſpecies & idæa. Nam Plato nolebat quòd idæ differrent à rebus quarum erant idææ, ſi ergo oſtenſum eſt ab eo quòd idæa boni eſt bonum per ſe, & nos habemus etiam hic apud nos bona per ſe, & in eo quòd per ſe ſunt eiuſdem rationis cum idæis, & non differunt, ſuperflua ſpecies erit, & idæa. Ex his omnibus concluditur quòd ſi non eſt una idæa communis bonorum quæ ſunt per ſe de quo magis uidebatur, nullo modo poteſt eſſe una idæa communis omniũ bonorum uel aliquorum bonorum, ex quo ſequitur non eſſe idæam. Verum ſi tu dixeris, quod neque illa quæ enumeraui, nec alia ſunt bona per ſe, ſuperflua quoque eſſet idæa. 42

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

idæa . nam ſi eſt bonum ſeparatum per ſe , & debet eſſe exemplar eorum quæ ſunt hic
apud nos: certe ea quæ ſunt ex idæis,id eſt exemplata (ut ita loquar) debenr eſſe hic ut
correſpondeant ſuis idæis.ſed ſi non ſunt talia exemplata per ſe ut ſunt ideæ per ſe, fru-
ſtra poſitæ ſunt ideæ eorum quæ ſunt ſcilicet ut ſit idęa bonorum , id quod uere eſt bo-
num per ſe:poſtea apud nos non ſunt bona per ſe , de quibus ponitur idęa.

43 [Qᴠᴏᴅ ſi hæc quoque per ſe ſunt bona.]Sequitur in redarguendo Platonem,& oſtē
dit quod ſi ſint hic bona per ſe,non eſt neceſſe ponere aliud bonum ſeparatum per ſe.Nā
ſi per ſe bonorum eſt una communis idęa , tunc omnia quæ ſunt hic per ſe bona , erunt
eiuſdem rationis,ſed hoc eſt falſum:ergo ſanum eſt ponere unam communem idęam eſ-
ſe per ſe bonorum,quod autem hoc ſit falſum,ſcilicer hic per ſe bona eiuſdem eſſe ratio-
nis,probatur à Philoſopho & oſtēditur quod ſunt diuerſę rationis. nam ſapientia eſt bo
num per ſe tale ut perficiat habentem,& eſt in eius poteſtare cuius dicitur eſſe:honos de
pendet ab alio.at hæc competunr his,diuerſa ergo ſunt diuerſæ rationis bona.quod ſi eſ
ſet una communis idæa bonorum per ſe:tunc omnia bona per ſe : quæ ſunt hic conueni-
rent in communi ratione formali,ut nix, & cerusa in albedine. albedo enim niuis,& ip-
ſius cæruſæ eſt eiuſdem rationis . ſed cùm non conueniant in una communi ratione , ut
oſtenſum eſt , profectò non erit eorum una communis idea . quare ſiue ſint bona per ſe
hic apud nos,ſiue non ſint:nullo modo erit idęa:quia ſi non ſint hic bona per ſe,nec etiā
eſſet idęa,quia Plato poſuit idæas, ut per eas tanquam per exemplaria producat ea quæ
ſunt hic.ſi ergo exemplata hic non eſſent:fruſtra eſſent ibi exemplaria & formæ . ſi uero
ſint talia bona per ſe hic apud nos etiam non erit idęa, quia iſta bona erunt eiuſdem ra-
tionis cum idęa,& etiam inter ſe.ſed iſta ſunt diuerſarum rarionum,quia non eſt eadem
ratio prudentiæ & honoris, ut probauimus : ergo non eſt una communis idęa bonorum
per ſe.Ex quibus concluditur quòd ſiue non ſinr hic bona per ſe,ſiue ſint: non eſt una cō
munis idæa.At quonam pacto bona dicuntur?Ex ſupra dictis oritur quædam difficultas,
quam ſoluit Philoſophus, ſcilicet quomodo bonum dicatur prædiceturque de omnibus
bonis. nam cum ſuperius dicebatur quòd bona habent diuerſas rationes , ſtatim excluſa
eſt prædicatio uniuoca: neque etiam uidetur, quòd bonum prædicetur æquiuocè de bo-
nis, cum non ſint ſimilia ijs quæ fortuito & à caſu eodem nomine appellanrur . Reſtat
igitur quomodo ſit dicēdum bonum prædicari de bonis inferioribus, ſi nec uniuoce nec
æquiuocè prædicatur ut diximus,& apparer. Notandum quòd eſt differenria inter prædi
cationem uniuocam,& æquiuocam. Vniuoca eſt quando aliquid prædicatur diciturque
de pluribus ſecundum unum nomen,& unam rationem,ut homo dicitur uniuoce de So-
crate & Platone.Aequiuoca eſt,quando aliquid prædicatur de pluribus ſecundum unum
nomen tantum:rationes uerò eius ſunt diuerſæ ſecundum illud nomen , ut canis dicitur
de cane terreſtri,& de marino & cœleſti.omnes enim iſti,licet ſint diuerſæ rarionis,ha-
bent tamen nomen commune . Reſtant duo alij modi duæque naturæ : quarum una eſt
quando res habent idem nomen,& aliquam rationem communem, ſed non ur uniuoca :
uerum dicuntur conuenire,uel quia profluunt ab uno, uel quia pergunt ad unum exem-
plum primi,ut inciſio uenæ,inſtrumentum medici , potio irem, & alia quæ inter ſe ſunt
diuerſa,tamen dicuntur medicinæ,quia ab uno ſcilicer à medico originem habent. exē
plum ſecundi,ut ſana dicuntur ueluti conſeruatiua ſanitatis,ut exercitatio corporis:ſiue
recuperatiua,ut medicinæ,& talia quæ tendunt ad unum terminum,& eundem finem,id
eſt ſanitatem.Altera eſt natura media inter uniuoca pura , & ęquinoca pura , & iſta ſunt
analoga,id eſt,quæ habent proportionem,& ſimilitudinem rationis inter ſe : & hoc mō
uult Philoſophus ut dicantur bona,id eſt per analogiam, & ſimilitudinem rationis:& ip
ſemet ponit exemplum.ut ſicut uiſus in corpore eſt bonum:ita mens,& intellectus eſt bo
num in anima.& iſta eſt proportio, & analogia ſecundum quam bonum dicitur de bonis
nō uninoce neq; ęquiuoce,ſed analogice.Nā qualis eſt oculus in corpore,talis eſt mēs in
anima,ſed utrunq; eſt bonū per ſe,& dicentur bona per ſe ſecundū ſimilitudinē rationis.

44 [Sᴇᴅ hæc in præſenti.]Hæc eſt quarta pars principalis huius tertij capituli : in qua
oſtendit,

oſtendit,quòd non pertinet ad moralem Philoſophum tricè inquirere,utrum bonum di
catur uniuoce an æquiuoce:& item de idęa boni,quam poſuit Plato: ſed talis conſidera-
tio diligens pertinet potius ad primum philoſophum & metaphyſicum. Nam primus
philoſophus conſiderat de omnibus quomodo dicuntur,& ſi conueniunt uel non conue-
niunt in ratione formali:& talis conſideratio pręſertim diligens non pertinet ad mora-
lem:ſimiliter de idęa,nam moralis non conſiderat de his, quæ hic aut agi, aut acquiri à
nobis non poſſunt: ut ſunt idęæ cùm ſint in mente ipſa diuina,ut uult Plato. Nos autem
quærimus nunc dicit philoſophus, bonum humanum.

[FORTASSE autem.] Affert obiectionem quandam,& eam ſoluit. Tu Ariſtoteles re 45
mouiſti ſententiam Platonis,primo refellendo eam ut falſam:poſtea dixiſti, quod ſi etiã
eſt talis idęa boni : tamen non pertinet eius cognitio ad moralem : & hoc non uidetur
uerum.nam ſi ſit idęa boni, certè uidebitur quod eius cognitio pertineat ad ſcientiã mo
rum,& cognitionem bonorum,quia exemplar ualet ad hoc ut fiat diligenter id quod de
pendet ab ipſo exemplari, facilius enim illo cognito,& diſcernemus dependens,& ſicut
ſagittarij ſigno poſito conſequemur bonum quod quærimus.

[HAEC igitur ratio.] Nunc ſoluit obiectionem duabus rationibus. Prima cognitio 46
illius boni non pertinet ad philoſophum moralem, quam nullæ artes nullæque ſcientię
conſiderant & pręſupponunt:at bonũ Platonis ſeparatum eſt tale:ergo eius cognitio nõ
pertinet ad moralẽ,& eſt inutilis eius cognitio.omnes enim artifices dirigũt ſuas opera-
tiones ad perficiendũ ſuum opus, & ſi quid eis deeſt non contemplantur ideã ſeparatã a
nobis,cuius cognitio ſi conferret,profectò nõ prętermitteretur ab omnibus artibus.No
tandũ ꝙ Plato conceſſiſſet non poni illud exemplar : ut nos intuentes illud faciamus ea
quæ ſunt hic ad imitationem illius. ſed ut Deus opifex uniuerſi intuens exemplaria, &
ideas quas habet in ſe,producat deinde has res quæ ſunt hic, & ſint ueluti exemplaria.

[DUBIUM autem eſt.]Secunda ratio. Eius rei cognitio non pertinet ad ſcientiã mo 47
ralẽ quæ nõ prodeſt ſcientijs,& artificibus ut euadant peritiores in ſua arte,ſed cognitio
boni ſeparati eſt huiuſmodi,ergo non pertinet,&c.Hoc probatur inductione diſcurren-
do per ſingulas artes,& facultates,quæ de nihilo magis uel melius operari poſſunt:ſi co-
gnouerint idęam boni ſeparatam quàm ſi eandem ignorauerint.

[FORTASSE.]Quia licet medicus in operando uerſetur circa ſingularia,tamen conſi 48
deret etiã ſanitatem,& hominem in uniuerſali. cum Philoſophus uellet definire felicita
tem,attulit opiniones multorum:quorum alij dixerunt eſſe uoluptatem,alii honorẽ,alij
uirtutẽ uel aliquid eorum bonorum quæ ſunt hic. Plato uerò pręter hęc aliud ſummum
bonum cenſuit eſſe ſeparatum à nobis penitus,& ab his bonis quę ſunt hic:cuius opinio
nẽ refellit Philoſophus,oſtendens,pluribus rationibus non eſſe ponendam unam idęam
communem omnibus iſtis bonis quæ ſunt in uita humana. nã Philoſophus loquit̃ in do-
ctrina ſua de ſummo bono quod acquiri poteſt ab homine per operationes ſuas,ita ut ſit
in ſe poſitũ.ſed ut uideamus quę fuit ſententia Platonis paulò eſt altius repetendũ,ut in
telligamus rationes Philoſophi non procedere contra mentẽ Platonis. ſed contra eam
ſententiam quam uulgus credebat uel dicebat eſſe Platonis. Plato igitur ex cognitione
harũ rerum,& ordine eorum quę ſunt hic,& partibus mundi,aſcendit ad cognitionẽ opi
ficis uniuerſi.nam cognitio noſtra ortum habet à ſenſu, & tandẽ aſcendit ad uniuerſale,
& rationes rerum : & ſic inuentę ſunt artes, & ſcientię. ſic igitur Plato aſcendit ad co-
gnitionem primę cauſę eorum quę ſunt,cui tribuit rationẽ cauſæ efficientis, & cauſę for
malis & finalis. primo efficientis, quia ea quę ſunt, ab aliquo ſunt producta, & ne fiat
proceſſus in infinitum ueniendum eſt ad unum quod ſit producens tantum,& non produ
ctum,& talis ſit cauſa prima quę habet eſſe ex ſe ita quòd nullo modo ab alio. & iſta cau
ſa prima eſt efficiẽs omniũ quę ſunt hic,& ab ea profluunt,& conſeruantur omnia. & eſt
ut quidã paterfamilias.ideo Plato ipſum uocauit patrẽ huius uniuerſi.Propterea dicitur
cauſa formalis ob multas rationes:primo quia eſt ſemotus ab omni materia,& quicquid
ipſe eſt,forma eſt,& etiam quia complectitur formas omniũ quę ſunt: nam cum ipſe ſit

cauſa

cauſa efficiens,neceſſario dicere oportet,quod cognoſcēs efficit,& intelligit ea antequā ſint:quia ſi ſecus eſſet,ignoraret ea antequam produceret , & ſic ageret ſine cognitione, quod eſt abſurdum. Et enim Deus antequā produceret mundū intellexit eum, ergo erat mundus,& erat in eo ab æterno non ut accidens quoddā, quia in Deo nō eſt accidens ullū,ſed ſupereminenti quodam modo. Plato igitur uoluit, quod omnia antequam producantur,eſſent in Deo:non eo modo quo ſunt hic cum materia,& cum exiſtētia, ſed ſupereminēter,& ipſa tantum,id eſt ratio formalis tantū uniuſcuiuſq; rei. Ideo appellabat ipſa cum hac additione,ipſum hominē,id eſt rationem hominis & ipſum æquum,id eſt rationem æqui, & ſic de alijs , ſunt autē hæc in Deo perpetua,& ſine materia,& idem cum Deo re:nec eſt inconueniens unum eſſe idē re,habere tamen plures rationes, ut aſcēſus, & diſcēſus in ſcala,& uia ab Athenis Thebas,& à Thebis Athenas.licet idem ſit ſpatiū, tamē alia ē ratio aſcenſus,& alia deſcenſus,& alia ratio uię ab Athenis, & alia ad Athenas,& ſic idęas rerū eſſe idē re cum Deo,differre tamen ratione dicebat Plato. declarabat etiā & oſtendebat has idęas neceſſariò eſſe ponendas in Deo, exēplo artificum, qui cognoſcunt id quod facere debent antequàm fiat. ſicut faber & architectus cognoſcunt domū a ſe faciendā, & habent eam in mente, quæ quidem eſt forma & ratio domus ſine ulla materia.reſpicit igitur artifex ad illam domū quam habet in mente, cum operatur: ſic pictor aſpiciens ad idęā quam habet in mente,manum & penicillū dirigit.ſed hoc intereſt quod artifex acquirit illam formam nec ſemper habuit eam: Deus autem ab æterno habet rationes,& exemplaria omnium rerum, & ſic ut artifex producit ſuos effectus reſpiciendo ad rationes quas habet in mente:ſic Deus producit res diſtinctas reſpiciendo ad rationes quas habet diſtinctas in mente:diſtinctas inquam ratione. nō autem re.& ideo quando Deus uult,producit hominem,& non equum,quia ratio & idęa ad quam reſpicit,eſt diſtincta ratione inquam non re. Deus igitur habet formas & rationes rerum: ideo poteſt dici cauſa formalis omnium rerum ſecundum Platonem : quia ipſe eſt dator formarum neceſſario habet formas,& ſine materia, & ſupereminēti modo. Eſt etiā Deus cauſa finalis.non ſolū enim ab ipſo omnia,profluunt:ſed etiam ad ipſum omnia referuntur tanquā ad uerisſimum finem. Nam cum ſit ſummum bonū, expetitur ab omnibus,& omnia ad ipſum tendunt tanquā ad ultimum,& perfectiſſimum finem. Sic igitur ſummū bonum cenſuit eſſe Plato,id eſt,ipſum Deum cuius participatione ſint alia bona , id eſt, reliqua quicquid habent boni inde habeant tanquam à fonte & cauſa . In cuius eſſentia poſuit idęam boni quæ communis eſſet omnibus bonis, quæ ex illo exēplari ueluti exēplata ducta bona appellarentur. hanc opinionē Ariſtoteles quæ ſubtiliſſima erat , & fama celebrata,multis in locis labefactare enitit . hoc aūt loco eā multis rationibus refellit,oſtendens ꝙ hęc bona cū inęqualia ſint,& diuerſę rationis, nō debent habere cōmunē idęam. Nā ſi accipiamus inquit ſubſtantiā,qualitatem,& alia huiuſmodi: reperiemus ſubſtantiā per prius eſſe bonū quàm qualitatem uel relationem,& huiuſmodi. nō erit ergo quędam cōmunis ratio boni ad quā ęqualiter referantur,& quę ęque competat omnibus bonis,hoc idē dicere licet de ente. Subſtantia enim per prius eſt ens, quàm qualitas uel relatio,uel alia prędicamenta accidentiū,quę poſterius entia eſſe uidētur. ubi igitur prius,& poſterius eſt,cōmunis ratio eſſe non pōt ęque competēs illis: A Platonicis multa reſponderi ſolēt. Primū quod hęc bona eo quod bona ſunt ad unā communem rationē æque referuntur. nā ſubſtantia in eo quo bonū eſt, non prius eſt bonū quā quantitas,aut qualitas,& alia huiuſmodi. ſin autē poſtea cōparentur inter ſe,certum eſt ꝙ ſubſtātia eſt nobilius,& perfectius bonum quàm qualitas,& huiuſmodi:non tamen magis,& prius eſt bonum inquantū eſt bonum. nam ſecundum Platonicos,bonum uidetur de bonis uniuocè prędicari:quod autem ſubſtantia ſit nobilius ens uel nobilius bonum,iſtud uidetur cuenire poſterius. ueluti accidit quod homo ſit nobilius animal quàm equus,tamen non eſt magis animal quam equus,nec prius animal in eo quo animalia ſunt,cum eiuſdem ſit rationis,ſcilicet inquantū animalia. Erit igitur cōmunis idęa boni ad quā omnia alia bona tanquā ad cauſam ſuam ęq; debent pariterq: referri. Ad hoc idē clarius oſtendendū tale

exemplum

exemplum afferri in medium poteſt: Si argentarius ſit faber qui magnum cumulum fe-
cerit annulorum, quorum alij aurei, alij argentei, alij æneí & huiuſmodi ſint, dubium
non eſt quin faber ille idæam, & formam habeat in mente. ad cuius ſimilitudinẽ fabri
cati illi annuli ſint. Illa igitur idæa quæ eſt in mente artificis ex qua oẽs illi annuli ducti
ſunt, cõis oĩbus erit, & cauſa ut illi annuli ſint. erit aũt exemplar illud, & alia idæa æque
oĩbus annulis, pariterq́; cõis, nec magis nec prius erit annulus aureus quã argenteus ea
rõne qua annulus eſt, nec argenteus quàm æneus, licet cõparati inter ſe quod eſt poſte
rius: nobiliores aurei q̃ argentei, & argentei q̃ ænei ſint. Eodem modo dicere poſſumus
de idæa boni, quam in eſſentia diuina collocabat Plato, cauſamq́; eſſe uolebat reliquorũ
bonorum, quæ inquantum ſunt bona, & ſint inter ſe eiuſdem rationis in bonitate, non
eſt abſurdum ut habeant idæam ad quam referantur æque ueluti imagines ad exemplar
è quo æque ſint ductæ. Cum uero ſint diuerſa ab idæa ſicut exemplata à ſuo exemplari,
& imago à ſigillo è quo ducta eſt, merito poni uidetur idæa ſeparata ab omnibus iſtis,
quę differat ſicut corpus ab umbra, & pes à ueſtigio ſuo, & exemplar ab eo exemplato
cuius eſt exemplar. In his enim non eſt una & eadem ratio. ſed bene dicantur habere
ſimilitudine in quandam, ſicut homo pictus dicetur animal rationale ſimilitudine qua-
dam, ita iſta inferiora corruptibilia dicentur talia ſimilitudine quadam, & non proprie
ut idææ dicuntur. ſed hæc ſufficiant impræſentiarum. hæc enim materia magna indiget
inquiſitione. Cæterum ut ordo Philoſophi, quem hucuſque tenuit, clarius intelligatur,
breuem eorum quæ dicta ſunt faciemus repetitionem. Nos uidemus quòd omnis ars, &
omnis doctrina, omnes deniq́; actiones humanæ intendunt quẽdam bonum finem: uerũ
cum multæ ſint artes & facultates, multi erunt fines boni: ſed cum illarum aliæ ſint alijs
præſtantiores, erit etiam finis fine præſtantior. uerum cum proceſſus in finibus non ſit
infinitus, erit finis unus ultimus ad quem & noſtræ intentiones principaliſsimæ, & alij
fines tanquam ad optimum, & perfectiſsimum referentur. & talis erit noſtra felicitas,
ſententia Philoſophi. ſed cum ars ſeu facultas ciuilis actiuarum principaliſsima eſſe ui-
deatur, finis eius erit optimus ille ad quem aliarum facultatum actiuarum fines reduce
di erunt tanquam ad ultimum. at cum una quæq́; ars debeat cognoſcere ſuum finem, ci-
uilis quoq́; ſuum debet conſiderare, & percipere: talis autem eſt felicitas: ergo condi-
tio felicitatis pertinet ad ciuilem, capiendo ciuilem, qui & moralis primo, & œconomi-
cus deinde, demum politicus intelligi poteſt. uerum cognitio de ijs non poteſt haberi
ex neceſſarijs principijs, nec demonſtratiuè à priori, cum materia ſit de rebus quæ ple-
runque fieri ſolent, & ſuſcipientes talem cognitionem non debent requirere demon-
ſtratiuam doctrinam, ſed eam quam materia exigit, id eſt, à poſteriori. debent præte-
rea habere aliquam experientiam rerum, & animum bene diſpoſitum, & alienum à
perturbationibus, nec repugnantem tali doctrinæ. concedentes igitur eſſe ultimum
finem rerum agendarum qui ſit felicitas quam omnes intendunt, & ſi cuncti penè mor-
tales in nomine conueniant dicentes ſupremum bonum agibilium eſſe felicitatem: ta
men in ipſa re, & definitione diſſentiunt, cum aliud uulgus, aliud ſapientes felicitatẽ
eſſe exiſtiment. Alij enim uoluptatem, alij honorem, alij diuitias, quidam bonum
abſtractum quod ſit cauſa ut alia ſint bona, putent eſſe ſummum bonum. harum tamen
ſententiarum eas perſcrutari ſufficiet quæ aliqua ratione duci uidentur ad taliter opi-
nandum, ſed cum in omni re ſcienda duplex ſit uia: una qua proceditur à principijs,
& cauſis ad effectus: alia econtra qua fit proceſsio ab effectibus ad cauſas, & principia
ſemper proficiſcendum, & incipiendum à magis notis, & cum magis nota ſint aut ſim-
pliciter, & ex parte rei aut à nobis. & ex parte noſtra. incipiendum à magis notis no-
bis: ut in hac doctrina, & inueſtigatione de felicitate, & moribus; procedendum eſt
ex ijs quæ magis nota ſunt nobis ex effectibus. Oportet, autem uel habere ex ſe-
ſe principia moralia quæ ſunt aut eſſe diſpoſitum ad ea facile ſuſcipienda. Si uero
neutrum habeat, is inutilis erit penitus ſecundum Heſiodum. Verum antequam
afferamus ſententiam noſtram de felicitate, perquiramus opiniones aliorũ quæ magis

celebres ſunt. una eſt quæ dicit eã eſſe uoluptatem: hæc poſt habenda eſt cũ ſit ſeruilis. alia quæ dicit contemplatiuã uitam, quæ ſuprema eſt omniũ ſecundũ Philoſophũ, quam differt in decimum. alia eſt ciuilis, & qui eã ſectantur ut plurimum uel ponunt in honore quod refellitur, quia non eſſet in poteſtate felicis cum honos ſit in honorãte, itẽ quia uidetur ordinari ad uirtutem quare magis in uirtute ponẽda uideretur: nec ſufficit, quia ſequeretur quod dormiens, quod otioſus & iners, quod in maximis ærumnis conſtitutus poſſet eſſe felix in ciuili. uel ponunt in diuitijs in quibus eſſe non põt cum uita eis debita uiolenta eſſe uideatur, & alterius gratia: uel erit ſummũ bonũ ſeparatũ, & idæa boni ſecundũ Platonẽ: cuius opinio refellitur à Philoſopho pluribus rõnibus, quibus oſtendit quòd communis idæa boni non eſt: aut ſi eſt, non eſt aliquid tale, ut in hac uita poſſideri ab homine queat. allata ſunt poſt hæc nonnulla pro defenſione Platonis, quæ cũ nuperrimè ſint dicta à nobis non eſt opus repetere. quare ad Philoſophum reuertamur.

De felicitatis ſubiecto ſubſtantia, & præceptis in unaquaque ſcientia obſeruandis. Cap. 7

49 *NVNC rurſus redeamus ad id quod quærimus bonum, & quid tandem ſit ipſum inueſtigemus. Eſſe enim aliud in alia actione arteq́; uidetur. aliud eſt enim in medicina, & in re militari, & in cæteris ſimili modo? quid igitur unicuiq; bonum eſt? an non id gratia cuius cætera aguntur? hoc autem in medicina quidem eſt ſanitas, in rei uerò militaris facultate uictoria, & in extruendarum ædium arte domus, & in alia aliud, in actione etiam omni electioneue id quod eſt finis: huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare ſi quis omnium rerum agendarum ſit finis, is ipſum bonum*
50 *agendum erit: ſin autem uerò plures, hi ipſi. Oratio igitur migrando ad idem acceßit. enitendum autem eſt magis hoc declarare. Cum itaq; plures eſſe uideantur fines: & horum quoſdam ob alios expetamus, ut diuitias, fiſtulas, inſtrumentaq́; omnino perſpicuum eſt, non omnes fines eſſe perfectos. At finis optimus, perfectum quiddam eſſe uidetur. quare ſi tantùm unus perfectus ſit finis: is hic*
51 *erit qui quæritur: ſin plures, is qui horum eſt perfectißimus. Eum autem qui per ſe eſt expetibilis, perfectiorem eo dicimus eſſe, qui eſt propter alium expetendus: & eum qui nunquam ob alium expetitur, ijs uniuerſis qui per ſe & propter illum etiam expetuntur. Et eum igitur perfectum ſimpliciter, qui per ſe ſemper eſt, & nunquam ob alium expetendus. talis autem finis, ipſa felicitas maximè eſſe uidetur. hanc enim propter ſeipſam ſemper, & nunquam ob aliud quicquam expetimus. honorem autem, uoluptatem, mentem, uirtutem denique omnem, & propter ſe expetimus (quippe cùm ipſorum quodq́; expeteremus, ſi nihil inde etiam proueniret) & felicitatis etiam gratia: per hæc ipſa felices fore nos arbitrantes. ſed illorum gratia felicitatem, aut ob aliud prorſus expetit nemo. Idem & ex *ſufficientia uidetur accidere. Perfe-*
αὐτάρκεια
52 *ctum nanque bonum per ſe ſufficiens eſſe uidetur. Sufficiens autem dicimus: non ipſi ſoli qui uitam ſolitariam agit, ſed & parentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciuibus: quandoquidem homo natura ciuilis eſt, atque ſumendus eſt in hiſce terminus quidam. nam ſi ad parentes hoc ipſum, & natorum natos, & amicorum amicos extenderis, in infinitum fiet abitio:*

*tio. ſed de hoc conſiderandum eſt poſtea. Id autem ſufficiens eſſe ponimus, quod
ſolùm à cæteris ſegregatum expetibilem uitam facit, reiq; nullius indigentem: ta=
lem autẽ felicitatem ipſam eſſe exiſtimamus. Et inſuper cùm non numeratur cum* 53
*cæteris, maximè omnium expetibilem: cùm numeratur, magis expetibilem
cum minimo bonorum, eſſe putamus. exceſſus enim bonorum fit id quod adiun=
gitur. id autem ſemper magis eſt expetibile, quod maius eſt bonum. perfectum
igitur quoddam & ſufficiens uidetur eſſe felicitas, cùm ſit rerum agendarum om=
nium finis. Sed forſitan felicitatem quidem ſummum eſſe bonum dicere: ab uni=
uerſis conceditur. deſideratur autem ut dilucidius quidnam ſit ipſa dicatur. Hoc* 54
igitur fortaſſe fuerit, ſi opus hominis caperetur. ut enim modulatoris, ſtatuarij, 55
*cæterorumq; artificum, & eorum omnium omnino quorum eſt opus aliquod,
actio ue, bonum, & id quod bene ſeſe habet, in ipſo opere uidetur conſiſtere: ſic
& hominis bonũ in opere ipſius eſſe uidebitur, ſi ſit ipſius aliquod opus. Fabri ne* 56
*igitur & ſutoris opera ſunt quædam actiones ue: hominis autem nullum eſt opus,
ſed eſt otioſus? an ut oculi, manus, pedis, & cuiuſque omnino partis aliquod opus
eſſe uidetur: ſic & hominis præter hæc omnia quiſpiam aliquod poſuerit opus?* 57
*Quid igitur id fuerit tandem? Viuere enim homini commune uidetur eſſe cum plã
tis, opus autem proprium quæritur. ſegreganda eſt ergo nutriendi, augendique
uita. Hanc ſentiendi ſequitur uita. at ipſam etiam homini cum equo, ac boue, om=
nique animali conſtat eſſe communem. Reſtat igitur actiua quædam uita ratio=
nem habentis. Huius autem aliud eſt ut obediens rationi: aliud ut eam habens at=
que intelligens: Sed quum hæc etiam bifariam dicatur: ea ponenda eſt quæ actu.
hæc enim magis propriè dici uidetur. eſt igitur opus hominis operatio animæ per
rationem, aut non ſine ratione. At uerò opus huius ac ſtudioſi huius idem eſſe ge=* 58
*nere dicimus: ut citharœdi, ſtudioſiq; citharœdi, & hoc in omnibus abſolutè, ex=
ceſſu qui eſt à uirtute ad ipſum opus adiuncto. citharœdi nanque opus eſt citharam
pulſare: ſtudioſi uerò bene pulſare. Eodem modo cùm hominis opus uitam quan=
dam eſſe ponamus, & hanc ipſam operationem animæ, atque actus cum ratione:
ſtudioſi profectò uiri hæc ipſa ſunt cùm bene recteq; fiunt. ſingula autem bene per
propriam uirtutem efficiuntur. Quæ cùm ita ſint, ut bonum humanum, animæ ſit
operatio per uirtutem & ſi plures ſint uirtutes: per optimam nimirum & perfe=
ctiſſimam, & inſuper in uita perfecta. * Ver enim nec una facit hirundo: nec unus
dies: & beatum eodem modo, felicemue: nec unus dies, nec breue efficit tempus
ſummum igitur bonum hoc circunſcriptum ſit modo. Primum nanque forſitan
ut figuram quandam deſcribere, poſtea depingere ipſum oportet. Videtur au=* 59
tem cuiuslibet eſſe ea quæ bene ſunt circunſcripta, producere & explicare, atq; 60
exponere. Tempuſq; talium inuentor eſt atque adiutor bonus. unde et artium fa= 61
cta ſunt incrementa. eſt enim cuiuslibet, id quod deeſt ſupplere ac addere. Oportet 62
*autem et ea quæ ſuprà diximus in memoria habere: et ipſum exactum non in om=
nibus eodem modo, ſed in ſingulis ut patitur ſubiecta materies. Et eouſq; quouſq;*

Μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ.

ad doctrinam attinet, flagitare : nam faber et geometra diuerſo modo angulum re
ctum inquirunt . alter enim quod utilis eſt ad opus : alter quid nam ſit, et quale
quidem ipſum inquirit : contemplator enim eſt ueritatis . idem modus, et in cete-
τὰ πάρερ- *ris eſt ſeruandus : ne iiſce quæ inſtituimus agere, plura fiant ea * quæ fines illorũ*
γα. 63 *egrediuntur. Nec in omnibus ſimili modo cauſa poſtulanda eſt ſed ſat eſt in quibuſ*
64 *dam, ſi bene demonſtrata fuerint eſſe, quod quidẽ et in ipſis principijs fit: atque hic*
modus primus eſt et principium . principiorum autem alia inductione alia ſenſu ,
alia aſſuetudine quadam, alia alio modo perſpiciuntur . enitendum eſt autem ſingu
la pertractare : ut ſuapte natura percipi poſſunt : et adhibenda eſt diligentia, ut be
ne definiantur . nam magnam et ad ea quæ ſequuntur, afferunt opem. Principium
enim plus quàm dimidium totius eſſe uidetur : et eorum quæ quæruntur complura
per ipſum manifeſta fieri ſolent.

COMMENT.

49 NVNC rurſus redeamus .] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus :
in quo enititur deſcribere, & definire felicitatem ſecundũ opinionẽ ſuã, excluſis
antea opinionibus aliorũ. Diuiditur aũt hoc capitulũ in tres partes principales.
In prima deſcribit felicitatem per quaſdã conditiones quæ competunt ei non ſtringẽdo
ſeſe ad propriam eius definitionem, ſed oſtendendo primo quod eſt ſummũ bonũ huma-
nũ: deinde quod eſt perfectiſſimũ bonũ demũ quod eſt maximè ſufficiens. ex quibus con
cludit r, quòd felicitas eſt ſummũ bonũ humanũ perfectiſsimũ omnium & maxime ſuf-
ficiens. Oſtendit igitur in primis felicitatem eſſe ſummum bonum humanum ſic : Finis
omnium rerum agendarum eſt ſummum bonum humanum, felicitas eſt finis rerũ agen-
darum : ergo & cætera . Nam multi ſunt fines, & diuerſi in diuerſis operationibus &
artibus, & alter eſt propter alium quouſque accedatur ad unum qui non ſit propter aliũ;
& alij ſint ob ipſum . & ille erit ſummum bonum humanum , & ultimum quod maxime
expetitur: ſin uero ſint plures fines tales , plura erunt ſumma bona . Notandum primo
quod cum quatuor cauſæ à Philoſopho dicantur , Efficiens , Finalis , Materialis , For-
malis : ſic deſcribi ſolent . Efficiens cauſa eſt id à quo profluit motus : Materia eſt prin-
cipium quod ſuſcipere poteſt , id quod in ipſum imprimitur, & quod eſt primum ſubie-
ctum : Forma uerò eſt in quo res habet eſſe : Finis uerò eſt id cuius gratia cætera fiunt,
Quinetiam natura dicitur agere ob finem, quo acquiſito ceſſat operari . Notandũ quod
dixit, ſi unus ſit finis, unum erit ſummum bonum : ſin plures, plura . Nam antea dixerat
plura eſſe per ſe bona, & propter ſe: ideo aliquis potuiſſet dicere quòd plures ſunt fines
expetendi per ſe: ideo dixit, Si unus & cætera. Vel fortè dixit hoc, quia nondum declara-
uit utrum ſit unum ſummum bonum, & unus ultimus finis, an plures .

50 [ORATIO igitur migranda .] Hac in parte dicit Philoſophus q̃ ſermo ſuus, quia
antea probauit felicitatem eſſe ſummum bonum : nunc poſtquam confutauit alias opi-
niones, in idem redijt, utrum oportet id magis & manifeſtius declarare . Nam ſi plures
ſunt fines, & alij ſunt ob alios : manifeſtũ eſt non eſſe omnes perfectos, ſed perfectior
erit finis qui propter ſe, quam qui propter aliud : & perfectiſsimus erit ille, qui ſolum
propter ſe, & nunquam propter aliud . Id uerò quod eſt perfectiſsimum erit felicitas .
nam felicitas habet talem conditionẽ, ut propter ſe, & nunquã propter aliud expetatur.
Hinc colligitur ratio Philoſophi, quod illud quod expetitur maxime eſt perfectiſsimũ:
felicitas expetitur maxime, ergo & cætera . Voluptas uero & honor, & alia huiuſmodi.
& ſi propter ſe expetantur, expetuntur etiã propter aliud : ſed felicitas nullo modo pro
pter aliud . Voluptatem, quia uoluptas eſt uita ſine impedimento , & poſthabeãtur tur-
51 pes uoluptates, de quibus nõ loquitur hic. [EVM aũt.] Quia uidetur expeti pp ſe, & etiã
pp operationẽ & felicitatẽ. Dubitatio cadit hic. quia uidetur quod felicitas non ſolũ ſit
finis

finis qui expetatur pp ſe,ſed etiam propter aliud.i.propter nos,ut felicitate euadamus felices : ſicut albedine efficimur albi. Reſpondendū ad hoc diſtinguendo de fine,quòd duplex eſt finis,ut alibi oſtendit Philoſophus,ſcilicet finis qui,& finis cui. Finis qui,dicitur ille qui acquiritur,ut albedo uel caliditas acquiritur ab homine,& talis eſt ipſa felicitas,& de tale fine loquitur Philoſophus,oſtēdēdo quod felicitas eſt ultimus finium, qui acquirūtur. Finis uerò cui eſt finis cui acquiritur,id eſt, ipſe homo cui acquiritur felicitas : & de tali nō loquitur hic Philoſophus. Itaq; ſoluitur dubitatio, quia apparet quòd felicitas eſt ultimus finis in eo genere finiū .ſ.qui dicūtur fines qui : & non habēt ulteriorē finē eo genere. [IDEM & ex ſufficiētia.] Poſtea quàm oſtēdit felicitatē eſſe ſummū bonum,& perfectiſſimum,hac in parte declarat quod felicitas eſt ex ſe ſufficiens. omne quod eſt perfectiſſimum,eſt ex ſufficiens : ſed felicitas eſt huiuſmodi : ergo &c. Vel alio modo,& forſitan magis accōmodatè poteſt exponi textus Philoſophi,ſcilicet quo uelit oſtendere felicitatem eſſe perfectiſſimum bonum hoc pacto : Omne per ſe ſufficiens uidetur eſſe perfectum,at felicitas eſt bonum per ſe ſufficiens: ergo & cætera.quòd autem ex ſe ſufficiens ſit perfectum,declaratur ex diffinitione perfecti. Nam id eſt perfectum, cui nihil deeſt, deinde declarat quid ſit per ſe ſufficiens,ſcilicet qui poteſt uiuere non ſibi tantum ſoli,ſed pluribus : ſumpto tamen termino ut in textu apparet & dicit poſtea, ſcilicet in libro Politicorum, & innuit hic felicitatem ciuilem : in qua felix ſufficiens poteſt ſatisfacere ſibi & amicis & affinibus certo numero terminatis. Notandum quod oēs iſti termini uidentur conuerti,ſcilicet ſummum bonum,perfectum,optimum, per ſe ſufficiens : felicitas & omnium maxime expetibile. Notandum cum dicitur bonum per ſe ſufficiens intelligitur non ſimpliciter & abſolute,nam tale non eſt niſi Deus : ſed debet intelligi in genere ſuo,id eſt,in genere bonorum agibilium,& humanorum. 52

[INSVPER ipſam.] Hac in parte, ut dicunt expoſitores, Philoſophus ſoluit obiectionem quandam . non enim uidetur quod felicitas ſit per ſe ſufficiens, & maximè expetibilis : quia poteſt addi ipſi aliquid aliud, & tunc felicitas ſumpta cum illo erit magis expetibilis. Sed ad illud quod eſt ſummum,& dicitur per exceſſum,nihil uidetur addi poſſe. & ſic ipſa per ſe non uidebitur maxime expetibilis. Nam bona quanto plura ſunt : tanto expetibiliora eſſe uidentur. Hanc difficultatē ut iſti exponunt,remouet Philoſophus, dicendo quod conceditur felicitatem eſſe talem ut ei poſſit aliquid addi. nec habeo pro abſurdo quòd addito alio bono ſit magis expetibilis. Sed dico quod ſi ipſa nō connumeratur cū aliquo alio, ipſa de ſe eſt maxime expetibilis, & iſtud ſufficit mihi. Verum hæc expoſitio non uidetur accommodata : quia Philoſophus quando dicit, Inſuper,uidetur afferre aliam rationem. Dicendum eſt igitur quod ipſe affert aliam rationem ad oſtendendum eſſe rem perfectiſſimam, & maxime expetibilem per ſe ſumptam,& non connumeratam cum alio bono, id eſt ſine aliquo addito ſibi bono : quaſi dicat, Felicitas non indiget alicuius adiumenti ad hoc ut ipſa ſit maxime expetibilis. Quod ſi ei addatur aliquod bonum quod ſit præter eā : manifeſtum eſt quod quanuis minimum ſit ſibi additum, quod felicitas connumerata cum tali bono, magis erit expetenda. Nam maius bonum ſemper eſt expetendum magis. Sed felicitas cum aliquo alio bono maius eſt bonum, quàm per ſe ſola. Quapropter magis eſt expetenda felicitas connumerata, quàm non connumerata cum alio bono. Veruntamen ut dictum eſt, per ſe eſt & maxime expetibilis. Notandum quod uidetur oportere felicitatem ſumere,cui nihil deſit tale ut conſtituatur ex bonis animi, corporis & externis : ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam conſtet felicitas. Sed dubitatur hoc dato, quia ſtatim ſequetur quod felicitas non erit operatio animi,ſi erit aggregatum ex illis diuerſis generibus bonorum. Item dubitatur, quia felicitas non uidetur ex ſe ſufficiens, quia poteſt eſſe aliud bonum maius ipſa : quod erit magis expetibile, & ad illud potius feretur uoluntas : & etiam poterit addi aliud,& fiet expetibilius,& ſic fiet proceſſus uſque in infinitum. Ad primum dicitur quòd uno modo ſumitur felicitas : ſed eſt felicitas,quæ conſiſtit in ſpeculatione tantum : eſt & alia quæ dicitur actiua felicitas,quæ conſiderari

conſiderari poteſt, ut eſt actio animi uel intellectus actiui perfecti per habitum pruden tiæ. uel etiam ſumi poteſt ut eſt actio animi, ſcilicet cum omnibus illis bonis, ſcilicet bonis animi, corporis & externis: & talis felicitas eſt proprie aggregatum, & ea felicitas quæ ciuilis appellatur: quia ſine hac non poteſt conſiſtere ciuitas nec gubernari. & non eſt abſurdum appellare hanc aggregatum: quia id quod gubernatur per ipſam eſt etiam quoddam aggregatum ex domibus & pagis, & multitudine ciuium. & de tali felicitate diximus quod eſt aggregatum ex illis tribus. non autem diximus de ſpeculatiua, uel tantum actiua, quæ ſumitur pro actione animi ſecundum prudentiam. Ad ſecundum dicendum quod felicitas eſt ex ſe ſufficiens non ſimpliciter & abſolutè. Nam hoc competit ſoli Deo ut diximus, ultra quem nihil aliud eſt ſumere. ſed in genere humanorum bonorum agibilium: & tunc ſi ei addatur aliquid aliud, quod non ſit de eſſentia ſua, minimum habebit momentum, & non faciet felicitatem maiorem, ita ut illo adēpto minuatur eſſentia felicitatis. Et cum dicitur quòd addito ei bono alio atque alio, uoluntas ad id feretur in infinitum: dicendum quòd ſumitur uoluntas & appetitus regulatus ratione, qui non eſt eorum quæ fieri non poſſunt. Quare concluditur quòd felicitas ciuilis eſt aggregatum quoddam & perfectum, non ſimpliciter ſed in genere, & maximè expetibilis, & finis ultimus omnium agibilium & ex ſe ſufficiens, ut in hac prima parte huius capituli dicere propoſuit. Sed notandum quod hæc deſcriptio felicitatis non eſt propria, quia non oritur ex proprijs & eſſentialibus ipſius felicitatis, ſed ex communibus conſtat. Et eſt mos Ariſtotelis primo deſcribere aliquid per communia quæ ſunt nobis magis nota: deinde definire per propria & eſſentialia ipſius rei, ut inferius faciet.

54 [Hoc igitur fortaſſe.] Hæc eſt ſecunda pars cap. in qua poſtea aſſignauit definitionem felicitatis per communia quædam, oſtendendo quod eſt ſummum bonum perfectiſſimum & per ſe ſufficiens: nunc inueſtigat propriam definitionem felicitatis ex his quæ ſibi propriè competunt per ſe, & dicit in primis quòd definiuimus felicitatem tribuendo ei ea quæ conceduntur ab omnibus gentibus, ſcilicet quod ſit ſummum bonum & perfectiſſimum, &c. tamen non explicatur per ipſam, nec percipitur eſſentia felicitatis, ergo diligentius à nobis perquirendum eſt de ea: quod fieri poterit, ſi inueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo eſt: hoc enim eſt agendum ut inueniamus propriam operationem hominis. Notandum quòd Philoſophus ſolet aſſignare definitionēm magis communem cùm uult definire aliquid, deinde propriam, quia ſemper ea quæ competunt alicui, non proprie & ex eſſentia, ſed communiter nobis uidentur ut diximus eſſe magis nota. Incipiendum autem eſt ſemper a nobis magis notis. Fortaſſe, quia nondum declarauit eſſe aliquod proprium opus hominis, nec felicitatem conſiſtere in operatione. & ſic facere ſolet plerunq; Philoſophus: id eſt addere, Fortaſſe.

55 [At enim modulatoris.] Nunc incipit inueſtigare definitionem propriam felicitatis: & cum omnis definitio conſtet ex genere & differentia, primo inueſtigat genus felicitatis, poſtea differentias eiuſdem. In primis igitur oſtenditur quod felicitas eſt operatio hominis ea ratione qua homo eſt, hoc modo: Bonum ſummum uniuſcuiuſq; rei eſt ſuum opus, & ſua operatio. Sed felicitas eſt bonum ſummumq; bonum hominis ergo felicitas eſt opus proprium & operatio hominis. Nam ſi diſcurremus per res nobis notas, reperiemus cuiuſq; rei & artis bonum eſſe operationem ſuam, & opus ſuum: ut modulatoris bonum eſt modulatio & cantus: ſtatuarij ſtatua quæ eſt ſuum opus: & ſic de alijs idem inueniemus, non modo in operibus artificum, & artis ſed etiam naturæ.

56 [Fabrine igitur.] Sequitur Philoſophus declarando ſi ſit modulatoris & fabri & ſtatuarij & aliorum artificum aliquod opus proprium, uel operatio etiam hominis ea ratione qua homo eſt, erit proculdubio aliquod proprium opus. Sed primum eſt, ergo & ſecundum. & probatur hoc experientia & exemplo artium, quorum opera ſunt nobis nota. Notandum quòd primo ſimilitudine artium & artificum oſtendit, quod eſt ali-

quod opus hominis proprium : quia nullus eſt artifex eo quod talis eſt , qui non habeat
ſuam operationem propriam uel ſuum opus ad quod dirigat artem ſuam , ut ſtatuarius
ſtatuam,modulator modulationem : ergo homo etiam ratione qua homo eſt, debet ha
bere aliquod opus ſibi proprium . Deinde ſimilitudine totius idem oſtendit . Nam quã
docunque quælibet partium alicuius totius, habet ſuum proprium opus : ſemper totum
habere debet ſuum opus diuerſum a partibus & ſibiipſi proprium . At partes hominis,ut
dicit Philoſophus , habent proprium opus : ergo homo ipſe tanquam totum habebit
ſuum opus diuerſum à partibus ſuis,& ſibiipſi proprium . Notandum quòd ſi aliqua res
ſit conſtans uel arte,uel natura, & ei nõ tribuatur aliquod opus uel operatio,fruſtra eſſe
uidebitur : nam ars imitatur naturam . ergo ars non uidebitur aliquid fruſtra operari .
Idem eſt in rebus naturalibus : quarum de numero eſt homo ſecundum Philoſophum ,
qui cùm ſit præclarum ens, ſi non eſſet eius aliquod opus proprium,fruſtra productus ui
deretur : præſertim cum oculis,manibus, & alijs partibus corporis , & hominis tribua-
tur officium ſuum , homini uerò qui eſt totum , multo magis tribuetur proprium.

[Qᴠᴏᴅ igitur hoc ipſum ?] Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit illud 57
opus proprium: & inuenit eſſe operationem animæ ſecundum rationem uel non ſine ra
tione,& probat per ſufficientem diuiſionem, hoc pacto,Proprium opus hominis aut eſt
uiuere tm̃, aut ſentire,uel agere ſcilicet par rationẽ,aut nõ ſine rõne .Sed propriũ opus
hominis nõ eſt uiuere,nõ eſt ſentire.reſtat illud tertiũ, ut ſit agere cũ ratiõe uel nõ ſine
ratione. Tres enim potentiæ ut ad propoſitũ ſpectat,tribuũtur ei , ſcilicet potẽtia uege
tandi potentia ſentiendi,& potentia rationis. Sed uegetare non eſt ſibi proprium opus,
cùm ſit ſibi commune cum plantis & brutis : ſentire etiam non eſt ſibi proprium mu-
nus , quia eſt ſibi commune cum animalibus brutis . relinquitur pars rationalis. Ea au-
tem eſt duplex : quædam alteri imperans & habẽs & intelligẽs & per eſſentiã rationalis
quædã ei obediẽs,& rõnalis ꝑ participationẽ nõ ꝑ eſſentiã,& eſt appetitus,quãdo obtẽ
perat ipſi rationi: & talis uita ſecũdũ rationẽ uel nõ ſine ratione cũ bifariam conſiderari
poſſit,aut ut eſt in actu & ratione,aut in potentia ad agendum , ea ſumenda ut præſtan-
tior & magis propria homini quæ eſt in actu,in actione enim conſiſtit : & non ea quæ di
citur eſſe in potentia ad agendum,ſed quæ dicitur eſſe in actu, & dicit ſecundũ rationẽ
uel non ſine ratione : ut oſtendat uitam quæ eſt ſecundum rationem per eſſentiam,& ui
tam quæ eſt non ſine ratione,id eſt per participationem ipſius rationis. & ſic inueſtiga-
uit pro genere ipſius felicitatis , hoc ſcilicet quod eſt animi operatio ſecundum rationẽ
uel non ſine ratione,quod genus adinuenit perquirendo proprium opus ipſius hominis .
Nam proprium opus cuiuſque rei tribuitur ei penes formam ſuam : forma hominis eſt
anima : ergo per animam habebit proprium opus . ſed animæ partes & potentiæ ſunt
plures,quarum quædam ſunt communes cum cæteris animantibus,quædam propriæ ho
minis . ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus.

[Aᴛ uero opus huius .] Hac in parte Philoſophus inueſtigat differentias ponendas 58
in definitione felicitatis. Definitio enim cõſtat ex genere & differentia : genus iam per
ſuperiora cõpertum habemus : quæramus nunc differentias, quæ ſunt duæ : una eſt per
uirtutem,alia in uita perfecta ut oſtendet . Primam igitur differentiam aſſignat,quæ eſt
ſcilicet per uirtutem , & inueſtigat hanc differentiam hoc modo . Nos ponimus opus eſ
ſe hominis operationem animæ ſecundum rationem uel non ſine ratione ergo in gene
re idem erit opus hominis & hominis ſtudioſi : utriuſque enim opus eſt ſecundum ratio
nem uel non ſine ratione,& in hoc conueniunt, ut conueniunt homo & homo ſtudioſus
in eo quòd homines ſunt . Vterque enim eſt homo . Differt tamen ab homine qui non
eſt ſtudioſus per quandam perfectionem . Eodem modo operatio ſtudioſi hominis de-
bet differre per quendam perfectionem ab operatione quæ non eſt hominis ſtudioſi .
Nam & ſi conueniunt quia utraq; eſt operatio,differunt tamen,quia alia perfecta , alia
non . Hæc differentia uel talis perfectio operationis non erit niſi per uirtutem propriã
operantis, ut ipſe oſtendit exemplo . Nam citharœdus qui non eſt bene peritus in arte

ſua

ſui,& citharœdus peritus & optimus uterque pulſat citharam, & talis pulſatio utriuſq; eo quidem quo pulſatio eſt,genere nihil differt,ſed differt in eo quod peritiſſimi citharœdi pulſatio recta eſt per artem perfectam,quæ eſt in eo, imperiti uerò non eſt recta. Simili modo uniuſcuiuſq; hominis opus proprium eſt operatio ſecundum rationem,per quam differt ab alijs animalibus. Studioſi autem hominis eſt operatio non ſolum ſecundum rationem,ſed ſecundum rationem bene & recte. Nam operari ſecundum rationem bene & rectè,non eſt niſi per uirtutem. Nam poteſt aliquis operari ſecundum rationem & non cum uirtute,ueluti à caſu uel coacte uel fictione. uel alio docente, quibus omnibus modis non operatur per propriam uirtutem quæ ſit in eo: præterea qui non habet in ſe uirtutem talis operationis non ſemper bene, & rectè operabitur quando uoluerit: ut aliquis non grammaticus poteſt caſu loqui ſecundum rationem grammaticæ,non tamen ſemper ut ille qui habet artem, & habitum grammaticæ. Nam hic per uirtutem grammaticæ quæ in eo eſt ſemper cum uoluerit loquetur ſecundum rationem grammaticæ bene & rectè. Quapropter concludit quod ſi ſingula bene proficiſcuntur ſecundũ propriam uirtutem,fit ut felicitas hominis ſit animi operatio ſecundum uirtutem. Nam opus ſtudioſi hominis eſt ſummum bonum ſuum: ſed felicitas eſt ſummum bonum hominis: ergo felicitas eſt opus ſtudioſi hominis. hæc eſt argumentatio in tertia figura. Sed cum dicit per uirtutem,non oportet replicare ſecundum rationem, quia uirtus includit in ſe rationem, ut in defuitione uirtutis poſtea apparebit. Sed cùm felicitas ſit ſummum bonum, & uirtutes ſint plures, ideo addit quòd felicitas eſt operatio animi per uirtutem optimam,& perfectiſſimam: & per hanc innuit ipſam prudentiam,quæ eſt regula reliquarum uirtutum.

16 [Et inſuper in uita perfecta.] Affert aliam differentiam quæ eſt quod oportet felicem eſſe etiam in uita perfecta: ut fiat talis completa definitio ex genere, & differentijs: felicitas eſt operatio animi per uirtutem in uita perfecta. & declarat iſtam particulam, & ultimam differentiam per inductionem, ſcilicet quòd una hyrundo uel una dies nõ facit uer: ergo à ſimili una operatio nõ faciet felicitatẽ:nec breue tempus:ideo oportet addere in uita perfecta, quia nõ fruſtra ponitur. Hæc particula uarie exponi ſolet,ſcilicet in uita perfecta, id eſt,quia oportet felicẽ eſſe per totã uitam:quæ expoſitio aliena eſſe uidetur,quia eſt impoſſibile,niſi ſit beneficio Dei uel per aliquod lõgũ tẽpus in quo eluceat felicitas: & operationes felicis. & iſta expoſitio uidetur accõmodari uerbis Philoſophi de uere & hyrũdine,uel per reliquũ tẽpus uitę,poſteaquam aliquis adeptus eſt felicitatem. Dubitatur quia non uidetur felicitas indigere tempore,ita ut ponatur in ſua definitione tempus, & per conſequens illa particula, ſcilicet in uita perfecta, probatur. Illud quod ſimul acquiritur non indiget tempore: felicitas eſt huiuſmodi: ergo felicitas non indiget tempore maior. Nam id quod acquiritur indiuiſibili totum ſimul non indiget tempore,ſicut forma ſubſtantialis cuius generatio fit in inſtanti:minor eſt nota,quia felicitas eſt tota ſimul. Nam quando homo per multas operationes uirtutis acquiſiuit habitum operandi faciliter ſecundum omnes uirtutes, ille eſt felix, & ſtatim in tempore uel puncto indiuiſibili acquirit felicitatem. Nam ſi ipſa acquireretur per partes,nemo unquam eſſet felix, cum operationes non permaneant. Itaque acquiſitis uirtutibus tota ſimul erit felicitas in inſtanti, & momento. ipſe motus dicitur indigere tempore,quia partes motus nunquam ſunt ſimul: ſed ſicut fit per partes,ita indiget partibus temporis. ſed operatio per uirtutem eſt tota ſimul, ergo ſuperuacaneum uidetur addere in uita perfecta,ut diximus. Ad hanc dubitationem dicendum eſt, quod duobus modis conſiderari ſumique felicitas poteſt, & non loquimur de ſpeculatiua: uno modo ea quæ conſiſtit in operatione ſimplici: alio modo ea quæ eſt ut aggregatum quoddam. prima dicitur actiua tãtũ, ſecũda actiua ciuilis. Eſt ẽt notãdũ, ꝙ indigere tempore dicitur bifariam, aut eſſentialiter, aut accidentaliter. His præmiſſis dicendum quòd felicitas actiua tantum quæ conſiſtit in operatione ſimplici, non indiget tempore per eſſentiam ſuam, cum ſit ſimplex operatio, & non aggregatum: accidentaliter autem indiget

tempore,quia oportet ut per plures operationes ſecundum uirtutes ſit felix quæ non poſſunt fieri ſine tempore.Præterea homo uidetur magis felix communi ſententia cũ exercet quam plurimas operationes,quia tunc uidetur quaſi extendi felicitas,& magis extenſum uidebitur eius bonum,quam eius qui breui tempore uixerit:quòd ſi accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione,& bonis animi,& corporis,& externis dicamus quòd ſi inter iſta bona externa connumeretur etiam longitudo uitæ,quòd talis felicitas habet tempus tanquam partem eſſentialem, & indiget tempore eſſentialiter.Si autem tempus non connumeretur inter ſuas partes eſſentiales,tunc dicemus quòd accidentaliter indiget tempore , & longitudine eius. [SVMMVM igitur bonum.]Hæc eſt tertia pars principalis huius quarti capituli, in qua poſt allatam diffinitionem felicitatis,oſtendit quo pacto deinceps eſt procedendum in declaratione felicitatis , & eius partibus in diffinitione poſitis . nam attulit duas deſcriptiones felicitatis , ſed non eſt communis cum non oriatur ex eſſentialibus felicitatis , ſed ex communibus quibuſdam . Secundam attulit magis propriam , quia oritur ex his quæ competunt felicitati per ſe ea ratione qua talis eſt . ſed etiam ipſa non uidetur ſufficiens ad explicandam eſſentiam felicitatis , niſi declarentur partes poſitæ in diffinitione eius. Ideo Philoſophus hac in parte narrat quod oportet nos ulterius progredi ad declarandas partes diffinitionis ut emergat cognitio felicitatis . primo autem narrat quomodo eſt procedendum in deſcribendis rebus , deinde oſtendit modum procedendi circa diffinitionem felicitatis explicandam. Dicit igitur quòd ſummum bonum circunſcriptum ſit hoc pacto ſicut fecimus.nam oportet ipſum figurare,& deſignare,deinde per partes pingere. Poſtea dicit quaſi modeſte de ſe loquẽs, quod cuiuſlibet hominis eſt dilatare ea quæ breuiter dicta ſunt in diffinitione , & quod tempus affert auxilium, & per tempus facta ſunt additamenta. nam ſcientiæ nõ ſunt ſimul inuentæ, & perfectæ, ſed paulatim adauctę, & hoc non fit niſi in tempore , & facile eſt addere. Notandum quòd omnis diffinitio poteſt dici deſcriptio uel circunſcriptio:quod & nomen ipſum diffinitionis declarat. Nam deſcendit à finibus quibus continetur ipſa res diffinienda, & ſeparatur à qualibet alia re , & ſic faciunt fines in qualibet alia re . Idem uidetur ſignificare deſcriptio quæ eſt deductio alicuius termini quo ipſa res clauditur.Nam dicimus figuram termino uel terminis claudi , & ſimiliter res diffinita continetur quibuſdam terminis.Bene igitur dixit,ſufficiat circunſcripſiſſe ſummum bonum, id eſt, diffiniſſe hoc modo ſummum bonum . Notandum quòd ſic fit in re deſcribenda ſicut in pictura,in qua cum pictor uult aliquid depingere primo lineamentis quibuſdam claudit id quod pingere uult:& hoc modo dicit Philoſophus ſe circunſcripſiſſe felicitatem hic, dicendo quòd felicitas eſt operatio animi per uirtutem in uita perfecta.Deinde ſicut in pictura poſt lineamenta per colores exprimuntur membri illius figuræ,ſic agendum eſt in hac deſcriptione felicitatis ſcilicet exprimere , & declarare partes definitionis allatæ , & hoc fit tanquam coloratio quædam ut ſic perfecte cognoſcatur felicitas . Sed quo modo hoc fieri poſſit uidendum eſt.Tres autem ſunt doctrinæ in unaquaque re cognoſcenda . Prima eſt propter quid,id eſt per cauſam.Secunda eſt quod eſt tantum, id eſt quia , ſcilicet qua explicatur rem eſſe tantum,non autem cauſam propter quam eſt.Tertia eſt diffinitiua doctrina qua cognoſcitur eſſentialiter quid res eſt ſub quam cadit reſolutiua:& per has tres doctrinas poſſumus ſcire rem uel percipere. Cognoſcere autem rem eſſentialiter bifariam fit,aut compoſitione diffinitionis , aut reſolutione eiuſdem, & uterque modus dicitur diffinitiuus.Nam ad percipiẽdam quãlibet rem eſſentialiter,oportet ſcire ea quæ eſſentialiter competunt ei rei, & ea ſunt quæ prædicãtur de re in primo modo dicendi per ſe:ut animal rationale de homine,ſi rationale ſumatur pro differentia eſſentiali hominis.Talia autem ſunt priora re ipſa quam diffinire uolumus. Quòd ſi talis diffinitio non indigeat explicatione partium, quia partes eius ſunt notæ, bene eſt . Si

uero non ſatis innoteſcant,tunc opus eſt ſecunda doctrina, ſcilicet reſolutiua. ſcilicet explicando & declarando partes poſitas in diffinitione. & iſte etiam modus appellari poteſt diffinitiuus: & hoc modo doctrinæ utitur Philoſophus multis in locis, neſcio ſi expoſitores animaduertunt, & hoc facit in rebus, quæ per diffinitionem tantum non facile percipiuntur. hoc autem fecit Galenus in libro qui dicitur Ars parua, ubi explicauit omnes partes medicinę. Nam diffiniuit medicinam quod eſt ſcientia ſanorum, ægrorum, neutrorum: & hanc diffinitionem reſoluit explicando omnes partes, quia ipſa diffinitio, quamuis totam medicinam ſignificet, tamen potentia magis quàm actu ipſam explicare uidetur: & ſic omnes illas tres partes declarauit addendo cuilibet parti corporum, cauſarum, ſignorum: & rurſus hæc tria expoſuit per alia, & illa per alia donec peruenit uſque ferè xxx. diuiſiones uel membra, quibus patefacta eſt diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita, & minus cognita per magis cognita nobis. Nam cum id quod debet diffiniri eſt incognitum, ſi declaretur per partes ſuas eſſentiales, & illæ ſint cognitæ oportet, ut illæ rurſus per cognita declarentur ad hoc ut poſſimus cognoſcere diffinitum. Idem facit Philoſophus in pleriſque locis, quando definitio aliqua aſſignata ab eo non uidetur ſatis nota de ſe. Et hoc facit in libro Phyſicorum ubi definiuit naturam ſic: Natura eſt princip um ut id moueatur atque quieſcat in quo primum per ſe, & non per accidens ineſt. & hanc delinitionem poſtea reſoluit, & primo definit motum qui ponitur in defin'tione naturæ, qui motus cum uideatur ui continere tempus, & continuum, & alia huiuſmodi, ideo definit illa omnia, & declarat: hoc idem facit in hoc libro Ethicorum. Primo incœpit à felicitate, ponendo nobis eam ante oculos, ad quam uult nos per uirtutes, ueluti ſagittarios ad poſitum ſignum, peruenire; & multa dicit de ipſa: primo communiter, & confuſę, ut deinde eluceat definitio eius felicitatis, quam definit primo per communia quædam ut diximus: poſtea per propria. Sed quia ipſa definitio quamuis duplex, non uideretur ſufficiens, adeo reſoluit ipſas partes poſitas in definitione, ut ex tali reſolutione innoteſcat magis ipſa felicitas. Diuidit igitur partes definitionis, & eas declarat. partes autem ſunt operatio & uirtus, ideo declarat quales, & quæ ſint operationes, deinde uirtutes diſtinguendo ipſas, ſcilicet, quod alia eſt intellectiua, alia moralis. De intellectiua pauca in genere dicit, in ſecundo huius de morali: plura in eodem tangit in genere, definiendo eam & afferendo ſuas partes ſubiectiuas: poſtea in tertio, & in quarto, & quinto huius ſingulas declarat. Sed quia in definitione uirtutis ceciderat electio, & electio oritur à uoluntate: ideo in tertio antequam accedat ad declarationem ſingularum uirtutum, ſtatim poſt enumerationem uirtutum, declarat in principio tertij quid ſit uoluntarium & inuoluntarium, & electio, & nonnulla, alia quæ oriebantur ex his. deinde ſequitur in declarandis ſingulis uirtutibus moralibus. Poſtea in ſexto declarat uirtutes intellectiuas: in ſeptimo de quibuſdam docet quæ uidentur eſſe, aut uirtutes, aut uitia, & proprie non ſunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in uita perfecta bonis externis, quorum amici ſunt maxima & potiſſima pars: ideo, in octauo & nono docet de amicitia. & quia omnes operationes ſtudioſas ſequitur magna uoluptas, de ea late docet in decimo: quibus omnibus declaratis eluceſcit felicitas, de qua latiſſime in eodem decimo & ultimo docet, huic libro manum imponens. Itaque huius libri moralium doctrina dici poteſt diſinitiua reſolutiua, & hunc modum innuit hic ubi dicit, & ſummum bonum ita circunſcripſiſſe ſufficiat. Primo nanque forſitan ut figuram quandam deſcribere, deinde pingere ipſum oportet. Nam per, ut figuram deſcribere, intelligere uidetur modum definiendi. per ipſum uerò pingere, eum modum reſoluendi. Notandum quòd dixit, cuiuſlibet eſt producere ea quæ bene ſunt circunſcripta, ubi uidetur facere comparationem inter hos duos modos definiendi, ſcilicet compoſitiuum & reſolutiuum. Primus

Primus

mus eſt difficilior, quia nihil uidetur præſupponere ante definitionem, niſi quòd præſupponitur res definienda ad definiendum: nec eſt ibi aliquid unde adiuti proficiſcamur ad definitionem. Ideo definire non eſt multitudinis ut inquit Philoſophus ſed eorum qui ſciunt. Quare inuenire & diſponere partes definitionis difficilimum eſt:& hoc oſtendit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum. Secundus modus uidetur eſſe facilior, quia ex definitione iam aſſignata, & propoſita facilius poſtea progrediamur ad declarandas & reſoluendas partes eius.

[CVIVSLIBET.] Non ſimpliciter & abſolute cuiuſlibet, ut id etiam poſsint facere imperiti, ſed reſpectu modi iam dicti facilior eſt. & cuiuſlibet non abſolutè, ut di- 61
ximus, ſed eruditi ſaltem in illa ſcientia. Notandum quòd tempus bifariam conſiderari poteſt. Vno modo de ſe, & de natura ſua: alio modo reſpectu rerum quæ ſunt, aut fiunt in tempore. Primo modo non eſt adiutor nec repertor, ſed ut comparatur ad res quæ fiunt, & ſunt in tempore: hoc modo dicetur adiutor bonus.

[OPORTET autem in memoria habere.] Hac in parte Philoſophus poſtea 62
quàm declarauit quo pacto explicanda eſt definitio felicitatis iam aſsignata: nunc docet modum procedendi in tali explicatione facienda, ſcilicet partium definitionis. & primo reducit in mentem nonnulla quæ in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina, oſtendendo quòd non oportet exquirere demonſtrationes exactiſsimas in hac ſcientia, ſed qualis exigit materia de qua loquimur. Nam neceſſariæ demonſtrationes habent concluſiones certiſsimas. Ideo ex principijs neceſſarijs concludi poſſunt. Iſta autem materia eſt de his quæ ſæpe fieri ſolent: ideo non poſſumus afferre principia neceſſaria, nec de his eſt loquendum exactiſsimè, ſed proprius modus quálem exigit doctrina obſeruandus eſt: fit enim interdum ut una eademque ſit ſubiectum diuerſarum ſcientiarum. Sed alio modo ab una, alio pacto ab alia conſideretur, & ab alio exactius, quam ab alio. Veluti exemplo oſtendit Philoſophus. Rectum enim angulum faber & geometra conſiderat, ſed diuerſo modo faber conſiderat angulum rectum in tantum ut per illum erigat rectè columnam, uel rectum faciat parietem, & aliquid huiuſmodi. Geometra uerò conſiderat eundem ſecundum ſuam definitionem, & conſiderat de effectibus, & differentijs quæ competunt angulo recto, ex quibus oritur ueritas, quæ conſideratur à geometra: quòd ſi hæc circa rectum angulum conſideraret faber, plura ſumeret extra opus ſuum quàm in ipſo opere, & ſic tranſgrederetur terminos, & cancellos ſuę artis. Quare in unaquaque doctrina, & in hac etiam moralis modus proprius conſiderandi & procedendi ſeruandus eſt. Notandum quòd quælibet ſcientia eſt determinata, & habet fines ſuos quibus clauditur, & interdum ſcientiæ plures idem conſiderant, ſed tamen diuerſo modo. Nam medicus, moralis, & naturalis Philoſophus conſiderant hominem, ſed diuerſo modo. Conſideratur enim à naturali ut componitur ex materia & forma: à medico, ut ſubijcitur ægritudini uel ſanitati: à morali, ut ſubijcitur felicitati, & poteſt eam conſequi. Eodem modo faber conſiderat angulum rectum, ut rectè erigat parietem: geometra uero & effectus & differentias quæ ei competunt. Conſiderat enim quòd cùm linea recta cadit perpendiculariter ſuper rectam lineam, fiunt duo anguli recti æquales, & deinceps poſiti, & ſic inuenit originem anguli recti: conſiderat præterea effectus, & differentias proprias anguli recti, & dicit illum eſſe medium inter obtuſum, & rectum, & probabit quòd recto angulo quiuis rectus angulus eſt equalis, quorum nullum conſiderat faber. Si enim id 63
faceret, egrederetur ex cancellis, & finibus quibus clauditur ars ſua. [NEC in omnibus cauſam.] Cõſiderat nonnulla notanda circa principia, & cauſas ex quibus fiunt argumentationes, & probationes. Dicit igitur Philoſophus quòd non in omnibus rebus ſimili modo cauſam poſtulare oportet: qui modus cognoſcendi res, uocatur propter quid. Sed in quibuſdã rebus ſufficit oſtendere quòd res talis eſt. qui modus uocatur quia. Et iſte modus obſeruandus eſt in ijs rebus maximè quæ non habent cauſas, per

quas demonſtrari poſſunt, ut ſunt principia, quæ ſupra ſe non habent cauſas quibus demonſtrentur, aliter non eſſent principia. Quapropter cùm duo ſint modi cognoſcendi, ſcilicet quia, & propter quid: modus quia, eſt prior in ordine, quã modus propter quid. Nam eo modo, ſcilicet quia ſunt, percipiuntur principia: & modo propter quid ipſæ concluſiones, & ideo dicit is modus primus, &c. Notandũ quod res nonnullæ ita ſe habent ut ante ipſas ſint cauſæ, ex quibus profluunt: quædam ita ut ipſæ ita ſunt cauſæ aliorum. Fit etiam ut duplex ſit modus cognoſcendi res. Primus eſt quo cognoſcitur quòd, uel quia res eſt. Secundus modus quo cognoſcitur propter quid res eſt. & hæc eſt differentia inter iſtos duos, quòd primus non conſtat ex medio, quod eſt cauſa rei, ſed eſt tantum cauſa concluſionis. Non enim idem eſt eſſe cauſam rei & concluſionis. Nam omne medium quod eſt cauſa rei, eſt cauſa concluſionis: non autem econtra. Nam medium rei oſtendit cur, & propter quid res eſt talis, ut cur A, in eſt B, ueluti cur luna obſcuratur, ſcilicet propter interpoſitionẽ terræ. medium igitur per quod oſtenditur tanquam per cauſam, lunam obſcurari, eſt interpoſitio terræ. Modus autem quia, & inferendi concluſionem dicit A, ineſſe B. ueluti lunam deficere, non autem propter quid. Ea igitur quæ habent cauſam poſſunt demonſtrari propter quid ſunt. Si qua uerò ſint quæ non habent cauſam, non poſſunt demonſtrari propter quid ſunt, cùm ipſa ſint cauſæ: nec poſſunt demõſtrari demonſtratione ſimpliciter à priori, ſed eis accommodatur primus tantum modus demonſtrãdi, id eſt, quia res eſt. Nam ſi cauſam cauſæ poneremus in medio ad probandum, & item cauſam cauſæ, eſſet proceſſus in infinitum, & ſic nulla eſſet omnino cognitio: ergo cauſam, ut cauſam non cognoſcimus per aliam cauſam: ſed per quædam poſteriora. & iſte modus cognoſcendi qui appellatur demonſtratio, quia erit primus, & initium.

64 [Principium uerò.] Hac in parte Philoſophus declarat quot modis poſſunt percipi principia, cum dixerit quòd non poſſunt percipi per cauſam. poſſet enim aliquis dicere, Cùm principia non poſſunt cognoſci per cauſam quomodo ergo cognoſcentur? Et dicit quòd uarijs modis percipiuntur. Quædam enim inductione, quædam ſenſu, quædam conſuetudine, quædam aliter, &c. & omnes iſti modi reducũtur ad iſtum qui dicitur demonſtratio quia, uel quod res eſt. Nullus enim iſtorũ mõdorum dicit cauſam propter quam res eſt. Principia ergo innoteſcunt nobis per modum cognoſcendi quod, uel quia res eſt: & iſte modus à poſteriori eis accommodatur. Notandum quòd Philoſophus dicit quod principiorum quædam cognoſcuntur inductione, quædam ſenſu, quædam aſſuetudine, & aliter, &c. Vnde ſciendum quòd inductione cognoſcuntur principia mathematica, ut geometriæ, ueluti ſi ab æqualibus æqualia demas, quę remanent ſunt æqualia. Nam hoc fiet notum exemplo diſcurrendo per multa particularia æqualia, ex quibus poſtea infertur illa uniuerſalis propoſitio: uel ſumi poteſt aliud principium in geometria magis proprium quod percipiatur inductione. Cauſam uero huius nõ poteſt afferre geometra, tranſgrederetur enim fines ſuos: ſed potius ſi hoc ad aliquem pertinet, ad primum philoſophum ſpectat. Senſu uero percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quod ignis ſit calidus, aqua frigida. Talia enim non probantur per cauſam à naturali, ſed utimur eis tanquam principijs, & ſenſu, diſcurrendo per multos ignes, & percipiendo quod hic eſt calidus, & hic & ille calidus. Faciemus deinde hanc uniuerſalem propoſitionem, quod omnis ignis eſt calidus. Aſſuetudune percipiuntur ipſa principia, & nobis innoteſcunt. Vt principia morum: ut exempli cauſa, quòd qui abſtinet à uoluptatibus poteſt fieri temperatus, quòd abſtinentia concupiſcentiæ ſuperantur. Aliter etiã præter hos tres modos pñt nobis fieri nota principia, Vt experientia. Talia ſunt principia medicinæ, & artium aliarum. Vt quòd omne agaricum purgat phlegma, & omne rhabarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innoteſcunt, ex quorum multorum

multorum collectione inferimus poſtea uniuerſalem propoſitionem, quæ eſt princi-
pium in ſcientia tali. ſcilicet quòd omne rhabarbarum purgat choleram. Eſt etiam
alius modus cognoſcendi principia. Nam ſunt aliqua principia quæ definitione tan-
tum percipiuntur & iſtos duos ultimos modos innuit Philoſophus cùm dixit.& alia
item aliter. exemplum ſecundi,ut, punctus eſt cuius pars non eſt: linea eſt longitudo
ſine latitudine. Hæc enim principia definitione innoteſcunt: quamuis poſsit etiam
probari à poſteriori hoc pacto, Omne quod terminat aliquid, deeſt ab illo una di-
menſione: ſed ſuperficies terminat corpus, ergo ſuperficies habebit duas dimenſio-
nes, ſcilicet longitudinem, & latitudinem, cum corpus habeat tres, ſcilicet longi-
tudinem, latitudinem, & profunditatem. Eodem modo probatur quod linea eſt lon
gitudo ſine latitudine. Similiter probatur quod punctus caret omni dimenſione,
cum ſit terminus lineæ, quæ unam tantum habet dimenſionem. ſcilicet lõgitudinẽ.
Omnis enim terminus deeſt una dimenſione ab eo cuius eſt terminus. Sed punctus
eſt terminus lineæ quæ habet unã tm̃ dimenſionẽ:ergo punctus nullã habet dimenſio
nẽ.& oſtenſa ſunt iſta principia non quidẽ per cauſam, quia terminus non eſt cauſa.
Ex his percipi poteſt quot modis cognoſcantur principia cognitione, quia, uel quod.
[ENITENDVM eſt.] Hac in parte declarat quomodo procedendum eſt in co- 65
gnitione talium principiorũ: & dicit quod enitendum eſt tractare principia eo modo
quo poteſt eorum unumquodque cognoſci: & addit quod oportet diligentiam ad
hibere ut bene definiantur. Nam principia habent magnum momentum ad declarã-
dos affectus, & proprietates quæ inſunt alicui rei. & addit rationem, quia princi-
pium eſt pluſquam dimidium totius, & per ſe ipſa principia multa innoteſcunt eorũ
quæ ſequuntur.Et cũ principia percipiuntur definitione, ideo enitendum eſt ut bene
definiantur: & hoc eſt faciendum non ſolum in hac ſcientia, ſed uniuerſaliter in om-
nibus ſcientijs. Nam omnis demonſtratio potiſsima pendet à notitia principiorum,
ideo diligenter animaduertendum, ut noſcamus principia. Notandum quod per
principium poſſumus intelligere uel definitionem uel principium complexum pri-
mum in qualibet ſcientia. Definitio autem quamuis in ea plura ſumantur: tamen di-
citur eſſe incomplexum principium. Complexum uero intelligi poteſt uel primum il
lud communiſsimum, quod de quolibet eſſe uel non eſſe dicitur uel primum,& pro-
pinquum in qualibet ſcientia. Vt in geometria, Si ab æqualibus æqualia demas,&c.
Et iſta principia dicuntur uniuerſalia, quæ ui,& non formaliter ingrediuntur demon
ſtrationem Sed uera eſt ſentẽtia Philoſophi de utriſque, ſcilicet complexis & incom
plexis, quod habet magnũ momentum ad ſequentia,& quod eſt pluſquam dimidium
totius. Nam intelligendo de definitione, patet quod eius notitia confert ad ſequen-
tia, & eſt pluſquam dimidium, &c. Nam ſi definitio ſit, aut ſubiecti tantum, aut
prædicati tantum, aut utriuſque, quæ eſt demonſtratio poſitione differens, ut dicit
Philoſophus in libro Poſteriorum, certe ea dicetur principium pluſquam dimidium
totius.Nam debet cognoſci quod propria paſsio ineſt ſubiecto, quod habetur per de
finitionem tanquam per cauſam & principium. Nam dimidium uel minus cognitio-
nis eſt noſſe tantum quod aliquis proprius affectus uel propria paſsio ineſt alicui ſub-
iecto: plus autem quàm dimidium totius eſt non ſolum noſſe talem paſsionem pro-
priam ineſſe tali ſubiecto, ſed etiam noſſe cauſam propter quam ineſt, & hoc habe-
tur per definitionem.Bene dicitur quod principium,id eſt ipſa definitio eſt pluſquam
dimidium totius, ſcilicet eius quod uolumus ſcire. Quòd ſi principium intelligamus
non definitionem, ſed primum principium complexũ, & non ſimpliciter, aut ali-
qua ex parte, id eſt quod eſt principium proprium in qualibet ſcientia, adhuc uera
eſt etiam de his ſententia Philoſophi. Nam quodlibet proprium principium cu-
iuſlibet ſcientiæ, continetur in ueritate primorum principiorum, ſcilicet de quo-
libet eſſe uel non eſſe, & cætera. Etenim quia illud primum principium eſt uerum,
ideo

ideo reliquæ propoſitiones ſunt ueræ. Nam ueritas omnium principiorum pendet à ueritate primi principij. Vnde qui bene nouit primum principium, habet uim ueritatis cuiuſlibet ueræ propoſitionis. Et ſicut in entibus eſt dare primum ens complectens omnem perfectionem omnium entium ui ſua, & ideo dicitur primum principium: Sic primum principium complexorum eſt tale ut ui complectatur ueritatem omnium propoſitionum inferiorum: ideo non ingreditur demonſtrationem per eſſentiam ſuam, niſi aliquando neceſſitatis cauſa ſumatur pro maiore termino, ut latius oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. cum igitur ui contineat ueritatem omnium principiorum, merito dicetur pluſquam dimidium totius. Nam qui cognoſcit primum principium, bene cognoſcit uim omnium ueritatum, quamuis neſciat quid cuique ſit tribuendum. Sed hoc loco Philoſophus per principium intelligit felicitatem uel definitionem eius, & hoc ſecundum Albertum magnum. Quòd ſi per principium intelligamus etiam uirtutem, bene procedit, quia ipſa eſt cauſa effectrix felicitatis: & etiam operatio dici principium poteſt cum ipſa ſit cauſa effectrix uirtutis, & per conſequens felicitatis. Ideo oportet bene noſſe definitionem cuiuſque horum, ſcilicet felicitatis: uel uirtutis, uel operationis. Et ſic habetur in hoc quarto capitulo. Primo deſcriptio communis felicitatis, deinde propria. tertio quòd magis manifeſtabitur felicitas ſi declarentur partes poſitæ in eius definitione, & oſtendit modum procedendi in tali declaratione, ſcilicet quia, & non propter quid.

De dictorum antiquorum cum uera felicitate conſenſu, ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario. Cap. 8

66 CONSIDERANDVM *eſt igitur de ipſo: non ex concluſione*
ſolum, & ijs ex quibus eſt ipſa ratio: ſed ex ijs etiam quæ de ipſo
τὰ ὑπάρχοντα. *dicuntur. Vero nanque omnia* quæ competunt, conſona ſunt: à fal*
ſo autem cito ipſum diſcrepat uerum. Cum igitur bona in tria ſint
diuiſa, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus bona dicantur: ea
67 *quæ ſunt circa animam propriiſſimè maximeq; dicimus bona. at actus & opera*
tiones animæ, circa animam eſſe ponimus. quare hac opinione cum antiqua, tum
à philoſophantibus conceſſa: bene dicitur finem ipſum, actus quoſdam & opera
68 *tiones eſſe. Sic enim fit ut ſit ex ipſis animæ bonis, & non ex bonis externis. Con*
ſonum eſt etiam ipſi rationi & id quod dicitur: felicem inquam bene uiuere, be-
neq; agere. finis enim bona quædam uita, bonaq; actio dictus eſt. cuncta præte
69 70 *rea quæ circa felicitatem quæruntur: ei quod dictum eſt, ineſſe uidentur. A lijs*
nanque uirtus, alijs prudentia, alijs ſapientia quædam, alijs hæc, aut horum ali-
quod cum uoluptate, aut non ſine uoluptate, felicitas eſſe uidetur. Sunt &
qui externam etiam affluentem ſimul accipiunt. atq; hæc partim multi & an
tiqui, partim pauci, uiriq; dicunt præclari: quorum neutros tota uia aber-
rare, ſed aliqua ex parte, & in plurimis uerum attingere conſentaneum eſt ra-
tioni. eorum igitur ſententiæ qui uel omnem uel aliquam uirtutem felicitatem
aſſerunt eſſe, ipſa ratio conſona eſt. huius eſt enim ea operatio, quæ per ipſam
71 *efficitur. Intereſt autem fortaſſe non parum in poſſeſſione, an in uſu ac in habi-*
tu, an in operatione. ſummum conſiſtere bonum putare. fieri enim poteſt ut ha
bitus

bitus quidem, etſi ineſt, nullum efficiat bonum: ut in dormiente, uel etiam alio modo quodam otioſo facto. ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri nequit. qui namq; operatur, aget utiq; neceſſario: & bene etiam aget atque ut in olympia, non ij qui ſunt elegantiſſimi forma, præſtantiſſimiq; robore, ſed ij qui decertant, coronis afficiuntur (ipſorum enim aliqui uincunt) ſic & qui bene agunt, eorum quæ ſunt in uita, pulchra bonaq; compotes fiunt. Eſt autem & uita ipſorum per ſe iucunda. Nam uoluptate quidem affici: ex ijs eſt quæ ad animam pertinent. id autem eſt cuiq; uoluptati, cuius amator dicitur quiſque: ut equus equorũ amatori, & ſpectaculum, ſpectaculorũ identidem amatori, eodem modo & amatori iuſtorum iuſta, & omnino uirtutum amatori, ea quæ per uirtutem efficiuntur. quæ igitur uoluptati ſunt uulgo: ea repugnantia ſunt, propterea quod non natura talia ſunt. ſed amatoribus honeſtatis ea ſunt uoluptati, quæ ſunt natura iucunda. tales autem eæ ſunt actiones, quæ à uirtute emanant. quare & his ipſæ ſunt uoluptati, atque per ſeipſas iucundæ ipſorum igitur uita non indiget uoluptate, tanquam aliqua foris adiungenda: ſed habet in ſeipſa uolupta 72
tem. Præter enim quæ dicta ſunt: neque bonus is eſt qui bonis actionibus non delectatur. Nam neque iuſtum eum quiſquam dixerit, qui iuſtis non gaudet: neque liberalem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. quòd ſi hæc ita ſint, actionum ea quæ à uirtute proficiſcuntur, per ſeipſas ſunt uoluptati atque iucundæ. At uerò bonæ quoque ſunt, et etiam pulchræ. atque horum unumquodque maximè ipſis competit. ſi recte de his ipſe iudicat ſtudioſus, iudicat autem ut eſt dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundiſſimum eſt ipſa felicitas: & non ſeiunguntur hæc perinde atque in illo Deliaco carmine ſeparantur. 73

Summè eſt pulchrum: ex aſtrea quod gignitur alma.
Optima, ſi ualeas, res eſt: quod quilibet optat.
Summe eſt iucundum, ſi re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt. has autem ipſas, aut unam ipſarum quæ ſit optima felicitatem ipſam dicimus eſſe. Videtur tamen & externis indigere bonis, ut diximus. Fieri enim non poteſt aut non facile fit, ut is res agat 74
præclaras, cui facultates deſunt: multa namque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per inſtrumenta aguntur: quibuſdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim ſatis ad felicitatem idoneus eſt, qui penitus eſt deformis, aut ignobilis, aut ſolitarius ſine prole: & minus etiam fortaſſe, ſi cui perpraui ſint filij, uel amici, aut boni mortui ſint: ut igitur diximus, uidetur felicitas & talis indigere proſperitatis. Vnde quidam proſperitatem fortunæ, quidam uirtutem felicitatem eſſe dicunt.

COMMENT.

66 CONSIDERANDVM eſt igitur.] Hoc eſt quintum & ultimum capitulum huius ſecũdi tractatus, in quo cum in præcedenti capitulo attuliſſet definitionem felicitatis, & dixiſſet quòd partes definitionis erant declarandæ,& dilatandæ, nunc dicit eam definitionem eſſe declarandam: non ſolum ut ſuperius dixit ex concluſionibus, & propoſitionibus, ex quibus concluditur ſecundum modum accommodatum huic doctrinæ morali, ſed etiam ex ſententijs,& opinionibus aliorum philoſophorum de ipſa felicitate ſi quid bene attulerint de ea: ut ſcilicet accommodemus quod bene dixerunt, & quod male, reijciamus. Solet enim eſſe Philoſophi mos procedendi penè in quolibet ſuo libro, & in quauis materia ab eo pertractanda; primum proponere rem de qua dicturus eſt, deinde afferre quid de eadem ſenſerint alij philoſophi, & in eo quod male dixerint, ipſos refellere: deinde afferre ſententiã ſuam quaſi eluceſcentem inter aliorum errores,definiendo rem quam propoſuit com muniter, & proprie. Deinde confirmare ſententiam ſuam, & accommodare dicta aliorum in eo quod bene dixerunt: demum afferre rationes ad declaranda ea quæ ſunt poſita in definitione, quæ indigent declaratione. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima igitur dicit Philoſophus,quòd eſt conſiderandum principium poſitum a nobis,non ſolum ex concluſione quam attulimus de ipſo, nec ex principijs tantum ex quibus profluit illa concluſio: ſed etiam ex ſententijs aliorum philoſophorum de ipſa felicitate, & quia ex illis etiam apparebit definitionem noſtram fuiſſe bene aſſignatam: & affert unam ſententiam quæ eſt cauſa huius inquiſitionis. Ei nanq; quod, &c. Hunc textum trahunt expoſitores nonnulli, & uiolenter accommodant menti Philoſophi,afferendo expoſitiones ſuas, quaſdam ſententias communes,quomodo omnia conſonant uero,& quod in falſis etiam propoſitionibus, ut homo eſt lapis, latet etiam quoquo modo ueritas: quæ omnia non bene accommodantur huic propoſito. Sententia Philoſophi in hoc loco non eſt communis, ſed ad propoſitum ſuum, ſcilicet quod omnia quæ dicuntur uere de aliqua re, concordant cum omnibus his quæ uere competunt tali rei. quod an falsò dicitur de aliqua re, illud certè diſcrepat ab omnibus uere competentibus tali rei. ut exempli cauſa: Si quis diceret quòd homini competit per ſe ſubſtantia,corpus,rationalitas & huiuſmodi,uere diceret. At ſi quis diceret quòd rubidile competit homini, & ſimilia falſo diceret & tribueret ei tale, & cito appareret quòd diſſonat à uero talis ſententia, quia talia non conueniunt cum ſubſtantia corpore animali: & cætera quæ competunt uere, & per ſe homini,quia homo eſt ſubſtantia animata ſenſitiua,rationalis,non autem rudibilis. Eodem pacto ea quæ dicuntur uere à philoſophis de felicitate,conuenient ſtatim cum noſtris quæ ueræ tribuimus felicitati,ſcilicet dicendo quòd eſt operatio ani mi,& per uirtutem,&c. Ea uerò quæ non conuenient cum noſtris uere allatis, quàm primum conſtabit eſſe falſa. Non ergo affert uniuerſalem ſententiam hic,ut uolunt nonnulli expoſitores. Nec eſt uerum quod dicunt, quòd non eſt ulla propoſitio ita falſa, quæ non contineat aliquid ueri. Hæc eſt autem propoſitio falſa. Subſtantia eſt qualitas,& nullam habet ueritatem. Sed eſt intelligendus textus ut diximus. Vnde ſi quis dixerit felicitatem eſſe ſummum bonum: ſtatim conſonabit ijs quæ ueræ tribuimus felicitati. Sin dixerit illam eſſe malum, ſtatim diſcrepabit. Notandum quòd Philoſophus in aſſignanda definitione felicitatis attulit plures concluſiones, quæ profluebant à quibuſdam propoſitionibus tanquam ex principijs concluſionum, quibus declarabatur ſummum bonum humanum ex concluſionibus uerò emanabat definitio felicitatis. Declaranda eſt igitur ea, non ſolùm ex concluſionibus & principijs,ſed etiam ex opinionibus hominum,ex quibus ea quæ uere afferuntur,bene con-
67 ſonabunt noſtris tributis felicitati, falſa uerò diſcrepabunt. [CVM igitur.] Hæc eſt ſecunda pars in qua dicit afferendo opiniones philoſophorum,quæ ſimul conueniũt,

ſcilicet

ſcilicet quod cum tripliciter diuidantur bona,ſcilicet in bona animi,corporis, & externa: aliqui poſuerunt bona animi eſſe principaliſſima,& maximè bona:ſed felicitas eſt animæ bonum,ergo felicitas eſt ſummum,& maximè bonum. Itaq; iſti qui poſuerunt felicitatem in maximè bono,quod eſt animi,concordant nobiſcum: quia nos poſuimus ſummum bonum eſſe operationem ipſius animi.

[BENE dicitur.] Affert aliam ſententiam priſcorum, qua dicebant felicitatem eſſe bonum ut finis: & hæc conueniunt cum noſtra ſententia, quod probatur. omne quod eſt bonū animæ,ut finis,eſt operatio eius. At nos poſuimus felicitatē eſſe bonū animæ ut finem, ergo ipſa eſt eius operatio maior. Nam ſi felicitas ſubijt rationem boni,ut ipſa erit ut finis. quod autem operatio ſit talis finis, patet, quia anima pergit ad operationem tanquam ad finem ſuum ultimum per omnes ſuas potentias per quas nihil aliud facit quàm operari, & hoc intelligitur de omni anima. Hæc ergo ſententia conuenit cum noſtra, qui diximus felicitatem eſſe operationem,& eſſe bonum ut finem. Et patet quod talis finis non ſit ex externis,ſed ex bonis animi. Notandum quòd priſci dixere felicitatem eſſe bonum ut finem, & rectè. Nam tria ſunt genera bonorum, & duo prima ſcilicet externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquam ad finem ob quem ordinantur actus quidam: quia non omnes actus boni. Sunt enim aliqui mali. 68

[CONSONUM eſt etiam.] Affert talem ſententiam antiquorum,qui dixere quòd felix eſt, qui bene agit, & bene uiuit. Iſta ſententia uidetur conuenire cum noſtra. Nam iſti nihil aliud dicere uoluerunt: niſi quòd felicitas eſt bona operatio & bona uita. Id quod dicitur,ſcilicet una communi ſententia philoſophantium, & aliorum. Notandum quòd uita tripliciter dici poteſt. Vno modo pro actu primo, qui nihil aliud eſt quàm ipſum eſſe uiuentis: & ſic dicit Philoſophus quod uiuentibus eſt eſſe, quod profluit ab eſſentia animæ, uel ipſa eſt anima. Vnde dicit in libro de Anima, quòd anima eſt actus primus corporis &c. Secūdo modo ſumitur pro operatione quę profluit ab anima per potentias eius. Primus modus profluit tantum ab eſſentia animæ non per potentias medias. Secundum uerò actum producit anima per medias uires,& potentias: & ſic dicimus hominem uiuere, id eſt operari: ut intelligere uel ſentire uel generare ſibi ſimile in ſpecie,& huiuſmodi, ut oſtendit Philoſophus in libro de Anima. Tertio modo accipitur uita pro modo uiuendi, nam ſolemus quærere quo pacto uiuit talis,id eſt quem habet modum uiuendi,& quam conuerſationem, & ſic ibi ſumit Philoſophus,ubi dicit quòd uulgus ex modo uiuendi ſuo credit felicitatem eſſe talem,aut talem, ut qui amabant uoluptatem dicebant felicitatem in uoluptate conſiſtere. Verum hic uita accipitur ſecundo modo,ſcilicet pro operatione, quando dicit quod felicitas eſt bona,id eſt bona operatio,& ita conueniunt nobiſcū. 69

[CVNCTA præterea.] Hæc eſt tertia pars,in qua poſtea quam oſtendit opinionē eorum,qui eodem modo ſenſerunt de felicitate conuenire cum ſua,nunc enititur accommodare ſuæ ſententiæ opiniones aliorum, qui diuerſo modo ſenſerunt de felicitate. Et primo enumerat opiniones eorum ſingulas. Deinde incipit afferre, & accommodare unam illarum, & eſt eorum qui poſuerunt felicitatem in uirtute una uel pluribus. Poſtea aliam opinionem eorum qui addiderunt ipſis uirtutibus uoluptatem ad conſtituendam felicitatem. Demum affert opinionem eorum qui his addiderunt bona externa, & omittit eos qui ponebant ſummum bonum, aut in uoluptate tantum, aut tantum in bonis externis. Nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiam poſt habet,quia non conueniunt cum Philoſophi ſententia. Dicit igitur in primis quòd cuncta quæ circa felicitatem uarie a multis dicuntur,cum noſtra ſententia conuenire uidentur: & affert tria,ſcilicet uirtutem, prudentiam, ſapientiam, quæ ſunt perfectiones trium potentiarum animæ. Virtus quæ hic accipitur pro morali, eſt perfectio appetitus: prudentia eſt perfectio intellectus actiui: ſapientia eſt 70

perfectio intellectus ſpeculatiui. Igitur perfectio hominis ſecundum opinionem iſto rum conſiſtit, aut in una, aut pluribus, aut in omnibus iſtis, & omnes iſtos enumerat, & ponit pro una opinione, quia ij omnes conueniunt in uirtute ſine aliquo additamē to. Deinde affert aliam opinionem eorum, ſcilicet qui addiderūt uoluptatem ipſis uir tutibus dictis, aut omnibus ſimul ſumptis, aut alicui illarum. & dicit cum uoluptate, aut non ſine uoluptate, propter hanc rationem, quia aliqui dixerunt quod felicitas cō ſtabat ex ſupradictis uirtutibus, uel una uel pluribus, & ex uoluptate, ueluti ex parte eius eſſentiali, id eſt ut felicitas tanquam quoddam totum aggregatum conſtitueretur ex uirtute, & uoluptate, tanquàm ex ſuis partibus eſſentialibus: quod innuit cum dicit, cum uoluptate. Cum uero dicit, non ſine uoluptate, innuit aliam opinionem, quæ & uerior uidetur, & magis conuenire cum ſua. Iſti enim qui poſuerunt felicitatem in illis uirtutibus, aut una, aut pluribus, intellexerunt quod uoluptas non ſit de eſſentia felicitatis, ſed quoddam quod oritur ex ea, & ſequitur eam, ueluti pulchritudo ex bona complexione, & compoſitione partium corporis, & ſicut umbra oritur ex corpore & ſequitur ipſum: ſic uoluptas ex felicitate, & ſic ſequitur ea tanquam inſeparabile ac cidens, & hoc intelligatur de bona uoluptate, non autem de turpi. Affert deinde tertiam opinionem, ſcilicet eorum qui præter hæc quæ poſita ſunt, addiderunt felicitati bona externa. Poſt hæc enumeratis opinionibus uult oſtendere quòd merito in illis eſt aliqua ueritas, quia iſta dixerunt aut multi & antiqui, aut pauci & præclari. Multi, quia non omnino uana eſt fama quam populi multi decantant, ut alibi inquit Philoſophus. Antiqui, quia fuerunt propinquiores primordijs rerum & naturæ: ergo iſti de bent ſcire aliquam ueritatem. Pauci & præclari etiam manifeſtum eſt quod debent ſcire aliquam ueritatem. Aliqua igitur ex parte probandæ horum ſententiæ.

71 [EORVM igitur ſententiæ.] Hac in parte Philoſophus incipit accommodare ſententiæ ſuæ opinionem eorum, qui felicitatem, aut in uirtute morali, aut in prudentia, aut in ſapientia, aut in omnibus ijs tantum collocabant. Et primo oſtendit quod conuenit in eo cum opinione ſua, quia operatio ſecundum uirtutem eſt aliquid uirtutis, & à uirtute oritur. Deinde oſtendit quod ſua ſententia eſt melior, quia cum felicitas ſit quiddam optimum, debet collocari potius in magis bono, quam in minus bono. Sed uſus & operatio eſt magis bonum, quàm habitus & poſſeſſio. Fieri enim poteſt ut aliquis habitum habens nihil agat boni, ut dormiens uel aliter degens in otio. At qui operatur ſecundum uirtutem, neceſſario agit, & producit aliquid boni. Melior igitur eſt actus quàm habitus, & uſus quàm poſſeſſio. Hæc autem duo membra correſpondent, ſcilicet poſſeſſio & uſus, habitus & operatio. Sed non parum intereſt inter noſtram ſententiam & antiquorum. Nos enim uolumus felicitatem potius conſiſtere in uſu, quàm in poſſeſsione, & actu quàm habitu: illi autem econtra. Notandum quod eſt differentia inter poſſeſsionem uſumque, & habitum, & operationem. Poſſeſsio & uſus proprie dicuntur rerum externarum. Habitus & actus, aut animi, aut corporis.

72 [ATQVE ut in olympia.] Probat etiam exemplo quod ſua poſitio in operatione eſt melior: quàm illa antiquorum in habitu. Sicut enim athletæ tantum coronantur in olympia, qui certant, & operantur & non ij quamuis ſint fortiſsimi, qui otioſi ſpectantes certamina nihil agunt: ſic operatores ſecundum uirtutem ſunt proprie appellandi felices, & non illi qui tantum habent habitum, & non operantur. Sunt enim feli ces in potentia propinqua, illi autem in actu.

73 [IPSORVM inſuper.] Affer opinionem eorum qui dixerunt felicitatem conſiſtere in uirtute, aut uirtutibus cum uoluptate, aut non ſine uoluptate. Et primo oſtendit ꝙ felicitas continet uoluptatē: deinde quod felicitas eſt iocunda. Item ꝙ eſt per ſe iocū da. Prҿterea ꝙ felicitas ita habet uoluptatē, ut non indigeat ea tāquam aliquo extrin ſecus adueniente. Demum ꝙ felicitas non ſolum eſt iocunda: ſed etiā bona, & pulchra, & poſtremo quod felicitas eſt quiddam optimum, & iocundiſſimum, ut patebit. & in primis

primis operatio animæ continet uoluptatem, quia percipere uoluptatem eſt ipſius animæ, & habentis animam ſenſitiuam uel intellectiuam, non enim eſt animati anima uegetatiua. Nam plantæ non ſentiunt uoluptatem. Item felicitas eſt iocunda. Probatur, quia id quod amatur ab unoquoque, ei eſt iocundum. At operatio ſecundum uirtutem amatur à ſtudioſo, ergo operatio ſecundum uirtutem eſt iocuuda felici homini, & ſtudioſo uiro. Maior declaratur à Philoſopho inductione. Nam equus amatori equorum, & ſpectaculum, &c. Minor quoque eſt manifeſta. Item felicitas eſt per ſe iocunda. probatur, id quod ſua natura iocundum, eſt per ſe iocundum. Sed operatio ſecundum uirtutem eſt ſua natura iocunda, ergo, &c. Nam ea quæ multitudini uidentur iocunda, ſunt repugnantia inter ſe, quia quandoque delectant, quandoque moleſtiam afferunt: & cauſa eſt, quia non ſunt de ſe, & natura ſua iocunda. Si enim eis natura ineſſet iocunditas, nunquam eam amitterent, ſed ſemper eſſent iocũda. Sed talia multitudinis noſtra ſententia nunc ſunt, nunc non ſunt iocunda, ſed mutantur ſecundum rationem ætatum, & conditionum: & hoc eſt quia illa non ſunt naturaliter, & per ſe talia. Sicut ea quæ ſemper delectant bonos, & ſapientes uiros ad quos pertinent, & quorum eſt uerum & incorruptum iudicium de rebus: & propterea id eſt natura iocundum, & ſemper iocundum, & per ſe iocundum, quod eſt eis uoluptati. Id autem eſt præcipue felicitas, & operatio à uirtute. Item ipſorum uita nõ indiget uoluptate, quia felicitas ita in ſe habet uoluptatem ut non indigeat ea ueluti aliquo foris adueniente, & peregrino quodam. Hoc probatur, quia ſi felicitas per ſe ſola ſumatur ſeparata ab omnibus alijs, habet in ſe uoluptatem. Operator enim cuiuſq; uirtutis gaudet cum operatur ſecundum illam, ut iuſtus cum operatur ſecundum iuſtitiam. Quòd ſi non gauderet non eſſet iuſtus, aut ſtudioſus: ſed aut ui, aut ſimulatione, aut aliter aliaque de cauſa operaretur. Quare felicitas, & operatio ſecundum uirtutem habet in ſe uoluptatem. Item felicitas eſt non ſolum iocunda, ſed etiam bona, & pulchra, & honeſta, quia ſic ſapiens, & ſtudioſus iudicat: iudicat autem bene, quia ipſe eſt tanquam menſura talium operationum. Vt enim pictor de figuris: ſic prudens, & ſtudioſus de actionibus. Item optimum, & pulcherrimum, & iocundiſſimum eſt ipſa felicitas. Nam ea quæ tribuuntur felicitati, per ſe debent tribui in ſummo gradu. At felicitati bonitas, iocunditas, pulchritudo per ſe tribuuntur, ut ſupra oſtendimus. ergo hæc felicitati ſunt tribuenda in ſummo gradu: non enim debet tribui ſuperlatiuum niſi ſummis rebus: at felicitas eſt ſummum bonum, & tale eſt operatio ſecundum uirtutem: ergo operationi ſecundum uirtutem ſunt iſta tria in ſummo gradu tribuenda, & ſimul, & non alterum ſine altero ſeparando ea, ſicut facit Deliacum carmen: in quo tribuitur iuſtitiæ pulcherrimum, & accommodatè ſi intelligatur pro operatione ſecundum iuſtitiam quæ eſt, & dicitur tota uirtus, & optimum tribuitur ſanitati: accommodatè etiam ſi intelligatur de ſanitate mentis. & iocundiſſimum dicitur re amata potiri: accommodatè etiam ſi talem rem intelligamus felicitatem, quæ maximè eſt amore digna. Sed nos, dicit Philoſophus, non ſeparamus hæc, ſed omnia ſimul tribuere debemus felicitati.

[Videtvr tamen.] Hac in parte affert ultimam opinionem eorum, qui præterea ſuperius allata afferebant etiam, & adiungebant externa bona, & uidetur accommodare ſententiæ ſuæ. Si enim conſiſtit in operationibus animi ſecundum uirtutem &c. Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis ut inſtrumentis, ideo uidebitur indigere bonis externis: & enumerat plures ſpecies bonorum externorum ut amici, & cætera. quæ ſi deſint, tanquam inſtrumenta, uidetur felicitas quodammodo minui uel potius impediri, felicitas inquam ciuilis. Et addit quòd nonnulli adeo putauerunt bona externa conferre ad felicitatem, ut eis proſperè uti idem eſſet penè, quòd felicitas, & qui bonam & ſecundam fortunam, felicitatemque in eodem ponunt, & alij tamen qui uirtutem & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas, ut ad hoc propoſitum ſpectat, duobus modis conſiderari poteſt: aut ut per- 74

ficit habentem,& eſt ad ſeipſum,& ſic uidetur de ſe eſſe ſufficiens ſine ulla alia acceſſione . Aut conſiderari poteſt ut eſt ad alios , & tunc eſt felicitas ciuilis quæ uidetur eſſe aggregatum ex tribus illis generibus bonorum , & de tali uidetur loqui Philoſophus,cùm dicit quod uidetur indigere externis bonis, id eſt de felicitate, & felici ciuili . & ita huic finem tractatui imponit in quo afferendo primo plures opiniones,uenit poſtea ad definitionem ſummi boni ſecundum ſententiam ſuam , poſthabitis alijs confutatis : deinde confirmauit ſuam definitionem ex dictis aliorum,ſeligẽdo ea quę bene dicta ſunt ab illis,& accommodando ſuæ definitioni, ut ex hoc oſtendat melius ſenſiſſe quàm cæteros,& non penitus diſſenſiſſe à cæteris.

De modo aſſequendæ felicitatis. Cap. 9.

75 *INDE & dubitatur, utrum diſciplina,an aſſuetudine,an alio quo*
dam modo per exercitium acquiri poßit, an aliqua diuina ſorte,
76 *an & ob fortunam proueniat. Si igitur & aliquid aliud deorum*
eſt mũnus hominibus: conſentaneum eſt rationi felicitatem à dijs
ipſis dari, & eò magis,quò cæteris humanis bonis eſt præſtabilius. Verum hoc
77 *ad aliam magis conſiderationem forſitan pertinet. Videtur tamen, etſi non à*
dijs immortalibus mittitur, ſed uirtute diſciplina ue quadam uel exercitio com=
paratur: diuiniſsimum eſſe. Præmium enim, finiſque uirtutis, optimum & di=
uinum quiddam ac beatum eſſe uidetur, fuerit etiam & multum commune. fie=
ri nanque poteſt ut diſciplina quadam ac diligentia ab uniuerſis ijs comparetur
78 *qui nullo principio labefactato, idonei ſunt ad conſequendam uirtutem. Quòd*
ſi melius eſt hoc modo quàm ob fortunam felicem eſſe: rem ita ſeſe habere con=
ſentaneum eſt rationi. Siquidem ea quæ ſunt ſecundum naturam: ut quam opti
mè ſeſe habere poſſunt ſic ſe habent ſuapte natura, & ea ſimiliter quæ per ar=
tem conficiuntur, atque à quacunque proueniunt cauſa: & ea maximè quæ à
præſtabiliſsima proficiſcuntur, id autem quod maximum atque pulcherrimum
eſt, fortunæ tribuere, ualde erroneum eſt. Patet etiam ex ipſa ratione quod quæ
79 *ritur. Dicta eſt enim operatio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bono=*
rum alia ineſſe neceſſarium eſt: alia adiuuant, ſuntque utilia, ut inſtrumenta.
80 *Hæc & ijs conſona ſunt quæ in principio diximus. ipſam enim finem faculta-*
tis ciuilis optimum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligentiam: ut
ciues ipſos diſponat, bonoſque faciat, & ad honeſtas res agendas idoneos red=
81 *dat. Meritò igitur nec bouem,nec equum, nec aliud quicquam animantium di=*
cimus felix: quippe cùm fieri nequeat ut ipſorum quicquam talis ſit particeps
82 *operationis. Hanc autem ob cauſam neque puer eſt felix. Nondum enim eſt*
idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur felices, ob ſpem di=
cuntur. eſt enim opus(ut diximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiam uita.
83 *Multæ nanque mutationes in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atque fieri poteſt, ut*
is qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in ſenectute calamitates: ut in
heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali fortuna eſt uſus, & miſerabili=
ter obijt, nemo felicem dicet.

COMMENT.

COMMENT.

VNDE & dubitatur.]Hic eſt tertius tractatus huius primi libri,in quo declarat tria,quæ uidētur ſequi poſt definitionem felicitatis.Primum a qua cauſa effectiua proueniat ipſa felicitas. Deinde in quo ea ſit tanquam in ſubiecto. Tertio in quo tempore dicatur quis eſſe felix: quod uidetur innuiſſe per eam partem definitionis,ſcilicet in uita perfecta.Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula.In primo tractat de cauſa efficiente ipſius felicitatis, & eius ſubiecto. In ſecundo tractat quo in tempore aliquis dicatur eſſe felix. In tertio declarat quomodo poſterorū fortunæ conditioneſque pertineant ad felices iam mortuos. Primum etiam capitulum diuiditur in duas partes.In prima autem parte iſta quęrit primo,& enumerat cauſas à quibus uidetur poſſe prouenire felicitas. Deinde ponit à qua cauſa proueniat,& à qua non proueniat. Quærit igitur in primis,ut diximus, à qua cauſa tanquam effectiua proueniat felicitas: quæ dubitatio uidetur oriri ex paulò antedictis, & allatis, cùm dicit quòd quidam felicitatem ponunt idem cum uirtute:alij uero nonnunquam dicunt eſſe idem cum bona fortuna:quorum duorum alterum uidetur eſſe quid externum,ſcilicet fortuna,alterum quid internum, ſcilicet uirtus. Meritò igitur quæritur, utrum felicitas oriatur à cauſa interna,an externa. Cauſam autem internam explicat per illa tria ſcilicet per diſciplinam,aſſuetudinem,exercitium. Cauſam uerò externā explicat per illa duo,ſcilicet per diuinam ſortem,& per fortunam,Cùm uerò quęritur 39 utrum felicitas poſſit acquiri per diſciplinam: eſt quærere utrum ea poſſit acquiri ut ſcientiæ quæ per doctrinam diſcendo acquiruntur:per aſſuetudinem, ueluti uirtutes, quæ nō doctrina,ſed aſſuetudine acquiruntur:agēdi, & producēdi operationes ſtudioſas per exercitiū,eſt quærere utrū acquiratur ut nōnullæ artes, ut ſaltandi,citharizandi,& ſimiliū per longā exercitationē, ſcilicet pulſandi citharā uel ſaltandi. Iſta igitur dicūtur interna,quia ſunt in nobis,& in noſtra poteſtate collocata.Sors autē diuina,& uoluntas dei,tum etiam ipſa fortuna,manifeſtum eſt ꝙ ſunt extra nos, & quicquid habetur à deo uel à fortuna non eſt in noſtra poteſtate, ſed ui detur eſſe munus ab illis.

[SI igitur & aliquid.]Hac in parte philoſophus incipit oſtendere primò quod felicitas prouenit à cauſa diuina,deinde quòd prouenit à cauſa humana: præterea quòd 76 non prouenit à fortuna.poſtremo quòd non prouenit à fortuna, ſed a cauſa humana. Dicit igitur in primis, quòd ſi aliquod munus eſt hominibus datum a deo, conſentaneum,eſt rationi,id eſt felicitatem.Etenim nobiliſsimus effectus debet produci à nobiliſsima cauſa,ſed felicitas eſt huiuſmodi:ergo &c. Nam & hoc præcipuè confirmari uidetur,quia felicitas eſt præſtabiliſsimum quiddam omnium rerum humanarum.At nonnullæ res humanæ ſunt nobis datæ à deo: ergo multo magis ipſa felicitas cùm excellētior ſit cæteris rebus à deo datis,ut uiuere:& alia ſunt huiuſmodi quæ ſunt ignobiliora felicitate & ipſo bene uiuere,id eſt bene operari,ergo multo magis ipſa felicitas. Nam quanto donum eſt præclarius, eo magis uidetur eſſe conueniens deo. Sed omittit tamen iſtam conſiderationem:quia non uidebatur eſſe præſentis ſpeculationis,ſed potius primæ philoſophiæ ubi tractat de prouidentia diuina.

[VIDETVR tamen.]Hac in parte oſtendit quòd felicitas prouenit à cauſa huma- 77 na,& innuit talem rationem.Illud quod acquiritur hominibus uirtute, aut doctrina, aut aſſuetudine,aut aliquo exercitio,comparatur a cauſa humana:ſed felicitas proficiſcitur à uirtute,aut ab aſſuetudine,aut aliquo huiuſmodi:ergo à cauſa humana. Hanc rationem uidetur innuere Philoſophus per uerba ſua,& ſimul repellere obiectionem tacitam,qua quis dicere poſſet:uidetur quòd felicitas ſit res diuina: ergo non uidetur profluere à cauſa humana.Dicere autem uidetur Philoſophus,quòd etſi felicitas proficiſcitur à uirtute uel aliquo huiuſmodi: tamen uidetur eſſe res quædam diuina: cùm ſit præmium & finis tam præclari boni,quale eſt ipſa uirtus,& quaſi iſtud excedens ipſam uirtutem oportet ut ſit quaſi aliud diuinum propter excellentiam ſuam,& ſupereminentem

eminentem conditionem. Notandum quòd felicitas etſi primò & maximè uidetur proficiſci à deo,tamen ſecundariò proficiſcitur etiam à cauſa humana,tanquam à propinqua.Nam quædam proueniunt à deo ſine noſtra operatione,ut eſſe & uiuere,& potentiæ operandi,& huiuſmodi,quædam ſunt quæ proueniunt à deo, tamen concurrimus etiam nos,ut eſt uirtus,felicitas & huiuſmodi. Nullus enim habitus acquiritur à nobis ſine cauſa diuina quæ eſt uniuerſaliſſima, & principaliſſima cauſa omniū, adeò ut nullus effectus poſſit fieri apud nos ſine ipſo, & magis concurrit illa, quàm aliqua cauſa particularis,per illam rationem,quòd cum cauſæ ſint ordinatæ alia ſub alia,ſemper uniuerſalis,& primaria cauſa magis concurrit quàm illa quæ eſt ſub ea,id eſt particularis, & ſecundaria: Sciendum tamen quòd Deus non concurrit ullo pacto ad uitia,nec ad actiones uitioſas,quia ultra operationem cōtinet defectus, cuius nullo modo eſt auctor Deus. Dicendum eſt igitur quòd felicitas profluit à Deo tanquam ab uniuerſali cauſa,& ab homine tanquam à cauſa particulari & propinqua. Notandum quòd præmium eſt duplex,ſcilicet internum & externum,internum eſt ipſa felicitas, quæ licet reſpiciat externas res: tamen remanet in animo,& dicitur interna: præmiū uero externum eſt,honos,magiſtratus,potentia & huiuſmodi. Philoſophus autem intellexit hic de præmio interno, ſcilicet de felicitate quæ eſt egregium præmium, & nobilius ipſa uirtute,& eſt præmium ut finis:honos uero ut id quod eſt ad finem,& nō finis.[EST etiam & ualde commune.]Probat eandem ſententiam,ſcilicet ꝙ uidetur profluere à cauſa etiam humana,cum felicitas ſit quid ualde commune,ſcilicet ut poſſit acquiri.Poteſt enim comparari a cunctis qui non habent læſum principium rerum agendarum,ita ut ſint inepti ad conſequendam felicitatem. quaſi dicat,quòd felicitas eſt poſita in nobis,& poſſumus omnes eam acquirere,niſi ſit in nobis principium labefactatum:ergo eſt a nobis,& à cauſa humana,& Deus,ut diximus, eſt principalis cauſa & uniuerſalis. homo autem cauſa eſt particularis, homo inquam qui non ſit læſus, nec habeat principium aliquod labefactatum,ueluti quod ſit in eo læſa, aut imaginatiua,aut cogitatiua,aut memoria.Intellectus autem non læditur niſi per accidens,ſcilicet ſi lædantur aliqui ſenſus,aut interni,aut externi.Nam omnis habitus ortum habet à ſenſibus externis per medios internos.Quòd ſi aliquis lædatur ſenſus,quo neceſſario utamur in his acquirendis quæ ſunt cauſa felicitatis:talis carens eo non uidetur
78 aptus, neque habilis ad felicitatem. [QVOD ſi melius.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quòd felicitas non prouenit à fortuna tanquam à cauſa effectiua, eſt enim cauſa effectiua duplex, ſcilicet per ſe, & per accidens. Cum igitur felicitas ſit nobiliſſimus effectus, non prouenire poteſt, nec debet ab ignobiliſsima cauſa. Talis autem eſt cauſa per accidens, id eſt ipſa fortuna.Nam nobiliſsima cauſa poteſt bene producere nobilem, & ignobilem effectum.Vt ſol generat hominem & ranam. Sed non econtra ignobilis cauſa poteſt producere nobilem effectum. Nam mouens centum poteſt mouere decem, non autem econtra:non ergo felicitas proueniet à fortuna. Hoc etiam probatur ex ijs quæ fiunt à natura uel ab arte. Nam ea quæ fiunt à natura bene ſe habent: cum ita fiunt, ut ſunt apta nata fieri ab ipſa natura. Eodem modo quæ fiunt ab arte, male autem cum digrediuntur ab ordine naturæ uel artis, ut per accidens fiant, duæ enim uidentur eſſe cauſæ per ſe quo ad hoc propoſitum ſpectat, ſcilicet natura & mens:duæ per accidens, ſcilicet caſus & fortuna. Caſus eſt cum fit aliquid præter intentionem naturæ,ueluti cum oritur aliquis habens ſex digitorum manum,quam natura intendebat facere cum quinque:fortuna dicitur cum fit aliquid præter intentionem mentis,ut ſi quis effodiat terram ut ponat uites, inuenit poſtea theſaurum præter intentionem:& in artibus ſi quis pingat manum cum ſex digitis labente penicello,quam intendebat pingere cum quinque digitis. Itaque cum omnia bene ſe habent, cum fiunt, à cauſa per ſe eo modo quo melius fieri poſſunt, & unaquæque res quæ bene fit, prouenit à quàm meliore cauſa poteſt: æquum eſt profecto felici-

tati quæ eſt nobiliſsimus effectus, tribuere nobiliſsimam cauſam humanã ut eſt mens, cauſam inquam per ſe, & non fortunam quæ eſt cauſa per accidens, ut latè oſtenditur à Philoſopho in libro Phyſicorum. [Patet etiam & ex definitione.] Duplici ratione iterum oſtendit quòd felicitas oritur à cauſa humana, & non à fortuna. Prima ratio eſt talis: omnis operatio animi per uirtutem eſt effectus qui prouenit a cauſa humana. at felicitas eſt huiuſmodi, ergo &c. Etenim operatio talis non eſt niſi ab homine. quod autem ſit operatio animi patet ex definitione eius iam aſsignata antea. 79

[Qualis quædam.] per hoc uidetur innuere quod felicitas ſit in genere qualitatis, id eſt eſſe qualitatem quandam & in ſpecie qualitatis, ut oſtendat quòd cum ſit ab habitu, eſt tota ſimul, & non res ſucceſsiua quæ acquiratur per partes. Poteſt etiam dici quòd Philoſophus uelit oſtendere quòd felicitas non ſit à fortuna ex eo, quia aliquis dicere poſſet quòd bona externa connumerantur cum bonis ex quibus conſtituitur felicitas ciuilis: ergo felicitas oritur à fortuna. Ideo diuidit iſta bona, & dicit quòd felicitas præcipue conſiſtit in bonis animi, ut patet ex definitione noſtra. Cæterorum autem bonorum alia ſunt corporis quæ oportet præſupponere, alia fortunæ quæ conferunt tanquam inſtrumenta. Verum bona animi ſunt illa propria quæ uidentur eſſe de eſſentia felicitatis ut diximus. 79

[Hæc conſona etiam.] Hic etiam oſtendit Philoſophus quod felicitas eſt à cauſa humana. Nam nos, inquit, poſuimus finem ciuilis diſciplinæ eſſe optimum, id eſt ſummum bonum ac felicitatem. Sed ciuilis diſciplina eſt res humana, & cauſa humana: ergo felicitas eſt à cauſa humana. quòd autem ciuilis diſciplina ſit cauſa humana, probat, dicendo quod ciuilis diligenter uerſatur circa homines ut eos bonos efficiat. Sic igitur patet quòd felicitas prouenit à cauſa humana. 80

[Merito igitur nec bouem.] poſteaquam oſtendit quòd felicitas prouenit à cauſa humana, & non omnino à diuina, nullo autem modo à fortuna: hac in parte affert quoddam ortum ex dictis, ſcilicet quod felicitas conſiſtit tanquam in ſubiecto in homine, & non in quocunque homine, ſed ætatis perfectæ: & non quandocunque, ſed in uita perfecta. Oſtendit autem primò quòd felicitas non eſt in brutis, deinde quòd non eſt in pueris, ſcilicet actu: demum, quòd eſt in homine habente uirtutes perfectas in uita perfecta. Dicit igitur in primis quòd ille qui non poteſt operari per uirtutem non poteſt eſſe felix: at bos, aſinus, & alia huiuſmodi non poſſunt, nec ſunt apti ad operandum per uirtutem, ergo &c. Notandum quòd felicitas eſt quoddam accidens perfectiſsimum, & non poteſt ſtare ſine ſubiecto. Quærendum eſt igitur de ſubiecto felicitatis quod habeat in ſe cauſam per quam felicitas poſſit ineſſe, incipit à negatiuis, id eſt ab his quæ non poſſunt habere, & omiſsis inanimatis naturalibus & uegetatiuis, in quibus notiſsimum eſt non eſſe felicitatem, incipit a ſenſitiuis, quæ habent appetitum per quem uidentur poſſe moueri ad aliquid operandum. Cum uerò felicitas ſit operatio animi per uirtutem, quæ uirtus regulat appetitum uel perficit ipſum, remouet hoc a brutis: quia & ſi moueantur, & operentur per appetitum, tamen eorum appetitus non poteſt regulari a ratione: quia eam non habent, & per conſequens non poſſunt habere uirtutem, quæ eſt cauſa felicitatis. ergo non poſſunt eſſe participantia huius operationis procedentis a uirtute, quæ operatio dicitur eſſe felicitas. Si igitur, ut oſtendimus, bruta non poſſunt habere in ſe cauſam per quam felicitas poſsit ineſſe illis tanquam accidens in ſubiecto, merito patet bruta non eſſe ſubiectum felicitatis. 81

[Hanc autem ob cauſam.] Nunc oſtendit de rationibus quæ ſint, id eſt qui homines non poſſunt habere uel ſuſcipere in ſe felicitatem. Ij autem ſunt pueri. Nam qui nondum per ætatem ſunt apti ad producendas operationes ſtudioſas, non poſſunt ſuſcipere felicitatem. At pueri ſunt huiuſmodi, ergo &c. Non igitur bruta nec pueri poſſunt habere, ſed tamen hoc ſit diuerſo modo: Bruta nanque non poſſunt regere 82

gere

gere appetitum ratione,quia non habent: pueri uero habent,ſed imperfectam, id eſt nondum ea perfecte utuntur: ideo &c. Et qui puerorum dicuntur,ſi quis diceret quod nonnulli pueri poſſunt appellari felices ergo poſſunt eſſe in ea ætate ſubiectum felicitatis.remouet hanc obiectionem Philoſophus,& dicit quod ſi appellamus eos felices hoc eſt quia dicuntur felices ob ſpem,& non quia in ea ætate ſint actu felices, ſed in potentia ad felicitatem in ætate congrua.Dicitur autem proprie res talis cum eſt actu talis:ut albus cum habet albedinem in ſe,& non cum eſt in potentia ad ſuſcipiendam albedinē.Sic etiam felix cum actu habet felicitatem, & non cū eſt in potētia ad eam.

38 [Est enim opus.] Philoſophus ſepoſitis illis qui non poſſunt eſſe ſubiectum felicitatis,nunc oſtendit qui ſint illi homines qui poſſint appellari felices, declarãdo quòd ſunt ij qui habent uirtutem perfectam in uita perfecta. Et notandum quòd illa pars (eſt enim opus perfecta uirtute)deſeruire,& accommodari poſſe uidetur,& ſuperiori & huic parti: ſuperiori,ut ſit ratio qua pueri non poſſint eſſe felices in pueritia, quia non habent uirtutem perfectam ut eſt opus habere: huic parti, ut ſit ratio oſtendens quòd homines qui ſunt in ætate congrua poſſunt per rationem perfectam acquirere uirtutem,quæ eſt cauſa felicitatis. deinde addit,& uita perfecta,ut oſtendat quòd nō ſufficit habere perfectam uirtutem ad hoc ut homo poſſit eſſe felix,& ſubiectum felicitatis, niſi illa ſit diuturna uel durauerit uſque ad finem uitæ, poſtea quàm ſit eam adeptus. Nam ſi inciderit in ærumnas Priami, & impediatur à maximis calamitatibus,non poterit exercere operationes ſecundum uirtutem quam habet: nec eſſe ſubiectum felicitatis. Et per hoc uidetur loqui Philoſophus hic de felicitate,non ſpeculatiua. non actiua tantum quæ eſt ſui ad ſeipſum,ſed de actiua ciuili,quæ ſola uidetur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis. Ex his omnibus perſpicitur quid ſit ſubiectum felicitatis,non bruta,non pueri,non homo ſine uirtute,nō homo cum uirtute in maximis calamitatibus conſtitutus:ſed homo qui habet uirtutē perfectam, id eſt prudentiam in uita perfecta, id eſt uſque ad finem uitæ, & talis eſt ſubiectū felicitatis,quia habet cauſam, id eſt uirtutem in ſe per quam poteſt ſibi ineſſe felicitas præſertim ciuilis,ut diximus.

Quòd quis in hac uita dicendus ſit felix. & quid felix. Cap. 10

84
*Estne igitur nec unus alius hominum felix quamdiu uiuit dicendus: ſed Solonis ſententia * finem ſpectare oportet? Quòd ſi & ita ponendum eſt: tum felix eſt cùm è uita diſceſſerit? an id abſurdum eſt penitus, nobis ipſis præſertim qui felicitatem opera-*
χρεὼν τέλος ὁρᾶν.
85 *tionem quandam dicimus eſſe? Quòd ſi mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult: ſed tunc dici beatum hominem tuto poſſe, quia iam eſt extra omnia mala, calamitateſq;. Habet quidem & hoc controuerſiam quandam. Mortuo nanque bonum & malum uidetur aliquid eſſe: ſiquidem & uiuenti non autem ſentienti: ut honores, infamiæ, & filiorum, poſterorumq; omnium*
86 *proſperitates atque aduerſitates. Dubitationem autem & hæc afferunt. ei namq; qui ad ſenectutem uſque beatè uixit, ſecundumq; rationem deceßit: multa circa poſteros accidere mutationes contingit, & alios ipſorum eſſe bonos, uitamq; conſecutos eſſe pro dignitate: alios econtrà. conſtat autem* & diſtantijs ad parentes, multis uarijsq; modis ipſos ſeſe habere poſſe. abſurdum igitur eſt,ſi defunctus ſimul etiam mutaretur, & nunc felix fieret, nunc miſer:*
καὶ τοῖς ἀποστήμασι.

abſurdum

*abſurdum eſt etiam: & minime, nec aliquod ad tempus, poſterorum ad paren-
tes pertinere. Sed redeundum eſt ad id quod prius eſt dubitatum, ex illo nanq;* 87
*& id quod nunc quæritur fortaſſe perſpicietur. ſi igitur finem ſpectare opor-
teat, & tunc beatum dicere quenquam, non quia beatus tunc eſt, ſed quòd prius
erat: quo pacto non eſt abſurdum. ſi cum eſt felix, non uere de ipſo dicetur
quod ineſt. Quia uiuentes dicere beatos ob mutationes nolumus: & quia feli-
citatem quidem ſtabile quiddam, nulloq; modo facile mutabile eſſe putamus: for
tunam autem in eiſdem ſæpe reuolui. nam ſi fortunam ſequamur: ſæpenumero
felicem ac miſerum eundem dicemus, chamæleontem quendam oſtendentes ip-
ſum felicem eſſe, ac debiliter collocatum. An fortunam ſequi nullo modo eſt re-* 88
*ctum? Non eſt enim in ipſa bene uel malè uiuere ſitum: ſed indiget humana ui-
ta ipſius, ut diximus. Operationes autem eæ quidem quæ à uirtute proficiſcun
tur, felicitatis: eæ uerò quæ ſunt contrariæ, contrarij dominæ ſunt. atteſtatur
huic ſententiæ & id quod nunc dubitauimus. etenim nullis in operibus humanis* 89
*tanta eſt firmitas, quanta eſt in operationibus iiſce quæ à uirtute proficiſcuntur.
hæ namq; ſtabiliores & ſcientijs ipſis eſſe uidentur. harum autem ipſarum eæ
quæ cæteris antecellunt, maximè ſtabiles ſunt propterea quòd in his ipſi beati,
& maximè, & continuatiſſime uiuunt. Hoc enim ſimile eſt cauſæ: ut ipſarum* 90
*non fiat obliuio. id igitur quod quæritur: competet ipſi felici, & erit talis.
per uitam. nam ſemper aut maximè ea aget & contemplabitur quæ prodeunt
à uirtute, fortunamq; feret pulcherrime: & omni ex parte concinne ac æqua-
biliter. quippe qui uere bonus * atque quadratus eſt ſiue uituperatione. Cum* 91
autem à fortuna multa eueniant, & magnitudine, paruitateq; differant: parua 92
quidem ſiue ſint ſecunda ſiue aduerſa, conſtat non facere uitæ momentum: gran 93
*dia uerò ac multa, ſi ſecunda ſint, beatiorem uitam efficiunt, quippe cum ad de-
corandum ſint apta, & uſus ipſorum pulcher. ſtudioſuſq; fiat. ſin aduerſa:
præmunt, læduntq; uitam beatam. afferunt enim dolores & multas operatio-
nes impediunt. Attamen & in ijs ipſis pellucet ipſa honeſtas, cum multas quiſ-
piam ac magnas aduerſitates facile perfert: non ob inſenſibilitatem, ſed quia
generoſus eſt atque magnanimus. Quòd ſi operationes dominæ ſunt (ut dixi-
mus) uitæ: nemo beatorum fuerit miſer. nunquam enim odioſum quicquam
atq; improbum aget: eum enim qui uerè bonus eſt, atque prudens, fortunam om* 94
nem decore proferre, pro facultateq; rerum ſemper res pulcherrimas agere: ut 95
*& ducem bonum præſentibus uti caſtris ad optime gerendum bellum, & bonum
item ſutorem ex ſibi datis pellibus pulcherrimum conficere calceum. cæteroſq;
omnes identidem artifices arbitramur. quæ cum ita ſint: miſer quidem nunquã
fuerit ipſe felix. Beatus tamen non erit. ſi in Priami calamitates incideret.
nec igitur uarius, facileq; mutabilis erit. neque enim ex felicitate facile aut à
quibuſuis: ſed ab ingentibus & multis aduerſitatibus dimouebitur: & ex tali-*

ἐπὶ τερά-γωνος. uide Eraſ. in Prouerb. Quadratus homo. item, Lud. Cœliũ in antiq. lectionibus li. 18. cap. 14.

bus non in paruo. ſed in longo quodam perfectoue tempore rurſus fuerit felix:
96 *magnas in eo res, præclaraſq; nactus. Quid igitur obſtat eum felicem dicere:*
qui per uirtutem operatur perfectam, & bonis externis ſatis abundat, non quo
97 *uis in tempore, ſed in uita perfecta? An addendum eſt: & ita eſt uicturus, & ſe-*
cundum rationem moriturus? quippe cùm futurum quidem incertum ſit nobis:
τέλος. *felicitatem autem* finem, & omnino perfectam omni ex parte ponamus? Quòd*
τέλειος. *ſi ita ſit, uiuentium eos quibus ea quæ diximus et inſunt & inerunt, beatos dice-*
mus: beatos autem homines. Sed de his quidem eouſque ſit definitum.

Comment.

84 Estne igitur nec alius quiſquam.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertii tractatus, in quo oſtenditur quando aliquis poteſt appellari felix, & quo tempore, & diuiditur in duas partes. In prima quærit utrum in uita dum aliquis eſt felix, an poſt mortem aliquis debeat appellari felix. In ſecunda oſtendit quòd in uita dum aliquis eſt felix, poteſt appellari felix: dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum præcedenti dixerat enim ſupra quòd ſi quis inciderit in ærumnas Priami, & in illis conſtitutus obierit, ſi non debet, nec ſolet appellari felix, quæritur an quiſquam dũ uiuit poſsit appellari felix, an ſic expectare oportet exitum uitæ iuxta Solonis ſententiam, qui Athenienſis fuit, & unus è ſeptem ſapientibus, & legũlator. Nec alius quiſquam, quaſi dicat, non ſolum illum qui inciderit in calamitates Priami, ſed etiam aliquem alium, quicunque ſit. poſſumúſne appellare felicẽ? Sed cùm Solon dicit quòd oportet ſpectare finem, hoc duobus modis uidetur poſſe intelligi, aut quòd in uita non ſit felicitas, ſed ſtatim poſt mortem, aut quòd oportet ſpectare finem, ut poſt mortem aſſeramus ipſum fuiſſe felicem, cum iam conſtitutus eſt extra omnes calamitates, quibus ſubiectus uidebatur dum erat in uita. Ad primum modum dicit Philoſophus, quòd ſi ita ponatur, ſcilicet ut ſtatim accedat felicitas poſt mortem, hoc eſt alienum à poſitione noſtra, qui ponimus felicitatem in operatione quadam, ſcilicet uirtutis: homo autem mortuus non poteſt operari ſecundum uirtutem, ſecundum poſitionem, & definitionem noſtram de felicitate.

85 [Quod ſi mortuum.] Capit nunc ſecundam expoſitionem, dicendo quòd ſi ſpectare finem non eſt intelligendum eo modo quo ſuperius diximus, nec ita uolebat Solon, ſed eum felicem poſt mortem intelligere uolumus ex eo quia eſt poſitus extra calamitates, & res aduerſæ ad eum peruenire non poſſunt: hoc enim non uidetur acceptandum. nam ille non uidetur extra calamitates conſiſtere ad quem bona & mala poſſunt accedere. Sed ad hominem mortuum poſſunt bona & mala accedere: ergo, &c. Hoc oſtendit exemplo uiuorum, qui non ſentiunt: ueluti aliquis procul a patria, qui ſortitur aliquem honorem, uel afficitur mulcta, & quamuis ignoret, & non ſentiat talia, tamen bonum & malum ſuum eſſe uidetur, & accedere ad illum: ita etiam poſt mortem ſimilia uidentur ad mortuum poſſe accedere. quare ſi in uita nõ eſt tutũ aliquem appellare felicem ex eo, quia poteſt calamitates ſubire: nec etiã poſt mortem eo pacto quo diximus, extra mala, id eſt extra uitia: extra calamitates ſcilicet aduerſæ fortunæ. Et ideo eſt dicendus felix poſt mortem ſententia Solonis, quia non poteſt exercere uitia, nec ſubire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo ſumitur à Philoſopho non habet locum in mortuo.

86 [Dubitationem autem & hæc.] Senſit Philoſophus in confutando ſuperiorem rationem, ſe dixiſſe bona & mala tranſire ad mortuos. & cum hoc uideatur habere dubitationem. ideo affert eam, & in hac parte non ſoluit, ſed ſoluet poſtea in ſequenti

quenti capitulo: oſtendit autem hic dubitationem oriri ex dictis, quia ſi proſperitates aduerſitateſque tranſeant ad mortuos tunc ſequetur quòd mortuus quando que erit felix, quandoq; miſer, & uno eodemq; tempore unus atque idem erit felix & miſer: ſi poſtea filiorum filij ſint boni, tunc rurſus fiet felix: ſin uero eodem tempore partim ſint boni, partim mali, erit & ipſe eodem tempore felix, & infelix. ex quo uidetur abſurdum panere quod ex tali mutatione rerum, & ſuorum defunctus nunc felix, nunc miſer fiat. erit etiam abſurdum, dicit Philoſophus, ſi dixerimus res poſterorum non pertinere ad parentes. Itaque uno modo dicatur, uidetur oriri dubitatio quam nunc relinquit, ſoluet autem in alio capitulo.

87 [SI IGITVR finem.] Reſumit ſententiam Solonis ſecundo modo expoſitam, ſcilicet quod poſt ipſam finitam uitam poſſumus aliquem felicem dicere ſecure, & tuto, & non prius, & eam refellit. Dicit igitur ſi ſecundum opinionem Solonis expectandus eſt exitus uitæ, & tunc appellandus eſt aliquis felix, non quod tunc ſit, ſed quia antea erat in uita, quomodo non eſt abſurdum, quaſi dicat quòd eſt abſurdum aſſerere, quòd dum aliquis eſt felix, non poteſt dici uere de ipſo, hic eſt felix. Nam omnis propoſitio de præterito eſt uera, quando id in aliquo præſenti fuit uerum. Si ergo dicerem, Socrates fuit albus, & nullum tempus fuiſſet præſens in quo Socrates fuerit albus, nunquam poterit eſſe uera iſta propoſitio affirmatiua de præterito, ſcilicet Socrates fuit albus: ſic igitur quando aliquis in uita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo uere potuimus dicere hic eſt felix, propter calamitates quæ accidere poterant: quomodo uere poſſumus dicere poſt exitum uitæ de præterito, hic fuit felix? id eſt, nunc eſt appellandus felix, non quòd ſit nunc, ſed quia antea fuit: quomodo non licuit antea id dicere dũ erat felix? quaſi dicat, hoc non poteſt dici de præterito ſi nunquam in præſenti idẽ dici potuit uere. quare uidetur abſurdum dicere ut dicebat Solon, quòd in exitu uitæ poterat aliquis appellari felix, & nõdum erat appellandus felix in uita propter impendentes aduerſitates. non enim eſt bona ratio iſta Solonis: in qua locabat uim opinionis ſuæ, ſcilicet quòd non priuſquam in exitu uitæ aliquis erat appellandus felix propter fortunæ mutationes, quæ accidere poſſunt in uita, quia felicitas debet eſſe aliquid ſtabile, & non leuiter mutabile, nec conſiſtens in temeritate fortunæ: ut nunc etiam dicet inferius, nam ſi ſequamur fortunam, ſæpe felicem, & poſtea miſerum eundem dicemus, ueluti chamæleontem. Chamæleon enim eſt animal paulo leoni ſimile, quòd non uidetur habere proprium colorem, ſed cuicunque colori adhæret talis coloris apparet, & hoc penè circa omnes colores ſibi accidit, ueluti ſi rubeo adhæret, apparet rubeus, & ſic non permanet in eodem colore. dicitur autem chamæleon, id eſt, ἀπὸ τοῦ χάμαι, id eſt humileon. Eſt enim ut diximus quaſi paruus leo.

[AN fortunam ſequi.] Hæc eſt ſecunda pars principalis huius ſecundi capituli: 88
in qua poſtquam illam opinionem Solonis improbauit quibuſdam ſentẽtijs, nunc eã refellit, & ſoluit omnino, aſsignando rationes quare aliquis in uita debeat appellari felix. oſtendit autem primo quòd felicitas eſt in uita, ſoluendo rationem Solonis: deinde alia ratione eandem concluſionem uel ſententiam, ſcilicet quòd felix erit in uita, & non ſolum in uita, ſed etiam per totam uitam. Præterea oſtendit quod qui adeptus eſt felicitatem, nunquam erit miſer, etſi accidere poteſt ut non ſit beatus, & quòd felicitas non facile amittitur. demum concludit quòd ij ſunt dicendi felices, tamen ut homines, qui perfectè operantur, & in uita perfecta ut patebit. dicit igitur in primis quòd felicitas non eſt ſita in ptãte fortunæ, ſed in noſtra, & eſt res ſtabilis & firma: quare non eſt opus metu fortunæ expectare exitum uitæ, ad hoc ut aliquis dicatur felix, ut uolebat Solon, & probatur hoc duabus rõnibus. Prima Id quod ẽ ſitũ in noſtra poteſtate, non eſt ſitum in ptãte fortunæ: at felicitas eſt ſita in poteſtate nrã ergo nõ ẽ ſita in poteſtate fortunæ. Maior eſt nota, quia nos ſumus cã p ſe: fortuna, ut

etiam antea declarauimus, eſt cauſa per accidens: & hæc ſunt oppoſita, ſcilicet per ſe, & per accidens. Quod igitur erit in poteſtate cauſæ per ſe, non erit in poteſtate cauſæ per accidens. Minor eſt iam probata per ſuam definitionem, qua dicebatur quòd felicitas eſt operatio animi per uirtutem, &c. ergo concluſio noſtra eſt uera: & etiam idem declarat, cum dicit quòd operationes proficiſcentes à uirtute & ſecundum uirtutem ſunt dominæ & cauſæ effectrices ipſius felicitatis. Contrariæ uero, ſcilicet operationes ſecundum uitia, ſunt dominæ contrarij, ſcilicet infelicitatis, & miſeriæ, ut patet, & non eſt fortuna.

89 [Attestatur huic.] Secunda ratio ad idem probandum quæ ſumitur ex ſtabilitate felicitatis, & etiam ex dictis Solonis. Dicebat enim ſupra, ut nos retulimus, & quia felicitatem quiddam ſtabile, &c. Volebat enim Solon adeò ſtabilem eſſe felicitatem, ut compelleretur eam non ponere in uita propter uarietatem fortunæ. quapropter ſi a Solone concluditur quòd felicitas eſt quiddam ſtabile, tunc probatur, quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ. hoc pacto: Id quod eſt maximè ſtabile in rebus humanis non eſt ſitum in poteſtate fortunæ: ſed felicitas eſt maximè ſtabilis in rebus humanis: ergo felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ. Maior eſt clara, quia ea quæ ſunt fortunæ ſunt uaria, & mutabilia. Minor probatur ſic, Scientię in rebus humanis uidētur eſſe maximè ſtabiles. at uirtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ ergo felicitas quæ oritur a uirtutibus erit maximè ſtabilis. Maior iterum huius ſecundæ argumentationis eſt clara, quia ſcientiæ ſunt certiſſimæ, & de rebus neceſſarijs, quæ aliter ſe habere non poſſunt. Minor in qua uidetur dubium, probatur: ſed pro huiuſmodi declaratione ſciendum quòd rerum humanarum uel bonorū humanorum quædam attribuuntur corpori, quædam animæ. Corpori attribuuntur habitus naturales, & acquiſiti ad perficiendos tales habitus naturales, ut pulchritudo, ualetudo, robur, celeritas, aptitudo, dexteritas, & ſimilia: quæ cum ſint in corpore ab ipſa natura, perficiuntur ſtudio, & diligentia, aut exercitatione, aut aliter augentur ut arte gymnaſtica, arte equitandi, luctandi, & ſimiliter. Animo autem attribuuntur habitus intellectiui, qui ſunt duplices, aut ſpeculatiui, aut actiui, & morales: habitus uerò corporis habent per ſe cauſam ut corrumpantur, quia ſunt in corpore, & corpus corrumpitur per ſe, & ex conſequenti habitus qui ei inſunt. uerum habitus qui ſunt in animo corrumpuntur per accidens non per ſe, quia animus utitur inſtrumento corporeo; quod corrumpitur. Quapropter ſi corrumpitur habitus animi, non per ſe, ſed propter inſtrumentum corrumpitur: ergo per accidens. quæ uero corrumpuntur per accidens ſtabiliora eſſe uidentur quàm ea quæ per ſe: & ſic iam habemus quod ea quæ attribuuntur animo, ſtabiliora ſunt, quàm ea quæ corpori. Cum uerò duo attribuantur etiam animo, ſcilicet habitus ſpeculatiui, tum habitus actiui atque morales: reſtat uidere uter horum ſit ſtabilior: & uidebitur alter habituum eſſe ſtabilior à quo frequentius exeunt operationes, & circa quem magis uerſabitur. at huiuſmodi ſunt actiuæ uirtutes, & morales magis quàm ſcientiæ: ergo erunt ſtabiliores ſcientijs. hoc tamen uidetur uerum in homine ciuili, ſed fortaſſe non eſt uerum ſimpliciter. homo enim ſegregatus à multitudine, & penitus contemplatiuus magis uerſabitur circa contemplationem, quàm actionem, cum ſit paucis contentus: & ſuæ ſcientiæ magis tali inhærebunt, quàm operationes morales, & habitus tales. Sciendum eſt etiam quòd duplici modo conſiderari ſcientia poteſt. uno modo ut eſt concluſionis per demonſtrationem a ſua cauſa neceſſaria, & uerſatur circa materiam neceſſariam, & hoc pacto ſcientia eſt magis certa, & ſtabilior, quàm uirtus: alio modo ut eſt habitus in anima, & ſimili modo uirtus moralis eſt habitus in anima, & in eo quòd ſunt habitus ſunt æque in anima. Sed hoc pacto uidentur ſtabiliores in anima uirtutes morales, & actiui, quia frequentius exercemur ſecundum illas. res enim familiares, & negotia publica atque priuata magis nos exercent, & trahunt, quàm ſcientiæ, & uidentur

tur magis neceſſariæ ad uitam humanam & in his recte exercendis eſt opus uirtute morali: quare cum ſecundum has uirtutes magis exerceamur, & in ijs magis uerſemur quàm in ſcientijs, merito in nobis uidentur fieri ſtabiliores. Nam in ſcientijs cũ fiat intermiſſio, ſæpe fit maior obliuio, & ideo fiunt minus ſtabiles, quàm uirtutes illæ quarum fit exercitatio frequens. Præterea uirtus moralis conſiſtit principaliter in inclinatione appetitus, ut dicunt, qui obliuionem non ſuſcipit, & in ſexto huius inquit Philoſophus. Atqui nec habitus cum ratione ſolùm, ſignum erit quòd obliuio huiuſmodi habitus eſt, ſed prudentiæ non eſt. Prudentia autem, ut ſcimus, actiua eſt uirtus. ex his habemus probationem minoris, quòd & quomodo uirtutes ſunt ſtabiliores, quàm ſcientiæ; licet ſcientiæ ſint nobiliores. & ſic etiam habetur cũm felicitas proueniat à uirtute, quòd ipſa eſt res firma & ſtabilis, & quòd non eſt ſita in poteſtate fortunæ: quare non oportet ſpectare ad finem uitæ, ut dicamus aliquem eſſe felicem eo pacto quo uolebat Solon.

[Id igitur quod quæritur.] Cùm ſuperius probauerit Philoſophus quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ procedendo contra ſententiam Solonis, nunc etiam procedit contra eandem. & oſtendit quòd cum cauſa felicitatis ſit ſita in nobis: aliquis poteſt eſſe, & appellari felix dum eſt in uita, & per totam uitam, & id quod quæritur, id eſt, utrum ſit felix in uita, & per totam uitam, ſcilicet competet, & aderit ei. Hoc oſtenditur, quia ſemper: & ſi non ſemper cùm ſit homo, ſaltem maximè operabitur uel contemplabitur ſecundum uirtutem: quòd autem ita facere poſſit, probatur. Id quod habet in ſe habitum, operatur ſecundum illum habitum cùm uult: at felix habet in ſe habitum uirtutis, ergo operabitur ſecundum illum habitum quandocunque uoluerit. Quòd autem felix uelit ſemper operari ſecundum uirtutes, declarat Philoſophus, & dicit quòd operatur maximè ſecundum uirtutes præclariſſimas, quæ ſunt in ipſo. Delectatur enim mirum in modum operationibus ſuis, quia operando ſemper eſt felix. & percipit quòd uirtutes quæ ſunt in eo fruſtra eſſe uiderentur niſi operaretur: ſemper igitur uellet operari, & ſemper ferè poteſt, cùm habeat in ſe habitum, & uirtutem in poteſtate ſua. erit igitur felix per totam uitam uel ſemper, uel maximè operando uel cogitando ſecundum uirtutem. [Fortunamque.] Hac in parte Philoſophus affert ſucceſſiuè quinque ſententias quæ oriuntur ex dictis ſuis, & declarant naturam felicis. Prima eſt qua oſtenditur quòd felix poteſt eſſe per totam uitam ut non impediatur à fortuna, ſed eam feret pulcherrimè per omnia, quia habebit iſta tria per ordinem felix: erit uir bonus, atque ex eo quadratus, & ſine uituperatione. Felix eſt bonus, aliter non eſſet felix. eſt etiam bonus prudens, quapropter erit quadratus quomodocũque adueniat fortuna, quadratum reperitur in numero, in figura, & in corpore. numerus quadratus eſt ille qui reſultat ex ſeipſo in ſeipſum, ut quater quatuor conſtituunt ſexdecim etiam ipſa quaternitas eſt numerus perfectus. continet enim in ſe ſex numerum denarium ultra quem non propriè eſt numerus. nam reliqui ultra qui dicuntur numeri, ſunt replicationes priorum numerorum. continet autem vj. denarium numerum quaternitas, quia continet quatuor. iij. ij. j. quæ ſimul collecta conſtituunt decem. Figura quadrata eſt etiam perfecta figura: continetur enim quatuor lineis æqualibus, & habet quatuor angulos æquales: corpus quadratum eſt etiam perfectum corpus, ut eſt cubus: habet enim ſex ſuperficies quadratas æquales, quarum unaquæq; habet quatuor lineas & quatuor angulos, & quomodo cunque iaceat, ſemper ſtat rectus, & eodem modo, quia omnes eius partes ſunt æquales, ſimiliter homo felix ſemper ſe habet eodem modo, & propter uirtutes quas habet in ſe, retinet in omnibus æqualitatem quandam. Eſt igitur felix numerus quadratus: quia ut partes numeri quadrati ſunt ſimiles, & æquales: ſic operationes boni uiri in quacũque re & fortuna ſemper erunt ſimiles, & mediocritatem illam uirtutis ſemper ſeruantes. & ut numerus quaternarius continet in ſe omnem uim, & perfectionem

fectionem numeri! ſic uir bonus & felix continet in ſe omnes perfectiones uirtutis, quibus bene & rectè utitur in quacunque fortuna. eſt etiam felix ut figura quadrata & ut quadratum, quod habet quatuor lineas æquales,& quatuor angulos rectos. Vir enim bonus & felix non eſt uarius, & non uariatur à fortuna: ſed ſemper eſt æqualis & rectus. Eſt etiam corpus quadratum ueluti cubus: nam ut ille quomodocunque iaciatur ſemper ſtat rectus,ita uir felix in quacunque fortuna, ſtat æqualis,& rectus, & nunquã flectitur: ex hoc ſequitur quòd erit ſine uituperatione,& non faciet aliquid
92 indecorum,ſed generoſè,& conſtantiſſimè ſe habebit in quacunque fortuna. [Cum autem a fortuna.] Secunda eſt ſententia, qua magis diſtinctè ſe declarat. dicit enim quòd cum fortuna ſit proſpera aut aduerſa, & hæc ambo poſſint eſſe, aut parua, aut magna,declarat nunc de paruis moribus fortunæ, dicendo quòd parua in utranque
93 partem ſiue aduerſa ſint ſiue proſpera minimum habent momentum. [Grandia uero.] Tertia ſententia in qua loquitur de magnis & frequentibus moribus fortunæ in utranque partem. Sed ſi ſint magna & proſpera honeſtant felicitatem. illa enim quibus felix poteſt exercere facilè & expedire ſuas operationes, & uti illis pulcherrimè,condecorant felicitatem: ſed magnæ proſperitates ſunt huiuſmodi,ergo, &c. Notandum quòd diuitiæ de ſe non dicuntur propriæ bonæ aut malæ, ſed potius ſecundũ uſum poſſidentis uel utentis:ideo dixit uſus ſtudioſus &c.

94 [Sin aduerſa.]Quarta ſententia in qua oſtendit quòd magnæ aduerſitates impediunt uel lædunt felicitatem.Impedite enim uidentur operationes ipſius felicis.

95 [Attamen & in his.]Quinta ſententia qua uidetur moderari quartam,& tollere difficultatem ſi qua orietur ex præcedenti ſententia,dicit quòd etiam in aduerſitatibus elucet pulchritudo uirtutis,& uirtus felicis:nam ſi operationes,ſcilicet tam bonæ quàm malæ ſunt dominæ uitæ,id eſt talem uitam efficiunt,quales ſunt ipſæ,profecto nemo beatus & felix poterit fieri miſer ob calamitates:quia quiſquam non poteſt fieri miſer,niſi per uitia,ſi talia,id eſt operationes ſunt dominæ uitæ, ut oſtendimus, ſed felix ex aduerſis ſemper eliciet quid boni eſſe poteſt. Quòd ſi in Priami calamitates inciderit,non tamen erit beatus. Sunt qui faciunt differentiam inter beatum & felicem,ſcilicet quòd beatus ſit perfectè felix,& omnibus bonis præditus, ſcilicet animi,corporis & fortunæ:felix uerò poſſit eſſe ſine bonis externis, & quaſi dicat ſi quis felix inciderit in ærumnas Priami, quòd etiam remanebit felix cùm non faciat improba,ſed tamen non erit beatus,id eſt perfectè felix omnibus bonis.Itaque ſi nõ erit beatus,o Solon,incidens in maximas calamitates, ergo non erit felix? non ualet.Sed uidetur hic Philoſophus medium ponere inter miſerum & felicem:id eſt hominẽ qui non ſit nec felix:nec miſer:quaſi dicat,homo felix uel beatus nunquam poteſt eſſe miſer,ſed propter maximas & inuſitatas aduerſitates poterit deuenire, & fieri non felix uel non beatus,ſed non tamen miſer;quòd ſi efficietur non felix,hoc non erit facile & leui de cauſa,ſed maxima. At maximæ aduerſitates non ſæpe eueniunt hominibus, ſed raro ut Priamo euenit,unde in tam maxima hominum multitudine,& multis temporibus pauca exempla memorantur:quare ut poſſumus dicere in æſtate,ſunt calores, quamuis aliquando & rarò euenerint frigora: ſic poſſumus dicere ſine formidine aliquem felicem appellare in uita, quamuis aliquãdo felicibus maximæ aduerſitates euenerint,ex quibus,etſi non ſint ut anteà felices,non tamen ſunt facti miſeri,hoc autem accideret ſi deſperatione quadam laberentur in uitia.Quare ſi maxima de cauſa felicitatem amitteret,non facile nec breui tẽpore eam recuperaret,quia plurimis ei opus eſſet ad ipſam recuperandam. Quare felix non erit uarius ac leuiter mutabilis.

96 [Quid igitur obſtat.] Hac in parte Philoſophus concludit ſolutionem ſuam cõtra ſententiam Solonis,& affert deſcriptionem felicis,dicẽdo quòd cum hæc ita ſint, oſtendimus quid uetat dicere eum felicem qui operatur ſecundum uirtutem perfectã, & ſit externis bonis ſufficienter abundans:non etiam in quouis tempore, ſed in uita

perfecta

perfecta,id eſt,uel per totam uitam,uel accipiens longitudinem uitæ perfectam.Deinde ſi addenda eſt alia particula,ſcilicet ita uicturus,& congruè moriturus, hoc addetur partim ex conditione humanæ uitæ,& incertitudine futuri: partim etiam ut felicitas ſit omnino perfecta,& ex omni parte munita, & uidetur loqui de felicitate ciuile. Quare cùm hæc ita ſint,uiuentium eos,quibus hæc ſupradicta inerunt, dicemus beatos,non ſimpliciter,ſed ut nullo modo mutari poſſit,ſicut eſt in diuinis ſubſtantijs,quibus neceſſario ineſt felicitas. Hominibus uerò non neceſſario ineſt:quapropter & dimoueri poteſt ab habentibus, licet rarò & cum difficultate, præſertim felicitas quæ eſt actiua tantùm, & ſui ad ſeipſum: felicitas uerò ciuilis de qua uidetur præcipuè loqui,pro tanto magis poteſt amitti, quanto magis indiget bonis externis. Perfectam uirtutem,id eſt prudentiam,quæ eſt recta ratio,reliquarum.

[SECVNDVM rationem moriturus.]Id eſt non turpi morte, ſed conuenienter ſecundum anteactam uitam, ut moriuntur uiri fortes,uel naturali morte diſſoluti. 97

Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant. Cap. II.

FORTVNAM *autem poſterorum,amicorumq; omnium nihil conferre,longè ab amicitiæ finibus diſcedere. & opinionibus contrarium eſſe uidetur. Cum uerò multa ſint ea quæ eueniunt,uariasq; differentias habeant,& alia magis,alia minus conferant, in ſingula quidem ipſa diuidere prolixum, infinitum eſſe uidetur. ſat autem erit fortaſſe, ſi de his ipſis uniuerſaliter igitur, figuraq; dicetur. Vt igitur aduerſitatum earum* quæ beatis eueniunt aliæ pondus aliquod momentumq; habent ad uitã aliæ ſunt leuiores: ſic ſeſe habent & ea quæ circa amicos accidunt omnes. uiuentibus autem,an mortuis calamitas accidat multo magis refert,quam res nefandæ,graueſq; agantur, an in tragœdijs recitentur. animaduertenda eſt igitur differentia hoc etiam pacto. imò uerò conſiderandum forſitan eſt, ſi cuiuſpiam boni uel mali participes ſint defuncti. Videtur igitur etiam ſi quippiam ex his ad ipſos perueniat ſiue bonum ſiue contrarium: exile quid ac paruum, aut ſimpliciter aut illis eſſe. ſiquidem tantum ac tale ut neque beatos eos efficiat qui beati non ſunt, neque beatitudinem auferat à beatis. uidentur igitur tam proſperitates quàm aduerſitates amicorum, aliquid defunctis afferre. tale autem ac tantum ut nec felices haud felices: nec aliud quicquam huiuſmodi faciat.*

98 99 100 (* τῶ περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων.) 101

COMMENT.

FORTVNAM autem poſterorum.] Hoc eſt tertium capitulum huius tertij tractatus,in quo poſteaquam oſtendit quomodo in hac uita eſt felicitas,nunc oſtendit quomodo poſterorum fortunæ pertineant ad felices quæ declaratio eſt ſolutio dubitationis propoſitæ in præcedenti capitulo. Diuiditur autem hoc in tres partes. Primò oſtendit quod calamitates poſterorum & amicorum pertinent,uel redundant ad felices. Secundo quod calamitates ſiue fortunæ poſterorum & amicorũ pertinent ad mortuos,non tamen ut ad uiuentes. Tertio oſtendit quod fortunæ poſterorum,& conditiones ſiue malæ ſiue bonæ,aut non redundant ad mortuos,aut ſi perueniunt,tantum habent momenti ut defunctos ex miſeris reddant felices, uel ex felicibus miſeros: dicit autem in prima, quòd ea quæ ſunt aliena ab officijs amicitiæ non ſunt tribuenda felici:ſed dicere fortunas poſterorum,& amicorum nihil pertinere ad felices uidetur alienum ab officijs, & finibus amicitiæ: ergo non eſt dicendum quòd 98

nihil

nihil pertineant: eſſet etiam hoc contra communem opinionem hominum, qui tantum tribuunt amicitiæ, ut amicorum omnia uelint communia.

99 [Cvm uero multa.] In hac parte declarat qualia, & quæ ſunt illa quæ perueniũt ad felicem, ſi qua perueniunt ex poſterorum & amicorum fortunis, & dicit quòd declarare ſingula membratim diſtinguendo quæ, & qualia ſunt, & etiam gradus poſterorum, nimium longum, & quaſi infinitum uideretur: ſed utamur diſtinctione ut ante, diximus enim quòd ſi felix mutatur, mutari uidetur à magnis fortunis ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa, nam proſpera augent, aduerſa lædunt felicitatem: parua autem non mutant felicem. eodem modo dicemus de his quæ eueniunt poſteris amicis, aut affinibus ipſius felicis. aut enim ſunt proſpera, aut aduerſa: & iterum, aut magna, aut parua: à paruis non mutatur felix, à magnis mutatur, non tamen ita ac ſi ſibi euenirent

100 illa ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa. [Sat autem erit.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit, quo pacto calamitates poſterorum ad felicem perueniant, & quòd non ita ad eos mortuos ut ad uiuentes: & uidetur facere talem rationem, Mala quæ eueniunt felicibus uiuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos poſterorum calamitatibus magis differunt, quam differant ea mala quæ aguntur, & quæ recitantur inquam in tragœdijs. Nam illa dum aguntur, uehementer tangunt eos qui talia agunt uel patiuntur: dum autem recitantur non eo pacto pertinet: ergo bona & mala quæ eueniunt poſteris non eodem modo perueniunt ad felices uiuentes, ſicut ad mortuos. quaſi dicat, aduerſitates filiorum, & amicorum tangunt felices uiuentes ſatis, mortuos uero parum aut nihil.

101 [Imò uero.] Tertia pars huius capituli, in qua concludit quod proſperitates, & aduerſitates poſterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos: & ſi quicquam pertinent, non ita tamen ut felices non felices, aut non felices, felices facere poſſint, & cũ dicit, aut ſimpliciter, aut illis: intelligendum eſt quod fortunæ parum momenti felicibus quomodocunque ſint: & hoc ſimpliciter, quia fortunæ non ſunt de eſſentia felicitatis, uel ſi hoc uniuerſaliter ſumptum haberet dubium, quia magna uideantur afferre magnum momentum, ideo dicit uel ipſis ſcilicet mortuis, quia etiam illa quæ ſunt magna de ſe, ſunt illis parua uel nullius momenti.

101 Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius quàm laudabile. Cap. 12.

102 *His autem determinatis, de felicitate conſideremus: utrum laudabile quiddam ſit, an potius honorabile. Conſtat enim potentiam non eſſe. omne autem laudabile ex eo laudari uidetur, quia eſt affectum aliqua qualitate, & aliquo modo ſeſe habet ad aliquid. iuſtum enim, & fortem, & bonum omnino uirum, atq; uirtutem, ob opera laudamus, ac actiones. robuſtum etiam, idoneumq; ad curſum hominem & cæterorum quenq; ſimiliter laudamus, quòd affectus eſt aliqua qualitate, & ad bonum aliquod ſtudioſumq; refertur. id ita eſſe patet & ex deorum laudibus nam cum ad nos referuntur, ridiculæ ſanè uidentur. quod quidem ex eo fit, quia laudes (ut dicimus) per relationem efficiuntur. quòd ſi laus talium eſt: conſtat optimorum non eſſe laudem, ſed maius aliquid præſtabilius ue, quemadmodum & uidetur. Nam et deos beatos, feliceſq; dicimus: et uirorum etiam eos qui maximè ſunt diuini, et rerum bonarum ſimili modo. nemo nanq; felicitatem laudat, ut iuſtitiam. ſed ut diuinius quiddam præſtabilius ue, rem dicit eſſe beatam.*

103 *Videtur autem & Eudoxus rectè uoluptati primas defendiſſe partes. Id enim*

(uoluptatem

(uoluptatem inquam quæ quidem eſt bonum) non laudari: indicare putabat præſtabiliorem ipſam eſſe rebus laudabilibus uniuerſis: talem autem, Deum & ſummum bonum eſſe dicebat. ad hæc enim cætera uniuerſa referri. Etenim laus quidem uirtutis eſt hæc enim ad res honeſtas agendas idonei fiunt. commendationes autem operum ſunt ſimili modo: tam corporis, quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exacte diſcutere: magis ad eos forſitan pertinet, qui circa commendationes uerſantur: nobis autem perſpicuum ex ijs quæ diximus, fuerit, felicitatem ex ijs eſſe, quæ honorabilia ſunt & perfecta. Videtur autem ex eo ſic ſe habere, quia principium eſt. cætera enim gratia eius agimus omnes. principium uerò, cauſamq́ bonorum honorabile quiddam & diuinum dicimus eſſe.

COMMENT.

HIs autem determinatis.] Hic eſt quartus tractatus huius primi libri, in quo 101
Philoſophus poſteaquam declarauit dubitationes quæ pertinebant ad deſcriptionem felicitatis: nunc inueſtigat utrum felicitas ſit de numero bonorum laudabilium an honorabilium, & in qua parte animæ conſiſtit. diuiditur in duo capitula, in primo quærit utrum felicitas ſit bonorum laudabilium an honorabilium. In ſecundo docet in qua parte animæ conſiſtit felicitas: quanquam aliqui expoſitores dicant hoc pacto, tamen dicere etiam poſſemus quòd poſteaquam Philoſophus deſcripſit, & definiuit felicitatem, & declarauit nonnulla quæ ad eam definitionem pertinebant, & in definitione ſumpta ſit uirtus, de qua incipiet dicere in ſecundo libro: ideo in ſecundo capitu. huius tractatus uoluit diuidere potentias animi, & de ipſis tractare, quantum pertinebat ad moralem. Primum capitulum rurſus diuiditur in tres partes. In prima proponit id quod uult inquirere, ſcilicet utrum felicitas ſit bonorum laudabilium an honorabilium. In ſecunda oſtendit quòd felicitas non eſt de genere laudabilium. In tertia quod ipſa eſt de genere honorabilium: iam enim ſæpiſſimè dixit felicitatem eſſe bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte Philoſophus dicit quòd his hoc pacto determinatis, ſcilicet quæ dicta ſunt poſt definitionem felicitatis in ſuperiori tractatu tertio, ſcilicet de cauſa, & ſubiecto felicitatis, & de tempore in quo dici poteſt felix, uidendum qualis ſit felicitas, utrum bonorum laudabilium, an honorabilium. ſunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, ſcilicet potentiæ. tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non eſt autem de numero potentiarum, quia operatio non eſt potentia, felicitas eſt operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum, felicitas uero ſemper eſt bona. quare cùm non ſit de numero potentiarum uel facultatum, reſtat inquirendum utrum ſit de numero laudabilium an honorabilium, de quo magis eſt dubium, & ex hac inueſtigatione percipietur aliquid quod uidetur competere felicitati eo quo talis eſt. Notandum quòd bonorum quædam diuina, quædam humana. Humana rurſus, quædam ſemper determinata ad bonum, quædam indeterminata ut ſint ad utrumlibet, & dici poſſint, aut bona, aut mala, prout habentes utuntur, ut quædam potentiæ uel facultates, ut medicina, quæ dirigi poteſt ad interficiendum, & ſanandum: ars nauigandi ad exportandum utilia, & piraticam exercendam, & alia huiuſmodi, quorum de numero Philoſophus non uult eſſe felicitatem. & poſthabet hæc tanquam ſit aliquid per ſe notum. reſtant bona determinata ab bonum ſemper, & hæc iterum bifariã ſunt, aut per ſe, aut ob aliud: ob aliud, ut uirtutes quæ ſunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia: per ſe, ut operatio ſecundum uirtutem, id eſt ipſa felicitas quæ non eſt ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium, ut inferius oſtendet.

103 [OMNE autem laudabile.]Hæc eſt ſecunda pars in qua oſtendit quòd felicitas nō eſt de numero laudabilium,& hoc probat, primo ratione: poſtea autoritate Eudoxi. primo igitur dicit hoc pacto: id quod laudatur eſt affectum aliqua qualitate,& ordinatur, & refertur ad aliquid aliud bonum quod eſt præſtabilius ſe: ſed felicitas non eſt huiuſmodi:ergo felicitas non eſt de numero laudabilium. ponit autem exempla in habitibus animi,& corporis,& dicit quòd iſti laudantur, quia referuntur ad aliud, id eſt ad operationem. & quia per hos habitus bene operamur, ut iuſtū propter operationē iuſtitiæ:robuſtum,quia cum ſit natura talis poteſt exercere opera robuſti hominis:uelocem,quia poteſt uelociter currere,quapropter iſti habitus laudantur, quia referuntur ad actiones.quòd ſi laus eſt eorum quæ referuntur,rerum optimarum nō erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur,ut ex habitibus,tum animi, tum corporis oſtendit Philoſophus declarat etiam id exemplo ſubſtantiarum ſeparatarum,quas deos appellat:hi enim,dicit Philoſophus, ridiculi uidentur ſi laudantur eo modo quo laudari homines ſolent ſequeretur enim quod ordinarentur,& referrentur ad aliud. & referremus hoc pacto Deum ad nos,id eſt faceremus eum ſimilem nobis: non ergo laudatur eo pacto Deus, ſed honoratur, id eſt, etiam ipſa felicitas eſt de numero honorabilium,quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus. Felicitas eſt optimum,& ſummum quoddam: ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei connenire uidetur:dubitatur,quia non uidetur uerum quod dij,id eſt,ſubſtantiæ ſeparatæ non laudantur,ſed præſertim ipſe Deus noſter, cum Dauid & alij prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem Dei. Dicendum igitur quod bifariam poſſumus loqui de Deo.Aut eo pacto quo ſolemus laudare homines,ſcilicet quod non uincatur à cupiditatibus: aut quod agat aliquod bonum redundans ad ipſum tanquam ſe perficiens hoc enim fieri non debet,cum nulla perfectione indigeat Deus,& ſit ex omni parte perfectus:nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt. Ineptum enim uidetur,dicit Philoſophus.Alio modo dicimus eum eſſe laudandum,quia agit bona in nobis, & eſt cauſa efficiens bonorum omnium quæ habemus: & hoc pacto laudandum Deum prophetæ dicunt ut auctorem noſtri boni & benefactorem noſtrum,ut grati & memores beneficiorum quo ad fieri poteſt uideamur.ſic enim laudantes pro acceptis bonis gratias agere uidemur. uel dicere poſſumus quòd Deus laudatur ut cauſa efficiens non ut finalis.Eſt enim finis ultimus ad quē omnia referuntur ſine controuerſia.

104 [VIDETUR autem.] Probat autoritate Eudoxi quòd felicitas non eſt de numero laudabilium.Dicebat enim Eudoxus uoluptatem eſſe ſummum bonum, & probat hoc pacto,Omne bonum humanum,aut debet laudari,aut honorari.at uoluptas eſt bonū, & non laudatur:ergo eſt bonum honorabile: ſed bonum honorabile eſt ſummum bonum,ergo uoluptas eſt ſummum bonum.Non enim refertur ad aliud,ideo non laudatur:uerum hæc trite diſcutere uidetur pertinere ad oratores,dicit Philoſophus. Notandum quòd Philoſophus probat modum arguendi ipſius Eudoxi,non tamen probat opinionem ſuam, ſcilicet quòd uoluptas ſit ſummum bonum quæcunque ſit illa ſiue turpis ſiue honeſta. oſtendet enim poſtea quòd ſumma uoluptas ſequitur & comitatur felicitatem tāquam umbra corpus.

105 [NOBIS autem.]Hæc eſt tertia pars in qua, concludit quòd felicitas eſt de numero honorabilium & perfectorum, quia eſt principium, id eſt cauſa, & cauſa finalis cuius gratia omnia facimus. uocatur autem principium,quia eſt cauſa principaliſſima agibilium,& quod primū eſt in intentione.Vnde Philoſophus in libro Phyſicorum dicit quòd finis eſt cauſa cauſarum, quia ut ita loquar,neceſsitat omnes alias cauſas & à nulla neceſsitatur: dicitur autem principium, quia nos mouet ad operandum,& eſt primum in intentione: finis autem dicitur,quia eſt ultimum in executione, ad quod omnes actiones diriguntur: nec eſt abſurdum ꝙ idem diuerſis reſpectibus dicatur principium & finis.

De

De duplici animæ parte ac uirtutis diuiſione. Cap. 13.

C V M *autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfectam ſit ope* 106
ratio: de uirtute conſideremus oportet. Hoc enim pacto melius for
taſſe de felicitate etiam contemplabimur. Videtur autem & is qui
uere ciuilis eſt, circa hanc maximè elaborare. uult enim ipſos ci-
ues bonos efficere, legibusq́; obtemperantes. atque horum exemplum legumla-
tores tum Cretenſium, tum Lacedæmoniorum habemus, & ſi qui alij tales fuere,
quòd ſi hæc conſideratio ciuilis eſt facultatis, conſtat inquiſitionem hanc perin
de ut ab initio propoſuimus ac inſtituimus fore. De uirtute autem humana conſi
derandum eſt. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus humanam: uir
tutem uerò humanam dicimus non eam quæ corporis eſt, ſed eam quæ animæ, &
felicitatem enim operationem animæ dicimus. Quæ cùm ita ſint patet ipſum ciui 107
lem aliqua ex parte de anima ſcire oportere, quemadmodum & eum qui curatu-
rus eſt oculos, totumq́; corpus, de ipſis ſcire oportet: & eo magis, quo facultas
ciuilis honorabilior eſt, atque præſtabilior medicina. Elegantes etiam medici
multa planè circa cognitionem corporis tractant. & ciuilis igitur ipſe de ani-
ma contempletur oportet. horum autem gratia & quoad ſatis eſt ad ea quæ hic
quæruntur. nam ulterius exactiusue conſiderare: maius eſt opus, difficiliusue 108
fortaſſe quàm ea quæ proponuntur. dicuntur autem, & in externis ſermonibus
aliqua de ipſa ſufficienter, & utendum eſt ipſis. Vt partium eius aliam ratione 109
uacare: aliam rationem habere. atque nihil in præſenti refert diſtinctæ ſint hæ
perinde atque corporis partes, & omne partibile: an ratione quidem ſint duæ,
re uerò ſeiungi non poſſint, ut in circunferentia ſeſe habent concauum, & conue
xum. Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis eſt et uegetatiua. Lo
quor autem de ea quæ cauſa eſt, ut id quod ipſam habet, nutriatur, incrementaq́; 110
ſuſcipiat: talem enim animæ potentiam, in uniuerſis quæ nutriuntur quiſpiam po
ſuerit, & in fœtibus, & hanc eandem etiam in perfectis. eſt enim magis conſo-* ἐνὶ ἐν τοῖς
num rationi hanc eandem quàm aliquam aliam ponere. Huius igitur uirtus com ἐμβρύοις.
munis quædam, & non humana uidetur. Nam hæc pars & potentia in ſomnis ui 111
detur maximè operari: bonus autem & malus minimè in ſomno diſcernitur: qua
propter inquiunt à miſeris felices in dimidio uitæ nihil diferre. hoc autem rectè
accidit. ſomnus enim otium eſt animæ tam ſtudioſæ quàm uitioſæ, niſi parumper
motuum perueniant aliqui: atque ita modeſtorum meliora, quàm quorumuis ui-
ſa fiant. Sed de his quidem hactenus, & nutriendi potentia, cum expers ſit huma-
næ uirtutis, omittenda eſt. Videtur autem & alia quædam eſſe natura animæ ua- 112
cans ratione, aliqua tamen ex parte particeps rationis. Continentis enim & in-
continentis rationem idq́; animæ quòd rationem habet laudare ſolemus, rectè
nanq́; & ad optimas res inuitat. in ipſis autē et aliud quid præter rationē ineſſe
uidetur, quod quidem repugnat, reſiſtitq́; rationi. Nam ut diſſolutæ corporis

partes,ſi ad dexteram mouere uelis,in ſiniſtram feruntur:ſic plané fit & in anima.ad contraria enim incontinentium appetitiones feruntur. uerum in corporibus quidem cernimus ea quæ ad contrariam partem feruntur:in anima uerò non cernimus.fortaſſe autem non minus & in anima putandum eſt eſſe aliquid præter rationem,quod huic aduerſatur & obuiat: dicere uerò quo modo eſt diuer-
113 *ſum,nihil refert.Videtur autem & hoc rationis(ut diximus)particeps eſſe. paret enim in ipſo continente rationi: & in temperante ac forti magis forſitan ei dem obtemperat.omnia enim in illis ſunt conſona rationi. Pars igitur animæ ra*
114 *tione uacans.duplex eſſe uidetur.Vegetatiua nanq; nullo modo rationis eſt particeps.ſed cupiendi uis,& omnino appetendi, rationis eſt quodam modo particeps,ea ratione qua obedit ipſi atque obtemperat. ſic & patris, & amicorum: & non ut rerum mathematicarum, dicimus rationem habere, hanc autem partem ratione uacantem rationi obtemperare:admonitiones,& increpationes,&*
115 *cohortationes etiam indicant.Quòd ſi oporteat hanc quoque partem dicere ra*
116 *tionem habere:duplex & ea pars erit quæ rationem habet.& una quidem pro-*
117 *prie & in ſeipſa.altera uero ut is qui obtemperat patri. Diuiditur autem & uirtus hac differentia.Virtutum enim alias intellectiuas, alias morales dicimus eſſe:ſapientiam quidem & prudentiam & ſagacitatem, intellectiuas: liberalitatẽ autem & temperantiam, morales. nam cum de moribus cuiuſpiam loquimur: non ſapientem illum aut ſagacem, ſed mitem aut temperantem dicimus eſſe. laudamus autem & ſapientem ob habitum. at habituum eos qui laudabiles ſunt uirtutes appellare ſolemus.*

COMMENT.

106 CVM autem felicitas.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius quarti tractatus in quo poſtquam inuenit felicitatem eſſe de numero bonorum honorabilium, & hoc ſibi competere ueluti quædam proprietas, nunc quærit in qua parte animæ ſit ipſa felicitas, cum dixerit eam eſſe animi operationem: & hoc etiam facit ut incipere poſſit docere de uirtutibus quæ ſumptę fuere in definitione felicitatis: uirtutes autem percipi non poterant niſi prius diſtinguerentur potentiæ animæ quantũ pertineret ad moralem ob cognitionem uirtutum, de quibus incipiet docere in ſecundo huius,ut partes definitionis allatæ de felicitate perfectè cognoſcantur. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat Philoſophus quòd eſt conſiderãdum de uirtute,ut melius percipiatur felicitas,& de anima aliqua ex parte,& tantum,quantum pertinet ad ciuilem uel moralem pro cognitione ipſarum uirtutum. In ſecunda diuidit animam in partes ſuas.In tertia diuidit uirtutes ſecundum partes,id eſt potẽtias animæ.Dicit autem in primis quod ad hanc ſcientiam pertinet conſiderare de uirtute:probatur. Si ad hanc ſcientiam pertinet conſideratio felicitatis, pertinet etiam
21 conſideratio uirtutis:at primum eſt,ergo & ſecundum.Item ad ciuilem ſcientiam pertinet conſideratio de uirtute,ſed hæc eſt ciuilis ſcientia, ergo &c. Etenim cum felicitas definiatur quòd eſt operatio animi per uirtutem,& partes definitionis ſint dilatandæ & declarandæ ut antea dixit, & uirtus ſit una pars maxima ipſius definitionis non incongrue eſt uidendum de ipſa uirtute, ut cognitis partibus melius cognoſcatur totum,id eſt definitio felicitatis conſtituta ex talibus partibus: & hoc ſpectat ad hominem

nem ciuilem quia maxime laborat circa uirtutem ut ciues bonos efficiat, ſicut Minos circa Cretenſes, & Licurgus circa Lacædemonios fecit. Curam enim adhibuerunt ut uirtutibus, & bonis moribus inſtituerent ciues: ſed cum de felicitate humana quæratur, de uirtute etiam humana eſt perquirendum non corporis, ſed animi, quæ eſt propria hominis: corporis enim alijs quoq; animalibus uidetur eſſe communis.

[QVAE cum ita ſint.] Cum uirtus ſit in animo tanquam accidens in ſuo ſubiecto, profectò de ſubiecto uirtutis, id eſt ipſa anima, eſt aliqua ex parte conſiderandum, dicit Philoſophus, à ciuili. Eſt enim uirtus ſanitas animi introducenda in animo, ſicut ſanitas corporis in corpore. at cum medicus uult introducere ſanitatē in oculo uel in toto corpore, conſiderat oculum, & corpus: multo magis debet conſiderare de animo qui uult introducere uirtutē, id eſt ſanitatē in animo. [HORAM autem gratia.] Oſtendit Philoſophus quatenus à ciuili ſit perquirendum de ipſa anima, ſcilicet nō ſimpliciter, ſed aliqua ex parte, & quatenus pertinet ad hanc moralem materiam, & ad cognoſcendum ſubiectū uirtutum, diſtinguendo potentias animæ, ut cognoſcamus in quibus ſunt uirtutes, & non ulterius. Eſt enim trita diſcuſſio alterius ſpeculationis: pertinet nanque ad librum de anima iſtorum gratia, ſcilicet uirtutum & morum. 107 108

[DICVNTVR autem de ipſa.] Hæc eſt ſecunda pars in qua incipit diuidere animā in partes ſuas: & affert primo unam diuiſionem, poſtea aliam. dicit autem quod iſta ſunt antea dicta de anima in externis ſermonibus: quaſi dicantur de ipſa alibi, ſcilicet in libro de anima, & etiam in externis ſermonibus. Sciendum quod cum Ariſtoteles multos libros compoſuiſſet: in duo genera illos diuiſit: & eorum quoſdam appellauit ἀκροαματικοὺς, id eſt, dignos auditu, & tales ſunt libri eius ſummo ordine compoſiti ad tradendam doctrinam, ut libri Dialecticæ, moralis, naturalis, & Metaphyſicæ Philoſophiæ: aliud eſt genus eorum qui facti ſunt extra ordinem illum gratia petentium, ut ſunt nonnulla opera ad Alexandrum, & quædam eius carmina, & ſimilia quæ appellat externa, quia non continentur in illo ordine doctrinæ. quare multa ſunt dicta de anima in externis ſermonibus, inter quæ & iſta, quòd animæ pars quædam rationalis, quædam irrationalis, quæ quidem partes potentiæ ſunt: & utrum differant re & ſubiecto, an ratione tantum, non refert impræſentiarum quærere, & tamen innuit differre ratione, non autem ſubiecto, cum ponit exemplum de concauo circumferentiæ, ſiue circuli, & conuexo. & uidetur etiam hic tangere Platonem latenter, pro quo eſt animaduertendum quòd duplex eſt opinio de potentijs animæ. Plato dixit eas diſtingui non ſolum ratione, ſed etiam ſubiecto. itaque aliā eſſe in corde, aliam in cerebro, aliam in hepate collocauit, id eſt rationem in cerebro, iraſcibilem in corde, concupiſcibilem in hepate poſuit, ut in Tuſculanis refert etiam Cicero. Verum hæc membra diuerſa ſunt ſubiecto ut patet: Philoſophi uero ſententiam eſt, quòd animæ partes ratione tantum differant, non ſubiecto, id eſt ut idem illarum eſſet unumq; ſubiectum anima ipſa, & eſſentia animæ: differrent autem, & diſtinguerentur ratione, ſicut concauum, & conuexum in circunferentia circuli, ubi ratio conuexi alia eſt à ratione concaui: re autem & ſubiecto ſunt idem in ipſa circunferentia, ſicut aſcenſus, & deſcenſus in ſcala, & ſimilia. Hanc ſententiam ſequitur doctor ſubtilis, qui etiam uult affectus proprios non differre re à ſubiecto, ſed tantum ratione, & idem dicit de potentijs animæ, quæ ſententia eſt ualde ſubtilis. ſed intelligendum quòd Plato non locauit eam in uarijs membris, ac ſi anima eſſet in partes diſtracta, & diuiſa, & eius una pars eſſet in cerebro, & alia & cætera: ſed intellexit quod potentiæ animæ, quia principaliter exercebant operationes ſuas per illa membra tanquam per inſtrumenta, ideo erant quodammodo affixæ illis: uerum intellectus ipſe non dicitur eſſe in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, ut dicit Philoſophus in libro de Anima. [PARTIS autem.] Diuiſa eſt anima in partem rationalem, & irrationalem, nunc ſubdiuidit partem irationalem: 109 110

tionalem: & cùm eſſet diuidenda in uegetatiuam & ſenſitiuam, accipit ſtatim partē uegetatiuam: ſenſitiuam poſtea ſumet inferius. oſtendit autem in primis uegetatiuā non eſſe propriam hominis duabus rationibus: illa pars animæ ſine potentia non eſt propria hominis quæ eſt commune omnibus animantibus: at pars uegetatiua eſt huiuſmodi, ergo &c. debet ergo remoueri à potentijs proprijs hominis, quia in illa nullo modo conſiſtet uirtus humana, nec etiam ex conſequenti felicitas.

110 [COMMVNIS.] Scilicet non tantum homini, ſed omnibus animatis, & in cunctis quæ nutriuntur, ut plantę, ut embriones, ut animalia perfecta. embrio uidetur eſſe animal, cum eſt ſubſtantia animata ſenſibilis, ſed eſt imperfectū ad huc animal.

111 [NAM hæc aīæ pars.] Secunda rō. id non eſt propriū homini quo homo, nec bonus, nec malus dicitur, ſed ex operationibus talis partis animæ homo non dicitur, nec prauus, nec bonus: ergo talis operatio non erit propria homini, nec ex conſequenti potentia à qua prodit illa. Maior patet: minor declaratur à Philoſopho, quia per ſomnum in quo hæc maximè operatur, ſcilicet potentia uegetatiua, non dicitur bonus homo uel malus. Ideo bene dixerunt antiqui felices à miſeris in dimidio uitæ tēpore nihil differre. & dicit hoc rectè afferri, quia ſomnus eſt otioſitas animi: per otioſitatem uerò animi nihil diſcernitur, nec uidetur differre ſtudioſus à prauo. poſt hæc affert moderationem quandam eius quod dixit, ſcilicet felicem non differre ab inſelici in ſomno: & dicit quòd fertè differunt in hoc, quia cùm utrìq; in dormiendo indeant ſomnia: felix habebit optima ſomnia, miſer econtrà. ſolent enim ſomnia fieri ſimilia operationibus: & hæc eſt differentia, licet parua. Notandum quòd ſomnia bonorum ſunt meliora ſomnijs uitioſorum, quia ſomnia fiunt à motione ſenſuū, nam externi ſenſus mouentur ab obiectis in ijs: & illi motus perueniunt uel eorum obiectorum ſpecies ad internos ſenſus, & repræſentantur in ſomnis, & mouetur uis cogitatiua: interdum etiā ipſa ratio. ſic igitur meliora erunt ſomnia felicium: quia ſenſus repræſentant ea quæ ſuſceperunt. ſuſceperunt autem meliora ex rebus feliciū: ergo &c.

112 [VIDETVR autem.] philoſophus ſuperius diuiſit partes animæ in rationalem, & irrationalem: poſtea ſubdiuiſit ipſam irrationalem, cuius duas diximus eſſe partes, ſcilicet uegetatiuam & ſenſitiuam. iam de uegetatiua dixit, eamque poſthabuit, quia nullo modo in ea poteſt eſſe humana uirtus, & eſt omnino irrationalis: tunc uerò ſumit alteram partem irrationalē, id eſt ſenſitiuam, & dicit quòd eſt quędam alia natura, & ſpecies irrationalis, quę differt à ſuperiore, quia illa ē irrationalis penitus, hæc etiam eſt irrationalis de natura ſua & eſſentia ſua, tamē quoquo modo particeps rationis. oſtendit autem primò quod eſt irrationalis. Id quod repugnat rationi eſt irrationale: ſed in anima eſt aliquid repugnans rationi: non eſt autem pars uegetatiua, quia iam illa poſthabita eſt, ſed appetitus ſenſitiuus: ergo in anima erit appetitus ſenſitiuus irrationalis pars, & potentia. quòd autem ſit aliquid tale in anima repugnans rationi, probat Philoſophus exemplo continentis & incontinentis. nam in utroq; eſt ratio, & eſt etiam quod aduerſatur rationi. uerùm in continente ratio uincit. In ipſo incontinente uincitur ab appetitu: & dicit quòd ita ſit quandoq; in anima ſicut in corpore quando habet aliqua mébra læſa: tūc enim talia membra feruntur in partem oppoſitam, & non in eam quam uellet ægrotus: ita ſit, dicit Philoſophus, in anima, præſertim incontinentis, ubi eſt talis pars repugnans rationi, ergo irrationalis: ſed in corpore quidem talis repugnantia uel inobedientia magis patet, quia ſubijcitur ſenſui, in anima autem magis latet: ſed quomodo illa differant, non oportet nunc determinare, quia ſufficit habere tale exemplum ad percipiendum quod eſt in anima pars repugnans rationi, & ideo irrationalis, id eſt appetitus ſenſitiuus. [VIDETVR autem & hoc.] Nunc oſtendit Philoſophus quòd hæc pars ſenſitiua uel appetitiua cum ſit natura irrationalis, tamen quoquo modo dicitur particeps rationis,

113

ex eo quòd paret rationi: ut in homine continente apparet, in quo, etſi appetitus pugnet cum ratione, tamen cedit tandem rationi: ſed hoc magis apparet in homine temperato uel forti, in quibus ſine ulla repugnantia ſtatim pars appetitiua obtemperat rationi. temperatus enim habitum iam habet, per quem facile operatur ſecundum rationem, & non repugnante appetitu, quem aſſueſecit obedire rationi, adeò ut ſemper ſit paratus ei obtemperare: continens uerò non habet adhuc habitum uirtutis, ſed diſpoſitionem: & quamuis in eo etiam appetitus obtemperet rationi tamen cum difficultate, & non ſine pugna. appetitus igitur eſt una pars irrationalis de natura ſua quæ tamen dicitur particeps rationis inquantum eſt obtemperans rationi.

[Pars igitur.] Nunc Philoſophus colligit ex ſupradictis, & concludit quòd hæc eſt diſtinctio animæ irrationalis, ſcilicet duplex: alia eſt pars uegetatiua penitus expers rationis & hæc poſthabita eſt à Philoſopho: alia eſt ſenſitiua quæ uocatur appetitiua, ut in ſecundo de Anima dicit Philoſophus ſcilicet ſi ſenſitiuum ineſt, & appetitiuum etiam ineſt. Hæc autem uis, dicit Philoſophus, eſt quodammodo particeps rationis, non quòd in ſe habeat rationem, ſed inquantum eſt obediens rationi, & hoc modò apparet quòd ipſa non habet in ſe rationem per eſſentiam, ſed ut patris, & amicorum, id eſt habet ratione, quæ eſt in alio: ueluti filium dicimus habere rationem patris quando obtemperat patri: & ſuſcipit in ſe rationem quam aſſignat ſibi pater & imponit, & filius obtemperat conſilio patris, uel amicus admonitionibus & conſilijs amici ſui. Notandum quòd hæc non dicitur particeps rationis ex eo quod habeat in ſe rationem, uel ita ſuſcipiat in ſe ut fiat rationalis. nam ſic mutaret naturam, & eſſentiam ſuam, quod eſt abſurdum: ſed intelligendum eſt quòd ſicut filius obtemperans prudentiæ patris, dicitur quoquo modo particeps prudentiæ: & cæcus qui uidentem hominem ſequitur, dicitur quoquo modo uidens, & particeps uiſus: ſic appetitus ſenſitiuus dicitur particeps rationis eo quòd eſt obtemperans rationi. Notandũ quòd ſagaciſſima natura quæ non proficiſcitur ab extremo ad extremum ſine medio, hanc partem appetitiuam collocauit inter uegetatiuam, quæ eſt penitus irrationalis, & intellectiuam, quæ eſt penitus rationalis. Hæc autem eſt media, & uidetur conuenire cum uegetatiua inquantum eſt irrationalis per eſſentiam, & cum intellectiua inquantum eſt particeps rationis, id eſt obtemperans rationi eo modo quo diximus. Mathematicarum duplex eſt ratio quantum ad hoc propoſitum ſpectat. Vna qua incitamur ab amicis, uel à patre, uel ab alijs conſulentibus nobis: & talis dicitur perſuaſiua, cuius dicimur eo modo participes cùm ei obtemperemus, ſicut appetitiua dicitur particeps rationis cùm ei obtemperat. Alia eſt demonſtratiua, & neceſſaria & in parte rationali per eſſentiam, id eſt intellectum, quæ cogit nos aſſentiri ueritati, ut faciunt mathematici afferentes ſuas demonſtrationes neceſſarias. Illa autem prior de qua loquitur Philoſophus eſt perſuaſiua circa res agendas, & non circa ſperandas, & ſuadet aſſentiri, & non cogit.

[Hanc autem partem.] Probat eandem ſententiam, ſcilicet quòd illa irrationalis pars eſt particeps rationis quoquo modo, & hoc probat ex ſigno, quia ſi hoc non eſſet, id eſt non haberemus in anima partem unam aptam ad obtemperãdum rationi, ſuperfluæ eſſent omnes admonitiones, & increpationes: ergo uidetur aliqua eſſe talis ut ſit apta parere rationi: non eſt uegetatiua, ut diximus. non enim admonetur ut nutriat, aut non nutriat, quia agit ſemper officium ſuum ſecundum curſum naturæ ſuę: non eſt etiam ratio, quia ea de natura ſua ſemper imperat, & non dicitur rationem parere rationi. eſt ergo uis appetitiua, ut diximus, quæ poteſt perſuaderi.

[Quod ſi oporteat.] Hac in parte Philoſophus alio modo affert hanc eandem diuiſionem. ſi quis enim dixiſſet, ô Ariſtoteles, tu dicis quòd irrationalis eſt duplex, ſcilicet uegetatiua, & appetitiua: & poſtea dicis quòd appetitiua poteſt quoquomodo dici rationalis: melius eſſet ponere hanc ſub parte rationali, dicendo quòd rationalis

nalis

nalis eſt duplex, id eſt quòd quædam eſt rationalis per eſſentiam, quædam per participationem. dicit Philoſophus quòd nihil refert utrum uelimus ponere iſtam partẽ quæ eſt obtemperans rationi ſub illo membro quod dicitur rationale, & tunc diuidamus hoc pacto, quòd partium animæ quędam eſt irrationalis, quædam rationalis. rationalis eſt duplex: quædam per eſſentiam talis, quædam non per eſſentiam, ſed per participationem talis, & eodem rediјt ſententia, quia poteſt collocari ſub irrationali, ex eo quòd eſt irrationalis natura: ſub rationali, ex eo quòd eſt particeps rationis per obedientiam: nec eſt abſurdum quòd diuerſis reſpectibus ſub diuerſis membris locetur

[Dividitvr & uirtus.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua diuidit uirtutes
117 ſecundum partes animæ quarum ſunt habitus. nam per diuiſionem partium animæ inuenit ſubiecta uirtutum, in quibus ſunt ipſæ uirtutes, & bene proceſsit. Inuenit autem duas partes animæ humanæ in qua eſt ratio, & id quod obedit rationi. ideo uidetur anima humana collocari media inter ea quæ ſunt penitus ratio, ut ſubſtantiæ ſeparatæ, & ea quæ ſunt omnino expertia rationis ut bruta, & plantæ, & huiuſmodi. ſunt igitur animæ humanæ partes duæ, ſcilicet ratio, & appetitus ſenſitiuus. hac diuiſione ſtante diuidit Philoſophus uirtutes, & dicit quod earum quædã dicuntur intellectiuæ uel rationis, quædam morales uel morum. intellectiuę ſunt in rationali parte per eſſentiam, id eſt in intellectę, morales uero ſunt in parte quę obedit rationi, id eſt in appetitu ſenſitiuo: & declarat has uirtutes inter ſe differre, quia cum uolumus aliquem laudare de moribus, non dicimus illum eſſe ſapientem, ſed fortem uel temperatum: cum autem uolumus aliquem laudare in ratione, & de intellectu, non dicimus illum temperatum uel fortem, ſed ſapientẽ. ergo illæ ſunt uirtutes morales. hæ intellectiuæ. quòd autem communi nomine debeant appellari uirtutes, dicit Philoſophus, quia ea quibus homines laudantur, uel omnes habitus qui laudari ſolent ſunt uirtutes: ſed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur: ergo omnes illæ ſunt communi nomine appellandæ uirtutes, & in nomine conuenerunt. differunt poſtea, quia aliæ ſunt uirtutes morales, aliæ intellectiuæ. Notandum quod bene diſtinguuntur uirtutes ſecundũ potentias animæ: nam cum quælibet uirtus ſit perfectio eius cuius eſt uirtus, oportet ut perfectio æquetur ei cuius dicitur eſſe perfectio: uirtutes ergo æquabuntur illis potentijs quarum ſunt perfectiones: ita ut ſicuti diuiduntur & diſtinguuntur animæ potentiæ, ita uirtutes diuidi & diſtingui debent. Notandũ quòd Philoſophus ut dixit pro quanto ſpectat ad hoc propoſitũ, diuiſit potentias animæ, ut ex tali diuiſione poſsit diſtinguere uirtutes, & collocare eas in proprijs potentijs animæ tanquã in ſuo ſubiecto, cũ uirtutes ſint accidentia, quæ per ſe ſtare nõ poſſunt. Quapropter diſtinxit potentias animæ dupliciter, id eſt in partem rationalem, & irrationalem. Irrationalem rurſus in partem penitus irrationalem, id eſt in uegetatiuã, & in aliam natura irrationalem, participatione tamen rationalem, id eſt appetitiuam rationalem. item potentiam diuiſit dupliciter. In partem penitus rationalem, id eſt intellectum, & in partem rationalem participatione, id eſt appetitiuam, quæ poteſt cadere ſub utro membro diuiſionis. In intellectu poſuit uirtutes intellectiuas ut ſapientiam, prudentiam, & cætera. In appetitu ſenſitiuo poſuit uirtutes morales, ut temperantiam, & cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM, LIBER II.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. Cap. I.

CVM autem uirtus ſit duplex, intellectiua inquam atque mora 1
lis. Intellectiua quidem plurimum ex doctrina generatio-
nem habet, & incrementum: quapropter experientia indi-
get, temporeq;. Moralis autem ex conſuetudine compara- ἠθικὴ, ἀπὸ
*tur. unde & * nomen habuit tale. ex quo patet nullam fie-* τοῦ ἔθους.
ri uirtutem morum in nobis natura. Nihil enim eorum quæ 2
ſunt natura aliter aſſueſcit, ut lapis cui quidem natura competit ferri deorſum: nunquam aſſueſcet ferri ſurſum: neque ſi milies ipſam aſſuefaciendi cauſa quiſpiam ſurſum proijciet. ſimili modo nec ignis ferri deorſum: nec aliud quicquã
aliter quàm ſibi natura competet, aſſueſcet. neque igitur natura, neque præter 3
naturam in nobis uirtutes efficiuntur, ſed idonei quidem ad ipſas ſuſcipiendas ſu
mus natura. ſuſcipimus autem ipſas atque perficimur per conſuetudinem. Præ 4
terea eorum quæ in nobis fiunt natura: potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes. quod quidem in ipſis ſenſibus intueri licet. Non enim ex eo quia uidimus uel audiuimus ſæpe: ſenſus accepimus. Sed contrà habentes, uſi ſumus: non uſi, accepimus. ut uirtutes accepimus operati prius, quemadmodum & in artibus: quæ nanque poſteaquàm didicerimus facere oportet: ea facientes diſcimus. ædificatores etenim ædificantes, & citharœdi, pulſantes citharam fiunt: pari modo iuſta agentes iuſti, & modeſta modeſti, fortiaq; fortes efficimur.
Teſtatur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri ſolet. Legum nanque latores ipſos 5
ciues aſſuefacientes, bonos efficiunt: atque omnis quidem legum latoris hæc eſt uoluntas. qui uero non bene id faciunt, peccant. atque hoc ipſo reſpublica bona à mala republica differt. Inſuper ex iiſdem & per eadem omnis uirtus & ars ſimiliter & fit, & corrumpitur. ex eo nanque quia pulſant citharam: & boni & mali fiunt citharœdi. ſimili ratione & ædificatores, & cæteri omnes. nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia male, mali fiunt ædificatores &
fabri. Quod niſi ita ſeſe haberet, non eſſet opus docente: ſed omnes boni fierẽt 6
aut mali. ſic igitur & in uirtutibus res ſeſe habet. agentes enim ea quæ ſunt in commercijs hominum, alij iuſti, alij iniuſti fiunt. agentes etiam ea quæ ſunt in ter

ribilibus rebus, timereq́; aſſueſcentes, aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim temperati ac mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo planè quia hoc in ipſis aut hoc modo uerſantur. Atque (ut breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus ſimilibus fiunt. Quapropter tales quaſdam operationes reddere oportet. ipſarum nanque differentias habitus ipſi ſequuntur. non igitur parum, ſed plurimum: quin potius totum refert, ſic an non ſic homines ab adoleſcentia conſueſcant.

COMMENT.

1 CVM autem duplex ſit uirtus.] In primo libro Philoſophus inuenit finem ultimum hominis, qui ſummum eſt bonum atque felicitas. & poſtquam inuenit, & definiuit quid ſit, & in eius definitione accepit uirtutem loco differentiæ, & dixit quòd ad perfectiorem intelligentiam eius definiti, ſcilicet ultimi finis & felicitatis, oportet declarare partes in definitione poſitas: ideo nunc docet in hoc ſecundo libro de ipſa uirtute in genere, ut perfectius & clarius cognoſcamus ipſum ſummum bonum iam definitum, ſiue ſit effectus uirtutis, ſiue ſit aliquid quod eſt cauſa uirtutũ. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. ſecundum tria principaliter conſideranda de ipſa uirtute, de qua ipſe eſt tractaturus: ut poſito fine ſicuti diximus, & definito partes definitionis eluceſcant. & media ipſa quæ ſunt uirtutes, quibus poſſumus ut boni ſagittarij attingere illum finem. Eiuſdem enim eſt conſiderare de termino, & de ijs quæ ad illũ terminum ferunt. Sed cùm primo oporteat ſcire rem eſſe: iam patuit uirtutem eſſe. habeatur igitur notitia cauſarum illius, de quibus etiam perfectè habebimus ſi eſt, deinde quid res eſt: deinde ſi res illa non eſt ſimplex, quotuplex eſt. Philoſophus in primo tractatu huius libri conſiderat cauſas à quibus emanat uirtus. In ſecundo aſſignat definitionem uirtutis ut habeatur quid ipſa ſit. In tertio diuidit uirtutem in ſpecies ſuas ut ſingulæ percipiantur. Primus tractatus diuiditur in quatuor capitula. In primo conſiderat à quo profluit uirtus. In ſecundo quales operationes ſunt à quibus fit uirtus. In tertio circa quæ uerſetur moralis uirtus. In quarto quomodo ex operationibus ſtudioſis generatur uirtus. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima reſumit Philoſophus diuiſionem uirtutis, quam fecit in ultimo præcedentis libri afferendo duplicem uirtutem, ſcilicet intellectiuam, & moralem; & oſtendit differentiam illarum non ex ſubiecto, ut fecit antea, ſed ex cauſa. qua differentia oſtenſa relinquit intellectiuam uirtutem tractandam in ſexto huius, & exequitur de morali. Niſi enim allata differentia eſſet, uideretur quòd utriuſque eſſet una eademq́; danda doctrina, & ſimul in eiuſdem libris. oſtendit igitur primo differentiam uirtutis intellectiuæ qua differt à morali, quia comparatur & augetur in nobis ex doctrina, & dicit plurimum, quia etiam fieri poſſit ex inuentione, quamuis rari ſint, & admodum pauci qui facere poſſint. Ideo magis & ut plurimum acquiruntur per doctrinam, & à docente. Ideo experientia indigent & tempore, ſiue inuentio, ſiue doctrina ſit. Doctrina non accipitur tantum ut eſt à docente, ſed ut eſt ordinatus proceſſus à principijs uel cauſis ad concluſiones, & effectus: uel econtra ab effectibus ad cauſas: quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet originem à ſenſibus ſiue per uiſum, ſiue per auditum, & reliqua: omnis enim noſtra cognitio ortum habet à ſenſu, ut inquit Philoſophus. Deinde affert modum quo generatur moralis uirtus, in quo differt ab intellectiua. Et dicit quòd ea generatur ex conſuetudine, unde etiam habuit nomen, quod ad uerbum græcum referendum eſt. quia mos & cõſuetudo latinè non uidetur conſonare ut ἦθος & ἔθος apud Græcos, quaſi dicat, moralis uirtus fit ex conſuetudine, quod etiam nomen indicat, quia dicitur quaſi conſuetu-

dinis

dinis uirtus apud Græcos. Quapropter cum ambo hæc genera uirtutum oriantur ex diuerſis cauſis, meritò differunt inter ſe ob ea quæ diximus: uerum differunt etiam alijs, quæ nunc eſt opus afferre. Dubitatur utrum tales differentiæ poſitæ ſint differentiæ iſtarum uirtutum, nam intellectiua uirtus uidetur etiam fieri ex conſuetudine,& moralis experientia: quare conſuetudo, & experientia non uidentur facere talem differentiam ſi ambo competunt utrique uirtuti,ſcilicet intellectiuæ, & morali. Dicendum eſt breuiter quòd Philoſophus loquitur hic de cauſis per ſe iſtarum uirtutum. Virtus intellectiua, etſi uideatur oriri quoquomodo etiam ex conſuetudine, eſt per accidens & concurrit per accidens: conſuetudo uero & experientia per ſe. Ad uirtutis uero moralis generationem econtra concurrit conſuetudo per ſe experiẽtia per accidens. Differunt etiam conſuetudo,& experientia, quia conſuetudo fit in nobis: non enim poſſumus conſuetudine percipere uel acquirere, niſi nosipſos exerceamus: experientia fieri poteſt in alijs,& experientia extra nos: & in alijs facta poſſumus percipere, & addiſcere,& acquirere nobis uirtutes intellectiuas, uelut in arte medicinæ experientia in aliis quòd omne rhabarbarum purgat choleram &c. [Ex quo patet.] Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli, in qua incipit docere de uirtute morali. & animaduertendum quòd Philoſophus incipit à magis notis nobis notiores autem ſunt nobis morales uirtutes quàm intellectiuæ. Incipiendum autem à magis notis nobis ut antea dixi: oſtendit autem à quo profluit & fit uirtus. Si enim à conſuetudine oritur, ergo non à natura, oportet enim inuenire cauſam effectiuam eius uel earum uirtutum. nam cùm uideamus uirtutes antea non eſſe in nobis,& poſtea fieri,neceſſe eſt eas prouenire ab aliqua cauſa effectiua: quarum cum multæ cauſæ eſſe poſſe uideãtur,affert duas tãtũ,& earũ alterã dicit nõ eſſe,ſcilicet naturã alterã dicit eẽ.ſ.cõſuetudinẽ,& operã noſtrã. nã de cauſa uniuerſali, & principaliſſima quæ eſt Deus,nũc nõ loquitur,quia loquitur de cauſis propinquis. fortunam autem,& caſum ponere cauſam uirtutum uidetur abſurdum, cùm ſint cauſæ per accidens, ſicuti oſtenſum eſt antea, cum dicebatur fortunam non eſſe cauſam felicitatis. relinquitur ergo quod ſint à natura uel à conſuetudine ex opera noſtra, quæ uidentur cauſæ propinquæ,& per ſe,uerum non ex natura: ergo ex opera noſtra,& conſuetudine. quod autem non ſint nobis à natura, probat Philoſophus. Nullum eorum quæ inſunt alicui à natura poteſt aliter aſſueſci uel immutari conſuetudine: at conſuetudine fiunt homines ex non ſtudioſis ſtudioſi, & mutari poſſunt, & aliter aſſueſcere: ergo uirtutes non inſunt nobis à natura. Maior oſtenditur exemplo lapidis & ignis. nunquam enim aſſueſcerent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. Notandum quòd Philoſophus uidetur etiam hoc afferre propter Socratem & Platonem,qui dixere uirtutes ineſſe nobis à natura, cum anima creetur ab opifice ſummo cum omnibus uirtutibus tam practicis quàm ſpeculatiuis, quas non amittit anima ſed earum obliuiſcitur quando uenit in hoc corpus, poſtea exercitatione & conſuetudine redeunt in mentem, non acquiruntur denuo, adeò ut non ſit noua quædam acquiſitio, ſed reminiſcentia quædam huic ſententiæ aduerſatur Philoſophus,& ideo affert conſuetudinem cauſam uirtutis. [Nec igitur natura nec præternaturam.] Hac in parte Philoſophus infert unum ex ſupradictis,quod appellat correlarium,& oſtendit quòd etſi uirtus non ſit in nobis inſita à natura, tamen non eſt etiam in nobis præter naturam, quia habemus aptitudines & potentias ad illas ſuſcipiendas ab ipſa natura. nã uirtutes ſunt ut in ſubiecto in anima: Deus autem creauit animam cum tali natura & aptitudine ut poſſit ſuſcipere uirtutes tanquam formas in ſua materia. Nam omnis materia habet aptitudinem propinquam ad ſuam formam ſuſcipiendam naturaliter, non enim poſſet aliter ſuſcipere formas quas ſuſcipit. nos igitur à natura habemus uires & potentias ſuſcipiendi uirtutes tanquam formas per conſuetudinem, quæ eſt illa quæ facit ut has uirtutes quas habere poſſumus,habeamus. Notandum quòd

id quod ſuſcipitur in aliquo habet ſubiectum proprium, in quo eſt uis paſſiua per quã ſubiectum tale poteſt ſuſcipere talem rem: uirtutes autem ſuſcipiuntur in parte aliqua animæ, quæ habet talem uim ſuſcipiendi, idcirco diſtinguuntur ſecundum uires & potentias ſuſceptiuas: uariæ ſunt uires & potentiæ, uariæ etiam uirtutes: & tales uires dantur animæ à Deo, & ideo inſunt nobis à natura uirtutes uerò comparantur conſuetudine non præter naturam, quia habemus aptitudinem naturalem, quam ſi non haberemus, tunc uiderentur eſſe uel fieri in nobis præter naturam. & hoc idem intelligendum non ſolum de uirtutibus moralibus, ſed etiam intellectiuis. [PRAETE-
4 REA eorum quæ in nobis.] Hæc alia ratio ad probandum idem, ſcilicet quòd uirtus moralis non efficitur à natura, ſed à conſuetudine. dicit enim quod in ijs, quæ inſunt nobis natura, prius habemus potentiam operandi, deinde operamur, ut exemplo ſenſuum patet: prius habemus uim uidendi, poſtea uidemus. In uirtutibus moralibus fit econtra: prius operamur, & per conſuetudinem operandi acquirimus habitus, per quos deinceps & facile & bene operamur, & dicit quòd ita fit in uirtutibus moralibus ſcilicet ſicut in artibus. quas per operationes acquirimus, ut in pulſatione citharæ, & fabricatione patet. deinde per illas artes facile operamur, & rectè ſecundum eas: & omnia quæ dicuntur hic de moralibus, poſſunt accommodari intellectiuis.

5 [TESTATVR hoc.] Tertia eſt ratio ad eandem ſententiam probandam, ſcilicet quòd uirtus generatur à conſuetudine teſtimonio legumlatorum, qui cupiendo ciues ſuos bonos efficere, non relinquunt hoc naturæ, ſed condunt leges quibus ponunt præmia bonis, pœnas uerò malis, ad hoc ut ciues ſe exerceant in bonis operationibus, & ſic acquirant bonos habitus, id eſt uirtutes, & fiant boni: & hoc eſt propoſitum omnium qui uere ſunt latores legum, & ueræ legis. quòd ſi aliquando hoc non ſequitur, eſt error legis uel legumlatorum, & talis reſpublica non eſt bona. Vnde &̃ Plato eas
6 leges eſſe negabat, quæ non eſſent bonæ. [INSVPER ex eiſdem.] Hæc eſt quarta ratio ad probandam eandem ſententiam, & poſthabeamus hic expoſitores quoſdam qui aliter diuidunt hoc capitulum, & hunc textum. Dicit ergo Philoſophus. Si uirtus ſicuti etiam ars generatur & corrumpitur ex eiſdem, ſcilicet operationibus in genere, tamen uario modo ſe habentibus profectò non uidetur procedere à natura: at primum eſt, ergo & ſecundum. Hoc oſtendit Philoſophus exemplis. nam pulſatio citharæ eſt una operatio in genere quæ dupliciter & contrario modo fieri poteſt, ſcilicet bene & male. at ex bona pulſatione oritur ars pulſandi bona: ex mala uero corrumpitur talis ars & in ædificationibus eodem modo, & in alijs artibus. ſimiliter fit in uirtutibus: generantur enim ex eiſdem operationibus genere, & corrũpuntur ex eiſdem, diuerſo tamen modo ſe habentibus. nam operationes bonæ & malæ conueniũt in genere ambæ enim ſunt operationes: differunt poſtea, quia diuerſo modo ſe habent. bonæ enim rectè ſe habent, malæ autem econtra: & ſic patet quòd ex eiſdem genere operationibus generantur & corrumpuntur uirtutes, & hoc exemplo iuſtitiæ & fortitudinis oſtendit Philoſophus. Quæ cum ita ſint, manifeſtum eſt quod operatio eadem genere ſe habet ad oppoſita, quia poteſt bona & mala fieri, & ideo ſunt à nobis, & ex noſtra conſuetudine, quia operatio naturæ non ſe habet ad oppoſita, ſed unus motus eſt is qui fit ſecundum naturam. Ex iiſdem ac per eadem, ſcilicet genere. nam operationes circa idem ſubiectum, ſiue bonæ ſiue malæ, ſunt eædem genere: licet differant poſtea per bene & male. & notandum quòd Philoſophus intelligit hic corrumpi uirtutem, non ſolum quia corrumpatur habitus iam acquiſitus uirtutis, ſed etiam cùm introducitur uitioſus habitus.

7 [QVAPROPTER.] Ex ſupradictis infert duo quæ appellantur correlaria. Primum eſt quòd poſteaquam habitus fiunt non à natura, ſed ab operatione & conſuetudine noſtra, eſt animaduertendum quales operationes exerceamus: quia habitus acquiruntur

quiruntur ſimiles operationibus noſtris : ſecundum eſt, quod non parum imò totum refert adoleſcentes hoc uel illo modo aſſueſcere. nam ex bona aſſuetudine oriuntur in eis uirtutes, ex mala autem uitia: & hæc eſt ſententia Platonis, ut alibi oſtendit Philoſophus. Circa prædicta multæ ſunt quæſtiones, & primum dubitatur utrum uirtutes ſint à natura: cuius dubitationis ſolutio conſiſtit in hac diſtinctione, ſcilicet quòd naturale eſt duplex: unum quod opponitur uiolento, alterum quod opponitur ſiue diſtinguitur contra uoluntarium, & id quod ſponte fit. hac diſtinctione ſtante poſſumus reſpondere quòd uirtutes ſunt a natura, & non ſunt à natura. A natura ſunt uirtutes, & naturales nobis, ſcilicet ex eo quòd opponitur uiolento quaſi eſt naturalis nobis ipſa uirtus, quia non eſt res uiolenta nobis & contra naturam, ſunt enim potentiæ omnes a natura in nobis, quibus poſſimus acquirere ipſam uirtutem. non ſunt a natura, & naturales nobis ex eo quòd naturale opponitur uoluntario. nam licet uirtutes & operationes ſecundum ipſas fiant a principijs naturalibus, tamen ſponte proficiſcuntur ab ipſa uoluntate, cuius motus liber eſt ad omnem differentiam. natura autem ad unam tantum differentiam mouet, & in hoc uidetur opponi uoluntariè, quia ſiue uelis ſiue nolis ſuo naturali operatur, ut ignis ſemper fertur ſurſum, lapis deorſum de natura ſua. hoc pacto non dicuntur uirtutes eſſe in nobis a natura. ſi enim ſic eſſet, omnes eſſent ſtudioſi: ſed generatur uirtus ex operationibus frequentibus, quæ ſiunt per electionem, quæ electio procedit a uoluntate. ſic igitur uirtutes oriuntur ex noſtra operatione, & conſuetudine, & non a natura, & ſi potentias habemus a natura quibus poſſimus eas acquirere. Dubitatur item circa id quod dicit Philoſophus, quòd ex operationibus generantur uirtutes. hoc nõ uidetur uerum tali ratione: Nulla res magis perfecta oritur a minus perfecta: ſed uirtutes ſunt magis perfectæ operationibus, quæ ipſas præcedunt: ergo ex ipſis non uidentur generari. dicendum quòd ſemper aut equale ab æquali, aut minus perfectum a magis perfecto producitur, nihil enim poteſt agere ultra uires ſuas: uerum fieri aliquid bifariam conſiderari poteſt, aut ut totum & omnino, aut aliqua ex parte, ab operationibus proficiſcuntur uirtutes, ſed non tantum ab illis, unde illæ operationes non ſunt totalis & integra cauſa, ſed eſt ibi recta ratio imperans appetitui, & ponens mediocritatem, ita ut illa ſimul cum operationibus ſit totalis cauſa producendi ipſas uirtutes. quare ad argumentum dicendum quòd uerum eſt: ſed tamen non eſt abſurdum quòd aliquid perfectius oriatur a minus perfecto, quã do illud minus perfectum non ſit cauſa & principium totale illius quod producitur, ſicut in uirtutibus euenire uidetur reſpectu operationum. Quæritur item, an uirtus unica operatione poſſit acquiri: & concluditur quod pluribus operationibus eſt opus ad uirtutem acquirendam, propter circunſtantias quæ uariant operationes, & debitæ circunſtantiæ requiruntur neceſſario, ut in tertio magis patebit. quæritur etiam cũ actus ſint externi & interni, a quibus oriatur uirtus: & concluditur, quòd non ab externis neceſſario, ſed ab internis actibus & operationibus generatur uirtus. externi actus tantum indicant & oſtendunt uirtutem: interni uero, qui reddunt appetitum obtemperantem rationi, propriè faciunt ipſam uirtutem.

Quòd uirtus ab exceſſu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes. Cap 2.

CUM autem præſens tractatio, non contemplationis ſit (ut cæteræ) gratia, nõ enim ut ſciamus quidnam ſit uirtus: ſed ut efficiamur boni, conſyderamus (nam nulla ipſius eſſet utilitas) de actibus quonã modo ſint agendi, conſyderare, neceſſe eſt. Hi nanque ſunt authores, ut tales quidam ipſi habitus fiant quemadmodum diximus. Agere igitur ra- 8 9
tione

ὑπερκείσθω *tione recta, cōmune eſt, & * ſupponatur. poſterius autem de ipſo dicetur: et quid*
10 *eſt ipſa recta ratio, & quomodo ad cæteras ſeſe habet uirtutes. Illud autem an-*
teà confiteamur oportet: omnem ſermonem qui eſt de rebus agendis: figura et nō
exactè fieri debere, quemadmodum & ab initio diximus. rationes inquam ut ma
teria poſtulat, ſemper eſſe efflagitandas. Actiones autem, & ea quæ proſunt.
nullam habent ſtabilitatem, quemadmodum neque ſalubria. atque cùm talis ſit
ſermo uniuerſalis, multo minus is ſermo certitudinis habet, qui de ſingulari-
bus eſt. nam neque ſub artem, neque ſub præceptionem ullam cadunt. Sed o-
portet ipſos agentes ea ſemper conſyderare, quæ ad tempus accommodantur:
11 *quemadmodum & in medicina fit, & in gubernandi etiam arte. Verum & ſi*
præſens ſermo talis eſt ut diximus, enitendum eſt tamen opem ac auxilium fer-
ἔνδεια καὶ *re. Primum igitur hoc contemplemur oportet: res iſtiuſmodi tales eſſe, ut **
ὑπερβολή. *ab exuperatione defectioneue corrumpantur, ut in uiribus uidemus, ac uale-*
tudine fieri. nam pro rebus obſcuris, claris indicijs utamur oportet. exupe-
ratio nanq; laborum, defectioq; uires corrumpunt. ſimiliter potus, cibiq; exu-
perantes atq; deficientes ualetudinem auferunt: moderati uerò faciunt, augent,
& conſeruant. Sic igitur & in fortitudine, ac temperantia, cæteriſq; uirtutibus
res ſeſe habere uidetur. qui nanq; cuncta fugit, atq; formidat, neq; quicquam ſu
bire, perferreq; patitur: is timidus fit. qui nihil omnino timet ſed aggreditur om
nia: is audax nimirum efficitur. ſimili modo qui uoluptate omni potitur, nec ex-
cipit ullam: intemperans. qui cunctas fugit, perinde atq; agreſtes homines, in-
ſenſatus euadit. etenim tam temperantia quàm fortitudo ab exuperatione quidē
12 *& defectu corrumpitur: a mediocritate autem conſeruatur. At enim non ſolum*
ortus & incrementa, corruptioneſue ex eiſdem & ab eiſdem efficiuntur: ſed &
operationes in eiſdem etiam erunt. Nam et in cæteris quæ ſunt manifeſta magis,
res ita ſeſe habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia cibi quàm mul
torum laborum tolerantia, comparantur: & robuſtus ipſe multum ſumere cibū,
& multos labores tolerare maximè poteſt. Sic fit & in uirtutibus ipſis. nam ab-
ſtinendo a uoluptatibus efficimur temperati: & facti iam temperati, maximè ab
ipſis poſſumus abſtinere. idem & in fortitudine fit. Etenim aſſueſcendo formido-
loſas res parui pendere, ſubireq; ipſas atque perferre, fortes euadimus: factiq;
fortes maxime res formidoloſas poterimus ferre.

COMMENT.

8 CVM autem præſens tractatio.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tra
ctatus, in quo poſtquam ſuprà oſtendit uirtutem generari in nobis non à na-
tura, ſed a conſuetudine & actionibus noſtris: nunc declarat quales ſint illæ
actiones, quibus efficitur ipſa uirtus. diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In
prima proponit quòd & quomodo uidendum eſt de actibus. In ſecunda oſtendit, qua-
les actus efficiunt uirtutem, & quales corrumpunt. In tertia oſtendit de actionibus
quæ fiunt poſt habitum acquiſitum, ſcilicet quòd ſunt ſimiles illis quibus comparatus
eſt habitus. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quòd cum præſens opus, id eſt in-

tentio

tentio & finis principalis huius doctrinæ moralis,non ſit cognitio tantum,quemadmo dum eſt in cæteris, id eſt in ſcientijs ſpeculatiuis, quarum finis eſt tantum cognitio, ſed huius finis ſit actio, qua efficimur boni, neceſſarium eſt uidere de actibus qualiter debeant fieri.nam quales ſunt actus tales habitus fiunt. Notandum quod finis ſcientię moralis differt à fine ſcientiæ ſpeculatiuæ.nam ſpeculatiuæ eſt tantum cognitio: moralis eſt duplex, ſcilicet cognitio & actio. uerum cognitio eſt finis minus principalis, actio principalior.

[Agere igitur.] Oſtendit Philoſophus in genere quomodo debent fieri actus,& operationes ſtudioſæ,ſcilicet quòd debent fieri ſecundum rectam rationem,id eſt prudentiam:& hoc eſt commune præceptum, & conuenit omnibus actionibus bonis. oportet autem illud præſupponere tanquam conceſſum, quia non eſt locus probandi impræſentiarum:ſed in ſexto huius declarabitur quid eſt recta ratio,id eſt prudentia, & quomodo ea ſit infuſa in omnibus alijs uirtutibus tanquam ſal in epulis, ſine qua nulla eſſet uirtus,& ubicunque ipſa prudentia adeſt,eſt cauſa ut cætera ſint uirtutes tales.Notandum quòd actus noſtri poſſunt eſſe boni & mali propter diuerſas circunſtantias & qualitates quæ illis ineſſe poſſunt, & illæ circunſtantiæ, a quibus noſtri actus qualitatem accipiunt,determinantur ab homine prudente, qui dijudicat quæ circunſtantia reddat actum bonum,& quæ malum. 9

[Illud autem antea.] Oſtendit modum procedendi in hac doctrina tradenda de actibus noſtris,qui modus eſt perſuaſiuus,& ab effectibus,& demonſtratione,quia: & non propter quid,ut in primo libro ſæpius dixit. materia enim uirtutum & res agibiles non eodem modo ſe habent,etiam ſi in uniuerſali ſumantur, de quibus magis uidetur quòd eodem modo ſe habere,& non permutari deberent, quòd ſi in uniuerſali ſunt mutabiles,& uariæ,multo magis eueniet hoc in ſingularibus & in ſingulis actibus quia ſingularia non cadunt ſub aliqua arte, & certa regula. Sunt enim uaria, & aliter atque aliter ſe habent,ut patet in his quæ dicuntur ſana & effectiua ſanitatis, quæ nō ſunt ſemper talia ut efficiant ſanitatem propter uaria tempora, & ætates, & complexiones uarias. Afferemus tamen eam doctrinam quam patitur ſubiecta materia. 10

[Primum igitur.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtendit quales actus efficiunt uirtutem,& quales corrumpunt eandem:& dicit quòd actus qui ſunt in medio inter exceſſum & defectum,efficiunt & conſeruant uirtutem: exceſſus & defectus corrumpunt eandem & introducunt habitus uitioſos:& probatur hoc pacto,Omne illud quod corrumpitur extremis,generatur & conſeruatur à medio:ſed uirtus corrumpitur extremis:ergo generatur,& conſeruatur a medio. Maior declaratur exemplo uirium & ſanitatis.Minor exemplo fortitudinis & temperantię,ut patet in textu. Notandum quòd magna eſt ſimilitudo quantum ad hanc partem inter corpus,& animam.nam ut corpus habet uires & robur,& huiuſmodi tanquam uirtutes,& ſanitatē: tanquam felicitatem:ſic animus habet uirtutem tanquam uires,& felicitatem tanquā ſanitatem.hæc autem in utroq; generantur a medio,corrumpuntur ab extremis.Philoſophus autem attulit exemplum habituum & uirium quæ ſunt in corpore, tanquā notius: inſenſatus non eſt appellandus talis qui eſſet ſummè caſtus, uirginali ſcilicet caſtitate,quia fugit uoluptates ſecundum rectam rationem:agreſtis uerò & inſenſibilis ſine recta ratione. 11

[Etenim non ſolùm ortus & incrementa.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in 12
qua affert aliam ſententiam talem quòd ijdem actus profluunt ab habitu,ſiue uirtuoſo ſiue uitioſo:ijdem inquam ex quibus generatus eſt talis habitus: ſicut fit in habitibus corporis,ita etiam in habitibus animi: ſed in habitibus corporis ita fit ut tales operationes ſint poſt habitum quales fuerunt ante habitum, ex quibus ille habitus factus eſt:ergo ita fiet in habitibus animi,tales enim erunt operationes poſt habitum, quales fuere illæ ex quibus eſt generatus. Notandum ꝙ Philoſophus uidetur hic affer

re aliam ſententiam a ſuperiore.prius enim probauit quòd omnis uirtus oritur ex me dijs actionibus:hic autem oſtendit quòd tales operationes erũt poſt uirtutem,quales fuerunt ante uirtutem , quales inquam fuerunt illæ ex quibus generata eſt uirtus, uel etiam dicere poſſumus ꝙ hic probat etiam ſuperiorem ſententiam hoc pacto.Ex tali bus operationibus oritur uirtus , quales ſunt illæ quæ prodeunt a uirtute poſt habitũ acquiſitum:ſed operationes prodeuntes a uirtute, poſt habitum acquiſitum conſiſtũt in medio:ergo ex medijs operationibus oritur uirtus.dubitatur,quia non uidetur uerum ꝙ actus qui fiunt ante habitum & poſt habitum ſint ijdem ut ſint eiuſdẽ ſpeciei : uerum aliquid dicitur eſſe idẽ,aut genere,aut ſpecie,aut numero. Idem de genere nõ eſt hic intelligẽdum,quia eſt modus nimis latus. omnes enim actus hoc pacto ſunt ijdem,& conueniunt in genere morũ.Ijdem etiam numero eſſe nõ poſſunt actus qui an tecedunt habitũ,& actus qui fiunt ab habitu,& ſequuntur poſt ipſum.relinquitur ꝙ ta les actus ſi ſunt ijdem,ut dicit Philoſophus,ſint eiuſdẽ ſpeciei:& hoc non uidetur uerũ nã agere ſtudioſè & non ſtudioſè differunt ſpecie.at agere poſt habitũ uirtutis,eſt age re ſtudioſè.agere uerò ante habitum uirtutis, eſt agere non ſtudioſè: ergo iſta differũt ſpecie.& nõ ſunt eadem ſpecie,ut ait Philoſophus. dicendum ꝙ actus, & operationes quę pręcedunt,& ſequuntur habitus,ſi cõſiderentur ex parte ſua,id eſt ipſarũ actionũ. ſunt eiuſdẽ ſpeciei.Nam reddere depoſitũ,& hoc fieri ante habitum iuſtitię acquiſitũ & poſt habitum,eiuſdẽ eſt ſpeciei,& duę tales actiones ſunt eędẽ ſpecie.ſi uerò conſiderentur ex parte agẽtis non ſunt eiuſdẽ ſpeciei.nam altera fit a nõ ſtudioſo, altera a ſtudioſo:& ſic ſoluitur dubitatio.nã Philoſophus dicit ꝙ tales actus ante & poſt habi tum ſunt idem, intelligit ex parte actionũ, ſcilicet ꝙ ſunt eiuſdem ſpeciei & rationis.

Quòd uirtus moralis ſit circa uoluptates ac triſtitias. Cap. 3.

13 *ATQVI ſignum habituum ſit oportet ea uoluptas quæ ipſis actionibus aduenit, & identidem dolor. Qui nanque a corporis abſtinet uoluptatibus:ſi hoc ipſo gaudet,temperãs eſt:ſin moleſtè fert, intemperans.Rurſus qui pericula ſubit & gaudet:aut ſaltem non dolet , fortis: qui uerò dolet,timidus eſt.moralis nanq; uirtus circa uoluptates,*
14 *doloresq; uerſatur.Ob uoluptatem enim res improbas agimus:ob dolorem uerò res poſthabemus honeſtas . Quapropter homines ab ipſa ſtatim adoleſcentia (ut inquit Plato)ita inſtitutos eſſe oportet,ut ijs gaudeant,doleantq;,quibus, gaude*
15 *re dolereq; oportet.hæc eſt enim educatio,ac eruditio recta.Præterea ſi uirtutes ſunt circa actiones atque effectus,omnem uerò effectum,et actionem omnem,uoluptas ſequitur aut dolor:uirtus ob idipſum etiã circa uoluptates,doloreſq; uerſatur.indicant id ita eſſe & pœnæ:quippe cùm per ipſos fiant dolores. ſunt enim*
16 *medicamenta quædam:medicamenta uerò per cõtraria fiunt. Præterea omnis habitus animi (ut & anteà diximus) ad ea et circa ea naturam habet, a quibus deterior meliorq; efficitur.at ob uoluptates doloreſue, praui habitus fiũt: ex eo ſanè quia perſequuntur homines atque fugiunt , aut quas & quos non oportet , aut cùm oportet, aut quemadmodum non oportet aut quot modis alijs a ratione talia definiuntur . Quapropter & ſunt qui definientes : uirtutes* affectuum ipſas inquiunt eſſe uacuitates.tranquillitateſue quaſdam: ſed non rectè : quia ſimpliciter dicunt, & non addunt , ut oportet. & quando oportet, & cætera quæ*

* ἀπαθείας τινὰς καὶ ἠρεμίας.

addunrur.

adduntur. uirtus ergo talis ſupponitur circa uoluptates atque dolores, opti-
marum eſſe rerum actiua: uitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipſis
& ex his etiam manifeſtum. Nam cùm tria ſint ob quæ quiſpiam expetit, hone-
ſtum, utile, iucundum: & tria illis contraria ob quæ fugit, turpe, inutile, atq; mo
leſtum: bonus quidem uir circa hæc omnia rectè agit. malus autem peccat: & ma
ximè circa uoluptatem. Hæc enim & communis eſt animalibus, & omnia quæ in
expetitionem cadunt comitari uidetur: quippe cùm & honeſtum, & utile uidea-
tur eſſe iucundum. Præterea cunctis unà cum hominibus ab ipſis incunabulis eſt 17
enutrita. quapropter arduum eſt hunc affectum inſitum uitæ extrudere. Iudica- 18
mus etiam & actiones ipſas alij magis alij minus, uoluptate atque dolore. idcir-
co totum ipſum negotium circa hæc eſſe. neceſſe eſt non enim parum eſt ad actus
bene, aut malè, gaudere aut dolere. Difficilius eſt etiam (ut Heraclito placet) uo- 19
luptati repugnare, quã iræ. at circa difficilius ſemper et ars fit et uirtus, id enim
quod in hoc efficitur bene. præſtabilius eſt. quare propter hoc etiam circa uolu-
ptates doloresq; totum negotium eſt: & ipſius uirtutis & ciuilis etiam faculta-
tis, qui nanq; bene his utitur, bonus erit: qui uerò malè, malus. Dictum ſit igitur
uirtutem circa uoluptates, doloresq; uerſari: et ex quibus fit, ab ijs ipſis augeri: et
cùm nõ eodem modo fiunt corrumpi, et circa illa etiã operari ex quibus ex orta.

COMMENT.

ATQVI ſignum habituũ.] Hoc eſt tertium capitulum huius primi tractatus, 13
quod uariè accipitur ab expoſitoribus. quidam dicunt quòd in hoc capitulo oſtenditur circa quæ uerſatur moralis uirtus, & diuidunt ipſum in tres partes. In prima oſtendunt ꝙ uirtus uerſatur circa uoluptates & dolores ex parte operationum. In ſecunda oſtendunt idem ex parte habituum, id eſt uirtutis. In tertia oſtendunt idem ex parte hominis, & talis eſt eorum ordo, quidam alij dicunt quòd in hoc capitulo aſſertur primo ſignum, quo percipiatur quando acquiſitus eſt habitus uirtutis, uel uitij, & poſtea circa quę uerſatur uirtus. nam cùm habitus cognoſcatur, aut ex uoluptate, aut dolore comitante operationes, uidetur ꝙ uirtus, aut etiam uitium uerſetur circa uoluptates & dolores, & ſecundum hæc duo, diuidunt capitulũ in duas partes: & in prima oſtendunt quòd ſignum acquiſiti uel non acquiſiti habitus ſumitur ex uoluptate aut dolore comitante operationes. In ſecunda oſtendunt quòd uirtus moralis uerſatur circa uoluptates & dolores, & ſic uolunt illa duo oſtendi a philoſopho. Alij dicunt quòd in hoc capitulo unum tantum oſtenditur. ſcilicet ꝙ ſignum acquiſiti uel non acquiſiti habitus in nobis ſumitur ex uoluptate, aut dolore comitante operationes. Nam cum operationes producuntur cum facilitate, tunc ſequitur uoluptas tales actiones: & eſt ſignum acquiſiti habitus in nobis. cum uerò producuntur cum difficultate, tunc ſequitur dolor, & eſt ſignum habitus nondum acquiſiti. & dicunt quòd Philoſophus ponit pro minori ſyllogiſmi illam partem, ſcilicet quòd uirtus moralis uerſatur circa dolores, & uoluptates. quam minorem poſtea Philoſophus probat multis rationibus. Harum opinionum Ioann. Argyro. poſthabet primam. ſecundã magis probat. tertiam dicit eſſe magis accommodatam ad mentem Philoſophi iudicio ſuo. ſequendo igitur hanc ultimam expoſitionẽ, dicemus repetendo altius, ut oſtendatur ordo Philoſophi, ꝙ in principio huius ſecundi libri, & primo capitulo cũ eſſet tractaturus de uirtute, oſtendit, ꝙ uirtus ex multis & frequentibus operationibus, id eſt a conſuetudine operandi cauſatur. quapropter ſequitur oſtendere in ſecundo capitulo

quales operationes generent uirtutẽ & idẽ poteſt intelligi de uitio, id eſt ꝙ doceat de utriſque. Sed cùm plures, & frequentes requirantur operationes, ut diximus: uidebatur congruum oſtendere, quot actiones ſint producendę quouſque habitum acquiramus. ſed cum numerus actionum non poſsit determinatus conſtitui, ſcilicet ut tot actiones faciant habitum uirtutis, quia uariæ ſunt diſpoſitiones hominum ad uirtutem conſequendam. alij nanque ſunt tardiores, alij promptiores, & magis aut minus ad hanc uirtutem, quam ad illam. Ideo cum uariæ res ſeſe habeant, eſt inueſtigandum aliquod ſignum, quo percipiatur utrum habitus ſit acquiſitus, aut non acquiſitus in nobis. quapropter in hoc capitulo affert tale ſignum, ſcilicet quòd ex uoluptate comitante operationes deprehenditur habitum iam eſſe acquiſitum, & quod tales operationes profluunt ab habitu: ex moleſtia uero, & dolore comitante actiones, & ipſa difficultate oſtenditur nondum acquiſitum eſſe habitum, & quòd tales actiones non profluunt ab habitu: & ſic oſtendit Philoſophus quod quæritur, id eſt quando percipitur, & ex quo habitum eſſe acquiſitum uel non acquiſitum. ratio autem talis eſſe uidetur, probans eam concluſionem. Ille habitus qui uerſatur circa uoluptates, & dolores, habet ſignum, ſcilicet utrum ſit acquiſitus uel non acquiſitus in nobis uoluptatem, aut dolorem ſequentem operationes: at uirtus moralis eſt habitus, qui uerſatur circa uoluptates & dolores: ergo habet ſignum ſuæ uel non ſuæ acquiſitionis, uoluptatem aut dolorem ſequentem operationes. Maior eſt nota, & exemplis oſtenditur. nam ſiquis ab uoluptatibus corporis ſibi oblatis abſtinet cum iocunditate & facilitate, temperans eſt: & illud eſt ſignum quod iam habet habitum temperantiæ, & eodem pacto de reliquis uirtutibus. Minorem probat Philoſophus octo rationibus, quarum quatuor primæ ſumuntur ex parte ipſius uirtutis, quatuor ultimæ ex parte hominis, ſed antequam iſtæ rationes afferantur, dicendum eſt quòd habitus acquiſiti à nobis, ita fermè ſe habere uidentur ad ſuas operationes, ut potentiæ naturales ad ſuas etiam operationes. potentiæ enim naturales ſtatim exeunt in actum, & ſine aliqua difficultate & impedimento naturali exercent ſuas operationes: ut oculus ſua potentia uiſiua facillimè uidet quodcunque obiectum uiſibile ſibi oblatum. Eodem modo cum eſt habitus iam acquiſitus operationes ex tali habitu producuntur cum facilitate, ut patet in artibus quas acquirimus. primo enim antequam acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficultate: deinde cum ſumus adepti diſpoſitionem aliquam cum minori difficultate: cum uero habitum perfectè conſecuti ſumus, facile operamur, tanquam ſi ille habitus eſſet quædam naturalis potentia. ex quo emergit ſententia Philoſophi, quòd uoluptas, aut dolor eſt ſignum uirtutis acquiſitæ aut non acquiſitæ. & cùm non poſsit determinate aſsignari quot operationes requirantur ad habitum conſequendum, ideo hoc pacto huius termini ſignum bene eſt ut diximus à Philoſopho declaratum. Dubitatur, quia, non uidetur uerum quòd omnes operationes uirtutis ſequatur, & comitetur uoluptas. ſubire enim mortem pro ſalute patriæ uel pro fide more noſtro, eſt opus fortitudinis, quod opus non ſequitur uoluptas dicendum quòd ſi in hoc non gaudet, ſufficit ut ſaltem non doleat: uel etiam dicendum quod ſi in cunctis operationibus procedentibus à tali habitu non gaudeat, ſufficit quòd in pluribus gaudeat uel non doleat animo, etſi
14 doleat corpore, ut patet. [Ob uoluptatẽ enim.] Diximus ꝙ Philoſophus probabat illam minorem, ſcilicet quòd uirtus moralis uerſatur circa uoluptates & dolores: probabat inquam octo rationibus, quarum quatuor erant ex parte uirtutis, quatuor ex parte hominis. Prima ratio. habitus uerſatur circa illa ex quibus generatur & corrumpitur: ſed uirtus eſt huiuſmodi, & per uoluptates & dolores generatur, & corrumpitur: ergo uirtus uerſatur circa uoluptates & dolores. Nam propter uoluptatem improba facimus, ſequendo corporeas uoluptates: per dolorem poſthabemus honeſta. Ita quod per uoluptates & dolores acquirimus, & amittimus etiam uirtutes.

propterea

propterea laudat Platonem qui dixit quòd oportet hominem à prima ætate aſſue-
ſcere ut gaudeat quibus gaudendum eſt, & ſimiliter doleat. [Praeterea ſi uirtu- 15
tes.] Omnis actus & affectus uerſatur circa uoluptates & dolores. at uirtus uerſatur
circa actus uel affectus: ergo uirtus moralis uerſatur circa uoluptates & dolores.
Maior nota, minor quoque patet. Nam aliquæ uirtutes uerſantur circa actus ut li-
beralitas, magnificentia: aliquæ circa affectus, ut temperantia circa concupiſcibi-
lem affectum: fortitudo circa iraſcibilem. Indicant id. tertia ratio circa illa uerſa-
tur, uirtus ex quibus fit, medicina aduerſus uitium: at ea ſunt pœnę & dolores: er-
go circa dolores uerſabitur uirtus hoc patet, quia contraria contrarijs ſanantur: &
minor probatur experientia ipſa. nam quando aliqui ſunt mali, puniuntur pœnis &
doloribus, qui ſunt contrarij uoluptatibus quas ſequuntur in adipiſcendis uitijs.

[Praeterea omnis habitus animi.] Omnis habitus animi circa ea uerſatur ex 16
ſua natura, à quibus fit aut deterior, aut melior, ſed per uoluptates & dolores fiunt
habitus praui perſequendo uel fugiendo ut non oportet: & fiunt boni ſequendo uel
fugiendo ut oportet. Igitur uirtus quæ eſt habitus animi uerſatur circa uoluptates &
dolores. Nam uirtus uult moderari quod uoluptas & dolor perturbat. Et ideo Stoici
definierunt uirtutes eſſe tranquillitates quaſdam, & quietes, quia ſedant perturba-
tiones animi, & bene dixiſſent ſi cum aliqua moderatione dixiſſent: uerum non rectè
in hoc dixiſſe uidentur, quia ſimpliciter & abſolutè attulerunt uirtutes eſſe tranquil-
litates ſine aliqua additione, non addendo ut oportet: & cum aliqua moderatione.
quia uirtutes ſunt mediocritates quędam, & ponuntur in mediocritate perturbatio-
num, & paſsionum quæ ſunt circa appetitum, & ipſa uirtus moderatur, & regulat
appetitum in motibus ſuis ut oportet, & quando oportet, & ſecundum alias circun-
ſtantias, & non penitus ſedat appetitum ut nihil ſentiat, ut uolunt Stoici. Sic eſt opi-
nio Ariſtotelis de uirtute morali, quæ uidetur pertinere ad ciuilem hominem, Stoi-
corum uero ad remotum & perfectiorem: quapropter ob hæc dicta Ariſtotelis nō eſt
poſt habenda Stoicorum opinio. Ex his omnibus concludit quod uirtus moralis uer
ſatur circa uoluptates, & dolores: & dicit, Subijciatur, ſcilicet in prima argumentatio-
ne cuius nunc probamus minorem. Itaque ſubijcitur hæc tanquam ſuppoſitio quædā:
propoſitiones enim famoſæ, quæ ſumuntur in qualibet ſcientia, ſolent à Philoſophis
appellari ſuppoſitiones. Notādum quòd pro declaratione illius definitionis, quam de
uirtutibus ponebant Stoici, dicentes eſſe tranquillitates, & quietes, nonnulla dicenda
eſſe uidentur. habebant illi multas rationes ad probandam ſententiam ſuam, ſed affe-
rantur. Prima ratio: quanto uirtus eſt perfectior, tanto magis affectum & appetitū ſu-
perat. ergo perfectiſs ma, & in ſūmo gradu uirtus, ita ſuperabit ut nullo modo ſentia-
tur à tali habente eam uirtutem in ſummo gradu. Secunda ratio: contrariorum ea na-
tura eſt ut cùm unum in ſubiecto adeſt, alterum abeſt: ſed uirtus & appetitus uel po-
tius affectus ſecundum illos ſunt contraria: ergo cùm unum, id eſt uirtus adeſt perfe-
ctiſsima: alterum, id eſt affectus abſit neceſſe eſt. non enim in eodē ſubiecto ſimul con
ſiſtent. Tertia ratio: ſicut ſe habet ſanitas ad corpus, ita uirtus ad animum. ſed cùm ſa-
nitas aderit corpori, aberit omnis morbus ne operatio impediatur: ita & in animo cū
uirtus adeſt, aberit omnis paſſio, ne impediatur operatio ſecundum uirtutem ab appe
titu uel affectu. Affectus enim uidentur eſſe tanquam impedimenta in animo. Quarta
ratio: dictum eſt felicitatem eſſe operationem ſecundum uirtutem perfectam: ſed uir
tus perfecta eſt ſedatio & purgatio animi: ex quo ſequetur quòd animus refectus
uirtutibus, & habens uirtutem perfectam erit in tranquillitate, & quiete ſumma. Ad
hæc reſpondere poſſumus primum loquendo de uirtutibus quæ ſunt circa affectus.
Nam iuſtitia, liberalitas, & huiuſmodi quæ ſunt circa actus, non habent ſeda-
re affectus ullos, & penitus extinguere uel ſuffocare. ſed loquimur de illis quæ ſunt
circa affectus & ad rationes. Ad primam cum uirtutes ſint moderatrices affectuum

non uidentur poſſe ſeparari ab eis, ſed bene redigere ad mediocritatem, non autem extinguere, & ſuffocare omnino. Ad ſecundam dicendum quòd uirtus, & appetitus, ſiue affectus regulatus poſſunt eſſe ſimul in eodem ſubiecto, quia non dicuntur eſſe contraria eo pacto. ſed irregulatus eſt ille qui uidetur opponi, & aduerſari uirtuti: non autem moderatus, qui uidetur poſſe ſtare ſimul: & bene conueniunt, cùm officium & opus uirtutis ſit eum temperare. Ad tertiam dicendum quòd illa concluſio non eſt uera, ſcilicet quòd appetitus, & paſsio aberit ab animo ſano cum uirtus aderit, quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione. ſed regulatus manere poteſt, ut diximus. Ad quartam dicendum quòd ſi uirtus eſt purgatio animi non eſt eo pacto ut penitus ſuffocetur appetitus & affectus. Concluditur, ſtudioſum ſiue felicem quem ponit Ariſtoteles non eſſe eiuſmodi ut non moueatur affectibus: ſed moderari eos debet, ut diximus, ueruntamen ſi uolumus tueri ſententiam Stoicorum, dicere poſſumus quòd felix poſt habitum acquiſitum uirtutis euadere poteſt ad tantam perfectionem, ut non moueatur affectibus. nam ueluti frequenti operatione ſibi uirtutem comparauit: ſic operando poſt continuo ſecundum talem habitum, addendo & augendo gradum uirtutis, euadere poſſe uidetur ad tantam excellentiam, ut ſedatis perturbationibus non ſentiat affectus. nam ubi eſt dare peſſimum, eſt dare optimum. ſed cùm ſit dare appetitum ita à ratione alienum, uel ei dominantem ut penitus imperium teneat, & uiuat tanquam bellua quædam quod eſt peſſimum: ſic etiam uidetur inueniri poſſe appetitum ita ſubiectum rationi, atq; ita ſuffocatum ab eadem ut ratio duntaxat operetur, quod eſt quoddam optimum. ubi hoc reperitur, & is homo in quo hoc eſſet, uideretur eſſe ſine affectibus, & in quiete, & tranquillitate ab omni perturbatione remota. hunc ſpeculatiuum appellauimus & felicem ſpeculatiua felicitate. Etenim quaſi per ſpeculationem & contemplationem ſeparari uidetur animus ab omni appetitu uel affectu, & hoc pacto dicere poſſumus bene ſenſiſſe Stoicos. Peripateticorum quoque opinio ſe bene habebit in felicitate actiua atque ciuili, quæ uidentur eſſe media. Nam cum non ſit progreſſus ab extremo ad extremum ſine aliquo medio inter illa duo, ſcilicet appetitum effrenatum, & penitus ſedatum erit danda media uia: & hæc erit appetitus regulatus.

16 [Eadem etiam dilucidiora.] Hæc eſt quinta ratio ad probandam eandem ſententiam, ſcilicet quòd uirtus uerſatur circa uoluptates & dolores: & eſt prima ratio illarum quatuor quæ ſumuntur ex parte hominis, cum ſuperiores probauerint eandem ſententiam ex parte uirtutis. Affert igitur talem rationem, Virtus moralis uerſatur circa id quod eſt commune omni bono humano: ſed uoluptas eſt communis omni quod expetitur ut bonum humanum: ergo circa uoluptatem uerſatur uirtus, & per conſequens circa dolores. Maior patet. Minor declaratur. Nam tria ſunt quæ expetuntur ut bona humana. bonum utile, honeſtum. iocundum: & tria contraria, & oppoſita illis, & circa hæc omnia bene agit uir ſtudioſus: uitioſus autem in ijs omnibus aberrat, & præſertim circa uoluptatem propter duas rationes quas aſſignat Philoſophus. Prima eſt, quia uoluptas eſt maximè res communis quæ competit omnibus animalibus. Secūda eſt, quia reperitur in omnib. actionib. quæ procedunt ab electione, & reperitur uoluptas in honeſto & utili: non autē in uoluptate ſemper eſt honeſtum, ſed quandoque oppoſitū. Ex quo ſciendū eſt, ꝙ ſi aliquā do concurrant, ut idem ſit honeſtū & utile, & iocundum, tamen differunt ſecundū ſuā rationem formalem, & ſunt res diuerſæ. honeſtum de natura ſua ſemper eſt bonum: utile uero & iocundum, quod dicitur & appellari ſolet, ſcilicet utile & iocundum, non

17 ſemper eſt bonum, nec ſemper eſt honeſtum. [Praeterea cunctis.] Sexta ratio. Circa id uerſatur uirtus moralis, quod comitatur hominem à primis incunabulis. ſed uoluptas eſt huiuſmodi: ergo circa ipſam uerſatur uirtus, & ex conſequēti circa dolorē,

cum eadem ſit potentia contrariorum: quòd autem uoluptas ſit inſita nobis, patet: quia ſequitur omnem ætatem hominis appetitus enim eſt intimus omni animali, & homo ſtatim a primordijs uitæ appetit nutrimentum, & talis cupiditas ſequitur hominem ſemper. & dicit Philoſophus quòd propterea eſt difficile eijcere talem perturbationem.

[IVDICAMVS etiam.] Septima ratio. Circa ea quibus maximè diiudicamus noſtras operationes uerſatur uirtus moralis: at uoluptate & dolore maximè diiudicamus noſtras operationes. ergo circa uoluptatem & dolorem uerſatur moralis uirtus. Maior patet: Minor quoque ambo enim tam uitioſi, quàm ſtudioſi id faciunt, ſed diuerſo modo: ſtudioſus enim fugit obſcœnas uoluptates, & ſubit dolores ſi opus eſt ob ipſam honeſtatem: uitioſus econtra. 18

[DIFFICILIVS eſt.] Octaua & ultima ratio ad probandam dictam concluſionem, & ſententiam, ſcilicet quòd uirtus moralis uerſatur circa uoluptates & dolores. 19
Dicit enim ex ſententia Heracliti quòd difficilius eſt uoluptati repugnare, quàm iræ: ſed uirtus atq; ars uerſatur circa difficiliora: ergo uirtus uerſatur circa uoluptatem. nam bene in hoc, ſcilicet agere quod eſt difficilius, melius eſt quàm agere in eo quod eſt facilius. Nam ſi uirtus uerſatur circa iram. & mitigat talem motum, & facilius eſt ſententia Heracliti. repugnare iræ quàm uoluptati, & uirtus uerſatur circa difficiliora: multo magis uerſabitur circa uoluptatem. Notandum quòd dicitur uirtutem & artem uerſari circa difficiliora, id eſt ultimum, & perfectiſſimum illius artis uel uirtutis, in quo conſequendo eſt labor: ut abſtinere à leuibus uoluptatibus corporis bene eſt, ſed aut facile, aut non multum difficile. At à multis & maximis uoluptatibus abſtinere hoc eſt difficilimum, & maxime circa hoc uerſatur uirtus: & circa hanc difficilimam actionem bene operari eſt multo melius, & magis proprium uirtutis, quàm in illa facili actione circa leuem uoluptatem. Similiter in artibus ut non in quauis tarda & facili pulſatione conſiſtit uis artis, ſed in uelociſſima & aptiſſima, qđ eſt difficilimum in tali arte, & ſic de alijs artibus. Notandum præterea quòd ſententia Heracliti non eſt in omni parte uera, quia uehementior uidetur eſſe impetus iræ, quàm uoluptatis. Quapropter ad hanc declarationem eſt intelligendum quòd iræ & uoluptati eſt reſiſtendum tanquam hoſtibus, & cuilibet hoſti qui plures partes habet idoneas ad inuadendum difficilius reſiſtitur. Partes autem poſſunt eſſe tales in eo, ſcilicet ut ſit potens, ut ſit cautus, ut habeat magnam occaſionem inuadendi. Item ſemper pugnator adſiſtat. illi igitur qui plures harum partium habebit, difficile reſiſtetur. Ira eſt potentior & uehementior, quàm uoluptas, & ſecundum ſuos uehementiores motus difficilius obſiſtetur iræ quam uoluptati: at reliqua tria ſunt in uoluptate magis, quàm in ira. nam uoluptas cum maiore cautione, & magis latenter nos inuadit, quàm ira. pollicetur enim ſemper bonum, & ſub ſpecie boni nos decipit. habet etiam maximam occaſionem inuadendi: quia eſt maximè inſita naturæ uoluptas. aſſiſtit etiam ſemper, & omnes penè actiones animi uel corporis comitari uidetur. Itaq; ſecundum has partes Heracliti ſententia eſſet uera eo modo quo diximus. quapropter circa uoluptates & dolores uerſatur totũ negotium uirtutis, & ciuilis uiri. Nam qui bene operatur circa uoluptates & dolores, abſtinendo à uoluptatibus ut oportet & in ſubeundo dolores & labores ut oportet pro acquirenda honeſtate, is erit bonus. Poſt hæc epilogat Philoſophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedenti, ſcilicet quod iam ſatis dictum eſt, quòd uirtus uerſatur circa uoluptates & dolores: & quod ex quibus fit, ab eiſdem aliter factis corrumpitur uirtus dubitatio oritur ex eo quod dicit Philoſophus in hoc capitulo, ſcilicet quod uirtus moralis uerſatur circa uoluptates & dolores: hoc non uidetur uerum de quacunq; uirtute, & probatur, Illud circa quod uerſatur una uirtus, non eſt materia omnium uirtutum: ſed circa uoluptatem uerſatur ſola uirtus temperantiæ: ergo uoluptas non eſt materia omnium uirtutum.

tum. Item non omnis uirtus uerſatur circa affectus, nec ex conſequenti circa uoluptatem: ut eſt liberalitas, magnificentia, & huiuſmodi, quæ uerſantur circa affectus. Temperantia uerò ſola uidetur uerſari circa uoluptatem: ergo non omnis uirtus moralis uerſatur circa uoluptatem. & ſimiliter dicitur de dolore. oppoſitum affert ſententia Philoſophi ut pluribus rationibus oſtendit. dicendum ad hanc difficultatem quòd eſt uoluptas quædam in genere: quæ prædicatur de duabus uoluptatibus, ſcilicet animi & corporis. & eſt etiam ſciendum quòd bifariam dicitur uerſari circa uoluptatem. Vno modo ueluti circa propriam materiam: ut fortitudo circa terribilia, liberalitas circa pecunias: & hoc modo non intelligit Philoſophus. hic uirtutes uerſari circa uoluptates & dolores. nam propria materia uirtutis in genere, ut ipſe dicit, eſt uel ſunt actus & affectus. Alio modo dicitur uerſari ſicut ex quodam conſequenti, ut nunc dicit uerſari uirtutem circa uoluptates, & dolores. Nam uoluptas aut dolor comitatur, & conſequitur omnem actum uel affectum circa quæ ut dictum eſt, uerſatur uirtus tanquam circa propriam materiam. Itaque ex conſequenti uirtus moralis uerſatur circa uoluptates, & dolores: & cùm duplex ſit uoluptas, ut diximus, non uerſatur omnis uirtus moralis circa eam quæ eſt corporis, circa quam uerſatur temperantia tantum ſicuti circa propriam materiam ſuam: ſed bene uerſatur omnis uirtus moralis circa uoluptatem in genere, quæ conſequitur omnem actum uel affectum ſiue illa ſit animi ſiue corporis. His animaduerſis facilimè ſoluuntur omnes argumétationes in contrarium factæ. nam cum dicebatur quòd uoluptas eſt materia tantũ temperantiæ, & non reliquarum uirtutum: conceditur ſi ſumatur uoluptas corporea. Verum Philoſophus loquebatur de uoluptate in genere, quæ ſequitur omnem actum uel affectum: & circa talem uoluptatem intelligit uirtutem moralem uerſari ex conſequenti, & pro quanto talis uoluptas comitatur ipſos actus, & affectus, & non ut circa propriam materiam ſuam, ut dictum eſt, & ut patet.

Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere. Cap. 4.

20 DVBITAVERIT *autem quiſpiam, quonam modo dicimus iu-*
ſta agentes iuſtos, & temperata temperatos fieri oportere? Nã
ſi iuſta, temperataq; agunt, iam iuſti ſunt & temperati: perinde
atq; ſi grammatica, muſica ue faciunt: grammatici ſunt atque mu-
21 *ſici. an nec in artibus res ita ſe habet? Fieri namq; poteſt, ut grammaticum ali-*
quid quiſpiam faciat, & fortuna & alio admonente. at tunc erit grammaticus,
cum & grammaticum quippiam, & grammaticé faciet, id eſt ſecundum eã (quæ
eſt in ipſo) grammaticam artem. Præterea nec ſimile in artibus, & in uirtuti-
22 *bus eſt. Nam ea quæ ab artibus fiunt: bonum ipſum in ſeipſis habent. ſufficit*
igitur ſi ipſa aliquo modo ſeſe habentia fiant. at ea quæ à uirtutibus fiunt: non
iuſte aut temperate aguntur, ſi ſint iuſta aut temperata: ſed ſi & agens ſic ſe ha-
bens agat. primò quidem ſi ſciens, deinde ſi eligens propter ipſa, tertio ſi firmo
τέχνας. *animo ac immutabili agat. Hæc autem ad* habitus quidem cæteros habendos*
non requiruntur præter ipſum ſcire. ad uirtutes autem ſcire quidem parum aut
23 *nihil poteſt: cætera uerò non parum, ſed totum poſſunt. Quæ quidem ex eo*
quia perſæpe res iuſté, temperateq; aguntur, proueniunt. Res igitur iuſtæ, tem-
perateq; dicuntur: cùm ſunt tales quales uir iuſtus ageret aut temperatus. Iu-
ſtus autem ac temperatus eſt, non is qui has agit: ſed qui ſic etiam agit ut iuſti

temperatiq;

temperatiq́; agunt. rectè igitur dicitur iuſtum fieri agentem iuſta: & tempera-
tum etiam temperata. qui uero hæc non agit, nunquam euaſurus eſt bonus. Ve- 24
rum pleriq́; hæc quidem non agunt. Ad ſermones autem confugientes ſeſe Phi
loſophari putant, & ſtudioſos hoc fore modo, atque perindè ut ægroti faciunt:
qui medicos quidem diligenter audiunt, nihil autem eorum agunt quæ præcipiũ
tur ab illis. ut igitur illis corpus non bene ſeſe habebit ſi ita curantur: ſic nec
his animus planè, ſi ita philoſophantur.

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quiſpiam.] Hoc eſt quartum capitulum huius primi 20
tractatus: in quo ſoluit quandam dubitationem, quæ oritur ex eius dictis in pri
mo capitulo: quibus probabat uirtutem fieri a conſuetudine, & operationibus
noſtris. Dicebat enim quod ſicut fabricando fabri, & citharam pulſando citharœdi:
ſic iuſta agendo iuſti, & fortia fortes efficiuntur, & in ſequentibus etiam hanc eandẽ
ſententiam uidetur oſtendere. poteſt igitur dubitari quomodo hoc fiat, & quomodo
dictum ſit quòd iuſta agendo efficiatur aliquis iuſtus: nam ſi iuſta agit, iam uidetur eſ
ſe iuſtus: quòd ſi iam eſt iuſtus, non eſt opus ut fiat: hæc uidetur eſſe implicatio, quæ
indiget declaratione: diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. in prima propo
nit dictam dubitationem: in ſecunda ponit opinionem ſuam, quomodo iuſta agendo
fiat aliquis iuſtus: in tertia remouet opinionem credentium, quòd ſcire uirtutem ſa-
tis ſit ad eam conſequendam. in prima igitur parte dicit Philoſophus quòd quiſpiã
dubitauit quòd iuſta agendo quis fiat iuſtus, & ſic in alijs uirtutibus. quomodo enim
iuſta agi poſſunt niſi à iuſto uiro? Ergo non uidebitur uerum quod diximus quòd ex
iuſtis operationibus fiunt iuſti, ſed bene econtrà uidetur uerum quòd oportet eſſe iu
ſtum, poſtea operari. ſicut enim fit in artibus, ita in uirtutibus: ſed in artibus ita fit
ut prius ſint artes, poſtea operationes: ita debet fieri in uirtutibus. nam oportet ut
prius aliquis habeat grammaticam uel muſicam, poſtea producat actus muſicos uel
grammaticos. ſic uidetur euenire in uirtutibus.

[AN nec in artibus.] Soluit uno modo dubitationem, & uidetur concedere ſimili 21
tudinem, ſcilicet quòd ſicut fit in artibus, ita in uirtutibus. ſed negat aſſumptum, ſci-
licet quòd ita fiat in artibus ſicut in uirtutibus, ut prius ſint artes, poſtea operationes,
& nullæ operationes præcedant artes: nec ualet conſequentia quòd aliquis dixit aut
ſcripſit aliquid grammaticum, ut habeat habitum, & artem grammaticæ: quia poteſt
proferre aliquid grammaticũ à caſu uel alio admonẽte, & tamen non ſequitur ut grã
maticus ſit, ſed tũc eſt grãmaticus cùm agit ſecundũ habitũ grammaticę qui in eo eſt.
quare non ſequitur, Produxit actũ artificioſum: ergo habet artem, nec ẽt ſequitur,
Produxit actum ſtudioſum: ergo habet uirtutem, & in hoc conueniunt uirtutes & ar
tes, & ſunt ſimiles.

[PRAETEREA nec ſimile.] Affert aliam ſolutionem dubitationis negando aliquã 22
ex parte ſimilitudinem inter operationes artis & uirtutis. ſuperius conceſſerat eas
eſſe ſimiles ob unam rationem qua conueniebant: hic negat ob aliam rationem qua
differunt: nam opera artium habent in ſe bonum & non requirunt multas conditio-
nes ad oſtendendum quòd ſint facta ab homine habente habitum artis: quas condi-
tiones requirunt operationes uirtutis ad hoc ut procedant à uirtute, & à uiro ſtudio-
ſo. hæ ſunt tres: primo à ſciente & non caſu aut ignoratione: deinde ab eligente, &
non aliquo impetu naturali, aut aliter inconſulte eligente inquam propter ſe, id eſt
propter illa talia, ut iuſtam operationem propter ipſam, & non ob alium reſpectum
eluti ſuo commodo, aut uindicta, aut ſimulatione, & ſimiliter: tertio ut immobili
iudicio

iudicio fiant, & non ab agente nunc rectè nunc non rectè, at in artibus harum trium conditionum nulla requiritur præter primam, ſcilicet ipſum, ſcire, & hoc parum eſt in uirtutibus: in artibus uerò totum eſt ipſum ſcire, ſed ut breuiter colligatur ordo Philoſophi, ab initio paucis repeto. dubitaret quis, inquit Philoſophus, quomodo poſſint fieri iuſti ex operationibus iuſtis, ut antea dicebamus. nā ſi producit operationes iuſtas, & modeſtas, & huiuſmodi, iā uidētur eſſe iuſti: ueluti in artibus, ſi quis producit operationes muſicas, ergo eſt muſicus. tunc reſpondet Philoſophus quòd non eſt ita in artibus, quòd ſi quis producat operationes muſicas, ergo ſit muſicus: nec eodē modo in uirtutibus. & in hoc ſunt ſimiles, quia non ſequitur quòd ſiquis operationes artificioſas aut ſtudioſas producit, ſtatim habeat artē aut uirtutē: & in hoc conueniūt artes atq; uirtutes. Differūt, poſtea quòd in arte ſcientia ſufficit ad producendum opus, & ſufficit quòd opus ſit à ſciente productū. at in uirtute nō ſufficit, ut operatio ſtudioſa ſit à ſciente producta, quia requiritur etiā electio & firmum iudicium. quaſi dicat Philoſophus: nō ualet, ſtudioſa eſt operatio, ergo habet uirtutem: artificioſum eſt opus, ergo eſt ab arte: ſed ſi concederetur hoc in arte, quia opus perfectū artis uidetur eſſe ab artifice ſciēte, & ſciētia ſufficit in arte: tamē non concederetur de actibus uirtutis, quia ut actus ſtudioſi ſint à uirtute requiritur præter ſcientiā electio, & iudiciū firmum. Notandū quòd illæ tres conditiones quas Philoſophus attribuit operationibus ad hoc ut proueniāt à uirtute reſpiciūt tria, ſcilicet intellectū, appetitū & habitum. ſcire pertinet ad intellectum: eligere ad appetitū, cum imperio rationis, & conſultatione, ut patebit in tertio: agere immobili iudicio pertinet ad habitum uirtutis. Eſt enim habitus de difficili mobilis, ut ait Philoſophus in prædicamentis, cùm igitur artes ſint in intellectu ut in ſubiecto, ſatis eſt ad ipſas artes habendas ipſum ſcire. Cùm uero uirtus moralis ſit habitus in appetitu, non ſatis eſt ipſum ſcire, uel parum eſt, ut inquit Philoſophus: ſed requiritur electio, & firmum iudicium ad hoc ut operationes dicantur prouenire à uirtute.

23 [RES igitur iuſtæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius quarti capituli, in qua ſoluta dubitatione propoſita ut penitus eā tollat, nūc oſtendit & affirmat ſentētiā ſuā fuiſſe uerā ſcilicet quòd iuſtis operationibus fiunt iuſti, & non ſequitur quòd agendo iuſta iā ſint iuſti: quia nō iuſtus & modeſtus eſt ſtatim qui agit res iuſtas & modeſtas, ſed qui ita eas agit, ut iuſtus & modeſtus agit, id eſt ſecūdū habitū qui eſt in eo. Itaq; operatio eſt à iuſto ſi iuſtè agitur, & ſecūdū habitū qui eſt in eo. uerùm iuſta operatio poteſt produci ab homine nōdum habēte iuſtitiā, ſed de exercēte in actionibus iuſtitiæ, ut talē habitū cōſequatur. quare bene dictū eſt quòd iuſta agēdo iuſtus, & modeſta modeſtus fit. q̄ ſi quiſpiā hæc nō agat, nec curet, nō dabit operā ut uir bonus euadat.

24 [VERUM plerique.] Hæc eſt tertia pars in qua remouet opinionem & errorē quorundā qui nō agendo ſtudioſas actiones confugiunt ad doctrinā de uirtute. & credūt huiuſmodi cognitione ſe poſſe euadere ſtudioſos. ſed faciunt ut ægroti, qui bene percipiunt præcepta medicorum, & tamen ea poſtea non ſeruant. Itaque ſicut illi hoc modo non poſſunt fieri ſani: ſic nec iſti ſtudioſi. eſt enim uirtus & perfectio in animo ſicut ſanitas in corpore.

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus eſt genus uirtutis. Cap. 5.

25 POST *hæc autem quidnam ſit ipſa uirtus conſideremus oportet.*
26 *Cùm igitur tria ſint quæ fiunt in anima, affectus, potentiæ, habitus, horum aliquid ipſam uirtutem eſſe neceſſe eſt. atque* * *affectus quidem uoco, cupiditatem, iram, metum, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, deſiderium, æmulationē, miſericordiā, & ea omnino,* πάθη.

quæ

quæ uoluptas ſequitur aut dolor. potētias aūt eas quibus ad hos affectus ſuſci* δυνάμεις.
piendos idonei dicimur eſſe: ut quibus dolere poſſumus, uel iraſci, uel miſere=
ri. at habitus eos, quibus bene uel malè nos ad effectus ipſos habemus. ut ad* ἕξεις.
iraſcendum ſi uehementer aut remiſsè ſimus diſpoſiti, malè habemus: ſi mediocri
ter, bene: & ad cæteros affectus ſimili modo. Virtutes igitur uitiaq; non ſunt
affectus. Nam affectibus quidem ſtudioſi uel uitioſi non dicimur: uirtutibus 27
autem & uitijs dicimur. Et ob affectus neque laudamur neque uituperamur.
non enim qui metuit aut iraſcitur, laudatur. neque qui ſimpliciter, ſed qui mo=
do quodam iraſcitur, uituperatur. at ob uirtutes, uitiaq; laudamur aut uitupe=
ramur. Præterea iraſcimur quidem & timemus ſine electione. uirtutes autem
electiones ſunt quædam: aut non ſunt ſine electione. Inſuper affectibus quidem
moueri dicimur: uirtutibus autem aut uitijs non moueri, ſed aliquo modo diſpo
ni. Propter hæc eadem neque potentiæ ſunt. nam neque boni uel mali dicimur: 28
neque laudamur aut uituperamur, quia poſſumus iraſci, uel timere ſimpliciter.
Et inſuper potentes quidem ſumus natura: boni uerò non efficimur, aut mali
natura, quemadmodum anteà diximus. Quòd ſi uirtutes neque affectus ſunt, ne 29
que potētiæ: reſtat ipſas habitus eſſe. quid igitur ſit ipſa uirtus, genere diximus.

COMMENT.

25
POST hæc autem quidnam ſit.] Hic eſt ſecundus tractatus in quo Philoſophus
aſsignat definitionem uirtutis, quæ indicat non ſolum eſſentiam uirtutis, ſed ēt
ipſius felicitatis: cùm in eius definitione ponatur uirtus. diuiditur in duo capi-
tula. In primo inueſtigat genus uirtutis. In ſecundo differentias eiuſdem, ut comple-
ta habeatur definitio, ſcilicet ex genere & differentia. Primum capitulum diuiditur
in duas partes. In prima proponit intentionem ſuam. In ſecunda exequitur incipien
do inueſtigare genus ipſius uirtutis. dicit igitur in primis quòd poſt determinationē
eorum quæ diximus, uidendum eſt quid ſit uirtus, Notandum quòd egregius eſt or-
do Philoſophi. prius enim oſtendit quod uirtus non ineſt in nobis à natura, ſed ac-
quiritur ꝑ operationes, & per quas operationes. deinde quo pacto percipimus nos ha
bere uirtutes, & quòd uirtus uerſatur circa uoluptates & dolores: nunc autem uult
aſsignare definitionem uirtutis. oportebat enim illa præſupponere uel oſtendere:
quia aliqui dicebant uirtutes ineſſe nobis ab ipſa natura. quòd ſi illa ſententia non
fuiſſet reprobata, & declarata ea quæ ſunt, definitio Philoſophi, quòd uirtus ſit ha-
bitus electiuus, uiſa eſt uana, & non uera. bene igitur anteà illa præmiſit, & nunc ac-
cedit ad definitionem uirtutis.
[Cum igitur tria.] Hæc eſt ſecunda pars, in qua incipit inueſtigare genus uirtutis. 26
& primò oſtendit quod uirtus eſt aliquid eorum trium quæ enumerat: deinde pro-
bat quod uirtus eſt habitus. dicit igitur in primis, & oſtendit quid poſſit eſſe genus
uirtutis: In ultimo primi libri declarauit uirtutem eſſe in animo, & hoc iam proba-
tum eſt. Cùm ergo uirtus ſit aliquid eorum quæ ſunt in animo, & illa ſint tria quan-
tum ſpectat ad hoc propoſitum, ſcilicet affectus, potentia, habitus: relinquitur ut uir
tus ſit aliquid horum trium, & probatur hoc pacto, Eorum quæ fiunt, & ſunt in animo,
aut eſt affectus, aut eſt potentia, aut habitus: ſed uirtus ſit & eſt in animo: ergo aut
eſt affectus, aut potentia, aut habitus. Notandum quod iſta diuiſio Philoſophi non
uidetur eſſe ſufficiens. Nam præter illa tria uidentur & alia eſſe in animo, ut conce-

ptus,& ſpecies rerum intelligibilium,& operationes,& huiuſmodi talia, quæ nõ ſunt affectus,nec potentia,nec habitus,ut ait Philoſophus. Dicendum quòd Philoſophus accepit in hac diuiſione principia neceſſaria, à quibus profluunt operationes humanæ. Nam hic non loquitur de omnibus operationibus ſiue principijs earum, ſed tantùm de noſtris actionibus practicis, & earum principijs, quæ uidentur eſſe illa tria. Nam alio amore uel alio affectu proſequimur aliquid:timore fugimus. potentia uerò uidetur ſubire rationem appetitus, habitus hic accipiũtur ij qui ſunt principia rerum agendarum non autem habitus ſpeculatiui. bene igitur hæc tria poſuit Philoſophus à quibus profluunt res agendæ. Notandum quòd affectus non capitur hic ut propria paſſio cuiuſq;. quæ non ſeparatur ab his rebus quarum eſt paſſio, ut riſibilitas hominis,ut in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis,ut par & impar in numero, & ſimiles paſſiones de quibus habetur ſententia per cauſam ſuam, ſic enim cognoſcitur natura rerum quæ nihil aliud eſt quàm eſſentia rei cum ſua potentia. Verum hic capitur affectus ut eſt motio appetitus ſenſitiui ad proſequendum,aut fugiendum aliquid a nobis agendum: collocatur autem affectus talis in anima. Nam inanimata non proſequuntur,aut fugiunt,nec omnino propriè appetunt. Præterea talis affectus non ponitur in anima uegetatiua,quia non habet uim ſuſceptiuam ut in planta. habet enim uim nutriendi,augendi,& generandi ſibi ſpecie ſimile. hæ autem uires actiuæ dicuntur,affectus autem recipiuntur in anima per potentiam ſuſceptiuam. erit igitur affectus in anima cognoſcente, & tunc quæritur cùm ſit in anima tali utrum ſit in potentia cognitiua:& uidetur quòd ſit in potentia non cognitiua. Per eam enim potentiam qua percipit,non fertur. Eius nanque officium eſt ut percipiat non ut feratur, quare erit in potentia appetitiua. ſed ea eſt duplex:alia rationalis,ut uoluntas:alia ſenſitiua. non ſunt autem collocandi affectus in appetitu rationis. nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore. mouetur enim cor & ſpiritus, ab extra ad interiores partes,ut in timore,aut econtrà, ut in rubore: ergo debent eſſe affectus in appetitu, qui ſit in inſtrumento corporeo:uoluntas autem non eſt in inſtrumento corporeo,nec ulla potentia de ſua natura rationalis. quare cùm ſint in potentia appetitiua,& nõ ſint in potentia rationali de natura ſua, id eſt in uoluntate: relinquitur ut affectus ſint in appetitu ſenſitiuo. ſed quid ſint affectus,& quales intelligat Philoſophus: ſimiliter quę ſint potentiæ & habitus, patet in textu.

27 [Virtutes igitur.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit uirtus illorũ trium,hoc pacto:Virtus eſt,aut affectus,aut potentia,aut habitus. non eſt autem affectus:aut potentia ergo eſt habitus,& primò oſtẽdit quòd non ſit affectus,quatuor rationibus. Secundum affectus non dicimur boni uel mali:at ſecundum uirtutes dicimur boni uel mali:ergo affectus non ſunt uirtutes,uel uirtutes non ſunt affectus. Item affectibus non laudamur uel uituperamur:at uirtutibus laudamur, & uituperamur: ergo uirtutes non ſunt affectus. Item affectus ſine electione fiunt: uirtutes autem non ſunt ſine ea. ergo & cætera. Item affectibus dicimur moueri: uirtutibus uerò non dicimur moueri. Affectus autem eſt motio quædam ut ſuprà diximus. Dubitatur, quia non uidetur uerum quòd laudemur,aut uituperemur affectibus. Nam uerecundia eſt affectus & laudamur ob ipſam,ut inferius dicet Philoſophus. Dicendum ſecundum Albertum quod non eodem modo laudatur uirtus & affectus: uirtus enim laudatur ut conſiſtit in medio indiuiſibili per abnegationem extremorum,nec dicitur intendi, aut remitti. uerecundia uerò & indignatio contra uitia, & ſimiles affectus laudantur ut intendunt, & non ut ſunt mediocritates quædam conſtitutæ in medio indiuiſibili, de quibus loquitur Philoſophus, accipiendo eas laudes quibus boni uiri laudari ſolent.

28 [Propter hæc eadem.] Nunc oſtendit quòd non ſit potentia duabus rationibus. Prima potentia non dicimur boni uel mali,neque laudamur aut uituperamur: ſed uirtuti-

uirtutibus aut uitijs dicimur boni uel mali, & laudamur uel uituperamur, ut ſuprà etiam dixit: ergo uirtus non eſt potentia.

[Et præterea potentes.] Secunda ratio: potentiæ inſunt nobis a natura: uirtutes non inſunt nobis a natura: ergo uirtutes non ſunt potentiæ. Maior patet, quia tales potentiæ ſunt in ſecunda ſpecie qualitatis, ſcilicet naturalis potentia uel impotentia. Minor eſt antea probata, ſcilicet quod uirtutes acquiruntur, non autem inſunt nobis ab ipſa natura: ergo uirtutes non ſunt potentię. Notandum quòd omnes iſtæ rationes quibus oſtenditur quòd uirtutes non ſunt affectus neque potentiæ, fundantur in hac propoſitione, quòd ea non ſunt eadem quibus non competunt eadem: ſed affectibus & potentijs, & uirtutibus non competunt eadem: ergo &c.

[Quod ſi uirtutes.] Affert illationem ſuam ex ſufficienti diuiſione, ſcilicet ſi uirtutes non ſunt affectus neque potentiæ, ut probatum eſt, relinquitur ut ſint habitus. 29
& ſic genus uirtutis erit habitus. Dubitatur, quia nō uidetur uerum quòd uirtus ſit habitus. nam omne medium eſt in eodem genere in quo ſunt eius extrema. ut uirtus eſt medium affectuum: ergo erit in eodem genere in quo ſunt affectus. at affectus nō ſunt in genere habitus. Dicendum ad hoc quòd extrema uirtutis ſunt uitia, quæ ſunt etiam habitus, licet uitioſi, & uirtus eſt media inter illa duo extrema, & inter extremos habitus uitioſos. uerſatur autem circa affectus tanquam circa materiam ſuam, & reſpicit mediocritatem illorum: uitia uero exceſſum & defectum.

De duplici mediocritate & uirtutis ſubſtantia. Cap. 6.

Oportet autem non ſolum ita dicere uirtutē habitum eſſe ſed 29
etiam qualiſnam habitus ſit. Dicēdum eſt igitur omnem uirtutem: 30
*& idipſum cuius eſt uirtus bene ſeſe habere: facere, & opus ipſius reddere bene. Oculi namque uirtus, & oculum, & opus ipſius ſtudioſum facit, quippe cùm uideamus uirtute oculi bene. uirtus itidē equi, ſtudioſum efficit equum, & bonum ad currendum, portandumq́; equitem, & expectandum etiam hoſtem. quòd ſi idipſum ita ſeſe habet in uniuerſis: & uirtus ipſius etiam hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene ſuum opus ipſe reddet: efficietq́;. Quomodo autem id erit, & antea quidem diximus, & nunc etiam magis patebit, ſi contemplabimur qualiſnam ſit ipſius uirtutis natura. In omni itaque re continua, diuiſibiliq́;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte ipſius rei, uel ex reſpectu noſtri accipi poteſt. * Aequale autem,* 31 τὸ ἴσον.
*medium eſt quoddam inter exuperationem atque defectum. Atque rei quidem ipſius medium id eſſe dico, quod æquè ab extremorum utroque diſtat. idq́; eſt apud omnes unum & idem. Reſpectu autem noſtri, quod neque exuperat neque deficit. idque non eſt apud omnes unum & idem: ut ſi decem ſint multa, & duo pauca: ſex ipſius rei media capiuntur, æque nanque excedunt & exceduntur. atque hoc in arithmetica comparatione rationum medium eſſe conſtat. ad id quod eſt noſtra ex parte medium, non eodem ſumendum eſt modo. Non enim ſi cui decem quidem minas comedere nimium eſt, duas autem parum: ſex ei minas * ludi magiſter præcipiet, eſt enim & hoc fortaſſe multum ei qui ac-* ὁ ἀλείπτης.
cepturus eſt aut parum. Miloni nanque parum: incipienti uerò ſeſe exercere nimium eſt. Simili modo res ſeſe habet in curſu, ac in palæſtra. hoc igitur modo

quiuis artifex exuperationem quidem fugit atque defectum: medium autem quæ
32 *rit & expetit, non quidem rei, ſed quod ad nos medium dicitur. Quòd ſi omnis*
ſcientia ſuum hoc modo bene conficit opus, ad medium ipſum reſpiciens, & in
hoc ſua redigens opera. unde & dici ſolet in ijs quæ bene ſeſe habent operibus,
nec auferri quicquam nec addi poſſe. propterea quòd exuperatio quidem & de=
fectio bonum ipſum corrumpunt, mediocritas uerò conſeruat, atque boni arti=
fices ad hoc reſpicientes (ut diximus) operantur: uirtus autem omni arte exa=
33 *ctior eſt & præſtantior, quemadmodum & natura: ipſa profectò uirtus medij ip*
στοχαστική. *ſius eſt * coniectatrix. Loquor autem de morum uirtute. hæc enim circa affe=*
ctus actuſq; uerſatur: in quibus eſt exuperatio, & defectus, & medium. fit enim
ut magis & minus quiſpiam & metuat & confidat, & cupiat & abhorreat, &
iraſcatur, & miſereatur, & omnino delectetur ac doleat, & utroque modo non
bene, & etiam quando oportet, & pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, &
ut oportet. hoc autem medium eſt & optimum quod eſt ipſius uirtutis. ſimiliter
circa actus exuperatio eſt, & defectus, & medium. uirtus autem circa affectus,
actuſq; uerſatur, in quibus exuperatio quidem peccatum eſt, & defectus uitu=
Virtus. *peratur, medium autem laudatur & rectè conficitur, quorum utrunque uirtu=*
μεσότης. *tis ipſius eſt. uirtus igitur * mediocritas eſt quædam, cum ſit ipſius medij conie=*
34 *ctatrix. Præterea peccare quidem multis modis contingit. Malum enim eſt in=*
35 *finiti (ut Pythagorici putant) bonum uerò finiti. at rectè agere, unicè. qua=*
propter & alterum facile, alterum difficile eſt. Facile quidem non attingere ſi=
gnum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igitur exuperatio quidem at=
36 *que defectio uitij eſt, mediocritas uerò uirtutis. Vno nanq; modo bonus eſt, mul*
tiſq; nefandus. Eſt igitur uirtutis habitus electiuus, in mediocritate conſiſtens,
37 *ea quæ eſt ad nos definita ratione, & ut definierit ipſe prudens. Mediocritas au*
tem duorum eſt uitiorum: unius per exuperationem, alterius per defectum. &
ex eo etiam, quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id quod opor=
tet, & in affectibus, & in actibus. uirtus autem medium ipſum & inuenit &
38 *expetit. Quapropter ipſa uirtus, ſubſtantia quidem & ratione quid eſt dicente:*
Virtus. *mediocritas eſt. at optimi reſpectu & bene ſeſe habentis * extremitas. Non au=*
ἀκρότης. *tem omnis actus nec omnis affectus ſuſcipit mediocritatem. Sunt enim affectus*
39 *nonnulli: qui continuo nomine ſuo ſunt cum prauitate connexi: ut maleuolen=*
tia, impudentia, inuidentia: & actus identidem, ut adulterium, furtum, homi-
cidium. hæc enim uniuerſa, & talia ita dicuntur: quia ipſa ſunt praua, ſed non
exuperationes ipſorum atque defectiones. circa igitur talia nullum eſt tempus
rectè agendi: ſed ſemper delinquitur. neque fit ut quiſquam bene uel male ta=
lium quicquam agat: qui cùm oportet, & quando, et ut oportet adulterium com
40 *mittendo. ſed ſimpliciter quicquid iſtorum efficiatur delinquitur. Simile igitur*
eſt et circa iniuſtitiam, timiditatem et luxuriam: mediocritatem ac exuperationē

&

& defectionem eſſe cenſere. hoc enim pacto exuperationis & defectionis erit 41
utique mediocritas: & exuperationis exuperatio, & defectionis item defectio.
ſed ut temperantiæ, fortitudiniſue non eſt exuperatio atq; defectio: quia mediū
ipſum eſt modo quodam extremum: ſic nec illorum eſt mediocritas nec exupera-
tio & defectio: ſed utcunq; agantur ſemper delinquitur. omnino namq; nec exu-
perationis & defectionis ē mediocritas: nec mediocritas exuperatio et defectio.

2. COMMENT.

OPORTET autem non ſolum.] Poſtea quam Philoſophus inuenit genus uirtu- 29
tis, nunc quærit differentias eiuſdem ut habeatur definitio. diuiditur autem
hoc in capitulum in quatuor partes. In prima ptoponit intentionem ſuam,
ſcilicet, quòd cùm uirtus ſit habitus, uidendum eſt qualis ſit habitus, & affert quendã
eius conditionem pertinentem ad officium eius. In ſecunda oſtendit quòd uirtus eſt
habitus conſiſtens in medio. In tertia concludit definitionem uirtutis. In quarta
oſtendit non omnem actum, nec affectum ſuſcipere medium. dicit igitur in primis
cùm inuenerimus quòd uirtus eſt habitus: inueſtigandum eſt, qualis eſt habitus, ut
cognoſcamus eam diſtinctè. Omnis enim bona definitio conſtat ex genere & diffe-
rentia: genus oſtendit rem confusé: differentia uerò diſtinctè. genus habet rationem
materiæ, differentia formæ. unumquodq; autem dicitur eſſe, & differre ab alijs per
formam ſuam: ergo differentia eſt quæ conſtituit quamcunque rem in ſuo eſſe. Inuē-
to igitur genere uirtutis hoc non ſufficit ad cognoſcendam eam quòd ſit habitus: nam
& uitia ſunt etiam habitus. quærantur itaq; differentiæ quibus diſtinguantur ab alijs,
& diſtinctæ cognoſcantur.

[DICENDVM eſt.] Affert illam conditionem uel officium uirtutis, quo incipiamus 30
cognoſcere qualis ſit iſte habitus. Illud aūt eſt, ꝙ uirtus moralis perficit hominē: pro-
batur. ſi omnis uirtus perficit id cuius dicitur eſſe uirtus, & opus eius bene reddit, &
perfectum facit: hoc profectò faciet in homine uirtus hominis. At primum eſt, ergo
& ſecundum. quòd autem primum ſit, probat Philoſophus inductiuè. nam uirtus ocu
li perficit oculum & eius opus bonū reddit, & ſimiliter uirtus equi, & in cæteris alijs:
& cum hoc in omnibus fiat, profecto in homine uirtus idem faciet. Antea, ſcilicet quã
do declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipſa uirtus.

[IN OMNI itaque.] Hæc eſt ſecunda pars capituli in qua affert differentiã ponen 31
dam in definitione uirtutis, ſcilicet quòd eſt mediocritas quædam inter exceſſum &
defectum, & quòd eſt mediocritas non rei, ſed reſpectu noſtri: & affert quædã ex qui-
bus elicitur talis ſententia. dicit enim quòd ſicut in omni re cõtinua ac diuiſibili, plus
& minus, & æquale accipi poteſt in partibus ſuis: ſic in actibus & effectibus circa quæ
uerſantur uirtutes & uitia poteſt homo operari magis & minus, & etiam mediocriter.
ſed cùm medium capi poſſit dupliciter, declarat quæ ſint illa, & quomodo, dicendo ꝙ
quiddam eſt medium rei, quiddã mediū rationis, id eſt quo ad nos, & reſpectu noſtri,
mediū ex parte rei eſt id quod æqualiter diſtat ab utroq; extremo quod eſt idē apud
omnes, & hoc medium dicitur ſecundū proportionem uel rationē arithmeticã, & po-
nit exemplū. Numerus ſenarius cõſiſtit in medio inter duo, & decē: quia ſicut ſex exce
dūt duo in quatuor: ſic deficiūt à decē in quatuor: ut patet mediū rationis, & reſpectu
noſtri non ita ſe habet, nec eſt idem apud omnes, & conſiſtit in proportione geometri
ca, hoc pacto: ſicut ſe habet ſex ad quatuor, ita ad nouem. non enim eſt medium inter
quatuor & nouē, ut æqualiter excedat quatuor, & excedatur à nouem, ſed habet æqua
litatem ſecundum proportionem geometricã, & ſimilitudinē rationis: quia ſicut ſex
continet totū quatuor cū dimidio, ſic cõtinetur à nouem totū cū dimidio. & hoc mo
do eſt mediū inter plus & minus ſecundū ſimilitudinem rationis: & exceſſus, & defe-
ctus

ctus ita ſe habent,ut excedant,& deficiant proportione quadam.ſ.ſexquialtera,& ſimilitudine rationis. Philoſophus autem ponit exemplum accommodatum huic medio,quod dicitur reſpectu noſtri. ſi comedere duos panes eſt parum omnibus,decem uerò nimium: medium non erit conueniens cuiq; ſex panes comedere qui ſunt medium inter duo,& decem,medium inquam rei:ſed medium ſumetur id quod erit conueniens cuique ſecundum quòd requiret eius complexio. quibuſdam enim erit conueniens comedere tres, quibuſdam quinque: & tale erit medium reſpectu noſtri, ita ut non res,ſed nos ſimus termini ipſius medij ad quos reſpicere oportet ad inueniendum mediũ tale ſcdm proportionem geometricam,quæ ſic fieri poteſt, ſicut ſe habet robur incipientis ſe exercere,& tyronis ad robur Milonis iam ueterani: ſic ſe habere debet cibus tyronis, ad cibum ueterani Milonis. ſed robur tyronis exceditur in duplo,ita cibus debet excedi. Notandum quòd medium eſt duplex,relinquendo mediũ muſicum,de quo in quinto dicemus,unum arithmeticum,alterũ geometricum. Arithmeticum ſuperat & ſuperatur æqualiter & ſolũ attenditur ut ſit æqua diſtantia ſecundum quantitatem ueluti ſex eſt medium inter duo & decem,quia æqualiter diſtat ab utroq; extremo: & ita fieri uidetur in numero, & in re etiam continua & diuiſibili. Geometricum uerò medium oritur ex ſimilitudine rationis: & hic attenditur æqualitas non ratione quantitatis, ſed proportionis. ſicut ſex dicitur medium inter quatuor & nouem, non ratione quantitatis: excedit enim in duobus & exceditur in tribus: ergo non ſunt æquales exceſſus,& defectus ſecundum quantitatem,ſed proportione: quia in utroque eſt proportio ſexquialtera. nam ſex ſicut continet quatuor & dimidium, continetur & ipſum totum & dimidium ab ipſo nouem. Medium igitur primo modo ſumptum ſecundum quantitatem & arithmeticam proportionem non eſt obiectum uirtutis, ſed ſecundo modo, id eſt ſecundum proportionem uel proportionalitatem geometricam & ſimilitudinem quandam rationis,quod requirit multas circunſtantias, & non eſt idem apud omnes homines. uerum hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia Philoſophus dixit quòd omnis res continua,& diuiſibilis poteſt ita diuidi,ut ſumatur maius,minus,& æquale: & per hoc uidetur uelle quòd affectus ſint etiam diuiſibiles,cum uirtus debeat in his medium inuenire. & fugere maius & minus. Sed non uidetur uerum quòd affectus ſint diuiſibiles. nam eſſe diuiſibile,eſt propria paſsio quantitatis continuæ. & ob hanc rationem omne diuiſibile deberet eſſe in genere quantitatis:at ipſa affectus ſunt in prædicamẽto,& genere qualitatis. Præterea uirtus uerſatur circa dolores & uoluptates, quæ non dicuntur eſſe diuiſibiles,nã ſi eſſent diuiſibiles,non eſſent niſi ratione temporis in quo fiunt: nunc autem id non eſt,cum fiant in inſtanti & momento indiuiſibili, ut patebit quando Philoſophus loquetur de uoluptate.ſic igitur affectus nòn erunt diuiſibiles.Idem poterit dici de actibus, cum non ſint quantitates. quomodo ergo uirtus medium ſumet in his, & fugiet maius & minus:id eſt exceſſum & defectũ?Dicendũ primo ꝙ affectus & actus non sũt diuiſibiles per ſe ſed per accidens,ſicut albedo eſt diuiſibilis non per ſe, ſed per accidens,id eſt ratione ſuperficiei in qua fundatur, & extenditur. Niſi .n. eſſet quantitas, illa non eſſet diuiſibilis. Superficies uero eſt diuiſibilis per ſe albedo per accidens: eodem modo affectus & actus. alio modo etiam reſpondere poſſumus, quòd aliquid dici poteſt eſſe diuiſibile, non ſolum ratione quantitatis, ſed etiam reſpectu gradus, & ut intẽditur, & remittitur:ſicut albedo eſt unius gradus, & quinque & octo graduũ, eodem modo calidiras & frigiditas,& ſimiliter affectus & actus,& ipſa uoluptas: quæ licet ſit in momento temporis indiuiſibili,tamen quoquo modo erit diuiſibilis,reſpectu graduum.Sicut lux quæ in momento temporis diffunditur in medio hemiſpherij, & diuidi poteſt reſpectu graduum,ſcilicet quòd ſit maior, & minor,& mediocris: ſic igitur affectus & actus ſuſcipient mediocritatem.

32 [Qvod ſi omnis ſcientiæ.] Hæc eſt tertia pars capituli,in qua poſtquàm oſtendit quo

quo pacto ſumitur medium, & præſertim illud noſtra ex parte:nunc declarat ſententiam ſuam, & concludit quòd uirtus eſt coniectatrix medij, hoc pacto: omnis ars & ſcientia actiua cùm perficit opus ſuum, redigit illud ad medium, & eſt coniectatrix medij: ſed uirtus eſt præſtantior omni arte, ergo ipſa multo magis reſpicit medium. Maior probatur à Philoſopho, & ex communi prouerbio quo dicere ſolemus, in opere benefacto quòd ei nihil addi neque demi poteſt. Minor etiam patet, quòd uirtus eſt præſtantior arte, ſicut etiam natura eſt arte præſtantior & excellentior. Notandū quòd uirtus eſt præſtantior arte, quia ars uerſatur circa cognitionem rei quæ ab ipſa procedit, nec uidetur conſiſtere in bono in quo conſiſtit ipſa uirtus, & ars eſt ad bonū & malum apta, uirtus autem ſemper ad bonum: nec uerſatur tantum circa cognitionem, nec ei ſufficit ſcientia & cognitio ut in arte, ſed requiritur electio & iudicium firmum: ut ſupra oſtendimus. Præterea ars licet quoquo modo perficiat hominem, tamen eius, perfectio uidetur reſpicere, & terminari magis ad res externas, ut ſtatuarij ad ſtatuam, uirtus uero maximè perficit habentem in quo eſt ut perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura eſt præſtantior arte & hoc uidetur eſſe uerum cum ars ſit imitatrix naturæ, & id quod imitatur aliquid, eſt imperfectius eo quod imitatur: unde ars dicitur perfecta quando maximè aſsimilatur naturæ. Omnis ſcientia. hic per ſcientiam intelligit artem. Dubitatur cum dicit artem conficere opus ſuum redigendo illud ad medium, hoc non uidetur uerum: ſed potius redigit ad extremum, id eſt ad ultimum, & perfectiſsimum ipſius artis quoad fieri poteſt. dicendum quòd ars reſpicit medium, non illud quod eſt inter bonum & malum, ſed medium quod eſt inter exceſſum & defectum, quòd etſi poſsit ultimū appellari in operis perfectione quàm quærit ars tanquam ſummum ipſius, tamen non obſtat quin poſsit appellari medium reſpectu exceſſus & defectus: de quo medio loquitur hic Philoſophus. nec eſt abſurdū, idem dicit medium & ultimum diuerſis reſpectibus.

[Loqvor autem.] Declarat quæ ſunt media ad quæ reſpicit uirtus. Et dicit, 33
ego nunc loquor de uirtute morali, non de ſcientia quæ non coniectat tale medium. Virtus autem moralis uerſatur circa affectus & actus: in quibus licet inuenire magis & minus & medium. nam poteſt aliquis magis & minus timere quàm oportet, & etiā quando & quantū oportet: & eodem modo in actibus, ueluti dare magis quam oportet & minus, & etiam cum mediocritate.

[Virtvs igitur mediocritas.] Poſteaquàm probauit quòd uirtus eſt coniectatrix 34
medij quod eſt in actibus & affectibus, nunc probat & concludit quòd eſt mediocritas quædam, Omnis habitus qui fugit utrumq; extremum, & coniectat medium, eſt mediocritas: ſed uirtus eſt habitus talis: ergo uirtus eſt mediocritas quædam. Notandū quòd medium poteſt dici & illud quod eſt inter affectus uel actus extremos, & idem illud quod eſt habitus inter habitus extremos. Medium inter affectus ſiue actus dicitur quando affectus moderatus cum ſuis debitis circūſtantijs ponitur inter duo extrema, quorum utrunq; eſt affectus. exemplum huius eſt tale, ſi accipiamus mediocrē timorem & moderatum cū debitis circunſtantijs: ſcilicet ut oportet, & quando oportet, & huiuſmodi: tunc dicemus quòd iſtud eſt medium inter duos extremos timores & affectus, id eſt inter exceſſum & defectum, id eſt nimium & paruum timorem, quæ utraque non dicuntur uitia, ſed uitioſi affectus, & extremi: & hæc duo erunt eiuſdem generis cum medio, quia omnia ſunt affectus, licet extremi ſint exceſſus, & defectus: medius uero fugiat extrema, & ſit moderatus. Eodem modo de actibus dicitur, inter quos erit medius actus bonus fugiens actus extremos ut exceſſum atque defectū. quare & ille dicetur medius affectus ſiue mediocritas ipſius affectus, & hic medius actus ſiue mediocritas actus, medium ſiue mediocritas qui eſt habitus inter habitus extremos, non eſt affectus inter affectus, nec actus inter actus extremos: ſed eſt habitus inter duos habitus, quorum alter eſt in exceſſu, alter in defectu. Sicut igitur tres

ponuntur

ponuntur affectus excedens, deficiens, medius. & tres item actus, eodem modo tres habitus, quorum medius uerſatur circa medium affectus uel actus, extremi uero habitus circa extrema affectus uel actus. quando igitur Philoſophus dicit quod uirtus eſt medij coniectatrix, intelligit medij, aut affectus, aut ipſius actus circa quæ uerſatur: quando uero dicit quòd ipſa eſt mediocritas, intelligit quod ipſa eſt habitus quidam medius. Itaq; ex eo quod ipſa reſpicit medium inter duos affectus extremos, aut actus uirtus dicitur medij coniectatrix: ex eo uerò quòd ipſa eſt habitus medius inter duos habitus extremos uitioſos: dicitur eſſe mediocritas quædam. Deinde quilibet habitus diuerſificatur diuerſitate obiectorum, ſcilicet actuum uel affectuum, quos talis habitus reſpicit tanquam obiecta. habitus enim qui, uerſatur circa uoluptarium aut moleſtum affectum, ut oportet & quomodo oportet, temperãtia dicitur: circa terribilia, fortitudo: circa dandum, liberalitas: & ſimilia, quæ cùm ſint diuerſa obiecta, diuerſi etiam erunt habitus, qui circa iſta uerſantur, ſicut fit in ſenſibus. Nã ſicut color differt à ſono, ſic uiſus differt ab auditu. bene ergo probauit cũ ſint actus & affectus, erunt habitus circa illos in exceſſu, & defectu, & medio: quorum habituũ duo erunt uitia: unus medius erit uirtus, & ſic bene dictum eſt, quòd uirtus eſt medij coniectatrix, & etiam mediocritas.

35 [Praeterea peccare quidem.] Affert aliam rationem Philoſophus qua probat eandem ſententiam, ſcilicet quòd uirtus eſt coniectatrix medij, & quòd eſt mediocritas. ſuperius id probauit ex comparatione uirtutis, ad artem, & etiam hoc modo: ſi uirtus uerſatur circa affectus & actus in quibus eſt medium, uirtus quæret medium. probauit etiam quòd eſt mediocritas, & habitus medius. nunc probat eandem ſententiam ex difficultate, hoc pacto, Id quod eſt, difficile eſt uirtutis: at inuenire medium eſt difficile, ergo inuenire medium eſt uirtutis. Maior ex antè dictis, ſcilicet circa difficiliora, inquit, ſemper ars utriuſquè uerſatur minor probatur à Philoſopho auctoritate Pythagoræ, & etiam ratione. Nam medium & bonum fit uno modo: malum uerò pluribus modis, ſcilicet quomodocunq; receditur à medio. Nam ſicut linea recta eſt uno modo: quomodocunque recedas ab illa rectitudine fit obliquũ, & flexum. Et ſicut ſignum à ſagittarijs uno modo tangitur, omnibus alijs ab eo diſceditur: eodem pacto bene agere unicè fit: male uero pluribus & prope infinitis modis. quapropter facile eſt aberrare: difficile medium inuenire. ſic igitur habemus quòd uirtus eſt medij coniectatrix. Eadẽ ratione probari poteſt quòd eſt mediocritas. Ille habitus qui cũ difficultate inuenitur & acquiritur, ẽ mediocritas: uirtus eſt talis, ergo mediocritas. Notandum quod ſimile uidetur euenire in bonis corporis, & in bonis animi quantum nunc ſpectat ad propoſitum. nam turpitudo, & ægrotatio corporis multis modis eſſe poteſt: ſanitas autem & pulchritudo uno modo: & quotieſcunque deficit aliqua earum conditionum quæ requiruntur ad pulchritudinem uel ſanitatẽ non erit pulchritudo uel ſanitas: facile autem abeſſe poſſunt, & multis modis: difficile ſimul adeſſe, quod eſt unico modo. Eodem pacto in animo bene agere difficile, quia unice fit, peccare facile, quia multifariam.

36 [Est igitur uirtus habitus electiuus in mediocritate conſiſtens quæ eſt ad nos determinata ratione, &c.] Hac in parte Philoſophus concludit definitionem totam uirtutis: deinde declarat extrema inter quæ collocatur media uirtus. demum quòd uirtus, & mediocritas dici poteſt ut oſtendit, & etiam extremum alio reſpectu. affert igitur in primis definitionem perfectam uirtutis. nam primo inueſtigauit genus quod eſt habitus: deinde differentias, quòd eſt electio uel non ſine electione: poſtea quod eſt mediocritas, & coniectatrix medij, & eius medij quod eſt quo ad nos, & reſpectu noſtri: & nunc addit ratione determinata, & ut ſapiens determinaret, ut completa habeatur definitio. tangit autem parum hic de electione, quia in tertio huius latius declarabit:

declarabit: ſic etiam de ratione terminata, id eſt recta ratione quæ eſt prudentia: & de tali ſapiente, qui eſt ipſe prudens, locis ſuis, ideſt in ſexto latiſſimè docebit, ut ſeruetur ordo in quo mirifice excellit iſte Philoſophus, & eum in omnibus operibus accuratè ſeruat. Notandum quòd hæc eſt bona definitio quia conſtat ex genere & differentijs, & competit definito, id eſt uirtuti, & diſtinguit eam ab omnibus alijs quæ non ſunt uirtutes tales. nam per habitum diſtinguitur ab affectibus & potentijs: quæ etſi ſint in anima ut uirtutes: tamen non ſunt habitus. uerum cùm per habitum, qui eſt eius genus, conueniat cum multis quæ ſunt in anima, & ſunt habitus ut ſcientiæ & artes: ideo additur illa differentia, Electiuus, qua diſtinguitur à talibus habitibus. ars enim, etſi ſit habitus. non tamen electiuus: & quia uitia ſunt habitus electiui, ideo additur alia differentia, In mediocritate conſiſtens. uitia uero conſiſtunt in exceſſu & defectu, & non in mediocritate ut uirtus. uerum cùm medium multifariam ſumi poſſit, & inter alia duo quorum unum eſt ex parte rei ſecundum arithmeticam rationem: alterum ex parte noſtra ſecundum geometricam, ne ſumatur medium ex parte rei, addit, quo ad nos, id eſt reſpectu noſtri. addidit etiam terminatam rationem id eſt rectam, quia uitioſus habet rationem, non tamen rectam, quæ eſt ipſa prudentia, nexus & nodus omnium uirtutum, ſcilicet moralium: & ut magis intelligatur quæ ſit iſta determinata ratio, addit, ut ſapiens definiet. id eſt recta ratio quæ eſt in ſapiente qui accipitur hoc in loco pro prudente qui habet in ſe rectam rationem, qua metitur omnes uirtutes & ſtudioſas actiones, qui prudens eſt ſummus in genere actiuorum, ut ſapiens in genere ſpeculatiuorum: ſic ſapientia & prudentiam in ſpeculatiuis & actiuis, utraque eſt ſumma in genere ſuo.

[Mediocritas autem.] Declarat nunc Philoſophus quorum & inter quæ uirtus ſit mediocritas, ſcilicet inter duo uitia, quorum alterum eſt exceſſus, alterum defectus. & non eſt mediocritas inter duos affectus uel actus, quorum unus ſit exceſſus, alter defectus: ſed bene uerſatur circa illos actus uel affectus, in quibus uitia excedunt & deficiunt. uirtus autem in illis medium eligit. [Quapropter ipſa uirtus.] Nũc declarat Philoſophus, quòd uirtus etſi mediocritas ſit ſecundum ſubſtantiam & eſſentiam ſuam rationemq; formalem: tamen alio reſpectu, id eſt ſecundum quòd bene ſe habet, erit extremum, id eſt ſecundum proprietatem quæ competit ei. uirtus igitur bifariam conſiderari poteſt: primum inquantum eſt bonum, quod opponitur malo, & ſic dicitur extremum. ſunt enim duo extrema oppoſita, ſcilicet bonum & malum. In altero eſt uirtus, in altero uitium: quod ſubdiuiditur poſtea in exceſſum & defectum. Alio modo conſiderari poteſt uirtus ſecundum eſſentiam ſuam. & tunc eſt mediocritas inter duo extrema uitia, id eſt exceſſum & defectum. nec eſt abſurdum quod idem diuerſis reſpectibus nunc extremum dicatur eſſe, nunc medium. quare ſi quis obijceret Philoſopho, tu dicis uirtutem eſſe mediocritatem, & tamen ipſa eſt potius quoddam extremum, quia eſt bonum quod opponitur alteri extremo, id eſt malo, ideo declaratur quòd inquantum bonum eſt extremum: ſecundum uero eſſentiã ſuam rationemq; formalem eſt mediocritas: ut linea ſecundum rationem ſuam formalem eſt longitudo ſine latitudine: ſecundum proprietatem quandam eſt diuiſibilis in lineas. 37 38

[Non autem omnis actus.] Hæc eſt quarta pars, in qua ſupra dictum ſit quòd affectus & actus ſuſcipiunt exceſſum, defectum & medium: nunc limitat talem ſententiam & oſtendit quòd non omnis actus nec omnis affectus ſuſcipit mediocritatem, & hoc probat tribus rationibus. Prima ratio, Illi actus atque affectus, qui ſtatim habẽt connexam prauitatem, & de natura ſua ſemper ſunt praui, quomodocunque ſumantur non ſuſcipiunt mediocritatem: at aliqui ſunt huiuſmodi, ergo tales non ſuſcipiũt mediocritatẽ, & ex conſequenti non omnis actus & affectus ſuſcipiunt mediocritatẽ: quòd autem aliqui ſunt tales affectus & actus, oſtendit Philoſophus, ſunt enim affe- 39

ctus huiuſmodi,ut maleuolentia,imprudentia,& ſimilia . actus uero,ut ſtuprum , furtum,& alia huiuſmodi,in quibus nunquam rectè agere datur,ſed ſemper delinquitur, quia ſunt praua de natura ſua, & non ut exceſſus aut defectus : tunc enim haberēt medium : ſed non ſuſcipiunt mediocritatem neque exceſſum aut defectum , quia ſunt tota praua . non enim licet in maleuolentia odiſſe quantum oportet , & quando oportet : nec in furto,furari quantum oportet & quando oportet : ut iraſci licet,quantū & quando oportet : ſimiliter in dando quantum & cui oportet . Hæc enim ſuſcipiūt mediocritatem cùm benè aguntur : exceſſum & defectum cùm malè aguntur : illa uerò quæ nominauit Philoſophus quomodocunque uoluantur ſemper ſunt praua .

40 [Simile eſt.] Alia ratio,qua probat idem ex ſimilitudine habituum uitioſorū. dicit enim quod ſicut non eſt mediocritas in exceſſibus & defectibus qui ſunt habitus uitioſi : ſic in quibuſdam affectibus & actibus non eſt mediocritas . at primum eſt ergo & ſecundum . Aſſumptum declaratur à Philoſopho afferendo in medium quędā uitia quæ ſunt exceſſus & defectus : ſcilicet iniuriā,timiditatē,luxuriā, quæ ſunt uitia oppoſita iuſtitiæ , fortitudini & temperantiæ : in quibus uitijs non eſt mediocritas : nō quòd uirtus nō ſit media inter illa extrema, ſed ipſa cùm ſint extrema nō poſſunt ſuſcipere mediocritatē in ſe,cùm ſint exceſſus , & defectus . nā ſi diceremus in his uitijs eſſe mediocritatem , ſequeretur abſurdum quòd eſſet proceſſio in infinitum . Si enim exceſſus ſuſciperēt in ſe mediocritatem , ſimiliter defectus , ſequeretur q͡ eſſet exceſſus & defectus illius mediocritatis,& rurſus mediocritas in tali exceſſu uel defectu : & ſic eſſet exceſſio exceſſus, & defectio defectus,& eorundē ſimiliter mediocritas , & daretur proceſſio in infinitum , quod eſt abſurdum,patet igitur quòd quorundam affectuum uel actuum, & etiam exceſſus & defectus,qui ſunt habitus uitioſi,non eſt mediocritas .

41 [Sed ut temperantiæ.] Tertia ratio qua idem probat . ſicut in uirtutibus non eſt exceſſus , & defectus : ſic etiam in quibuſdam actibus & affectibus nō eſt mediocritas nec exceſſus,& defectus . at primum eſt,ergo & ſecundum . quòd autem hoc ſit , manifeſtè patet . uirtus enim eſt inter exceſſum & defectum : ſed non poteſt in ſe ſuſcipere exceſſum & defectum : nec etiam illi affectus uel actus quos nominauit poſſunt ſuſcipere exceſſum & defectum : quia ſi ita eſſet,poſſent etiam ſuſcipere mediocritatē, ſed ſunt omnino praua , & ſemper in illis delinquitur . ſimiliter habitus uitioſi qui ſunt exceſſus & defectus . quare nec exceſſus & defectus ſuſcipiunt mediocritatem in ſe,nec ipſa mediocritas ſuſcipit exceſſum & defectum . Dubitatur hac in parte utrum uirtus conſiſtat inter duo uitia & media, ut dicit Philoſophus : & probatur quòd nō. Inter extrema infinita non poteſt eſſe medium . at extrema uirtutis , id eſt uitia quæ infinitis penè modis fiunt ſententia Pythagoreorum, uidentur eſſe talia . ergo uirtus non erit media inter uitia,ut uult Philoſophus . Item id quod extremi rationem obtinet,non poteſt eſſe medium : at uirtus eſt huiuſmodi,ergo & cætera . Minor eſt probata per philoſophum qui dixit uirtutem eſſe bonum. Bonum autem habet rationem unius extremi , quòd opponitur malo ut alteri extremo : ergo non poterit dici media . Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps utriuſque extremi:ſed uirtus non eſt particeps extremorum : ergo uirtus non eſt media inter uitia , ut dicit Philoſophus . Item illud quod eſt ſupremum non poteſt eſſe medium : at ſunt quædam uirtutes quæ obtinent locum ſupremi,ut magnificentia,& magnanimitas,ut patebit inferius,& cætera . Oppoſitum tamen dixit Philoſophus, & oſtendit quòd uirtus eſt coniectatrix medij circa actus & affectus , & quòd ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum . Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis. Primo modo ut eſt particeps utriuſque extremi : & ſic dicitur rubedo & alij colores medij per participationem albedinis & nigredinis . Alio modo dicitur medium per negationem utriuſque extremi : ſicut quidam medici ponunt

nunt inter ſanum & ægrum corpus, neutrum. Tertio modo ſumitur medium in quantitate quod diſtat æqualiter ab omni extremo, ut centrum in circulo. Item quod diſtat ab utroque extremò per æqualem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem, ut numerus ſenarius inter ſecundum & decimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis, & proportionem geometricam, ut ſex eſt medium inter quatuor & nouem. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor, ita ad nouem: non ſecundum æqualem quantitatem, ſed ſecundum proportionem quæ eſt ibi ſexquialtera, ut patet. Item alio modo dicitur medium formæ, ut forma embrionis eſt media inter formam ſeminis & hominis. His præmiſſis. & animaduerſis aſſeruntur concluſiones nonnullæ. Prima quòd uirtus conſiſtit in medio, non ut ſit particeps extremorum: ſed per negationem utriuſque extremi. Secunda quòd uirtus eſt in medio, non in eo quod eſt ſecundum æqualem diſtantiam quantitatis, & arithmeticam proportionem: ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri, & ſecundum proportionem geometricam. Tertia quòd uirtus non eſt media, ut dicitur medium formæ. Nam ſi fiat progreſſio à forma ſeminis ad formam hominis oportet tranſire per embrionem, cuius forma eſt media inter formam ſeminis & hominis. at ſi fiat progreſſio ab uno extremo, puta ab auaritia, ad alterum extremum, id eſt prodigalitatem, non eſt opus tranſire per uirtutem, id eſt liberalitatem, non igitur erit medium formæ. Ad rationem primam, cùm dicitur quòd inter extrema infinita non eſt dare medium: ſed uitia ſunt huiuſmodi, & cætera. dicendum quòd argumentum curreret, ſi medium ſumeretur per participationem, aut per æqualem diſtantiam in aliqua continua quantitate ſed uirtus dicitur medium per negationem extremorum, & non refert ſiue illa extrema ſint infinita, ſiue finita: & quamuis illa non eſſent actu infinita, tamen poſſent extendi prope in infinitum, & quaſi infinitis penè modis committi deſcendendo à medio. id eſt à uirtute: tamen ipſa ſemper ſtabit in puncto indiuiſibili. negando & repellendo extrema uitia, id eſt exceſſum & defectum. Ad ſecundam rationem cùm dicitur id quòd uirtus non eſt media, quia ſubit rationem extremi: reſponderi poteſt quòd non eſt abſurdum quòd uirtus inquantum bonum ſit extremum quod opponitur malo. Alio uerò reſpectu, id eſt ſecundum eſſentiam ſuã dicatur medium, & mediocritas inter exceſſum & defectum. Ad tertiam rationem cùm dicitur quòd medium inter duo extrema eſt particeps eorum. Reſpondetur quòd hoc eſſet uerum de medijs quæ dicuntur participare de extremis, ut uiredo, rubedo, & alij colores qui dicuntur medij par participationem. uerùm hoc non ualet de uirtute: quia eſt medium per negationem extremorum. Ad quartam dicendum quod magnificentia dicitur ſupremum in pecunijs diſtribuendis uel utendis, quaſi reſpectu liberalitatis: & etiam magnanimitas reſpectu innominatæ uirtutis. & quia magnificentia uerſatur circa magnos ſumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obſtat quin alia ratione poſſint eſſe media reſpectu ſuorum extremorum quæ ſunt exceſſus & defectus, ut patebit loco ſuo cùm docebit quomodo ſint media, & quæ ſint eorum extrema. ſic igitur ſoluta eſt dubitatio.

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. Cap. 7.

ET enim idipſum non ſolum uniuerſaliter dicere: ſed ad ipſa ſingula etiam accommodare oportet. Sermonum enim eorum qui circa actus uerſantur, uniuerſales quidem magis communes: particulares uerò magis ſunt ueri. actus nanque circa ſingularia ſunt: quibus oportet ſermones cõſentaneos eſſe. Hæc igitur ex deſcriptione ſumenda ſunt. Circa timores itaq; fiduciasq́, mediocritas quidẽ eſt fortitudo. at exupe 42 43 44

rantium is quidem non timendo exuperat, nomine caret: ſunt autem complura
45 quæ nominibus uacant. is autem qui confidendo exuperat, audax eſt. at is qui ti
mendo quidem exuperat. confidendo autem deficit, timidus. Circa uoluptates
atque dolores, non omnes quidem,* & minus circa dolores, mediocritas qui-
dem eſt temperantia: exuperatio autem intemperantia. At deficientes circa uo-
luptates perpauci fiunt. quapropter nec his appoſitum nomen, ſed inſenſati uo-
centur. Circa dandas capiendasq; pecunias, mediocritas quidem eſt liberalitas.
exuperatio autem & defectio, prodigalitas atque liberalitas quibus contrario
modo exuperant, & deficiunt homines. Prodigus enim in erogando exuperat: in
capiendo deficit. at illiberalis atque auarus in capiendo exuperat: in erogando
deficit. Atque de hiſce nunc quidem figura loquimur & in ſumma, hoc ipſo con-
tenti: poſtea uerò exactius de ipſis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias
46 diſpoſitiones. & mediocritas quidem eſt magnificentia. Differt enim hoc a libe-
rali magnificus: quòd hic circa magna, ille circa parua uerſatur: exuperatio au-
tem,* ruditas circa decorum atque ſorditas, & defectus * circa decorum puſil
litas. Atque hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem diximus eſſe: & diffe-
rentiam poſterius explicabimus. Circa honorem & eius oppoſitum, mediocritas
quidem eſt magnanimitas: exuperatio uerò * lentitudo quædam, & defectio pu-
ſillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam ſeſe habere diximus liberalita-
47 tem, hoc differentem ab illa quòd circa parua uerſatur: ſic ſeſe habet & ad ma-
gnanimitatem (quæ quidem circa honorem magnum uerſatur) alia quædam diſpo
ſitio, quæ circa paruum uerſatur. fit enim ut appetatur honor ut oportet, & ma
gis quàm oportet, & minus. atque is quidem qui honorum exuperat appetitio-
ne, ambitioſus uocatur: is autem qui deficit,* appetitione uacans honoris et me-
dius nomine caret. Diſpoſitiones etiam ipſæ præter unam, nomine carent. ambi-
tioſi nanq; ambitio uocitatur. Quocirca fit: ut extremi de medio loco decertent.
nos quoque medium hunc, modo ambitioſum, modo uacantem honoris appeti-
tione uocamus: & nunc ipſum ambitioſum, nunc alterum laudamus. quam autem
ob cauſam id facimus, in ſequentibus explanabitur. Nunc de cæteris eundem ſer
48 uantes modum dicamus. Eſt igitur & circa iram mediocritas, & exuperatio &
defectio, atque cùm ferè nominibus careant, medium manſuetum dicentes, medio
critatem manſuetudinem appellabimus. extremorum autem is quidem qui exupe
rat, iracundus: & uitium, iracundia uocitetur. is uero qui deficit,* ira uacans:
& defectio,* iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates, quæ ta-
metſi ſimilitudinem quandam & conuenientiam inter ſeſe habent: differunt ta-
men. Omnes enim ſunt circa uerborum, actuumue communem uſum. ſed differunt
quòd earum una circa uerum quod eſt in ipſis, cæteræ circa iucundum uerſan-
tur: quod quidem partim eſt in ioco, partim in cæteris congreſſionibus uniuerſis.
& de his igitur eſt dicendum: ut magis cernamus in uniuerſis mediocritatem qui
dem

Græcus codex plus habet περὶ γὰρ τὰς περὶ ἁφὴν μάλιστα, id eſt, (nam circa corporeas, et eas potiſſimũ quæ tactu percipiuntur.)

* ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία.

* μικροπρέπεια.

χαυνότης.

ἀφιλότιμος.

ἀόργητος,

ἀοργησίαν.

dem laudabilem eſſe, extrema uero neque recta, neque laudabilia, ſed uituperabilia eſſe. Atque horum etiam pleraque nominibus carent. uerum enitendum eſt & his, perinde atque cæteris ponere nomina diluciditatis gratia, ut facilè ſequi poſſimus. Circa uerum igitur medius quidem uerax quidam: & mediocritas ueritas appelletur. fictio uerò, ſi ad maiora pergat, arrogantia: & arrogans qui ipſam habet dicatur: ſin ad minora, diſſimulatio nuncupetur: & qui habet ipſam, * diſſimulator. Circa iucundum quod in loco conſiſtit medius quidem comis ac urbanus: & diſpoſitio comitas atque urbanitas appelletur. exuperatio autē ſcurrilitas: & qui ipſam habet, ſcurra: & qui deficit, ruſticus quidam: & habitus, ruſticitas nuncupetur. Circa uerò reliquum iucundum quod eſt in uita, is quidem qui eſt ut oportet iucundus, amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autem qui exuperat, ſi nullius gratia rei, placidus: ſin ſui emolumenti cauſa, adulator eſt appellandus. At is qui deficit, & in cunctis eſt iniucundus: contentioſus quidem, difficiliſq; dicatur. Sunt & in affectibus & in ijs quæ ſunt circa affectus,* 49 *mediocritates. Verecundia nanque uirtus quidem non eſt. laudatur tamen & ipſe etiam uerecundus. nam & hic dicitur eſſe medius & exuperans atque deficiēs. & exuperat quidem is qui in uniuerſis uerecundatur: qualis eſt ipſe pauidus. qui uerò deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: medius uerò dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas eſt inuidiæ, & maleuolentiæ. uerſantur autem circa dolorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis accidunt.* indignans enim dolet, cùm aliqui proſperitate fortunæ indignè fruuntur. inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: ſed maleuolus adeò deficit in dolendo ut gaudeat. Verum de his erit & alio loco tempus dicendi. De iuſtitia uerò poſtea pertractabimus.* 50 *atque cùm non dicatur ſimpliciter, deſtinguemus ipſam, & de utraque dicemus quomodo mediocritas eſt: & ſimiliter de rationis uirtutibus.* 51

εἰρωνεία. εἴρων.

νεμεσητικός.

COMMENT.

ETENIM idipſum non ſolum.] Hic eſt tertius tractatus huiuſmodi ſecũdi libri. 42 in quo poſtquam oſtendit eſſentiam & definitionem uirtutis, nunc diuidit uirtutem in ſuas ſpecies. ponendo cuique ſuum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit uirtutem tanquam genus in ſuas ſpecies. In ſecundo comparat extrema adinuicem, & medium, id eſt uirtutem ad extrema, oſtendendo cõtrarietatem eorum. In tertio affert modos nonnullos & regulas, quibus poſſimus nobis acquirere uirtutes. Primum capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit ſuam intentionem: in ſecunda incipit conſiderare de ſingulis ſpeciebus uirtutum. Dicit igitur in primis quòd oportet, non ſolum in uniuerſali tantum, & in genere aſſignare definitionem uirtutis, ut fecimus, ſed opus eſt etiam deſcendere ad ſpecies, & ſingulas uirtutes: nam in actiuis ſcientijs particularia habent maiorem certitudinem quàm uniuerſalia: quia in his uniuerſalia uidentur accipere certitudinem ſuam ab ipſis ſingularibus, & ſcientia actiua ordinatur ad actionem quæ uerſatur circa ſingularia. oportet igitur deſcendere ad ſpeciem ſpecialiſſimam cuiuſque uirtutis, & unicuiq; accommodare datam definitionem, ut & uirtutes magis diſtinctè percipiantur, & probetur be-

ne eſſe datam definitionem ex inductione ſingularum uirtutum. Nam ſi declarabitur quòd temperantia eſt habitus medius inter talia extrema, & fortitudo, & liberalitas, & ſingulæ aliæ, meritò colligetur ex his quòd uirtus eſt habitus, conſiſtens in mediocritate, ut diximus. ſed deſcribenda ſunt hæc, & deſignanda: in tertio poſtea, & in quarto depingenda. ſed in deſignatione eſt notandum ꝙ ipſe primo ponit materiã uniuſcuiuſque uirtutis circa quàm uerſatur: poſtea ponit medium circa illam materiam in qua poteſt quis ſe habere mediocriter, quod medium eſt ipſa uirtus, & nominat talem uirtutem: deinde ponit extrema circa illam materiam, in qua poteſt quis ſe male habere aut excedendo aut deficiendo.

43 [Magis communes.] Quia competunt. Nec magis ueri, quia noſtræ actiones uerſantur circa ſingularia, & ſi accommodãtur ſingularibus, tunc uidentur magis ueri. Notandum ꝙ cum Philoſophus dicit ad ſingula, & poſtea particulares, non intelligit indiuidua, quæ de nullo inferiore prædicantur: ſed ſpecies ſpecialiſſimas: & ſic declarat ſingulas uirtutes ſecundum ſpecies ſpecialiſſimas. Vt fortitudinem non hanc uel illã fortitudinẽ temperãtiã non hanc uel illã. Nam de ſingularibus nõ eſt proprie ſciẽtia. Quapropter a generaliſſimis deſcẽdentẽ ad ſpẽs ſpecialiſſimas iubet Plato quieſcere.

44 [Circa timores.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus primò enumerat uirtutes, & earũ extrema quæ uerſantur circa affectus, deinde uirtutes quæ reſpiciunt res externas: demum eas quæ reſpiciunt quoſdam actus exteriores in conuerſatione humana: & addit etiam quaſdam mediocritates, & earum exceſſus & defectus, quæ non ſunt proprie uirtutes: ſed potius affectus, ut uerecundia, & ſimilia. In primis igitur enumerat uirtutes quæ uerſantur circa affectus: & quia affectus ſunt in appetitu ſenſitiuo, appetitus autem ſenſitiuus eſt duplex, aut iraſcibilis, aut concupiſcibilis: in iraſcibili collocatur fortitudo tanquam in ſubiecto: in concupiſcibili ponitur tẽperantia, & ſi quæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ ſunt iſtæ potentiæ animæ, quia ex ſufficienti diuiſione potentiarum oritur numerus ſufficiens ipſarum uirtutum, & percipitur cur ſint tot ſpecies, & non plures: ex diuerſitate uerò obiectorum circa quę uerſantur, oritur ipſarum diuerſitas, qua inter ſe diſtinguũtur. ſunt tot, quia tot ſunt potentiæ: ſunt diuerſæ, quia diuerſa ſunt obiecta circa quæ uerſantur. Incipit igitur a fortitudine, & ponit materiam, id eſt timores & audacias, circa quæ uerſatur: & cùm mediocriter ſe habet, eſt fortis, & eius diſpoſitio fortitudo: qui excedit in non timendo, innominatus eſt, ſed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo, audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo, uno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui excedit in non timendo, poteſt appellari intimidus quoquo modo tamen hoc nomen non attulit Philoſophus, quia uidetur competere multis. Nam audax & fortis quoquo modo poteſt appellari intimidus, non autem econtra, quia intimidus eſt uniuerſalior. Semper enim a minus uniuerſali ad magis uniuerſale ualet cõſequentia: ut homo eſt animal: non econtra.

45 [Circa uoluptates.] Affert aliam uirtutem, id eſt temperãtiã quę uerſatur circa dolores & uoluptates: licet minus circa dolores. At circa uoluptates uerſatur, nõ tamẽ omnes, ſed circa eas tantum quę ſunt tactus & guſtus, ut eſt cibus, potus & res uenerea. Circa hæc mediocritas eſt temperantia, exceſſus intemperãtia: defectus, licet nõ habeat proprium nomen, tamen uocetur inſenſibilitas quędam, ut dicit Philoſophus.

46 [Circa dandas.] Affert nunc Philoſophus alias uirtutes quæ uerſantur circa res externas, quæ aut malæ, aut bonæ putantur. & primo circa pecunias dandas accipiendasq́; eſt mediocritas ipſa liberalitas: cuius exceſſus eſt prodigalitas, defectus eſt auaritia. Eſt & alia mediocritas circa pecunias, quæ appellatur magnificentia: cuius exceſſus appellatur ruditas circa decorum, & ſordiditas quædam: defectus uerò modicitas. Notandum quòd inter liberalitatem & magnificentiam intereſt, quia etſi ambæ iſtæ uirtutes uerſentur circa eandem materiam, id eſt circa pecunias: tamen non eodẽ

modo

modo,quia liberalitas circa parua,magnificentia circa magnos ſumptus : eodem modo extrema liberalitatis circa parua , extrema magnificentiæ circa magna , etſi male uerſentur. Magnificentia igitur eſt mediocritas,ut diximus:exceſſus uerò dicitur ruditas circa decorum,& ſordiditas. & talis eſt qui facit magnos ſumptus ubi non ſunt faciendi,& neſcit eos locare,& non peccat in eo quod parum expēdat,ſed cùm magnos ſumptus faciat eſt ſordidus & mechanicus,& neſcit ubi conſiſtat decorum magnificētiæ.unde cùm Græcè dicatur magnificētia μεγαλοπρέπεια quaſi in magnis ſeruās decorum: ſic exceſſus appellatur a Philoſopho ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia decori, & item ſordiditas βαναυσία . defectus uerò appellatur modicitas : quæ fit cùm aliquis uerſatur circa res magnas,& deficit in ſumptibus conuenientibus ei rei.

[CIRCA honorem.] Affert alias uirtutes duas,quæ ſic ſe habent circa honores,ut magnificentia & liberalitas circa pecunias.Eſt enim magnanimitas circa honores magnos mediocritas quædam,exceſſus uerò defluentia quædam.& talis eſt χαῦνος,id eſt mollis,& defluens ad exiſtimandum ſe magnis dignum,cùm non ſit : defectus uerò eſt puſillanimitas.alia eſt mediocritas circa paruos honores,quæ eſt innominata: exceſſus dicitur ambitio: defectus qui eſt diſpoſitio non habent nomen.ideo dicit Philoſophus, quòd diſpoſitiones præter unam quæ eſt ambitio non habent nomen . exceſſus igitur dicitur ambitio:excedens ambitioſus:medius & mediocritas non habent nomē defectus quoque non habent nomen : deficiens uerò appellatur uacans ambitione,& appetitione honoris.quare cùm medius ſit innominatus, appellatur interdum nominibus extremorum. 47

[EST igitur & circa iram.] Affert aliam uirtutem reſpiciens iram,quæ dicitur māſuetudo.licet impropriè:exceſſus uerò iracūdia: defectus uerò uel deficiens potius iracundia uacans Græcè enim ἀόργητος dicitur priuatiue ab iracundo. 48

[SVNT & aliæ tres.] Hac in parte Philoſophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes uerſantur circa communionē uerborum,& actuū: differunt poſtea quòd quælibet eſt circa propriam materiam quę eſt triplex,unde tres ſunt uirtutes inter ſe diſtinctæ,uel tres mediocritates, quarum una eſt circa uerum in uerbis quæ ſerio dicuntur , & appellatur ueritas : extrema uerò uno nomine poſſunt appellari fictio:quæ ſi ſit exceſsio,arrogantia,ſi defectio,diſsimulatio nuncupatur . Alia eſt mediocritas circa iocundum quod eſt in uerbis, quibus in iocunda conuerſatione uti ſolemus.talis mediocritas dicitur comitas:exceſſus,ſcurrilitas:defectus uerò, ruſticitas . Tertia eſt mediocritas circa iocundum reliquum,ſcilicet quod eſt in cæteris actibus conuerſandi,quæ appellatur amicitia:non quòd ſit amicitia illa propria,& uera,ſed cùm non habeatur proprium nomen eius,dicitur amicitia,quaſi quædā apta, & iocunda affabilitas. Eius exceſſus poteſt eſſe duplex : aut enim excedens eſt nullius gratia,& tunc appellatur aſſentator:aut ſui commodi,& emolumenti cauſa,& tunc appellatur adulator.deficiens uerò moroſus difficiliſq; dicetur.

[SVNT & in affectibus .] Hac in parte philoſophus affert quaſdam mediocritates circa affectus,& in affectibus,quæ non ſunt uirtutes neque habitus : ſed tamen eas affert ut oſtendat quod omnis mediocritas etiam in affectibus & actibus eſt laudanda : extrema uerò ſunt uituperanda . Primò affert uerecundiam quæ eſt mediocritas laudanda in affectibus:exceſſus uerò,pauiditas: defectus,impudētia dicitur.& eſt alia mediocritas quæ eſt affectus,& dicitur indignatio:exceſſus eſt inuidia: defectus, maleuolentia,& uerſatur circa dolorem,& uoluptatem, quæ oriuntur ex bonis & malis proximorū. inuidentiam eſſe dicunt ægritudinem ſuſceptam propter alienas res ſecūdas quæ non nocent inuidenti : maleuolentia ſit uoluptas ex malo alterius . Hæc Cicero in Tuſculanis . 49

[VERVM de his.] Philoſophus in libro rhethoricorum ſuorum de inuidia, & maleuolentia,& ijs affectibus tractat,quæ uidentur pertinere ad oratoriam facultatem . 50

D

51 [De iuſtitia uerò.] Excuſat ſe ꝙ hoc loco non fecit mentionem de iuſtitia.nam in quinto huius latiſsimè docebit,ſimiliter in ſexto:de uirtutibus rõnis, & intellectiuis.

De uirtutum ac uitiorum mutua oppoſitione. Cap. 8.

52 CVM *autem tres ſint diſpoſitiones,& duæ quidem ſint uitia . quorum alterum in exuperatione, alterum in defectione conſiſtit:una autem uirtus,quæ quidem eſt mediocritas,omnes inter ſe, etſi non æquè,ſuſcipiunt oppoſitionem.*Extremæ *nanque, cum mediæ,tum*
53 *inter ſeſe contrariæ ſunt media uerò extremis. Nam ut æquale maius quidem eſt cùm comparatur ad minus,minus autem cùm comparatur ad maius:ſic & habitus medij reſpectu quidem defectionum exuperant:reſpectu autem exuperationũ deficiunt,tam in affectibus, quàm etiam in actibus , fortis enim cùm ad timidum comparatur,audax:cùm ad audacem,timidus eſſe uidetur. pari modo temperans reſpectu quidem inſenſati,intemperans: reſpectu autem intemperantis, inſenſatus uidetur. Liberalis etiã prodigus uidetur ſi ad liberalem:illiberalis ſi cũ prodigo conferatur.Quapropter & extremorum uterque medium ipſum ab ſe com pellit ad alterum.atque fortem, audax quidem timidum: timidus autem audacem*
54 *appellat. & in cæteris ſimili modo . Hæc cùm hoc pacto inter ſeſe opponantur : maior eſt utiq; contrarietas extremorum inter ſeſe quàm ad medium . Longius enim hæc inter ſeſe,quàm a medio diſtant.& perinde,atque magnum magis a par*
55 *uo,paruumq; a magno quàm ab æquali utrunque diſtat.Extremis inſuper nõnul lis ad medium ſimilitudo quædam eſſe uidetur:ut audaciæ ad fortitudinem:et pro digalitatis ad liberalitatem. at extremorum inter ſeſe maxima eſt diſsimilitudo, atq; ea quæ plurimum inter ſe diſtant definientes: contraria dicunt. quo fit ut ea*
56 *quæ magis diſtant,magis contraria ſint. At uerò medio in quibuſdã exuperatio: in quibuſdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanq; non audacia quæ eſt exuperatio:ſed timiditas quæ eſt defectio magis opponitur. Temperantiæ uerò non inſenſibilitas,quæ quidem eſt defectio:ſed intemperantia quæ eſt exuperatio magis opponitur. Id autem ob duas accidit cauſas : atque una quidem eſt ex ipſius rei natura . nã quia propinquus atq; ſimilius eſt extremorum alterum me*
57 *dio:ideo non hoc ipſi,ſed contrarium oppoſitum eſſe magis aſſerimus:ut cùm audacia quidem ſimilius fortitudini uideatur atque propinquius eſſe,timiditas autem diſsimilius: hanc illi magis oppoſitam eſſe cenſemus etenim ea quæ plus a me dio diſtant,eidem contraria magis eſſe uidentur.hæc igitur una eſt cauſa,quæ qui dem eſt ex ipſius rei natura, Altera autem ex nobis ſumitur ipſis. ea nanque medio contraria magis eſſe uidentur, ad quæ noſipſi quodãmodo natura ſumus pro penſiores.nos enim ipſi quia magis ad uoluptates ſumus procliues:idcirco facilius ad intemperantiam quàm ad modeſtiam inclinamur. hæc igitur magis con*
58 *traria dicimus , ad quæ ſit magis accretio . & propterea intemperantia quæ eſt exuperatio,magis eſt contraria temperantiæ.*

Cum

COMMENT.

CVm autem tres ſint.] Hoc eſt ſecundū capitulū huius tractatus in quo Philoſophus declarat oppoſitionem inter uirtutem & uitia,& etiam uitiorum inter ſe. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima affert intentionem ſuam. In ſecunda oſtendit quòd uirtus eſt contraria uitijs. In tertia oſtendit quòd uitia ſunt magis contraria in ſe,quàm uirtuti. In quarta,quòd uirtus eſt magis contraria uni extremo quàm alteri. In prima igitur parte affert intentionem ſuā,dicendo ꝙ media q̄ ſunt uirtutes,& extrema quæ ſunt uitia, inter ſe omnia iſta opponūtur,& dicit quo modo. 52

[NAM ut æquale.] Hæc eſt ſecunda pars in qua incipit declarare quomodo uirtutes opponuntur ſuis extremis,& dicit quòd habitus medij qui ſunt uirtutes,opponūtur extremis ſecundum quòd uariè comparantur. Nam medius habitus tàm circa affectus quàm circa actus,ſi comparetur ad defectum,eſt ei contrarius tāquam exceſſus: ſi comparetur ad exceſſum,eſt contrarius tanquam defectus,ut aperte patet in textu, exemplo fortis,& aliorum quæ ponit Philoſophus. Notandum quòd uirtus poteſt cōſiderari biſariam: uno modo ut eſt mediocritas,alio modo ut eſt bonum,ut ſæpius diximus. ut eſt mediocritas,opponitur duobus extremis,quorum unum eſt ex una parte,ut exceſſus: alterum ex alia,ut defectus. ut autem eſt bonum,ex una parte contrariatur illis ſimul ſumptis, ut malo ex altera parte, & magis contrariatur ut bonū malo,quàm ut mediocritas exceſſui atque defectui. Philoſophus autē loquitur hic de ea contrarietate, qua uirtus opponitur ut mediocritas ſuis extremis,& extrema inter ſe ut exceſſus atque defectus, inter quæ eſt magna oppoſitio. Notandum quòd propriè & abſolutè unum dicitur uni contrariari. Nam cùm contraria ſint cauſa corruptionis, natura ſagaciſsima non fecit ut uni multa eſſent contraria, quo magis unumquodque conſeruaretur. Ex his dubitaret aliquis quomodo Ariſtoteles uelit duo extrema uni medio opponi. ut ait. Dicendum quòd oppoſitio ad hoc propoſitum biſariam conſiderari poteſt: aut ſimpliciter & abſolute,aut ſecundū quid in oppoſitione. ſimpliciter unum tantum uni opponitur, ut album nigro: in oppoſitione ſecundum quid poſſunt uni plura opponi, ut album nigro,fuſco & huiuſmodi. extrema igitur opponi medio uidetur ſecundum quid,& etiam uidentur inter ſe contrariari ſecundum quid: ſimpliciter uero uirtus ſi ſumatur,ut bonum,& extrema,ut malum,non enim reſpectiue,ſed ex parte rei opponuntur & ſimpliciter. 53

[HAEC cū hoc pacto.] Hoc loco & tertia parte oſtendit Philoſophus,quòd maior eſt contrarietas inter extrema ad inuicem quàm inter extrema ad medium, & hoc probat duabus rationibus. Prima ratio ſumitur à diſtantia. Secunda à diſsimilitudine. Illa quæ magis diſtant magis ſunt contraria,quàm ea quæ minus. Sed extrema magis inter ſe diſtant quam medium ab extremis, ergo magis ſunt contraria. Maior patet ex definitione contrariorū quam afferet in ſequenti ratione. Minor probatur à Philoſopho, quia magis diſtat paruum à magno, quàm utrumuis ab æquali: ergo concluſio eſt uera, quòd maior eſt contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medij ad extrema: & hoc eſt ſi ſumatur oppoſitio reſpectiua,& uirtus ut eſt mediocritas,& extrema ut exceſſus,& defectus ſecundum eam diſtinctionem ſuperius allatam. uirtus enim ut medium aliquorum eſt medium,exceſſus uero alicuius eſt exceſſus, & defectus alicuius eſt defectus: ideſt exceſſus refertur ad defectum, & defectus ad exceſſum, & medium ad utrunque. Itaque ſecundum reſpectiuam quandam oppoſitionem maior oppoſitio eſſe uidetur extremi ad extremum, quàm medij ad utrumuis extremum, ſi uirtus ſumatur ut medium, & extrema ut exceſſus, & defectus. ſin uerò uirtus ſumatur ut bonum, & non ut medium: extrema uerò ut malum, & non ut exceſſus, & defectus: tunc uirtus magis opponetur uitijs, quàm uitia inter ſe: quia opponentur ut bonum malo, & illa ut malum malo, & bonum malo abſolute opponitur, & ſecundum oppoſitionem ſimpliciter, & ex parte rei: non re- 54

ſpectu noſtri ſicut uidentur opponi media,& exceſſus,& defectus inter ſe.

55 [Extremis inſuper.] Alia ratio quá idem probat, ſcilicet quòd maior eſt contrarietas extremi ad extremum, quàm extremi ad medium. In quibus eſt maior ſimilitudo,eſt minor diſtantia. at extrema nonnulla habent cum medio maiorem ſimilitudinem quàm inter ſe: ergo habent minorem diſtantiam,& ex conſequenti minorem contrarietatem,extrema uero maiorem. quod patet ex definitione contrariorũ, quia contraria ſunt quæ poſita ſub eodem genere maximè diſtant, & patet hoc etiam exemplo fortitudinis. & audaciæ, & ſimilium. & intelligendum quod Philoſophus ſumit hic uirtutes ut ſunt mediocritates: uitia uerò ut ſunt exceſſus, & defectus.

56 [At uero medio.] Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua oſtendit quòd uirtus magis opponitur alteri extremorum. deinde declarat quam ob cauſam hoc fieri uidetur. Dicit igitur quòd in quibuſdam magis opponitur medio exceſſus, ut intemperantia temperantiæ,ſcilicet quam defectus: in quibuſdam uero magis defectus quam exceſſus, ut auaritia liberalitati. Hoc autem uidetur euenire ob duas cauſas, dicit Philoſophus, quarum una eſt ex parte rei & natura rei: altera eſt ex parte noſtra. ex parte rei, & ex parte ipſorum ſemper illud quod eſt diſſimilius à medio eſt ei magis oppoſitum, ut intemperantia temperantiæ: ex parte noſtra; ſcilicet ea extrema ad quæ ſecundum naturam appetitus ſenſitiui magis inclinamur,ſunt magis oppoſita medio appetitus enim ſenſitiuus de natura ſua eſt irrationalis, & cùm fertur nutu ſuo, ſemper inclinatur ad illud quod eſt à ratione alienum. fertur enim libentius ad magis uoluptuoſum ut nunc, & magis iocundum ſenſui quod eſt alienum a ratione. at quælibet uirtus ſemper eſt cum recta ratione: ergo illud extremum, ad quod natura magis trahimur ſecundum partem ſenſitiuam, eſt magis uirtuti oppoſitum. Dubitatur, quia non uidetur uerum quód uirtus opponatur magis alteri extremorum: nam id quod uidetur æqualiter diſtare ab extremis, non magis uni quam alteri eſt contrarium. at uirtus eſt huiuſmodi: ergo & cætera. Item id quod de natura ſua collocatur in medio, eo magis bene ſe habet, quo magis eſt in medio: at uirtus de natura ſua collocatur in medio: ergo quanto magis erit in medio,tanto melius ſe habebit: & hoc pacto non magis opponetur uni extremorum quàm alteri. Pro ſolutione notandum quod medium,ut ſupra patuit,duplex eſt: ex parte rei, & ex parte noſtra. medium rei ſemper diſtat æqualiter ab utroq; extremo, medium ex parte noſtra non ſumitur ſecundum æqualem diſtantiam, ſed ſecundum ſimilitudinem rationis. Hac ſtante diſtinctione facile ſoluuntur argumentationes in contrarium factæ. ualent enim de medio ex parte rei, non autem de eo quod ſumitur reſpectu noſtri, quod pertinet ad uirtutem: eſt enim mediocritas quo ad nos. hæc & ſuperiores diſtinctiones notandæ ſunt, ut fugiamus nonnullas altercationes quæ circa iſtas contrarietates fieri ſolent.

De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt. Cap. 9.

57 *VIRTUTEM igitur moris mediocritatem eſſe, & quomodo ſit, & uitiorum duorum mediocritatem eſſe, unius per exuperationem,alterius per defectionem, & talem eſſe propterea quòd coniectatrix eſt eius medij quod in affectibus eſt aque actibus,ſatis iã diximus. Quapropter difficile eſt ſtudioſum eſſe. eſt enim difficile in unoquoq; medium capere: ut circuli medium inuenire, non cuiuslibet, ſed ſcientis eſt tantùm. Pari modo iraſci quidem,& dare argentum, ſumptuſue facere, cuiuslibet eſt,& facile. ſed cui,& quantum,& quando, & quomodo,et gratia cuius opor*

tet

tet: non cuiuslibet eſt, neque facile: quod quidem eſt ipſum rectum, & eſt per=
rarum & laudabile, & perpulchrum. Idcirco eum qui medium ipſum coniectat 58
primum quidem à magis contrario diſcedere oportet, & perinde atque * *Circe* καλυψώ.
monebat. * *Extra undam & fumum longè compelle carinam. Extremorum enim* Homerus
altero magis, altero minus delinquitur. Cum igitur conſequi medium ſummè ſit Od.μ.
difficile: ſecunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorum ſunt capienda. Idq́;
erit hoc maximè modo quem diximus. Conſiderare autem oportet, & ad quæ 59
nos ſumus propenſiores. nam alij ad alia natura ſumus procliues. quod quidem
ex uoluptate, doloreue inde proueniente percipietur, atque noſipſos ad contra=
rium oportet retrahere. Longe nanque à delinquendo ſecedentes, ad ipſum tan=
dem medium accedemus: ut ſolent ij facere, qui lignorum ea quæ ſunt obliqua
ad rectitudinem redigunt. In uniuerſis autem cauendum eſt maximè à uolupta= 60
te. non enim incorrupti iudicamur de ipſa. Vt ergo Troianorum ſenes erga He=
lenam ſeſe habuerunt: ſic & nos ad uoluptatem ipſam eſſe affectos, in omni=
busq́; * *illorum dicere uocem oportet. hoc enim pacto remouentes à nobis ip=* Iliad.γ.
ſam, minus peccabimus. Hæc igitur facientes (ut in ſumma dicam) maximè me= ἀλλὰ καὶ
dium attingere, conſequiue poterimus. Id autem ipſum difficile eſt fortaſſe, & ὥς τοίηπερ
in ſingularibus maximè. Non enim facile determinari poteſt, quo modo, & qui= ἐοῦσ' ἐν νη-
bus, et pro quibus: et quanto in tempore iraſcendum eſt. etenim nos interdum υσὶ νεέσθω
eos qui deficiunt laudamus, et mites dicimus eſſe: interdum ipſos infenſos, ap= &c.
pellamus uiriles. Verum qui parum à recto exorbitat, non carpitur: ſiue ad de= 61
fectionem, ſiue ad exuperationem ſe flectat. qui uerò multum, uituperatur. non
enim latet egreſſus. Facile autem non eſt excipere ratione: quouſq; et ad quan=
tum à recto quiſpiam egreſſus, carpendus eſt. neque enim aliud quicquam ſenſi=
bilium determinari facile poteſt. talia uerò in ſingularibus ſunt, et iudicium eſt
in ſenſu. Verùm illud eſt manifeſtum: medium habitum in uniuerſis laudabilem
eſſe. Oportet autem nunc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare.
hoc enim pacto facilime medium ipſum et rectum attingemus, ac aſſequemur.

COMMENT.

VIRTVTEM igitur moris.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo 57
dat regulas & documenta quibus poſsimus conſequi medium, & ipſas uirtu-
tes. nam cùm ſuperius dixerit, & oſtenderit difficultatem inueniendi medi-
um, conſentaneum fuit, ut etiam daret modum quo tale medium adipiſci poſsimus.
Diuiditur in tres partes. In prima epilogat ea quæ dicta ſunt, & repetit difficultatem
inueniendi medium. In ſecunda affert nonnulla documenta ad ipſum inueniendum.
In tercia determinat ipſum medium quoad fieri poteſt ſecundum ſubiectam mate-
riam. In prima igitur parte repetendo ea quæ ſupra dixit, cùm uirtus conſiſtat in
medio, & inuenire medium difficile ſit: arduum certe erit ſtudioſum euadere & con
ſequi uirtutem. probatur, Medium inuenire difficile eſt: at uirtus conſiſtit in medio
ergo uirtutem inuenire difficile eſt. Maior oſtenditur in textu, nã mediũ circuli adeò
difficile eſt ad inueniendũ, ut nemo niſi ſciens, & mathematicus poſſit inuenire, & ſci
re demõſtratiuè. q ſi tale mediũ quod eſt rei, & æqualiter diſtãs ab extremis ẽ adeò,

difficile ad inueniendum : multo difficilius erit inuenire medium quo ad nos, id eſt
uirtutis,quod non æqualiter diſtat ab extremis , ſed quandoq; declinat ad exceſſú,
quandoq; ad defectum . Minor eſt iam probata , ſcilicet quòd uirtus conſiſtit in me-
dio,ergo concluſio patet,quòd inuenire medium in uirtute morali eſt ualde difficile.
Et per conſequens ſtudioſum euadere .

[INDICIRCO eum qui .] Hæc eſt ſecunda pars in qua Philoſohus affert tria docu-
58 menta inueniendi medium . Primú ſumitur ex parte oppoſitionis medij ad extrema .
Secundum noſtra ex parte . Tertium ex parte uoluptatis . In prima affert documen-
tum ex oppoſitione quæ eſt inter uirtutem & uitium uel inter medium & extrema ,
quia dixit quòd medium magis opponitur uni extremorum quàm alteri : ergo qui
uult inuenire medium, dicit Philoſophus,fugiat maximè ab eo extremo quod magis
opponitur medio.& ubi nónulli in textu habent Calypſo:uult dicere Circe.Eſt enim
Homeri uerſus,quo admonet Vlyſſem uarij nauigationibus errantem poſt excidium
Troiæ,ut extra fluctum & fumum nauem adigat,id eſt ut euitet ſcillam & carybdim ,
& ubi ſunt ſigna quædam ex quibus cognoſcuntur,ſcilicet ex fumo & fluctibus,ut ait
Homerus. at ſi non poſſumus omnino attingere medium,ſaltem ſumamus minus ma-
lum,iuxta uetus prouerbiú:Secunda quandoque nauigatione eſſe utendú.id eſt ut aga
mus eo modo quo melius poſſumus,ſi eo mó quo uolumus nó licet.[CONSIDERARE
59 autem .] Affert ſecundum documentum quod ſumitur noſtra ex parte . dicit enim
quòd eſt animaduertendum ad quæ magis inclinamur, & ab illis eſt fugiendum, & in
oppoſitum accedendum:& affert ſignum quo poterimus cognoſcere ad quæ ſimus ma
gis inclinati,ſcilicet ex dolore,& uoluptate,qui prouenit nobis ex ipſis actionibus . ſi
enim delectamur luxuria, ſignum eſt quòd ſumus inclinati ad intemperantiam : & ſi-
militer ſi dolemus cùm deeſt luxuriandi facultas : talis autem debet ab intemperan-
tia longius abire , & ſe ad inſenſibilitatem uertere . hoc enim pacto ſe in oppoſitum
trahendo facilius medium inueniet: ſicut illi qui ligna rectificant. flectunt enim lignú
curuum ex ſiniſtra parte in dextram, ut rectum efficiatur . Dubitatur quia hoc docu-
mentum uidetur quoquo modo ſuperiori contrarium. Nam per primam regulam de-
bemus recedere ab auaritia quę eſt magis contraria medio,id eſt liberalitati quá pro-
digalitas : & tamen ſiquis eſſet magis inclinatus ad prodigalitatem per ſecundam re-
gulam , magis deberet recedere à prodigalitate . Hæc ergo uidentur eſſe oppoſita.
Dicendum quòd ut plurimum euenire uidetur ut homines ſecundum appetitum ſen-
ſitiuum ferantur ad id quod eſt magis oppoſitum uirtuti & medio . Philoſophus au-
tem antea dixit quòd hæc doctrina non oritur ex principijs neceſſarijs : ſed ex ijs quæ
ut plurimum ſiunt,& oportet accommodare præcepta ſubiecta materiæ,quod ſi fieri
poſsit quandoque ut aliquis magis inclinetur ad extremum minus oppoſitum medio,
hoc raró eueniet: & tamen ſiquando eueniet,ſecunda regula uidetur ſeruanda ad me-
dium inueniendum.Philoſophus igitur ſibi non contradicit ſecundum ea quæ ut plu-
rimum fieri ſolent .

60 [IN uniuerſis .]Tertium documentum eſt ut caueamus à uoluptate:quia eſt inſita
nobis a primis incunabilis : & quanuis uideatur amica naturæ,tamen decipit nos : &
niſi caueamus , prius nos occupat & corrumpit quàm animaduertamus . quare ,ut ſe-
nes Troianorum cùm conſultarent utrum eſſet reddenda Helena Gręcis : dixerunt ,
quanuis ſit pulchra,eam tamen reſtituamus,ut refert Homerus.ſic oportet nos repel-
lere uoluptatem , ut medium inueniamus .

[IN AVTEM ipſum .]Hæc eſt tertia pars huius capit . in qua Philoſophus oſtendit
61 quòd determinatè aſsignare iſtud mediú,difficile eſt pręſertim in ſingulis rebus circa
quas uerſantur noſtræ actiones. ſingularia uerò ſubijciuntur ſenſui,& iudicium ſenſus
circa illa uerſatur . at hæc ſingularia tantam habent uarietatem, ut difficile ſit in his
certam regulam ſtatuere & definire uerbis, quid in qualibet re ſit omnino agendum ,

ut

ut exemplo iraſcendi oſtendit in textu: uerum concludit quòd cùm medius habitus ſemper laudetur, oportet declinare quandoque ad exceſſum quandoque ad defectū quod uidetur redigi ad ſuperiores regulas, hæc autem facere oportet, ut medium conſequamur ſi poſſumus, uel ſaltem ei appropinquemus quoad fieri poteſt.

ARISTOTELIS

STAGIRITAE

ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER III.

De uoluntario & inuoluntario. Cap. I.

CVM autem uirtus circa affectus, actusq; uerſetur: & in ijs 1
quidem quæ ſua ſponte quis agit, laudes & uituperationes:
in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nonnunquam & miſe-
ricordia locum habeat: eos forſitan qui de uirtute conſide- 2
rant, & de eo quod ſua ſponte quis faciat atque inuitus, de* τὸ ἑκούσιον
terminare neceſſe eſt. utilis eſt etiam legum latoribus hæc καὶ ἀκούσιο
ſanè conſideratio: ad præmia, pœnasq; inſtituendas. Videtur itaque ea inuitus
facere quiſpiam: quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. Id autem eſt uio- 3
lentum: cuius principium eſt foris, in quod nihil is qui agit, aut patitur confert 4
ut ſi uentus aliquo tulerit, aut homines poteſtatem habentes. At ea quæ ob ma- 5
iorum metum malorum, aut ob aliquod bonum aguntur. ut ſi tyrannus quem-
piam aliquid agere turpe iuberet, habens in poteſtate et parentes et liberos, hac
lege, ut ſi illud agat, illi ſint incolumes: ſi non agat, diſpereant, controuerſiam
habere uidentur, utrum hæc inuiti an ſponte faciant homines. Tale etiam quid
accidit et circa iactus eos, qui in tempeſtatibus fiunt. Simpliciter enim nemo
ſuas fortunas eijcit ſponte: ſed omnes propter ſuam, cæterorumq; ſalutem eij-
ciunt, modo ſint mentis ſanæ. tales igitur actus mixti quidem ſunt. Iis autem 6
magis ſunt ſimiles quos ſponte homines agunt. Expetuntur enim tum cùm
aguntur: atque finis actionis in temporis conditione conſiſtit. et ſponte igitur
& inuitum unumquenque dicendum eſt agere cùm agit. agit autem ſua ſponte.
Eſt enim in ipſo principium mouendi partes eas quæ ſunt in huiuſcemodi acti- 7
bus inſtrumenta. at quorum principium eſt in ipſo, ea agere uel non agere in
ipſo eſt ſitum: talia igitur ſua ſponte quiſque agit. At ſimpliciter fortaſsis
inuitus: nemo nanq; talium quicquam per ſe expeteret unquam. In actibus 8

autem

difficile ad inueniendum: multo difficilius erit inuenire medium quo ad nos, id eſt uirtutis, quod non æqualiter diſtat ab extremis, ſed quandoq; declinat ad exceſſũ, quandoq; ad defectum. Minor eſt iam probata, ſcilicet quòd uirtus conſiſtit in medio, ergo concluſio patet, quòd inuenire medium in uirtute morali eſt ualde difficile. Et per conſequens ſtudioſum euadere.

[IDCIRCO eum qui.] Hæc eſt ſecunda pars in qua Philoſohus affert tria docu-
58 menta inueniendi medium. Primũ ſumitur ex parte oppoſitionis medij ad extrema. Secundum noſtra ex parte. Tertium ex parte uoluptatis. In prima affert documentum ex oppoſitione quæ eſt inter uirtutem & uitium uel inter medium & extrema, quia dixit quòd medium magis opponitur uni extremorum quàm alteri: ergo qui uult inuenire medium, dicit Philoſophus, fugiat maximè ab eo extremo quod magis opponitur medio. & ubi nõnulli in textu habent Calypſo: uult dicere Circe. Eſt enim Homeri uerſus, quo admonet Vlyſſem uarij nauigationibus errantem poſt excidium Troiæ, ut extra fluctum & fumum nauem adigat, id eſt ut euitet ſcillam & carybdim, & ubi fiunt ſigna quædam ex quibus cognoſcuntur, ſcilicet ex fumo & fluctibus, ut ait Homerus. at ſi non poſſumus omnino attingere medium, ſaltem ſumamus minus malum, iuxta uetus prouerbiũ: Secunda quandoque nauigatione eſſe utendũ. id eſt ut agamus eo modo quo melius poſſumus, ſi eo mõ quo uolumus nõ licet. [CONSIDERARE
59 autem.] Affert ſecundum documentum quod ſumitur noſtra ex parte. dicit enim quòd eſt animaduertendum ad quæ magis inclinamur, & ab illis eſt fugiendum, & in oppoſitum accedendum: & affert ſignum quo poterimus cognoſcere ad quæ ſimus magis inclinati, ſcilicet ex dolore, & uoluptate, qui prouenit nobis ex ipſis actionibus. ſi enim delectamur luxuria, ſignum eſt quòd ſumus inclinati ad intemperantiam: & ſimiliter ſi dolemus cùm deeſt luxuriandi facultas: talis autem debet ab intemperantia longius abire, & ſe ad inſenſibilitatem uertere. hoc enim pacto ſe in oppoſitum trahendo facilius medium inueniet: ſicut illi qui ligna tectificant. flectunt enim lignũ curuum ex ſiniſtra parte in dextram, ut rectum efficiatur. Dubitatur quia hoc documentum uidetur quoquo modo ſuperiori contrarium. Nam per primam regulam debemus recedere ab auaritia quę eſt magis contraria medio, id eſt liberalitati quã prodigalitas: & tamen ſiquis eſſet magis inclinatus ad prodigalitatem per ſecundam regulam, magis deberet recedere à prodigalitate. Hæc ergo uidentur eſſe oppoſita. Dicendum quòd ut plurimum euenire uidetur ut homines ſecundum appetitum ſenſitiuum ferantur ad id quod eſt magis oppoſitum uirtuti & medio. Philoſophus autem antea dixit quòd hæc doctrina non oritur ex principijs neceſſarijs: ſed ex ijs quæ ut plurimum fiunt, & oportet accommodare præcepta ſubiectæ materiæ, quod ſi fieri poſſit quandoque ut aliquis magis inclinetur ad extremum minus oppoſitum medio, hoc rarò eueniet: & tamen ſiquando eueniet, ſecunda regula uidetur ſeruanda ad medium inueniendum. Philoſophus igitur ſibi non contradicit ſecundum ea quæ ut plurimum fieri ſolent.

60 [IN uniuerſis.] Tertium documentum eſt ut caueamus à uoluptate: quia eſt inſita nobis a primis incunabilis: & quanuis uideatur amica naturæ, tamen decipit nos: & niſi caueamus, prius nos occupat & corrumpit quàm animaduertamus. quare, ut ſenes Troianorum cùm conſultarent utrum eſſet reddenda Helena Gręcis: dixerunt, quanuis ſit pulchra, eam tamen reſtituamus, ut refert Homerus. ſic oportet nos repellere uoluptatem, ut medium inueniamus.

[ID AVTEM ipſum.] Hæc eſt tertia pars huius capit. in qua Philoſophus oſtendit
61 quòd determinatè aſsignare iſtud mediũ, difficile eſt pręſertim in ſingulis rebus circa quas uerſantur noſtræ actiones. ſingularia uerò ſubijciuntur ſenſui, & iudicium ſenſus circa illa uerſatur. at hæc ſingularia tantam habent uarietatem, ut difficile ſit in his certam regulam ſtatuere & definire uerbis, quid in qualibet re ſit omnino agendum,

ut

ut exemplo iraſcendi oſtendit in textu: uerum concludit quòd cùm medius habitus ſemper laudetur, oportet declinare quandoque ad exceſſum quandoque ad defectũ quod uidetur redigi ad ſuperiores regulas, hæc autem facere oportet, ut medium con ſequamur ſi poſſumus, uel ſaltem ei appropinquemus quoad fieri poteſt.

ARISTOTELIS

STAGIRITAE

ETHICORVM AD NICOMACHVM, LIBER III.

De uoluntario & inuoluntario. Cap. I.

CVM *autem uirtus circa affectus, actusq; uerſetur: & in ijs* 1
quidem quæ ſua ſponte quis agit, laudes & uituperationes:
in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nonnunquam & miſe-
ricordia locum habeat: eos forſitan qui de uirtute conſide- 2
rant, & de eo quod ſua ſponte quis faciat atque inuitus, de* τὸ ἑκούσιον
terminare neceſſe eſt. utilis eſt etiam legum latoribus hæc καὶ ἀκούσιον
ſane conſideratio: ad præmia, pœnasq; inſtituendas. Videtur itaque ea inuitus
facere quiſpiam; quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. Id autem eſt uio- 3 4
lentum: cuius principium eſt foris, in quod nihil is qui agit, aut patitur confert
ut ſi uentus aliquo tulerit, aut homines poteſtatem habentes. At ea quæ ob ma- 5
iorum metum malorum, aut ob aliquod bonum aguntur. ut ſi tyrannus quem-
piam aliquid agere turpe iuberet, habens in poteſtate et parentes et liberos, hac
lege, ut ſi illud agat, illi ſint incolumes: ſi non agat, diſpereant, controuerſiam
habere uidentur, utrum hæc inuiti an ſponte faciant homines. Tale etiam quid
accidit et circa iactus eos, qui in tempeſtatibus fiunt. Simpliciter enim nemo
ſuas fortunas eijcit ſponte: ſed omnes propter ſuam, cæterorumq; ſalutem eij-
ciunt, modo ſint mentis ſanæ. tales igitur actus mixti quidem ſunt. Iis autem 6
magis ſunt ſimiles quos ſponte homines agunt. Expetuntur enim tum cùm
aguntur: atque finis actionis in temporis conditione conſiſtit. et ſponte igitur
& inuitum unumquenque dicendum eſt agere cùm agit. agit autem ſua ſponte.
Eſt enim in ipſo principium mouendi partes eas quæ ſunt in huiuſcemodi acti- 7
bus inſtrumenta. at quorum principium eſt in ipſo, ea agere uel non agere in
ipſo eſt ſitum: talia igitur ſua ſponte quiſque agit. At ſimpliciter fortaßis
inuitus: nemo nanq; talium quicquam per ſe expeteret unquam. In actibus 8

autem

autem huiuſcemodi nonnunquam homines laudantur: cùm pro magnis & hone
ſtis rebus aliquid turpe ferunt aut moleſtum. ſi uerò contrà faciunt, uituperan
tur. eſt enim improbi pro nulla re honeſta uel mediocri, res turpiſsimas ferre:
In quibuſdam autem laus quidem non fit: ſed uenia locum habet, cùm ea quæ
non agere oportet quiſpiam egerit ob huiuſcemodi res, quæ naturam huma-
nam ſuperant, nemoq; perferret. Sunt autem quædam, ad quæ forſitan non
licet quenquam eſſe compulſum, ſed potius oportet ſumma perpeſſum tormen-
ta mortem obire. Ridicula nanque uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeo-
9 nem Euripidis compulerunt. Eſt autem interdum difficile quale pro quali ſit
expetendum: & quid pro quo ſuſtinendum diſcernere. difficilius etiam eſt, po
ſteaquam cognoueris in ſententia permanere. Fit enim plerunque, ut ea qui-
dem quæ expetantur, moleſta: ea uerò ad quæ cogimur, turpia ſint, ualde lau
10 dantur atque uituperantur ij qui fuerunt aut non fuerunt compulſi. Quænam
igitur dicenda ſunt uiolenta? An ea quidem ſimpliciter inuitus quiſpiam agit,
quorum externa eſt cauſa, & ipſe agens nihil omnino confert? quæ uerò per
ſe quidem inuitus facit, ſed nunc & pro his expetuntur, principiumq; eſt in ip
ſo agente: ea per ſe quidem inuitus facit, nunc autem & pro his ſpon-
te agit: magis autem ijs ſimilia ſunt quæ ſua ſponte quis agit. actus
enim ſunt circa ipſa ſingula: quæ quidem ſponte facit. Qualia uerò pro qua-
libus expetenda ſunt, non facile aſsignare poſſumus: quippe cum in ipſis ſingu
11 lis complures ſint differentiæ. Quòd ſi quiſpiam ideo iucunda & bona, uio-
lenta dixerit eſſe, quia & extra ſunt & compellunt: omnia erunt eius ſenten-
12 tia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia agunt. Atque qui uiolentia, in
13 uitiq; agunt, ij cum dolore: qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Eſt
autem ridiculum externa quempiam accuſare: ſed non ſeipſum, qui quidem ab
huiuſmodi rebus facile capitur, & honeſtorum quidem ſe, turpium autem ea
quæ afferunt uoluptatem cenſere cauſam eſſe. id igitur uiolentum eſſe uide-
tur, cuius principium eſt foris: nihil prorſus eo conferente cui uis eſt illata.
14 Omne autem quod ob ignorationem eſt actum, non ſponte quidem eſt actum. Ab
inuito tamen id effectum eſt omne pro quo dolet qui egit, ipſumq; pœnitentia
ſubit. qui namque ob ignorationem aliquid agit, & non fert moleſtè ſe illud
egiſſe: ſponte quidem ſua non egit quod neſciebat. Non tamen erit inuitus:
quippe cum non doleat ob ipſum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit:
ſi ipſum pœniteat, inuitus feciſſe uidetur, ſi non pœniteat, cùm is alius ſit: non
ſponte dicatur egiſſe. cùm enim differat: melius eſt ut proprium habeat nomē.
15 At enim hæc etiam ipſa, ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere,
diuerſa eſſe uidentur. Nam ebrius aut iratus non uidetur ob ignorationem age
re: ſed ob aliquid eorum quæ dicta ſunt, non ſciens, ſed ignorans. omnis igi-
16 tur prauus ignorat quæ agere oportet, & à quibus eſt abſtinendum. Et ob

huiuſcemodi errorem iniuſti homines, maliq́; omnino fiunt. Inuitus autem di
citur quiſpiam agere: non ſi ignoret id quod conducit. non enim ea ignoratio
quæ facta eſt electione, cauſa eſt ut aliquid inuitus quiſpiam faciat, ſed prauita
tis. nec etiam ea quæ eſt uniuerſalis. homines enim propter hanc ipſam repre-
henduntur. Sed ea quæ eſt ſingulorum, in quibus, & circa quæ eſt ipſa actio
in his enim & commiſeratio locum habet & uenia. qui nanque aliquid eorum
ignorat, inuitus agit. Forſitan igitur non ab re fuerit. ſi quæ & quot ſunt 17
ipſa determinabimus. Quis itaque, quid, & circa quid, uel in quo agit, non
nunquam & quo ut inſtrumento: & cuius gratia, ut ſalutis: & quo modo ut
ſenſim uel uehementer. Vniuerſa igitur hæc nemo ignorauerit, modo non ſit 18
inſanus. Patet autem, neque enim ipſum agentem. quo nanque pacto ſe ignora
bit? Ignorauerit autem quiſpiam id quod agit. ut inquiunt dicentes excidiſſe
ſibi, aut neſciſſe arcana eſſe: quemadmodum Aeſchylus ipſa arcana cæteris.
aut oſtendere uolentes immiſiſſe: ut qui telum immiſit. Putauerit autem quiſ-* κατὰ πέλ
*piam & filium hoſtem eſſe, ut Merope putauit: & * haſtam cuſpidem haben-* την.
tem ea carere: & lapidem, pumicem eſſe. Et interfecerit quiſpiam ſalutis per- ἐσφαιρῶ-
cuſſum cauſa, & monſtrare uolens (ut faciunt qui manibus extremis luctan- σθαι τὸ λί
tur) percuſſerit. Cũ igitur circa hæc omnia in quibus eſt ipſe actus ſit ignora- αν χρουσί-
tio: qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egiſſe uidetur. & maxime in præ- νον δόρυ.
cipuis. hæc autem ea uidentur eſſe in quibus eſt ipſe actus: & id cuius gratia.
Eius igitur quod ab inuito ob ignorationem talem dicitur eſſe factum, opor- 19
tet actionem, dolorem inſuper, pœnitentiamq́; afferre. Cum autem id inui- 20
tus quiſpiam agat, quod ui & ob ignorationem agitur: id ſua profectò ſponte
quiſpiam uidebitur agere, cuius principium eſt in ipſo agente ſciente ſingula
in quibus eſt ipſe actus. Forſitan enim non rectè dicitur, ea fieri ab inuitis, 21
quæ per iram aut cupiditatem aguntur. Primò nanque nulla bellua ſponte aget, 22
neq; pueri. Deinde quærendum eſt, utrum nihil eorum ſponte agamus quæ cu 23
piditate uel ira agimus: an honeſta quidem ſponte, turpia uerò inuiti? An ri-
diculum eſt, cùm una ſit cauſa? Abſurdum eſt etiam forſitan ea ab inuitis agi 24
cenſere, quæ oportet appetere. oportet autem & iraſci pro quibuſdam, & cu
pere nonnullas res: ut ſanitatem atq; diſciplinam. Videntur etiam ea quidem 25
quæ ab inuitis fiunt, dolorem: ea uerò quæ cupiditate aguntur, uoluptatem
afferre. Præterea quid intereſt inter ea quæ per rationem & quæ per iram pec 26
cantur, hoc ipſo quod ab inuitis agantur? etenim fugienda quidem ſunt ambo.
affectus autem rationis expertes non minus humani eſſe uidentur. & actus ip-
ſius hominis ab ira cupiditateq́; fiunt. Abſurdum eſt igitur hæc ab inuitis 27
agi cenſere.

COMMENT.

1 CVm autem uirtus circa affectus actusq;.] In ſecundo libro Philoſophus docuit de uirtute in genere, oſtendendo ortum ipſius, & à qua cauſa eſt, & afferendo eius definitionem, & ſpecies ipſius, & nonnulla alia quæ erant cognitu neceſſaria, ut uidimus. nunc autem in hoc tertio libro conſequens uidebatur, ut ſigillatim de unaquaque uirtute doceret: pingendo ea quæ antea diſignauerat, ut plena uirtutum haberetur cognitio, & ſummi boni natura quòd à nobis intenditur. uerum non ſtatim id egit Philoſophus, quia neceſſario præcedebat doctrina, & cognitio aliquorum. nam cùm uirtutes oriantur ex noſtris operationibus: uidendum eſt à quibus principijs ueniant ipſæ operationes, de quibus oportet conſiderare moralem philoſophum. talia uerò principia ſunt ſpontaneum, & non ſpontaneum, conſultatio, electio, uoluntas, & ſimilia. ex quibus emanãt noſtri actus. merito Philoſophus in hoc libro antequam accedat ad expoſitionem & doctrinam ſingularum uirtutum, quæ fiunt per electionem & ſponte: neceſſarium uidetur declarare ſpontaneum, & non ſpontaneum, & electionem, & alia eiuſdem generis. Diuiditur itaque liber iſte in tres tractatus. in primo docet de omnibus principijs morum actionumq; noſtrarum. in ſecundo de fortitudine. in tertio de temperãtia. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid ſponte, & quid inuitè fit: in ſecundo docet de electione: in tertio de conſultatione: in quarto de uoluntate: in quinto accommodat hæc principia uirtutibus & uitiis, oſtendendo qđ ipſa collocãtur in noſtra poteſtate: & redarguit opinionẽ quorũdã. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes. in prima docet quid inuiti facimus per uiolẽtiã: ĩ ſecũda quid inuiti facimus p ignorãtiã: in tertia quid ſpõte agimus. ĩ prima igitur parte affert duas rationes, quibus oſtẽdit ad moralẽ philoſophũ ptinere ĩcõſiderationẽ de eo qđ quis ſponte aut inuitus facit. Prima hoc pacto, Ad ſcientiam morum pertinet conſiderare de his de quibus fiunt laudes, & uituperationes, & uenia interdum ac etiam miſericordia digna: ſed ab eo quod quiſque agit ſponte aut inuitus. procedunt laudes & uituperationes, & illa alia: ergo ad ſcientiam moralem pertinet conſiderare de eo quod quiſque agit ſponte aut inuitus, id eſt de ſpontaneo, & non ſpontaneo. Secunda ratio, de his quæ ſunt utilia legumlatoribus ad præmia pœnasq; conſtituendas conſiderare ad moralem philoſophum pertinet: ſed ea quæ quis ſponte aut inuitus agit, ſunt huiuſmodi: ergo ea pertinent ad moralem philoſophum conſiderare.

2 [FORSITAN.] Vtitur moderatione, quia morales nõ afferũt exactã certitudinẽ.

3 [VIDETVR itaq;.] Cum duobus modis operemur inuiti, aut per uim, aut per ignorationem: incipit primò declarare quomodo agimus inuiti per uiolentiam: id eſt non ſpontaneum per uiolentiam: poſtea declarabit non ſpontaneum per ignorantiam. uerùm cum ſit ſpontaneum, & non ſpontaneum, incipit Philoſophus à non ſpõtaneo, id eſt à priuatiuo, ut per eius declarationem emergat poſitiuum, id eſt ſpontaneum. Oppoſitorum enim, ut inquit Philoſophus, eadem uidetur eſſe ſcientia. Notandum quòd id quod inuitè & non ſponte fit, id eſt non ſpontaneum, ſufficienter hoc modo diuiſum eſſe oſtenditur, ſcilicet per uiolentiam & ignorantiam, nam id quod ſponte fit, habet hæc duo tanquam principia, ſcilicet appetitum, & cognitionem uel comprehenſionem. nam oportet appetitum ferri ad illud, & etiam cognitionem præcedere id quod ſponte fit, quòd ſi impeditur appetitus, facit aliquis per uim: ſi cognitio impeditur, facit per ignorantiam: ergo duobus modis poteſt facere inuitus. merito non ſpontaneum bifariam diuiſit. Notandum quòd ſpontaneum cùm non diuidatur, ſed procedat: uel ſit ex dictis duobus principijs, & ſit unum, non uidetur poſſe opponi inuito, ſiue non ſpontaneo quod eſt duplex ſcilicet unum per uim, alterum per ignorantiam. natura enim ſemper unum uni non uidetur opponi. Dicendum

quod

quòd hic unum uni non duobus opponitur: ſpontaneum enim opponitur non ſponta
neo,quod eſt unum genus: quod poſtea ſubdiuiditur in duo membra,ſcilicet per uim,
& per ignorantiam,ut dictum eſt. tanquam in duas ſpecies.

[ID autem eſt uiolentum.] Incipit Philoſophus docere de uno membro ipſius in 4
uiti,uel non ſpontanei quod fit per uiolentiam. Violentum eſt igitur,dicit Philoſo-
phus, definiendo ipſum: eſt inquam, id cuius principium foris tale exiſtit in quod
agens uel patiens nihil confert. In hac definitione tria notantur ad hoc ut aliquid
ſit uiolentum: unum quòd principium quod mouet non ſit internum ei rei quæ moue
tur uiolenter, ſed ſit ab extra: deinde quòd tale principium ſit potens per ſe mouere
tertio quòd id quod mouetur uiolenter, non conferat aliquid adiumenti mouenti ab
extra. cùm igitur uiolento deficit aliqua iſtarum conditionum,non proprie talis res
appellatur uiolenta. quomodo autem uiolentum ſit,patet exemplis Philoſophi: quã
do aliquis mouetur præter intentionem ſuam à uento, uel ab homine fortiore quam
ſit ipſe: talis motio dicitur uiolenta: ſi uerò moueretur ad eam partem quam appete
ret,nõ eſſet illa motio uiolenta.& ideo addidit,in quo nihil confert agens uel patiẽs:
& his duobus nominibus appellat illum qui mouetur uiolenter. agens enim & patiẽs
eadem perſona diuerſis reſpectibus eſſe poteſt. nam ea ratione qua ſuſcipit uim,dici
tur patiens,ſcilicet inquantum compellitur: inquantum uerò compulſus agit aliquid
aliud, ut ſi quis baculum habens in manu coactus à potentiore percutiat alium: aget
illud,& dicetur agens reſpectu illius quod agit,licet inuitus. Itaq; ea ratione qua ſu
ſcipit in ſe,uim dicitur patiens: ea uerò ratione qua compulſus agit aliquid aliud, di-
citur agens. Et notandum hic eſt quòd rectius utimur hoc termino ſponte & ſpon-
taneo, quàm uoluntario. nam ad plura ſe extendit ſpontaneum,ueluti ad pueros, &
belluas quàm uoluntario: & alio uocabulo utitur hic Philoſophus in ſpontaneo, &
alio inferius in ipſo uoluntario.

[AT ea quæ ob maiorum.] Hac in parte Philoſophus primo affert quandam du- 5
bitationem,deinde eã ſoluit:poſtea ponit duas difficultates,demum concludit decla-
rat quæ ſint uiolenta ſimpliciter,& quæ non propriæ ſint. Dubitatur igitur in primis
utrum quæ ob metu maiorum malorum,uel ob magnum bonum fiunt, ſint dicenda fie
ri à nobis inuitis: & ponit exempla.

[TALES igitur actus.] Soluit dubitationem Philoſophus tribus rationibus. Pri- 6
ma,illæ actiones quæ fiunt ſecundum rationem temporis in quo aguntur, ſunt magis
ſpontaneis ſimiles quàm inuitis: at ea quæ fiunt ob metum maioris mali uel ob ali-
quod magnum bonum,fiunt pro tempore: ergo ſunt magis ſimiles ſpontaneis. nam
omnis actio terminatur ad finem. Si igitur iacere in mare aurum fit ob ſalutem: ſa-
lus autem eſt finis qui pro illo tempore expetitur, & etiam qui proijcit cognoſcit: er
go non impeditur appetitus nec cognitio, quæ ſunt principii ſpontanei: quare tales
actus erunt magis ſimiles ſpontaneis.

[EST enim in ipſo.] Secunda ratio ad ſoluendam dubitationem: illæ operatio- 7
nes quæ collocantur in noſtro arbitrio & poteſtate: ut agantur uel non agantur ſpon
te magis fieri uidentur quàm inuite: at operationes quas facimus ob metum, & hu-
iuſmodi,collocantur in noſtra poteſtate ut agantur uel non agantur: ergo ſpontè fie-
ri uidentur: nam principium mouendi organicas partes, quæ ſunt inſtrumenta in hu-
iuſmodi actibus eſt in nobis: ergo tales operationes ſpontè fiunt à nobis: ſed fortè
non fiunt ſponte ſimpliciter, ſed ſecundum quid, id eſt ſecundum tempus. non enim
abſolute,& in omni tempore ſponte fierent: dicuntur tamen ſponte fieri,quia princi-
pium agendi eſt in nobis. [IN actibus autem.] Tertia ratio ad dubitationem ſol- 8
uendam: illæ operationes quarum cauſa laudari aut uituperari ſolemus, uidentur
ſpõtaneæ: at huiuſmodi actus qui fiunt ob metum,& ſimiles, ſunt tales ut eorum cau
ſa laudemur aut uituperemur: ergo uidentur eſſe ſpontanei. Maior nota: minor pro-

O batur

batur à Philoſopho, afferendo quoſdam gradus talium operationum. primus eſt gra dus eorum qui faciunt aliquod turpe,& indecorum pro conſequendo aliquo commodo,& quandoq; laudantur,quandoque uituperantur. uerum accipit hic turpe pro ſor dido, quod refertur ad opus. nam turpe & turpitudo animi nunquam laudari poteſt, & hoc eſt turpe quod opponitur honeſto. eſt igitur duplex turpe: unum ſimpliciter, & de ſe turpe,quod nunquam honeſte agi poteſt,ut homicidium,adulterium, & alia generis eiuſdem. aliud eſt turpe ſecundum quid, ut nirum in magiſtratu conſtitutum per locum publicum currere,quod ab alio fieri poteſt non turpiter: at furtum, & ſimilia ſemper ſunt turpia, & digna reprehenſione, & non poſſunt laudari. Philoſophus igitur intelligit hic turpe reſpectu corporis. Secundus gradus eſt eorum qui ſubeunt aliquid indecens,non tamen turpe animi: aliquid inquam ut fugiant magna mala: & iſti non laudantur neq; uituperantur, ſed dicuntur uenia digni. Tertius gra dus eſt eorum,qui nullo modo ſunt laude,aut uenia digni,quia nulla cauſa debent cō pelli ad turpia perpetranda,ut exemplo Alcmeonis oſtendit Philoſophus: qui,ut Euripides refert,interfecit matrem,hortante & impellente Amphiarao patre.

9 [EST autem interdum.] Affert breuiter duas difficultates quę eueniunt in his quę fiunt ob metum maiorum malorum: quarum una eſt ex parte cognitionis, alia eſt

10 ex parte experienix. ſententia patet in textu. [QVAENAM igitur dicenda.] Declarat nunc Philoſophus qualia ſint illa quæ ſimpliciter ſunt uiolenta: & item illa quæ ſunt uiolenta ſecundum quid, & ex aliqua parte. dicit igitur, cum nos attulerimus quaſdam operationes quæ uidentur eſſe mixtæ,quænam ſunt illa, quæ ſunt ſimpliciter uiolenta? Et reſpōdet quòd illa ſunt talia,quæ aliquis agit compulſus, & coactus à principio foris exiſtente,in quo agens nihil confert: ut ſi quis coactus & compulſus in aliquem,percutiat illum inuitus. ſecundo declarat id quod non ſimpliciter eſt uiolentum. talia enim fieri uidentur cum fiunt ſponte, non ſimpliciter: ſed pro tēpore ſponte aguntur,quoniam principium agendi uel non agendi eſt in nobis, & talia ſunt in noſtra poteſtate. poſtea repetit illam difficultatem quæ oritur ex parte cognitionis propter ſingula quæ reſpiciunt perſonam,tempus,locum,& alia ſimilia, cōcluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi ſponte cū ſint in noſtra poteſtate.[QVOD

11 ſi quiſpiam iucunda.] Fuit opinio quorundam Philoſophorum, quòd homo agit ſpōte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione, inuitus autem agit turpia: & horum dicebant non eſſe cauſam hominem,ſed res iucundas & pulchras, quæ ab extra compellebant: honeſtorum uerò hominem tantum eſſe cauſam. hanc opinionem, quæ fuit Cirenaicorum,ut aiunt,multis in locis refellit Philoſophus,quia aufert liberum arbitrium & conſultationem, & labefactat omnem moralem diſciplinam. nunc uerò reprobat duabus rationibus. prima,ſi iucunda & pulchra afferunt uiolentiam,certè omnia quæ agimus eſſent uiolenta: ſed hoc eſt abſurdum. ergo iucunda & pulchra non afferunt uiolentiam. quòd autem illud ſequeretur, ex eo percipi poteſt quod omnes operantur,ut ait, ob iucunda & pulchra,ſiue uitioſe ſiue ſtudioſe operentur. Notandum quòd uiolentum aut accipitur pro afferente uim, aut pro actione uiolenta quæ prouenit à tali,ut ita loquar, uiolentante,& uim afferente. hoc loco accipitur uiolentum pro eo quod affert uim homini. nam illi Philoſophi dicebant pulchra & iucunda neceſſario compellere.

12 [AT qui uiolentia.] Secunda ratio, Omne quod operamur uiolenter,cum dolore & moleſtia agimus: ſed operationes circa iucunda & pulchra non agimus cum dolore, ſed potius cum uoluptate: ergo tales operationes non fiunt per uiolentiam, ut

13 illi Philoſophi uolunt. [EST autem ridiculum.] Concludit Philoſophus ſententiā iam probatam,& affert definitionem uiolenti, ut patet. Notandum quòd uiolentum tribus modis deſcribitur à Philoſopho.primo dixit in quo agens uel patiens nihil confert.ſecundo dixit,nec agens quicquam confert,& omiſit patiens. tertio dixit

nihil

nihil conferente eo cui uis affertur,& omiſit agens:omnes tamen loci,re & ſententia in idem redeunt,& unam perſonam deſignant,quæ denominatur quandoque ab agente.quandoque a patiente,quandoque ab utriſque. dubitatur utrum uiolentum ſit cauſa ſufficiens,ut quis agat inuitus:& uidetur quòd non ſit ſufficiens. nam aliquis proijcit ſurſum lapidem.hic motus fit uiolentus:& tamen fit ab homine ſponte. aliquis etiam ſaltat ſurſum,& fit motus uiolentus propter corpus,tamen non fit ab inuito,quia ſponte eleuatur & ſaltat. ergo uiolentum non eſt cauſa ſufficiens ad hoc ut quis agat inuitus.Oppoſitum tamen dicit Philoſophus,cum diuidit inuitum in uiolentum,& in id quod eſt inuitum per ignorantiam.dicendum quòd duplex eſt uiolentum:unum cõtra naturam, & opponitur naturali : aliud eſt contra id quod ſponte fit, & opponitur principio ſponte agendi,quòd propriè eſt in animalibus, & præſupponit cognitionẽ: primum uerò non præſupponit cognitionem . Hac ſtante diſtinctione uiolenti facilè ſoluuntur dubitationes:ſed ad hoc idem declarandum ponuntur duæ concluſiones. Prima,Violentum quod opponitur naturali non eſt cauſa ſufficiens ut quis agat inuitus, quia eſt priuatio tantum motus naturalis,& non impedire uidetur principium agendi ſponte. Secunda Violentum quod opponitur principio ſponte agendi eſt cauſa ſufficiens ut quis agat inuitus , & ad rationes:iactatio lapidis ſurſum eſt uiolenta reſpectu lapidis,quia eſt contra ſuum motum naturalem: reſpectu uero proijcientis eſt ſpontanea.ſaltatio uero ſurſum eſt etiam ſpontanea reſpectu ſaltantis,& non eſt motus uiolentus. Nam animal ferri poteſt naturaliter ſurſum,deorſum,& ad omnes differentias poſitionis. ſed cum dicitur quòd eſt uiolentus & oppoſitus naturali , dicitur reſpectu corporis, quia mouetur ſurſum contra naturam ſuam , de quo non eſt attendenda ratio,quia eſt pars compoſiti:ſed eſt attendendus motus totius coniuncti, id eſt animalis,quod eſt tertia entitas:nec eſt tantum anima,nec tantum corpus,ſed tertia entitas conſtituta ex utriſque.Itaque ille motus ratione partis:id eſt corporis, non poteſt denominare totum illum motum uiolentum.Nam fit a principio interno animalis,& nõ a cauſa externa.Circa hanc partem,ut clarius intelligatur quid homo agit inuitus per uiolentiam: dubitatur utrum operationes quæ fiunt ob metum maiorum malorũ fiãt ſponte an inuite,& an ſint mixtæ,ita tamen ut magis ſponte quam inuite fiant , ut dicit Philoſophus. Arguitur contra. Nullum mixtum eſt aliquid eorũ ex quibus miſcetur,ſed tales operationes dicuntur mixtę:ergo non ſunt aliquid eorum ex quibus ſunt mixte. Maior patet,quia ſi mixtum eſſet aliquid eorum ex quibus eſt mixtum,tunc totum haberet naturam partis. Minor probatur auctoritate Philoſophi, qui eas operationes appellat mixtas,ſecunda ratio, ſi iſtæ operationes magis ſponte quàm non ſpõte fierent ,ut dicit Philoſophus,hoc eſſet ex eo,quia partim ſponte, partim inuite fierent.at Philoſophus dicit eas fieri magis ſponte,quàm inuite:ergo partim ſponte,partim non ſponte:ex quo ſequeretur quòd tales operationes , aut eſſent in eadem parte animæ,aut in diuerſis,uerùm neutro modo dici poteſt: primò non ſunt in eadem parte animæ. quia ſequeretur quod contrarij actus eſſent in eodem : nec etiam in diuerſis, quia contraria habent fieri circa idem ſubiectum : ergo non erunt partim ſponte , partim non.Pro ſolutione dicendum quòd Philoſophus oſtendit tales operationes cõſiſtere in tribus . primò de ſe & ſimpliciter non ſubijciuntur principio ſponte agendi. Secunda conditio quod tales operationes dicuntur fieri a nobis ſponte pro tempore: ſimpliciter autem non. Tertia conditio eſt quòd tales operationes dicuntur fieri magis ſponte, quàm inuite , quia unaquæque operatio debet dijudicari talis in tempore in quo fit,& cùm eſt actu, & non ſimpliciter. Ad rationem primam reſpondere poſſumus,quod mixtum non eſt aliquid ex mixtis,ſed denominatur hic totum ab una parte,& maiore,& principaliore,ut ſæpe fit.id eſt ab ſponte potius quàm ab inuito , quia potius fiunt ſponte. Ad ſecundam reſpondetur & concluditur quòd partim ſponte,partim inuite fiunt tales operationes,& ſunt in eadem, & dependent ab eadem potentia

O 2 animæ,

animæ,id eſt ab appetitu.ille enim eſt principium mouendi,& renuendi,& cùm dicitur, tunc eſſent duo contraria in eodem ſubiecto: reſpondendum eſt contrarium hoc pacto,partim ſponte,partim inuite,ſed diuerſis reſpectibus ſumitur.ſi enim ſumantur ſimpliciter,& de ſe,ſine conditione temporis,non dicentur fieri ſponte: ſi autem ſumātur in tempore in quo fiunt,tunc a nobis ſponte fiunt.& ſic patet, quòd tales operationes magis ſponte fiunt,quàm inuitè: propter tres conditiones quas dixit Philoſophus & ſic habemus declaratum primum membrum eius quod fit nō ſponte.id eſt per uim.

14 [Omne autem quod per ignorationem.] Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus poſteaquā ſuperius diuiſit actus noſtros in ea quæ fiunt ſponte,& in ea quæ fiunt non ſponte: & rurſus id quod fit non ſponte bifariam fit diuiſum in id quod fit per uiolentiam,& id quod fit per ignorantiam:cum declarauerit de inuito,& non ſpontaneo per uim:nunc declarat de non ſpontaneo, & inuito per ignorantiam:quod erat alterum membrum declarandum, uerùm cùm aliquid fieri non ſponte per ignorantiam duobus modis euenire poſſit,aut per ignorantiam agere inuitum, aut non agere inuitum,nec tamen ſponte, declarat Philoſophus differentiam quæ eſt inter agere per ignorationem inuitum, & agere per ignorationem non ſponte: & affert hanc ſententiam,quòd non omne quòd fit per ignorantiam ſtatim ſequitur quòd fiat ab inuito:& probat hoc pacto.Omne quod fit a nobis inuitis per ignorantiam,certè poſtquam cognoſcitur, affert nobis dolorem & pœnitudinem: ſed non omne quòd fit per ignorantiam ſemper eſt tale, ut poſtea afferat nobis dolorem & pœnitudinem: ergo non omne quod fit per ignorantiam fit a nobis inuitis.Vel ut melius percipiatur forma rationis,dicatur hoc pacto.Omne quod fit per ignorantiam ab inuito,poſtea ſequitur pœnitudo & dolor: at aliquod fit per ignorantiam quod non ſequitur pœnitudo,& dolor:ergo aliquod fit per ignorantiam quod non fit ab inuito: Exemplum maioris:ut ſi quis per ignorationem interfecit aliquem, & poſtea cùm reſciuit,dolet & angitur.Exemplum minoris:ut ſi quis pro plumbo ſibi debito ignoranter accepit argentum,& poſtea nec dolet, nec eum pœnitet: talis non dicetur quòd inuitus acceperit, nec etiam ſponte,quia non cognouit.Nam id quod agitur ſponte, agitur per cognitionem noſtram.unde tales erunt gradus,primo qui ſponte agit,per cognitionem:qui uerò agit non ſponte,aut per uiolentiam,id erit de quo antea docuit: aut per ignorantiam,& hoc bifariam.rurſus aut inuitus,quia poſtea pęnitet:aut non ſponte, quia poſtea non pœnitet.& cum hic non habeat proprium nomen, & ſit tamen alius ab inuito,appelletur dicit Philoſophus,nomine generis,id eſt non ſponte agens, quia nō poteſt dici quòd agat inuitus:cum non pęniteat:nec etiam quòd agat ſponte, cum ignorauerit. Dicatur ergo quòd agat non ſponte, & uocetur nomine generis, unde ex dictis concluditur iſta ſententia Philoſophi,quòd ignoratio ea quam dolor, aut pœnitudo non ſequitur,non eſt cauſa uti aliquid agatur ab inuito: ſed illa tantùm quam poſtea ſequitur dolor aut pœnitudo.

15 [At enim.] Affert differentiam quæ eſt inter ignorantem agere, & per ignorantiam agere:ut oſtendat ignorantem eſſe & non eſſe cauſam ut aliquid fiat ab inuito:& uult quòd cùm duplex ſit ignorantia,una qua aliquis eſt ignorans, alia per quam agimus ignoranter,quòd iſta differant inter ſe:& hoc oſtendit duabus rationibus,Ebrius & iratus non operantur per ignorantiam,ſed per iram & ebrietatem: attamen ebrius & iratus agit ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Diuerſa igitur ſunt iſta.Maior eſt clara, quia ebrius & iratus agit per ebrietatem uel irā,non per ignorantiam.Minor,quia agit ignorans cùm non cognoſcat id quod agit ira uel ebrietate impeditus,ut patet.Secunda ratio,Non omnis malus operatur per ignorantiam: at malus operatur ignorans.ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam.Patet ratio,quia malus non agit malum per ignorationem.eſſet enim uenia dignus:tamen omnis malus agit ignorans, quia ignorat finem ob quam agit: & cùm ſit malus, illum finem

nem exiſtimat eſſe bonum, quia habet iudicium corruptum.

[Invitus autem.] Poſteaquam oſtendit quòd ignorantem, & per ignorantiam 16
agere non ſunt idem, ſed iſtæ duæ ignorationes differunt: nunc oſtendit quòd ignora-
tio ea qua aliquis dicitur eſſe ignorans, non eſt cauſa ut aliquis iure dicatur operari in
uitus, ſed illa potius quæ fit in circunſtantijs rerum ſingularium, cum hoc ut ſequatur
pœnitudo. Talis enim ignoratio uidetur eſſe digna cauſa, ut aliquis dicatur agere inui
tus & non eſt cauſa uitij, ſed digna uenia. Affert igitur primò unam ſententiam, ſcili-
cet quòd ignoratio eius quod prodeſt, id eſt ignorare ueram utilitatem & bonum in
rebus, non eſt cauſa ut aliquis dicatur agere inuitus. & probatur hoc pacto, Illa igno-
rantia quæ fit cum electione non eſt cauſa ut aliquis agat inuitus: at ignorantia eius
quod prodeſt, & noſtri boni fit cum electione: ergo talis ignoratio non eſt cauſa ut ali
quis agat inuitus. Maior patet: id enim quod fit cum electione, non fit inuitè. Minor,
Ignoratio enim eius quod prodeſt, & noſtræ utilitatis, & perfectionis fit per ele-
ctionem. Ignorare enim id quod prodeſt, & etiam ſcire illud eſt poſitum in noſtra po-
teſtate: & ſi illud non ſcimus quod ſcire oportebat, per electionem id factum eſt, quia
ſic placuit nobis, cùm in noſtra poteſtate fuerit collocatum. Patet igitur quòd igno-
ratio eius quod prodeſt non eſt cauſa ut aliquis dicatur operari inuitus: nec excuſatio
n mereturé. Item dicit quòd nec ea ignoratio quæ eſt uniuerſalis, eſt cauſa ut quis a-
gat inuitus, nec eſt digna excuſatione aut uenia, ſed pœna potius, & reprehenſione.
Erat enim in noſtra poteſtate collocatum cognoſcere illud uniuerſale uel non cogno
ſcere, ergo non eſt cauſa ignoratio uniuerſalis ut quis agat inuitus. Ex quibus infert ꝙ
illa ignoratio quæ eſt alicuius circunſtantiæ non uniuerſaliter ſumptæ. ſed ſingularis,
eſt cauſa ut aliquis dicatur operari inuitus: & hæc digna uenia, & miſericordia, quia
peccauit ignoratione alicuius circunſtantiæ, quam particulariter non potuit percipe-
re, & cùm multæ ſint ignorationes, ut patet, iſta tantùm ultima excuſationẽ habet, &
cauſam ut aliquis dicatur agere inuitus. Notãdum pro declaratione eorum quæ dicta
ſunt, ꝙ ignorantia ſiue ignoratio eſt multiplex. una eſt ignoratio eius quod prodeſt no
ſtræ perfectioni. alia eſt ignoratio circunſtantiarũ quę requiruntur ad mediocritatẽ, &
ſtudioſam operationem conſtituendam: quas inferius enumerabit Philoſophus: Verũ
ignoratio eius quod prodeſt, bifariã eſſe poteſt: aut in uniuerſali, aut in particulari. in
uniuerſali, hoc pacto: ut ſi quis ignoret non eſſe adulterium committendum, & huius
ignorationis ipſe homo eſt cauſa, quia in ſua poteſtate erat tam cognoſcere ea quæ co
gnoſcenda ſunt quàm nõ cognoſcere. quinetiam uult Philoſophus ut leges quę ad nos
pertinẽt, teneamus. Ignorare igitur in uniuerſali uel peruerſè ſcire, quod eſt etiã alio
modo ignorare, ipſe homo eſt cauſa. alia eſt ignorantia eius quod prodeſt: ignorantia
inquam in particulari, ut ſi quis ignoret hoc adulterium non eſſe committendum. Ita
que ſupra uniuerſale erat adulterium non eſſe committendum, particulare hoc uel il
lud adulterium non eſſe committendum. & huius etiam ignorationis culpa eſt in no-
bis, & his duobus modis errat prauus, ignorando tam in uniuerſali quàm in particula
ri id quod eſt bonum. Relinquitur ignoratio circunſtantiarum quæ etiam bifariam ſu
mi poteſt, ſcilicet in uniuerſali, & in particulari, exemplum primi, ut ſi quis ignoret
tempus, locum, & alias huiuſmodi circunſtantias, quas & ſcire debet, & ſi poſtea pec-
cat, quia ignoret in uniuerſali, non eſt dignus excuſatione, nec dicere poteſt quòd egit
inuitus, quia neſciebat in uniuerſali talem ac talem circunſtantiam, at tu ſcire debe-
bas. Exemplum ſecundi eſt, ut ſi quis cùm operatur ignorat aliquam circunſtantiam,
quia non potuit ei illa particularis eſſe nota, quia deceptus fuit ex huiuſmodi cauſa,
ut ſi quis filium percuſſerit exiſtimans eſſe patriæ hoſtem, & ſimilia, quæ uenia ſunt
digna, & hæc tantùm ignorantia, ſcilicet alicuius circunſtantiæ in particulari eſt cau-
ſa ut aliquis dicatur agere inuitus, ſi poſt factum ſequatur pœnitudo, & dolor. Ex di-
ctis quatuor concluſiones afferri poſſunt. Prima, Ignoratio in uniuerſali utilitatis uel

eius

eius quod prodeſt non eſt cauſa ut aliquis dicatur agere inuitus, ut ignorare uſuram uel adulterium eſſe malum. Secunda, Ignoratio utilitatis uel eius quod prodeſt, in particulari non eſt cauſa ut aliquis dicatur agere inuitus, ut ignorare hoc uel illud adulterium eſſe. Tertia, Ignoratio alicuius circunſtantiæ in uniuerſali non eſt cauſa ut quis agat inuitus, ut ignorare locum, aut tempus uariare res agendas. hæ tres ſpecies ignorationum non ſunt cauſa ut aliquis dicat ſe inuitum operari, quia & ignorare & ſcire erat in ſua poteſtate collocatum, & non habet excuſationem. Quarta, Ignoratio alicuius circunſtantiæ in particulari & ſingulari eſt cauſa ut quis dicatur agere inuitus, cum hoc tamen ut poſteaquam cognouit, doleat & pœniteat: & hoc pacto dicitur inuitum per ignorantiam, ut etiam magis patebit inferius per ea quæ dicentur. Notandum quòd in ſpeculatiuis ſunt nonnullæ principia uniuerſalia: ut de quolibet affirmatio & negatio, & ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent ſunt æqualia, & alia huiuſmodi. in actiuis quoque, ut omne honeſtum proſequendum: omne turpe fugiendum, & ſimilia. uerum ut in ſcientijs ſpeculatiuis ea ſunt cognitu neceſſaria, ſic etiam iſta in actiuis actionibus & uirtutibus neceſſariò requiruntur.

17 [Forsitan igitur non.] Poſteaquam Philoſophus attulit illas differentias ignorationis, ex quibus oſtendit non omnem ignorationem eſſe cauſam ut aliquid agamus inuiti: nunc Philoſophus affert numerum circunſtantiarum, quas appellat ſingulas: circa quas uerſatur omnis noſtra actio. & primo enumerat ipſas circunſtantias, deinde declarat ipſas, & oſtendit quænam ſint illæ circunſtantiæ, quibus ignoratis fit ut quiſpiam agat inuitus. poſtremò concludit quid ſit inuitum per ignorantiam. enumerat igitur in primis circunſtantias uel conditiones quæ requiruntur in qualibet operatione, & affert ſeptem, quanuis nomine unius duas intelligi uelit, Prima circunſtantia eſt quis, id eſt ipſe agens: ſecunda quid, id eſt actus quem agit ipſe agens. Tertia circa quid, id eſt materia circa quam uerſatur. Quarta in quo, & hoc bifariam, ſcilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id eſt quo inſtrumento agit. Sexta gratia cuius, id eſt finis ob quem agit. Septima quomodo, ſcilicet fiat actio: ut ſenſim uel uehementer: parum uel nimium quàm ſit opus, & ſimiliter. Et iſtæ ſunt omnes circunſtantiæ, circa quas uerſatur omnis actio. cum autem ſint tot, & non ſint neque plures neque pauciores, oſtendi poteſt hoc pacto: omnis circunſtantia aut reſpicit agens & cauſam actus, aut reſpicit ipſum actum. ſi agens & cauſam actus tunc aut eſt cauſa efficiens, aut finalis, aut materialis: ſi efficiens, aut eſt principalis, id eſt quis, & perſona agentis: aut inſtrumentalis, id eſt quo. ſi finalis, tunc eſt finis, id eſt gratia cuius: ſi materialis, tunc eſt circa quod: & ſic habemus quatuor circunſtantias ex parte cauſæ actus. ſin uero circunſtantiæ reſpiciant ipſum actum: tunc conſiderabitur, aut ſecundum ſubſtantiam & eſſentiam ſuam, id eſt quid: aut ſecundum menſuram ſuam, id eſt in quo, ſcilicet uel loco uel tempore: aut ſecundum qualitatem, id eſt quomodo. & ſic habemus tres alias.

18 [Vniversa igitur hæc.] Poſtquam Philoſophus enumerauit conditiones, & circunſtantias circa quas noſtri actus uerſantur: nunc oſtendit qualium ſit ignoratio, quia non omnium circunſtantiarum eſt ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, ſcilicet collectiuè, nemo ignorabit modo ſit ſanæ mentis. nam perſonam agentis nemo ignorare poteſt, aliter ſeipſum ignoraret: quod non fit niſi ſit aliquis inſanus. In alijs uero ignoratio fieri poteſt, ut oſtendit Philoſophus: & incipit afferre ſecundam circunſtantiam, ſcilicet quid eſt id quod agit ut ſi quis ignoret, ut dicitur de Aeſchylo, qui in ſua poeſi dicitur edidiſſe arcana quibus utebantur in ſacris Cereris: unde uocatus in iudicium ad Areopagum, excuſauit ſe quod per ignorantiam egiſſet. Aliud exemplum eſt, ut ſi quis mucronem educens a uagina ut oſtenderet, interficit eum cui uolebat oſtendere: hic ignorare uidebatur quid ageret. Tertia circunſtantia eſt circa quod, ſcilicet materiam, ut accidit Meropæ circa filium Creſpontem quem interfi-

cit

cit oſtem eſſe ratus. Ignorari etiam poteſt quarta circunſtantia; id eſt quo, ſcilicet in-
ſtrumento: ut ſi quis ignoret haſtam habere cuſpidem: uel credat lapidem quendam
eſſe pumicem, & proijciens percutiat aliquem. Item ignorari poteſt gratia cuius, id
eſt finis, id eſt quinta circunſtantia. ut ſi medicus incidat uenam gratia ſanitatis, & ſe-
quatur oppoſitum. Ignorari etiam poteſt modus, id eſt ſexta circunſtantia, ut ſi pugil
docere uolens ſenſim ſe agere credens, uehementius agat, & afferat uulnus. Omiſit
Philoſophus declarationem in quo, id eſt circa locum & tempus, tanquam per ſe no-
tam. Ignoratio autem talis fieri poteſt quando ignoratur utrum ſit ſacer locus an pro
phanus ſimiliter utrum dies feſtus an non. Deinde dicit Philoſophus, quòd ille qui
ignorabit aliquam iſtarum ſeptem conditionum, ſcilicet in particulari, dicetur agere
inuitus: præcipue ſi euenier ut erret, & ignoret illa duo, ſcilicet circa quid, id eſt mate
riam circa quam, & gratia cuius, id eſt finem. nemo enim uellet ignorare iſtas. ita-
que ſi eueniet ut in particulari ignoret iſtas, præcipue dicetur agere uel egiſſe inuitus
ſic igitur circa ſingulas iſtas fieri in operando ignoratio poteſt præter unam, ſcilicet
perſonam agentis, nunquam enim ſeipſum ignoraret niſi inſanus.

[Eivs igitur.] Declarat Philoſophus quòd ignoratio alicuius circunſtātiæ eſt cau 19
ſa ut aliquis agat inuitus, ſi hoc addatur ut ſequatur pœnitudo & dolor. ex quibus ha-
bemus inuitum per ignorantiam eſſe id quod fit ignoratione alicuius circunſtantiæ
ex ſeptem enumeratis: excipitur enim perſona agentis cum hoc etiam addito, ut po-
ſteaquam cognouit, ſequatur pœnitudo & dolor & ſic habemus declaratum alterum
membrum non ſpontanei, id eſt inuitum per ignorantiam, ut manifeſte patet.

[Cvm autem id inuitus.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus 20
poſteaquàm determinauit de eo quod fit a nobis inuitis, aut per uim, aut per ignoran
tiam: nunc declarat ſpontaneum, & id quod fit a nobis ſponte, deinde excludit, & poſt
habet errorem quorundam, ſcilicet Cyrenaicorum, ut aiunt. Definit igitur in primis
id quod ſponte fit, & talis definitio oritur ex antè determinatis. nam ſi id quod ope-
ramur inuiti, aut per uim, aut per ignorantiam agimus: certè id ſponte fiet cuius prin-
cipium internum eſt in agente: & hæc pars eſt contra inuitum per uiolentiam, cuius
principium extra eſt. Præterea addit, in agēte ſciente ſingularia circa quæ actus fiunt,
& hæc pars eſt contra inuitum per ignorantiam, & his duobus membris diſtinguitur
ab illis ſibi oppoſitis. Pulcherrime igitur proceſsit Philoſophus, declarando & defi-
niendo primo illa duo membra. ſcilicet inuitum per uim, & inuitum per ignorantiam;
quia difficile erat declarare id quod ſponte fit, niſi antea eſſent illa declarata. oppoſi-
torum enim eadem eſt diſciplina, & unum contrarium cognoſcitur per alterum.

[Forsitan enim.] Nunc Philoſophus refellit errorem & opinionem quorundā 21
de eo quod ſponte fit, & dicit quòd forſitan illorum ſententia non eſt uera, quæ dicit,
quòd illa quæ efficiuntur per iram aut cupiditatem fiunt a nobis inuitis.

[Primo nanque.] Affert rationes ad refellendam eam ſententiam, & oſtenden- 22
dum quòd illa quæ fiunt per iram aut cupiditatem fiunt ſponte: probat autem ſex ra-
tionibus. Prima ratio, Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem, non fiunt ſponte, ſed in
uite ut dicunt illi: tunc nullum animal præter hominem, nec etiam pueri agerent ſpō-
te. at conſequens falſum: ergo & antecedens. nā uidemus pueros ſua ſponte agere non
nulla, & bruta etiam ſponte ſua accedere ad paſcua, & ſimilia. Notandum quòd appe-
titus eſt duplex, aut rationis, aut ſenſus. Appetitus rationis, id eſt uoluntas quæ ſem
per præſupponit rationem, eſt in pueris in potentia, quia nondum ea operantur. Appe
titus ſenſitiuus eſt in eis actu. at in brutis nullo modo eſt appetitus rationis, ſed unus
tantum quo animalia dicuntur agere ſponte: quare ſpontaneum eſt principium in eis
nullo modo uoluntarium. Ex quo hic patet id quòd ſuprà diximus, quod id quod mul-
ti accipiunt uoluntarium, dici debet ſpontaneum: quod extenditur ad plura quia non
ſolum competit animalibus rationalibus, ſed etiam brutis. uoluntarium tantum ra-
tionalibus.

tionalibus. unde Philoſophus cum loquitur de ſpontaneo, dicit Græcè ἑκούσιον: cum de uoluntario βούλητον.

23 [Deinde quærendum eſt utrum.]Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per iram & cupiditatem, fierent à nobis inuitis,tunc aut omnia tam bona quàm mala fierent à nobis inuitis: aut bona ſponte: mala uerò inuite. at neutrum horum eſt: ergo nec illud, ſcilicet quòd ea quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis,quòd autem neutrum horum ſit, probatur. Nam primo omnia, ſcilicet tam bona quàm mala, non fiunt propterea a nobis inuitis, quia tunc homo nihil ageret ſponte, cum omnis fere noſtra actiua operatio fit aut circa iram, aut circa cupiditatem, & tamen homo quandoq; agit ſponte: nec item eſt ſecunda pars uera,quòd bona fiant à nobis ſponte: mala uero non. cum una ſit cauſa unumquenq; principium à quo bona & mala prouenire & procedere poſſunt: uerum idem erit iudicium de ipſis, nam abſurdũ eſt ponere duo diuerſa, ſcilicet ſponte & inuitum,procedere ab una cauſa: & eodem principio, ſcilicet ſponte agendi, id eſt,cùm unum ſit principium ſponte agendi amborum, abſurdum eſt dicere quod talia, id eſt honeſta prouenìunt,& fiunt ſponte: turpia uerò à nobis inuitis. & ſic patet concluſio.

24 [Absurdum eſt etiam.]Tertia ratio. Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis inuitis: tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuitè. conſequens eſt abſurdum: ergo & antecedens. quòd autem hoc eſſet abſurdum, probatur a Philoſopho, quia oportet appetere ſanitatem, diſciplinam: & dicere quòd iſta fiant à nobis inuitis,abſurdum eſt. Sunt etiam nonnulla pro quibus quantum oportet iraſci debemus, ut ſi uideamus patrem uerberari iniuſtè: at dicere quod talia agamus inuiti,uidetur eſſe alienum à ratione.

25 [Videntur etiam ea.] Quarta ratio.Ea quæ fiunt à nobis inuitis afferunt nobis moleſtiam, & dolorem: at ea quæ per cupiditatem uel iram aguntur, non afferunt nobis eo pacto dolorem, ſed potius uoluptatem: ergo talia non fiunt à nobis inuitis:

26 [Praeterea quid intereſt.] Quinta ratio. Ea quæ licet fugere pariter, & non fugere, ſponte à nobis aguntur:at tam ea quæ per mentem quàm ea quæ per iram cupiditatemq; peccantur, licet fugere cum ſint in noſtra poteſtate: ergo tam illa quàm iſta ſponte à nobis aguntur. quaſi dicat, nulla differentia eſt inter ea delicta quæ fiunt à ratione, & ea quæ per iram fiunt uel cupiditatem: differentia inquam non eſt, quantum ad hoc quòd utraq; fugere poſſumus, cùm ſint in noſtra poteſtate, & in hoc idem ſit iudicium de utriſq;, etſi illi dicerent: iſti affectus non ſunt humani,quia ſunt in parte animæ irrationali, mens autem ſemper eſt cum ratione. Dicet Philoſophus quòd non ſunt minus humani: quia ſi ſint in parte animæ irrationali per eſſentiam, tamen ſunt in parte rationali per participationem, quæ obtemperare poteſt rationi in ipſo homine,ut patebit. Notandum quòd ratio etiam errat & delinquit, etſi recta ratio nunquam erret,quia eſt cum prudentia. Errat autem ratio cùm abeſt prudẽtia, & urgente appetitu ſuccumbit: ut in uitioſis apparet,ut in incontinente uel in intemperato,& auaro, & ſimilibus: & delinquit circa ea quæ ſunt in noſtra poteſtate: ideo puniuntur huiuſmodi delicta, & dicuntur ſponte agi à nobis. uincitur enim ratio, & ſe obfuſcari permittit ira uel cupiditate, & male dijudicat & errat. quòd ſi dicamus delicta quæ fiunt per mentem & rationem, fieri à nobis ſponte: profecto & illa quæ per iram cupiditatemq; peccantur,ſponte à nobis fieri dicamus oportet, cùm in hoc, ſcilicet ſponte uel non ſponte fieri idem ſit iudicium de utriſq;.

27 [Affectus autem rationis.]Sexta & ultima ratio. operationes quæ fiunt à nobis inuitis non uidentur eſſe propriè humanæ: at operationes quæ fiunt à cupiditate & ira, ſunt humanæ: ergo non fiunt à nobis inuitis. Maior patet,quia humanæ operationes collocantur in noſtra poteſtate. Minor, quia ira & cupiditas ſiue iraſcibilis, & concupiſcibilis ſunt principia in homine,& ſunt in appetitu:qui,etſi ſit irrationalis

per

per eſſentiam, tamen eſt rationalis per participationem & obedientiam rationis. In brutis uerò nonnullo modo eſt rationalis, & per hanc rationem uidetur tangere motiuum illorũ. Dicebant enim iſta duo principia carere ratione, & eſſe in homine, ſicut principium nutriendi, & ſimilia, quæ non fiunt à nobis ſponte. potentia enim nutritiua de ſe ſemper nutrit, ſiue uelimus ſiue non, dum uiuimus. at illi dicebant idē iudicium eſſe de ira & cupiditate, unde hoc refellit Philoſophus, oſtēdendo quòd etſi ſint expertia rationis ſecundum eſſentiam ſuam: tamen ſunt participantia rationis, & poſſunt obtemperare rationi, & ideo humana: quia in brutis hoc fieri non poteſt, nec etiam in uegetatiua potentia quæ nullo modo eſt apta obedire rationi, ut in fine primi libri oſtendit Philoſophus: & ſic concludit quòd ea quæ per iram & cupiditatem fiunt, ſponte dicuntur fieri.

De electione. Cap. 2.

DETERMINATIS *autem his: eo inquam quod ſponte, & eo quod* 28
inuitus quiſpiam agit: conſequens eſt ut de electione dicamus.
Ipſa nanq; uirtuti eſſe familiariſſima, & magis quàm ipſi actus 29
dijudicare mores uidetur. Electio itaque ſponte quidem noſtra 30
uidetur fieri. Non tamen eſt idem quòd illud quod ſponte fit. Sed quod fit
ſponte ad plura ſeſe extendit. eſt enim cum pueris, & animalibus cæteris
nobis commune. electio uerò non eſt communis. Et ea quæ à nobis re=
pente fiunt, ſponte quidem noſtra fieri dicimus: electione uerò non dicimus. Qui 31
uerò dicunt ipſam eſſe cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionē quan
dam: non rectè dicere uidentur. eteuim electio non eſt commune homini cum ra
tionis expertibus. at cupiditas eſt, & ira. Et incontinens cupiens quidem non
tamen eligens agit. continens autem contrà: eligens quidem, at non cupiens
agit. Et cupiditas quidem aduerſatur electioni: cupiditati uerò, cupiditas non 32
repugnat. Cupiditas præterea iucundi eſt & moleſti. electio uerò neque mole=
ſti neque iucundi. Ira etiam minus eſſe uidetur. quippe cùm ea quæ fiunt ira, 33
minime per electionem fieri uideantur. At uerò neque uoluntas eſt: tametſi fi= 34 35
nima hæc eſſe uidentur. electio nanque non eſt eorum quæ fieri nequeunt.
quòd ſi quis eligere dixerit ea, amens eſſe uidebitur. uoluntas autem eſt, ut im=
mortalitatis. Et uoluntas quidem eſt, & circa ea quæ per ipſum qui uult, nequa 36
quam agerentur. * *Volumus enim hiſtrionem aliquem uincere certamen: at eli=*
git talia nemo, ſed ea quæ per ſeipſum exiſtimat fore poſſe. Præterea uolun=
tas quidem magis eſt finis ipſius: electio autem eorum quæ ferunt ad finem. Vt
ſani quidem eſſe uolumus: eligimus autem ea quibus erimus ſani. & felices 37
quidem eſſe uolumus, atq; ita dicimus: eligimus autem non conuenit dicere:
Atque omnino circa ea uerſari uidetur electio quæ in noſtra ſunt poteſtate. Opi 38
nio quoque non eſt. Opinatio nanque circa uniuerſa uidetur eſſe: nec minus cir 39
ca æterna & ea quæ fieri nequeunt, quàm circa ea quæ noſtra in poteſtate ſunt
collocata: Et falſo, uero'q; diuiditur: non malo, bono'q;. electio autem hiſce ma=
gis. Electionem igitur idem eſſe & opinationem omnino, nemo forſitan dicit. At 40

* οἷον ὑποκριτήν τινα νικᾶν, ἢ ἀθλητήν.

nec etiam eſt idem quòd opinatio quædam. eligendo nanque bona uel mala qua
41 *les quidem ſumus: opinando autem non ſumus. Et eligimus quidem capere ali*
quid, aut fugere, aut aliquid talium. opinamur autem quidnam ſit, uel cui confe
42 *rat, uel quo pacto conducat. ſed capere aut fugere non nimium opinamur. Et*
electio quidem laudatur ex eo: quia eſt eius quod oportet magis, uel quia eſt re
43 *cta. opinio uerò ex eo quia eſt uera. & eligimus quidem quæ maximè ſcimus*
44 *eſſe bona: opinamur autem ea quæ non nimium ſcimus. Videntur præterea*
non ijdem homines eligere optima, atque etiam opinari. ſed quidam opinari qui
dem melius: ob uitium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil autem refert
ſi antecedat electionem aut comitetur opinio. non enim idipſum nunc perſcru-
45 *tamur: ſed ſi idem ſit electio quod opinatio quædam. Quid igitur aut quale*
quid ſit electio: cùm nihil ſit eorum quæ diximus? Videtur itaque ſponte qui-
dem à nobis fieri. attamen non omne quod ſponte agimus eſt eligibile: ſed id cu
46 *ius conſultatio anteceſsit electio nanque cum ratione eſt atq; mente. Subſignifi*
care autem id & nomen uidetur: innuens ipſum ex alijs legibile eſſe.

COMMENT.

28 DETERMINATIS autem his.] Hoc eſt ſecundum capitulum: in quo Philoſophus poſtquã de principiuo ſponte agendi, & nõ ſponte agendi, & de eo quod ſponte, aut non ſponte fit antea docuerat. nunc conſequens erat, ut tractaret de electione quæ eſt principium externarum operationum. docet igitur in primis ad moralem Philoſophum pertinere conſiderationem de electione: deinde oſtendit quidnam eſt electio. demum quid ipſa eſt, definiendo eam ut patebit. dicit igitur in primis quòd de electione determinare oportet, & oſtendit quòd talis conſideratio pertinet ad moralem Philoſophum duabus rationibus. Prima ratio. Conſideratio eius quod eſt familiariſsimum uirtuti pertinet ad moralem Philoſophum: at electio eſt familiariſsima uirtuti: ergo conſideratio electionis pertinet ad moralem Philoſophum. Maior nota. nam Philoſophus morum conſiderat de uirtute, & de omnibus pertinentibus ad uirtutem. Minor probatur, quia uirtus oritur ab electione. Item electio cadit in definitioni uirtutis, & ideo eſt ei coniunctiſsima. Secunda ratio. Conſideratio eius rei pertinet ad moralem Philoſophum, quæ maximè oſtendit mores, & uirtutes: ſed electio eſt huiuſmodi: ergo eius conſideratio pertinet ad moralem.

29 [QVAM actus ipſi.] ſ. externi actus. Notandũ quòd electio uidetur eſſe actus internus, ſicut eſt etiam actus qui fit ſponte, & iſti actus oriuntur à principiis internis: uerùm etſi actus externi oſtendant mores, & uirtutes uel uitia: non tamen ut electiones quibus præcipuè dijudicantur uirtutes ineſſe uel non ineſſe. Nam externi actus poſſunt fieri per accidens, & propter oſtentationem, uel ſimulatione aliqua, uel ignorantia, uel uiolentia: electio uerò ſponte fit, nec alterius imperio ſubijcitur, niſi illius qui eligit. & ſic electio, ut dicit Philoſophus, maximè indicat uirtutem.

30 [ELECTIO itaque ſponte.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit electio. Nam fuerunt uariæ opiniones de ipſa. quidam enim cupiditatem, quidam iram, quidam opinionẽ eſſe dixerunt. Has opiniones remouet Philoſophus, & ſimul inquirit genus electionis ponendũ in definitione: poſtea ponũtur differentiæ quibus electio differt ab alijs. Oſtẽdit igitur in primis ꝙ electio nõ eſt omnino id quod ſponte fit, hoc pacto: Illa non ſunt eadem, quorum alterum ad plura ſe extendit, quàm alterum. at id quod ſponte fit, & ſpontaneum, ad plura ſe extendit q̃ electio: ergo id quod

ſponte

ſponte fit & electio non ſunt eadem. Maior, ea differunt quibus non eadem competũt, & ſic magis uniuerſale à minus uniuerſali, & genera à ſpeciebus ſuis. Minor, Spontaneum ad plura ſe extendit, quia & in pueris, & in brutis inueniri poteſt, nõ autem electio. Item repentini motus ut per iram, & huiuſmodi, dicuntur fieri ſponte, non tamẽ cum electione: ergo ad plura ſe extendit ſponte quàm electio: ergo non omnino idẽ. Notandum quod electio præſupponit rationem: id quod ſponte fit præſupponit appetitum: unde ad plura ſe extendit: & dici poteſt quòd ubicunque ſit electio, ibi ſpontaneum: non autem econtrà, quia in aliquibus eſt ſponte, ut in brutis & pueris, in quibus non eſt electio. ſicuti dicimus in naturalibus, quòd ubicunque eſt ratio, ibi uidetur eſſe appetitus, non autem econtrà. quare id quod ſponte fit, ſe habebit tanquam genus: electio uerò ut ſpecies. Dubitatur, quia non uidetur uerum id quod Philoſophus dicit de animalibus brutis. quòd in his non ſit electio. nam uidẽtur eligere: & in paſcuis proſequi ea quæ proſunt, & fugere oppoſita quæ nocent. Dicendum quòd electio poteſt cõſiderari duobus modis, aut propriè aut impropriè. Propria erit duarum rerum propoſitarum alterius acceptio, cum conſultatione. impropria eſt acceptio alterius cum appetitione. Prima competit tantum habentibus rationem. Secũda uerò irrationabilibus, quæ habent ſenſum, & appetitum ſenſitiuum. Philoſophus autem loquitur de electione uera, & quæ proprie dicitur electio, quæ non competit niſi habentibus rationem, & ſic patet ſolutio.

[Qvi uerò dicunt.] Probat electionem non eſſe cupiditatem quatuor rationibus. 31
Prima, Electio nõ eſt quiddam commune homini cum alijs animalibus: at cupiditas & ira commune quiddam cum alijs animalibus: ergo electio non eſt cupiditas. Maior clara, & iam probata. Minor etiam patet, quia electio præſupponit rationem quæ nõ eſt in alijs animalibus præter quam in homine. & animaduertendum quod Philoſophus hic oſtendit iram, & cupiditatem eſſe penitus diuerſam ab electione: ſuperius uerò oſtendit id quod ſponte fit differre ab electione, ſed non omnino ut iſta. nã uult id quod fit ſponte, eſſe tanquam genus reſpectu electionis: hic autem iram, & cupiditatem omnino exterminat, & disiungit ab electione. & hic etiam non rectè ſumunt qui uoluntarium & inuoluntarium accipiunt pro eodẽ quod ſpontaneum, & non ſpontaneum. ſunt autem diuerſa, ut ſæpe diximus, quia ſpontaneum ad plura ſe extendit, & ſæpius repetimus hoc, quia non parum refert hæc diſtinctio quam dicimus ad hanc materiam percipiendam.

[Et incontinens.] Secunda ratio. ſi electio eſſet idem cum cupiditate, omnis cupiens eſſet eligens, & omnis eligens eſſet cupiens. conſequens falſum: ergo & antecedens. quòd autem ſit falſum, declaratur exemplo continentis & incontinentis. 32
continens enim cum electione, incontinens uerò cum cupiditate, non autem cum electione operatur, ut apparet in ſeptimo, ubi de continentia & incontinentia docet. ibi enim patebit quod incontinente ratio uincit: in incontinente uerò cupiditas, unde alter cum electione: alter uerò cum cupiditate operatur

[Et cupiditas.] Tertia ratio: cupiditas non aduerſatur cupiditati: electio aduerſatur cupiditati: ergo electio non eſt cupiditas. Maior: nam ſi cupio diuitias, non cupio paupertatem, & econtrà: unde contraria non cadunt ſub cupiditate, ita ut ſimul ſint contrariæ, & de contrarijs cupiditates. Minor patet exemplo continentis & incontinentis. in quibus alterum parit cupiditas, alterum uerò electio, id eſt oppoſitũ uult. Dubitatur: quia Philoſophus dicit cupiditatem cupiditati non aduerſari. hoc non uidetur uerum: nam aliquis cupit famam, & cupit etiam colligere pecunias. at iſta uidentur contraria, quia magnis & magnificis ſumptibus non tenacitate pecuniarum acquiritur fama. Dicendum quòd cupiens famam, cupiet etiam ea omnia quibus acquiritur fama, & magnificos ſumptus & ſimilia. Itaque hoc modo intelliguntur contrariæ cupiditates: ut aliquis cupiat famam, & non cupiat famam; ut ſimul 33

cupiat paupertatem & diuitias, luxuriam & continentiam. hoc fieri non poteſt, & hoc modo cupiditas non eſt contraria cupiditati. at electio eſt contraria cupiditati, ut in continente & in incontinente apparet. [Cupiditas præterea.] Quarta ratio: cupiditas eſt iocundi & moleſti, electio non eſt iocundi & moleſti: ergo electio non eſt cupiditas. patet ratio media in figura. cum enim cupimus aliquid, & id nobis adeſt, eſt iocundum: cùm autem non adeſt, eſt nobis moleſtum. unde præſentia eius quod cupimus percipimus uoluptatem: abſentia uerò dolorem: electio uero ea ratione qua habet obiectum bonum eligibile non eſt iocundi & moleſti.

34 [Ira etiam.] Supra attulit unam rationem, qua ſimul oſtendebat quod electio non eſt cupiditas nec ira: uerùm ſuperius magis intendebat oſtendere quòd non eſt cupiditas, quia illa ex declaratione ſtatim apparet iſta. Affert igitur unam rationē ſic, Electio minus uidetur eſſe ira quam cupiditas. at non eſt cupiditas: ergo multo minus ira. patet ratio. nam de quo magis uidetur ineſſe & non ineſt: nec ergo de quo minus. Item per iram adeò motus repentini fiunt ut cùm electione non fieri poſſe uideantur, electio uerò eſt cum conſultatione.

35 [At uero nec uoluntas.] Poſteaquàm declarauit, & probauit quòd electio non eſt cupiditas nec ira: hac in parte oſtendit pluribus rationibus quòd non eſt uoluntas. nam cùm ſit finitima, multi Philoſophi dixerunt eſſe uoluntatem. Prima ratio. Electio non eſt impoſſibilium, uoluntas eſt impoſſibilium: ergo electio non eſt uolútas. patet ratio media in figura. nam uoluntas expetit interdum impoſſibilia, ut immortalitatem, & non mori: electio uerò eſt eorum quæ fieri poſſunt, & à nobis fieri. Notandum quòd uoluntas late patet. & abſolutè fertur in bonum, & eſt ampliſſima potentia, quia interdum extenditur ad impoſſibilia ut uidemus: electio uerò eſt tantum eorum quæ à nobis fieri poſſunt, ut diximus.

36 [Et uoluntas quidem.] Secunda ratio: uoluntas eſt etiam earum quæ à uoluntate fieri non poſſunt: electio eſt tantum eorum quæ ab eligente fieri poſſunt: ergo electio non eſt uoluntas. ratio patet exemplo certantium, & eſt alia a ſuperiore ratione: quia illa dicebat quod uoluntas erat interdum impoſſibilium, hæc dicit quod uoluntas eſt interdum eorum poſſibilium, id eſt quæ fieri poſſunt, non tamen à nobis uolentibus: ut ſi uideremus duos duces prælium committentes, uellemus alterū uincere, quod fieri poſſet, & tamen non eſt poſitum in poteſtate noſtra: electio uero eſt tantum eorum quæ ab eligente fieri poſſunt.

37 [Praeterea uoluntas.] Tertia ratio uoluntas magis eſt finium, electio eſt eorum quæ ſunt ad finem: ergo electio non eſt uoluntas. [Atque omnino.] Concludit quaſi repetendo rationem ſuperius tactā, quæ uidetur potiſſima ratio per quam uoluntas diſtinguitur ab electione, id eſt quòd electio eſt eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate, & fieri poſſunt ab eligente: uoluntas uerò interdum eſt eorum quæ non ſunt in poteſtate eius, & non poſſunt fieri à uolente. Notandum quod Philoſophus dixit quòd uoluntas eſt magis finis, quia uoluntas uidetur interdum eſſe eorum quæ ſunt ad finem, & electio etiam uidetur interdum eſſe finis. uerum propriè ſumpta uoluntas uult finem, & id quod expetit ſub ratione finis. Eodem pacto electio nō impropriè. ſic enim eſſet etiam ipſius finis ſed proprie dicta eſt eorum quæ ſunt ad finem, & ſi quando fines cadunt ſub talem electionem, non ut fines, ſed ſub ratione eorum quæ ſunt ad finem, cadere uidentur.

38

39 [Opinio quoque non eſt.] Hac in parte Philoſophus oſtendit electionem nō eſſe opinionem ſiue opinationem. & primo oſtendit quod non eſt omnino idē quod opinio: deinde quòd nullo modo eſt opinio. primò quòd non eſt omnino idem, oſtēdit duabus rationibus. Prima, Opinio uerſatur non ſolum circa agibilia à nobis, ſed etiam circa ea quæ ſunt æterna, ut circa ſubſtantias ſeparatas, & huiuſmodi: at electio uerſatur tantum circa ea quæ ab eligente fieri poſſunt: ergo electio non eſt opinio.

nio. Item opinio diſtinguitur, & diuiditur uero & falſo: at electio non diuiditur per uerum, & falſum, ſed magis bono & malo: ergo electio non eſt omnino opinio.

[At nec etiam.] Superius probauit Philoſophus quòd electio non eſt omnino idem quod opinio, & tamen hoc non excluderet quòd aliqua uel aliqua ex parte non poſſet eſſe idem. ideo nunc oſtendit quòd nec etiam aliqua ex parte eſt idem cũ opinione, & hoc pluribus rationibus. prima ratio, Ex opinione non efficimur quales, uerum ex electione efficimur quales: ergo electio non eſt opinio. ratio apparet, quia ex opinione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur ſtatim fortes: ſed moderatè & cum mediocritate eligendo, dicimur fortes: temperati, ut cùm terribilia, & huiuſmodi moderatè eligimus. & ponit hic Philoſophus electionem & opinionem uerſantes circa idem, & tamen diuerſo modo, quia electione dicimur quales, opinione autem minimè. 40

[Et eligimus.] Secunda ratio. ex opinione non ſumimus hoc aut illud, nec proſequimur aliquid aut fugimus. ſed ex electione proſequimur aut fugimus: ergo electio non eſt opinio. Maior, nam opinamur aliquam rem terribilem: non tamen ſtatim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nam cum proponitur nobis aliquis finis acquirendus, conſultamus de medijs quæ ſunt ad talem finem, & eligimus, & proſequimur aut hoc, aut illud, aut etiam fugimus hoc uel illud. 41

[Electio quidem laudatur.] Opinio laudatur, quia eſt uera: & uituperatur, quia eſt falſa. Electio uerò laudatur ex eo quòd eſt recta: uituperatur uerò quia non eſt recta: ergo non idem eſt opinio & electio. [Et eligimus.] Quarta ratio. Opinione opinamur ea quæ non ſunt nobis maximè certa: at electione eligimus ea quæ ſunt nobis maximè certa: ergo electio non eſt opinio. nam opinamur ea quæ non ſunt nobis certa. Verùm intelligibilia nobis certa ſciencia ſcimus, agibilia nobis certa & conſtituta electione eligimus. 42 43

[Videntur præterea.] Quinta ratio, Si electio & opinio eſſent idem, tunc unus & idem homo qui opinaretur optima eligeret eadem: ſed hoc non fit, ergo &c. Non enim ſequitur, ut qui opinetur bona, eligat illa: ut ſi quis opinetur quòd fortitudo eſt res bona, non tamen eligit illas operationes quibus illa conſequi poſſit. quòd & ſi opinio eſſet eadem, cùm aliquis opinaretur aliquod bonum, eligeret illud: hoc autem non fit, ut patet. His allatis Philoſophus dicit quòd ſi quis diceret quod opinio antecedebat electionem uel electio opinionem, nihil refert quantum ad hoc ut dicantur eſſe eadem, quia utrouis modo ſumatur, differunt, & non ſunt ullo modo idẽ utrum uerò opinio præcedat an electio, non uidetur eſſe præſentis ſpeculationis. ea enim ſunt in nobis principia, quæ ordinem inter ſe habent, dici tamen poteſt quòd opinio præcedit, & ſequitur diuerſis reſpectibus. præcedit, cum opinionem quis facit de aliquo bono quod poſtea eligit: ſequitur, ueluti ſi quis elegerit bene facere uel prodeſſe amico: deinde euenit inde aliquid mali ex quo aliã facit opinionẽ, & ſecũ ratiocinatur, nõ eſſe amicũ beneficijs afficiendũ ne mali aliquid inde eueniat, & tunc erit opinio ſequens: & hoc pacto antecedit opinio, & euenire etiã poteſt ut ſequatur. 44

[Quid igitur.] Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua oſtendit quid ſit electio, non tamen perfectè, ſed in ſequenti capitulo definiet eam perfectè ut patebit. concludit igitur quòd cùm electio ſpontaneum in totum non ſit, nec cupiditas, nec ira, nec uoluntas, nec opinio. Videtur tamen quòd ſit ſpontaneum. at non omne, cùm ad plura ſe extendat, ſed id tantùm cuius conſultatio anteceſſit. eſt igitur electio ſpõtaneum id cuius conſultatio præceſſit, & ad hoc probandum uidetur afferre duo ſigna. Primum quòd electio eſt cum ratione, & mente, & per mentem accipit hic rationem cum diſcurſu. aliud ſignum ſumitur à nomine electionis: quaſi ex quibuſdã propoſitis unum ante alia ſumatur & legatur. 45

[Cum ratione.] ſcilicet actiua. [Et mente.] .ſ. actiua quæ diſcurrit & inquirit. 46

De

De conſultatione. Cap. 3.

47 *ET eſt ne de omnibus conſultatio, & omne quoduis eſt conſultabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? Atque dicendum eſt forſitan conſultabile non id eſſe de quo quiſpiam inſipiens, uel mente*
48 *captus, ſed id de quo ſanæ mentis quilibet conſultaret. De æternis autem nemo conſultat. ut de mundo: uel de diametri laterisq; incommenſu-*
49 *rabilitate. Sed neque de ijs quæ conſiſtunt quidem in motu: ſemper autem ſiue eodem modo ſiue neceßitate, ſiue natura, ſiue propter aliquam aliam cauſam:*
50 *ut de ſolſtitijs atque ortu. Neque de ijs quæ alias aliter ſeſe habent: ut de ſicci*
51 *tatibus, imbribusue. Nec item, de ijs quæ eueniunt à fortuna: ut de theſauri inuentione. Sed neque de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto reſpublica Scytharum optimè gubernaretur: nemo Lacedæmoniorum conſul-*
52 *tat. nihil enim horum per noſipſos fieri poteſt. Conſultamus autem de ijs rebus agendis, quæ in noſtra ſunt poteſtate. hæ etenim reſtant. Cauſæ nanque uidentur eſſe: natura, neceßitas, fortuna & mens inſuper, ac omne quod per*
53 *hominem efficit. hominum autem quiſque de ijs conſultat quæ agi per ipſum poſ*
ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις. *ſunt. Atque circa* exactas quidem ſcientias & ſufficientes, non eſt conſultatio: ut de literis, non enim ambigimus quonam pacto literæ ſint ſcribendæ.*
54 *Sed de ijs conſultamus quæ fiunt quidem à nobis: non tamen ſemper eodem modo. ut de agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo magis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artem deliberamus, quò minus exacta eſt. & de cæteris ſimili modo. Atque magis circa artes, quàm circa ſcientias. nam circa ipſas magis ambigimus. Conſultatio autem in ijs uerſatur, quæ plerunque quidem fieri poſſunt: incerta tamen ſunt quonam euenient pacto, &*
ἀδιόριστον, quæ ſunt indeterminata. *in quibus eſt* indeterminatio. Atque cùm magnis de rebus deliberare uolumus, ſumimus & alios ad conſilium, diffidentes nobiſipſis, tanquam non ſuffi-*
55 *cientibus ad diſcernendum. Conſultamus autem non de finibus: ſed de ijs quæ ad fines ipſos perducunt. Nec enim medicus ſi ſanabit, nec orator ſi perſuadebit, nec reipublicæ gubernator, ſi bene, recteq; legibus ciuitatem inſtituet: nec denique cæterorum quiſquam de fine deliberat: ſed omnes poſito quodam fine, quemadmodum & per quæ fiet ille, conſiderant. Atque ſi per plura poſſe fieri uidetur, per quod illorum facilimè, optimeq; fiet, perquirunt. ſin per unum: quonam pacto per illud fiet, & illud item per quid efficietur conſiderant, idq; faciunt, donec ad primam perueniant cauſam, quæ quidem in inuentione eſt ultimum. Qui nanque conſultat, is quærere uidetur: dictoq; modo*
διάγραμμα. *perinde atque* deſignationem linearum reſoluere. Non autem omnis perquiſitio, conſultatio eſſe uidetur. Mathematicæ nanque perquiſitiones, conſulta-*
56 *tiones non ſunt. omnis autem conſultatio eſt continuò perquiſitio. idq; quod*
57 *ultimum eſt in reſolutione, primum eſſe conſtat in generatione. Atque ſi con*

ſultantes

ſultantes in aliquid inciderint, quod quidem fieri nequeat, deſiſtunt: ut ſi ſit pecunijs opus, has autem habere non poſſint. quòd ſi uideatur fieri poſſe, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri poſſe: quæ per noſipſos fieri poſſunt. nam ea quæ per amicos fiunt, per noſipſos quodammodo fiunt: quippe cum principium ſit in nobis. Quæruntur autem quandoque quidem inſtrumenta: quandoque autem uſus ipſorum, & in reliquis ſimili modo. Interdum per quod, interdum quomodo, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictum 58
eſt) homo principium actuum eſſe: & de ijs eſſe conſilium quæ agi ab ipſo poſſunt, & actus aliorum eſſe gratia, finis igitur non erit conſultabilis: ſed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiam ſingularia: ut ſi panis ſit hoc, uel confectum ſit ut oportet. hæc enim ſenſus ipſius fiunt. Quod ſi ſemper quiſpiam conſulta uerit, in infinitum abibit. Conſultabile autem & eligibile idem eſt. ipſum ta 59
men eligibile definitum iam eſt. Quòd enim cæteris ex conſultatione prætulimus, id eligibile eſt. deſinit enim tunc demum unuſquiſque perquirere quonam aget pacto, cum in ſeipſum principium redigit. & in id ſuipſius quod antecedit, hoc eſt enim quod eligit. Patet hoc ita eſſe & ex uetuſtiſſimis rebuſpublicis 60
quas imitabatur Homerus*: quæ nanque reges eligerent, ea populo renuntiabant. Cùm igitur ipſum eligibile ſit conſultabile appetibile ex ijs quæ in no-* 61
ſtra ſunt poteſtate: & ipſa electio deliberatiua appetitio rerum erit earum quæ in noſtra ſunt poteſtate. nam ſimul atque dijudicauimus ex conſultatione: affectamus deliberatione. Quid eſt igitur electio, figura ſit dictum. & circa quæ uerſatur: & eorum eſſe quibus ad ipſos fines acceditur.

Comment.

Et eſt ne de omnibus conſultatio.] Hoc eſt tertium capitulum, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit, de eo quòd ſponte fit & electione: nunc docet de conſultatione. ex quo etiam patebit definitio electionis, in qua cadit cõſultatio: eſt enim electio quaſi quidã finis, & effectus, conſultationis: quare ad cognoſcendam electionem perfectè, opus eſt cognoſcere ipſam conſultationem. Diuiditur in tres partes. In prima declarat quid ſit illud quod cadit ſub conſultationem. In ſecũda oſtendit modum, & effectum eius, & terminum. In tertia comparat conſultationẽ cum electione. in prima igitur parte affert per modum dubitationis ea, in quibus eſt conſultatio, & de quibus: & ſoluit in genere, dicendo quod nõ de omnibus eſt conſultatio, ſed his tantum de quibus homo ſanæ mentis delibcrat quæ autem ſint iſta in ſequentibus determinabit. 47

[De æternis autem.] Primo igitur oſtendit de quibus nõ fit conſultatio, ut illis excluſis relinquãtur ea de quibus fit, & affert oẽs cauſas quæ afferri ſolent circa ea quæ ſunt, & argui poteſt hoc pacto, Omnia quæ sũt, aut neceſſaria ſunt à cauſa neceſſaria. ut eterna: aut natura, ut ſiccitates, & grandines: aut à fortuna, ut inuentio theſauri: aut à mente noſtra, & a quibuſdã principijs quæ in nobis ſunt: ſed nec circa prima, nec circa ſecunda, nec circa tertia conſultatio ſit: ergo circa quarta, ſcilicet circa ea quæ ſiunt à mente noſtra, & non quæcunque ſed à mente actiua. Hæc argumentatio à Stoicis appellatur per quinque aut plura ſine demonſtratione. probatur autem primo 48

quòd

quòd conſultatio non ſit circa æterna. Circa ea quæ aliter ſe hábere & a nobis fieri poſſunt eſt conſultatio.at ea quæ ſunt æterna, non poſſunt fieri a nobis, & ſemper ſe habent eodem modo, & ſunt neceſſaria & perpetua : ergo æterna non cadunt in conſultatione ullo pacto.Notandum quòd quædam ſunt æterna, quæ ſemper ſunt talia ut ſubſtantiæ ſeparatæ:quædam uerò ex parte demonſtrationis,quæ ſunt & principia neceſſaria, & concluſiones neceſſariæ ex talibus principijs, & ideo Philoſophus attulit duo exempla,ſcilicet mundum & diametrum, qui ſemper & eodem modo eſt incōmēſurabilis coſtæ eiuſdem quadrati:pro cuius declaratione notandum eſt quòd diameter in multis figuris reperitur,& loquamur de figuris planis, non de ſolidis.eſt igitur diameter circuli, & de hoc non loquitur Philoſophus. eſt etiam diameter quadranguli. qui eſt figura quæ quatuor lineis,& quatuor angulis continetur:habet autē plures ſpecies.Omne enim quadratum eſt quadrangulus,non autem econtra.eſt quadratū æqualium laterum,& rectarū linearum ſpecies quadranguli.eſt etiam figura ex altera parte lōgior. Item Rombus & Romboidis.Philoſophus igitur loquitur de quadrangulo qui eſt æqualium laterum, & rectarum linearum,id eſt de quadrato: & dicit ꝙ non poteſt unquam reperiri aliqua communis menſura qua & diameter, & coſta uel latus eiuſdē quadrati commenſuretur,ut exempli gratia,diameter dicitur quadrati linea, quæ ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales:numerus quadratus dicitur,qui reſultat ex multiplicatione alicuius numeri in ſeipſum, qui uocatur radix illius numeri quadrati,ut tres ſunt radix huius numeri quadrati IX. Nunquam igitur reperietur communis menſura diametri & coſtæ:nam ter tres conſtituunt nouem tunc ultra,nouem & nouem conſtituunt decem & octo. Nunquam reperietur radix,& numerus qui in ſeipſum ductus cōſtituat decem & octo:nam propinquior:eſt quatuor: at quater quatuor conſtituunt ſexdecim.quare hoc eſt impoſſibile reperire communē menſuram diametro,& lateri eiuſdem quadrati. Verum de aliquo quadrangulo uelut de aliqua figura ex altera parte longiore fieri poſſe uidetur. ſumatur quadrangulus ex altera parte longior, & apparebit quod diameter erit commenſurabilis cum coſta eiuſdem.ſit coſta maior ut quatuor,minor ut tres diameter erit ut quinque.nam ducatur quatuor in ſeipſum & III.alterum conſtituunt XVI. alterum IX.quæ faciunt XXV. cuius radix erit V. & diameter V.quæ in ſe ducta cōſtituunt XXV.ergo habent communem menſuram,diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris,& eius coſta, at in quadrato quod eſt figura æqualium laterum,& rectarum linearum:diameter communem menſuram nullo pacto habere poteſt cum latere, & coſta eiuſdem quadrati, ſequeretur enim quòd numerus par & impar eſſent æquales inter ſe: quod eſt abſurdum. quare nunquam eſt commenſurabilis, ut dicit Philoſophus, & hoc eſt neceſſarium, ſcilicet quod nunquam ſit commenſurabilis.

49 [SED neque de ijs quæ.] Probat etiam nunc quòd conſultatio non eſt circa ea quæ ſunt in motu tali, ut ſemper eodem modo fiant,ſiue hoc ſit natura, ſiue neceſſitate ab alia cauſa ut a Deo. hæc ſunt ortus & conuerſiones ſyderum, quæ modo in parte una,modo in altera fiunt:tamen certo & fixo ordine fiunt. Circa hęc non eſt conſultatio,& hoc probari poteſt eodem medio quo probauimus ſuperius:quia conſultatio eſt circa ea quæ a nobis fieri poſſunt & aliter ſe habere. Notandū quod Philoſophus dicit ſiue a natura,ſiue neceſſitate, ſiue propter aliā cauſam : quod poſuiſſe uidetur propter uarias opiniones philoſophorū.quidam dixerunt cœlū moueri neceſſitate quadā cum ſit rotundū,quia in circuli motu quædam pars pellit.quędā pellitur:& eadem quæ pellit,pellitur neceſſario,alij dixerunt cęlum moueri natura,ut ignis natura ſua fertur ſurſum:ſic cœlum circulo.unde Philoſophus dicit in libro de cœlo, quòd ſi pars cœli auferretur ab eo,& ponatur hic inferius apud nos,quòd illa non feretur ſurſum aut deorſum, ſed circulo mouebitur,alij dixere cœlum moueri ſicut anima, ſcilicet ab anima ſua ideo Philoſophus uidetur enumerare plures cauſas.ſed dę hac materia determina-

te non eſt præſentis conſiderationis.

[Neqve de ijs quæ alias.] Oſtendit hic Philoſophus quòd etiam conſultatio non 50
eſt de his quæ fiunt a natura quæ uario modo ſeſe habent. Nam ſuperiora de quibus dixit, etſi ſemper mouentur, tamen ſemper fiunt eodem modo: hæc uero mouentur non ſolum localiter, ſed etiam mutantur, & circa talia non eſt conſultatio: quod probari poteſt eodem medio, quia non poſſunt fieri a nobis. [Nec item de ijs quæ eue 51
niunt.] Oſtendit etiam quod conſultatio non eſt circa ea quæ fiunt a fortuna. Nã etſi ea quæ fiunt a fortuna dicuntur fieri a mente humana per philoſophum: tamen fiunt per accidens, ut idem inquit in libro Phyſicorum. & ideo non uidentur proprie fieri a nobis quia fiunt & eueniunt præter intentionem noſtram: ut fodiens terram ut ſerat arbores, inuenit theſaurum præter propoſitum, & intentionem ſuam.

[Consvltamvs.] Declarat Philoſophus quæ ſunt ea de quibus conſultamus. nã 52
remotis omnibus quæ fiunt aut neceſſitate, aut natura, aut fortuna, uel caſu: reſtat ut illa cadant in conſultationem, quæ a mente fiunt, non tamen omnia, ſed ea tantũ quæ ſunt poſita in noſtra poteſtate, & fieri a nobis poſſunt Et omne quod per hominem, ut uoluntas & ſimilia principia.

[Atqve circa exactas.] Hac in parte Philoſophus declarat de quibus humanis 53
eſt conſultatio, conſiderando res ut ſunt ſub artibus certis, & ſcientijs, & facultatibus, aut non certis, & affert tres ſententias. Prima eſt quòd de his non eſt conſultatio quæ ſunt determinata & certa. Secunda quòd non æque de omnibus quæ a nobis fieri poſſunt, eſt conſultatio. tertia quòd magis conſultamus de ijs quæ cadunt ſub arte, quàm de ijs quæ cadunt ſub ſcientia. primo igitur ſic probat. Conſultatio eſt de rebus dubijs ſed ea quæ ſunt determinata per aliquam ſcientiam, non ſunt dubia: ergo de ijs nõ eſt conſultatio. patet ratio exemplo Philoſophi. nam literæ ſunt determinatæ per artem, & ſcientiam grammaticæ quomodo ſcribi debeant: ergo talia non cadunt in conſultationem.

[Sed de ijs.] Secunda ſententia probatur hoc pacto: de ijs omnibus quæ non ſunt 54
æque, & eodem modo certa non conſultamus: ſed ea quæ a nobis fieri poſſunt non æq; ſunt certa: ergo non de omnibus talibus eſt conſultatio. [Atque magis] Tertia ſentẽtia eſt, quod magis conſultamus de ijs quæ cadunt ſub artibus, quàm de ijs quæ cadunt ſub ſcientijs. & ratio eſt, quia ea quæ cadunt ſub artibus, ſunt minus certa, & de magis dubijs magis conſultamus. Notandum quòd non uult Philoſophus quòd ea quę cadũt ſub ſcientijs agantur a nobis, & non conſultamus de ſcientijs, ſed de modo, id eſt quo modo poſſimus ad illarum cognitionem accedere, & minus circa ſcientias, quam circa artes, quia modi illi ſunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia Philoſophus dixit quod conſultatio eſt de ijs quæ ſunt in noſtra poteſtate, & aguntur a nobis, quod non uidetur eſſe uerum hoc pacto: Iura & leges non ſunt in noſtra poteſtate, & tamen de iure, & legibus conſultamus: ergo conſultamus de ijs quæ non ſunt in noſtra poteſtate. Maior leges & iura ſunt in poteſtate principis, & legumlatoris. Minor conſulimus iuriſconſultos, & illi conſultant de ijs. Illa quæ aguntur a ſeruis non ſunt in poteſtate domini, & tamen conſultamus de illis: ergo non tantum conſultamus de ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate imbres & ſiccitates, & talia non ſunt in noſtra poteſtate, & tamen homines conſultant de ijs ueluti, utrum æſtas ſit futura humida an ſicca, &c. oppoſitum tamen dicit Philoſophus, & oſtendit quod de ijs eſt conſultatio tantũ quæ in noſtra ſunt poteſtate, hoc pacto, ut fieri poſſint a nobis & noſtra opera. Pro declaratione notanda ſunt tria. primum eſt definitio conſultationis quæ uidetur eſſe talis. Conſultatio eſt inquiſitio rationis qua de rebus agendis dubijs atque incertis aliquid inuenitur certum, & determinatum uerum conſultatio poteſt accipi duobus modis: ab uno tantum, aut inter plures, cùm conſultatio eſt de magnis rebus, & magni ponderis: in qua ſolemus ſumere ſocios ad conſultandum, ex quo fit aggregatum ex

pluribus conſilijs. Secundũ quod affertur eſt, quod conſultatio eſt de ijs quæ à nobis aguntur,& fieri à nobis poſſunt:quod probatur,quia circa quæ uerſatur electio,& etiã conſultatio. Tertium eſt. quòd conſultatio non eſt de omnibus quæ à nobis agũtur, ſed de rebus dubijs & incertis: non autem omnia quæ à nobis aguntur ſunt dubia, & incerta & indeterminata.patet igitur ex ijs quod conſultatio eſt inquiſitio per rationem,quia de rebus agendis aliquid emergit determinatum, & eſt de ijs quæ fieri poſſunt, aut à nobis aut ab eo cui datur conſiliũ.& non de omnibus talibus,ſed de dubijs. Ad rationes, & ad primã cùm dicitur quòd iura & leges non ſunt in noſtra poteſtate: dicendum quod iura non cadunt ſub poteſtate iuriſconſulti, ſed gubernatoris reipublicæ uel principis. uerùm iuriſconſultus dat conſilium interpretando mentem legũlatoris,& dat modum conſequendi tale ius. Ad ſecundam cùm dicitur,ea quæ fiunt à ſeruis nõ ſunt in noſtra poteſtate: dicendum quod ea quæ fiunt à ſeruis aliquo modo dicuntur fieri à domino,& uidetur concurrere tanquam una cauſa: ita quòd dominus, & ſeruus una tantum ſint cauſa efficiens: ſed dominus cauſa principalis,ſeruus uerò eſſe uidetur tanquam cauſa inſtrumentalis. Ad quartam cùm dicitur quòd imbres & ſiccitas non ſunt in noſtra poteſtate, & tamen de ijs conſultant homines: dicendum quod conſultatio ſit de ijs,non utrum fiant, ſed quid agendum ſit ſi talia eueniant.

55 [Consvltamvs autẽ nõ de finibus.]Hæc eſt ſecunda pars,in qua Philoſophus poſteaquã oſtendit de quibus eſt,& de quibus non eſt conſultatio: nunc oſtendit modum,& effectum ſiue terminum conſultationis. Et primo declarat modum & ordinẽ procedendi in conſultatione, deinde effectum eiuſdem: poſtremo terminum ipſius. Dicit autem in primis quid eſt præſupponendum in conſultatione, & non eſt aliquo modo inquirendum. nam in omni conſultatione præſupponendus eſt finis aliquis,de quo non eſt conſultatio: quia tunc ex parte finis eſſet proceſſus in infinitum,quod eſt abſurdum. nõ igitur eſt conſultandũ de fine: & hoc probat exemplo medici qui præſupponit ſanitatẽ: deinde inquirit,& conſultat de ijs quæ ducunt ad ſanitatem,ſimiliter facit orator,qui præſupponit ſuaſionem afferendam auditoribus,& ſimiliter gubernator ciuitatis præſupponit ſibi finẽ:deinde conſultat de ijs quibus acquiri poſsit: & dicit quòd duo inquirimus per conſultationem, ſcilicet modum quo, & per quæ id eſt per quæ media uel inſtrumẽta fieri poſsit, ut aſſequamur talem finẽ, & de his primò conſultamus: poſtea uerò quomodo ſit nobis utendum talibus inſtrumentis. fit autem talis reſolutio quouſq; deueniamus ad id quod eſt ultimũ quod inuenimus per noſtram perquiſitionem & reſolutionem: quod tamen eſt primum in operatione: & à quo incipimus operari: ſicut euenire uidetur in geometria, in qua fit reſolutio poſteriorum figurarum,quas reſoluimus in priores figuras, probãdo ſemper poſteriores deſignationes per priores iam probatas, quouſque deueniamus ad unã primam indemõſtrabilem,quæ nullo modo in aliã reſolui poſsit. & uidetur eſſe ut illa quæ primo ponitur ab Euclide, quod ſuper datam lineam contingit triangulum æquilaterũ collocare, ſimili modo conſultans propoſito fine uidetur perquirere media, & reſoluere & peruenire ad unum quod eſt ultimum,quod inuenit perquirendo,& primum à quo incipit operari. exempli gratia, Gubernator reipublicę proponit ſibi pacem eſſe cũ hoſtibus faciendam tanquam finem. mittendi ſunt oratores ad aliquem principẽ uel rempublicam quæ ſe interponat: at decernendi. ergo cogendus eſt ſenatus. hoc uidetur eſſe ultimum quod inuenit in reſoluendo ut ita loquar, & perquirendo: primũ tamen à quo incipiendum eſt operari. & dicit Philoſophus quòd non omnis perquiſitio eſt conſultatio. nam geometra non conſultat,quamuis perquirat & reſoluat.non igitur omnis perquiſitio eſt cõſultatio: ſed ecõtra,omnis conſultatio eſt perquiſitio. Nam perquiſitio eſt tanquam genus. & differentiæ poſſunt colligi ex ſupradictis: & habebimus eius deſcriptionem,quod cõſultatio eſt perquiſitio de ijs rebus quæ à nobis fieri poſſunt,quorum incertus eſt euentus.

[IN reſolutione.] Id eſt, quod eſt ultimum q͞d inuenimus perquirendo, ueluti. Cō- 56
gregandus eſt ſenatus ut decernantur: legati in ſuperiori exemplo, id eſt primum in generatione, id eſt in principio operationis unde incipimus.

[ATQVE ſi conſultantes.] Hac in parte Philoſophus oſtendit effectum cōſultatio- 57
nis: quæ eſt executio. & dicit quod ſi conſultantes inciderint in aliquod quod fieri nequeat, deſiſtunt: ſin uero fieri poſsit, aggrediuntur: & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis poſſe, dicendo non tantum quæ per nos ipſos, ſed ē: quæ per amicos poſſumus. Sunt enim amici tanquam inſtumenta. & quemadmodum inſtrumentorum uſus principium eſt in nobis: ita & amicorum eſſe uidetur. uerùm quandoque quæruntur inſtrumenta quibus utamur ſi eorum uſus eſt certus, & determinatus. quandoque uerò quæritur opus, & uſus ipſorum, id eſt inuentis inſtrumētis quomodo ipſis utamur ad rem exequendam. Itaque interdū quæritur quibus inſtrumentis, interdum quomodo utamur.

[VIDETVR igitur uti.] Declarat Philoſophus quaſi concludendo quòd in omni 58
conſultatione eſt quidā terminus: & hoc oſtendit ex parte agentis hominis, quia intendit in his quæ ab eo fieri poſſunt, & de quibus conſultat aliquem terminum ex parte finis, quia omnis actio eſt ob aliquem finem: ergo & cōſultatio. Item ex parte inſtrumentorum quæ ſunt media quæ ducunt ad finem, ne fiat proceſſus in infinitū: ſit igitur conſultatio ob aliquem finem, non tamen de fine. Nec certe ſingulares res, utrum ſcilicet ſint, cadunt in conſultationem, ut ſi hoc ſit panis. bene caderet in conſultationem, quo modo melius comparari poſſent, ut cōmeatus in exercitu: ſed utrū hoc ſit panis non cadit in conſultationem, quia patet per ſenſum.

[CONSVLTABILE autem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus 59
poſteaquam oſtendit ordinem, & effectum, & terminum conſultationis: nunc comparat cōſultationem, & electionem inter ſe declarando utrunque. Nam cùm conſultatio cadat in definitionem electionis, ut diximus, neceſſe fuit interponere declarationem eius ut melius innoreſcat ipſa electio. Oſtendit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ ſunt conſultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potētijs eſſentiæ. Nā obiecta ſunt nobis notiora quàm actus: & actus quàm potētiæ, & potētiæ quàm eſſentiæ, ut inquit Philoſophus in libro de anima. Obiecta igitur iſta, ſcilicet cōſultabile, & eligibile idem ſunt in re: differunt autem ratione. Nam idem inquantum eſt conſultabile, præcedit ſeipſum inquantum eſt eligibile. Idem enim iam conſultatum & determinatū eſt eligibile. Præcedit igitur conſultatio electionem, & probari poteſt hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut eſt ſimul cum ea: ſed conſultatio præcedit iudicium rationis, & determinationem: ergo præcedit electionē. Patet ratio ex dictis Philoſophi. Nam in conſultando & perquirendo aliquis tunc deſinit procedere ulterius in conſultatione, cum acceſsit ad id principium quod collocatur in ſeipſo, id eſt, cùm id principium à quo incipiēdum eſt operari redigit in ſuam poteſtatem: & cum reducit idem in antecedens ſuijpſius, id eſt, in potentiam electiuam, & rationem electiuam ſumet, quæ dicitur antecedens, quia maximè antecedit ratio actiua ſiue potentia electiua, ſequitur poſtea electio & actio. Probat etiam ab autoritate Homeri, qui introducit reges, ut primo conſultent, deinde eligant: demū proponant populo ut exequantur id quod elegerunt. Poſſet etiam illud dictum Homeri referri ut ſit quaſi confirmatio eius quod dixit, ſcilicet quòd tunc deſinimus ulterius inquirere & conſultare cùm reduximus in ipſos, id eſt, in poteſtatē noſtram illud principium: ſcilicet quod eſt ultimum in reſolutione, & primum, & principium à quo incipimus operari. ut permaneamus in eodem exemplo, propoſitā pace ut fine conſultatur de medijs mittendi ſunt oratores cū talibus mandatis, Quid ultra decernēdi, quid ultra congregandus ſenatus: quod eſt ultimum in perquiſitione, & primū,

& principium à quo debemus incipere operari. Cùm reduximus in nobis iſtud prin
cipium, ſcilicet ut quandocunq; uelimus poſſimus congregare ſenatum: tunc ceſſat
omnis cōſultatio,& eligimus illud ut congregetur ſenatus: deinde fit, id eſt, congre-
gatur quare primo ē cōſultatio: poſtea electio: demū actio: & ſic ordinatur ſucceſſiuè.
60 [PRINCIPIVM.] Id, quod in reſolutione & perquiſitione eſt ultimum,& primū,
& principium à quo incipimus operari. Id quod antecedit, id eſt rationem actiuam.
Suipſius, ſcilicet ſuimet eligentis: & non eſt referendum illud ad principium, ut nō-
nulli expoſitores forſitan facerent. Græcè enim dicit αὐτῦ, id eſt, ipſiuſmet reducē-
tis,& eligētis: nō autem ipſius principij. diceretur enim αὐτῆς id eſt, in fœminino
genere, ſicut eſt ἀρχὴ, principium apud Græcos in fœminino.
61 [CVM igitur ipſum eligibile.] Ex dictis concludit definitionem electionis, ſcili-
cet quòd electio eſt appetitio earū rerum quæ à nobis fieri poſſunt ex conſultatione
proueniēs. Concludit autē ſic: eligibile eſt conſultabile, appetibile de numero eorū
quæ ſunt in noſtra poteſtate conſtituta: ergo electio eſt appetitio eorum quæ ſunt in
noſtra poteſtate. Patet ratio per locum a coniugatis,& dicit Philoſophus quòd ſimul
ac dijudicauimus aliquid per conſultationem, appetimus illud, cùm antea non affecta
remus: unde electio uidetur operatio quædam intellectus actiui ſimul cum appetitu,
ſcilicet rationali, id eſt cum uoluntate.

De uoluntate,& uoluntate affectabili. Cap. 4.

62 VOLVNTATEM *autem finis quidem ipſius eſſe, iam paulò an-*
63 *tea diximus. Sed uidetur alijs quidem eſſe ueri boni: alijs appa-*
rentis boni. Atque ſit ſententia quidem eorum qui uerum bonum
βουλητὸν. *id eſſe cenſent quod eſt * affectabile uoluntate: ut id non ſit affe-*
64 *ctabile uoluntate, quod is qui non rectè expetit, uult. Nam ſi ſit, erit & con*
tinuo bonum. at erat fortè malum. Sententia autem eorum qui bonum appa-
rens inquiunt eſſe quod eſt affectabile uoluntate, ut nihil ſit prorſus quod ſua-
65 *pte natura ſit affectabile uoluntate: ſed id quod unicuique uidetur. at aliud*
alij uidetur: & repugnantia fortè. Quòd ſi hæc non placent: dicendum eſt ſim
pliciter quidem & reuera uerum bonum eſſe affectabile uoluntate: unicuiq; ue
rò, id quod unicuiq; uidetur. Studioſo igitur id eſt affectabile uoluntate, quod ue
rè eſt bonum: uitioſo uerò, quicquid contigerit. Fitq; hoc perinde atque in cor-
poribus ipſis. his enim quorum corpora bene ſeſe habent: ſalubria ſunt, ea quæ
uerè talia ſunt, ijs autem quorum corpora ſunt ægrota, non hæc ipſa, ſed alia ſi-
militer & amara ac dulcia: & calida, atque grauia: & ſingula cæterorum. Stu
dioſus enim homo rectè ſingula iudicat: & ſingulis in rebus id ipſi uidetur quod
uerè eſt tale: in unoquoq; enim habitu ſunt propria quædam honeſta atq; iucun
da, atque in ſingulis plurimum fortaſſe præſtat uir ſtudioſus, in dignoſcendis ijs
quæ uerè talia ſunt propterea quòd eſt ut norma quædam atque menſura ipſorū.
Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. ipſa nanque bonum quidem non
eſt: bonum tamen eſſe uidetur. proſequuntur igitur ipſam tanquam bonum: do
lorem autem fugiunt tanquam malum.

COMMENT.

COMMENT.

VOluntatem autem finis.] Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo 62
Philoſophus poſteaquam docuit de eo quod ſponte fit, & de conſultatione,
& electione: nunc docet de uoluntate quæ eſt actus internus a quo procedũt
operationes externæ, & dicitur non ſolum potentia uolitiua uoluntas: ſed etiam ope-
ratio. In hoc autem capitulo tractat de eo prout dicit actum, & operationem ipſius po
tentiæ uoluntatis, oſtendendo circa ea quæ eſt actus talis, & declarando id quod eſt af
fectabile uoluntate, id eſt obiectum uoluntatis. Diuiditur autẽ hoc capitulum in tres
partes. In prima oſtendit ꝙ uoluntas eſt finis, non eorum quæ ſunt ad finem. In ſecun-
da ponit opinionem quorundam de obiecto ipſius uoluntatis. In tertia ponit opinio-
nem ſuam de ipſo obiecto. In prima igitur repetit unam ſententiam de uoluntate, ſci
licet quod uoluntas eſt finis. Nam ea quæ ſunt ad finem uolumus non primo & per ſe,
ſed propter finem. Nam uolumus ea quæ ſunt ad ſanitatem non primo propter illa,
ſed propter ipſam ſanitatem, cùm ea intendimus ut finem.

[SED uidetur.] Hæc eſt ſecundę pars huius capituli, in qua affert duas opiniones di 63
uerſas de obiecto uoluntatis. Prima eſt, quòd id tãtum quod eſt per ſe bonum, ſit obie
ctum uoluntatis. Secunda eſt, quod id tantum quod eſt apparens bonum, ſit obiectum
uoluntatis. Reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto. Si id quòd eſt
obiectum uoluntatis, eſſet tantum per ſe bonum: tunc id quod uult malus, non eſſet
obiectum uoluntatis, nec eſſet uolitum: ſed hoc abſurdum eſt, ergo antecedens. patet
ratio, quia ſi id quod eſt obiectum uoluntatis eſſet tantum uerè bonum, certè id quod
malus, & non rectè eligens uellet, non eſſet affectabile uoluntate, id eſt uolitum: uel
ſi id etiam eſſet uolitum tunc illud eſſet etiam per ſe bonum: cùm autem id quod ma-
lus uult fieri poſſit ut ſit malum: ſequeretur quòd malum eſſet per ſe bonum, quod eſt
abſurdum: ergo abſurdum etiam erit dicere quòd id tantum quod eſt per ſe bonum eſt
affectabile uoluntate, uel eſt uolitum, aut obiectum uoluntatis.

[SENTENTIA autem eorum.] Reprobat ſecundam opinionem dicentium id tan- 64
tum eſſe uolitum uel affectabile uoluntate quod eſt apparens bonum, hoc pacto. Si tã
tum apparens bonum eſſet obiectum uoluntatis, nihil eſſet quod ſuapte natura eſſet
obiectum uoluntatis uel uolitum: conſequens falſum: ergo & antecedens. Nam ſi tan-
tum apparens bonum eſſet obiectum uoluntatis, nihil eſſet per ſe uolitum. Si enim eſ
ſet per ſe uolitum, apparens bonum eſſet uere per ſe bonum: at hoc non eſt. quia appa
rentia bona ſunt interdum contraria, quia aliud alij apparet: at uere bona non ſunt cõ
traria, & repugnantia: ergo bonum apparens non eſt uere bonum nec per ſe uolitum.
Quare apparens tantum bonum non eſt obiectum uoluntatis, cum pateat quòd ſua-
pte natura bonum ſit uolitum uel uolibile, & per hanc poſitionem excluderetur ab
uoluntate.

[QVOD ſi hæc non placent.] Hæc eſt tertia pars capituli in qua allatis & reproba 65
tis opinionibus aliorum de obiecto uoluntatis affert ſuam ſententiam, ex qua ponere
poſſumus duas concluſiones probandas. Prima, id quod eſt per ſe bonum, eſt ſimplici-
ter uolibile uel obiectum uoluntatis. Secunda, id quod eſt apparens bonum, eſt nõ ſim
pliciter, ſed aliqua ex parte, & reſpectu aliquorum uolibile uel obiectum uoluntatis.
Probatur prima hoc pacto: Id quod ſtudioſo eſt uolibile, eſt per ſe & ſimpliciter obie
ctum uoluntatis: ſed uere bonum eſt uolibile ſtudioſo: ergo uerè bonum eſt per ſe, &
ſimpliciter obiectum uoluntatis. Maior probatur: Sicut ſe habent corpora, ita & ani-
mus quantũ ad hoc propoſitum. at id quod eſt ſanũ corporibus ſanis, dicitur ſimplici-
ter & per ſe ſanum: ergo id quod eſt uolibile animo ſano, eſt ſimpliciter uolibile. Se-
cunda concluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd apparens bonum non eſt ſimplici-
ter uolibile, ſed aliqua ex parte & reſpectu aliquorum: id quod eſt uolibile uitioſo, nõ

eſt ſimpliciter uolibile,ſed ſecundum quid,& reſpectu talis hominis,ſed bonum apparens eſt uolibile uitioſo: ergo bonum apparens non eſt ſimpliciter uolibile:ſed aliqua ex parte,& reſpectu aliquorum.Hæc ratio probari poteſt ſimilitudine animi corporis ſani & ægri, ſicut probata eſt illa ſuperior. Addit ulterius Philoſophus quòd horum cauſa eſt,ſcilicet ut ſtudioſus uelit bonum ſimpliciter:uitioſus autem non uelit,cauſa inquam ipſe habitus.Nam ſtudioſus habet uirtutem qua animus fit ſanus,& bene dijudicat de omnibus.propter illa ſunt ſimpliciter talia qualia iudicantur:ea uerò de quibus iudicat uitioſus, non ſunt ſimpliciter talia, quia ipſe habet iudicium corruptum propter malum habitum,ſicut fit in guſtu ægrotantis.qui cùm ſit affectus aliquo malo humore,omnia uidentur illi talis ſaporis, qualis eſt humor quo guſtus eius affectus eſt:& addit quòd cùm ſint uariæ uirtutes in unaquaque uirtute,eſt id quod eſt ſimpliciter honeſtum ſecundum illam uirtutem,& tales honeſtates differunt inter ſe.ſtudioſus uero per unamquanque uirtutem iudicat ea quæ ſimpliciter ſunt honeſta: & ideo dicit quòd ſtudioſus eſt tanquam regula & menſura quædam,& norma, & ea quæ iudicantur ab eo ſunt uerè talia.Notandum quòd habitus dicitur eſſe cauſa iudicandi tã in animo quàm in corpore, quia ad hoc propoſitum ſimile eſſe uidetur de utroque. Nam in corpore ille qui eſt ſanus rectè dijudicat ſecundum quemlibet ſenſum de unoquoque obiecto,ſimiliter fit in animo:ægrotus autem econtra,in animo ſimiliter,& in corpore: & hoc patet diſcurrendo per omnes ſenſus corporis, & per omnes habitus animi. Notandum quòd Philoſophus loquitur hic de uoluntate non ut potentia animæ eſt. ſed ut operatio eius potentiæ, & uoluntatis:& ſimiliter fecit de electione & conſultatione ut actus interni ſunt,& non ut potentiæ appellat autem actum uoluntatis nomine potentiæ quia caremus nomine:poſſet autem dici uolitio. Ferant autem æquo animo hos dicendi modos,qui elegantiores quærunt: utimur enim ijs terminis, ut magis aperiamus mentem Philoſophi. Verum ſi ſumamus, & loquamur de uoluntate ut potentia, dicimus quòd ipſa eſt latiſſima, & extenditur etiam ad impoſsibilia, quia eſt potentia æqualis intellectui quantum ad latitudinem ſuam, id eſt quicquid intellectus intelligere poteſt,uoluntas appetere poteſt. cum uero intellectus intelligat,& ea quæ ſunt,& ea quæ finguntur & non ſunt, ut chimeram:ſimiliter & uoluntas poteſt uelle ea quæ ſunt impoſsibilia.Et ratio eſt, quia talis potẽtia uidetur eſſe ęqualis intellectui. Animaduertẽdum tamen quòd uoluntas capitur bifariam. primo ut eſt communiſsima & æqualis intellectui in latitudine ſua,& ſic poteſt uelle etiam impoſſibilia:alio modo ut eſt regulata a ratione,& ſic non eſt impoſsibilium.Nam ratio recta non dictat niſi ea quæ fieri poſſunt.

De ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate. Cap. 5.

CVM igitur finis quidẽ ſit affectabilis uolũtate,ea uerò quibus itur
66 *ad finem,* conſultabilia ſint atque eligibilia:fit ut actus ij qui cir-*
βυλευτά. *ca hæc uerſantur,ab electione proficiſcantur,noſtraq; ſponte effi-*
67 *ciantur. At operationes uirtutum circa hæc ipſa uerſantur,noſtra*
68
69 *igitur in poteſtate ipſæ uirtutes:& identidem uitia collocantur. Quibus enim in*
rebus noſtra in poteſtate ſitum eſt agere:in ijs & non agere.& in quibus non a-
gere:in ijs eſt & agere. quare ſi agere bonum (quod honeſtum eſt) in nobis eſt
ſitum:& non agere(quod eſt turpe)in nobis eſt collocatum. Et ſi non agere ma-
lum(quod eſt honeſtum)in noſtra eſt poteſtate:& agere (quod eſt turpe)in nobis
eſt ſitum.quòd ſi in nobis eſt ſitum tam honeſta quàm turpia agere:& ſimili mo-
do non agere.hoc autem erat bonos et malos eſſe:in nobis certè eſt ſitum nos pro

bos & improbos eſſe. Dicere autem ſua ſponte neminem prauum, nec inuitum 70
quenquam beatum eſſe: alterum falſo eſt ſimile, alterum uero. Nam beatus quidē
nemo eſt inuitus: ſponte autem noſtra prauitas comparatur. uel obſtandum eſt ijs
quæ modo ſunt dicta: & hominem non eſſe principium eſt dicendum, neque pro- 71
creatorem actuum perinde ac liberorum, quòd ſi hæc uera uidentur, nec in alia
ulla, principia actuum quàm in ea quæ ſunt in nobis, reducere poſſumus: quorū
principia ſunt in nobis, ea quoque in nobis ſunt ſita, ſpontéq; a nobis fiunt. Hæc
ita eſſet teſtes ſunt & priuatim ſinguli homines, & ipſi legumlatores. Nam eos
quidem qui praua faciunt, ſi modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipſi
non fuerint cauſa, illa agant: caſtigant ac puniunt. ijs autem qui honeſta agunt,
honores inſtituunt: ut homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea
agenda quæ nec in noſtra ſunt poteſtate, nec noſtra ſpōte efficiuntur, nemo pror
ſus hortatur: quippe cùm uanum ſit perſuaſum eſſe cuipiam non calere, aut non
dolere, aut non eſurire, aut quiduis aliud tale. nam nihilominus hæc ipſa patie- 72
tur. Etenim *pro ignoratione etiam ipſa pœnas inſtituunt, ſi quiſpiam ignoratio-*
nis eſſe ſibi cauſa uideretur. ebrios nāque duplici pœna afficiendos eſſe putarūt.
principium enim in ipſis eſt. quippe cùm in ipſorum ſit poteſtate ebrietatem ui-
tare, quæ quidem ignorationis eſt cauſa. Puniunt *etiam eos qui aliquid eorum*
ignorant quæ legibus continentur: quæ quidē ſcire oportet, nec ſunt difficilia co
gnitu. ſimiliter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uiden
tur: ex eo planè, quia in ipſis eſt non ignorare. Eſt *enim in ipſorum poteſtate di-* 73
ligentiam adhibere. at fortaſſe tales ſunt quidam, ut diligentiam non adhibeāt.
At ut tales fierent, & iniuſti, aut intemperantes ipſi ſunt ſanè cauſa diſſolutè 74
uiuentes, & res iniuſtas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. ope-
rationes enim quæ ſunt circa ſingula, tales efficiunt. Quod quidem ex ijs patet,
qui cuius ludo uel actui ſtudent: perſeuerant enim in operando. Ignorare *igi-*
tur ex operationibus quæ fiunt circa res ſingulas habitus ipſos emergere, ni- 75
mium hebetis hominis eſt. Præterea *metas rationis egreditur iniurias facien-* ἄλογον.
tem hominem, aut intemperatè agentem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatum
eſſe. quòd ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniuſtus: is ſua ſponte
erit iniuſtus. Non *tamen ſi uult cùm eſt iniuſtus, deſinet eſſe talis, ac iuſtus* 76
erit. nec enim qui ægrotat, ſi uult, erit ſanus. & fortè ſua ſponte ægrotat: ſi
incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum negligebat, tunc igitur li-
cebat ipſi non ægrotare. ſed poſteaquam ualetudinem prodidit ſuam, non licet.
Sicut neque fit ut quiſquam reſumat lapidem quem proiecit. erat tamen in ip-
ſo ſitum ſumere ipſum atque proijcere, principium enim erat in ipſo. Modo
eodem & iniuſto, & intemperanti licebat quidem ab initio talem non fore,
quapropter ſua ſponte eſt talis. Sed *poſteaquam talis eſt factus, non licet ipſi*
non eſſe talem. Non *ſolum autem animi uitia, noſtra ſponte fiunt: ſed corpo-* 77

ris

Codex Græcus etiam habet καὶ αἶσχρος καὶ ἀπήρωσιν.

*ris etiam interdum a nonnullis identidem comparantur. Quos quidem & increpamus.eos enim qui natura ſunt turpes,reprehendit profectò nemo. ſed eos qui
per inertiam tales atque otium euaſerunt. Idem & circa imbecillitatem* eue-
nire uidetur. & cùm quiſpiam membris eſt captus. Nemo nanque exprobrabit
cuiquam idipſum: ſi ſit aut natura, aut ægritudine,aut uulnere cæcus ſed potius
miſerebitur. Quòd ſi ebrietate,uel aliquo alio flagitio captus ſit oculis,omnes
utique carpent,ac increpabunt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in no-
ſtra ſunt poteſtate,reprehenduntur.ea uerò quæ non ſunt, non increpantur. hæc
cùm ita ſint,& in cæteris ea uitia quæ increpantur, noſtra in poteſtate ſunt col
78 locata. Sed fortaſſe quiſpiam dicet uniuerſos quidem homines id affectare ſem-
per quod bonum apparet.ipſius tamen* apparentiæ dominos ipſos non eſſe. Sed
79 qualis tandem unuſquiſque eſt,talem,& finem ipſi uideri.at ſi habitus ipſius ali-
quo modo ſibi quiſque eſt cauſa: erit & apparentiæ ipſe ſibi quodam modo cau-
80 ſa. ſin uerò nemo eſt ſibi mala agendi cauſa: ſed hæc ob ignorationem finis ip-
ſius agit, putans per ea ſe ſummum bonum conſecuturum, affectatioq́; finis non
in noſtra eſt poteſtate. ſed ita natum eſſe oportet,ut habeat quaſi uiſum,quo qui
dem rectè diſcernet,& id expetet quod uerè eſt bonum. atque is eſt ingenio bo-
no,cui ipſum bene ſeſe habet natura (id enim quod maximum eſt atque pulcher-
rimum, & quod fieri non poteſt ut ab alio accipiat atque diſcat: quale eſt or-
tum natura, tale habebit) atque hoc rectè natura beneq́; ortum eſſe ipſa eſt ha-
bilitas perfecta, ueraq́; naturæ. Si igitur hæc uera ſunt: cur magis uirtus ſpon-
81 te noſtra quàm uitium comparabitur? Ambobus enim ſimiliter tam bono quàm
malo finis ipſe natura,aut quouis modo uidetur ac ponitur. cætera autem agunt
82 quouis modo,ea ipſa referentes ad illum ſiue igitur finis non natura talis unicui
que uideatur, ſed ſit aliquid etiam apud ipſum, ſiue quidem finis ſit naturalis,
quia uerò ſua ſponte uir ſtudioſus cætera agit, uirtus ſponte comparetur ac
83 acquiratur: uitium quoque non minus comparabitur ſponte. Et homini nanque
84 malo eadem competunt: & actuum,& finis reſpectu.Si igitur(ut dicitur)noſtra
ſponte comparantur uirtutes (ipſorum enim habituum nos ipſi concauſæ quo-
dammodo ſumus:finemq́; talem ex eo ponimus,quia nos tales ſumus) uitia quo-
que ſponte ab hominibus acquirentur. ſimiles enim ſubeunt modos. Communi-
ter igitur dictum eſt de uirtutibus:& genus ipſum figura* mediocritates inquam
ipſas eſſe ac habitus. Et a quibus fiunt, & principia eſſe illa per ſe agendi, no-
ſtraq́; in poteſtate collocatas eſſe, & noſtra fieri ſponte: atque ita ut ipſa recta
ratio iubet. Verùm non ſimiliter noſtra ſponte actus ac habitus fiunt. actuum
enim a principio uſque ad finem domini ſumus, ipſa ſingula cognoſcentes: habi-
tum uerò principij. Singulorum autem* additio non eſt nota quemadmodum &
in aduerſa fit ualetudine. ſed noſtra ſponte ideo fiunt: quia noſtra erat in pote-
85 ſtate ſic aut non ſic agere atque uti. At nunc repetentes, de ſingulis dicamus uir
tutibus,*

φαντασίας.

ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις.

Virtus moralis, eſt mediocritas, eſt uidem habitus: ut ſit habitus in mediocritate, ad differentiam habitus intellectus.

tutibus, quænam ſint, & circa quæ uerſantur, & quo etiam modo. ex quibus & 85
illud ſimul emerget ; quot ſunt ipſæ uirtutes. atque de fortitudine primum di- *ἢ αἱρέ-
camus. σεις.

COMMENT.

CVM igitur finis quidem ſit.] Poſteaquam docuit de quatuor principijs operationum humanarum, ſcilicet de ſpontaneo, electione conſultatione, uoluntate, quæ ſunt interni actus a quibus externæ operationes prodeũt: in hoc quinto & ultimo capitulo huius tractatus accommodat iſta principia ad uirtutes & uitia, oſtendendo tam uitia quàm uirtutes eſſe in noſtra poteſtate, & redarguit opinionem quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima probat quod uirtutes & uitia ſunt in noſtra poteſtate. In ſecunda ponit opinionem quorundam dicentium uirtutes eſſe in noſtra poteſtate: uitia uerò minimè, etenim reprobat. In tertia oſtendit radices eius opinionis, & eas euellit atque extirpat. In quarta epilogat omnia quę ſuprà dixerat de ipſis uirtutibus. Primo igitur oſtendit quod uirtutes noſtra ſponte fiũt, & in noſtra ſunt poteſtate, hoc pacto: Ea quorum principia ſunt in noſtra poteſtate, & ipſa ſunt in noſtra poteſtate: ſed principia uirtutum, ſcilicet operationes ex quibus generantur habitus uirtutum, & etiam principia operationum ſunt in noſtra poteſtate: ergo & uirtutes. Maior eſt clara: minor declaratur. Nam id quod prouenit ab electione eſt in noſtra poteſtate collocatum, quia poſſumus eligere ut agamus id uel non agamus: electio autem eſt principiũ uirtutum & omnino ea quæ proficiſcuntur ab appetitu uel uoluntate ſunt in noſtra poteſtate. & ſic patet quòd operationes ſtudioſæ ſunt poſitæ in nobis: iſtæ autem ſunt principia uirtutum. 66

[CIRCA iſta.] Scilicet quæ cadunt ſub electione & conſultatione. [AT operationes.] Intelligitur de actibus & operationibus, quæ fiunt ante ipſos habitus propter uirtutes acquirendas quæ ſunt ſimiles & operationibus quæ fiunt poſtea ab habitu acquiſito uirtutis. [ET identidem uitia.] Probat etiam quòd uitia ſunt in noſtra poteſtate ſimili modo, ſcilicet quorum principia ſunt in noſtra poteſtate, & ipſa quoque. at principia uitiorum ſunt in noſtra poteſtate: ergo & uitia. Maior nota, minor declaratur a Philoſopho: quia in his in quibus eſt agere in noſtra poteſtate, eſt & non agere, & econtra. Notandum quòd philoſophus utitur ijs terminis, in nobis eſſe poſitum, & in noſtra poteſtate: & uult ſignificare potentiam quæ æque apta eſt, & indifferenter ad agendum & non agendum tam turpia quàm etiam honeſta, & eſt potentia libera liberiq; arbitrij ad utranque partem, ſcilicet agendi uel non agendi. 67 68 69

[DICERE autem ſua ſponte.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert opinionem antiquorum de hac materia, & eam refellit, ſed primo affert eam & acceptat aliqua ex parte, deinde affert difficultatem, ſcilicet quòd ſi iſta opinio acceptaretur omni ex parte, & omnino, ſtatim euerterētur & delerentur omnia fundamenta antea iacta de ipſis uirtutibus: poſt hæc affert duas concluſiones, & eas probat, ex quibus emergit ſolutio illius difficultatis. Dicit igitur Philoſophus quòd noſtra ſententia eſt hæc, Vt ſponte noſtra euadimus uirtuoſi & uitioſi. aliqui uerò dixerunt ſponte noſtra fieri in nobis uirtutes: uitia uerò nobis inuitis. Et dicit quòd primum eſt uerũ, quòd ſponte noſtra, & non inuiti euadimus beati: ſecũdum uerò falſum, ſcilicet quòd inuiti euadimus uitioſi. Nam ſi hic eſſet homo prauus non eſſet principium ſuarũ operationum, & omnia quæ ſuprà diximus funditus delerentur, & tamen homo uidetur eſſe principium ſuarum operationum tanquam pater ſuorum filiorum quos ſpōte procreare uidetur, & non inuitus. [QVOD ſi hæc uera.] Allata ea opinione antiquorum & ſecundum aliquam partem acceptata, nunc affert duas cōcluſiones ex quibus emergit ſententia ſua uera, & etiam reprobatio falſa. Prima concluſio eſt, quòd principia operationum tam ſtudioſarum quàm earum quæ ſunt uitioſæ in noſtra ſunt poteſtate, 70 71

ut etiam antea tetigit:ex quo ſequitur q operationes,& etiã uirtutes ſunt in noſtra poteſtate.hoc & probatur exemplo legumlatorum qui ponunt præmia bonis, pœnas malis operationibus:q non facerent niſi ea eorumq, principia eſſent in noſtra poteſtate.

72 [Etenim.] Affert aliam ſententiam, & concluſionem, ex qua emergit ſolutio dubitationis,& eſt talis:quod operationes quæ fiunt per ignorantiam,cuius ſcilicet ignorantiæ homo eſt cauſa:ſunt collocatæ in noſtra poteſtate, quia collocatum eſt uel fuit in eo homine ne ignoraret. Nam operationes ob quas homo uidetur iuſtè puniri, in noſtra poteſtate collocatæ eſſe uidetur: ſed ob prauas operationes quæ fiunt per ignorantiam,cuius ignorantiæ nos cauſa ſumus,iuſte puniri uidemur: ergo tales uidentur eſſe in noſtra poteſtate, & ſponte a nobis fieri uidentur, ex eo quia nos uidemur eſſe cauſa. Notandum quòd Pictacus aduerſus ebrios duplicem pœnam conſtituiſſe dicitur cùm aliquid deliquerunt.unam ob ipſam ebrietatem, cuius ipſi fuerunt cauſa, & erat ſitum in eis ne fierent ebrij:alia ob ipſum delictum.

73 [At fortaſſe tales ſunt.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua primum affert unum fundamenrum opinionis eorum, qui dicebant uirtutes eſſe in noſtra poteſtate, non autem uitia. & id refellit: deinde affert aliud fundamentum,& etiam euertit illud. Dicit igitur, in primis, nos dicimus oportere diligentiam adhibere in cognoſcendis legibus,& his quæ pertinent ad bonos mores. At dicent fortaſſe, Iſti ſunt imbecilli,& inepti propter complexionem corporis, & ob eam complexionem feruntur etiam ad uitia diuerſa,quaſi naturaliter ob talem complexionem cogantur,ut phlegmatici ad tarditatem:cholerici ad iram, & ſimilia quæ illi dicent fieri ex diſpoſitione

74 corporis: non ex habitu animi. [At ut tales.] Contra hoc fundamentum affert Philoſophus primo talem concluſionem, oſtendendo quòd uitia & habitus uitioſi ſunt in noſtra poteſtate,hoc pacto: quorum cauſæ effectiuæ ſunt in noſtra poteſtate,etiam ea quæ ſunt effectus erunt profecto in noſtra poteſtate,& ſponte a nobis fieri poſſunt:ſed operationes,& actus uitioſi ſunt in noſtra poteſtate,quæ operationes ſunt cauſæ uitiorum, & habituum uitioſorum, qui ſunt effectus: ergo tales habitus erunt,& in noſtra poteſtate ſubijcientur:principio ſponte agendi,ut late patet in textu.

75 [Praeterea metas.] Affert ſecundam rationem:is qui uult cauſam alicuius effectus,uult etiam ipſum effectum:ergo qui uult operationem iniuſtam, quæ eſt cauſa iniuſtitiæ,uult etiam habitum iniuſtum:& ſimiliter qui uult operationem alterius uitij, uult etiam habitum.Notandum quòd,etſi non oporteat dicere ſimpliciter, & in omnibus,quòd qui uult cauſam, uelit etiam effectum. Is tamen qui uult cauſam ex qua ſcit proficiſci talem effectum,uidetur etiam uelle effectum. Aliqui tamen uolunt dicere, quod quoniam uult antecedens,uelit etiam conſequens & exiſtimant hoc eſſe de mente Philoſophi. ſed non uidetur hoc ſimpliciter eſſe uerum in omni conſequentia : ut, Volo eſſe in carcere cum ingenti pecunia,ergo uolo eſſe in carcere, non ualet:ſed uolo eſſe hominem,ergo animal,bene ualet:quare illa propoſitio limitata hoc pacto uidetur uera quòd is qui uult cauſam quam nouit eſſe cauſam alicuius effectus, etiam illum effectum ſequi ex illa cauſa, dicendum eſt quod uelit etiam illum effectum. Qui ergo uult operationem uitioſam ex qua generatur habitus uitioſus,uult etiam habitũ quia ſcit ex actibus uitioſis generari habitũ. Nemo eſt.n.tam hebes qui hoc ignoret.

76 [Non tamen ſi uult.] Affert aliam concluſionem contra idem fundamentum,ſcilicet quòd antea quàm habitus uitioſi acquirantur, erat ſitum in nobis eos fugere, & euitare:poſtea uero quàm facti & inueterati ſunt, non eſt penè in nobis eos abijcere: ſicut fit in habitibus corporis, ad hoc propoſitum ſic fieri uidetur in habitibus animi. Sed in illis ita fit ut antea collocatum uideatur in nobis utrum fiant: poſtea uerò quã ſunt facti & inueterati,non amplius uidetur eſſe in nobis eos abijcere: ita euenire uidetur de habitibus animi.Dicit enim quòd multi morbi acquiruntur ſponte ab hominibus,quia non obtemperant præceptis medicorum, & non abſtinent ab ijs quæ ægritudinem

tudinem pariunt uel morbos: quos poſtquam habent, non poſſunt repellere a ſeipſis: eodem pacto uidetur euenire de uitijs animi quæ noſtra culpa contrahuntur: poſtea non eſt pœnè ſitum in nobis ea pro noſtro deſiderio delere & abijcere. [Non ſolum.] Affert tertiam concluſionem talem, ſcilicet quòd multa uitia corporis tanquam habitus uitioſi ſponte noſtra contrahuntur: & hoc oſtendit ex eo, quia ob talia reprehendimur & uituperamur, quod non fieret, niſi noſtra culpa contracta eſſent: nemo enim uituperat natura cæcum, ſed eum qui bibacitate, ut ita loquar, & nimio potu talē defectum corporis eſt adeptus, & ſua ſponte ſuaq; culpa hoc factum eſſe apparet. Ex his igitur tribus concluſionibus apparet, quòd fundamentum illorum non eſt uerum. cùm dicunt quòd homines ſunt tales, puta negligentes, & huiuſmodi ex mala complexione corporis. Poteſt enim cura & exercitatione ſua talis obſtare ei complexioni, & in contrarium eniti, adeò ut ſitum ſit in eo, & in poteſtate ſua ſtudioſum euadere. 77

[Sed fortaſſe quiſpiam.] Affert aliud fundamentum eiuſdem erroris quod ſumitur a potentia cognoſcendi: dicebant enim quòd quiſque appetit id quod ſibi apparet bonum, & quòd huiuſmodi apparentia non eſt collocata in noſtra poteſtate, ſed qualis unuſquiſque eſt, talis ſibi uidetur finis. Nam potentia cognoſcendi bonum non eſt ſita in poteſtate cuiuſque: ſed eſt talis ex ſua naturali diſpoſitione, quam quiſque habet a primordijs naturæ. Propterea alicui uidetur hoc eſſe bonum quod uere eſt bonum: alicui autem non ita uidetur, & hoc eſt a natura. Itaque hoc erat fundamentum illius opinionis, quod quiſque appetit illud quod ſibi apparet bonum: apparentiæ uero non ſumus domini. 78

[At ſi habitus.] Ad euertendum illud fundamentum affert Philoſophus duas concluſiones. Prima eſt, quòd apparentia finis uel boni eſt in noſtra poteſtate cōſtituta. Oīs habitus morum ſubiicitur principio ſpōte agēdi, & eſt in noſtra poteſtate: ſed apparentia ſequitur habitū morum: ergo apparentia ſubiicitur principio ſponte agendi, & eſt in noſtra poteſtate. Maior eſt antea manifeſtè probata. Minor quoq; patet, nam apparentia boni ſequitur habitū morum. Talis enim cuiq; uidetur finis qualis quiſq; eſt: quiſque autem talis aut talis eſt per habitum quem habet uirtutis aut uitii: & ſic apparentia uidetur ſequi habitum. Notandum quòd illud fundamētum, ſcilicet quòd qualis quiſque eſt, talis ſibi finis uidetur, poteſt habere duplicem expoſitionem: prima eſt, qualem habitum quiſque acquiſiuit, talis ei finis uidetur: ſecūda eſt, quòd qualis eſt aliquis a natura ortus, talis ſibi finis uidetur. id eſt qualem uim cognoſcendi quiſque a natura habet, talis illi uidetur finis. Primo ſecundum primam ſententiam & expoſitionem, deſtruitur poſitum fundamentum illorum erroris, quia oſtenditur a Philoſopho quòd apparentia finis eſt in noſtra poteſtate: quia omnis habitus morum eſt in noſtra poteſtate, ut probatum eſt per primam concluſionem: in ſequenti uerò particula ponet ſecundam concluſionem, & oſtendet quòd ſi illa ſententia accipiatur ſecundo modo, ſcilicet quòd qualis quiſque eſt a natura, talis ſibi finis uidetur: quòd etiam deſtruitur hoc fundamentum. Nam data tali ſententia ſequitur, Si non erimus domini uitiorum, non erimus etiam uirtutum: at uirtutum uolebant nos eſſe dominos, ergo deſtruitur tale fundamentum eorum. 79

[Sin uerò nemo.] Hac in parte Philoſophus affert ſecundam ſententiā, id eſt fundamentum illorum ſecūdo modo acceptum, & id deſtruit. Dicit enim quòd ſi accipiatur ſententia illa, ſ. quòd qualis eſt ortus a natura, talis ſibi finis uidetur: & quòd affectatio finis non eſt poſita in noſtra poteſtate, ſed a natura & a primordiis generationis, oporteat ut habeat quis mentēm & intellectum bonum ad diſcernendum finem rectum, ſicut oculum in corpore ad diſcernendas differentias colorum. Si inquam hoc eſt quod qualis quiſque eſt per uim diſcernendi quæ datur cuique a natura, talis illi finis uidetur: cur magis uirtutes, ut uultis uos Cirenaici ſiue alii, comparantur & acquiruntur ſpōte quàm uitia? Eadē enim rō uidetur de utriſq; ſi cauſa eſt a natura, & 80

non ſpontanea electio noſtra: quia tam bonus quam malus habet affectionem finis ab ipſa natura.

81 [Ambobus.] Scilicet bono & malo finis natura erit. Nam ſi natura eſt cauſa noſtri intuitus ad diſcernendum finem: eodem modo ipſa natura erit cauſa cognitionis boni finis, & per conſequens bonarum operationum & uirtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendum quòd natura ſit cauſa utrorunque aut neutrorum: ſi neutrorum, tunc erunt ambo in noſtra poteſtate, & ſponte à nobis fient uirtutes & uitia, & habebimus propoſitum: ſin utrorumq; tunc erit cauſa tam uirtutum quàm uitiorũ. ſed hoc eſt contra nos, quia uultis ut uirtutes fiant à nobis ſponte, non autem à natura. Dicendum eſt igitur quod ambo ſunt in noſtra poteſtate, & uoluntaria.

82 [Sive igitur.] Procedit ulterius arguendo Philoſophus, & dicendo quòd ſi etiam cõcedatur ut ſumatur finis quomodocunque, ſiue finis natura capiatur, ſiue electione, & ut alio modo bonus alio malus affectet finem: tamen non modo uirtutes erunt in noſtra poteſtate, ſed etiam uitia. Nihil enim curo nunc ad hoc propoſitum, & ad faciendum, ut hæc ſint in noſtra poteſtate utrum finis natura ſit uel minimè, quia ſufficit mihi ut ea quæ ſunt ad finem, id eſt operationes, & bene uel male operari ſit in noſtra poteſtate, & utrumq; agatur noſtra electione. hoc autem negari non poteſt: ſed fateri oportet quòd qui ſingulas operationes agit, quia uult, & quod uelit aut nolit in ſeipſo eſt: ergo quando operabitur malum, ſponte ſua aget quamlibet particularem operationem, ſicut quãdo aget bonum. Igitur uitia erunt uoluntaria ut uirtutes quæ fiunt ex operationibus.

83 [Si igitur.] Concludit Philoſophus, ſcilicet habitum eſſe cauſam apparentiæ finis: ut ex hoc concludat uitia eſſe uoluntaria ut uirtutes, & etiam quòd apparẽtia finis eſt in noſtra poteſtate: nam ſi habitus generantur ex actibus, & actuum noſtrorum noſmetipſi cauſa ſumus: ergo & habituũ. Nam quicquid eſt cauſa cauſę eſt cauſa cauſati: & quales ſunt habitus noſtri, tales ſumus ipſi: & quales nos ſumus talem ponimus finẽ. Si igitur ex talibus uitijs ſit talis apparẽtia, & uitia ſunt in noſtra poteſtate, quia operationes ex quibus oriuntur uitia fiunt noſtra opera: ergo & apparẽtia talis ex noſtra opera erit: & in noſtra poteſtate, & uitia quoq; ſicut uirtutes noſtra ſponte fient: quia eandem legem & conditionem ſubeunt. nam & malarum operationum noſipſi ſumus cauſa, ex quibus prodeunt mali habitus, ex quo malum ponemus finẽ: ergo ſponte male agemus, & uitia ſponte fient à nobis.

84 [Communiter igitur dictum eſt.] Hæc eſt quarta pars huius capituli: in quo primo repetit breuiter ea quæ de uirtutibus & operationibus dicta ſunt, deinde declarat quòd non æquo modo actus & habitus ſubijciuntur principio ſponte agendi, demum facit tranſitionem ad ſequẽtia. dicit igitur in primis quòd dictum eſt a nobis communiter quòd ſunt habitus & mediocritates, & quòd producunt operationes ſimiles ijs ex quibus ſunt ortæ, & quod uirtutes & quòd uitia in noſtra ſunt poteſtate.

85 [Verum non ſimiliter.] Nunc oſtendit Philoſophus quòd cùm actus & habitus ſubijciantur principio ſponte agendi & fiant ſponte, tamen non ſimili modo, ſed actus magis uidentur eſſe uoluntarij, quàm habitus: & ratio eſt, quia toti cognoſcuntur, & ſingula circa quæ uerſantur ipſi actus: habitus uerò non hoc pacto cognoſcuntur toti, ſed ab initio, & ob ipſas operationes. Sicut medicus cognoſcit quantum ſanitatis recuperauit ægrotus, uel quanta ægrotationis acceſsio facta ſit ex ipſis actibus. Sunt igitur magis uoluntarij actus quàm habitus, nam habitus fiunt noſtra ſponte, quia noſtra ſponte fiunt actus ex quibus generantur tales habitus. unde illa dignitas accõmodari poteſt, ni fallor huic ſententiæ: dignitas inquam quæ eſt Philoſophi in libro poſteriorum, Propter quod unumquodq; tale, & illud magis. Nam ſi actibus & habitibus competit ut ſint uoluntarij, & habitibus per actus, multo magis competit actibus. Quare diligenter cauendum eſt ab actibus uitioſis, quia ex ſimilibus actibus

ſimil

ſimiles generantur habitus,quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas.
[A T nunc repetentes.] Facit tranſitionem Philoſophus,dicendo quòd cùm com 86
muniter & in genere anteà de uirtutibus dictum ſit: nunc particulariter de ſingulis
dicendum eſt,ut perfectam cognitionem habeamus de ipſis.

De fortitudine & forti. Cap. 6.

FORTITVDINEM *itaque circa metus mediocritatem eſſe, fi-* 87
duciasq́; perſpicuum iam euaſit. metuimus, autem ea quæ terri-
bilia ſunt. atq; hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter
& ueteres metum definientes: expectationem inquiunt eſſe mali.
Metuimus igitur omnia mala,ut infamiam, paupertatem, morbos, inimicitias, 88
mortem. at non circa hæc omnia uir fortis eſſe uidetur. ſunt etenim nonnulla
mala, quæ quidem metuere oportet, & honeſtum eſt: & non metuere, turpe.
infamiam nanq; qui timet, eſt probus & uerecundus: qui non timet, impudens.
fortis tamen translatione dicitur à quibuſdam: quippe cùm aliquid ſimile ui-
deatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidam. paupertatem autem
metuere forſitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ
nec à uitio, nec à nobiſipſis proueniunt. nec tamen is eſt fortis qui hæc non
metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam uocamus. Nonnulli enim
homines in bellicis quidem periculis meticuloſi ſunt: liberales autem ſunt, &
ad erogandas pecunias animosè ſe habent. At neque ſi quis pro filiorum atq;
uxoris pudicitia timet, aut inuidiam metuit, aut aliquid tale: timidus eſt. Ne-
que etiam fortis, ſi cum eſt uerberibus cædendus, confidit. Circa quæ igitur 89
terribilia uir fortis uerſatur? An circa ea quæ ſunt maxima? etenim nemo
tolerantior eſt malorum homine forti. mors autem maximè omnium eſt terri-
bile. eſt enim ultimum uitæ: & nihil pòſt, homini mortuo aut bonum, aut
malum eſſe uidetur. At enim neque circa omne genus mortis uir fortis eſſe 90
uidetur. Non enim circa mortem eam quæ fit in mari, aut euenit morbis. cir-
ca quam ergo mortem uir fortis erit? An circa eam quæ eſt pulcherrima? ta-
lis autem eſt ea quæ fit in bello. in maximo nanque fit & pulcherrimo profe-
cto periculo. Eodem accedunt & ipſi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à 91
regibus ſunt inſtituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui circa hone-
ſtam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipſam, inter-
ritus eſt. huiuſmodi uerò ſunt ea quæ in bello contingunt. Quinetiam & in 92
mari, & in ipſis morbis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. for-
tes enim & de ſalute ſua deſperant, & genus tamen mortis moleſte ferunt: illi
uerò ſpe propter experientiam ſunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq́;
agunt in quibus uires habent locum, aut honeſtum eſt mori: quorum neutrum
eſt in tali genere mortis.

COMMENT.

COMMENT.

87 FORTITVDINEM itaque.] Hic eſt ſecundus tractatus huius libri: in quo Philoſophus incipit docere de fortitudine. nam poſt aſsignatam definitionem uirtutis cũ ipſa ſit genus quod diuiditur in duas ſpecies, ideo enumerauit omnes uirtutes, oſtendens definitionem eam accõmodari poſſe cuilibet uirtuti: conſequẽs autem uidebatur de ſingulis iam deſignatis propriam & exactam afferre doctrinam, niſi quòd præcedebat quædam conſideratio neceſſaria de principijs operationum & uirtutum noſtratum: ea autem ſunt interni actus, ſcilicet id quod ſponte fit & conſultatio, electio atque uoluntas, de quibus miro ordine Philoſophus docuit, declarãdo quod ex his principijs noſtræ operationes procedũt, & uitia atque uirtutes, & quòd hæc ſunt in noſtra poteſtate, & noſtra ſponte fiunt, refellendo opinionem eorum qui ſuæ ſententiæ aduerſabantur. Nunc uerò incipit de ſingulis docere uirtutibus innuendo penè deſcriptionem cuiuſque, & ſeruat eum ordinem quem tenuit in ipſis enumerandis, ſcilicet declarando materiam circa quam uerſantur, & medium & extrema, & quod extremorum ſit magis aut minus contrarium ipſi uirtuti, & medio. Videtur autem primò incipere à fortitudine, & quia uerſatur circa materiam difficilimã, id eſt circa terribilia, & quia uerſatur circa affectus, de quibus moderandis prior uidetur eſſe doctrina, quàm de actibus, cum oportet hominem prius ſe interius percipere antequam producat operationes externas, & quia uerſatur circa affectum uehementiſsimũ, id eſt circa iram & partem iraſcibilem. Item quia ſumit nomen quaſi à uirtute & à uiro: græcè enim dicitur *ἀνδρεία*. Vel etiam incœpit ab hac uirtute Philoſophus, quia incipiendum eſt à magis notis. hæc uidetur eſſe nobis ualde nota, & affectus etiam ipſe circa quem uerſatur, & ita dicunt nonnulli. Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiam & obiectum, circa quod uerſatur fortitudo. In ſecundo de operationibus eiuſdem, & uitiorum oppoſitorum, id eſt de exceſſu atque defectu. In tertio de quinque ſpeciebus non ueræ fortitudinis. In quarto de quibuſdam proprietatibus eius quæ uidentur fortitudini competere. Primum capitulum in tres partes diuiditur, quæ locis ſuis patebunt. Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materia quæ eiuſdem. Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod uerſatur. Procedimus enim in cognitione noſtra ex obiectis ad actus, & ab actibus ad potentias, & à potentijs ad eſſentias, id eſt à notioribus ad ea quæ ſunt nobis minus nota ut ea cognoſcamus. In prima igitur declarando materiam fortitudinis, dicit Philoſophus eam uerſari ſicut anteà dictum eſt circa res formidoloſas, & metum, & fiduciam. Et poſtea oſtendit quæ ſunt ea quæ timemus, ſcilicet ea quæ nos terrent, & exiſtimantur mala: unde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali. Notandum quòd malum bifariã conſiderari poteſt: aut uitiũ uel operatio uitioſa, quæ in noſtra ſunt poteſtate: & cùm ſunt mala, aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ, ut inopia, exilium, mors, & ſimilia, quæ nõ ſunt in noſtra poteſtate, & tamen exiſtimantur, & appellantur mala: nunc de his ſecũdis loquitur Philoſophus, quorum eſt metus, & talia non ſunt in noſtra poteſtate.

88 [AT non circa hæc omnia.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua uult declarare id quod proprie eſt obiectum principaliſsimum fortitudinis, & ſemouere alia quæ non ſunt talia. Nam ſi circa ea quæ afferunt metum uerſetur fortitudo, non tamen circa omnia talia uerſatur proprie fortitudo: & primo nõ uerſatur proprie circa infamiam. & probatur, Fortis laudatur, non timens infamiam non laudatur: ergo non timens infamiam non eſt propriè fortis: nec fortitudo ex conſequenti uerſatur circa infamiam, nec circa paupertatem, & morbos, & ſimilia quæ non uidentur prouenire ſponte noſtra, nec circa timorem pudicitiæ uxoris, quia hæc non timens non laudatur propriè de fortitudine. Notandũ quòd Philoſophus loquendo de inopia, & morbis,

morbis, dixit talia non eſſe timenda, quæ nec à nobis ipſis proueniunt. Tamen fieri
poteſt ut paupertas noſtra opera proueniat: ut prodigus qui ſua opera euadit pauper
& item ægrotus qui ſua incontinentia ſuaq; opera incidit in morbum. Ob hæc enim
uituperari ſolemus. Verum Philoſophus loqui uidetur de paupertate & morbo quæ
proueniunt à cauſis externis uel à natura, uel à fortuna, cum dicit talia non eſſe timen
da. [Circa quæ igitur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli: in qua Philoſophus po- 89
ſteaquam ſuperius declarauit in genere, quòd fortitudo uerſatur circa terribilia, & ex
cipit nonnulla quæ non uidebantur propriè obiecta eſſe fortitudinis: nunc in ſpecie,
& determinatè affert. Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod uerſatur propriè
fortitudo, & dicit id eſſe mortem circa quam eſt, & circa fiduciam aut metum eiuſdē.
& probatur, Fortitudo uerſatur circa terribilia. at mors eſt maximè terribile: ergo
circa mortem uerſatur fortitudo, & circa metum, aut fiduciam eiuſdem.

[At enim neq; circa omne.] Oſtendit Philoſophus quòd etſi circa mortem uer- 90
ſetur fortitudo, non tamen circa quodcunq; genus mortis, ſed circa eam quæ fit in bel
lo. nam uirtus debet uerſari circa ſummum materiæ ſuæ: at in bello ſunt ſummè ter-
ribilia, & pericula maxima, & pulcherrima: & uiri fortes uidentur eſſe propriè circa
illa, cum pro honeſtate & decore, pro defenſione patriæ, & more noſtro, pro fidei pa-
trocinio fidenti animo ſubeunt mortem. non autem circa mortem quæ fit in mari,
aut in morbis: quorum alterum fortunæ uel alij externæ cauſæ, alterum naturæ com
petere uidetur. Nam ſi mors naturalis eſſet illa circa quam uerſaretur fortitudo, om
nes qui moriuntur eſſent fortes. [Eodem accedunt.] Probat eandem ſententiā exem 91
plo ciuitatum & regum, qui conſtituunt honores ijs qui pro ſalute patriæ obierunt in
bello: quod eſt indicium, cùm honos ſit quoddam præmium uirtutis, illos fuiſſe uir-
tuoſos & fortes. [Quin etiam & in mari.] Affert rationes cur fortitudo non uerſetur 92
circa mortem quæ fit in mari: nam & fortes dolent tali genere mortis. ut Virgilia-
nus ille, O terq; quaterq; beati, &c. Et item fortes dicuntur in ijs in quibus poſſunt ui
riliter agere, & oſtendere aliquod opus fortitudinis, quod in mari fieri minimè pōt.

De terribilium diuerſitate, & fortitudinis extremis. Cap. 7.

NON eſt autem idem uniuerſis terribile. Et dicimus etiam aliquid 93
eſſe quod facultatem ſuperat hominis. id igitur unicuique terribi-
le eſt homini ſanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egre-
diuntur humanæ, magnitudine differunt, & intenſione, remiſſio-
neq; ſimiliter autem & ea quibus confidimus. Fortis itaq; impauidus eſt, ut ho- 94
mo: atque timebit quidem & huiuſcemodi res formidoloſas. uerum ut oportet, & ut dictat ratio, tolerabit honeſtatis cauſa. hæc enim ipſius uirtutis eſt finis. Fit autem ut hæc & magis & minus timeant homines. & etiam ut ea quæ non terribilia ſunt, ut terribilia metuant. atq; delinquitur: cum metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemadmodum oportet, aut non quando oportet, aut aliquid talium. ſimiliter peccatur & circa ea quibus confidimus. Qui igitur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, et ut oportet, & quādo oportet fert & metuit, & identidem confidit: is homo eſt fortis. fortis enim pro dignitate, & ut ipſa ratio iubet, tam patitur quàm etiam agit. Finis autem operationis omnis is eſt, qui accommodatur habitui. & uiro etiam forti honeſtum eſt ipſa fortitudo. Talis igitur & ipſius eſt finis. ſingula nanque ſuo fine definiun-

tur

95 *tur. Fortis igitur honeſti cauſa ſubit & agit ea quæ ad ipſam fortitudinem per-*
μαινόμενος ἢ ἀνάλγητος. *tinent. Exuperantium autem is, quidem qui in non metuendo exuperat, nomi-*
ne caret. atq; dictū eſt antea nominibus complura uacare. at uocari poteſt in-*
ſanus quidem uel ſtupidus, ſi nihil omnino neque motus terræ neque fluctus (ut
96 *de Celtis dicitur) metuat. Sed is qui circa res formidoloſas exuperat confiden-*
θρασύς. *do,* audax eſt. uidetur autem ipſe audax & arrogans eſſe & fortitudinis ſimu*
lator. Qualis igitur eſt fortis circa res ipſas formidoloſas, talis & ipſe uideri
θρασύδειλοι. *uult. itaque imitatur illum in quibus poteſt. Quapropter & complures ipſo-*
rum audaces ſunt ſimul & timidi. in his enim audentes res formidoloſas non*
97 *ſuſtinent. Is autem qui metuendo exuperat, timidus eſt. Nam timet ea quæ nō*
oportet, & omnia talia ipſum ſequuntur. deficit autem & in confidendo. Sed in
doloribus exuperans magis eſt manifeſtus. meticuloſus igitur malè ſeſe habet
circa ſpem, quippe cum uniuerſa metuat: fortis uerò contra ſeſe habet. confide
98 *re nanq;, bene ſperantis hominis eſt. Circa igitur hæc uerſatur & audax, &*
meticuloſus, & fortis. Sed diuerſo modo ad hæc ſeſe habent. illi nanque exupe
rant, et deficiunt. At hic mediocriter ſeſe habet, & ut oportet. Et audaces quidē
præcipites ſunt ante ipſa pericula & uolunt ea: ſed cum in ipſis ſunt, tergiuer-
99 *ſantur. Fortes autem in ipſis quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti.*
Vt igitur dictum eſt fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea
quæ terribilia ſunt in iis quæ diximus, & eligit atque fert ipſa: quia eſt hone-
ſtum, & quia eſt turpe non ſubire atq; perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere
ob fugiendam paupertatem, aut amorem, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt ho
100 *minis, ſed potius timidi: eſt enim mollitudinis, laborioſa fugere. atq; nō quia res*
eſt honeſta, appetit mortē: ſed quia malū, fugit. Fortitudo igitur tale aliquid eſt.

COMMENT.

93 NON eſt autem idem uniuerſis.] Hoc eſt ſecundum capitulum, in quo oſtendit operationes fortitudinis, & etiam extremorum, id eſt exceſſus & defectus & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus uirtutibus declarandis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens conditionem humanam, ut terræ motus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuenda. Alia ſunt terribilia ſecundum conditionem humanam, & eorum, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandum quòd Philoſophus dicit non eſſe idem uniuerſis terribile, non ſolùm quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiã quia homines ſecundum ſuas conditiones putant terribilia, & aliud alij uidetur: ut amiſſio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo uerò aut liberali nequaquam.

94 [FORTIS itaque.] Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicendo quòd fortis eſt impauidus, non quòd omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ conditionis, eſt enim homo: quinetiam quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamen tolerabit ea gratia honeſtatis. Hoc autem eſt commune uirtutibus, ut gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timentur magis uel minus quàm oportet, & interdum ea timentur, quæ timenda non ſunt, & ſimiliter ſubeuntur quæ ſubeunda non ſunt, ex nimia audacia & temeritate: & hoc pacto delinquitur diſcedendo à mediocritate fortitudinis, ut oſtendet

paulò

paulò inferius particulariter : fortis uerò metuit , & confidit ut oportet : & qui hoc modo agit cum mediocritate eſt appellandus fortis,quod probat duabus rationibus. Prima , Is qui agit ut recta dictat ratio circa materiam fortitudinis , eſt uir fortis : at is qui confidit ut oportet , & quando oportet , & cum alijs circunſtantijs agit circa materiam fortitudinis , ut rectè dictat : ratio ergo talis eſt appellandus fortis . Patet ratio , quia regula , & ueluti menſura quædam omnium uirtutum eſt recta ratio , & in qualibet uirtute eſt quædam recta ratio , ut recta ratio fortitudinis,temperantiæ quoque, & ſic de alijs . Secunda , Is qui agit ſecundum finem fortitudinis , eſt appellandus fortis : ſed qui confidit , & ſubit ea quæ oportet , & ut oportet gratia honeſtatis,agit ſecundum finem & rationem fortitudinis : ergo talis eſt appellandus fortis.

[Exuperantium autem .] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli , in qua declarat 95 operationes uitiorum,quæ ſunt oppoſitæ fortitudini , id eſt exceſſus atque defectus . Dicit igitur quòd is qui excedit in non metuendo caret nomine ſicut multa alia : & uidetur eſſe cauſa , quia rarò accidit ut ſit aliquis talis : ſed uocetur ſtupidus uel inſanus quidem,dicit Philoſophus,& temerarius ſi excedit in non timendo ea quæ timenda ſunt,ut Celtæ & populi illi qui non timent fluctuationes, & tempeſtates .

[Sed is qui circa res.] Declarat nunc operationes uitioſi excedentis in confiden 96 doquem appellat audacem,& dicit quòd talis uidetur eſſe arrogans quidem . & ſimulator fortitudinis , & uult uideri fortis cùm non ſit, & dicit quòd talis eſt ſimul timidus & audax . Ij enim qui in quibuſdam ſunt timidi , in quibuſdam audaces : ſunt ſimul timidi & audaces : ſed multi homines audaces ſunt huiuſmodi : ergo &c.

[Is autem .] Declarat nunc operationes alterius extremi, id eſt timiditatis & ti- 97 midi,dicendo quòd is qui metuendo excedit,timidus eſt : & eodem pacto qui in confidendo deficit . & ſic uidetur ponere quodammodo duos modos exceſſus,& duos defectus qui uidentur opponi inter ſe . Nam excedentibus in non metuendo qui ſunt ut Celtæ,uidentur opponi excedentes in metuendo , qui uidentur eſſe timidiſſimi : excedentibus uerò in audendo uidētur opponi deficiētes in audēdo , qui ſunt timidi .

[Circa igitur hæc .] Comparat iſta inter ſe declarando quòd circa eandem ma 98 teriam uerſatur audax,timidus,& fortis , id eſt circa terribilia . diuerſo tamen modo . Nam audaces ſunt præcipites ante pericula . Sed cùm adſunt , tergiuerſantur fortes uerò econtra ſe habent,ut latiſſimè patet in textu .

[Ut igitur dictum eſt .] Concludere uidetur & ex dictis afferre quandam deſcri- 99 ptionem fortitudinis , ſcilicet quòd fortitudo eſt mediocritas circa terribilia in bello propter honeſtatem,quia eſt honeſtum talia perferre,aut turpe non perferre .

[Mortem autem ſibi .] Dixit ſuprà Philoſophus quòd circa mortem quæ eſt ul 100 timum terribilium uerſatur fortis : nec igitur uideretur qui ob fugiendam paupertatem, aut amorem , uel aliquid moleſtum ſibi mortem conſciſceret eſſe appellandus fortis. Excludit hunc errorem Philoſophus , & oſtendit quòd talis potius eſt appellandus timidus , & mollis cùm fugiat laborioſa , quæ non ſunt propriè mala ſcilicet paupertas,& talia incommoda cùm non ſint turpia,& contrahantur noſtra culpa . Diximus igitur fortitudinem eſſe circa terribilia , & opus fortis fieri ob honeſtatem , & non ob fugiendam paupertatem,uel amorem,quæ potius uidentur prouenire ex timiditate,quæ etiam longius abeſt à fortitudine,quam audacia .

Quòd quinque modi fortitudinis non ueræ. Cap. 8.

DICUNTUR *autem & aliæ fortitudines quinque modis . At-* 101 *que prima eſt ipſa ciuilis : maxime autem ſimilis eſt . ciues enim ob increpationes quæ ſunt ex legibus , & opprobria, honores ue pericula ſubire uidentur . Et propterea fortiſſimi uidentur eſſe a-*

Iliad.χ. Iliad.θ.

apud quos timidi quidem infames ſunt. fortes autem afficiuntur honore. Ta=
les & *Homerus affert: ut Diomedem ac Hectorem. dicit enim Hector.

Nam me Polydamas ante omnes ipſe reprehendet, Et Diomedes
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Tiydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc autem ex eo maximè ſimilis eſt ei de quo ſuprà diximus, quæ fit ob uirtu=
tem. Ob pudorem enim & appetitionem honeſtæ rei, honoris inquam, & ob fu
giendam reprehenſionem, quæ quidem eſt turpis. In eodem poſuerit quiſpiam
101 & eos qui compelluntur à magiſtratibus. Verùm deteriores eò ſunt, quòd non
ob pudorem: ſed ob metum id faciunt. & fugiunt non rem turpem: ſed rem mo=
leſtam. cogunt enim ij qui poteſtatem habent, ut Hector.

Ilia. ο. quæ uerba etiam ſub perſona Agamemnonis referuntur.

*Quem procul à pugna trepidantem fortè uidebo.
Is canibus fiet, fiet quoque uulturis eſca.

Ilia. β. Vide Ariſtot. lib. iij. cap. x. Politicorum.

Idem faciunt & qui alijs imperant. etſi recedunt, uerberibus efficiant. & qui
ante muros, foſſas, & huiuſmodi conſtruunt aciem. omnes enim cogunt. At nō
neceſſitate: ſed quia res eſt honeſta, fortem eſſe oportet. Videtur etiam & ip
ſa ſingularum rerum peritia fortitudo eſſe. quapropter & Socrates fortitudi=
103 nem ſcientiam eſſe putauit. Tales autem alij quidem in alijs ſunt. in rebus autē
bellicis milites. ſunt enim in bello complures res *uanæ, quæ quidem maximè ip
ſis ſunt notæ. atque ideo fortes uidentur: quia quales ſunt illæ, alij neſciunt.
Deinde & aduerſarios offendere, & ſeipſos tueri maximè experientia poſſunt,
& euitare hoſtis conatus & illum percutere, cum armis uti poſſint, & talia ha
beant: ut & ad faciendum ſint, & ad non patiendum aptiſſima. quibus efficitur,
ut ipſi tanquam aduerſus inermes armati, & tanquam aduerſus rudes* ludimagi
ſtri decertent. etenim in huiuſcemodi certaminibus non ij ſunt pugnaciſſimi, qui
fortiſſimi ſunt: ſed ij qui uires ampliſſimas habent, & optimè ſeſe habent corpo
ribus. At uerò milites tunc timidi fiunt: cum excreſcit periculum, & inferio
res ſunt copijs ac apparatu. Primi nanque fugam arripiunt. urbanæ uero co=
piæ manent, atque intereunt. * Quòd quidem & in Hermæo accidit. Hæ nam=
que turpe fugere, & mortem tali ſaluti præferendam eſſe cenſent. illi uerò ut ſu
periore ab initio ſeſe obiectant periculis: re autem intellecta, fugam arripiunt
104 mortem magis quam dedecus formidantes. Sed uir fortis non eſt talis. Atqui
105 iram etiam ad fortitudinem referunt. Fortes enim & ij uidentur qui ob iram
feruntur, perinde atque feræ, in eos qui ipſos uulnere affecerunt. quia & for=
tes concitantur ira. eſt enim ira res impetuoſiſſima ad aggredienda pericula.
quapropter & Homerus dixit, Vires iniecit iræ: & animum ira concitauit. &
106 acuta per nares uis, & efferbuit ſanguis. Hæc enim uniuerſa iræ concitationem
impetum ue ſignificare uidentur. fortes igitur ob honeſtatem agunt: & ipſa ira
ſubminiſtrat. feræ autem ob dolorem: quia nanque uulnus acceperunt, uel quia
timent. nam ſi ſuis in luſtris ſint, non inuadunt. Non igitur ſunt fortes: propte
rea

πολλὰ τοῦ πολέμου κανά.

ἀθληταὶ.

ὅπερ καὶ τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς βοιωτίας συνέβη, id eſt, quod quidē apud Hermæū in Corona Bœotiæ oppido contigit.

res quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præuidentes ma-
lorum. nam hoc pacto & ipſi aſini cum eſuriunt fortes eſſent. non enim à pa-
bulo uerberibus dimouentur. Adulteri quoque propter libidinem multa au-
dent. non igitur fortes ſunt qui ob dolorem ac iram ad pericula compelluntur.
Maxime autem naturalis ea eſſe uidetur, quæ eſt ob iram, & eſſe fortitudo ele-
ctione ſumpta: fineq́;. et ipſi etiam homines, cum iraſcuntur dolent, cum ulciſcun
tur capiunt uoluptatem. qui autem propter hæc agunt: pugnaces quidem ſunt
at non fortes. non enim ob honeſtatem agunt nec ut ratio præcipit, ſed ob ip-
ſum affectum: aliqua tamen ex parte ſunt ſimiles fortibus. Nec etiam ij qui 107
ſunt ſpe freti, ſunt fortes. nam ex eo quia ſæpe, multosq́; uicerunt, fidu-
ciam in periculis habent. Sunt autem ſimiles fortibus, quia utrique confidunt.
ſed fortes quidem ob eas res quas paulo antea diximus. illi uerò quia ſe ſuperio
res eſſe putant, & nihil uiciſsim ſuſcepturos mali: tale & ipſi ebrij faciunt. ſpe
rant enim omnia ſibi proſpere euenire. cùm uerò non eueniunt ipſis talia, fugam
arripiunt. At uiri fortis erat, res eas quæ ſunt hominibus & uidentur formi-
doloſæ, ferre: quia honeſtum eſt ferre, & turpe eſt non ferre. Quamobrem & 108
magis fortis eſſe uidetur, ſubitis potius in terroribus interritum eſſe ac ſine tur
batione, quàm in præuiſis. eſt enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu.
nam anteà uiſa, cogitatione & ratione quiſpiam eliget. at ea quæ repente eue-
niunt, habitu. Fortes etiam eſſe uidentur & qui ignorant. Et ſunt non longè
ab ijs, qui ſpe freti confidunt deteriores autem ſunt, qui tum dignitatis nihil ha-
bent. illi autem habent. Quapropter & aliquo tempore manent. hi uerò de- 109
cepti, ſi cognouerint, uel ſuſpicati fuerint aliud eſſe quàm putabant, fugiunt. 110
Quod quidem Argiuis contigit cum in Lacedemonios, tanquam in Sicyonios
incidiſſent. Dictum eſt igitur quales nam ſint ipſi fortes: & ij rurſus qui for-
tes eſſe uidentur.

Comment.

DICVNTVR autem & aliæ.] Hoc eſt tertium capitulum, in quo Philoſo- 101
phus poſteaquàm declarauit materiam circa quam uerſatur fortitudo, & ope-
rationes ipſius, & uitiorum oppoſitorum: nunc enumerat quinque ſpecies
fortitudinis non tamen ueræ, ſed ſimilis, & ponit differentias inter has, & ueram, &
propriè dictam fortitudinem. Diuiditur autem in quinque partes ſecundum quinq;
ſpecies ſupradictas, quæ ſuis locis patebunt. Prima ſpecies dicitur ciuilis, quæ uehe
menter uidetur ſimilis ueræ fortitudini. Hæc autem eſt cum ciues pericula ſubeunt
ob fugiendam infamiam, & conſequendos honores, ut oſtendit exemplo Homeri: &
hæc eſt ualde ſimilis ueræ fortitudini. Differt tamen quia uerè fortis aggreditur opus
fortitudinis primo, & principaliter, & quia eſt honeſtum, & propter ipſam honeſta-
tem, ſiue ſequatur honor ſiue non: iſte uero ciuilis principaliter ſubit pericula ob ho
norem conſequendum uel fugiendam infamiam.

[Cvm hiſce quiſpiam.] Alio modo ciues aggredi uidentur pericula ob fugiendã 102
pœnam, & ij uidentur redigi ad ſuperiorem ſpeciem fortitudinis non propriæ quæ
dicitur ciuilis, quanquàm ſint deteriores ſupradictis, quia non faciunt fortia facta ob

fugiendam turpitudinem, ſed ob fugiendam pœnam, ut exemplo Homeri oſtendit Philoſophus. Sic igitur duo erunt gradus ciuilis fortitudinis, & ſecundi erunt primis deteriores.

103 [Videtvr etiam.] Affert Philoſophus ſecundam ſpeciem fortitudinis in propriè dictæ: quam dicit eſſe peritiam quandam præſertim in rebus bellicis: hanc autem non uult eſſe propriè fortitudinem, quia uidetur eſſe ab arte, & experientia acquiri: non autem electione, ut eſt uera fortitudo. & in hoc uidetur reprehendere opinionem Socratis dicentis in libro ut puto qui Protagoras inſcribitur, Quòd fortitudo in quauis facultate eſt ars & peritia quædam. & intelligit hoc pacto, ut dicimus fortem medicum, qui ſine timore curare audet: & ſimiliter in alijs artibus qui eſt peritus audet operari ſecundum illam artem: ſed hoc præcipuè uidetur euenire in bello, ubi peritiores uidentur magis confidere, & præ ſe ferunt maiorem ſpeciem fortitudinis, quàm rudes. Verum talis fortitudo militaris uidetur inferior ſuperiore, quam appellauit ciuilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ eſt ſimilior ueræ & propriæ fortitudini, eſt nobilior & præſtantior ea quæ eſt diſſimilior. At ciuilis illa ſupradicta eſt ſimilior quàm militaris: ergo eſt præſtantior. Hanc rationem declarat Philoſophus cùm dicit: At uerò milites tunc formidant, timidiq; ſunt, &c.

104 [Hermaeo.] Hermæus eſt locus in Euboia ab Herme dictus, quia fuit Mercurio conſecratus. Vbi olim ciuitas fuit Caronia appellata: quam cum obſiderent Athenienſes duce Phoreo, & proditione arcem cepiſſent, Charō dux Thebanorum miſſus in obſeſſorum auxilium in ea pugna occubuit: ex quo exemplo milites eius qui prius audebant pugnare duce fidentes fugam arripuerunt: ciues uerò, & urbanæ copiæ turpe exiſtimantes patria relicta aufugere, perſeuerantes in prælio omnes prope interierunt.

105 [At qui iram etiam.] Aliam affert ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ, quæ fit per iram. Et primò oſtendit quomodo eſt ſimilis: deinde quomodo differt. Primo quomodo eſt ſimilis probatur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodā aggrediuntur pericula, eſt ſimilis ueræ fortitudini: at fortitudo quæ fit per irā eſt talis: ergo fortitudo quæ fit per irā eſt ſimilis ueræ fortitudini. Hoc ēt probat Philoſophus teſtimonio Homeri, qui multis in locis oſtendit quòd ira ſubminiſtrare uidetur

106 uires fortitudini. [Fortes igitur.] Nunc oſtendit Philoſophus quomodo talis fortitudo differt à uera fortitudine. Probatur, Fortitudo propriè dicta, & uera eſt qua uiri fortes operantur propter honeſtatem, & ut recta ratio iubet. At fortitudo per irā nō eſt huiuſmodi: ergo nō eſt fortitudo propriè dicta. Nā honeſtas eſt illa quæ primo uidetur animū facere fortibus uiris, & ēt uires ſubminiſtrare & ſtimulare, & impellere: ira uero nō primo. Itē probatur alia ratione, Si fortitudo quæ fit per irā eſſet fortitudo uera, tūc feræ, & nonnulla animalia bruta, & ēt adulteri eſſent appellādi fortes. Cōſequens falſum: ergo & antecedēs. Ratio patet in textu. Dubitatur quia Philoſophus dicit, ꝙ ira uidetur fortibus ſubminiſtrare, hoc nō uidetur uerū. Nā id quod non obtēperat rationi, ſed ſua naturali motione mouetur, non uidetur ſubminiſtrare fortitudini. at ira eſt huiuſmodi: ergo nō uidetur ſubminiſtrare fortitudini. Pro ſolutione notādū ꝙ ira cōſiderari poteſt prout eſt in exceſſu, & ēt ut eſt in mediocritate: ſi accipiamus eā ut eſt in exceſſu, tunc non dicimus eſſe eū fortitudine: ſin aūt ſumatur ſecūdo modo, tūc eſt affectus regulatus à ratione, & poteſt eſſe cū forti operatione. Et ideo dicit ꝙ eſt naturaliſſima motio iræ, & ſi ipſa accipiat finem congruum & electionem, fiet uera fortitudo uel operatio fortitudinis: & ſic in fortem cadit ira quæ eſt affectus regulatus à recta ratione. Virtutes enim aliquæ ſunt affectuū moderatrices. Verū dolor & cupiditas nō comitatur fortitudinē per ſe, ſed per accidens: dolor. n. per ſe non cōpellit ad pericula, ſed excitat irā. & ſimiliter qui propter uoluptatem conſequendā aggrediūtur pericula, non per ſe ſed per accidens pericula ſubeunt, & non compel

luntur

-luntur ob uerū finē fortitudinis. Ad rōnem cum dicitur ꝙ ira obedit rōni, quia eſt nā turalis motio. Negāda maior eſt, & dicendū ꝙ appetitus eſt actus natura ad obtempe randum rōni, etſi de natura ſua non ſit rōnalis per eſſentiam, ut ſæpe uidimus. Quare exire poteſt affectus regulatus ab imperio rectæ rationis, ex quibus patet ueram eſſe ſententiam Philoſophi de tali ira moderata: ſed intelligendum quod duplex uidetur eſſe operatio fortitudinis: una tolerandi, ut apparebit: alia aggrediendi. Ad primam operationem non eſt opus ira. Ad ſecundas uerò in aggrediendis periculis uidetur opus eſſe ira moderata. [Nec etiam.] Affert quartam ſpeciem fortitudinis im 107 propriè dictæ, quæ eſt in illis, qui ſpe quadam confidunt, ex eo ꝙ ſæpe hoſtes ſuperarunt. & oſtendit quomodo conueniunt uiri fortes & iſti, & ēt quomodo differunt. Conueniunt enim & ſunt ſimiles fortibus in eo quod ambo confidunt: differunt tamen po ſtea, quia fortes fortia aggrediuntur, & confidunt ob honeſtatem conſequendam, & turpitudinem fugiendam. Iſti uerò ob ſpem uictoriæ, quam ſpem acquiſierunt ex con ſuetudine uincendi. Et notandum quòd fortis aggreditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comitante operationem ut uidetur: & hoc dicitur, quia interdū eueniūt pericula ſubita & repētina, in quibus fortis nō poteſt habere tēpus præcedēs de liberādi & eligēdi: ſed tamē habet habitum fortitudinis & electionem, quæ eum præ ceſſit. Item aliā rōnem affert Philoſophus ad oſtendendum ꝙ confidentes propter ſpem non ſunt uerè fortes. Nam uerè fortes perſiſtunt in periculis: illi uerò qui propter ſpem confidebant ueluti ebrij, nō perſiſtūt in periculis: ergo nō ſunt uerè fortes.

[Qvamobrem & uir.] Hoc uidetur inferri ex ſupradictis quod appellant corola 108 rium, & eſt tale quòd is qui operatur fortiter in ſubitis periculis eſt fortior quàm qui in præuiſis. & hoc oſtendit, quia agēs fortiter in repentinis periculis manifeſtè apparet ꝙ operatur per habitum: ſed ille qui agit fortiter in præuiſis poteſt fortem operationem producere, non tamen ſequitur ꝙ operetur per habitum. Notandum ꝙ qui ſubit pericula repentina per habitum maximè uidetur ea aggredi, quia non hēt tempus conſultandi, & deliberandi, ſed quia ex multis actibus fortibus quibus conſecutus eſt habitum conſuetudine quadam ſuſcipit ea. Vnde ſuperius etiā dixit. Is igitur homo fortis propriè dicitur qui circa honeſtā mortē, & ea omnia quæ repente afferant ipſam interritus eſt. Notandū ꝙ hæc ſpecies fortitudinis impropriæ uideretur forſitā nonnullis eſſe eadē cū ſecunda ſpecie ſupradicta: ſed differūt: quia fidētes propter ſpē ex eo ꝙ multoties uictoria potiti ſunt, poſſunt eſſe tales, & tamen non habere peritiam & artē. Itaq; illi audent ob peritiam: iſti ob ſpem quam conceperunt ex multis uictorijs. diuerſi igitur ſunt, ut patet.

[Fortes etiam eſſe uidentur.] Affert quintam ſpeciem fortitudinis impropriè 109 dictæ, & oſtendit eā non eſſe uerā fortitudinem, & ēt oſtēdit ꝙ eſt deterior quarta ſpe cies præcedenti. Probatur igitur ꝙ hæc non eſt uera fortitudo quæ fit per ignorantiā, illa confidentia quæ eſt ſimilis fortitudini propter ſpem, & ēt deterior illa nō eſt pro pria fortitudo, ſed hæc quæ fit per ignorantiam eſt ſimilis fortitudini impropriæ quæ eſt propter ſpem, & etiam deterior illa: ergo non eſt uera fortitudo. [Deteriores uerò ſunt.] Oſtendit Philoſophus quomodo fortes ignoratione ſunt deterio- 110 res fortibus propter ſpem. Nam illi habent aliquam dignitatem: & ſuſtinent pericula aliquo tempore: fidentes autem propter ignorantiam dignitatem nullam habent, & ſtatim cognito periculo fugiūt: & hoc probat exemplo Arginorū qui putabant ſe pugnaturos cum Sicyonijs, & propterea cōfidebant ignoratione decepti: cùm uerò cognouerunt hoſtes eſſe Lacedæmonios, extemplo fugā arripuerāt. Ex his patet quæ eſt uera, & propriè dicta fortitudo, & quæ nō propria. Notandū ꝙ ſufficientia quinq; ſpecierū ſupradictarum poteſt oſtēdi hoc pacto, ſcilicet cur ſunt tot, & nō plures nec pauciores. Nam fortitudo propriè dicta conſiſtit in tribus, ſcilicet in cognitione, electione, & fine. quæ eſt honeſtas accommodata fortitudini. Quòd ſi aliqua ſit forti-

tudo

tudo non propriè dicta, deficit ab aliquo horum trium: ſi deficit in cognitione, ſiue ſcientia, oritur fortitudo per ignorantiam, ſcilicet quinta ſpecies. ſi uerò deſit electio, tunc fit aliqua perturbatione aggreſsio periculorum, ſcilicet aut ira, aut ſpe: & ſic oriuntur illæ duæ, ſcilicet tertia & quarta. Sin uerò fit error in fine, hoc bifariam: aut ob aliquam artem, & peritiam, & tunc eſt ſecunda, id eſt militaris, aut non propter commune bonum, & honeſtatem, ſed ob proprium bonum, ſcilicet propter honorem, & tunc oritur prima ſpecies, id eſt ciuilis.

De proprietatibus fortitudinis. Cap. 9.

111 QVANQVAM *autem circa fiducias, metusq́; fortitudo uerſatur, tamen non ſimili modo circa utrunque: ſed magis circa res formidoloſas uerſatur. Qui nanque in hiſce non turbatur, atque ſe habet circa has ut oportet: magis eſt fortis quàm is qui circa ea,*
112 *in quibus confidit, ſe habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur: quia res (ut dictum eſt) inferentes dolores tolerant. idcirco fortitudo dolores affert: & non iniuria laudatur. Difficilius enim eſt dolores ferre, quàm à uolupta-*
113 *tibus abſtinere. Enimuerò fortitudinis finis iucundus eſſe uidetur. Verùm ab euenientibus doloribus obfuſcatur: ut & in certaminibus fieri ſolet. nam pugilibus finis quidem ipſe iucundus eſt gratia cuius certant, coronæ inquam atque honoris. ſed cædi moleſtum eſt: cùm ſint è carne, doloresq́; affert, & omnis omnino labor. Atque quia hæc ſunt multa, ideo id gratia cuius certant cum ſit res parua, nihil iucundi uidetur habere. quòd ſi tale & circa fortitudinem eſt: mors quidem atque uulnera forti uiro moleſta erunt, atque inuito. ferret tamen quod honeſtum eſt ea ferre, uel turpe non ferre. Atque quo magis*
114 *omni uirtute pollet & felicior eſt: eò magis ob mortem ſanè dolebit. Vir enim talis maximè dignus eſt uita, maximisq́; bonis priuatur id ipſum ſciēs, quod quidem dolorem affert. uerùm nihilominus eſt fortis. Et eo magis fortaſſe quòd honeſtatem quæ eſt in bello his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate operemur, niſi quoad attingitur finis. * Nihil autem fortaſſe uetat. non eos qui tales ſunt præſtantiſſimos milites eſſe: ſed eos qui minus quidem ſunt fortes: nullum autem aliud bonum habent. Hi nanq́; parati ſunt ſeſe periculis obiectare, uitamq́; pro paruo emolumento perdunt. De fortitudine igitur hactenus dixiſſe ſufficiat. Quid autem eſt, ex ijs quæ diximus non eſt difficile comprehendere, ac aſsignare figura.*

** Id eſt, qui uerè ſunt fortes, ſæpe non ſunt præſtantiſſimi pugnaciſsimiq́; ſed qui minimis pollent uera fortitudine, & nullum aliud bonum habent quàm corporis robur hi.*

COMMENT.

QVANQVAM autem circa fiducias.] Hoc eſt quartum & ultimum capitulum huius tractatus: in quo Philoſophus affert quaſdā proprietates, quæ uidentur competere fortitudini propriè dictæ & forti. Diuiditur in quatuor partes. In prima oſtendit quomodo fortis ſe habet circa metus & fiducias & terribilia. In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia quomodo circa uoluptatē. In quarta affert quoddā oborſū uel corolarium, ut iſti dicunt. In prima igitur parte dicit Philoſophus quod cum fortitudo uerſetur circa ea quæ ſunt terribilia, & circa ea, in quibus confidere oportet, tamen magis eſt proprium fortitudinis ſuſtinere formidoloſa & terribilia,

terribilia, quam circa ea confidere in quibus eſt confidendum.

[Fortes igitur ex eo.] Hæc eſt ſecunda pars in qua affert aliam proprietatem, ſci- 112
licet quòd fortitudo uerſatur circa dolores, & ex actionibus fortibus proueniunt etiã in agendo aliqui dolores. Circa ea uerſatur fortitudo quibus uiri fortes laudantur: ſed uiri fortes laudantur, quia fortiter ſuſtinent, & perferunt dolores: ergo fortitudo uerſatur circa dolores. Videtur etiam hoc oſtendere comparatione temperantiæ, in qua requirenda & exercenda cùm temperate operamur, non ſine dolore uidemur abſtinere a uoluptatibus. At difficilius eſt perferre dolores, quàm a uoluptatibus abſtinere, ut ait Philoſophus in textu. Notandum quòd nulla uirtus acquiritur ſine moleſtia & difficultate: tamen uoluptatem habet propter finem, quia uoluptas ſequitur operationem ſtudioſam.

[Enimvero fortitudinis.] Hæc eſt tertia pars capituli in qua affert aliam pro- 113
prietatem oſtendendo quo modo fortitudo ſe habet circa uoluptatem, & habet uoluptatem. Finis ſtudioſi uiri habet uoluptatem, & eſt iocundus ſtudioſo uiro. At fortis eſt ſtudioſus & agit propter finem operationem fortem: ergo finis eſt ei iucundus. & ſic fortitudo uerſatur circa uoluptatem, & habet uoluptatem ob finem: ſed tamen probat quòd etſi ſit talis uoluptas in fine, obfuſcatur a doloribus qui perferuntur a fortibus ut talem finem cõſequantur. Nam ſicut ſit in certaminibus & ludis: ita in fortitudine fieri uidetur. At in illis eſt aliqua uoluptas propter præmia, & coronas, quæ uictoribus proponuntur: eodem pacto in fortibus factis eſt uoluptas propter finem, quæ tamen obfuſcari uidetur a doloribus quos perfert uir fortis. Oſtendit præterea quòd fortis quo magis pollet fortitudine atque uirtute, eo magis dolet. Et hanc ſententiam uidetur afferre contra Stoicos qui dicebant neminem ſtudioſum dolere, ſed poſitos eſſe, & conſtitutos in indolentia: & hoc præcipuè dicebant de uiro forti. Philoſophus autem probat hoc pacto. Qui magis eſt dignus uita, magis dolet de priuatione uitæ, & de ſua morte. At uir fortis quo eſt fortior, & uirtutibus abundans, magis eſt dignus uita & maximè dignus: ergo uir fortis dolet propter mortem. Sed quia uideretur fortaſſe quòd dolere eſſet alienum a fortitudine, ideo addit ulterius Philoſophus quòd fortis non minus ob hoc quia dolet eſt fortis: quia anteponit ijs honeſtatem in bellicis periculis, & anteponit cæteris bonis quæ ſunt in uita: & ſic apparet quòd nõ operamur cum uoluptate in omnibus uirtutibus niſi reſpectu finis, qui ſemper eſt dulcis, & iocundus in omni uirtute.

[Nihil autem fortaſſe.] Hæc eſt quarta pars capituli, in qua uidetur inferre obor- 11
tum ex ſupradictis. Nam cùm dixerit fortem uirum dolere ob mortem, ſubire tamen propter honeſtatem, uidetur quod fortis magni faciat uitam ſuam, & ex hoc non poſſunt eſſe optimi milites. Ideo dicit Philoſophus, nihil obſtat ſi ij non ſint utiles milites, ſicut ſunt mercennarij qui uitam exponunt pro uili mercede, & emolumento. Hoc eſt enim non proprium fortitudinis leui de cauſa, & pro uili præmio uitam abijcere: ſed eſt fortitudinis proprium, & fortis uitam ſuam magnifacere, & non quacunque de cauſa eam exponere morti: ſed pro communi bono, & propter honeſtatem ipſam: ex quo etiam uidetur excludere proprietates dictas a tali audacia militum. quia ſi eſſent uerè fortes, haberent etiam prudentiam, qua intelligerent nõ oportere cũ uili emolumento uitam commutare, ſed pro honeſtate & communi bono, ut diximus. Ex his quæ dicta ſunt poteſt colligi quid ſit fortitudo, ſcilicet quòd fortitudo eſt mediocritas recta ratione determinata, circa ea in quibus confidimus, & circa terribilia in maximis periculis propter honeſtatem, & commune bonum.

De

De temperantia. Cap. 10.

115 POST hanc autem de Temperantia dicamus. Hæ nanque uirtutes
partium earum eſſe uidentur, quæ ſunt rationis expertes. Atque
116 temperantiam circa uoluptates mediocritatem eſſe, iam antea di=
ximus. minus enim, & non ſimiliter circa dolores uerſatur. In eiſ=
117 dem autem & intemperantia eſſe uidetur. ſed nunc circa quas eſt uoluptates de=
terminemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates, ut ho
noris cupiditas, & auiditas diſciplinæ. Nam tam ambitioſus quàm auidus diſci=
plinæ, eo gaudet cuius eſt auidus. & corpus nihil, ſed mens potius patitur. atque
ij qui uoluptatibus huiuſcemodi alliciuntur: nec temperantes, nec intemperantes
dicuntur. Pari modo neque qui circa cæteras uoluptates quæ non attribuuntur
corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & cir=
ἀδολέσχας ca talia dies conſumunt,* uerboſos quidem atque deliros: intemperantes autem
non conſueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum cau
ſa dolent. Temperantia igitur non circa animæ, ſed circa corporis uoluptates
118 uerſatur. Non tamen & circa has ipſas omnes. Qui nanque rebus ijs gaudent
119 quæ uiſu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec intem
perantes dicuntur. etſi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm
oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus ijs gaudent quæ
auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cantu, uel hiſtrionis gaudent uoce
plus quam oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eiſdem gaudent, tempe
rantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent: niſi per accidens. non
enim eos qui malorum aut roſarum, aut uaporum: ſed eos potius qui unguento=
rum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus eſſe. His enim
intemperantes ex eo gaudent, quia per hos ipſis rerum earum quas cupiunt re=
cordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cùm eſuriunt, epularum gaudẽtes odo
re. at his delectari intemperantis eſt quippe cum eius hæc obijciantur cupidita=
ti. Atqui neque cætera animalia uoluptatem, niſi per accidens, per hoſce capiũt
ſenſus. Neque enim odore leporum, ſed eſu gaudent canes: odor autem ſenſum fe=
rit. Neque uoce bouis leo, ſed eſu: per uocem autem ſenſit illum eſſe propinquum:
atque hoc ipſo gaudere uidetur. Pari modo neque ſi uidit aut inuenit ceruum, aut
120 feram capram, hoc ipſo gaudet, ſed quia cibum habebit. Circa uoluptates igitur
tales, temperantia, intemperantiaq; uerſatur, quæ quidem & cæteris animalibus
ſunt communes. Quocirca ſeruiles & ferales eſſe uidentur. hæ autem ſunt quæ ta
121 ctu, guſtuq; ſuſcipiuntur. At enim & guſtu intemperantes parum, uel minimè uti
uidentur. Guſtus enim officium ſaporum indicium eſt. quod quidem ij faciant qui
uina probant, & epulas condiunt. Non nimium autem hiſce gaudent intemperan
tes: ſed uoluptate, quæ fit omnis per tactum: & in eſculentis, ac poculentis, &

ijſce

iiſce quæ uenerea nuncupantur. Quapropter & quidem uoluptatibus deditus
epularum (Philoxenus quidam Eryxius) præcatus eſt: ut longius ſibi guttur 122
quum gruis: fieret propterea quòd tactu delectabatur. Senſuum igitur maxi-
mè communis eſt is, circa quem intemperantia uerſatur. Atque propterea iu-
re uituperanda eſſe uidetur, quod hominibus, non ratione qua homines ſunt:
ſed qua animalia, accidit. Talibus igitur gaudere, maximeq; talia amare, fe-
rale eſt. Etenim liberaliſſimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt: exce- 123
ptæ ſunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem, caloremq; fiunt.
Non enim intemperantis tactus circa uniuerſum eſt corpus: ſed circa quaſdam
corporis partes.

COMMENT.

POST hanc autem uirtutem de temperantia.] Hic eſt tertius tractatus huius li- 115
bri: in quo Philoſophus docet de temperantia ſtatim poſt doctrinam de fortitu
dine, ſeruando ordinem naturæ: quia iſtę uirtutes uerſantur circa affectus appe
titus ſenſitiui: quæ potentia nobis eſt communis cum alijs animalibus, ideo a magis
uniuerſalibus incipiendum putauit, ſiue a magis notis nobis, ut nonnulli uolunt. Diui
ditur autem in tria capitula. In primo ſeruando eundem ordinem quem ſeruauit in
tractatu de fortitudine diligenter, & oſtendit materiam circa quam uerſatur temperã
tia, & extrema ei oppoſita. In ſecundo docet operationes quæ prodeunt a temperan-
tia, & a uitijs ei oppoſitis. In tertio comparat intemperantiam cum timiditate. Primũ
capitulum diuiditur in tres partes. In prima aſſignat rationem ſuæ intentionis dicen
do quòd doctrina temperantiæ ſucceſſiuè afferenda in ordine eſt poſt doctrinam forti
tudinis: nam illa uirtus declarari debet exemplo poſt fortitudinem, quæ collocatur in
eadem parte animæ cum fortitudine: at temperantia eſt huiuſmodi. ergo declarari, &
doceri debet poſt fortitudinem, ita ut nulla alia intercedat. Patet ratio, quia utraque
uirtus eſt in parte uel potentia ſenſitiui appetitus, quæ potentia eſt irrationalis de na
tura ſua: & eſt duplex, iraſcibilis, & concupiſcibilis. Harum igitur uirtutum fortitudo
eſt in iraſcibili: temperantia in concupiſcibili. Et ſicut iſtæ potentiæ ſe habent: ita &
uirtutes quæ in illis ſunt ordinari debent.

[ATQVE temperantiam.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli: in qua affert mate 116
riam circa quam uerſatur temperantia, & aſſignat eam in genere, & uidetur tria ex or
dine afferre ad declarandam temperantiam, & eius materiam, Primum eſt quòd tem-
perantia eſt mediocritas circa uoluptates. Secundum quòd uerſatur minus circa do-
lores quàm circa uoluptates. Eſt enim dolor talis ex abſentia uoluptatum, & per acci
dens, magis igitur erit circa uoluptates. Tertium eſt quòd circa eandem materiã uer
ſatur temperantia, & intemperantia. Nam contrariorum eadem materia idemq; obie
ctum eſſe uidetur circa quod uerſatur, licet diuerſo modo.

[SED nunc circa quas.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua ut oſtendat in ſpe 117
cie, & particulariter circa quam materiam uerſatur temperantia & intemperantia.
primò diſtinguit uoluptates, & oſtendit circa quas non eſt temperantia: deinde circa
quas eſt eadem temperantia, ſcilicet & intemperantia. Primò igitur diſtinguendo uo
luptates, dicit quòd uoluptatum quædam animi ſunt, quædam corporis: corporis autẽ
ſunt ea quæ fieri uidentur cum aliqua mutatione corporis, & motione: animi uerò ſi-
ne mutatione corporis. Hac diuiſione præmiſſe dicit quòd circa uoluptates animi nõ
uerſatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas uoluptates ſecundũ quas
nemo temperans, aut intemperans dicitur, non uerſatur temperantia aut intemperan
tia: at uoluptates animi ſunt huiuſmodi: ergo circa tales uoluptates non uerſatur tem.

perantia aut intemperantia. Maior eſt clara: minor probatur a Philoſopho. Nam auidus honoris aut diſciplinæ ſi is gaudet non dicitur temperans, aut intemperans: & tales uoluptates fiunt ſine ulla motione, aut affectione corporis, pari modo & ij qui fabellis gaudent, quod genus uoluptatum oritur ex uerbis, non dicuntur temperati, aut intemperati. Et intelligendum quòd cum dicit fabulis, intelligẽdum eſt de rebus quæ ſignificantur per huiuſmodi fabellas: nam ſi ſumeremus illas ut uoces delectantes auditum tunc illæ eſſent uoluptates corporis. Nam uoluptates quæ fiunt per auditum, corporis ſunt, & non animi, ut inferius dicet. Affert deinde Philoſophus tertium genus uoluptatum uel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis, ſcilicet ex pecunijs uel amicis, & ſecundum hæc nemo appellatur temperans, aut intemperans: & ſic patet ꝙ cum uoluptates ſint animi & ſint corporis, quòd circa uoluptates animi non uerſatur temperantia aut intemperantia.

118 [Temperantia igitur.] Cum relinquantur uoluptates corporis, primo dicit Philoſophus quòd circa eas uerſatur temperantia, deinde declarat quòd non circa omnes tales corporeas: demum oſtendit circa quas corporeas propriè uerſatur.

119 [Non tamen.] Probat quòd non circa omnes uoluptates corporis uerſatur temperantia & intẽperantia, hoc pacto: Voluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis ſunt uoluptates corporeæ: ſed temperantia & intemperantia non uerſatur circa omnes uoluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis: ergo temperantia & intemperantia non uerſatur circa omnes uoluptates corporeas. Maior patet. Nam licet ſit uis animæ quę percipiat iſtas uoluptates, ſenſuum tamen iſta uis ita eſt immerſa corpori, & implicata complexioni eiuſdem, ut meritò dicantur corporeę, quia fiunt cum aliqua motione & affectione corporis. Minorem declarat Philoſophus diſcurrendo per tres ſenſus, ſcilicet uiſum, auditum, & odoratum. Et probat quòd circa uoluptates quæ oriuntur ex iſtis ſenſibus non dicuntur homines temperantes, aut intemperantes: & dicit quòd qui gaudet odoribus per ſe non dicitur intemperans: per accidens autem non dicũtur odores delectare intemperantes ut unguentorum aut epularum odores, cùm reducũt in memoriam uoluptates, quæ ſunt propria obiecta temperantiæ, ſcilicet uoluptas, guſtus & tactus. Nam ij qui eſuriunt gaudent odore epularum, ſcilicet per accidens, & hoc eſt ſignum quòd odor percipitur, & eſt delectabilis bifariam, per ſe & per accidens, ut etiam dicit Philoſophus in libro de ſenſu. unde florum odor uidetur percipi per ſe, & delectare ſenſum odoratus per ſe, & nõ progreditur ulterius talis perceptio, odor uerò epularum, & huiuſmodi rerum per accidens, quia talis odor eſt delectabilis ratione epularum quæ referuntur ad alium ſenſum: & oſtendit non in hominibus ſolùm, ſed etiam in beluis fieri & euenire, ut uoluptates quæ percipiuntur a uiſu auditu, & odoratu percipiantur per accidens. Nam canis non gaudet odore leporis per ſe: ſed propter eſum. Similiter leo gaudet uoce bouis non per ſe, ſed per accidens, quia ex tali uoce percipit ad eſſe nutrimentum. Idem fit in uiſu: nam leo gaudet aſpectu cerui aut capellæ agreſtis non per ſe, ſed per accidens, quia uidet ſibi adeſſe eſcam ex qua nutriri poteſt: & ſic patet ſententia Philoſophi.

120 [Circa uoluptates igitur.] Primo probauit Philoſophus quòd temperantia, & intemperantia nõ eſt circa uoluptates animi: deinde quòd uerſatur circa uoluptates corporis: poſtea quòd non circa omnes uoluptates corporis ut nõ circa uoluptates uiſus, auditus, & olfactus: nunc ſucceſſiuè oſtendit circa quas uoluptates corporis ipſa uerſetur, & tria ex ordine affert. Primum quod ipſa uerſatur circa uoluptates corporis, quæ percipiuntur guſtu & tactu. Secundum, quòd magis circa uoluptates tactus quàm guſtus. Tertio infert obortum quoddam, & ſoluit dubitationem quæ fieri poſſet. Probat igitur in primis hoc pacto. Temperantia & intemperantia uerſatur circa uoluptates corporis, at non circa uoluptates quę percipiuntur uiſu, uel auditu, uel olfactu, ut probatum eſt: ergo relinquitur ut uerſetur circa eas quæ percipiuntur guſtu, & tactu. Vel etiam

etiã hoc modo dici poteſt, Tẽperãtia & Intẽperãtia uerſatur circa uoluptates nobis cões cum beluis: at uoluptates ſecundum guſtum & tactum ſunt tales: ergo circa eas uerſatur temperantia. Patet ratio, quia temperantia debet uerſari circa communisſimã uoluptatẽ: ea eſt autem guſtus & tactus. per alios enim ſenſus non uidentur animalia bruta uoluptatem capere niſi per accidens ut antea diximus. Sed per guſtum & tactum, & præcipuè per tactum omnia animalia capiunt uoluptatem: ergo illa eſt communisſima. Notandum quòd inter quinq; ſenſus hominis externos, tactus eſt omniũ communisſimus. Nullũ enim eſt animal quod tactu careat, & guſtu etiam ſeu confuſo ſeu diſtincto. Multa uerò animalia alijs ſenſibus carent: uiſus aũt eſt omniũ ſenſuũ externorũ perfectisſimus, & in quocũq; animali eſt uiſus, in eo ẽt ſunt reliqui ſenſus. Operatur aũt momento tẽporis, & ualde ſpiritualiter, & per eum ſenſum multæ innoteſcunt nobis differentiæ rerum, & nõ eſt cõis cunctis animalibus, ſed tactus eſt communis omnibus: conſtare enim ſine tactu non poteſt ullum animal: at in homine is ſenſus eſt perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiã guſtus ratione tactus. Nã ut inquit Philoſophus, perfectiorem habemus guſtum quàm odoratum, Atque hoc ex eo, quia guſtus, tactus eſt quidam, quem quidem ſenſum homo perſpicacisſimũ habet: in cæteris nanq; ſenſibus uehemẽter ab alijs animalibus ſuperatur, at tactu longè cæteris omnibus excellentius percipit. quapropter & prudentisſimũ eſt omniũ animalium. Indiciũ autem eſt quod in genere hominum penes hoc inſtrumentum ſenſus ingenioſi ſunt hebeteſve, & non penes aliud quicquam. Qui nanq; ſunt duri carne, ij ſunt inepti mente, qui uerò ſunt molles carne, ij ſunt ingenioſi menteq; apti. Et notandum quòd quanuis uiſus ſit longè perfectior ſenſus ſimpliciter quàm tactus: tamen bonitas uiſus in homine nõ arguit bonitatẽ ingenij, cùm ſit unius inſtrumenti ſolum: tactus uerò complexio ſit diffuſa per totum corpus. & quanuis directè in pluriũ cognitionem ducatur intellectus per uiſum & auditum, etiam quàm per tactum: tamẽ non ſequitur ꝙ per bonitatem uiſus debeamus arguere bonitatẽ intellectus. Sed hæc latius in libro de Anima. ſufficiat autem nobis quòd tactus & etiam guſtus ſumendo eum uel diſtinctum uel confuſum ſunt communisſimi ſenſus, & uoluptates horum cõmunisſimæ, & circa quas uerſatur temperantia.

[AT enim & guſtu perparum.] Secundario oſtendit Philoſophus quòd temperantia & intẽperãtia magis uerſatur circa uoluptates tactus, quã guſtus, hoc pacto: Circa illas uoluptates, quibus magis gaudet intẽperatus, tẽperantia & intẽperãtia uerſatur at uoluptatibus tactus magis gaudet intẽperãs quam guſtus: ergo tẽperantia & intẽperãtia magis uerſatur circa uoluptates tactus quàm guſtus. Maior patet. Minor declaratur à Philoſopho, primo ratione, ſecundo exemplo. Nam is qui non multum delectatur iudicio ſaporum, ſed magis commeſtione ciborum, & eorum contactu, gaudet magis uoluptatibus tactus quam guſtus: ſed intemperans eſt huiuſmodi. ergo magis & potius gaudet uoluptatibus tactus quàm guſtus. Idem probat exemplo cuiuſdam guloſi, ut ita loquar, qui appellatus eſt* Philoxenus Euricius, Is autem præcabatur ſibi guttur ciconiæ dari: quo indicatur quòd tales homines intemperantes gaudent uoluptate tactus, & magis quàm iudicio ſaporum: & ideo uolebat ille tactum fieri per longum ſpatium: ſic igitur intemperans gaudet uoluptate tactus, & magis quàm guſtus. Notandum quòd duplex eſt guſtus, ſcilicet perfectus & imperfectus. uerũ imperfectus diſcernit tantum conueniens & inconueniens nutrimentum, ut per ipſum animalia ſumãt cibos qui ſibi cõueniunt: fugiant aũt oppoſitos, & non cõuenietes. & iſte guſtus eſt quidã tactus, & quaſi confuſus cum tactu, ut oſtendit Philoſophus in libro de Anima. Guſtus aũt perfectus eſt ille qui non ſolum conueniens & inconueniens in cibis diſcernit, ſed ẽt differentias ſaporum: & iſte præcipuè eſt in homine. Nullum enim aliud animal magis gaudet differentijs ſaporum quàm homo, qui per talem ſenſum diſtinctum eas diſcernit. Verùm qui utuntur iudicio huius ſenſus non ſtatim

ſunt intemperantes: propterea dicit quòd intemperantes maximè gaudent uoluptatibus tactus, quæ fiunt cibo uel potu uel ipſis uenereis. [SENSVM igitur.] Tertio in
122 ferre uidetur Philoſophus quoddam obortum ex ſupradictis, ſcilicet quòd intemperantia eſt uehementer carpenda: quia per ipſam affectamus, & quærimus ea quæ ſunt affectandę à beluis, & non ab hominibus: fit enim per ſenſum communiſsimũ nobis cum omnibus brutis, & eſt uehementer ſeruilis, & uidetur competere homini ut eſt homo, non per rationem & intellectum, ſed ut eſt animal quoddam.

123 [ET enim liberaliſsimè.] Videtur excipere quaſdam uoluptates quæ fiunt pertactũ ut ſolueret obiectionem quæ fieri potuiſſet. Potuiſſet enim quis dicere, tu aſſeris uituperari homines qui ſunt intemperantes circa uoluptates tactus: at ſunt quædam uoluptates tactus quæ nõ ſunt reprehendendæ, ut ſunt illæ quæ oriuntur per fricacionem corporis ſanitatis, nam tali fricatione fit expulſio ſuperfluitatis, & emiſsio ſudoris à corpore cum uoluptate: & talis tactus, nec uoluptas proueniens ab tali tactu eſt uituperanda. Ideo excipit eas Philoſophus, & remouet ab intemperante. Dubitaret quiſpiam quòd Philoſophus uidetur remouere à uoluptatibus quæ fiunt ſecundum uiſum, auditum & odoratum, ipſam temperantiam: uerum iſtæ ſunt uoluptates, & deberent eſſe materia aliquarum uirtutum, & circa eas deberet uerſari mediocritas, & exceſſus item atque defectus: quæ mediocritas deberet reduci ad aliquã illarum uirtutum quatuor, quæ ſunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellanda prudentia, non iuſtitia neque fortitudo: relinquitur ergo ut ſit tẽperantia, & ad eã reducatur, cuius oppoſitum uidetur ſenſiſſe Philoſophus. Dicendum ad hoc quòd duobus modis accipit temperantia poteſt. Vno modo cõmuniter dicta quæ erit mediocritas circa uoluptates ſenſu percipiẽdas: alio modo proprie dicta, quæ eſt mediocritas circa uoluptates guſtus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac ſtante diuiſione dicere poſſumus quòd temperantia primo modo accepta, id eſt communiter, uerſatur circa uoluptates uiſus, auditus & odoratus: at propriè dicta ſolum circa uoluptates guſtus & tactus. & de hac propriè dicta loquitur Philoſophus. Notandum quod miro ordine Philoſophus inueſtigauit materiam propriam temperantiæ per plures concluſiones, incipiendo à quodã uniuerſali, & deſcendendo in quoddam particulare
1 proprium. Primo enim oſtendit hanc concluſionẽ quòd temperantia & intemperãtia uerſatur circa uoluptates, & quoquo modo circa dolores. Secundo quòd non uerſatur circa uoluptates animi. Tertio quòd uerſatur circa uoluptates corporis. Quarto quòd non circa omnes uoluptates corporis. Quinto quòd circa eas uoluptates corporis quæ ex guſtu uel tactu proueniunt. Sexto quòd magis circa tactum, & nõ proprie circa guſtum ut guſtus eſt, ſed potius ut eſt quidam tactus. Itaque proprie circa tactũ. Septimo quod non circa omnem tactum: ſed circa uoluptates quæ proueniunt ex quodam tactu in partibus corporis determinatis, & non in toto corpore. Iſtæ autem uoluptates circa quas propriæ ſunt quæ fiunt circa potum, & cibum, & res uenereas. Ex quo notandum quod temperentia poteſt diuidi in plures ſpecies tanquam genus, ſed præcipue tres ſpecies ſumantur ſecundum iſta tria propria obiecta, ſcilicet potum, cibum, & uenerem. Temperantia cibi dicitur abſtinentia: potus uerò, ſobrietas: ueneris autem, caſtitas: in oſculis uero nuncupari pudicitia poteſt.

Quòd diuerſæ ſint cupiditatum ſpecies. Cap. II.

124 *CVPIDITATVM autem aliæ communes eſſe uidentur: aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas naturalis eſt. omnes enim cum indigent nutrimento, ſiccum aut humidum alimentum, & nonnunquam utrunque cupiunt. cubile etiam cupit*

(ut

(ut inquit Homerus*) iuuenis atque uigens. Non autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca noſtrum idipſum eſſe uidetur. habet tamen & aliquid naturale. Alios enim alia delectant: & quædam quibuſdam magis (quàm alia quæcunque) ſunt uoluptati. Hæc cum ita ſint, in naturalibus quidem cupidi-* 125
*tatibus pauci peccant, & ad unum, ad ipſum inquam plus. Cum enim quiſpiam quæuis comedit aut bibit, donec impleatur ſuperfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipſa nanque naturalis cupiditas indigentiæ eſt repletio. quapropter hi * furentes circa uentrem dicuntur: quia ultra quàm oportet ipſum implent atque refarciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs ſunt perſimiles. At circa proprias cupiditates, complures hominum, multiſq; modis delinquunt. Nam cum talium amatores ex eo dicantur: quia uel gaudent quibus non oportet, uel magis quàm ut ipſi multi, uel non ut oportet, in uniuerſis intemperantes excedunt. gaudent enim quibuſdam quibus non oportet gaudere: quippe cùm ſint odio digna. & ſi talium quibuſdam oporteat gaudere: magis illis gaudent quàm oportet, & quàm ut ipſa gaudet multitudo. Eam igitur exuperationem quæ eſt circa uoluptates, intemperantiam eſſe, & uituperabilem, conſtat. Circa uerò dolores, non ut in fortitudine, ſic in ipſa temperan* 126
tia fit. ut temperans quidem dicatur quiſpiam ferendo dolores: intemperans autem non ferendo. Sed intemperans quidem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet, cùm uoluptate non potitur. atque ipſum dolorem affert ei ipſa uoluptas. temperans autem ex eo quia abſentia rerum earum quæ efficiunt uoluptatem non dolet, illiſq; abſtinet. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uoluptatem, uel ea quæ maximè, concupiſcit: & à cupiditate adeo ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapropter & non adipiſcens & cupiens dolet. cupiditas enim eſt cum dolore. Abſurdo autem eſt perſimile ob uoluptatem dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gaudentes ho- 127
mines quàm oportet, non nimium fiunt. Non eſt enim inſenſibilitas talis humana. Etenim animalia cætera cibos diſcernunt: & quibuſdam quidem gaudent, à quibuſdam abhorrent. Quòd ſi quis ſit cui nullus prorſus eſt uoluptati, nec ullus ab alio differt: is longe ab homine diſtat. nomen autem non habuit talis: quia non facile fit. Vir autem temperans in his mediocriter ſeſe habet. Nec 128
enim ijs gaudet, quibus intemperans maximè delectatur: ſed potius moleſtè fert, nec ijs omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiuſcemodi delectatur, neque ſi abſint dolet, neque cupit, niſi mediocriter ſemper. Nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipſum delectat. Mediocriter autem & ut oportet, eas res appetit, quæ uoluptate quidem afficiunt: ad ſanitatem autem bonam corporis habitudinem conferunt. & res cæteras uoluptatis effectrices identidem: ſi nec impedimento ſint dictis habitibus corporis nec honeſtatis cancellos, nec facultatum metas egrediantur.

* γαστρίμαργοι.

Nam

Nam qui ita ſeſe habet magis quàm dignum eſt, eiuſmodi uoluptates amare uidetur. at temperans non eſt talis: ita ſeſe habet, ut ipſa ratio recta præſcribit.

COMMENT.

124 CVPIDITATVM autem aliæ communes.] Hoc eſt ſecundum capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ & intemperantiæ: nunc docet actus & operationes eorundem. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima oſtendit quomodo ſe habet intemperans in actibus circa cupiditates & uoluptates. In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia declarat inſenſibilitatem, quæ eſt alterum extremorum temperantiæ. In quarta oſtendit quomodo temperans ſe mediocriter habet in actibus circa uoluptates & dolores. in prima igitur diuidendo cupiditates dicit quod aliæ ſunt naturales & communes, aliæ propriæ: communes dicuntur quæ ſunt eadem apud omnes, ut fames, & ſitis. Fames eſt appetitio ſicci & calidi: ſitis uerò frigidi, & humidi, ut etiam dicit Philoſophus in libro de anima, hæ ſunt naturales cupiditates, & communes, & neceſſariæ ad uitam. De uenereis uerò non uidetur eſſe eadem ratio, nec hoc pacto concedendum, quia non ſunt propter cõſeruationem indiuidui neceſſariæ: ſed uidentur eſſe propter generationem alterius. At cupiditates propriè uidentur eſſe & fieri noſtra ſponte, & eſſe aliæ atque aliæ ſecũdum uarias conditiones hominum, & etiam corporis complexiones.

125 [HAEC cùm ita ſint.] Hac diſtinctione cupiditatum allata oſtendit Philoſophus quomodo in his delinquitur, & quomodo in earum actibus ſe habet intemperans, & in cupiditatibus naturalibus, & communibus: dicit Philoſophus quòd pauci delinquunt, & uno tantùm modo, id eſt in quantitate, uidelicet ſi talis appetens plus ſumat de cibo uel potu, quam decens & opus ſit: ut ijs euenire uidetur, qui & ſerui & ſeruilis animi ſunt, dediti uentri, ac ſupra modum implentes illum. At uerò circa cupiditates proprias multifariam delinquitur: circa etiam qualitatem illarum ſecundum uarias hominum cupiditates, & omnes circunſtantias, ſcilicet cupiendo quæ non oportet, & magis quàm oportet, & non eo modo ut oportet. & ſic de alijs circunſtantijs, quæ cùm ſponte omittuntur, exemplo delinquitur. Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates, ut patet in textu.

126 [CIRCA uerò dolores:] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit quomodo ſe habet temperans & intemperans in actibus circa dolores: & dicit quòd non ſit ſicut in fortitudine, ubi ſit dolor propter præſentiam eorum quæ afferunt dolorẽ, & tamen fortis non dolet in illis pluſquam oportet: intemperans uerò dolet propter abſentiam eorum quæ faciunt uoluptatem: temperans uerò eorum abſentia nõ dolet, nec abſtinendo ab illis. & ſic patet quomodo temperans ſe habet in actibus circa dolores, & quomodo intemperans dolet. Verſatur igitur temperantia in actibus circa dolores, ſed magis circa uoluptates: fortitudo autem, ut dictum eſt, magis circa dolores. Notandum quòd uario modo ſe habent in actibus circa dolores fortitudo & tẽperantia: tum intemperantia & timiditas. Fortis enim aut non dolet aut non pluſquã oportet dolet, cùm adſunt ea quæ dolorem afferunt: temperans uerò non dolet cùm abſunt ea quæ afferunt uoluptatem. Timidus uerò dolet præſentia eorum quæ afferũt dolorem, intemperans econtra dolet abſentia eorũ ex quibus habet uoluptates. Notandum igitur quòd hominibus intemperatis uoluptas eſt cauſa doloris per accidens, id eſt abſẽtia ſua ſicut dicimus quòd abſẽtia nautæ eſt cauſa ſubmerſionis nauis: cuius præſentia eſſet cauſa contrarij effectus, id eſt conſeruationis.

127 [AT qui deficientes.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus declarat uitium oppoſitũ temperãtiæ, id eſt defectum, qui etſi nomine proprio caret, tamẽ ut declaretur quo ad fieri poteſt appellatur a Philoſopho inſenſibilitas, quæ in admodum

modum paucis reperitur, quia non uidetur eſſe humana cùm homo habeat principiũ ſentiendi commune cum alijs animalibus,& cùm alia animalia diſcernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant, & ab illis abhorreant: multo magis homo hoc facere uidetur,qui habet elegantiorem guſtum,& ſtatim gaudet aut dolet: & propterea hoc uitium eſt innominatum, & tales homines non facile reperiuntur: pauci autem hoc pacto inſenſibiles erunt, qui (ut inquit Cicero) aſpernentur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non ſapore capiantur, excludant auribus omnem ſuauitatem, & cætera. Inſenſibilitas tamen capit debet propriè hic apud Philoſophum defectus circa uoluptates guſtus & tactus. Nam medium & extrema uerſantur circa eandem materiam. Notandum quòd homo bifariam conſiderari poteſt: aut ſecundum intellectum ſpeculatiuum.& nobiliſsimas operationes quæ cõpetunt ei penè magis quam humanæ,ut oſtendet in decimo:& talis eſt homo ſpeculatiuus qui in uita contemplatiua uerſatur, & ab omni actione remota uitam degit: aut conſiderari poteſt ut ciuilis qui operatur in communi more uiuendi. De hoc ſecundo loquitur Philoſophus cùm dicit inſenſibilitatem lõge eſſe ab homine,& uix reperiri, & ſi reperitur eſt in uitio tali. Intelligendum uerò quòd, etſi homo ſpeculatiuus qui acquiſitis uirtutibus ſe ad ſpeculandum contulerit ob hoc cõtemnat omnino has corporeas uoluptates,non facere uidetur hoc per inſenſibilitatem,quæ eſt uitium,& defectus temperantiæ: ſed potius quia habet ita appetitum ſopitum, & ſedatas omnes cupiditates,ut non delectari uideatur,niſi intellectiuis & ſpeculatiuis operationibus.

[Vir autem temperans.] Hæc autem eſt quarta pars huius capituli,in qua oſtẽdit 128 Philoſophus quomodo temperãs ſe habet in actibus circa uoluptates & cupiditates, & dolores,& declarat ꝙ mediocritatẽ ſeruat: fugit autem extrema,ut patet in textu.

De temperantiæ extremis. Cap. 12.

NOSTRA *autem ſponte,magis intemperantia quàm timiditas cõ-* 129 *paratur. Hæc enim ob uoluptatem:timiditas fit ob dolorem,quorum alterum expetimus,alterum fugimus. & dolor quidem diſtrahit,atque corrumpit naturam eius qui habet ipſum: uoluptas autem nihil tale facit.* * *magis igitur intemperantia noſtra ſponte, quàm timiditas comparatur. Quapropter & reprehenſione magis eſt digna. Nam ad res* 130 *afficientes uoluptate, facilius eſt aſſueſcere. Sunt enim complures tales in uita. & aſſuefactio fit ſine periculo.in rebus autem formidoloſis, contrà. Vide-* 131 *bitur etiam timiditas non perinde atq; ſingula,ſponte agendi principio ſubijci. Hæc enim non affert dolorem: ſed illa adeò dolore diſtrahunt,ut & arma proijcere,& cætera contra decus agere compellant. quapropter & uiolenta eſſe uidentur. At intemperantia fit contra. Singula nanque ſponte agendi principio magis ſubijciuntur:quippe cùm intemperans ea percupiat atq; affectet. totum* 132 *autem minus:nemo enim cupit intemperans eſſe. Nomen autẽ intemperantiæ,&* 133 *ad puerilia delicta ferre ſolemus.habent enim ſimilitudinem quandam. Vtrũ aũt ab utro dicatur,nihil ad præſentem refert ſermonem. Conſtat tamen à priore poſterius dici, atq; non abſurdè uidetur eſſe translatum. Eſt enim caſtigandum & temperandum id omne,quod turpia concupiſcit,& incrementũ ſuſcipit magnũ: atque*

μᾶλλον δὲ ἑκούσιον.

*atque luxuriat. Talis autem eſt ipſa cupiditas maximè, atque puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hiſipſis maximè uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate afficiunt. Si igitur non obtemperet, neque ſubijci patiatur, nimium efferetur. Eſt enim uoluptatum appetitio inſatiabilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipſi amenti id quod eſt ſibi affine exauget. Quòd ſi magnæ ſint uehementesq; cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres ſint ipſe & perpaucæ, & rationi non aduerſentur oportet. Atque id quod eſt tale: * obediens & temperatum caſtigatumq; uocamus. Vt uiuere autem puerum ſub pædagogi præceptis oportet: ſic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi., concordem eſſe cum ratione oportet. nam utriuſque propoſitum eſt honeſtas. Atque uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipſa dictat. Hæc igitur ſint de temperantia dicta.*

εὐπειθὴς καὶ κεκολασμένον.

COMMENT.

129 NOSTRA autem ſponte.] Hoc eſt tertium capitulum in quo comparat intemperantiam cum timiditate, & ponit differentias inter ipſas. Diuiditur autem in duas partes. In prima comparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In ſecunda oſtendit intemperantiam eſſe ſimilem delictis puerorum: quę tamen non ſunt habitus uel uitioſæ operationes, ut illæ quæ proueniunt ab intemperantia. Dicit autem in primis comparando intemperantiam cum timiditate, quòd intemperantia magis fit ſponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id quod fit per uoluptatem magis fit ſponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per uoluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit ſponte. Maior patet. Nam uoluptatem communiter expetimus, fugimus uero dolorem. Maior eſt clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod diſtrahit & dimouet naturam. ſcilicet per dolorem: intemperantia uerò minimè. ergo magis fit ſponte. Notandum quod omne uitium noſtra ſponte fit. uituperamur enim quia per electionem illa acquirimus & noſtra ſponte. Verum aliud alio magis ſpontaneum eſſe uidetur propter obiecta circa quæ uerſantur talia uitia. Nam obiectorum quædam uidentur eſſe ualde moleſta & aſpera: quædam uerò minime, ut patet in doloribus & uoluptatibus.

130 [QVAPROPTER & reprehenſione.] Ex ſupradictis unum obortum ſiue corolariũ inferre uidetur Philoſophus, ſcilicet quòd intemperantia eſt magis uituperanda quã timiditas, & hoc probari poteſt ex eo quod dictum eſt, ſcilicet quia eſt magis ſpontanea. Id enim uitium quod magis fit ſponte, magis eſt uituperandum: intemperantia eſt huiuſmodi reſpectu timiditatis, ergo magis uituperanda. Item alia ratione probatur. Duobus exiſtentibus uitijs illud magis uituperandũ eſſe uidebitur, quod facilius euitari poteſt: ſed intemperantia facilius euitari poteſt quam timiditas: ergo eſt ma-

131 gis uituperanda. [VIDEBITVR etiam.] Declarat Philoſophus quomodo timiditas. & intemperantia non eodem ordine ſubijciuntur principio ſponte agendi, ſed potius eſt ordo contrarius in ipſis: quod probatur hoc pacto, Illa uitia quæ ita ſe habent ut alterius obiectum magis quàm uitium & habitus: alterius uerò magis uitium & habitus, quam obiectum eſt ſpontaneum, diuerſo ordine ſubijciuntur principio ſponte agendi:

agendi: ſed intemperantia & timiditas ſunt huiuſmodi: ergo diuerſo ordine & contrario ſubijciuntur principio ſponte agendi. Maior patet. Minor probatur à philoſopho. Nam intemperantia eſt uitium circa uoluptates, & nemo expetit habitum ipſum, ſcilicet intemperantiam, & eſſe intemperatum: uoluptates uerò quæ ſunt obiectę magis expetunt homines: quos ſi interrogaremus utrum uellent fieri intemperati reſponderent quòd nullo pacto: ſin uerò ut cupiunt, habere uoluptates ſe uelle afferent. In timiditate uerò econtra fieri uidetur. Expetunt enim homines timiditatem potius, quàm ſubire dolores, & terribilia, quæ uident ſuſtinere. Patet igitur quod diuerſus, & contrarius eſt ordo: cum ibi magis obiectum, id eſt uoluptates, quàm uitiū: hic magis uitia quàm obiectum, id eſt dolores communiter expetunt homines. [To- 132
TVM autem.] Id eſt habitum ipſum.

[NOMEN autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus ne præ 133
termittat aliquid quod ad declarandam intemperantiam pertinet, oſtendit eam eſſe ſimilem uitijs puerorum, quæ tamen in pueris non ſunt uitia, ſed utitur quadam ſimilitudine, dicendo quòd nomen luxuriæ referimus ad delicta puerorum. Vtrum autem ab uno dicatur nihil refert. inquit Philoſophus, ſufficit quòd hoc nomen prædicatur de utriſque, de altero dicitur per ſimilitudinem alterius. Nam cupiditas ita ſe habere uidetur ad rationem, ſicut puer ad pædagogum: quorum ambo ſi non obediant præcepis imperantis, nimirum efferri uidentur, nimiumque labi niſi refrenentur ab ijs quæ ſibi præeſſe debent: ſed hoc totum melius intelligetur in lingua græca, quia intemperantia ἀκολασία, & intēperans ἀκόλαστος quaſi incaſtigatus dicitur. Sicut ergo puer nō caſtigatus a pædagogo ſuo, habet nimis exceſſiuas cupiditates: & fit effrenatus: ſic appetitus intemperantis non refrenatus a ratione exceſſiuè fertur, & ſine habenis procedit in appetendis cupiditatibus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM, LIBER IIII.

De liberalitate,& eius extremis. Cap. I.

1 DEINCEPS *autem de liberalitate dicamus. uidetur autē mediocritas circa pecunias eſſe. Non enim bellicis in rebus ipſe uir liberalis: nec in quibus laudatur uir temperans, nec etiam in iudicijs; ſed in dandis capiendisue, & magis in dandis pecunijs laudatur. Atque pecunias ea dicimus uniuerſa, quorum æſtimatio menſuratur nummo. Eſt autem & circa*
2 *pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. & illiberalitatem quidem ac auaritiam ijs ſemper accommodamus, qui magis quàm oportet pecunijs ſtudent.* * *Prodigalitatem autem nectentes nonnunquam afferimus. Nam eos homines qui ſunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. Quapropter & flagitioſiſſimi tales homines eſſe uidentur. multa nanque uitia ſimul habent. At non propriè tali homine nuncupantur. Eſt enim prodigus qui malum unum aliquot habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim eſt qui ob ſeipſum perditur. uidetur autem & patrimonij diſſipatio, interitus quidem ipſius eſſe: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodigalitatem accipi-*
3 *mus. Rebus autem ijs quarum eſt aliquis uſus, & bene uti & malè etiam poſſu-*
4 *mus. At diuitiæ res ſunt tales. Is autem optimè re quauis utitur, qui eam uirtutem habet, quæ ad rem illam accommodatur. & diuitijs igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet quæ ad pecunias attinet. hic autem eſt ipſe uir li-*
5 *beralis. Atqui ſumptus quidem, datioq́ pecuniarum, uſus earum: acceptio ue-*
6 *rò conſeruatioq́; poſſeſſio potius eſſe uidetur. Quocirca uiri liberalis eſt potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, et nō capere unde nō oportet. Eſt enim ipſius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm ſuſcipere: & honeſta potius agere, quàm non agere turpia. Non eſt autem obſcurum, cum das quidem, ſequi ut beneficia cōferas, honeſtaq́; agas: cùm capis uerò, ut ſuſcipias, aut non turpia agas. Gratia præterea ſequitur eum qui dat, non enim qui capit. Et laus etiam magis. Facilius eſt etiam non accipere, quàm dare. Homines enim multo minus erogant ſua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoque qui*

* τὴν δὲ ἀκολασίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες, *ſcilicet cum alijs uitijs.*

dant,

dant,liberales dicuntur. Sed qui non accipiunt,non ob liberalitatem,ſed ob iu
ſtitiam potius laudantur. qui uerò capiunt, non laudantur ualde. Liberales
inſuper homines,maximè omnium ferè ſtudioſorum amantur, proſunt enim. at
id conſiſtit in dando. Omnes autem actus uirtutum,honeſti ſunt, & honeſtatis
cauſa fiunt. Et liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit. Et rectè: dabit enim 7
quibus oportet, & quot oportet,& cum oportet: cæteraq; omnia obſeruabit,
quæ dandi actum rectum ſequuntur,& etiam cum uoluptate, uel ſine ullo dolo-
re. Id enim quod per uirtutem efficitur,afficit uoluptate, aut fit cum indolen-
tia ſanè, minimè uerò affert dolorem. At is qui dat quibus non oportet, aut 8
non honeſtatis gratia, ſed ob aliquam aliam cauſam: non liberalis, ſed alius
quidam dicetur. Et itidem is qui dando dolet. honeſtis enim actibus talis pe- 9
cunias anteponet. quod quidem non eſt liberalis. At uerò neque capiet unde
non oportet. Talis enim acceptio non eſt eius qui pecunias non magni facit.
Nec etiam ad poſtulandum propenſus erit. facilè nanque ſuſcipere beneficia,
non eſt hominis beneficia conferentis. Verùm unde oportet accipiet: ex pro- 10
prijs inquam rebus. non quia idipſum honeſtum ſit: ſed quòd neceſſarium ut do
nare poſſit. At neque ſuas negliget: quippe cum per illas quibuſdam affectet 11
opem afferre. neque quibuſuis dabit: ut quibus oportet, & quando, & ubi 12
eſt honeſtum largiri poſſit. Attinet etiam nimirum ad hominem liberalem, ut 13
in dando adeò exuperet, ut ſibiipſi pauciora relinquat. Eſt enim liberalis non
ad ſeipſum reſpicere. At enim pro facultatibus ipſa liberalitas dicitur libera- 14
lis enim actio non in multitudine rerum quæ dantur,ſed in habitu dantis conſi-
ſtit. hic autem pro facultatibus erogat. Nihil igitur prohibet eum magis eſſe
liberalem qui pauciora largitur, ſi modo minores ei ſint facultates. Magis 15
autem ij liberales eſſe uidentur,qui non compararunt ſibi facultates,ſed ab alijs
acceperunt. Nec enim experti ſunt indigentiam, & opera omnes ſua amant:
ut parentes,atque poetæ. At uerò facilè non eſt liberalem,diuitem eſſe.Quip- 16
pe cum non ſit ad capiendum & conſeruandum,ſed ad erogandum procliuis:ne-
que magni per ſe faciat ipſas pecunias,ſed cauſa dandi. Quapropter & accuſa-
tur fortuna: quòd homines ij qui maximè ſunt digni, minimè ſunt locupletes.
Accidit autem idipſum non ſine ratione. Fieri enim non poteſt ut is pecunias
habeat,qui non adhibet diligentiam ut habeat ipſas. quemadmodum & cæteris
in rebus fieri ſolet. attamen non dabit quibus non oportet, neque quando non
oportet. & de cæteris talibus ſimili modo. non enim ageret liberalitatis ip-
ſius lege.& conſumptis ad hæc ipſa fortunis: ad ea quæ oportet,& cum opor-
tet ſumptus facere,dareq; non poſſet. Etenim is eſt(ut paulò anteà diximus)li-
beralis,qui pro facultatibus erogat,& in quibus oportet. Qui uerò exuperat:
prodigus eſt.Quo circa tyrannos prodigos non dicimus: non enim facile u de-
tur eſſe,dando ac arrogando tãtam rerum quas habent copiam exuperare.Cum

igitur liberalitas mediocritas ſit circa dandas capiendaſq; pecunias: liberalis
dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis,
atque cum uoluptate: & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cùm uir-
18 tus circa utrunq; ſit mediocritas, utrunq; faciet ut oportet. ſequitur enim da-
tionem bonam, talis acceptio. ea uerò quæ non eſt talis, contraria eſt. Eæ igi-
tur quæ ſequuntur, fiunt in eodem ſimul. contrariæ uerò non fiunt. Quòd ſi præ-
ter id quod oportet & bene ſeſe habet, contigerit ipſum pecunias erogare: dole-
bit ſanè, moderatè tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro qui-
bus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor. Eſt etiam in rebus pecunia-
εὐκοινώνη- rijs* lenis ſocius ipſe uir liberalis. Poteſt enim iniuriam pati: quando quidem
τος. pecunias non multifacit. magiſq; moleſtè fert, ſi quid cùm oporteret non ero-
19 gauerit: quàm dolet ſi quid cū non oporteret, erogauerit. Simonidiſq; ſententiā
20 nō probat. Prodigus aūt et in hiſipſis delinquit. nec enim lætatur nec dolet pro
quibus oportet, et ut oportet. atq; hoc magis patebit per ea quæ deinceps dice-
21 mus. Diximus aūt exuperationem quidem eſſe prodigalitatem: defectum autem
illiberalitatem, & in his duobus: in datione atq; acceptione. & ſumptum.n.in
datione ponimus. Prodigalitas igitur in dando quidem, & non in capiendo exu-
perat: in capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia deficit quidem in
22 dando: exuperat autem in capiendo, in paruis tamen. Prodigalitatis igitur il-
23 la duo non nimium ſimul perſiſtunt. Non eſt enim facile, nulla ex parte capien-
tem, cunctis largiri. cito nanq; deficiunt patrimonia priuatorum hominum ero-
24 gantium, qui quidem & prodigi eſſe uidentur. Atque talis non paulò melior
uidebitur eſſe illiberali. Et ab ætate enim & ab egeſtate facilè curari, & ad me-
diocritatem accedere poteſt. Nam habet ea quæ ſunt hominis liberalis. dat
enim & non accipit: quanquam neutrum facit ut oportet, ac rectè. Quòd ſi ad
25 hoc aſſueſcat, uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Etenim da-
bit quibus oportet, & capiet unde oportet. Quapropter & uidetur non eſſe
26 moribus prauus. Non eſt enim improbi, nec ingeneroſi tam in dādo quàm in nō
capiendo exuperare: ſtolidi tamen. Qui uerò hoc modo eſt prodigus: multò
27 melior uidetur eſſe illiberali atq; auaro. Cum ob ea quæ dicta ſunt: tum etiam
quia prodigus quidem compluribus prodeſt. Illiberalis autem nemini: ne ſibi
quidem ipſi. Sed pleriq; prodigorum (ut dictum eſt) & accipiunt unde non opor-
tet: & ſunt hoc ipſo illiberales, ad capiendum autem proni fiunt, quia cupiunt
quidem erogare. Hoc autem facile nequeunt facere, cùm cito facultates ipſis de-
ficiunt, itaq; ex alienis dare coguntur. Et ſimul quia nulla eſt eis honeſtatis cu-
ra: ſine ullo diſcrimine & undiq; capiunt. dare nanq; percupiunt. quonam autē
28 modo aut unde, nullum eſt apud ipſos diſcrimen. Quapropter nec dationes ipſo-
rum ſunt liberales. Non enim ſunt honeſtæ, nec honeſtatis gratia, nec ut opor-
tet efficiuntur. Sed interdum quos oportet eſſe pauperes, eos diuites faciunt. &

ijs quidem qui moderati ſunt moribus, nihil dant. adulatoribus autem multa, aut quampiam aliam afferentibus uoluptatem. Quamobrem & pleriq; ipſorũ intemperantes ſunt. nam cùm facilè erogent, proni ſunt & ad ſumptus in flagitijs faciendos. atq; quia non ad honeſtatem uiuunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur ſi nullam prorſus habeat emendationem, ad hæc transgreditur. Cura uerò diligentiaq; adhibita, ad medium & id quod oportet tandem deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis eſt. Etenim & ſenectus & imbecillitas omnis, auaros uidetur efficere. Eſtque hominibus inſita magis quàm prodigalitas. plerique nanque cupidi ſunt magis pecuniarum, quàm ad dandum procliues. Extenditur præterea longè, & plures ſpecies ſubit. Complures 29 30
enim eſſe uidentur illiberalitatis ac auaritiæ modi. Nam cùm in duobus 31
hiſce conſiſtat, in defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi: non omnibus ineſt tota, ſed interdum ſeiungitur. & quidam in capiendo exuperant: quidam in dando deficiunt. Qui nanque talibus appellationibus nuncupãtur, parci, tenaces, aridi: omnes in dando deficiunt, aliena uerò non appetunt, neque accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt propter modeſtiam quandam, turpiumq; rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel ſaltem aiunt, ob rem ſuam conſeruare: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his eſt & ipſe cumini ſector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abſtinent alienis. quippe cùm non facile ſit ipſos aliena, & non alios res ipſorum accipere. itaq; nec accipere ipſis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperant: undique, & quiduis capientes. Quales ſunt ij qui operationes illiberales exercent: ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nanq; omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipſis omnibus eſſe uidetur turpis comparatio lucri. uniuerſi nanq; gratia lucri, & huiuſce quidem parui probra ſuſtinent. Eos enim qui grandia unde non* μικρῦς.
oportet. & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes, non illiberales, ſed pernicioſos, ſed impios, ſed iniuſtos potius appellamus. Aleatores tamen, & fures atq; latrones, illiberales ſunt. Turpi enim uerſantur in lucro. Omnia nanq; cauſa quæſtus agunt, & ſuſtinent probra atq; fures quidem capiendi gratia, maxima pericula ſubeunt. Aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utriq; igitur unde non oportet lucrari uolentes, turpi in lucro uerſantur. & omnes tales accipiendi actus illiberales ſunt. Meritò autem illiberalitas liberalitati contraria dicitur. Nam & maius 32
eſt malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipſa peccant, quã ea quàm diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipſi contrarijs, hæc dicta ſufficiant.

COMMENT.

COMMENT.

1 DEinceps autem de liberalitate.] Hic eſt quartus liber Ethicorum: in quo Philoſophus poſt doctrinam fortitudinis & temperantiæ, proſequitur in declarandis reliquis uirtutibus moralibus, excepta iuſtitia: quam differt in v. librum, ut patebit. Docet igitur in iſto de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de uirtute innominata circa honores, de manſuetudine, de amicitia quæ non eſt affectus nec amicitia propriè dicta, de ueritate, de comitate, ultimò de uerecundia, quæ eſt affectus laudabilis, non tamen uirtus. Diuiditur autem hic liber in v. tractatus. In primo tractatu declarat uirtutes circa pecunias, quæ ſunt duæ, ſcilicet liberalitas, & magnificentia. In ſecundo tractatu declarat uirtutes circa honores, quæ etiam ſunt duæ, ſcilicet magnanimitas, & uirtus innominata, & hæc quatuor dicuntur uerſari circa ea quæ exiſtimãtur bona externa. In tertio tractatu declarat uirtutem circa ea quæ exiſtimantur mala externa, quæ eſt manſuetudo. In quarto declarat uirtutes circa cõmunem conuerſationem, & actus humanos, quæ ſunt tres, ſcilicet amicitia, ueritas, comitas. In quinto docet de uerecundia, qui eſt affectus laudabilis, non tamen uirtus. Numerus autem ſufficiens uirtutum ſumitur ex ſuis obiectis diuerſis, & diuerſis modis uerſandi circa talia obiecta, ut etiã antea diximus. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In ſecundo de magnificentia. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte dicit Philoſophus quòd deinceps, ſcilicet poſt fortitudinem & temperantiam, de liberalitate dicamus. Ea enim uidetur ſequi in ordine, quia ſicut illæ moderantur affectus ut iraſcibilem, & concupiſcentiam uoluptatum: ſic iſta affectus internos, id eſt cupiditatem circa pecunias. Meritò igitur poſt illas collocatur. Verum ſeruando ordinem ſuũ Philoſophus incipit afferre materiam circa quam uerſatur liberalitas. & probat hoc pacto. Quælibet uirtus mediocritas eſſe uidetur circa eam materiam & obiecta circa quæ cum bene ſe habet laudatur: at liberalitas laudatur cum bene ſe habet circa pecunias: ergo ipſa eſt mediocritas circa pecunias tanquam circa ſuam materiam, & non circa res bellicas, aut circa ea quæ afferunt uoluptates. Et declarat Philoſophus quid intelligit per pecunias, ſcilicet non ſolum nummos, ſed omnia etiam quæ pretio & nũmis æſtimari & menſurari poſſunt. Notandum quòd obiectum ſiue materia cuiuſlibet uirtutis eſt duplex, propinquum & remotum. Nam fortitudo uerſatur circa timores & fiducias, tanquam circa materiam propinquam, circa pericula bellica & mortem, tanquam circa remotum. Idem eſt de temperantia cuius materia propinqua ſunt uoluptates, cupiditates, & huiuſmodi: remota uerò ſunt illa quæ afferunt cupiditates, & efficiunt uoluptatem, ut cibus potus, & res ueneręę. Liberalitatis eſt etiam duplex materia. propinqua eſt cupiditas pecuniarum: remota uerò ſunt ipſæ pecuniæ: & hoc dicitur, quia uirtutes non ſolum circa actus uerſari uidentur, ſed etiam circa affectus quos moderantur: ut eſt liberalitas quæ moderatur cupiditatem pecuniarum, & uerſatur etiam circa pecunias dandas uel accipiendas, ſed magis circa dandas. Hic autem Philoſophus uidetur loqui de materia remota.

2 [EST autem & circa pecunias.] Declarat Philoſophus eandem etiam materiam eſſe prodigalitatis & auaritiæ. Medium & extrema uerſantur circa eandem materiam: at liberalitas quæ eſt medium uerſatur circa pecunias: ergo prodigalitas & auaritia quæ ſunt eius extrema, & cætera. Poſt hæc Philoſophus tangit in genere auaritiam & prodigalitatem, quia inferius particulariter declarabit: & de prodigalitate dicit quòd interdum homines eam confundunt, & non diſtinctè accipiunt, appellantes aliquando incontinentes prodigos, ut patet in textu.

3 [REBVS autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius primæ in qua Philoſophus dòcet de actibus liberalitatis, & uitiorum oppoſitorum, plures afferendo concluſiones atq; ſententias.

tentias. Dicit igitur in primis, quòd pecunijs poſſumus bene & malè uti, id eſt abuti,
quod probatur hoc pacto. Bonis utilibus bene & malè utimur ad aliquem finem con-
ſequendum: at pecuniæ ſunt ut dicuntur bona utilia: ergo pecunijs bene uel malè uti
poſſumus ad aliquem finem conſequendum. Maior clara. Minor quoque per Philoſo-
phum, qui antea dixit in primo, Vtiles enim ſunt & alterius gratia. 3
[Et diuitijs igitur.] Declarat Philoſophus & probat quod liberalis optimè utitur 4
diuitijs & pecunijs. Qui habet aliquam uirtutem bene utitur illis rebus circa quas uer
ſatur talis uirtus: ſed liberalis habet uirtutem quæ uerſatur circa pecunias: ergo bene
utetur pecunijs.
[At qui ſumptus.] Affert aliam concluſionem Philoſophus, ſcilicet quod uſus pe- 5
cuniarum eſt ipſa erogatio: acquiſitio uero non eſt uſus, ſed poſſeſſio, ut eſt manifeſtũ.
[Quo circa uiri.] Affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd liberalis uiri magis eſt 6
dare ubi oportet, quàm capere unde oportet. & hoc probat pluribus medijs. Et quia
magis pertinet ad uirtutem benefacere quã ſuſcipere, & honeſte agere quàm non age
re turpiter: & item quia operationem dãdi, & gratia ſequitur, & laus, & nõ accipiendi.
Item uirtus uerſatur circa difficilius: at difficilius eſt dare quam accipere: ergo magis
proprium uirtutis eſt liberalitas. Et item hoc percipi poteſt ex communi hominum
more, qui propriè laudant eos de uirtute liberalitatis qui dant, & non eos propriè qui
accipiunt unde oportet, laudant ut liberales: & item hoc idem deprehẽdi poteſt, quia
liberales uehementer amantur, & hoc eſt quia conferunt beneficia, & dant, & erogãt,
& proſunt hominibus, & hoc conſiſtit in dando non autem in accipiendo. Quare libe
ralis magis eſt dare quàm accipere.
[Omnes autem actus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſtea quàm 7
declarauit materiam liberalitatis, & operationes eius, & uitiorum oppoſitorum, quo-
quo modo: nunc affert conditiones quæ requiruntur ad liberalitatem, & proprietates
quaſdam quæ ei competunt, adducendo plures ſententias & concluſiones. Declarat
igitur in primis conditiones quæ requiruntur ad præcipuum actum liberalitatis, hoc
pacto: Omnis operatio ſecundum uirtutem fit ut oportet, & quando oportet, & gratia
honeſtatis, & ut recta ratio dictat: at datio & actus liberalis eſt operatio per uirtutes
& ſtudioſa: ergo fieri debet ut oportet, & quando oportet, & ſeruatis alijs circunſtan-
tijs, quæ actum rectum & ſtudioſum ſequuntur, & etiam dabit. Affert ſecundam conclu
ſionem Philoſophus, Omnis actus ſtudioſus eſt iucundus: ſed actus dandi ſecundũ li-
beralitatem eſt ſtudioſus: ergo & iucundus. addidit Philoſophus, uel ſine dolore, quia
aliquæ ſunt operationes uirtutis quæ non fiunt ſine dolore, ut in fortitudine uidimus,
habent tamen iucunditatem reſpectu finis.
[At is qui dat.] Hac in parte Philoſophus affert nonnullas concluſiones negatiuas 8
quæ oriuntur ex dictis quas adducit ut manifeſtius cognoſcatur liberalis, & eius offi-
cia. Dicit igitur quòd is qui dat quando non oportet, & non honeſtatis gratia, & ſimi-
les omittit circunſtantias quæ neceſſario requiruntur ad perfectum actum uirtutis,
non eſt appellandus liberalis.
[Et itidem is.] Affert aliam concluſionem negatiuam, quòd is qui dando dolet 9
non eſt appellandus liberalis: cùm anteponat pecuniam honeſtis actionibus: nec item
is qui capit unde non oportet, & item liberalis non facilè ſuſcipit beneficia. Notandũ
quòd ſicut fit in naturalibus: ſic etiam fieri uidetur in uirtutibus, quantum ad hoc pro
poſitum: ſed in naturalibus fit ut ea quæ ſunt maximè actiua non ſunt facilia ad ſuſci-
piendum: & econtra, quæ ſunt ualde paſſiua, minime agere poſſunt. Vnde ignis eſt ma
ximè actiuus inter reliqua elementa, & non eſt facilis ad ſuſcipiendum. Idem euenire
uidetur in uirtutibus & operationibus ſecundum illas: ergo qui eſt facilis ad conferen
da beneficia & ad dandum: non eſt facilis ad eadem ſuſcipienda.
[Verum unde oportet.] Affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd liberalis acci- 10
piet

piet unde oportet, nõ quia ſit honeſtum, nec honeſtatis cauſa, ſed ut habeat unde det & eroget. Et dicit quòd accipiet ex ſuis propriis rebus. & hæc eſt concluſio clara. Notandum quòd duplex eſt actus liberalis, unus dandi, alius accipiendi. Primus & magis proprius: ſecundus uero eſt gratia primi.

11 [At neque ſuas.] Affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd liberalis non negligit res ſuas: & hanc afferre uidetur, quia ſupra dixerat quòd liberalis non multi facit pecunias. Probat autem hanc concluſionem hoc pacto, Illa quæ conferunt ad actiones proprias liberalitatis, id eſt ad actum dandi non negligit liberalis: ſed res propriæ ſunt huiuſmodi: ergo non negliget res proprias liberalis.

12 [Neque quibuſuis.] Affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd liberalis non dabit ſine ulla conſideratione, & indifferenter cuique petenti: & hoc neceſſario uidetur afferre, cùm pluribus uerbis declarauerit proprium actum liberalis eſſe in dando. & ut intelligatur quo pacto iſtud fieri debeat: ideo dicit quòd liberalis non dabit cuique indifferenter: & aſſignat rationem, ſcilicet ut habeat unde dare poſſit ijs quibus dare eſt congruum & honeſtum. Quòd ſi largiretur ſine ullo diſcrimine quibuſcunq;, non haberet forſitan poſtea unde daret ijs, in quibus honeſtè beneficium cõllocatur.

13 [Attinet etiam.] Hac in parte Philoſophus affert quaſdam proprietates quę cõpetunt homini liberali: & primo affert talem, quod ad liberalem ſpectat excedere in dando. Nam is qui ipſum non reſpicit in dando, plus dabit quàm detineat, & pauciora ſibi relinquet pro ſeipſo: at liberalis eſt huiuſmodi: ergo &c.

14 [At enim pro facultatibus.] Affert ſecundam proprietatem ne intelligatur quod liberalis ſit ſimpliciter & ſine ulla exceptione talis qui plura dat, & pauciora ſibi relinquit: ita ut qui plura dat ſit magis liberalis. ideo dicit quòd talis liberalitas attendẽda eſt iuxta facultates. Atq; ex eo affert obortum quoddam, ſcilicet quòd nihil prohibet eum qui pauciora dat eſſe magis liberalem, ſi tenuiores ei ſint facultates.

15 [Magis autem.] Affert tertiam proprietatem, ſcilicet quòd ij liberaliores eſſe uidetur, qui dant ex ijs rebus quas ipſi nõ acquiſiuerunt ſuo labore: ſed habuerunt ex patrimonio, & ab alijs huiuſmodi, & probat id etiã ſimilitudine genitorum & poetarũ.

16 [At uerò facile.] Affert quartam proprietatem, ſcilicet quòd non facile ſit ut liberalis ſit diues, cùm ſit facilis ad erogandum, non autem ad capiendum & conſeruandum, ut latè patet in textu.

17 [Cum igitur liberalitas.] Declaratis pluribus conditionibus, ex quibus actus liberalis conſiſtunt boni atque laudabiles, & allatis proprietatibus liberalis: nunc comparat liberalem cum prodigo, reſumendo nonnulla quæ dixerat de liberali ut magis cognoſcatur prodigus. Contraria enim, ut inquit Philoſophus, iuxta ſe poſitã magis eluceſcunt. Dicit igitur, cum liberalitas ſit mediocritas circa dandas accipiendaſq; pecunias, dabit, ubi oportet, & quando oportet, & reliqua, ut latiſſimè patet in textu.

18 [Dationem bonam.] Id eſt congruam, ut ita loquar, dationem & decentem: ſequitur congrua, & decens acceptio. Eſt enim propter illam. & ideo ſi acceptio eſſet unde non oportet, & eſſet turpis, non ſequeretur dationem liberalem & honeſtam: eſſet enim contraria, & non fieret ſimul in eodem ſcilicet liberalis datio, & turpis acceptio: ſed honeſtam dationem ſimilis acceptio conſequetur, ſcilicet honeſta & congrua, & ideo ſe inuicem compatiuntur, & ſequuntur & ſiunt ſimul in eodem, ut dicit Philoſophus: contraria uerò minime. Sanitas enim & infirmitas oculi non poſſunt eſſe ſimul in eodem oculo. Sed ſanitas & optima uiſio quæ ſequitur ex ſanitate oculi fient ſimul in eodem oculo. Quare datio honeſta quæ eſt liberalitatis non ſequetur acceptionem turpem quæ eſt auaritiæ: contraria enim ſimul fierent in eodem, & ſe inuicem conſequerentur, quod eſt abſurdum.

19 [Nec Simonidis ſententiam.] Sententia Simonidis fuit q debemus dolere quando facimus id quod non oportet: non autem debemus dolere ſi non facimus id quod

oportet

oportet: hoc autem non placet liberali. dolet enim ſi non dederit ubi oportet.

[PRODIGVS autem.] Paucis uerbis dicit Philoſophus, quòd prodigus eſt is qui delinquit in iis in quibus liberalis rectè ſe habet: ille autem aberrat excedendo mediocritatem in dando. 20

[DIXIMVS autem.] Hæc eſt tertia pars capituli in qua comparat prodigum cum auaro, declarando primò prodigum ſimpliciter: deinde prodigum habentem alia uitia connexa. Dicit igitur in primis prodigum eſſe eum qui excedit in dando, & non capiendo unde oportet: & ſub nomine dationis comprehenditur etiam ipſe ſumptus qui redigitur ad actum dandi, ut patet. 21

[IN paruis tamen.] Hoc addit ad differentiã tyrannorum, qui licet accipiant unde non oportet, tamen non propriè dicuntur auari, ſed iniuſti potius, & nequã homines. 22

[PRODIGALITATIS igitur.] Affert unam concluſionem de prodigo, ſcilicet quòd iſta duo non uidetur multum perſiſtere ſimul, ſcilicet non capere, & nimium erogare, per hoc quia cito deficit patrimonium & facultates. 23

[ATQVE talis.] Hac in parte affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd prodigus eſt melior quàm auarus, quam probat duabus rationibus. Prima, Is uitioſus qui facile ſanari poteſt eſt melior eo qui cum difficultate ſanatur. at prodigus ẽ huiuſmodi reſpectu auari: ergo eſt melior quam auarus. Probat autem quòd prodigus facilè ſanari poteſt propter ætatem, & indigẽtiam ſuperuenientem. Item duobus exiſtentibus uitioſis, is qui ad medium redigi poteſt facilius, eſt melior eo qui difficilius. Ac prodigus eſt huiuſmodi, ut oſtendit in textu Philoſophus: ergo eſt melior quam auarus, id eſt minus malus cùm uterq; ſit malus. Patet ratio, quia illud quod magis cõformatur cum medio facilius ad illud reduci poteſt, quàm id quod longius diſtat. prodigalitas autem magis conformatur cum medio: dat enim & non accipit. ergo & facilius ad id reduci poteſt. Ignis etiam ut id in naturalibus oſtendatur, facilius ad aerẽ reduci poteſt quàm ad aquam, quia eſt inter ignem & aerẽ ſymbolica diſpoſitio, quæ non eſt inter ignem & aquam. 24

[VEL aliquo alio modo.] Scilicet per ætatem uel doctrinam, & ſimilia. 25

[QVAPROPTER & uidetur.] Infert unum obortum ſiue corolarium ex ſupradictis, ſcilicet quòd prodigus non uidetur moribus prauus, ex eo quod excedere in dando non uidetur ingeneroſi & abiecti, ſed ſolidi potius. Et intelligendum quod Philoſophus uidetur loqui de prodigo ſimpliciter, & non de eo qui habet cum prodigalitate alia annexa uitia, quæ ſolent comitari prodigalitatem in homine prodigo. & ideo tales flagitioſiſsimi exiſtimantur ob plura uitia: ſed prodigus ſimpliciter & propriè dicitur qui uitium unum quod habet, quòd patrimonium conſumat & perdat unde Græcè ἄσωτος appellatur, quaſi ſeipſum perdens, & patrimonium ſuum. 26

[QVI uerò hoc modo.] Aliã rationem affert qua probat quòd prodigus eſt melior quã auarus: & hoc eſt, quia in dando uidetur prodeſſe multis: auarus uerò nemini. 27

[SED plerique.] Hac in parte Philoſophus docet de prodigo qui non eſt ſimpliciter prodigus, ſed mixtus, quia non ſolum in dando excedit: ſed etiam capit unde nõ oportet, & in hoc uidetur eſſe auarus. Itaque partim auarus, partim prodigus erit appellandus: diuerſis tamen reſpectibus. Auarus enim inquantum capit: prodigus inquantum erogat ubi non oportet, & aliis circunſtantiis omiſsis, & plerunq; euenit, ut ſint intẽperãtes, & alia uitia cõnexa habeãt, ut latiſsimè patet ĩ textu Philoſophi. 28

[AT illiberalitas ac auaritia res quædam.] Hæc eſt quarta pars huius capituli in qua Philoſophus declarat auaritiam, afferendo plures concluſiones de ipſa: & prima eſt quòd auaritia uidetur eſſe quædam res inſanabilis, & aſsignat rationes, & quia fit ex ſenectute, & quauis imbecillitate, & item quia uidetur magis inſitæ nobis cùm pluribus inſit auaritia quàm ipſa prodigalitas. Notandum quòd Philoſophus duabus rõnibus oſtendit auaritiam eſſe inſanabilem. ſed inſanabile bifariã conſiderari debet: 29

X quoddam

quoddã ꝙ nullo modo ſanari põt:quoddã cũ difficultate ſanabile. Hoc ſecundo modo intelligit Philoſophus, & rationes ſuæ oſtendunt difficultatem. non autem impoſſibilitatem. Græcè enim dicitur ἀνίατος, & apud eos α, non ſolùm priuationem, ſed interdum etiam difficultatem ſignificat. Notandum etiam quòd illa poſitio uidetur eſſe uera, ut cuius cauſa remoueri non poteſt ſit inſanabile: ſi eſſet cauſa per ſe, nunc autem ſenectus uel imbecillitas non eſt cauſa auaritiæ per ſe nec neceſſario, ſed per accidens. Si enim eſſet cauſa per ſe, tunc neceſſario omnes ſenes & omnes imbecilles eſſent auari, quod eſt falſum: uerum hoc, etſi plerunq; ſit, non tamen ſemper.

30 [Extenditvr præterea longe.] Alia eſt concluſio, ſcilicet quòd auaritia magis extenditur & procedendo accreſcit.

31 [Complvres enim.] Hac in parte oſtendit quòd multæ ſunt ſpecies auaritiæ, & multi modi: deficit enim in dando, & excedit in capiendo multis modis, ut latiſſime patet in textu, illiberales, id eſt ſordidos.

32 [Merito autem.] Concludit Philoſophus comparando extrema cum medio, & oſtendit quòd auaritia magis opponitur liberalitati. Nam illud uitium quod maius eſt malum magis opponitur uirtuti, & item illud in quo homines magis peccant: ſed auaritia eſt huiuſmodi reſpectu prodigalitatis: ergo magis opponitur uirtuti, & medio, id eſt ipſi liberalitati.

De magnificentia, & eius extremis. Cap. 2.

33 *Conseqvens autem eſſe uidetur et de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipſa uirtus quædã circa pecunias eſſe: non tamẽ ſeſe extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, ſed ad ſumptus tantum. Atque in his ipſis liberalitatem exuperat magnitudine. Nam ut ipſum nomen ſignificat, decens ſit per ipſam in magnitudine ſumptus. Magnitudo autem eſt ad aliquid. Non enim idem ſumptus * triremis, & ſpectaculorum præfectum decet. Decens igitur eſt & ad ipſum, & in quo, &*

τριηράρχῳ id eſt præfectũ triremis

34 circa quæ ſit. Qui uerò paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate ſumptus
facit, (qualis eſt ille qui dicit, Atque ego ſæpe dedi peregre uenientibus ultro,
non dicitur magnificus: ſed is qui in magnis. Nam magnificus quidem liberalis
35 eſt: at liberalis non continuo magnificus eſt. Talis autem habitus defectio quidẽ
circa decorum puſillitas nuncupatur. exuperatio uerò ſorditas, & circa decorum
ruditas appellatur: & quot ſunt tales, non circa quæ oportet exuperãtes
magnitudine: ſed in quibus non oportet, & quemadmodum non oportet, quærentes
ſibi ſplendorem: de quibus poſterius dicemus. Magnificus autem ſcienti ſi-
36 milis eſt. nam decorum ipſum contemplari poteſt, & magnos concinnè facere
37 ſumptus. Vt enim in principio diximus: habitus operationibus, & ijs quorum
eſt, definitur. Sumptus igitur magnifici, magni ſunt & decentes: talia autem &
opera ſunt. ſic enim magnus erit ſumptus, & decens ad opus. Vt ſumptu qui-
38 dẽ opus, opere uerò dignus ſit ſumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnificus,
honeſtatis cauſa tales faciet ſumptus. hoc enim omnibus eſt cõmune uirtutibus.
39 Et etiam cum uoluptate, & ſine parſimonia erogando. exacta nanque ratio ad
40 puſillitatem nimirum attinet. Atque potius quonam pacto pulcherrimum, ma-
41 ximeq; decens fuerit ipſum opus conſiderabit, quàm quãti conſtiterit: et quonã
modo

modo confectum, quàm per minimos fuerit ſumptus. Neceſſe eſt igitur ipſum 42
magnificum liberalem etiam eſſe. Etenim liberalis, ſumptus faciet quos opor-tet, & ut oportet. In his autem eſt magnum ipſum magnifici, ut magnitudo cir-ca hæc liberalitatis. Et ab æquali ſumptu magnificentius faciet opus. Non enim 43
eadem eſt uirtus rei quæ poßidetur & operis. Etenim illa quidem eſt ea quæ quã plurimo pretio digna eſt, & pretioſiſſima, ut aurum. opus autem quod magnũ eſt atque pulchrum. talis enim operis aſpectus eſt admirabilis. At quod eſt ma- 44
gnificum, eſt admirabile: atque uirtus operis eſt magnificentia in magnitudine. Sunt autem impenſæ quas diximus ipſa honorabilia, ut ea quæ deorum, he-roumq; cauſa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac ſacrificia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam liberaliter fiunt: ut ſi aliquo in lo-co ludos ſplendidè facere oportere putant, aut præfecturas ſubire nauium, aut etiam epulum publicum exhibere. Atque in uniuerſis (ut diximus) & ad agentẽ habetur reſpectus quiſnam ſit, & quas habeat facultates. Digna enim his eſſe* 45
oportet, & non ſolum opus: uerum & ipſum facientem decere. Quocirca pau-per non erit magnificus: quippe cùm ei nõ ſint ea à quibus multos decorè faciat ſũptus. Qui uerò aggreditur, fatuus eſt. nam præter dignitatem facit & id quod oportet. id uerò quod rectè ſeſe habet, à uirtute emergit. Decent autem & eos quibus talia antecedunt, aut per ſeipſos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipſi ſe referunt, propinquitatis aliqua ratione. Et nobiles etiam, & glorioſos: & quotquot ſunt huiuſcemodi. Hæc enim uniuerſa amplitudinem habent, & dignitatem. Maxime igitur talis eſt ipſe magnificus: & in talibus impenſis uer-ſatur ipſa magnificentia, quemadmodum diximus. Et maximæ enim, & hono- 46
rabiliſſimæ ſunt. Priuatarum autem eæ pertinent ad magnificum quæ ſemel fiunt: ut nuptiæ, & ſi quid aliud tale. Et ſi circa aliquid tota ciuitas, aut qui ſunt in dignitatibus ſtudeant: & circa hoſpitum ſuſceptiones, & mißiones, & munera. non enim ad ſeipſum, ſed ad publica ſumptus facere magnificus ſolet. Ipſa autem munera ſimile quid habent ijs quæ dijs dedicantur. Ad magnificum etiam pertinet & domum à ſe extructam (ut diuitias decenter habere. Eſt enim quoddam & hæc ornamentum. & item in ijs magis operibus ſumptus facere, quæ diuturno tempore perſiſtere poſſunt: hæc enim ſunt maximè pulchra. At-que in ſingulis decorum ipſum ſeruare. Non enim eadem dijs, & hominibus, 47
& ad templum, atque ſepulchrum accommodantur. Eſt autem unuſquiſque 48
ſumptus magnifici ſuo in genere magnus. Et magnificentiſſimus quidem is eſt, qui eſt magnus in magno. hic autem is qui eſt in his magnus. Et differt magnum quod eſt in opere, à magno quod eſt in ſumptu. Pila nanque pulcherrima, aut pulcherrimus urceus, puerilis quidem muneris magnificentiam habet: pretium autem eius puſillum eſt, atque liberale. Quapropter magnifici eſt quocunque in genere faciat, magnificè facere. tale nanque neque facilè ſuperari poteſt: &

* ἢ τριηραρχεῖν.

 ſeſe

49 *ſeſe habet ut ſumptus dignitas poſtulat. talis eſt igitur ipſe magnificus. Is autem qui exuperat atque ſordidus, ſumptus faciendo ultra id quod oportet, exuperat, ut dictum eſt. Nam paruis in rebus multa conſumit, & ſplendorem inconcinnè captat. Nunc ijs qui pecunias conferunt ad conuiuia ſibi paranda nuptiali apparatu epulum præbens, nunc ſubminiſtrans comœdis, exhibens in eorum tranſitu purpuram, ut facere Megarenſes conſueuerunt: & omnia talia non honeſtatis, ſed oſtentationis diuitiarum cauſa facit, & ut admiratione propter hæc (ut putat) afficiatur. Atque ubi quidem multos facere ſumptus oportet, paruos*
50 *facit: ubi uero opus eſt paruis, magnos. Puſillus autem in decoro circa uniuerſa deficit, & maximus factis ſumptibus in paruo perdit decorum. Et quicquid facit, tarde differendoq; facit. Conſideratq; quonam pacto quàm minimos faciat ſumptus. & etiam quæritur: cunctaq; maiora quàm oportet ſe facere putat. Sunt igitur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt probra: propterea*
51 *quòd neque detrimento ſunt alijs, neque nimium ſunt deformes.*

COMMENT.

33 Conſequens autem eſſe uidetur.] Hoc eſt ſecundum capitulum in quo Philoſophus docet de magnificentia. Sequitur enim poſt doctrinam liberalitatis, quia iſtæ uirtutes ſunt affines cum uerſentur circa eandem materiam, ſcilicet circa pecunias. Diuiditur autem hoc capitulum in quinque partes. In prima declarat materiam magnificentiæ, & uitiorum oppoſitorum. In ſecunda quomodo magnificus ſe habeat circa ſuam materiam. In tertia quomodo ſe habeat circa ſumptus qui propriè ad ipſum pertinent. In quarta declarat quo pacto ſe habet magnificus circa ſũptus non principales ſibi. In quinta docet de uitijs oppoſitis magnificentiæ, ſcilicet de ſordido uel experte decori, & de modico. In prima igitur dicit quòd poſt liberalitatem conſequens eſt tractare de magnificentia, quæ habet affinitatem cum: ea cùm utraq; uerſetur circa pecunias: ſed ne uideatur quòd iſtæ uirtutes ſint idem, affert ſtatim differentiã inter eas, dicendo quòd licet iſtæ uirtutes conueniant in materia, differunt tamen īter ſe: quia liberalitas ſe extendit ad omnes actus pecuniarios: magnificentia uerò minimè, ergo magnificentia non eſt liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim uerſatus ſolum circa magnos ſumptus, & magna opera. Quod etiam patet ex ipſo nomine quod à magnitudine ſumitur: & dicit quòd talis magnitudo eſt aliquid, id eſt refertur ad duo ſcilicet ad id quod agitur, & ad perſonam quæ agit. Tunc enim dicitur magnitudo in re, quando eſt opus aliquod in genere ſuo magnum reſpicit etiam magnitudo perſonam agentis, & cuius opera fit, ut ſi ædificatur domus pro principe aliud requiritur quàm ſi extruatur pro priuato: & ſic etiam templa aliud ulterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamenta requirunt publici ludi, & ſpectacula publica, quàm una triremis. Itaque ſecundum rei proportionem. & perſonam agentis, uel cuius gratia agitur, magnificus eſſe debet. Magnitudo igitur reſpectiua eſt, & magnificẽtia ex eo ſeruare decorũ debet, & ꝙ decet res, & perſonas.

34 [Et in quo, & circa quæ.] Pro eodem accipitur, & idem eſt. Notandum quòd materia magnificentiæ interna & externa eſſe uidetur: interna eſt amor & cupiditas pecuniæ, quam moderatur: externa uerò eſt duplex: aut magni ſumptus circa quos uerſatur, & eſt minus remota: aut ipſe diuitiæ, uel pecuniæ multæ, circa quas uerſatur tãquam circa materiam magis remotam.

35 [Talis autem.] Declarat Philoſophus ſecundum ordinem ſuum, quòd uitia oppoſita

poſita magnificentiæ uerſantur circa eandem materiam circa quàm magnificentia me diocritas eſt: extrema uerò aberrant, ſed defectus modicitas appellatur, quæ & ipſa uidetur uelle facere magnos ſumptus:ſed dolet & ulterius non perficit opus,exceſſus uerò dicitur ſordiditas quæ eſt diſpoſitio exuperans magnificentiam, non in ſumptibus,ſed ſumptibus abutitur ob imperitiam & ignorantiam, quandam circa decorum, quia magnos ſumptus facit in rebus paruis,& excedit in ſumptu reſpectu rei quam facit, quæ cum ſit parua non eſt digna tanto ſumptu : modicus uerò econtra aggreditur res magnas,& poſtea deficit in ſumptu non expendendo ſicut magna deceret.

[Magnificvs autem homo.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua oſtendit quomodo magnificus ſe habet circa materiam ſuam,id eſt circa magnos ſumptus: & affert ſeptem conditiones uel proprietates ipſius magnifici. Prima eſt quòd magnificus eſt ſimilis ſcienti : is qui ſpeculatur circa ſuam materiam , & inuenit id quod eſt agendum,& quomodo eſt recte agendum,eſt ſimilis ſcienti.at magnificus eſt huiuſmodi:ergo &c.Nam ſicut ſciens ſcit reſoluere cōcluſiones in principia,& ex principijs illas eaſdem deducere: ſic magnificus ſcit circa materiam ſuam inuenire quid decet,& ſumptus conuenientes rebus accommodare. 36

[Definitvr operationibus.]Quia eſt ob operationes & finem,& ex ipſis percipitur in quibus uerſatur,ſcilicet in eo quod ē ipſius finis,& operis decori atque honeſti, quod agitur:ut enim antea dixit, omnis uirtus & illud ipſum cuius eſt perficit, & opus eius bene reddit:at magnificentia cùm ſit uirtus,& illud ipſum cuius eſt perficit, & opus eius bene reddit. At magnificentia cùm ſit uirtus præclara,tunc præcipuè uidebitur eſſe talis cùm magnos ſumptus rebus magnis accommodabit, & ut opus ſit dignum magnis ſumptibus,& magni ſumptus conueniant operi,uel etiam excedant potius,quàm deficiant : ut ſi quis uellet publicè templum ædificare, & deceat expendere non minus quàm quinquaginta millia nummorum:uir magnificus debet potius declinare ad plus,quàm ad minus. 37

[At qui magnificus.]Secunda conditio uel proprietas magnifici,ſcilicet ut honeſti cauſa faciat magnos ſumptus.Probat,Omnis ſtudioſus agit ob honeſtatem: magnificus eſt ſtudioſus,& magnificentia eſt uirtus:ergo gratia honeſtatis magnificus facit magnos ſumptus atque magnificos. Et dicit quòd hoc eſt etiam commune cum alijs uirtutibus,ſcilicet agere cauſa honeſtatis circa materiam ſuam,quæ honeſtas accommodata eſſe uidetur unicuique uirtuti. 38

[Et etiam cum uoluptate.] Tertia conditio. ſcilicet quòd magnificus faciet magnos ſumptus cum uoluptate. Omni penè uirtuti uidetur eſſe commune ut operetur cum uoluptate,tamen reſpectu modicitatis.Hoc uidetur competere magnificentiæ: modicus enim facit ſumptus cum dolore, magnificus cum uoluptate. 39

[Et erogando.]Quarta conditio, ſcilicet quòd magnificus facit magnos ſumptus ſine parſimonia : Id quod eſt proprium modicitatis non eſt proprium magnificentię: at modicitatis eſt proprium computatio cum parſimonia, & ratiocinatio cum exquiſita quadam cura:ergo id non eſt magnificentiæ,ſed econtra ſine parſimonia erogare, & ſumptus magnos facere cum largitate. 40

[Atqve potius.]Quinta conditio,ſcilicet quòd magnificus conſiderat magis quo pacto fiat opus pulcherrimum & maximè decens quàm quanti conſtet: & hoc probatur eadem ratione qua ſuperior. Nam modicus quonam pacto per quàm paruos ſumptus res aliqua fiat ſemper conſiderat. 41

[Necesse eſt igitur.]Sexta conditio,ſcilicet quòd magnificus eſt liberalis,id eſt liberaliter agit:& iſta proprietas non conuenit modico nec alteri extremo,id eſt ſordido,& inſcio decori quia neuter conſiderat conditiones & circunſtantias, quas ſeruat liberalis,cùm agit:magnificus uerò eas ſeruat, ſcilicet ut agat quando oportet,& ut oportet,& ſic de reliquis.Notandum quòd liberalitas accipi poteſt duobus modis. 42

Vno

Vno modo,ut eſt ueluti quoddam genus,quod diuidatur in duas ſpecies,ſcilicet in magnificentiã & liberalitatem,& competere poteſt utriſq; communi quadam ratione,ut ſit mediocritas quædam circa pecunias ut oportet,& quomodo oportet pro dignitate rei.alio modo eſt liberalitas propriè dicta ſolũ in paruis rebus,& paruis ſumptibus.& hęc collocari poteſt ſub illa ſuperiore tanquã quędam ſpecies,& etiam magnificentia ſub eodẽ genere ut altera ſpecies,ita ut ſint duæ ſpecies diſtinctæ inter ſe ſub eodẽ genere liberalitatis.& ſic magnificentia erit liberalitas,non autem econtra: ueluti omnis habitus eſt diſpoſitio,non autem econtra,ut dicit Philoſophus in prædicamentis: ſic etiam magnificentia eſt liberalitas,non autem econtra. Eaſdem enim conditiones uidetur ſeruare magnificus, quas præſcribit recta ratio, & quas ſeruat liberalis: ſed hoc intereſt,quòd magnificus addit ſuper illas magnitudinem quandam. Dubitatur utrum liberalitas ſit uirtus diſtincta a magnificentia:& uidetur quòd non ſit diſtincta & probatur,Illa uirtus eſt idem cum alia,quæ uerſatur circa eandem materiam, idẽque obiectum:at liberalitas & magnificentia uerſantur circa eandem materiam,id eſt circa pecunias:ergo liberalitas & magnificentia idem eſſe uidentur. At uerò ſi quis dicat eas propterea differre,quia una ſit circa paruos ſumptus,alia circa magnos, reſpõderi poteſt quòd magis & minus non diuerſificant ſpecies:ergo nec iſtos habitus. Dicendum ad hæc quòd tenendo ſentẽtiam Philoſophi,quòd liberalitas illa quæ eſt ſub genere,& propriè dicta liberalitas eſt diſtincta ſpecie ab ipſa magnificentia. Et cum dicitur quòd ſunt eadem,quia uerſantur circa eandem materiam. reſpondetur quòd habitus diſtinguuntur non ſolùm cùm uerſantur circa diuerſa obiecta: ſed etiam cùm circa idem diuerſo modo, & diuerſa ratione. Et uerum eſt quòd magis & minus non faciunt diuerſitatem ſpecificam: ſed dico quòd iſtæ uirtutes non ſolùm differunt per maius & minus: ſed per rationem rectam. Nã alia eſt ratio recta quæ menſurat actus liberalitatis, & alia quæ menſurat actus magnifici. Alius ergo & diuerſus eſt modus utriuſque uirtutis. Nam liberalitas ſeruat modum in paruis rebus: magnificentia uerò ſeruat decorum in magnis,quæ eſt differentia non parua. Differunt etiam quodam fine,quia ex liberalitate ſequitur opus gratũ huic uel illi:ex magnificentia uerò,opus commune & publicum,tum magnum atque decorum. ex quo patet quòd cùm non ſolum per magis & minus: ſed etiã per alias rationes differant, ꝙ liberalitas propria eſt diſtincta ſpecie a magnificentia. Verũ magnificentia eſt quędam liberalitas,nõ ea quę eſt ſpecies & propriè dicta,ſed ea quæ eſt genus:& hoc pacto magnificus eſt quidam liberalis,ut dicit Philoſophus,id eſt habet liberalitatem quæ eſt genus.quia ſeruat mediocritatem circa ſumptus cum decentia debitis circunſtantijs ſeruatis.

43 [CIRCA hæc.] Id eſt circa has conditiones.

44 [ATQVE magnificus.] Hæc eſt ſeptima conditio uel proprietas magnifici,ſcilicet quod pari ſumptu magnificus faciet rem magis præclaram,quam liberalis: quod probatur,quia uir magnificus quocunq; ſumptu opus præclarius faciet: ſed fieri poteſt ut pari ſumptu utatur magnificus & liberalis:ergo pari ſumptu faciet opus præclarius. Et uidetur Philoſophus huius afferre rationem, dicendo quòd intereſt inter rem quæ poſſidetur,& opus aliquod. Res enim quæ poſſidetur habet hanc uirtutem ut ſit magni pretij, & ſit ex materia pretioſa,& uirtus eius uidetur eſſe pretioſitas ex parte materiæ. Operis autem uirtus eſt magnitudo & pulchritudo ſumma. Res igitur quæ poſſidetur,dicitur habere magnitudinem pretij: opus autem pulchritudinem & magnitudinem & admirationem. Magnificus igitur magnis ſumptibus utitur in genere ſuo:liberalis uerò etſi ſumptum faciat in aliqua re uidebitur ea res ſi pari ſumptu fiat,habere æſtimationem pretij: non autem eam magnitudinem quam habet opus magnifici. Veluti ſi liberalis faciat præclaram pateram ex ſolido auro, quam dono dedat eccleſiæ,cuius pretium ſit nummorum auri centum,magnificus pari ſumptu faciet opus excellentius in pulchritudine & magnitudine. Prima res erit utilis quo ad poſſeſſionem

illud

iſtud uerò pulchrius,& ad magnificentiam accommodatius:impenſæ autem eo pertinent.Hæc eſt tertia pars huius ſecundi capituli,in qua Philoſophus poſteaquam declarauit materiam magnificentiæ, & proprietates quaſdã magnifici:nunc affert ſumptus qui ad magnificũ pertinent,& opera eius in quibus tales ſumptus facit:& primo oſtendit hoc quod diximus:deinde declarat ad quem, id eſt ad quam perſonam ſpectat ſumptus huiuſmodi facere. Verum cùm opera magnifici uaria ſint, alia alijs erunt magis principalia,& gradus habebunt.Nam eorum quædam ſpectant ad cultum diuinũ,quædam ad homines:& eorum quæ ad homines pertinent,quędam ſunt publicã,quædam priuata:& prima ſunt magis magnifica,quàm ſecunda:& ſecũda quam tertia. Dicit igitur in primis quòd ij ſumptus,& ea opera præcipuè & propriè pertinent ad magnificũ quæ ſunt maxima & præſtantiſſima omnium : ſed ea quæ ſpectant ad cultum diuinum ſunt huiuſmodi.ergo ea propriè pertinent ad uirum magnificum.Ea uero ſunt ut templa,& ſimilia quæ pertinent ad ſacra,& ad cultum diuinum. & ea quæ circa rempublicam.In ſecundo gradu ſunt opera pertinentia ad homines,& non quæcunque, ſed publica,quod poteſt probari hoc pacto,Opera maxima inter humana pertinent ad magnificum:at publica ſunt huiuſmodi:ergo &c.

[Atqve in uniuerſis.] Hac in parte Philoſophus declarat perſonam ad quam pertinent tales ſumptus magni:& uidetur afferre tres concluſiones ad hoc declarandum. 45
Prima eſt,quod tales ſumptus pertinent ad locupletem,& ad eum qui eſt præditus facultatibus.Nam magnitudo eſt ad aliud,& non dicitur ſimpliciter. reſpicit enim perſonam quæ facit & opus & ſumptus.Nam ad eum pertinent maximis ſumptibus maxima opera facere,qui rectè ea facere poteſt:ſed diues & facultatibus abundans eſt huiuſmodi,ergo ad eum pertinet.Ex quo ſequitur ſecunda concluſio,quòd ad pauperem non pertinet quia non habet facultates,& faceret ea quæ non poſſet,nec eum deceret. Et ex his affert tertiam concluſionem , ſcilicet quòd ad eos pertinent tales ſumptus , qui uel eos antea fecerint ipſi uel ſui maiores, & progenitores.

[Privatorvm autem.]Hæc eſt quarta pars capituli: in qua affert ſumptus pertinentes ad magnificum, non ut principales , ſed ut ſecundarios : & affert etiam eorum quoſdam gradus.Primus eſt ſumptuum eorum qui ſemel in uita fieri ſolẽt, ut nuptię. 46
Secundus eſt circa ea quæ uniuerſa ciuitas ſtudet , ut circa hoſpitalitatem legatorum & eos ſuſcipiendos hoſpitio,& honorandos & ſimilia,ut ſunt munera quæ debent eſſe magnifica atq; ampla,& etiam ædes ut patet in textu. [Et item in iiſce magis. [Affert ſententiam Philoſophus hanc ad declarandum id quod magnifici eſt præter alia ſupradicta,ſcilicet quòd in ijs præcipuè debet magnificus ſuos ſumptus locare quę sũt diuturna & ſtabilia quia etiam pulchriora,& admirabilia eſſe ſolent,& quandam magnitudinem præ ſe ferre. [Atqve in ſingulis.] Hac in parte Philoſophus affert legẽ quandam communem ſeruandam in ſumptibus qui fiunt a magnifico:& dicit ꝙ oportet magnificum ſeruare decorum,quòd fit cùm ſumptus accommodantur operi & perſonæ,& illi pro quo fit talis ſumptus . Itaq; magnificus rationem habebit & operis & perſonæ & ſumptus.nõ enim eadẽ eſt magnitudo templi,& priuatæ domus: nec ſumptus eſſe debent æquales,ſed longe maiores in templis ædificandis . Verùm magnificus in quocunque opere magnus erit,quia magnitudo operis præclarior eſt, & maius quiddam quàm pretium,& ipſi ſumptus. 47 48

[Is autẽ qui exuperat.]Hæc eſt quinta pars capituli : in qua declarat Philoſophus uitia oppoſita magnificentiæ:& primo de eo qui dicitur ſordidus, & rudis ignaruſque eius quod decet: deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur quòd ſordidus eſt is qui excedit in ſumptibus faciendis pluſquam deceat opus quod faciendum ſuſcipit:& uolunt ij uideri magnifici,& neſciunt ſeruare decorum,ut Megarenſes qui in apparatibus comicis cum ſcenæ ſolerent tegi pellibus , cœperunt afferre & apponere purpureas ueſtes contra decorum & conſuetudinem. 49

50 [Pusillus autem.] Affert aliud extremum Philoſophus quod eſt defectus:& ponit quinque conditiones,& proprietates & defectus quæ patent in textu.

51 [Sunt igitur.] Declarat iſta uitia communiter Philoſophus, dicendo quòd ij habitus oppoſiti magnificentiæ uitia quidem ſunt:deinde dicit quòd non afferunt uituperationem.Prima concluſio probari poteſt hoc pacto, Omnis habitus qui opponitur uirtuti eſt uitium: ſed hi duo habitus opponuntur uirtuti magnificentiæ.ergo &c. Secunda concluſio, Hi habitus qui non ſunt detrimento alijs non afferunt nimium uituperationis:iſti duo ſupradicti ſunt huiuſmodi.ergo &c. Et hæc de liberalitate & magnificẽtia. Notandum quod cum ſint quatuor uirtutes quas iſti appellant cardinales, ſcilicet temperantia,fortitudo,prudentia,iuſtitia,ad quas reliquæ morales actiuæque uirtutes reduci uidentur:quæritur ad quam iſtarum reducantur liberalitas & magnificentia.Alij dicunt ad iuſtitiam:& adducunt rationes,quia ſicut iuſtitia eſt circa actus, & extenditur ad exteriores perſonas:eodem modo liberalitas, & magnificentia ad alios extendunt actus ſuos Præterea uidentur conuenire in materia, quia iuſtitia uidetur uerſari circa bona externa, & etiam circa pecunias tribuendo cuique quod ſuum eſt.Alij dicunt has reduci ad temperantiam,quia dicunt liberalitatem uerſari circa affectus ſicut uerſatur etiam temperantia.Nam illa circa cupiditatem pecuniarum:hęc circa cupiditatem uoluptatum corporis. Pecuniæ non ſunt materia remota liberalitatis:propinqua autem eſt cupiditas pecuniarum.Sed dicet aliquis,ꝙ iſta ratio iſto loco non ualet:quia cupiditas circa quàm uerſatur liberalitas non eſt eadem cum cupiditate,circa quã uerſatur tẽperantia,quę quidem cupiditas uidetur eſſe corporeę uoluptatis.Liberalitatis uerò minimè.Ad hoc dicẽdum ꝙ maior eſt propinquitas,& ſimilitudo inter affectum & affectũ,ſi illi duo affectus cõueniant in aliquo cõmuni,quàm inter affectũ & actum:ex quo melius uidentur opinari qui liberalitatẽ & magnificentiã redigunt ad tẽperantiã,quàm qui ad iuſtitiã,eorũ tamen rationes non ſunt cõtemnẽdę.

De magnanimitate, & eius extremis. Cap. 3.

52 *MAgnanimitas autem circa magna quidem,uel ex ipſo nomine uerſari uidetur. circa quæ uerò uerſatur, primum accipiamus oportet. Atq; nihil refert,ſiue habitum ipſum,ſiue eum cõſideremus qui habitum habet.uidetur itaque magnanimus is eſſe,qui magnis eſt dignus,& dignum ſeſe magnis eſſe cenſet. qui namq; non pro dignitate hoc facit: ſtolidus eſt.at eorũ qui præditi ſunt uirtute,nemo demẽs,nemo ſtolidus eſt.is igitur quẽ diximus,magnanimus eſt.Qui nanq; parua meretur, & hiſce dignũ ſeipſum cenſet:modeſtus quidem,at non magnanimus eſt.magnanimitas enim in magnitudine:ſicut & pulchritudo corpore in magno cõſiſtit.parui uerò urbani qui*

53 *dem ſunt,et membris appoſiti,ſed non pulchri.Is autẽ qui eſt indignus,et magnis dignũ ſeipſum cenſet,eſt* lentus.Nõ eſt autem omnis lentus,qui maioribus quàm meretur dignum ſeipſum cenſet. At is qui ſe dignum minoribus quàm dignum ſit, cenſet,puſillanimus eſt.ſiue magna,ſiue mediocria mereatur, ſiue parua quidem minoribus uerò ſeipſum dignum eſſe exiſtimet, at maximè uidebitur is qui magis*

* χαῦνος, oſtẽtator, ineptus.

54 *eſt dignus.quid enim faceret,ſi tantis non eſſet dignus? Eſt igitur ipſe magnanimus,magnitudine quidẽ extremus,ratione autẽ eius quod oportet medius.dignũ*

55 *enim eo ſeipſum cenſet,quod ad dignitatẽ ſuam accõmodatur.Illi uerò exuperãt, et deficiũt.quòd ſi magnis ſe dignũ cenſeat,et ſit dignus,et maximè maximis.Cir*

ca

ca unum maximè uerſabitur ipſe. Dignitas autem ad externa dicitur bona . maximum uerò id aſſeuerant omnes eſſe , quòd dijs ipſis tribuimus , & quod maximè homines qui ſunt in dignitate affectant , quodque dari præmium ob res pulcherrimas ſolet . tale autem eſt ipſe honor : hoc eſt enim bonorum maximum, ſed externorum . circa igitur honores & inhonorationes , magnanimus ut oportet uerſatur . Et ſine etiam ratione: magnanimi circa honores eſſe uiden 56
tur . uiri nanque magni , maximè ſeipſos dignos eſſe honore pro dignitate cenſent . Sed puſillanimus deficit , tam ad ſeipſum, quàm ad ipſius magnanimi dignitatem . Lentus autem reſpectu quidem ſui exuperat : non tamen ipſum magnanimum . Atqui magnanimus ipſe , cùm ſit maximis dignus, fuerit optimus ſanè. 57
Melior enim maiora ſemper meretur : & optimus , maxima . Eum ergo qui ue= 58
rè magni eſt animi,bonum eſſe oportet . Atq; magnanimi uidebitur id eſſe,quod eſt in unaquaque uirtute magnum. nulloque pacto magnanimo competit,aggreſſo pericula fugam ob timorem arripere , aut iniuriam facere.gratia nanque cu= 59
ius is aget turpia , cui nihil eſt magnum ? ſingula uerò conſideranti , magnanimus . ſi non bonus ridiculus omnino uidebitur . nec etiam dignus erit honore, ſi paruus ſit. quippe cum honor præmium ſit uirtutis,ac bonis hominibus tribuatur . Videtur igitur ipſa magnitudo animi tanquam ornamentum quoddam eſſe 60
uirtutum . Nam maiores efficit ipſas , & ſine illa ipſa non fit . quamobrem difficile eſt uerè magnanimum eſſe. non enim eſſe poteſt , ſi non omnis probitas ad= 61
ſit. Magnitudo igitur animi maximè circa honores & inhonorationes uerſatur. Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus,qui & magni ſunt, & à ſtudioſis hominibus offeruntur , moderatè lætabitur, tanquam accommodatos ſibi , uel minores etiam adipiſcens.uirtute enim accumulata nullus dignus honor fieri poteſt, acceptabit tamen,quia maiora nequeunt exhiberi . Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt, paruipendet omnino.nõ eſt enim his dignus. Similiter & id quod eſt honori contrarium . non enim iure fuerit circa ipſum . Vt igitur dictum eſt , uir magnanimus maximè circa honores uerſatur . Et circa tamen diuitias, & poteſtatem, & omnem proſperitatem , aduerſitatemque fortunæ, quocunque euenerit modo , moderatè ſeſe habebit . Et neque uehementer in poſteritate lætabitur,neque nimium in aduerſitate dolebit . neque enim circa honorem ita ſeſe habet,qui quidem maximum bonum eſt. Poteſtas enim diuitiæq; propter honorem expetuntur . itaque qui hæc habent, per ipſa honoribus affici uolunt . cui igitur & honor eſt paruum, huic & cætera parua ſunt.quapropter 62
ipſi magnanimi contemptores eſſe uidentur . Videntur autem & proſperitates fortunæ ad magnanimitatem conducere . Nobiles enim & ij qui ſunt in pote= 63
ſtatibus conſtituti , uel diuites , digni cenſentur honore : in excellentia nanque conſiſtunt . Atque omne bonum quod excellit, dignum eſt magis honore . quapropter & talia magis magnanimos faciunt . A quibuſdam enim honorantur:

re autem uera, ſolus bonus eſt honorabilis. atque ij quidem quibus inſunt ambo, digni magis honore cenſentur. Qui uerò ſine uirtute talia bona habent, ij non iure ſeipſos dignos magnis honoribus cenſent, neque magnanimi rectè dicuntur. non enim ſunt hæc ſine accumulata uirtute. contemptores autem, petulantesq́; fiunt. non eſt enim facile ſine uirtute moderatè res ferre ſecundas. Atq; cùm æquabiliter ferre non poßint, putentq́; ſe cæteris antecellere, illos quidem deſpiciunt. ipſi uerò quicquid contigerit, agunt. imitantur enim magnanimum: etſi ſimiles ei non ſunt. idq́; faciunt in quibus poſſunt. Ea igitur
64 *quæ à uirtute proficiſcuntur, non agunt. Deſpiciunt autem cæteros. Sed magnanimus iure deſpicit. opinatur enim uerè: uulgus autem ut contingit.* * *Non autem parua pericula ſubit, nec periculorum eſt cupidus: propterea quòd res paucas multi facit: ſed ſubit magna. Atque cùm in periculo uerſatur: uitæ ſuæ non parcit, quaſi non ſit dignum omnino uiuere. Eſt etiam talis, ut beneficia conferat: & pudeat ipſum, ſi ſuſcipiat beneficia. Illud enim ſuperioris eſt: hoc inferioris. & in retribuendo maiora beneficia conferat. Hoc enim pacto debitor inſuper fiet is, qui primus contulit, atque ſuſcipiat beneficium. Videtur etiam & eorum quidem meminiſſe, in quos beneficia contulit: eorum autē non meminiſſe à quibus ipſe ſuſcepit. Eſt enim is qui ſuſcepit, inferior eo qui con-*
65 *tulit beneficium: ipſe uerò uult ſuperior eſſe, & cum uoluptate quidem audit*
66 *ea quæ contulit, ſine autem uoluptate ea quæ ipſe accepit. Quapropter &*
67 *Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Athenienſibus Lacedæmonij quæ con-*
68 *tulerunt in illos: ſed quæ ſuſceperunt ab illis. Eſt etiam magnanimi, neminis aut uix indigere. ſubminiſtrare autem, promptè. Et ad eos quidē homines qui in dignitate ſunt conſtituti, proſperitatibusq́; utuntur fortunæ, magnum eſſe: ad medios autem mediocrem, illos enim ſuperare difficile eſt & glorioſum, hos autem facile: & inter illos quidem gloriari. non eſt ingeneroſum. inter humiles autem eſt importunum: quemadmodum uiribus contra imbecillos contendere.*
69 *Eſt etiam magnanimi, non adire ea quæ afficiuntur honore, & ubi alij primas oc-*
70 *cupant partes. & otioſum eſſe ac tardum: niſi ubi magnus eſt honos, uel opus,*
71 *& paucas quidem agendas res aggredi, magnas autem & præclaras. Neceſſe eſt etiam palam ipſum, tam odiſſe, quàm etiam amare. quippe cùm metuentis ſit*
72 *occultare. Et magis ipſi curæ ueritatem quàm opinionem eſſe, & aperta loqui ac agere: eſt enim hoc contemptoris. quapropter utitur libertate. eſt enim & libertate utentis. Quapropter contemptor eſt, & etiam uerax: niſi diſsimulatione utatur, qua quidem ad multitudinem utitur. & non poſſe ad alium uiuere, niſi ad ſolum amicum: eſt enim ſeruile. Quapropter & omnes adula-*
73 *tores ſeruiles ſunt. & omnes humiles adulatores. Nec eſt procliuis ad admirandum. Nihil enim apud ipſum eſt magnum, nec eſt* * *ſibi mali memor illati. non eſt enim magnanimi meminiſſe præſertim mala: ſed potius deſpicere. Nec*

** Græcus codex ſic habet, οὐκ ἔστι δὲ μικροκίνδυνος, οὐδὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ ὀλίγα τιμᾶν, μεγαλοκίνδυνος δέ, &c.*

Iliad. α.

* μνησίκακος.

** de*

**de hominibus loquitur : Etenim neque de ſeipſo , neque de alio dicet . nec enim* οὐδὲ ἀνθρω-
ut laudetur ipſe , nec ut alij reprehendantur , eſt ipſi curæ . Nec rurſus eſt lau= πόλογος.
dator . idcirco nec maledicus , nec in inimicos quidem , niſi ob contumeliam . 74 75
*De neceſſarijs præterea rebus uel paruis , minimè eſt * querulus, & ad precan=* ἀλιφυρτι-
dum procliuis . eſt enim ſtudentis , circa hæc ita ſeſe habere . Eſt etiam talis ut κός.
res magis pulchras, ſineq; fructu, quàm fructuoſas , utileſq; poßideat . eſt enim 76
*magis * ſufficientis . Inſuper ipſius magnanimi , motus tardus eſſe uidetur , &* 77 αὐτάρκους.
uox grauis, & locutio tarda . Non enim properat is , qui circa pauca ſtudet : 78
nec eſt uehemens . qui nihil exiſtimat magnum. Acumen autem uocis & cele=
ritas , propter hæc ipſa fieri ſolent . talis eſt igitur ipſe magnanimus . Is autem 79
qui deficit , puſillanimus eſt : qui uerò exuperat , lentus . Nec igitur hi mali
eſſe uidentur:quippe cum mala non faciant,ſed aberrare. Puſillanimus enim me= 80
retur quidem bona : ijs tamen ſeipſum priuat quibus eſt dignus . atque malum
quoddam habere uidetur : quia bonis ſeipſum dignum non cenſent , & ſeipſum
ignorare . Appeteret enim ea quibus eſt dignus , cum ſint bona . non tamen ſto=
lidi tales homines , ſed pigri potius eſſe uidentur . Talis autem opinatio uidetur
& deteriores ipſos efficere. ſinguli nanque appetunt ea,quibus ſunt digni. De=
mouent ſeſe & à præclaris actibus & officijs quaſi ſint indigni , & à bonis ex=
ternis ſimili modo . At lenti ſtolidi ſunt , & ſeipſos ignorant , & etiam clarè . 81
Nam quaſi ſint digni,res eas aggrediuntur quæ honorantur,deinde redarguun=
tur ueſtituq; ſe & geſtu , & ſimilibus ornant , & proſperitates ſuas manifeſtas
eſſe uolunt . de ipſiſq; etiam dicunt : ut ob ipſa afficiantur honore. Magnitudini 82
autem animi , puſillanimitas opponitur magis quàm lentitudo . Fit enim ma=
gis : & prior eſt . Magnitudo igitur animi , circa honorem (ut diximus) ma=
gnum uerſatur .

Comment.

Magnanimitas autem circa magna .] Hic eſt ſecundus tractatus huius quarti 52
libri:in quo Philoſophus poſtea quam declarauit quaſdam uirtutes,quæ uer
ſantur circa bona externa,id eſt circa pecunias:nunc conſequenter oſtendit
quaſdam alia quæ uerſatur circa alia bona externa ut dicuntur , id eſt circa honores ,
& quia ſunt duæ,ideo hic tractatus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de ma-
gnanimitate . In ſecundo de uirtute innominata circa mediocres honores . Primum
capitulum diuiditur in quatuor partes in quibus ſeruat ordinem ſolitum. Partes autē
patebunt . In prima itaque oſtendit materiam magnanimitatis in genere : deinde in
ſpecie, & etiam declarat quomodo uitia oppoſita ſe habent circa eandem materiam.
Ponit autem in primis hanc ſententiam, quòd magnanimus uerſatur circa magna, &
hæc eſt materia in genere circa quā uerſatur magnanimus. Nam is,qui cùm ſit dignus
magnis cenſet ſe dignum illis,uerſatur circa magna: ſed magnanimus eſt huiuſmodi:
ergo & c. Quod autem magnanimus ſit talis uidetur probare à contrario,nam capia-
tur huius oppoſitū.ſ.quòd magnanimus eſt,qui ſe magnis dignū putat cū non ſit,talis
uerò eſſet ſtolidus & fatuus:ponere magnanimū fatuū abſurdum eſſe uidetur. Nullus
enim ſtudioſus eſt fatuus:magnanimus eſt ſtudioſus:ergo &c. Quare relinquitur ut ma

gnanimus ſit qui ſe magnis dignũ cenſet, cum uerſetur circa magna. Oſtendit id etiã Philoſophus exemplo aliorum, qui magnis digni non ſunt: & ipſi etiam non ſe magnis dignos cenſent, quia merentur parua: tales non ſunt magnanimi, ſed modeſti
53 potius appellandi.

[Is autem qui eſt.] Nunc autẽ Philoſophus oſtendit quomodo extrema oppoſita ſe habeant circa eandem materiam aſsignatam in genere: & dicit quod is qui eſt lentus, ut ita loquar, & mollis animi ad hoc ut trahatur & facile flectat ab ſermone aliorum uel opinione ſua: talis inquam exiſtimat ſe dignum magnis honoribus, cum non ſit: puſillanimus uerò minoribus ſe dignum cenſet, quàm ſit. Notandum quod lentus apud Græcos dicitur χαυνὸς quaſi mollis ἀπὸ τῦ χαυνόω mollio, quaſi ille qui ex ſermonibus hominum ſibi adulantium uel opinione facile flectitur & labitur ad exiſtimandum ſe magnis dignum, cum non ſit: talis nullas uidetur habere uirtutes, ſed eſſe quaſi ſtolidus quidam nullo pacto ſe ad ſeipsũ uertens. Ille uerò qui eſt puſillanimus uidetur habere aliquam perfectionem & eſt dignus aliquo honore: & is habet gradus, quia aut habet magnas, aut mediocres, aut paruas uirtutes, & ſecundum iſta uarios meretur honores, ſed ſemper minoribus ſe dignum cenſet quàm mereatur. uerũ quãto maiores meretur, & minoribus ſe dignum cenſet: tanto eſt magis puſillanimus. Quid
54 enim faceret ſi tantis non eſſet dignus, ut inquit Philoſophus?

[Est igitur ipſe magnanimus.] Remouet dubium Philoſophus quod oriri poſſet. Nam cum dicat magnanimitatem conſiſtere in magnitudine, & ob hoc uidetur quod occupet extremum: ergo non erit mediocritas, nec ex conſequenti uirtus. Tollit hanc dubitationem, oſtẽdendo quod diuerſis rationibus & reſpectibus poteſt magnanimus appellari extremus & medius. Nam inquantum eſt in ſummo gradu perfectionis, & habet magnitudinem quandam perfectionis, dicitur extremus. Si uero conſideratur ut agit ſecundum rectam rationem, tũc erit mediocritas ipſa magnanimitas,
55 & collocatur inter exceſſum & defectum, quæ erunt extrema.

[Qvod ſi magis.] Poſteaquàm oſtendit materiam circa quam uerſatur magnanimus in generẽ more ſuo: nunc in ſpecie, & magis particulariter oſtẽdit materiam eiuſdem, & extremorum oppoſitorum. & primo declarat eam ut diximus: deinde oſtendit quomodo magnanimitas ſe habet ad alias uirtutes. Dicit igitur in primis quòd magnanimus uerſatur circa magnos honores, qui bonorum externorum maxima eſſe putantur. Verſatur autem circa unum, quia ea quæ ſuperlatiue ſumuntur uidẽtur eſſe unica, & non competere niſi uni. Maximè nanque ad magnanimum pertinent, ſed maximum in rebus humanis uidetur eſſe unum: hoc autem maximum cuius eſt dignus magnanimus, intelligitur in bonis externis: nam dignitas refertur ad externa bona. Quando enim dicimus, hic dignus, nõ intelligimus dignum uirtute, quæ eſt internum bonum: ſed dignum pecunia, amicitia, honore, & ſimilibus bonis externis. Cum ergo magnanimus dignus ſit maximo bono externo, ut dictum eſt, declarat quid ſit illud, ſcilicet quòd eſt honor: circa honores igitur uerſatur magnanimus. Probatur, Magnanimus uerſatur circa maxima externorum bonorum: at honores ſunt huiuſmodi: ergo &c. Maior clara. Minor probatur à Philoſopho, ſcilicet quòd honores ſunt maxima inter externa bona. Illud quod deo tribuimus quaſi non habeamus aliquid maius inter externa, eſt maximum externorum bonorum: at honor eſt huiuſmodi: ergo &c. Item illud uidetur eſſe maximum, quod affectant ij qui ſunt in dignitatibus conſtituti: at honos eſt huiuſmodi &c. Item illud uidetur eſſe maximum inter externa, quod attribui ſolet pro præmio ob res præclaras: & honos eſt talis. Concludit igitur quod circa honores uerſabitur magnanimus, & cùm eiuſdem potentia ſit uerſari circa contraria: ſi ergo circa honores, & etiam circa contraria, id eſt circa inhonorationes, ut ita loquar. Nam & fortitudo circa timores, & audacias: & temperatus circa uoluptates, & dolores, licet circa dolores per accidens, & aliæ nonnullæ ſimili modo. Notandum

tandum quòd Philoſophus oſtendit magnanimum uerſari circa magnum, tanquam
circa materiam, & hoc habuit primum ex nomine tanquam per ſe notum.
Verùm hoc erat nimium generale: ideo oſtēdit quale eſt iſtud magnum uel maximū.
Et addit, externorum bonorum, quia bona animi longè maiora ſunt bona & infinita
quadam laude externis anteponenda.
[Et fine etiam ratione.] Probauit ſuperius Philoſophus rationibus quòd magna 56
nimus uerſatur circa honores: nunc autem probat etiam experientia, quia magni &
præclari uiri, & ſummis uirtutibus prædití dicunt & cenſent ſe eſſe dignos honore ſe-
cundum ſuam dignitatem. Et addit poſtea quòd puſillanimus deficit, & reſpectu ſui,
& reſpectu magnanimi. Primo reſpectu ſui, quia eſt dignus honore, quo ſe dignum
non cenſet: deficit etiam reſpectu magnanimi, quia putat ſe dignum minore honore,
quàm magnanimus, ex quo deficit ab illa mediocritate uiri magnanimi. Lentus uerò
uel mollis putat ſe dignum magnis honoribus: & excedit quidem reſpectu ſui: non
autem reſpectu magnanimi, quia non putat ſe dignum maioribus, quam magnanimus
qui ſe dignum cenſet magnis honoribus, cùm re uera ſit dignus eiſdem. Patet igitur
quòd magnanimitas, & eius extrema circa honores uerſantur.
[Atqui magnanimus ipſe.] Declarata materia magnanimitatis, & uitiorum op 57
poſitorum: nunc comparat magnanimum & oſtendit quomodo ſe habet ad alias uir
tutes morum. & primo affert nonnullas concluſiones, & probat: deinde affert alias
obortas ex primis. Probat igitur primùm nónullis rationibus quòd magnanimus eſt
homo, qui habet omnes uirtutes. Prima ratio, Qui eſt dignus maximis honoribus eſt
uir optimus: ſed magnanimus eſt dignus maximis honoribus: ergo eſt optimus. at uir
optimus habet omnes uirtutes: ergo &c.
[Atque magnanimi.] Secunda ratio, Is qui operatur id qđ eſt in unaquaq; uirtu 58
te maximum, habet omnes uirtutes: ſed magnanimus eſt huiuſmodi: ergo habet om
nes uirtutes. Patet minor, quod magnanimus cùm producet operationes alicuius uir
tutis, eas producet in maximo, & perfectiſſimo gradu ſecundum eam uirtutem, ut exē
plo oſtendit Philoſophus duarum operationum: quarum alia eſt fortitudinis, alia iu
ſtitiæ. Non enim fugiet in prælio hoſtem cùm pugnam aggreditur: nec pericula ter
ribilia, ſed magno animo & fortiſſimo ſuſtinebit, quod eſt maxima operatio fortitudi
nis: nec etiam inferet iniuriam alteri, quod eſt iuſtitiæ, cum nihil exiſtimet magnum
quo inducatur ad inferendam iniuriam.
[Singula uerò.] Tertia ratio, quia idem probat per deductionem ad inconue- 59
niens. Dico magnanimū eſſe optimum: ſi conceditis, habeo propoſitum: ſin minus,
ſequitur hoc abſurdum, quòd magnanimus ſit homo ridiculus cùm ſe dignum cenſeat
magnis honoribus, & ſummis: & non ſit dignus, ſi non eſt optimus. At cùm magna
nimus habeat prudentiam, omnis enim ſtudioſus habet prudentiam, inconueniens eſ
ſe uidetur arbitrari eum eſſe ridiculum quendam.
[Videtur igitur ipſa.] Ex ſupradictis infert duo oborta. Primum eſt quòd ma 60
gnitudo animi eſt decus & ornamentum reliquarum uirtutum, & hoc probat ex eo
quod addit incrementum reliquis uirtutibus extollendo eas, & exercendo in ſummo
gradu. Secundum eſt quod euadere magnanimum eſt ualde difficile, & aſſignat ratio
nem, quia in magnanimo oportet ut ſit omnis probitas, & omnis uirtus cumulata.
[Magnitudo igitur animi.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philo- 61
ſophus more, & ordine ſuo oſtendit de actibus magnanimi, & primò circa propriam
materiam ſuam, id eſt circa honores, deinde circa quaſdam materias ſecundas, id eſt
circa proſperitatem quandam, ut circa diuitias, & huiuſmodi. Dicit ergo quod cùm
magnanimus afficitur honoribus magnis & à uiris ſtudioſis, lætabitur, tamen mode-
ratè: paruos uerò non multi faciet, ut latè patet in textu Philoſophi.
[Et circa diuitias.] Oſtendit quòd magnanimus moderatè ſe habet circa diui- 62
tias

tias,& omnem proſperitatem aduerſitatemq; quomodocunque eueniat,& circa potẽtiam,& alia bona externa. Probatur, Is qui moderatè ſe habet circa ſummum externorum bonorum,etiam bene & moderatè ſe habebit circa minora: ſed magnanimus moderatè ſe habet circa honores, qui ſunt maxima externorum: ergo bene & moderatè ſe habebit circa diuitias. potentiam, & ſimilia quæ ſunt minora. Sunt autem minora, quia & illa propter honorem expetuntur. ſic ergo moderatè ſe habebit circa proſperitatem,& eadem ratio erit de contrarijs.

62 [QVAPROPTER ipſi.] Notandum quòd magnanimi uidentur eſſe ſuperbi, tamẽ non ſunt. Eos enim ſuperbos dicimus qui mediocritatem excedunt, & per fas & nefas antecellere alijs uolunt immoderata quadam cupiditate. Magnanimi uerò propter maximas perfectiones ſuas in ſeipſos conuertunt, & honores ſibi à ſtudioſis delatos moderatè accipiunt: ſi non deferantur,æquo animo ferunt: uidentur enim deſpicere humana, & ea ſe inferiora ducere,& iucunditatem habere maximam,cùm ſeipſos ad ſe uertunt,& ſuam perfectionem cognoſcunt. Cicero, Cõtemnamus igitur omnes ineptias: quid enim leuius huic leuitati nomen imponam? totamq; uitam bene uiuendi in animi robore ac magnitudine, & in omni rerum humanarum contemptione ac deſpicientia, & in omni uirtute ponamus.

63 [VIDENTVR proſperitates.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quòd bona quæ dicuntur fortunæ,ut potentia, diuitiæ, & huiuſmodi,uidentur conferre ad magnanimitatem, hoc pacto ut magis honore digna putetur,qui illa bona conſiſtunt in genere ſuo in quadam excellentia. Verùm hoc dicit Philoſophus, non quia magnanimus efficiatur magis magnanimus,aut magis dignus honoribus ob affluentiam & proſperitatem: ſed quia ita uidetur & exiſtimatur opinione uulgi, non quòd re uera ita ſit, quia probitas & uirtus ut ipſe addit,re uera digna eſt honore: unde qui illa habent ſine uirtutibus,& ſe dignos honoribus cenſent,non ſunt magnanimi licet uideri uelint: ſed potius inſolentes & arrogantes. ex quo apparet quòd magnanimi ſunt ex ipſis uirtutibus,& ob uirtutes digni honoribus,non autem propriè ob externa bona, ut patet in textu.

64 [NON autem parua.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus more ſuo affert multas proprietates magnanimi. Verum cùm dictum ſit magnanimum operari ſummum in unaquaq; uirtute, primò affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum uirtutum,& præſertim fortitudinis & liberalitatis,quæ ſibi magis accommodatur deinde affert proprietates quæ ſumuntur ex materia propria ipſius magnanimi: demum affert eas ulterius proprietates quæ ſumuntur ex alijs puta ex mediocritatibus illis quæ uerſantur circa communem conuerſationem hominũ. Hæ autem omnes proprietates quæ multæ ſunt ſucceſſiuè patebunt. Prima ſumitur ex parte fortitudinis,ſcilicet ꝙ magnanimus,nec pro paruis rebus,nec frequenter adit pericula.& hoc probat quia pauca ſunt quæ magnanimus multifaciat:& addit aliam proprietatẽ ẽt ex parte fortitudinis,ſcilicet ꝙ magnanimus cùm in periculis uerſatur nõ parcit uitæ ſuæ: quaſi non ſit dignum uiuere & parcere uitæ ſuæ, & non anteferre ea pro quibus uitã periculis maximis obiecit, ueluti ſalutem patriæ & religionis & ſimilium.Itaq; non putaret dignum uiuere omiſſis ijs & poſthabitis, quorum cauſa maxima illa pericula ſubit.

65 [EST etiam talis.] Hæc eſt alia proprietas ex parte liberalitatis, ſcilicet ꝙ magnanimus libẽter cõfert beneficia:pudet aũt ſuſcipere, quia illud ſuperioris & perfectioris,hoc aũt inferioris,& minus perfecti. Agẽs enim ea ratione qua agit uidetur eſſe perfectius,quam patiẽs & ſuſcipiens. Vnde materia prima imperfectiſſima dicitur. Eſt & alia proprietas magnanimi,ꝙ in retribuendo eſt largus,& excedit ne beneficijs ſuperetur.Itaq; & largiſſimus eſt & grauiſſimus in remunerando iuxta ſententiam Heſiodi, qui eadem menſura reddere iubet qua acceperit,aut cumulatiora ſi poſſit.

[VIDEATVR

[Videatur etiã.] Eſt & alia proprietas ex parte liberalitatis, ſcilicet ꝙ magnanimus libenter audit beneficia quæ contulit.& non libenter ea quæ ſuſcepit. & affert ad hoc duo exempla,unũ ex fabula apud Homerum:aliud ex hiſtoria. Nam cùm Thetis inducatur ab Homero ꝙ accedit ad Iouem pro impetrando beneficio ab eo pro Achille filio ſuo,quem deſpexerat Agamemnon:nec commemorat Ioui beneficium: quod in ipſum contuliſſe eam dicit Homerus , ſcilicet cum Mars & Neptunus & alij uellent eum capere,& ſibi regnum auferre:Thetis commouit Briareum gigantem,ut ferret auxilium Ioui,cuius præſentia territi illi deſtiterunt ab incœpto . Hoc illa beneficium non retulit Ioui,ut Achilles uolebat . ſed dixit,Si gratum tibi unquam, &c. Suſcipe patrocinium filij mei . Eodem pacto Lacedæmonij cùm iam ſuperarentur in bello à Thebanis,opem ab Athenienſibus petiere : & cùm antea ab utriſq; eſſent inuicem plura accepta collataq; beneficia,Lacedæmonij quæ cõtulerãt tacuere,quæ acceperunt cõmemorarunt , ut facilius auxiliũ impetrarent & libentius audirentur: ex quibus colligitur ad propoſitum Philoſophi,ꝙ magnanimi libẽter audiunt cõmemorantes beneficia quæ ipſi magnanimi contulerunt,non autem ea quæ acceperunt. 66

[Est etiam magnanimi .] Alia proprietas & conditio magnanimi,nullius aut uix indigere : alijs autem prodeſſe . 67

[Et ad eos .] Affert nunc Philoſophus nonnullas proprietates quæ ſumuntur ex materia propria magnanimitatis,ſcilicet ex parte honorũ . Prima eſt,quòd ad magnanimum pertinet magnum inter præclaros uiros ſe præbere,& inter mediocres mediocrem : quia ineptum uidetur,& a magnanimo alienum,magnum ſe præbere inter eos qui longè inferiores eſſe uidentur . 68

[Est etiam magnanimi .] Secunda proprietas ex parte honorum ſcilicet quòd magnanimi eſt nõ adire ea loca ubi tribuũtur honores uel cæteri antecellũt . Quod dupliciter intelligi poteſt: uel quòd magnanimus nõ adit celebritates ubi fiũt honores,quia omnes ſe uertunt ad ſpectacula illa,& præferunt alia:ipſe autẽ poſthabetur, & omnes intenti ſunt ad illa quæ admirantur : ipſe autẽ nõ uult admirari . Vel etiam intelligi poteſt,quòd magnanimus non accedit quæritando honores,nec ultrò ſe offerendo ut honoretur : ſed expectabit ut ſibi ultrò deferantur,& æquo animo feret,uel potius deſpiciet ſi non ei exhibeantur magnitudine animi ductus. 69

[Et otioſum .] Affert alias proprietates Philoſophus ex parte illarum uirtutum quæ conſiſtunt circa communem conuerſationem , & uiuendi modum . Et prima reſpectu ſui debet eſſe tardus,hoc pacto ut non moueatur pro quacunq; cauſa leui : ſed pro rebus maximis, & præclariſſimis ut eum decet . 70

[Necesse eſt .] Secũda proprietas reſpectu aliorum, ut patet in textu . [Et magis ipſi .] Tertia proprietas,ſcilicet quòd magis debet eſſe ei curæ ueritas ipſa quàm opinio,ut Salluſtianus ille,qui eſſe,quàm uideri bonus malebat . 71 72

[Et loqui .] Eſt & alia proprietas,ſcilicet ꝙ magnanimi eſt loqui,& agere palã , & eã probat inferẽdo aliã proprietatẽ,ꝙ decet eum ueracẽ eſſe:niſi opus ſit diſſimulatione uti ad uulgus,& ad multitudinẽ : qđ addere uidetur Philoſophus,quia dixit ꝙ inter magnos geret ſe,& præbebit magnum : inter mediocres uerò mediocrẽ.Ex quo inter uulgus diſſimulabit præſtantiã ſuã . ne uideatur uelle excellere inter multitudinẽ : ideo nõ ſe oſtẽdit ualde præclarum & excellentẽ . Ipſius eſt ẽt alia proprietas magnanimi,ſcilicet quod eius nõ eſt poſſe uiuere cũ alio,id eſt ad arbitriũ alienũ,niſi cum amico ſuo cuius idẽ eſt uelle atq; idẽ nolle . Nõ igitur uerſabitur cũ quibuſuis nec erit ei accõmodatũ uiuere ex nutu alieno,ut faciunt adulatores & uiles,qui uidẽtur indigere quocunq; , & adulantur hominibus, quod eſt alienum a magnanimo .

[Nec eſt procliuis .] Allatis proprietatibus ex parte alienarũ uirtutũ , & ex parte materiæ propriæ magnanimitatis:nũc alias affert Philoſophus ex diſpoſitione propria ipſius magnanimi . Prima eſt ſcilicet quod non eſt procliuis ad admirandum . 73

Probatur,

Probatur,Is qui nihil exiſtimat magnum non eſt procliuis ad admirandum.Magnani mus nihil rerum humanarum exiſtimat magnum:ergo &c. Notandum quod admiratio fieri poteſt circa interna,& circa externa.Circa interna admiratio uidetur competere magnanimo,quia admiratur,& magnifacit uirū ſummis uirtutibus prçditū . Alia eſt circa externa,ſcilicet circa diuitias,& potentiam,& ſimilia, & de hac loquitur Phi

74 loſophus,& eam remouet a magnanimo. [Nec eſt ſibi.] Alia eſt proprietas ſumpta ex parte magnanimi,ſcilicet quod magnanimus,non eſt memor iniuriarum,& non retinet iram aut odium,quia paruipēdit tales iniurias ſibi non digno illatas. unde & magnanimi appellari ſolent qui clementiſſimi ſunt in eos a quibus ſe læſos arbitrantur. Quare & Demoſthenes ad Alexandrum, & Cicero multis in locis hanc ſpeciem magnanimitatis miris efferunt laudibus.Hinc & illud eſt uerum,Animum uincere, iracū

75 diam cohibere uictoriam temperare,& reliqua. [Nec de hominibus.] Alia proprietas ex parte magnanimi,ſcilicet quòd non multum loquitur de hominibus,aut laudādo,aut uituperādo: nec de ſe etiam loquitur præbendo occaſionem ut de ſe alii loquā

76 tur ut faciunt uentoſi homines. [De neceſſarijs prætereа.] Alia proprietas, ſcilicet quòd magnanimus non eſt quærulus ſi ſibi deſint neceſſaria uel parua,nec eſt prōptus ad precandum,quia hoc pertinet ad eum cuius huiuſmodi res ſint cordi, magnanimo

77 autem talia curæ non ſunt,nec circa talia ſtudet. [Est etiam.] Alia eiuſdem proprietas,ſcilicet quod ipſe mauult poſſidere res præclaras ſine utilitate quam utiles,& anteponit honeſtum utili,& hoc eſt quia illud magis eſt ſufficientis hominis,& perfecti.

78 [Insvper ipſius magnanimi.] Alia proprietas ſumpta ex diſpoſitione magnanimi, ſcilicet quòd magnanimi motus & inceſſus eſt tardus,uox grauis,& non nimium properata.His enim contraria indigentis & imperfecti potius eſſe uidentur. Notandum quòd proprietates omnes allatæ bifariam ſumi poſſunt: aut ex parte cæterarum uirtutū,quas magnanimus exercet in ſummo gradu:aut ex parte propria ipſius magnanimi. At de temperantię materia non uidetur facere mentionē,quia parum uidetur operari circa illam.Notandum quòd motus eſt actus imperfectus. unde definitur quod eſt actus entis in potentia ea ratione qua in potentia eſt:celeritas autem motus indicat indigentiam,ideo magnanimus cum grauitate mouetur.Obſeruat enim decorū. Et Cicero de Pompeio inquit, Cn. Pompeius uir ad omnia ſumma natus habebat in uoce ſplendorem,& in motu ſummam dignitatem.

79 [Is autem qui deficit.] Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua ſecundum ordinē ſuum Philoſophus declarat uitia oppoſita magnanimitati,& primo communiter dicit quòd iſti duo uitioſi oppoſiti magnanimo non ſunt mali,quia nemini nocent: ſunt tamen in eo uitioſi,quia a recto medioque aberrant.

80 [Pvsillanimvs.] Anteà communiter,nūc ſigillatim ambo declarat.& primò de puſillanimo afferēdo primò actum ſuum,deinde rationem illius actus:tertio affectum qui ſequitur ex tali cauſa.Primus actus eſt eius quòd priuat ſe bonis aliquibus,quibus uidetur eſſe dignus: ratio uerò eſt & cauſa,quia ſeipſum ignorat. & quia fortè aliquis putaret puſillanimum eſſe ſtultum cum ſe ignoraret:remouet hoc Philoſophus, & dicit quòd tales homines non ſunt ſtulti,ſed potius acuti, ut nonnulli textus Græci habent,uel potius ſegnes,ut alij textus dicunt.Quicquid ſit,Philoſophus uult eos non eſſe ob hoc appellandos ſtolidos,ſed potius quòd ſe ignorant in eo, quia non putant ſe dignos aliqua re præclara.Poſtea affert effectum quòd talis opinio facit ipſos deteriores quàm eſſent,& in hoc ſunt inferiores lentis,& fluentibus opinione ſua, quia ob talem opinionem abſtinent etiam a rebus præclaris.

81 [At lenti.] Declarat aliud extremum,& dicit quòd iſti lenti ſiue molles,id eſt qui facilè compelluntur uel ſermone aliorum uel opinione ſua ad exiſtimandum ſe maximis dignos eſſe cùm non ſint:iſti inquantū tales ſunt ſtolidi,& ſeipſos ignorant. quod uidetur eſſe commune cum puſillanimo:tamen diuerſus eſt modus ſe ignorandi, quia

illi

illi non ſe dignos cenſent quibus ſunt: iſti uerò dignos cenſent quibus non ſunt: & iſti ſtolidi, illi uerò minime ſunt.

[MAGNITVDINI autem animi.] Hac in parte Philoſophus conſuetudine ſua comparat iſta extrema inter ſe reſpectu medij, & dicit quòd puſillanimitas magis opponitur magnanimitati quam lentitudo. & hoc probat duabus rationibus. Primo, quia puſillanimitas frequentius fit & magis: ſecundo quia uidetur eſſe deterius malum, & hoc reſpectu ipſius medij. Et quia ille mollis & fluens in errorem per experientiam uidetur citius corrigi, quia aggreditur aliquid agendum circa honores, etſi eo non potitur cadit ab ſua opinione: uel ſi potiatur, intelligit ſe non ſatisfacere illius dignitati, ut opinabatur, Dubitationes nonnullæ ex ſupradictis oriri uidentur. Primo dubitatur utrum magnanimitas ſit uirtus: & probat quòd non. nam humilitas eſt uirtus, ut aſſerit ueritas noſtræ fidei: ſed magnanimitas uidetur eſſe oppoſita humilitati: ergo non erit uirtus. Item cuiuſcunque uirtutis opus & materia uidetur eſſe in eo cuius eſt uirtus: at honos, qui eſt materia magnanimitatis eſt in honorante, ut ait Philoſophus in primo: ergo non eſt in eo cuius eſt uirtus: quare non erit uirtus. Ad hæc dicendum, & primo quòd uerum eſt illum habitum qui aduerſatur uirtuti non eſſe uirtutem. Sed mi nor negatur quòd magnanimitas repugnet humilitati quæ propriè eſt uirtus, & cũ dicitur quòd eſt contemptor: ad hoc reſpondere poſſumus, quod non contemnit ſtudioſos uiros, & uirtutibus præditos, ſed eos qui uirtutibus uacui ſunt ob res externas, puta ob genus uel diuitias, uel ob aliquam magnam proſperitatem laudantur. Ad ſecundam rationem dicẽdũ quod propinquè & immediatè magnanimitas uerſatur circa cupiditatem honorum, cuius ipſa eſt moderatio, & eſt in poteſtate habentis ſecundario, & remotè circa honores qui ſunt in honorantibus: & ſic patet ſolutio. Dubitatur ſecũdo, quia magnanimitas non uidetur uirtus diſtincta a cæteris uirtutibus probatur. Nulla uirtus diſtincta operatur operationibus aliarum uirtutum: at magnanimitas eſt huiuſmodi: ergo &c. Minor declaratur ex eo, quia magnanimus operatur magna, & ſumma ſecundum unamquanque uirtutem. Item magis & minus non faciunt diuerſe ſpecie: ergo magnanimitas quando differret a reliquis uirtutibus, non differret ab illa uirtute innominata quæ eſt etiam circa honores: per hoc, quia magnanimitas circa magna, hæc circa mediocres uel paruos honores fit. Quare autem non differt ab alijs uirtutibus, aut ſi differt a cæteris, ſaltẽ nõ differt ab innominata uirtute quæ eſt circa honores. Ad hæc dicendum, & ad primam rationem quòd magnanimitas eſt uirtus diſtincta. Et licet operatur operationibus aliarum uirtutum: tamen uerſatur circa magnitudinem cuiuſque uirtutis, producendo operationes in ſummo gradu. Præterea habet alias materias circa quas uerſatur ipſa, & non aliæ: innominatam excipimus de 83
qua dicemus poſtea. Habet igitur materiam propinquam cupiditatem honoris: habet etiam remotam ipſos honores, circa quę duo uerſatur ipſa, & nullæ aliæ præter uirtutem innominatam a qua etiam eſt diſtincta alia ratione. Et ideo reſpondemus ad ſecundam argumentationem, qua dicitur quòd magnanimitas eſt uirtus innominata, nõ differunt, cùm ambæ ſint circa eandem materiam, id eſt circa honores, & non differũt per magis & minus, & magnum & paruum. Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum uidetur facere diuerſitatem ſpeciei, quia magnus honos differt non ſolum magnitudine a paruo uel mediocri honore, ſed etiam facilitate & difficultate. Nam qui circa parua uerſatur facilius operatur, quam circa magna, ob quæ eſt dignus magnis honoribus, quia cum difficultate uenit ad ſummum perfectionis. Vel dicere etiam poſſumus quòd diuerſo modo uerſantur, ut ſuperius dictum eſt de magnificentia & liberalitate.

De modeſtia, eiusque extremis. Cap. 4.

83 *Videtur autem circa honores (ut anteà diximus) & alia quædam eſſe*
uirtus, quæ quidem perinde ſeſe habere uidetur ad animi magnitu-
dinem, atque ſeſe habet ad magnificentiam liberalitas. hæ nanque
uirtutes ambæ a magnitudine diſcedunt. Circa uerò mediocria,
84 *paruaq́; nos ut oportet diſponunt. Atque ut in capiendis, dandisq́; pecunijs me-*
diocritas eſt, & exuperatio, & defectio: ſic & in honorum appetitione fit ut ma
gis quàm oportet, & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur hono-
res. reprehendimus enim ambitioſum hominem, atque honoris appetitione uacã
tem illum, quia plus quàm oportet, & unde non oportet honorem appetit. hunc,
quia ne ob res quidem honeſtas honoribus affici uult. interdum autem illum tan-
quam uirilem, & rei cupidum pulchræ. interdum hunc tanquam moderatum, mo
deſtumq́; laudamus: quemadmodum & anteà diximus. Conſtat autem cùm pluri-
bus modis quiſpiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos ſemper ambi-
tioſum ipſum referre. ſed cùm laudamus, ad pleroſque, quia magis quàm pleriq́;
honores cupit. cum reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm opor-
85 *tet, honores affectat. Cùm autem nomine mediocritas careat, contendere de ipſa*
tanquam regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio eſt, & de
fectio, in ijs eſt & medium. at honores & magis quàm oportet affectantur, &
minus. ergo fit ut affectẽtur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut
oportet affectantur honores, cùm ſit mediocritas circa honorem nomine carẽs.
86 *Atque ad ambitionem quidem uacuitas appetitionis honoris: ad uacuitatem au-*
tem appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodammodo
eſſe uidetur, quod quidem & in cæteris uidetur eſſe uirtutibus. Extremi autem
hic opponi uidentur, quia medio nullum poſitum eſt.

COMMENT.

83 Videtur autem & circa honores.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tracta-
tus: in quo declarat ſecundam uirtutem circa honores paruos uel mediocres
quæ caret nomine, & tamen eſt mediocritas & habitus quidam medius inter
duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum uerò Græcè *ἀφιλοτιμία*, qua-
ſi uacuitas appetitus honoris. Diuiditur hoc capitulũ ĩ tres partes. In prima proponit
intentionem ſuam. In ſecunda eam declarat. In tertia determinat de uirtute dicta, &
uitijs oppoſitis. Dicit igitur in prima parte quòd ſicut ſunt duæ uirtutes circa bona
externa, ſcilicet circa pecunias, liberalitas & magnificentia: ita circa alia, quæ dicun-
tur etiam externa bona, debent eſſe duæ, ſcilicet circa honores magnanimitas & in-
nominata uirtus: quæ ſic ſe habebit ad magnanimitatem ſicut liberalitas ad magnifi-
centiam. Nam ſicut magnificentia uerſatur circa magnos ſumptus, liberalitas circa par
uos uel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores, & innominata uirtus cir
ca paruos uel mediocres. Si quis autem quæreret cùm Philoſophus poſuit antè doctri
nam de liberalitate, poſtea de magnificentia, cur non fecit idem in iſtis duabus uirtu-
tibus: hanc ut puto aſſignare poſſumus rationem: Magnanimitas habet maiorem con-
formitatem cum magnificentia, licet ſit diuerſarum ſpecierum quàm innominata uir-
tus.

tus.Cùm ergo Philoſophus docuiſſet de magnificẽtia congruum fuit ut recẽtiſſimè lo
queretur de magnanimitate potius quàm de innominata uirtute,quæ maiorem habet
diſſimilitudinem.Sic enim facere interdum conſueuit Philoſophus , ut res magis hæ-
reant menti,& notitia clarior reddatur quo ad nos.Vnde in prædicamentis cùm feciſ
ſet in quantitate mentionem de paruo & magno,quæ uidebantur pertinere ad relatio
nem:ſtatim poſt quantitatem poſuit prædicamentũ relationis,etſi qualitas eſſet prior
ex parte rei.

[ATQVE ut in capiendis.]Hæc eſt ſecunda pars capituli,in qua declarat ſuam pro 84
poſitam intentionem.Sicut fit in capiendis dandiſque pecunijs, ſic in honoribus. At
circa pecunias ſunt duæ mediocritates ut patuit,ſic circa honores eſſe debet.tenet ra
tio ob ſufficientem ſimilitudinem materiæ.Nam ſicut pecuniæ ſunt bona externa:ita
honores . Secundo probat eandem ſententiam ex communi opinione hominum , qui
circa mediocres uel paruos honores reprehẽdunt extrema: ergo debet eſſe etiam me
diocritas.Reprehendunt enim nimis ambitioſos , & eos etiam qui nimium refugiunt
mediocres honores uel paruos: ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa me-
diocres honores uel paruos. Verùm cùm mediũ innominatum ſit,& cupidus appelle-
tur diuerſis reſpectibus,interdum laudamus & uituperamus extrema.Primũ ambitio-
ſum laudant homines,interdum ſi comparetur cum remiſſo:uituperant,ſi comparetur
cum eo quod oportet,& cum medio.Item remiſſum laudant comparatum cum ambi-
bitioſo:uituperant comparatum cum eo quòd oportet , & quod recta ratio dictat , &
cum medio.Cupidus enim multifariam dicitur , quia reſpectu eius cupidum dicimus,
qui minimè cupit:& ſic etiam cupidum dicimus reſpectu eius qui cupit quantum opor
tet.Quare laudamus interdum eum cupidum:quia magis appetit quam uulgus, & ui-
les homines:& uituperamus, quia magis affectat quàm oportet , & recta dictat ratio.
quare cùm reſpectiuè dicatur cupidus diuerſis reſpectibus,nunc laudamus,nunc uitu-
peramus:laudamus cùm referimus eum ad uulgus,& dicimus eſſe magis cupidũ quàm
uulgus:uituperamus cum dicimus eum eſſe magis cupidum quàm oportet. & ſic dice-
re ſolent homines . Ex quo deprehenditur quòd ſicut ſunt extrema uituperanda circa
hæc:ſic etiam eſt aliquod medium laudabile,quod caret nomine .

[CVM autem nomine.]Hæc eſt tertia pars huius capituli , in qua Philoſophus de- 85
terminat de medio , & extremis circa mediocres uel paruos honores . Et dicit quòd
iſta mediocritas uacat nomine,quia utrunque extremum uidetur uelle ſibi uendicare
medium uiciſsim,& occupare quaſi uacuam poſſeſsionem . Verum eſt profectò inter
hæc mediocritas quædam probatur.Vbicunque ſunt extrema , id eſt exceſſus & defe-
ctus,ibi eſt etiam medium: ſed circa appetitum in paruis aut mediocribus honoribus
ſunt extrema,ut iam antea patuit:ergo & medium neceſſario inerit. Patet ratio , quia
extrema ſunt relatiua ad medium:& ubicunque eſt unum relatiuorum , neceſſe eſt al-
terum eſſe.Sunt enim ſimul,ut inquit Philoſophus in Prædicamentis, & poſita ſe po-
nunt,& perempta perimunt.

[VTRVNQVE quodammodo.]Quia nunc cum alio,nunc cum altero uidetur habe 86
re ſimilitudinem:uerum non eſt intelligendum utraque,&c.ſcilicet quòd medium eſ-
ſet quoddam tertium conſtans ex utriſque uel utrorumque particeps,ſicut rubedo eſt
particeps albedinis & nigredinis.Nam medium tale,quod eſt uirtus nullo pacto dici-
tur per participationem extremorum : ſed per negationem penitus . Dubitaret quiſ-
piam cur Philoſophus circa honores & pecunias duplices ponat uirtutes : circa uolu-
ptates uerò unam,& ſimiliter circa alios affectus tales. Dicendum ad hoc quòd circa
tales affectus non eſt niſi una difficultas,ueluti moderari cupiditatẽ uoluptatum:uerũ
circa cupiditatem pecuniarũ uel honorũ , & circa ipſas pecunias & honores ſunt duo
difficilia:unum circa magna,alterum circa parua uel mediocria. At ſi quis diceret,&
ſunt duo difficilima circa uoluptates,ſcilicet & circa magnas unũ,alterum circa par-

uas. Dicendum quòd quicunq; temperabit magnas, temperabit etiam paruas uel mediocres: ſed circa honores & pecunias non ita euenire uidetur, quòd quicunque bene ſe gerit circa magna, bene etiam ſe habeat circa parua: ſed ſunt duo difficilima, meritò duæ erunt uirtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiam, quia Philoſophus dicit quod honores ſunt maxima rerum externarum, hinc autem appellat eos mediocres uel paruos, & non ſuperlatiuè, ut in eo loco. Dicendum quòd Philoſophus dicebat honores eſſe maxima quædam cum eos comparabat ad externa diuerſi generis uel ſpeciei, puta ad potentiam uel pecunias: quorum bonorum externorum honores dixit eſſe maxima. Hic autem comparat honores cum honoribus inter ſe, & certum eſt quòd habent gradus, & ſunt maximi, & mediocres, & parui uel minimi: quare comparati cũ illis dicuntur maxima: comparati inter ſe dicuntur magni, mediocres uel parui: & ſic patet dubitationis ſolutio.

De manſuetudine, eiuſque extremis. Cap. 5.

87 *Manſuetudo autem eſt quidem mediocritas circa iram. At cùm me-*
dium & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem manſue
tudinem ipſam adducimus, declinantem ad defectionem, uacantem
88 *nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici poteſt. etenim af*
fectus quidem eſt ira. ea uerò quæ ipſum efficiunt, multa ſunt & diuerſa. Is igitur
qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quanto in
tempore oportet iraſcitur, laudatur. eſtq; hic manſuetus: ſiquidem laudatur ipſa
manſuetudo. Manſuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab affectu
duci: ſed pro his, & tanto in tempore iraſci ſolet, perinde atque ratio iubet. Pec
care autem circa defectionem magis uidetur. non eſt enim uindex ipſe manſuetus,
89 *ſed potius clemens, & ad ueniam dandam propenſior. Defectio autem, ſiue ſit*
quædam iræ uacuitas, ſiue aliquid aliud, uituperatur. Qui nanque non iraſcun-
tur pro quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quibus oportet: fatui
eſſe uidentur. nam neque ſentire, neque dolere uidentur. Atque qui non iraſcitur
non uidetur eſſe aptus ad ulciſcendum: perferre autem contumelias, & ſuos ne-
90 *gligere, ſeruile eſt ſanè. Exuperatio uero per omnia quidem fit. Nam fit et in qui*
bus non oportet, & pro quibus non oportet: & magis & uelocius, & maiore
in tempore quàm oportet non tamen uniuerſa eidem inſunt: quippe cùm eſſe non
91 *poßit. malum enim & ſeipſum perdit, & ſi integrum ſit, intolerabile fit. Iracun-*
di igitur cito quidem iraſcuntur, & quibus non oportet, et pro quibus non opor
tet, & magis quàm oportet. at cito deſiſtunt. quod quidem & optimum habent.
hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, ſed reddunt. quo pacto & manifeſti
ſunt, ob celeritatem. deinde ceſſant. Exuperatione autem ſunt celeres: et ad quid
ἀκρόχολοι. οἱ δὲ πικροὶ δυσδιάλυτοι.
uis, & pro quouis iracundi, qui ſummæ ſunt bilis. unde & ſummæ bilis homi-*
92 *nes appellantur. Amari autem cum difficultate placantur, et longo tempore ſunt*
ſub ira detinent enim ipſam. ſed ubi reddiderint, ceſſant. ultio nanque ponit iræ
modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quòd ſi hoc non fiat: habent ipſum pon
dus. etenim quia non eſt manifeſtum nemo perſuadet ipſis. ut in ſe autem conco-

ctio

ctio fiat iræ : tempore opus eſt. Sunt autem tales homines & ſibijpſis & amiciſſimis permoleſti. inſenſos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, & magis quàm oportet, & longiore tempore iraſcuntur, ſineque ultione uel 93
pœna, non reconciliantur. Manſuetudini autem magis exuperationem opponimus. Fit enim magis, quippe cùm humanius ſit punire. & ipſi inſenſi, diſ- 94
ficiliores ſunt ad uitam ſimul agendam. At enim (quod & antea dictum eſt, & ex ijs quæ dicuntur emergit non eſt facile determinare, quonam modo, & qui- 95
bus, & pro quibus, & quanto tempore iraſcendum ſit, & quouſque iratus, rectè faciat quis, aut peccet. Qui nanque parum tranſgreditur, non reprehenditur, ſiue ad exuperationem, ſiue ad defectionem ſe flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus, manſuetosq; uocamus. & ipſos inſenſos, tanquam aptos ad dominandum, uiriles dicimus eſſe. Facile igitur non eſt aſſignare ra- 96
tionem, quantum, & quomodo quiſpiam egreſſus uituperandus eſt. in ſingularibus enim & ſenſu, iudicium eſt. Illud tamen eſt manifeſtum, medium quidem habitum, quo quibus oportet, & pro quibus oportet, & ut oportet iraſcimur, & ſimili modo de cæteris, laudabilem eſſe. Exuperationes autem, defectionesq; uituperandas. atque ſi parum diſtent à medio, leuiter: ſi plus, magis: ſi nimium, uehementer eſſe carpendas. Conſtat igitur habitum medium conſequendum eſſe, ac amplectendum. ſed de habitibus qui ſunt circa iram, ſatis iam diximus.

Comment.

Manſuetudo autem eſt quidem.] Hic eſt tertius tractatus huius libri, in quo 87
Philoſophus declaratis uirtutibus, quæ ſunt circa bona externa: nunc declarat uirtutem, quæ, ut aiunt, uidetur reſpicere mala externa. Hæc autem eſt manſuetudo, quæ uerſatur circa iram. Continet autem hic tractatus unum tantum capitulum, & diuiditur in ſex partes quæ ſuis locis patebunt. Dicit autem in primis more ſuo Philoſophus, quòd manſuetudo eſt mediocritas circa iram tanquam circa materiam ſuam: & cùm non habeat proprium nomen, tributum eſt ei unum nomen declinans ad defectum. Exceſſus uerò, & defectus circa eandem quoque materiam uerſantur. Sed exceſſus dicitur iracundia. Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram, quia ira ſignificat affectum, iracundia uerò habitum excedentem circa talem affectum: & addit quòd multæ ſunt cauſæ ex quibus ira fieri uidetur.

[Is igitur quidem qui.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua determinat de 88
ipſa mediocritate, dicendo quòd is qui iraſcitur pro quibus oportet, & ut oportet. eſt laudabilis: uult enim uacare animi perturbatione: iraſci tamen pro quibus oportet, & cum alijs circunſtantijs ſequendo rationem rectam, & talis dicitur manſuetus.

[Defectio autem.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua declarat defectum man- 89
ſuetudinis, dicendo quòd ſiue ſit uacuitas iræ ſiue aliquid aliud, cùm ſit extremum uituperatur, & hoc oſtendit, quia talis uidetur eſſe ſtolidus quidem & inſenſatus, quia nulla cauſa commouetur: & uidetur eſſe ſeruilis & huiuſmodi, ut patet in textu: nam cùm declinat à medio uidetur eſſe uituperandus.

[Exuperatio uerò.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua declarat alte- 90
rum extremum, id eſt exceſſum circa iram, qui appellatur iracundia. Sed primo declarat qualis eſt iſte exceſſus, deinde affert nonnullas ſpecies eiuſdem, & dicit

quod fieri poteſt per omnes illas eaſdem circunſtantias,contrario tamen modo,quia is iraſcitur quando non oportet, & pro quibus non oportet, & ſimilibus : non tamen ſimul omnia iſta concurrunt in eodem, nec uni & eidem ſimul contingere uidentur. Malum enim ſeipſum deſtruit,& uitia contrariantur etiam inter ſe : & cùm eſt totum atque integrum nõ poteſt tolerari, quia uidetur corrumpere ẽt ſubiectum in quo eſt.

91 [Iracundi igitur.] Nunc Philoſophus affert quaſdam ſpecies exceſſus,id eſt ipſius iracundiæ, quæ uidentur eſſe tres,ſcilicet excandeſcentia, ut ita loquar,amaritudo & acerbitas.Primi igitur iracundi ſunt,qui celeriter mouentur ad iram,quia fulua cholera uidetur prædominari in eis,quæ cùm acuta & ſubtilis ſit propter caliditatem ſuam,facilè accenditur & eleuatur,& ſic fit appetitus uindictæ.Qui uerò nullo modo iraſci uidentur,frigidi ſunt atque humidi, quia carere uidentur fulua & atra bili : ſed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque,unde nomen iracundiæ ſortiti ſunt,ac cito deſiſtunt: quod eſt in eis bonum.Non cadat ſol ſuper iracundiam ueſtrã. & Pſalmiſta, Iraſcimini, ſed nolite peccare. Iſti tamẽ ſuperius dicti,ſi habitũ habent iracundię,in uitio ſũt,& in una ſpecie exceſſus mãſuetudinis,qui eſt habitus uitioſus.

92 [Amari autem cum difficultate.] Affert ſecundam ſpeciem iracundiæ, & intelligendum quod hi poſſunt etiam in parte cholerici appellari : habent enim bilem fuluam participantem de cholera nigra, & ideo ira perſeuerat in eis. Nam talis humor uiſcoſus eſt,& non cito poteſt reſolui & digeri : cùm autem omnis digeſtio ſit motus, motus paulatim factus indiget multo tempore, & ideo multum in illis perdurare uidetur ira ex quo moleſtum eſt tale hominum genus & ſibi & amicis.

93 [Infensos autem eos.] Affert tertiam partem iracundiæ, & eorum qui magis etiam perſeuerant in ira quàm ſecundi: hi cholerici dici non poſſunt, ſed melancholici : prædominatur enim in eis atra bilis, quæ etiam à quibuſdam melancholia dicitur,quæ quidem frigida eſt,& ſicca, & materia groſſa, & quia difficillimè diſſoluitur, perdurat diu,& ij differunt a ſecundis,quia amari facilius placantur : hi autem difficilius,& ſunt infenſi quibus non oportet, &c. Dubitaret fortaſſe quiſpiam,cur plures ponit iracundiæ ſpecies,deinde cur tres,& nõ plures aut pauciores. Dicendum quod ponere plures primum neceſſarium uidebatur,quia manifeſtum eſt iraſcentes uel iracundos non iraſci eodem modo : & differentiæ uidentur eſſe : quia etiam cauſæ ſunt diuerſæ. tres autem poſuit,quia ira oritur ex ebullitione ſanguinis circa cor:quæ triplex eſſe uidetur, aut ſubtilis, aut groſſa, aut media. Secundum primam ſunt acuti in quibus prædominatur cholera fulua,quæ eſt ſubtilis,ut diximus:at ſecundum groſſam ſunt acerbi tertij in ordine, in quibus prædominatur melancholia:ſecundum mediam quæ utranque participat, ſunt amari ſecundi in ordine.

94 [Mansvetudini.] Hæc eſt quinta pars capituli,in qua comparat extrema inter ſe,& ad ipſum medium,& oſtendit quòd exceſſus magis opponitur manſuetudini, quam defectus. Probat hoc pacto, Id uitium quod circa iram frequentius fit, magis opponitur medio: at iracundia eſt huiuſmodi,id eſt ipſe exceſſus : ergo magis opponitur medio. Item id uitium quod peius eſt,& magis nocet,magis opponitur uirtuti, & medio. At exceſſus eſt huiuſmodi reſpectu ipſius defectus, ergo exceſſus magis opponitur medio quàm defectus, id eſt ipſa iracundia magis opponitur manſuetudini.

95 [At enim quod & antea.] Hæc eſt ſexta pars huius capituli,in qua remouere uidetur obiectionem quæ fieri poſſet contra eum, quia non uidetur eſſe ex ante dictis præfinitus terminus,quouſq; debemus progredi,aut uerſus exceſſum aut uerſus defectum, ut attingamus medium. Non enim uiſus eſt particulariter & præciſe determinare,ideo dicit quòd id apparet. Et repetẽdum eſt quod antea diximus,ſcilicet quòd non facile poſſumus aſsignare determinatè & præciſe, quando, & pro quibus, & quouſque ſit iraſcendum, ut patet in textu.

96 [Facile igitur.] Id eſt in ipſis conditionibus particularibus & circunſtantijs,ſcilicet

licet quis, quando, quantum, & reliqua quæ ſcribit recta ratio: uerũ cùm ſingularia cadant ſub ſenſum non uidentur poſſe determinari uniuerſali regula, & firma ratione, ſed ſufficit quòd medius habitus ſemper eſt laudandus, & qui magis ei appropinquat minus eſt reprehendendus.

De affabilitate, eiusq; extremis. Cap. 6.

IN congreſſionibus autem & conuictu, & uſu communi uerborum ac rerum, quidam placidi eſſe uidentur. Qui quidem pro uoluptate afferenda laudant omnia, & nihil aduerſantur. putantes haudquaquam ſeſe moleſtos cuiquam eſſe oportere. Quidam contrà, in omnibus aduerſantes, neque curam ullam habentes ſi dolorem afferant, difficiles contentioſiq; uocantur. Patet igitur hos quidem duos habitus eſſe uituperandos: medium autem inter hos laudandum. quo quidem quiſpiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit, & ſimiliter ægre feret. uerùm ipſi nomen nullum eſt poſitum. Perſimilis autem eſt amicitiæ. talis eſt enim is qui medium hunc habet habitum, qualem probum hominem, amicum dicere ſolemus, ſumpta dilectione. Sed differt ab amicitia, quòd eſt ſine affectu, dilectioneq; eorum quibus cum is congreditur. qui hunc habitum habet. non enim amore, uel odio, ſed quia talis eſt ipſe, probat ſingula ut oportet. Nam ſimiliter tam ad notos, quàm ad ignotos: tam ad familiares, quàm ad non familiares idipſum aget: in ſingulis tamen ut conuenit. non enim æquè familiarium & externorum curam habere, neque dolore ſimiliter eos afficere oportet. Vniuerſaliter igitur dictum eſt, ipſum congredi ut oportet. Reſpiciens autem ad honeſtatem, utilitatemq; coniectabit dolorem non afferre uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates doloresq; eos uerſari. qui in congreſſionibus fiunt. atque quibus uoluptatibus non eſt honeſtum ipſi, uel affert damnum delectare, eas moleſtè feret, et eliget dolorem inferre. Et ſi facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum: oppoſitio uerò paruum dolorem, non probabit, ſed ægre feret. Diuerſo autem modo cum ijs qui ſunt in dignitatibus: & cum priuatis, & cum magis minusue notis, & cum aliarum identidem differentiarum hominibus congreditur, ſingulis tribuens id quod decet. & per ſe quidem expetens delectare, cauens autem dolorem afferre, & ſequens ea quæ eueniunt ſi ſint maiora, honeſtum inquam, & id quod conducit. Atque uoluptatis gratia magnæ, quæ eueniet, dolorem affert paruum. talis eſt igitur ipſe medius, ſed nomen habet. Is autem qui delectat, ſi id agit ſtudens eſſe iucundus, non ob aliud quicquam, placidus uocatur. ſin emolumenti cauſa ſui, ut inde ſibi proueniat in pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utilitas, adulator. Eum uerò qui moleſtè fert omnia, difficilem contentioſumque quendam diximus eſſe. Videntur autem extrema inter ſeſe oppoſitionem ſuſcipere: quia medium nomine caret.

97 · δύσκολοι, καὶ δυσέριδες. · 98 · 99 · 100

Com.

COMMENT.

97 IN cõgreſsionibus aũt & uſu.] Hic eſt quartus tractatus huius libri, in quo ſucceſsiuè Philoſophus declarat de uirtutibus circa actus humanos, & communem conuerſationem hominũ, ex quibus oritur uoluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam uirtute, quam per ſimilitudinem uocat amicitiam: in ſecundo de ueritate: in tertio de comitate. Primum capitulum diuiditur in tres partes: in prima oſtendit circa uoluptates, & dolores non omnes, ſed eos qui proueniunt in conuerſando ex communione uerborum & actuum, eſſe mediocritatem & extrema: in ſecunda declarat eam, & etiam quaſdam proprietates: in tertia uitia oppoſita: Dicit autem in prima incipiendo ab extremis, quia medium nomen non habet, quòd in conuerſationibus communibus uiuendi, quidam reperiuntur nimium aſſentantes placendi ſtudio, quidam econtra moroſi atque difficiles, & omnibus moleſti. Ex his extremis probat Philoſophus ſicut etiam ſuperius fecit, in nonnullis alijs eſſe circa hanc materiam quandam mediocritatem, quia ubicunque ſunt extrema, ibi datur etiam medium.

98 [VERUM ipſi nomen.] Declarat hac in parte Philoſophus quæ eſt ſecunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiuſdam nominis quo eam appellat ſimilitudine quadam amicitiam: ponit tamen differentiam quæ eſt inter eam, & amicitiam propriè dictam, quia hæc non eſt cum affectu, & cum amore: illa uero cum affectu. Sed tamen eſt habitus quidam talis gratus, & dulcis in conuerſando cùm ſit ſecundum rectam rationem, & debitis circunſtantijs, quia talis eſt, id eſt quia hàbet talem habitũ.

99 [NON enim æquè.] Nam gradus plures ſunt ſocietatis hominum, ut in libro de Officiis Cicero docet. Sũmatim igitur affert Philoſophus quaſdam proprietates quæ tali habitui tribuuntur: quæ uidentur eſſe quinque. Prima eſt quòd talis uerſabitur cum omnibus ut oportet: ſecunda eſt quòd reſpiciens ad honeſtatem & utilitatem, conieciabit non afferre dolorem, aut uoluptatem, ut uidentur facere extremi habitus, & declarat de quibus uoluptatibus, aut doloribus loquitur. Tertia proprietas eſt duplex, nunc ex parte huius conuerſantis, nunc ex parte illius cum quo talis conuerſatur: & eſt huiuſmodi, ſcilicet quòd is conabitur afferre uoluptates quæ ſunt honeſtæ, aut non damnoſæ aut ſibi qui affert, aut illi cui afferuntur, quòd ſi uoluptates illæ ſint alterutri damnoſæ aut turpes, non affert illas, ſed potius afferret illi dolorem, fugiens damnum & turpitudinem, & exiſtimans per hoc melius fore tam ſibi quàm ei cum quo ipſe conuerſatur. Quarta proprietas eſt quòd diuerſo modo uerſabitur cum ijs qui ſunt in dignitatibus conſtituti, aut priuati, & cum notis, aut ignotis. Quinta proprietas eſt quæ ſumitur comparatione uoluptatis ad dolorem, ſcilicet quod talis uir expetet per ſe delectare: cauebit autem afferre dolorem, & ſequetur & faciet ſecundum illa quæ eueniunt, ſcilicet honeſtum & utile, ſed magis ſemper cauebit de ſe ab inferendo dolorem quam afferendo uoluptatem.

100 [Is autem qui delectat.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua declarat uitia oppoſita tali mediocritati. & dicit quòd excedens in delectando non eſt uno modo, nam aut delectat ſolum delectandi cauſa, & non ob alium reſpectum, uel ſtudio lucrandi. primus dicitur aſſentator: ſecundus adulator, ut patet in textu: deficiens moroſus appellatur, & is magis opponitur medio quàm excedens.

De ueritate,& eius extremis. Cap. 7.

CIRCA *eadem ferè uerſatur & arrogantiæ mediocritas,quæ qui=* 101
dem & ipſa nomine caret atque non inutile fuerit de ijs ét pertra
ctare. Nam & ea magis quæ ad morem pertinent percipiemus,
ſi de ſingulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiam ipſas, medio
critates eſſe credemus: ſi id in omnibus fuerit ita ſeſe habere perſpectum. de ijs
igitur qui in cõuictu ad uoluptatem congrediuntur,atq; dolorem,iam diximus.
ſed nunc de ueracibus mendacibusq; ſimiliter,& in uerbis,& in actibus,& in fi
ctione dicamus. Arrogans itaq; præclara, & ea quæ non inſunt, & maiora 102
quàm inſunt, fingere ſibi uidetur. Diſsimulator autem contrà,negare quæ ſibi
inſunt aut,imminuere ſolet. At medius cùm ſit talis ut unumquodque quale eſt
ipſum dicat, atque oſtendat, tam uita, quàm uerbis eſt uerax, ea ſibi ineſſe
confitendo quæ inſunt, & neque maiora neque minora. Fit autem, ut horum 103
unoquodque quiſpiam, & alicuius, & nullius rei cauſa faciat. atque qualis
eſt unuſquiſque, talia tam dicit quàm agit. & ita uiuit niſi alicuius gratia 104
agat. per ſe autem mendacium improbum eſt, & uituperabile. uerùm autẽ pro
bum ac laudabile. Itaque uerax quidem cum ſit medius,eſt laudabilis. Men=
daces autem ambo uituperabiles ſunt: ſed arrogans magis. At enim de utro= 105
que dicamus oportet, prius autem de ueraci. Atque non de illo nunc dicimus,
qui in ſtipulationibus uerum dicit,& in ijs quæ ad iuſtitiam & iniuſtitiam per=
tinent (hæc enim ad aliam accommodantur uirtutem) ſed de eo qui in quibus
hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis eſt.
atque talis æquus & bonus eſſe uidebitur. Qui nanque uerum amat,& in qui 106
bus nil refert. uera dicit: is multo magis uera dicet, in quibus refert: ut tur=
pe enim, mendacium fugiet, quod & per ſe fugiebat. Talis uerò laudabilis
eſt. Magis autem ad defectionem ueritatis declinat. hoc enim æquabilius eſſe
uidetur propterea quòd exuperationes ſunt permoleſtæ. Sed qui res ſibi maio 107
res quàm inſunt fingit, ſi nullius cauſa rei, prauo quidem eſt ſimilis non enim
mendacio gauderet. uanus tamen magis quàm malus eſſe uidetur. Sin alicu-
ius gratia, ſi gloriæ uel honoris, non nimium eſt uituperandus, ut arrogans.
qui uerò ſeu pecuniæ ergo, ſeu eorum quæ ad pecuniam rediguntur, deformior* *ἀσχημονέσ
eſt. Arrogans autem, non in potentia, ſed in electione conſiſtit: habitu nan ρος.
que quia talis eſt, arrogans eſt: ſicut & mendax: quidam ipſo mendacio gau= 108
dens,quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ cauſa ſunt arro
gantes: ea ſimulant,pro quibus homines laudantur,aut beati eſſe dicuntur qui
uerò gratia lucri,ea quorum uſus ad proximos tranſit, & quæ non ineſſe latere
poſſunt. fingunt enim ſe medicos,uel uates egregios. Quapropter plurimi homi 109
num talia ſimulant, ac arroganter ſibi aſſumunt. ſunt enim in ipſis ea quæ di=

110 *cta ſunt. At diſsimulatores attenuantes ſua, elegantiores moribus eſſe uiden-*
111 *tur. non enim id lucri cauſa facere uidentur, ſed fugientes tumiditatem. Maxi-*
mè autem hi negant ea quæ ſunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui par
ua manifeſtaq; diſsimulant, ij delicati ſimul, malitioſiq; dicuntur. & facilè ſper*
ni poſſunt. Atq; idipſum arrogantia uidetur interdum, qualis eſt Lacedæmonio
rum ueſtitus. Nam & nimium, & parum ad arrogantiam pertinent: Sed qui
moderatè diſsimulatione utuntur, nec ea diſsimulant quæ nimis ante oculos ſunt
112 *& extant, gratioſi eſſe uidentur. Aduerſari autem arrogans ipſi ueraci uide-*
tur: eſt enim diſsimulatore deterior.

* βαυκοπανοῦργοι.

COMMENT.

101 CIRCA eadem ferè uerſatur.] Hoc eſt ſecundum capitulum, in quo Philoſophus declarat aliam mediocritatem, quæ itidem eſt in conuerſatione humana: & dicitur ueritas, & collocatur inter duo extrema, ſcilicet inter arrogantiam & diſsimulationem. Diuiditur enim in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima uidetur tria afferre. Vnum, quòd circa eadem fermè uerſatur arrogantiæ mediocritas, id eſt ipſa mediocritas, cuius exceſſus eſt arrogantia. Secundum, quòd nõ eſt inutile de ijs docere. Tertio aſsignat huius rationem. Erit enim aliqua utilitas in talibus habitibus declarandis. quia percipiemus euidentius omnes uirtutes eſſe mediocritates, ſi hoc appareat omnibus competere.

102 [ARROGANS itaq;.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit quid eſt medium circa hanc materiam, & quid extrema, & quæ pertinent ad utraq;. Dicit igitur in primis quòd arrogans fingit ſibi ineſſe præclara quæ non ſunt, & illa quæ ſibi inſunt. facit maiora uerbis exaugendo: diſsimulator autem negat ea quæ ſibi inſunt, aut illa uerbis minuit & extenuat: medius uero nec ſibi fingit ineſſe quæ non ſunt,
103 & ea quæ inſunt, nec maiora nec minora facit. [FIT autem.] Declarat Philoſophus quomodo hæ conditiones inſunt cuiq; iſtorum. Horum enim ſingula poſſunt fieri alicuius, & nullius gratia, id eſt non ob ulteriorem finem: qui nullius gratia faciunt hæc ſunt aut ueraces, aut arrogantes, aut diſsimulatores, quia ij propriè uidentur agere, & dicere ſecundum habitum qui in ipſis eſt, & non aliqua alia cauſa externa ducti, & nõ ad aliquem alium reſpectum. Nam propriè ueraces ueritatem dicunt ut ueritatem dicant, & mendaces mentiuntur ut mentiantur propriè dicti: qui autem aliqua cauſa exteriori permoti, ueluti, aut gloriæ aut lucri cupiditate, magis uidentur agere & dicere propter talem cauſam, quàm propter habitum, aut mentiendi, aut dicendi uerum: nam remota cauſa illa, & præmio ueritatis uel mendacij, non tales apparerent, ſed uerax uel mendax ſecũdum habitum ſiue ſit cauſa ſiue non ſit, ſemper ſe oſtendet talem qualis eſt.

104 [PER ſe autem.] Declarat Philoſophus quid in his habitibus eſt dignum laude, & quid reprehenſione. Mendacium, inquit, eſt uituperandum, & hoc tribuitur utriqʒ extremo. Medium uerò laudabile: ſed extremorum arrogans eſt magis uituperandus quàm diſsimulator & eius operationes.

105 [AT enim de utroq;.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua oſtendit & declarat ipſam mediocritatem, & quid maximè pertineat ad eam & ad ueracem. declarat igitur prius de medio, & oſtendit de quo uerace nunc loquatur. Eſt enim aliquis uerax qui in iudicijs, & teſtimonijs uera dicit: alter eſt qui conuerſatione, & locutione communi eſt uerax, & de hoc loquitur.

106 [ATQVE talis æquus.] Declarat Philoſophus quid maximè pertineat ad ipſum

ueracem de quo nunc loquitur, dicendo quòd ipſe uidetur eſſe probus, quia ſemper utitur ueritate, & ea gaudet, & dicit quòd talis magis declinat uerſus diſſimulationẽ, non tameņ diſcedendo à medio. Non enim omnia quæ ſibi inſunt prædicat ac profitetur. Et non debet exponi iſte textus, ut faciunt nonnulli, qui dicunt quòd iſte uerax non eſt ita poſitus in medio, quia æqualius eſt declinare magis ad diſſimulationem quàm ad oſtentationem: nos autem dicimus quòd eſt in medio, & diſtat ab utroque extremo, non per diſtantiam quantitatis, ſed per negationem extremorum. Habet tamen cùm ſit in medio, ſimilitudinem maiorem cum defectu quàm cum exceſſu, ſicut etiam ſupra de manſuetudine diximus, & de quibuſdam alijs dici poteſt. Notandum quòd ueritas de qua loquimur, eſt conformitas eorum quæ aguntur & dicuntur ut concurrant uerba cum factis: & hæc uirtus uidetur reduci ad iuſtitiam, & eſſe connexa cum ea, quia ſicut iuſtitia eſt ad alium: ita hæc uirtus ad alium eſſe uidetur. Itẽ conſiſtit in æqualitate quadam actuum, & conuerſationum, quod uidetur eſſe proprium iuſtitiæ, quæ ponit etiam æqualitatem in actibus humanis. quare ad iuſtitiam quoquo modo reduci uidetur: licet ſit diſtinctus habitus, ut patebit in quinto.

[Sed qui res ſibi maiores.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſo- 107
phus declarat uitia oppoſita tali mediocritati. & primum uidetur diſtinguere arrogãtem, & dicit quod eſt triplex. Vnus qui maiora ſibi fingit quàm inſint nullius rei cauſa. & is, dicit Philoſophus, prauo eſt ſimilis, quia gaudet mendacio, & mentitur ut mẽtiatur per habitum mẽtiendi qui eſt in eo: & addit quòd potius uidetur uanus quàm malus, cum nullius cauſa mentiatur, ſed ſolum quia gaudet mendacio. Secundo modo dicitur arrogans, qui ſibi maiora fingit alicuius cauſa, & iſte eſt duplex: aut cauſa gloriæ & honoris, & talis ſecundum Philoſophum non eſt multum uituperandus: aut cauſa pecuniæ, qui eſt tertius in ordine, & talis eſt longe deformior: uerùm neuter iſtorum duorum uidetur propriè uituperandus propter habitum arrogantiæ, niſi illũ haberet ſimul cum iſtis cauſis: ſed uidentur mentiri, non quia delectentur mendacio ut mendaces, ſed alio ſtimulante uitio. aut ambitionis, aut auaritiæ, quia cauſa honoris uel lucri impelluntur ad mentiendum.

[Arrogans autem.] Declarat manifeſtius Philoſophus in quo conſiſtit arrogã- 108
tia, dicendo quod non conſiſtit in potentia, & ex eo quòd habet aliquid ex quo poteſt aut non poteſt ſe iactare, ſcilicet ſibi aſſumendi & mentiendi, ſed in ipſo habitu & electione quæ ab habitu proficiſcitur, & fit de ipſo ut de mendaci. Quidam enim eſt mẽdax quia gaudet mendacio: alter ob aliquam cauſam mentitur, & is non dicitur talis per habitum: ſed talis arrogans poteſt eſſe duobus modis ſcilicet aut cauſa gloriæ, aut cauſa lucri, ut ſuprà diximus. Et Philoſophus declarat in textu quales ſint, & quo modo ſibi aſſumant ea quæ non habent. Et quæ diximus, ſcilicet uſus ad proximos & potentia latendi.

[Etiam ſunt his.] Scilicet medicinæ & aruſpicinæ. 109

[At diſſimulatores.] Nunc Philoſophus declarat alterum extremum, id eſt ip- 110
ſum defectum, & primò comparat eum cum exceſſu dicendo quòd ij tales uidentur elegantiores quàm arrogantes, qui non cauſa lucri aut aliqua cupiditate ducti id faciunt, ſed cauſa euitandæ timiditatis.

[Maxime autem.] Oſtendit Philoſophus quòd duobus modis fieri hic defectus 111
poteſt: alij nanq; negant ea quæ ſunt præclara ſibi ineſſe, ſicut faciebat Socrates, qui utens ironia occultabat ſcientias quas habebat: alij uerò ſunt qui negant ea quæ ſunt parua & manifeſta, & hi appellantur Græcè *βαυκοπανοῦργοι*. Hi enim ſunt tales, ut cùm habeant paruas uirtutes uix laudibus dignas & omnibus manifeſtas, eas minuunt uerbis, ut audientes reaſſumant atq; amplificent: & non ſunt propriè ironici, ut de Socrate ſuperius dicebatur, ſed habent in paruis rebus aſtutiam quandam quæ ſpernenda eſt, & praui facienda, *βαυκος* eſt genus calciamenti muliebris ualdè delicati,

quo Ionici dediti delicijs utebantur: acceperunt enim à Perſis multa ornamenta, & deliciarum ſpecies, in quibus poſtea & Perſas & omnes Græcos ſuperarunt. Iſti igitur qui parua & manifeſta quæ in ſe habent, ea uerbis minuunt, ut alijs laudandi occaſionem præbeant, tali nomine appellãtur quaſi ſint aſtuti & callidi in minimis rebus, & delicatis, & parui momenti: uerum hoc interdum arrogantia eſſe uidetur. Cùm enim ea negant & minuunt uerbis, quæ ſunt in eis manifeſta, magis ex eo laudari uelle uidentur, & in arrogantiam incidere, & ipſum exceſſum, dum ad defectũ inclinant: ſicut Lacedæmonij uidebantur facere, qui cùm eſſent in bello omnium prope Græcorum excellentisſimi, ex nimio contemptu ueſtium quibus tenuisſimis utebantur in arrogantiam quandam uidebantur incidere. Ferunt aliquando Diogenem conſpicatum Platonis cathedram ualde ornatam, in eam præſente Platone ſuisque diſcipulis aſcendiſſe, eamq; pedibus multotiens presſiſſe, dixiſſeq;, Faſtum tuum calco, ò Plato. Ad hoc Platonem reſpondiſſe aiunt, Faſtum faſtu calcas, ò Diogenes: quaſi ex ea contemnendi oſtentatione ſibi gloriam quæreret.

112 [Adversari autem.] Comparat extrema inter ſe, & cum medio, more ſuo, & oſtendit exceſſum magis opponi medio, id eſt arrogantiam quàm defectum, ut patet.

De comitate, & eius extremis. Cap. 8.

113 *Cvm autem ſit & requies in uita, atque in hac ipſa ioco ſeſe recreent homines: uidetur & hic eſſe quædam æquabilis cõgreſſio,*
114 *& dicendo, & audiendo ea quæ oportet, & ut oportet. Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet &*
115 *in his exuperationem eſſe medij, & defectionem. Qui igitur in ridiculis exuperant, ſcurræ uidentur eſſe ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere riſum, quàm honeſtè loqui, & non afficere eum dolore in quem facetè dicunt. Qui uerò neque dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur, ruſtici, duriq; eſſe uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem ſanè moris iam habitum aſſecutus, ut ad bene recteq; iocandum ſeſe flectere poſſit. huiuſcemodi nanque motiones mores ipſius eſſe uidentur: atque uti corpora, ſic & ipſi mores, motionibus diſcernuntur. Cùm autem exundet ipſum ridiculum, pluri miq; ioco, ſalibus uemagis quàm oportet gaudeant: ſcurræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut*
116 *gratioſi, elegantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs, quæ diximus conſtat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipſa* dexteritas. Atque ipſius eſt dextri, ea dicere & audire, quæ ad modeſtum uirum, liberalemq; accõmodantur. ſunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atque ipſius liberalis iocus & eruditi, à ſeruilis ioco, rudiſq; differt. licet hoc*
117 *tam in antiquis, quàm in nouis comœdijs intueri. quibuſdam enim uerborum obſcœnitas, quibuſdam potius ſubintellectio ridiculum erat. atque hæc non pa-*
118 *rum honeſtatis differunt ratione. Iſne igitur dicendus eſt rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum hominem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum eſſe uidetur? eſt enim aliud alij*

* ἡ ἐπιδεξιότης.

odio,

odio, & iucundum. talia autem & audiet. quæ nanque fert audiendo, ea uidetur
& facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam ſunt. Et legiſ-
latores nonnulla conuitia dicere uetant. fortaſſe autem illos & nonnulla prohi-
bere facetè dicere oporteret. uir itaque gratioſus, ac liber, ita ſe habebit quaſi
lex ſit in ioco. Talis eſt igitur ipſe medius ſiue dexter ſiue urbanus, ſiue comis di
catur. Scurra autem à ridiculo ſuperatur. Et neque ſibi neque alijs parcit: modo 119
moueat riſum. eaq; dicit, quorum nihil prorſus gratioſus ipſe diceret: & aliqua
quæ ne audire quidem perferret. Sed ruſticus ad tales congreſsiones inutilis eſt. 120
Quippe cùm nec ipſe quicquam afferat ſalis: & cùm afferunt alij, ægre moleſteq;
ferat. requies autem & iocus, in uita neceſſaria eſſe uidentur. Tres igitur eæ ſunt 121
quas diximus mediocritates in uita. Sunt autem omnes circa uerborum quorun
dam, actuumue communem uſum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem: cæte-
ræ circa uoluptatem uerſantur. Atque harum altera quidem eſt in ioco: altera
autem in congreſsionibus reliquæ uitæ conſiſtit.

COMMENT.

CVM autem ſit & requies.] Hoc eſt capitulum tertium huius tractatus, in quo 113
Philoſophus declarat aliam mediocritatem circa cõuerſationem, & commu
nem hominum uitam, quam appellat comitatem in ioco. Diuiditur in qua-
tuor partes: quæ ſuis locis patebũt. In prima igitur probat ꝙ circa iocũ poteſt eſſe uir
tus, & uitia oppoſita: circa id quod eſt utile in uita & conuerſatione humana, poteſt
eſſe mediocritas, exceſſus atque defectus: ſed iocus eſt utilis in conuerſatione huma-
na: ergo circa iocum poteſt eſſe mediocritas, exceſſus atque defectus. Maior nota, mi-
nor declaratur, ſcilicet quòd iocus eſt utilis: quia homines plerunque in negotijs uer-
ſantur, & niſi ceſſarent non poſſent perdurare. Vnde interdum fit intermiſſio & ceſſa
tio quædam. Ceſſatio autem, ut in decimo inquit Philoſophus, eſt propter operatio-
nem. Ceſſare igitur oportet aliquando ut recreari poſsimus, deinde melius operari.
Nam hoc propoſitum ut ſit in corpore, ita in animo, quem ceſſatio iocunda recreat, ut
ceſſatio à laboribus recreat corpus. Cùm igitur homines operationibus intermiſsis
recurrant ad iocum, fieri poteſt ut circa illum quidam excedant, quidam deficiant, &
ſic habemus exceſſum & defectum: conſentaneum ut eſt ſit etiam qui bene & medio-
criter circa illum ſe habeat, & hunc comem uel urbanum appellamus: excedentẽ ue-
rò, ſcurram: deficientẽ, durum atq; agreſtem. æquabilis, quæ nec excedet nec deficiat.

[DIFFERT.] Eſt differentia non ſolum de quibus fiunt facetię, ſed etiam inter quos 114
dicuntur. Circa hæc, ſcilicet dicendo, & audiendo.

[QVI igitur in his.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus de- 115
clarat exceſſum, & defectum, & mediocritatem: & appellat eo pacto quo diximus, ſci-
licet quòd excedentes in ridiculis ſcurræ dicuntur: qui non tam animaduertunt, ut ho
neſti rationem habeant, & ne offendant eos de quibus dicuntur ridenda: quam ſtudeãt
ut moueant riſum: deficientes uerò inepti agreſteſque uocantur qui nec ipſi quicquam
iocundi dicunt, nec alios dicere patiuntur: medium uerò ſeruantes urbani comeſque
nuncupantur. Poſt hæc affert rationem Philoſophus qua oſtendit in ioco mediocrita
tem, & extrema eſſe talia ſecundum mores, dicendo quòd omnes iſtæ motiones indi-
cant mores uniuſcujuſque qui habet tales motiones: nam ad hoc propoſitum, ut ſit in
motibus corporis, ſic in motibus animi: at motus corporis indicant corpus quale eſt,
ueluti ſi bene incedit eſt ſanum: ſin male, eſt ęgrum: eodem pacto motiones animi, in-
dicabunt mores animi, & animam qualis eſt in moribus. quare qui habent tales motio
nes,

nes,ut nimium gaudeant abundentque ridiculis,ſcurræ nuncupantur,& ſic de alijs,ſci licet,qui minimè gaudet ioco,agreſtis:qui mediocriter,& ut oportet,& decet, comis erit,ut dictum eſt.Verum cùm plerique hominum magis abundent quàm deficiant,& ad exceſſum magis progrediantur, fit ut homines ſæpe eos qui nimium abundant ridi culis & excedunt,comes & urbanos appellent,& elegantes: cum re uera ſint ſcurræ,& maximè differant ab urbanis & medium ſeruantibus, ut ſupra innotuit.

116 [Accommodatvr autem habitui.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Phi loſophus ſucceſsiue oſtendit quid pertinet ad quenque iſtorum trium habituum.& pri mo quid attinet ad urbanum.Secundo quid ad ſcurram. Tertio quid ad rudem atque agreſtem accommodatur.& primo de urbano hoc pacto:Ad hominem dextrum,& ha bentem dexteritatem quandam ingenij pertinet ea dicere atque audire quæ ſunt ho minis modeſti atque ingenui:at uir urbanus habet dexteritatem ingenij : ergo ad eũ ſpectat,& dicere,& audire ea quæ ſunt modeſti &c.

117 [Qvibvsdam enim.]Scilicet perſonis quæ introducebantur,tam in antiquis quã nouis comedijs:antiquæ comediæ tanquam ſatyræ fuerunt apud priſcos comicos. Fe runt autem eos priſcos ſolitos eſſe res obſcœnas uerbis apertis nominare:poſtea uerò cum eſſent homines modeſtiores facti conſueſſe ſi qua obſcœna inciderant ambitu ho neſtorum uerborum tegere,ut ſubintelligi poſſent: uerum obſcœna quæcunque ſint, & quomodocunque dicantur,minimè urbanum decet. Vnde Cicero in libro de offi cijs,in primiſque prouideat ne ſermo uitium aliquod indicet eſſe in moribus:quod ma ximè tum ſolet euenire,cum ſtudioſè de abſentibus detrahendi cauſa, aut per ridicu lum,aut ſeuere,maledicè contumelioſeque dicatur.Sic ergo ab abſcœnis cauendũ &c.

118 [Is ne igitur dicendus eſt.] Dixit autem Philoſophus uirum urbanum dicere,& audire ea quæ ingenuum decent, & innuit quòd ad eundem ſpectat non offendere,cũ de aliquo facere loquitur:ex quo dubitando quæritur,uter ſit dicendus facetus:an qui dicit ea quæ ingenuum decent,an potius qui non offendit audientes,& dicit quod hoc ſecundum eſt quaſi infinitum & indeterminatum: ergo non eſt determinandus urba nus hac conditione ut non offendat. Deinde ſubdit quòd ſunt quædam conuitia in fa cetijs,quæ etiam prohibentur legibus,& ab his cauebit urbanus.Sed ut melius intel ligatur ſententia & textus Philoſophi,dico quod uidetur Philoſophus uelle oſtende re ſecundum modum dubitandi,quod hæc mediocritas urbani hominis determinan da eſt ab urbano,qui utitur ioco reſpectu ſuimetipſius, non autem eorum qui audiunt id eſt ut dicat ea quæ ſeipſum deceant: non autem quæ offendant uel delectent eos in quos dicitur iocus.Atque cum ignoret conditiones & appetitum audientium, debet metiri iocum ſecundum ſeipſum,ut ea dicat in alios,quæ ipſe in ſe dicta libenter au diret,& quæ decentia eſſent.Debet præterea ſibimetipſi eſſe lex,ne incurrat in eas fa cetias quæ ſunt conuitia,& legibus prohibentur. Textus quoque ſic ordinari poteſt. Quonam pacto eſt determinandus urbanus in rectè iocando? utrum ſumendo eum ut reſpiciat ſeipſum dicendo ea quæ ingenuum decent? uel ſumendo eum reſpectu audiẽ tium,ut ſcilicet talis dicatur urbane iocari qui reſpicit audientes, & rationem habet conditionum eorum?an hoc infinitum?Soluit quaſi dicendo hoc ſecundum,ſcilicet io cari ſecundum appetitum audientium eſt indeterminatum: nec regula capi debet ex

119 appetitu audientium cum uarius ſit,& aliud alium delectet.[Scvrra autem.] Decla rat Philoſophus nunc ſucceſsiuè qualis ſit excedens, ſcilicet quòd eſt is qui uincitur a ridiculo,id eſt a re quæ mouet riſum,& permittit ſe ſuperari ab ea,ueluti intemperãs a uoluptate.Itaque ſic ſe ſuperari permittit ut nec ſibi nec alijs pareat.

120 [Sed ruſticus.]Declarat alterum extremum,id eſt defectum,& eum qui illum ha bet,dicendo quòd eſt inutilis in communi conuerſatione uiuendi:cum relaxatio & ceſ ſatio in ioco mediocris neceſſario uidetur requiri,ſcilicet ut melius operemur.

121 [Tres igitur.]Cum Philoſophus attulerit has mediocritates, & dixerit eas uer

ſari

fieri circa communem conuerſationem uitæ,ne idem eſſe uiderentur ueluti uerſantes circa eandem materiam: ideo affert differentiam Philoſophus,& eas diſtinguit ut patet in textu.

De uerecundia. Cap. 9.

DE uerecundia autem ut de aliqua uirtute dicere non oportet. Eſt enim affectui magis quam habitui ſimilis. Itaque definitur timore,timorq́; dicitur dedecoris quidã. & fit perinde atque circa res formidoloſas timor fieri ſolet.nam qui uerecundãtur,erubeſcunt: qui timent mortem,paleſcunt.Vtrunq́; igitur ad corpus quodammodo accommodatum eſſe uidetur:quod quidem magis ad affectum uidetur,quàm ad habitũ pertinere. Non autem ad quamuis ætatem is affectus,ſed ad iuuenilem accommodatur. 122 *123*
Cenſemus enim eos,qui huius ætatis ſunt,uerecundos eſſe oportere:ut cũ nõ ſine perturbatione uiuant,multumq́; ob hoc peccent,a uerecundia prohibeãtur delinquere. Atque laudamus quidem iuuenum eos qui ſunt uerecundi:ſed nemo ex eo ſeniorem hominem laudabit,quia eſt* uerecundus. Nihil enim eorum ipſum oportere cenſemus agere,pro quibus emergere uerecundia ſolet. Neq; enim homini probo uerecundia competit, quippe cum pro rebus improbis fiat. Non enim ſunt res tales agendæ.* 124 (*αἰδήμονας* — *αἰσχυντηλός.*)
Quòd ſi quædam reuera,quædam opinatione ſunt turpes,nihil refert.neutræ nanque ſunt agendæ.quare non eſt uerecundandum. 125
Sed improbi eſt & talem eſſe,ut aliquid turpe agat. probum autem ideo quempiam eſſe putare quia ita ſe habet,ut ſi turpe quid egerit,uerecundetur: abſurdum eſt ſane. uerecundia nanque fit pro ijs quæ ſponte quiſpiam facit: ſed nunquam ſua ſponte uir bonus res aget turpes. Erit autem uerecundia probum,ex ſuppoſitione. nam ſi egerit,uerecundabitur. hoc autem in ipſis uirtutibus non eſt. quod ſi impudentia,& quempiam non pudere res turpes agentem improbum eſt, nihilo magis ob idipſum probum erit, quempiam res turpes agentem uerecundari. 126
At uerò neque continentia uirtus eſt,ſed eſt quædam permixta. Oſtendetur autem de ipſa poſt paulò. Nunc de iuſtitia dicamus oportet. 127

COMMENT.

DE uerecundia uerò.]Hic eſt quintus tractatus huius libri,qui habet unum capitulum tantum in quo Philoſophus poſteaquam de omnibus uirtutibus docuit quas antea propoſuerat in enumeratione, relinquebatur tractare de uerecundia,& indignatione:nunc de uerecundia tantum docet, & indignationem omittit:quia illa quæ dicuntur de uerecundia,poſſunt ferme intelligi de indignatione quã tetigit antea,ſcilicet quod eſt laudabilis,quanquam non ſit uirtus:& etiã horum exacta cognitio ad oratorẽ quoquo mõ ſpectat, qui ſtudet cognoſcere quonam pacto ſint mouẽdi affectus aut ſedãdi.Diuiditur hoc capitulũ in tres pars,quę ſuis locis patebũt. Sed in prima ſuã intentionẽ proponẽdo,dicit ꝙ uerecũdia nõ eſt uirtus:probatur duabus rõnibus. Nullus affectus eſt uirtus:uerecũdia eſt affectus:ergo uerecundia non eſt uirtus. Ratio patet per definitionẽ uerecundię. Vel hoc mõ probare poſſumus. Timor dedecoris non eſt uirtus ſed affectus: at uerecundia eſt timor dedecoris: ergo non eſt uirtus. Maior clara:minor probatur a Philoſopho per definitionẽ uerecundiæ, ut patet. Secũda ratio,Id quod fit cum motione corporis nõ eſt uirtus neq; habitus:at uere 122

cundia

cundia ſit cum motione corporis: ergo non eſt uirtus uel habitus. Patet ratio ex eo, quia omnis affectus appetitus ſenſitiui, qui eſt affixus organo corporeo, ſit cum motu aliquo & mutatione corporis:& dicit quòd ſit timor dedecoris circa erubeſcenda, ut ita loquar,ſicut timor mortis circa formidoloſa.

123 [Non autem ad quamuis.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit uerecundiam competere tantum ſicut proprium ætati iuuenili,& recenti,ex quo etiam inferi poteſt ꝙ non eſt uirtus,quia competeret tam ſenibus quàm iuuenibus:quòd uerò competat ſolum iuuenili ætati,probat Philoſophus. Primo illis competit uerecundia qui cum perturbationibus agitentur,uerecundia prohibentur a delinquendo:at iuuenes ſunt huiuſmodi:ergo illis competit uerecundia.Item illis qui ob uerecundiam pudoremque laudantur competit talis affectus:ſed iuuenes ſunt huiuſmodi:ergo illis competit uerecundia & pudor, non autem ſenibus, ut dicit Philoſophus, quia magis habent ſedatos affectus, & uigent magis ratione, & peritia rerum agendarum:nec cum delinquunt,eam ſe emendandi expectationem uel ſpem præbēt quam iuuenes:quare uerecundia competit iuuenibus. Notandum quòd omnis affectus corporeus ſit cum aliqua corporis mutatione. Igitur cum uerecundia ſit affectus appetitus ſenſitiui,patet quòd non ſit ſine mutatione corporis ſicut timor, ſcilicet ꝙ non ſit ſine corporis mutatione:ſiunt tamen contrario modo iſti duo affectus,licet ambo cum mutatione corporis. Nam in uerecundia ſit motus a corde ad partes extrinſecas, quaſi a centro ad circunferentiam corporis: in timore uerò ſiue formidine econtra ſit, ſcilicet ab externis partibus ad internas. & uidetur euenire ut in ciuitatibus. quæ cum oppugnantur ad illam partem,magis concurrunt defenſores,ubi maius periculum imminet:in metu igitur mortis ſit defectus in ipſo corde,ubi eſt fons uitæ: totus igitur ſanguis eo confluit tanquam ad arcem, & propterea partes externæ relinquuntur ſine colore qui oritur ex ſanguine,& tunc palleſcunt homines in timore: ſed in uerecundia ſit econtra,quia defectus uidetur eſſe in partibus externis,ideo ſanguis mouetur ad exteriores partes, ac ſi fiat uelamen quoddam ab ipſa natura, quo ipſum dedecus tegatur.

124 [Censemus enim.] Sequitur Philoſophus oſtendendo quòd non omni generi hominum competit uerecundia,non ſenibus, ut ſupra oſtenſum eſt, non etiam uiro ſtudioſo.Probatur,Verecundia prouenire uidetur ex improbis: at uir probus non committit neque committere debet improba:ergo ei non competit uerecundia qui eſt ſtudioſus & probus.

125 [Qvod ſi quædam re uera.] Nunc uidetur Philoſophus afferre tres obiectiones,& eas ſoluere Prima eſt. Tu dicis ò Ariſtoteles quòd probus non debet committere improba:nos uerò dicimus quòd improba ſunt bifariam,aut ſecundùm ueritatem,aut ſecundum opinionem.cur igitur eum cogis habere rationem opinionis? Sufficit ut caueat ab illis quæ ſecundum ueritatem ſunt improba, & ſecundum ea non erubeſcat. Ad hoc reſpondet Philoſophus,quòd neque prima,neque ſecunda committere debet probus,ſed fugere etiam ea quæ opinione ſunt improba,nec ex conſequenti erubeſcere debet.

126 [Sed improbi eſt.]Remouet ſecundam obiectionem Philoſophus quę fieri poſſet,Tu dicis ò Ariſtoteles quòd uerecundia a probo uiro remouenda eſt. Ego a te intelligere uelim,cum probus delinquit num debet erubeſcere?Ad hoc reſpondet Philoſophus, quòd turpia delicta ſponte committuntur & ſiunt, & circa ea quæ non ſiunt ſponte neque uitium,neque uerecundia ponenda uidetur. Verùm probus nunquam ſponte committet aliquid turpe ex quo erubeſcere debeat: ſecus enim probus non eſſet,nec uirtute imbutus:intelligere nanque debemus probum hic eum qui habet habitum uirtutis.Cum igitur ſponte nunquam operabitur turpe, profectò ei non competit uerecundia:quæ cum ita ſint,dicit Philoſophus quòd uerecūdia erit res proba ex ſuppoſitione,hoc pacto,ſcilicet quia primò præſupponit delictum: poſtea ſequitur ipſa uerecundia,quæ de ſe non eſſet proba,ſed ex ſuppoſitione: ergo non pertinet ad

ad uirum probum,quia præſupponeret ut committeret aliquid turpe:deinde haberet uerecundiam,at hoc eſt abſurdum tribuere uiro ſtudioſo,quia turpe committitur ſpō te:at uir probus ſponte non facit turpia:nec ergo ei competeret habere uerecundiam. [Qvod ſi impudentia.] Tertia obiectio quæ non eſt admodum diſſimilis ab antecedenti.Cur aufers Ariſtoteles uerecundiam a uiro probo,quæ habet oppoſitam impudentiam?nam ſi impudentia eſt res turpis, pudor uidetur eſſe res proba. Ad hoc reſpondet Philoſophus negando conſequentiam.quia non ualet, Impudentia eſt res improba:ergo uerecundia eſt res proba ſicut de alijs uidemus oppoſitis, ut de timore,& audatia:quorum ſi alterum eſt improbum,non ſequitur ut alterum ſit probum: quare uir probus neutrum debet habere, ſcilicet neque impudentiam neque etiam uerecundiam quæ præſupponit delictum, quod non eſt in uiro probo præſupponendum. Notandum quòd quantum ad hoc propoſitum ſpectat quòd cauſa remota,remouetur effectus,non loquimur nūc effectibus illis productis, quia non dependent a quibuſdā cauſis ſuis,ut filij qui remotis parentibus ſupereſſe poſſunt. Dicimus ergo his omiſſis quòd uerecundia ſit propter timorem dedecoris.Dedecus autem uoluntariè fit & turpitudo:ergo erit cauſa uoluntaria: ſed cauſa peccandi, & turpitudinis committendæ nunquam apud probum uoluntariè fit,ergo nec uoluntaria erit. Concluditur ergo,q ſi quis diceret impudentia eſt res uitioſa:ergo uerecundia ſtudioſa. Dicendum quòd neutrum horum eſt uirtus,& quòd ſi impudentia eſt improbum quid,non tamen ſequitur quòd uerecundia pertineat ad ſtudioſum,cum ſemper malum & delictum præſupponere uideatur:ueruntamen mali operantem erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentem eſſe,& nullum dedecus timentem, quia uidetur eſſe pudor affectus laudabilis in iuuenibus propriè. 127

[At uerò nec continentia.]Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea quam oſtendit quod uerecundia non eſt uirtus, ſed affectus quidam:nunc affert quandam diſpoſitionem laudabilem quæ etiam non eſt uirtus,& hæc eſt continentia.quaſi dicat, quod non eſt mirandum quòd uerecundia ſit laudabilis,& tamen non ſit uirtus: quia ſunt etiam alia,id eſt diſpoſitiones quædam laudabiles,quæ tamen non ſunt uirtutes, ſicut eſt continentia.Continens enim nondum habet habitum,& quamuis in eo ratio ſuperet appetitum, tamen non ſine difficultate & pugna. In ipſo uerò temperato qui habet iam habitum uirtutis,ſtatim rationi obtemperat appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius. Notandum quòd indignatio uidetur eſſe affectus laudabilis, & tamen hic potius attulit continentiam, quia uidetur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinem quam habet cum uerecundia. 128

ARISTOTELIS

STAGIRITAE

ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER V.

De iuſtitia, & iniuſtitia,& modis iniuſti. Cap. 1.

DE iuſtitia autem et iniuſtitia conſideremus oportet:circa qua
1 *les actus uerſantur, & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iuſti-*
tia,& inter quæ iuſtum ipſum medium eſt.atque hæc conſide
ratio eundem ſeruet modum doctrinæ quo antea dicta conſi
2 *derauimus. Videmus itaque omnes talem habitum dicere iu-*
ſtitiam uelle, quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendos,&
quo iuſta agunt et uolũt iuſta. eodem modo talem habitum & ipſam iniuſtitiã di
cere,quo iniurias agũt homines,resq; uolunt iniuſtas. quapropter et nobis hæc
3 *primum,ut in figura ſubijciantur. Non enim in ſcientijs,& potentijs, atque habi*
tibus res ſeſe habet eodem modo. Eadem nanque potentia ſcientiaq; contrariorũ
eſſe uidetur.ſed contrarius habitus non eſt contrariorum: nempe a ſanitate ſana
duntaxat,& non contraria fiunt. dicimus enim quempiam ambulare ſanè, cum
4 *perinde ambulat atque ſanus. Sæpe igitur cõtrarius habitus ex contrario cogno*
ſcitur:ſæpe etiam habitus ex ſubiectis. Nam ſi bona corporis habitudo ſit nota,
& ipſa mala corporis habitudo fit manifeſta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem
efficiunt corporis ipſa bona habitudo fit nota: & eis ipſa rurſus ea quæ faciunt
ipſam. ſi enim habitudo bona ſit ſpiſſitas carnis,& malam habitudinem rarita-
tem eſſe carnis:& id quod efficit habitudinem bonam, efficere ſpiſſitatem in car
5 *ne neceſſe eſt. At uerò plerunque ſequitur, ſi alterum pluribus modis dica-*
tur, & alterum pluribus dici: ut ſi iuſtum, & ipſum iniuſtum. Videtur au-
tem tam iuſtitia quàm iniuſtitia pluribus modis dici. ſed quia propinqua eſt
ipſarum æquiuocatio, latet: & non ita ut ijs quæ longe diſtant, eſt manife-
ſta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè di-
6 *ci, & eam quæ ſub collo eſt animalium, & eam quo oſtia clauduntur. Suma-*
tur igitur quot iniuſtus dicitur modis. atque uidetur iniuſtus eſſe,& qui a le-
7 *gibus exorbitat,& qui plus capit atq; iniquus. Quare patet & iuſtum eſſe eum*
qui legitimè facit, & eum qui æquus eſt. Iuſtum ergo eſt quod eſt legitimum,&
8 *quod eſt æquum. Iniuſtum uerò quod eſt contra leges, & quod eſt iniquum. Cum*

autem

*autem iniuſtus, & pluris ſit auidus, non erit ipſe. circa omnia bona, ſed circa ea
duntaxat in quibus conſiſtit proſpera fortuna atque aduerſa, quæ ſimpliciter
quidem ſemper ſunt bona, alicui uerò non ſemper. homines autem illa ſibi
optant, atque perſequuntur. at non oportet. Sed optare quidem ea quæ ſunt
ſimpliciter bona, & ſibiipſis eſſe bona: expetere autem ea quæ ſibiipſis ſunt bo-
na, oportet. Iniuſtus autem non ſemper plus, ſed minus etiam expetit in iis, 9
quæ ſunt ſimpliciter mala. Sed quia uidetur & minus malum quodammodo bo
num eſſe, & plus habendi cupiditas ipſius eſt boni: fit ut pluris ob idipſum ui-
deatur auidus eſſe. Eſt autem iniquus (hoc enim continet, & eſt commune) &
legum tranſgreſſor. hoc enim, legum, in quam, tranſgreſſio, id eſt iniquitas, om-
nem iniuſtitiam continet, & eſt ad iniuſtitiam omnem commune. Cum autem 10
legum tranſgreſſor ſit iniuſtus, qui uerò legitimè facit iuſtus: conſtat omnia le
gitima eſſe quodammodo iuſta. Ea nanque quæ à facultate ferendarum legum
ſunt definita, legitima ſunt: & horum unumquodque iuſtum dicimus eſſe. Ipſæ
autem leges de omnibus dictant, coniectantes aut communem omnium utilitatē,
aut optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio tali modo. Quare
uno modo dicimus iuſta ea quæ felicitatem, eiusq; partes ſocietati ciuili efficiunt
& conſeruant. Præcipit autem lex & ea agere quæ ad uirum pertinent for-
tem. ut non deſerere locum in acie, non fugere, non abiicere arma. Et item ea
quæ ſunt temperantis. ut non committere adulterium, non libidine uti. Et etiā
quæ ſunt manſueti. ut non pulſare, non conuitia dicere. Et in cæteris iden-
tidem uirtutibus atque uitiis, alia iubens, alia uetans. Rectè quidem ea quæ re 11
ctè poſita eſt: deterius autem ea* quæ inconſultè eſt exarata. Hæc igitur iuſti- ὁ ἀπεσχε-
tia, perfecta quidem eſt uirtus: at non abſolutè, ſed ad alium. atque ob ipſum διασμένος.
iuſtitia præclariſſima perſæpe uirtutum eſſe uidetur. Et neque eſt Heſperus ita
neq; Lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere conſueuimus.*

Iuſtitia in ſeſe uirtutes continet omnes:

*Atque perfecta maximè uirtus eſt: quia perfectæ uirtutis eſt uſus. idq; eſt ex 12
eo quia non ad ſe ſolùm, ſed ad alium etiam is qui ipſam habet, uti uirtute poteſt.
Complures enim in propriis quidem uti uirtute poſſunt, ſed in iis quæ ſunt ad- Biantis β
alium nequeunt. & propterea ſententia* Biantis illa bene ſeſe habere uidetur,* Sophocles
Magiſtratus uirum oſtendet. ad alium enim eſt: & in ſocietate iam ipſe magi- adſcribit
ſtratus conſiſtit. Ob id autem ipſum & alienum bonum ipſa iuſtitia ſola ex om Sodonij,
nibus uirtutibus & habetur & eſt, cùm ſit ad alium. agit enim ea quæ alii uel Laertius
principi, uel reipublicæ conferunt. Peſſimus igitur eſt qui ad ſeipſum, & ad Pittaco.
amicos utitur prauitate. Optimus autem non qui ad ſeipſum: ſed qui ad alium ὅτι ἀρχὰ
utitur ipſa uirtute. hoc enim eſt opus difficile. Hæc igitur iuſtitia non pars uir τὸν ἄνδρα
tutis, ſed tota eſt uirtus. Similiter & iniuſtitia huic contraria non uitii pars, ſed δείξει. 13
totum uitium eſt. Quid autem intereſt inter hanc iuſtitiam & uirtutem, ex iis 14 15*

quæ diximus innoteſcit. Sunt enim idem, eſſe autem non eſt idem. Sed quo qui dem eſt ad alium, eſt iuſtitia: quo uerò talis eſt habitus ſimpliciter, uirtus.

COMMENT.

1 DE iuſtitia autem & iniuſtitia.] Poſteaquàm Philoſophus diligentiſſimè docuit de omnibus uirtutibus moralibus, quas in ſecundo ſibi declarandas propoſuit: in hoc quinto libro docet de ipſa iuſtitia, quæ præclariſſima uirtus ē & cognitu difficilima, nec ſine ratione poſterior in ordine collocatur. Nam cùm dicatur multipliciter, ſit aliquo modo tota uirtus, & quaſi aggregatum quoddam ex omnibus uirtutibus moralibus, meritò conſentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius noſſe alias omnes uirtutes. Diuiditur autem hic liber in tres principales. In prima docet de iuſtitia propriè dicta. In ſecunda de æquo & bono. in tertia uerò de iuſtitia quæ non eſt propria, ſed per tranſlationem & ſimilitudinem dicitur talis. Prima pars duos continet tractatus, & aliæ duæ duos. Itaq; quatuor ſunt tractatus. Primus tractatus rurſus diuiditur in quinque capitula. In primo docet de iuſtitia in communi deſcribendo & diuidendo ipſam in iuſtitiam legalem ſiue legitimam, & iuſtitiam particularem quæ eſt pars. In ſecundo docet de iuſtitia particulari, & definit & diuidit eam in duas ſpecies, ſcilicet in commutatiuam, & diſtributiuam. In tertio oſtendit quomodo oportet ſumere medium in iuſtitia diſtributiua. In quarto quomodo ſumitur medium in iuſtitia commutatiua. In quinto excludit errorem circa medium iuſtitiæ, & refellit opinionem Pythagoricorum. Sed diligenter conſiderandus eſt Philoſophi ordo, qui ut in alijs multis: ita etiam in hoc libro mirabilis eſt. In hoc autem capitulo primo incipit à quodam confuſo & communi, quaſi deſignando ſecundum conſuetudinem ſuam ea quæ poſtea pingere uult. Deinde gradatim ea aperit & diſtinguit. Nam cùm ſint quatuor termini, ſcilicet iuſtitia, iuſtum, iuſte agere, & ius de omnibus uel pluribus iſtis loquitur penè ſimul. Poſtea uerò ſucceſsiue aperit omnia ut ſunt, & qualia ſunt. Primò igitur deſcribit iuſtitiam & iniuſtitiam in communi. ut aliquam notitiam quaſi per figuram tradat de ipſis. Deinde ut confuſionem tollat, oſtendit quòd iuſtitia & iniuſtitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipſas, oſtendendo quòd alia eſt iuſtitia legalis quæ dicitur tota: alia particularis: & ſimiliter iniuſtitia. Et cū uelit oſtēdere iſtos habitus, loquitur in cōcreto, ſumendo iuſtos, & iniuſtos, & res tales, quæ magis percipiuntur quam habitus in abſtracto: ſicut etiam ſuperius fecit cum loqueretur de magnanimitate, ſumpſit magnanimum. In hoc autem principio pauca tangit de particulari iuſtitia ut aliquantulū innoteſcat: quia de hac latius dicet poſtea reſumendo eam, cum de ipſa tractare uideatur eſſe ſua principalis intētio: de iuſtitia uerò legali dicit plura in hoc loco, quia poſterius eam omittet, & tamen uult ut de ea habeatur notitia, ne incidamus in æquiuocationem, & alteram pro altera ſumamus. Ea autem declarata reſumit iuſtitiam particularem. ut diſtinctè & latè doceat de ea, diuidendo in partes ſuas, ut in ſequentibus apparebit. Sed intelligendum quod antea declarauit: primo uirtutes quę uerſantur circa affectus, ut eſt fortitudo, & temperantia: deinde eas quæ ſunt quaſi mediæ, id eſt partim circa affectus, partim circa actus, ut eſt liberalitas, & huiuſmodi. Nūc aūt in ordine eā uirtutē declarat quæ eſt circa actus, & cū in illis attēdetētur mediocritates primo circa affectus, & ex conſequenti circa actus: hic uerò attenditur quomodo ſint circa actus, & quomodo iuſtitia ad alium operetur. quare poſt doctrinam illarum ponitur hæc in ordine, & ob ſuperiorem rationem ēt quia iuſtitia dicitur aliquo modo tota uirtus, & oportebat antea cognoſcēre omnes uirtutes ad hanc cognoſcendam, quæ aliquo modo dicitur eſſe aggregatum quoddam ex illis, ut antea diximus. Primum autem capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt.

patebunt. In prima igitur parte Philoſophus proponendo intentionem ſuam dicit
quod nunc oportet conſiderare de iuſtitia & iniuſtitia. Primò circa quos actus uerſa
tur. Secundo qualis mediocritas ſit. Tertio inter quæ ſit tanquam inter extrema iu-
ſtum ipſum ut medium, & per hæc tria uidetur iuſtitia differre à cæteris uirtutibus.
Nã per primum differt, quia cæteræ uirtutes ſunt circa operationes internas, & ipſos
affectus: poſterius uerò circa actus externos: iuſtitia aũt cum non cõſiſtat in affectu,
primo attenditur, & uerſatur circa actus: per ſecundũ modũ differt iuſtitia ab alijs uir
tutibus, quia illæ ſunt in medio rationis quo ad nos: iuſtitia uerò eſt in medio rei, &
quod ſumitur ex parte rei, per tertium modũ differt ab alijs: quia quælibet uirtus eſt
mediocritas inter extrema, ut inter exceſſum & defectum, quorum uterq; eſt habitus,
& alter ab alio diſtinctus. Iuſtitia uerò eſt in medio alio pacto: quia ambo extrema oc
cupat iuſtitia, ſicut inferius ſuis locis apparebit. Addit poſtea Philoſophus ꝙ in de-
claranda iuſtitia utetur doctrina, ut antea, quia non demonſtratiuam per cauſam, ſed
ea qua uſus eſt in reliquis uirtutibus.

[Videmus itaque.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert deſcriptio 2
nem iuſtitiæ & iniuſtitiæ in genere ſecundum communem ſententiam hominum, &
primo iuſtitiam dicit eſſe habitum, per quem homines diſponuntur ad agendum, &
per quem uolunt & agunt res iuſtas: ſecundo iniuſtitiam dicit eſſe habitum, per quẽ
homines diſponuntur ad operandum, & uolunt & agunt res iniuſtas. Has aũt deſcri-
ptiones præſupponere uidetur quaſi figuram quandam, quam poſtea pingere opor-
tet. Notandum quòd iſtæ deſcriptiones bene aſſignatæ eſſe uidentur, ſi ſumantur iu-
ſtitia, & iniuſtitia in genere. Dicit enim quòd iuſtitia eſt habitus per quem homi-
nes ſunt apti & diſpoſiti ad res iuſtas agendas. Nam ſicut per quãlibet uirtutẽ homi-
nes ſunt apti ad operãdũ ea quæ fiũt ſecũdũ uirtutem illã: ita per iuſtitiã in ſexto. Vir
tus enim moralis intentionẽ facit rectã. Addidit poſtea, agunt & uolunt. quia non ſe-
quitur: producit iuſtas operationes, ergo eſt iuſtus: ſed oportet operationes produce
re ſecũdũ habitũ talis uirtutis per uoluntatẽ & electionẽ, ideo bene addi uolunt. Di-
cunt etiam nonnulli quod per hoc Philoſophus innuit in quo ſubiecto eſt iuſtitia, ſci
licet, in uoluntate, non aũt in appetitu ſenſitiuo, ſicut ſunt aliæ uirtutes morales, quæ
non reducuntur ad iuſtitiam. ſed de hac materia, & de ſubiecto uirtutum moralium
alius dabitur commodior locus dicendi: hoc autem dicimus quia uariæ fuerunt opi-
niones de ſubiecto uirtutum. Quidam dixerunt omnes uirtutes morales eſſe ut in
ſubiecto in appetitu ſenſitiuo: quidam in uoluntate, quidam in appetitu & uoluntate
ſimul, quidam omnes in appetitu præter iuſtitiam quam in uoluntate collocarunt: ta
men non oſtenditur cauſa cur ipſa iuſtitia non ſit etiam in appetitu ſenſitiuo, cùm ſit
habitus qui uidetur etiam moderari quoquo modo affectum internum, ut cæteræ uir
tutes: ſed hanc diſputationem in alium locum differamus.

[Non enim in ſcientijs.] Probare uidetur Philoſophus illas deſcriptiones bene 3
fuiſſe aſſignatas, quia non ita ſit in habitibus, ut in potentijs, & ſcientijs quæ ſunt con
trariorum: & contrariæ operationes non fiunt ab eodem habitu, ſed à contrarijs, ha-
bitibus: ideo in aſſignatione iuſtitiæ non oportuit ponere contraria: nec ẽt in aſſi-
gnatione iniuſtitiæ: ſed utrunq; habitũ definire per ea quæ ſunt ſibi propria, & accom
modata, nã inconueniẽs fuiſſet dicere ꝙ iuſtitia eſt habitus per quem operamur res
iuſtas & iniuſtas. Verũ ſcientia & potentia ſuſcipiunt contraria, & per contraria defi-
niri poſſunt: ut uiſus eſt potẽtia uiſiua nigredinis & albedinis: & ſcientia eſt nigri &
albi, ueri & falſi: ſed habitus iuſtitiæ non eſt iuſtorũ & iniuſtorũ: & hoc probat exẽ-
plo. nã ſanitas eſt ueluti quidam habitus corporis, à quo proficiſcũtur omnes opera
tiones non læſæ: non autem ab eodem habitu proficiſcuntur operationes læſæ, qua-
re ſanitas non eſt contrariorum: potentia uerò & ſcientia eſt contrariorum, cùm iu-
ſtitia & iniuſtitia non ſint ſcientiæ nec potentiæ, ſed habitus: ideo unaquæque ex ſi-

bi

bi accommodatis definita eſt oppoſito modo: & non una atque eadem ex contrarijs. Dubitatur hac in parte, quia dicere quiſpiam poſſet: temperantia eſt circa uoluptates & dolores, fortitudo circa timores & audacias uel fiducias, quæ ſunt contraria: ergo habitus eſt contrariorum ut ſunt iſtæ uirtutes. præterea ſcientia eſt contrariorũ: ſed ſcientia eſt habitus: ergo habitus eſt contrariorum. Contra Philoſophum, dicendum quòd habitum eſſe contrariorum duobus modis conſiderari poteſt, aut ſubiectiue & obiectiue & operatiue: Itaq; cùm dicitur quòd fortitudo & temperãtia eſt contrariorum, dicendum ꝙ obiectiue uerſatur circa timores & fiducias, quæ ſunt contraria: non tamen actiue, quia operationes quas produxit ſemper ſunt fortes: & non contrariæ: id eſt nunc fortes nunc non fortes. Ad ſecundam rõnem dicendum ꝙ uerũ eſt ſcientiam eſſe habitũ, ſed duplex eſt habitus, ſcilicet actiuus & ſpeculatiuus. Sciẽtia eſt habitus ſpeculatiuus iuſtitia actiuus: & de actiuo loquitur hic Philoſophus, cõſiderando eum ſecundum ſuas operationes. Itaque non ſequitur quòd ſi habitus ſpeculatiuus ſit contrariorũ, ut ſciẽtia, ꝙ ſit habitus actiuus ẽt contrariorũ, & præſertim ſi ſumatur ſecundum ſuas operationes, quas non producit contrarias ullo pacto: quin etiam ſi ſumamus ſcientiam ſecundum operationes ſuas, & ſi ſit rerum contrariarum, ut oſtendimus: tamen ſecundum eam forſitan non dicemus nos producere operationes contrarias, ſcilicet ignorantiæ operationes: uerum ſcientia conſideratur hic ut habitus præceptiuus contrariorum.

4 [Saepe igitur fit.] Cùm ſuperius poſuerit exemplum in ſanitate, dicendo quòd illi ſanè incedunt, qui ambulant ut ſani: quod etiam percipi uidetur ex his qui ambulãt ut ægri, quia ſani non ambulant ut ægri: ideo tanquam obortum uidetur inferre ex ſupradictis, quòd ſæpe contrarius habitus cognoſcitur ex contrario habitu, & cùm hoc modo cognoſcatur, & etiam alijs modis. ideo ponit tres modos. Primus eſt ex contrario habitu, ut diximus. Nam ſi bona habitudo ſit manifeſta, item & ex ea mala habitudo innoteſcit. Secundus eſt ex ſubiectis: quandoq; uero ſubiectum ex habitu percipitur. Nam ſi eſt bona habitudo ſpiſſitas carnis, conſequens eſt ut mala habitudo ſit raritas carnis. Tertius modus eſt ex cauſa effectiua, & interdum cauſæ effectiuæ ex habitibus: & item ex his quæ bonam habitudinem efficiunt corporis, ipſa bona habitudo. & reliqua in textu. Bene igitur allatæ ſunt deſcriptiones illæ iuſtitiæ & iniuſtitiæ, cùm ex perceptione unius habitus contrarij percipiatur alius habitus contrarius. bene etiam explicauimus modos quibus cognoſcitur habitus. Nam ex habitu cognoſcitur ſubiectum, & cauſa à qua proficiſcitur talis habitus: & ex ſubiecto econtra & cauſa cognoſcitur talis habitus, ut dictum eſt. Notandum quòd ex cognitione alterius contrarij emergit cognitio alterius, & hoc modo multi Philoſophi uenabantur cognitionem alterius contrarij: ut ſi albedo eſt color diſgregatiuus uiſus nigredo erit color congregatiuus. & ſic definitio contrarij non oſtenditur omnino, & propriè, ſed innoteſcit aliquo modo.

5 [At uerò plerunq; ſequitur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus poſita deſcriptione iuſtitiæ in genere, & in communi, cùm ipſa multifariã dicatur, diuidit eam in ſuas partes ſubiectiuas. Dicit aũt in primis ꝙ plerunq; fit ut ſi unũ contrariorũ dicitur multifariã, & alterum ẽt, non eſt tamen hoc uerũ in omnibus, ſed in multis: & affert hoc ad propoſitũ ſuũ de iuſto & iniuſto, quorũ utrunq; multifariã dicitur, ex quo ẽt iuſtitia & iniuſtitia multis modis dicentur: tamen hoc non uidetur in ipſis ualde manifeſtum, quia ea de quibus iuſtitia & iniuſtitia dicitur nõ multũ uidetur inter ſe differre: ſed latet æquiuocatio in illis. uerùm affert exemplum eorũ quæ ſunt æquiuoca, & multipliciter dicũtur: tamẽ eorum æquiuocatio eſt manifeſta, quia ualde ſunt inter ſe diuerſa atq; diſtracta. Aequiuoca uerò dicũtur, ut in Prædicamẽtis oſtẽdit Philoſophus, quorũ nomẽ cõmune eſt, ratio uerò ſubſtãtiæ diuerſa ſecundũ illud nomẽ. Sed ea quorũ æquiuocatio manifeſta apparet, ſunt, ut clauis. Signi-

ficat

ſicat enim & inſtrumentum quo oſtium clauditur,& oſſa quæ ſunt ſub collo animalis: hoc etſi ſit cõmune nomen,tamen ratio ſubſtantiæ manifeſtiſſimè apparet eſſe diuerſa.Notãdũ ꝙ eorũ quæ dicuntur multipliciter,quædam manifeſtè differunt, quædam latent.Quandoq; enim ea quæ ſunt ſub eodẽ nomine , habent rõnem aliquo modo ſimilẽ,& illa uidẽtur aliquo modo propinqua : ſunt autẽ plura huiuſmodi quæ dicuntur partim æquiuoca,partim uniuoca : ſicut eſt de anima quæ dicitur uegetatiua,ſenſitiua, & rationalis:& cõe eſt nomen, & ratio quoquo modo ſimilis,licet prius de una quàm de altera prædicetur , & dicatur ,& ſit diuerſa ſpecies earũ : quædam uerò ſunt quæ habent tantum commune nomen rationem uerò penitus diſtractam . & iſta uidentur eſſe æquiuoca caſu,ut canis qui dicitur æquiuoce de marino,& cœleſti , & terreſtri cane, & in ijs facile patet æquiuocatio : iniuſtis uerò & iniuſtis quæ multifariam dicuntur,æquiuocatio uidetur latere.

[SVMATVR igitur.] Nunc Philoſophus incipit diuidere iuſtitiam & iniuſtitiã : & primo probat ꝙ iuſtus multifariam dicitur hoc pacto,iniuſtus dicitur multifariam:at ſæpe fit ut quot modis dicitur unũ oppoſitorũ,tot dicatur & alterum : ergo iuſtus qui eſt cõtrarius iniuſto,dicetur multifariam.Etenim ex magis noto nobis,id eſt iniuſto, procedit Philoſophus ad declarandum iuſtum nobis minus notũ : tunc ultra iniuſtus dicitur multifariam,ſcilicet duobus modis.Nam tranſgreſſor legum,& is, qui eſt pluris cupidus, qui ẽt dicitur iniquus,iniuſtus appellatur:ergo iuſtus dicetur multipliciter , ſcilicet ſeruator legũ, & qui non eſt pluris cupidus,ſed æquus . Præterea dicit ꝙ tot modis dicitur iuſtum,& iniuſtum,id eſt operatio iuſta & iniuſta,quot modis dicitur iuſtus & iniuſtus: ſed iſta dicuntur bifariam : ergo ẽt iuſtum & iniuſtum: quare iniuſtum erit tranſgreſſio legum & cupiditas pluris,ut ita loquar.Similiter etiam iuſtitia & iniuſtitia dicetur bifariam per locum à coniugatis . 6

[ATQVE iniquus.] Hoc non eſt tertium membrum,ſed eſt declaratiuum eius qui plus appetit quaſi dicat Philoſophus,qui plus appetit, is eſt iniquus.Notandum ꝙ ſit ſicut ſupra diximus,ut ab altero contrariorum cognoſcatur alterum, & hoc non indifferenter , ſed quando unum eſt notius altero,ſicut hic ſit ubi iniuſtitia eſt notior iuſtitia, & iniuſtum iuſto , & iniuſtus iuſto . Nam uitia magis cognoſcuntur cùm habeant latitudinem,& pluribus ac pluribus modis fiant & committantur.Virtutes aũt conſiſtunt in pũcto , & medio indiuiſibili,& difficile eſt mediũ attingere . Quare ex magis noto proceſſit Philoſophus ad declarandũ minus notũ nobis . præterea bene poſuit hũc ordinem ẽt ut per hominẽ iuſtũ declarat operationẽ,& per operationẽ habitum. 7

[CVM ſit iniuſtus.] Hoc loco declarat Philoſophus membra diuiſionis allatæ.& dicit cum iniuſtus ſit is qui pluris eſt cupidus , non dicetur cupidus abſolute omnium bonorum , ſed eorum quæ dicuntur fortunæ bona & externa , ut diuitiæ,honores , & huiuſmodi : at iſta dici uidentur ſimpliciter,& de ſe bona : at non ſemper alicui ſunt bona . ut probo uiro ſunt bona tanquã inſtrumenta ad exercitationes uirtutũ, improbo uero mala propter abuſionem illorum , & addit ulterius ꝙ homines ea bona quæ de ſe talia eſſe uidentur, petunt ſibiq; adeſſe precantur de ipſorum uſu nihil cogitantes,nec ſecum reputantes quòd in perniciem eorum ſe uertere poſſint . Multi enim , ut in principio inquit , ob diuitias periere : quare precari debemus quòd ea quæ ſunt ſimpliciter bona,ſint etiam nobis bona.& expetere, ut adſint nobis ea quæ nobis ſemper & abſolute ſunt bona, ut ſunt bona interna . Notandum quòd diuitiæ : & alia huiuſmodi externa quæ hic dicuntur ſimpliciter bona , proprie nec bona nec mala dici poſſunt : tamen ſi alterutrum dicendum ſit, bona potius appellantur quàm mala . uerum diuerſificantur ſecundum uſum,ſed quantum ad hoc propoſitum ſpectat . bonum bifariã capere poſſumus,aut uerè ꝓprie bonũ ꝙ eſt perfectio hominis, aut bonũ ut inſtrumẽtũ: hoc ſecũdo modo dicere poſſumus de externis ꝙ ſunt bona quibus utimur tãquã inſtrumẽtis ad exercẽdas operatiões uirtutũ.Verũ ut ad ꝓpoſitũ redeamus,cupidus 8

pidus pluris dicitur ille qui ſibi plus de bonis externis expetit, quàm ſit æquum.

9 [Iniustus autem.] Cum iniuſtus ſibi plus bonorum externorum expetat quàm conueniens ſit, ſtatim ſequitur quòd etiam minus malorum externorum, ut minus habere paupertatis, minus tributorum & ſimilium: itaq; non ſemper dicitur iniuſtus plus appetens, ſed etiam minus interdum appetens: tamen communiter dicitur appetens pluris, quia reuertitur penè in idem cum dicitur appetens plus bonorum, & minus malorum, quia appetens minus malorum uidetur eſſe plus boni appetens, cũ minus malum habeat aliquo modo rationem boni inquantum eſt eligibile. In duobus enim malis, ut inquit Cicero, cum fugiendum maius ſit: minimum eſt eligendum. ex quo fit, ut minus appetens mali, ſit plus appetens boni: & ideo erit pluris cupidus quam æquum ſit: ergo & iniquus etiam tranſgreſſor legum, nam iniquitas comprehendit omnem iniuſtitiam & improbitatem. Itaq; omnis iniuſtus ſiue ſit plus ſiue minus appetens, eſt iniquus, & tranſgreſſor legum. Sed notandum quòd Philoſophus dicit inferius quòd eſt iniuſtitia quæ eſt tranſgreſsio legum, & nihil differt a tota uitioſitate, niſi ratione. Nam iniuſtitia dicitur ad alium: tota uitioſitas ad ſeipſum, ut patebit inferius. eſt etiam alia particularis iniuſtitia, quæ non eſt tota uitioſitas, ſed ſpecies uitij. Cum igitur Philoſophus dicit quòd plus appetens eſt iniquus: poſſumus dicere quòd eſt iniuſtus ille particularis, ut iniquus comprehendat plus & minus appetens: ut iniuſtus particularis poteſt etiam dici, eſt iniquus, id eſt tranſgreſſor legum, ut iniquus extendat ſe ad plura, id eſt ad omne genus improbitatis, ita ut omnis plus appetens ſit iniquus & tranſgreſſor legum, non autem econtra, quia poſſunt eſſe aliæ ſpecies improbitatis, & tranſgreſsionis legis, quæ non erit iniuſtitia illa particularis quæ eſt pars uitij, & pars iniuſtitiæ totius.

10 [Cum autem legum tranſgreſſor.] Hæc eſt quarta pars huius capituli. In qua Philoſophus declarat iuſtitiam, quæ dicitur tota uirtus, & legalis ſiue legitima. & primò determinat de iuſto tali, quia nobis eſt notius, deinde de iuſtitia: probat autem quòd omnia legitima ſũt quodammodo iuſta. Illa omnia quæ ſunt inſtituta & determinata à legibus ſunt quodammodo iuſta: ſed omnia legitima inſtituuntur à legibus: ergo ſunt quodammodo iuſta. Notandum quòd Philoſophus dicit quodammodo: quia aliquid legitimum uidetur iuſtum huic ciuitati quod alij ciuitati nõ eſſet propter differentiam rerumpub. & gubernationum. Nam in Republ. quæritur æqualitas ſecundum libertatem, in gubernatione optimatum ſecundum uirtutem. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd leges de omnibus dictant coniectantes communem utilitatem prouidendo in omnibus: & uidetur tangere tres ſtatus gubernandi ciuitates, ſcilicet rempubl. optimates & monarchiam: in omnibus leges prouident tribuendo pœnas, & præmia, uel ſecundum uirtutem uel merita, uel alio modo. Hæc cum ita ſint, dicit Philoſophus. nos uno modo dicimus iuſta ea quæ efficiunt & conſeruant felicitatem ciuilem, iubent enim leges ea quæ ſunt uiri fortis & temperati: & ſic in alijs uirtutibus reſpectu ciuilis ſocietatis ut ipſa fiat, & conſeruetur quoad fieri poſsit, felix. & dicit quòd illa lex eſt bona quæ recte & conſulte poſita: quæ autem temere, mala eſſe uidetur. Plato uerò dicebat non eſſe eas appellandas leges, quæ improbæ eſſent. Notandum quòd omnes operationes quæ pertinent ad unamquanq; uirtutem, faciunt & conſeruant talem uirtutem. Ex uirtutibus autem & operationibus ſecundum uirtutem emergit ipſa felicitas: quare cùm leges determinent de omnibus quæ faciunt & conſeruant felicitatem humanam, iſta autem ſunt operationes ſecundum uirtutem, conſtat omnia legitima eſſe iuſta. Propoſitum enim ipſarum legum, & omnium legũlatorum, & gubernatorum ciuitatum eſſe debet felicitas communis, & ciuilis ſocietatis quoad fieri poteſt, ut ſicut medico ſanitas, ita gubernatoribus ciuitatum, & conditoribus legum ſuorum ciuium ſalus & felicitas propoſita ſit.

11 [Haec igitur iuſtitia perfecta.] Declarauit ſuperius Philoſophus de iuſto legitimo

me quod eſt nobis notius: nunc de ipſa iuſtitia legitima, dicẽdo quòd eſt perfecta uirtus non ſimpliciter & abſolutè, ſed ad alium, ut patebit inferius: & item eſt tota uirtus, unde perſæpe omnium uirtutum præclariſsima eſſe uidetur, & neque Heſperus neq; Lucifer ita mirabilis, ut Euripides inquit. Heſperus & Lucifer eadem eſt ſtella, ſcilicet Veneris, & in ortu dicitur Lucifer, quia præcedit ſolem: in occaſu Heſperus, quia ſequitur. Affert poſtea aliam auctoritatem Theognidis poetæ, qui dixit iuſtitiá continere in ſe omnes uirtutes. Duo igitur propoſuiſſe uidetur: unum, quòd iuſtitia eſt perfecta uirtus non abſolutè, ſed in uſu ad alium. Item quòd ipſa eſt tota uirtus, cùm contineat omnes uirtutes.

[Atqve perfecta.] Probat illud primum Philoſophus quod propoſuit, hoc pacto: illa uirtus, qua poteſt ſtudioſus uti non ſolum ad ſe, ſed ad alium, eſt uirtus maxime perfecta: ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi: ergo eſt perfecta uirtus. patet ratio, quia uirtus perficit habentem: quòd ſi ultra hoc ſtudioſus poteſt uti tali uirtute ad alium, erit profectò illa uirtus ualde perfecta, quia additur uirtuti id quod eſt difficile, ſcilicet bene operari ad alium, quia poreſt quis facilius ſe bene gubernare quàm ſeipſũ, & alios, & propterea bene dictum eſt à Biante, quòd magiſtratus uirum oſtendet. & hanc ſententiam laudat Philoſophus, quia magiſtratus eſt adminiſtratio quædam ad alium, id eſt ad commune bonum in ſocietate ciuili. 12

[Ob id autem ipſum.] Ex ſupradictis infert unũ obortum. ſcilicet quòd ex eo quòd uirtus eſt ad alium, non dicitur bonum habentis bonum: ſed alienum, cum reſpiciat bonum alterius & humanæ atque ciuilis ſocietatis bonũ, ex quo perfecta & præclara uirtus eſſe uidetur iuſtitia: in qua, ut inquit Cicero, ſplendor eſt uirtutis maximus: ex qua uiri boni nominantur.

[Pessimvs igitur.] Affert aliud obortum ſiue correlarium ex ſupradictis ad idẽ propoſitum, Nam ſi ille eſt optimus qui non tantum ad ſeipſum, ſed ad alios uirtute utitur: et conuersò ille erit deterrimus qui & ad ſeipſum, & ad alios utitur prauitate, & eſt quaſi probatio ſententiæ ſuæ ab oppoſito. Et notandum eſt quòd Philoſophus loquitur hic de actiuis, nam ſpeculatiua uirtus excellentior eſt quàm actiua licet tantum habentem perficiat. Excedit enim nobilitate, ut patebit in ſexto. 13

[Haec igitur iuſtitia.] Probat quòd iuſtitia legitima eſt perfecta uirtus: nunc declarat ſecundum quod propoſuit, ſcilicet quòd eſt tota uirtus, cuius probatio ex ſupradictis colligi poteſt, ut concludendo dicatur quòd illa uirtus ad quam pertinet uti qualibet uirtute eſt tota uirtus: ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi: ergo iuſtitia legitima eſt tota uirtus. 14

Qvid autem intereſt.] Hac in parte Philoſophus uidetur remouere obiectionem quæ oriri potuiſſet ex dictis. Nam potuiſſet aliquis dicere: ſi iuſtitia eſt tota uirtus, ſuperflue uidetur Philoſophus eam afferre præter enumeratas uirtutes. Dicit ergo Philoſophus quod differentia quæ eſt inter uirtutem totam, & ipſam iuſtitiam, patet ex dictis. Diximus enim quòd eſt tota uirtus non ſimpliciter, & abſolutè: ſed cum hac exceptione, ut ſit tota uirtus ad alium. Itaque ſunt idem re, differunt autem ratione. Nam ſi capiantur omnes enumeratæ uirtutes, & cum ipſis etiam iuſtitia particularis, tunc dicemus quod hoc aggregatum eſt tota uirtus, ſumendo eam abſolutè. Verum ſi ſumatur quòd earum ſiue huius aggregati uſus ad alium, tunc illa eadem tota uirtus hoc modo ſumpta dicetur iuſtitia. Dubitatur circa ea quæ dixit Philoſophus, quòd iuſtitia legitima eſt tota uirtus. Nam uariæ fuerunt de ea opiniones. Quidam enim dixerunt hanc eſſe uirtutem quandam diſtinctam ab alijs, ſicut eſt fortitudo, temperantia, & aliæ inter ſe uirtutes diſtinctæ, ueluti quædam ſpecies uirtutis. Probant hoc pacto: Illa ſunt diuerſa, & diſtinguuntur quorum ſubiecta ſunt diuerſa: ſed ſubiectum in quo eſt iuſtitia, eſt uoluntas, ut illi aiunt: appetitus uerò eſt ſubiectum in quo eſt temperantia &c. ergo iſtæ uirtutes erunt diſtinctæ inter ſe cùm habeant 15

diſtincta ſubiecta in quibus ſunt. Verùm ſi quis diceret quòd hæc eſt præſtantior cõtra eos, ergo eſt tota: non ualet conſequentia, cùm homo ſit præſtantius animal, quam æquus. & tamen non eſt totum animal. Hæc opinio non uidetur uera, & reſpondendum ad eorum argumentum hoc modo. Cùm enim dicunt: quorum ſubiecta ſunt diuerſa, ea etiam diuerſa ſunt: concedo, ſi accipiatur unum particulare ſubiectũ: ſed accipio quãdam potentiam communem ipſius animi in qua conueniunt appetitus & uoluntas: & in illa potentia communi dico hanc uirtutem eſſe ueluti habitũ aggregatum ex cunctis uirtutibus in eo ſubiecto & in ea potentia, quæ appellari poteſt uoluntas adepta: uniuntur enim inter ſe per ipſas uirtutes, cùm appetitus irrationalis de ſe fit per obedientiam rationalis, & unitur cum uoluntate, & in illa potentia dicere poſſumus quòd eſt iuſtitia legitima, quæ eſt tota uirtus ad alium. nam illud aggregatum omnium uirtutum ſi ſumatur ut eſt perfectio habentis ad ſeipſum, dicetur tota uirtus: ſin uerò ut eſt ad alium, dicetur iuſtitia legitima. Præterea ſunt alij qui etiam alia ratione compulſi dixerunt iuſtitiam hanc non eſſe totam uirtutem, & arguebant hoc pacto, Si iuſtitia eſt tota uirtus: iniuſtitia erit tota uitioſitas ut ita loquar. Et qui habere talẽ iniuſtitiam haberet totam uitioſitatem & omnia uitia in ſe: quod non uidetur poſſe fieri. quomodo enim habebit ſimul auaritiam & prodigalitatem, audaciam & timiditatem, & huiuſmodi. quæ in eodem ſimul eſſe non poſſunt? quare nemo poterit eſſe uitioſus ſecundum talem iniuſtitiam. Horum quoque opinio non uidetur eſſe uera licet ipſi ſuis rationibus magis appropinquẽt ſententiæ Philoſophi. Dicendum igitur primùm, tota uirtus ut perfectio quædam poteſt eſſe in uiro ſtudioſo: quia ſimul ſumptæ poſſunt eſſe in eodem cùm non contrarientur inter ſe. Quòd ſi omnia uitia non poſſunt eſſe ſimul in eodem, non ſequitur quòd non poſsint eſſe uirtutes. Illud eſt ex ratione uel conditione uitiorum, quæ ita inter ſe contrariantur ut ſimul ſe compati non poſsint. Malum enim, ut inquit antea Philoſophus, ſeipſum deſtruit. Quare erit uitioſitas tota eorum uitiorum quæ ſimul eſſe poſſunt. Philoſophus itaque hanc opinionem habere uidetur quòd homo habeat potentias & aptitudines ſecundum quas omnes uirtutes ſuſcipere poſsit. Verùm cùm iſtæ potentiæ ſint particulares, habebit unaquæque ſuam uirtutem tanquam in ſua ſede collocatam, quæ erit perfectio talis potentiæ. Redundare autem poſtea uidetur quædam potentia communis quaſi quidam nodus ab illis uirtutibus compactus, & in tali potentia erit aggregatum omnium iſtarum uirtutum tãquam quoddam totum ex uirtutibus ſimul ſumptis conſtitutum. Non enim anima dicitur ſecundum unam partem uel potentiã eſſe perfecta: cùm autem omnes partes uel potentiæ ſunt perfectæ, oritur quodam totum ex illis perfectionibus ſimul ſumptis, & hæc eſt tota uirtus, quæ ob ſuam perfectionem cùm extenditur ad aliũ aliquod nomen habere debet. ſit. A. ſed melius eſt ut uocetur iuſtitia legitima, quia leges iubent omnia opera uirtutis fieri, & etiam ad alium, & ad commune bonum ciuitatis: & ideo appelletur iuſtitia ſecundum leges. Nam, ut uidebimus paulò poſt, alia eſt iuſtitia particularis quæ eſt una ſpecies uirtutis, & differt ab hac, ut apparebit. hæc ſufficiunt pro declaratione. ſed de ſubiecto iuſtitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iuſtitia particularis, & quotuplex. Cap. 2.

16 QVAERIMVS *autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars. eſt enim quædam, ut diximus. Et item iniuſtitiam eam, quæ pars uitij quædam eſt. Eſſe autem hanc iniuſtitiam, hoc indicat ſignum, qui nanque cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem facit: at non plus capit. ut qui clypeum timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam*

diam dixit, aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem. At cum,
quiſpiam ſæpe plus capit, nullo tum eiuſmodi uitio is operatur: nec etiam uni-
uerſis: aliqua autem prauitate. uituperamus enim illum atque ob iniuſtitiam.
Eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam. & iniuſtum
itidem quoddam, ut pars totius iniuſti. quod quidem eſt præter legem. Præte- 17
rea ſi quidam lucrandi cauſa facit adulterium, atque pecunias accipit, quidam
erogat, damnumq; patitur ob cupiditatem: hic quidem intemperãs potius quàm
pluris auidus, ille autem iniuſtus, ſed non intemperans eſſe uidebitur. Patet
ergo illum talem uideri, quia lucratur. Inſuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad 18
aliquod ſemper uitium rediguntur. ut ſi commiſerit quiſpiam adulterium, ad in-
temperantiam. ſi deſeruerit in acie ſocium, ad timiditatem. ſi pulſauerit quem-
piam, ad iracundiam. ſed ſi lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quàm
ad iniuſtitiam ipſam refertur. Quare perſpicuum eſt præter totam, aliam eſſe 19
quandam iniuſtitiam ut partem uniuocam: quia definitio genere eſt in eodem.
ambæ nanque id poſſunt, ut ſint ad alium. Verum hæc quidem circa honorem
uerſatur uel pecunias, uel ſalutem, uel ſi quo uno nomine complecti hæc uniuer-
ſa poſſumus: & circa uoluptatem quæ fit à lucro. illa uerò circa omnia ea in
quibus ſtudioſus uerſatur. Iuſtitias igitur eſſe plures: & aliam quandam eſſe
præter ipſam totam uirtutem, perſpicuum iam euaſit. Sed quænam ſit & qua-
lis, ſumamus deinceps oportet. Determinatum eſt itaque iniuſtum quidem eſſe 20
quod eſt contra leges, & quod eſt iniquum. Iuſtum autem quod eſt legitimum,
& quod eſt æquum. Iuſtitia igitur anteà dicta eſt, à qua proficiſcitur id iniu-
*ſtum quod contra leges dicimus eſſe. * At cum iniquum & iniuſtum quod con-* 21
tra leges eſt, non eadem ſint: ſed alterum ad alterum ſeſe habeat ut pars ad to-
tum (nam iniquum omne, iniuſtum quod contra leges: iniuſtum autem quod con
tra leges non omne, iniquum. plus nanque omne, iniquum: iniquum autem non
omne, plus.) Iniuſtum etiam & iniuſtitia, non eadem ſunt, ſed diuerſa ab illis, &
hæc ſunt ut partes, illa ut tota. Hæc enim iniuſtitia, totius eſt iniuſtitiæ pars: &
iuſtitia iuſtitiæ ſimili modo. Quare de iuſtitia quæ quidem eſt pars, & de iniu-
ſtitia ſimiliter eſt dicendum: & de iuſto etiam & iniuſto. Ea igitur iuſtitia quæ
perinde atque tota uirtus eſt ordinata, & ea iniuſtitia quæ aduerſatur illi, qua-
rum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium uſus eſt, omittatur. Et iuſtum id
& iniuſtum quod ad has attinet patet quonam ſit modo definiendum. Etenim
pleraque legitima ea ferè ſunt, quæ à tota uirtute aguntur. Lex enim iubet uni-
uſcuiuſque uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiuſuis uiuere malo. nec non
legitima quæ ad publicam pertinent diſciplinam. ea ſunt quæ uirtutem totam
efficere poſſunt. Sed de ſingulorum diſciplina, qua quidem uir bonus eſt abſolu-
te utrum ſit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat, determinabitur poſtea.
Non eſt enim idem fortaſſe uirum eſſe bonum, & ciuem bonum. Iuſtitiæ autem

Iſta deſiderantur in Græco codice, quæ tamen habet uetus interpres, ἐπὶ δὲ τὸ πλέον καὶ ἄνισον οὐ ταυτὸν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον, id eſt. Quum autẽ plus & iniquum non idem ſit, ſed alterum alteri, ut totũ parti ſubijciatur.

eius quæ eſt pars, & eius quod ad ipſam attinet iuſti, una quidem ſpecies eſt ea quæ in diſtributione conſiſtit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum quæ inter eos diuidi poßunt, qui in eadem ciuili ſocietate uerſantur. in his enim fit, ut quiſpiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autem ea, quæ in commercijs eſt hominum emendandis: cuius ſunt duæ partes. Commerciorum nanque quædam ſua ſponte faciunt homines, quædam inuitis ipſis efficiuntur. Et ea quidem quæ ſponte faciunt talia ſunt: uenditio, emptio, mutatio, uadimonium, locatio, depoſitio, mercede conductio. atque propterea ſponte hæc fieri dicuntur, quòd principium ipſum ſponte procedit ac agitur. Ea uerò quæ inuitis hominibus fiunt, quædam clandeſtina ſunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, ſeruorum ſeductio, cæde. Cum dolo falſum teſtimonium. Quædam uiolenta: ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia.

Comment.

16 QVærimus autem eam iuſtitiam.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſtea quàm docuit iuſtitiam legitimam eſſe aggregatum quoddam ex omnibus uirtutibus, ex quibus ſimul ſumptis uidetur reſultare quoddam totum quod eſt iuſtitia legitima: nunc uult oſtendere eſſe: iam iuſtitiam, quæ eſt una ſpecies uirtutis diſtincta ab eius uirtutibus, ſicut ſpecies à ſuis ſpeciebus. & ab iuſtitia legitima ſicut pars à toto. Concurrit enim iſta uirtus ſimul cum aliis uirtutibus ad conſtituendam iuſtitiam legitimam: concurrit inquam ut pars quædam conſtitutiua. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis patebũt, oſtendit autem in prima quòd eſt alia iuſtitia quæ eſt ut pars uirtutis, & hoc declarat ex iniuſtitia ſibi oppoſita. Contrarius enim habitus ex habitu contrario cognoſcitur, ut ſuperius dixit. Probat autem hoc pacto, Si eſt aliqua iniuſtitia, ut pars totius uitioſitatis, erit aliqua iuſtitia quæ erit pars totius uirtutis. At primum eſt, ſcilicet aliqua iniuſtitia, ut pars: ergo erit etiam ſecundum, ſcilicet aliqua iuſtitia particularis. Quòd autem ſit quædam iniuſtitia ut pars, probat Philoſophus hoc medio, quia aliæ operationes uitiorum aliorum quæ dicuntur eſſe iniuſtitiæ non dicũtur eſſe operationes tales, nec ulla illarum plus appetendi. Ergo eſt attribuenda huic uitio propria ſua operatio diſtincta ab alijs. Quare erit una ſpecies uitij quæ dicetur iniuſtitia conſiſtens in plus appetendo: ſi enim diſcurramus per ſingula uitia, reperiemus eorum actus eſſe longè diuerſos, ut timiditatis & iracundiæ, & ſic de alijs. Sin uerò ſumantur, ſimul etiam differet: quia habet ſuam propriam operationem tantum plus appetendi uitioſam diſtinctam ab alijs, cùm eam uituperemus ut iniquam. erit igitur ſpecies quædam uitij diſtincta ab alijs ſpeciebus uitiorum quæ dicetur iniuſtitia, & erit pars illius iniuſtitiæ quæ dicitur tota, & iniuſtum tale ſimiliter erit pars illius iniuſti quod trãſgreditur leges. Differt autem hæc iniuſtitia ab illa, ſicut pars à toto.

17 [Praeterea ſi quidem lucrandi cauſa.] Oſtendit idem, alia ratione, ſumendo unum actum & diuerſum finem. Nam qui adulterium committit, ut inde lucrum habeat, ob talem finem dicetur feciſſe iniuriam gratia lucri, & iniuſtus erit. Econtra ſi damnum patitur ob libidinem, non dicitur iniuſtus, ſed intemperans ob talem finem. ex quo patet quòd etiam in ſimilibus actibus, diuerſi fines faciunt uitia differre, & diſtincta eſſe. Finis igitur pluris appetendi oſtendit eſſe uitium quoddam ſibi accommodatum

modatum. Id autem eſt iniuſtitia particularis, ut patet. [Insuper aliæ.] 18
Probat idem alia ratione illud uitium ad quod propriè redigitur iniuria lucrandi
eſt diſtinctum à cæteris uitijs & iniuſtitijs, ut ita loquar. At iniuſtitia eſt ali-
qua ad quem redigitur iniuria lucrandi: ergo illud erit diſtinctũ à cæteris: & ſic erit
unum uitium iniuſtitiæ particularis cui attribuetur tãquam propria ſua operatio in-
iuria lucrandi & plus capiendi. Notandum quòd cùm Philoſophus dixit, At enim
quiſpiam ſæpe plus capit, quòd poſuit quia non dicitur per unam tantum operationẽ
aliquis uitioſus, nec etiam ſtudioſus: frequentatis enim operationibus acquiritur ha
bitus, ex quo talis dicitur uitioſus uel ſtudioſus ſecundum habitũ qui in ipſo eſt: ideo
Philoſophus, ut diximus, addit ſæpe. [Quare perſpicuum eſt.] Hæc eſt ſecunda 19
pars huius capituli in qua Philoſophus comparat iuſtitiam legitimam quæ dicitur to
ta cum ea quæ dicitur pars & particularis, declarando in quo conueniũt, & in quo dif
ferunt. Verum ut iniuſtitia quæ eſt tota uitioſitas, & iniuſtitia particularis cõueniunt
in nomine, & etiam in ratione: quia ratio utriuſque eſt in eodem, ſcilicet in eo ꝙ eſt
ad alium: ita iuſtitia tota, & iuſtitia particularis ſe habere uidentur, cõueniunt enim
in nomine, & in quadam ratione communi, quia ambæ ſunt ad alium: differunt poſtea
quia uerſantur circa diuerſa, ut dicit Philoſophus. Notandum quòd iuſtitia legitima
& particularis uidentur conuenire & in nomine, quia utraq; iuſtitia dicitur, & in qua
dam ratione communi ipſius generis, quia utraq; eſt ad alium. Sumamus igitur habi
tum quendam communem iſtis duabus iuſtitijs, cuius nomen ſit iuſtitia, & definitio
eius ſit uirtus ad alium. Iſta igitur iuſtitia cõmunis ambabus, quæ eſt uirtus ad alium,
diuidatur in iuſtitiam totam legitimam, & in iuſtitiam particularem, quæ duæ iuſti-
tiæ conueniunt in nomine, & etiam in quadam ratione ipſius generis: quia utraq; eſt
uirtus ad alium. Differunt tamen poſtea quia uerſantur circa diuerſa. Nam legitima
iuſtitia uerſatur circa omnia circa quæ uerſatur ſtudioſus, & aggregatum omnium uir
tutum. Particularis uerò iuſtitia circa determinatam materiam, ut dicit Philoſophus.
Præterea non eodem modo ad alium eſſe uidentur: quia legitima uidetur eſſe ad aliũ
id eſt ad rempu. particularis uerò ad alium, id eſt ad hunc uel illum particularem ho-
minem: quare non uidentur eſſe omnino uniuoca, ut cum habeant idem nomen, ha-
beant penitus eandem rationem, cum illud quod dicitur ad alium diuerſimode intel-
ligatur: & ſicut de iuſtitia tota & particulari dicimus, eodem pacto de iniuſtitia tota
& particulari dicendum cenſemus, ſcilicet ꝙ conueniant & differant inter ſeſe ſupra-
dictis modis. Sumatur igitur iuſtitia ſuperior quæ eſt tanquam genus, id eſt uirtus ad
alium, & diuidatur in iuſtitiam totam & particularem, & definiantur iſtæ duæ iuſti-
tiæ. Iuſtitia legitima cùm ſit uirtus ad alium, eſt habitus electiuus circa ea omnia cir
ca quæ uerſatur ſtudioſus ad obſeruandas leges ob bonum commune. Iuſtitia particu
laris cũ ſit ẽt uirtus ad alium, eſt habitus electiuus circa talem materiam, ſcilicet de-
terminatam, puta honores, pecunias, & talia externa bona, tribuens cuiq; quod ſuum
eſt. Iniuſtitia uero tota cùm ſit uitium ad alium, eſt habitus electiuus tranſgrediendi
leges detrimenti communis, & ſui commodi gratia. Iniuſtitia uerò particularis,
quod eſt habitus electiuus circa determinatam materiam, ſumens quod ſuum non eſt.
[Determinatvm eſt itaq;.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus 20
declarat quem ordinem habent inter ſe iſtæ iuſtitiæ, ſcilicet legitima & particularis
reſumendo diuiſionem ſuperius allatam, & determinationem factam, ſcilicet quòd
determinatum eſt id eſſe iniuſtum quod eſt contra leges, & id etiam quod eſt iniquũ
ſimiliter ꝙ iuſtum eſt id quod eſt ſecundum leges, & quod eſt æquum. His præmiſſis
oſtendit has iniuſtitias, ſcilicet contra leges, & particularem hunc ordinem inter ſe
habere ut altera ſit ut totum, altera ut pars, & hoc declarat, quibuſdam terminis hoc
pacto. Sicut ſe habet iniquum reſpectu pluris, ſic iniuſtitia contra leges ad iuſtitiam
particularem. Sed iniquum eſt ut totum, plus uerò ut pars reſpectu iniqui: ergo iniu
ſtitia

ſtitia contra leges erit ut totum reſpectu particularis iniuſtitiæ. Valet comparatio
propter conuenientiam quæ eſt inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordinem.
Aſſumptum autem declaratur, ſcilicet quòd iniquũ eſt ut totum reſpectu pluris: quia
omne plus eſt iniquum, nõ aũt omne iniquum eſt plus: quia magis eſt aliquod iniquũ
quod eſt minus. Iniquũ igitur hẽt ſub ſe plus & minus. Quare plus uidetur eſſe una
pars eius: ſic ẽt iniuſtitia particularis uidetur eſſe pars iniuſtitiæ totius: ſic dicetur de
iuſtitia legitima & iuſtitia particulari. Quare ex comparatione illorum terminorũ fa
cit illam conſequentiã Philoſophus, non aũt ex ordine eſſentiali, ut ait expoſitor qui
21 dam. Verùm nõnulli textus ubi dicit plus habẽt. [CONTRA leges.] Et tunc poſſe
mus formare rationem, hoc pacto: ſicut ſe habet iniquum ad id quod eſt contra le-
ges, ſic ſe habet iniuſtitia particularis ad iniuſtitiam eſt quæ uitioſitas: ſed iniquum
eſt ut pars reſpectu eius quod eſt contra leges, ſic iniuſtitia particularis eſt ut pars re
ſpectu iuſtitiæ quæ eſt tota uitioſitas. Nam iniquum eo ut pars, cũ comparatur ad id
quod eſt contra leges. Eſt aũt ut totum cùm cõparatur ad plus ratio. tamẽ reperitur
iſte textus ubi ponatur contra leges, loco eius quod dicit plus: & antiqui exponunt ſe
cundũ primum textum quem attulimus. Verum quomodocunq; ſe habet textus, pa-
tet quòd ſentẽtia Philoſophi eſt, quòd iſtæ iuſtitiæ ita ſe habet inter ſe, ut altera ſit
ut totũ altera ut pars: legitima enim eſt, ut totũ, particularis ut pars & eodẽ modo di
22 cendũ eſt utraq; iuſtitia. [EA igitur iuſtitia.] Cum uellet Philoſophus omiſſa iuſti-
tia & iniuſtitia quæ dicitur tota, accedere ad declarandum iuſtitiã particularem, aſſi
gnat rationẽ cur ſit omittenda illa iuſtitia legitima quia cõſtat ſatis declaratio eius
cum declarauerimus omnes uirtutes ex quibus ipſa conſtituitur: & etiam ex ſupra-
dictis determinatum ſit de ea, & de iniuſtitia ſibi oppoſita: ſimiliter de iuſto ad iuſti-
tiam talem, ſcilicet totam, & iniuſto ad iniuſtitiam talem pertinente. Nam iuſtitia ta
lis cõplectitur unamquanq; uirtutem & uniuſcuiuſq; uſum ad alium, eſt enim legiti-
ma. Lex aũt quæ propriæ eſt lex, iubet uiuere ſecundum rationem cuiuſq; uirtutis: ui
tia aũt prohibet. Verũ de his quæ pertinẽt ad publicã diſciplinã, & de his quæ ad pri
uatam, & ſimiliter ad uirum bonũ, & ad ciuẽ bonum, ſi ſit diuerſa ratio atq; doctrina,
poſterius dicemus, ſcilicet in libro Politicorũ, ubi determinatur illa quæſtio, utrum
idem ſit & oſtenditur alium eſſe uirum bonum, & alium ciuem bonum reſpectu qua-
rundam rerum publicarum, & gubernationum quæ non ſunt rectæ. Verùm in optima
politia & gubernatione Reipub. non eſſe uidetur ciuis bonus, qui non ſit uir bonus.
Nam ciuilis diſciplina uidetur præſupponere hominem iam imbutum uirtutibus, &
docere quomodo illis in communi & ciuili ſocietate utendum ſit. Notandum quod
unum & idem ſubiectum uidetur diſciplinæ moralis & politicæ, ſcilicet homo ea ra-
tione qua ſubijcitur uirtutibus & felicitati, diuerſo tamen modo, id eſt moralis ad ip
ſum: ciuilis ad alios, & commune bonum. Nam eſt ſubiectum moralis diſciplinæ in
quantum ſubijcitur uirtutibus & felicitati, quæ ipſum perficiunt: perfectum uerò ſu
ſcipit diſciplina ciuilis, & oſtendit quomodo talibus uirtutibus utatur ad alium, id
eſt ad commune bonum ciuitatis, & ſic ẽt ciuilis ſcientia moralem diſciplinam præ-
23 ſupponere uidetur. Sed hæc magis ad librum Politicorũ ſpectant. [IVSTITIAE au-
tem.] Hæc eſt quarta pars huius capituli in qua Philoſophus omiſſa iuſtitia legiti-
ma, incipit latè exponere de ea quæ eſt pars & particularis iuſtitia. Itaq; eam ſumit,
& diuidit in duas ſpecies: quarum una dicitur iuſtitia diſtributiua, alia uerò dicitur
commutatiua ſiue correctiua morum à commerciorum. Hæc rurſus commutatiua
ſiue correctiua duobus ſumitur modis, quia duo ſunt commerciorum genera: quæ-
dam enim fiunt ſponte, ut uenditio, & alij (ut ita loquar) huiuſmodi contra-
ctus: quædã uerò fiunt inuitè, & hoc dupliciter, aut per ignorantiã, aut per uim exem
pla ponit Philoſophus in textu, & in ſequentibus latius declarabuntur. Habemus er-
go particularem iuſtitiam diuiſam in ſua membra, quorum alterum eſt iuſtitia diſtri-
butiua: alterùm iuſtitia commutatiua, ſiue correctiua commerciorum.

De iuſto diſtributiuo. Cap. 3.

CVM *autem iniuſtus ſit iniquus, & iniuſtum iniquum: conſtat & aliquod medium eſſe iniqui. atque hoc eſt ipſum* æquum. Quo enim in actu plus eſt & minus, in eodem eſt etiam æquum. Si igitur iniuſtum eſt iniquum, iuſtum eſt æquum. quod quidem & abſque ratione cunctis ita eſſe uidetur. At cùm æquum ſit medium, iuſtum mediũ quoddam erit. ipſum autem æquum in minimis eſt duobus. Neceſſe eſt igitur ipſum iuſtum, & medium eſſe, & æquum, & ad aliquid. & quibuſdam. atq; quo medium quidem eſt, hoc aliquorum eſt, quæ quidem plus ſunt & minus. quo autem æquum eſt, duobus eſt: at quo iuſtum eſt, quibuſdam eſt. ipſum ergo iuſtũ in minimis quatuor conſiſtat neceſſe eſt. Homines enim quibus eſt iuſtum, duo ſunt. & res in quibus & ipſæ duæ ſunt. Atq; eadem eſt æquitas quibus atq; in quibus. Nam ut ſeſe habent ea in quibus: ſic ſeſe habent & illa, ſi enim non ſunt æqui, non æqua habebunt. Sed hinc pugnæ naſcuntur, & incuſationes, atque querelæ: cùm æqui non æqua, aut æqua non æqui habent ac potiuntur. Id* 24 25 τὸ ἴσον. 26

ita eſſe ex eo quod pro dignitate fit, conſtat. Iuſtum enim quod in diſtributionibus eſt, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere eſſe dicunt. ipſam tamen dignitatem non eandem omnes inquiunt eſſe. ſed populares quidem, libertatem. pauci uerò potentes, opulentiam. nonnulli nobilitatem. optimates uerò, uirtutem. Iuſtũ ergo rõnum quãdam comparationem ſubit. Comparationẽ nanq; rationum ſubire, non abſoluti numeri ſolùm: ſed numerabilis etiam omnino proprium eſt. etenim comparatio rationum, æqualitas eſt rationum, & in quatuor minimus eſt. & ſeiunctam quidem in quatuor eſſe conſtat. An nõ continua in quatuor eſt. uno nanq; termino utitur, ut duobus. & bis illum ſumit, hoc modo: ut A ſeſe habet ad B, ſic B ſeſe habet ad C. Bis igitur dictum eſt ipſum B. quare ſi B bis poſitum fuerit, quatuor erunt ea quæ comparationem ſubeunt rationum. Eſt autem & ipſum iuſtum in quatuor minimis: & ratio eadem eſt. Sunt enim ſeiuncta ſimiliter: & quibus, & quæ. Erit ergo, ut eſt A terminus ad B terminum, ſic C terminus ad terminum D. Et mutato ergo ordine, ut A ſeſe habet ad C: ita B ſeſe habebit ad D. Quare & totum ad totum, quod quidem diſtributio ipſa coniungit. Et ſi ita compoſitum fuerit, iuſtè coniungit. Coniunctio igitur A termini cũ C, & B cum D, iuſtum eſt id quod ad diſtributionem accõmodatur, & eſt mediũ eius quod comparationem rationum non ſubit, quod enim ſubit ipſam, medium eſt. iuſtum autem ſubit. Talem autem rationum comparationem, Mathematici geometricam uocant. In geometria nanque fit, ut & totum ad totum perinde ſeſe habeat, atque ad utrunque ſeſe habet utrunque. Non eſt autem continua hæc comparatio rationum. non enim fit terminus unus numero, cui & quod. Iuſtum igitur hoc in comparatione rationum conſiſtit. Iniuſtum autem eſt id, quod à comparatione rationum exorbitat.*

ὀλιγαρχικοί. 27 28 29 30 31

bitat . ſit igitur aliud plus, aliud minus . quod quidem & in ipſis operibus acci
32 *dit.in bonis enim qui iniuriam facit,plus habet:qui iniuriam patitur,minus .* In
malis autem contra. boni nanq; rationem ſubit minus malum ad maius malum :
minus enim malum,magis quàm maius eſt expetibile . At quod expetitur,bonũ
33 *eſt : & quod magis,maius . Hæc igitur una ſpecies iuſti .*

COMMENT.

24 CVM autem iuſtus uir ſit iniquus .] Hoc eſt tertium capitulum,in quo Philoſophus ſumit alterum membrum particularis iuſtitiæ ſuperius diuiſæ,ſcilicet iuſtitiam diſtributiuam . eam declarat . Diuiditur in duas partes. In prima oſtendit iuſtum diſtributiuum eſſe medium , & ſecundum aliquam proportionem uel ſimilitudinem rationis . In ſecunda declarat ſecundum quã ſimilitudinẽ rationis ſit medium,& ſecundum quã proportionẽ.In prima igitur probat Philoſophus quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium,hoc pacto,Omne æquum uidetur eſſe mediũ , ſed iuſtum diſtributiuum eſt æquum:ergo iuſtum diſtributiuum eſt medium . Patet maior , quia æquum eſt medium inter inæqualia,id eſt inter plus & minus.Minor quoq; à cõtrario oſtenditur, quia iniuſtum eſt iniquum:ergo iuſtum erit æquum . Cõtrariorum enim cõtraria ſunt conſequentia. Patet ergo quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium.

25 [ATQVE hoc eſt ipſum æquum .] Nunc oſtendit Philoſophus quòd tale medium eſt ſecundum proportionem & ſimilitudinem rationis . Primò autem uidetur præſuponere duo quorum primum eſt quòd omne æquum eſt in duobus minimis , nam æquum eſt ad aliquid : ergo oportet eſſe ſaltem inter duo,ſcilicet illud quod dicitur æquale,& illud ad quod dicitur æquale eſſe:ſicut ſimile dicitur alicui ſimile,& ſic requirit ſaltẽ duo minima, & duos terminos . & ex hoc Philoſophus uidetur inferre ſecundum præſuppoſitum, ſcilicet quòd cùm æquum ſit in duobus minimis : iuſtum quoq; erit in duobus minimis : & ꝙ iuſtum eſt medium, & eſt æquum dicitur ad aliquid ex quibuſdã.Ex quo ſequitur ꝙ iuſtum ſit in quatuor minimis,quia iuſtum eſt etiam relatiuum , & inquantum iuſtum requirit etiam duos terminos ſicut æquum . iuſtum igitur erit medium , & æquum & relatiuum : cùm ſit medium ponetur inter duo extrema,ſcilicet iniqua,quorum unum eſt plus,aliud minus : qua uerò eſt æquum,conſiſtit in duobus inter quæ eſt relatio . quare ut eſt æquum,eſt inter duo : ut uerò eſt iuſtum eſt ad aliquid,id eſt reſpicit perſonas . ſic igitur eſt ad aliquid & quibus , id eſt ad perſonas,& in rebus quæ tribuuntur,ſic ergo eſt medium in quatuor minimis . Dicitur autem in quatuor minimis,ut puto,quia iuſtitia,ut oſtendet, eſt ſecundum ſimilitudinem rationis,quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri ſolet.His præſuppoſitis Philoſophus probat quod iuſtum diſtributiuum eſt medium aliqua ſimilitudine rationum,hoc pacto,Illud iuſtum quod conſiſtit ſaltem in quatuor minimis , quorum unum ſe ita habet ad alterum,ſicut reliquum ad reliquum,eſt medium ſecundum aliquam proportionem & ſimilitudinem rationis:ſed iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi : ergo iuſtũ diſtributiuum eſt medium ſecundum aliquã proportionẽ,& ſimilitudinem rationis.Maior patet,quia illud iuſtũ quod cõſiſtit in quatuor terminis,quorum primum ſe habet ad ſecundum,ſicut tertium ad quartum, conſiſtit in aliqua ſimilitudine rationis,Minor patet ex præſuppoſitis,quia diximus quod iuſtum diſtributiuum eſt æquum : ergo requirit duos terminos, poſtea eſt iuſtum ad aliquid,ex quo requirit duos alios terminos,& ſic erunt,quatuor termini,ſcilicet duæ perſonæ,& duæ res quibus terminabitur proportionalitas & ſimilitudo rationis in qua cõſiſtit iuſtum di-
26 ſtributiuum . [ID ita eſſe .] Probat idẽ alia ratione quæ ſumitur ex parte dignitatis, & ex ſẽtẽtia omnium hominum qui dicunt iuſtum diſtributiuũ oportere fieri ſecundũ dignitatẽ perſonarũ quibus fit diſtributio,ita ut qui maiorẽ hẽt dignitatẽ, plus habeat :

beat:qui minus,habeat minus.& iſta eſt aliqua ſimilitudo rationis.quare ex hac communi opinione iuſtum diſtributiuum conſiſtet in aliqua proportionalitate & ſimilitudine rationis:ſed quanquam omnes in hoc conuenire uideantur, non tamen conſentiunt, quænam ſit illa dignitas ſecundum quam debet fieri diſtributio , uel honorum, uel pecuniarum,& aliorum quæ diuidi inter ciues poſſunt . Sed quidam dicunt libertatem , ut populares : alij opulentiam , ut potentes:alij uerò uirtutem, ut in ciuitatibus quas optimates gubernant . Atque ex ijs habemus quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium ſecundum aliquam proportionalitatem, & ſimilitudinem rationis.

[Et quibus.]Scilicet rebus ubi eſt æqualitas eorum quæ diſtribuuntur.Et illa ſcilicet quibus diſtribuentur,id eſt perſonæ quibus fit diſtributio.Notandũ pro declaratione ſupradictorũ,ꝙ ſimilitudo rationis eſt ęqualitas rationũ,quam iſti proportionẽ uel proportionalitatem uocant.Continet aũt duas rationes,ratio autem eſt ſaltem in duobus , ſimilitudo uerò rationis in duabus rationibus . Exemplum primi . Inter duo & quatuor eſt ratio & reſpectus quidam quantitatis qui dicitur ratio dupla: ſimiliter inter III.& VI.eſt ratio dupla. Verùm ſimilitudo rationis continet ſaltem duas rationes,& quatuor terminos.Exemplum huius ſecundi:ſicut ſecundum ad quatuor,ita tertium ad ſextum.Sunt enim hic duæ rationes,ex quibus reſultat proportionalitas ſiue ſimilitudo rationis,duas habens rationes', ut diximus,& quatuor. Notandum præterea quòd æquum duobus modis accipi poteſt,uno modo ut nec ſuperet,nec ſuperetur alio modo ut ſuperet quidem,ſed tamen ſeruet ęqualitatem reſpectu perſonarum quibus diſtribuitur.Videtur ergo iniuſto diſtributiuo cadere poſſe utrunque æquum. Nã ſi ſint perſonæ paris dignitatis, neceſſario ſeruabitur ibi æqualitas rerum diſtribuendarum,ita ut id quod dabitur,non ſuperabit,nec ſuperabitur. Conſiſtit etiam in æqualitate rerum:quarum altera ſuperat, & altera ſuperatur : tamen ſeruatur æqualitas reſpectu perſonarum,ueluti ſi Achilli detur & Aiaci,& Achilles ſuperet Aiacem in decimo.ſi dabuntur eis æqua ſecundum quantitatem,non ſeruabitur iuſtum:ſed quanto Achilles ſuperat in dignitate,tanto id quod ei additur ſuperare debet. Cum ergo dupliciter ſumatur æquum uel æquale,dixit Philoſophus quòd ſi non ſint æqui , ſcilicet in dignitate & meritis,non æqua habebunt,ſcilicet in quantitate , quia plus digno & plus merenti plus etiam debetur.Quòd ſi hoc pacto non ſeruetur æquum, exemplo,dicit Philoſophus,naſcuntur pugnæ,& diſcordiæ & quærelę, ſcilicet quando æqui in dignitate habeant non æqua in dignitate:aut econtra,non æqui in dignitate habent æqua in quantitate. 27

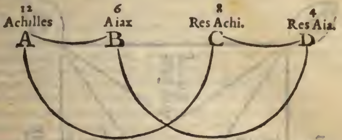
[Ivstvm igitur in ſimilitudine.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquam declarauit quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in aliqua proportionalitate uel ſimilitudine rationis:nunc oſtendit qualis ſit iſta ſimilitudo,afferendo duo.primum quòd ſimilitudo rationis conſiſtit non ſolum in numero ſimpliciter & abſolutè accepto,qui dicitur conſtare ex unitatibus abſtractis a rebus , ſed etiam in numero rerum numeratarum.exemplum numeri primo modo ſumpti,eſt ut iiij.v.x. exẽplum ſecundi modi,ut quatuor digiti uel quinque pedes,ut ſunt etiam nummi perſonæ,& alia ſimilia.& hoc affert Philoſophus ut hinc habeat quòd proportio ſiue ſimilitudo rationis conſiſtit etiam in rebus,& perſonis,ex quo innoteſcat quòd iuſtitia cõſiſtit in adæquatione ſecundum talem proportionalitatem quàm inferius declarabit. Notandum quòd ſimilitudo rationum,(cum autem dico ſimilitudinem rationum,interſiſtit in numeris,& per ſe ex conſequenti,& ratione ipſius numeri) fundatur in rebus numeratis. bene ergo Philoſophus accepit non ſolum numerum ſeparatum . ſed etiam res numeratas in quibus dicit conſiſtere ſimilitudinem rationis. Declarat ulterius quid eſt ſimilitudo rationum, dicendo quòd eſt æqualitas rationum , ut hinc habeat iuſtitiam eſſe adæquationem reſultantem ex ſimilitudine rationum . Secundum affert quòd ſimilitudo rationis conſiſtit ſaltem in quatuor minimis,id eſt ad minus in 28

quatuor terminis. Poteſt etiam habere plures, quinque, ſex, uel octo, decem, ut ſicut ſe habet hoc ad hoc, & hoc ad hoc, & ſic deinde: ita illud ad illud. uerum in paucioribus quàm quatuor conſtare non poteſt ſimilitudo rationum. & hoc etiam probat Philoſophus hoc pacto, Similitudo rationum diſiuncta conſiſtit ſaltem in quatuor minimis, id eſt ad minus quatuor terminis. Eodem pacto ſimilitudo rationum continua. At præter iſta non inuenitur alia ſimilitudo rationum: ergo omnis ſimilitudo conſiſtit in quatuor terminis ad minus. Patet ratio per ſufficientem diuiſionem, & utraque probari poteſt. Diſiuncta ſimilitudo rationum quam iſti diſcontinuam ſicut diſcretam appellant, dicitur illa quæ habet omnes terminos diſiunctos hoc pacto, ut ſicut ſe habet A ad B, ita C ad D. Hæc dicitur diſiuncta, quia non eſt aliquis terminus communis: ſed omnes iſti quatuor ſunt diſtincti & ſeiuncti, ut in numeris, hoc pacto, ſicut ſe habet quatuor ad duo, ita duodecim ad ſex. In hac manifeſtè patet quòd ſunt quatuor termini. Continua uerò eſt illa quæ uidetur conſiſtere in tribus: tamen conſiſtit in quatuor, quia unus terminus repetitur bis, ut oſtendit Philoſophus hoc pacto, ſicut ſe habet A ad B, ita B ad C. uel hoc pacto, ſicut ſe habent duodecim ad ſex, ita ſex ad tres. Patet ergo quòd in quatuor conſiſtit terminis iſta ſimilitudo rationum, quæ dicitur continua, quia unus eſt ibi communis terminus, ſcilicet ille qui repetitur bis, & ſic probatum eſt quod omnis ſimilitudo rationum eſt in quatuor terminis. Notandum quod ad hoc propoſitum numerus bifariam dicitur: omitto autem nunc numerum quē iſti appellant numerantem, id eſt animam rationalem. Numerus igitur bifariam ſumitur, aut formalis, aut materialis. Formalis numerus eſt abſtractus ab omni materia ſecundum rationem ſuam: dicitur autem conſtare ex unitatibus abſolutis, nec applicatis alicui rei, & dicitur cumulatio uel congregatio, ſiue compoſitio unitatum: ſic enim Plato numerum definiuit. talis eſt numerus, circa quem uerſatur arithmetica, ut oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Conſiderat enim arithmeticus numerum, ut numerus eſt abſolutè, & non ut eſt in tabulis ac talibus rebus, ſed abſtractum, & ſecundum ſuam rationem formalem. Materialis autem numerus eſt qui numeratur: quamuis per hunc etiam numeramur: ut per quinque digitos poſſum numerare quælibet quinque, & uidetur numerus materialiter oriri ex diuiſione continui. Verùm cum ſimilitudo rationum conſiſtat in utriſque, tamen primò & principaliter conſiſtit in numero abſtracto, ſecundario in rebus numeratis, & hoc ex omne naturæ. reſpectu autem noſtri primò ſimilitudo rationum uidetur eſſe uel conſiſtere in rebus numeratis. Philoſophus igitur attulit illud præſuppoſitum, quòd non ſolum in numeris eſt ſimilitudo rationum abſolutè, ſed etiam in rebus numeratis. quibus, ſcilicet perſonis & ea quæ, ſcilicet res.

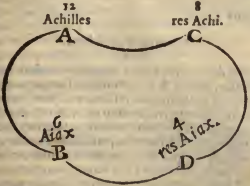
29 [VT itaque ſe habet A terminus.] Cùm uelit declarare Philoſophus qualis eſt iſta ſimilitudo rationum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum. primò oſtendit eam quomodo ſit: deinde oſtendit eam eſſe geometricam: poſtea declarat quod eſt geometrica diſiuncta. Dicendum quòd iniuſtum oppoſitum iuſto diſtributiuo exorbitat, & eſt alienum a tali proportionalitate ſiue ſimilitudine rationum geometrica. Probat igitur in primis hanc ſententiam, quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in ea proportionalitate quæ eſt æqualitas rationum hoc pacto, ſcilicet quòd conſiſtit in quatuor terminis: quorum ſicut ſe habet primus ad ſecundum, ita tertius ad quartum: & promiſcuè, & mutato ordine, ſicut primus ad tertium, ita ſecundus ad quartum: & rurſus ſicut primus ad ſecundum, & tertius ad quartum, ita ſe habet primus cum tertio ſimul hoc totum: ad ſecundum cum quarto ſimul. Sententia hæc eſt, Sumantur quatuor termini, ſcilicet duæ res, & duæ perſonæ, ſit Achilles dignitatis & meriti ut xij. Aiax ut vj. ſint res duæ, ſcilicet una pretij ut viij. altera ut quatuor, tunc ſicut ſe habet Achilles qui eſt xij. ad Aiacem vj. eſt enim ratio dupla: ita ſe habet res viij. ad rem iiij. eſt enim ratio dupla. uel iiſdem ſtantibus terminis promiſcuè hoc pacto, Sicut ſe habet Achilles

ut

ut xij. ad rem viij. ita ſe habet Aiax vj. ad rem iiij. eſt enim proportio ſexquialtera, uel ſimilitudo rationum ſexquialtera: ex duabus enim illis rationibus primo fit proportio dupla, & item ex duabus alijs fit proportio ſexquialtera.

Ex hac igitur figura poſſunt illæ duę proportiones deprehendi. fit etiam ut ſicut perſona ueluti Achilles ſe habet ad perſonā, id eſt Aiacē, & res ad rem, ita totum ad totum ut res, & perſona ſimul ad rem & perſonam ſimul ſumptam: puta ſicut ſe habet Achilles xij. ad Aiacem vj. & res octo ad rem quatuor, eſt enim ratio dupla: ita ſe habet Achilles duodecim cum re ſua octo, ad Aiacem ſex cum re ſua quatuor, eſt enim proportio uel ratio dupla. unum enim totum continet xx, aliud uerò x, ut ex figura percipi poteſt, & promiſcuè ſe habet Achilles duodecim ad rem octo, ut Aiax ſex ad rem quatuor, ita ſe habet Achilles duodecim, & Aiax ſex: continet enim hoc totum xviij. ad rem octo, & rem quatuor, continet duodecim. nam eſt proportionalitas ſexquialtera.

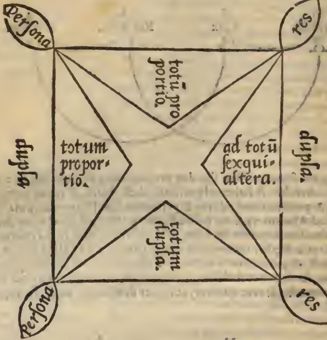

Ex hac etiam figura percipi poteſt proportio dupla, & ſexquialtera. Et item totius ad totum, & dupla & ſexquialtera.

Plus

Proportio ſexquialtera

Antecedens 12 — Antecedens 8

Conſequens 6 — Conſequens 4

Proportio ſexquialtera

Minus

Notandum pro maiore declaratione quòd in genere tres ſunt ſimilitudines rationū ſ.geometrica,arithmetica, muſica. & ad has omnes aliæ tanquam ad capita reducuntur.Geometrica proportio,aut ſimilitudo rationum uel continua eſſe poteſt uel diſiūcta.Continua hoc modo,ſumantur tres termini ix. vj. & iiij. tunc ſicut ſe habet nouē ad ſex,ita ſex ad quatuor hæc eſt proportionalitas geometrica ſiue ſimilitudo, ubi ſimilis eſt excedendi ratio:eſt etiam continua,quia unus terminus, ſcilicet ſex repetitur bis: eſt etiam ſexquialtera , quia maior numerus continet minorem cum dimidio eiuſdem.Diſiunctè hoc pacto,ſumuntur xij.vj.viij.iiij.tunc ſicut ſe habent xij. ad ſex, ita octo ad quatuor,eſt enim ſimilitudo geometrica diſiuncta dupla. Similis eſt enim excedendi ratio dupla,& nullus terminus repetitur bis. Arithmetica uerò ſimilirudo rationum aut continua,aut diſiuncta:continua,ſumantur octo,vj.iiij.quare ut octo ad ſex,ita ſex ad quatuor. Verum vij.excedit ſex in ij.& vj.excedit iiij. in totidem:& differt a geometrica continua,quia ibi eſt ſimilitudo ſexquialtera,& ibi attenditur quòd ſimilis ſit ratio, hic uerò quòd ſit idem exceſſus quantitatis . ſicut enim octo excedit in quantitate ij , ipſum vj : ita in eadem quantitate vj , excedit iiij. Verum proportio ſimilis non eſt.Nam octo ad vj,habet rationem ſexquialteram,& vj. ad iiij, habet rationem ſexquialteram:ex quo cum rationes ſint diſſimiles , non poteſt eſſe proportio geometrica:ſed cum exceſſus in quantitate ſint ſimiles , ideo eſt arithmetica proportio,ubi quantitas attenditur. Diſiuncta quoque fieri poteſt arithmetica hoc pacto,ſicut

cut ſe habet xij. ad viij. ita vj. ad ij: & hic etiam apparet exceſſus ſimilis quantitatis,
& eſt diſiuncta,quia nullus terminus repetitur bis, ut manifeſtè apparet. Eſt & alia,id
eſt tertia quæ dicitur muſica, quæ oritur tribus terminis poſitis inter ſe, ita quòd ſi-
cut ſe habet primus ad tertium,ita ſe habet exceſſus primi, quo excedit ſecundum ad
exceſſum ij.quo excedit tertium,ſumantur vj.iii.ii.tunc ultra ſe habent vi, ad duo:ſic
exceſſus quo vi. excedit iii. ad exceſſum quo iii. excedunt ii. at vi. ad ii, habent ratio
nem triplam. Ter enim ipſum continet: ſic vi, cùm excedat tres,& iii. excedit ii.in
unitate, ergo habebunt exceſſus ad exceſſum triplam rationem. Ternarius enim ad
unitatem habet rationem triplam, quia ternarius numerus unitatem continet ter,&
talis uidetur eſſe ſimilitudo muſica: ſed primo ſimilitudo rationum uidetur compete-
re geometricæ:deinde muſicæ:tertiò & remotè magis arithmeticæ. Verum ut ad geo
metricam reuertamur, triplex progreſsio uel coniunctio fieri uidebatur hoc pacto.
ſicut ſe habet primum ad ſecundum,ita tertium ad quartum. uel ut rebus & perſonis
accommodemus,ſicut ſe habet perſona ad perſonam,ita res ad rem. Item promiſcuè
ſicut ſe habet perſona ad rem,ita perſona ad rem. Item totius ad totum,ſicut ſe habet
perſona ad perſonam,& res ad rem:ita perſona,& perſona ſimul ad rem,& rem ſimul,
& promiſcuè ſicut ſe habet perſona ad rem,& perſona rem,ita perſona & res ſimul,ad
perſonam & rem ſimul. Verum nemo moleſtè ferat,ſi ij termini ſæpius repetuntur. Fit
enim ut apertius pateſiat in his locis ſententia Philoſophi.

[Talem autem rationum.] Declarat autem Philoſophus quod talis ſimilitudo ra 29
tionum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum eſt geometrica, non autem arithmetica
nec muſica,hoc pacto:Illa ſimilitudo rationum, quæ ita habet, ut primum ad ſecun-
dum,ita tertium ad quartum,& item ut primum ad tertium, ita ſecundum ad quartũ,
& item ut primum ad ſecundum,& tertium ad quartum,ſic primum cum tertio,& ſe-
cundum cum quarto,eſt geometrica:ſed iſta quam ſupra attulimus,& in qua diximus
conſiſtere iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi: ergo &c. Talem ſcilicet in qua dixi-
mus conſiſtere iuſtum diſtributiuum.

[Non eſt autem.] Affert aliam ſententiam Philoſophus, ſcilicet quòd illa ſimili- 30
tudo in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum,eſt diſiuncta, non autem continua. proba-
tur, Illa ſimilitudo eſt diſiuncta in qua non ſumitur unus terminus communis: at iſta
ſimilitudo in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum non habet communem terminum:er
go eſt diſiuncta,& non continua. Maior patet. Minor declaratur a Philoſopho:quippe
cui,id eſt perſona: & quod,id eſt res ipſa quæ diſtribuitur,non concurrunt ut poſsint
fieri unus terminus. Sic igitur ſummo ordine habemus a Philoſopho primò quòd iu-
ſtum diſtributiuum conſiſtit in aliqua ſimilitudine rationum. Secundò quòd in ſimili
tudine geometrica. Tertiò quòd in geometrica diſiuncta uel diſcreta,ut aiunt.

[Iniuſtum autem.] Nunc declarat Philoſophus iniuſtum oppoſitum aberrare a 31
tali ſimilitudine rationis,aut in plus, aut in minus: ut ſuperioribus exemplis oſtendi
poteſt. Nam ſi iuſtum diſtributiuum conſiſtit,ut Achilles xii. habeat præmium viii.&
Aiax vi. habeat præmium iiii. profectò iniuſtum erit ſi x. tribuantur Achilli,duo Aia-
ci,uel econtra: quomodocunque enim aberrat a medio ſecundum talem ſimilitudi-
nem rationum,uel in plus,uel in minus oritur ipſum iniuſtum.

[In malis iniuſtus habet minus.] Qui patitur iniuriam habet plus,ſed uidetur in 32
iuſtus habere plus de bono:quia minus malum uidetur ſubire rationem boni, inquan
tum eſt eligibile magis,ut ait Philoſophus. [Una ſpecies iuſti.] Scilicet diſtributiui. 33
Iuſtum igitur diſtributiuum conſiſtit in ſimilitudine rationum geometrica diſiuncta,
ſiue diſcreta,ut iſti appellant.

De iuſto commutatiuo. Cap. 4.

34 RESTAT *autem id iuſtum quod fit in emendandis commercijs, tum ijs quæ ſua ſponte faciunt homines, quàm ijs quæ inuitis ipſis efficiuntur. Hoc autem aliam habet ſpeciem à priore. iuſtum enim diſtributiuum eorum quæ communia ſunt in dicta ſemper comparatione rationum conſiſtit, nam ſi è pecunijs publicis diſtributio fiat: eadem erit ratione quam habent inter ſeſe ea, quæ in rempublicam ſuam collata. & iniuſtum quod huic opponitur, id eſt quod à comparatione rationum exorbitat. Iuſtum autem quod eſt in commercijs, eſt quidem æquum quoddam: & iniuſtum, iniquum. Sed non illa comparatione rationum, ſed arithmetica, nihil enim refert, ſi probus prauo detraxerit, an prauus probo. neq; ſi adulterium probus,*
35 *an prauus commiſerit: ſed ad differentiam nocumenti, lex reſpicit tantum. & utitur ut æqualibus, ſi hic iniuriam facit, ille patitur: & ſi hic nocuit, ille eſt*
36 *læſus. Quare iniuſtum hoc cùm ſit iniquum, iudex æquare conatur. Nam cum hic quidem percuſſus eſt, aut occiſus, ille uerò percuſſit, aut occidit: paſſio atque actio diuiſa eſt in partes non æquas, ſed ad æqualitatem auferendo lucrum*
37 *damni reſpectu redigere nititur iudex. Dicuntur enim hæc in talibus, abſolutè dicendo. atque quanquam hæc nomina quibuſdam accommodata non eſſe uidentur, ut ei qui percuſſit, lucrum, & ei qui paſſus eſt, damnum: cùm tamen*
38 *menſurata fuerit paſſio, hoc damnum, illud lucrum uocatur. Quare æquum quidem inter plures & minus, eſt medium. Lucrum autem atq; damnum plus ſunt, & minus. contrario modo, plus boni & minus mali lucrum. contrarium autem damnum, quorum medium eſt ipſum æquum, quod quidem dicimus eſſe iuſtum. Quare iuſtum emendatiuum, medium eſt inter damnum & lucrum. Quapropter & cùm controuerſiam habent, ad iudicem ipſum confugiunt. Ire autem ad iudicem, eſt ire ad ipſum iuſtum, Iudex enim ut iuſtum eſt animatum ſuapte natura, & quærunt iudicem medium. Et uocant nonnulli * mediatorem, ut ipſum iuſtum aſſecuturi, ſi medium iuſtum conſequantur. Medium ergo quoddam eſt ipſum iuſtum. ſi quidem & iudex medium eſt. Iudex autem ad æqualitatem redigit. Et periude atque ſi linea in duas inæquales partes diuiſa, id quo maior pars dimidium excedit abſtulerit, minoriq; addiderit parti, cumq; totum diuiſum fuerit duas in partes inæquales, tum ſuum aiunt habere: cùm æquum acceperint. Aequum autem medium eſt inter maius & minus, in arithmetica comparatione rationum. * Nam ſi ſint duo æqualia, & ablatam ab altero quantumuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. ſi enim ablata fuiſſet, & non addita una ſola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipſum medium excedit id à quo eſt ablatio facta, una. Hoc ergo cognoſcemus & quidnam auferendum ab eo ſit qui plus habet, & quid addendum*

μεσοδίκους

Græcus codex ſic habet διὰ τοῦτο, καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα

dendum ſit ei qui minus habet. Id quo medium excedit, addendum eſt ei qui mi nus habet. id autem auferendum à maximo eſt, quo exceditur medium. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipſi lineæ e f, ſitq́; illa h e. Quare tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & par te e k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Eſt autem hoc in cæteris ar= tibus. Etenim è medio tollerentur, niſi agens ageret, & quantum, & quale : ἐστὶν ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστής, διχαστής. 40
& patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum, in= quam, & lucrum) ex ijs contractibus quos ſua ſponte faciunt homines tracta ſunt. Qui enim emendo, uendendo, cæteraq́; agendo quæ lege conceſſa ſunt 41
plus habent quàm ſuum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum pati dicuntur. Sed qui neque plus, neque minus habent, ſed ſua per ſeipſa ſunt facta, ijſce ſua inquiunt habere, & neque damnum pati, nec lucrari. Quare 42
iuſtum medium eſt, inter lucrum quoddam & damnum (quæ fiunt inuitis homi= nibus) æquale, inquam, & prius & poſterius habendo.

COMMENT.

RESTAT autem id iuſtum.] Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo 34
Philoſophus poſteaquam ſuperius diuiſit iuſtitiam particularem in duas partes, ſcilicet in diſtributiuam & correctiuam commerciorum, & etiam diſtributiuam quæ uerſatur circa munera publica diſtribuenda pluribus declarauit: nunc docet de altero membro, id eſt de iuſtitia correctiua commerciorum. Diuiditur autem in duas partes. In prima oſtendit quòd hæc iuſtitia eſt medium ſecũdum proportionalitatem arithmeticam, & quòd eſt medium inter lucrum & damnum. In ſecunda oſtendit quonã pacto ea ſit medium ſecundum talem proportionalitatem arithmeticam. In prima autem partè narrat Philoſophus primum quod eſt una alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à diſtributiua, & declarat quid ad illam pertinet, ut oſtendat, quid intereſt inter correctiuam & diſtributiua, deinde quid pertinet ad illam correctiuam ex quo etiam patet utriusque differentia. Poſt hæc affert ſententiam quandam de iuſto tali correctiuo, ſcilicet quòd iſtud iuſtum eſt medium inter damnum & lucrum, & hunc ordinem in prima parte ſeruare uidetur ut patebit. Dicit igitur in primis quod eſt alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à prima, cum conſiſtat in correctione commerciorum: hæc autem dupliciter fieri poſſunt, aut inuitis nobis, ut ſuprà oſtendit, & nunc tangit, & tale iuſtum non conſiſtit in ſimilitudine rationum geometrica quæ ſeruatur in iuſto diſtributiuo cùm res communes diſtribuuntur. Nam ſi fiat diſtributio iuſte ex pecunia publica: ſeruabitur proportionalitas geometrica, ut qui contulit plus, etiam plus ei tribuatur, & minus ei qui contulit minus, ut ſuperioribus exemplis patere poteſt. At correctiua non ſeruat talem proportionalitatem, ſed eam quam nunc oſtendet. [AT iuſtum id.] declarat quòd iſtud iuſtum quod eſt quodam æquum non ſimpliciter, ſed quoddam, iſtud inquam conſiſtit proportionalitate arithmetica. Probatur, Vbi æquum non reſpicit rationem perſonarum, ſed ſolum qualitatem damni & lucri, profectò ibi æquum & iuſtum in arithmetica conſiſtit, non autem in geometrica. At æquum & iuſtum correctiuum non reſpicit qualitatem perſonarum, ſed quantitatem damni & lucri: ergo tale iuſtum correctiuum conſiſtit in ſimilitudine rationum arithmeticæ. Maior eſt clara. Nam in geometrica proportionalitate, & diſtributiua iuſtitia, attenduntur res, & perſonæ, & in hac arithmetica & correctiua reſpicitur quantitas exceſſus, qua excedit una pars aliam, uel numerus nume-

rum ut adæquatio fiat ſecundũ arithmeticam proportionem. Minorem uidetur probare Philoſophus exemplis: cum enim corriguntur commercia hominum, qui corrigit non conſiderat qualitatem perſonarum: ſed quantitatem rerum circa quas factum eſt commercium, ſcilicet damnum, qua quantitate ſuperat lucrum, & redigit & lucrũ & damnum ad æqualitatem. Item affert aliud exemplum: ut ſi ſit percutiens & percuſſus, uel interficiens & interfectus, non reſpici perſonas iudex, ſed damnum inter pulſationem actiuam & paſsiuam, quod inæqualitas dicitur, quã iudex per hanc ſpeciem iuſtitiæ ad æqualitatem redigit, non reſpiciendo perſonas niſi per accidens eueniat. ut ſi quis pulſauerit conſtitutum in magiſtratu punietur maiori pœna quam ſi priuatum pulſauerit, & in tali caſu reſpicietur perſona: ſed per accidens fit, ut inferius patebit. Poſt hæc Philoſophus pro declaratione minoris remouet cauillationem quandam. Nam potuiſſet dicere aliquis, tu appellas lucrum ſi quis pulſauerit, & damnum ſi pulſatus fuerit: at in his rebus non dici debet lucrum uel damnum, ſed in pecunijs potius, & ſimilibus rebus. Ad hoc reſpõdet Philoſophus quòd nõnullis uidetur quòd non poſsit dici: ego tamen oſtendo quomodo poſsit dici utendo iſtis terminis ſimpliciter. Nam antequàm fuerit menſurata actio uel paſsio, & inæqualitas, non uidetur eſſe ibi lucrũ uel damnũ: ſed cùm menſurata fuerit, ſtatim uidetur ibi eſſe damnũ & lucrũ, & poſſe dici, ut qui amiſit oculũ habet damnũ cùm amiſerit oculi cõmoditates. At damnũ refertur ad lucrũ: ergo ſi paſsio dicetur damnũ, actio dicetur lucrum, ut patet.

35 [Nihil enim refert.] reſpectu perſonarum: ſcilicet.

36 [Vtitur illis.] Perſonis in eadem æqualitate. Paſsio atque actio eſt una & eadem res & iſta tota actio atque paſsio diuiſa eſt in partes inæquales, & ut reſpicit agẽtem dicitur actio, ut uerò patiẽtem paſsio: ut in libro Phyſicorum oſtendit Philoſophus.

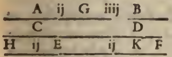
37 [Auferendo lucrum.] Quia amiſit oculum punito illo à iudice qui effodit, uidetur quodammodo oculum recepiſſe. Notandum quòd hoc iuſtum correctiuum cõſiſtit in arithmetica proportionalitate, quia non reſpicit perſonas, ſed tantum inæqualitatem rei, ſcilicet qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At uerò iuſtum diſtributiuum perſonarum habet rationem eo modo quo ſuprà diximus.

38 [Qvare æquũ.] Affert Philoſophus ex ſupradictis unam ſententiam, ſcilicet quòd iuſtum hoc eſt medium inter damnum, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima, æquum huius correctiuæ iuſtitiæ eſt medium inter damnum & lucrum: at iuſtum correctiuum eſt æquum: ergo eſt medium inter damnum & lucrum. Secunda ratio, Iudex eſt medium inter plus & minus, quorum alterum eſt lucrum, alterum dãnum: at iudex eſt quodammodo iuſtum tali iuſtitia, quia iuſtum eſt medium inter lucrum & damnum: ergo iuſtum correctiuum eſt medium, & cætera. Patet ratio, quia iudex eſt medium quoddã inter plus & minus: & cùm naſcitur cõtrouerſia, ſtatim currit ad iudicem, tanquam ad quoddam medium, & animatum iuſtum quod æquat inæqualiter ſe habentia ac ſi eſſet una linea in partes diuiſa inæquales: tunc ſi auferatur à maiore, & addatur minori, dicere ſolemus quòd uterque illorum habet rem ſuam, id eſt æqualitatem, & ideo tale iuſtum uidetur conſiſtere in eo ut quaſi aliquod totum diuidatur in partes æquales. Vnde & nomen ſumpſiſſe uidetur. Nam apud Grecos δίκαιον, ἀ δίχα dici uidetur uerſo χ in κ quaſi duatim & diuiſim ut ita loquar. Græcè enim διὰ τῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐςίν. Ex his patet quòd iuſtum correctiuum eſt medium inter plus & minus, & lucrum & damnum ſecundum proportionalitatem arithmeticam, ſua natura, id eſt ſecundum ſuam naturam: quia quando fit contra naturam non eſt uere iudex, nec proprie appellandus iudex.

39 [Aeqvvm autem medium eſt.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quo pacto inuenitur medium tale iuſtitiæ correctiuæ, quod eſt inter plus & minus ſecundum ſimilitudinem arithmeticam, hoc autem declarat ſimilitudine quadam afferendo lineas, quarum exemplo iſtud medium innoteſcere

poſsit.

poſſit. Dicit ergo quòd ſi ſint duo æqualia, puta viii. & viii. & ab altero auferatur una pars, ut duo: hæc pars aut addi poteſt alteri viii. aut non. ſi addatur, tunc fient x. & excedet alterum diminutũ quod remãſit vi. in duabus partibus, id eſt bis duobus. Quòd ſi eſſent ablata ei, & nõ addita alteri in una tantum parte & dualitate, alterum diminutum, id eſt ſex excederet. ꝙ cùm ſit ei addita ſuperat mediũ in una parte, id eſt dualitate, mediũ uerò excedit illud diminutum in altera dualitate. Quare auctũ excedet diminutũ in duabus partibus & dualitatibus cùm ſit x. & illud vi. & ſic erunt inæqualia. ꝙ ſi uelimus ad æqualitatẽ mediumq; redigere, tunc auferenda eſt pars illa qua excedens ſuperat mediũ, id eſt una dualitas, & addenda ei quod tali parte & dualitate deficit a medio, & ſic fiet æquatio, & medium inuenietur. Sed ut clarius intelligatur ſumãtur lineæ, ſint tres lineæ æquales, quarum una appelletur A B, altera C D, & alia E F, & C D ſit media ad quã iudex tanquam ſignũ reſpiciens, ſuperiorem lineam diminutam, ad inferiorẽ auctam, id eſt exceſſum, & defectũ ad æqualitatem reducere debet. Auferatur ergo a prima linea A B una pars. ſ. A G, & addatur tertię quę dicitur E F, & media relinquatẽ intacta. Et illa pars quę additur ſit H E. Ex his ſequitur ꝙ linea aucta quę uocatẽ H E F ſuperet lineã & diminutã uocatã G B in duabus partibus, ſ. una q̃ dicitur H E, alia quæ uocatur E K, & eſt æqualis priori parti. Mediã uerò lineã C D quæ permanſit intacta ſuperat in una tantũ parte, ſcilicet eam quã habuit ex diminuta linea. Cùm ergo excedẽs linea excedat inferiorẽ in duabus partibus æqualibus, & mediũ in una, index cùm uoluerit redigere ad æqualitatẽ reſpiciens mediã: auferet ab excedẽte illam partem qua mediam excedit, & addet inferiori: & ſic fiet æqualitas, & adæquatio, ut in figura patet.

40 [Est autem hoc.] Cùm antea Philoſophus uiſus ſit declarare medium ſecundum arithmeticam proportionalitatẽ quod uerſatur circa eaſdem res, nunc uerò oſtendit, ꝙ hoc pacto ſumitur circa res diuerſarum artium, ſcilicet ſecundum proportionalitatẽ, & ſimilitudinẽ arithmeticã. Probatur: ſi hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuerſarum artium, tunc deſtruerentur ipſæ artes. Conſequens abſurdum, ergo & antecedẽs. Patet ratio, quia artium alia eſt præſtantior alia, & opus pręclarius facit. ꝙ ſi inter opera non fieret adæquatio, deficerent profectò artes, quia præclarior artifex nollet permutare ſuum opus præclarius cùm alterius artificis opere uiliore: niſi agens, id eſt ille qui habet opus quo alius indiget, ageret quãtum & quale: patiens, id eſt ille qui indiget tali opere pateretur, id eſt ſuſciperet tantum & tale. Notãdum ꝙ Philoſophus per agens intelligit eum artificem qui habet aliquod opus quo alius indiget: per patiens intelligit eum qui indiget eo, & ſuſcipit tale opus. Itaq; in permutatione operũ quæ fiunt in artibus: fit ut uterq; poſſit eſſe & agens & patiens diuerſis reſpectibus. ſit faber & ſutor: opus fabri ſit domus, ſutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipſe non indiget, & ſic dicetur agens. Vt autem indiget calceo, dicetur patiens, eodem modo ſutor: Cõmutatio igitur cùm fiat inter duas perſonas, & utraq; dat & ſuſcipit, ex quo utraq; uidetur eſſe agens & patiens diuerſis reſpectibus, ut dictum eſt. Dicit præterea Philoſophus, & utitur ijs terminis, ſcilicet tantùm & tale, quantum & quale: quia cùm fiant uaria opera, oportet ut in permutãdo redigantur ad aliquã æqualitatem: ut ſi de ſe unum opus non ſit ita perfectũ ſicut aliud, oportet ut accipiantur tot illius generis, ut adæquent perfectionem alterius: & ſic unũ opus euadat tantum quantum alterum, & etiam tale.

41 [Nomina autem hæc.] Declarat Philoſophus originẽ iſtorum nominum, ſcilicet damni & lucri. & dicit ꝙ hæc nomina ſunt orta ex ijs contractibus quos faciunt homines ſponte ſua, ubi propriè dicitur lucrum & damnum: poſtea trãſlata ſunt talia nomina per ſimilitudinem quandam ad commercia quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus

non conceditur tale lucrum a legibus, cùm fiat in damnũ, & læſionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cùm quiſpiam æquum & prius & poſterius habet, id eſt quod erat prius antequam inferretur læſio, & eſt poſterius cùm ad ęqualitatem rediguntur contrahentes, & in priſtinam formam reſtituuntur quoad fieri põt. Et uiſus eſt Philoſophus loqui in hac parte iuſtitię cõmutatiuę de cõmercijs quę inuitis ſunt. ut furtũ, adulteriũ uerberatio: in ſequẽti capitulo uidetur loqui de uolũtarijs.

42 [Prius.] Aequum quod erat prius antequam maleficium fieret, & inæqualitas.

43 [Posterius.] Scilicet ꝙ redactũ eſt ad æqualitatem a lege uel iudice poſtea quã factum eſt illud maleficium, ita ut in ordine prius ſit æquum, quia unuſquiſque ſua habet. deinde orta eſt inæqualitas ob maleficiũ ab altera parte commiſſum in damnũ alterius: præterea poſterius eſt ęquũ, cum illa inęqualitas redigitur ad ęqualitatem. Dubitatio oriri uidetur: quia dictum eſt iuſtitiam conſiſtere in medio ipſius rei: & ſi hoc eſt, tunc definitio uirtutis aſsignatæ non uideretur ei competere, cùm ſit mediocritas conſiſtens in medio rationis, ut antea patuit. Hanc dubitationem, ut arbitror, ſoluere poſſumus diſtinguendo de medio, quod duplex eſſe uidetur: unum, ſcilicet rationis determinatum a recta ratione, ut non excedat neq; deficiat: alterum rei, cuius effectrix ẽ ipſa iuſtitia. In medio primo modo ſumpto conſiſtit omnis uirtus, & etiam ipſa iuſtitia. Et ſic competet ei definitio uirtutis aſsignata, tamen non obſtat quin ſit etiam medium rei inquantum eius eſt effectrix. Eſt igitur in medio rationis ſecundum eſſentiã ſuam: eſt præterea medium rei inquantum eſt eius effectrix, aut ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam in diſtribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De repaſsione, numo, & indigentia. Cap. 5.

*Videtur autem nonnullis, & ipſa repaßio ſimpliciter eſſe iuſtum, ut Pythagorici cẽſuerunt, qui quidem abſolutè definientes iuſtum, repaßionem eſſe dicebant. Verum repaßio, *nec ad diſtributiuum iuſtum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipſam & Rhadamanti ipſius iuſtum aſſerunt eſſe.*

*Gręcus codex plus habet. οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δὲ ἀντιπεπονθὸς, οὐκ ἐφαρμόττει, β. id eſt nõ cõuenit neque iuſtitię uniuerſali, neq; particulari. Particularẽ enim uoco politicã, quę res communicat: mutuũ enim pati neque ad diſtributiu.

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipſe, Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

45 *Perſepæ enim diſcrepat, nam ſi quis magiſtratum gerens percuſſerit quempiam. non decet eum repercuti. Et ſi quiſpiam eum qui magiſtratum gerit. repercuſſerit, is non ſolum repercutiendus eſt, uerum etiam ſupplicio afficiendus. Præterea multum inter ſe differunt, id quod ſponte, & id quod inuitus quiſpiam fecit. 46. Sed in ſocietatibus commerciorum, tale iuſtum (repaßio inquam) per cõparationem rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. Ciuitas enim tum conſeruatur cum retributio fit ut comparatio flagitat rationum. nam homines aut reddere malum quærunt, quod ni faciant, ſeruitus eſſe uidetur. aut retribui ſibi bonũ, quod niſi fiat, actus dandi beneficiumq́; non fit, at ciuitates his conſeruantur. Quamobrem & Gratiarum templum in ciuitate media condunt, ut retributio ſit. hoc enim gratiæ proprium eſt. Nam is qui ſuſcepit, ſubminiſtret uiciſsim ei qui munus contulit, & ipſe rurſus incipiat conferre oportet. Coniunctio autem quæ per diametrum eſt, facit eam retributionem quæ per comparationem rationum efficitur. hoc pacto, ſit Aedificator quidam a, Sutor autem b, Domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorem igitur a ſutore accipere opus*

illius

*illius,& ipſum illi ſuum dare oportet. Si igitur primum ſit id iuſtum quod compa
ratione rationum eſt æquum, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur. ſin minus,
non erit æquum, neq; conſtabit ſocietas. Nihil enim prohibet unius opus alterius
opere præſtabilius eſſe. Hæc igitur ad æqualitatem redigãtur oportet. Eſt autẽ* 48
*hoc & in cæteris artibus. Etenim é medio tollerentur, niſi agens ageret, et quan
tum et quale, & patiens pateretur hoc, & tantum et tale. Non enim duobus ex
medicis fit ſocietas, ſed ex medico atq; agricola, et ex diuerſis omnino, ac inæqua
libus, uerum hi redigãtur ad æqualitatem oportet. Quapropter ea uniuerſa quo* 49
rum eſt permutatio, inter ſeſe comparabilia quodammodo eſſe oportet. Pro quo 50
*nummus in uſum hominum uenit, et fit quodammodo medium, metitur enim cun-
cta, quare et nimium atq; parum, quotnam calcei domui uel uictui ſunt æquales.
Oportet igitur quod eſt ædificator ad ſutorem, tot pro domo, uel alimento cal-* 51
*ceos eſſe, quòd ſi hoc nõ fuerit, non erit permutatio, neq; ſocietas. hoc autem nõ
erit, ſi non æqua quodammodo fuerit. oportet ergo aliquo uno mẽſurari cuncta,
ſicut et antea diximus. Hoc autem eſt reuera quidem indigentia ipſa, quæ omnia
continet. Nã ſi non indigeãt, aut non ſimiliter, non erit permutatio, aut non eadẽ
erit. Numus autem ex inſtituto factus eſt, ut pro indigentia ſit. Et propterea no
men hoc habet, quod non natura conſtat, ſed lege. Et in nobis eſt ſitum ipſum mu
tare atq; inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cùm redacta fuerint ad æqua* 52
*litatem, ut quod eſt ad ſutorem agricola, id ſit opus ſutoris ad agricolæ opus.
Oportet autem in figuram comparationis rationum ducere, cùm permutare uo-* 53
*luerint. Sin minus, alterum extremum exceſſus habebit utroſq;. Sed cum habent
ſua: ſic æquales et ſocij ſunt, quia hæc æqualitas in ipſis fieri poteſt. Atq; ſit agri* 54
*cola quidem a, & alimentum c: ſutor autem b, & opus ipſius quod in æqualita
tem iam eſt redactum, d. Quòd ſi hoc pacto non eſſet repaßio, non eſſet ſanè ſo-
cietas. Ipſam autem indigentiam continere, ut quidam unum, hoc ſanè declarat.* 55
*Cum enim aut ambo ſeſe non indigent mutuo, aut aliter, non fit permutatio: ſicut
fit, cùm eius quiſpiam indiget quod habet ipſe: ut uini, pro quo dat ille triticum
exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. Quòd ſi nunc non in-
digeat, numus quaſi uas intercedit pro permutatione futura, ſi ipſa indiguerit fo
re. Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur idem et ipſe. Non
enim ſemper æquale poteſt. attamen magis ipſe perſiſtere ſolet. Idcirco definitæ
ſint pretiores omnes oportet. ſic enim erit permutatio ſemper. quæ ſi erit, ſocie-
tas erit. Numus igitus ut menſura, res ipſas metiendo, redigit ad æqualitatẽ. Ete
nim neq; ſocietas fuerit ſine permutatione, neq; permutatio ſine æqualitate, ne-
que æqualitas ſine communi mẽſura. Atq; re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ
adeò differunt conueniant communi menſura. attamen indigentiæ ratione ſatiſ-
fieri poteſt. Vnum quid igitur eſſe oportet, atq; hoc ex ſuppoſitione. quapropter
numus uocatur. Hic enim facit ut omnia menſura conueniant: menſurantur enim* 56

57 *omnia numo. Sit domus quidem a,* unciæ autem decem b : & lectica collocetur*
μναῖ δέκα *in c. Atq; a quidem dimidium ſit ipſius b, ſi pretium domus quinq; unciæ ſint, aut*
æquale: c autem, id eſt lectica, ſit pars decima ipſius b. Patet igitur quot lecticæ
domui ſunt æquales, ſunt enim quinq;. Hoc autem modo permutatio erat antea
quàm eſſet numus. nihil enim intereſt ſiue lecticæ quinq;, ſiue pretium quinq; le
58 *cticarum detur pro domo. Dictum eſt igitur quidnam ſit iuſtum atque iniuſtum.*
His autem determinatis, conſtat iuris actionem medium inter hæc eſſe, agere, in
59 *quam, ac pati iniuriam. Alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Iuſtitia*
60 *autem non eodem modo quo priores uirtutes mediocritas eſt: ſed quia medij eſt,*
hoc eſt æqui. iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt qua iuſtus dici
tur actiuus, electione iuſti, atq; diſtributiuus & ſibijpſi ad alium, ac alij ad aliũ:
non hoc pacto ut commodi quidem plus ſibi tribuat, & proximo minus, incõmo
61 *di autem contrà, ſed æqui. quod ex comparatione rationum emergit, et alij ſimili*
modo ad alium. iniuſtitia autem contraria iniuſti. Hoc autem eſt exceſſus & defe
62 *ctus commodi uel incommodi, contra comparationem rationum. quapropter in*
iuſtia exuperatio eſt, & defectus, quia eſt exuperationis & defectus: in ſe quidẽ
63 *exuperationis eius quod eſt ſimpliciter cõmodum, et defectus eius quod eſt incõ-*
modũ. In alijs autẽ in toto quidem ſimiliter, eius profecto quod a comparatione
rationũ exorbitat, ut contigerit. Iniuria autẽ minor quidem eſt iniuriã pati, ma
ior autem iniuriam facere. De iuſtitia igitur ac iniuſtitia, quænam ſit utriuſq; na
tura, ſit dictum hoc modo. Similiter & de iuſto uniuerſaliter, atque iniuſto.

COMMENT.

44 Videtur autem nonnullis & ipſa repaſsio.] Hoc eſt quintum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus affert opinionem Pythagoreorum de iuſtitia, & eam refellit, & ſimul oſtendit quomodo iuſtum ſit medium: diuiditur autem in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur afferendo ſententiam Pythagoreorum, dicit quod uidetur quibuſdam iuſtum non aliquod, ſed ſimpliciter omne iuſtum eſſe repaſſum uel econtra paſsionem. Hanc ſententiam reprobat Philoſophus hoc pacto, Id quod non accommodatur nec iuſto diſtributiuo, nec correctiuo, ſed diſcordat ab utroque, non eſt iuſtum ut illi dicebant: ſed econtra paſſio eſt huiuſmodi, quia non accommodatur iuſto diſtributiuo, nec correctiuo, ſed diſcordat eo modo quo illi ponunt. ergo econtra paſsio nõ eſt iuſtum. Maior patet, quia duæ ſunt ſpecies iuſtitiæ, ut uidimus, una diſtributiua, alia correctiua, unde & iuſtum duplex, ſcilicet diſtributiuum, & correctiuum. Id igitur quod diſcordat ab utroque, nõ erit iuſtum. Minorem probat Philoſophus, & primò quòd diſcordat a iuſto diſtributiuo: quia fieri non poteſt ut quis eadem patiatur quæ contulit in rempub. ut ſi quiſpiã patriam ſeruauerit, quid econtrà patietur uel ſuſcipiet a republic. ut par gratia referatur? Probat ulterius quod non accommodatur, uel potius diſcordat econtrà paſsio a iuſto correctiuo. Nam fieri poteſt ut quiſpiam percuſſerit hominem in magiſtratu conſtitutum: tunc iſte non patietur eadem, imo luet pœnas, & plus patietur. uerum ſecundum nos debebat eadem pati. Item in magiſtratu conſtitutus ſi percuſſerit aliquem priuatum: tunc iſte non eadẽ econtrà patietur, quod debebat fieri per ueſtrum iuſtum. quare patet his exemplis ꝙ econtra paſsio ueſtra diſcordat a iuſto. etiam cõmutatiuo uel correctiuo. Affert etiã ulterius ad ſuum propoſitum oſtẽdendũ, ꝙ magna intereſt

utrum

utrum quiſpiam ſponte an inuitus agat. Si aũt iuſtum eſſet econtra paſsio, tũc quomo docunq; ageret aliquid & inferret, ſemper econtra pateretur eadem: at qui inuitus fe cerit non punitur à legibus: ergo abſurdum eſt iuſtum eſſe econtrà paſsionem, & ſic malè dicebant Pythagorici, ꝙ iuſtum ſimpliciter nihil aliud eſt quàm econtrà paſsio nem, & adeò credebant hoc, ut dicerent iuſtum Rhadamanti, nõ eſſe niſi, tale accom modãtes Heſiodi carmẽ, qui dixit quòd ſi quis patietur ea quæ egit tũc rectè iuſtũ ſit.

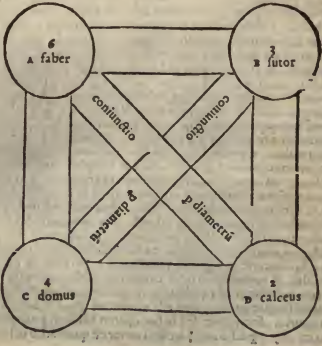
[DISCREPAT.] Scilicet à iuſto diſtributiuo & correctiuo eo modo quo diximus. 45
Notãdũ quòd ſicut dicit Philoſophus, Pythagorici definierunt iuſtũ ecõtra paſsionẽ. Nã iuſtũ ut omnes aſſerunt, eſt æqualitas quædã, id eſt uult ut perſonæ uel res redigã tur ad æqualitatẽ. Pythagorici uerò errarunt in hoc ꝙ accommodant econtrà paſsio nẽ omni iuſto, & nõ bene feciſſe uidentur ſic ſimpliciter, & ſine diſtinctione ulla defi niendo iuſtum, tamen accommodatur ecõtra paſsio alicui iuſto: nã uidetur habere lo cum in aliqua parte iuſtitiæ commutatiuæ, ſcilicet præſertim in ea quæ uerſatur cir ca commercia uoluntaria quæ fiunt in communi ſocietate, ut apparebit. Dubitatur quia Philoſophus uidetur ſibi repugnare. Nã ſuperius dixit in iuſto correctiuo ꝙ iu dex reſpicit iniurias, & non conditionẽ perſonarũ, & ideo dixit illud iuſtum cõſiſtere in arithmetica proportionalitate, quę non reſpicit qualitatẽ perſonarũ. Hic aũt dicit, & affert exẽplum in iuſtitia correctiua, ubi attenditur dignitas, & qualitas perſonarũ: ut ſi quis percuſſerit uirũ in magiſtratu conſtitutũ, non ſolùm repatitur econtra, ſed etiam magis punitur. Dicendum ad hanc dubitationem ꝙ Philoſophus loquitur ibi de ijs quæ communiter eueniunt. Præterea uidetur ibi accipere priuatas perſonas, at ſi quis percuſſerit uirum in magiſtratu conſtitutum, non punitur, quia perſonam il lam tanquam priuatam percuſſerit, ſed quia uidetur percusſiſſe rempub. cùm ille pu blicam perſonam gerat, ut apparet exemplo allato.

[SED in ſocietatibus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capit. in qua Philoſophus re- 46
probata ſentẽtia Pythagoricorũ, nũc oſtendit ꝙ iuſtũ iſtud Pythagoricorũ, id eſt ecõ tra paſsio, uerificatur in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea quæ conſiſtit in commercijs hominũ deinde declarat formam iuxta quã dicetur ꝙ iuſtũ eſt econtra paſsio. Probat igitur primò hoc pacto: Id quod in cõmutando ſecundum ſimilitudi nẽ rationis, & non iuxta æqualitatẽ continet, & conſeruat ciuitatẽ, eſt iuſtum corre- ctiuũ cõmerciorum. At econtra paſsio eſt huiuſmodi: ergo econtrà paſsio eſt iuſtum correctiuum. Patet ratio ex ipſo Philoſopho qui dicit ꝙ ecõtra paſsio eſt iuſtum cor rectiuum, non autẽ ſimpliciter iuſtum, ut uolebant Pythagorici, & ſecundum æquali- tatẽ, ut oculum pro oculo, uel manum pro manu. Verùm ſi dixiſſent uel intellexiſſent ecõtra paſsionẽ ſecundum ſimilitudinẽ rationis ut nos ponimus, nõ erraſſent: quia ci uitas conſeruatur cùm ſit retributio & repenſio ſecundum ſimilitudinem rationis, ut ſi quis intulerit malum, reportet ſecundum ſimilitudinem rationis malum à lege: ſi bonum etiam reportet bonum & gratiam. unde & templum Gratiarum in ciuitati- bus condere ſolent: ad quod reſpiciẽtes meminerunt gratiarum, & referunt gratias bene meritis, & recõpenſationẽ inuicẽ pro beneficijs, ut & ille rurſus & cõferre bene ficia incipiat, & iterũ reportare, & in his cõſiſtit ecõtra paſsio nõ iuxta æqualitatem, ſed iuxta ſimilitudinẽ rationum: quia ſi das mihi opus tuum, nõ reddã tibi opus meũ quia forſan nõ indiges illo, ſed reddã æquiualens illi, & ſic patet ꝙ ecõtrà paſsio eſt iuſtum correctiuum, non iuxta æqualitatẽ, ut uidebãtur intelligere Pythagorici. Nam quæ ſocietas uel cõmutatio ex æqualibus fieri poteſt? Nõ enim ex duobus medicis fieri ſocietas ſolet, & commutatio inter ea quæ ſunt eiuſdem artis, ſed ex diuerſis & inęqualibus cum rediguntur ad æqualitatem ſecundum ſimilitdinẽ rõnis. Nã circa iu ſtitiã cõmutatiuã ſemper quidẽ oportet eſſe æqualitatẽ rei ad rẽ, nõ tamẽ actionis, & paſsionis, ꝙ importat cõtra paſſum: ſed in hoc oportet adhiberi proportionalitatẽ ut fiat æqualitas rerum, eo ꝙ actio unius artificis maior eſt quàm actio uel opus alterius.

ut ſi

ut ſi faber dat ſutori domum, nõ ſutor reddat ei domum:nec ſi dat ei unã domum red dat unum calceum minoris pretij, ſed calceus ſecundum ſimilitudinẽ rationis, id eſt ut tot ſumantur calcei ut æquent pretium domus: & ſic fiet recõpenſatio & retributio,& econtrà p aſſio iuſti commutatiui,ut nunc inferius oſtendet Philoſophus.

47 [Coniunctio autem.] Cum uelit declarare Philoſophus illã formulã ſimilitudinis rationum ſecundum quam fit econtra paſſio iuſta. ſumit artifices,& diuerſa opera,inter quæ iuſta commutatio fieri poſſit. Sumantur igitur quatuor elementa,A, B, C,D,& A ſit faber, B ſit ſutor,C domus,D calceus: ponantur in forma uel figura quadrati, ut primo A faber, & ex oppoſito per rectam lineam B ſutor. Deinde ſub A fabro per rectam lineam ſit C domus,eius opus: & ſub B ſutor ponatur D calceus oppoſitus domui per rectam lineam deinde intelligamus duos diametros, unum ab A in D, aliũ ab B in C.ex qua cõiunctione per diametrũ ſtatim apparebit iuſtũ quod eſt econtra paſſio,& retributio,& recompenſatio ſecundum ſimilitudinem rationum hoc pacto, Vt cum faber ſit præſtancior artifex, ſit ut vj. quàm ſutor qui ſit ut iij. & opus quoque fabri, ſcilicet domus ſit iiii. & calceus ii. tunc fiat cõiunctio per diametrum hoc pacto: ſi fiant calcei æquales domui, ut ſicut ſe habet faber ad ſutorem, ita domus ad calceum: ſed faber ad ſutorem habet rationem duplam: ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo ſecundum ſimilitudinem rationis, ut tot calcei ſumantur ut æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum uel econtra paſſio quæ erit ſi faber habebit æquiualentes calceos,& ſutor domum: nam prius oportet,ut æquentur res commutandæ,deinde fiat econtra paſſio,& commutatio per diametrum, quæ erit iuſta,ſi opera æquata erunt, non ſecundum æqualitatem ut unũ ad unum,ueluti una domus ad unum calceum: ſed ſi æquatæ fuerint ſecundum ſimilitudinem rationis,ut tot ſumantur calcei,ut æquent domum.

Qua

Quia adæquatione facta ſecundum debitam proportionalitatem oritur iuſta commutatio, & econtrà paſsio, & uterque agit, & patitur, & affert, & ſuſcipit æquiualens, id eſt agens agit quantum & quale, & patiens patitur tantum & tale, id eſt faber, qui eſt agens conferendo domum, & patiens ſuſcipiendo calceos: & item ſutor qui agẽs conferendo calceos, & patiens ſuſcipiendo domum, & uterque agit tantum & tale, quantum & quale patitur, id eſt ſuſcipit, & ſic etiam patitur, quantum agit, & hoc in rebus operibuſque diuerſis, & inter artifices diuerſos inter quos cadit propriè cõmutatio & huiuſmodi conuentiones: non enim ex duobus medicis, ſed ex medico & ſutores, & fabro fit ſocietas, ut apparet in figura, & textu Philoſophi.

[AD æqualitatem.] Scilicet per diametrum. 48

[QVAPROPTER omnia quorum eſt permutatio.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus cum antea declaraſſet formulam rationum in qua fit econtra 49
paſsio: nũc oſtendit quomodo in permutationibus dicta formula poterit obſeruari: & primò declarat ea omnia quorum eſt permutatio eſſe talia, ut inter ſe comparari poſſint. Non enim linea & lapis comparantur inter ſe nec permutari poſſunt. Res autem quæ permutantur, & ſi ſint uariorum generum, tamen propter indigentiam humanam comparantur ſecundum communem menſuram, quæ eſt ex inſtituto & impoſitione hominũ, non ex natura. Id autem eſt nummus, qui rebus menſuram ponit, & æſtimationem. & propter hoc nummus in uſum uenit, ideo fit quodam modo medius nummus. Nam eſt inter res permutandas, quarum altera eſt maioris pretij, altera minoris. deinde per menſuram nummi illæ res inæquales ad æqualitatem rediguntur. Ex quo fit, ut nummus metiatur, quotnam calcei ſint æquales domui. Menſurat enim domum, & item calceum, & ſic nummus æquabit, quia tot calcei addentur, ut æquales ſint domui.

[QVODAM modo.] Id eſt aliqua ex parte. Ob id ipſum, ſcilicet fit quædam mẽſura. Notandum quòd Philoſophus dixit ea quæ permutantur quodammodo comparari inter ſe: & dixit quodam modo, quia propriè ea dicuntur comparari inter ſe quæ ſunt eiuſdem generis, uel potius eiuſdem ſpeciei. at illa quæ permutantur ſunt diuerſarum rationum, & tamen comparantur per communem menſuram quodammodo, deinde permutantur. Notandum quòd Philoſophus dicit quòd nummus eſt quodam modo medius, ueluti dicitur iudex medius inter illum qui habet plus, & illum qui habet minus, auferendo ab eo qui habet plus, & addendo illi qui habet minus. Verum iudex eſt res animata, nummus inanimata. Præterea res quæ deferuntur ad iudicem, erant antea æquæ: poſtea facta iniuria fiunt iniquæ, & orta inæqualitate curritur ad iudicem, & ille æquat reducendo ad priſtinam æqualitatem quod fieri poteſt. Nummus uerò alio modo quia ſumitur pro communi menſura ad æſtimationem rerum permutandarum non ut mediator iudex: ſed ut communis menſura. ideo dicit quodam modo. 50

[OPORTET igitur.] Declarat Philoſophus quomodo menſurantur res permutãdæ, ubi inter ſe quodammodo ſunt comparabiles. Qualem enim faber rationem habet ad ſutorem, tot calceos oportet conferre pro domo. Quòd ſi hoc pacto non fiat, nec permutatio ſequi poterit nec econtra paſsio. At illud non fiet, ſcilicet ut tot calcei conferantur pro domo niſi adæquentur. Vnde oportet aliquo uno cuncta quæ per mutantur menſurari. Id autem erit indigentia, & neceſsitas quædam in rebus huiuſmodi. Nam illud metitur res permutandas, ſine quo permutatio rerum fieri non poteſt: ſed indigentia uidetur eſſe huiuſmodi: ergo indigentia uidetur quædam eſſe mẽſura rerum permutandarum. Verum nequis obijciat, quòd etiam ſine indigentia eſt nummus quo res permutantur: ideo addit ulterius Philoſophus, quod nummus ſubit uicem indigentiæ, quia fit quandoque ut alter indigeat, alter non: & tunc nummus introducitur, qui non natura conſtat, ſed ex inſtituto & impoſitione hominum: unde 51

de

de etiam nomen ſumpſiſſe uidetur ἀπὸ τοῦ νόμου, id eſt à lege: & adeò collocatur in noſtra poteſtate, ut non ſolùm ipſum inueniamus, ſed etiam deponamus quandocúque libet. Notandum quòd ut dictum eſt, faber excedit ſutorem, & opus fabri excedit opus ſutoris adeò ut poſitis ſuperioribus numeris habeat proportionalitatē geometricam duplam, ut ſicut ſe habet faber ad ſutorem: ita calceus ad domum, uel domus ad calceum: ſed faber excedit ſutorem in duplo, & domus eodem pacto excedet, ſecundum iſtam proportionalitatem quæ geometrica dicitur quæ cadit hic cum iſta comparantur. Verùm ſi permutatio fieret hoc pacto, non bene ſe haberet cùm ſit hic inæqualitas quæ æquari debet per ſimilitudinem rationis, ut fiat econtra paſsio, ut ſint duo calcei qui æquent domum: & ſic faber & ſutor erunt æquales. Nam animaduertendum diligenter quòd cùm illa comparantur antequam fiat permutatio, cùm inquam comparantur hoc pacto, ut ſicut ſe habet faber ad ſutorem, &c. Videtur eſſe proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas, quæ obſeruanda non eſt cùm ſit permutatio, ſed redigenda ad æqualitatem, ut opus minus æquetur cum maiore, ut quaſi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticā, quæ eſt illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ, quæ eſt fabri ad domum, & ſutoris ad calceum, ſit æqualitas rationis arithmeticæ eiuſdem quātitatis, adæquando multos calceos domui: & per hunc modum fit permutatio & retributio congrua, ex qua bene conſtabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad perſonas. Nam ponatur ex una parte perſona cum ſua re uel opere, ex altera parte perſona alia cum ſua re. Hæres uel opera ad perſonas ſtant inter ſe ſicut anguli quatuor: nec poteſt deduci res ad perſonam niſi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum perſonæ. quare talis permutatio & coniunctio fit per diametrum, ut apparet. Sed non attenditur hic perſonarum dignitas. quia non uidetur altera alterā
c excedere, niſi ratione operis, ſed ſufficit ut æquentur opera inter ſe, & fiat permutatio ſecundum ſimilitudinem arithmeticam.

52 [Erit igitur.] Declarat Philoſophus quomodo fiat contra paſsio rectè in permutationibus rerum per communem menſuram. id eſt per nummum quem dixit ſubire uicem indigentię. Sumantur elementa a, b, c, d, & a ſit agricola vj. & b ſutor iij. & c alimentum iiij. & d calceus ij. Vt igitur ſe habet agricola ad ſutorem: ita alimentū ad calceum. uerùm cùm horum alterum excedat alterum, hæc æquanda ſunt ſecundum ſimilitudinem rationum cum permutatio fiet: quòd niſi adæquentur, tunc apparet quòd permutatio eſſet iniuſta, & inæqualis, & altera perſona haberet utroſque exceſſus. Veluti agricola uel faber qui eſt alterum extremum, haberet utrunque exceſſum ſi fieret permutatio ut ſe habent inter ſe ſecundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet utrumque exceſſum, ſcilicet excellentiam artis qua excedit ſutorem: ponatur enim quòd excedat in duplo. & item haberet exceſsū operis, quia haberet tantum quantum ualeret, & excederet in duplo, ita ut ſi daret opus
g ut quatuor haberet tot quot facerent octo. Nam ſicut perſona excedit perſonam: ſic quod recipit, excederet id quod dat, ſed excedit in duplo: ſic res in pretio debet excedere in duplo. ſi permutatio fieret hac geometrica ratione, ubi attenditur dignitas perſonarum, & ſic altera perſona haberet utroſque exceſſus. Sic enim requireret proportionalitas geometrica: ut quod agricola ad ſutorem, ita opus ſutoris ad agricolæ opus: ſed non eſt ea ſeruanda in permutatione rerum ubi attenditur æqualitas operū. & ſic exponunt nonnulli. Quidam uero referunt utroſq; exceſſus ad exceſſum & defectu, id eſt plus & minus, hoc pacto, quia agricola haberet unū calceum, id eſt minus, & habebit plus in eo quod excedit ſutorem dignitate artis, poſito quòd ſiꝫ dignior. Item ſutor minus in eo quod exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentum quod eſt pluris pretij.

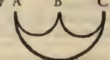
53 [Oportet autem.] Quaſi reducenda eſt talis proportio ad ſimilitudinem rationis arith-

arithmeticam,ut non attendatur dignitas perſonarum,ſed opera eorum ęquanda ſunt ut agricola habeat tot calceos,quot ualet triticum ad alimentum ſuum.

[HABENT ipſi ſua.] Scilicet quando quiſque habet tantum quantum dedit: & ſic poterit conſtare ſocietas,& fieri poteſt commutatio congrua,& nummus erit menſura quædam ex qua ponatur æſtimatio rebus. 54

[QVOD autem indigentia continet.] Declarat Philoſophus quomodo indigentia uidetur continere omnia iſta in permutationibus,ſcilicet ut fiant, & quid eſt menſura,& quomodo nummus ſubit uicem indigentiæ.Probat quòd indigentia uidetur continere omnia iſta humana hoc pacto, Id quo uno & quaſi ſolo permutationes rerum fieri poſſunt.continet res omnes humanas:ſed indigentia uidetur eſſe huiuſmodi: ergo &c.Maior nota,quia fiunt permutationes rerum,& id ſine quo non poteſt fieri permutatio inter homines,uidetur continere res humanas:Nam ſi fiat permutatio,poſſunt conuenire homines,& fit pagus & ciuitas,& cętus hominum. Minor declaratur, quia niſi eſſet indigentia,non eſſet permutatio, Is enim qui non indiget non permutat.Et dixit ad probandum hanc minorem, quòd ſi uterque indigeat certè fit permutatio:ſi alter tantum, fiet etiam permutatio:quòd ſi neuter,non fit permutatio. Verū ad declarandum eam partem in qua dixit, ſi alter tantum indigeat fit permutatio(alia ſunt clara per ſe)affert exemplum,dicendo quòd fiet hoc nummo intercedēte qui ſubit uicem indigentiæ futuræ alio in tempore,quia nummus eſt tanquam uas:ſed oportet ut nummus ſit talis ut id poſſit efficere.Nam ſi nummus non eſſet in uſu uel eſſet adulterinus non fieret permutatio,quia tunc ſubiret uicem indigentiæ. Hæc cum ita ſint, Philoſophus uidetur afferre obiectionem & eam ſoluere. dictum eſt enim indigentiam non ſemper eſſe,& ideo oportere nummum intercedere,qui cùm ſubeat uicem indigentiæ,ſimiliter erit de nummo, quia uariatur & non ſemper eſt,nec ſemper ualet idem,ut experientia patet:ergo non ſemper erit permutatio.Hanc obiectionem ſoluit concedendo ipſum nummum habere mutationem:tamen magis perſiſtere,id eſt pretium eius quam reliquarum rerum. & ſubdit quod;propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas, quæ permutandæ ſunt: & ſic erit ſemper permutatio, quia nummus uidetur æquare res humanas ad hoc ut ſemper fieri poſsit permutatio: & facit hūc diſcurſum,quòd nec ſocietas eſſe ſine permutatione,nec permutatio ſine ęqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura quæ uidetur eſſe nummus. Dicit etiā ulterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſunt menſurari communi mēſura in permutatione,& iſta uidentur menſurari per indigentiam: ex quo uidetur eſſe aliquid oportere,quo menſurari omnia poſsint quæ permutantur: at id eſt nummi,ut oſtendit exemplo Philoſophus per deſignationem & deſcriptionem.Si enim ſint permutandæ lectica & domus, permutari non poſſunt niſi menſurentur communi menſura qua imponatur pretium eis.Hæc autem erit nummus. Sumantur igitur unciæ x.& domus,& lectica,& dicamus quòd lectica ualet unam,domus uerò quinque uncias:& ſic domus erit dimidia:lectica uerò decima pars unciarum.Quare quinquies ſumenda eſt lectica, ut ſit æqualis cum domo:quinque igitur lecticæ adæquant domum. & hoc pacto res menſurari dicuntur nummo.Nummus autem ex ſuppoſitione uenit in uſum, & ex inſtituto.Nam ſi nummus non haberet talem menſuram,non eſſet in uſu:at eam habet quam imponit ſibi ratio & experientia hominum: ſi uerò non habet, tollitur. Dicit poſt hæc Philoſophus,quòd ante inuentionem nummi erat permutatio rerum, & indigentia menſurabat res,& pretium mutabatur ut requirebat indigentia:ut quinque lecticas pro domo permutaſſent,quia menſuraſſent labores domus cum lectica,& ſic uidiſſent quòd ualebat quinque.unde nulla differentia eſt ſi permutentur quinque lecticæ,an pretium quinque lecticarum.ex quibus patet, quid ſit iuſtum & iniuſtum: & ex hoc apparebit quid ſit iuſtitia & iniuſtitia. 55

56 Domus Vnciæ x. Lectica
v A B C j

57

[Ex ſuppoſitione.] Quia non fit a natura, ſed ex lege & inſtituto hominum. 1

[S i t domus.] Oſtendit quomodo cùm nummus intercedit, fit menſuratio, & imponitur pretium, ut permutatio fiat. Notandum quòd inter res permutandas cadit nummus ex inſtitutione hominum: ſed res quæ ſunt diuerſorum generum & rationum nó ui dentur menſurari poſſe ex parte naturæ, quia menſura debet eſſe de genere eorum quæ menſurantur: ut quantitas continua menſuratur quantitate continua, non diſcreta. Nam ſi res per menſuram debent menſurari, habere debent illam menſuram quæ ſit pars illarum rerum. Quare nummus ipſe medius cadit inter res menſurandas propter indigentiam: quia imponitur pretium alteri rei, & ſic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex inſtituto eſt nũmus quodammodo menſura.

58 [His autem hoc pacto determinatis.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam in ſuperioribus declarauit quomodo iuſtum eſt mediũ: nunc oſtendit quomodo iuſtitia quæ eſt habitus ſit mediocritas uel medium. Et primò oſtẽdit quo pacto operatio iuſtitiæ ſit medium. deinde quo pacto ipſa iuſtitia ſit medium: præterea qualis habitus eſt iuſtitia: poſtea qualis habitus eſt iniuſtitia: poſtremo epilogat ſupradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: Plus habere & minus habere eſt agere & pati iniuriam: at iuſtè agere eſt medium inter plus habere & minus: ergo agere iuſta eſt medium inter agere iniuriam, & pati. Maior nota ex antedictis cùm inquit ſuprà, Qui enim plus ſibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor patet de ſe: ergo &c.

59 [Iustitia autem non eodem modo.] Declarat nunc Philoſophus quomodo iuſtitia eſt medium. Non enim eſt medium eo pacto quo dictum eſt in alijs uirtutibus: nam in alijs uirtus erat media inter duo uitia oppoſita, quæ ſunt habitus: iuſtitia uerò eſt ipſius medij, ſcilicet iuſti quod eſt inter plus & minus: & ſic eſt in medio duorũ extremorum, quorum alterum eſt plus, alterum minus. Notandum quòd iuſtitiæ opponitur unum tantum uitium, ſcilicet iniuſtitia, quæ ſubit uicem duorum non uitiorum uel uitioſorum habituum, ſed extremorum, quorum alterum eſt uitium, ſcilicet plus habere. & intelligo plus habere non ſolum plus de bonis, ſed etiam cum habetur minus de malis: & ſic igitur plus habere erit in uitio. Alterum uerò minimè, id eſt ipſum minus habere. Ratio eſt autem cur unum tantum uitium, ſcilicet iniuſtitia opponitur iuſtitiæ, & ipſa non eſt media inter duo uitia: quia aliarum uirtutum extrema utputa audacia, & timiditas diuerſis operationibus committũtur, & contrarijs. Vnica autem operatione impoſſibile eſt agere audaciam, & timiditatem quæ ſunt exceſſus & defectus fortitudinis, quæ duo ſunt uitia, & differunt inter ſe re & ratione. Iniuſtitia uerò una & eadem res conficit unica operatione plus & minus, id eſt exceſſum & defectũ, qui ſunt idem re, differunt tantum ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (ſunt enim iſta relatiua) cui uero auffertur, minus habet. Itaque una & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum qui aufertur, & ſic iniuſtitia unum re conficit utrumque extremum: quæ extrema differunt inter ſe ratione tantum prout ſubeunt rationes pluris, & minoris, & exceſſus, & defectus, quia licet ſit eadem res iniuſtitia, tamen alia eſt eius ratio ut eſt plus, alia ut eſt minus. Sic igitur apparet quo modo iniuſtitia non conſiſtit in medio duorum habituum uitioſorum qui ſunt exceſſus & defectus, ſicut conſiſtunt aliæ uirtutes, ſed diſtribuendo aut commutando res ſine proportionalitate facit in rebus talem exceſſum atque defectum: ſimiliter & iuſtitia eſt effectiua medij, quia adæquando res facit illud quòd eſt medium in rebus, eſſe æquum inter homines inter quos diſtribuuntur aut commutantur tales res: tamen regulae

gulat etiam affectum,& appetitum hominum: & quamuis omnes dicant iuſtitiam eſſe in uoluntate ut in ſubiecto,forſitan non eſſet abſurdum collocare eam in appetitu inquantum moderatur ipſum,& regulat a plus appetendo.

[Et iuſtitia quidem.] Hac in parte Philoſophus docet qualis habitus eſt ipſa iuſtitia,dicendo quòd iuſtitia eſt,qua iuſtus dicitur eſſe talis ut agat electione, & ſibi,& alijs æquè tribuat,id eſt non ſolum ſibi ad alios,ſed etiam alijs ad alios.& uidetur explicare definitionem ſiue deſcriptionem iuſtitiæ, quæ uidetur magis competere iuſtitiæ diſtributiuæ.Hæc enim præſtantior altera eſſe uidetur.Definitio autem talis eſt,quòd iuſtitia eſt habitus quo iuſtus electione agit,non tribuendo ſibi,& cæteris plus,& minus,ſed æquè. Alia autem pars addidi poteſt quæ pertinebit ad correctiuam, ſcilicet quæ redigit perſonas quarum altera iniuriam perpeſſa eſt, & res permittẽdas ad ęqualitatem:& hoc pacto uidetur complecti ambas partes iuſtitiæ. 60

[Iniuſtitia autem eſt contra.] Declarat nunc Philoſophus qualis habitus eſt iniuſtitia,& dicit quòd eſt econtra, ſcilicet qua uir iniuſtus agit per electionem iniuſtè,exceſſus & defectus tribuendo præter ſimilitudinem rationum. Hæc eſt contraria definitio ipſi iuſtitiæ,& ideo iniuſtitia dicitur eſſe exceſſus & defectus,quia plus & minus diſtribuit, & commodorum & incommodorum: ſed oppoſito modo. Item cum cæteris diſtribuit,dat plus & minus: & non ſemper dat uni,& idem plus,ſed nunc uni, nunc alteri,& indifferenter.Et poteſt ſic definiri,quomodo eſt habitus, quem habens operatur electione iniuſta ſibi plus quàm alijs tribuendo,& alijs non æquè, & quo nõ rediguntur perſonæ & res permutandæ ad æqualitatem. 61

[Exuperationis & defectionis.]Et hoc fit duobus modis,aut ad ſe,aut ad alios. 62

Verum id.]Scilicet iniuſtum tale. 63

[Minor quidem eſt iniuriam pati.] Ille qui habet minus dicitur pati, ille uerò qui habet plus dicitur facere iniuriam. & ſic uiſus eſt Philoſoph. comparare extrema iuſtitiæ inter ſe,ſicut ſuprà in alijs. Notandum ꝙ ut alias dictum fuit ſicut de motu & omni actione:ſic de operatione iuſtitiæ eſſe uidetur.at motus erit idem inter terminũ a quo & terminum ad quem,& tamen diuerſis nominib. ob diuerſos reſpectus nuncupatur ueluti doctrina uel potius doctio,ut ita loquar, eadem eſt operatio inter eũ qui diſcit,& qui docet:ſed ut eſt a doctore,dicetur actio:ut eſt ad diſcentem,paſsio:eodẽ pacto iniuſtitia unam operationem facit,ſcilicet iniuriam, quæ eſt una & eadem,tamen diuerſas habet rationes. nam ſi agit iniuriam,eſt qui patitur, & econtrà,& ut eſt ab agente dicitur actio,& ut ad patientem dicitur paſsio:& ſic eſt exceſſus & defectus ob diuerſos reſpectus,ut patet. 64

[De iuſtitia igitur.] Concludit Philoſophus epilogãdo breuiter ea quæ dicta ſunt de iuſtitia,& iuſto,& iniuſto.

De iniuria,iuſto ciuili,herili,& œconomico. Cap. 6.

CVM autem fieri poſsit,ut iniuriam quiſpiam faciat, & nondum ſit ipſe iniuſtus:qualeſnã iniurias quiſpiam faciens unaquaq; iniuſtitia iã eſt iniuſtus,fur,inquam,uel adulter,uel latro? An hoc modo nihil intererit? Etenim fieri poteſt ut quiſpiam coeat cum muliere ſciens cũ qua coit,ſed non ob electionis principium,ſed ob affectũ. Atq; iniuriã quidem agit,ſed iniuſtus non eſt.ueluti neq; fur,furatus eſt tamen.neq; adulter, adulterium tamen fecit.et eodem de cæteris modo.Quomodo igitur ſeſe habet ad 65 *ipſum iuſtũ repaſsio,dictũ eſt antea. Oportet autem non latere, iuſtũ quod nunc* 66 67

 quæritur,

quæritur,in eſſe,quod eſt ſimpliciter iuſtū,ipſum,inquam,iuſtum ciuile.Hoc aūt
eſt inter ſocios uitæ.ut ſit ſufficientia liberorum atq; æqualium, aut in compara
68 *tione rationū conſiſtens,aut in numero . Quare in quibus hoc non eſt,inter eos*
ciuile iuſtū non eſt,ſed quoddam iuſtum et per ſimilitudinē quandam. In ijs enim
eſt iuſtū,quibus inter ſe ponitur lex. Lex autem ijs poni ſolet, in quibus eſt iniu
69 *ſtitia.Iudiciū enim dijudicatio eſt iuſti atq; iniuſti. In quibus uerò eſt iniuſtitia,*
70 *in ijs eſt etiā iniuriam facere.ſed non in omnibus eſt iniuſtitia,in quibus eſt iniu-*
riā facere.Hoc autem eſt plus quidē ex ſimpliciter bonis,minus autē ex ſimplici
71 *ter malis ſibi tribuere.Idcirco non ſinimus hominem dominari,ſed rationē.quia*
ſibijpſi id facit,& fit tyrannus.Magiſtratus autē cuſtos eſt iuſti:quòd ſi iuſti,&
72 *æqui.Atq; quia nihil ſibijpſi plus tribuendum eſſe cenſet,ſi eſt iuſtus(ex ſimplici*
ter enim bono plus ſibi nō tribuit,niſi comparatione rationū ſit ad ipſum accō-
modatum)ideo alij,non ſibijpſi laborat.Atq; ob idipſum, alienū bonum inquiunt
73 *iuſtitiā eſſe.ſicut et antea diximus.Merces ergo quædā tribuenda eſt ipſi,honos,*
inquam,et præmium,ſed quibus hæc non ſufficiunt,ij fiunt tyranni. Herile autē,
74 *paternumq; iuſtū non idem,ſed his eſt ſimile.Non eſt enim iniuſtitia ad ſua ſimpli*
citer.id autem quod poſſidetur, et filius quandiu ſit paruus, et non ſeparatus,ut
pars ipſius eſt patris.Se uerò nemo uult lædere.quapropter non eſt ad ipſum iniu
ſtitia.Neq; ergo iuſtum,neq; iniuſtum ciuile.Eſt enim lege,atq; in his eſt in qui
bus lex eſſe poteſt.Qui quidem ij ſunt, quibus ineſt æqualitas imperandi atq; pa
rendi. Idcirco magis ad uxorem iuſtum eſſe uidetur, quam ad filios,& ea quæ
poſſidentur. Hoc enim eſt rei familiaris iuſtum uerum & hoc aliud eſt a ciuili.

COMMENT.

65 CVM aūt fieri poſsit ut iniuriam quiſpiam.Hic eſt ſecundum tractatus huius libri,in quo oſtēdit quid ſit iuſtū ciuile.Nā antea Philoſophus diuiſit iuſtitiam in ſuas partes,& eas declarauit,& iuſtū ſimiliter quod proficiſcitur ab utriſq; & uidebatur expleuiſſe totā materiā de iuſtitia & iniuſtitia:ſed cū iuſtū multifariā dicatur(eſt.n.iuſtū ciuile,& aliud quod habet ſimilitudinē ciuilis, & cùm alia multa dubitari poſſent de iniuria quę ſit)ideo nūc affert hunc ſecundū tractatū,ut oſtēdat quid propriè ſit iuſtū ciuile.& appellat iuſtū ciuile illud quod poſtea diuiditur in naturale, & legitimū,& continet ēt diſtributiuū,& cōmutatiuum:de quibus antea loquutus eſt. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula.In primo oſtēdit quid ſit iuſtū ciuile,& in quibus cōſiſtit,& in quibus nō cōſiſtit.In ſecūdo diuidit ipſum.In tertio ſoluit dubitationē antea motā.In quarto mouet quandā dubitationē de iniuria,& eā ſoluit. Primū capitulū diuidit in tres partes,quę ſuis locis patebūt.In prima igitur parte Philoſoph. mouet dubitationē,quam ēt in tertio capitulo latius ſoluet.Dicit ergo,Cū fieri poſsit ut quis iniuriā faciat,& nō ſit iniuſtus, quęrendū eſt quænam ſint illæ iniuriæ quibus hō dicatur iniuſtus.Sunt nōnulli qui hunc locū ſic exponūt. Cùm a nobis dictū ſit antea quid ſit iuſtum & iniuſtum & iuſtum ſit ꝙ ille qui facit iniuriam ſit iniuſtus:tamen cùm fieri poſſe uideatur ut aliquis iniuriā faciat,& non ſit ſtatim appellādus iniuſtus, quænā erunt iniurię ex quibus homo iniuſtus dicatur ſecundū unamquanq; ſpeciem iniuſtitię?ueluti fur ſecundū ſpeciem iniuſtitię quæ eſt de furto,uel ut męchus ſecundū ſpēm iniuſtitiæ quæ eſt in mœchando,quænā illæ erunt ? Omnes.n.iſti habitus uitioſi

tioſi uidentur poſſe reduci ad iniuſtitiam quæ eſt tota uitioſitas, quænam igitur erunt
poſtea ſoluit interrogando prius,& dicendo,An nihil intereſſe uidetur inter hæc?De
inde declarat exemplo, & dicit quòd ſi quis coeat cùm muliere non eligendo id cum
antecedenti deliberatione, ſed motus aliqua perturbatione animi, iniuriam quidem
facit: ſed nondum eſt appellandus iniuſtus. ſicuti ét fur qui furatur non ut furetur,
ſed propter aliquam animi perturbationem,cùm non anteceſſerit deliberatio. Fur-
tum quidem fecit,non tamen ſemper & ſtatim eſt appellandus fur qui furatur: ſed ij
qui ſic furantur ut fures: & mœchi qui mœchantur per electionem,& ſecundum habi
tum. Et ſic diſcurrendo per unamquanq; ſpeciem iniuſtitiæ, qui iniuriantur ut iniu-
rientur per ſe,& nō per accidēs,aut propter aliū finē, iniuſti dicendi uidentur ſecun-
dum unāquanq; ſpeciem iuſtitiæ, ſecundum quam talem operationem producunt cū
electione. Verùm expoſitio propria huius textus.& accommodata mēti Philoſophi
talis eſſe uidetur,quam nunc afferimus, ut clarius intelligatur Philoſophus. Mouet
dubitationē Philoſophus, & dicit interrogādo quòd cùm fieri poſſit ut aliquis faciat
iniuriam,& nondum ſit iniuſtus,quomodo facta erit illa iniuria, ex qua homo ſit iniu
ſtus ſecundum unamquanq; ſpeciem iniuſtitiæ?& ponit exempla:ueluti iniuſti,ut fur,
uel adulter,uel latro: poſtea interrogando dicit, an improbanda eſt hæc dubitatio?
quaſi dubitauimus rectè an nihil intereſt,utrum aliquis faciat iniuriam ex habitu aut
ſubita diſpoſitione aut aliqua perturbatione animi: ſed quomodocunq; quis faciat in
iuriam iniuſtus eſt: poſtea ſoluit,quòd qui non facit iniuriam ex electione non eſt ap
pellandus iniuſtus: ſicut non eſt dicendus fur,qui non furatur per electionem,& habi
tum,ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus.Sed in omni iniuſti-
tia permultum intereſt utrum perturbatione aliqua animi,quæ plerunq; breuis eſt,&
ad tempus,an conſultò & cogitatò fiat iniuria.

[QVOMODO igitur.] Hac in parte Philoſophus auget hòc dictum, & redigit nos 66
ad memoriam eorum quæ dicta ſunt de econtrà paſſione.Diximus enim quomodo e-
contra paſſio ſe habet ad iuſtum,quia non eſt ſimpliciter iuſtum, & omne iuſtum, &
non eſt quod nunc quæritur,ſcilicet ciuile & ſimpliciter iuſtum.Notandum ꝙ Philo-
ſophus mouet dubitationē,& ſoluit breuiter,& eā dimittit,ut inde reſumat.Quare fa
cit hoc?quia poſſet aliquis dubitare de quo iuſto loquatur cum ſint plura, ſcilicet do-
minicum,œconomicum,ut inferius patebit. Quapropter interponit hanc declaratio
nem dicendo quòd id quod quæritur non eſt niſi ciuile iuſtum,quod eſt ut inferius de
clarabitur:non enim eſt repaſſum. Nam dictum eſt de eo prius quale ſit, & quomodo
ſe habet ad iuſtum,& ideo ſequitur.

[OPORTET autem non latere.] Hac in parte ſecunda capituli Philoſophus oſtē 67
dit quid eſt illud iuſtum ciuile de quo loquitur,& declarat ꝙ ciuile iuſtum eſt illud ꝙ
eſt in ſocietate humanæ uitæ,& eſt cauſa talis ſocietatis,& eius conſeruatrix ſufficiēs
ut conſeruetur reipublicæ libertas,aut diſtributiua ſecundum ſimilitudinem rationū
ſcilicet geometricam,aut commutatiua ſecundum numerum, id eſt ſecundum propor
tionalitatem arithmeticam. Sciendum quòd iuſtum multifariam dicitur ſcilicet iu-
ſtum ſimpliciter,& hoc eſt ciuile: aliud item per comparationem dicitur tale, ſcili-
cet iuſtum rei familiaris de quo non loquitur. ideo dixit, non oportet nos latere id
iuſtum de quo loquimur,ſcilicet ciuile eſſe. [QVARE in quibus.] Declarat Philoſo 68
phus ubi & in quibus non eſt tale iuſtum ciuile, & oſtēdit non quod eſt in his quibus
non eſt communis ſocietas uitæ talis,ut ſit ſufficiens inter liberos,& æquales:unde in
nuit quòd iuſtum familiare non eſt huiuſmodi.Nam inter patrem & filium,dominum
& ſeruum uirum,& uxorem non eſt iuſtum ſimpliciter & ciuile,ſed quoddam iuſtum,
quod per ſimilitudinem dicitur.

[IN ijs enim eſt iuſtum.] Oſtendit Philoſophus in quibus ſit iuſtū ciuile,& decla 69
rat ꝙ eſt inter liberos,& æquales: non aūt inter patrē & filium,dominū & ſeruū,uirū
& uxorem.

& uxorem. Probatur: In illis in quibus non datur lex ſeruanda, non eſt iuſtum ſimpliciter & ciuile. at patri & filio, ſeruo & domino, uiro & uxori non imponitur lex ſeruanda: ergo inter eos non erit ciuile iuſtum. Ratio patet, quibus enim datur lex obſeruanda, in his poteſt eſſe iniuſtitia propriè: & in quibus eſt iniuſtitia, in illis fit iniuria. & propterea datur lex, quia nō poſſint propriè facere iniuriam, lex prohibet & punit: iniuſtitia uerò uidetur eſſe propriè inter æquales, & appellantur æquales & illi qui ſunt cæteris digniores dummodo ſit ſeruata proportio dignitatis, & ſint pares libertate: unde non ſinunt aliquē eſſe tyrannū, ut inquit infra, ſed pariter legibus obedire uolunt. Legū enim, ut inquit Cicero, ſerui facti ſumus ut liberi eſſe poſſimus. Inter æquales igitur cadit iniuſtitia quādo æquales non habent æqua. Si inter dominū & ſeruum non eſt æqualitas. Eſt enim ſeruus pars domini hoc pacto ut inſtrumentum quoddam animatum, ut ait Philoſ. in libro Politic. nec ēt inter patrem & filium, nec inter uirum, & uxorem ea æqualitas, etſi aliquo modo eſſe uideatur, ut inter eos cadat iuſtitia, aut iniuſtitia talis, ſed per ſimilitudinem quandam.

70 [IN quibus autem iniuſtitia.] Id eſt in quibus eſt habitus iniuſtitiæ in illis ſemper cùm iniuriantur eſt iniuſtitia: ſed in quibus eſt iniuria ſcilicet quando iniuriantur nō in omnibus neceſſario eſt habitus iniuſtitiæ, quia poteſt fieri iniuſtitia etiam ab aliquo qui non habet habitum, ſed ob aliquam animi perturbationē, ut ſupra dictū eſt.

71 [IDCIRCO non ſinimus.] Ex ſupradictis Philoſo. infert tria oborta, id eſt tria correlaria. Primū eſt, ꝙ cùm inter liberos ſit iuſtū illud ciuile, ſtatim ſequitur ꝙ nō ſinūt aliquem eſſe tyrannum & hominem dominari pro ſuo arbitrio, quia plus de commodis ſibi retribuere & minus de incommodis: ſed rationē & legem dominari uolūt, quod pollicetur magiſtratus, & princeps qui cuſtodes iuſti ſunt. & eſſe debent. Quòd ſi iuſti ſunt cuſtodes, & etiam æqui cuſtodes erunt. Eſt enim proprium munus magiſtratus, ut inquit Cicero intelligere ſe gerere perſonam ciuitatis, debereq́; eius dignitatē & decus ſuſtinere: ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe &c. Notandum ꝙ intereſt inter hominem, & uerum hominem. Homo enim eſt imperfectus, & perficitur per uirtutes: & cùm eſt perfectus, tūc eſt uerè homo. Fit etiam nonnunquam ut homines aliqui ſurripiant magiſtratus, & cum ſint improbi, & imperfecti, euadant tyranni: ideo non ſinimus hominem dominari, ſed rationem, id eſt hominem uerè habentem rationem, id eſt utentem illa, & uiuentem ſecundum illā. Eſt enim animata ratio uerus homo, & ſtudioſus.

72 [ATQVE quia nihil.] Hæc eſt ſecunda ſententia orta ex ſupradictis, id eſt ſecundum correlarium, ſcilicet ꝙ princeps & magiſtratus, & iuſtus gubernator, nō cenſet ſibi plus quàm cæteris tribuendum. Oportet enim ipſum de ſe eſſe iuſtum, proportione ſeruata ut non ſibi plus tribuat niſi ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam, unde & alteri laborat. Quare bene dictum eſt ꝙ magiſtratus uirum oſtēdit, cùm ad alium ſit iuſtitia, & ad bonum alienum atque commune, ut antea patuit. Notandū ꝙ principis & magiſtratus officium eſt, ut rempubli. gubernet ſicut gubernator nauiū ita ut omnes ſint ſalui qui in illa ſunt. at gubernator hoc facere non poteſt niſi habeat gubernandi artem. Sic princeps per uirtutem quæ eſt in ipſo gubernat omnes & utitur uirtutibus ad alium, & ad commune bonum quod indicat maximam perfectionem. Vnde uſus ad alium non ſolùm eſt huius iuſtitiæ quæ eſt pars uirtutis, ſed etiā totius uirtutis: quam ea ratione qua eſt ad alium: & commune bonum legitimam iuſtitiam diximus. Vnde & difficillima uirtus, & ideo præclariſſima dicitur eſſe iuſtitia, cùm operari ad alios & æqualitatem ſeruare difficile ſit, atque ideo ualde præclarum. Difficile eſt, inquit Cicero, cùm præſtare omnibus cupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maximè propria. Ex quo fit neque diſceptatione uinci ſe, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur. exiſtuntq́ue in repub. plerunque largitores & factioſi, ut opes quā maximas conſequantur, & ſint ut potius ſuperiores, quàm

iuſtitia

iuſtitia pares:ſed quo difficilius,hoc præclarius.hæc in de officijs.
[MERCES ergo quædã.] Tertium eſt correlarium, ſcilicet ꝙ debetur præmium 73
iuſto bene gubernanti rempub.ſcilicet honos & gloria. Poſtquam enim adeptus eſt
uirtutes,& confert ſe ad rempub. & incipit operari ad alios ſecundum habitum uirtu
tum quem in ſe habet: tunc debetur ei à ciuibus & à repub. honos & gloria:ſed ij qui
talibus honoribus non quieſcunt, cùm nullum ciues habeant præmium maius quod
dare poſſint,euadent tyranni,quoad per eos fieri poterit.
[HERILE autem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua determinat de iuſto 74
quod per ſimilitudinem dicitur,& eſt triplex,ſcilicet inter patrẽ, & filium dominum
& ſeruum, uirum & uxorem. Sed hoc ultimum appellat Philoſophus rei familiaris
iuſtum.Verùm ſi paterfamilias referatur ad filium & ad ſeruum & uxorem,quia idem
poteſt eſſe pater, & dominus,& uir,omnia illa poterunt dici rei familiaris iuſta. Ve-
rùm de illo ultimo quod appellat rei familiaris iuſtum dicit Philoſophus quòd habet
maiorem ſimilitudinem cum ciuili: licet non ſit idem. At paternum & herile habẽt
etiam aliquam ſimilitudinem, ſed tamen ſunt idem. Quod autem inter hos non ſit ta
le iuſtum probatur, In quibus non eſt iuſtitia, in illis non eſt iuſtum ciuile: at inter
dominum & ſeruum,patrem & filium non eſt propriè iniuſtitia: ergo nõ erit iuſtum
ciuile. Patet ratio. Nullius eſt iniuria ad ſeipſum,nec ad ſua: ſed ſeruus eſt aliquid
domini dum poſſidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniuſtitia:
quia nemo ſibi iniuriam facit,nec ſuis: at ſeruus eſt poſſeſſio animata domini, filius
uerò eſt aliquid patris.Item inter uirum & uxorem non eſt æqualitas, nec ergo iniu-
ſtitia propriè dicta. Veruntamen ubi eſt maior æqualitas, ibi maior ſimilitudo iuſti
ciuilis. Et cùm uir & uxor ſint magis æquales quàm pater & filius, aut dominus aut
ſeruus: ideo dicit Philoſophus,quòd iuſtum inter uirum & uxorẽ,ꝙ appellat familia
re,eſt magis ſimile ciuili iuſto quàm illorum iuſta:non tamen eſt id de quo loquitur.
Notãdum quòd inter eos uidetur eſſe iuſtum ciuile: inter quos eſt æqualitas uiciſſim
imperandi, atq; parendi.In repub. enim non ſemper ſunt ijdem imperantes, ſed eſt
uiciſſitudo quædam cum æqualitate,ut alij nunc pareant, nunc imperent ſecundum
leges: ſed dominus ſemper imperat ſeruis,ſeruus ſemper obedit: & ſic inter eos non
eſt æqualitas,nec ex conſequenti ciuile ius.Pater etiam ſemper eſt pater,& filius ſem
per eſt filius:ideo non eſt æqualitas.Verùm inter uirum & uxorem ẽt non eſt propriè
æqualitas,etſi maior eſſe uideatur quam inter patrem & filium, & herum & ſeruum.
Nam ut uir eſt paterfamilias,ſic illa materfamilias,& una cum uiro rem familiarẽ gu
bernare uidetur. Nam uir extra, uxor ea quæ ſunt domi curare debet & conſeruare.
Quare uidentur ob hæc habere quandam æqualitatem: attamen ſunt inæquales,
quia uir non ſubit uicem matrisfamilias,nec illa econtra uiri officium inquantum eſt
uxor:præterea ſi quæ leges ſint uir imponit eas uxori. ſic igitur patet quòd non pro
priè eſt inter uirum & uxorem ciuile iuſtum.

De iuſto naturali,& legitimo. Cap. 7.

CIVILIS *autem iuſti aliud eſt naturale,aliud legitimum. Et na* 75
turale quidem eſt,quod ubique uim habet eandem,& non quia ui
detur uel non uidetur. Ligitimũ autem quod à principio quidem 76
nihil refert,ſic an aliter habeat. cùm uerò poſitum fuerit refert.
Quale eſt, Mina captiuos redimi, uel capram dijs,ſed non duas oues mactare:
& etiam ea quæ de ſingulis lege iubentur. ut ſacra Braſidæ facere,& quæ pu-
blicis decretis inſtituuntur. Videntur autem quibuſdam omnia talia eſſe. Pro 77

pterea quòd omne quod natura conſtat, immobile eſt: & uim eandem habet ubique. ſicut ignis hic, & apud Perſas urit: iuſta autem moueri uident. Verùm
78 *hoc non ita ſeſe habet, ſed aliquo modo. Atque apud deos quidem nihil ullo modo forſitan eſt quod ita ſeſe habet: apud nos autem eſt quidem aliquid etiã natura conſtans, mutabile. uerum non omne. Attamen aliud eſt natura aliud non natura. Patet autem quidnam eorum quæ poſſunt & aliter ſe habere natura conſtat, & quid non ſed lege ac inſtituto, ſi ambo mutari ſimiliter poſſunt. Et ad cætera eadem accommodabitur definitio. Dextera namque manus ualidior eſt læua natura. Et tamen fieri poteſt, ut omnes euadant apti ad utendum manu ſiniſtra periude ac dextra. Iuſta autem ea quæ ex inſtituto ſunt & ob utilitatem, ſimilia ſunt menſuris. Non enim omnibus in locis æquales ſunt uini, triticiq́; menſuræ. ſed ubi quidem emunt, maiores ſunt, ubi autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia ſunt, ſed humana iuſta: non eadem ſunt ubique. Nam neque reſpublicæ, ſed una tantum ubique ſecundum naturã*
79 *ipſa optima. Vnumquodque autem iuſtorum, & legitimorum, ut uniuerſale ſe ſe habet ad ſingula. etenim ea quæ aguntur ſunt multa, unumquodque autem illorum eſt unum. eſt enim uniuerſale. Intereſt autem inter iniuriam & iniuſtũ*
80 *& inter ius & iuſtum. Iniuſtum enim eſt natura, uel inſtituto. Id autem ipſum cùm actum fuerit iniuria eſt. anteà uerò quàm ſit actum nullo modo eſt iniuria, ſed iniuſtum. pari modo & ius. Vocatur autem magis* iuſti actio ipſum commune:* ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uerò & quot ſpecies uniuſcuiuſque ipſorum ſunt, & circa quæ uerſantur, conſiderandum eſt poſtea.*

ἄδικον. ἀδίκημα. δικαιοπράγημα, δικαίωμα.

COMMENT.

75 CIVILE autem iuſtum diuiditur.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus diſtincto iuſto ciuili à paterno herili & uxorio, nũc illud reſumit & diuidit in ſuas partes. Hoc autem capitulum in duas partes diuiditur quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus affert diuiſionẽ iuſti ciuilis, dicẽdo ꝙ quoddã eſt naturale quoddã legitimum. Naturali tribuit duas conditiones: unam ex parte ſui effectus, ſcilicet ꝙ habet utiq; eãdẽ uim. id eſt idem efficit apud omnes gentes. Alia ſumitur ex parte cauſæ ſuæ: quia non eſt ex noſtra inſtitutione, ex eo quòd uidetur aut non uidetur nobis: ſed conſiſtit quodammodo ex parte naturæ. Notandum quòd non uidetur eſſe diſcrepãtia inter Philoſophum, & iuriſconſultos in declaratione iuſti naturalis, quamuis Philoſophus iuſtum diuidat: illi ius, & melius Philoſophus: quia iuſtum eſt uniuerſale: ius particulare cum applicatur particulari rei. Conueniunt autem in declaratione rei hoc pacto, quia iuriſperiti diuidunt ius bifariam: primò, ſcilicet in naturale, & ius gentium: & naturale eſt apud illos coniunctio maris & fœminæ, & procreatio, & educatio liberorum: ius autem gẽtium appellant quod eſt apud omnes gentes: ſicut eſt pacta ſeruare, legatos tutos eſſe, & ſimilia. Philoſophus uerò iſta duo appellat naturalia, quia ſicut nos non uidemur eſſe cauſa effectrix noſtra inſtitutione iuſti quod natura conſtat: ſimiliter nec eius quod eſt ubique gentium. Nam duplex uidetur eſſe natura in homine: una qua conuenit cùm cæteris animalibus, alia qua conuenit tantum cum cæteris hominibus. Nam homo procreat ſicut alia animalia, & educat procreata, & hæc competunt homini ex parte naturæ communis cum alijs animalibus. Cum uerò habeat aliam naturam

qua

quæ differt ab alijs animalibus, communicat tamen cum omnibus alijs hominibus: iu ra quæ inde naſcuntur ab illis dicuntur iura gentium, ſicut legatos tutos eſſe: &, ut Cicero inquit, nō prohibere aquam profluentē, pati ab igne ignem capere: ſi quis uelit conſilium deliberanti dare, quæ ſunt his utilia qui accipiunt, danti non moleſta. ſic igitur iſta duo iura uno nomine complectitur Philoſophus, iuſtum naturale appellans, ideo in re non uidetur diſcrepare à iuriſperitis. Notandum quod præter iſta duo iura, quæ Philoſophus nomine naturalis comprehendit, & item legitimum, ſunt apud eum iuſta ciuilia, quia ſeruantur in ciuitatibus & communi uitæ ſocietate. Verum intelligendum ulterius quòd ſicut ſit in ſpeculatiuis quantum ad hoc propoſitū ſpectat, ita etiam in actiuis: ſed in ſpeculatiuis quædam ſunt ut principia, quædam ex principijs procedentia, id eſt concluſiones: ſic in actiuis quædam ſunt tanquam principia, quædam ab illis profluentia. at in ſpeculatiuis principia quædam ſunt per ſe nota, & ſtatim cognitis terminis percipiuntur lumine intellectus agentis ſine ullo diſcurſu, ut de quolibet affirmatio & negatio, & de nullo iſtorum, ambo, aut cum diſcurſu imperceptibili, ut ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent ſunt æqualia. Et omne totum eſt maius ſua parte, & ſimilia quæ ſumuntur in ſcientijs tanquam per ſe nota, & non probantur, ſed ex illis poſitis tanquam per ſe notis, & ui illorum procedimus: deinde ad probandas concluſiones, ut latè oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eodem pacto in actiuis sūt quædam iura naturalia nobis nota ex natura communi cum cæteris animalibus, & ex natura propria cuiuſque hominis quæ nō uidētur ſieri noſtra inſtitutione: ſed ex illis, tanquam ex principijs, iura ciuitatum & legitima tanquam concluſiones in ſpeculatiuis prodire profluereque uidētur: duplex enim ponitur intellectiua uis. Nam ſpeculari, & agere non eſt eiuſdem uirtutis atque potentiæ. Ex quo coacti ſunt Philoſophi ponere duas uires intellectiuas, ſcilicet ſpeculatiuam & actiuam. Verū ut in intellectu ſpeculatiuo ſunt ea principia quæ diximus quaſi innata: ita in intellectu actiuo uidentur collocari principia ut eis ex ipſa natura ſine ulla probatione intellectus aſſentiri uideatur: ut ſunt illa. Omne honeſtum proſequendum, omne turpe fugiendum, pacta ſeruanda, non uiolandi legati: & ſimilia à quibus latores legum tanquam à quibuſdam uniuerſalibus inſtructi principijs leges poſtea condunt. Quare cum ita ſint, meritò Philoſophus iſta principia naturalia dixit iuſta, cum ſuapte natura ærere cuique intellectui ſano uideantur ſine cuiuſquam doctrina. Verum utrum in actiuis procedant effectus ex illis tanquam ex prius notis nobis ſicut in ſpeculatiuis, in præsētia omittamus, quia non pertinet ad hanc doctrinā.

[LEGITIMVM autem.] Declarat Philoſophus aliud membrum iuſti ciuilis, dicēdo 76
quòd iuſtum legitimum eſt, quod antequam poneretur nihil referebat utrum hoc uel illo modo eſſet: poſtquam uerò poſitum eſt, refert. Et uidetur trifariam Philoſophus oſtendere tale iuſtum, ut ſi eſſet commune quod ad totam ciuitatem pertineret, uel ſingulare quod ad unum tantum hominem pertinet, & tertium quaſi medium inter illa duo, quod ad aliquod membrum ciuitatis pertineret: & huiuſmodi diuiſio colligi poteſt ex Philoſophi exempli quæ ponit. Primum pertinere uidetur ad communem & omnem ciuitatem, ut redimi captiuos. Nam inter Lacedæmonios & Athenienſes uigente bello, ſancitum fuit ut captiui redimi poſſent certo pretio, ſcilicet una mina, & hoc uidetur pertinere ad legitimum iuſtum commune: & illud item de una capra, & non duobus ouibus, quod ponitur à Philoſopho exempli cauſa, licet factum non inueniatur. Aliud eſt exemplum pertinens ad unum. Braſidas rex Lacedæmoniorum fuiſſe dicitur, & multa beneficia in Amphipolitas contuliſſe, ex quibus poſt mortem illius inſtituiſſe eam gentem tradunt ſacra facere in memoriam Braſidæ. Tertiū exēplū eſt de publicis decretis non ad totā rempublicā pertinentibus, ſed ad aliquod mēbrum ciuitatis ut ad mercatorū membrum uel alicuius alterius facultatis particularis.

[VIDENTVR autem quibuſdam.] Hac in parte Philoſophus cum uelit remouere 77

opinionem quorundam de iuſto ſupradicto: primò eam affert, deinde refellit. dicebant enim illi non eſſe bifariam diuidẽdum iuſtum eo pacto quo diuiſit Philoſophus, quia omne iuſtum ciuile erat legitimum, non autem naturale, ut Philoſophus dicit: & arguebant hoc pacto, Illud quod eſt naturale apud omnes homines eſt idem, & nõ mutatur: Sed iuſta non ſunt eadem, nec eadem permanent apud omnes, ſed omnia ſunt mutabilia: ergo non ſunt naturalia. Nam legati non ſunt apud omnes gentes tuti, & ſemper tuti.

78 [VERVM hoc non ita ſeſe habet.] Excludit & reprobat hanc opinionem Philoſophus, & primò uidetur negare quod omnia naturalia ſunt immutabilia: deinde quòd omnia iuſta ſunt immutabilia, Dicit enim quòd non ita ſe habet ſimpliciter, ſed aliqua ex parte: & primò negat quòd omne quod conſtat natura, permaneat ſemper immutabile, dicendo quòd ſi qua ſunt iuſta immutabilia, non erunt niſi diuina. Sed ea quæ ſunt apud homines licet conſtent natura, tamen non ſemper permanent immutabilia, quare non eſt uera illa ueſtra propoſitio, quòd omne naturale ſit immutabile apud omnes. Videmus enim quod conſtat natura, ut manus dextera ſit nobilior, quia ab ipſa eſt principium motus: tamen fieri poteſt ut quidam æquè urantur bene utraq; manu, & hoc poteſt eſſe: apud omnes homines. Nam id quod contingit homini poteſt omni homini contingere: & ſic patet quod illa quæ ſunt naturalia mouentur atq; mutantur. Poſtea oſtendit quòd etiam illa minor propoſitio non eſt uera, ſcilicet quòd omnia iuſta ſint mutabilia: nam quædam ſunt mutabilia propter uarietatem morum & hominum interdum aberrantium à recta ratione: uerùm naturalia iura ſunt eadem apud omnes gentes ſanæ mentis & ea ratione qua homines: ſicut dicimus eſſe quædam ſimpliciter, & de natura ſua ſana, quę tamen alicui non ſunt ſana, ſcilicet ægroto, & item dulcia & huiuſmodi. ſed ut clarius ordo intelligatur, talis uidetur eſſe proceſſus: Sunt nonnulli, dicit Philoſophus, qui putant omnia iuſta eſſe legitima, non autem eſſe aliqua naturalia iuſta: & aſsignant hanc rationem, quòd uident ea quæ ſunt naturalia non mutari, & ubiq; habere eandem uim: ſicut ignis hic, & apud Perſas: iuſta uerò mutari, & eſſe diuerſa. Nos autem dicemus primum quòd hoc nõ eſt ſimpliciter uerum, quòd omne naturale & conſtans natura ſit immutabile, & ſẽper ſe habeat eodem modo, ſed aliqua ex parte, & ſecundum quid eſt uerum. Nam ſi diceremus ea quæ ſunt diuina firma eſſe, & ſemper ſe habere eodem modo, hæc concedenda uidentur. Verùm de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines nõ eſt concedendum, quia eorum aliqua ſemper ſe habent eodem modo, aliqua uero ſũt mutabilia. Exemplum primi, ut homo eſt animal rationale. & ſimilia quæ ſunt in primo modo dicendi, per ſe, & ſemper ſe habent eodem modo. Exemplum ſecundi: homo habet manum dexteram aptiorem quàm ſiniſtram, quod non ſemper eſt. fieri enim poteſt ut ſit amphidexter: ſic igitur cùm quædam naturalia ſunt mutabilia, & aliter ſe habere poſsint, non erit mirum ſi etiam iuſta naturalia non ſẽper ſe habent eodem modo. Dicamus igitur quòd iuſtorum quædam conſtant natura, quædam lege, & ex inſtituto, etſi etiam ambo mutari poſſent, & aliter ſe habere. quod ſi quæratur, cùm iuſtum naturale & legitimum ſit utrumq; mutabile, quæ erit differentia inter hæc? dicit quòd ex hoc percipi poterit, ſcilicet, cùm uiderimus aliquod iuſtum eſſe commune pluribus gentibus uel omnibus, tunc dicemus illud iuſtum eſſe naturale. Cùm uero uidebimus aliquod aliud non eſſe commune, ſed tantum eſſe alicuius ciuitatis uel regionis, ut ſunt menſuræ diuerſæ uini & tritici diuerſis in locis: tunc dicemus illud iuſtum eſſe legitimum, id eſt ex lege & inſtitutione, non autem ex natura. Quare non obſtat noſtræ ſententiæ ueſtra obiectio, cùm dicitis iuſtum non eſſe naturale, quia naturalia non poſſunt aliter ſe habere: iuſta uero aliter atque aliter ſe habent, cùm oſtenderimus quòd etiam naturalia quædam aliter ſe habere poſsũt, et ſi ut plurimum ſe habeant eodem modo, & communiora ſint quam ea quæ ex inſtituto

ſtituto ſiunt: nam non ſolum iuſta naturalia aliter ſe habere poſſunt, ſed etiam talis determinatio erit ad quædam alia naturalia, & quæ natura conſtant, ſicut de amphidexteris diximus. Si quid uerò eſt una ubiq; agendi ratio ſecundum naturam, ea erit optima, ſicut ſunt ea quæ ſunt dulcia natura ut mel. Tamen alicui non ſunt ut guſtui corrupto. & hoc non eſt ex natura mellis, ſed ex corruptione illius: eodem pactò iuſta naturalia de ſe non haberent hanc uarietatem, ſi homines eſſent omnes ut eſſe deberent, ſequendo rationem ducem.

Vnvmqvodqve autem iuſtorum.] Quia Philoſophus in præcedentibus loquendo de iuſtitia ſæpe uſus eſt uocabulis & terminis qui uidentur habere magnam ſimilitudinem inter ſe, ut apertè cognoſcatur quod unumquodq; ſignificat, uult aſſignare propriam ſignificationem cuiuſque, & uidentur differre ſecundum uniuerſale, & particulare. Primò igitur declarando naturam iuſti ciuilis, dicit quod iuſtum ciuile ſumimus uniuerſale: ut colendus eſt Deus, tutos oratores & legatos eſſe debere, depoſitum eſſe reddendum, & ſimilia. Iſta igitur uniuerſalia ſunt ſub quibus cadunt ſua ſingularia quæ ſunt plura: & tamen unumquodque illorum ſubit rationem uniuerſalis ea ratione qua iuſtum eſt. 79

[Interest autem inter iniuriam.] Ponit nunc Philoſophus differentiam inter iſtos quatuor terminos, ſcilicet inter iniuriam, & iniuſtum, & inter ius atque iuſtum: & oſtendit quòd iuſtum & iniuſtum eſt in uniuerſale, & antequam agatur, & hoc eſt contra nonnullos qui ſumunt ius antequam agatur. Iuſtum igitur eſt tutos dimittere legatos, depoſitum reddere: hoc cùm agitur, nunc apud iſtos uel illos dicitur ius. Ita ut omne ius præſupponat iuſtum, non autem econtrà. Iuſtum enim redactum ad opus eſt ius. Iniuſtum quoque natura quod eſt contra iuſtum naturale, uel iniuſtum ex inſtituto quod eſt contra iuſtum ex inſtituto. Iniuſtum, inquam, eſt uniuerſale, ut committere adulterium. Cùm uerò agitur, eſt iniuria: uel cùm actum eſt, iniuria dicitur. Sic igitur iuſtum eſt antequam fiat, ut reddere depoſitum, uel punire maleficia eſt iuſtum: poſtea quàm factum eſt, dicitur ius. Verùm dicit Philoſophus quod utimur hoc modo dicendi pro omni iuſto actu. Nonnunquam pro emendatione iniuriæ, cùm dicimus quod iudex fecit ius quando emendauit aliquod maleficium. Alio modo omne iuſtum actu, id eſt omne opus iuſtum dicitur ius, ut in diſtributione uel commutatione: unde apud Græcos poſuit duo nomina Philoſophus, ſcilicet δικαιοπραγμα & δικαίωμα, apud Latinos uerò non ſunt. Ideo apparet magna confuſio in textu. Sic igitur habemus quòd iniuſtum eſt uniuerſale & antequam fiat: iniuria uerò ipſum iã actum. Eodem pacto iuſtum antequam fiat: Ius uerò cùm eſt factum. Verùm hoc communius dicitur pro quocunq; actu iuſto: ius autem uocatur correctio iniuriæ. cõmunius enim dicitur δικαιοπραγμα, quòd uidetur comprehendere quemcunque actum iuſtum, ſiue ſit iuſtitiæ diſtributiuæ, ſiue correctiuæ: δικαίωμα uerò uidetur comprehendere & ſignificare correctionem tantùm iniuriæ, quòd uidetur eſſe cuiuſdam partis iuſtitiæ operatio: & non cuiuſcunque iuſtitiæ actus & operatio. 80

De triplici nocumento, quod alijs irrogatur. Cap. 8.

Cvm autem iuſta ſint, & iniuſta ea quæ diximus: iniuriam quidẽ quiſpiam facit, & ius agit: cum ea ſua ſponte agit. ſed cùm inuitus, non iniuriam facit, neque ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut ſint iuſta aut iniuſta. Iniuria autem atque iuris actio tũc eſt, cùm à ſponte agente fit. tunc enim uituperatur, & ſimul tunc iniuria eſt. Quare erit quid iniuſtum quidem, ſed nondum iniuria, ſi non à ſponte agente ſit factum. Equidem id à ſponte agente fieri dico (quemadmodum & prius eſt di- 81 82

ctum) quod quiſpiam in ſe ſitum ſciens agit, & non ignorans. neque quem, neque quò, neque gratia cuius: ut quem pulſat, & quo, & gratia cuius, & unumquodque illorum neque per accidens, neque ui. ut ſi quiſpiam ui mouens manũ alterius ipſum pulſet. Sponte enim ipſe tum ſua non pulſat: quippe cùm non ſit in ſe ſitum. Fieri etiam poteſt ut qui pulſatur ſit pater. ipſe autem ſciat quidem illum hominem eſſe, uel aliquem eorum qui aſſunt, ignoret autem eſſe patrem. Idem dicendum eſt & de eo gratia cuius agitur, & circa totum etiam actum. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, non eſt autem in ipſo ſitum, ſed ui ſit, id omne agitur ab inuito. Et eorum enim quæ nobis natura competũt, complura ſcientes agimus. atque patimur, quorum nihil aut noſtra ſponte, aut inuitis ſit nobis: ut ſeneſcere, aut mori. Eſt autem in iniuſtis ac iuſtis, ſimiliter id quod per accidens dicimus. Nam ſi quiſpiam depoſitum inuitus, & ob timorem reddiderit: non eſt dicendum hunc iuſtum, aut ius agere niſi per accidens. Similiter eſt dicendum & eum iniuriam facere atque iniuſta per accidens agere,

83 qui cogitur, atque inuitus non reddit depoſitum. Eorum autem quæ ſponte agimus, alia electione agimus, alia ſine electione. Ea cum electione agimus, quæ

84 anteceſſit deliberatio. Ea ſine electione, quæ non anteceſſit deliberatio. Cùm igitur læſio ſit in ſocietatibus triplex: tunc ſunt cum ignoratione peccata, cùm quiſpiam egerit, aut circa quem. aut quod, aut quo, aut gratia cuius agere non putarit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut non hunc, aut non gratia huiuſce putauit. ſed accidit id cuius gratia non putauit, ut non ut uulneraret, ſed ut pungeret, aut non quem, aut non modo hoc. Atque cum extra rationem ſit læſio, infortunium eſt. Cùm non extra rationem, ſine tamen uitio: peccatum. Etenim peccat quidem quiſpiam, cùm in ipſo eſt principium cauſæ: aduerſa uerò

85 fortuna utitur, cum eſt foris. Cùm autem ſciens quidem, ſed non deliberatione præmiſſa quiſpiam lædit, iniuria eſt. cuius generis ea ſunt uniuerſa quæ per iram efficiuntur, aliaſq; animi perturbationes, quæcunque neceſſario, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim iniuriæ ſunt. Atque ij qui ob hæc nocent ac peccant, iniuriam quidem faciunt: tamen nondum ob hæc ipſa ſunt iniuſti uel praui.

86 non enim nocent ob prauitatem, ſed cum nocet quis, electione iniuſtus eſt atque prauus. Quapropter perrectè ea quæ proficiſcuntur ab ira, non dijudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira: ſed is qui prouocauit ad iram. Præterea non ſit in talibus controuerſia ſi factum ſit necne: ſed ſi iure ſit factum. Ira nanque ob apparentem oriri iniuſtitiam ſolet. Non enim de facto perinde atque in commercijs contendunt, ubi neceſſe eſt alterum improbum eſſe ſi non id faciat obliuione, ſed de re conuenientes, iure an iniuria ſit facta

88 diſceptant. Qui autem fecit inſidias, non ignorat. Quare alter putat iniu-

89 riam pati, alter non putat. Quòd ſi electione nocuerit, iniuriam facit. Atque

90 his iam iniurijs eſt iniuſtus qui iniuriam facit, cùm comparationẽ rationum aut

æqualitatem

æqualitatem tranſgreditur. Pari modo iuſtus etiam eſt cum ius agit electione. ius
autẽ agit ſi ſolũ ſua ſpõte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt, alia ſunt uenia 91
digna, alia non ſunt uenia digna. Nam ea quæ non ſolum ignorantes, ſed ob igno
rantiam etiam faciunt, ignoſcenda ſunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignoratio-
nem, ſed ignorantes quidem ob affectum non naturalem, neque humanum, non
ſunt uenia digna.

COMMENT.

CVM autem iuſta ſint & iniuſta.] Hoc eſt tertium capitulum huius ſecundi tra 81
ctatus, in quo ſoluit dubitationem motam in primo capitulo, ſcilicet ſecun-
dum quam iniuriam quis ſit propriè iniuſtus, & ſimiliter ſecundum quod ius
aliquis ſit propriè iuſtus. Diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt.
Dicit ergo in primis quòd omnia quæ fiunt ſponte, ſunt ius uel iniuria: quæ uerò fiunt
inuitè non dicuntur eſſe ius uel iniuria, niſi per accidens. Accidit enim, ut hæc ſint iu-
ſta uel iniuſta. Notãdum quòd ex dictis Philoſophi emergit quòd aliquod eſt iuſtum
quod non eſt ius, & aliquod iniuſtum quod non eſt iniuria. Nam ſi quis inuitus red-
dit depoſitum, is non fecit ius, quia non egit per ſe, nec ſponte ſua, tamen egit iu-
ſtum per accidens, quia illud quod eſt iuſtum opus, & poteſt eſſe ius ſi ab aliquo fiat
ſponte. Eodem modo, ſi quis inuitè retinet depoſitum non dicetur facere iniuriam: ta-
men facit id quod eſt opus iniuſtum non per ſe, ſed per accidens, & poteſt eſſe iniuria
ſi fiat ſponte. Notandum præterea quòd iſtud per ſe & per accidens ſoluit omnem du
bitationem quæ oriri poteſt non ſolum in ijs, ſed etiam in operationibus aliarum uir
tutum. Nam ſi quis egerit operationem temperantiæ, ſi per ſe, temperans: ſi per acci-
dens, non propriè temperans dici poteſt.

[EQVIDEM id a ſponte agente.] Declarat Philoſophus id quod ſponte, & id quod 82
inuitè fit, quæ reſpondere uidentur & conſonare cum ijs quæ in tertio libro latiſsime
dicta ſunt, & eſt neceſſarium hoc loco tangere, & hæc ad declarationem eorum quæ
dicta ſunt, & inſequentium quæ dicentur. Id igitur fit ſponte, dicit Philoſophus, quod
aliquis agit in ſua poteſtate conſtitutus, ſciens omnes circunſtantias & conditiones re
quiſitas, ſcilicet quem, quid, quando, & reliqua: & addit quod oportet ſponte agentem
non ſolum ſcire illa ſingularia dicta, ſed ſcire etiam illa per ſe, & non per accidens: &
item oportet quòd non agat aliqua ui compulſus. Vidimus enim in tertio quòd ſpon-
taneo opponitur non ſpontaneum, quod eſt aut per ignorantiam aut per uim. Decla-
rat primo hoc ſecundum membrum, dicendo quòd ſi quis compulſus alterius manu
percutiat aliquem, is non ſponte agere uidetur. Item declarat aliud membrum, ſcilicet
quomodo dicitur ignorare, & quid eſt dicere ſcire per accidens, & non per ſe, ut ſi quis
pulſet patrem quem non cognoſcit illum ut patrem, ſed ut hominem, & addit ulterius
Philoſophus quòd id quod ignoratur, aut quod non eſt ſitum in poteſtate agentis ui-
detur fieri ab inuito: ex quo deprehenditur quod ad hoc ut fiant aliqua noſtra ſponte
non ſufficit eſſe tale ut ſciatur. Nam ſeneſcere, & augeri, & mori quanuis ſciantur, ta-
men non dicuntur fieri ſponte: ſed requiritur præter ea ut illa res ſit in noſtra poteſta
te collocata, & a nobis fieri poſsit. Poſt hæc Philoſophus accommodat ſupradictas di
ſtinctiones iuſtas & iniuſtas iuri & iniuriæ, ut patet in textu exẽplo depoſiti quod re-
tinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit Philoſophus declarationem
de eo quod fit ſponte aut non ſponte: quia ſine hac diſtinctione non uidetur conſtare
illa uirtus, & hoc præſertim uidetur competere iuſtitię.

[EORVM autem quæ ſponte agimus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua 83
poſtea quàm ſupra inueſtigauit quid ſit iniuria, & docuit quando aliquid iuſtum uel
iniuſtum agitur non inuitè, ſed ſponte: nunc inquirit & declarat quæ nam ſint illæ in-
iuriæ,

iuriæ,ex quibus proprie aliquis dicatur iniuſtus:quia pluribus modis ſponte agitur:& in hoc conſiſtit ſolutio dubitationis motæ in primo capitulo huius ſecundi tractatus. Affert autem primo diuiſionem utilem ad ea quæ dicturus eſt, dicendo quòd eorum quæ fiunt a nobis ſponte,alia fiunt cum electione,alia ſine electione : unde non ualet, hoc eſt factum ſponte:ergo cum electione,ſed bene econtra,hoc eſt factũ cum electione.ergo ſponte, cùm ſponte agere ſit magis uniuerſale. Nam ſponte agere competit etiam brutis,ut in tertio uidimus: agere uerò cum electione ſolum competit habentibus uoluntatem & rationem.Quare ubicunque eſt electio,ibi uoluntas, & ubicunque uoluntas, ibi principium ſponte agendi:ſed non econtra,ut antea patuit.

84 [Cvm igitur læſio fit.] Affert Philoſophus diuiſionẽ quandam læſionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ eſt triplex.Vna quæ fit ab inuito:alia quæ fit a ſponte agẽte:tertia quæ fit ab eligente.& per hanc diuiſionem oſtendit quòd aliquis per accidẽs agat operationem iniuſtam,non tamen erit iniuſtus.Nam ille qui agit inuitus, ea ratione nec iuſtus dicendus eſt, nec iniuſtus : ſed fieri poteſt ut quis agat rem iniuſtam inuitus:ergo ille non erit iniuſtus. Affert poſt hæc diſtinctionem Philoſophus eorum quæ fiunt a nobis inuitis:ponendo duplicem gradum. Nam quædam fiunt ultra rationem & opinionem,& talia non dicuntur peccata , ſed infortunatæ læſiones : quædam uerò non extra rationem peccantur,& hæc dicuntur quidem peccata , cùm principiũ agendi & potentia ſit in auctore peccati:non tamen dicuntur facta cum uitio,ut patet in textu Philoſophi.Sed ut melius intelligatur eius ordo procedendi,Ariſtoteles cũ uelit declarare quis ſit uir iuſtus & iniuſtus.primo inquirit quis ſit iniuſtus. Hoc cognito a contrario cognoſcetur iuſtus. Sed cum iniuſtus ſit qui facit iniuriam ſecundum quendam modum nocendi,uidendum eſt quot modis noceri poteſt,ut alijs ſepoſitis relinquatus is nocendi modus ſecundum quẽ fiat iniuria , ex qua propriè dicatur iniuſtus:& ideo attulit ſuperiorẽ diſtinctionẽ quã declarare incœpit,& nunc ſequetur.

85 [Cvm aũt ſciens.] Prima & ſuperior læſio non eſt iniuria:licet ſit iniuſta actio: nũc uerò oſtendit fieri poſſe iniuriam,non tamen ille erit iniuſtus.Vnde non ſequitur:hic egit iniuriam,ergo eſt iniuſtus,etiam ſi ſponte egerit : quia requiritur ut agat cum electione & deliberatione præcedenti,quòd ſi quis per iram uel aliam huiuſmodi læſerit perturbationem,iniuriam quidem facere poterit: non tamen ſtatim ſequitur quòd ſit homo iniuſtus. Notandum quòd Philoſophus dicit perturbationes atque affectus,qui neceſſario,uel natura hominibus inſunt:neceſſario ineſſe dicuntur talia , ut fames , ſitis , & huiuſmodi natura uerò , ut timorem , iram, & ſimilia. Nam ſi quis propter famem intolerabilem agat aliquid iniuſtum dicetur feciſſe iniuriam, non tamen appellabitur iniuſtus.Idem dicetur de ira,metu,miſericordia,& ſimilibus : quarum perturbationum aliqua motus ſi quis agat aliquid,non habet tempus deliberandi:quòd ſi haberet,fortaſſe non egiſſet talem iniuriam . ex quibus patet , quòd aliquis agere iniuriam poteſt ſponte & ſciens,tamen non erit iniuſtus,quia non uideatur nocere ob prauitatem,ut inquit Philoſophus.

86 [Sed cũ nocet quis.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quãdo aliquis,& per quã iniuriam factam dicitur iniuſtus,& oſtendit hoc pacto,Is qui agit iniuriam per principium coniunctum cauſæ iniuſtitiæ eſt iniuſtus . At is qui agit iniuriam cum electione & deliberatione antecedenti eſt huiuſmodi: ergo talis erit iniuſtus . Ex his ſoluta eſt dubitatio ſuperius allata , ſcilicet quænam ſint illæ iniuriæ ex quibus aliquis dicatur iniuſtus,quam Philoſophus in hunc locum diſtuliſſe uidetur propter multas dubitationes de iure & iniuria quæ intercedebant,quas ſoluere oportuit, & multas diſtinctiones afferre declarãdo de quo iuſto intendat,uidelicet de ciuili,& quomodo diuidatur in naturale & legitimum, & quomodo ſe habet tanquam uniuerſale ad ſingula,& reliqua:quibus ſolutis & declaratis,uenit per diſtinctiones pulcherrimas ad declarandũ & ſoluendum ob quas iniurias quis dicatur iniuſtus . nam non ob ea quæ fiunt

ab

ab inuitis, nec ob ea quæ fiunt ſponte ſine electione, ſed tantum ob eas iniurias quæ fiunt ab aliquo, electione & deliberatione præcedenti.

[QVAPROPTER perfecte ea quæ proficiſcuntur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis ſuperioribus ſententijs, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione, ſciens aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamē propriè eſt iniuſtus: ſed ille tantùm qui ob prauitatem & cum electione nocet, eſt dicēdus iniuſtus, nunc hæc declarat & probat: & primò reſumēdo illum qui ſciēs ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione uehemēti permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt propriè iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ non habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam perturbationem, quæ arguit non ex habitu factam eſſe tálem iniuriam: ueluti illi qui ira, quæ eſt uehemens perturbatio, nocēt & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe. ex quo apparet quòd iniuriam facit cùm ſponte faciat, & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere, uel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cùm non lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cùm aliquis iniuriatur per iram, diſceptatur de iure, cum conſtet de facto: quod non diſceptaretur ſi propriè putaretur iniuſtus: ſed cum conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia, ideo de facto non diſceptatur: ut in commercijs cum negatur depoſitum uel aliquid tale, ubi neceſſe eſt alterum duorum eſſe improbum, niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram, cùm conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare non poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto quo eſſe poteſt in commercijs, ubi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nā talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere uel feciſſe iniuriam: ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille uerò qui lædit putat non inferre iniuriam, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere, uel iniuriam non afferre. Verùm iniuriam quidem facit non tamen eſt dicendus iniuſtus. 87

88 [QVI autem facit inſidias.] Declarat nunc Philoſophus quòd quando fit iniuria cū uitio, & cùm lædens lædit cum electione eſt iniuſtus: nam qui lædit eo principio quod ad uitium pertinet, eſt dicendus iniuſtus: ſed qui lædit cum electione eſt huiuſmodi: ergo talis dicitur iniuſtus, & iuſtus econtrà qui facit ius eo principio quod pertinet ad uirtutem, & cum electione ius facit. [COMPARATIONEM rationum.] Innuit iuſtitiam diſtributiuam. 89

[AEQVALITATEM.] Innuit iuſtitiam commutatiuam & correctiuam commerciorum. Ex his poteſt concludi quòd iniuſtus eſt qui ſciens iniuriam facit. & cum electione ac deliberatione præcedenti. Iuſtus uerò econtra. Nam omnia quæ dicta ſunt de iuſto & iniuria competunt iuſto contrario modo. 90

[EORVM autem.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus diſtinguit ea quæ fieri uidentur a nobis inuitis, & eorum dicit aliqua eſſe uenia digna, aliqua non. Sed notandum quòd Philoſophus ſumit hic inuitū fieri largo modo, id quod uerè non eſt propriè tale, ſed id quod fit a nobis ob perturbationem aliquam neceſſariam uel naturalem quæ antea attulit: & tamen illa fiunt a nobis ſponte, cùm principium agendi uel non agendi ſit in nobis: ſed ſumit Philoſophus largo modo fieri ab inuitis, quia non fiunt cum electione. Horum igitur, dicit Philoſophus, aliqua ſunt uenia digna, aliqua non. Nam ea ſunt ignoſcenda non quæ facimus ignorantes tantùm, etenim talia non eſſent digna uenia, ſed quæ ignorantes facimus per ignorationem. Notandum quòd ignorantem agere, ut in tertio percipimus, uult Philoſophus qui ignorat in uniuerſali: per ignorantiam uerò illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunſtantiam. Exemplum primi, ut ſi quis ignoraret eſſe adulterium: exemplum ſecundi: ut ſi quis ignoraret hanc eſſe uxorem uicini, exiſtimans & credens ſine dubio eſſe ſuam. Quare primus ignorans tantum in uniuerſali non eſt excuſandus, ſed ignorans: & non ſolum ignorans tantum, ſed per ignorationem in particulari circunſtantia 91

ſtantia aberrans dignus uidetur uenia,ſi ſimul ſit ignorans , & per ignorationem agat. Itē ſi quis ignorans agit ob perturbationē aut neceſſariam aut humanam, uidetur uenia dignus:ut ſi quis egerit ob famem,quia talis eſt ignorans in uniuerſali,& compellitur ab affectu neceſſario. Nam ſi compulſus uel incitatus ob uoluptatem non ob famen egerit iniuriam,non eſt dignus uenia. Ideo addidit perturbatione non humana , & cætera. ut apparet in textu. Hic uidetur eſſe duobus modis uenia dignus , aut cum errat.& agit per ignorantiam,ſiue ſit ignorans in uniuerſali,ſiue non, dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circunſtantiam,aut cum ignorans in uniuerſali,& ſciens in particulari agit aliqua naturali neceſsitate compulſus,ut fame.Sed ſi ignorans in uniuerſali lædat,& noceat nulla neceſsitate compulſus,nec excuſatione,nec uenia dignus eſſe uidetur.

De pati iniuriam. Cap. 9.

91 *AMbiget autem quiſpiam ſi determinatum ſit ſatis de faciendo patiendoq; iniuriam. Atq; ſi ita ſit ut Euripides inquit , abſurde dicens.*

Quæris parentem quomodo occidi meam?
Sermo eſt breuis,non exitus longos habet.
Volens uolentem,uel uolentem non uolens.

Vtrum enim reuera ſua ſponte quiſpiam iniuriam patiatur an nemo , ſed om=
93 *nes inuiti,quemadmodum & omnes qui iniuriam agunt . ſua faciunt ſponte? Et*
utrum omnes hoc modo,an quidam ſponte,quidam inuiti? Similiter & cùm pa=
tiuntur homines ius? nam omnes cum ius agunt,ſua faciunt ſponte.Quare con=
ſentaneum eſt rationi, ſimiliter opponi eos qui iniuriam & qui ius patiuntur:ut
aut ſponte patiantur aut inuiti . At abſurdum uidebitur ſi omnes etiam ius pati
94 *ſua ſponte dixerimus. nonnulli namque non ſua ſponte ius patiuntur . Enimue=*
ro de hoc quoque quiſpiam dubitauerit , ſi omnis qui paſſus eſt iniuſtum , iniu=
95 *riam patiatur , an ut in agendo, ſic & in patiendo res ſeſe habet? Etenim ſit ut*
ad utrunque per accidens ipſa iuſta accommodentur:& eodem modo iniuſta. Nō
enim eſt idem iniuſta agere,& iniurias agere. neque iniuſta pati,& iniurias pa=
ti.Similiter & in agendo, patiendoq; ius. Fieri enim non poteſt ut patiatur quiſ
quam iniuriam,niſi quis iniuriam faciat:aut ius patiatur,niſi ius quiſpiam agat.
96 *Quòd ſi ſimpliciter iniuriam facere, ſit ſua ſponte quempiam lædere:et idipſum,*
ſponte, inquam, lædere, ſit lædere ſcientem & quem , & quo atque quomodo :
incontinens autem ipſe ſibi ſua noceat ſponte.ipſe nimirum iniuriam patitur ſua
ſponte, fieriq; poteſt ut ſibijpſi iniuriam faciat. Atq; hoc etiam ipſum,unum quid
eſt eorum quæ dubitantur:ſi fieri,inquam, poſſit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriam fa
ciat.Præterea ſit ut ſua ſponte quiſpiam ob incontinentiam ab alio ſponte nocen
97 *te lædatur.Quare ſit,ut ſua ſponte quiſpiam iniuriam patiatur. An definitio di=*
cta non rectè ſeſe habet,ſed huic,lædere,inquam, ſcientem & quem,& quo,at=
que quomodo : hoc eſt addendum præter illius uoluntatem . Læditur igitur ali=
quis ſua ſponte , patiturq; iniuſta . Sed iniuriam ſua ſponte patitur nemo . nemo

nanquē

nanq; uult neq; incontinens ipſe, ſed præter uoluntate agit. Neq; *enim ullus id*
uult quod nõ exiſtimat eſſe bonum, incõtinens autem id agit, quod nõ putat eſſe
agendum. Qui uerò dat ſua, quemadmodum arma Diomedi Glaucus *dedit, ut*
dicit Homerus.

Proque nouem, centum pro ferro tradidit aurum. *Ilyad.* ζ.

Is iniuriam non patitur: dare nanque eſt collocatum in ipſo. Sed ut iniuriam
patiatur, non eſt in poteſtate ipſius ſitum: ſed is ſit qui iniuriam agat oportet.
Patet igitur ſua ſponte neminem iniuriam pati. Inſuper ex ijs quæ propoſuimus, 98
hæc duo reſtant deinceps dicenda. uter iniuriam faciat utrum is qui plus præ=
ter dignitatem tribuit, an is qui illud habet: & ſi fieri poßit ut ſibijpſi quiſpiam
iniuriam faciat? Etenim ſi ſit illud quod prius eſt dictum, & qui diſtribuit non 99
qui plus habet, iniuriam faciat, ſi quiſpiam plus alij quàm ſibi tribuat ſciens,
ſponteq;. quod quidem moderati homines faciunt (bonus enim & æquus mi=
nora ſibi tribuere ſolet) is profectò ſibijpſi iniuriam facit. An neq; hoc ſimplex 100
eſt? Ex alio nanq; bono plus forte conſequitur ut gloriam, aut abſolutè hone=
ſtum. Soluitur præterea & per definitionem agendi iniuriam. nihil enim ipſe
præter ſuam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob idipſum: ſed ſi
minus capit, læditur tantum. Patet autem & diſtribuentem iniuriam agere: ſed 101
non eum ſemper qui plus habet. Non enim is iniuriam facit, cui ineſt iniuſtum:
ſed is cui poteſtas ineſt id faciendi ſponte. Hæc autem eſt, unde eſt principium
actus. Quod quidem in ipſo eſt diſtribuente, non in accipiente. Præterea cum fa 102
cere multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ, & manus, & ſer=
uus occidat hero iubente: iniuriam quidem non agit, iniuſta autem facit. Inſu- 103
per ſi iudicauit ignorans, non iniuriam facit legitimo iuſto, nec eſt iniuſtum iudi
cium. eſt tamen aliquo modo iniuſtum. Aliud enim eſt legitimum iuſtum, aliud 104
primum & naturale. Sin uerò cognoſcens iudicauit iniuſtè, plus habet & ipſe 105
uel gratiam uel uindictam. Perinde igitur, & is, qui ob hæc iudicauit iniuſtè, 106
plus habet, atq; ſi quiſpiam acceperit iniuriæ partem. Nam in illis, qui fundum 107
peruerſo iudicio tribuit: non fundum cepit, ſed argentum. Atqui putant, homi= 108
nes in ſeipſis eſſe ſitum iniurias facere. Quapropter & iuſtum eſſe facile ar=
bitrantur. hoc autem non ita ſeſe habet. Coire nanque cum uxore uicini, &
pulſare proximum, dareq; argentum manu facile eſt, & collocatur in ipſis: ſed 109
hæc agere ſic ſe habentes, neque facile eſt, neque in ipſis eſt ſitum. Simili modo 110
cognoſcere iuſta atque iniuſta, nullam ſapientiã eſſe putant. propterea quòd non
eſt difficile ea de quibus leges dictitant, intelligere. At non hæc ſunt ipſa iuſta, 111
niſi per accidens. Sed tunc ſunt iuſta cùm quodam aguntur modo, & quodam
diſtribuuntur modo. Id autem difficilius eſt, quàm ea quæ ſanitatem efficiunt ſci
re. Et ibi nanq; mel, uinum ueratrum, aduſtionem, inciſionem ue ſcire perfacile
ſane eſt. Sed quonam modo ad ſanitatem efficiendam, & cui & quando ſint tri=

112 *buenda, tanta eſt difficultas ſcire, quanta eſt medicum eſſe. Ob id autem ipſum, &*
iuſti non minus eſſe putant iniuriam facere, quia uir iuſtus non minus, ſed etiam
magis horum ſingula facere poteſt. uitiare, inquam, uxorem cuiuſpiam, & pul
ſare aliquem, & uir fortis in acie proijcere clypeum, tergiſq; uerſis fugam arri
pere. At timidè agere & iniuriam facere, non eſt hæc facere, niſi per accidens:
113 *ſed ſic ſe habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi atque curare non*
eſt incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare, ſed hoc mo
do ſeſe habentem hæc agere. Iuſta autem in ijs ſunt qui participes ſunt eorum
114 *quæ ſunt ſimpliciter bona. Habent autem & exuperationem in his, & defe-*
ctum. Nam quibuſdam non eſt ipſorum exuperatio, ut dijs fortaſſe: quibuſ-
dam uerò nulla pars eſt utilis, incurabilibus, inquam, malis, ſed omnia nocēt. Qui
115 *buſdam autem uſque ad aliquem terminum, atq; hoc eſt humanum.*

COMMENT.

92 AMBIGET autem quiſpiam.] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo mouet plures dubitationes quæ oriri uidebantur ex antè dictis, & eas ſoluit. Diuiditur autem hoc capitulū in quatuor partes. In primis mouet tres dubitationes, & ibi includitur una alia: & ſic uidētur eſſe quatuor, & eas ſoluit, & ex illis oriuntur duæ aliæ dubitationes quas etiam ſoluit poſtea in ſecunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iuſti, & eas reprobat. In quarta oſtē dit in quibus bonis & perſonis ſit iuſtum, & in quibus non ſit. In prima igitur parte format talem dubitationem: utrum re uera ſua ſpontè quis patiatur iniuriam. Deinde hoc pacto, utrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam ſponte uel uolentes, ut inquit. Notandum quòd Philoſophus congruè mouet hanc dubitationem, quia dixit ante quòd is facit iniuriam qui ſponte agit iniuſtum: & ſi agit ſine electione non eſt iniuſtus, ſi eligens eſt iniuſtus. Ex quo uidetur ꝙ omnis qui patitur iniuriā ſponte patiatur: ſicut agens ſponte agit. Econtra ēt uidetur ꝙ ſicut agere iniuriā eſt ſpōte, ſic ecōtra pati iniuriā fiat inuitè, & hæc uidetur eſſe uera ſententia. Cogitur etiam mouere talem quæſtionem ex ſententia Euripidis, qui inducit Bellorophontem ſe hoc pacto excuſantem de matricidio, quòd uolens uolentem, aut uolentem uolens occidit, acſi mater uoluiſſet ut ſibi fieret iniuria, & hanc ſententiam nō uidetur probare Philoſophus, ideo dixit abſurdè Euripidem dicere: nam poteſt bene conuenire uolens uolentem, aut nolens nolentem. Euripides uerò contrario modo eam attulit: ideo mouet quæſtionem Philoſophus.

93 [ET utrum omnes.] Affert aliam dubitationem ex oppoſito: nam ſicut dubitamus utrum omnis qui patitur iniuriam ſponte patiatur: ſic de ijs qui patiuntur ius utrum omnes inuiti an uolentes patiantur ius: an quidā ſponte, quidā inuiti, & hoc eſt uerū. Sunt igitur duo paria oppoſitionū, iniuriā agere, iniuriā pati: ius agere, & ius pati. Et uidetur conſentaneum quòd eodem modo iſta opponantur, ut ſi alterum ſponte agatur, & alterum quoque: & ſimiliter ſi pati iniuriam fiat ſponte, eodem modo ius pati ſponte fiat: ita ut eodem pacto formetur quæſtio de patiendo ius ſicut de patiendo iniuriam. Et dicit Philoſophus quòd uidetur abſurdum dicere, quod omnes ſponte patiantur ius. Nam ius eſt uel emendatio iniuriæ, uel æqua retributio. Ille igitur cui datur & redditur ſponte, uidetur pati: ille uerò cui aufertur, non ſponte pati ipſum ius, nec ille ſimiliter qui mittitur ad ſupplicium. Quare quidam ſponte,

quidam inuitus patitur ius: & hæc uidetur uera determinatio huius quæſtionis de patiendo ius.

[ENIM uero de.] Affert aliam dubitationem Philoſophus quæ oritur ex dictis, 94
& eam ſoluit. Dubitatur.n.utrũ omnis qui patitur iniuſtũ patiatur iniuriã: ita ut idẽ ſit iniuſtũ pati,& iniuriam pati. Quatuor igitur ſunt oppoſitiones, ſcilicet iuſtũ agere,iuſtũ pati:iniuſtũ agere,iniuſtum pati:ius agere ius pati,iniuriã agere,iniuriã pati. Soluit aũt Philoſophus per diſtinctionem iniuſti & iniuriæ, oſtẽdendo ꝙ nõ eſt idem iuſtum pati,& iniuriam pati. Sicut enim agens inuitus,& per accidens agere poteſt rẽ iniuſtam,non tamẽ agit iniuriã:ſic patiens pati poteſt per accidens iniuſtum,non tamen patietur iniuriam. [AD utrumq;.] Scilicet ad agentem & patientẽ accõmoda 95
tur iuſtũ & iniuſtũ per accidens,nã agens quãdo agit ſponte per ſe quidẽ agere uidetur. Vnde ſuperius dixit Philoſophus, Iniuria aũt atq; ius definitur ſi à ſponte,uel inuitè agente proficiſcatur. Nam cùm à ſpõte agente proficiſcitur,uituperatur,& ſimul tum etiam iniuria eſt. Quare quippiam erit quidem iniuſtum, ſed nondum iniuria: quando uerò agit inuitus, aut per uim aut per ignorantiam dicetur agere iniuſtum per accidens. Vnde Philoſophus ſuprà eodem loco inquit, Agit enim ea quibus accidit,ut ſint iuſta aut iniuſta. Nam ſi quis compulſus manu alterius aliquem percutiat, uel ignorauerit eſſe patrem per accidens,uidetur egiſſe iniuſtũ. Eodẽ pacto ſi quis inuitus depoſitum reddat per accidens,egit id ꝙ eſt iuſtum. Similis ratio erit de patiente. Per ſe enim patietur,& per accidens iniuſtum patietur eo modo quo diximus. Quare nõ eſt idem pati iniuſtum,& pati iniuriam:uel pati iuſtũ,& pati ius. Nam ius & iniuria pendet ab alio agente. Iniuſtum uerò uidetur ꝙ aliquis ſibiipſi facere poſſit per accidens,ut diximus,ut ſi quis ſeipſum lædat inuitus. At iniuriam facere,eſt ſua ſponte lædere, & ſcientem quam &c. Notandum pro declaratione omniũ quæ dicta ſunt hucuſque in hoc capitulo, ꝙ hic notandi ſunt iſti duo termini, ſcilicet agere & pati, deinde iſti quatuor,ſcilicet iniuria,ius iniuſtum,iuſtum,quorũ quilibet coniunctus cũ altero duorum illorum facit unã oppoſitionem. Vnde quatuor oriuntur oppoſitiones ſcilicet, Iniuriam agere, iniuriam pati: Ius agere, ius pati: Iniuſtum agere,iniuſtum pati: Iuſtum agere,iuſtum pati. Quærit igitur Philoſophus de prima oppoſitione hoc modo, Vtrum quis ſponte patiatur iniuriam. & concludit ꝙ non,ſed à contrario fit. eodem modo de pati iniuriam,ut de agere iniuriam. Nam ut agere iniuriam ſemper fit ſponte: ita pati iniuriam ſemper uidetur fieri inuitè. Deinde quærit de ſecunda oppoſitione. Vtrum ſemper ius pati ſit ſponte: ut ius agere ſemper ſit ſponte. & cõcludit ꝙ non eſt ſimiliter de iſtis oppoſitis,ius pati ſit ſponte, ſed ius agere ſemper ſit ſponte. Sed ius pati quandoq; ſit ſponte,quandoq; inuitè: uel à quodam ſponte,à quodam inuitè,ut oſtendimus. Poſt hæc quærit de altera oppoſitione,ſcilicet tertia,utrũ ſit idem iniuſtum pati, & iniuriam pati: & concludit quòd eodem modo ſit de pati iniuſta,ſicut de agere iniuſta: ſed non idem eſt pati iniuſtum,& pati iniuriam,ut declarauimus. Poſtremò declarat quartam oppoſitionem,oſtendens, ꝙ ſicut aliud eſt iniuſtũ pati,& iniuriam pati uel agere,ſimiliter aliud eſt iuſtum pati, & ius pati uel agere.

[QVOD ſi ſimpliciter.] Corroborat quæſtionem iam antea allatam afferendo pri- 96
mò deſcriptionẽ agendi iniuriam,ſcilicet ꝙ agere iniuriam eſt ſponte ſua lædere, cognoſcendo ſingula circa quæ uerſatur talis actio. Poſtea probat quòd poteſt aliquis ſua ſponte iniuriam pati: & primo oſtendit hoc exemplo incontinentis qui uidetur ſibiipſi iniuriam facere,ergo ipſemet patietur. Deinde oſtendit idem alia ratione. Fieri enim poteſt:ut aliquis puta incontinens patiatur ſponte ſua ſpoliari ab amica. Quare uidetur ut aliquis ſponte uolens ſua iniuriã patiatur,quamuis hoc non ſit uerum.

[AN definitio.] Soluit dubitationem Philoſophus accipiendo illam deſcriptionẽ 97
ſponte agendi iniuriam,& addendo ei unã partem: ex cuius additione ſoluitur dubitatio. Cùm enim dicit iniuriã facere,eſt ſponte ſua lædere,ſciendo quem,& quo, & ſin-

gula alia. Addendũ eſt, præter uoluntatem illius cui affertur iniuria. ex quo patet ꝙ nemo uolens patitur iniuriam, læditur aũt ſua ſponte, & patitur id quod eſt res iniuſta, non tamen uolens patitur iniuriam. Nã ſi incontinens de quo magis uidetur, nõ uult iniuriam pati, multò minus cæteri. Quòd aũt incontinens nolit, ex eo percipitur quia aduerſatur rationi, & ei parti quæ eſt pars rationalis ſequendo appetitum ſenſitiuum: ꝙ aũt nolit id quod agit, patet, quia nemo uult niſi bonum, & tamen ille agit ꝙ non putat eſſe agendũ, ſequendo appetitum ſenſitiuum. & affert exemplum Glauci, quem Homerus inducit recognouiſſe in bello Diomedem hoſpitem paternum, noluiſſeq; ſecum pugnare, & inuicem arma permutaſſe, Glaucum dediſſe arma aurea, & accepiſſe ferrea. & per hoc uidetur ſoluere ſecundũ argumentũ, quia dat ſua ſponte, ergo non patitur iniuriam. Oportet enim ut ſit qui agat iniuriam. Sua aũt donans nõ patitur iniuriam, quia in poteſtate eius eſt ſua donare: ſed iniuriam pati non eſt in poteſtate eius qui patitur. Concluditur ergo quòd nemo uolens iniuriam patitur.

98 [Insuper ex ijs quæ.] Secunda eſt pars capituli, ubi ex ſupra dictis duo determinãda reſtabãt, ſcilicet utrũ iniuriã faciat is qui diſtribuit, an qui accipit ultra dignitatẽ. nã ex eo ꝙ de Glauco diximus, ꝙ qui ſua donat nõ patitur iniuriã, illa quæſtio orīri uidetur in diſtribuẽdo utrũ faciat iniuriã, an qui plus accipit. Secunda quæſtio eſt, utrũ ſibijpſi quis iniuriã faciat quã mouit ſupius, & ĩ fine huius libri eã latius ſoluet.

99 [Et enim ſi ſit id.] Arguit nunc pro ſecunda quæſtione augendo ipſam, & dicẽdo ꝙ qui ſibi minus tribuit quàm dignitas poſtulet, uidetur ſibi iniuriam facere: & hoc uidetur pendere à prima dubitatione. Nam ſi quis diſtribuat ſibi & alteri, & ſibi tribuat minus quàm ſua dignitas exigat, tunc uidetur euenire ut aliquis ſibijpſi faciat iniuriam, & tamen modeſti homines hoc obſeruare uidentur. Quomodo ergo ſe res habebit? Nam hæc ratio uidetur confirmare dubitationem noſtram, ſcilicet an quis ſibijpſi iniuriam affert. Prius eſt dictum ſcilicet dubitando non tamen ſoluendo.

100 [An neque hoc ſimplex.] Affert Philoſophus duas ſolutiones: prima eſt, ꝙ illi minus ſibi tribuunt pecuniarum uel huiuſmodi bonorum quæ dicuntur fortunæ, plus tamen ſibi tribuunt gloriæ & honeſtatis. Quare non eſt illud intelligendum ſimpliciter quòd ſibi minus tribuant: quia de aliquibus minus, de aliquibus plus. Aliam ſolutionem affert per definitionem agendi iniuriã, quia agere iniuriam eſt ſponte ſua facere alicui rem iniuſtã, præter uoluntatẽ eius cui affertur. Soluitur igitur ea dubitatio, quia cùm ſponte ſua ſibi minus tribuat, patet ꝙ non facit ſibi iniuriã: quia non patitur ipſe iniuriã cùm non ſit præter eius uoluntatem. Notandum ꝙ illi qui plus tribuunt alijs quàm ſibi, faciunt propter honeſtatem, ne uideantur cauſa ſui eſſe in magiſtratibus conſtituti: tamen ſibijpſis non faciunt iniuriam duabus rationibus: primò, quia faciunt id præter honeſtatem & gloriam, quibus adæquatur illud minus quod ſibi tribuunt. Secundariò cùm ſponte ſibi ſumat illud minus, eſt quædam læſio, & quodam detrimentum uoluntarium, non autem iniuria, quia ſit ſponte ſua. Quare non ſibijpſi faciet iniuriam, ut apparebit in ſequentibus latius.

101 [Pater aũt.] Soluit primã dubitationẽ Philoſophus, uter faciat iniuriam, an qui plus diſtribuit. an qui plus habet præter dignitatẽ. Et cõcludit tribus rationibus, ꝙ nõ ſemper qui plus hẽt, ſed qui diſtribuit, facit iniuriã: & bene dicit nõ ſemper, quia aliquãdo fieri poteſt ut accipiẽs habẽsq; plus, iniuriã faciat, ut ſi quis diſtribuat ſibi, & cæteris, uel huiuſmodi. Prima aũt ratio Philoſophi talis eſt. Is qui ſua ſponte facit iniuſtum, facit iniuriã: ſed qui diſtribuit plus quam dignitas patiatur, facit ſua ſponte iniuſtũ, ergo iniuriã: & nõ ille ſemper qui plus ſuſcipit plusq; habet: nã principiũ agendi eſſe uidetur in diſtribuente. Notandũ ꝙ ſemper fieri uidetur ut qui diſtribuit plus, agat iniuriã. Fit etiam quandoq; ut qui præter dignitatẽ habent plus à diſtribuente, iniuriã agat. Veluti ſi quis diſtribuat ſibi & alteri. & ſibi præter dignitatẽ plus tribuat, & hoc fit cùm euenit ut idem ſit diſtribuens & accipiens. Vel etiam ſi accipiens ipſe

diſtribuentem

diſtribuentem corrumpat. Simpliciter ergo diſtribuens plus quàm æquum ſit, facit iniuriam: Accipiens uerò quandoq;, non autem ſemper facere uidetur iniuriam, & eo pacto quo diximus.

[Praeterea ſi facere.] Hæc eſt ſecunda ratio talis ad idem probandum quòd diſtribuens plus eſt ille qui facit iniuriam, non autem ſemper ille qui accipit: & præſupponit quot modis ſumitur facere, ſcilicet tripliciter inuenire uidetur, ſcilicet aut non proprie ſua ſponte: uel ſua ſponte, & cùm electione. Nam dicimus inanimatum aliquod occidere, ut lapidem, & huiuſmodi & item animatum, ut ſeruum. Vtrumq; uidetur eſſe inſtrumentalis cauſa, ſed alia inanimata, alia animata quæ faciunt iniuſta. Cauſa autem principalis eſt illa in qua eſt principium agendi, & mouẽdi: inſtrumentalis animata, ut ſeruus: inanimata, ut lapis, ex parte igitur agentis, & diſtribuentis plus quam decet erit iniuriam facere, non autem ſemper ex parte habentis. 102

[Insuper ſi iudicauit.] Tertia ratio qua idem probat afferendo diſtinctionem quã dam, quam etiam ſuprà attulimus, & huic loco potius accõmodata eſſe uidetur quàm illi. Nam diſtribuens poteſt tripliciter conſiderari, ut faciat, aut inuitus, aut ſpõte, aut electione. Primum fieri poteſt ignoratione. Sed ignoratio eſt duplex, aut iuſti naturalis, aut iuſti legitimi. Tunc ſi ignorans hæc ambo agit, non agit iniuriam, ſcilicet per ſe: ſin uerò alterum ignorauerit, tunc aliquo modo illa res eſt iniuria. aliquo modo non eſt, Quòd ſi utrumq; iuſtum cognoſcens egerit diſtributionem iniquã, tunc maniſeſtè facit iniuriam. 103

[Nec eſt iniuſtum.] Scilicet ſecundum leges [Alivd primum.] Scilicet iuſtum 104
naturale. [Plvs habet.] Nam ſi non habet plus eius rei quam dat: tamen habet eius 105
quod appetit, ſcilicet uel gratiæ uel uindictæ: & eodem modo plus habet, & eſt iniu- 106
ſtus, ac ſi haberet partem eius rei quam dat, puta agrum uel aliquid aliud pro parte ipſius ut argentum.

[At qui putant homines.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus adducit tres opiniones quæ tunc florebãt apud uulgus, & eas refellit. Prima erat, quod facile eſt eſſe iuſtum, & hoc quia facile eſt eſſe iniuſtum, cùm in nobis ſit poſitum facere iniuriam cùm uolumus, & item cùm in nobis ſit collocatum facere iuſta: ergo utrumq; erit facile. Hanc opinionem reprobat Philoſophus, quòd licet in noſtra poteſtate ſit facere iniuriam, tamen determinato quodammodo, & ſic ſe habentes non eſt facile aut quia non habent habitum, aut quia deficit materia iniuriandi, ideo non ſemper eſt ſitum in nobis. 107

[Est facile.] Id eſt facilius quàm eſſe iuſtum. 108

[Collocatvr in ipſis non tamen ſemper.] Notandum quòd in nobis eſt ſimpliciter collocatum eſſe iuſtos uel iniuſtos, & omnino eſſe ſtudioſos uel uitioſos. Sed ſi conſideremus conditiones quæ requiruntur ad utraq; opera, & ad generationẽ uitij uel uirtutis, nõ uidetur facile nec ſemper eſſe in nobis ut agamus cùm uelimus. Multa enim ſunt quæ prohibere poſsũt noſtras operationes, ſiue bonas ſiue malas, & opus eſt tempore in acquirendo utrumq; habitũ, licet facilius ſit uitioſum euadere quàm ſtudioſum. Et ideo non repugnat ſibi, & ei quod antea dixit uirtutes & uitia eſſe in noſtra poteſtate, & operationes ſtudioſas uel uitioſas: nam ſimpliciter loquendo ita eſt, ſed loquendo cum hac additione quandocunque uolumus, patet quòd non ſemper ſit ut quando, & quoties uelimus agamus & cum facilitate. Non enim facile eſt habitum acquirere præſertim habitum uirtutis. 109

[Simili quoq; modo.] Secunda opinio eorum qui dicebant quod facile eſt cognoſcere res iuſtas & iniuſtas, & ex hoc arguebant facile eſſe iuſtas operationes exercere, hoc pacto: Id quod facile percipitur, facile poteſt fieri: ſed res iuſtæ facile percipiuntur. ergo facile poſſunt fieri. & rationem probabant ex eo quòd iuſta docentur à legibus, & iuriſperitis, quorum dicta percipere non eſt difficile nec magnę ſapien- 110

tiæ & ex conſequenti nō eſſe rem magnam nec difficilem iuſtas operationes producere. Hoc autem refellit philoſophus, dicendo quòd licet facile ſit percipere iuſta, quia facile percipiuntur leges & præcepta iuriſconſultorum, tamen illa quæ dicuntur in illis locis ſunt iuſta, non per ſe, ſed per accidens: non enim iuſtum in ſcripto eſt per ſe iuſtum: ſed quod reſpicit uoluntatem, & principium ſponte agendi. Quare etſi facile ſit percipere iuſtum ut ſcriptū, tamen nō eſt facile id agere, & eo modo ſicut fieri debent iuſta, id eſt ſecundū illas conditiones quę requiruntur ad iuſtas operationes: ſed eſt difficilius quam ſcire ea quæ ſunt ſana in medicina. Accommodat enim hanc dubitationem ad medicinam, in qua non eſt difficile ſcire ea quæ ſunt ſana: ſed uti ipſis ut oportet ad faciendam ſanitatem, tanta eſt difficultas, quanta eſt medicum euadere. Facile eſt enim ſcire quòd helleborum purgat talem humorem, tamen uti illo ut oportet, & quando oportet ad ſanitatē faciendā eſt ualde difficile, facile eſt ergo cognoſcere res iuſtas materialiter. Sed uti illis ut oportet, & quando, & quomodo, difficile.

111 [Certo modo.] Scilicet per electionem, & ſeruatis conditionibus quæ requiruntur ad uirtutem, & quas præſcribit recta ratio.

112 [Ob id autem ipſum.] Affert tertiam ſententiam quorundam dicentiū non minus iuſto quam iniuſto facile eſſe iniuriam facere alij, nec minus ad eum pertinere. Nam dicunt eſſe in noſtra poteſtate eſſe iuſtum uel iniuſtum. Cùm igitur iſta ſint poſita in noſtra poteſtate, inquiunt, facilia factu ſunt: ergo uidetur quòd iuſtus cum uult facere poteſt iniuſta: quia ipſa ſcit iuſta, & iniuſta, cùm ſcientia ſit contrariorum hoc pacto: nō autem eo ut iniuſtus ſciat iuſta: & ratio eſt, quia per rectum cognoſcimus obliquū, non autē econtra: quia rectum eſt iudex ſui & obliqui, non autem econtra: ergo iuſtus ſciet iuſta, & iniuſta. Quę cum ita ſint, patet quòd iuſtus poteſt facere res iniuſtas melius quàm iniuſtus, quia melius illa cognoſcit, & probant hoc exempli, ut uitiando uxorem alienam uel pulſando, & ſimilibus, ut patet in textu. Hoc refellit Philoſophus, & dicit quòd iuſtus non poteſt agere res iniuſtas, & quòd hoc eſt impoſsibile, quia iniuſtè uel timidè agere, non eſt hæc facere niſi materialiter, & per accidens: ſed iniuſtè uel timidè agere ſic ſe habentem, id eſt ſic & hoc pacto diſpoſitum & habentem iniuſtitiam uel timiditatem ad quod requiritur ut habeat electionem. Iniuſtus uerò non habet electionem iniuſtè agendi: ergo non aget iniuſtè niſi per accidens, & quaſi materialiter, ſicut dare potionem non eſt mederi niſi materialiter: ſic ergo uitiare uxorem cuiuſpiam eſt iniuſtum materialiter. Quod ſi fiat ab habente iniuſtitiam erit etiam iniuria, ſcilicet ſi agatur ab habente talem diſpoſitionem ut ſit, ſed iuſtus non habet talem diſpoſitionem, nec iniuſtitiam: ergo non aget iſta ut iniuriam, ut ſi habeat rem cum uxore uicini per ignorantiam exiſtimans eſſe ſuam. Ob idipſum, ſcilicet quia putant facile eſſe ſcire iuſta, & iniuſta, & ideo facile eſſe euadere iuſtos & iniuſtos cum uolumus.

113 [Sic se habentem.] Vel ſponte agentem uel cum electione & habitu. Hic igitur loqui uidetur Philoſophus de iniuria quæ fit cum electione.

114 [Iusta autem in ijs.] Hæc eſt quarta pars huius capit. in qua oſtendit in quibus bonis dici debeant eſſe iuſta de quibus loquutus eſt, & ad quos pertineat iſta iuſtitia, tam diſtributiua, quàm commutatiua, & dicit quòd hęc iuſta ſunt in his qui ſunt participes bonorum ſimpliciter, & quia ſimpliciter bona multifariam dicuntur: ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur. Nam propriè ſimpliciter bona, ſunt bona animi, ut uirtutes: diuitiæ uerò dicuntur ſimpliciter bona, quia ſunt ſemper bona apud probum hominē, & ſanę mentis: & ideo dicuntur bona ſimpliciter, quia uir bonus ſemper utitur rectè diuitijs & honoribus, & alijs generis eiuſdem. Verum declarat de quibus bonis loquatur cum dicit, habent autem exuperationem & defectionē. Bona uerò animi non ſuſcipiunt exceſſum nec defectum, quia uirtus conſiſtit in medio indiuiſibili. Quare iſta interna bona non auferunt ab externo, nec diſtribuuntur

ut

ut externa, ideo bene adiunxit ; de illis quæ ſuſcipiunt exceſſum & defectum . Poſt hæc oſtendit Philoſophus quibus perſonis competunt iſta iuſta. Nam ſi iuſtum competit his qui habent & uerſantur circa hæc bona externa,non competet forſitan dijs, id eſt ſubſtantijs ſeparatis . & addere uidetur fortaſſe , propter Platonem qui in illis dixit eſſe uirtutes, quod Philoſopho non uidetur placere, quia uirtus uidetur eſſe ſedatio perturbationum : quare ubi non eſt perturbatio non ponetur uirtus. At uidetur abſurdum ponere in ſubſtantijs ſeparatis affectus & perturbationes. Quare tales uirtutes : & iuſta non competent eis : uerùm adducere rationem Platonis,& oſtendere de quibus uirtutibus loquebatur,& quomodo, non uidetur eſſe præſentis temporis. Cùm igitur hominibus talia iuſta competant,dicit Philoſophus,non tamē omnibus, quia prauis & inſanabilibus non ſunt talia bona diſtribuēda,nec iniquo quicquā dari debet,quia eſſet ſibi inſtrumētū ad uitia . Reſtāt ergo ut ſtudioſis & paratis exercere operationes ſtudioſas talia competent iuſta , quorum alter eſt magis uel minus ſtudioſus,& talibus iſta bona utenda & diſtribuenda competent uſq; ad aliquem terminum. Nam tales ſunt medij inter ſubſtantias ſeparatas quibus non competunt humana bona : & inter iniquos & improbos homines, & inſanabiles quibus nulla talia ſunt tribuenda, quia peruerterent & abuterentur.

[QVIBVSDAM uerò.] Hoc refertur ad ſubſtantias ſeparatas ad quas non eſſet exceſſus talium bonorum, id eſt non poſſemus excedere tribuendo ſecundum conditionem earum . deficeremus enim, & omnia noſtra bona deficerent ab merito & dignitate earum : quia longè plura & maiora bona conuenirent eis quàm ſint ea quæ à nobis tribui poſſint,quamuis iſta nullo modo competant eis.quibuſdam,ſcilicet hominibus aliquo modo ſtudioſis . hoc eſt humanum,ſcilicet iuſtum. 115

De æquitate & bonitate,& æquo & bono. Cap. 10.

DEINCEPS *autem dicendum eſt de æquitate & bonitate,atque æquo & bono . quonam modo ſeſe habet, æquitas quidem & bonitas ad iuſtitiam,æquum autem & bonum ad iuſtum. Nam conſiderantibus neque ſimpliciter idem , neque genere diuerſum eſſe uidetur .* 119 *Atque interdum laudamus æquum & bonum, uirumq; talem . Quare & ad alia laudantes transferimus pro bono , ipſum æquius declarantes melius eſſe. Interdum rationem ſequentibus abſurdum uidetur , ſi æquum & bonum (ſi ſit quid præter iuſtum) laudabile ſit . nam aut iuſtum non eſt ſtudioſum , aut æquum & bonum , ſi aliud ſit à iuſto . aut idem ſunt , ſi utrunque eſt ſtudioſum . Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta ſunt, emergit de ipſo æquo & bono .* 117 *Rectè autem aliquo modo ſeſe habent omnia,& nihil prorſus ipſius aduerſatur. Nam æquum & bonum iuſtum eſt, & eſt aliquo iuſto melius : & non ut aliquod aliud genus , melius eſt ipſo iuſto . Idem eſt ergo iuſtum, atque æquum & bonum .* 118 *Et utrunque quidem eſt ſtudioſum . præſtabilius tamen eſt ipſum æquum & bonum .* 119 *Fit autem hæc dubitatio , quia æquum & bonum iuſtum quidem eſt non autem lege : ſed emendatio legitimi iuſti . Cauſa autem eſt,quia lex quidem omnis uniuerſalis eſt . fieri autem non poteſt, ut de quibuſdam uniuerſaliter rectè dicatur . In quibus igitur uniuerſaliter quidem dicere neceſſe eſt, fieri autem non poteſt ut rectè dicatur : in ijs lex id accipit quod ſit plerunque, non ignorās* 120 *peccatum,*

peccatum. Et eſt nihilominus recta. Peccatum enim non eſt in lege, nec in le-
gis latore, ſed in ipſa rei natura. Continuò nanque rerum earum quæ ſub actio
nem cadunt, materia talis eſt. Cum igitur lex quidem uniuerſaliter loquitur,
in his autem præter uniuerſale quippiam accidit, tum recte ſeſe habet, ut ea par-
te qua legislator omiſit atque peccauit abſolute locutus, emendetur defectus.
Quòd & ipſe legislator ſi adeſſet, hoc modo dixiſſet. & ſi ſciuiſſet, iubentem
legem tuliſſet. Quapropter iuſtum quidem eſt & præſtabilius aliquo iuſto, non
tamen ſimpliciter iuſto, ſed eo quòd peccat, propterea quòd ſimpliciter dictum
121 *eſt. Atque hæc eſt natura ipſius æqui & boni: emendatio legis ea ex parte qua*
122 *deficit ob uniuerſale. Hæc enim eſt cauſa, & ut non omnia ſint lege. quia de*
123 *quibuſdam impoßibile eſt ponere legem. Quare decreto eſt opus. indefinitæ*
124 *namque, rei indefinita & regula eſt. ſicut & ædificationis Lesbiæ plumbea nor*
ma. Ad lapidis enim figuram mutatur, & non manet, & decretum ad res ipſas
ſimilimodo. Patet igitur quid eſt æquum & bonum, & eſſe iuſtum. & quo iu-
125 *ſto præſtabilius. Ex quo etiam patet & quiſnam ſit homo bonus & æquus. eſt*
enim is qui talia eligit atque agit, & qui non exacte iuſtum in deteriorem ex-*
equitur partem, ſed imminuit, tametſi legem adiutricem ad illud habet. & ha-
bitus hic æquitas & bonitas eſt. quæ quidem iuſtitia quædam eſt, & non alius
quiſquam habitus.

* ἀκριβοδίκαιος. Id eſt ſummi iuris homo eſt.

COMMENT.

116 DEINCEPS autem dicendum uidetur.] Hic eſt tertius tractatus & ſecunda
pars principalis huius libri, in qua Philoſophus docet de bonitate, & æquita
te, & quonam pacto bonum & æquum ſe habet ad iuſtum, uidetur enim eſſe
iuſtum quoddam. Quare ad eundem pertinet conſiderare de bono & æquo ad quem
pertinet conſiderare de iuſto. Continet autem hic tractatus unum capitulum ſecun
dum nonnullos. Quidam uerò, & forſitan melius dicunt continere duo capitula, &
ſubijciunt ei ſecundum capitulum, quod illi alij dicunt eſſe tractatum. Quare iſti fa-
ciunt unum tractatum continentem duo capitula: illi duos tractatus, & unumquemq;
unum capitulum continentem. Quicquid ſit, quia non multum refert, primum capi-
tulum diuiditur in duas partes. In prima proponit inquirendo & dubitando quid ſit
bonum & æquum. In ſecunda ſoluit dubitationes, & oſtendit quid ſit bonũ, & æquũ.
Dicit igitur in primis proponendo ſuam intentionem quòd conſiderandum eſt dein-
ceps de bonitate & æquitate, quomodo ſe habet ad iuſtitiam, nam uidetur nunc eſſe
idem cum iuſtitia in genere, nunc uerò diuerſa; id eſt non eſſe ſimpliciter idem: quare
dubitatur & incipit Philoſophus arguere pro utraque parte. Primùm, quòd æquum
& bonum non uidetur eſſe idem quod iuſtum duabus rationibus. Prima, Illud quod
magis laudari ſolet quam iuſtum, uidetur eſſe aliud à iuſto: ſed bonum & æquum eſt
huiuſmodi: ergo eſt aliud à iuſto. Secunda, Cùm accipimus aliquid pro bono, &
ſignificans idem cum bono, uidemur ſumere aliud à iuſto. At æquum & bonum eſt
huiuſmodi: ergo uidentur eſſe idem inter ſe, & aliud à iuſto. Deinde arguit pro op-
poſita parte, oſtendendo quòd æquum & bonum idem eſſe uidentur, hoc pacto: Si
æquum & bonum non eſſet idem cum iuſto, alterum eorum non eſt ſtudioſum, & di-
gnum laude: conſequens falſum, ergo & antecedens. Nam abſurdum eſſet dicere
quòd iuſtum non ſit ſtudioſum & dignum laude, & ſic etiam de æquo & bono. Quare
utraq;

utraque erunt ſtudioſa,& digna laude, & idem.

[LAVDAMVS.]Scilicet æquum & bonum magis quàm iuſtum hominem. 117

[RECTE autem aliquo modo.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua ſoluit 118 dubitationem,& affert cauſam eiuſdem. Dicit ergo quòd iſta quæ oppoſito modo dicuntur de bono & æquo & iuſto rectè ſe habent, & non ſibi aduerſantur ut apparent. Nam etſi bonum & æquum ſit cuiuſdam iuſti correctiuum, atq; ex eo melius quodam iuſto:non tamen ob hoc eſt genere diuerſum a iuſto. Multa enim ſunt quorum alterũ eſt perfectius altero, & tamen idem ſunt genere. Vt equus & homo idem ſunt in genere animalis, utrunque enim eſt animal, & tamen homo eſt longè perfectius quam equus. Affert deinde rationem dubitationis,quæ ex eo uidetur emergere:quia bonum & æquum eſt iuſtum quoddam,non id quod emanat a lege, ſed ab emendatione legis & iuris legitimi: ideo aliquo modo eſt iuſtum quod ſubordinari uidetur ad naturale: aliquo modo non eſt iuſtum, quia non eſt legitimum, ſed emendatiuum eius. quare cùm utraque ſint ſtudioſa:præſtabilius eſt bonum & æquum. Probatur, Omne emendatiuum & emendatio eſt melior eo quod emendatur,& corrigitur. At bonum & æquũ eſt huiuſmodi reſpectu iuſti legitimi:ergo eſt melius iuſto legitimo,non tamen eſt melius omni iuſto ut infrà patebit. ideo dicit.

[ALIQVO iuſto &c.]Sunt idem,non tamen ſimpliciter, ſed aliquomodo. Notandum quòd præter iuſtitiam eſt bonitas & æquitas quidam habitus etiam perfectiuus animi noſtri:& cum non tranſeat limites iuſti,tamen eſt perfectior aliquo iuſto, ut inferius latius apparebit. [CAVSA autem eſt,] Aſſignat cauſam cur bonum & æquum 120 ſit emendatio legis,quia lex uniuerſaliter fertur,& euenit interdum aliquid quod nõ fuit dictum a legiſlatore ob naturam rerum agendarum, quæ non eſt permanens, ſed variatur. Quare ubi lex deficit & omittit,indiget emendatione & ſupplemento. Vnde fit ut oriatur bonum & æquum. Ea igitur quæ non poſſunt aliter ſe habere,uniuerſaliter proferri poſſunt,cùm ſint firma atque ſtabilia. Ea autem quæ aliter poſſunt atque aliter ſe habere:non poſſunt eo pacto uniuerſaliter proferri. Lex ergo profert uniuerſaliter res agendas:quæ cum ſint mutabiles,opus eſt emẽdatione, quæ nihil aliud eſt, quam æquitas & bonitas: & tunc poteſt probari quòd iuſtum legitimum indiget interdum emendatione, hoc pacto, Illud iuſtum quod deficit nec ſemper eſt utile ut ſeruetur,indiget interdum emẽdatione:ſed iuſtum legitimum eſt huiuſmodi, ergo iuſtum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio, quia iuſtum debet eſſe ob commune bonum ſocietatis ciuilis, & eorum qui ſimul uiuere debent. Sed iuſtum legitimum deficit aliquando, nec omnibus caſibus prouidet, nec ſemper eſt utile ut ſeruetur. Veluti ſi lex pœnam capitis ponat,ſi quis peregrinus muros ciuitatis aſcenderit. uenerunt hoſtes ad oppugnandam urbem,aſcendit peregrinus,& tutatus eſt ciuitatem:lex illa etſi non ſit mala,tamen in eo caſu cui non prouidit,quia eſt uniuerſaliter probata,non uidetur eſſe ſeruanda:quia uideretur aduerſari iuſto naturali quod iubet ut bene facienti gratia habeatur. Quare oportet ut aliquando legitimum iuſtum emendetur. Nã ſi adeſſet legiſlator idem diceret,ſcilicet quòd talis non eſt puniẽdus. [illegible]

[ALIQVO iuſto.]Scilicet eo quod emendatur. Notandum quòd ea quæ ſunt, multifariam conſiderari poſſunt:ſed ad hoc propoſitum,quædam ſunt perpetua nec menſurantur ullo tempore,nec prius habent atque poſterius,ſed æterna ſunt ut deus,& ea quæ ſunt in mente diuina: quædam uerò ſunt producta ab eo, & hæc ſi accipiantur in uniuerſali ſecundum ſuam rationem formalem uidentur eſſe perpetua,ut ſunt quiditates rerum,quæ non poſſunt aliter ſe habere:& talia uidentur firma, & ſequi naturam productoris,non tamen eadem perfectione qua deus eorum auctor. Quare diminute uidentur habere ſuam perpetuitatem,quia dependent a cauſa ſua. Verùm ſi accipiantur in ſingulari,tunc ſingularium quædam uidentur eſſe perpetua,quædam non. Nam cœlum ſecundum hunc Philoſophum ſemper manet, ut in libro de Cœlo dicere uidetur. 121

tur. Verùm perpetuitas cœli magnopere differt a diuina, quia diuina una atque eadẽ ſimul, nec eſt ibi aliqua menſura aut motus. Cœlum uerò tempore menſuratur cum moueatur in loco. Eſt enim tempus menſura motus ſecundum prius atque poſterius, ut ait Philoſophus in libro Phyſicorum, ex quo uidetur ſecundum motum habere im perfectionem, nam motus eſt actus imperfectus. Verùm ea ſingularia quæ ſunt a con cauo lunæ ad centrum terræ (de animalibus humanis, & ſubſtantijs non loquor quæ perpetuæ ſunt & a perpetuo auctore productæ, & non compoſitæ ullo pacto ex mate-ria) ea inquam ſingularia magnopere permutantur ſi ſecundum potentiam ſuam ſu-mantur: ſin uero ſecundum communem ordinem. producendi plerunque ſunt eodem modo: nam ut plurimum homo naſcitur cum quinque digitis. Sed dicimus ſæpe per-mutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: unde mundus iſte inferior generabilis, & corruptibilis appellari ſolet. Verùm ea quæ aguntur a nobis maiorem etiam ſuſcipiunt uarietatem, & ideo cùm lex uelit uniuerſaliter prouidere non poteſt in his quæ aliter atque aliter ſe habent, adeò ut id quod iuſtum uno tem-pore uidetur & eſt, alio tempore eſſet iniuſtum. Talis eſt conditio rerum agibilium, quæ ex opere noſtri intellectus dependent, & hinc orta eſſe uidetur bonitas & æqui-tas legis correctiua. quare præclarè noſter Cicero, Incidunt ſæpe tempora cùm ea quę maximè uidentur digna iuſto homine, eoque quem uirum bonum dicimus, commutã-tur fiuntque contraria, ut non reddere depoſitum, etiam nec furioſo facere promiſſum quæque pertinent ad ueritatem, & ad fidem non ſeruare ſit iuſtum. Referri enim de-cet ad ea quæ poſui in primo fundamento iuſtitiæ. Primum ne cui noceatur, deinde ut communi utilitati ſeruiatur. Notandum igitur, ut ad noſtrum propoſitum redea-mus, quòd fieri poteſt emendatio legis dupliciter. primo modo cùm aliqua lex nõ eſt bona nec utilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legemque mutãdo, quod pertinet ad conditorem legum: alia eſt emendatio legis, qua non tollitur lex, ſed emẽ datur, quia loquitur uniuerſaliter de quibuſdam, de quibus neceſſariò oportet fieri emendationem non adhærendo ſcripto legis, ſed & intentioni legiſlatoris prima emẽ datio legis nõ eſt æquitas & bonitas, ſed pertinet ad legiſlatorem: ſecunda uerò perti net ad bonum & æquum quod corrigere debet, & ſupplere ei in particulari, quod lex in uniuerſali non tetigit: ſed omiſit in eo quod defecit, non quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunque fieri ſolet: quia non potuit accipere id quod ſemper fieri ſolet ob naturam & conditionem rerum quæ aguntur a nobis, quæ uariantur & mutantur. & ideo oportet ut bonitas & æquitas ſuppleat ex quo aliquo iuſto præcla-rior dicitur cuius eſt correctiua.

122 [Atqve hac eſt natura.] Hac in parte Philoſophus deſcribit ipſum bonum & equum, quod eſt emendatio legis in ea parte qua omiſſum eſt propter uniuerſalitatẽ legis in aliquo particulari, cui opus eſt indefinita regula & decretis: ſicut uidetur eſſe plumbea quædam regula in Lesbo. Nam in illa regione ſunt lapides uehementer du-ri, ita ut non facilè attrectari poſſint, nec incidendo accommodari ad aliquam deter-minatam menſuram. Vt ſi quis uellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio cõ ſtruendo, non poteſt conſtituere firmam regulam, ad quam poſſit eos lapides reduce-re tanquam ad communem menſuram. Quare utebantur regula plumbea, quæ poſita ſuper illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum. & ſic deſignare poterãt aliquam mẽſuram cum qua coniugi poſſet lapis, & quæri alius eiuſdem formæ quoad fieri poterat. Vt igitur quot ſunt formæ uariæ illorum lapidum tot ſunt flexiones il-lius plumbeæ regulæ & menſuræ: ita etiam quot ſunt particularia quæ indigent corre ctione in lege, tot erunt decreta. Decretum enim eſt particularis lex, quod ad ali-quid particulare ſpectat, quæ decreta ſint indeterminata pro uarietate rerum parti-cularium: et ideo non manet idem decretum ad plura particularia, ſed quodlibet de cretum accommodatur ſuo particulari pro arbitrio, & deliberatione quæ procedit a

iure

iure uel a iuſto naturali, quod eſt in mente boni & æqui uiri, qui præeſt tali iudicio: &
hoc eſt bonum, & æquum, & iuſtum. 123

INDEFINITAE rei.] Id eſt indeterminatæ & incertæ. 124

[QVO iuſto.] Scilicet legitimo quod deficit ob conditionem rerum agibilium. 125

[EX QVO patet.] Declarat concludendo ex prædictis quòd bonus & æquus uir qui talia eligit atque agit, & non exactè, iuſtum in peiorem exequitur partem, &c. Reliqua ut patet in textu. unde Cicero, Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida & malitioſa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summum ius ſumma iniuria, factum eſt iam tritum ſermone prouerbium.

[HABITVS etiam is.] Hic afferri poteſt quædam deſcriptio æquitatis hoc pacto: 126
quòd æquitas & bonitas eſt iuſtitia quædam, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quæ omittunt, & in quibus deficiunt leges, quia ſunt uniuerſaliter latæ. Talem uerò habitum in ſe habens uir bonus & æquus appellari poteſt. Notandum quòd quantum ad hoc propoſitum ſpectat ſicut fit in ſpeculatiuis, ſic in actiuis: ſed in ſpeculatiuis ſcientijs ita fit quòd unaquæque ſcientia habet terminos ſuos, ultra quos egredi non licet: & habet principia ſua quæ non debent probari ab artifice ſcientiæ illius: probātur autem ab artifice ſuperioris ſcientiæ. eodem modo fit in uirtutibus, & præſertim in ipſa iuſtitia de qua loquimur. Nam iuſtitia legitima procedit ex principijs ſuis, & uidetur ea præſupponere tanquam nota, & probata. Ea autem ſunt quæ iure naturali continentur, in quibus fundantur leges, & inſtituta quia ſunt talia, ut cognitis eorum terminis, & quid ipſa ſignificent, ſine probatione uniuſcuiuſq; ſanæ mentis facilè aſſentiretur. Quare legumlatores præſupponunt illa principia iuſti naturalis: deinde faciunt tanquam concluſiones ex principijs inſtitutas leges ſuas correſpondentes illis. Cùm uerò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex uniuerſaliter lata, tunc cùm legiſlator non adſit, accedit uir bonus, & æquus, & quaſi ſubit perſonam legiſlatoris, & ſupplet decretis uel alio modo, & eſt quaſi iuſtum quoddam naturale animatum emendans ea in quibus deficit lex uel decretis, uel alio modo.

De facere iniuriam. Cap. II.

PAtet ex ijs quæ diximus, ſi fieri poßit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriam 127
faciat necne. Iuſta enim quædam ex omni uirtute a lege ſunt ordinata. ut lex non iubet quenquam ſeipſum occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quiſpiam contra legem lædit non laceſſitus, tum is iniuriam ſponte facit. Sponte autem is iniuriam facit, qui ſcit et eum cui facit, & modum quo facit. At qui ſeipſum ob iram occidit, ſpōte id quod lex non permittit, contra legem efficit rectam. iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæ- 128
ſo? An ciuitati, non ſibijpſi? Nam ſua patitur ſponte. nemo uerò ſponte iniuriā patitur. Quapropter & ciuitas multat. & inſtituta eſt ignominia quædam aduerſus eum qui ſibi mortem conſciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præterea 129
fieri non poteſt ut ſibijpſi quiſpiam iniuriam faciat ea ratione qua iniuſtus eſt qui ſolum iniuriam facit, & non omnino eſt uitioſus. Hic enim differt ab illo, homo nanque iniuſtus eſt modo quodam ſic prauus, ut ipſe timidus: non ut totam habens prauitatē. Quare nec hac iniuſtitia ſibijpſi quiſquam iniuriam facit. nam 130
idem ſimul ablatum ab aliquo, ac eidem additum eſſet, quod fieri nequit. Sed ſemper inter plures, iuſtum atque iniuſtum eſſe neceſſe eſt. Præterea qui iniuriam fa-

131 cit,ſponte agit,& electione,& prior. qui nanque læſus,idem uiciſſim facit,iniu-
132 riam facere non uidetur. ipſe autem ſimul eadem patitur, ſibiq; facit. Præterea
133 ſua ſponte quiſpiam iniuriā pateretur. inſuper ſine ſingulis iniurijs,iniuriam fa-
cit nemo. At nemo adulterium ſua cum uxore committit. nemo parietem confo-
dit ſuum. nemo res ſuas furatur. Omnino autem hoc (ſibi,inquam, iniuriam face
134 re) ſoluitur definitione iniuriam patiendi, ſua nanque ſponte patitur iniuriam ne
135 mo. At uerò conſtat utrunque prauum eſſe: facere,inquam,iniuriam atque pati.
136 Alterum enim eſt plus,alterum minus habere medio. Quod quidem perinde ſeſe
habet atque in medicina quidem,quod ad ſanitatem. in exercendi autē arte, quod
137 ad habitudinem corporis bonam conducit. Peius tamen eſt iniuriam facere. Hoc
138 enim cum uitio eſt,atque uituperatur. Et uitio uel perfecto & ſimpliciter,uel
139 prope. Non enim omne quod ſponte fit, cum iniuſtitia eſt. ſed pati iniuriam, ſine
140 uitio,& iniuſtitia eſt. Pati igitur iniuriam per ſe quidem minus eſt malum, per
accidens autem nihil prohibet maius eſſe malum. At non curæ eſt arti, ſed dolo-
rem lateris maiorem morbum, quàm pedis offenſionem eſſe dicit. Quanquam fie
ri poteſt nonnunquam contrà per accidens. ſi euenerit ut quiſpiam offenſo pe-
141 de caperetur ab hoſte,& trucidaretur. Atqui per translationem atque ſimili-
142 tudinem eſt iuſtum, non ſibi ad ſeipſum, ſed ſuorum quibuſdam. Non omne autē
143 144 iuſtum, ſed herile, uel rei familiaris. His enim rationibus diſtat ea pars animæ
145 quæ rationem habet,ab ea parte quæ rationis eſt expers. Ad quas inſpicientibus
146 ad ſeipſum iniuſtitia eſſe uidetur: propterea quòd in his eſt pati aliquid contra
147 ſuas appetitiones. Vt igitur eſt quid iuſtum magiſtratum gerenti, & quibus ipſe
præeſt: ſic & his etiam eſſe uidetur. Sed de iuſtitia quidem, cæteriſq; morum uir
tutibus hoc ſit modo determinatum.

COMMENT.

127 PATET ex ijs quæ diximus.] Hic eſt quartus tractatus,& tertia pars principalis huius libri ſecundū nonnullos. At ſecundum alios eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus: ſed quicquid ſit, Philoſophus docet in eo de iuſtitia metaphoricè dicta. Nam iuſtitia,& iniuſtitia,dicuntur aut propriè, ut quę ſunt inter diuerſos homines: aut impropriè, ut quæ ſunt unius hominis ad ſeipſum. & has induxit ob Platonem,qui dixit iuſtitiam & iniuſtitiam eſſe non ſolum ad alium, ſed etiam ad ſeipſum. Vnde dicere ſolebat Plato quòd nemo patitur iniuriam: ſed omnis homo facit iniuriam,quia quiſque ſibi facit iniuriam. Hoc autem uidebatur eſſe contra Philoſophum qui dixit iuſtitiam eſſe ad alium: & per hoc etiam differre ab alijs uirtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia conſiderare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propoſitum,ſcilicet utrum ſibi quis iniuriam faciat. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat ꝙ nemo ſibi iniuriam facit, ex quo emanat ſolutio dubitationis motæ. In ſecunda oſtendit quomodo ſe habent adinuicem iniuriā facere & iniuriā pati. In tertia ꝙ per trāſlationem non propriè poteſt quis ſibijpſi iniuriam facere. In prima igitur parte Philoſophus affert ipſam dubitationem, & arguit pro ea probando duabus rationibus quòd poteſt quis ſibijpſi iniuriam facere. Prima. Qui agit id quod lex uetat,iniuriam facit: ſed qui ſeipſum interficit, facit id quod lex uetat: ergo iniuriā facit. Sed nulli alij quā ſibi, cùm ipſe ſit agēs & patiēs: ergo fieri pōt ut quis ſibi iniuriā faciat. Secunda ratio: Qui pręter legē nocet ſua ſpōte, is quidē iniu-

riam

riam facit, & nemini alij niſi ſibijpſi: ergo aliquis ſibijpſi iniuriam facit: ſed ſeipſum interficiens eſt huiuſmodi, ergo iniuriam facit. Notandum quòd non uidetur uerum in omnibus, quòd ſi lex non iubet aliquid, illud uetet. Sed ualet in his quæ ſunt mala quia ſi lex non iubet aliquod malum, certè uetat illud fieri. ut lex nõ iubet filium uerberare patrem: ergo uetat illud fieri. Nam ſunt quædam adeò manifeſta mala, & ad uerſa naturæ ut lex de illis non loquatur.

[An ciuitati.] Soluit dubitationem Philoſophus, oſtendendo quòd nemo ſibi iniuriam facit, & arguendo contra rationes prædictas hoc pacto: Is qui ſua ſponte patitur, non facit ſibi iniuriã: ſed qui ſeipſum interficit, patitur ſua ſponte: ergo non facit ſibi iniuriã: quia nemo patitur iniuriã ſua ſponte, ſed inuitus. Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriam ciuitati: ſed qui ſeipſum interficit, punitur à ciuitate: ergo uidetur facere iniuriam ciuitati. Notandum ꝙ ferunt antiquitus ſtatutum fuiſſe legibus, ut qui ſeipſum interficeret inſepultus iaceret: & hoc quia uidebatur offendiſſe Rempub. quia auferendo unũ talem, uidetur auferre quoddam membrũ reipub. & eam ob hãc cauſam lædere. Plato ſi adeſſet, alia ratione dixiſſet hunc debere affici ignominia & inhumatum iacere, ſcilicet quia egit contra præcepta diuina, & offendit Deũ opificem uniuerſi, cuius proprium eſt educere animas è corporibus, ſicut ẽt eius eſt introducere eaſdẽ: & cùm ſtatuerit talem animã tãto tempore in corpore permanere, qui ante cõſtitutũ tempus eam educit, uidetur lædere uoluntatem diuinam: ueluti ſi quis fugiat à carcere, uel educat aliquem ante tempus impoſitum à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere. non debet igitur anima deduci de corpore antea quã uiſum fuerit auctori ſuo. Quod tangit etiam Cicero in Catone Maiore, Vetat Pythagoras, inquit, ſine iuſſu imperatoris, id eſt Dei, de præſidio & ſtatione uitæ decedere. Philoſophus uerò hic publicam tantum tangit iniuriam, quia loquitur de ciuili. 128

[Praeterea neq; fieri poteſt.] Cùm uiſus ſit antea Philoſophus ſoluere dubitationem ſecundũ iuſtitiã legitimam, quæ eſt tota uirtus, uel iniuſtitiam quæ eſt tota uitioſitas: nunc ſecundum iuſtitiam quæ eſt particularis, & maximè ſecundum iuſtitiã correptiuam commerciorum, tum iniuſtitiam eidẽ oppoſitã. Et uidetur probare hoc pacto per rationẽ ducentẽ ad impoſſibile. Si quis interficiendo ſeipſum ſibi iniuriã faceret: tunc idem haberet plus, & minus, & idẽ ſimul eſſet ꝙ eidem auferretur, & adderetur: ſed hoc eſt impoſſibile: ergo & illa poſitio, ſcilicet ꝙ aliquis ſibi iniuriam faciat, eſt impoſſibilis, ex qua hoc ſequitur, Qui ſolùm iniuriam agit, ſcilicet ſecundum iuſtitiam particularem, non omnino uitioſus, ſcilicet ſecundum iuſtitiam totam, quæ tota dicitur uitioſitas, eſt, ut timidus qui habet aliquam partem iniuſtitiæ, id eſt prauitatis. 129

[Nec hac iniuſtitia.] Scilicet particulari. inter plures, id eſt inter diuerſas perſonas. 130

[Praeterea qui.] Affert aliam rationem Philoſophus, quæ formatur à quibuſdam expoſitoribus hoc pacto, Siquis ſibijpſi iniuriam faceret, tunc unus & idem ſimul aget, & patietur: & non prius aget, & poſtea patietur: ſed hoc eſt impoſſibile, ergo nemo ſibi iniuriam facit. Sic igitur nonnulli hanc rationem inducunt, & dicunt eam non ualere, quia non eſt impoſſibile ꝙ quis ſimul agat & patiatur, & tamẽ prior eſt agens: & hoc eſſet uerum, ſi loquatur de prioritate originis: ſed non eſt ad propoſitum Philoſophi, & non bene exponunt hunc textum, iudicio meo, quia Philoſophus uult probare, ꝙ ſi quis ſibi iniuriam facit, tunc unus & idem erit alius à ſeipſo, conſequens impoſſibile, ergo & antecedens. Quòd autem illud ſequatur, ut quis ſit alius à ſeipſo, probatur, quia ſi aget ſibi iniuriam, ipſemet aget & patietur ſponte, & electione, & prior. Sed iniuria fit à uolente in nolentem: ergo unum & idem uellet, & nõ uellet, & eſſet ex conſequenti alius à ſeipſo. Prior quòd ſit principium agendi. 131

[Praeterea pateretur.] Alia ratio: ſi quis ſibijpſi iniuriam faceret, tunc aliquis 132

ſponte

ſponte ſua iniuriam pateretur: ſed hoc eſt impoſſibile, ergo & antecedens. Patet ratio, quia non poſſumus dicere quòd unus & idem reſpectu unius, & eiuſdem iniuriæ ſponte agat, & inuitus patiatur eandem iniuriam. nec etiam ſponte patiatur ex definitione patiendi iniuriam.

133 [INSUPER ſine ſingulis.] Alia ratio ad idem probandum. Quando aliquis iniuriam facit alicui, aut uerberat eum, aut furatur ei, aut uitiat uxorem uel filiam eius, & ſic diſcurrendo per ſingula ſecundum aliquam ſpeciem iniuſtitiæ iniuriam facit, & cum aliquo iſtorum uitiorum delinquit in alium, uocatur nomine talis uitij & iniuſtitiæ. Veluti ſi ſurripit aliena, uocatur fur. quia furatus eſt: ſed ſi acciperet ſua, non uocaretur fur. Item ſi haberet rem cum ſua uxore, non appellaretur adulter: quare ſi ſingulas quæremus iniurias non inueniemus aliquam quam ſibiipſi aliquis dicatur inferre.

134 [OMNINO autem.] Quinta ratio quam affert Philoſophus ex definitione patiendi iniuriam, concludendo quòd nemo ſibi iniuriam facit: quia ſequeretur quòd pateretur ſponte, & uolens ipſam iniuriam, & eſſet contra definitionem ſuperius allatam qua ſoluitur hæc quæſtio: cùm ex illa dicatur quòd pati iniuriam non ſit ſponte, ut ſuprà patuit.

135 [DEFINITIONE iniuriam patiendi.] Qua ſupra diximus quòd patiens iniuriam præter ſuam patitur uoluntatem.

136 [At uerò conſtat utrunq;.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, & locus propriè ubi Philoſophus uidetur comparare ad inuicem agere & pati iniuriam, ſicut fecit in extremis aliarum uirtutum. Dicit autem in primis quòd facere, & pati iniuriam, ſunt mala & pernicioſa. Probatur hoc pacto, illa quæ diſcedunt à medio ſunt mala, & uitioſa: ſed facere & pati iniuriam ſunt huiuſmodi: ergo ſunt mala & uitioſa. Maior patet minor quoq; oſtenditur, quia facere iniuriam eſt plus habere quàm oportet: pati uerò eſt habere minus: medium autem eſt æquum, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet probatur hoc exemplo medicinæ, & artis gymnaſticæ, in quibus plus & minus eſt pernicioſum: medium uerò effectiuum, & conſeruatiuum, tum ſanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipſa ſanitas, & bona habitudo in mediocritate quadam conſiſtunt.

137 [PEIUS autem.] Cum declarauerit in quibus conueniunt, ſcilicet quòd ambo ſunt mala: nunc oſtendit differentiam eorum, probando quòd longe peius eſt facere quàm pati iniuriam hoc pacto: illud quod fit cum prauitate, & merito uituperatur, peius eſt eo quod non fit cum prauitate nec merito uituperatur: ſed facere iniuriam eſt cum prauitate, & uituperatur: ergo eſt peius quàm iniuriam pati.

138 [VEL perfecto & ſimpliciter.] Id eſt, quando talis prauitas & iniuria committitur ſponte, & cum cognitione & electione præcedenti.

139 [VEL prope.] Scilicet cum talis iniuria fit ſponte, & cum cognitione, non tamē cum electione, quia eſt deterior cùm eſt cum electione: tamen quomodocunq; ſit ipſa iniuria ſponte facta, ſemper eſt coniuncta cum aliqua praua diſpoſitione & uituperanda. ille autem qui patitur iniuriam poteſt eſſe remotus ab omni uitio. & quando Philoſophus utrunq; appellat malum, non eſt reſpectu perſonæ: ſcilicet patientis: ſed reſpectu inæqualitatis quæ diſcedit à medio. Nam pati iniuriam eſt quoddam inæquale, & ille qui patitur non uidetur eſſe in culpa cū non patiatur ſponte, & agendi principium ſit in agente. unde Cicero, Pati quam facere præſtat iniuriam: ſic igitur patiens remotus poteſt eſſe à uitio, & à prauitate.

140 [PATI igitur per ſe quidem.] Licet per ſe deterius ſit facere iniuriam quàm pati: tamen per accidens euenire poteſt, ut ſit magis pernicioſum pati. ut exemplo probat. Nam medicina comparat inter ſe dolorem lateris, & pedis offenſionem, & deteriorē dicet abſolutè eſſe dolorem lateris: euenire tamen per accidens poteſt, ut ex offenſione pedis,

ne pedis,maior pernicies ſequatur,ut ſi quis ex offenſione pedis ceciderit,& capiatur
ab hoſtibus,non tamen ob hoc eſt aſſerendum ita eſſe ſimpliciter,quia hoc accidit:de
ijs uerò quæ accidunt,neq; ars,neq; ſcientia curam habet, nec de ijs quæ cõpetũt ali
cui rei per accidẽs ,,cùm infinita pene accidere poſſe uideantur de quibus non datur
ſcientia,neque ars.

[At qui per translationem .] Hæc eſt tertia pars huius capituli , in qua Philoſo- 141
phus declarat iuſtitiam illam quæ per translationem,& ſimilitudinem dicitur. Hanc
autem in medium affert propter opinionem Platonis , qui poſuit iuſtitiã & iniuſtitiã
ſui ad ſeipſum,& ꝙ aliquis poteſt ſibiipſi iniuriam facere. Ipſe uerò ſuperius multis ra
tionibus probauit ꝙ iuſtum & iniuſtũ eſt ad alium , & inter plures,& ꝙ nemo ſibi in-
iuriam facit. Ideo hæc affert Philoſophus quaſi dicendo,Si eſt iuſtum ſui ad ſeipſum,
hoc non eſt illud de quo principaliter locuti ſumus,id eſt ciuile iuſtũ,ſed ueluti quod
dam iuſtum partis ad partẽ per ſimilitudinẽ quandã , & ſimile ei quod eſt heri ad ſer-
uum,uel uiri ad uxorem,uel etiam patris ad filium . Nam eſt inter partẽ animæ rõna
lem,quæ ſecundũ ordinẽ naturæ imperare debet:& irrationalẽ,quæ debet obtẽpera-
re rõni,ſicut ſeruus domino,uxor quoquo modo uiro,& filius patri,ut ẽt in fine primi
libri uidimus . Notãdũ ꝙ Plato poſuit iuſtitiã & iniuſtitiã ſui ad ſeipſum. Vidit enim
ꝙ anima noſtra habet duas potentias,quarũ una eſt rationalis de ſe,& natura ſua,alte
ra irrationalis , particeps tamen aliquo modo rationis , inquantum ſcilicet obedit &
obtẽperat rationi:nõ tamen ut fiat rationalis per eſſentiã . Illa prima eſt potẽtia qua
pręcipuè homo uidetur differre à beluis ſecũdum eſſentiã & operationes. Secunda ue
rò cõuenire uidetur cum eiſdẽ,ſcilicet in appetitu ſenſitiuo. Videtur tamen fieri poſ
ſe,ut eodẽ quoq; differat,ſcilicet cum ratio eum ſibi obſequentiſſimũ reddit. Quòd ſi
econtra fiat ſcilicet ut appetitus dominetur rõni,tunc homo uidetur quodãmodo eua
dere turpior beluæ peruertendo ordinẽ naturæ,quia beluæ non habẽt rõnem, nec ex
conſequenti appetitum , quæ poſſit obedire rationi . Quare cũ utuntur appetitu ſuo
non uidentur aberrare à terminis naturæ ſuæ . Cum igitur iſtarum partium uel po-
tentiarum (cùm enim partes animi dico , potentias intelligo) altera ſit producta ut
domina,altera ut ancilla. Plato oriri iuſtitiam dicebat cum ratio dominaretur,& qua
ſi ſedens in puppi clauũ teneret : appetitus uero obtemperaret , quia utraq; pars ha-
beret quod ſuum eſſet. Deus.n.ita creauit uel produxit rationem,ut præciperet appeti
tui ſenſitiuo . Quòd ſi conueniẽter fiat,tunc oritur iuſtitia illa Platonis,ueluti cõcor-
dia quædã potentiæ ad potentiã,& perfectionis ad perfectionẽ. Quòd ſi ſecus fiat,ſci
licet ut appetitus rationem trahat deorſum ad ſeruitutẽ,& ad concauã uitam: tũc ori
tur iniuſtitia illa quàm diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiã,quia domina ra
tio captiua trahitur,& id quod obtemperare debebat imperat contra ordinem quem
Deus humanæ naturæ impoſuit. Hanc iniuſtitiam appellauit Plato:illã uero iuſtitiã ,
ex quo dicebat non modò fieri poſſe, ut ſibi quis iniuriam faceret, ſed ẽt ꝙ nullæ fie-
bant iniuriæ niſi à ſeipſo. Habemus nos quoq; Chryſoſtomi ſacrum dialogum . Quòd
nemo læditur niſi à ſeipſo . Plato autem dicere ſolebat. Nemo iniuriam patitur : om
nes iniuriam agunt, id eſt cum fit aliquid iniuſtum ab aliquo : tũc ille cui infertur nõ
patitur iniuriam,ſed ille inferens agit iniuriã ſibijpſi. Nam ſi alicui auferuntur fortu-
næ,nõ patitur ille iniuriam,quia ſua non erant,nec bona animi ſui, quorũ ablatio eſt
propriè iactura,& iniuria quæ non poteſt fieri niſi a ſeipſo. Nemo igitur iniuriã pati-
tur hoc pacto : omnes tamen iniuriam agere poſſunt , ſcilicet ſibijpſis,ut diximus . Et
intelligebat de iſta iniuria animi qua aufertur rõni quod ſuũ erat,id eſt imperiũ , &
tribuitur appetitui ꝙ nõ eſt ſuũ præterea aufertur appetitui perfectio,quã cõſequu-
tus eſſet obtemperando rationi. Factus eſſet enim particeps rationis eo pacto quo di
ctum eſt,ſi paruiſſet ſecundum ordinem,ergo ſponte ſibi iniuriam omnes faciũt cùm
operantur aliquod turpe : nemo autem patitur iniuriam,ſcilicet ab altero . Quare ſi

inſpiciamus nobilitatem animæ humanæ, & ordinem potentiarum eius, & quomodo alia eſt nobilior alia, uidebitur inter illas eſſe iuſtitia quædam & ſic etiam iniuria ſui ad ſeipſum eo pacto quo diximus. Philoſophus autem multa dixit antea, & diſputauit circa iſta, utrū uolenti iniuria fiat, & cætera quæ uidebātur procedere cōtra Platonem. Locutus eſt autem de ciuili iuſtitia, quæ propriè eſt ad alium. Verum hęc iuſtitia interna uidetur eſſe cauſa externæ iuſtitiæ, quod forſitan Ariſtoteles non negaſſet, cum ipſe etiam oſtendere uideatur cùm loquitur de amicitia, quòd amicitia ſui ad ſeipſum uidetur eſſe cauſa amicitiæ, quæ eſt amici ſtudioſi ad alterum amicum ſtudioſum. Quare præclara & egregia uidetur eſſe Platonis opinio: hic autem Philoſophus uidetur ſe excuſare ab huiuſmodi ſpeculatione, dicendo quòd ſi qua eſt iuſtitia, præter illam quam diximus, ſcilicet ciuilem, eſt illa per translationem, ſcilicet quam Platonici poſuerunt.

142 [Non ſibi ad ſeipſum.] id eſt totius ad totum.

143 [Sed ſuorum quibuſdam.] Id eſt, partis ad partem, & potentiæ ad potentiam.

144 [Non tamen omne iuſtum.] Quia non erit ciuile. Sed herile id eſt ueluti heri ad ſeruum, & uiri ad uxorem, & patris ad filium.

145 [His rōnibus.] Scilicet quibus uir diſtat ab uxore, herus à ſeruo, & pater à filio.

146 [Inspicientibus.] Scilicet Platonicis.

147 [Praeter appetitiones.] Nam ratio appetit dominari, & uellet trahere appetitum: appetitus econtra appetit trahere rationem: & ita ſaluatur ratio non ſpontanei, non quidem totius ad totum, ſed partis ad partem. Ita ut idem ſecundum partem agat: ſecundum partem patiatur, & ſibiipſi quis iniuriam infert: quia ſponte faciendo aliquod iniuſtum & turpe, ſeipſum lædit circa bona animi quæ nemo auferre poteſt, niſi ipſemet ſua ſponte, quod conceſſiſſet Philoſophus: dixiſſet tamen hanc non eſſe iuſtitiam, uel iniuſtitiam ciuilem, id eſt ad alium de qua loquitur, ſed per ſimilitudinem quandam, ut dicit in textu, imponendo finem libro, & doctrinæ de uirtutibus morum.

ARISTO-

ARISTOTELIS

STAGIRITAE

ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER VI.

De recta ratione, duplici uirtute, & partibus animæ. Cap. I.

CVm autem antea dictum ſit medium expetendum eſſe, non id 1
quod nimium eſt atque parum, & medium perinde ſeſe ha-
beat atque recta ratio dictat: hoc ipſum deinceps diuidamus
oportet. In omnibus enim dictis habitibus (quemadmodum 2
& in cæteris) eſt quoddam ſignum, ad quod is inſpiciens qui
rationem habet, intendit, atque remittit. eſtq; quidam ter-
minis mediocritatum, quas inter exuperationem defectumq; dicimus eſſe, ita ſe-
ſe habentes ut recta ratio ſtatuit. Atque ſermo talis eſt quidem uerus, non ta- 3
men dilucidus. nam & in quauis opera, atque cura circa quam uerſatur ſcien-
tia, uerum eſt dicere, neque nimium, neq; parum eſſe elaborandum uel quieſcen-
dum, ſed mediocriter, & ut ratio recta præſcribit. Atqui hoc tantum habet, ni-
hil plus ſcierit. ut ſi quiſpiam dixerit ea eſſe corpori afferenda quæ medicina,
& ut is qui hanc habet ſcientiam, iubet. Quapropter & circa habitus animi 4
non modo uere hoc dictum eſſe oportet, ſed etiam determinatum quænam ſit ip- 5
ſa ratio recta, & quæ eius ſit definitio. Virtutes itaque animæ, ſuperioribus in 6
locis diuiſimus: & alias moris, alias mentis diximus eſſe: atque de moris qui-
dem uirtutibus iam tranſegimus. De reliquis uerò dicamus oportet, prius hi- 7
ſce de anima declaratis. Duas igitur eſſe animæ partes antea diximus. Eam quæ
rationis eſt particeps: & eam quæ eiuſdem eſt expers. Nunc autem identidem
pars ea quæ rationem habet, eſt diuidenda. Atque ſit ſuppoſitum duas eſſe par- 8
tes quæ ſunt participes rationis. Vnam qua contemplamur ea quorum princi-
pia, ut aliter ſeſe habeant minimè fieri poteſt. Alteram qua perſpicimus ea, quæ 9
aliter ſeſe habere poſſunt. Eæ nanque animæ partes, diuerſæ ſunt genere, quæ
ſunt aptæ ad res eas cognoſcendas, quæ genere differunt. Siquidem ipſis ineſt
rerum cognitio ſimilitudine quadam atque accommodatione. Atque harum 10
altera uis ſciendi: altera uis ſubducendi rationem uocetur. conſultare nanque,
rationemq; ſubducere, eadem poſſunt. Nemo autem de iis rebus conſultat quæ
aliter ſeſe habere non poſſunt. Quare uis ſubducendi rationem, una pars eius
partis eſt animæ quæ rationis eſt particeps. Sumendum eſt igitur quiſnam 11

utriuſque ſit optimus habitus. **Hic enim utriuſq; eſt uirtus: uirtus autem eſt** *ad proprium opus.*

COMMENT.

1 CVM autem antea dictum ſit medium.] Mirum ordinem in tradenda doctrina ſeruans Philoſophus Ariſtoteles, poſteaquàm de unaquaque uirtute morali diligentiſſimè docuit: nunc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cùm in definitione uirtutis ſuperius aſſignata pars una atque ultima relinqueretur, neceſſario hoc in loco declaranda erant. Verùm cùm hoc totum pendere uideatur ex cognitione uirtutum intellectiuarum, oſtendit latiſſimè unamquanq; uirtutem intellectiuam in hoc ſexto libro, incipiendo primò à potentiis animæ quæ ſunt principia operationum noſtrarum, & reſumendo breuiter diuiſiones iam antea allatas, ut apparebit inferius: ſimul etiam hoc agit, quia in fine primi uirtutes diuiſerat in morales & intellectiuas, & expleta doctrina moralium, conſequens erat intellectiua declarare, ut cognita natura cuiuſque uirtutis, cognoſceretur perfectè ipſa felicitas, in cuius definitione tanquam potiſſimam partem uirtutem aſſumpſerat. Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ ſunt principia noſtrarum operationum. In ſecundo de uirtutibus intellectiuis. In tertio de quibuſdam habitibus qui uidentur habere ſimilitudinem cum ipſa prudentia. In quartò mouet, & ſoluit quaſdam quæſtiones circa ſapientiam, & prudentiam. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo proponit intentionem ſuam ueluti exordium quoddam, & affert diuiſionem potentiarum animæ. In ſecundo declarat ea quæ ſunt principia humanarum operationum. Primum capitulum diuiditur in duas partes, & in prima Philoſophus proponendo ſuam intentionem dicit, quòd cùm antea declaratum ſit medium eſſe ſumendum in uirtutibus inter exceſſum atque defectum, ut recta ratio terminat: nunc declaranda eſt iſta recta ratio, quia ipſa eſt infuſa in omnibus habitibus tam moralibus, de quibus dictum eſt, quàm in alijs intellectiuis, de quibus non eſt dictum. Nam in omnibus habitibus laudabilibus & ſtudioſis, iſta duo eſſe uidentur, ſcilicet quoddam perfectum, ad quod reſpiciens, ueluti ſagittarius qui talem habitum habet magis & minus operatur ſecundum rectam rationem, quo illud attingat. Eſt etiam hoc aliud, ſcilicet quidam terminus mediocritatum, quem egredi non licet declinando, aut ad defectum, aut ad exceſſum. Vnde & ille Poeta inquit.

Eſt modus in rebus, ſunt certi denique fines,
Quos ultra citraq; nequit conſiſtere rectum.

Hoc autem percipi poteſt recta ratione, quæ cùm ſit infuſa in omnibus habitibus ſtudioſis, inueſtiganda eſt. Diſtinguenda eſt præterea, quia non unifariam dicitur. Quot enim ſunt uirtutes & habitus intellectiui, tot uidētur eſſe ſpecies rectæ rationis. Sunt autem uirtutes & habitus intellectiui, ars, prudentia, ſcientia, ſapientia, intellectus. Vnicuique iſtorum ſua eſt recta ratio atque propria, ut apparebit inferius.

2 [QVODDAM ſignum.] Id eſt finis quem intendit quiuis habitus. Notandum quòd uirtutum quædam morales, quædam intellectiuæ: & nobiliores uidentur eſſe intellectiuæ quàm morales, ea ratione qua morales perficiuntur. Definita eſt autem uirtus, quòd eſt mediocritas. Hæc autem mediocritas non accipitur ſecundum naturā rei, ſed ſecundum rectam rationem: ea igitur cognoſcenda eſt & diſtinguenda, ut particulariter intelligatur: quia in genere cognitionis eius eſſet confuſa.

3. [ATQVE ſermo talis eſt quidem uerus.] Oſtendit Philoſophus quòd propter hoc quod dictum eſt ſic in genere, & uniuerſaliter, ſcilicet quòd recta ratio eſt illa quæ reſpicit ſignum ad quod tendere debemus, atque illa determinat mediocritatem: nō tamen hoc ſufficit ad percipiendam rectam rationem, ut exemplo

artis

artis probatur. Sicut recta ratio faciendi ſe habet ad factibilia, & ea quæ ab arte con-
ficiuntur: ita recta ratio agendi ſe habet ad agibilia. Sed ad bene faciendum in qua-
uis arte non ſufficit ſcire faciendum eſſe ſecundum præcepta artis: ergo in rebus agē-
dis non ſufficit ſcire agendum eſſe ſecundum rectam rationem: ſed determinanda eſt
iſta ratio, quænam ſit, & quæ ſit eius definitio, ut particulariter & diſtinctè cogno-
ſcatur: ut cognoſcere medicus debet non ſolum operari debere ſecundum præcepta
medicinæ ea quæ proſunt corpori, ſed etiam quænam ſint illa talia, & quibus parti-
bus accommodanda.

[Qvapropter & circa habitus.] Oſtēdit Philoſoph. ex his quæ dixit quòd opor 4
tet declarare quid ſit ipſa recta ratio & quæ ſit eius natura atque eſſentia, & quid ſit
eius terminus.

[Determinatvm.] Duobus modis exponi poteſt. Vno modo qui ſit eius ter- 5
minus, id eſt eius definitio, quæ eſt ut quidam ſimplex terminus. Nam quòd nomen
implicitè ſignificat: definitio ſignificat explicitè, & ideo definitio poteſt appellari.
quidam terminus. alio modo terminus accipi poteſt pro affectu rectæ rationis. Nam
id quod deſcribit recta ratio in qualibet re eſt terminus perfectionis illius rei,& quaſi
menſura quædam ſtatuens modum in unaquaque re. Videtur enim accedere recta ra-
tio ad ſtatuendum fines & metas operationum, ultra quas progredi non licet. Vtraq;
expoſitio bona & accommodata uidetur. Notandum quòd biſariam loqui poſſumus
de recta ratione. Vno modo quòd uirtutes acquirendæ ſunt, & operationes earum
producendæ ut dictat recta ratio, ſequendo regulam eius, nec declinando ad exceſ-
ſum uel defectum. Alio modo quòd uidendum eſt quid ſit iſta recta ratio: non modo
ſecundum genus, ſed etiam ſecundum unamquamq; ſpeciem eius, & eſſentiam cuiuſ-
que: habitus uerò ſunt diuerſi, ſic etiam diuerſæ debent eſſe rationes. Quare primò
dicendum eſt, quòd uirtutes debent ſequi rectam rationem tanquam ducem: hæc eſt
uera ſententia, & uerus dicendi modus, tamen eſt uehementer obſcurus, & non ſuf-
ficit, quia oportet uidere ulterius quid ipſa ſit: ſed cùm habitus ſint diuerſi qui regū-
tur recta ratione, uidere oportet quid ipſa ſit, non modo ſecundū genus, ut diximus,
ſ•d etiam ſecundum unamquamq; ſpeciem eius, ut intelligatur quæ ſit cuique habi-
tui ſua propria ratio recta. Videndi igitur erunt habitus intellectiui cùm ſint formæ
potentiarum animæ deinde potentiæ ſunt ipſius animæ, ut ordine procedatur.

[Virtvtes itaq; animæ.] Hæc eſt ſecūda pars huius capi. in qua Philoſophus po 6
ſteaquā præmiſit intentionē ſuam ueluti exordium quoddam: nunc repetit diuiſionē
illam factam in extremo primi libri de ipſis uirtutibus, ut oſtendat quòd relinquitur
tractare de uirtutibus intellectiuis, & ut reſumat diſtinctionem potentiarum animi.
Ex quibus diſtinguantur habitus intellectiui, & percipiantur ſpecies rectæ rationis.

[Dvas igitur eſſe animæ partes.] Reſumit Philoſophus eam diuiſionem, quam 7
fecit in ultima parte primi libri, cùm dixit animi noſtri duas eſſe partes, unam ratio-
nalem, alteram irrationalem: atq; partem irrationalem aliquanto latius ibi declara-
uit, quia in ea parte collocabātur penè omnes uirtutes morales de quibus immediatè
dicturus erat. Nūc uerò irrationali parte omiſſa, rationalem aſſumit: in qua collocātur
uirtutes mentis & intellectiuæ, de quibus dicturus eſt, & eam diuidit, dicendo quòd
una eſt eius pars, ſcilicet potentialis, accipit enim partem hic pro potentia. Vna,
inquam, eius pars, qua neceſſaria percipimus, & ea quorum principia aliter ſe habere
non poſſunt. Alia uerò, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri poſſunt,
& quorum principia non uidentur eſſe eo pacto neceſſaria, ſed potius contingentia.

[Svppositvm ſit.] Quia non debemus afferre multas probationes. Nam in locis 8
ſuis, ut in libro de anima, hæc latius tractantur.

[Eae namq; animæ partes.] Probat membra diuiſionis allatæ, & oſtendit illa ge- 9
nere eſſe diuerſa ex obiectis ſuis diuerſis hoc pacto: Diuerſarum rerum percipienda-

rum, diuerſæ debent eſſe potētiæ: ſed neceſſaria & cōtingentia ſunt obiecta percipiē-da, diuerſa etiam genere: ergo harum rerum potentiæ perceptiuæ genere debent eſ-ſe diuerſæ. Patet ratio, quia perceptio fit ſecundum conuenientiam & ſimilitudinem quādam cognoſcentis ad id quod cognoſcitur. quòd ſi res & obiecta ſunt diuerſa, potē-tiæ etiam cognitiuæ debent eſſe diuerſæ: & diſtinctæ, ut unaquæque potentia perce-ptiua ſit accommodata rebus quæ percipiuntur. Notandum quòd cognitio noſtra ui-detur fieri ex cognitione cognoſcētis & cogniti, quod fieri non poſſe apparet niſi ſe-cundum conuenientiam & ſimilitudinem quandam, non quòd res ſint in nobis tales quales ſint extra: ſed agunt & mouent ſenſus noſtros; deinde deferuntur ad phanta-ſiam, deinde phantaſmata repræſentantur intellectui poſsibili, & ſuſcipiuntur ab omnibus cōditionibus materiæ ſpoliata in ipſo intellectu poſsibili, mediante intel-lectu agente, & ui, lumineq; ipſius. Itaq; non res, ſed ſimilitudines rerum in anima repræſerantur. Vnde in libro de Interpretatione dixit Philoſophus, quòd uerba ſunt ſigna paſsionum quæ ſunt in animo: paſsiones uerò ſimilitudines rerum. Et in libro de Anima: atqui neceſſe eſt aut res ipſas, aut ipſarum formas atq; ſpecies in anima eſſe: at non ſunt in ea res ipſæ profectò. Non enim ipſe lapis in anima, ſed forma la-pidis ineſt: ergo forma rerum & ſpecies in anima ſunt: quare anima eſt ut manus. Ma nus enim inſtrumentorum eſt inſtrumentum, & intellectus: forma formarum exiſtit. Qualis enim eſt lapis, lignum, & ſimilia, tales ſunt ipſæ res: ſed earum ſimilitudines & ſpecies. quare cum res percipiendæ ſecundum ſimilitudinem & conuenientiā perci piantur, & res percipiendæ ſint diuerſæ genere & diſsimiles: alteræ enim ſunt neceſ-ſariæ, alteræ contingentes: diuerſæ etiam debent eſſe potentiæ.

10 [Atqve harum altera uis ſciendi.] Nunc uidetur Philoſophus imponere nomina ijs potentijs, quarum altera uocatur ſciendi uis, altera ratiocinatiua, ſiue conſulta-tiua, & ſubducendi uis: & prima eſt qua percipimus neceſſaria. Vel eſt de neceſſarijs, & ijs quæ non poſſunt aliter ſe habere. Altera eſt circa contingentia, & ea quæ poſ-ſunt aliter ſe habere, quæ conſultatiua potentia dicitur, uel uis quædam ſubducendi rationem, id eſt ratiocinatiua. Idem enim eſt conſultare, & ſubducere rationem. Verſatur autem circa contingentiam, quia nemo conſultat de neceſſarijs, & de ijs quæ aliter ſe habere non poſſunt, ſed de contingentibus, & ijs quæ poſſunt aliter atque aliter ſe habere.

11 [Svmendvm eſt igitur.] Declarat Philoſophus quòd habitus iſtarum partium eſt uirtus earundem, & perfectio. & propterea dicit quòd ſumendi ſunt habitus iſtarū partium, quia ijs inuentis habebitur uirtus earum. Probatur, Id à quo proficiſcitur opus perfectum & proprium alicuius potentiæ eſt uirtus illius potentiæ. Sed habitus optimi ſunt à quibus proficiſcitur operatio optima iſtarum potētiarum: ergo habitus optimi ſunt uirtutes earundem. Maior patet, quia uirtus conſiſtit circa perfectum & propriū opus. unde in ſecundo inquit Philoſophus: Eſt ergo dicendum quòd omnis uirtus, & illud ipſum cuius eſt uirtus bene ſe habens perficit, & opus eius bene red-dit, ſcilicet cuius eſt uirtus. Minor quoque eſt manifeſta, quia ſi ſunt habitus perfi-cientes iſtas potentias, ſunt etiam uirtutes earundem ex quibus proficiſcitur optima operatio. quare accipiendo habitus optimos iſtarum potentiarum, habebimus quo-que inuentas uirtutes earundem, ut patet. Dubitatio quædam oritur ex ſupradictis, quia Philoſophus uelle uidetur quod diuerſæ debent eſſe potentiæ perceptiuæ & ra-tionales, ſcilicet una ſcientifica, ut ita loquar, alia conſultatiua. Hoc non uidetur eſ-ſe uerum, etſi ſint etiam res percipiendæ diuerſæ. Arguunt igitur contra Philoſophū multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere poteſt, intellectus poſ-ſibili ſuſcipere poteſt: ſed cū intellectus agens intelligibilia agere poſsit, ſiue neceſ-ſaria ſint ſiue contingentia: ſic intellectus poſsibilis intelligere poſſe uidetur, & ſu-ſcipere etiam talia, & ſi diuerſa ſint, cum ſit unica potentia. Secunda, præterea omnia

quæ

quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua cõtinentur ſub ſuo adæquato obiecto: ſed talis potentiæ adæquatum obiectum eſt ens ſub quo comprehenduntur neceſſaria & contingentia: ergo contingentia & neceſſaria percipientur ab tali potentia unica. Tertia, ſicut ſe habet materia prima ad omnes formas materiales ſuſcipiendas: ſic ſe habet anima ad ſpecies rerum percipiendas. ſed materia prima unica potentia ſuſcipit omnes formas: ergo eodẽ modo anima unica potentia percipit tam neceſſaria quàm contingentia & ſic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppoſitum tamen dicit Philoſophus diuidẽdo ipſam in ſcientificam & conſultatiuam, quia ſicut res differunt, ita & potentiæ debent differre. Prò ſolutione duæ afferuntur opiniones. Prima dicit quòd contingentia duobus modis accipiuntur, aut in uniuerſali, & ſecundum ſuam rationem formalem, & ſic contingentia uidentur eſſe neceſſaria. cùm comprehendantur ſub quodam conceptu communi, & ſic erit una tantum potẽtia. Secundo modo ſumuntur in ſingulari, & non uniuerſali ratione, ſed ut uariari poſſunt, & hoc pacto ſunt diuerſarum potentiarum, & dicunt quòd ſingularia percipiũtur à ui ſenſus interni cogitatiua. Dicũt ergo quod ſunt hoc pacto duæ partes animæ, una ſciendi, alia ratiocinandi ſiue conſultandi, id eſt uis cogitatiua quæ eſt de ſingularibus, & non de uniuerſalibus. Iſta opinio mihi uidetur falſa: quia Philoſophus diuidit partem animæ quæ eſt rationalis per eſſentiam, & ambæ illæ potentiæ in quas illa diffunditur, ſunt de natura ſua rationales: at uis cogitatiua non eſt de ſe rationalis. Alia opinio eſt Burlei, qui dicit quòd iſta pars animæ non uerè diuiditur in illas duas potentias, ſed dicit quod diuidi uidetur reſpectu habituum quos ſuſcipit, & quibus informatur. Nam dicit quòd eſt unica uis qua anima percipit neceſſaria & cõtingentia, tamen ſuſcipit duos habitus, ſcilicet ſcientiam, quæ eſt de neceſſarijs, & opinionem quæ eſt de contingentibus. & quod Philoſophus procedit diſſerendo. Hæc quoque opinio mihi non placet, nec eius ſolutio. Nam Philoſophus manifeſtè uidetur ſumere potentiam rationalem antequàm informetur ullo habitu, & eam diuidere in duas potentias diuerſas, nondum informatas habitibus. Prius enim differunt, poſtea informantur diuerſis habitibus, quare de ſe uidentur eſſe diuerſæ. Verùm nonnulli hic decipiuntur: quia credunt Philoſophum tantum loqui de ijs quæ à natura fiunt, ſed non modo naturalium fit ſermo, ſed eorum etiam quæ noſtra opera fiunt. Sed res quæ fiunt à natura, & non uidentur poſſe fieri a nobis, & ea quæ fiunt à nobis, & non fiunt à natura, differre genere uidentur. Cùm igitur res differant genere & principia, diuerſæ uidentur eſſe potentiæ perceptiuæ, & diuerſa principia percipientia. Nos igitur dicere poſſumus partem animi rationalem diuidi à Philoſopho in duas potentias ratione diuerſas. Nam ſicut res percipiendæ differunt: ita potentiæ percipientes: quia perceptio fit ſecundùm ſimilitudinem. Præterea Philoſophus loquitur hic magis de contingentibus quæ à nobis fiunt, quàm de ijs quæ à natura. Ad rationes uerò reſpondere poſſumus. Ad primam cùm dicitur quòd quæ intellectus agens agit, intellectus poſſibilis ſuſcipere poteſt, concedendum eſt ſed dicendum quod intellectus agens bifariam dici poteſt, ſcilicet intellectus & ſpeculatiuus, & actiuus. Sic etiam poſſibilis. Ad ſecundam cùm dicitur quòd unum obiectum debet eſſe adæquatum cuiuſq; potentiæ: concedo, ſi accipiatur potentia confuſa antequam diſtinguatur. Hic autem diſtinguitur in ſuas partes, ut uidimus. Ad tertiam dicendum, quòd uerum eſt de materia remota, & inconfuſo accepta: de propinqua uerò minimè. Nam alia eſt potentia ad formam oſſis, alia ad formam carnis: ſic illa potentia rationalis primò ſumpta indifferenter ſe habet: ſed diſtincta poſtea in ſuas partes ad diuerſa, & unaquæque illius ad ſibi propria & accomodata.

De

De principijs agendi. Cap. 2.

12 T*Ria autem ſunt in anima, quæ habentur agendi, ueritatisq́; princi-*
13 *pia: ſenſus, intellectus, appetitus. Atque ſenſus, nullius eſt princi-*
pium actus. quod quidem ex eo patet, quia beluæ ſenſum quidem
14 *habent, actionis autem ſunt expertes. Eſt autem id in appetitu per*
15 *ſecutio atque fuga, quod eſt affirmatio: negatioq́; in mente. Quare cùm moris qui*
dem uirtus, habitus ſit electiuus, electio uerò appetitus deliberatiuus: ob hæc ip-
16 *ſa, & rationem ueram, & appetitum rectum eſſe oportet, ſi electio ſit ſtudioſa.*
17 *atque eadem illam quidem dicere, hunc autem perſequi. Hæc igitur mens, atque*
18 *ueritas actiua eſt. Mentis autem eius (quæ contemplandi, non agendi, neque fa-*
ciendi principium eſt (bonum ac malum, uerum eſt atque falſum. Hoc enim men-
19 *tis eſt omnis, opus. ſed actiuæ mentis ueritas eſt conſentanea appetitui recto. Ele*
20 *ctio igitur actus principium eſt unde eſt motus. ſed non id gratia cuius. Appeti-*
21 22 *tus autem, eaq́; ratio quæ alicuius eſt gratia, electionis principiũ eſt. Idcirco ne*
ὀρέξεως, *que ſine intellectu, menteque, neque ſine * habitu moris eſt ipſa electio. Sine nan*
appetitu. *que mente atque more non eſt actio bona, nec item contraria. Mens autem ipſa*
23 *nihil mouet: ſed ea quæ alicuius eſt gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici mẽ*
ti præeſt. nam omnis qui facit, gratia huius facit, & non eſt ſimpliciter finis, ſed
ad aliquid. & alicuius id quod efficitur, ſed non id quod agitur. ipſa nanque bo-
24 *na actio finis eſt: & huius eſt appetitus. Quapropter electio uel intellectus eſt ap*
25 *petitiuus, uel appetitus intellectiuus, & tale principium eſt homo. Nulla autem*
26 *res facta, eſt eligibilis. Nemo enim eligit Ilium expugnaſſe neque enim de eo cõ*
27 *ſultat quod factum eſt, ſed de futuro ac contingente. factum autem non contin-*
git non factum eſſe. Quapropter rectè Agatho dixit.

Hoc etiam ipſe deus, ſoloque carere uidetur. Infectum ut faciat, quod factum eſt atque peractum.

29 *Opus igitur utriuſque partis intellectiuæ, ueritas eſt. quare quibus habiti-*
bus maxime pars utraque uerum dicit, ijſunt ambarum uirtutes.

Comment.

12 TRia autem ſunt in anima.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus in quo poſteaquam diuiſit animam in ſuas partes, ſcilicet potentiales, ut inde accipiat eos habitus qui ſunt uirtutes intellectiuæ: nũc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit in quod dictum eſt, ſcilicet quot ſunt principia humanarum operationum. In ſecũda quo differt intellectus ſpeculatiuus ab intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo ſe habet intellectus & appetitus ad actum humanũ. In prima igitur parte dicit eſſe tria principia agendi, & ueritatis percipiẽdæ: ſcilicet ſenſus, appetitus, & intellectus, ut Philoſophus enumerat. Notandum quòd quatuor ſunt potentiæ animæ quæ ſunt principia operationum ſuarum. Prima eſt uegetatiua, quæ eſt potentia nutriendi, augẽdi, & generandi ſimile in ſpecie, & communi nomine appellatur uegetatiua, & hæc

uis

tis non eſt principium actus humani. Nam ſi ita eſſet, tunc plantæ dicerentur agere, cùm hæc uis competat non ſolùm animatis ſenſitiuis, ſed etiam plantis. Hanc igitur omiſit Philoſophus, cùm uideretur manifeſtum quòd ipſa non eſt principium rerum agendarum humanarum. Tres uerò illas enumerauit de quibus magis uidebatur. Dubitaret aliquis cur Philoſophus duas attulit potentias, cùm fecit ſuperius illam diuiſionem bimembrem. Hic uerò affert tria, ſcilicet intellectum, appetitum, & ſenſum. Dicendum, ibi Philoſophus ſumpſit partem animi rationalem, & diuiſit in duas quæ ſunt rationales in quibus collocantur habitus intellectiui tanquam perfectiones illarum potentiarum quæ ambæ ſunt rationales, & ambæ perceptiuæ. Hic autem ſumpſit principia tria noſtrarum operationum, non ſolùm earum ex quibus fiunt habitus intellectiui, ſed etiam omnium aliarum, ut paulatim ueniat ad habitus intellectiuos. Senſus enim non eſt potentia rationalis, Appetitus non eſt potentia perceptiua. Intellectus uerò eſt rationalis & perceptiua: & eſt duplex, aut ſpeculatiuus, aut actiuus: & alter eſt circa ſcibilia, alter circa agibilia, ſicut ſunt potentiæ illæ ſupra allatæ, quæ comprehendi poſſe uidentur ſub nomine intellectus. Notandum quòd per appetitum intelligere poſſumus communem quandam rationem quæ prædicatur de uoluntate & appetitu ſenſitiuo. Appetitus enim ſenſitiuus eſt appetitus qui ſequitur ſenſum. Voluntas etiam eſt appetitus quidam qui ſequitur intellectum. Vnde Philoſophus in libro de Anima, uoluntas enim appetitus eſt quidam: at cùm fit motus per rationem, & per uoluntatem etiam fit, at appetitus abſque ratione mouet, & reliqua.

[Atqve ſenſus.] Remouet nunc etiam ſenſum Philoſophus probando quòd non eſt principium rerum agendarum hoc pacto, Id quod eſt commune homini cum cæteris animalibus non eſt principium rerum agendarum humanarum: at ſenſus eſt huiuſmodi, ergo ſenſus non eſt principium rerum agendarum humanarum. Patet ratio, quia beſtiæ habent ſenſum non tamen agunt, ſed aguntur potius inſtinctu quodam naturali, cum ſint expertes rationis. 13

[Est autem id in appetitu.] Remoto ſenſu relinquitur ut mens, ſiue intellectus & appetitus ſint principia rerum agendarum: & oſtendit quomodo conueniunt ad hoc ut ſint principium actionum: poſtea oſtendet de principio ſpeculationum. Probat autem hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere poſſunt: & re ipſa concurrunt ad res agendas cum conformitate quadam quam habent inter ſe, ut alterum imperet, alterum obediat, ſunt principia rerum agendarum: ſed mens & appetitus ſunt huiuſmodi, ergo ſunt principia rerum agendarum. Maior eſt clara. Minor declaratur a Philoſopho. Nam dicit quòd id eſt apud appetitum proſecutio, uel fuga, quod eſt apud intellectum affirmatio uel negatio de eadem re. Nam intellectus facit affirmationem, dicendo hanc rem eſſe bonam, & propterea ſequendam: & tunc appetitus proſequitur illam. Similiter quando intellectus negat aliquid eſſe bonum, appetitus refugit illud. quare proſecutio eſt in appetitu, ſicut affirmatio in intellectu, & fuga in appetitu ſicut negatio in intellectu. Dicit enim intellectus cùm ſit perceptiuus hoc eſſe proſequendũ, & ille ſequitur: illud eſſe fugiendũ, & ille fugit, & ſic quadam proportione uniũtur. 14

[Qvare cùm moris.] Hæc ſententia ſequitur illam probatam, ſcilicet quod mens & appetitus ſunt principia rerum agendarum, hoc pacto, Cùm eſt electio bona, eſt ratio uera, & appetitus rectus. Sed cùm eſt uirtus moris, eſt electio bona: ergo cum eſt uirtus moris, eſt ratio uera, & appetitus rectus. Patet hoc, quia ſi ad electionem cauſandam concurrunt mens & appetitus, & electio eſt principium rerum agendarum, ſequitur quod intellectus & appetitus ſint principia, rerum agendarum. 15

[Rationem ueram.] Scilicet actiuam. 16

[Atqve eadem.] Hoc poſuit, quia in aliquibus hæc principia diſſentiunt, & pugnant inter ſe ſicut in continente. 17

[Mentis autem eius quę ſpeculandi.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua declarat 18

declarat mentem actiuam & intellectum ſpeculatiuum, & oſtendit quomodo iſtæ mē tes,ſiue intellectus conueniunt,& quomodo differunt: & dicit quòd mentis ſpeculatiuæ bonum & malum,eſt uerum & falſum.Nam bonum eius eſt uerum: falſum eſt autē malum.Vnde ſi in ipſa eſt bonus habitus,erit ibi ueritas:ſin malus, erit ibi falſitas. Poſtea uidetur ſe corrigere Philoſoph. cùm dicit.Hoc.n.mentis eſt omnis opus,quaſi eſt cōmune etiā menti quæ eſt principium agendi: ipſa enim habet etiam uerum pro bono,falſum pro malo:ergo hoc non competit ſolum menti ſpeculatiuæ . Ideo Philoſophus altius repetendo huiuſmodi attributum,ſcilicet ueri & falſi,dicit illud competere utrique menti,ſed tamen diuerſo modo. Nam uerum apud mentem actiuam eſt aliquid concurrens cum appetitu recto:non autem ſpeculatiuè.Præterea uerum agibile, ut ita loquar , ordinatur ad aliquid aliud ulterius, id eſt ad actionem , & ad fugam uel proſecutionem appetitus,ſpeculatiuum uerò eſt propter ſe.Definit enim mens ſpeculatiua in cognitione ueritatis , actiua uerò cognita ueritate agendæ rei definit in ipſa actione bona quam principaliter intendit. Notandum quòd eſt mens ſiue intellectus ſpeculatiuus , & actiuus , & eſt etiam factiuus ut apparet inferius, & cuilibet iſtorum competit quodam modo bonum & malum,& uerum & falſum. Nam in mente ſpeculatiua poteſt eſſe habitus uerus ut ſcientia:poteſt etiam falſus,id eſt ignorantia:& ſciētia erit bonum & uerum, & ignorantia econtra. Eodem modo in mente actiua prudentia erit bonum & uerum,imprudentia econtra.Idem dici poteſt de mente factiua, in qua eſt ars ut bonum & uerum,& oppoſitus habitus econtra:& hoc fieri uidetur nō ſolùm ex parte habituum,ſed ex parte etiam potentiarum, quæ poſſunt quodammodo ſuſcipere uerum & falſum , bonum & malum . Eſt tamen differentia inter uerum quod competit menti actiuæ,& illud quod competit ſpeculatiuæ.Nam ſpeculatiua cū aliquis intelligit aliquam concluſionem geometricam , non intelligit niſi propter ſe, ſcilicet ut intelligat,& propter eius intellectionē : at ueritas mentis actiuæ ordinatur ad aliquid aliud ulterius,ſcilicet ad actionē, ſimiliter mentis factiuę ad aliquod opus.

19 Electio igitur actus principium eſt.]Hęc eſt tertia pars huius capituli , in qua ex ſuperioribus dictis oſtendit quomodo ſe habet mens actiua , & appetitus ad actiones humanas,oſtēdendo ꝙ illa ſunt principia a quibus profluit actus humanus hoc pacto,Electio eſt principium effectiuum actuum humanorū:ſed appetitus & mens actiua eſt principium electionis:ergo appetitus & mens actiua eſt principium actuū humanorum.Patet hæc ratio,quia quicquid eſt cauſa cauſæ,eſt cauſa cauſati.ubi.n.eſt electio, ibi conſultatio:ubi conſultatio,ibi ratio uel mens,& etiā appetitus.Quare poſt hęc addit quod electio nō eſt ſine intellectu,quod probatur:Operatio bona & mala ē ab electione:ergo electio non eſt ſine mente.Dicit ēt ſine more,id eſt ſine morali appetitu.

20 [Vnde motus.]Id eſt unde originē ſumunt actiones , quarum eſt illa principium

21 effectiuum [Sed non id gratia cuius.]id eſt finis.

22 [Ratio quæ eſt gratia.] id eſt mens actiua cuius intellectio eſt ad aliquem finem agendum . Non enim ceſſat in ipſa intellectione ueritatis, ſcilicet agendæ, ut ita loquar,ſed uult agere.Speculatiua uerò ceſſat in ipſa intellectione ueritatis.Speculatur enim intellectus ſpeculatiuus, ut ſpeculando & percipiendo ueritatem ſeipſum perficiat,Itaque ipſemet uidetur ſibiipſi principium & finis , unde poſſumus imaginari intellectum actiuum linea recta cùm ad actionem ſe dirigat:ſpeculatiuum uerò quaſi circulo operari cùm ſe ad ſeipſum uertat.

23 [Mens autem illa nihil mouet.] Hac in parte Philoſophus uidetur innuere differentiam inter intellectum actiuum & ſpeculatiuum. Dicit quòd mens ſiue intellectus ſpeculatiuus nihil mouet id eſt non eſt principium agendi,ſed ſpeculandi. Actiuus uerò eſt ille qui mouet & hic præeſt,id eſt nobilior eſt mēte & intellectu factiuo in quo ponitur ars. Nam intellectus factiui opus ordinatur ad aliquid aliud ulterius,quia facit gratia cuiuſpiam,& opus ueluti ſanitas,ſtatua uel huiuſmodi artis opus refertur &

ordinatur

ordinatur ad aliquid aliud ulterius,id eſt ad ipſam felicitatem : at intellectus actiui actio eſt finis,& nõ ordinatur ad aliquid aliud ulterius.Vnde talis eſt ordo,Intellectus ſpeculatiuus eſt nobilior actiuo,& habitus qui ſunt in ipſo, ſcilicet ſapientia, intellectus,& ſcientia nobiliores habitus actiuis,id eſt ipſa prudentia. Item actiuus intellectus eſt nobilior factiuo,& habitus eius qui eſt prudẽtia eſt nobilior habitu illius qui eſt ars:& horum duorum, ſcilicet actiui & factiui intellectus cur alter ſit nobilior altero,aſsignat rationem. Nam de ſpeculatiuo magis forſitan manifeſtum uidebatur,ſcilicet ꝙ erat nobilior.Præterea in fine huius confert ſapientiam cum prudentia.Verum de intellectu actiuo & factiuo,qui ambo conuenire uidentur in eo quòd ſunt operatiui,differentia nobilitatis magis expetenda erat, ideo aſsignauit rationem illam & factiui opus ordinatur ad ulteriorem finem,actiui uerò actio bona eſt finis.Quare intellectus actiuus eſt nobilior factiuo.ut manifeſtiſsimè patet.

[Et huius eſt appetitus.]Scilicet finis.hunc enim expetit, & ad hunc terminatur, 24
quia bona actio eſt humana felicitas. Definita eſt enim quod eſt actio animi ſecundũ uirtutem.Notandum ꝙ Philoſophus dicit hic quòd mens illa, ſcilicet ſpeculatiua nihil mouet,ſed actiua ſcilicet,& addendus etiam appetitus.Nam dicit in libro de anima quòd intellectus actiuus mouet,& alicuius gratia ratiocinatur, qui quidem fine ab intellectus ſpeculatiuo differt.Appetitus etiam omnis alicuius eſt gratia: quod enim obijcitur appetitui,id eſt principiũ intellectus actiui: at ultimum huius initiũ eſt operationis, quare non ſine ratione principia mouendi uidentur hæc eſſe duo. Appetitus ſcilicet, menſque actiua.Hæc ſunt uerba Philoſophi in libro de Anima cùm loquitur de principio mouendi ſecundum locum.Oſtendit enim ꝙ principia mouentia ſunt intellectus & appetitus:& cùm duo ſint intellectus,ſumit actiuum oſtendendo ꝙ differt à ſpeculatiuo ipſo fine.Speculatiuus enim habet finem uerum intelligibile,actiuus uerò bonum agibile:ideo ratiocinatur alicuius cauſa,etiã appetitus appetit alicuius cauſa. Nam illæ potentiæ uidentur eſſe principia mouentia quæ agunt alicuius cauſa ut conſequantur aliquid extra ſe,quod acquiri poteſt per talem motum & actionem : at intellectus actiuus,& appetitus ſunt huiuſmodi:ergo ipſa ſunt principia mouentia.Itẽ paulò inferius in eodẽ libro de Anima: At uerò ſpeculatiua quidem ratio nõ mouet, ſed manet:aut cum exiſtimationis ac rationis actiuæ quædam ſit uniuerſalis,quædam particularis uel ſingularis(illa nanque dicit bonum eſſe honoribus afficiendũ.iſta uero dicit hũc aut me bonum eſſe) hęc iam opinio mouet, ſed non illa uniuerſalis,quin potius ambæ mouent:at altera magis quieſcit,altera nõ.Ex his uerbis Philoſophi patet,cùm ratio ſit duplex,ſpeculatiua nõ mouet,actiua uerò mouet, & iſta aut eſt uniuerſalis aut ſingularis.Vniuerſalis cùm ſpeculatur res agendas: ſingularis cũ affert ſingularẽ propoſitionem quæ in actione conſiſtit. Exemplũ primi:cùm intellectus dicit bonũ eſſe afficiendum honoribus.Exemplũ ſecundi:cùm dicit,iſte uel ego ſum bonus ergo oritur operatio ipſa,uter mouet:& dicit ꝙ ſingularis mouet:deinde reſumit,& dicit quod ambæ,uerum magis ſingularis.Quouſq; enim ſtatur in uniuerſali, nunquàm fiet actio:ſed ſi ueniat ad ſingularem,iſte eſt bonus,ſtatim ueniet ad operationem afficiendo eum honoribus. Singularium enim non eſt ſcientia, ſed bene ſingularium eſt operatio ſic ergo habemus quòd ſpeculatiua mens, ſiue intellectus ſpeculatiuus non mouet:intellectus uerò actiuus, & appetitus mouent.

[Qvapropter electio.] Infert Philoſophus ſententiam ſiue correlarium obortum ex ſupradictis,ſcilicet ꝙ electio,aut intellectus eſt appetitiuus,aut appetitus intellectiuus.Sed uidetur hic accipere Philoſophus appetitum pro appetitione,& intellectũ pro intellectione:& hoc pacto electio erit appetitio intellectiua,aut intellectio appetitiua. quare habet electio duas cauſas.ſcilicet appetitũ & intellectũ,ſ.actiuum. unde in tertio Philoſophus deſcribendo electionẽ, dixit eſſe operationem quandã intellectus actiui,ſimul cũ appetitu proueniẽs ex cõſultatione antecedẽti,ut ibi patuit. 25

Ll [Et

26 [Et tale principium eſt homo.] Scilicet agendi per intellectũm & appetitũ & ex conſequenti per electionem. Iſta enim ſunt principia operationum noſtrarum,& homo eſt principium iſtorũ principiorum, quia per iſta operatur. Notandum quòd eſt principium quod,& principiũ quo:ſicut in arte,artifex eſt principiũ quod, & ars ſiue potentia factiua eſt principiũ quo,ſiue per quod operatur: eodẽ pacto in ijs quæ agũtur à nobis eſt dare unũ principiũ quod,ut non ſit principiũ quo:& eſt dare principiũ quo,quod nullo pacto ſit,quod eſt etiam dare principia, quæ diuerſis reſpectibus ueluti quædam ſubalterna poſſunt eſſe, quod & quo. Homo igitur in rebus agendis ita eſt principium quod, ut non ſit quo: animus uerò ſiue potentiæ animi erũt principia quibus, & per quæ homo agit & operatur, ueluti intellectus actiuus,& appetitus eſt principium reſpectu hominis,quia homo mediãtibus,ut ita loquar,talibus principijs operatur. ſic igitur intellectus reſpectu hominis dicetur principium quo: reſpectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod:& ſic eſt deuenire ad unũ principium quo ut non ſit quod,& etiam erit unum principium quod ut non ſit quo:ueluti artifex qui facit ſtatuam,eſt omnino principium quod & non quo: ars ſiue potẽtia factiua eſt principium quo reſpectu artificis qui per illud facit: reſpectu uerò manus erit quod: & ſic manus inſtrumenti puta mallei. & ſic ueniemus ad unum ultimum,quo utentur præcedentia principia: ipſum autem non utetur alio,& ſic erit quo,ut nõ ſit ullo modo quod.Concluditur ergo quòd homo eſt principium intellectus & appetitus,& iſta electionis,& electio rerum agendarum.

27 [Nulla autem res.] Declarat Philoſophus circa quæ obiecta electio,eſt oſtendẽdo quod non eſt præteritorũ,ſed futurorum, & non omnium, ſed eorum quæ poſſunt & fieri,& non fieri,& non à quocunq;, ſed à nobis. Probatur, Conſultatio non ſit de præteritis,ſed de futuris,quæ à nobis fieri poſſunt,& aliter ſe habere:ſed electio eſt effectus conſultationis, ut in tertia patuit:ergo electio erit de ijs quæ à nobis fieri poſſunt,& aliter ſe habere. unde in libro de Anima inquit Philoſophus, Quo circa ſemper quidem ipſum appetibile mouet,idq; eſt aut bonum,aut apparens bonum:attamẽ non omne bonum mouet, ſed id quod eſt agendum bonum. Agendum autem id eſt quod aliter ſeſe habere etiam poteſt,& reliqua.

28 [Vtriusque partis.] Concludit Philoſophus quòd utrãrumq; iſtarũ mentium quæ ſunt potentiæ partis rõnalis animæ opus eſt ueritas. Ambæ.n.uerſantur circa uerum. Actiua tamẽ mens uel intellectus circa uerum,ut ita loquar, agibile: id eſt quod ordinatur ad actionem,ut uidimus.Hi igitur habitus ſecundũ quos utraq; maximè uerũ proſpicit,& ipſam rectã rõnẽ habet,ſunt uirtutes & perfectiones iſtarũ potẽtiarũ. Actiua itaq; potẽtia ſuos habebit habitus perfectiuos, ſecundũ quos ueritatẽ rectãq; rõnẽ proſpiciens operabitur, ſimiliter & ſpeculatiua: quare quærẽdi ſunt habitus iſti utriuſq; mentis id eſt habitus iſti intellectiui,& ſic ad eos declarandos accedet.

Habituum intellectualium enumeratio, quod ſit ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. 3.

29 *De ipſis igitur rurſus dicamus oportet, altius initio ſumpto. Sint*
itaq; ea quibus uerum anima dicit affirmando aut negando nume-
ro quinque. Hæc autem ſunt ars,ſcientia,prudentia,ſapientia, in-
tellectus. Fieri.n.poteſt,ut falſum exiſtimatione, opinioneq; dica-
30 *tur.Scientia igitur quidnam ſit hinc perſpicuum eſt,ſi exactè dicere oportet, &*
non ſimilitudines ſequi. omnes.n. putamus id quod ſcimus,aliter ſeſe habere nõ
poſſe.Quæ uerò poſſunt aliter ſe habere, poſt contemplationem latent ſi ſint an

non

non ſint. Ipſum ergo ſcibile neceſſariò eſt. ergo eſt æternum. Quæ enim neceſ-
ſariò ſimpliciter ſunt, æterna ſunt omnia. At æterna, ingenita, & incorruptibi- 31
lia ſunt, Præterea omnis ſcientia doceri, & ſcibile dici poſſe uidetur. At ex an-
teà notis (ut in ſolutiuis etiã diximus) fit omnis doctrina. Nam alia per indu-* *ἀναλυτικοῖς.
ctionem, alia per ratiocinationẽ efficitur. Atq; inductio quidẽ principium eſt ip 32
ſius uniuerſalis. Ratiocinatio autem eſt ex uniuerſalibus. Sunt enim princi- 33
pia ex quibus ipſa ratiocinatio conſtat, quorum non eſt ratiocinatio. ergo in 34
ductio. Scientia ergo demonſtratiuus eſt habitus: & cætera quæ in reſoluti- 35
uis determinauimus. Tum enim quiſpiam ſcit: cùm aliquo modo credit, & ſunt
ipſi principia nota, ſi enim non ſint magis quàm concluſio nota, per accidens ha
bebit ſcientiam. De ſcientia igitur ſit hoc modo determinatum. 36

COMMENT.

DE ipſis igitur rurſus dicamus oportet.] Hic eſt ſecundus tractatus huius ſex 29
ti libri, in quo poſtquàm ſuperius partem rõnalem animæ diuiſit, in ſcientifi-
cam (ut ita loquar) & conſultatiuam: nunc docet omnes eos habitus, qui ſunt
uirtutes harum potentiarum, ut ex illis unam accipiat quæ eſt principium & recta ra
tio rerum agendarum, id eſt ipſam prudentiam. Diuiditur autem hic tractatus in ſex
capitula. In primo docet quid ſit ſcientia. In ſecũdo quid eſt ars. In tertio quid eſt pru
dẽtia. In quarto quid eſt intellectus qui eſt habitus principiorũ. In quinto quid eſt ſa-
pientia. In ſexto explicat aliqua de ipſa prudentia. Primum capitulũ diuiditur in duas
partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus enumerat uirtutes
animi ſecũdũ diuiſionẽ factam partis rationalis quibus anima ſemper poteſt dicere
uerũ, & illæ potentiæ perficiuntur, uerũ quæ proſpiciunt in operationibus ſuis, & di-
cit eas eſſe quinq;, ſcilicet artem, ſcientiam, prudentiã, ſapientiã, intellectũ. Ex his, ut 2
diximus, ſemper anima uidetur proſpicere uel dicere uerum, uel affirmando, ſcilicet
aliquid eſſe, ut homo eſt animal: aut negando, ut non homo eſt lapis, quæ negatio ue
ra eſt. Opinionem uerò & extimationem quæ pro eodẽ hic accipiuntur nõ cõnume
rat inter uirtutes rõnales, quia re uera opinio nõ eſt uirtus. Probatur, Omne id quod
anima falli poteſt non eſt uirtus: at opinione anima falli poteſt: ergo opinio non eſt
uirtus, Maior eſt nota, quia uirtutes ſunt perfectiones animæ, quæ ſi fallerent animã,
non perficerẽt ipſam. Minor declaratur auctoritate Philoſophi qui dicit ꝙ opinione
falli contingit ergo: concluſio eſt uera. Notandũ ꝙ illa uis quæ eſt in brutis eſt ſimi-
lis potentiæ cogitatiuæ quæ eſt in nobis: à nõnullis appellatur extimatiua: ſed non
debet tali nomine proprie appellari, quia extimatio propriè dicta eſt tantùm animæ
rõnalis, & eſt quaſi quoddã genus cõmune ad hęc omnia, ſcilicet opinionẽ, ſcientiam,
ſapientiam, intellectum, artẽ, prudẽtiã. Vnde Philoſophus in libro de Anima: Sunt
autem exiſtimationis ipſius hæ differẽtiæ, ſcientia uidelicet opinio & prudentia &c.
Verùm quãdoq; exiſtimatio capitur pro opinione tãtùm, ut accipit hic Philoſophus
exiſtimationẽ, & opinionẽ pro eodẽ. Dubitatur quia non uidetur uerũ id quod dictũ
eſt, ſcilicet ꝙ ijs quinq; uirtutibus ĩtellectiuis ſemper anima proſpiciat, & uerũ dicat.
Nam ars quãdoq; fallitur: ſimiliter prudentia. Dicendũ ꝙ anima ijs uirtutibus ſem-
per dicit uerũ, ſed tamẽ eſt differẽtia. quia ſecundũ habitus mẽtis ſpeculatiuæ qui ſũt
ſciẽtia, ſapiẽtia, intellectus, ſemper anima dicit uerũ; tã ex parte rerũ quã ex parte no
ſtra, & illorũ habituũ. Sũt.n. de neceſſarijs, & ijs quæ non poſſunt aliter ſe habere, &
ideo falli nõ poſſunt, ſed ſemper illis habitibus anima proſpicit, & dicit uerũ. Secũdũ
uerò habitus mẽtis cõſultatiuę ut ſunt prudẽtia, & ars, quarũ altera eſt in mẽte actiua

altera in factiua. Anima ſemper dicit uerũ quatũ ex parte ſua, quia tales habitus uerũ repræſentant: ex parte uerò rerum, & executione euenit quandoq; ut anima nõ ſemper dicat uerum, & tunc talis error fit per accidens, & non per ſe ut culpa ſit in prudẽtia uel in arte, ſed in conditione, & uarietate rerum circa quas uerſantur, quæ contingentia ſunt, & poſſunt aliter atq; aliter ſe habere, ideo euenit interdum ut fallantur. Notandum præterea ꝙ Philoſophus dixit eſſe quinq; habitus intellectiuos, & non plures nec pauciores, & non aſſignauit rationem ſufficientiæ talis diuiſionis, ſed nos talem afferre poſſumus ſumendo eam ex obiectis circa quæ uerſantur, quæ tetigit ſuprà Philoſophus, & dixit eſſe diuerſa genere. Tot enim habitus eſſe oportet quod obiecta uerè percipienda. Sunt autem primò dupliciter, aut neceſſaria, aut contingentia: contingentia uerò ſunt, aut ea quæ fiunt à nobis, aut quæ fiunt à natura. De contingentibus naturæ nõ eſt uirtus. Relinquuntur ergo cõtingentia quæ fiunt à nobis, & ipſa neceſſaria: at neceſſaria quædam ſunt principia circa quæ habitus eſt principiorum qui dicitur intellectus. Quædã ſunt ex principijs, id eſt concluſione de quibus eſt habitus qui dicitur ſcientia: & quia ex his duobus uidetur fieri poſſe aggregatũ quoddam, ideo oritur tertius habitus qui dicitur ſapientia, quæ eſt ueluti amborũ nodus & quaſi (ut ita loquar) quædam ſcientia adepta. Hi igitur tres habitus circa neceſſaria uerſantur. Contingentia uerò quæ fiunt à nobis, & quæ poſſunt aliter ſe habere, quædam ſunt agibilia, quædam factibilia. Circa agibilia eſt prudentia, circa factibilia ipſa ars: & ſic habemus quinq; habitus, & uirtutes intellectiuas. Reſtant contingentia quæ fiunt à natura, quæ quia non ſemper uerè percipi poſſunt à mente ſpeculatiua ad quam pertineret eorũ cognitio: ideo de ijs omnibus eſt opinio, quæ quidem nõ eſt uirtus, ut dictum eſt: & ideo Philoſophus excludit eã à numero uirtutum intellectiuarum. Sciendum eſt tamen ꝙ opinio poteſt eſſe de omnibus, ſcilicet de neceſſarijs & de contingentibus, & uera & falſa. Vt quòd terra non ſit minor ſole, & ꝙ triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis, & alijs huiuſmodi uidetur eſſe opinio, etſi propriè ſit de ijs de quibus non eſt alius habitus.

30 [Scientia igitur quidnam ſit.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex quinque habitibus allatis ſumit unum, id eſt ſcientiam, & ipſam declarat, primùm ex obiecto: poſtea ex modo ſuo proceſſiuo, demum uidetur afferre ſuam definitionem. Dicit ergo in primis quòd intelligere poſſumus quid ſit ſcientia ſi percipiamus uere illos habitus iam dictos ſeorſum diſtinctos inter ſe, non ſimilitudinem ſecundum illorum qua conuenire uidentur, & non diſtingui. Diſtinguntur per obiecta diuerſa & per ea quæ unicuiq; per ſe competunt. quare uidemus de ſcientia obiecta ſua, & ea quæ competunt ei per ſe, & uidetur afferre tria. Primò quod ſcientia uerſatur circa neceſſaria. Secundò quòd circa æterna. Tertiò quòd circa id quod neque generatur neque corrumpitur. Prima concluſio probatur hoc pacto, Id quod aliter fieri non poteſt neceſſarium eſt. at id quod ſcitur, aliter fieri nõ poteſt: ergo id quod ſcitur eſt neceſſarium. Maior eſt clara. Minor probatur à Philoſopho ex communi hominum opinione. Omnes enim exiſtimamus, ut id quòd ſcimus aliter ſeſe habere non poſſit, unde in libro Poſteriorum, Scire, inquit, unamquãq; rem ſimpliciter, non ut Sophiſtæ per accidens arbitramur: cum cauſam ob quam res eſt, illius cauſam eſſe, & fieri non poſſe ut res aliter ſeſe habeat, cognoſcere arbitramur. Tunc ultra ſecundum probatur ſic, Omne neceſſarium propriè dictum, eſt perpetuum: at id quod ſcitur eſt neceſſarium: ergo id quod ſcitur eſt perpetuum. Tunc ultra tertium probatur ſic, Nullum perpetuum aut generatur, aut corrumpitur: at id quod ſcitur, & circa quod uerſatur ſcientia eſt perpetuum: ergo non generatur, nec corrumpitur: ergo ſcientia eſt circa neceſſaria ꝑpetua & ingenerabilia, & incorruptibilia: ſed nõ ſufficit hoc, quia etiam opinio uidetur circa hæc uerſari, quare declaremus ulterius ſententiam ex modo ſuæ generationis.

[PRAETEREA omnis ſcientia.] Declarat igitur ſcientiam ex parte ſuæ cauſæ & 31
generationis, & uidetur afferre tria. Primum ꝙ ſcientia ex antecedenti fit cognitio-
ne. Secundum ꝙ ſcientia fit ex ſyllogiſmo. Tertium quòd fit ex ſyllogiſmo demóſtra-
tiuo. Primum probat hoc pacto, Omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex
antecedenti fit cognitione: ſed ſcientia fit ex doctrina intellectiua: ergo ſcientia fit
ex antecedenti cognitione. Maiorem oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eſt
enim liber Priorum qui dicitur reſolutiuorum priorum, & eſt liber reſolutiuorum po
ſteriorum, in cuius principio inquit quòd omnis doctrina omniſq; diſciplina intelle-
ctiua ex antecedenti fit cognitione. Minorem oſtendit Philoſophus in textu. ſ. quòd
ſciẽtia ex doctrina, fieri & ſcibile id eſt, id cuius eſt ſciẽtia diſci poteſt. Notãdũ quòd
doctrina & diſciplina ſubiecto ſunt idẽ, differunt rõne, ut uia ab Athenis Thebas, & a
Thebis Athenas. Vt.n. eſt à doctore, dicitur doctrina: ut uerò ſuſcipitur à diſcipulo, di
citur diſciplina. Notandum ꝙ bifariam ſcientia acquiri poſſe uidetur: aut doctrina,
quod fit plerunq;, aut inuentione, quod fit rarò, & ſumma cum difficultate. Vbi tradi
tur doctrina a docente doctor eſt terminus a quo, diſcipulus & ſuſcipiens terminus
ad quem. Verum in inuentione, intellectus agens eſt ut doctor: paſſibilis uerò, ut di
ſcipulus: concurrit etiam ſenſus, & admiratio, & alia huiuſcemodi. quare non ſolum
doctrina à doctore tradita quæ eſt propria, ſed etiam ab inuentione per intellectum
agentẽ adepta ex antecedẽti fit cognitione. Secũda cõcluſio probatur hoc pacto, Om
nis doctrina quæ ex antecedẽti fit cognitione, aut per ſyllogiſmum, aut per inductio
nem fieri ſolet. ſed ſcientia fit ex doctrina, ut paulò antè probauimus: ergo ſcientia
fit aut per inductionem, aut per ſyllogiſmum: non fit autẽ per inductionẽ: ergo per ſyl
logiſmum. quod probari poteſt hoc pacto, afferendo primò eas argumẽtationum ſpe
cies quas ponit Philoſophus. Vnde notandum quòd quadruplex eſt argumentatio, ſyl
logiſmus, inductio, enthimema, exemplum. In libro Priorum oſtendit Philoſophus
quid ſit ſyllogiſmus & enthimema. In topicis quid ſit inductio & exemplum, ut ibi
patet. Syllogiſmus eſt oratio in qua quibuſdam poſitis neceſſe eſt per ea quæ poſita
ſunt, aliquid aliud euenire: ut, Omne animal eſt ſubſtantia: omnis homo eſt animal:
ergo omnis homo eſt ſubſtantia. Inductio eſt proceſſio à ſingularibus ad uniuerſale.
Vt hic ignis calefacit & ille ignis calefacit, & ille atque ille: ergo omnis ignis calè-
facit. Enthimema eſt proceſſio ab una propoſitione ad cõcluſionẽ. Hoc communiter
ſolet appellari conſequẽtia. Vt homo eſt: ergo animal eſt. Exẽplum eſt proceſſio à
ſingularibus ad ſingulare ſimile. ut Dionyſius clandeſtinis inſidiis aggreſſus eſt tyrã-
nidem: Pyſiſtratus eodem pacto, & talis atque talis: ergo iſte Catilina aggreditur ty
rannidem. Verùm cùm hæc ſint quatuor, enthimema reducitur ad ſyllogiſmum. Exẽ
plum ad inductionem. Nam enthimema eſt ſyllogiſmus imperfectus. Exemplum quo
que eſt inductio imperfecta. Vnde Philoſophus in libro Poſteriorum inquit: Aut exẽ
plo: quod eſt inductio, aut enthimemate, quod quidem eſt ſyllogiſmus, facultas ipſa
ſolet oratoria ſuadere. Cùm igitur ſcientia fiat per inductionem uel ſyllogiſmum, &
inductio utatur ſingularibus: ſcientia uerò ſit de uniuerſalibus: ergo ſcientia non
erit per inductionem. Relinquitur ut ſit per ſyllogiſmum: principia enim quibus uti
tur ſyllogiſmus ſcientificus uniuerſalia ſunt, & ex iis concluduntur uniuerſales con-
cluſiones. Tunc ultra tertia concluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd ſi ſcientia
eſt per demonſtrationem ſcientia eſt per ſyllogiſmum: ſed ſyllogiſmus aut eſt proba
bilis, aut deceptiuus, aut demonſtratiuus, non eſt autem per ſyllogiſmum probabilẽ,
aut deceptiuum: ergo per demonſtratiuum. Sumit enim demonſtratio principia ne-
ceſſaria, & ex iis cogit concluſionem ſequi neceſſariam, non modo ex forma ſyllogiſ-
mi, ſed etiam ex materia, adeò ut ſequatur non ſolum neceſſitas conſequentiæ, ſed ét
conſequentis. Hæc autem non fiunt in ſyllogiſmo probabili neq; in deceptiuo. Qua-
re cum inductio ſit principium unierſalis, id eſt procedat à ſingularibus ad uniuer-
ſale,

31 ſale, & innoteſcat nobis uniuerſale per inductionem in his quibus uniuerſalia ſunt minus nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cum ſyllogiſmus, ſcilicet demõſtratiuus ex uniuerſalibus uniuerſales concludat concluſiones, & item ſumat principia neceſſaria: meritò ſcientia non erit per inductionem, ſed per ſyllogiſmum: & nõ per quemcumq;: ſcilicet uel per deceptiuum aut probabilem, ſed per demonſtratiuũ.

32 [Atqve inductio eſt principium & uniuerſalis ipſius.] id eſt principium, & uia ad percipiendum uniuerſale in ijs in quibus uniuerſalia nobis ſunt minus nota quàm ex parte naturæ. ſunt enim remotiſsima à ſenſu: quare procedendo inductiuè per ſingularia uenimus in cognitionem uniuerſalium: deinde ex uniuerſalibus principijs procedimus ad uniuerſales concluſiones in ſyllogiſmo demonſtratiuo, & ſcientifico. Ideo dicit poſtea in textu.

33 [Ratiocinatio autem &c.] Videtur enim loqui de ratiocinatione demonſtratiua. Ideo ſubdit.
34 [Svnt ergo principia.] ſcilicet quorum non eſt demonſtratiò. Si enim eſſet principiorum demonſtratio, tunc principiorum eſſent alia principia, & rurſus aliorum alia, & eſſet proceſſus in infinitum, & tolleretur omnis ſcientia. Standum igitur eſt in principijs quorum non eſt ratiocinatio demonſtratiua, ſed eorum eſt inductio. Cognoſcuntur enim inductiuè procedendo ab ſingularibus ad uniuerſalia: uel ſi ſint maximè illæ dignitates, exemplo cognitis terminis percipiuntur ui & lumine intellectus agentis. ſed hæc in libro Poſteriorum latiſsimè patent.

35 [Scientia ergo.] Declarata ſcientia ex parte ſui obiecti circa quod eſt, & ex parte ſuæ cauſæ & generationis, nunc concludit eius definitionem, remittendo nos ad reſolutiua poſteriora, & dicendo quòd ſcientia eſt habitus qui fit per demonſtrationem ex ueris, ut ibi inquit, & primis medioque uacantibus, & item ex notioribus, & prioribus ipſa concluſione, cauſiſq; eiuſdem. Poſtea ſubdit inferius in eodem libro Reſolutiuorum: uera igitur eſſe oportet, quia fieri nequit ut id ſciatur quod non exiſtit, ueluti diametrum cõmenſurabilem eſſe ſcilicet cùm coſta & latere eiuſdem quadrati. & paulo inferius: Cauſæ enim ſint oportet, & notiora atq; priora. Cauſæ, quoniam tum ſcimus cùm cognoſcimus cauſam: priora, ſi quidem cauſæ ſunt, & antea cognita, non illo ſolum modo quo quid ſignificent, ſed etiam altero quod uidelicet ſint. & paulò inferius: Ex primis autem eſſe nil aliud eſt quàm ex proprijs principijs eſſe. Idem enim primum atque principium eſt. Eſt ergo ſcientia habitus demonſtratiuus, quo percipimus concluſiones neceſſarias per cauſas ſuas ueras primas immediatas, & notiores & priores ipſis concluſionibus. Veluti ſi habemus cognitionem huius concluſionis quòd luna poteſt eclipſim uel obſcuritatem pati, & cognoſcimus huius cauſam eſſe interpoſitionem terræ: tunc huius effectus ſcientiam habemus per cauſam ſuam: & fieri poteſt demonſtratio talis, Omne illud inter quod & ſolem fieri poteſt interpoſitio terræ eſt eclipſabilis (ut ita loquar) & pati obſcuritatem poteſt: at luna eſt huiuſmodi, ergo poteſt obſcuritatem & defectum pati. Sic igitur cum habemus cognitionem multarum & plurium concluſionum per demonſtrationem ex cauſis ſuis proprijs, & accommodatis, a prioribus & notioribus & cæteris conditionibus tunc generatur in nobis ſcientiæ habitus.

36 [Tvm enim quiſpiam.] Oportet ad habendam ſcientiam concluſionis, ut principia & cauſæ ſint nobis magis notæ quàm concluſio & effectus, & ut eis magis credamus quàm concluſioni. Aliter enim per accidens haberemus ſcientiam, & non per ſe. Qui enim fieri poteſt ut ignotum ſciamus per ignotius? nam ſi cognoſcimus utraque, ſcilicet principia, & concluſionem. & alterum per alterum, id eſt concluſionẽ per principium, profectò magis cognoſcimus principium quàm concluſionem, & cauſam magis quàm effectum. Vnde eſt illa Philoſophi dignitas propter quod unũquodque tale, & illud magis. Verum alia eſt notitia concluſionis, alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitum principiorum, qui dicitur intellectus, ut inferius apparebit.

patebit: illa pertinet ad ſcientiam, quæ eſt habitus concluſionum: & hæc præſupponit illam, ita ut principiorum ſit maior notitia, maiorque certitudo, & maior eis habeatur fides, unde in libro Poſteriorum: Magis enim principijs, aut omnibus, aut quibuſdam credere quam concluſioni neceſſe eſt, Atque ei qui per demonſtrationem ſcientiam eſt habiturus non ſolum ipſa principia magis nota, magiſque credita, ſunt quàm id quod ex ipſis oſtenditur, ſed etiam nihil prorſus eorum quæ principijs opponuntur: ex quibus erit ratiocinatio falſa contrariaque ueræ, credibilius ſit aut notius principijs ipſis oportet. & reliqua. Hæc enim in libro Poſteriorum latè patent.

De arte. Cap. 4.

EORVM *autem quæ aliter ſeſe habere poſſunt, eſt & aliquid quod* 37
ſub effectionem, & aliquid quod ſub actionem cadit. Diuerſa 38
uerò ſunt effectio, atque actus. De his autem ipſis & externis ſermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus eſt, diuerſus eſt ab eo habitu qui cum ratione eſt effectiuus, neque alterum ab altero continetur. Neq; enim effectio actus eſt, neq; actus effectio. Atqui cùm 39
extruendarum ædium facultas, ars quædam ſit ac habitus quidam faciendi cum ratione, nullaq; ſit ars quæ non ſit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui non ſit ars, ſit ut idem ſit ars atque habitus faciendi uera cum ratione. At uerò circa generationem ars omnis uerſatur, & inuentionem, con- 40
templationemue, quonam pacto fiat eorum aliquid quæ & eſſe & non eſſe poſſunt, & quorum principium non in eo quod efficitur, ſed in ipſo eſt faciente.
Nam neque eorum quæ neceſſario ſunt, uel fiunt eſt ars: neque eorum quæ ſunt 41
ſecundum naturam. Hæc enim in ſeipſis habent principium ipſum. Cùm autem 42
effectio atque actus diuerſa ſint: artē effectionis eſſe, non actus neceſſe eſt. Atque 43
circa eadem quodãmodo uerſatur ars, & fortuna, quemadmodũ et Agahto dicit, 44

Quippe ars fortunam fortunaq; diligit artem.

Ars igitur (ut diximus) habitus eſt quidam faciendi, uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus eſt faciendi, falſa cum ratione, circa id quod ſeſe aliter habere poteſt.

COMMENT.

EORVM autem quæ aliter ſeſe habent &c.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius 37
tractatus, in quo poſtquàm Philoſophus determinauit de uno ex quinque habitibus intellectiuis, id eſt de ſcientia, quæ quidẽ eſt habitus intellectus, & mẽtis ſpeculatiuæ, & eam definiuit ut patuit: nunc docet de alio, id eſt de arte quæ quidem eſt habitus mentis conſultatiuæ, quæ cõmuni nomine appellari ſolet mẽs actiua, & ſubdiuidit in actiuam & factiuam. Ars uerò eſt habitus in mente ſiue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte oſtendit duos eſſe habitus, qui uerſantur circa quæ poſſunt aliter ſe habere: quorum unus eſt principium agendi, id eſt prudentia, alter principium faciendi, id eſt ars. Verſantur igitur ambo circa obiecta quæ poſſunt aliter ſe habere, quæ tamen obiecta ſunt diuerſa, quia alia ſunt agibilia, alia factibilia, & habitus: ergo iſti diuerſi erunt, & etiam eorum operationes diuerſæ aliud eſt actio, aliud effectio: & aliud agere quod eſt prudentiæ, & aliud facere quod eſt artis. & de ijs etiam credimus.

38 [EXTERNIS ſermonibus.] Id eſt cõmuni ſermoni hominum, ut nonnulli exponũt. Dictum eſt tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi Philoſophus inquit, Dicuntur autem de ipſa, & in externis ſermonibus nonnulla ſufficienter, quòd ſcripti ſunt nõnulli libri ab Ariſtotele extra ordinem doctrinæ, qui appellantur externi ſermones, ad differentiam internorum librorum, qui ſunt ſcripti in ordine ad doctrinam, ut ibi patuit. Cùm igitur iſti duo habitus inter ſe differant, intelligendum eſt quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum ſit ſub altero, ueluti quædam ſpecies ſub genere, ut homo ab animali differt: ſed ſicut duæ diſtinctæ ſpecies inter ſe differũt, ut homo & equus, ut fortitudo & temperantia, & huiuſmodi. Nam nec actio eſt effectio, nec effectio eſt actio: quòd ſi eſſent, ſequeretur quòd unum eſſet ſub altero, tanquam ſpecies ſub genere: ſed ſunt diuerſæ ſpecies habituum.

39 [ATQVI cùm extruendarum.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtẽdit illum habitum qui eſt principium faciendi eſſe ipſam artem, & ipſam artẽ nihil aliud eſſe quam habitum cum ratione uera factiuum, nec habitum cum ratione uera factiuũ eſſe aliud quàm artem: & ſic definitionem conuerti cum ſuo definito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuæ, ex quo inductione dici poteſt idem eſſe in reliquis artibus. Nam ſi ædificatiua eſt habitus cum ratione uera factiuus. Item ſtatuaria: item fabrilis eſt huiuſmodi: ergo patet inductiuè quòd omnis ars eſt habitus cum ratione uera factiuus, & omnis habitus talis eſt ars: & ad hanc definitionem afferendam cõtulit diuiſio ſuprà allata, quòd eorum quæ poſſunt aliter ſe habere, quædam ſunt agibilia, quædam factibilia. nam ars non eſt agibilium: ergo factibilium, id eſt cum uera ratione habitus factiuus: ex quo diſtiguitur ẽt ab habitu actiuo, id eſt à prudentia, quia prudẽtia eſt habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibiliũ ut patet.

40 [AT uerò circa generationem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo ars uerſatur circa ſuam materiam, & primò tangit tria ex parte artis. Et duo poſtea ex parte materiæ: primò enumerat tria, ſcilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod eſt ultimum in executione, & primum in intentione, ſcilicet agere ratione operis. Nam præcedit conſideratio, & inuentio in operando, ſed tamen facit prius mentionem generationis, atſi reſolueret aliquod opus artis, quod ſtet ultimum in executione, & primum in intentione, incipit enim artifex primum ſpeculari & conſiderare. Veluti Appelles quomodo Alexandri figuram faciat, deinde inuenire quomodo eſt facienda, & operari demum facit ipſam figuram, qua facta ceſſat ſtatim ſua effectio. Quare circa hæc tria uerſatur ars, id eſt circa contemplationem rei quam facere uult: deinde circa inuentionem ipſius in operando & fugiendo: demum circa generationem operis, quod eſt ultimum iſtarum trium, & tamen principale & primum quod intenditur, quia conſideratio & fictio ſunt ob opus ipſum. Poſt hæc affert duas conditiones ex parte materiæ ſuæ, in qua eſt alia forma introducenda accidentalis. Primum eſt quòd materia talis non eſt neceſſaria: ſed id fieri & non fieri poteſt, ut lectica & talia, ſecundum quòd materia talis non habet in ſe principium internum, ſcilicet ipſam artem. Eſt enim principium artis in faciente, id eſt in ipſo artifice, non autem in eo quod fit, id eſt in opere, uel in materia de qua conficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice, aut tranſmutando partes materiæ, aut addendo aliquid, aut auferendo ſecundũ diuerſitatem & indigentiam materiæ. Notandum quòd Philoſophus dixit generationem eſſe operationem unam artis. Cùm generatio uideatur eſſe naturæ, & uerum eſſe. Commune enim quid eſt generatio artis, & naturæ, & propterea ars dicitur imitatrix naturæ: ſed in hoc differt, quòd natura generat formas ſubſtãtiales, & hæc eſt generatio propriè & ſimpliciter dicta: ars uerò generat formas accidentales, & hæc appellatur generatio impropriè: & ſecundum quid. Vnde in libro Phyſicorum dicit Philoſophus: Cùm autem res multifariam fiant, & quædam non

non abſolutè fieri, ſed aliquid fieri, quædam abſolutè fieri ſimpliciterque dicantur, quòd ſolis nimirum ſubſtantijs competit,&c.

[Nam neque eorum quæ neceſſario ſunt.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in 41
qua Philoſophus oſtendit quo pacto ars per ſuam materiam differat ab alijs habitibus intellectiuis,& primo a ſcientia:ſed cùm ſcientia triplex eſſe uideatur,ſcilicet metaphyſica,mathematica,naturalis. Primò differt a metaphyſica, & mathematica,quia iſtæ uerſantur circa ea quæ neceſſario ſunt,uel fiunt neceſſario, ut lunam eclipſari: & etiam naturalis ſcientia eſt de neceſſarijs, quia omnis ſcientia circa neceſſaria uerſatur. Eodem modo intellectus,& ſapientia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui, & uerſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars uerò circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere,ergo cùm materiæ ſint diuerſæ,diuerſi erunt habitus, & ars per hanc rationem differt ab ijs omnibus. Prætera differt a naturali ſcientia,quia illa eſt rerum naturalium,quæ in ſe habent principium ſui motus,& mutationis: illa uerò quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus & mutationis & alterationis. Notandum ꝙ natura eſt principium internum rerum naturalium:ars uerò eſt principium externum reſpectu rei artificialis,cùm ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principiū. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum, non eo quo ſtatua, ſed eo quo lapis,& res quædam naturalis deorſum fertur. Itaque ipſa ut ſtatua per accidens,& non per ſe habebit tale principium internum. Natura uerò eſt principium per ſe in rebus naturalibus,ut patet ex definitione eius in ſecūdo Phyſicorum. Natura eſt principium quoddam,& cauſa ut id moueatur atque quieſcat, in quo primum per ſe,& non per accidens ineſt. Ars uerò eſt principium, externum reſpectu rerum artificialium,ut patet in principio eiuſdem ſecundi Phyſicorum. Inter hæc autem, inquit, & eaque non conſtāt natura hoc intereſſe uidetur,quòd ea quæ natura conſtant,principium in ſeipſis motus ſtatusve: aut per locum,aut incrementi decrementive, aut alterationis habere uidentur,at lectica,ueſtis,& alia ſimilis generis,quæ talibus nominibus appellantur atque ab arte ſunt,eo nullam uim nullumque principium mutationis inſitum habent. & paulò inferius: Simili modo ſeſe habere uidentur unumquodque eorum quæ per artem conficiuntur. Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atque originem habet. Poſtea dicit: Ea uerò naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habent, &c.

[Cum autem effectio.] Cùm antea declaratum ſit artem differre a tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuę: nunc declarat eam differre ab habitu actiuo, 42
id eſt a prudentia cum qua magis uidebatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat,hoc pacto: Quorum fines & obiecta ſunt diuerſa, & habitus illorum ſunt diuerſi:ſed factibilia & agibilia,& effectio & actio ſunt huiuſmodi:ergo iſtorum habitus erunt diuerſi, ſcilicet prudentia,& ars.

[Atque circa eadem.] Oſtendit Philoſophus quod ars, & fortuna uidentur quoquo modo conuenire,quia uidentur quaſi uerſari circa eandem materiam, id eſt circa 43
ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & hoc probat autoritate Agathonis poetæ, qui uult quòd ubicunque ſit ars,ibi poſſit eſſe fortuna,& econtra:quomodo autem differāt iſta duo. Philoſophus non ponit:ſed ex hoc colligi poteſt, quia dixit quòd unum comitatur alterum. Illa igitur quæ ſeſe comitantur non ſunt idem, quia nihil comitatur ſeipſum:præterea differunt,quia ars eſt principium per ſe,fortuna per accidens. Nam natura eſt cauſa per ſe,mens quoque eſt cauſa per ſe. At caſus eſt cauſa per accidens,circa ea quæ fiunt a natura. Fortuna uerò eſt cauſa per accidens circa ea quæ fiunt a mente,ut in ſecūdo Phyſicorum oſtendit Philoſophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla retulimus.

[Ars igitur uti diximus.] Concludit Philoſophus afferendo definitionem artis,ut 44
ſuprà,ſcilicet quòd ars eſt habitus quidam cum ratione uera factiuus. Habitus ſumi-

tur hic loco generis,& ideo dixit quidam,quia non omnis habitûs eſt ars,ſed quidam. Differentia autem eſt cum ratione uera factiuus: contrarius uerò habitus qui Græcè ἀτέχνια dicitur, eſt cum falſa ratione factiuus circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Notandum quòd ignorantia bifariam dicitur,negationis,& diſpoſitionis,ut habemus a Philoſopho in primo poſteriorum. Cum igitur Philoſophus ſumit hic habitum arti oppoſitum,non ſumit imperitiã quandam negationis,ſed malæ diſpoſitionis, ſicut in medicina ignoratio dicitur cùm nullo modo ſcitur, & talis ignoratio dicitur negationis,& non eſt propriè oppoſita ſcientia medicinæ.Alio modo dicitur ignoratio, cùm male & peruerſe ſcitur medicina,& talis eſt propriè oppoſita:& ſic habemus quòd ars eſt habitus factiuus,& non actiuus:& quod differt a cæteris habitibus mentis,& quòd uerſatur circa materiam quæ poſt aliter ſe habere,quæ habet principium extraneum: & quomodo conuenit,& differt cum fortuna,& eſt habitus cum ratione uera factiuus contrarius uerò econtra.

De prudentia. Cap. 5.

45 *DE prudentia uerò quænam ſit percipiemus,ſi cõtemplabimur quoſnam ipſos prudentes dicimus eſſe. Videtur itaque prudentis eſſe, bene cõſulere poſſe circa eaq; ſibi ſunt bona ac proſunt,nõ aliquã ex parte,ut quænam ad ſanitatem uel uires, ſed quæ ad bene uiuendum omnino conducant. Argumento eſt id ita eſſe, eos etiam qui circa aliquid uerſantur prudentes dici, cùm bene ad finem ſtudioſum aliquem, excogitauerit ea quorum nulla eſt ars. Quare & omnino prudens is eſt, qui ad conſultandum*
46 *eſt aptus. Conſultat autem de ijs nemo, quæ aliter ſeſe habere non poſſunt, aut de ijs quæ ipſe agere nequit. Quare ſi ſcientia quidem eſt cum demonſtratione (quorum autem principia aliter ſeſe habere poſſunt, eorum non eſt demonſtratio,cuncta enim & aliter ſeſe habere poſſunt) neque de ijs quæ ſunt neceſſario, conſultatio fieri poteſt:ipſa prudentia profecto,neque ſcientia,neque ars eſſe poteſt. Scientia quidem, quia quod ſub actionem cadit, aliter ſeſe habere poteſt.*
47 *Ars autem,quòd aliud actionis,alius effectionis eſt genus.Reſtat ergo, habitum ipſum eſſe agendi,uera cum ratione, circa ea quæ ſunt bona homini atque mala. Finis enim effectionis eſt quid aliud præter ipſam effectionem. actionis uero nõ*
εὐπραξία. *ſemper.eſt enim ipſa* bona actio finis.Quocirca Periclem & uiros tales arbitra*
48 *mur eſſe prudentes,quia quæ ſibiipſis & quæ cæteris hominibus ſunt bona,perſpicere poſſunt. Eſſe autem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atque ad*
49 *rempublicam adminiſtrandam ſunt apti.Vnde temperantiam conſeruatricem prudentiæ appellamus.Conſeruat autem, talẽ exiſtimationem.Voluptas enim et dolor non omnem exiſtimationem corrumpit atque peruertit.non enim hanc,trianguli tres angulos æquales duobus rectis habere,ſed eas quæ circa id habentur, quod cadit in actionem.Nam principium quidem rerum agendarum id eſt,gratia cuius ſunt ipſæ.ei uerò qui corruptus eſt ob uoluptatem aut dolorem, continuò non uidetur principium ipſum,nec huius gratia ac propter hoc ipſum, expetenda eſſe uniuerſa atque agenda. Vitium enim principij corruptiuum eſt. Quare*

prudentiam

prudẽtiam habitum eſſe agendi circa humana bona, uerã cum ratione neceſſe eſt. 50
At uero artis quidem eſt uirtus, pruden tiæ uerò non eſt. Et in arte quidẽ qui ſua 51
ſponte peccat, magis eſt expetendus circa uerò prudentiam, minus. quemadmodũ
circa uirtutes. Patet igitur prudentiam uirtutem quandam eſſe, non artem. Cùm 52
autem duæ ſint animæ partes rationem habentes: alterius erit ipſa prudentia uir
tus, ipſius, inquam, opinatiuæ. Nam et opinatio circa id uerſatur, quod aliter ſeſe
habere poteſt, & prudentia ipſa. Atqui neque habitus eſt cum ratione ſolum. Hu 53
ius autẽ indicium eſt, talis quidẽ habitus obliuionẽ eſſe, prudentiæ uerò non eſſe.

COMMENT.

DE prudentia uerò quænam ſit.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in 45
quo poſteaquam declarauit duas uirtutes intellectiuas, quarum altera ſpecu-
latiui intellectus, altera conſultatiui factiui perfectio eſt. Nunc de altero ha-
bitu mentis conſultatiuæ docet, id eſt de prudentia quæ ipſius conſultatiuæ non facti-
uæ, ſed actiuæ perfectio eſt: hæc etiam eſt recta ratio, qua terminatur & definitur me-
diocritas omnium uirtutum moralium. Diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes.
In prima oſtendit quid eſt prudentia. In ſecunda declarat differentiam inter artem,
& ſcientiam, & prudentiam. In tertia oſtendit ſubiectum in quo, & obiectum circa
quod eſt, propriè eſt prudentia. Declarat igitur in primis quid eſt ſimpliciter prudens
ut ex hoc tanquam ex magis noto poſſit inuenire definitionem prudentiæ. hæc enim
percipi poteſt facilius ex operatione prudentis. Nam, ut ſæpius dictum eſt, habitus ex
operationibus cognoſcuntur. Dicit igitur quòd eos ſolemus appellare prudentes qui
bene conſulere poſſunt, non circa aliquod unum ueluti circa corporis ſanitatem uel
robur, quæ non uidentur minus pertinere ad medicinam uel gymnaſticam, ſed eos po
tius qui bene conſulere poſſunt circa ea quæ ſimpliciter conferunt ad bene degẽdam
uitam humanam: & hanc ſententiam confirmare uidetur quodam ſigno, & communi
ſermone hominum. Quaſi dicat, quemadmodum eos qui ad aliquam finem bonum aſ
ſequendum, rectè excogitauerunt ea quibus conſequerentur talem finem, conſueui-
mus in ea re appellare prudentes (non loquimur de ijs quæ ad rem pertinent) ſic etiã
æquum eſſe uidetur eos, qui ſimpliciter de omnibus ab bene uiuendum pertinentibus
rectè conſultant, ſimpliciter appellare prudentes. Solet plerunque Philoſophus in ijs
moralibus & actiuis ſumere probationes ex communi iudicio hominum, quia notio-
res ſunt & interdum ijs rebus accommodare: & ut alibi inquit. Non omnino uana ui-
detur fama quam populi multi decantant.

¶ [CONSVLTAT autem nemo de ijſce rebus.] Affert nunc Philoſophus differẽtiam 46
inter habitus iam dictos, qui ſunt ſcientia & ars, & ipſam prudentiam, ut poſſit affer-
re eius definitionem: & dicit quod nemo conſultat de ijs quæ ſunt neceſſaria, neque
de ijs quæ non poſſunt agi a nobis, ſed a natura aguntur, uel ab alia cauſa: nos uerò
conſultamus de ijs quæ aliter ſe habere poſſunt, & agi a nobis, ut in tertio latiſſimè
oſtendit. Poſt hæc declarat prudentiam non eſſe ſcientiam nec artem: & primo proba
tur quòd ſcientia non eſt prudentia hoc pacto. Scientia non eſt de ijs quæ poſſunt ali-
ter ſe habere: prudentia eſt de ijs quæ poſſunt aliter ſe habere, ergo prudentia non eſt
ſcientia, uel econtra. Patet ratio, quia ſupra oſtenſum eſt ſcientiam eſſe de neceſſa-
rijs, & habitus diſtinguuntur per obiecta diuerſa. Probatur item alia ratione quòd
prudentia non eſt ſcientia. Scientia eſt cum demonſtratione: prudentia non eſt cũ de
monſtratione: ergo prudentia non eſt ſcientia. Demonſtratio eſt rerum & concluſio-
num quarum principia ſunt neceſſaria, & non ſunt eiuſmodi ut poſſint aliter ſe habe-
re, ex quibus etſi neceſſaria concluſio ſequi poſſit ſecundum aliquam formam ſyllogiſ
mi, non tamen ſecundum materiam, erit enim quędam neceſſitas conſequentiæ. In de

monſtratione uerò ex principijs neceſſarijs ſequeretur non modo neceſsitas conſequentiæ,ſed etiam conſequentis cogente & forma ſyllogiſmi & materia.prę terea prudentia eſt de ijs quæ aguntur:ſcientia non eſt de ijs quæ aguntur.ergo ſcientia non eſt prudentia,uel econtra. Item probatur quòd prudentia non eſt ars, licet hoc inferius latius declarabit.Quorum habituum operationes ſunt diuerſæ, & ij habitus ſunt diuerſi:at effectio & actio ſunt operationes diuerſæ:nam aliud genus actionis, aliud effectionis.ergo & habitus erunt diuerſi.Sed prudentia eſt habitus actionis,ars effectionis:ergo prudentia non eſt ars,nec econtra ars eſt prudentia.

47 [RESTAT ergo ut ipſa.] Concludit ex ſupradictis definitionem prudentiæ,dicēdo ꝙ cum non ſit ſcientia, nec ars, relinquitur ut prudentia ſit habitus agendi uera cùm ratione circa ea quæ ſunt homini bona & mala.Poſt hæc declarat hanc definitionem ſecundum eas partes quæ indigere uidebantur declaratione. Eſt aūt ultima pars illa qua dixit quod uerſatur circa ea quæ ſunt homini bona & mala:& hoc uidetur probare tribus rōnibus.Prima unde ſumitur ꝙ prudentia uerſatur circa ea quæ agi, & non quæ extrui a nobis poſſunt. Agi, inquā,a nobis quæ ſunt homini bona & mala,& cōmoda uel incōmoda,quæ nō dicūtur effici,ſed agi. Nā talis actio eſt perfectio agētis, & in eo cuius eſt actio. Effectio uero uidetur terminari ad extremū opus, & quaſi eſſe perfectio operis illius,& rei fabricatæ. Præterea effectio ordinatur ad ulteriorē finē, actio uero interdū eſt finis & agentis bonum,ueluti felicitas ipſa quæ eſt operatio animi ſecūdū prudētiā.Quare prudētia uerſatur circa ea quæ ſunt homini bona,& mala.

48 [QVOCIRCA Periclem.] Affert aliam rationem quæ ſumitur ex ſigno.Dicit enim quod ſolemus Periclem appellare prudentem,& alios huiuſmodi homines,qui in publicis pariter ac priuatis rebus rectè proſpicere ſolēt ea quæ ſunt bona,& commoda.

49 [VNDE & temperantiam.] Probat alio ſigno Philoſophus,quia temperantiam appellare ſolemus conſeruatricē prudentiæ: dicitur enim Græcè temperātia σωφροσύνη ἀπὸ τοῦ σώζειν τὴν φρόνησιν,quia uidetur conſeruatiua eſſe prudentiæ ex eo quia præcipuè moderatur uoluptatem & dolorem,quæ labefactare ſolent exiſtimationem & iudicium percipiendi bona & mala.per uoluptatem enim uitia conſequimur, dolore aufugimus a uirtute. Quare cum temperantia conſeruet tale iudicium prudentiæ quo proſpicimus bonum finem in rebus agendis,ſignum eſt quòd prudentia uerſatur circa huiuſmodi quæ ſunt bona & mala homini,dirigendo actiones noſtras, ut rectè ſequamur ea quæ ſunt nobis bona,fugiamus autem mala.non uidetur autem labefactare eo pacto exiſtimationem illam uoluptas & dolor,qua percipiuntur quædam ſpeculatiuæ concluſiones,ut eſt illa,ꝙ triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis.quanquam ſi ueritatem quærimus,poſthabendæ ſunt etiam uoluptates ei, qui ſpeculationi dare operam uult.Verum cum uoluptas & dolor corrumpat exiſtimationem illam rerum agendarum,ſignum eſt ꝙ prudentia circa talia uerſatur: nam principium rerū agendarum eſt finis ob quem actiones aguntur. Quòd ſi quis habeat exiſtimationē & iudicium corruptū.non rectè perſpicietur ab eo tale principium, id eſt talis finis rerū agendarum,qui dicitur principium,quia mouet intellectum & appetitum.eſt enim appetibile,& ideo mouet tanquam agendum bonum ſub ratione boni. Id autem eſt,aut bonum,aut apparens bonum. Ille igitur qui habebit iudicium corruptum ob uoluptatem,non proſpiciet bonum finem.Nam qualis quiſque eſt,talis ſibi uidetur finis. Vitium autē corrumpit finem illum,uel iudicium de tali fine.Ex quibus patet,quòd bene aſsignata eſt definitio prudentiæ, & bene addita illa pars agendi circa humana bona.Notandum quòd finis in rebus agendis dicitur eſſe principium, quia mouet. Nam in ædificando domum,ædificatorem mouet extructio domus, & ipſum opus quod eſt primum in intentione,& ultimum in executione:ita in agendo finis ipſe, etſi ſit ultimum in executione:tamen eſt primum,& principium mouens,& cauſa principalis ut agatur.Vnde a Philoſopho finis ſolet appellari cauſa cauſarum.

[AT VERO

[A T V E R O artis quidem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus & ſi antea aliquam differentiam attulerit inter artem & prudentiam tamen quia magna uidetur eſſe affinitas inter eas, affert alias rationes ad probandam eandem differentiam, quarum una eſt talis, Artis eſt uirtus: at prudentiæ non eſt uirtus: ergo prudentia non eſt ars. Patet ratio, quia ars indiget uirtute ad perficiendum ſuum opus, & præcipuè uirtute iuſtitiæ. nam ob prauitatem uel auaritiam, uel inuidiam, uel aliquid huiuſmodi, poteſt quis negligere ſuum opus ab arte ſua conficiendum, qui tamen habet bonum habitum ipſius artis. Sed quando dicimus uirtutem ad artem pertinere: non uidemur dicere hoc quia ars conſtituatur ex uirtute tanquam ex parte ſua eſſentiali, quia ipſa ars eſt uirtus intellectiua, ut uidimus: ſed quia ad rectè operandum uidetur artifex indigere uirtute morali, & præſertim iuſtitia, quia moralis uirtus intentionem facit rectam. quare artifex niſi iuſtitiam habeat, & probitatem, non rectè & bona (ut ita dicam) fide utetur arte in opere faciendo: at prudentia non indiget aliqua uirtute morali, cum ſine illis eſſe non poſsit, neque ille ſine prudentia, quia eſt recta ratio, & quaſi forma quædam omnium uirtutum moralium. Coniungitur enim cum appetitu recto, & uidetur oriri quaſi quidam nodus omnium uirtutum, & hoc fit quando appetitus operationibus ſtudioſis aſſuefactus eſt obedire rationi, ut decet. 50

[E T in arte quidem.] Alia eſt ratio qua oſtendit quòd ars a prudentia differt hoc pacto, In arte ille potior, & magis expetendus eſſe uidetur, qui ſponte peccat, ſcilicet quàm ille qui non ſponte. Circa prudentiam uerò & alias uirtutes fit econtra. Potior eſt igitur, & magis expetendus, intelligendum eſt hoc ſecundum artem. Nam ſpontaneus defectus non arguit imperitiam artis. At non ſpontaneus arguit imperitiã & ignorantiã artis. Itaq; uoluntariũ uitium tale in arte, etſi uitium ſit, tamen non uidetur eſſe uitium artis: poteſt.n. eſſe malus homo, & peritus artifex, & abuti illa arte. At circa prudentiã fit econtra. Vitiũ enim uoluntarium arguit defectũ prudẽtiæ, & prauitatẽ hominis non habẽtis uerè prudentiam, ſed aſtutiã quandã: & ſic in reliquis uirtutibus morũ, in quibus ignorantia non ſua culpa cõmiſſa excuſari ſolet. Delictũ uerò uoluntariũ ſpontaneumq; reprehendi. At in arte, etſi uoluntariũ delictum reprehendẽdum ſit, non tamẽ ut artis delictũ, ſed inuoluntariũ bene reprehenditur, ut artis defectus, cum imperitiam præ ſe ferat. Ex his patet prudentiã nõ eſſe artem, ſed eſſe uirtutem quandam. ars uerò non eo pacto uidetur uirtus ut illa. 51

[C V M autem duæ ſint.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat ſubiectum in quo eſt ipſa prudentia: & dicit, cùm duæ ſint animæ partes rationales, ſcilicet ſpeculatiua & conſultatiua, ut ſuprà declarauit, quæ communiter appellari ſolent intellectus ſpeculatiuus & practicus, prudentia erit in altera, ſcilicet in conſultatiua & ratiocinatiua, quæ eſt etiam principium opinandi: & aſſignat rationem, quia utraque, ſcilicet opinio & prudentia uerſantur circa idem obiectum in genere, ſcilicet circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: differunt tamen, ut ſuprà uidimus, quia opinio eſt etiam de naturalibus quæ à nobis fieri non poſſunt: præterea non eſt uirtus, quia falli poteſt prudentia uerò eſt uirtus, & circa uerum perſpiciendum in eo quod agendum eſt non fallitur, nec fallit ex parte ſua, licet ex parte rerum falli poſsit. 52

[A T Q V I nec habitus eſt cum ratione ſolum.] Hac in parte dicunt quidam Philoſophum uelle prudentiam non ſolùm eſſe habitum cum ratione, ſed oportere eam eſſe coniunctam cum recto appetitu uel ſua operatione, ex eo quia prudentiæ non ſit obliuio. Nam ſi eſſet habitus cum ratione tantùm, eius fieret obliuio, ſicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes habitus intellectiuos; ſcilicet quòd eorum fiat obliuio: prudentiæ uerò minimè, quia coniuncta eſt cũ appetitu recto, & moralibus uirtutibus, ſecundum quas magis continuè opera- 53

operamur, & earũ obiecta frequentius nobis occurrũt. & ad hoc propoſitũ accommodata illa eſſe uidẽtur quæ à Philoſopho in primo libro dicuntur. Etenim nullis in rebus humanis tãta eſt certitudo quanta eſt in operationibus iiſce quæ à uirtute profiſciſcuntur. hæ nanq; ſtabiliores & ſcientijs ipſis eſſe uidentur, quæque rurſus ipſarum cæteris antecellunt, & maximè firmæ fixæque ſunt, idque propterea quòd in ijs ipſi beati, & maximè & continuatiſsimè uiuunt. Hoc enim cauſa eſſe uidetur quo minus circa ipſas fiat obliuio. Verùm ut eo loco diximus, quomodo uirtutes ſint ſtabiliores ſcientijs diligenter intelligendum eſt. Nam ambo ſunt habitus de difficili mobiles: præterea ſcientiæ uerſantur circa neceſſaria, uirtutes circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: ſed intelligendum eſt hoc quantum ad operationem & exercitationem ipſarũ. Continuè nanque occurrere nobis uidentur agibilia & obiecta uirtutum, ut cibus & potus, negotia tum publica, tum priuata, & alia huiuſmodi, in quibus humana uerſatur uita: quorum frequenti exercitatione fit, ſi rectè agamus, ut habitus uirtutum magis figantur in animo, ut ita loquar, quàm ſcientiæ habitus: & hoc uidetur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus rectus qui ſemper cum uirtute morali coniungitur, & obliuione non tollitur. Cæterùm quidam alij dicunt Philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctionem ſuperius allatam inter artem & prudentiam, & non referunt hæc ad habitus ſpeculatiuos: ſed probant ſolùm de arte, hoc pacto. Ars eſt habitus ſolùm cum ratione, at prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione, eſt enim etiam cum appetitu uel operatione ſua: ergo prudentia non eſt ars. Nam ille habitus, ſcilicet ars cuius fieri poteſt obliuio, eſt ſolum cum ratione. At prudentiæ non eſt obliuio: ergo prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione. Ratio patet ex his quæ ſuperius diximus, quòd prudentiæ non uidetur eſſe obliuio, quia & ipſa & uirtutes morales cum quibus ſemper prudentia eſt coniuncta, uerſantur circa ea quæ in uita humana continuè nobis penè occurrunt, & fit earũ exercitatio fermè continua. Artis uerò non eo pacto: ergo magis eius fieri obliuio poteſt. Quicquid ſit, concludendum quòd non ſufficit ut prudentia ſit habitus cum ratione ſolùm, nam hoc commune eſt alijs habitibus, ſiue ſint ſpeculatiui, ſiue ars: ſed oportet etiam ut ſit cum appetitu recto coniunctus: ex quo ſequitur quòd prudentiæ non fiat obliuio, cùm appetitus continue appetat, & coniunctus cum prudẽtia ei ſemper adſit, materiamq; præbeat operationum, quibus & cõſeruatur & ſtabilior fit ipſa prudentia. Dubitatur circa ea quæ dicta ſunt in hoc capitulo: & primò, utrũ ars ſit diſtincta à prudentia, ut dicit Philoſophus, & uidetur ꝙ ſint idem. Illi habitus qui uerſantur circa eadem obiecta ſunt idem: ſed ars & prudentia uerſantur circa eadẽ obiecta, ergo &c. Maior patet, quia habitus diſtinguuntur per diuerſa obiecta. Minor probatur, quia uterque habitus uerſatur circa ea quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. Ad hæc dicendum ꝙ ars & prudẽtia ſunt habitus diſtincti ut declarauit Philoſophus. Primo, quia artis eſt effectio, prudentię eſt actio non effectio. Itẽ quia artis eſt uirtus, prudentiæ non eſt uirtus: Itẽ artis eſt obliuio: prudentiæ non eſt obliuio. Ad rationẽ allatam ſuprà reſpondendũ. ꝙ etſi obiecta utriuſq; ſint eadẽ in eo quod poſſunt aliter ſe habere, differunt tamen, & diuerſa ſunt ratione in eo, quòd alia ſunt factibilia, ſcilicet artis obiecta, alia agibilia, ſcilicet prudentiæ. Dubitatur præterea, quia Philoſophus dixit temperantiam eſſe conſeruatricẽ prudentiæ, & tamen hoc etiam uidetur eſſe aliarum uirtutum. Nam uitium, inquit Philoſophus, corrumpit exiſtimationẽ bonam, & rectum iudicium rerum agendarum: ergo uirtutes ſeruabunt. Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia: quare non tantum hoc erit temperantiæ munus. Dicendum quòd hoc præcipuè tribuitur temperantiæ, quia etſi omnis uirtus uerſetur circa uoluptates & dolores, quæ ueram exiſtimationem deſtruunt: tamen ipſa temperantia magis quàm aliæ uerſatur circa uoluptates, & circa uehemẽtiores, quæ maximè labefactant rectum iudicium rerum agendarum. Quare etſi aliæ

uirtutes

uirtutes cōſeruēt prudentiā,nō adeo tamē ut tēperantia: & alia uitia itidē quāuis cor rūpant eandē,non adeò tamē ut intēperantia. Propterea Philoſophus uidetur tēperā tiæ hoc officiū conſeruandi magis tribuere quā alijs uirtutibus. Dubitatur præterea, quia Philoſophus oſtendit prudentiā eſſe uirtutē intellectiuā,conſtituens eā in parte animi rōnali conſultatiua,id eſt in intellectu actiuo. Et tamē uidetur & probatur qui buſdā rōnibus ꝙ ipſa eſt moralis. Cuiuſlibet uirtutis intellectiuæ uidetur eē obliuio: ſed prudētiæ nō eſt obliuio: ergo prudentia nō eſt uirtus intellectiua. Patet ratio au ctoritate Philoſophi,dicētis quòd obliuio eſt eius habitus qui eſt cū ratione, & quòd prudentiæ non eſt obliuio,ut in textu apparet. Item omnis forma uidetur eſſe in eo dē ſubiecto,in quo eſt id cuius eſt forma: ſed prudentia eſt forma uirtutum, ergo erit in eodem ſubiecto in quo ſunt uirtutes: ſed uirtutes,ſcilicet moris,ſunt in appetitu: ergo ibi erit etiam prudētia,& ſic erit uirtus moris. Maior eſt nota, quia ubicunq; eſt compoſitum,ibi ſunt partes compoſiti. Minor patebit inferius,ꝙ prudentia eſt forma uirtutū moraliū. Item prudentia perficit appetitum ad bonum,ſed uirtus intellectiua perficit potius intellectum ad uerum. Ergo prudentia non erit uirtus intellectus, ſed potius, moris. Philoſophus tamen ſuperius declarauit prudentiam eſſe uirtutem intellectus,& non dixit moris. Probatur etiā quia perficit aliquam partē mentis, id eſt intellectum actiuum ad uerum dicēdum: ergo eſt habitus mentis,& intellectus, & nō moris. Ad primam rationem cū dicitur ꝙ cuiuſlibet uirtutis intellectiuæ ſit obliuio: negatur iſta maior,quia prudentia eſt uirtus intellectiua,& tamē eius non ſit obliuio: quòd ſi alij habitus intellectiui haberent illas conditiones quas habet prudentia ut eſ ſent coniuncti cum appetitu recto,& cum uirtutibus moralibus,& daretur occaſio eō tinuè operandi,tunc eorum ſicuti prudentiæ non fieret obliuio. Ad ſecundā cum dici tur quòd forma eſt in eodē ſubiecto in quo eſt id cuius eſt forma: reſpondendū quòd prudentia nō eſt forma uirtutū informans,& interna: ſed eſt externa dirigēs & guber nans,& ideo nō oportet ut ipſa ſit in eodē ſubiecto cū uirtutibus moris. Nō.n.eſt pru dētia in appetitu ſenſitiuo,ſed in parte animi rōnali per eſſentiā, ſcilicet in parte con ſultatiua,ut ſuperius uidimus. Ad tertiam cùm dicitur quòd uirtus intellectiua perfi cit intellectum ad uerum concedendum,& dicendum quòd prudentia perficit intelle ctum ad uerum: & tamen cum hoc ſtat ſimul ut perficiat appetitum ad bonum: ſed in telligendum quòd perfici appetitum ad bonum uno modo intelligitur ut inclinetur ad bonum,alio modo ut dirigatur ad idem. Primum ſit per uirtutes moris quæ ſunt in ipſo appetitu. Leue enim fertur ſurſum per leuitatem quæ eſt in ipſo: & ſic appetitus per uirtutem moris quæ eſt in ipſo inclinatur ſemper ad bonum: ſed hoc modo pru dentia non perficit appetitum ſenſitiuum,quia non eſt in ipſo,ſed perficit eum dirigē do & perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum conſequendum qui expetitur. Vn de inferius inquit. Etenim uirtus quidem propoſitū ipſum efficit rectū,prudentia au tem ea uniuerſa quæ ad illud tendunt atque perducunt: Cùm igitur prudentia perfi ciat appetitum ut dirigēs,nō oportet neceſſario ut ipſa ſit in eo qui dirigitur: ſicut do minus dirigens ſeruū nōn eſt in eo: inclinās uerò eſt in eo quod inclinatur. & ſic patet ꝙ uirtus moris eſt in appetitu. prudētia uerò in intellectu. Et forſitā non eſſent repre hendēdi illi qui dicunt omnes uirtutes moris eſſe in appetitu ſenſitiuo,ob hāc rōnem quia omnis uirtus moralis eſt circa uoluptatē & dolorē. Notandū eſt tamen ꝙ pruden tia ſolet nunc collocari inter uirtutes morales,nūc inter uirtutes mentis. Nā enume rant quatuor uirtutes morales,ad quas aliæ rediguntur,ſcilicet prudentiā,iuſtitiā, tē perantiā, fortitudinē. Enumerant etiam habitus intellectiuos quinque: & ponūt pru dentiā inter eos. Nam ut ipſa habet operationem conſultandi,uidetur eſſe locanda inter uirtutes mentis. Vt uero operationem dirigendi appetitum conficiendo ſua ui quaſdam mediocritates ex parte affectuum,uidetur quoquomodo eſſe moralis: ta men uirtus eſt intellectiua ea ratione qua eſt ueluti forma perfectiua intellectus actiui.

actiui. Nam, ut inquit Philoſophus, cum duæ ſint animæ partes rationem habentes, alterius erit ipſa prudentia uirtus, ſcilicet mentis conſultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. Cap. 6.

54 *CVM autem ſcientia exiſtimatio ſit de uniuerſalibus & ijs quæ neceſſario ſunt, ſintq; demonſtrabilium, ſcientiæq; omnis principia (eſt enim ipſa ſcientia cum ratione) principij rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec ars, nec prudentia. Scientia, quia ipſum ſcibile demonſtrabile eſt. Ars & prudentia, quia in ijs uerſantur, quæ ſeſe aliter habere poſſunt. At neque ſapientia eſt. eſt enim ſapientis, de quibuſdam demonſtratio-*
55 *nem habere. Quòd ſi ea quibus uerum dicimus, & nunquam falſum in ijs quæ poſſunt aut non poſſunt aliter ſeſe habere, hæc ſunt: ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus: horum autem trium habituum nullus eſſe poteſt. atque tres dico, prudentiam ſcientiam, ſapientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum.*

COMMENT.

54 CVM autem ſcientia exiſtimatio ſit.] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquàm determinauit de tribus habitibus mentis, ſcilicet, ſcientia, arte, & prudentia: nunc declarat alium habitum qui dicitur intellectus, & eſt habitus intellectiuus principiorum. Diuiditur hoc capitulum in duas partes: in prima affert quaſdam concluſiones negatiuas, quibus diſtinguit hunc habitum à cæteris habitibus mentis. In ſecunda affert unam affirmatiuam, qua oſtendit intellectum eſſe habitum principiorum. Dicit ergo in primis, quòd cum ſcientia ſit circa uniuerſalia, & neceſſaria, circa concluſiones demonſtrabiles, & cum ſint principia ex quibus oriuntur tales concluſiones, & omnis ſcientia: profectò principiorũ huiuſmodi rerum ſcibilium erit aliquis habitus proprius: non eſt autem ſcientia, nõ ars, non prudentia, nõ ſapientia, ergo erit alius habitus. Prima concluſio, quòd ſcientia non eſt habitus principiorum probatur ſic, Scientia eſt de ijs quorum eſt demonſtratio. at principiorum rerum ſcibilium non eſt demonſtratio: ergo principiorum non eſt ſcientia. Secunda concluſio: Ars eſt eorum quæ poſſunt aliter ſe habere. at principia rerum ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere: ergo eorum non eſt ars: ſunt enim principia & cauſæ neceſſariæ. Tertia concluſio probatur eodem medio, ſcilicet quòd prudentia eſt de ijsq; poſſunt aliter ſe habere: ſed principia ſcibiliũ non poſſunt aliter ſe habere, ergo eorum non eſt prudentia. Quarta concluſio. Sapientia eſt etiam de concluſionibus quæ demonſtrari poſſunt. Sed principiorum non eſt demonſtratio: ergo eorum non erit ſapientia, inquantum & concluſionum. Notandũ quòd ſcientia uerſatur circa neceſſaria, & item habitus principiorũ, qui dicitur intellectus, uerſatur circa neceſſaria: ſed illa ſunt concluſiones, & effectus, quorum cognitio ex cauſis ſuis pertinet ad ſcientiam. Hæc uerò neceſſaria ſunt principia & cauſæ, quarum cognitio pertinet ad habitum principiorum qui dicitur intellectus: utrorumque uerò cognitione uidetur oriri notitia, quæ pertinet ad ſapientiam, quæ qualis ha-
55 bitus ſit, patebit inferius. [QVOD SI ea quibus uerum.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert concluſionem illam affirmatiuam quòd principiorum eſt intellectus, hoc pacto, Principiorum rerum ſcibilium aut eſt ſcientia, aut ſapiẽtia, aut ars, aut prudentia, aut intellectus: ſed eorũ non eſt ars, nec ſciẽtia, nec ſapiẽtia, nec prudentia: ergo eorũ eſt intellectus. Quòd autem non ſit ars, nec ſcientia, nec prudentia, nec ſapientia, probatum eſt antea: ſed artem hic non enumerauit Philoſophus,

quia

quia reliquit tanquã per ſe notũ,& eadẽ eſt probatio id eſt eodẽ medio de ipſa & prudẽtia. Quòd aũt relinquatur ut ſit intellectus habitus principiorũ,cùm nõ ſit aliquis iſtorũ quatuor patet ex eo,quia non ſunt niſi quinq; habitus intellectiui,quibus uerũ percipimus, ſcilicet tria circa ea quæ non poſſunt aliter ſe habere, id eſt ſapientia, ſcientia, intellectus: & duo circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ſcilicet ars, & prudentia. At ex illis non eſt ſapientia, non eſt ſcientia: & ex ijs nullus, ſcilicet neque prudentia, neq; ars: reſtat ut ſit intellectus.

[Existimatio.] Dictum eſt ſuperius quòd exiſtimatio propriè dicta eſt tanquã 56
genus ad omnes habitus intellectiuos, & in eo loco adduximus Philoſophũ in libro de Anima quare: ſcientia exiſtimatio dici poteſt, Principij rei percipiendi ſcientia, id eſt principij rerum ſcibilium. De quibuſdam quæ poſſunt demonſtrari: principia uerò ut principia non demonſtrantur. Notandum quòd principia demonſtrationum ex quibus oritur ſcientia, quædam ſunt dignitates, quædam poſitiones: dignitas eſt oratio indemonſtrabilis, & nulla indigens demonſtratione, quia de ſe patet. Vnde Theophraſtus deſcribendo dignitatem, dicit quòd eſt opinio cui omnes homines aſſentiuntur, ut eſt hæc, De quolibet uerum eſt dicere quòd aut eſt, aut non eſt, & de nullo iſtorum ambo. Huiuſmodi principia, quæ ſtatim innoteſcunt cognitis terminis, neceſſe eſt diſcentem habere ex ſeſe ſine ulla doctrina, & afferre ex domo ſua. Vnde Philoſophus in libro Poſteriorum inquit, Principiorum autem ratiocinandi, uacantiũ medio, id quod indemonſtrabile eſt, quodq; non eſt neceſſe diſcentem habere, poſitionem appello. Id autem quod neceſſe eſt eum habere, qui diſcendo quoduis eſt perceptiuus, dignitas appellatur. Sunt enim talia quædam quæ quidem affert is ex ſeſe qui diſcit ad unamquanque ſcientiam perdiſcendam, &c. Has autem dignitates appellare ſolent iſti communes animi conceptus, quia omnes homines ex ſeſe naturaliter percipiunt & neſciunt penè, ut inquit Auerrois, unde habeant. & iſtæ dignitates dicuntur eſſe principia complexa. Poſitio uerò iterum ſubdiuiditur, quia quædã eſt ſuppoſitio, quædam definitio. Suppoſitio eſt principium complexum, quod declarauit Philoſophus in libro Poſteriorum, cùm dixit: Rurſus ea quidem poſitionũ, quæ utrauis enunciationis accipit partem, eſſe, inquam quippiam, aut non eſſe ſuppoſitio dicitur, &c. Definitio autem eſt prncipium incomplexum, ut in eodem loco dicit Philoſophus: ea uerò quæ ſine hoc ipſo eſt definitio, ſuppoſitio iterum aut ſuppoſitio eſſe poteſt, aut petitio. Differt autem ſuppoſitio à definitione, ut in mathematicis apparet. Nam quid eſt unitas, & unitatem eſſe, ut inquit Philoſophus, non eadem ſunt: uerùm horum principiorum quædam ſunt ut cauſæ uniuerſales, quædam minus uniuerſales, & quaſi particulares reſpectu uniuerſalium: & quædam ingrediũtur demonſtrationem ui & uirtualiter, ut iſti dicunt, quædam formaliter. Ex quibus ſequitur neceſſariò concluſio quaſi effectus quidam cuius eſt ſcientia, id eſt cognitio ex tali cauſa, & principio uel principijs. Principiorum uerò & cauſarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo eſt ſermo. Notandum præterea quòd Philoſophus perpulchre oſtendit breuibus quòd habitus principiorum debet eſſe diuerſus à ſapientia & ſcientia, præſertim cùm iſta duo uerſentur circa neceſſaria ut intellectus. Primum quòd eſt diſtinctus à ſcientia, quia non idem uidetur eſſe habitus principiorum, & indemonſtrabilium, & concluſionum, & eorum quæ indigent demonſtratione. Nam cùm in ſcientia procedatur à principijs ad concluſiones, uidentur relinqui principia alicui alij. In omni enim motu relinquitur terminus à quo, & acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti ſit aliquis habitus, ſicut ſcientia eſt termini ad quem: erit ergo intellectus qui percipiet principia tantum. Tunc ultra principia ſunt concluſionum principia: ſunt enim duo ueluti correlatiua, ſcilicet principia, & id quod eſt ex principijs. at utriuſque non eſt aliquis habitus, quia principiorum eſt intellectus: eorum uerò quæ ſunt ex princi-

pijs eſt ſcientia: utriuſq; uerò ſimul eſt dandus aliquis habitus qui cognoſcat principia, non modo eo quo principia ſunt, ſed etiam ſecundum omnes ſuas conditiones: & etiam ut habent reſpectum ad concluſiones: & talis habitus erit ſapientia diſtincta ab illis alijs. Nam cùm ſit ordo inter iſtos, alter erit altero prior. & diſtinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorum acquiritur: præcedit enim cognitio terminorum, ueluti antequam intelligamus quòd omne totum eſt maius ſua parte, oportet nos percipere quid ſignificat totum, & quid ſignificat pars. Antecedit etiam cognitio ſenſitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortū habet à ſenſu: quare & iſtæ habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & a ſenſu & experientia: & acquiritur, ut diximus ſecundum Philoſophum Ariſtotelem, quia anima noſtra eſt tāquam tabula abraſa, in qua nihil eſt depictum, nec ullus habitus inſitus à primordio. Plato tamen uult omnes habitus uirtutum, & ſcientiarum animam habere innatos, obliuione tamen ſopitos eſſe cùm ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita ut diſcere apud eum ſit reminiſci: generatur tamen ſecundum Ariſtotelem talis habitus eo modo quo dictum eſt, ſed in anima eſt tamen potentia & aptitudo acquirendi eum: ſcilicet intellectus, & cùm non haberet aliud nomen, appellauit Philoſophus hunc habitum nomine potentiæ ſuſcipientis eum, id eſt intellectum. Nā intellectus ſpeculatiuus, aut eſt principiorum tantum, aut concluſionum, quæ ſunt ex principijs, aut utrorumque: concluſionum tantum ex principijs eſt ſcientia quæ fit per demonſtrationem cùm diſcurſione ex principijs ad concluſionem, & cauſa ad effectum utrorumque eſt ſapientia, ut uidebimus. Principiorum tantum eſt alius habitus: qui cùm non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potentiæ ſuæ intellectiuæ. Quare in intellectu ſpeculatiuo iſti tres erunt habitus diſtincti inter ſe. Dubitaret autem quiſpiam, cùm Philoſophus dicat hic ſcientiam non eſſe principiorum, ex eo quia eſt cum demonſtratione: in primo tamen Poſteriorum dicit eſſe principiorum ſcientiam. Ad hoc dicendum quòd ſcientia bifariam conſiderari poteſt, aut propriè, aut impropriè. Scientia propriè dicta eſt illa quæ de concluſionibus eſt per demonſtrationē, quàm hic Philoſophus appellat ſcientiam, cùm dicit eam non eſſe principiorum. Alia eſt impropriè dicta, id eſt ſcientia ſine demonſtratione, quam hic Philoſophus appellat intellectum principiorum: in libro uerò Poſteriorum appellat ſcientiam indemonſtrabilem, quia principiorum non eſt demonſtratio. Nos autem, inquit ibi Philoſophus, nec omnem ſcientiam eſſe demonſtratiuā dicimus, ſed eorum quæ medijs uacant, id eſt principiorum uacantium medio indemonſtrabilem eſſe. Quare cùm hic Philoſophus oſtendit ſcientiam non eſſe intellectum, nihil aliud eſt quam oſtendere ſcientiam propriè dictam quæ eſt concluſionum, non eſſe ſcientiam illam impropriè dictam, quæ eſt principiorum, quam hic appellat intellectum. Ibi autem dixit eſſe duplicē ſcientiam, ob opinionem quorundam qui ſcientiam tollebant, dicendo quòd omnis ſcientia eſt per demonſtrationem: & cùm principiorum non ſit demonſtratio, non erit ſcientia: & ſi principia non ſcientur, ignorabuntur concluſiones, quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd ſi principia non ſciantur, concluſiones non poterunt ſciri: & ſic non erit ſcientia rerum ut eſſe apparet. Ad hanc quæſtionem ſoluendam Ariſtoteles affert duplicem ſcientiā: unam ſine demonſtratione, aliam per demonſtrationem. Scientiam per demonſtrationem propriè dictam fatetur non eſſe principiorum, ſed ſcientiam ſine demonſtratione impropriè dictam dicit eſſe principiorum: quæ ita nota eſſe uult ut maior ſit eorum certitudo quàm concluſionum. & ideo non indigent demonſtratione. Itaque ad illam quæſtionem ſoluendam utitur illa diſtinctione ſcientiæ in illo propoſito: hic uerò ubi loqui oportebat diſtinctè de ſingulis habitibus intellectiuis: appellat hunc habitum principiorum intellectum, quorum maior eſt certitudo, quàm concluſionum, ut diximus. Notandum quòd duplices ſunt cauſæ: aliæ eſſendi, aliæ intelligendi:

di: at ut ſe habent eſſendi, ita intelligendi. Eſſendi iterum duplicia ſunt: quædam prima, quædam non omnino prima. Prima ſunt quæ non præſupponunt alia priora in eo genere: ut in genere cauſæ efficiētis Deus. In genere cauſæ materialis, materia prima. uerum Deus eſt omnino prima cauſa ſine ulla diſtinctione generis & ſimpliciter primum. Materia uerò etſi non præſupponat aliud primum in ſuo genere: tamen præſupponit cauſam efficiētem Deum, ut potētia præſupponit actum, ut dicit Philoſophus in metaphyſicis. Nam prima eſſendi ſunt quæ præſupponunt alia priora in eodem genere, ut ſubſtantiæ ſeparatæ ipſumDeū & cœlum ſubſtantias ſeparatas: uel etiam Deum ipſum intelligendi principia: eodem modo primum principium affirmatiuum eſt ſimpliciter primum, ut de quolibet affirmatio & negatio: primum uerò principium negatiuum præſupponit illud affirmatiuum, eſt tamen primum in ſuo genere, ſcilicet de nullo iſtorum ambo: alia uerò poſteriora in genere redigūtur ad illa. Affirmatiua enim ad primum principium affirmatiuum rediguntur: ut omne totum eſt maius ſua parte, & ſic de alijs: negatiua uero, ut ſi punctum puncto addatur non fit maius, & ſimilia ad primum principium negatiuum rediguntur. Sed hæc latius in libro Poſteriorum: Hic tantum concludatur quod principiorum eſt maior certitudo, & quòd habitus eorum præclariſsimus eſt qui appellatur intellectus à Philoſopho. & bene uidetur inſtituiſſe natura ut talis habitus facilius acquiratur quàm alij, ut inde accedere poſsimus ad ſcientiam & ſapientiam quæ cum maiore difficultate acquiruntur. Ex ijs omnibus quæ dicta ſunt colligi poteſt definitio & deſcriptio talis habitus hoc modo: Intellectus eſt habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio uel ex cognitione tantum terminorum ſine diſcurſu, aut cum diſcurſu imperceptibili, ut ſunt communia principia, uel ex ſenſu, uel experientia, uel aliter ortum habet: & redigenda ſunt in memoriam ea quæ dicta ſunt in primo libro, cum Philoſophus dixit quod principiorum quædam inductione, quædam ſenſu &c.

De ſapientia. Cap. 7.

SAPIENTIAM autem in artibus ijs tribuimus, qui in ipſis ſunt 56
exactiſsimi. Phidiam enim ſapientem ſculptorem lapidum dicimus, & Polycletum ſtatuarium itidem ſapientem. Atque hic per ſapientiam nihil aliud intelligimus quàm ipſius artis uirtutem.
At quoſdam etiam eſſe ſapientes omnino, non aliqua ex parte, nec aliquid aliud 57
quàm ſapientes arbitramur. ut in Margite dixit Homerus,

Diuum is munere, nec foſſor, nec durus arator,
Nec ſapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare conſtat exactiſsimam ſcientiarum ipſam ſapientiam eſſe. Sapientem er- 58
go non ſolum ea ſcire quæ ex principijs cognoſcuntur, ſed etiam circa principia 59
dicere uera oportet. Quare ſapientia, intellectus eſt & ſcientia: & (ut caput 60
habens) ſcientia rerum earum quæ honorabiliſsima ſunt. Perabſurdum eſt enim 61
ſi quiſpiam facultatem ciuilem, aut prudentiam ſtudioſiſsimam eſſe putet, ſi non 62
ſit homo eorum optimum quæ ſunt in mundo. Quòd ſi ſalubre quidem ac bonum 63
aliud eſt hominibus, aliud piſcibus, album autem & rectum ſemper eſt idem, & ſapiens omnes idem profectò, prudens uerò diuerſum dixerint eſſe. Quod enim circa ſeipſum rectè ſingula perſpicit, id prudentiam habere dixerint, & huic ip-

ſa commiſerint. Quapropter & nonnullas beluas prudentiam habere dicunt;
64 *quæcunque in ſua uita prouidendi uim habere uidentur. Conſtat autem eandem*
non eſſe ſapientiam & facultatem ciuilem. Nam ſi eam facultatem ſapientiam
eſſe dicent, quæ circa commoda propria uerſatur, multæ ſanè ſapientiæ erunt.
Non enim una circa omnium animalium bonum, ſed alia atque alia circa unum
quodque uerſatur, niſi de omnibus quæ ſunt, una ſit & facultas medendi. Quòd
ſi homo præſtantiſſimum eſſe cæterorum animalium diceretur, nil refert. Et
enim homines ſunt alia longe diuiniora natura: ut ea manifeſtiſſimè, ex quibus
65 *ipſe conſiſtit mundus. Patet igitur ex ijs quæ diximus, ſapientiam ſcientiam*
65 *eſſe, & intellectum earum quæ honorabiliſſima ſunt natura. Quapropter Ana-*
xagoram, & Thalem, & ſimiles, ſapientes quidem, at non prudentes inquiunt
eſſe, cùm uident ipſos propria commoda ignorare: & ſuperflua quidem, & ad-
miranda, & difficilia cognitu diuinaq; ſcire ipſos, ſed inutilia dicunt, quia non
quærunt bona humana. prudentia autem circa humana uerſatur, & in quibus
67 *habet conſultatio locum. Prudentis enim hoc maximè opus dicimus eſſe, bene,*
inquam, conſulere. Conſultat autem de ijs nemo, quæ aliter ſeſe habere non poſ-
ſunt, & quorum non eſt aliquis finis, atque is bonum agendum. Is autem ad
bene conſulendum eſt ſimpliciter aptus, qui coniectura quod eſt homini optimũ
68 *eorum quæ cadunt in actionem, excogitando mente capere poteſt. Neque pru-*
dentia eſt uniuerſalium ſolum, ſed ſingula etiam oportet cognoſcere. eſt enim
69 *actiua: & actio circa ſingula ipſa uerſatur. Quapropter & neſcientes non-*
nulli, magis quàm nonnulli ſcientes idonei ſunt ad agendum, & in cæteris ij qui
ſunt experti. Nam ſi quiſpiam ſciat leues carnes facile concoqui ac eſſe ſalu-
bres, quæ uerò ſint leues ignoret, non efficiet ſanitatem. Sed qui ſcit auium car-
70 *nes leues eſſe atq; ſalubres, ijs efficiet magis. Prudentia autem eſt actiua: qua-*
71 *re utranq; cognitionem, aut hanc potius habere oportet. fuerit autem quædam*
& hæc architecturæ ſubiens rationem.

COMMENT.

56 SAPIENTIAM autem circa artes.] Hoc eſt quintum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus determinat de ultimo habitu mentis ex quinque ſuperius propoſitis, id eſt de ſapientia qui eſt nobiliſſimum omnium habituum intellectus. Itaque in operatione ſecundum eam Philoſophus uidetur collocare ſummam felicitatem humanam, ut in x. apparet. Diuiditur autem hoc capitulum duas in partes. In prima oſtendit quid ſit ſapientia ſimpliciter dicta. In ſecunda declarat, & probat quòd ipſa non eſt prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte oſtendit ex ſigno & ſimilitudine quadam, ſicut etiam fecit anteà de prudentia: oſtendit, inquam, ſapientiam ſecundum quid, ut ex eo declaret ſapientiam ſimpliciter & propriè dictam. Nam artifices, inquit, eos ſolemus appellare ſapientes, qui ſunt ſuis in artibus excellentiſſimi: & tunc nihil aliud intelligere uidemur niſi ſummam rationẽ & regulã illius artis, per quã aliquis euadit ſummus in ea arte. Et perpulchrè accipit Philoſophus hãc ſimilitudinẽ ut ex ea inferat & declaret ꝙ ſicut ſolent appellari artifices quoquo-

quoquomodo ſapientes reſpectu propriæ artis in qua excellunt: ſic ſimpliciter ſapiẽs appellabitur ille qui ſummam habet in unaquaque ſcientia artis uirtutem, id eſt perfectionem ſummam illius.

[AT quoſdam etiam ſapientes.] Declarat Philoſophus ſapientiam ſimpliciter & propriè dictam, oſtendendo quòd eſt habitus exactiſſimus omnium ſcientiarum: & probari poteſt hoc pacto: Sicut ſe habet ea, quæ quoquomodo dicitur ſapientia, & ſecundum quid, ad illam artem reſpectu cuius dicitur ſapientia: ſic ſe habet ſapiẽtia propriè & ſimpliciter dicta reſpectu cuiuſlibet ſcientiæ: ſed illa quæ quoquomodo, & ſecundum quid dicitur ſapientia, ita ſe habet ut ſit certiſſima & exactiſſima reſpectu propriæ artis: ergo ſapientia propriè & ſimpliciter dicta eſt certiſſima & exactiſſima reſpectu omnium ſcientiarum, & ſummum & excellentiſſimum tenet locum. Et ſic talis eſt qui dicitur propriè & ſimpliciter, & nõ quodam modo, & ſecundum quid in aliqua arte, ut de Margite dixit Homerus in poemate quod Margites ſcribitur, quòd nõ fuit foſſor, aut arator, aut in aliqua arte ſapiens, ſcilicet quodam modo, & impropriè, & ſecundum quid: ſed ſimpliciter & propriè ſapiens. 57

[SAPIENTEM ergo non ſolum.] Ex ſupradictis infert ſententiam quandam ſiue obortum, quod appellant correlarium, ſcilicet quòd oportet ſapientem non ſolum ſcire ea quæ ſunt ex principijs, ſcilicet concluſiones: uerumetiam bene ſentire de principijs, & ea perfectè cognoſcere ut perfecta ſit in eo cognitio utrorunq; quoad fieri põt. non ſolum ſcientiam habeat concluſionum, ſed intellectum etiam principiorum. 58

[QVARE ſapientia.] Affert nunc Philoſophus ex antea dictis definitionem ſapientiæ talem, Sapientia eſt intellectus atque ſcientia ſimul, & quaſi caput habens, ſcientia ſummarum præſtabiliſſimarumque rerum. Hæc definitio uidetur emergere ex dictis, quia dixit quòd oportet ſapientem ſcire concluſiones quarum eſt ſcientia, & habere ueritatem principiorum quorum eſt intellectus. Meritò igitur ſapientia ſimul eſt utrorumq;. Dubitatur quia dixit quòd ſapientia ſimul eſt ſcientia & intellectus. Hoc non uidetur uerum, quia poſuit ſupra quinq; habitus diſtinctos obiectis, & operationibus, & nullus uidetur includere alium. Hic uerò ſic uidetur definire ſapientiam ut non uideatur differre a ſcientia, uel intellectu, nec eſſe habitus diſtinctus. Dicendum ad hoc ſecundum expoſitores, quòd ſapientia eſt habitus, ſimul ſcientia, & intellectus, & non eſt aliquis illorum: ſed quoddam tertium reſultans ex illis duobus ſimul ſumptis: & in eo ꝙ eſt ſcientia differt ab intellectu: & in eo ꝙ eſt intellectus differt a ſcientia. Hæc ſolutio uera eſt, ſed tamen aliquid ultra ei uidetur eſſe addendum, dicendumq; quòd non ſolum ſapientia eſt habitus diſtinctus per intellectum a ſcientia, & per ſcientiam ab intellectu, ſed etiam ob alias conditiones. Primo quia ſapientia cognoſcit ſimul cõcluſiones & principia eo pacto quo ipſa cognoſci poſſunt, & reddit quoquo modo rationem eorum. Præterea cum duplicia ſint, alia communia, alia propria cuique ſcientiæ, ſapientia de utriſque reddit rationem, & propria probare poteſt a priori: communia uerò etſi cognitis terminis ſtatim eluceſcant, tamen probare poteſt a poſteriori. Vnaquæque uerò ſcientia habet ſua principia propria, quæ a priori nullo pacto probat: ſuos enim cancellos tranſiret. & hoc primi Philoſophi ſapientiſq; officium eſſe uidetur, ſcilicet probare inferiorum principia. Id latiſsimè declarat Philoſophus in libro Poſteriorum. Eorum, inquit, quibus in demonſtratiuis utuntur ſcientijs, alia cuiuſque ſcientiæ propria, alia communia ſunt, & paulò inferius. Propria ſunt, ut lineam eſſe talem rectumve: communia, ut ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ reſtant æqualia ſunt &c. Verum principia communia cognitis terminis ex templo patent, & nõ indigent probatione: & ſi quæretur probatio, afferetur a ſapiente primoque Philoſopho, & illæ maximæ dignitates a poſteriori probabuntur. At uerò principia propria a priori etiam probãtur a ſapiente: non autem probari debent ab eo artifice eaque facultate cuius propria ſunt principia. De principijs enim, ut inquit Philoſophus non eſt 59

eſt reddenda ratio geometræ,ut eſt profeſſor geometriæ.Eadē ſunt & in cæteris ſcien tijs obſeruanda & paulò ante etiam in reſolutiuis Poſterioribus ſic inquit: Quòd ſi id conſtat,patet fieri non poſſe quo quiſque propriorum principiorum exhibeat demon ſtrationem. Erunt enim illa omnium principia, & illorum ſcientia domina omnium erit.Etenim is ſcit magis,qui ſuperioribus ex cauſis ſcit. Nam ſcit tum ex prioribus, cùm ex cauſis ſcit quæ non effectus ſubeunt rationem.quare ſi magis ſcit, & maximè: & ſi eſt illa ſcientia,magis profectò maximeque ſcientia eſt,&c.Ex quibus percipi po teſt quam latè pateat primæ philoſophiæ & ſapientiæ amplitudo:uerſatur enim circa ens quod eſt obiectum ſuum ea ratione qua eſt ſecundum omnem ſuam latitudinem: & ideo non clauditur certis quibuſdā & determinatis finibus quemadmodum aliæ fa cultates:ſed ea eſt quæ diſtinguit,& aſsignat fines proprios cuilibet ſcientiæ.Nam cū ens multiplex ſit ea ratione qua numerus eſt,aſsignatur arithmetico, inquantum uerò magnitudo, aſsignatur geometræ, & tam arithmeticus quàm geometra obligatur ſeruare cancellos ſuos, nec tranſgredi debet. Tunc enim tranſiret de ſubiecto in ſubiectum,& de genere in genus:& ſic permiſcerentur omnes ſcientiæ.Sed primus Philoſophus per omnia principia,& unamquanque ſcientiam diſcurrere poteſt,& proba re ea quæ a tali ſcientia quorum illa ſunt principia probari non poſſunt. merito ſapiē tia prima princepſque omnium ſcientiarum dicitur a Philoſopho: & diſtinguitur ab intellectu & ſcientia,quia intellectus ut intellectus non facit ea quæ diximus:nec ſciē tia ulla,ut patet ex dictis.Accedit præterea quòd ſapientia conſiderat ſubſtantias ſeparatas a materia ea ratione qua ſeparatæ ſunt.& probat de ijs quaſdam proprietates quæ cōpetunt eis per ſe:& hoc etiam diſtinguitur ab intellectu & ſcientia.Notandum quòd ſapientia dicitur caput habens a Philoſopho, quod duobus modis intelligi poteſt.Aut reſpectu ſui,quia ipſa ſumit principia prima in ſua maxima latitudine,& com munitate,ut de quolibet affirmatio, & negatio, &c. & non reſtringitur neceſſariò ad aliqua principia determinata ut aliæ ſcientiæ, quæ ſi ſumunt principia communia cō trahunt ipſa, & accommodant ſubiecto ſuo, ut ſi ab æqualibus æqualia demas &cæ. Geometra magnitudinibus, Arithmeticus numeris accommodat iſtam communem dignitatem: at ſapientia primaque Philoſophia ſumit principium illud primum cum omni latitudine,ſcilicet de quolibet affirmatio & negatio,quod eſt dignitas maxima, & caput omnium dignitatum.Verſatur etiam circa ſubſtantias ſeparatas & ipſum deū qui eſt cauſa omnium,a quo tanquam a capite omnia profluunt. Quare ſapientia quæ circa contemplationem eius uerſatur,iure appellari uidetur caput habens. Alio modo dici poteſt caput habens reſpectu aliarum ſcientiarum, quorum principia probat, & continet quaſi caput cuiuſlibet ſcientiæ: ideo ut ſupra diximus in reſolutiuis poſte rioribus,princeps a Philoſopho appellatur & domina ſcientiarum.

Cum autem dicit.

60 [EORVM quæ honorabiliſsima ſunt.] Intelligi poteſt aut reſpectu concluſionum aut principiorum,uel etiam ſubſtantiarum ſeparatarum, de quibus nulla alia ſcientia contemplatur, & eſt nobiliſsimum ſubiectum ſapientiæ, de quo ſapiens poſt omnia alia tractat tanquam de rebus omnium ſupremis. De noſtra autem Theologia quæ ſumma eſt omnium facultatum,& ſcientiarum,tempus dicendi non eſſe uidetur.

61 [PERabſurdum eſt autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert differentiam inter ſapientiam,& prudentiam, quia multi confundebant hos habitus mē tis,putantes eſſe idem. Probat autem differentiam illorum ſex rationibus: ſed primò affert quòd ſcientia non eſt facultas ciuilis,affert,inquam, hanc ſententiam tanquam notam,quia patet,cum altera ſit circa neceſſaria, altera circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere:& exinde probat quòd ſapientia non eſt prudentia ſex rationibus. Prima ratio.Si prudentia eſſet idem quod ſapientia, tunc prudentia eſſet habitus præſtantiſsimus omnium habituum mentis.Conſequens abſurdum:ergo & antecedens. Patet ra

tio,

tio,quia ſi prudentia & ſapientia eſſent idem,quicquid competeret ſapientiæ,competeret etiam prudentiæ:ſed ſapientiæ competit, ut ſit habitus exactiſsimus & præſtantiſsimus omnium:ergo competeret etiam ipſi prudentiæ:ſed hoc eſt abſurdum,niſi iã homo circa quem uerſatur prudentia,eſſet nobiliſsimum omniũ entium mundi, quod uon concederet Philoſophus:quaſi dicat:ſi homo eſſet nobiliſsimum omnium entium quæ ſunt in mundo, tunc prudentia eſſet nobiliſsimus omnium habituum ratione nobilioris ſubiecti,quia uerſatur circa ea quæ ſunt hominis,& circa humana bona:at homo non eſt nobiliſsimum omnium entium mundi: ergo nec prudentia erit nobiliſsimus habituum omnium, quòd autem homo non ſit nobiliſsimum entium probatur, quia ſecundum nonnullos Philoſophos,ſiue cęlum orbesq; cæleſtes ſumeres,dicerent eſſe nobiliora entia,cum ea ponant animata nobilioribus animabus, quod eſt contra fidei ueritatem: ſiue ſumeres ſubſtantias ſeparatas, quæ ſunt nobiliores quam homo circa quas eſt ſapientia,& non prudentia, cùm prudentia ſit circa humana. Verum de mundo ſecundum ueritatem fidei noſtræ quæ tenenda eſt,dicendum eſſet quòd homo eſſet nobilior eo, inquantum deus ita inſtituit ut eſſet propter hominẽ ipſe mũdus, & ẽt omnia alia inferiora,in quibus omnibus referimus nos ad ſacrorum ſentẽtiam.Sed Philoſoph.ipſe hoc medio oſtẽdere uidetur ꝙ ſapientia nõ eſt prudentia.Secunda rõ.

[Qvod ſi ſalubre quidem.] Affert ſecundam rationem hoc pacto,Illi,habitus inter ſe differunt,quorum alter uerſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes,alter circa ea quæ uario modo ſe habent:ſed ſapientia uerſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes,& prudentia minimè:ergo ſapientia differt a prudentia. Ratio patet,& minor probatur a Philoſopho,quia album & rectum quæ conſtant natura,& eorum cognitio ſemper eſt idem,& ſcientia eſt de his quæ ſunt ſemper eadem,& multò magis ſapientia:uerum bona humana circa quæ uerſatur prudentia uaria ſunt,& uaria eſt prudentia ob hanc rerum uarietatem.Quinetiam ſolemus quædam animalia bruta,& beſtias appellare prudentes,ſimilitudine quadam,quia prouident circa ea quæ ſibi ſunt bona: ſed cum aliud ſit ſanum & bonum piſcibus,aliud alijs animalibus: ideo alio modo dicemus formicam eſſe prudentem,alia ratione uulpem, alia apes & ſic de alijs brutis, quæ,etſi non habeant uerè prudentiam,affert tamen iſtam ſimilitudinẽ Philoſophus, ut oſtendat prudentiam uariari ex diuerſitate bonorum circa quæ uerſatur. 62

[Ac bonum.] Quæ diuerſa ſunt apud diuerſa. 63

[Constat autem non eſſe.] Hæc eſt alia ratio profluens ex dictis: ſed ſumit in ea non ſolum prudentiam,ſed etiam facultatem ciuilem, & probat quòd ſapiẽtia differt ab illis hoc pacto: Si prudentia & facultas ciuilis eſſet idem cum ſapientia non eſſet una atq; eadem,ſed plures.Sed conſequẽs falſum,ergo & antecedens.Patet ratio,quia diuerſæ ſunt reſp.diuerſa ſunt commoda,bonaq; animalium, ꝙ ſi ſapientia eſſet circa hæc,non eſſet una atq; eadem,quemadmodum eſt. Nam iſtorum eſt alia atq; alia facultas,niſi ſit una omnium facultas medendi:at etiam medicina non eſt una, cum alia ſint ſana homini,& bona,alia brutis:quare ſapientia nullo pacto erit prudentia ciuiliſ que facultas:quanquam hæc proprie nõ uerſentur niſi circa humana bona, quæ tamẽ poſſunt aliter ſe habere,ut ſæpius diximus. Poſt hæc Philoſophus uidetur excludere obiectionem quandam, quia poſſet aliquis dicere ſapientiam eſſe idem cum prudẽtia & facultate ciuili,quia ſapientia eſt præſtantiſsimus habitus omnium,& ſimiliter prudentia facultaſq; ciuilis.Probatur,quia homo eſt præſtantiſsimum animalium:ergo facultas quæ eſt circa hominem erit nobiliſsima omnium, & ſic erit idem cum ſapiẽtia. Ad hoc uidetur dicere Philoſoph.ꝙ etſi homo ſit præſtantiſsimũ animalium omnium quæ ſunt in hoc mundo,tamen ſunt aliæ quædam res pręſtabiliores in ratione rerum, ut ipſe dicit:ergo prudentia facultaſque ciuilis non erit habitus præſtantiſsimus: ſed ipſa ſapientia quæ uerſatur circa ſubſtantias ſeparatas,& nobiliora ſubiecta.& ſic rurſus affert definitionem ſapientiæ,ſcilicet. 64

[Sapientiam

65 [Sapientiam ſcientiam eſſe & intellectum eorum quæ &c.] Earum quæ natura ſunt præſtantiſsimæ,ut patet in textu.

66 [Qvapropter Anaxagoram.] Affert rationem ad idem probandum quòd ſapiẽtia non eſt prudentia hoc pacto,Prudentia uerſatur circa res humanas, ſapientia non uerſatur circa res humanas:ergo ſapientia non eſt prudentia. Probat hoc ex ſigno, & communi ſermone hominum,qui appellabant Anaxagoram, Thaletem,& alios huiuſ modi homines ſapientes,non autem prudentes,quia negligebant propria commoda, & rem familiarem ut inquirerent res altiſsimas, & arcana naturæ. Vnde illud Ciceronis de Democrito.Patrimonium,inquit,neglexit,agros deſeruit incultos, quid quærens aliud niſi beatam uitam ? quam etſi in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa inueſtigatione naturæ conſequi uolebat,ut eſſe bono animo.Id enim ille ſummum bonum εὐθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infra appellat,id eſt animum terrore liberum.Notandum quòd multum intereſt inter ſapientiam & prudentiam:tamen eſt etiam aliqua ſimilitudo:quia ſicut ſe habet ſapientia reſpectu omnium ſcientiarum:ſic prudentia reſpectu uirtutum,moralium. Nam omnis ſcientia accipit principia ſua probata iam a ſapientia:eſt igitur ſapientia princeps, & obtinet locum architecturæ reſpectu aliarum ſcientiarum: ſimiliter prudentia habet principia omnium rerum agendarum cum ſit recta ratio,quæ ponit in mediocritate ipſos affectus,& operationes eorum,habet igitur & ipſa prudentia locum architecturæ reſpectu omnium uirtutum moralium. ideo Philoſophus probat multis rõnibus iſtas uirtutes non eſſe idem, ut patuit & patebit.

67 [Prvdentis enim hoc maximè.] Quinta ratio,Prudentia uerſatur circa ea de quibus eſt conſultatio,& finis bonus agendus: at ſapientia non uerſatur circa talia: ergo ſapientia non eſt prudentia. Poſt hæc affert quandam proprietatem prudentis,ſcilicet quod maximè eſt opus prudentis bene conſulere,ut patet in textu.

68 [Neqve prudentia eſt uniuerſalium ſolum.] Sexta ratio,Sapientia eſt tantum de uniuerſalibus.prudentia non eſt tantum de uniuerſalibus,ſed etiam de ſingularibus:ergo prudentia non eſt ſapientia.Maior eſt clara,quia tam intellectus quàm ſcientia eſt tantum circa uniuerſalia: ergo ſapientia quæ eſt ſimul ex utriſq; conſtans, erit ſolum circa uniuerſalia.Minor probatur a Philoſopho. Nam prudentia eſt uniuerſaliũ,quia in rebus agendis ſunt principia uniuerſalia de quibus nulla alia uirtus conſiderat quã prudentia.Conſultat etiam prudens utrum ſic facienda pax. Vtrum magiſtratus ſint electione conſtituendi,& alia huiuſmodi,Verum non ſolum eſt uniuerſalium,ſed etiã ſingularium,quia ipſa eſt principium agendi,dicit Philoſophus, omne autem agendi principium uerſatur circa ſingularia,quia uniuerſale non poteſt agi a nobis: fiunt autem a nobis res ſingulares,id eſt hæc uel illa,ut experientia percipi poteſt.

69 [Qvapropter & neſcientes.] Ad eam rationem confirmandam affert Philoſophus quoddam exemplum experientia ſumptum,ex quo patet quòd prudentia magis eſt circa ſingularia quam uniuerſalia: cum ſint nonnulli qui non habent cognitionem in uniuerſali, & ſunt efficaciores in agendo, quàm ij qui tantum ſunt ſcientes in uniuerſali.Et affert exemplum in medicina,ubi eſt quoddam uniuerſale principium,ſcilicet quòd leuia ſunt ſana, & facilis digeſtionis. Alia eſt particularis propoſitio, quòd carnes auium ſunt leues & ſalubres ille qui habet propoſitionem utranque,ſciet curare ægrotum aliquem melius,quàm ille qui habet uniuerſalem tantum. uel particularem tantum:at ille qui habet uniuerſalem tantum,nullo modo curabit: ſed qui habet particularem ſolum melius inducere poteſt ſanitatem quam ille qui habet tantum uniuerſalem. Vnde in primo inquit Philoſophus, Neque enim iſto modo ſanitatem conſiderare uidetur medicus,ſed hominis ſanitatem:imo forſitan huius, nam ſingulis medetur,in ipſa igitur prudentia ita fit quòd oportet prudentem complecti utrumq;: tamen ſi alterum eligendum ſit,ſumere potius oportet particulare,quia magis accommodatum eſt ad actionem,& hoc habens aptior erit ad agendum.Et cognitio illa uni

uerſalis

uerſalis uidetur ordinari ad ſingularem, & ad ipſam actionem, ut experientia patet.
[QVARE utranque.] Affert Philoſophus unum correlarium, & documentum or 70
tum ex dictis, ſcilicet quòd oportet eum qui futurus ſit perfectè prudens comple-
cti utranque cognitionem. quòd ſi altera ſit tantum eligenda, magis expetenda eſt
particularis quàm uniuerſalis, quia erit aptior ad agendum. [FVERIT aũt quędam.] 71
Affert Philoſophus aliud correlarium ſiue obortum, ſcilicet quòd cùm prudentia ſit
tam uniuerſalium quàm ſingularium erit aliqua prudentia quæ ſubire uidetur ratio-
nem architecturæ, & præſidentis, ut in ædificando fieri ſolet: aliæ uerò erunt ſubeun-
tes rationes earum artium quæ ſubijciuntur architecturę. Nec eſt abſurdum ut ſubeat
diuerſas rationes, cùm multifariam dicatur, ut apparebit in ſequenti capitulo.

De partibus prudentiæ. Cap. 8.

AT qui ciuilis facultas, & prudentia idem eſt habitus: eſſe tamẽ ipſa 72
rum non idem eſt. Eius autem quæ in ciuitate uerſatur, ea quidem
(quæ eſt ut architectura) prudentia, legum eſt ferendarum facul- 73
tas. Quæ uerò in ſingulis uerſatur, ciuilis, nomine communi uoca-
tur. Hæc autem eſt actiua, & deliberatiua. Decretum enim in actionem uenit ut
ultimum. Idcirco rem ciuilem hos ſolos gerere dicunt. hi nanq; ſoli agunt, per
inde atque ij qui ſuis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maximè
prudentia eſſe, qua ſibiipſi quiſpiam uni quærit ac proſpicit bona. Atq; hæc ipſo
communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei fa-
miliaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur. Atq; huius alia
*eſt deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam ſpecies fuerit, * ea* ὡς τὸ αὑ-
quæ bona ſunt ſibi ſcire. ſed magnã differentiã habet. Atq; qui ſciunt ea quæ ſi τὸν εἰδέ-
bijpſis sũt bona, in illisq; uerſantur, prudẽtes eſſe uidẽtur: ciuiles aũt, negotioſi. 74 ναι.
Quapropter & Euripides dixit.

Qui nanque prudens ſum, negotio ſine?
Licebat inter milites cui uiuere.
Aequamq; partem habere cunctis ex bonis.

Quærunt enim quod ſibijpſis eſt bonum, & hoc arbitrantur eſſe agendum. Ex
hac igitur opinione eſt ortum, prudentes hos eſſe, & tamen proprium uniuſcu- 75
iuſque bonum non eſt fortaſſe ſine rei familiaris gubernatione, atque ciuilis.
Præterea autem quonam modo ſua cuiuſque adminiſtranda ſit res, non eſt mani- 76
feſtum, atque conſiderandum eſt. Indicatur id quod dicitur illo ſigno. Geome 77
træ enim iuuenes, & mathematici, ac ſapientes in talibus fiunt: prudentes autẽ
fieri non uidentur. Cauſa autem eſt, quod & ſingularium rerum eſt ipſa pru- 78
dentia. quæ quidem per experientiam notæ fiunt. Iuuenis autem non eſt ex-
pertus. experientiam enim temporis efficit longitudo. Nam & hoc quiſpiam 79
conſiderauerit, cur puer mathematicus quidem fieri poteſt, ſapiens autem aut na
turalis non poteſt? An quia mathematica quidem ſunt per abſtractionem: ho-
rum uerò principia experientia innoteſcunt? & hæc quidem adoleſcentes non 80 81
credunt, ſed dicunt. illorum autem definitiones, non ſunt obſcuræ. Præterea 82

Oo peccatum

peccatum quod ſit in conſulendo, aut circa uniuerſale, aut circa ſingulare fieri
ſolet. ignorare nanque quiſpiam poteſt, aut omnes aquas ponderoſas eſſe pra-
84 *uas, aut hanc ponderoſam eſſe. Prudentiam autem non eſſe ſcientiam patet: eſt*
85 *enim (ut dictum eſt) ipſius extremi. Tale enim, id quod cadit in actionem: op*
86 *ponitur igitur intellectui. hic enim eſt terminorum, ratio quorum non eſt. Hæc*
aũt eſt ultimi cuius non eſt ſcientia, ſed ſenſus: nõ propriorũ quidẽ, ſed qualis eſt
87 *is quo ſentimus id quod ultimum in mathematicis eſt, triãgulum eſſe. Stabitur. n.*
& ibi, ſed hic prudentia magis eſt quàm ſenſus, illius autem eſt alia ſpecies.

COMMENT.

72 ATQVI ciuilis facultas, & prudentia idem eſt habitus.] Hoc eſt ſextũ & ultimum capitulũ huius ſecundi tractatus, in quo poſtquam declarauit quinq; habitus ſibi propoſitos qui ſunt intellectui: nunc ſumit ipſam prudentiam, ut eam latius declaret: cùm uelit eam eſſe uel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium uirtutum moralium, eamq; diſtinguit in ſuas partes ſubiectiuas. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur dicit Philoſophus quòd ciuilis facultas, & prudentia eſt idem habitus re, & ſubiecto, nõ tamen ſunt idem ratione, ſed differunt. hoc in multis fieri uidemus, ſicut aſcenſus & deſcenſus: concauum & conuexum in circunferentia, & alia ſimilia: quæ re & ſubiecto idem ſunt, differunt tamen ratione. Eodem pacto prudentia, & ciuilis facultas idem eſt habitus: differunt tamen ratione. nam talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua eſt principium agendi bona ad ſeipſum. Ciuilis uerò facultas ea ratione qua eſt principium agendi bona erga plures, præſertim in Republica. & ſimilem rationem uidentur habere inter ſe prudentia, & facultas ciuilis, ut habent uirtus tota, & iuſtitia legitima. Eſt enim utraque, ut in quinto inquit Philoſophus, eadem re, ſed ratio non eſt eadem: ſed ut eſt ad alium eſt iuſtitia, ut talis eſt habitus ſimpliciter uirtus: ita eſt de prudentia & facultate ciuili. utraq; enim eſt habitus agendi cum uera ratione circa humana bona: ut uerò talis eſt habitus ad ſeipſum & ad unum, dicitur prudentia, ut uerò ad alium, & ad plures, dicitur ciuilis facultas: & ſic differunt ratione, & ex parte uſus, ut manifeſtius apparebit infrà.

73 [EIVS aũt quæ circa ciuitatem.] Cùm igitur iſte habitus prudentiæ aut ſit ad ſeipſum, & dicatur prudentia, aut ſit ad plures uerſantes in ciuitate, & hæc dicatur ciuilis: nunc Philſophus ſubdiuidit iſtam prudentiam ciuilem, dicendo ꝙ eius prudentię ciuilis quædam eſt facultas ferendarum legum quæ præſidet alijs partibus prudentię, & obtinet locũ architecturæ. quædam alia eſt quæ uerſatur circa ſingula ciuitatis, ut in ius dicendo, & decreta agendo, & dicit ꝙ ſolet appellari à cõmuni nomine ciuilis facultatis, ſub qua eſt: & ad eã pertinet nõ condere leges, quia id eſt munus ciuilis architecturæ: ſed agere & decernere circa ſingula Reipub. Nam decretum ut ait Philoſophus, quòd eſt huius prudẽtiæ, cadit in actionem ut ultimũ. Primò. n. ſit conſultatio, deinde electio, poſtea decretũ, demũ executio. Conſultatur utrũ Carthaginẽ ſint mittendi legati, an nõ: deinde eligitur ex ijs duobus alterũ, ueluti quòd ſunt mittendi: deinde decernitur, & ſit decretum ut mittãtur legati, quod eſt ultimũ præcedentiũ, & cadit in actionẽ, uel decernitur de aliqua controuerſia. & addit Philoſophus quòd ij qui habent hãc prudentiã ciuilem uerſantẽ circa ſingula, dicuntur ſoli Rempub. adminiſtrare quales uidentur eſſe magiſtratus, qui ius dicunt, & de cõtrouerſijs decernũt ſecundum quæ præcipiuntur à legibus uel in ſenatu decernunt hoc uel illud agere. at prudentia illa ciuilis legum ferendarũ prouidere uidetur in uniuerſali ferendo leges, & propterea tales conditores legum uidentur potius ut architecti iubere ex legibus

quæ

quæ agenda ſunt quàm ipſi agere. hi aút ſecundi ueluti manuales (ut ità loquar) artifices reſpectu architecti, uidétur eſſe quaſi miniſtri legú exequẽdo ea quæ præcipiuntur à legibus, circa ſingula nunc decernẽdo, núc iudicádo, & in ſingulis mẽbris rép. adminiſtrando: ideo talis prudẽtia ciuilis dicitur actiua, & deliberatiua à Philoſopho: illa uerò prudẽtia architectonica totú corpus ciuitatis reſpiciẽs, quaſi ipſius nauis optima gubernatrix ſedet in puppi clauú tenẽs, & præcipit per leges quid agendú ſit. Sic igitur duplex eſt prudẽtia ciuilis: una architectonica, legú, ut ita loquar, cõditrix: alia actiua, & deliberatiua, quæ appellari ſolet cõmuni nomine ciuilis, at illa quæ ẽ ſui ad ſeipſum qua antea, & in principio rõne diximus differre à ciuili facultate, cõmuniter & præcipuè ſolet appellari prudẽtia: quaſi homines cùm appellát aliquẽ prudentẽ, intelligere uidẽtur eũ qui bene procurat circa ea quæ ſibi ſunt bona. Poſt hęc Philoſophus reſumit illam facultatẽ ciuilẽ, & diuidit eã trifariã, addendo unũ mẽbrum cuius antea non fecit mentionẽ. Dicit.n. ꝙ alia eſt peritia rei familiaris gubernádæ, alia cõditrix legú: alia ciuilis, id eſt actiua & deliberatiua: uel alia deliberatiua, alia iudicialis. Verú prudentia illa quæ uerſatur circa priuata cõmoda erit quædá ſpecies cognitionis: ſed tamẽ diuerſa ab illis alijs, & magná differẽtiá habet, cùm hæc cognitio ſit circa propria & priuata illa uerò circa cõmunia. Ideo dicit quædá ſpecies, quaſi ſit prima diuiſio talis, alia propria, alia cõmunis: & hæc poſtea cõmunis cõtinet alias ſpecies, ut colligitur ex textu Philoſophi. Verùm pro maiori declaratione huius partis ut magis diſtinctè appareat diuiſio Philoſophi quæ quoquomodo uidetur cõfuſa, procedemus per bimẽbrem diuiſionẽ, ut innuitur à Philoſopho. Sumatur igitur prudẽtia quæ poſſit diuidi in ſuas partes, ut communis cõceptus hoc pacto: Prudentia alia eſt unius ad ſeipſum, quæ præcipuè appellari ſolet nomine prudẽtiæ, alia eſt ad plures: tunc ultra illa quæ eſt ad plures, aut eſt ad plures ut in domo, & hæc dicitur prudentia rei familiaris: aut eſt ad plures in ciuitate, quæ dicitur prudẽtia ciuilis. Rurſus prudẽtia ciuilis, aut eſt circa ferẽdas leges quæ dicitur, ut architectura iudicialis, aut circa ſingulas res gerendas Reipub. quæ cùm non habeat aliud nomen ſumit nomẽ generis, & ideo appellatur ciuilis: & hæc rurſus, aut eſt deliberatiua, aut iudicialis, & qui ea utuntur dicuntur ſubire uicem eorum qui obediunt architectis. Nam illa quæ eſt circa ferẽdas leges præſidet omnibus agentibus rempub. & uerſantibus circa ſingula, quæ aut decernuntur, aut iudicantur: præſidet, inquam, præcipiendo omnibus alijs facultatibus quæ requiruntur ad gerendam conſeruandamq; rempub. & hæc correſpondere uidentur ijs quæ in principio Ethicorum dixit Philoſophus. Atq; uidebitur, inquit, eius eſſe profecto, quæ maximè dominatur, maximeq; rationẽ ſubit architecturæ. Talẽ aút ſeſe offert ipſa ciuilis facultas: hæc.n. & quas ſcientias in ciuitatibus eſſe, & quales quẽq; diſcere, & quouſq; oportet, inſtituere ſolet. Eas præterea facultates, quæ ſummis afficiuntur honoribus ut rem militarem, rem familiarem & oratoriam artem huic ſubeſſe facultati uidemus. cùm igitur & his & cæteris actiuis ſcientijs hæc utatur, & leges ferat atq; inſtituat, & cætera. Ex quibus colligitur quòd optimi, & prudentiſſimi gubernatoris Reipub. præclariſſimum munus eſt bonis legibus inſtituere ciuitatem: & hæc ſpeciès facultatis prudentiæq; ciuilis inter alias facultates actiuas ueluti architectura quædam eminere uidetur, ut patet ex dictis Philoſophi.

[Atqve qui ſciunt ea quæ ſibiipſis ſunt bona.] Hæc eſt ſecunda pars huius capi- 74
tuli, in qua Philoſophus affert quandam communem opinionem uulgi circa prudentiam, deinde eam refellit. Dicit enim quòd homines uulgo communiter appellare ſolent eos prudentes qui ſciunt commoda propria, eaque procurant quæ ad ſe pertinent poſt habita curà aliorum. Viros autem uacantes Reipub. negotiis, non prudẽtes, quia uidentur negligere propria & curare aliena, ſed negotioſos appellant: & ad hanc uulgi opinionem probandam affert autoritatem Euripidis, qui inducit Philoctetem quendam reſpondentem cuidam qui eum interrogabat, quonam pacto fuiſſet de

ceptus à Pyrrho cùm eſſet prudens:& Philoctetes reſpondet, quonammodo ego ſum prudens?cùm mihi liceret ſumere ſtipendium inter cæteros milites ſine cura alieni negotij, & ego reliqui omnia propria commoda, & adiui gubernationem exercitus, procurando aliena negotia: ſic enim euaſi non prudens, ſed negotioſus, & loquitur ſecundum opinionem uulgi: ideo poſt hæc addit Philoſophus, quòd ij dicuntur prudentes uulgo, qui quærunt priuatum bonum, & commodum, & id agendum pu tant hoſt habitis cæteris. Notandum quòd prudentia diuiditur in eam quæ eſt ſui ad ſeipſum, & in eam quæ eſt ad plures: quod ſi uulgus utranque appellaret prudentiam, & magis publicam quàm priuatam, bene ſentiret:ſed cùm illā quæ eſt ſui ad ſeipſum tantum appellet prudentiam, aliam uerò excludat, ideo refellitur à Philoſopho, & ſimul confirmatur diuiſio ſuperius allata, quòd utraque eſt prudētia & habitus idem re: differt tamen ratione:quia alia eſt ratio eius ut eſt ad unum, alia ut eſt ad plures:& cùm uterque ſit habitus agendi cum uera ratione (loquimur enim de uera prudentia) tamen præclarior eſt idem habitus ut eſt ad plures, quàm ea ratione qua eſt ad unum tantum, unde primo Philoſophus inquit: Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis eſt bonum, ciuitati tamen comparare conſeruareque bonum maius perfectiusq; eſſe uidetur. Ex quibus patet quòd præclarius eſt conſulere communi bono quàm proprio. Quin etiam ipſum proprium tunc uerè adeſſe uidetur cum eſt coniunctum cum communi bono familiæ & ciuitatis.

75 [Et tamen proprium uniuſcuiuſq; bonum.] Hac in parte refellit opinionem uulgi exiſtimantis eos tantùm eſſe prudentes, qui ſuis commodis & bonis conſulunt communia uerò procurantes eſſe negotioſos. dicit ergo Philoſophus quod non eſt ſicut opinatur uulgus:quia proprium cuiuſque hominis bonum non eſt ſine gubernatione rei familiaris & ciuilis, & hoc poteſt dupliciter intelligi. Primo modo, quia cognitio rerum ſpectantium ad ſeipſum, non erit in prudente ſine cognitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim, ut qui debet ſcire res uere utiles & bonas ſibi: ſciat ea quæ ſunt utilia & bona rei familiari & publicæ. Alio modo intelligi poteſt, quòd bonum cuiuſq; non eſt ſine bono familiari & ciuili:quia homo eſt animal ſociale, nec ſolùs uidetur uiuere humana uita, ſed alia quadam uita, ut alibi oſtendit: ſed in uita ſociali non uidetur aliquis uere eſſe prudens erga ſeipſum, ut percipiat perfectè ea quæ ſibi ſunt bona ſine prudentia familiari & ciuili.

76 [Praeterea autem quonam pacto.] Alia ratio qua dicit quòd illa opinio uulgi non eſt uera, quia non apparet quomodo aliquis poſſit gubernare rem ſuam ſine cognitione rei familiaris & ciuilis:ſed obſcurum eſſe uidetur ſine tali notitia. Quare gradus uidentur eſſe in ipſa prudentia. Et ſummus eſt illius qui uerſatur circa gubernationem Reip. ſine qua non uidetur quis perfectè gubernare rem priuatam, neq; per

77 fectè rem propriam agere, niſi ſit cum publico bono coniuncta. [Indicatur id quod dicitur.] Alia ratio qua probat per quoddam ſignum ſententiam ſuam contra opinionem uulgi, præſupponendo quòd ille eſt prudens qui habet experientiam rerum ſingularium, quæ pertinent ad uitam humanam. Tunc ultrà ille eſt prudens qui ſcit res ſingulas pertinentes ad uitam humanam: ſed res familiares & ciuiles pertinent ad uitam humanam:ergo ille eſt prudens qui habet cognitionem rerum familiarium atque ciuilium. Patet ratio ex probatione Philoſophi, qui dicit quod fieri poteſt, ut iuuenes ſciant res mathematicas, & in his eſſe ſapientes: prudentes autem eſſe non poſſunt:quia prudentia non ſolum eſt uniuerſalium, ſed etiam ſingularium, quorum cognitio experientia indiget, & temporis longitudine. Quæ non poſſunt euenire iuueni:eſt enim rudis, ut inquit in primo, experientiamque non habet actuū uitæ. Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum ſingularium. Singulæ autem

78 res ſunt, nō ſolū quæ pertinēt ad unū, ſed ēt quæ pertinēt ad rē familiarē atq; ciuilē.

79 [Singularium.] Non ſolum uniuerſalium. [Nam & hoc.] Ex dictis uidetur

oriri

oriri dubitatio, quam Philoſophus affert & ſoluit. Quæritur enim unde ſit cur puer poteſt fieri mathematicus, non autem ſapiens, id eſt primus Philoſophus neque naturalis Philoſophus. Et affert poſtea ſolutionem quòd ideo fit, quia principia mathematica, uel res mathematicæ ſumuntur per abſtractionem. Principia primæ Philoſophiæ, & etiam naturalis, innoteſcunt ſenſu uel experientia quæ longo tempore indiget. Mathematica uerò non indigent experientia, quia eorum principia ſunt definitiones rerum quæ abſtrahuntur à ſingularibus, & non indigent experientiâ. Ex quo patet, quòd fieri mathematici poſſunt, non autem primi Philoſophi, neque ſapientes, neque naturales: neque ob eandem cauſam prudentes, ut ſuprà oſtendit. [Hæc non credunt.] Scilicet principia naturalis & primæ Philoſophiæ. 80

[Sed dicunt.] Scilicet ut audiunt ea referunt: non autem credunt, quia non habuerunt experientiam. [Non ſunt obſcuræ.] Cognitis enim terminis facile percipiuntur, & præ ſe ferunt res mathematicæ magnam euidentiam. Sunt enim, ut ille inquit, in primo gradu certitudinis. Notandum quòd bene Philoſophus attulit hic iſtas tres ſpecies ſcientiarũ quę oriuntur à triplici genere rerum. Quædam enim ſunt in materia, ut naturales, quædam ſeiunctæ à materia, ut metaphyſicæ, quædã mediæ ut mathematicæ. Iſtæ autem res cognoſcuntur per principia ſua: principiorum autem naturalium perceptio fit, aut ſenſu & inductione, quæ experientia indiget: ſic etiam principia mathematicæ. Mathematica uero principia cognitis terminis habẽtur per abſtractionem quam facere poſſunt pueri. abſtrahentium non eſt mendacium, ut inquit Philoſophus. [Praeterea peccatum.] Affert quartam rationem ad probandam ſententiam ſuam contra opinionem uulgi, hoc pacto: Si prudens errare non debet in conſultando, oportet eum ſingula ſcire in re familiari atque ciuili: at primũ eſt: ergo & ſecundum. Patet ratio, quia prudens eſt qui non errat in conſultando, & oportet ut habeat notitiam non ſolum in uniuerſali, ſed etiam ſingularium rerum, in re familiari & ciuili: quòd ſi non habeat, & ſibi proponatur aliquid de re familiari uel ciuili, facile errare poterit, quod eſt contra prudentem. Et dicit quòd poteſt errare dupliciter: aut circa uniuerſale, aut circa ſingulare, ut probat exemplo ignorationis de aqua leui & graui. Circa uniuerſale enim fieri poteſt error, ueluti ſi quis ignoret omnes aquas ponderoſas eſſe prauas: circa ſingulare, ut ſi quis ignoret hanc eſſe ponderoſam cùm ſit, & hac ſimilitudine oſtendit quomodo poteſt fieri error circa utrumq;. Ad hoc igitur ut prudens non erret, debet habere cognitionem rerum tam pertinentium ad rem ciuilem quàm familiarem gubernandam: quia ille eſt perfectè prudens qui ſcit bene conſultare de quauis re pertinente ad uitam humanam, ſi ſibi proponatur, ſiue ſit de re communi, ſiue de propria. 81 82 83

84 [Prudentiam autem non eſſe.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam diuiſit prudentiam in membra ſua, uiſum eſt ſibi neceſſarium afferre differentiam inter ſcientiam & prudentiam: inter intellectum & etiam prudẽtiam: quod, etſi antea feciſſet, tamen poſt diuiſionem prudentiæ in partes ſuas hoc congruum uidebatur: ſimul etiam quia dixerat nuper quòd pueri mathematici fieri poſſunt, & non prudentes, nec metaphyſici, nec naturales, ut omnis confuſio tolleretur, affert nunc differentiam iſtam. & primò oſtendit quaſi aliquid iam quoquo modo notum, quòd Prudentia non eſt ſcientia, hoc pacto: Scientia uerſatur circa uniuerſalia tantum: prudentia non uerſatur circa uniuerſalia tantum, ſed etiam circa ſingularia: ergo prudentia non eſt ſcientia. Patet ratio, quia prudentia non ſolum circa uniuerſale, ſed etiam circa extremum quod eſt ſingulare uerſatur. Dicitur autem extremum, quia deſcẽdẽdo ab uniuerſali ultimo loco inuenimus: cadit enim in actionem: unde ſuperius, decretum enim in actionem uenit ut ultimum: quare cùm ſcientia ſit tantũ circa uniuerſale: prudentia uerò etiã circa ſingulare: at uniuerſale & ſingulare uidetur opponi relatiuè & manifeſtè differre certè ſcĩetia & prudẽtia differũt.

85 [OPPONITVR autem intellectui.] Nunc affert differentiam inter prudentiam & intellectum principiorum hoc pacto: Ij habitus diſtinguuntur qui ſe habent oppoſito modo circa ſua obiecta: ſed prudentia & intellectus principiorum ſunt huiuſmodi, ergo diſtinguuntur. Ratio patet, quia etſi ambo iſti habitus ſint extremorum: tamē alius, id eſt intellectus eſt extremorum quæ ſunt prima ex parte naturæ, id eſt uniuerſalia: alius, id eſt prudentia, eſt etiam extremi, quod uidetur primum ex parte noſtra, id eſt ſingulare: unde Philoſophus in libro Poſteriorum, Atque ea quidem ad nos priora notioráue dico, quæ propinquiora ſenſui ſunt. Ea uerò ſimpliciter priora notioráue quæ a ſenſu longius diſtant. Sunt autem remotiſsima quidem ea quæ ſunt uniuerſalia maximè, propinquiſsima uerò ſingularia ſunt, atque hæc inter ſe opponuntur, &c. Dicit ergo Philoſophus quod intellectus eſt.

86 [TERMINORVM.] Id eſt principiorum, ſiue ſint complexa ut dignitates, & huiuſmodi: ſiue ſint definitiones. Nam talium principiorum non eſt ratio, id eſt ratiocinatio, uel probatio, uel definitio. Principia enim, ut antea uidimus, quorum eſt intellectus, non demonſtrantur propriè ea ratione qua principia ſunt, nec definiuntur iterum ſi ſint definitiones, quia tunc definitionum eſſet definitio. Quare talium terminorum & extremorum & principiorum non eſt ratio, nec etiam ſcientia propriè dicta. at prudentia eſt etiam ultimi & extremi cuius non eſt ſcientia. Tamen non extremorum quorum eſt ipſe intellectus principiorum, ſed eſt non ſolum circa uniuerſale ſibi accommodatum, ſed etiam eſt ultimi, id eſt extremi & ſingularis, cuius non eſt ſcientia ſed eſt ſenſus, & non quiuis, quia talis extremi non eſt ſenſus.

87 [PROPRIORVM.] Id eſt ſenſus externus. Nam ſenſus eſt duplex, aut externus, aut internus: externus eſt aut uiſus, aut auditus, & alij tres quos appellat ſenſus propriorum, quia quilibet ſenſus externus percipit obiectum ſuum proprium, & non alterius ſenſus obiectum: quia uiſus percipit colorem & non ſonum, auditus ſonum & non colorem, & ſic quilibet ſenſus externus eſt proprij obiecti. Quare cùm Philoſophus dicit ultimi id eſt ipſius ſingularis, eſt ſenſus non propriorum, ſcilicet eſt ſenſus non externus, ſed internus. Senſus etiam interni ſunt plures. ſed uidetur intelligere hic Philoſophus de cogitatiua potentia quæ in brutis dicitur, non exiſtimatiua, ut quidam dicunt, ſed alio nomine, quia exiſtimatio eſt tanquam genus opinionis, & complectitur uires rationales. unde Philoſophus in libro de Anima: Sunt autem exiſtimationis ipſius hæ differentiæ, ſcientia uidelicet, & opinio, & prudentia &c. Et hæc non competunt brutis, quare nec exiſtimatio. Nos igitur per hanc uim ſenſitiuam quæ dicitur cogitatiua in nobis percipimus indiuidua omnium prædicamentorum, ut hanc ſubſtantiam, hanc uel illam quantitatem uel aliquam, & in mathematicis triangulum ultimum, id eſt ultimam figuram. Nam ſi mente reſoluamus figuram multorum angulorum, ut exagonum in pentagonum, inde in quadrangulum, demum deuenimus ad triangulum aliquem, quia non eſt figura rectilinea duorum angulorum. quare aliquis triangulus, ut æqualiter, ut indiuiduum uagum percipietur ab iſta ui cogitatiua quæ eſt præclara potentia ſenſitiua interna. Nam elicit, ut iſti aiunt, ſpecies, & cognitionem ſpecierum non ſenſatarum ex ſpeciebus & cognitione formarum ſenſatarum, ut amicitiam, inimicitiam, paternitatem, filiationem, & alia huiuſmodi, quæ dicuntur ſpecies non ſenſatæ, quia non ſunt formæ earum ſenſibiles ſenſibus externis, ut ſunt colorum formæ & huiuſmodi. Auerrois Arabs Philoſophus commentator, poſt ſenſus externos ponit duas potētias ſenſitiuas, quæ ſunt perceptiuæ tantum: duas retentiuas, quæ ſunt retentiuæ tantum. Ponit.n. exēplo poſt quinque ſenſus externos ſenſum cōmunem perceptiuū tantū: deinde imaginatiuā retētiuā tantū, poſtea cogitatiuā perceptiuā tantum, deinde memoratiuā retentiuā tantū poſt hæc eſt ipſe intellectus qui nō ponitur in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, & ipſe ſolus percipit uniuerſale abſtractum ab omnibus condi-

tionibus

tionibus materiæ, & utitur omnibus illis potentijs ſenſitiuis, ut miniſtris. Quare cùm Philoſophus dicit quòd hæc prudentia magis eſt ſenſus, non intelligit quòd prudentia ſit ſenſus. Nam eſt in intellectu actiuo in ſubiecto, ut uidimus: ſed magis eſt ſenſus, id eſt ipſa prudentia utitur magis hoc ſenſu, quam alio, ſcilicet ipſa cogitatiua ui, quæ immediatè uidetur miniſtrare intellectui: præterea is qui deliberat nō accipit hoc ſenſibile ſenſu externo, ut hoc album, aut hunc ſonum, ſed hanc pacem quæ percipitur ſenſu interno, id eſt a cogitatiua potentia, & addit quòd illius, ſcilicet ſenſus externi, eſt alia ratio & alia ſpecies, ſcilicet quàm interni. Cogitatiua enim quæ eſt internus ſenſus: eſt nobilior externo ſenſu. Cum immediatè ſubminiſtret intellectui, & percipiat ſpecies non ſenſatas, quas non percipiunt ſenſus externi, ut aliquam amicitiam & inimicitiam, pacem aliquam, & huiuſmodi: quæ & ſi prudentia, & ipſa intellectus percipiat, & etiam eminentiore modo, utitur tamen immediatè iſto ſenſu interno, id eſt cogitatiua ui ut miniſtra.

De bona conſultatione. Cap. 9.

*At uerò quærere, ac conſultare differunt. Conſultare nanque eſt aliquid quærere. Oportet autem & de bona conſultatione quidnam ſit, accipere, utrum ſcientia quædam ſit, * an opinio an coniectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igitur non eſt. Non enim de ijs quærunt quæ ſciunt. At bona conſultatio quædam eſt conſultatio. qui uerò conſultat, quærit, rationemq; ſubducit. Atqui neque bona coniectatio eſt. ipſa nanque ſine ratione, & citò fit: ad conſultationem uerò longum temporis ſpatium adhibetur. Atque aiunt celeriter quidem deliberata eſſe agenda, cum mora autem conſulendum. Præterea, diuerſa ſunt ſolertia, & conſultatio bona. Solertia uerò bona quædam eſt coniectatio. * At neque opinio ulla. Sed cùm is qui malè deliberat peccet, is autem qui bene conſultat rectè deliberet: conſtat bonam conſultationem rectitudinem eſſe quandam. non autem ſcientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque non eſt rectitudo: quippe cùm neque peccatum ſit. opinionis uerò rectitudo, ueritas eſt. Et inſuper determinatum iam eſt id omne, cuius eſt opinatio. at uerò neque ſine ratione eſt ipſa conſultatio bona deficit ergo à mente. Hæc enim nondum eſt enuntiatio. Etenim opinatio non inquiſitio: ſed quædam iam enuntiatio eſt. Qui uerò conſultat, ſiue bene ſiue malè conſultet, quærit aliquid, rationemq; ſubducit. Sed ipſa conſultatio bona, conſilij quædam eſt rectitudo. Quapropter quærendum eſt primùm quidnam ſit conſilium, & circa quid ipſum uerſetur. Cum uerò multipliciter rectitudo dicatur, conſtat non omnem rectitudinem, bonam conſultationem eſſe. Incontinens enim & prauus id quod uidere proponit attinget, cogitando, rationemq; ſubducendo. Quare rectè quidem conſultabit. malum autem magnum, exiſtimabit. Bene uerò conſultaſſe, bonum quoddam eſſe conſtat. talis enim rectitudo conſilij, qua bonum quiſpiam aſſequi poteſt, bona eſt conſultatio. At poteſt quiſpiam & hoc ratiocinatione falſa attingere, atque id quidem quod facere oportet, aſſequi. non autem per quod oportet, ſed falſus*

Margin: 88 (εὐβουλία) · 89 · 90 · 91 (οὐ δὲ δὴ δόξα ἡ εὐβουλία οὐδεμία) · 92 · 93 · 94 · 95 · 96 · 97

medius

medius terminus eſſe poteſt. Quare nec ipſa bona eſt conſultatio, qua quiſpiam
98 *adipiſcitur quidem id quod oportet, non tamen per quod oportet. Præterea*
fieri poteſt, ut alius longo deliberans tempore id conſequatur, alius citò. igitur
nec illa bona eſt conſultatio: ſed eadem rectitudo bona eſt cōſultatio, qua quiſ-
piam ratione conducentis aſſequitur quod oportet, & ut oportet. & cùm opor
tet. Inſuper fit ut & abſolutè quiſpiam bene conſultet, & ad aliquem finem.
99 *Atque bona quidem cōſultatio abſolute eſt ea, qua ad eum finem qui eſt abſolu*
tè finis pergitur rectè, quædam autem ea, qua ad aliquem finem. Quod ſi bene
100 *conſultare prudentium eſt, conſultatio bona rectitudo eſt qua ratione conferen-*
tis ad aliquem pergitur finem, cuius ipſa prudentia eſt exiſtimatio uera.

Comment.

88 AT VERO quærere, ac conſultare differunt.] Hic eſt tertius tractatus huius ſexti libri, in quo poſteaquàm declarauit quinque habitus intellectiuos, dixitq; plura de ipſa prudentia, diuidendo eam in membra ſua: nunc declarat quaſdam aptitudines ſiue habitus qui cùm recti ſunt, uidentur coniungi cum ipſa prudentia, & ad eam redigi, ut bona conſultatio, ſagacitas, ſcientia, & huiuſmodi, quibus prudentia bene producere poteſt ſuas operationes. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo docet quid ſit bona conſultatio. In ſecundo, quid ſit ſagacitas. In tertio quid ſit ſcientia. Siue enim ſint uires ſiue aptitudines, ſiue diſpoſitiones prudentiæ, harum profecto conſideratio pertinet ad locum ubi agitur de prudentia. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ patebunt. Sed ante omnia Philoſophus tractaturus de conſultatione, oſtendit quòd quærere & conſultare differunt. Quando ſunt aliqua duo: quorum alterum eſt uniuerſalius altero, illa inter ſe differunt: at quærere & conſultare, ſunt huiuſmodi: ergo inter ſe differunt. Patet ratio, quia quærere eſt uniuerſalius, cùm ab eo non conuertatur eſſendi conſequentia. Omne enim conſultare eſt quærere, ſed tamen non omne quærere eſt conſultare, cùm quæramus interdum aliqua de quibus non fit conſultatio. Vnde in tertio Ethicorum libr. Sed uidetur non omnis perquiſitio eſſe conſultatio, ceu cùm mathematici aliquid perquirunt: uerùm omnis conſultatio perquiſitio eſt, &c. Poſt hæc Philoſophus cùm uelit definire bonam conſultationem, & inueſtigare genus, & differentias ponendas in definitione, remouet nonnulla ne exiſtimarentur eſſe genera eius, oſtēdendo quòd non eſt ſcientia, non opinio, neque aliud huiuſmodi. & primò quòd nō eſt ſcientia, hoc pacto, Scientia non eſt inquiſitio: bona conſultatio eſt inquiſitio: ergo ſcientia non eſt bona conſultatio. Maior patet. Non enim quærimus de ijs quorum ſcientiam certitudinemq; habemus. Nam ſcientia uidetur eſſe terminus inquiſitionis. Minor probatur, quia bona conſultatio eſt conſultatio: at conſultatio eſt perquiſitio, & omne conſulere eſt quærere, non autem econtrà, ut antea percepimus.

89 [ATQVI nec bona coniectatio.] Oſtendit præterea quòd bona conſultatio non eſt bona coniectatio, hoc modo: Bona coniectatio fit ſine diſcuſsione, & fit exemplo: at bona conſultatio non fit ſine diſcurſione & ratiocinatione: ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio, cùm non fiant eadem temporis menſura: & bona conſultatio cum examine fiat, ut ita loquar, bona autem coniectatio non ita. Vnde aiūt, ut dicit Philoſophus, longo ſpatio conſultandū, celeriter poſtea agendum: &, ut inquit ille, ubi conſulueris maturè facto opus eſt. & ſic patet quòd ſunt diuerſa.

90 [PRAETEREA diuerſa ſunt ſolertia.] Probat idem alia ratione. Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio, tunc bona conſultatio eſſet ſolertia: at non eſt ſolertia:

ergo

ergo non eſt bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo ualeat iſta argumentatio, Solertia eſt quædam ſpecies bonæ coniectationis, & uidetur eſſe inuentrix medij quod eſt cauſa coniungendi duo extrema ex quibus oritur concluſio. nam, ut dicit Philoſophus in libro Poſteriorum, ſolers uidetur eſſe ille qui perceptis extremis acutè & celeriter coniectat medium: ut ſi uideat quis pauperem loquentem cum diuitè, coniectat ſtatim illum pecunias quærere, & talis coniectatio eſt medij, quod eſt finis, & cauſa ob quam illa duo extrema iunguntur: bona autem conſultatio eſt medij, non eius quod eſt finis, ſed eorum quæ ſunt ad finem. Cùm igitur ſolertia ſit quædam ſpecies talis bonæ coniectationis, oportet dicere in ea argumentatione ad hoc ut ualeat, dicere, inquam, hoc pacto. Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio, tunc eſſet aut ſolertia, aut aliqua alia ſpecies bonæ coniectationis: at non eſt ſolertia, neque alia ſpecies bonæ coniectationis: ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio.

[At neque ulla eſt opinio prorſus.] Nunc autem Philoſophus dicit bonam conſultationem non eſſe opinionem: & quia hoc ſatis manifeſtè patet, ideo non probat. ſimul etiam quia hoc tangit inferius. Probari tamen poteſt, hoc pacto, Opinio non eſt inquiſitio: bona conſultatio eſt inquiſitio, ergo bona conſultatio non eſt opinio. Præterea opinio eſt aſſenſio firma alterius partis contradictionis: bona autem conſultatio non eſt huiuſmodi, ergo ipſa non eſt opinio. 90

[Sed cum is qui male.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſteaquam declarauit quid non eſt bona conſultatio, nunc declarat quid ea ſit ex parte generis, hoc pacto: Quicunque rectè beneque deliberat, id agit rectitudine quadam: at bene conſultans bene deliberat, ergo bene conſultans id agit rectitudine quadam. Ex quo patet, quòd conſultatio eſt quædam rectitudo. & ſic habemus genus bonæ conſultationis. Omnis enim bona conſultatio uidetur eſſe rectitudo, non autem econtra. 91 [Qui bene conſultat rectè deliberat.] Scilicet per bonam conſultationem, quæ eſt rectitudo quædam, ut diximus. 92 [Non autem ſcientiæ neque opinionis.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus inuento genere bonæ conſultationis, nunc quærit differentias ponendas in eius definitione. & primo oſtendit quòd rectitudo illa pertinens ad bonam conſultationem non eſt ſcientiæ rectitudo, hoc pacto, Illius non eſt rectitudo pertinens ad bonam conſultationem, cuius nullus poteſt eſſe error: at ſcientiæ non eſt error: ergo ſcientia non eſt rectitudo. Patet ratio, quia ſi ſcientia eſſet error non eſſet uerè ſcientia mentis habituum, ut inquit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum, quibus uerum perſpicimus, quidam ueri perpetuo ſunt ut intellectus, atque ſcientia, &c. Deinde oſtendit quòd non eſt rectitudo opinionis hoc pacto: Opinionis rectitudo eſt ipſa ueritas, ſed bonæ conſultationis rectitudo eſt conſilij, ergo non eſt rectitudo opinionis. Item opinio eſt rei iam determinatæ, & firmæ: bona conſultatio non eſt rei determinatæ: ergo bona conſultatio non eſt opinio, nec rectitudo unius eſt rectitudo alterius. Item bona conſultatio non poteſt eſſe ſine ratione, id eſt ſine diſcurſu: ſed opinio poteſt eſſe ſine diſcurſu: ergo opinio non eſt bona conſultatio. & dicit Philoſophus quòd deficit a mente, id eſt ab opinione, quia ipſa eſt ſemper cũ diſcurſu, nec eſt adhuc firma, & quærit quid ſit agendum, nec quieſcit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit Philoſophus quòd nondum eſt enuntiatio, id eſt aut affirmatio aut negatio, ſcilicet ut dicat hoc eſſe agendum uel non eſſe agendum, ſed quid & quonam pacto ſit agendum quærit atque diſcurrit. Verú opinio non quærit, ſed de re poſita & terminata eſt quædam enuntiatio, id eſt quædam aſſenſio affirmandi aut negandi. Dicit ſecum hoc eſſe aut non eſſe arbitrando. 93

[Sed ipſa conſultatio bona.] Hac in parte Philoſophus declarat quòd bona conſultatio eſt rectitudo conſilij: quod probari poteſt hoc pacto, Bona conſultatio cum ſit quædam rectitudo, aut eſt ſcientiæ, aut opinionis, aut conſilij: ſed nec primum, nec ſecundum: reſtat ut ſit tertium, ſcilicet ut ſit rectitudo conſilij, quòd cum ita ſit, uiden- 94

dum eſt,inquit,cuius eſt conſilium,& circa quod uerſatur,deinde dimittit hoc, quia latiſsimè declarauit in tertio quòd conſilium eſt eorum quæ ſunt ad finem,& quòd de æternis nemo conſultat,nec de alijs multis quæ ibi refert,ſed conſultamus de ijs quæ agi poſſunt,& a nobis quidem agi,ut ibi patet.

95 [Cvm uerò multipliciter.]Declarat Philoſophus qualis eſſe debeat iſta rectitudo conſilij pertinens ad bonam conſultationem.Nam cùm multifariam dicatur rectitudo conſilij,primò ex parte finis ſibi propoſiti,ſecundò ex parte mediorum quibus acquiritur talis finis,tertiò ex tempore. & menſura conſultationis: uidendum eſt quas conditiones habere debeat ea rectitudo conſilij quæ eſt propria bonæ conſultationis, ut ſuis differentijs ab alijs diſtincta perſpiciatur & complexa afferatur definitio eius. Non enim omnis rectitudo conſilij pertinet ad bonam conſultationem,nam aliqua uidetur pertinere ad incontinentem qua dirigendo conſilia ſua conatur attingere finem aliquem pernicioſum ſibi propoſitum. Talis autem rectitudo conſilij non pertinet ad bonam conſultationem,ſed illa quæ habet ſibi propoſitum bonum finem. Vnde addenda eſt illa particula , ſcilicet ut ſit rectitudo conſilij circa bonum finem ſibi

96 propoſitum. [Recte quidem.] quia recta poterunt eſſe media,propoſitum tamen malum.

97 [Et poteſt quiſpiam.] Addit ulterius aliam conditionem ad rectitudinem conſilij quæ eſt propria bonæ conſultationis,requiritur enim non ſolum ut finis ſit bonus,ſed etiam omnia media,quæ tendunt & diriguntur ad illum finem. Nam fieri poteſt,ut inquit,quòd aliquis aſſequatur bonum finem,non tamen per decentia media.& ibi uidetur eſſe rectitudo conſilij, non tamen pertinens ad bonam conſultationem , cum non ſint debita media.Nam ſi quis conſilium agat ſuccurrendi amico: propoſitum tale,& finis uidetur eſſe bonus : tamen ſi quærat furandum eſſe ut ei ſubueniat, non erit hoc bene conſultare. Vis enim prudentiæ eſt,ut bono propoſito fine,media honeſta inueniat ad talem finem conſequendum. Ratiocinatione falſa : quaſi dicat , quòd ſimile ſit in rebus agendis,ut in ſpeculandis & ſyllogizando. Veluti quòd non ſolum ex ueris , ſed etiam ex falſis poteſt fieri concluſio uera ex forma ſyllogiſmi,hoc pacto : Omnis lapis eſt riſibilis,Omnis homo eſt lapis:ergo omnis homo eſt riſibilis. Hic propoſitiones præmiſſæ ſunt falſæ, & tamen concluſio ex illis ſecundum formam ſyllogiſmi eſt uera. Eadem etiam fieri poteſt ex ueris propoſitionibus,hoc pacto: Omne diſciplinabile eſt riſibile:omnis homo eſt diſciplinabilis,ergo omnis homo eſt riſibilis. Innuit ergo Philoſophus quòd ſicut concluſio uera concludi poteſt tam ex falſis quam ueris propoſitionibus, & medijs:ſic finis bonus acquiri poteſt tam per mala quàm per bona media:& illa conſultatio quæ eſt per mala media,nõ erit bona conſultatio,quanuis dici poſsit quædam rectitudo conſilij, ut patet. Poſuit autem Philoſophus ſimilitudinẽ ſumptam a ſpeculatiuis,ut declararet eam quæ eſt in actiuis . nam ſicut in illis dicitur propriè uerum & falſum : & ſicut ibi ſe habet uerum ad falſum , ita in actiuis bonum

98 ad malum.[Praeterea fieri poteſt.] Addit tertiam conditionem Philoſophus. Nõ enim omnino ſufficit ut ſit finis bonus , & media bona : ſed requiritur etiam congruitas,& opportunitas temporis,& quaſi quidem modus,ut nec nimium celeriter,nec nimium tardè,ſed ut res exigit, & ut oportet & decet ſecundum tempus deliberemus. Quare rectitudo conſilij bonæ conſultationis requirit etiam,ut diximus,debitam mẽſuram temporis.Sed ea rectitudo, allatis conditionibus requiſitis ad hoc ut rectitudo conſilij ſit bona conſultatio:nunc ex dictis affert definitionem bonæ conſultationis,dicendo quòd rectitudo conſilij eſt bona conſultatio talis , & econtra bona conſultatio eſt rectitudo conſilij talis,ſcilicet qua qui utilitatis ratione conſequitur id quod oportet,id eſt finem bonum,& ut decet,debitis medijs,& cùm oportet,id eſt congruo tempore. Accipit autem hic utile pro bono , & pro eo quod confert nobis ſimpliciter , & non reſpectu alicuius deprauati iudicij.[Insvper fit ut & ſimpliciter.] Diuidit nũc

bonam

bonam conſultationem Philoſophus. Ex eo quòd duo ſunt fines reſpectu quorum di-
citur cõſultatio bona, eſt ſimpliciter finis, qui ẽ ultimus finis humanus, id eſt ipſa felici
tas eſt etiam finis aliquis particularis, cum aliquis conſultat de ijs quibus pergitur ad
aliquem finem particularem, ueluti de componendo bello, cuius compoſitione ſequa
tur pax, & felicitas totius ciuitatis: talis igitur finis particularis ordinaẽ ad ulterioré
finem, & ad ſimpliciter finem, id eſt ad felicitatem. Sic igitur de utroque, ſcilicet de
particulari, & de ſimpliciter fine poteſt eſſe bona conſultatio. [Qvod ſi bene conſul 100
tare.] Affert deſcriptionem ipſius bonæ conſultationis magis breuem, in qua definitio
ne accipit ipſam prudentiam. Nam ſi bene conſultare eſt proprium prudentis, dice-
mus quòd bona conſultatio eſt ea rectitudo conſilij, qua utilitatis, id eſt boni cauſa
quis aſſequitur aliquem finem. cuius prudentia eſt uera exiſtimatio: & hoc addito nõ
oportet apponere alias conditiones, quia ubicũque eſt prudentia, ibi uidentur eſſe a-
liæ uirtutes. Cum enim ipſa conſtituat mediocritates in alijs uirtutibus, ipſa etiam
inueniet bona media, & bonum finem & congruum tempus. Poteſt igitur dici breuiſ-
ſimè definiendo bonam conſultationem, quòd bona conſultatio ſit conſultatio prudẽ
tis. Vnde Philoſophus uidetur redigere hæc omnia actiua ad prudentiam tanquam
ad principem & moderatricem iſtarum uirtutum actiuarum & moralium. Notandum
quòd bona conſultatio duobus modis ſumi poteſt. Primo ut habitus tantum ſicut pru-
dentia, & ut uis quædam quæ eſt pars prudentiæ, uel uis eiuſdem qua prudens poteſt
bene conſultare. Alio modo pro operatione, ſicut Philoſophus uidetur accipere cum
dicit eam profluere ab ipſa prudentia: & ſic dupliciter definiri poteſt. Primo modo ꝙ
ſit habitus mentis, quo quiſpiam conſultare bene poteſt proponendo ſibi bonum finẽ,
& ſeruando bona media, & congruitatem temporis. quod ſi accipiatur ut operatio, de
finiatur ut ultimo loco definiuit Philoſophus cum dixit, cuius prudentia eſt uera exi-
ſtimatio. Notandum quòd conſultatio poteſt ſumi in genere: & ſic conſiderata non
eſt adhuc aut bona aut mala: deinde diuidi poteſt in duas ſpecies, ſcilicet in bonam &
malam conſultationem. Bona conſultatio eſt illa quæ habet illas conditiones quas di
ximus, & ea eſt aut ad bonum finem ſimpliciter, aut ad aliquem finem bonum particu
larem. Mala conſultatio eſt, cùm aut deficit a fine bono, aut a medijs bonis, & a tempo
re congruo & debito.

De ſagacitate. Cap. 10.

EST autem & ipſa ſagacitas, cui contrarium eſt hebetudo, quibus 101
ſagaces dicimus, ac hebetes: nec idem omnino quod ſcientia aut o-
pinio (omnes enim ſcientes uel opinantes, ſagaces eſſent) nec una
quædam ſcientia. ut aut medicina de ſanis, aut geometria circa ma
gnitudines. Neque enim de ijs eſt quæ ſunt ſemper, & non mouentur. neque de
ijs quæ a quouis fiunt ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut conſultauerit. Qua
proptér eſt quidem de ijs circa quæ uerſatur prudentia. Non eſt autem idem ſa- 102
gacitas, & prudentia. Prudentia nanque præceptiua eſt, finis enim ipſius eſt,
quidnam ſit agendum, aut non agendum præcipere: ſagacitas autem iudicatiua
eſt ſolum. Idem eſt enim ſagacitas, & bona ſagacitas: quippe cum ſagaces, ſint & 103
boni ſagaces. Neque autem habere, neque accipere prudentiam, eſt ipſa ſagaci- 104
tas, ſed inopinationis uſu ad ea bene iudicanda de quibus eſt prudentia. alio di*
cente conſiſtit. Fitq; hic perinde atque cum diſcipulus ea diſcit, ac comprehendit
quæ a ſcientiam tradente præcipiuntur.

In codice ſic legitur. ἀλλ᾽ ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγε-

ται συνίεναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἀλλ' ου λέγοντος καὶ κρίνειν καλῶς. τὸ γὰρ εὖ, τῷ καλῶς, ταὐτό. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τ' ὄνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν. λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

COMMENT.

Est autem & ipſa ſagacitas, cui quidem.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus, in quo poſteaquam antea declarauit quid ſit bona conſultatio nunc declarat alium habitum mentis actiuæ, qui habitus ſiue diſpoſitio pertinet ad prudentiam, & dicitur ſagacitas. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes In prima oſtendit quid non ſit ſagacitas. In ſecunda quid ipſa ſit, ſicut fecit de bona conſultatione. Primo igitur proponit ſagacitatem eſſe habitum ſiue diſpoſitionem & eius contrarium hebetudinem. & hoc probat ex ijs qui habent illa. Quoſdam enim homines ſagaces uocamus, quoſdam hebetes. Poſt hæc oſtendit, quòd ſagacitas non é idem quòd ſcientia, nec opinio, nec aliqua ſcientia in ſpecie: & probat hoc pacto, Si ſagacitas eſſet ſcientia uel opinio, tunc omnes ſcientes & opinantes eſſent ſagaces. Cóſequens falſum, ergo & antecedens: probatur conſequentia, quia ſicut ſcientia dicitur ſciens: ſic ex conſequenti diceretur ſagax ſi idem eſſet ſcientia & ſagacitas. Aſſumptio patet, quia multi ſunt ſcientes & opinantes, & tamen non ſunt ſagaces. Item probat ulterius, ſagacitatem non eſſe aliquam particularem ſciétiam, ut magis innoteſcat quòd non eſt ſcientia, & probat hoc modo, Si ſagacitas eſſet aliqua ſcientia particularis, ueluti geometria, uel medicina, uel huiuſmodi: tunc ſicut medicina eſt de ſanis, & geometria de magnitudinibus: ſic eſſet & illa. Conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet autem ratio, quia ſcientiæ diuerſificantur, aut ſubiectis, aut modis diuerſis, quibus uerſantur circa talia ſubiecta: nunc uerò eſt manifeſtum quòd ſagacitas non eſt circa talia, & eo modo, ut ſcientia. Notandum quòd Philoſophus uidetur ſumere hic ſcientiam largo modo, non eam quæ diſtinguitur contra artem, ſed illam quæ prædicari poteſt de arte & ſcientia, quæ definiri poteſt hoc pacto. Scientia eſt habitus in quo eſt ordo inter propria, & poſteriora. Hæc definitio uidetur competere ſcientiæ quæ eſt ſupra artem, & ſcientiæ propriæ dictæ. Ideo poſuit Philoſophus illa duo exempla, quorum unum eſt ars, ſcilicet medicina: aliud ſcientia propriè, ut geometria. Patet igitur quòd ſagacitas non eſt de ijs de quibus eſt ſcientia uel opinio, ſcilicet de ijs quæ ſunt ſemper, nec de ijs quæ nunquam mouentur, & huiuſmodi: ſed de ijs de quibus fit conſultatio, & quæ agi poſſunt, & a nobis quidem agi. Hæc talia in tertio ſunt recitata. Nā ex uaria diſtinctione rerum de quibus ibi fit mentio, uidetur oriri diſtinctio habituum qui ſunt in nobis: uerſatur autem circa ea omnia circa quæ uerſatur ipſa prudentia, id eſt circa ea quæ aliter ſe habere poſſunt, & a nobis agi.

101 [Non eſt autem idem ſagacitas.] Et ſi ſagacitas & prudentia uerſentur circa eadé, & in hoc conueniant: tamen ut intelligatur quòd nō ſunt ijdem habitus, oſtendit Philoſophus eſſe diuerſos hoc pacto: Hi habitus ſunt diuerſi, quibus competūt diuerſę operationes: at prudétia & ſagacitas ſunt huiuſmodi: ergo ſunt diuerſi. Patet ratio, quia etſi ſit quædam propinquitas inter iſta duo, & uideantur hoc modo conuenire, quia ſunt circa eadem: differunt tamen, quia diuerſo modo uerſantur circa ea. Nam prudentiæ munus eſt, propoſito fine, qui uidetur proponi a uirtute morali ſiue ab appetitu diſpoſito a uirtutibus moralibus, quærere illa quæ perducant ad talem finem. Deinde inuenire, Demum præcipit quod eſt ultimum & principale eius officium. Hæc tria uidentur eſſe prudentiæ, ſagacitas tantum eſt dijudicatiua. Nam ille eſt ſagax qui diiudicat huiuſmodi res pertinentes ad prudentiam. & hæc non poteſt eſſe ſine prudentia, nec prudentia ſine illa in eo quo eſt, cum ſit aptitudo quædam prudentiæ. Et ſic patet quòd ſagacitas eſt principium dijudicandi. Poſt hæc addit Philoſophus quòd idem eſt ſagacitas, & bona ſagacitas: & hoc addere uidetur Philoſophus, quia homines interdum ſumunt ſagacitatem pro aſtutia quadam malitioſa, ſed ipſe uult ut ſagacitas accipiatur in bonam partem: & ideo dixit quòd idem eſt ſagacitas, & bona ſagacitas. & non euenit ut ſupra de conſultatione, ubi oſtendatur ꝙ quædam cōſultatio

eſt

eſt bona, quædam non bona: ſed ſagacitas ſemper intelligitur bona ut etiã prudentia.

[Neqve autem habere nec accipere .] Poſſet aliquis dicere , Si ſagacitas non eſt prudentia , eſt tamen habere aut acquirere & accipere prudentiam . Probatur igitur quòd nullum iſtorum eſt ſagacitas, hoc pacto . Ea quæ non ſunt ſimul, non ſunt eadem : ſed ſagacitas , & accipere prudentiam non ſunt ſimul : ergo non ſunt eadem . Valet enim , Sunt eadem ergo ſunt ſimul : ſed non econtra . Dubitatur , quia Philoſophus uidetur loqui de ſagacitate & prudentia, quæ ſunt habitus quoquomodo ergo oſtendit habitum præcedere habitum , per hoc quòd una operatio præcedit alteram . Nam acquirere uel accipere prudentiam , & diiudicare , & ſimilia , ſunt operationes, & de ijs uidetur loqui . Dicendum quòd ita ſe habent operationes ut ipſi habitus. Nam ſi unus habitus præcedit alium, & operatio eius uidetur præcedere operationem alterius ſecundum aliquam proprietatem, ſecundum eorum ſententiam , qui ponunt ordinem in ſimilibus . 103

[Sed inopinationis uſu .] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſteaquã oſtendit quid non eſt ſagacitas, nunc declarat quid ipſa ſit : & quanuis hoc innuit cùm dixit ſuprà, quòd eſt ipſa diiudicandi principium, tamen hic apertius eam oſtendit afferendo quãdam ſimilitudinem ex qua colligi poteſt definitio ſagacitatis. Accipit igitur iſta quatuor , Prudentiam & diſciplinam , & doctorem in quo actu eſt ſcientia , & diſcipulum qui eruditur à doctore , & ex operationibus docendi & diſcendi oſtendit quid ſit ſagacitas, & dicit quòd ſicut fit quando quis utitur ſua ſcientia docendo, quia tunc eſt diſcipulus qui diſcit, & bene diiudicat de ijs quæ dicit magiſter, dato quòd non ſit homo hebes : ſic ſe habet in rebus agendis ſagacitas reſpectu prudentiæ . Doctor autem quærit, & inuenit quid ſit dicendum : poſtea affert illud : ſic facit prudẽs, & prudentia in agendis : ſcientia igitur doctoris eſt ſicut prudentia . Eſt autem ibi diſcipulus, qui dicetur ſagax , id eſt bene percipiens illa quæ dicuntur . Quòd ſi ille ita ſe habet ut bene ea percipiat, tunc dicitur habere ſagacitatem, & hoc nihil aliud eſſe uidetur niſi dicere, id eſt bene percipere ea quæ dicta ſunt . Idem fit in ipſa prudentia & ſagacitate , cuius officium eſt percipere ea quæ à prudente ſunt inuenta , bene eſſe coniuncta. Inopinationis uſu, ſcilicet docendo per ſcientiam quam habet in ſe tunc ipſum. Diſcere . ſcilicet quod facit diſcipulus bene percipiendo ea quæ docentur. Dicitur ſagaciter ſe habere . quia bene dijudicat ea quæ dicuntur : ſic in agendis cùm prudens percipit res circa quas uerſatur ipſa prudentia: tunc ſagax dicitur qui recte & bene dijudicat ea quæ percipiuntur. Atq; hinc, ſcilicet ex hoc bene addiſcendo, & iudicando uidetur ſumpſiſſe nomen ipſa ſagacitas. In diſcendo , ſcilicet quando aliquis diſcit, & ulterius diiudicat ea quæ dicuntur à magiſtro. Græcè *συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν*. Notandũ ꝙ ſagacitas duobus modis dici poteſt: uno modo in ſpeculatiuis, & alio modo in actiuis, quæ ab illa uidentur appellari. Hæc autem in agendis nunc pro habitu nunc pro operatione ſumitur, ſicut diximus de bona conſultatione. Notandum prętere quòd ex dictis emergit etiam ratio clarior illa ſuperior, quòd ſagacitas non eſt, accipere prudentiam : ſed eſt poſt inuenta & præcepta à prudentia: quia de talibus iudicat . & bene oſtendit conditionem eius Philoſophus , collocando prudentiam & ſagacitatem in diuerſis , ut clarius intelligeretur. Ex ſupradictis afferri poteſt definitio ſagacitatis hoc pacto, Sagacitas eſt habitus in agendo, qui eſt principium diiudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur. 104

De ſententia. Cap. XI.

EA uerò quæ uocatur ſententia, qua bene ſentientes homines dicimus ſententiamq; habere, iudicium eſt rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium eſt. Bonum enim & æquum uirum ad ignoſcẽdum procliuem dicimus eſſe, & ueniam in aliquibus dare, bonum 105

& æquum

& æquum eſſe, at uenia, ſententia eſt iudicatiua rectè æqui et boni uiri. recta au
tem eſt ea quæ eſt ipſius ueracis. Omnes autem habitus non ſine ratione ad idem
106 *tendunt. Nam ſententiam, ſagacitatem, prudentiam, & mentem ad eoſdẽ afferen-*
tes, prudẽtes illos atq; ſagaces, & ſententiam habere, mentemq; dicimus. Omnes
enim hæ potentiæ, extremorum ſunt ac ſingularium. Atque idem ea ratione qua
eſt idoneus ad ea iudicanda de quibus eſt prudens, ſagax eſt, beneq; ſentiens, aut
ad dandam ueniam aptus. Bona enim & æqua, omnibus ſunt communia bonis,
ea ratione qua ad alium tendunt. ſunt autem ſingularia & extrema ea omnia
quæ agi poſſunt. Et prudentem oportet ipſa cognoſcere. Et ſagacitas & ſen
107 *tentia circa hæc ipſa uerſantur. Hæc autem ſunt extrema. Et intellectus ex-*
108 *tremorum eſt ad partem utranque. Etenim primorum terminorum, ac extre-*
109 *morum intellectus eſt & non ratio. Is quidem ad demonſtrationes attinet, im-*
110 *mobilium terminorũ, atque primorum. Is autem qui in agendis rebus uerſatur,*
111 *extremi, & contingentis, atque alterius propoſitionis. Hæc enim principia*
ſunt eius, gratia cuius. Ex ſingulis enim oritur ipſum uniuerſale, horum igitur
112 *ſenſum habere oportet. Hic autem eſt intellectus. Quapropter & naturalia*
113 *hæc eſſe uidentur. Atque ſapiens quidem natura eſt nemo, ſententiam autem ha*
bet, & ſagacitatem & intellectum natura. Signum autem eſt nos hæc etiam æta
tes ſequi putare. atque hæc ætas intellectum & ſententiam habet, tanquam cau-
114 *ſa ſit ipſa natura. Quocirca principium & finis eſt intellectus. Ex his enim*
115 *& de his, ipſæ demonſtrationes efficiuntur. Quare non minus eorum qui ſunt*
experti, & ſeniorum uel prudentium & demonſtrabilibus ſententijs, opinioni-
bus ue, quam ipſis demonſtrationibus mentem adhibere oportet. Quia nanque
116 *iam experientia uiſum habent, principia ipſa cernunt. Quid igitur prudentia &*
ſapientia eſt in quibus utraque uerſatur, & diuerſarum animæ partium utran-
que uirtutem eſſe iam diximus.

COMMENT.

105 EA uero quæ uocatur ſententia.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm ante docuit de bona conſultatione, & de ſagacitate: nunc declarat ſententiã, quæ eſt alius habitus mentis ſiue diſpoſitio quædam, & eſt coniuncta, cum ipſa prudentia, & ad eam pertinet. Diuiditur autem in duas partes. In prima oſtendit quid iſte habitus ſit, & affert definitionem eius. In ſecunda comparat omnes illos habitus ſimul, ut patebit. Dicit ergo in primis quòd ſententia eſt huiuſmodi ut ex ea appellemus quoſdam bene ſentientes, & mites ſententia, qui eam habent, & poſtea affert definitionem ſuam, dicendo quòd ſententia eſt iudicium rectum uiri boni, & æqui. & hoc probat per quoddam ſignum, quia dicimus bonũ & æquũ uirum habere mitem ſententiam. & poſtea deſcribit mitem ſententiam, dicens quod ipſa eſt uiri boni & æqui iudicium circa ea quæ ſunt bona & æqua. & ſubdit quòd recta ſententia eſt illa, quæ eſt iudicium uiri boni & æqui, qui uerè eſt talis, ut patet in textu. Notandum quòd ſententia ad hoc propoſitum duobus modis ſumi poteſt. Primo modo ut habitus. Secundo modo ut operatio profluens ab habitu. Hic autem Philoſophus uidetur definire eam ut operationem: poteſt autem deſcribi ut habitus

hoc

hoc pacto, Sententia eſt habitus, qui uiri boni & æqui eſt iudicandi principium quo ipſe diiudicat,& ignoſcit ut oportet. Notandum quòd ſententia,& ſagacitas ſunt principia iudicandi ea quæ præcipit ipſa prudentia, & in hoc conuenire uidentur. Differentia uerò eſt, quia ſagacitas eſt uiri ſagacis: ſententia autem uiri æqui & boni. Sagax ſequitur omnem ordinem eorum quæ inuenta & præcepta ſunt à prudente, iudicando ea rectè quæſita eſſe & inuenta, Sententia uerò cum ſit poſt prudentiam, dijudicat etiam ipſa ea quæ præcipiuntur à prudentia, ſed non eodem modo ut ſagacitas, quia ſagacitas non uidetur eſſe correctiua. Sententia uerò forſitan eorum correctiua eſſe poſſet, quæ euenirent præter intentionem prudentis, quia uniuerſaliter loquendo non potuit complecti omnes caſus qui euenire poſſent. Itaque ſi eueniat aliquid in quo ſeruando iuſſa prudentis fieret error, tunc ſententia ſe interponit talia iudicando & uir bonus habens talem ſententiam rectè corrigere poteſt. Patet igitur quòd ſententia eſt principium iudicandi ea quæ inuenta & percepta ſunt à prudente,& eſt iudiciũ boni & æqui uiri. Ita quòd in definitione eius cadere uidetur uir bonus, & æquus, ut manifeſtè apparet. Notandum quòd ſententia ſumitur multifariam, ut alicuius ſcripti mens, ut ea quam affert iudex: tum mens & opinio. Hic autem non capitur illis modis, ſed ut dictum eſt, aut pro iudicio æqui & boni uiri, aut pro habitu qui eſt principium talis iudicij,& talis eſt coniuncta cum prudentia: æquitas autem & bonitas eſt habitus in uoluntate, ut plerique aiunt, uel potius in appetitu ſenſitiuo coniunctus cum ipſa iuſtitia,& æquitas,& bonitas & non eſt principium iudicandi: ſed mouendi appetitum, ut feratur ad aliquid ignoſcendum, ut oportet: ſententia uerò eſt principium iudicandi, propterea eſt in intellectu actiuo.

[Omnes autem habitus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam definiuit ipſam ſententiam, nunc comparat dictos habitus inter ſe: ſcilicet ſententiam, ſagacitatem, prudentiam, tum etiam intellectum qui ſumitur hic pro habitu principiorum actiuorum. Oſtendit ergo quòd omnes ij habitus cõueniūt primo, quia ſunt ſimul in eodem ſubiecto, ut qui eſt prudens, ſit ſagax,& econtra: deinde quia omnes ſunt extremarum,& ſingularium rerum de quibus eſt prudentia. Sunt igitur in eodem omnes, ut diximus: quia prudens idem eſt etiam ſagax, & ſententiã habens: differunt tamen illi habitus ratione, quia alia eſt ratio prudentiæ, alia ſagacitatis, licet ſint in eodem: nam eũdem dicimus prudentem, quia quærit, inuenit & percipit ea quæ ſunt agenda pro aliquo fine bono conſequendo. Idẽ ẽt dicitur ſagax, quia percipit omnia quæ præcepit prudens, & diiudicat illa ſe rectè habere. Idem quoq; dicitur habere ſententiam, ut dijudicat iuſſa à prudentia conſiderando perſonas, & conditiones,& uoluntates, occaſiones,& tempora, ea quæ indigent correctione & uenia ob aliquem particularem caſum, qui in uniuerſali à prudente legumlatore comprehendi non potuit, & fieret error ſi ſeruaretur in eo præceptum prudentis. Itaque ſententiam habens cùm ſit æquus & bonus uir, iudicio ſuo quod eſt ſententia diiudicat illud,& æquitate,& bonitate emendat. Is etiam dicitur habere intellectum, ideſt mentem actiuam principiorum, quæ ſunt principia rerum agendarum,& experientia comparantur, quæ principia ut habet dicitur habere intellectum. Vnus ergo & idem eſt homo habens omnes iſtos habitus qui ſunt in intellectu actiuo tanquam in ſubiecto,& omnes ii habitus ſunt etiam extremarum id eſt ſingularium rerum. Dicit poſtea Philoſophus quòd.

[Et intellectus extremorum eſt ad partem utranq;.] Accipere uidetur nomen commune, ſcilicet intellectũ actiuum, & ſpeculatiuum. Nam ſicut ſunt duplices res, ſcilicet ſpeculabiles & agibiles, ita etiam duplicia ſunt principia, & duplex intellectus, id eſt habitus principiorum, quorum alter eſt ſpeculatiuorum, alter uerò principiorum actiuorum: licet propriè intellectus, qui eſt habitus principiorum, in ſpeculatiuis dicatur, ut ſuprà declarauit Philoſophus, & uterq; eſt extremorum, ſed diuerſo

uerſo modo, quia extrema ſunt diuerſa, & alia uniuerſalia, alia ſingularia. quare ſiue incipiatur ab uniuerſalibus, quæ ſunt prima ex parte naturæ: ſiue a ſingularibus, quæ ſunt prima ex parte noſtra, ſemper extremorum eſt intellectus, dicuntur autem principia eſſe extrema, quia ſunt prima. at in ſpeculatiuis ſunt uniuerſalia, in actiuis ſunt ſingularia. Quare hinc uel inde capias, ſemper extremorum eſt intellectus, id eſt habitus principiorum qui dicitur intellectus. at ſpeculatiuus eſt extremorum uniuerſalium: actiuus ſingularium. Singularia enim ſunt principia in rebus agendis, quorum oportet habere ſenſum: hic autem eſt intellectus, non quòd ſenſus ſit uis uel intellectiua uel rationalis: ſed appellatur intellectus hic a Philoſopho ipſa uis cogitatiua, uel quia immediatè ſubminiſtrat intellectui, uel quia iſta uis cogitatiua adeò eminet inter omnes uires ſenſitiuas internas uel externas, ut reſpectu illarum uideatur eſſe quaſi ut quidam intellectus, non quòd ſit ſecundum eſſentiam, ſed reſpectiuè, ut dicimus. De hac ui ſenſitiua loquutus eſt etiam ſuprà Philoſophus in ultimo capitulo ſecundi tractatus, cùm inquit quòd talis eſt is ſenſus, quo ſentimus ultimum in mathematicis eſſe triangulum, & talis immediatè ſubminiſtrat intellectui. Hanc quoq; in tertio de Anima, ſi bene memini, appellat intellectum paſsiuum.

108 [Ad partẽ utranq;.] id eſt ſiue procedatur ab uniuerſalibus ad ſingularia ex parte & ordine naturæ: ſiue ab ſingularibus ad uniuerſalia ex parte noſtra. Primorum, id eſt principiorum intellectus eſt. Et non ratio, id eſt non demonſtratio: ſi enim principiorum eſſet demonſtratio, tunc eſſet eorum ſcientia propriè dicta: at principiorum ut principia ſunt non eſt ſcientia, ſed intellectus.

109 [Is quidẽ ad demõſtrationes attinet.] id eſt ſpeculatiuus eſt primorum immobiliũ, id eſt principiorum quæ ſunt immobilia & neceſſaria, & non poſſunt aliter ſe habere.

110 [Is autem qui in agendis rebus.] id eſt actiuus eſt. Extremi, id eſt primi ex parte noſtra, & contingentis, id eſt eius quod poteſt aliter ſe habere. Atque alterius propoſitionis, id eſt ſingularis propoſitionis. Nam per intellectum ſpeculatiuum fit proceſſus in quo ſumuntur omnes propoſitiones uniuerſales & principia uniuerſalia, quæ ſumuntur in demonſtrationibus & illæ conſtant ſemper ex ijs quæ uniuerſaliter competunt rebus, & ea ratione qua ipſa ſunt, ut declarat Philoſophus in libro Poſteriorum. At per intellectum actiuum. fit proceſſus in quo ſumitur principium ſingulare: & ſi ſumatur per ſimilitudinem, ut ratiocinatio quædam, oportet ut altera propoſitio ſit ſingularis, quia principium in rebus agendis eſt ſingulare.

111 [Haec enim principia ſunt eius.] Hoc duobus modis intelligi poteſt, uel quia ex ſingularibus fit manifeſtum uniuerſale, uel quia ſingulares propoſitiones ſunt cauſa agendi cùm ſint propinquæ, ijſque aguntur quæ ſunt ſingularia, uel eius gratia cuius,

112 id eſt finis. [Hic autem eſt intellectus.] id eſt hæc potentia ſenſitiua dicitur intellectus hic, non quòd ſit ſecundum eſſentiã ſuam (eſt enim irrationalis) ſed quia talis potentia ſenſitiua, quæ in nobis cogitatiua appellari ſolet, ita alios ſenſus excedit ut reſpectu illorum uideatur eſſe intellectus quidam: uel quia immediatè ſubminiſtrat intellectui, ut diximus: tamẽ alio modo intellectui actiuo, alio modo ſpeculatiuo. Verùm quonam pacto ex ſingularibus emergat uniuerſale, & ſingularia ſunt principia rerum agendarum, exemplo declarari poteſt: Vt ſi quis diſcurrendo dicat quòd Philippus rex Macedonum eſt inimicus Athenienſium, quia Philippus occupauit Piræeum deleuit longa mœnia, & fecit hoc uel illud. Ex quibus ſingularibus multis oritur uniuerſale, & fieri ratiocinatio poteſt: quicunq; facit hoc uel illud contra Athenięſes, eſt eorum hoſtis: at Philippus eſt huiuſmodi: ergo eſt eorum hoſtis.

113 [Qvapropter & naturalia hæc eſſe uidẽtur.] Ex ſupradictis tria correlaria uidetur inferre Philoſ. Primũ eſt ꝙ iſta, id eſt habitus iſti, uel diſpoſitiones uidentur eſſe naturales, quia non cõparantur doctrina ut ſapiẽtia quę non ita uidetur eſſe naturalis, ſed illę potius naturales eſſe uidẽtur, & hoc uidetur oriri ex eo quia diximus ea uerſari

circa

circa ſingularia quorũ eſt ſenſus:q̃ aũt naturales uideãtur,probat p̃ quoddã ſignũ.Nã dicimus hãc ætatẽ habere prudentiã.hanc ſagacitatẽ uel intellectũ.Vnde iſti habitus uidẽtur natura ſequi cùm a natura ætates proueniant. Notandũ q̃ omnes iſti habitus uidentur eſſe naturales, tamen non inſunt nobis natura neq; præter naturã,ſed ſumus nos ad illos ſuſcipiendos,& acquirendos apti a natura:acquiruntur tamen ut diximus. Verũ cum uideamus quoſdã ſecũdum complexionem & bonam temperiem inſtrumẽtorum aptos natura ad ſagacitatem & prudentiam conſequendam: hinc eſt quòd dicimus has uirtutes eſſe naturales. Nam ſi cum tempore acceſſerit experientia rerum agendarum cum rectitudine, uidẽtur euadere tales: at ipſa ſapientia ex doctrina plurimum habet argumenti, unde uidemus interdum homines parum ſagaces in rebus agendis eſſe ſapientes, & ſumma ſcientia præditos.

[Qvo circa principium & finis.] Infert aliud correlarium Philoſophus, ſcilicet 114
quòd intellectus eſt principium & finis, & hæc ſententia utriq; intellectui accommodari poſſe uidetur. Primò de ſpeculatiuo, quia ex his, id eſt ex principijs, & de ijs, ſcilicet concluſionibus, efficiuntur demonſtrationes, cum ex primis procedimus ad probandas concluſiones: & ſic erit principium, & finis, ſi reſoluamus concluſiones in principia ſua, ultimò inuenientur ut finis. uel eſt finis cum incipiendo a magis notis uenamur ipſa principia magis nota natura.Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium, cùm ſit proceſſus a ſingularibus quæ ſunt principia rerum agendarum,ut anteà uidimus: & finis quia ſunt principia eius cuius gratia agitur, ut paulò antea dixit. Verum Philoſophus in lib. Poſteriorum, cum loquitur de intellectu qui eſt habitus principiorum, Principium quidem eſt, inquit, ipſius principij. Hoc forſitan intellectui actiuo reſpectu rerum actiuarum quoquomodo accommodari poteſt. Verùm de actiuo dicere poſſumus & eſt principium, quia ex ijs, ſcilicet ſingularibus tãquam ex principijs ſunt demonſtrationes, id eſt ratiocinationes largo modo, & ſimilitudine quadam ſumptæ ut ſint de actiuis ratiocinationes. ſæpe enim hanc ſimilitudinem a ſpeculatiuis ſumpſit Philoſophus, & actiuis accommodauit, & concluſio hoc pacto erit ſingularis, ſingulare enim agitur a nobis.

[Qvare non minus.] Tertium correlarium affert Philoſophus, quia dixit quòd 115
prudentia eſt circa ſingularia, propterea dicit quòd non minus eſt adhærendum ſententijs expertorum hominum qui dicuntur prudentes,quàm demonſtrationibus:quia tales homines ſunt longa experientia quaſi oculum quendam conſecuti, quo facilè proſpicere poſſunt principia rerum agendarum. Dicit autem eos adeptos eſſe oculũ uel uiſum, quia inter omnes ſenſus externos certiſsimus eſt ſenſus uiſus: ſic ſimilitudine quadam intellectus, qui acquiritur a prudentibus, eſt quaſi oculus, quo ita intuentur principia rerum agendarum, ut non facilè decipi poſsint.

[Iam diximus.] Vtitur perotatione dictorum breuiſsimè repetendo differentiam 116
ſapientiæ atque prudentiæ de qua longe antea dicere incœpit, oſtendendo quòd circa diuerſa obiecta uerſantur, id eſt ſapientia circa ea quæ non poſſunt aliter ſe habere:prudentia circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Item quòd alia eſt alterius potẽtiæ uirtus quàm alia. Nam ſapientia eſt intellectus ſpeculatiui, prudentia actiui, & qualem locum habet ſapientia in ſpeculatiuis,talem uidetur habere prudẽtia in actiuis, & de ijs præcipue diligentem inueſtigationem fecit facietque Philoſophus.quia ut patebit in decimum, in operatione ſecundum prudentiam uidetur collocare felicitatem actiuam, in operatione uerò ſecundum ſapientiam uidetur ponere felicitatẽ ſpeculatiuam. Dubitatur circa prædicta de iſtis tribus uirtutibus mentis actiuæ, ſiue aptitudinibus, ſcilicet bona conſultatione, ſagacitate & ſententia, ſcilicet utrum ſint ut partes prudentiæ: & probatur quòd non ſunt partes ipſius pluribus rationibus, Partes prudentiæ ſunt habitus cum recta ratione agendi. ſed bona conſultatio, ſagacitas,& ſententia non ſunt habitus agendi cum recta ratione: ergo non ſunt partes

Qq prudentiæ

prudentiæ. Item omnis pars eſt quodammodo prior ſuo toto: ſed iſtæ uirtutes non ſunt priores ipſa prudentia: ergo non ſunt eius partes. Item ſi bona conſultatio, ſagacitas, & ſententia eſſent partes prudentiæ, aut eſſent partes ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut integrales: ſed nullo iſtorum modorum ſunt partes: ergo nullo pacto ſunt partes. nam ſi eſſent partes ſubiectiuæ, tunc prudentia prædicaretur de eis tanquam aliquod genus de ſuis ſpeciebus. ſed Philoſo. dicit quòd nullus iſtorum habituum eſt prudentia. Præterea ſi eſſent partes eſſentiales, tunc prudentia conſtitueretur ex illis tanquam quoddã compoſitum ex materia & forma, quod eſt abſurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale, cum ſint rectitudine, quædam, & tunc eſſet rectitudo rectitudinis, & ſic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quod non ſunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Ariſtotelis dicẽtis quòd iſti habitus ſiue aptitudines coniunctæ ſunt cum prudentia: ergo differunt ratione, & definitione: ergo non erunt prudentiæ. Ad oppoſitum arguitur, & probatur quod iſtæ tres uirtutes ſunt partes prudentiæ: quia ſi non eſſent, tunc eſſent aut uirtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ ſunt allatæ: ſed non ſunt uirtutes morum, quia tales ſunt in appetitu, iſtæ uerò ſunt in mente & intellectu, ſed nec etiam uirtutes intellectiuæ, cùm illæ non ſint propriè niſi quinque, ſcilicet ars, prudentia, & alię quas enumerauit Philoſophus. Pro ſolutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo ut pars ſubiectiua, & ſpecies quædam generis, ut homo reſpectu animalis. Secundo modo ut pars eſſentialis, ſicut materia & forma dicitur pars compoſiti. Tertio modo ut pars integralis, ſicut manus, caput, & huiuſmodi, reſpectu totius hominis. Quarto modo ut habitus ſubiecti & prædicati, id eſt incomplexorum reſpectu complexi alicuius, id eſt propoſitionis, uel forſitan ut pars definitiua. Quinto modo ſumitur pars ut potentia alicuius: ſicut anima dicitur habere partes, id eſt uires atque potentias quæ appellãtur partes potentiales. His præmiſsis ſecundum hos modos quinq; afferuntur concluſiones. Prima, quòd illi tres habitus non ſunt partes ſubiectiuæ: quia non prædicatur prudentia de iſtis tanquam de ſuis ſpeciebus, quòd patet ex dictis Philoſophi dicentis eſſe diuerſas a prudẽtia. Secunda quòd non ſunt partes eſſentiales ut materia, & forma, quia præcedunt totum. At iſti habitus ſiue aptitudines non præcedũt prudentiam, ſed ſequuntur, ut uidimus. Tertia concluſio, quòd non ſunt partes integrales eadem ratione, quia præcederent ipſum totum, id eſt prudentiam, & non præcedunt: & diſtinguerentur ut aliæ uirtutes moris uel mentis. Quarta, quòd non ſunt partes ut habitus incomplexorum, quia præcederent etiam tales partes & non ſequerentur. Quinta concluſio, quòd iſtæ tres uirtutes uel aptitudines dicuntur partes prudentiæ, ut potentiales, & ut aptitudines quæ ſunt in ipſa prudentia, quibus ipſa poteſt exercere ſuas uires. Vnde ſuperius dixit Philoſophus, Omnes enim hæ potentiæ extremarum ſunt, & ſingularum rerum. Probatur etiam, quia ſicut in alijs uirtutibus fit ut ſit primò una uirtus habitus ſimplex: habet autem multas aptitudines, & potentias quibus exercere poteſt uarias operationes: ſic erit de prudentia. Nam fortitudo producit operationem in aggrediendo pericula. Producit aliam in ſuſtinendo aduerſa. quæ operationes uariæ ſunt, & per uarias potentias & aptitudines uidentur produci. Eodem modo alia eſt liberalitatis operatio in dando ubi oportet: alia in non accipiendo unde non oportet. Et iſtæ uariæ operationes per uarias uires, & aptitudines quibus utitur liberalitas, fieri uidentur. Sic dicemus de prudentia, quæ eſt uirtus tres iſtas aptitudines habens ad ſuas operationes exercendas: habet enim bonam conſultationem quæ fit a prudente: præterea prudens quærit quomodo poſsit adipiſci aliquem bonum finem: poſtea inuenit media, & tandem præcepit, ut illa fiant quæ ſunt inuenta, ſed hæc diiudicantur poſtea non per conſultationem, ſed per ſagacitatem quæ ineſt prudentiæ, ut quædam proprietas, & ut riſibilitas homini,

ni. Per ſententiam uerò diidicat ea quæ ſuſcipiunt uariationem, & quæ indigent emẽdatione: ex eo quòd in uniuerſali comprehendi non potuerunt omnes caſus, Itaque prudens uir ſententia, & iuſtitia dijudicat talia, & ut uir æquus & bonus corrigit ut oportet. Et ſic patet quòd iſti tres, ſiue habitus, ſiue aptitudines quædam ſunt partes potentiales, & ut potentia quædam ipſius prudentiæ quibus exercere cõmodè poteſt diuerſas operationes & officia. Hac diſtinctione præmiſſa, reſpondere poſſumus argumentis, & rationibus oppoſitis. Ad primum, cum dicitur in minori quòd iſti non ſunt habitus ſiue aptitudines agendi cum ratione: negatur hoc, cùm ſint in intellectu actiuo, & ſint principia agendi. Ad ſecundum, cùm dicitur quòd partes ſunt priores toto, hoc non eſt uerum de partibus quinto modo dictis, ſcilicet potentijs, cum uideantur eſſe accidentia quæ ſequuntur ipſum ſubiectum, ut aptitudines quædam, & prius eſt ſubiectum ſecundum aliquam prioritatem, poſtea ſunt illa quæ ſequuntur illud. Ad tertium, cùm dicitur quòd ſi eſſent partes, aut eſſent ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut integrales, & quod nullo iſtorum modorum ſunt: ergo non ſunt. Dicendum quod non eſt ſufficiens diuiſio, quia ſunt alio modo partes præter iſtas ſcilicet partes, ut potentiæ, quomodo ſunt iſti habitus ſiue aptitudines reſpectu ipſius prudentiæ.

De utilitate ſapientiæ atque prudentiæ. Cap. 12.

DVBITAVERIT autem quiſpiam ad quidnam habitus hi ſint uti- 117
les. Nam ſapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus
fuerit homo felix, nullius enim eſt generationis, prudentia au-
tem hoc quidem habet. Sed cuiuſnam gratia opus eſt ipſa? ſi pru- 118
dentia quidem eſt ea quæ circa iuſta & honeſta, bonaq; hominis uerſatur, hæc
autem ſunt ea quæ uiri boni eſt agere, atque ipſa ſciendo non magis ad agendum
nos ſumus idonei, ſiquidem uirtutes ſunt habitus, quemadmodũ nec ea ſana, quæ
non efficiunt bonam corporis habitudinem, ſed ab ipſa proueniunt: non enim
magis apti ſumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum
facultatem habendo. Quòd ſi non horum gratia ſit ponendus prudens, ſed ut 119
ſtudioſi homines fiant: ijs non fuerit utilis ſanè qui iam ſunt ſtudioſi. At nec
etiam ijs qui ſtudioſi non ſunt. nihil enim refert ſiue ipſi habeant, ſiue alijs ha-
bentibus pareant. Atque hoc ſatis eſt nobis, quemadmodum & in ſanitate.
Nam & ſi ualere uolumus, medicinam tamen non diſcimus. Inſuper abſurdum 120
ſanè uidebitur ſi prudentia, quæ quidem eſt inferior ſapientia, ſit magis domi-
na quàm ipſa, magisque princeps. nam ea quæ agit, dominatur in ſingulis atque
iubet. De his igitur eſt dicendum, nunc enim de ipſis dubitauimus tantum. Pri- 121
mum itaque dicimus has expetendas neceſſariò per ſeipſas eſſe, quippe cùm ſint
partium utrarunque uirtutes, etiam ſi neutra ipſarum quicquam efficiat. Dein- 122
de & faciunt quidem. At non ut medicina ſanitatem, ſed ut ſanitas, ſic ſapientia 123
felicitatem: nam cum ſit pars totius uirtutis, felicem efficit, ex eo quia hĕtur ac 124
operatur. Præterea opus ipſum & per prudentiã, et p uirtutem moris efficitur.
Etenim uirtus quidẽ propoſitũ ipſum efficit rectũ: prudentia aũt ea, quæ in illud
perducunt. Quare autem partis animæ quæ quidem eſt principium uegetandi, 125
nulla eſt talis, uirtus: quippe cùm in ipſa ſit agere aut non agere ſitum. De eo 126

uerò quod dictum eſt non eſſe magis aptos ob prudentiam homines ad honeſta iu
127 *ſtaq; agenda, paulò altius incipiendum eſt, hoc principio ſumpto.* Nam *ut & iu-*
ſta agentes, quoſdam nondum iuſtos eſſe dicimus, ut eos qui faciunt ea quæ legi-
bus ſunt inſtituta inuiti, uel ob ignorationem, uel ob aliquid aliud, & non ob ip-
ſa : & ſi agunt ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere ſtudioſum, ſic (ut
128 *uidetur) agere ſingula unumquenque oportet modo quodam affectum, ut ſit ho-*
mo bonus, ob electionem, inquam, & ipſorum gratia quæ aguntur . Ele*ctionem*
igitur rectam efficit uirtus . Sed ea quæ illius gratia ſunt agenda , non ſunt ip-
ſius uirtutis, ſed ad aliam potentiam ſpectant . Di*cendum autem de ipſis diluci-*
δεινότητα *dius eſt .* E*ſt igitur quædam potentia , quam * habilitatem uocant .* H*æc talis*
eſt, ut ea poßit agere atque attingere quæ ad ſuppoſitam intentionem conducũt.
Si igitur propoſitum ſit honeſtum , laudabilis eſt . ſin improbum , uerſutia eſt .
Q*uapropter & ipſos prudentes habiles, & uerſutos dicimus eſſe.* I*pſa uerò pru*
dentia non eſt quidem hæc dicta potentia . non tamen eſt ſine ipſa . H*abitus au-*
tem ipſe huic oculo imprimitur animæ . N*eque abſque uirtute , ſicut diximus ,*
atque conſtat . ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent, cùm
129 *talis ſit ipſe finis, & ipſum optimum, quicquid tandem ſit illud . Sit autem (uerbi*
130 *gratia) quiduis . hoc autem non niſi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit,*
facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Q*uare patet pruden*
tem neminem eſſe poſſe, niſi ſit bonus .

COMMEN.

117 DVBITAVERIT autem quiſpiam .] Hic eſt quartus & ultimus tractatus huius ſexti libri , in quo Philoſophus poſtquam antea declarauit quinque habitus, & uirtutes intellectiuas , ſcilicet ſcientiam , artem , prudentiam , intellectũ, ſapientiam . Et item tres habitus ſiue aptitudines connexas cum ipſa prudentia, quæ dicuntur partes potentiales eiuſdem . Nunc affert quaſdam dubitationes circa prudentiam , & ſapientiam , & eas ſoluit conſiderando nonnulla neceſſaria , ut patebit . Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula . In primo mouet dubitationes, & ſoluit , & oſtendit eſſe connexionem quandam inter prudentiam , & morales uirtutes . In ſecundo declarat iſtam connexionem qua ſimul uniuntur . Primum capitulum diuiditur duas in partes quæ patebũt . In prima igitur parte Philoſophus proponit ſuã intentionem , ſcilicet quòd dubitandum eſt quidnam proſint , & utiles ſint ſapientia & prudentia in uita humana . Deinde auget iſtam dubitationem , & primò oſtendit quòd ſapientia non uidetur conferre ad acquirendam felicitatem humanam, cùm non conſideret de ijs quæ ſunt in noſtra poteſtate quæ efficiunt felicitatem , & quorum eſt generatio , id eſt actio uel aptitudo ut fieri uel non fieri poſſint, & quæ poſſint aliter ſe habere : ſed de æternis , & de neceſſarijs quæ non poſſunt aliter ſe habere . Nam ille habitus non uidetur conferre ad humanam felicitatem qui uerſatur circa ea quorũ non eſt generatiò, id eſt actio, uel circa contingentia ut poſsint agi a nobis, & aliter ſe habere : ſed eſt de neceſſarijs, & æternis , & ſapiẽtia eſt huiuſmodi &c.

118 [PRVDENTIA autem habet quidem.] Affert ſecundam dubitationẽ Philoſophus, quòd prudentia non uidetur conferre uitæ humanæ hoc pacto : Ille habitus ſine quo homo poteſt exercere bonas & honeſtas operationes, non uidetur conferre uitæ humanæ .

manæ:at prudentia eſt huiuſmodi: ergo prudentia non uidetur conferre uitæ humanæ. Ratio patet,& probatur a Philoſopho exemplo medicinæ atque gymnaſticæ. Nā ſicut fit de ſanis,ſcilicet operationibus quæ profluunt a ſanitate:ſic fieri uidetur de operationibus iuſtis, & honeſtis,quæ proueniunt a bono uiro.Sed conſtat quòd ſine cognitione medicinæ poſſunt a corpore ſano profluere ſanæ operationes:ergo ſic erit de prudentia,quòd ſine ipſa poterunt ab homine prodire honeſtæ operationes. Nam ſicut ex ſanitate de ſe uidentur prodire poſſe ſanæ operationes ſine cognitione medicinæ: ſic ex uirtutibus,ſtudioſæ & bonæ operationes ſine lumine & adiumento prudentiæ.Quare ſuperflua uidetur eſſe prudentia. Notandum quòd ſanum multifariam ſumi ſolet: aut pro cauſa effectiua ſanitatis, ut potio uel herba, & ſimilia: aut ſumitur pro ſuſceptiuo ſanitatis, ut corpus dicitur ſanum in quo eſt ſanitas: aut ſumitur pro operatione ſana,ut eſt bona digeſtio,bona ambulatio,& huiuſmodi. Philoſophus autem accipit hic ſanum non id quod efficit ſanitatem,ſed operationem ſanam,quæ prouenit a ſanitate & bona habitudine corporis.& ideo dicit quòd prudentia, etſi habet hoc ipſum,ſcilicet ut uerſetur & conſideret ea quæ ſunt generationis, & poſſint agi & aliter ſe habere, & quæ conferre uidentur ad uitam humanam: tamen quid eſt opus prudentia? cùm bonus uir hæc agere poſſit ex ſeſe ſine ullo adiumento prudentię: cùm ſint operationes uirtutum,& bonus uir habeat uirtutes in ſe.Non enim ad agendum ex eo magis apti uidemur, quia cognoſcimus ea quæ ſunt honeſta, ſi habeamus uirtutes quæ ſunt animi ſanitates: quemadmodum non ſumus magis apti ad producendas operationes ſanas,habentes ſanitatem & bonam habitudinem corporis. Non inquam,ſumus magis apti ex eo quod ſana percipiamus,ſana inquam,quæ nō ſunt effectiua ſanitatis,nec bonæ habitudinis corporis, ſed ſanas operationes prouenientes a ſanitate a bona corporis habitudine.Quare ſi ob cognitionem ſanatum operationum non euadimus aptiores ad exercenda opera ſanitatis, & prudentia ita ſe habeat in operationibus honeſtis exercendis, quòd non euadimus aptiores cognitione illa, quid eſt opus ipſa prudentia? uel quid confert ad uitam humanam? nam uirtus uidetur eſſe animi ſanitas,ſicut bona corporis habitudo ſanitas corporis: uerum ſicut ſani homines corpore uidentur producere poſſe operationes ſanas ſine ſcientia medicinę, aut gymnaſtica facultate, ſic ſani uirtutibus animi ſine prudentiæ lumine uidētur producere poſſe iuſtas atque honeſtas operationes.Quòd ſi hoc ita ſe habebit,ſuperflua & inutilis uidebitur ipſa prudentia.merito ergo dubitatur.

[Qvod ſi non iſtorum gratia.] Quia uiſus eſt ſupra Philoſophus dicere prudentiam eſſe inutilem ſtudioſis,& iam uirtutem habentibus,poſſet aliquis dicere,quòd ſi prudentia non confert ad operationes exercendas acquiſita uirtute:confert tamen ad hoc ut ij qui non habent uirtutes ſtudioſi efficiantur,& eas conſequantur. Ideo Philoſophus dicit quòd,nec habentibus,nec non habentibus uirtutem, confert prudentia. Primò habentibus non eſt utilis,ut antea patuit:non habentes quoque ea minimè indigere uidentur,cum ſufficiat ut diſcant ab ijs, & pareant illis qui eas habeant. Nam ſicut non eſt opus ut medicinæ ſcientia ſit in eo qui uult habere ualetudinem,ſufficit enim ut ſit in alio,nam per accidens medicus ſeipſum curat:eodem pacto poterit aliquis euadere ſanus animo conſequendo uirtutes ſine ulla prudentia ſi pareret alijs ſtudioſis. Eſt autem prudentia uirtus perceptiua: morales uirtutes non ſunt perceptiuæ,& ſicut ſanitas ſine cognitione medicinæ uidetur producere ſanas operationes:ita uirtutes morales ſua opera ſine lumine prudentiæ, quòd ſi hoc ſit, ſuperflua erit prudentia ſtudioſis: præterea ſuperflua erit etiam ijs qui uirtutes conſequi uolunt, cùm ſufficiat eis ſequi præcepta eorum qui eas habent. & non quærere ulteriorem cognitionem:quòd ſi ita ſit ut tam ſtudioſis quam non ſtudioſis ſuperflua ſit prudentia, inutilis eſſe uidetur in uita humana.Meritò igitur dubitamus.Nō iſtorum gratia: ſcilicet ut prodeant ab eo tales operationes:ſiue habeant,ſcilicet uirtutes: ſiue habentibus, ſcilicet

ſcilicet uirtutes.de moralibus loqui uidetur.

120 [Insvper abſurdum ſane.] Affert Philoſophus aliam dubitationem de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ. Nam antea loquendo de ſapientia & prudentia, ſapientiam præſtare excellentia uoluit, & nobiliorem eſſe prudentia, præſertim ob ſubiecti nobilitatem circa quod uerſatur ſapientia. Poſtea uerò dixit inter cæteras facultates prudentiam ciuilem obtinere locum præſidentis & architecturæ, & item in principio libri Ethicorum, dixit quòd ciuilis facultas præcipit quas ſcientias in ciuitatibus eſſe uelit: & ſic uideretur dominari ſapientiæ, merito igitur dubitatur de iſtis, & poſtea dicendum erit quomodo ſe habeant inter ſe.

121 [Primvm itaque dicimus has.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam adduxit rationes quæ probabant ſapientiam & prudentiam eſſe inutilem uitæ humanæ, & propoſuit quæſtionem utra ſit earum uirtutum nobilior: nunc ſoluit duas primas dubitationes, tertiam uerò quæſtionē differet in finem ſequētis capituli, ut ibi patebit. Hac autem in parte Philoſophus duobus modis ſoluit illas dubitationes. Primo modo dicere uidetur, ſi concedatur quòd ſapientia non conſideret aliquid eorum quæ conferunt ad uitam humanam, & quòd ſine prudentia poſſint agi operationes ſecundum uirtutem, ſcilicet moralem, a bono uiro, quod tamen non eſt uerum: ſed ſi concedatur, nihilominus dicimus has eſſe per ſe expetendas, quod poteſt probari hoc pacto: Illi habitus qui ſunt perfectiones animæ noſtræ, ſunt per ſe expetendi: at ſapientia & prudentia ſunt perfectiones duarum partium, id eſt potentiarum nobiliſſimarum animæ, ſcilicet actiuæ mentis & ſpeculatiuæ: ergo ſapientia & prudentia ſunt per ſe expetendæ ēt ſi nullæ ab iis prodirent operationes, ut obijcitur.

122 [Deinde faciunt.] Soluit ſecundo modo concedendo maiorem, negando minorem, ſcilicet quòd prudentia & ſapientia non agunt quicquam ad felicitatem conſequendam: & dicit quòd operātur, imò efficiunt felicitatem, & non ut medicina efficit ſanitatem, ſed ut ſanitas quæ eſt bona corporis habitudo efficit ſanas operationes cū ſit in corpore ſano, & non ut externum quoddam ueluti medicina, ſic ille habitus acquiſitus. Itaque operatur ſapientia, uel homo per ſapientiam: & eſt habitus nobiliſſimus ſpeculatiuus ſecundum quem operatio ſumma dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoque eſt nobiliſſimus habitus actiuus ſecundum quem operatio dicitur etiam felicitas actiua, & in agente ſunt iſti habitus. Itaque non agunt ut medicina, quod ut externum reſpectu ægroti efficit ſanitatem, ſed ut ſanitas ſuas operationes. Quare cum ſuperius dicebatur, nos poſſumus ſine medicina producere ſanas operationes cum ſimus corpore ſani, dico quòd non ualet de prudentia quòd poſſimus producere opera ſecundum uirtutem ſine prudentia, quia prudentia non ſe habet reſpectu animi, ſicut medicina reſpectu corporis, ſed ſicut ſanitas, & quemadmodum ſine ſanitate non poſſemus producere opera ſana: ſic ſine prudentia non poſſumus producere operationes ſecundum uirtutem. cùm illa ſit recta ratio uirtutum moralium, & omnino cum illis connexa, ut patebit infra. Sapientia igitur operatur aliquid, imò efficit: ſicut ſanitas operationes ſanas in corpore, ſic illa operationem ſuam internam in animo quę dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoq; actiuā efficit felicitatem, & operatur: ut magis ēt

123 infra patebit. Dicit autem Philoſophus de ſapientia. [Cvm ſit pars totius uirtutis.] Vidimus enim quod uirtus ſi ſumatur tota, & diuidatur in partes, extemplo diuidetur in uirtutem moris, & mentis: ſapientia igitur cū ſit pars totius uirtutis, quia eſt mentis perficit habentem. & felicem reddit, & ſecundum eam erit ſpeculatiua felicitas, at uero ſecundum uirtutem moris coniunctam cum ipſa prudentia, eſt actiua felici-

124 tas. ꝙ autem ſit cum ea annexa, & quomodo, patebit inferius. [Praeterea opus ipſum.] Soluit Philoſophus dubitationem etiam ex parte tantum prudentiæ probando hoc pacto, & oſtendendo eam eſſe utilem ad uitam humanam finemq́; ultimum cōſequendum. Illa uirtus quæ neceſſario concurrit ad omnia opera ſecundum uirtutem moralem

moralem ita ut uirtus moralis ſine ea operari non poſsit. neceſſariò requiritur,& eſt utilis ad uitam humanam,& felicitatem conſequendam: at prudentia eſt huiuſmodi: ergo neceſſariò requiritur, & eſt utilis ad felicitatem conſequendam in uita humana. Patet ratio,& minor probatur a Philoſopho. Nam ad hoc ut operatio agatur ſecundum uirtutem,opus eſt ut intentio ſit recta,deinde ut dirigatur operatio. At primum eſt uirtus moralis,ſecundum prudentiæ: ergo ſine prudentia non poteſt uirtus moralis operari. Nam appetitus informatus morali uirtute,etſi non percipiat.recte tamen expetit finem,& appetit ferri ad illum, ſed indiget lumine prudentiæ, quæ eſt uirtus perceptiua,ut oſtendat ſibi uiam. Itaque ea eſt quæ dirigit & inuenit omnia bona media quæ ad illum finem perducant rectè expetitum a uirtute morali:quibus medijs inuentis deinde præcipit & iubet ut ea agantur. Ex quo patet quòd prudentia magnopere confert ad felicitatem,& ad operationem ſecundum uirtutem moralem requiritur neceſſario ut ſit coniuncta.

[QVARTAE autem partis animæ.] Quia ſuperius dixit Philoſophus illũ habitum 125
eſſe per ſe expetendum,qui eſt perfectio alicuius partis animæ,uel oſtendit ſapientiã atq; prudentiã perfectiones eſſe mentis,ne quis crederet quamlibet potentiam animę habere huiuſmodi uirtutes quæ ſint earũ perfectiones,excludit hunc errorem,& dicit ꝙ quartæ particulæ animæ,id eſt potentiæ uegetatiuæ nulla prorſus eſt huiuſmodi uirtus & perfectio conferens ad felicitatem: quare in ultimo primo primi libri cùm uellet diuidere uirtutes ſecundum potentias animæ,eam quoq; poſthabuit,nam illa potẽtia ſecundum quam non poſſumus noſtro arbitratu,& ſponte agere uel non agere,nullam uidetur habere uirtutem uel intellectum uel moralem: at uegetatiua eſt huiuſmodi,ergo nullam habet talem uirtutem. Patet ratio,quia non poſſumus non ea operari præſertim ſua principali operatione, id eſt nutritiua: ſemper enim nutrit dum uiuit animal,& eius ceſſatio mors eſt, ut inquit Philoſophus. Quarta autem particula, id eſt quarta potentia dici poteſt, quia in homine eſt humana anima, quæ habet potentiam intelligendi, ſecundum locum mouendi,ſentiendi,uegetandi: huius potentiæ uegetatiuæ eſt nutrire, augere, &.generare ſibi ſimile in ſpecie, ut alibi oſtenditur a Philoſopho.

[DE eo uero.] Hac in parte Philoſophus declarat ꝙ Prudentia eſt connexa cum 126
omnibus uirtutibus moris,& hoc pertinet ad dubitationem & obiectionem ſuper allatam ſoluendam cum dicebatur quòd ad ſanitatem non eſt opus diſcere medicinam:ſic non eſt opus prudentia ad exercendas operationes ſecundum uirtutem. Contra hoc igitur arguit Philoſophus,oſtendendo quòd prudentia non poteſt eſſe ſine uirtutibus morum: ſed eſt omnino coniuncta cum illis, hoc pacto: recta electio alicuius rei non põt eſſe ſine uirtute morali:ſed prudẽtia non poteſt eſſe ſine electione recta:ergo prudentia non poteſt eſſe ſine uirtute morali. Maiorem probat Philoſophus. quemadmodum iuſtæ operationes interdum fiunt a quibuſdam qui non ſunt iuſti,ut in quinto patuit:quia ab inuitis fiunt,uel ignoratione,ſic fit ut etiam aliæ operationes ſtudioſę produci poſsint a uiro non ſtudioſo;eo modo quo diximus. Sed ad hoc, ut aliquis dicatur iuſtus,& habens habitum uirtutis, requiritur non ſolum ut agat iuſta atque honeſta, ſed agat cum electione recta. Et ſic patet, quòd electio recta ſemper eſt cum uirtute, & ideo uirtus eſt habitus electiuus,&c. Minorem quoque probare poſſumus ex dictis Philoſophi,ſcilicet quòd prudentia non eſt ſine electione recta, quia electionem rectam facit uirtus moralis:ſed ea inuenire quorum gratia fit electio non eſt uirtutis moralis,ſed prudentiæ,quæ & inuenit & præcipit quæ ſunt agenda. Quare hoc pacto ſoluitur id qđ ſuperius obiectum eſt de prudentia, ꝙ uidebatur eſſe ſuperflua, quia iuſta & honeſta,& omnino actus uirtutis poterant homines producere ſine prudentia, nec magis ob eam erant apti ad operandum ſicut non ſunt magis apti ad opera ſana producenda ob cognitionem medicinæ, Soluit inquam, Philoſophus altius repetens, ac dicens;

cens;

cens quod ad operationes quæ ſiut ſecundũ uirtutem ab uiro ſtudioſo factæ per ſe, & non per accidens, requiritur electio bona quam rectam facit moralis uirtus, & ut illius gratia agantur:ſed prudentia eſt illa quæ neceſſario requiritur, ut perſpiciat quæ ſunt illius gratia:ex quo cum electione & uirtute morali ſit coniuncta,oportet & requiritur neceſſario. Addit ulterius Philoſophus ad hoc declarandum, quòd eſt in animo quædam uis & potentia, quam dicere ſolent aptitudinem quandam perſpiciendi ex ipſa natura,cuius abſentia uidetur eſſe ſtultitia: hæc cum ſit naturalis, apta eſt ad agendum & attingendum ea quæ perducunt ad propoſitum & intentum finem ab appetitu,ſiue ſtudioſo,ſiue uitioſo. Poſſumus enim ea uti & abuti.quare bifariam eſſe poteſt:quædam laudabilis,ſi intentio ſit bona:quædam econtra,ſi intentio ſit mala. Verùm cum ſit potentia apta ad ſuſcipiendum & bonum & malum habitum : ſi ſuſcipiet bonum,habebit prudentiam:ſi malum,habebit malitiam,quæ eſt eius malus habitus, & quaſi quædam peruerſa prudentia,licet nullo modo prudētia appellanda ſit.ſed malitia quædam & aſtutia. Non uult autem Philoſophus quòd una & eadem potentia de ſe ſit bona & mala, ſed poſsit ſuſcipere habitum bonum ipſam prudentiam, & tunc eſt laudabilis : uel habitum malum ipſam malitiam uel aſtutiam, & tunc eſt uituperabilis, & dicit Philoſophus quòd homines ſolent appellare prudentes aſtutos, qui ſunt apti ad perſpiciendum, ſed propriè, quia confundunt. Nam aſtutus & malitioſus præſupponit finem prauum intentum ab appetitu: prudens uerò præſupponit bonum finem,& inuenit bona media quæ ducunt ad illum quare impropriè tales dicuntur prudentes.Nam prudentia eſt habitus laudabilis,aſtutia uerò & malitia eſt uituperanda,& addit ꝙ prudentia non eſt talis uis,nam eam præſupponit ſicut habitus potētiam ſine qua eſſe non poteſt cum ſit eius perfectio:ſed illi potentiæ perceptiuæ quæ ē tanquam oculus quidam,imprimitur ipſe habitus,& ipſa uirtus prudentiæ. Ex ijs patet ꝙ prudentia non eſt ſine electione:electio nõ ē ſine uirtute morali:ergo prudentia non erit ſine uirtute morali. Dirigit enim prudentia hanc uim ad ea omnia inuenienda bona quæ ducũt ad bonum finem. Ratiocinationes enim,id eſt diſcurſiones,quibus procedit prudentia ad inuenienda media in rebus agendis habent principium:ſcilicet finem ſibi propoſitum & intentum ab appetitu:& talis eſt bonus finis,& talis bonꝰ uiro apparet. Eſt enim natura uirtutis,ut feratur ad bonum finem:uitij uerò ad prauum. Corrumpit.n.iudicium ipſa prauitas, cauſaq; eſſe uidetur ut fiat error circa principia rerum agendarum,id eſt circa fines. Vnde antea in capitulo prudētiæ, Nam principiũ, inquit,rerum,agendarum:id eſt ut patet,gratia cuius ſunt ipſæ,id eſt finis:ei uerò qui corruptus eſt ob uoluptatem aut dolorem,continuò non uidebitur principium ipſum nec huius gratia,&c. Et hæc ei correſpondet:atq; hoc nõ niſi bono uiro uidetur atque apparet. Prauitas enim peruertit &c. Concludit ex ijs omnibus ꝙ prudentia nõ poteſt eſſe ſine uirtute morali,& ꝙ eſt neceſſaria ad uirtutes moris, & honeſtas operationes exercendas ſecundum uirtutem,& ꝙ operatur ad felicitatem humanam. In ſequenti uerò capitulo oſtendet etiam quòd uirtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia.

127 [Non ob ipſa.] Id eſt non gratia ipſorum honeſtorum,quia ſi feciſſent ob ipſa, eſſent forſitan dicendi ſtudioſi.

128 [Ipsorvm gratia.] Veluti ut agat non timore,aut alia cauſa, ſed ipſarum gratia, ueluti propter iuſta eſſe,ut ita loquar:& agat honeſta propter honeſtatem, & honeſtatis gratia. Sed percipere, ſcilicet media quibus aſſequamur finem bonum non eſt uirtus moralis,ſed alterius potentiæ,ut declarat. Malitioſos: impropriè dicimus. [Huic oculo.] id eſt tali potentiæ perſpiciendi. [Imprimitur.] tanquam forma quædam perfectiua ipſæ prudentiæ habitus.

129 [Nec abſque uirtute.] Scilicet morali. Concurrit enim appetitus rectus,& conuenit cum ipſa prudētia. Ratiocinationes, ſcilicet quibus procedit prudentia ad inueniēda media. Principium habent,ſcilicet finem ipſum intentum ab appetitu. Optimũ,uel

ſimpliciter,

ſimpliciter,uel in genere, uel reſpectu eorum quæ aguntur ob ipſum finem.
[Hoc ſanè.] Scilicet optimum quod contigerit,ita tamen ut ſit uerè bonum. Circa 130
principia rerum,id eſt circa fines. Ex dictis patet,quòd prudentia eſt utilis & neceſſa-
ria ad uirtutes moris, & quòd ipſa operatur multum ad felicitatem humanam conſe-
quendam.

De natiua uirtute: uirtutum & prudentiæ connexione. Cap. 13.

131
COnſiderandum autem iterum eſt, & de uirtute. Etenim ut pruden- 132
*tia ſeſe habet ad * habilitatem, quæ non eſt idem, ſed ſimile: ſic &* * δεινότητα.
propriè uirtus ſeſe habet ad naturalem uirtutem. Omnibus enim
ſinguli mores ineſſe quodammodo natura uidentur. Etenim &
iuſti natura, forteſq́; atque ad temperantiam nati uidemur: cæteraq́; continuò
habemus ex ipſo ortu. Sed eſſe tamen quærimus aliquid aliud, quod eſt propriè
bonum, & talia nobis alio modo ineſſe. Pueris enim ac beluis naturales habi-
tus inſunt. at abſque mente nocere uidentur. Atque ut robuſto fit in corpore ſi-
ne oculis ſe mouente (errat enim uehementer ex eo quia non habet uiſum) ſic & 133
hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in agendo differt. Atque habitus ille ſi- 134
milis, tunc erit propriè uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ ſunt ſpecies, habili-
tas, atq; prudentia: ſic & in morali ſunt duæ, una naturalis uirtus, altera pro-
priè uirtus. Atque harum ea quæ eſt propriè uirtus, non fit ſine prudentia. Qua 135
propter inquiunt uirtutes omnes prudentias eſſe. Et Socrates partim rectè quæ
rebat, partim peccabat. peccabat, quia uirtutes omnes prudentias eſſe putabat.
bene dicebat, quòd non eſſe ſine prudentia ipſas aiebat. Hoc autem huius indiciũ 136
eſt. Etenim nunc omnes cùm uirtutem definiunt, dicentes ipſam habitum eſſe, & Codex græcus hic addit
*afferentes ea circa quæ uerſatur: addunt, ſecundum rectam rationem. * Viden-* ὀρθὸς δὲ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν,
tur igitur omnes uaticinari quodam modo talem habitum eſſe uirtutem, qui eſt id eſt, recta autem, ratio quæ eſt ſecũdum prudentiam.
ſecundum prudentiam. Oportet autem parumper migrare. Eſt enim is habi-
tus uirtus, qui non ſolùm eſt ſecundum rationem rectam, ſed cum recta etiam
ratione. Recta autem de talibus ratio ipſa eſt ſanè prudentia. Socrates igi-
tur uirtutes ipſas rationes eſſe arbitrabatur. Omnes enim ſcientias eſſe dice-
bat. at nos cum ratione eſſe cenſemus. Patet igitur ex dictis, fieri non poſſe
ut ſine prudentia ſit homo propriè bonus, & abſque morum uirtute prudens.
At enim & ea ratio qua quiſpiam diſſeruerit ſeparari uirtutes, hinc ſolui po- 137
teſt. Non enim idem ad omnes ſuſcipiendas aptiſſimus eſt ingenio: quare a- 138
liam iam accepit, aliam nondum accepit. Hoc enim in naturalibus quidem
uirtutibus fieri poteſt, at in ijs quibus abſolutè dicitur homo bonus, fieri ne-
quit. Etenim cum prudentia quæ eſt una, ſimul inerunt uniuerſæ. Conſtat au- 139
tem & prudentia opus eſſe, etiam ſi non eſſet actiua: quia partis eſt u rtus. &
ſine prudentia, ſineq́; uirtute, electionem rectam non fore. altera nanque fi-
nem: altera ea quæ ſunt ad finem agere facit. At uerò neque ſapientiæ præeſt, 140

neque præſtabilioris eſt partis. ſicut neque ars medendi præſidet ſanitati. Non enim utitur ipſa, ſed uidet ut fiat. Illius igitur gratia (non illi) iubet. Præterea ſimile eſt ac ſi quiſpiam facultatem ciuilem principem eſſe deorum aſſerat, propterea quòd præcipit de omnibus quæ aguntur in ciuitate.

COMMENT.

131 CONSIDERANDVM autem.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm antea oſtendit prudentiam eſſe connexam cum uirtutibus moralibus. nunc uice uerſa declarat ipſas uirtutes morales ſine prudentia eſſe non poſſe,& item omnes uirtutes eſſe ſimul, quia ſunt unà cum prudentia. Diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte probat quòd uirtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, & ad hoc declarandum præmittit duas ſententias. Prima eſt talis, Sicut eſt in parte animæ rationali acti ux ubi eſt ipſa prudentia: ſic eſt in ea parte ubi ſunt uirtutes morum, ſed in illa parte rationali eſt uis quædam naturalis,& habitus quædam perſpiciendi: ita erit in illa u r tus uel potentia naturalis qua anima ſuſcipere poteſt uirtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quòd illa præſupponit quandam habilitatẽ naturalem, quæ ſuſcipere poteſt bonum habitum & malum: bonum, ipſam prudentiam: malum, ipſam aſtutiam ſiue malitiam. Dico igitur quòd ſicut ſe habet prudentia ad habilitatem illam naturalem quæ non eſt prudentia, ſed habet ſimilitudinem cum illa cùm poſsit eam ſuſcipere in ſe: eodem pacto ſe habet uirtus propriè, id eſt moralis ad eam uirtutem quæ non eſt propriè uirtus, ſed eſt naturalis uirtus,& quaſi habilitas,& potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant uirtutes quaſdam naturales eſſe in appetitu ſenſitiuo, & in ea parte ubi morales ſuſcipiuntur uirtutes. Quidam enim fortes, quidam temperati, quidam iuſti uidentur eſſe natura, & à primis inuitamentis noſtræ generationis. Poſt hanc ſententiam declaratam oſtẽdit Philoſophus non ſolùm tales naturales uirtutes ineſſe homini, ſed alias etiam eſſe quæ propriæ dicuntur uirtutes, probando hoc pacto, Proprium bonum hominis,& uirtus propriè dicta non poteſt lædere hominem,& habentem, ſed naturales lædere poſſunt: ergo tales uirtutes non ſunt bonum hominis,& uirtutes propriè dictæ: quare ponere alias uirtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum, & beſtiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam,& huiuſmodi,& denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verùm cùm non habeant uſum rationis & mentis, uidentur lædere poſſe ſi ipſis abutantur. Beſtiæ uerò nonnullæ fortes, aliæ manſuetæ, uel prudentes dici ſolent per quaſdam ſimilitudines: & cùm non habeant rationem & mentem, nocere interdum uidentur tales uirtutes. Itaque ut robuſtum corpus animalis bruti ſiue hominis, carens uiſu, ſi moueatur, offendi uehementer errareque uiuetur: ſic naturalis uirtus ſi ſit in aliquo ſine lumine rationis & uirtutis propriè dictæ, occaſionem præbet habenti ut uehementer lædatur. Ex quo patet quòd uirtus naturalis non eſt propriè uirtus, nec proprium hominis bonum, quare alias oportet eſſe uirtutes, quæ ſint propriæ: & cùm ſint cùm recta ratione tanquam cum uiſu & oculo ducente, non poſſunt offendere neque errare. Ex ijs quæ dicta ſunt ulterius affert tertiam ſententiam ob quam aliæ ſunt allatæ, ſcilicet quòd uirtus morum non eſt ſine prudentia, quam probat hoc pacto, Mens & recta agendi ratio eſt ipſa prudentia, ſed uirtus moralis non eſt ſine mente & recta ratione agendi: ergo uirtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia. Patet ratio, quia prudentia eſt habitus mentis conſultatiuæ,& recta agendi ratio, ut antea uidimus. Virtus autem morum non eſt ſine recta ratione: naturales enim uirtutes eſſe poſſunt ſine ratione recta, morales non poſſunt. Et ſic ordine habemus has tres ſententias,

&

& concluſiones probatas. Prima, quòd ſicut uis & habilitas illa naturalis perſpiciendi ſe habet ad prudentiam, ita ſunt naturales uirtutes, quæ ſe habent ad uirtutes morales. Secunda, quòd naturales uirtutes non ſunt proprium hominis bonum, nec ſunt uirtutes propriè dictæ. Tertia, qua concluditur quòd uirtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia ut ſucceſsiuè patet.

[ETENIM ut prudentia.] Quia ſicut prudentia perficit & dirigit uim illam naturalem, & habilitatem perſpiciendi: ſic uirtus moralis illam naturalem uirtutem. uel perinde eſt quòd ſicut prudentia non eſt ſine uirtute morali, ſic moralis uirtus non eſt ſine prudentia quodammodo: quia neque natura propriè inſunt, neque præter naturam ipſæ uirtutes, ſed ſunt aliæ uirtutes propriè dictæ præter iſtas naturales quæ acquiruntur per iſtas. 132

[ILLE ſimilis.] Scilicet uirtutibus naturalibus. 133

[IN opinatiuo.] Id eſt in mente conſultatiua & actiua. Notandum quòd eſt ſimilitudo quædam inter uirtutes ſeu aptitudines naturales, & uirtutes propriè dictas, quia ſunt perfectiuæ illarum potentiarum, & ideo appellantur uirtutes propriç: nam in ſpeculatiua parte animæ, quædam eſt aptitudo ad ſuſcipiendam ſcientiam ſimilis ſcientiæ, non tamen eſt idem. Quia talis uis ſine ſcientia propria poteſt errare, & talis uis appellari poteſt acumen intellectus atque ingenij. ſimiliter in actiua ex parte animæ habilitas, & aptitudo perſpiciendi ſimilis prudentiæ, quæ tamen non eſt prudentia, ut oſtendimus: ſic eſt de alia parte animi, id eſt de appetitu, qui eſt ſedes & domicilium uirtutum moralium, ubi ſunt potentiæ naturales, quibus alij ad fortitudinem, alij ad temperantiam, alij ad aliud ferri uidentur, & ſuſcipere poſſunt habitus, & uirtutes propriè dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetiuis, præſertim ubi non habent proprium nomen uirtutes naturales, non quòd ſint propriè uirtutes, nullæ enim propriè dictæ inſunt nobis natura, ut in ſecundo Ethicorum oſtendit Philoſophus: ſed dicuntur quodammodo naturales, quia per tales potentias & uires ſumus apti natura ad illas ſuſcipiendas. Vnde in ſecundo, Nec natura, inquit, nec præter naturam in nobis uirtutes efficiuntur, ſed ſumus quidem ad ipſas ſuſcipiendas apti natura. Et item potentes quidem ſumus natura, boni uerò non efficimur, aut mali natura. Ex quibus patet, quòd uirtutes illæ quas Philoſophus appellat naturales, eſſe aptitudines & uires ad ſuſcipiendas uirtutes, non autem uirtutes propriè dictas. Patet etiam quòd uirtutes morales, & propriè dictæ non poſſunt eſſe ſine oculo prudentiæ, ſed neceſſario ſunt cum ea coniunctæ. 134

[QVAPROPTER inquiunt.] Ad probandam eandem concluſionem ꝙ uirtutes morales non ſunt ſine prudentia, affert antiquorũ ſententiã: qui dixerunt omnes uirtutes eſſe prudentias, ut Socrates & Socratici omnes. Arguebãt enim hoc pacto. Omnis habitus qui eſt recta ratio agendi, eſt prudentia: omnis uirtus eſt huiuſmodi: ergo omnis uirtus eſt prudentia. Et dicit Philoſophus quòd iſti partim bene dicebant, partim errabant. Errabant enim in hoc, quia dicebant omnes uirtutes eſſe prudentias. Differt tamen uirtus moralis à prudentia. Nam uirtus moralis non eſt cognitiua: prudentia eſt cognitiua. Præterea uirtus moralis eſt in appetitu, prudentia in intellectu: quare non bene dicunt quòd uirtutes morales ſint prudentiæ, & errabant in hoc. In eo autem bene dicebant, quòd uirtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia, & nos idem aſſerimus: ex quo confirmat ſententiam ſuam ſuperius allatam. Notandum quod Plato in libris ciuilis ſcientiæ inducit Socratem diſſerentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit uirtutes eſſe rationes, non quòd omnino ſint idem, ſed quòd à recta ratione proficiſcantur, & ea indigeant: quod etiam innuit Philoſophus cùm bene ſenſiſſe Socratem inquit in eo quia aſſerebat uirtutes non eſſe ſine prudentia. Quòd ſi ſanè intelligamus ſententiam Socratis, ut eſt intelligenda, uidebimus illam conuenire cum ſententia Philoſophi. 135

136 [Hoc autem huius indicium eſt.] Ad eandem ſententiam probandam accommodat Philoſophus teſtimonium eorum Philoſophorum, qui æquales temporibus ſuis definiebant uirtutem, dicentes eſſe habitum circa actus, uel affectus, ut recta præſcribit ratio: ex quo percipi poteſt quòd prudentia eſt annexa cum uirtutibus moralibus. Deinde emendat Philoſophus aliquantulum iſtam ſententiam, dicendo quòd parum per digrediendum eſt ab iſtis. Nam ipſi uidetur uaticinari quòd uirtutes indigent pru dentia & præcepto, & directione rectę rationis: quòd etſi uerum ſit, tamen ulterius eſt etiam addendum. ubi enim dicunt quòd uirtus eſt habitus ſeſe habens ut recta præſcri bit ratio: dicere etiam oportet quòd eſt habitus ſimul cum recta ratione. quia non ua let: hic habitus dirigitur à recta ratione. ergo eſt cùm recta ratione. Nam ſeruus ut ha bitum obediendi quem habet obedit domino ſuo prudenti & rectè facit quæ ille præ cipit, non tamen eſt uirtus in ſeruo, licet ſit habitus directus à recta ratione, quia talis recta ratio non eſt in ſeruo. Quare dicendum quòd uirtus eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens noſtra ex parte terminatus recta ratione, ita ut ſimul ſit cum ea. quia non uidetur ſequi: determinatur ſecundum rectam rationem, ergo eſt cum ea: ſed bene econtra ualet. His dictis addit ulterius ad ſuum propoſitum Philoſophus quòd Socrates putabat omnes uirtutes eſſe rationes, quia dicebat, Omnis ſcientia eſt ratio, omnis uirtus eſt ſcientia: ergo omnis uirtus eſt ratio. Nam in tertio etiam dicit Philo ſophus cùm de fortitudine loquitur. Quapropter, inquit, Socrates fortitudinem ſcien tiam eſſe putauit. Videtur enim homo procedere per uirtutes ad res agendas ordine quodam: & quamuis non ſit ſcientia propriè dicta per ſimilitudinem, tamen dicitur uir tus: ergo ratio recta erit, ut ille ait, cum ſit ſcientia quædam. Nos autem, inquit Philo ſophus, non dicimus eſſe rationes: ſed cum ratione, ſcilicet recta eſſe cenſemus. Vltimò concludit quòd uirtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, ut in hoc capitulo declarauit: & quòd prudentia non poteſt eſſe ſine morali uirtute, ut in præcedenti ca pitulo oſtendit. ideo dicit quòd fieri non poteſt, ut ſine prudentia ſit uir bonus: & habeat uirtutes morales, aut ſit prudens ſine uirtutibus: ſcilicet moralibus, id eſt quin ſit
137 bonus, ut antea dixit. [At enim & ea ratio qua quiſpiam.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua ſoluit argumentationē & obiectionē nonnullorũ, qui dicebãt uirtu tes morũ non eſſe ſimul. & Philoſophus, ait, quod ex dictis noſtris ſequitur ꝙ uirtutes morũ ſint ſimul: ſed ratio eorũ qui cõtradicunt ſolui põt, hoc modo. Afferamus primo rationē eorũ quæ eſt talis, Is qui habet aptitudines nõ æquas, nec pariter ad ſuſcipiēdos diuerſos habitus, ſit ut ſuſcipiat unum habitũ ſine reliquis, aut hunc uel illũ, & nõ iſtũ: ſed homo eſt hmõi, quia nõ eſt ęquè omnis homo aptus ad eaſdē uirtutes pariter, ſed magis ad hãc quàm ad illã: & hic magis ad fortitudinē, ille magis ad temperantiã, & cũ ſint uariæ iſtæ perfectiones, & obiecta, & operationes earũ diuerſę, & inſuper aptitudines naturales, uidetur eſſe quoquo modo ueriſimile, ut non oẽs uirtutes ſint ſimul. & hęc ratio uidetur procedere cõtra ſentẽtiã Philoſophi: ideo dicit ꝙ talis ratio ſoluetur iſto modo quo diximus, ꝙ uirtutes morales nõ poſſunt eſſe ſine prudentia, &
138 ecõtra. [Hoc enim ipſum in naturalibus.] Soluit eorũ rationē Philoſophus, dicēdo ꝙ eorũ ratio uidetur ualere quoquo modo in uirtutibus naturalibus: quia fieri põt ut aliquis ſit magis aptus ad unã uirtutē quàm ad aliã: ſed ĩ uirtutibus propriè dictis, quę acquirũtur opera noſtra hoc fieri nõ poteſt, quin ubi eſt una uirtus, ibi ſint reliquæ & hãc ſententiã probat hõc pacto: Vbicunq; eſt prudẽtia, ibi ſunt oẽs uirtutes: ſed ubicũq; eſt una uirtus, ibi eſt prudẽtia: ergo ubicũq; eſt una uirtus, ibi ſunt oẽs uirtutes. Maior probatur, quia ubicũq; eſt prudẽtia uere, ibi eſt appetitus ſemꝑ paratus obedi re rationi: & ex cõſequenti, ibi eſt oĩs probitas & omnis uirtus. Minor eſt clara, ꝙ ubi eſt una uirtus, ibi eſt prudẽtia, cũ nulla uirtus moralis poſſit eſſe ſine recta ratione, id eſt prudẽtia. Notãdũ ꝙ uirtutes dupliciter dicũtur. Vno modo ĩpropriæ & naturales, q̃ oriũtur ab ipſa natura ꝑ diſpoſitiões quæ ſequũtur cõplexionē corporis humani, & inſtru-

inſtrumentorum eius, & cum unum corpus plerunque non habeat æquè omnia inſtrumenta bene diſpoſita, niſi ſit temperatiſsimum in omnibus partibus: cum, inquam, ita ſit, plerunq; fit ut unus homo habeat aptitudinem ad unam uirtutem magis quàm ad aliam. Alio modo propriè dicuntur uirtutes, ſecundum quas homo ſimpliciter & abſolutè dicitur uir bonus: per primas enim non dicitur abſolutè uir bonus, ſed ſecundum quid & aliqua ex parte, ut ſi dicatur bonus ad ſuſcipiendas tales uirtutes, uel tales operationes exercēdas. Hac diſtinctione percipitur quòd euenire poteſt in naturalibus potentijs, & uirtutibus impropriè dictis, quòd non pariter & æquè ſint in uno aptitudines illæ, ſed magis una quàm alia: ſed in uirtutibus morũ non poteſt fieri, cum noſtris operationibus acquirantur. Verum cum adeſt ipſa domina prudentia, omnes aliæ circunſiſtunt uirtutes, & appetitus rectus, & paratus obtemperari rectæ rationi. Secus enim ſi eſſet, tunc prudentia deficeret ab aliqua operatione uirtutis, & ab aliqua re agenda rectè ex quo ſequeretur quòd non eſſet uere prudentia, nec habitus cum uera ratione actiuus, ſed perfecte prudens: & ſimpliciter prudens eſt ille, qui ſimpliciter in omnibus: & circa ſingula rectè ſe habet, & cum uera ratione. Concluditur ergo quòd qui habet prudentiam, habet omnes uirtutes morales: & qui habet unam, habet prudentiam: ergo omnes uirtutes ſunt ſimul cum prudentia, & ſimul inter ſe: diſtinguuntur tamen ratione & definitione: re autem ſimul ſunt quaſi connexæ nodo & uinculo prudentiæ. [CONSTAT autem opus eſſe prudentia.] Hæc eſt tertia pars huius ultimi capituli, in qua Philoſophus breuiter repetit ſolutiones illas 139
duas factas in primo capitulo: & etiam affert tertiam ſolutionem, quam in hunc locum diſtulerat. Repetit igitur breuiter ſolutionem factam contra illos qui dicebant ſapientiam & prudentiam non eſſe neceſſarias ad uitam & felicitatem humanam: & hoc magis repetit de prudentia. quia multa dixit de ea cum oſtenderet ſimul eſſe cũ uirtute morali, quaſi dicat: Quòd ſi prudentia non eſſet principium agendi, ut eſt & homo, concederetur: uobis tamen eſſet expetenda de ſe in uita humana cùm ſit perfectiua intellectus actiui, ut antea diximus. Talis enim potentia intellectiua non debet eſſe fruſtra in nobis. & idem etiam de ſpeculatiua dici poteſt, quia etiam tantum conferunt ad felicitatem humanam, ut utraq; operatio ſecundũ iſtas ſit felicitas, ſcilicet alia actiua, alia ſpeculatiua, ut apparebit in x. huius libri Ethicorum. Deinde repetit ſecundam ſolutionem, dicendo quòd ex dictis patet quantum prudentia faciat ad felicitatem conſequendam: duo enim ſunt quæ requiruntur ad actionem, finis, & ea quæ ducunt ad finem. Finem proponit uirtus moralis: prudentia uerò media inuenit bona quæ ducunt ad talem finem, & dijudicat omnia rectè, & præcipit ea quæ ſunt agenda, & ſtatuit mediocritatem actuum & affectuum, & ipſarum uirtutũ, adeò ut quaſi earum fortuna eſſe uideatur. Quòd ſi unaquæq; uirtus operatur in nobis, iſta tamen magis quàm aliæ, quia oſtendit obiectum bonum, & percipit illud, & proſequitur inueniendo media bona, & iubet ut ea fiant quibus conſequi poſsimus bonum finem. & ideo Philoſophus oſtendit nobilitatem huius uirtutis contra oppoſitionem illorum, declarando quod illud eſt perfectum, quod etiam de ſe ſine ulla utilitate & commodo eſt expetendum. Alio modo, illud eſt expetendum maximè à quo profluit aliquod præclarum bonum: prudentia eſt huiuſmodi cùm ſit quaſi quædam forma uirtutum moralium, & cùm ſit cauſa, ut ubicunque ſit illa, ſint etiam omnes uirtutes, quod cùm antea oſtenſum ſit, congruum fuit repetere ſolutiones prædictas, ut renouaret nobilitatem huius uirtutis, & oſtendere quantum ſit neceſſaria ad uitam humanam. Incidit etiam in hanc breuem replicationem Philoſophus, ut inde commodè accederet ad ſoluendam dubitationem motam in ſuperiori capitulo, de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ, quam nunc ſoluere intendit.

[AT uerò neque ſapientiæ præeſt.] Soluit Philoſophus obiectionem dictam, Du- 140
bitabatur enim ſuperius, quia uidebatur quod prudentia eſſet nobilior ſapientia, cùm

prudentia

prudentia obtineret locum architecturæ, & iuberet de alijs facultatibus quas uellet eſſe in ciuitate,& quouſq;,&c. Oſtendit igitur Philoſophus, quòd talis ratio non ualet, & quòd ſapientia eſt nobilior quàm prudentia ,cùm ſit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem uidetur ordinari prudentia: Ille habitus qui eſt perfectio,& uirtus nobilioris partis animæ eſt nobilior quàm alter qui eſt uirtus ignobilioris. At ſapientia eſt huiuſmodi reſpectu prudentiæ: ergo ſapientia eſt nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia ſapientia eſt perfectio intellectus ſpeculatiui, prudentia actiui: & manifeſtum eſt quòd intellectus ſpeculatiuus excedit actiuum nobilitate. Sed ad ſolutionem eius quod obijcitur, quòd prudentia iubet, animaduertendum eſt quod aliud eſt iubere huic,aliud iubere de illo: non ergo ſequitur, quodcunque iubet ſimpliciter præſtantius eſt:& affert duo exempla. Nam medicina iubet, non tamen ſanitati, quia eſſet nobilior ſanitate, & tamen non eſt nobilior ut ordinatur ad illam; ſed bene iubet gratia ſanitatis. Nam ad hoc ut aliquis ſit nobilior altero ob iubendi imperium, oportet ut iubeat illi ſicut architectus artificibus manufactiuis: ſed prudentia eſt architectura reſpectu aliarum facultatum actiuarum: & ſi iubet de ſapientia uel gratia illius,tamen non iubet illi Deinde affert aliud exẽplum quod ſumitur a facultate ciuili, dicendo quòd ſi hoc eſſet ut ob hunc ſuum iubendi modum eſſet nobilior, ſequeretur quòd eſſet nobilior Deo uel rebus diuinis, quod eſſet abſurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Diſponit facultas ciuilis de omnibus quæ ſunt in ciuitate, & eorũ curã habet,inter quæ ſunt tẽpla, & ſacra,& omnino cultus diuinus. Quare patet quòd & ſi prudentia iubeat de ſapientia, & gratia illius, non tamen eſt nobilior ea, cùm non iubeat ei. Notandum quòd prudentia eſt præclarus habitus ob multas rationes quas uidimus, tamen ſi conferatur cum habitibus ſpeculatiuis uidetur eſſe inferior. Primo intellectus & ſcientia ſunt de neceſſarijs & perpetuis: prudentia de ijs quæ fiunt a nobis, & poſſunt aliter ſe habere. Præterea illi habitus ſunt uirtutes nobiliores potentiæ animæ, ſcilicet & intellectus ſpeculatiui:prudẽtia uerò actiui.quare ſi ſcientia & intellectus ſunt nobiliores ipſa prudentia,multo nobilior erit ſapientia, quàm illa. Verùm ſi diſcurramus per ſingulas conditiones, reperiemus ſapientiam mirum in modum excedere ipſam prudentiam in nobilitate. Primo, quia eſt in nobiliore potentia animæ, ut dicit Philoſophus: deinde uerſatur circa nobiliora obiecta, id eſt circa perpetua & neceſſaria,& præcipuè quia uerſatur circa ſubſtantias ſeparatas. Habet etiam nobiliorem finem, cùm ſpeculatiuo anteponatur actioni. Non enim uidetur quieſcere homo in actiua felicitate, ſed uidetur uelle ulterius progredi quoad fieri poteſt. præterea ſi prudentia ita ſe habet ad ſapientiam ut medicina ad ſanitatem, & medicina uideatur iubere gratia ſanitatis, & ob eam operari: ſic prudentia uidebitur ad ſapientiam ordinari,& finis forſitan illius ad finem illum præſtabiliſsimum omnium humanorum dirigi & ordinari ſed hæc in decimum librum differantur. Hic tantum intelligatur quòd ſapientia eſt nobilior prudentia, ut dicit Philoſophus. Verùm cùm dictum ſit, & in præcedenti capitulo, & etiam in iſto quòd prudentia non poteſt eſſe ſine uirtutibus moralibus,deinde quod uirtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia: demum quòd uirtutes morum omnes ſunt ſimul circa hæc, & ob hæc dubitatur utrum ſit uerum id quod dicitur a Philoſopho, Quòd data una uirtute, ibi ẽt ſint reliquæ omnes, & ſint ſimul, hoc non uidetur uerum, & probatur his rationibus: Quicunque eſt magis diſpoſitus ad unam rem ſuſcipiendam quàm aliam,& non æquè ad omnes, uidetur nunc unam nunc aliam, & omnes pariter ſuſcipere: ſed quilibet fermè homo uidetur reſpectu uirtutum ſuſcipiendarum magis diſpoſitus & aptus ad unam ſuſcipiendam quàm ad aliam: ergo uidetur nunc unam, nunc aliam ſuſcipere, & non pariter omnes, Item nullius uirtutis operationibus acquiritur alia uirtus præter eam quæ eſt propria operationis illius: ergo operationibus uirtutis una tantum

acquiritur

acquiritur uirtus, & non omnes, ut ſtatim ſequatur quòd ubi ſit una, ſint reliquæ. Patet ratio iſta: quia ex ſimilibus operationibus ſimiles generãtur habitus, ut inquit Philoſophus: & uirtutes ſunt diſtinctæ ſecundum potentias, operationes, & obiecta, ut uidimus. non ergo ex quauis operatione quæuis uirtus, ſed determinata acquiritur. Item fieri non poteſt ut omnes operationes uirtutum, & ſtudioſas producamus, ergo fieri non poteſt ut omnes ſimul acquirantur. quare non erunt ſimul omnes, ita ut una data reliquæ etiam intelligantur adeſſe. Oppoſitum tamen uidetur ſentire Philoſophus, cùm dicat & probet quòd ubicunque eſt ipſa uirtus prudentiæ, ibi ſint omnes uirtutes. Pro ſolutione eorum quæ dicta ſunt ponuntur primò duæ opiniones: quarum prima eſt, quòd uirtutes bifariam dicuntur: quædam neceſſariæ, ut per illas homo euadat bonus: quædam non ſunt neceſſariæ, quanuis per eas euadat homo bonus. Neceſſariæ ſunt illæ quatuor, quas iſti appellant cardinales, ſcilicet prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia, & ſine iſtis dicunt fieri non poſſe uirum bonum. præter has ſunt liberalitas, manſuetudo, & aliæ morales, quas dicunt eſſe utiles, non tamen neceſſarias ad hoc ut quis bonus euadat. Dicunt præterea quòd bonus tripliciter dicitur. Primo modo impropriè ob aptitudines naturales. Secundo modo ſecundum quid, ut bonus citharœdus. Tertio modo uir bonus ſimpliciter qui illas quatuor habet uirtutes. Dicunt poſt hæc quòd Philoſophus quando loquitur de coniunctione uirtutum, intelligit de illis quatuor principalibus, ita ut illæ ſint quæ neceſſario requirantur ad conſtituendum uirum ſimpliciter bonum, & illæ aliæ non ſunt neceſſariæ quanuis conferant: & dicunt quòd data una uirtute de illis quatuor aliç ſequuntur: & omnes aliæ, ſcilicet tres, ſunt cum prudentia, & quod hoc intelligit Philoſophus cùm dicit quòd ubi prudentia eſt, ibi ſunt omnes uirtutes, id eſt illæ tres. Hæc ſententia iudicio meo non uidetur uera, quia Philoſophus uult oſtendere uirum ſimpliciter bonum, qui habet omnes uirtutes ſimpliciter non excipiendo has uel illas, & diſtinguendo ut faciunt. Secunda opinio eſt quæ uidetur uerißimilior quòd uirtus dicitur perfecta duobus modis. Vno modo perfectione ſua interna, & propria, ut temperantia dicitur perfecta, qua homo poteſt omnes operationes temperans producere. Secunda perfectio uirtutis eſt externa, quam unaquęque uirtus ab alia accipit: ut magnanimitas accipit ab alijs uirtutibus omnibus: huiuſmodi enim perfectionem accipit unaquæque uirtus ab alia uiciſsim, quæ eſt adiumentum ad operandum. Nam tunc dicitur uirtus perfecta quando non impediuntur operationes ſecundum illam uirtutem: & hoc fit quando quis pręter illam habet alias uirtutes. Ergo ad hoc ut uirtus dicatur hoc modo, requiritur ut ad perfectionem ſuam propriam accedat alia perfectio proueniens ex unaquaque uirtute, ita ut una ſit quaſi adiutrix & perfectrix alterius, nec operatio impediatur: & ad hoc declarandum tale adducatur exemplum. Ponatur quòd aliquis ſit temperatus in ſummo gradu, & habeat temperantiam perfectam ſecundum perfectionem propriam, & nõ adiuuetur a perfectione externa, id eſt ab alijs uirtutibus. Sit ex altera parte talis auarus. Tunc proponatur ſibi adulterium committendum magna ui pecuniæ oblata. Ille aut recuſabit, aut non. Si non recuſabit adulterium, non erit temperans: ſi recuſabit, tunc quia eſt auarus cum difficultate abſtinebit, & producet operationem temperatam cum difficultate: ergo nõ erit perfecte temperans, quia ſignum habituum eſt facilitas, id eſt cum operatio producitur cum uoluptate & facilitate: tunc indicatur quod habitus ineſt, ut dicit Philoſophus in ſecundo, cum uerò producitur cum dolore & difficultate, tunc eſt indicium nondum ibi adeſſe habitum uerè, ſed diſpoſitionem quandam. Eodem pacto ſi ponatur aliquis eſſe intemperans, & quòd ex altera parte ſit iuſtus, & in re iudicanda offeratur ſibi aliqua uoluptas, aut accipiet, & ea de cauſa iniuriam afferet alteri, & non erit iuſtus: aut ſi non accipiet, & non inferat iniuriam, cum difficultate abſtinebit, & cum difficultate faciet iuſtitiam. at uere iuſtus non debet cum difficultate &

dolore

dolore operari iuſta,ſed cum facilitate & uoluptate.Quare ad hoc ut perfecta dicatur uirtus,oportet ut non impediatur operatio propria , & ad hoc concurrat adiumentũ aliarum uirtutũ ut una iuuetur ab altera:nē ſi ſola ſit una . impediatur a uitio alio ,ut exemplis oſtendimus . Hac diſtinctione allata afferunt illi poſtea duas concluſiones ad ſuum propoſitum confirmandum . Prima eſt,quòd ſi in aliquo ſit uirtus perfecta utraque perfectione,interna ſcilicet & externa, & propria & aliena : tunc neceſſe eſt ut ſint in eo omnes uirtutes , & ſint ſimul . Secunda eſt,quòd ſi ſit una uirtus perfecta tantum una perfectione,id eſt ſua interna & propria,non eſt neceſſe ut ibi ſint reliquę omnes.Hæc opinio eſt probabilior quam prima : tamen & iſta non eſt admodum tuta,quia Philoſophus dicit quòd cum una uirtute,ſcilicet prudentia,erunt omnes uirtutes ſimul.Ponit enim unam uirtutem perfectam de ſe,& cum prudentia ad ſit ibi,& reliquæ ſimul omnes uirtutes aderunt . His ergo poſt habitis dicendum eſt ſecundũ mentem Philoſophi quòd data una uirtute ut uirtus eſt , & ut conſiſtit in indiuiſibili (quia uniuſcuiuſque rei ſummum quærendum eſt) omnes uirtutes dari neceſſe eſt. Loquitur enim Philoſophus exactiſſimè de uirtute,Quicquid eſt autem,de quo ordine & uia diſputatur , id eſt,ut ille inquit,ad ultimam ſui generis formam ſpeciemq́ue redigendum.Oſtendit enim Philoſophus ꝙ cùm prudentia eſt,omnes uirtutes ſunt, at cùm una eſt uirtus,& uerè uirtus prudẽtia eſt:ergo cũ una eſt uirtus omnes uirtutes ſunt:& talis uidetur eſſe ſentẽtia ratioq; Philoſophi. Verũ pro maioredeclaratione ẽ notandũ ꝙ duæ ſunt potentię in quibus ſuſcipiũtur uirtutes.ſ.intellectus,& appetitus ſed loquamur de intellectu actiuo,in quo ſuſcipitur prudẽtia, & de appetitu in quo ſuſcipiũtur uirtutes morales.Iſtæ uires de ſe ſunt nudę,& nõ habẽt ullã perfectionẽ niſi naturalem,id eſt aptitudinẽ ſuſcipiendi uirtutes,quæ ſunt habitus. Ideo Philoſophus habilitatem poſuit perſpiciendi in mente actiua quæ ſuſcipere prudentiam poteſt : aliam poſuit aptitudinem naturalem in appetitu quæ ſuſcipere uirtutem moralem poteſt,ut ſupra diximus . Verum etſi plerumque reperiatur ut unus homo habeat maiorem aptitudinem ad unam uirtutem ſuſcipiendam quàm ad aliam: tamen ſicut dari poteſt corpus ſaniſsimum ſic dari poſſe uidetur appetitus habens æquè aptitudines naturales omnes uirtutes ſuſcipiendas.& quanuis Philoſophus dicat hoc non fieri in uirtutibus naturalibus , uidetur hoc dicere , quia rariſsimè fit , & ſumit id quod ut plurimum fit : ſed tamen quia dari poteſt , concedatur quòd talis erit æquè aptus ad omnes uirtutes, uerum quicquid ſit , neceſſario requiruntur iſtæ aptitudines in utraque parte & potentia animæ , ad hoc ut anima ſuſcipiat uirtutes : nam ſicut materia niſi eſſet diſpoſita primo,nullam ſuſciperet formam cum ipſa ſit indifferens ad omnes formas elementorum ſuſcipiendas , ita & illa . Diſponitur ergo primòaliquo modo , ut ſuſcipiat hanc potius quam illam formam, Eodem uel ſimili modo aptitudines naturales uidentur diſponere appetitum ad uirtutem acquirendam,& habilitas illa perſpiciendi intellectum actiuum ad ſuſcipiendam prudentiam quæ acquiritur per talem habilitatem , ut etiam acquiruntur uirtutes morales per aptitudines naturales ipſius appetitus . Dicendum eſt igitur quòd non poteſt dari perfecta prudentia quin inſint omnes uirtutes , & æquè , quia non prius uidetur oriri prudentia quàm morales uirtutes : nec prius morales uirtutes quam iſta : ſed ambo pariter , & æquè . ex quo ſequitur quòd una data reliquæ ibi ſint oportet . Sed oritur difficultas , quia diſtinxit uirtutes non ratione ſolum , ſed etiam obiectis & operationibus genere diuerſis : & oſtendit quod non ex quibuſuis operationibus quæuis oritur,ſed ex determinatis determinata . Dicendum quòd licet uirtutes morum ſint diuerſę,tamen habent duplex uinculum . Primum,quia omnes uirtutes ſunt mediocritates,aut affectuum,aut actuũ quæ oriuntur a ui perſpiciendi uel ipſa prudentia : ſimiliter operationes ipſarum uirtutum habent coniunctionem talem ut ſimul oriantur ob nodum ipſius prudentiæ uel potentiæ perſpiciendi quo ſimul coniungantur . Aliud uinculum eſt conditio pruden-

tiæ:

tiæ quæ uidetur dare eſſe uirtutibus: & ideo cadit in definitionem uirtutis ipſa pru-
dentia, cum dicitur quòd eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens reſpectu
noſtri determinata ratione, ideſt a prudentia, quare cum habeant hoc commune uin-
culum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte uirtutum, quia tali modo colligantur:
meritò dicetur ꝙ ubi prudentia eſt, ibi reliquæ erunt uirtutes. Verum tota uis cõſiſte
re uidetur in eo ut appetitus redigatur ad mediocritatem, & efficiatur obediens ratio
niſq; ſi uerè & perfectè redigetur ad hanc mediocritatem, erit etiam paratus ad aliam
licet non exerceantur operationes. Vnde ſi prudẽtia redigit appetitum ad moderatio
nem iræ, rediget etiam ad moderationem cupiditatis, quia prudentia eſt latiſsima. Nã
in paupere poteſt eſſe liberalitas, licet non habeat facultates ſaltem ex parte pruden
tiæ quæ habet appetitum redactum & paratũ ad tales operationes exercendas. Quòd
ſi facultas detur, operabitur ſi uerè ſit prudens. Præterea totum officium uirtutis uide
tur conſiſtere in electione bona. Quòd ſi deſint facultates, tamen poterit adeſſe perfe
ctio interna, & appetitus paratus obedire rationi quandocunq; occaſio tulerit. Quare
ubi eſt electio bona, ibi & ratio uera, & appetitus eſt rectus. Nam cum moris quidem
uirtus, ut antè dicit Philoſohpus, habitus ſit electiuus, electio uero appetitus ſequens
deliberationem, propterea & rationẽ ueram, & appetitum rectum eſſe oportet ſi ele-
ctio ſit ſtudioſa. Itaq; dicere poſſumus ꝙ cum ex proprijs operationibus acquiritur ali
qua uirtus, ubi primũ prudentia adeſt, acquiruntur etiam aliæ uirtutes, ideſt quædã fir
ma diſpoſitio ad exercendas omnes operationes ſecundum quamlibet uirtutem, cum
facultas & occaſio tulerit: eſt enim prudentia communis menſura omnium mediocri-
tatum. aliter prudens non eſſet perfectè prudens, quod eſt abſurdum. His dictis atque
præmiſsis reſpondere poſſumus rationibus quas ſupra poſuimus contra hanc ſenten-
tiam. Ad primã, cũ dicebatur ꝙ homo non põt ſuſcipere æquè uirtutes omnes cũ ha-
beant aptitudinẽ naturalẽ magis ad unã quam ad aliam, & non pariter & æquè ad om
nes: dicendum ꝙ dari poteſt talis homo æquè diſpoſitus. uel ſi hoc non ſit, quia rariſsi
mè ſit in naturalibus aptitudinibus, tamen, ut dicit Philoſophus non ſequitur; quia uir
tutes propriè dictæ quibus abſolutè dicitur homo bonus, non poſsint eſſe ſimul, imo
neceſſario ſunt ob ipſam prudentiam. Nam ſi concederetur id quod ut plurimum ſit,
ut homo ſit naturaliter magis aptus ad unam uirtutem quam ad aliam acquirendam:
tamen non ſequitur, quia habeat potentias ſecundum quas poteſt ſuſcipere omnes, li-
cet cum maiore difficultate unam quàm aliam. Verum cùm aliquã ex ſuis proprijs ope
rationibus acquirit, diſponitur appetitus quodammodo etiam ad alias, ita ut cùm pru
dentia adeſt, ſint reliquæ uirtutes omnes acquiſitæ, ut diximus. Ad ſecundam, cũ dice-
batur ꝙ ex operationibus unius una oritur uirtus, illud conceditur in principio cũ ori
tur habitus, tamen una cum prudentia omnes aliæ oriuntur uirtutes, ita ut ſimul ſint.
Ad tertiam rationẽ cum dicebatur ꝙ hõ non poteſt ſimul omnes operationes pro
ducere: dicendum ꝙ reſpectu affinitatis quam habent uirtutes inter ſe, & cũ ipſa pru-
dentia, ſi acquirat habitum perfectæ unius uirtutis, ibi immediate aderunt reliquæ.
Quòd ſi non acquireret omnes per operationes, acquireret tamen per electionẽ quæ
eſt actus quidam internus: quare pauper poterit eſſe hoc pacto liberalis, quamuis non
habeat facultates. ſcilicet per electionem. Tenendum eſt igitur ſecundũ ſententiam
Philoſophi, ꝙ ubicunq; eſt una uirtus, ibi ſunt reliquæ, per hoc ꝙ ubicunq; eſt pruden
tia, ibi ſunt omnes uirtutes morales: Et ubicunq; eſt una uirtus, ibi eſt prudentia: ergo
ubicunq; eſt una uirtus, ibi ſunt omnes. Nã niſi ſint ſimul, uideretur quoquo modo ta-
lis operari cum difficultate, & tunc non eſſet uirtus propriè in eo, ſed potius diſpoſi-
tio quædam nondum perfecta. Philoſophus autẽ non uidetur loqui hic de uirtute quæ
eſt in uia generationis, cum dicit, una data omnes ſunt ſimul: ſed de uirtute exactiſsi-
ma & perfecta, quæ cum iungitur prudentiæ, ſit quidam nodus uirtutum, & aggregatũ
quoddam, & appetitus, ut ſæpius diximus, promptus eſt & paratus in quacunq; opera

tione ſtudioſa rationem ſequi. Concluditur ergo quòd omnes uirtutes morales ſunt ſimul connexæ inter ſe, & etiam cum prudentia, ita ut non ſeparentur niſi ratione ſua formali, & definitione. Sunt enim hoc pacto diſtinctæ, quia habent diuerſa obiecta circa quæ uerſantur: diuerſas etiam potentias quas perficiunt, & diuerſas rationes formales, & tamen in eo in quo una perfecta eſt, ſunt etiam reliquæ ſimul una cum prudentia, ſecundum ea quæ ex dictis Philoſophi colliguntur. Hanc ſententiam ſequutus eſt Cicero cum inquit. Sed ne quis ſit admiratus, cùm inter ipſos philoſophos conſtet à meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes: nunc itaq; ſeiungam quaſi poſsit quiſquam qui non idem prudens ſit iuſtus eſſe. Alia eſt illa cùm ueritas ipſa limitatur, & in diſputatione ſubtilitas. Alia cum ad opinionem communē omnis accommodatur ratio. quamobrem ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios uiros bonos, alios prudentes eſſe dicamus &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam uirtutum ſummò ordine a Philoſopho traditam, quarum aliæ dicuntur morales, quæ collocantur in appetitu: aliæ intellectiuæ, quæ collocantur in intellectu ſecundum diuiſionem quam in fine primi Ethicorum Philoſophus poſuit.

ARISTOTELIS

STAGIRITAE

ETHICORVM AD NICOMACHVM, LIBER VII.

De heroica uirtute, continentia, & earum oppoſitis. Cap. I.

POST hæc dicendum eſt, alio ſumpto principio, tres eſſe ſpecies eorum quæ circa mores ſunt, fugienda: uitium, incontinentiam, feritatem. Atque contraria quidem duobus manifeſta ſunt: aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus. Ad feritatem autem & immanitatem, maximè uirtutem eam conuenit dicere, quæ eſt ſupra nos, Heroicam, inquam, quandam atque diuinam: ut Homerus de Hectore, propterea quòd eximia bonitate præſtabat, dicentem Priamum introduxit.

Nec iam hominis ſanè mortalis filius ille Eſſe uidebatur, ſed diuo ſemine natus.

Quare ſi ex hominibus ob uirtutis excellentiam dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut feræ, neque uitium eſt neque uirtus, ſic neque dei, ſed hoc quidem præſtabilius eſt uirtute: illud autem diuerſum quid a uitio genus. At ut rarò fit uirum eſſe diuum, ut appellare Lacones conſueuere cum ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus hic eſt) ſic & ferus, atque immanis eſt inter homines rarò. Maximè uero inter nationes
πηρώσεις. *barbaras eſt. fiunt autem quidem tales & ob morbos, * læſioneſq; principij.*

Et eos etiam homines qui in uitijs exuperant, hac infami conſueuimus appella-
tione notare. Sed de tali quidem diſpoſitione mentio aliqua poſterius fiet. De ui- 2
tio uero prius eſt dictum: nunc de incontinentia, mollitie, luxuq́; & de conti-
nentia atque conſtantia eſt dicendum. Neque enim ut idem quod uirtus, & ui-
tium, neque ut diuerſum genus hæc ſunt putanda. Atque ut in cæteris egimus,
afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ pro-
babilia ſunt, aut ſaltem plurima, maximeq́; præcipua circa hos affectus oſten-
dere. Nam ſi ſoluantur quidem ea quæ difficultatem afferunt, relinquantur au-
tem ea quæ probabilia ſunt, ſatis ſane fuerit demonſtratum. Videtur itaque con
tinentia quidem, conſtantiaq́;, ſtudioſa eſſe ac laudabilis. Incontinentia uerò et 3
mollities, praua, atque uituperabilis, & idem eſſe continens, & perſiſtens in ra-
tione: & idem etiam incontinens & rationem egrediens. Et incontinens qui- 4
dem, improba ſciens improba eſſe, agit ob perturbationem: continens autem cu-
piditates ſciens prauas eſſe, non ſequitur ob rationem. Et temperantem quidem
continentem eſſe aiunt atque conſtantem. Talem autem alij temperantem eſſe om
nem, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem eſſe, & inconti-
nentem intemperantem confuſe: nonnunquam diuerſos inquiunt eſſe. Interdum 5
etiam ipſum prudentem incontinentem eſſe non poſſe, interdum nonnullos homi-
nes qui prudentes ac habiles ſunt, incontinentes eſſe dicunt. Præterea incontinē
tes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur hæc ſunt.

COMMENT.

POST hæc dicendum eſt alio ſumpto principio,] Cùm in ſuperioribus libris 1
Philoſophus tradidiſſet doctrinam de omnibus uirtutibus tam morū quàm ra-
tionis, quarum uirtutum ipſæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ uerò
ipſum intellectum tam actiuum quàm ſpeculatiuum, ut diſtinctè uidimus: nunc con-
ſentaneum forſitan uidebatur ut iam de felicitate tam actiua quàm ſpeculatiua con-
cluderet, niſi aliqua prius intercederent cognitu neceſſaria. Sunt enim nonnulli affe-
ctus, uel diſpoſitiones circa mores quæ non ſunt propriè uirtutes uel uitia, ſed habēt
ſimilitudinem cum illis, & ſunt uel fugienda uel proſequenda, ut uitia & uirtutes: qua
re cùm circa mores ſint, ad eundem pertinere uidebatur conſiderare de his, ad quem
pertinebat de uitijs & uirtutibus. Meritò igitur poſt doctrinam uirtutum hanc Philo
ſophus aggreditur in hoc ſeptimo libro docendo de heroica uirtute, & immanitate, &
de continentia & incontinentia, conſtantia & mollitie: poſt hęc de uoluptate & dolo
re multa declarat cognitu neceſſaria, ut patebit. Diuiditur autē hic liber in duos tra-
ctatus. In primo affert hos habitus ſiue diſpoſitiones quas diximus, & eas declarat. In 2
ſecundo docet de uoluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decē capitula. In
primo affert tres ſpecies eorum quæ circa mores hominum ſunt fugienda, atq; eorum
contraria, & tranſit ad ea declaranda: in reliquis uerò capitulis quid agat, & quomodo
procedat Philoſophus, ſuis locis uidebimus. Primum cap. diuiditur in duas partes quę
patebunt. In primis igitur dicit Philoſophus proponendo intentionē ſuam, ꝙ dicendū
eſt alio ſumpto initio & altius repetito, quia huiuſmodi habitus uel diſpoſitiones nō
ſunt propriè uirtutes uel uitia: & ideo non poſſumus ſequi ordinem quem ſeruauimus
in doctrina uirtutum & uitiorum, ſed alio ſumpto initio dicendum eſt, inquam, tres eſ
ſe ſpecies fugiendorum circa mores, ſcilicet uitium, incontinentia, atq; immanitas ſi-
ue feritas. Contraria uerò quæ ſunt proſequenda circa mores tria ſunt: quorum duo

ſunt manifeſta ſcilicet uirtus & continentia:tertium appellat uirtutem heroicã, quæ uidetur quoquomodo ſuperare conditionem humanam. & affert ad hoc ſuum propoſitum teſtimonium Homeri. Itaque hæc uirtus heroica diuina dicitur:non quia dei ſit, cùm ille habeat in ſe omnem perfectione m ſupereminenti modo:ſed quia facit homines ſimiles quoquomodo deo ſicut feritas dicitur,non quia ferarum, quia beluæ nõ habent neq; uitia neq; uirtutes, ſed quia facit quoquomodo homines magis ſimiles feris quàm alia uitia uel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati ſiue feritati opponitur,& probari poteſt hæc ratione quam innuit Philoſophus. Summo uitio opponitur ſumma uirtus, & excellentiſſima : ſed immanitas ſiue feritas eſt ſummum & plus quam uitium. Heroica autẽ uirtus eſt optima,& plus quàm uirtus:ergo heroica uirtus immanitati ſiue feritati opponitur. Itẽ, Rariſſimo uitio opponitur rariſſima uirtus:at feritas eſt uitium rariſsimum:heroica quoq; eſt uirtus rariſsima:ergo feritati opponetur heroica uirtus. & ad hanc ſententiam affert teſtes Lacones,qui uirum aliquem uehementer excellentem ſolent appellare tali nomine:ut patet in textu. Notandum φ᷑ homo collocari ſolet inter eſſentias ſeparatas & beluas . Nam per intellectũ uidetur habere ſimilitudinem cum illis ſeparatis:per appetitum ſenſitiuum cum beluis. Cùm igitur uiuit ea uita quæ humana dicitur,aut per uitia, aut per uirtutes non uidetur aſsimilari propriè,aut illis ſubſtantijs ſeparatis per uirtutes,aut accedere ad beluas per uitia,ita quod meritò dici poſsit brutum animal. Nam beluæ non eſt uirtus nec uitium cùm non habeat rationem neq; electionem: & non eſt etiam ſubſtantiarum ſeparatarum,cùm omnino careant affectibus. Virtutes uerò ſunt circa affectus:uirtutes,inquã, morales. Ille autem ſubſtantiæ ſeparatæ uidentur uiuere mente,ut in decimo oſtẽdit Philoſophus. Cùm igitur appetitus hominis obtemperat rationi,tunc homo uiuit per uirtutes morales,ut ſtudioſus,non tamen uita ſimili ſubſtantiæ ſeparatæ : ſimiliter cũ appetitus dominatur rationi, tunc uiuit ut homo uitioſus , non tamen adhuc ut fera . Verum cùm homo ita uirtute excellat , & ſummum attingat in unaquaq; uirtute , ita ut appetitus ſummiſſus rationi penè extinguatur,tunc uidetur aſsimilari ſubſtantijs ſeparatis,& uiuere uita quadam excedente conditionem humanam:cùm uero appetitus ita obruit rationem,ut penè extincta uideatur,tunc uidetur homo excedere improbitate,& aſsimilari beluis,& deſcendere ad uitam quaſi inferiorem humana uita,& ſimilem uitæ ferarum,& ſic fit immanis quidam:ſed hanc uitam immanẽ dicit præcipuè reperiri apud Barbaros,quia uti uidentur ratione : ſed uitium immanitatis quod dicitur pluſquàm uitium,non modo ex habitu & conſuetudine fieri uidetur,ſed etiam ex moribus & læſionibus membrorum. Verum hæc quæ ex morbis eſt,non erit uitium & immanitas ſimpliciter & propriè,ut patebit infrà. Verum cùm de immanitate dicendum ſit poſtea:de uitio & uirtute dictum ſit prius. Nunc ſequitur oſtendere hos affectus,ſcilicet continentiam & incontinentiam,conſtantiam,mollitudinem,quæ ſunt diſpoſitiones quædam propinquæ uitijs & uirtutibus,etſi non ſint proprie, aut uitia, aut uirtutes:ſed in uia ut perſeuerando in operationibus euadant poſtea talia.

2 [Nvnc de incõtinẽtia.] Hęc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua aggreditur declarationem harum diſpoſitionum ut diximus,quæ nec uirtus,aut uitiũ propriè ſunt, quanuis non multum abſint ab eis. Nam cùm continentia,& conſtantia eiuſmodi ſint, ut pugnent cum ratione , & non obtemperent ei , ſtatim non ſunt dicendæ uirtutes. Cum uerò tandem rationem ſequantur,etſi cum difficultate, tamen non ſunt a uirtute alienæ:de incontinentia quoque,& mollitie ſimili modo dicendum erit , quòd non ſunt uitia nec a uitijs aliena,ut infrà latius apparebit. Nam in ipſo incontinente fit pugna inter appetitum & rationem.& appetitus ſuperat. In ipſo uerò continente fit etiã pugna , & tamen ratio ſuperat , at in uitioſo ſine ulla pugna ſtatim appetitus dominatur . In ſtudioſo uerò ſtatim ratio uincit ſine difficultate. Ex quibus patet quòd continens non eſt propriè ſtudioſus , & incontinens uitioſus , & incontinentia eſt uirtus

propriè,

propriè, nec incontinentia uitium, licet non multum abſit à uitio uel uirtute. Oſten
dit autem poſt hæc Philoſophus modum procedendi, dicendoquòd faciemus in ijs ſi-
cut in alijs conſueuimus locis. Afferemus primò opiniones antiquorum de his: poſtea
ſoluemus aliqua neceſſaria circa iſtos habitus uel diſpoſitiones.

[Videtur itaque continentia quædam.] Hac in parte Philoſophus incipit affer- 3
re opiniones priſcorũ de his diſpoſitionibus,& primò quòd continentia & conſtantia
uidentur eſſe laudabilia & ſtudioſa cùm ſequantur rationem: incontinentia econtrà
& mollitudo eſſe improba quædam & uituperanda.

[Et incontinens.] Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem eſt continẽs, 4
& conſtans,& perſiſtens in ratione,& incontinens,& rationem egrediens.& hæc opi
nio non uidetur uera ut apparebit. [Et incontinens quidẽ.] Tertia fuit opinio eorum
qui dicebant ꝙ incontinens eſt is qui ſciens improba agit ob cupiditatem, continens
uero contrario modo,ut patet.[Cenſent præterea.]Quarta fuit opinio,quòd continẽ
tia,conſtantia & tẽperantia eſſent idẽ,quanquàm eorũ nonnulli dicerent hæc non eſ-
ſe omnino idẽ,quidã uerò penitus idẽ,Interdũ etiã aſſerũt.Quinta fuit opinio de pru
dentia & incontinentia,quia aliqui putabant prudentem non poſſe incontinentem eſ
ſe,quidã uerò econtra fieri poſſe cenſebãt,ut prudentes & habiles incõtinẽtes eſſent.

[Praeterea incontinentes.] Sexta fuit quòd continentia non ſolum ſit circa 5
uoluptates, ſed etiam circa iram, honorem, & lucrum: & hæ ſunt, inquit, opinio-
nes quæ habentur de ijs.

De continente & incontinente. Cap. 2.

Dubitaverit autem quiſpiam, qui fit ut rectè quiſpiam exiſti- 6
mans agat incontinenter. ſcientem igitur, inquiunt quidam, im-
poßibile eſſe. nam abſurdum eſt(ut arbitrabatur Socrates)ſi ſcien
tia inſit aliud quippiam uincere,& ipſum perinde atque mancipiũ
trahere.Socrates enim omnino contra rationem ipſam pugnabat,incõtinentiãq;
exterminabat. Neminem enim exiſtimantem,præter id quod eſt optimum agere,
ſed ob ignorationem dicebat.Hæc igitur ſententia ijs aduerſatur,quæ manifeſtè 7
apparent. Atque quærere oportet quiſnam in ipſa perturbatione, ſi ob igno-
rationem agit,ignorationis ſit modus. Conſtat enim incontinentem non putare
illud eſſe bonum,antequam in perturbatione ſit conſtitutus. Sunt autem qui hæc
partim concedunt, partim non concedunt. Etenim ſcientia quidem nihil eſſe 8
ualidius confitentur.at huic non aſſentiuntur neminem agere præter id quod ui
ſum eſt melius. Quapropter inquiunt, incontinentem à uoluptatibus ſupera- καὶ ἐπιςή-
ri, non ſcientiam quidem ſed opinionem habentem. At uerò ſi ſit opinio, non* μη.
ſcientia,neque uehemens exiſtimatio quæ reſiſtit, ſed remiſſa(ſicut in ambigenti 9
bus)uenia danda eſt,ſi non in his perſiſtit aduerſus uehemẽtes cupiditates,at pra
uitati non eſt uenia danda:nec aliorum cuiquam quæ uituperabilia ſunt. Eſt ne 10
igitur id quod reſiſtit prudentia? Hæc enim eſt ualidisſima. At eſt abſurdum.erit
enim idem prudens atque incontinens ſimul. Nemo autem dixerit prudentis eſſe
ea ſponte agere,quæ prauiſſima ſunt. Et inſuper demonſtratum eſt antea pruden-
tem aptum ad agendum eſſe(eſt enim quidem extremorum)et cæteras uirtutes ha 11
bere. Præterea ſi continens eſt ex eo quia uehementes ac prauas habet cupidita- 12
tes,neque temperans continens erit,neque continens temperans. Etenim neque
uehe-

*uehementes habere cupiditates neque prauas, eſt temperantis. At oportet, nam
ſi cupiditates ſint bonæ, prauus eſt habitus ille qui prohibet non ſequi. Quare
non omnis continentia eſt ſtudioſa. Sin imbecilles & non prauæ, non eſt quid e-
13 gregium, nec etiam magnum quid, ſi ſint prauæ ac imbecilles, præterea ſi continē
tia in quauis opinione facit perſiſtere, praua eſt: ut ſi & in falſa. Et ſi inconti-
nentia à quauis opinione dimouet, erit aliqua incōtinentia ſtudioſa. quale fecit
Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete. Eſt enim laudabilis quia non perſi
ſtit in ijs quæ ſuaſerat Vlyſſes, ob mentiendi dolorem. Præterea* captio mentiens,
dubitatio eſt. Quia nanq; admirabilia, præterq; opinionē ſophiſtæ inferre uolūt
redarguendo, ut cum attigerint uideantnr acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit.
Ligatur enim mens cum manere quidem non uult, quia concluſio non placet: pro
14 cedere autem non poteſt, quia rationem ſoluere nequit. Fit autem aliqua ratione
ut imprudentia cū incontinentia ſit uirtus. Qui nanq; habet utrunque, contraria
ijs quæ exiſtimat ob incontinentiam aget. Exiſtimat autem bona eſſe mala, & a-
15 gere non oportere. quare bona aget, & non mala. Præterea qui perſuaſus agit,
uoluptatesq; ſequitur atque eligit, melior eo uidebitur eſſe, qui non ob rationē,
ſed ob incontinentiam agit. Nam facilius curari poteſt, quippe cūm poſſit illi diſ
ſuaderi. At incontinens obnoxius eſt ei prouerbio quo dicimus: Quid inſuper bi
bere opus eſt, cum ſtrangulat aqua? Etenim ſi non perſuaſum eſſet ipſa ea non a-
genda eſſe quæ agit, diſſuaſus tandem ceſſaſſet, nunc uero perſuaſum eſt ei, & ni-
16 hilominus talia agit. Inſuper ſi circa uniuerſa continentia ſit, atque incontinen-
tia quiſnam ſit ille qui eſt incontinens abſolute? Nemo enim habet incontinētias
omnes. dicimus autem quoſdam ſimpliciter incontinentes eſſe. Tales igitur quæ-
dam hac in materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tollere, alia relin
quere oportet. Dubitationis enim ſolutio inuentio eſt.*

* σοφιστικὸς λόγος.

COMMENT.

6 DVBITAVERIT autem quiſpiam qui ſit.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus reſumit opiniones allatas de continentia & incontinentia. Et affert dubitationes, & quæſtiones circa ipſas, declarando & confutando ea quæ ſibi uidentur neceſſaria, non eodem ordine eas reſumens, quo ſupra poſuit, ſed aliam prius, aliam poſterius, ut patebit in ſingulis. Diuiditur aūt hoc capitulū in ſex partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima incipit dubitando quærere circa tertiam opinionē, Vtrum fieri poſſit ut aliquis rectè exiſtimans, agat incontinenter: dicebat enim tertia opinio, quòd incontinens ſciens eſſe improba, agit ob cupiditatem. Quæret igitur quis, quomodo hoc fieri poſſit ut habeat rationē incorruptam, agat tamen contra rationem. & arguit primò pro hac parte, quaſi hoc fieri non poſſit, afferendo ſententiā Socratis, qui dicebat quòd cūm ſciētia ſit habitus ualidiſſimus, ſi ponatur eſſe in ipſo incontinente, non uinceretur à cupiditate quæ eſt debilior quàm ſcientia: quare fieri non poſſe ut ſciens, id eſt ſcientiam habens agat incontinenter. Hæc ſententia uidetur excludere incontinentiā ex ratione morum. dicebat enim quòd qui ſcit, non poteſt exiſtimare rem quam ſcit aliter ſe habere. Nec unquam aget contra id quod ſcit eſſe optimum, nec contra illud procederet niſi ignoratione. Vnuſquiſque enim uidetur ferri ad bonū ſiue uerū, ſiue deceptiuū, at ſciens nō uidetur circa id

ea id quod ſcit poſſe decipi: non ergo ſi ſit ſciens ſuperabitur ſcientia eius à cupiditate, quæ eſt debilior quàm ſcientia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur. & ob hæc Socrates uidebatur tollere omnino incontinentiam ex moribus hominum, ut ait Philoſophus in textu.

7 Haec igitur ſententia ijs aduerſatur.] Allata opinione Socratis, arguit ſtatim ad oppoſitam partem & contra hanc ſententiam, oſtendendo quòd opinio illius refellitur ſenſu & experientia, quia aduerſatur his quæ manifeſtè apparent. Nam uidemus quòd eſt aliquis habens rationem non corruptam, & percipientem ea quæ ſunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non uidetur eſſe niſi incõtinens: ergo illa ſententia non eſt acceptanda quæ dicit incontinentiam non eſſe circa mores hominum. Poſt hæc dicit Philoſophus hoc eſſe dignum conſideratione, quomodo & per ignorationem agat incontinens cùm ſit ſciens, & quæ ignoratio ſit iſta, & quando. Nam antequam ſit in perturbatione, eſt ſciens, & poſtea quando eſt in perturbatione uidetur quaſi ignorans, nam tria ſunt tempora conſideranda: primo quando non eſt in perturbatione, & tunc eſt ſciens, ſecundò quando eſt in perturbatione, & uidetur quaſi ignorans, & eſt ſimilis ebrio qui habet ſcientiam, & non agit ſecundum illam ſcientiam, ſed agit quaſi ſint pueri, qui dicunt carmina quæ non intelligunt: & ſic illi profe runt labijs eſſe turpe quod tunc uix mente cognoſcunt. Tertium tempus eſt quando peracta re turpi rurſus redit ad ſcientiam & cognoſcit. Et inferius acceptabit Philoſophus aliqua ex parte ſententiam Socratis, quam ſuprà uiſus eſt refellere omnino.

8 [Svnt autem quibus.] Hac in parte Philoſophus affert ſolutionem quorundam circa hanc ſententiam Socratis: deinde ſolutionem eam refellit. illi enim in hoc aſſentiebantur Socrati, quòd ſcientia eſſet habitus ualidiſsimus, ita ut à cupiditate ſuperari non poſſet. Verùm ex altera parte diſſentiebant in eo quòd uolebant incontinentiam eſſe in moribus hominum. ſed incontinentem non habere ſcientiam, ſed opinionem: quæ cùm ſit imbecillior ſcientia ſuperari poterat à cupiditate, & ita eſſet incontinens non habens ſcientiam. Nemo enim ageret præter id quod ſibi uiſum eſt melius, ſed præter opinionem, quæ ſuperari poſſe uidetur à uoluptate.

9 [At uerò ſi ſit opinio] Arguit contra ſolutionem illam Philoſophus hoc pacto, Si in ipſo incontinente non eſt ſcientia, neq; firma exiſtimatio, ſed opinio quædam talis ut facilè à uoluptatibus ſuperetur, tunc uenia danda eſſet incontinenti & incontinentiæ: ſed incõtinentiæ non eſt danda uenia nec excuſatio, cùm ſit prauitas & res digna uituperatione: ergo non eſt ab incontinente remouenda ſcientia, & ponẽda talis opinio ut facitis. Notandũ quòd Philoſophus dixit antea continentiã non eſſe uirtutem propriè, nec incontinentiam eſſe uitium, quanquam non ſint longè à uirtute uel uitio, nunc uerò dicit incontinentiam eſſe prauitatem: ergo uidetur eſſe uitium. Dicendum quòd uitium poteſt ſumi duobus modis: aut communi modo, aut proprio. Communi ut eſt fugiendum, & prauum, quòd de uitio & incontinentia, & immanitate, quæ ſunt tres ſpecies fugiendorũ circa mores. Proprio modo ut eſt uitium propriè dictũ, quod ex oppoſito contrariatur uirtũti propriè dictæ, Incontinentia igitur dicitur prauitas primo modo, non ut eſt uitium propriè dictum, ſed ut prauũ fugiendũ & uituperabile.

10 [Est ne igitur id quod reſiſtit.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quæſtionem circa quintam ſententiã, & opinionẽ ſuprà allatã, nõ enim ſeruat ordinem quem tenuit in illis proponendis, ſed ut ſibi opportunũ uidetur. Dubitat ergo & quærit utrum in ipſo incontinente ſit prudentia, & primò oſtendit quòd uidetur eſſe in eo prudentia: poſtea, declarat, & probat ꝙ nõ eſt. Dicit ergo in primis, incõtinens non uidetur habere ſcientiã, ſed opinionem: at opinionũ quę ſunt in homine prudentia eſt ualidior, ergo erit in ipſo incõtinente prudentia, ut uidetur. Poſt hæc affert duas rationes contra hãc ſententiã. Prima ratio: ſi in ipſo incõtinente eſſet prudentia, prudens eſſet incontinens. at hoc eſt abſurdum: ergo abſurdũ eſt dicere quòd prudentia

prudentia ſit in ipſo incōtinente. Nam incontinens agit res prauas & turpes, prudens non agit res turpes : ergo prudens non eſt incontinens. Secunda ratio, Prudens eſt aptus ad omnes res bonas agendas, & complectitur omnes uirtutes morum: ſed incontinens non eſt aptus ad res bonas agendas, nec complectitur omnes uirtutes morum : ergo incontinens non eſt prudens.

11 [Extremorvm.] Id eſt ſingularium.

12 [Praeterea ſi continens ex eo.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus arguit contra quartam opinionem quæ erat quòd temperantia, & continentia eſſet idem: & uidetur procedere hoc pacto. Continentia uel continens uerſatur circa cupiditates, & eas habet aut uehementes aut leues: ſi uehementes, tunc ultra aut prauas, aut bonas: ſi uehementes & prauas, non poteſt eſſe temperatus. Nā temperati non eſt habere uehementes cupiditates, nec prauas, cùm appetitus non pugnet cū ratione in homine tēperato. at oportebat tamen, ſcilicet ut haberet, ad hoc ut ſit idem ipſe tēperatus & continens ſecundū ueſtrā poſitionē. Quare ſi continens habet uehementes cupiditates & prauas, non pōt eſſe temperatus, ut patet. Sin autem ipſe habeat uehementes & bonas, prauus erit ille habitus qui reſiſtit bonis uehementibusq́; cupiditatibus: nā cōtinens pugnat cum cupiditatibus, & tādem uincit: quòd ſi reſiſtat bonis & uehementibus, cōtinentia erit habitus prauus: & ſic non erit omnis ſtudioſa: at omnis temperantia ſtudioſa eſt. ex quo habemus ꝙ ſi cupiditates erunt uehementes ſiue prauæ, ſiue bonæ, tēperantia non eſt continentia. Verùm ſi cupiditates ſint remiſſæ & nō prauę, tunc continentia non eſſet egregius habitus ut exiſtimatur: ergo non habet remiſſas cupiditates non prauas: ſin uerò ſint remiſſæ & prauę, tunc continentia non eſſet potens diſpoſitio, & tamē eſt cùm reſiſtat magnis cupiditatibus. Cōcluditur ergo ꝙ cùm cōtinēs nō uerſetur circa remiſſas cupiditates, nec circa uehemētes bonas, ſed potius habeat uehemētes & prauas & tēperati nō ſit illas habere: concluditur, inquā, ꝙ tēperans nō eſt idē quod cōtinēs, nec tēperātia idē qđ cōtinentia, ut uolebat quarta opinio. & hoc uidetur innuere Philoſoph. licet non manifeſtè inferat concluſionē.

13 [Praeterea ſi continentia facit.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus arguit contra ſecundā opinionē qua dicebatur quòd cōtinens idē eſt quod conſtans & perſeuerans in ratione, uel potius in propoſito & opinione. Incontinēs uerò econtra eſt idem quod inconſtans digrediens à ſua opinione. Hanc ſententiam refellit Philoſophus, declarando quòd ſi illa opinio eſſet uera, ſequeretur quod aliqua cōtinentia poſſet eſſe praua, aliqua incontinentia bona & ſtudioſa. at hæc ſunt duo abſurda: ergo abſurda uidebitur illa opinio, ex qua hæc ſequuntur. Nā primū ſi cōtinens ſit idem quod perſeuerans in opinione, ut illi uolunt, fieri poteſt ut habeat opinionē falſam & prauā, & perſeuerantia in illa erit continentia praua : præterea ſi incontinēs ſit idem quod digrediens à ſua opinione, fieri poteſt ut habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionem : & hoc pacto aliqua incontinentia eſſet bona, ſi incontinentia eſſet non perſiſtere in opinione. & probat hoc exemplis Neoptolemi & ſophiſtarum. Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inſcribitur Philoctetes, primum mentiri, poſtea confiteri ueritatem, & digredi à falſo. ergo ſi incontinentia eſt inconſtantia, & digreſſio à propoſito, talis digreſſio Neoptolemi à propoſito falſo ſit laudabilis : ergo aliqua erit incontinentia laudabilis. quod eſt abſurdum, quia nulla prauitas eſt laudabilis. Secundum exemplum eſt de ſophiſticis rationibus quibus illi conantur decipere homines, ut inanem gloriam conſequantur, & quamuis non rectè concludant concluſionem, ex præmiſſis tamen rationibus eorum ligatur mens neſcientis ſoluere, uelut quidam interrogabant, ut in Poſterioribus dicit Philoſophus, Sciſne omnem dualitatem eſſe parem? ſi ſe omnem ſcire dicebat, offerebant dualitatem quandam quam habebant occultam, & dicebant eam non potuiſſe ſcire eſſe parem, cùm ignoraſſet eam eſſe in

ſe in rerum natura, ſoluunt illi non rectè, ut ibi oſtendit Philoſophus: quare ligatur mens neſcientis ſoluere talibus rationibus deceptiuis. Quòd ſi mens non perſiſteret in illa aſſenſione, talis digreſsio eſſet incontinentia laudabilis, quare abſurde dicunt quòd continentia faciat hominem perſiſtere in quauis opinione, & incontinentem non perſiſtere, ut illa quarta opinio uult.

14 [Fit autem aliqua ratione.] Probat etiam idem alia ratione hoc pacto. Si incontinentia eſſet omiſsio rationis & opinionis, ut illi dicebant, tunc ſequeretur quòd ex duobus uitijs poſſet componi una uirtus, quod eſt ualde abſurdum. primum quia uirtus eſt ſimplicisſima forma & indiuiſibilis: deinde dicitur per abnegationem exteriorum, ex quo patet, quòd eſt abſurdum dicere eam conſtare ex partibus, & ex partibus duabus uitioſis. Quòd autem hoc ſequatur, ex eo apparet, quia fieri poteſt ut incontinens ſit imprudens, & per imprudentiam exiſtimet aliquam rem malam eſſe bonam, & per incontinentiam omittat illam falſam opinionem, ſi incontinentia, ut illi uolunt, omiſsio opinionis eſt: ſed omiſsio prauæ opinionis uidetur eſſe probitas & uirtus: & hæc fiet ex illis duobus uitijs. ergo ex uitijs conficietur uirtus, quod eſt abſurdũ: & ſequitur ex quarta illa opinione. ergo abſurda & poſt habẽda eſt illa opinio.

15 [Praeterea qui perſuaſus.] Hæc eſt quinta pars huius capituli, in qua Philoſophus affert dubitationem circa primam opinionem, quia illa dicebat quòd continentia eſt de numero. bonorum, incontinentia de numero prauorum, quia poſſet aliquis dubitare in quo genere prauorũ ipſa eſſet ponenda, & utrum eſſet peior quàm uitium. Id circo in parte iſta facit hanc determinationem, diſſerendo & diſputando, non autem aſſerendo: quia uidetur inferre diſputatiue, ut diximus, id ex quo appareat intemperantiam eſſe minorem improbitatem quàm incontinentiam. Nam intemperans perſuaſus agit prauũ, & diſſuaſione remoueri & ſanari poteſt: & incontinens non perſuaſus a ratione operatur prauum cum ratio repugnet, & cum percipiat illud eſſe prauum: & nõ perſuaſus a ratione: quia aduerſatur appetitui ſuo, exequitur illud prauum: & intemperans perſuaſus, & eligens, uoluptates perſequitur quas diſſuaſus poteſt omittere, & ſanari poſſe uidetur: at incontinens cum non agat perſuaſus, non uidetur diſſuaderi poſſe & diſſuaſione moueri. Affert poſt hæc & accommodat huic propoſito prouerbiũ quo dicitur, quòd non eſt afferendus potus ei qui ſuffocatur aqua, quia dando illi potum nihil proficitur. Simile fit de incontinente quem fruſtra diſſuadet quis, cùm percipiat quid agit, & tamen exequitur illud, & aliter agit quàm ſibi oſtendat ratio agendum eſſe. Notandum quòd in hac parte Philoſophus procedit argumentando & diſſerendo, non aſſerendo: quia nec uerum eſt, nec ſua ſententia, ut intemperãtia quàm incontinentia, uel intemperans quàm incontinens ſit potior. Nam intemperans eſt uitioſus, & habet rationem iudiciumq; corruptum. Incontinens uero nondum eſt uitioſus propriè, nec habet rationem eo modo corruptam: præterea facilius ſanari poteſt quàm intemperans, ut declarabit inferius: ſed nunc arguit hincinde, ut magis illuceſcat ueritas & determinatio ſua quam affert infrà. [Insvper ſi 16 circa uniuerſa.] Hæc eſt ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus affert dubitationem circa ſextam opinionem, qua dicebatur, quòd incontinentia eſt circa multa obiecta & uniuerſa, ut circa honorem, lucrum, & huiuſmodi. Arguit Philoſophus cõtra hoc, dicendo quòd data hac opinione, ſtatim ſequitur quòd non erit ſimplex incontinentia, & propriè dicta, ſi uerſatur indifferenter circa talia, ſed mixta quædam: ſed hoc eſt abſurdum. quare dicendum erit quòd continentia & incontinentia circa determinata obiecta uerſatur, id eſt circa uoluptates, quòd ſi diceretur alio modo, tũc non propriè: nec ſimpliciter, ſed ſecundum quid diceretur. at nos propriam & ſimplicem quærimus, ut patebit infrà. poſtea dicit Philoſophus, quòd harum dubitationum quædam ſunt ſoluendæ uel tollendæ, tanquam non ueræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, ut ueritatem inueniamus circa tales affectus & diſpoſitiones.

Tt Quoniam

Quonam pacto continentes agunt. Cap. 3.

17 PRIMVM *itaque conſiderandum eſt,ſi incontinentes ſcientes agãt
necne,& quonam modo ſcientes.deinde circa quæ ſit incontinens
ponendus, & continens. Vtrum circa uoluptatem omnem atque
dolorem,an circa definitas quaſdam uoluptates atque dolores.Et
utrum idem ſit an diuerſus, continens atque conſtans. Similiter & de cæteris
18 quæ ad hanc attinent contemplationem. Eſt autem conſiderationis initium,utrũ
19 continens & incontinens,ijs circa quæ uerſantur differant, an modo. Dico au-
tem ſic,utrum incontinens ex eo ſolum ſit incontinens,quia circa hæc uerſatur,
20 an non:ſed ipſo modo,an utriſque. Deinde ſi continentia & incontinentia ſint
circa uniuerſa,necne. neque enim circa omnia uerſatur is qui eſt incontinens ab
ſolutè,ſed circa ea circa quæ eſt intemperans. neque ſimpliciter ſeſe habet ad il-
la. Eſſet enim incontinentia ac intemperantia idem,ſed hoc modo. Nam ille
quidem eligens ducitur, putans ſemper oportere perſequi uoluptatem præſen-
21 tem. Incontinens autem non putat quidem, perſequitur tamen. Si itaque uera
ſit opinio,ſed non ſcientia, qua tranſgredientes incontinenter homines agunt,
nihil refert ad rationem. Nonnulli nanque eorum qui opinantur non ambigũt,
ſed arbitrantur exactè ſe ſcire. Si igitur opinantes ex eo quia remiſſe credunt
magis quàm ſcientes, contra ſuam agent exiſtimationem: nihil differet ab opi-
nione ſcientia. Sunt enim qui non minus opinioni ſuæ,quàm alij ſuæ ſcientiæ cre
22 dunt,ut ex Heraclito patet. Sed cùm dupliciter dicatur ſcire(nam & is qui ſcië
tiam quidem habet,non autem utitur ipſa: & is qui utitur,dicitur ſcire)hæc in-
ter ſeſe different: habentem,inquam,ſcientiam,at non contemplantem, & ha-
bentem ac contemplantem:agere ea q̃ agere non oportet. hoc.n.uidetur abſur-
23 dũ.Sed non ſi agat non contemplando.Præterea cum propoſitionũ duo ſint mo-
24 di, nihil prohibet ut quiſpiam agat contrarium eius quod ſcit, ſi habeat quidem
utraſque,uniuerſali tamen & non particulari propoſitione utatur.Nam ea quæ
aguntur, ſingularia ſunt. Differt autem & ipſum uniuerſale. nam aliud eſt in
ipſo, aliud in re. Vt omni homini ſicca conducunt. & hic eſt homo. uel ſic-
cum eſt quod eſt tale.Sed ſi hoc ſit tale,aut non habet,aut non operatur.Magna
igitur per hos emerget utique differentia modos. atque adeò ut hoc quidem mo
25 do non abſurdum eſſe,alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut homi-
nes ſcientiam habeant, alio modo quàm nuper diximus. Nam in habendo qui-
dem, ſed non in utendo differentem cernimus habitum, ut quiſpiam & habeat
μὴ μαινό- quodammodo & non habeat ipſum, qualis eſt dormiens,& *furens,ac ebrius.
μενος. At hoc modo diſponuntur ij qui ſunt in perturbationibus conſtituti. nam iræ,
& cupiditates uenereæ, cæteraq; ſimilia,corpus etiam manifeſtè permutant.at-
que nonnullos & in furorem, ac inſaniam adigunt. Patet igitur dicendum eſſe*
incon-

incontinentes perinde ſeſe habere atque hi ſunt affecti. Dicere autem eas ſen= 26
tentias quæ à ſcientia proficiſcuntur, nullum; eſt ſignum. Etenim ij qui ſunt in
hiſce perturbationibus conſtituti, demonſtrationes & carmina dicunt Empedo
clis. Et qui primum diſcunt, nectunt quidem orationes, ſed nondum ſciunt.
oportet enim ipſorum inſideant menti, ad quod tempore opus eſt. Quare putan=
dum eſt, ut hiſtriones poemata recitant: ſic & incontinenter agentes, ſententias
dicere. Inſuper & hoc modo quiſpiam naturaliter inſpexerit cauſam. Opinio= 27
num enim alia eſt uniuerſalis, alia de ſingularibus eſt, quibus iam ipſe præſidet
ſenſus. Atque cùm ex ipſis ratio fuerit una: anima concluſum ipſum in con=
templandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuò agat neceſſe eſt.
Nam ſi omne dulce guſtare oportet, & hoc eſt dulce ut unum quid ſingularium,
is hoc ſimul & agat qui poteſt nec prohibetur, neceſſe eſt. Cùm igitur una qui 28
dem uniuerſalis ineſt opinio guſtare uetans: alia uerò dicit, omne dulce uolu=
ptatem afferre, & hoc eſſe dulce: hæc autem operatur, atque ineſt fortè cupi=
ditas. illa quidem hoc fugere dicit, cupiditas autem ducit. mouere enim partes
ſingulas poteſt. Quare fit, ut à ratione quodammodo & opinatione inconti= 29
nenter agatur. non tamen per ſe contraria, ſed per accidens cupiditas enim
rectæ rationi, ſed non opinatio aduerſatur. Quare & propter hoc beſtiæ, non 30
ſunt incontinentes: quia non uniuerſalem exiſtimationem, ſed ſingularium ima=
ginationem atque memoriam habent. Quomodo autem ſoluitur ignoratio, ac 31
rurſus fit incontinens, ſciens, eadem eſt ratio, & de ebrio, & dormiente, &
*non eſt huius propria perſcrutationis, quam quidem * à naturalibus audire* παρὰ τὸν
oportet. Cùm autem ultima propoſitio rei ſit ſenſibilis opinatio atque actuum φυσιολό-
domina, hanc incontinens aut non habet dum eſt in perturbatione: aut ſic ha= γων
bet ut in habendo non ſit ſcire, ſed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis 32
carmina profert. Et quia terminus extremus non eſt uniuerſalis, nec ad ſcien-
tiam ut uniuerſalis attinet. atq; id accidere uidetur quod Socrates *quærebat.*
Non enim ea. quæ propriè ſcientia eſt, preſente, fit perturbatio: nec ipſa ob
perturbationem diſtrahitur, ſed ſenſitiua. De his igitur ſi ſciens, inquam, in=
continens an non ſciens, & quonam modo ſciens incontinenter agat, tot à no=
bis ſint dicta,

COMMENT.

PRIMVM itaque conſiderandum eſt.] Hoc eſt tertium capitulum huius primi tra 17
ctatus, in quo Philoſoph. poſtea quàm attulit opiniones priſcorũ de continentia
& incontinentia, & conſtantia, & huiuſmodi, & circa hæc poſuit dubitationes
quaſdam & oppoſitiones: nunc ſoluere intendit primam dubitationem, quæ poſita eſt
in præcedenti capitulo, Vtrum incontinens agat ſciens incontinenter. Diuiditur hoc
capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur præmittendo
ordinem de quibus dicturus eſt, dicit conſiderandum eſſe utrum ſciens uel non ſciens
incontinens agat: & ſi ſciens, quonam pacto, hæc enim eſt magna difficultas, & in hac
ſe dilatat in tertia parte huius. Deinde dicit conſiderandum eſſe circa quæ uerſatur
incontinentia, an circa omnes uoluptates, & reliqua quæ patent in textu.

18 [Eſt autem conſiderationis initium.] Præmiſſo ordine eorum de quibus dicere inferius intendit: affert nunc duas dubitationes,& ſtatim ſoluit. Nam earum ſolutio uidetur eſſe fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubitatio eſt utrum continens & incontinens differant obiectis circa quæ uerſantur: an modis diuerſis uerſandi circa eadem obiecta,eandemque materiam. Hæc dubitatio introduci poteſt duobus modis. Primo,utrum continens & incontinens differant inter ſe ob id, quia uerſantur circa diuerſa obiecta & materiam:an quia uerſantur circa eandem diuerſo modo. Vel alio pacto introduci poteſt,utrum continens & incontinens differãt, ſcilicet a temperato & intẽperato: an in materia,uel in modo uerſãdi diuerſo. & hæc ſecunda expoſitio magis cõſonare & conuenire uidetur cum ijs quę dicentur inferius, quia hanc dubitationem ſoluit potius ſecundo modo ſumptam,quàm primo.

19 [Dico autem.] Hoc addit ut magis ſeipſum declaret.

20 [Deinde ſi cõtinentia & incontinentia.] Affert ſecundam dubitationem talem: utrum continentia & incontinentia uerſentur circa omnia obiecta,an non: & ſtatim affert ſolutionem huius ſecundæ quæſtionis, dicendo quòd ſimpliciter incontinens, de quo loquimur,non uerſatur circa omnia, ſed circa ea circa quæ uerſatur intemperans,id eſt circa uoluptates. deinde infertur ſolutio ſecundæ dubitationis, ſcilicet ꝙ licet intemperans,& incontinens uerſentur circa eandem materiam, id eſt circa uoluptates corporis:tamen non ſimpliciter eodẽ modo,quia eſſent idem,quod eſt abſurdum,ſed diuerſo. nam intemperans eligit, incontinens non eligit: ergo incontinens non eſt intemperans,licet uerſentur circa eandem materiam. Et notanda eſt diſtinctio iſta,quia uidetur eſſe fundamentum eorum quæ dicentur inferius. Neque ſimpliciter,id eſt non eo modo quo intemperans.

21 [Si itaque uera ſit opinio.] Hæc eſt ſecunda pars huius cap. in qua Philoſophus poſteaquam præmiſit nonnulla neceſſaria,nunc ſumit rationem illam priſcorum. qui nitebantur ſoluere opinionem Socratis,& difficultatem ſua ſententia ortam, cum diceret incontinentem non habere ſcientiam eorum quæ prætergrederentur ob cupiditatem:illi autem aiebant habere opinionem & non ſcientiam. Philoſophus autem oſtendit quòd talis ſolutio illorum non eſt bona,quia nihil refert utrum in ipſo incontinente ſit ſcientia uel opinio quam ille tranſgrediebatur in agendo, & poſt habeat ipſam ſiue ſit ſcientia ſiue opinio ſequendo cupiditatem: nam illi putabant ideo uinci rationem incontinentis, quia non haberet ſcientiam rem ualidiſsimam, ſed opinionem quæ eſt imbecillior,& ſuperari a uoluptatibus poteſt. Hoc autem nõ eſſe uerum dicit, quia ſunt nonnulli qui habent ita infixam & firmam opinionem ac ſi haberent ſcientiam. Nam ſi dicunt incontinentes ex eo habere opinionem, quia temiſsè credentes agant contra exiſtimationem & iudicium ſuum: hoc argumentum non ualet, quia fieri poteſt ita uehemens opinio,ut in habente ſit tanquam ſcientia.& hoc oſtẽdit exemplo Heracliti qui opinabatur quòd omnia eſſent in cõtinuo motu. Huic opinioni adeò hærebat Heraclitus,ut non minus crederet,quàm ſi certiſsimè ſciret. Quare ſi ponamus quòd in incontinente ſit opinio & non ſcientia:nihil refert, nec ſequitur propoſitum noſtrum ut uincatur, quia opinio ſit debilior, cùm poſsit eſſe opinio talis,ut reſpectu habentis ſit tanquam ſcientia. Notandum quòd multipliciter differt ſcientia ob opinione:ſcientia ſemper eſt de neceſſarijs, opinio uerò non ſemper. Scientia eſt per demonſtrationem,opinio non eſt per demonſtrationem:& ſcientia ſemper eſt uera, opinio poteſt eſſe falſa. Sunt & alia multa quibus differunt. uerùm ad propoſitum, & ſi ſemper ſcientia ſit firma,opinio autem non ſemper, tamen fieri poteſt, ut aliquando in hoc ſint ſimiles,id eſt,ut ſit opinio uehemens & firma, ac ſi eſſet ſcientia quædam ut exemplo oſtendimus.

22 [Sed cum dupliciter dicatur ſcire.] Hæc eſt tertia pars huius ca. in qua Philoſophus incipit ſoluere dubitationem quam mouit in principio capituli præcedentis.

Vtrum

Vtrum incontinens ſit ſciens etſi ſit, quomodo ſit: circa dubitationem attulit ſententiam Socratis, & priſcorum ut uidimus, & duo facit. Primò ſoluit quæſtionem afferendo tres diſtinctiones, deinde ſoluit alio modo ex parte naturalis profectionis rerum agendarum ut late appareat ſententia, & ſolutio quam intendit. Prima diſtinctio eſt quòd ſcire bifariam dicitur. Vno modo habitu, ut is qui habet & non utitur: alio modo ut eſt in actu, & operatione, ut eſt ille qui habet ſcientiam & utitur. Nam primo modo, ut hoc pateſiat exemplo, dicimus geometram dormientem, & non operantem & ſpeculantem, habere ſcientiam geometriæ & habitum. Secundo modo dicimus ſcire cùm ſpeculatur ſecundum ſcientiam & habitum geometriæ quam habet faciendo aliquam demonſtrationem, ueluti quòd triangulus habeat tres angulos æquales duobus rectis & huiuſmodi. Eodem pacto citharœdus dicetur habere artem citharizandi in habitu. Primo modo ſi ſtet dormiens: ſecundo modo ſi operetur ſecundum habitũ qui eſt in eo, & utatur arte ſua. Hac diſtinctione allata affert unam concluſionem Philoſophus, qua innuere uidetur quoquomodo ſolutionem quandam. nam quando dicimus incontinentem ſcire, poſſumus uno modo intelligere quòd habet opinionem & ſcientiam in habitu: alio modo quòd utatur & actualiter ſpeculetur & conſideret ſecundum talem ſcientiam. Quòd ſi utroq; modo ponatur ſcire in ipſo incontinente, id eſt ut habeat in habitu, & contempletur, id eſt utatur ipſa. & cõſideret ſecundum eam dum agit. forſitan erit abſurdum: ſed primo modo tantùm nihil refert, id eſt ut habitu habeat, & non contempletur cùm agit. Veluti ſi ponamus aliquem ſcire rem quãdam eſſe bonam, & habitu illam ſcientiam cognitionemque habere, non tamen habere actu, id eſt uti ea cùm agit, nec eam reſpicere cùm operatur.

[Hoc enim uidetur abſurdum.] Scilicet ponere utroq; modo ſcire in ipſo incontinente, ſcilicet eum habere ſcientiam habitu, & uti cum agit incontinenter, ſed non, ſcilicet erit abſurdum dicere, quòd habeat ſcientiam & cognitionem illam habitu, & poſtea non conſideret, & contempletur, uel ea utatur cum agit. Notandum quòd Philoſophi ſolent alijs terminis hanc diſtinctionem facere. Dicũt enim quòd actuum quidam primus, quidam ſecundus. Primum appellant ipſum habitum, quia eſt tanquam forma perfectiua potentiæ: & forma ſolet appellari actus reſpectu materiæ, ut anima dicitur actus a Philoſopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto ſcire dupliciter eſt: aut primo actu, id eſt habitu: aut ſecundo, id eſt operatione. & primo modo incontinens dicetur ſciens cum agit: ſecundo uerò non dicetur ſciens. Nam ſi haberet ſcientiam ſecundo modo, id eſt ut eam reſpiceret quam habet, nunquam operaretur ſecundum incontinentiam: ſed culpa ſua eſt quod non reſpicit eam cùm agit, ſed poſt habet & dimittit ut præſentem ſequatur uoluptatem. Et animaduertẽdus eſt hic Philoſophi modus quem ille multis in locis ſeruat ut medium ſuis diſtinctionibus capiat. Nam antea uidimus quòd nonnulli priſcorum dicebant incontinẽtem ſcientem eſſe. Socrates uerò dicebat fieri non poſſe, ut ſciens ſit incontinens: Philoſophus uerò medium tenens, partim ſcientem, partim nõ ſcientem eſſe uoluit, afferendo diſtinctionem de modo ſciendi. Cum enim res diſtinguuntur quæ indigent diſtinctione, multæ auferuntur dubitationes, & ipſa ueritas manifeſtius eluceſcit. Plato primò his eſt uſus diſtinguendi modis: erant enim antea ſcientiæ quaſi crudæ: Plato cœpit diſtinguendo tollere æquiuocationes, ut in Phædro de furoribus, & alijs in locis facit diſtinctiones præclaras: poſtea Philoſophus iſtæ mirum in modum amplificauit hos diſtinguendi modos, ut tollerentur omnes cauillationes ſophiſtarum, quibus hic ſemper inimiciſsimus facit. 13

[Praeterea cùm propoſitionum.] Affert Philoſophus ſecundam diſtinctionem, & ſolutionem eiuſdem quæſtionis, ſcilicet utrum incontinens ſit ſciens, & ſi eſt, quomodo ſit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione ſiue diſcurſione, & ſyllogiſmo actiuo duæ propoſitiones ſumuntur: uniuerſalis una, altera ſingularis. & ſit 14

quandoque

quandoque ut ſciamus utranque,& fit etiam ut ſciamus tantum alteram.& intelligitur hic de uniuerſali, & particulari circa eoſdem terminos,ut omnis magnes attrahit ferrum,hic eſt magnes,& cætera. Poteſt ergo fieri ut incontinens ſciat in uniuerſali,neſciat poſtea particulare cùm agit,ſicut in ſpeculatiuis dicimus, quòd fieri poteſt ut quis ſciat omnem triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis,ignoret autem hunc uel illum triangulum. ſed cùm ſit quoddã uniuerſale quod habet ſub ſe ſingulare,quod ignorari non poteſt cùm ſcitur ſuum uniuerſale,quoddam uerò uniuerſale ſit,quod ſciri poteſt ſine ſuo ſingulari:ideo Philoſophus affert diſtinctionẽ illam,ne quis obijceret, dicendo quòd fieri poteſt ut ſit uniuerſale aliquod, quo ſcito ignorari non poteſt ſuum ſingulare:quod ſi hoc competeret incontinenti,tunc non eſſet uera ſolutio tua,ſcilicet quòd incontinens ſciat uniuerſale, poſtea uerò cum agit non ſciat ſingulare. Affert igitur hanc diſtinctionem quòd duplex eſt uniuerſale:aliud in ipſo qui habet,aliud in re. Exemplum primi, ut omni homini ſicca proficiunt, hic eſt homo &c.Hæc propoſitio ſingularis ignorari non poteſt reſpectu uniuerſalis quod eſt in ipſo,id eſt in ipſo homine. Nam cùm ſciat tale uniuerſale in ipſo homine, id eſt in ſe,non poteſt ignorare hanc propoſitionem ſingularem,id eſt hic eſt homo,niſi ſeipſum ignoraret:quod eſt abſurdum. Exemplum ſecundi, Omne ſiccũ homini prodeſt at hoc eſt ſiccum &c. Tale igitur uniuerſale quod eſt in re ſciri poteſt,& tamen ignorari poteſt ſingulare. nàm & ſi ſciam quòd omne rheubarbarum purgat cholerã,quod eſt uniuerſale in re,tamen ignorare poſſum hoc uel illud rheubarbarum. Quare dicere poteſt Philoſophus ad tollendam illam obiectionem: cùm ego loquor de incontinente.& dico quòd ipſe habet ſcientiam habitu,& uniuerſale:cùm uerò agit,ſingularem propoſitionem non percipit, non intelligo de ut uniuerſali in ipſo quod ſciri nõ poteſt quin ſciatur ſuum ſingulare:ſed intelligo de uniuerſali in re quod ſciri poteſt, & tamen non percipi ſingulare ſuum quod locatur ſub ipſo, ut exemplis patuit. Loquendo igitur de uniuerſali quod eſt in re, dicere poſſumus quòd incontinens agere poteſt ſciendo uniuerſale:poſtea uerò cùm agit, non percipiendo ſingulare:non eſt autem abſurdum ut incontinens habeat utraſque propoſitiones, ſcilicet uniuerſalem & particularem, & tamen cùm agit non utatur cognitione & ſcientia illius in ſingulari, & ideſt non habere in actu & operatione: & ſic aget contra id quod ſcit, & erit quoquomodo ſciens reſpectu uniuerſalis, quoquomodo neſciens reſpectu ſingularis, ex eo quia cognitione in particulari propoſitione non utitur,itaque ſi hoc modo ſcire dicatur incontinens,non erit abſurdum, ſed illud abſurdum eſſet ſi diceretur eum ſcire & uti ſcientia in ſingulari cùm agit.

25 [Praeterea ſicut homines:] Affert tertiam diſtinctionem Philoſophus, ex qua emergit tertia ſolutio. Nam dictum eſt ſuperius ꝙ ſcientes dici poſſunt & in habendo & in utendo.id eſt habitu & actu ſecundo:nunc autem iſtud habere ſcientiam, ſcilicet in habitu non utendo ea,bifariam dici poteſt, aut quòd habeat & non operetur, quia ſtet ocioſus non impeditus aliqua perturbatione:aut quod habeat,& non operetur ob aliquam perturbationem,& huiuſmodi. Sicut eſt dormiens,ebrius,furens,& alij eiuſdẽ generis,& iſti uidentur differre,quia ille ſine perturbatione eſt habitu ſciẽs, tamen non conſiderans actu, quia ſtat otioſus:hic uerò alter ſcientiam habet habitu, & impediri poteſt multifariam,aut ſomno,aut ebrietate,aut perturbatione, ne exerceat operationes ſecundum ſcientiam quam habet:& huic ſimilis eſt quo innititur ſolutio,uidetur eſſe incontinens qui habet cognitionem & ſcientiam in habitu, & cum ſuperueniunt uehementes cupiditates, permittit ſe ſuperari, & fit ſimilis ebrio cum ſit in illis perturbationibus conſtitutus,quæ non ſolum exagitant animum, ſed etiam corpus permutant,aut pallore,aut tremore,aut ſimilibus.

26 [Dicere autem incontinentes.] Remouere uidetur obiectionem quæ fieri potuiſſet hoc modo:Tu dicis,ò Ariſtoteles incontinentem habere ſcientiam cum impe

dimento

dimento,ita ut non utatur ea cum agit. Nos tamen uidemus aliquos incontinentes di
cere & proferre ſententias quæ indicant eos eſſe conſtitutos in ſcientia,& ideo nõ ui
dentur ignorare,ſed percipere cùm agunt. Reſpondet Philoſophus quod fieri poteſt
ut proferant talia. Verum hæc tantum uerbis dicunt, & non ſequitur per hoc ꝙ ſint
in ſcientia conſtituti:ſicut etiam pueri qui proferunt orationes quas non intelligunt,
& hiſtriones carmina in ſcena quæ recitant, & tamen non intelligunt quod importa-
tur per illa, quare non ſequitur quòd ſi incontinentes proferunt ſententias ad ſcien-
tiam & cognitionem pertinentes quòd ſint in ſcientia conſtituti: Et ſic erunt quodam
modo ſcientes & quodammodo non ſcientes,eo modo quo dictum eſt.

[Insvper hoc etiam pacto.] Allatis diſtinctionibus illis & ſolutionibus, nunc 27
eiuſdem dubitationis aliam ſolutionem affert ex parte naturalis profectionis ſcien-
tiæ actiuæ,& dicit naturaliter,non quia a natura proficiſcatur hæc ratio, ſed quia ſic
fit naturaliter in profectione ſcientiæ actiuæ & opinionis. Nam ſit hoc modo ꝙ quæ-
dam eſt opinio uniuerſalis,quædam ſingularis,quæ eſt circa res agẽdas ſingulares,qua
rum eſt ſenſus. Ex ijs duabus opinionibus fit quandoque una opinio, & una ſententia,
quam intelligit Philoſophus eſſe concluſionem, & non minorem propoſitione, ſicut
aliqui dicunt expoſitores. Fit enim ex uniuerſali & ſingulari cõcluſio hoc pacto, Om
ne animal eſt ſubſtantia,Socrates eſt animal,ergo Socrates eſt ſubſtantia. Hęc eſt opi
nio uniuerſalis,ſcilicet omne animal eſt ſubſtantia:& eſt alia ſingularis, id eſt Socra-
tes eſt animal: & ex his opinionibus fit una, quæ eſt concluſio, ſcilicet Socrates eſt
ſubſtantia, cui neceſſario aſſentitur mens: cum ſequatur neceſſario ex præmiſsis ſe-
cundum formam ſyllogiſmi. Verum ſicut fit in ſpeculatiuis,ita in actiuis,ſed in ſpecu-
latiuis hoc fit ut poſita uniuerſali & particulari ſecundum formam ſyllogiſmi,neceſſa
rio ſequitur concluſio:ſic in actiuis poſita uniuerſali & ſingulari, ſtatim ſequitur ope-
ratio,quæ eſt concluſio in actiuis,ſcilicet executio ipſa poſt diſcurſionem factã: ut pa
tet in hoc exemplo, ubi ponitur uniuerſalis opinio & particularis, ex quibus fit una
tertia:id eſt concluſio & executio ipſa hoc modo, Omne dulce eſt guſtandum:hoc eſt
dulce,& ſtatim ſit executio & proſecutio illius quæ eſt concluſio actiua. Nam in ſpecu
latiuis ſatis eſt noſſe concluſionem,ſed in actiuis non tantum eſt concluſio quæ infer-
tur,ſed etiam quæ agitur,cùm ſtatim poſt diſcurſionem illam fiat executio, & iſta pro
ceſsio fieri uidetur naturaliter in rebus agendis,licet nõ animaduertatur. Primò enim
habemus aliquam cognitionem ſub qua ponimus aliquam particulam,& poſtea infer-
tur concluſio ex illis,id eſt operatio & executio,ſi non prohibetur.

[Cvm igitur uniuerſalis.] Præmiſsis ijs quibus percipitur proceſsio,quæ naturali- 28
ter uidetur in rebus agendis: nunc Philoſophus accedit ad ſolutionem, qua intelligi
poſsit quomodo incontinens operetur: & animaduertendum quod de eadem re diuer
ſæ opiniones & propoſitiones eſſe poſſunt:quæ diuerſæ cùm ſint,non tamen ſunt con
trariæ, ut de aliquo dulci dicere poſſumus quòd eſt turpe, & etiam quòd affert uolu-
ptatem. Ponatur autem,ut dicit Philoſophus,una cognitio uniuerſalis uetans non gu-
ſtare,id eſt nullum dulce eſt guſtandum,ſit etiam alia quæ dicat quòd omne dulce af-
fert uoluptatem,tunc allato aliquo dulci ut hoc eſt dulce, quòd eſt ſingularis opinio,
& propoſitio ſtatim incontinens,ſi adſit cupiditas,collocabit illam propoſitionem ſin
gularem ſub uniuerſali affirmatiua quam habet,ſcilicet ſub hac uniuerſali, quòd om-
ne dulce affert uoluptatem:collocabit,inquam,iſtam ſingularem,hoc eſt dulce, & ſta-
tim concludet operando & exequendo ſi impedimentum abſit, requiritur primò ut
ſit uniuerſalis opinio,deinde ſingularis alia, & rei ſingularis quæ agi poſsit a nobis,&
ut adſit cupiditas,& remotum ſit operandi impedimentum ut poſsit fieri executio:il-
la autem alia uniuerſalis negatiua,id eſt, nullum dulce eſt guſtandum, relinquitur ab
incontinente, nam cùm poſſet illam ſingularem, ſcilicet hoc eſt dulce, collocare ſub
ea negatiua bona quam habet, ipſe collocat ſub affirmatiua uniuerſali,etſi habet illã

bonam

bonam negatiuam. quare dicit Philoſophus quòd ex uniuerſali ratione, & ſingulari opinione quæ eſt contraria uniuerſali, illi non per ſe, ſed per accidens, quia coniungitur cum cupiditate, incontinens operatur: & ſic ex uniuerſali ratione non corrupta, quæ dicit nullum dulce guſtandum eſt, & opinione particulari quæ dicit hoc eſt dulce, agere uidetur incontinens: nam cupiditas eſt connexa huic ſingulari opinioni, quæ cupiditas eſt contraria illi uniuerſali rationi per ſe: opinio autem illa ſingularis eſt contraria per accidens, quia de ſe non eſſet contraria niſi eſſet cupiditas quæ trahit rationem, & mouet etiam partes organicas corporis, & ſic incontinens permittēs ſe ſuperari operatur.

19 [A RATIONE quodammodo & opinatione.] Quia oportet ut tam uniuerſalis quā particularis adſint ibi in incontinente, ſed ut clarius intelligatur ſententia Philoſophi, talis uidetur fieri proceſſus in ipſo incontinente. Scit incontinens quòd nullum dulce, ſcilicet turpe eſt guſtandum, ſcit etiam quòd omne dulce affert uoluptatem: re præſentatur ſibi aliquod dulce, & concupiſcentia mouet, diſcurrit ille & negatiua illa ratio uetans guſtare dulce, quæ dicit nullum dulce eſt guſtandum, retrahit eum, & ſi non eſſet cupiditas, faceret bonam concluſionem, quia diſcurreret ſecum hoc pacto. Nullum dulce eſt guſtandum: hoc eſt dulce, & ſtatim operatione concluderet: ergo non eſt guſtandum, & non guſtaret, & non laberetur: uerùm cùm ſit ibi cupiditas præſens & urgens ipſe ponit illam ſingularem opinionem, ſcilicet hoc eſt dulce, ſub illa alia uniuerſali affirmatiua, ſcilicet omne dulce affert uoluptatem. quare ſi omne dulce affert uoluptatem: ſcit enim hanc propoſitionem prius uniuerſalem, deinde, & hoc eſt dulce, ergo &c. Concludit operando, & guſtando, & exequendo, quòd ſi ipſe collocaſſet ſub illa prima bona, & negatiua quæ dicit quòd nullum dulce eſt guſtandum, bonam feciſſet concluſionem, & non guſtaſſet, ſed cùm habeat ſcientiam illius uniuerſalis, non utitur poſtea cùm agit, & ex hoc non habet ſcientiam actu, etſi habet in habitu: intemperans uerò differt ab eo, quia habet corruptam rationem, & non putat illā negatiuam eſſe ueram, ut incontinens qui eam percipit, & non ſequitur, ſed intemperans putat potius oppoſitam illius negatiuæ eſſe ueram, ſcilicet quòd omne dulce eſt guſtandum, quia ex mala conſuetudine habet corruptum iudicium rationis: incontinens uerò cùm habeat & percipiat illas duas uniuerſales propoſitiones, quod nullum dulce eſt guſtandum: & quòd omne dulce affert uoluptatem, exemplo cùm aduenit hoc dulce cupiditate urgente, quæ eſt contraria negatiuæ propoſitioni: quia illa uetat guſtare, cupiditas ſuadet: incontinens ponit ſingularem illam ſub affirmatiua, & concludit affirmatiuè operando ut potiendo illo dulci, & oblitus penè dum eſt in illa perturbatione primæ propoſitionis bonæ negatiuæ uetantis eum guſtare, cuius ſcientiā habet in habitu, ſed in operando eam non reſpicit, quare dicitur quod aliquo modo ſciens, aliquo modo non ſciens operatur. Et cùm dicimus incontinentem habere ſciētiam in habitu eo pacto & non actu, non ſumimus ſcientiam propriè dictam, ſed largo modo pro cognitione quadam quam ille habet uniuerſalis illius propoſitionis & huiuſmodi. Nam loco ſuo Philoſophus exactiſsimè ſcientiam propriè dictam declarauit, ut uidimus. Percepimus etiam expoſitione huiuſmodi propoſitionum, & uniuerſalis & ſingularis diſcurſionem incontinentis, & proceſſum quem facit in operando. Verùm diſcurſionis & ratiocinationis eius ex uniuerſali & ſingulari ſequitur concluſio, quæ non definit in cognitione tantum, ut in ſpeculatiuis: ſed in opere & executione rei ſecundum appetitum, a quo ratio ſuperatur, ut dictum eſt. Et notandū quod ſit pugna inter iſta, quia ſcientia & cognitio illa uniuerſalis coniuncta cum ratione aduerſatur opinioni particulari non de ſe, ſed opinioni coniunctæ cupiditati, & ſit pugna, & in ipſo incontinente ſuperatur ratio. In eo uerò qui eſt incontinens uincit ratio, ut patet, ſed uidetur Philoſophus ſententia ſua tenere mediam uiam inter ſuperiores, quia non remouet omnino ſcientiam ab incōtinente, ut faciebat Socrates, nec

tribuit

tribuit ſolam opinionem,ut illi priſci.

[Qvare & propter hoc beſtiæ non ſunt incontinentes.] Ex ſupradictis infert unum correlarium Philoſophus,quo oſtendit incontinentem eſſe non poſſe ſine ratione,quia non ſufficit tantum concupiſcentia: & ideo dicit quòd beſtiæ non poſſunt eſſe incontinentes : quod probari poteſt hoc pacto. Omnis incontinens habet uniuerſalem cognitionem cui aduerſatur cupiditas : ſed nulla belua habet uniuerſalem cognitionem cui aduerſetur cupiditas : ergo nulla belua eſt incontinens. Patet ratio, quia beluæ habent imaginationem,& apprehenſionem, & memoriam rerum ſingularium.non autem percipiunt uniuerſale quod percipitur ratione , & intellectu tantũ. Ex quo patere poteſt quòd intellectus tantum excedit memoriam, phantaſiam, & alias huiuſmodi potentias inſtrumentales quæ ſingularium ſunt aut perceptiuæ,aut retentiuæ,quantum ſuperat potentia rationalis irrationalem,& intellectiua ſenſitiuã,& omnino ea quæ cognoſcit uniuerſale,illam quæ nullo modo percipit uniuerſale. Concluditur ergo quòd beluæ nullo pacto incontinentes eſſe poſſunt, cùm non habeant rationem, & uniuerſalem exiſtimationem. 30

[Qvo modo autem ſoluitur ignoratio.]Reſpondet Philoſophus obiectioni, quæ fieri poſſet & oriri ex antedictis,quia dictum eſt quòd incontinens habet cognitionẽ, & ſcientiam:poſtea in operando obſuſcatur a perturbatione,qua ſublata rurſus reuertitur in priſtinam ſcientiam,quam habitu habet. Quæritur ergo quomodo ex ſciente fit ignorans,& rurſus ex ignorante fit ſciens:& quomodo pellitur illa caligo. Ad hæc reſpondet Philoſophus, quòd fit ſimili modo de ebrio & dormiente, quorum ſolutio a Philoſopho naturali petenda eſt , qui de ſomno , & uigilia , & ſimilibus doctrinam tradit. & hoc dicit Philoſophus ne uideatur trãſire de genere in genus,& permiſcere ſcientias,quæ & principijs ſubiectis diſtinguuntur , intelligendum eſt tamen quòd ſicut fit in ſomno & ebrietate,ita in ipſa incontinentia euenire uidetur. Nam primò homo uigilat,poſtea accidit ſomnus, qui uigiliæ quædam priuatio eſt & operationis. Ligantur enim ſenſus,unde ſomnus ligamen ſenſuum externorum appellari ſolet.ſoluto deinde ſomno iterum fit uigilia in ebrio quoque aſcendunt uapores , & perturbant ſpiritum uitalem & cerebrum , & inſtrumentum quo utitur ratio : ſoluto autem uapore illo rurſus ſpiritus incipit meare purus,& inſtrumentum idoneum reddere ad operationes exercendas . Similiter fit de incontinente qui primò habet ſcientiam & cognitionem illam uniuerſalem,& ſcit nullum dulce eſt guſtandum,& hoc eſt dulce , & ideo non eſſe guſtandum . Sed poſtea urgentibus cupiditatibus quaſi ebrietate irretitus, & nõ reſpiciens cognitionem illius bonæ propoſitionis negatiuæ collocat ſingularem ſub affirmatiua, & concludit affirmatiuè potiendo dulci: ſed deinde ut fit ſolutio ignorantiæ generatæ per ebrietatem remoto uapore:ſic ſoluitur ignoratio incõtinentis remotis perturbationibus, quæ non procedunt in infinitum : & ſic redit ipſa ratio quaſi quædam lux,& ſera eum pœnitentia capit quaſi ſecum dicentem,ſciebam quòd nullum dulce guſtandum eſt,& hoc cùm eſſet dulce non erat guſtandum:ego tamen guſtaui prohibente ratione. 31

[Cvm autem ultima propoſitio.]Declarat Philoſophus etiam magis quomodo incontinens dicatur & neſciens : & ex hoc emergit ſolutio dubitationis de ſcientia Socratis,duas diximus incontinentem habere propoſitiones,uniuerſalem & ſingularem & hæc ultima eſt rei ſenſibilis opinatio, quæ dicitur domina rerũ agendarum, quia actio eſt rerũ ſingularium,nam ſi afferatur ſola uniuerſalis,nunquã fiet actio: incõtinẽs igitur cũ agit adueniente cupiditate habet quidẽ ſopitam illam uniuerſalem,ſingularẽ uerò quę eſt domina rerum agendarũ aut nõ habet:quia nõ utitur ea,aut ſi hẽt non animaduertit ſecundum eam,nec percipit ſe habere,atque ideo abutitur,& ſi profert eam, facit ut uinolenti, qui proferunt Empedoclis carmina: dicere enim & proferre, ut ſupra etiam dixit , ſcientiam non indicat , & ſic dici poteſt quòd ſit quodammodo 32

ſciens : & non ſciens, cùm agit ipſe incontinens diuerſis modis,ut patuit. Affert præterea alium modum ſolutionis ipſe Philoſophus, ſcilicet quòd duplex eſſe uidetur ſcientia,uniuerſalis,& ſingularis. Vniuerſalis eſt firma & perſeuerans, à qua nemo dimoueri ſolet, tamen non eſt domina rerum agendarum. Alia uero eſt opinatio quędā rei ſingularis, & ſenſibilis.Cum hæc ita ſint, dicere poſſumus ꝙ illa ſcientia quæ eſt uniuerſalis,& propriè talis non uincitur in ipſo incótinente, nec illa præſente incontinens agit incontinēter,& hoc fortaſſe intellexit Socrates, inquit Philoſophus, cum dixit ꝙ nemo agit præter ſcientiam ſuam,& ſic accommodat propoſito ſuo ſententiam Socratis. Intellexit,inquam,de uniuerſali, cuius propriè eſt ſciētia, qua præſente non ſit perturbatio,ſed cum extremus eſt terminus,id eſt ſingularis,& præſente ſingulari opinatione : quæ non eſt ſcientia propriè,ſed rei ſenſibilis eſt, tunc ſit perturbatio,& quaſi caligine obfuſcatur incontinens, & hoc pacto uidimus quō ſciens & quō non ſciens incontinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi poſſit ſententia Socratis,quam Philoſophus,ut conſueuit,accommodauit propoſito ſuo.Solet enim refellere aliorum opiniones primò : deinde ſiquid eſt boni trahere ad ſententiam ſuam ut uerior appareat,quando alia quæcunq; ex ea parte qua ſunt, uera cōueniant ſecum,& falſa diſcordent,ut fecit in primo,& in alijs locis.

Circa quæ continens,& incontinens uerſatur. Cap. 4.

33 VTRVM *autem ſit aliquis incontinens abſolutè, an aliqua ex par*
34 *te ſint omnes,& ſi ſit,in quibuſnam ſit,dicendum deinceps eſt.Pa*
tet igitur continentes atq; conſtantes,& incontinentes ac molles,
35 *circa uoluptates doloresq; uerſari. Quoniam autē eorū quæ uoluptatem efficiunt,alia ſunt neceſſaria,alia per ſe quidem expetibilia ſunt,exuperationem autem habent. Atque neceſſaria quidem dico, quæ ad ipſum pertinent corpus: alimentum, inquam, Veneris uſum, & huiuſmodi cætera, circa quæ temperantiam intemperantiamq; poſuimus. Non neceſſaria uero, per ſe autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias, & quæ ſunt ſimilis generis, quæ bona ſunt & delectant. Eos quidem qui in his præter rectam rationem quæ eſt in ipſis, exuperant, abſolutè quidem incontinentes non dicimus, ſed hæc addentes, pecuniarum incontinentes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus, ut diuerſos & ſimilitudine nomen idem habentes: ut homo qui ludo in Olympico uicit. Communis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat: at tamen erat diuerſa. Atque huius ſignum eſt illud, nam incontinentia quidem non ſolum ut delictum, ſed etiam ut quoddam aut ſimpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corporis uoluptates uerſantur, in quibus temperantem intemperantemq; ponimus, qui non eligendo, ſed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem exuperationes perſequitur, dolorem autem inferentium fugit, famis, ſitis, æſtus, frigoris, & omnium quæ ad tactum guſtumq; pertinent, is non additione circa hæc, inquam (ut circa iram) ſed abſolute ſolum incontinens dicitur. Cuius hoc indicium eſt. circa nanque has uoluptates, & non circa ullam illarum intemperantes dicuntur, & propterea in eodem in-*

continentem

continentem ponimus & intemperantem, & continentem ac temperantem.
Sed illorum neminem, quòd circa uoluptates eaſdem quodammodo doloresq;
uerſantur. Atque ſunt quidem hi circa eadem, ſed non eodem modo: ſed illi 36
quidem eligunt, hi uerò non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem
dixerimus, qui non cupiens, aut remiſſe exuperationes uoluptatum perſequi-
tur, ac mediocres fugit dolores, quàm hunc qui ob uehementes cupiditates ea
dem agit. Quid enim faceret ille ſi cupiditas adueniret ingens, & circa rerum
neceſſariarum indigentiam uehemens dolor? Cùm autem cupiditatum ac uo- 37
luptatum, aliæ genere ſint honeſtæ ſtudioſæq;, aliæ non ſint (eorum enim quæ
uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia ſunt natura, quædam hiſce contra-
ria, quædam media, quemadmodum prius diſtinximus: ut pecuniæ lucrum,
honor, uictoria) in omnibus talibus atque medijs non ex eo uituperantur homi-
nes, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: ſed ob modum, & quia exupe
rant. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur aut ſequuntur quippiã
eorum quæ natura ſunt honeſta & bona, non laudantur: ut ij qui circa hono-
rem magis quàm oporteat ſtudent, aut erga filios, & parentes, Etenim bona
ſunt hæc: & laudantur qui circa hæc ſtudent. Attamen eſt & in his exupera-
tio quædam, ſi quiſpiam (ut Niobe) & aduerſus deos contenderet, aut ſic erga
patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur. inſanire nan
que nimium uidebatur. Circa igitur hæc nulla eſt prauitas, propterea quòd
unumquodq; per ſe (ut diximus) natura eſt expetibile: exuperationes tamẽ ipſo
rum improbæ ſunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia. etenim incontinẽ
tia non ſolum eſt fugienda: ſed etiam uituperanda. Ob perturbationis autem ſi
militudinem adiungentes ſingula incontinentiam circa unumquodque dicunt:
ut malum medicum, aut malum hiſtrionem, quem abſolute non dicerent malum.
Vt igitur neque hic abſolutè dicitur malus, quia non eſt uitium quicquam ipſo-
rum, ſed rationum comparatione ſimile: ſic & illic ſolam exiſtimandum eſt in-
continentiam & continentiam eſſe, quæ in ijs eſt circa quæ temperantia intem
perantiaq; uerſatur. circa autem iram per ſimilitudinem dicimus. Quapro-
pter & ipſam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & hono-
ris & lucri.

COMMENT.

VTRVM autem ſit quiſpiam incontinens &c.] Hoc eſt quartum capitulũ hu 33
ius primi tractatus, in quo poſteaquàm ſoluit primam dubitationem poſitam
in principio antecedentis capituli ſi incontinens agat ſciens, necne: & ſi ſciẽs
agat quomodo ſciens, & eam pluribus modis declarauit: nunc declarat aliam quæ-
ſtionem ẽt ibi ſecundo loco poſitam, ſcilicet utrum ſit abſolutè incontinens, & circa
quam materiam ſit propriè ille qui ſimpliciter eſt incontinens. Diuiditur hoc capitu
lum in quatuor partes quæ patebunt. In prima parte uidetur proponere duas quæſtio
nes. Prima eſt, utrum quis ſimpliciter ſit incontinens, an omnes incontinentes ſint ſe
cũdũ quid, & aliqua ex parte, ita ꝙ nullus ſit ſimpliciter incontinẽs, & abſolutè. Secũ-

da eſt, ſi aliquis ſit ſimpliciter & abſolutè incontinens circa quā materiā propriè ſit.

34 [PATET igitur continentes.] Hæc eſt ſecunda pars huius quarti capituli, in qua Philoſophus incipit declarare illas duas quæſtiones, & primo affert materiam in genere ipſorum habituum uel diſpoſitionum. ſcilicet continentiæ & incontinentiæ, cōſtantiæ & mollitudinis, & dicit eam eſſe circa uoluptates, & dolores. Et accipit hic nō tātū uoluptates, & dolores corporis: ſed in genere & communiter. Notandū ꝙ omnis uirtus. & uitium uerſatur circa uoluptates & dolores, & propterea cùm continentia & conſtantia ſint propinquæ uirtuti: incontinentia uerò & mollitudo ſint propinquæ uitio, ideo habitus iſti ſiue diſpoſitiones uidētur uerſari circa eandem materiā.

35 [QVONIAM autem eorum quæ uoluptatem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua primò diuidit materiam circa quam in genere uerſatur incontinens: deinde ex diuiſione illa uenatur incontinentem & continentem ſimpliciter, & dicit quòd afferentium uoluptatem quædam ſunt neceſſaria, quædam expetenda per ſe, ſed ſuſcipiunt exuperationem & exceſſum uituperandum, ut honores & diuitiæ & alia huiuſmodi circa quæ exceſſus fieri poteſt, & defectus, ut antea uidimus. Et hæc dicuntur de ſe expetenda, non tamē ut felicitas uel uirtus quæ non ſuſcipiunt exceſſum uel defectum, ut in præcedentibus declarauit Philoſophus. Eſſet enim exceſſus ipſius, & exceſſus, & defectus, & poſſet fieri proceſſus in infinitum: ſed circa illa poteſt fieri exceſſus expetendo pluſquam oportet. & quanuis dicantur de ſe expetenda: ſunt tamen ob aliud, cùm ordinentur ad uirtutem & felicitatem. Qui igitur circa hæc quæ efficiunt uoluptatem & non ſunt neceſſaria, excedunt præter rationem rectam, nō dicuntur abſolutè, & ſimpliciter incontinentes, ſed cum hac additione, ut incontinentes circa honores uel circa diuitias, & huiuſmodi, ita ut niſi adderetur illud, ſcilicet circa honores, uel diuitias, non intelligeretur. Sed cùm dicitur incōtinens, non addendo aliud, intelligitur circa uoluptates corporis, quia propriè tales dicuntur incontinētes, ſed illi alij dicuntur per ſimilitudinem, & cum additione, ſicut homo in olympia uictor, cum hac additione dicitur homo, ſcilicet homo uictor: qui etſi habeat rationem communem cum homine, differt tamen ab homine, & ab ſeipſo ut eſt homo ſimpliciter, & à ſua ratione propria cùm alia ſit eius ratio qua homo eſt, & alia qua homo in olympico uictor. Sed eſt alia ratio incontinentis qua incontinens eſt ſimpliciter & abſolutè, & alia qua incontinens ſecundum quid. Hoc deinde probat Philoſophus à ſigno, & communi hominum ſermone: nam incontinentia circa uoluptates corporis, quæ eſt abſoluta, talis uituperari ſolet, quia aut eſt uitium, aut aliqua ex parte & propinqua uitio: ſed incōtinentia dicta ſecundum quid non uituperatur ut uitiū, ſed ſolùm ut delictū quoddam reprehenditur. His dictis oſtēdit Philoſophus eos qui ſunt incontinentes ſimpliciter. & dicit quòd ſunt illi qui uerſantur circa uoluptates corporis, circa quas uerſatur temperans, & intemperans: & hæc ſunt uoluptates guſtus, & tactus, ut in tertio patuit. Tales igitur qui circa iſta excedunt non eligētes, ſed præter electionem dicuntur abſolutè incontinentes, & propriè. & ſine ulla additione. Signum autem huius eſt quòd intemperantes appellari ſolent qui circa ſupradictas uoluptates uerſantur, & non circa illa alia: ſic etiam incontinentes: qui uerſantur circa eaſdem uoluptates circa quas uerſantur intemperati, appellari abſolutè incontinentes debent: non cum additione ulla, ut hi qui uel circa iram uel lucrum dicuntur incontinentes: ex quo addit ulterius quòd in eodem incōntinentem ponimus, & intemperantem, quia uerſatur circa eandem materiam. & ex hoc uidentur aliquo modo bene dixiſſe, qui idem eſſe dixerunt continentem & temperantem, & incontinentem & intemperantem, ſed tamen differunt ut nunc oſtendit.

36 [ATQVE ſunt quidem.] Ne uideretur ob ſupra dicta quòd eſſet idem omnino in continens ſimpliciter, & ipſe intemperans, & ideo ſtatim ſubdit quòd etſi uerſentur circa eandem materiam non tamen eodem modo: quare differūt inter ſe. quod autem

non

non eodem modo atq; ex eo differant,probatur:Illi inter ſe differre uidentur quorum alter eligens operatur, alter non eligens. at intemperans eligens,incontinens, non eligens agit & operatur: ergo inter ſe differunt, cùm diuerſo modo uerſentur circa eandem materiam uoluptatum & dolorum. His dictis affert Philoſophus unū aliud, ſcilicet quòd magis intemperantem dicemus illum qui facilè & ſine reſiſtētia ulla pa rum concupiſcens ſequitur exceſſum uoluptatum, quàm qui uehementibus cupidita tibus ſtimulatus excedit in uoluptatibus eiſdē. & per hæc uerba inferre uidetur quòd ſit deterior quàm incontinens. Nam quid faceret ſi cupiditas adeſſet iuuenilis, cùm parum concupiſcens tantopere ſequitur uoluptatem, & fugit dolores mediocres pro uenientes ex indigentia talium rerū quæ dicuntur neceſſariæ? Ex quo patet quòd eſt deterior, cùm paruis uincatur: & ideo etiam differunt cùm alter ſit deterior altero, id eſt intemperans ipſo incontinente. Notandum ꝙ continentia & incontinentia di citur propriè & impropriè:uel ſimpliciter,& ſecundum quid. Continentia propriè di cta uerſatur circa determinatam materiam, id eſt circa uoluptates corporis ſecundū guſtum,& tactum,quēadmodum temperantia. Continentia uel incōtinentia impropriè dicta & ſecundum quid uerſatur circa honores,uel iram,uel lucrum,uel aliquod huiuſmodi: ſed nunquam talem appellamus continentem uel incontinentem ſimpliciter,ſed incōtinētem cum hac additione,id eſt circa honores, incontinentem cir ca lucrum. & ſic de alijs. Notandum quòd ea obiecta quæ efficere uidentur uoluptatem circa alimentum dicuntur neceſſaria,non quoad uoluptatem,ſed quoad nutrimentum, & ad uictum qui neceſſariò requiritur pro conſeruatione indiuidui in uita humana. Intelligendū item ꝙ Veneris uſus nō eſt neceſſarius pro conſeruatione eius indiuidui in quo eſt & qui illum exercet,ſed pro generatione alterius,ut patet.

[CVM autem cupiditatum ac uoluptatum.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, 37 in qua Philoſophus poſteaquàm attulit materiā incontinētiæ propriè dictæ, & incon tinentiæ impropriè,& ſecundū quid, ſecundū illam diuiſionem quā fecit: nunc addit aliud membrum, quia ſuperior diuiſio uidebatur diminuta ad præſens propoſitum. Nam ſuprà locutus eſt tantum de incōtinentia ſimpliciter & ſecūdū quid, quæ clauduntur intra metas humanæ naturæ,atq; ex eo uidetur excludi immanitas. In hac ue rò diuiſione uidentur cōplecti ea quæ trāſgrediuntur cōditionē humanæ naturæ, ut uoluptates & cupiditates immanes,& incipit iā innuere materiā immanitatis,ut pau latim deueniat ad eam quam paulò poſtea declarabit. Voluptatem igitur efficientia tria ſunt: quædam natura expetenda ut uictoria,honores, & hæc ſuperius appellauit nō neceſſaria,& de ſe expetēda:quædā contra naturā,ut edere carnes humanas,quod eſt immanitatis: quædā media,& hæc ſuperius quæ hic dicit media appellauit neceſſaria circa corpus,uel pertinentia ad corpus,aut pro conſeruatione indiuidui,aut pro generatione alterius,ut diximus. quare hic addita eſt una pars pertinēs ad immanitatē. uerū in illis duobus,ſcilicet medijs & natura expetēdis uituperari homines ſolent in eo ꝙ excedūt modū,ut Niobe in amādis filijs,& ideo pœnas dedit,ut referūt fabulæ poetarū. Nā Latona contrahit arcū &c. ut inquit poeta ille. Affert item exemplū de ſatyro qui adeò in amādo patre exceſſit,ut inde cognomē acciperet, & patris ama tor appellatus, & demū eo mortuo ſibi mortē conſciuerit:& ideo inſanus à Philoſopho dicitur. Circa igitur iſta uerſatur incōtinens ſecundū quid, & dicitur incōtinēs, cū circa illa excedit cum additione,& per ſimilitudinē quādā:ſicut dicimus malū me dicū,quē ſimpliciter nō diceremus malū,ſed cū hac additione medicū malū. Et quēadmodum hic nō dicitur ſimpliciter malus,quia nō eſt uitioſus, ſed per ſimilitudinē quandā,quia eſt malus medicus:eodē pacto incōtinens circa irā uel lucrū,& talia, di citur incontinens per ſimilitudinē quandam,& ideo dicimus incontinentem, addendo circa honorem,circa lucrum & huiuſmodi. Sed continēs & incontinēs ſimpliciter, & abſolutè,& propriè eſt circa quæ tēperantia,& intēperantia,id eſt circa uoluptates

corporis

corporis, uel dolores reſpicientes guſtum uel tactum: ea uerò circa quæ dicitur ipſa immanitas, patebunt in ſequentibus.

Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies. Cap. 5.

38 *Cvm autem quædam natura uoluptatem efficiant: quorum alia ſimpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, ſed partim ob * morbos, partim*
πηρώσεις. *ob conſuetudinem, partim ob naturas prauas delectent. licet & circa horum ſingula ſimiles habitus cernere.* Dico autem *ipſos immanes, ut mulierem illam quam grauidas reſcindentem, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus ferunt nonnullos circa* Pontum *efferatos homines delectari, quorum alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios ſuos filios in conuiuijs comedendos mutuò dare, aut id quod de Phalaride dicitur.*
39 *Atque hi quidem ferini habitus ſunt. Alij autem quibuſdam ob morbos & ob inſaniam fiunt. ut qui mactauit matrem atque comedit: quiq; conſerui iecur item comedit. Alij ſunt ex morbo, uel ex conſuetudine: ut euulſiones pilorum, & unguium eſus, & car-*
πρὸς δὲ τού- *bonum, & terræ. & * inſuper uenereorum habitus maribus. alijs enim natura,*
τοις, ἢ τῶν *alijs ex conſuetudine accidunt. ut ijs qui à pueritia conſueſcunt.*
ἀφροδισι- *Quibus igitur*
ὼν τοῖς ἄῤ- *cauſa eſt natura, eos nemo dixerit incontinentes. quemadmodum ne-*
ῥεσι. 40 *que mulieres, quòd uenerem non agant, ſed patiantur. pari modo neque eos qui ob conſuetudinem, morboſue ſe habent. Igitur ſingula quidem hæc*
41 *habere extra fines eſt uitij, quemadmodum & ipſa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non eſt ea quæ abſoluta eſt continentia, aut incontinentia, ſed ea quæ per ſimilitudinem dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram ſic ſe habet, dicendus eſt cum effectu, & non incontinens abſolutè.* Omne nanque *uitium exuperans, & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut eſt ferinum aut ex morbo.* Nam *qui talis eſt natura ut uniuerſa formidet, etiam*
ὁ, δὲ τὴν *ſi obſtrepuerit ſorex, timidus eſt timiditate ferina. * Quidã etiam felem ob mor-*
γαλῆν ἐδέ- *bum pertimeſcebat. & dementium qui natura quidem ratione carent, ſenſuq;*
διει διὰ *tantummodo uiuunt, immanes ſunt, quales nonnullæ nationes ſunt longè habi-*
νόσον. *tantium* Barbarorum. *Qui uerò non natura, ſed ob morbos ut comitialem aut inſaniam, ij ſunt morboſi.* Fieri *autem poteſt ut horum aliqua quiſpiam interdum habeat tantum, ſed non ſuperetur. ut ſi* Phalaris *puerum percupiens comedere ſeſe detineret, aut ab nefanda libidine abſtineret.* Fit *etiam ut non ſolum habeat, uerum etiam ſuperetur.* Vt *igitur & prauitatum ea quidem quæ eſt humana, abſolutè dicitur prauitas: alia uerò cùm additione (ferina, inquam, aut ex morbo) & non abſolutè: ſic & incontinentia alia eſt ferina, alia ex morbo. Abſolutè autem ea eſt ſola quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines.*

Perſpi-

Perſpicuum igitur eſt incontinentiam & continentiam in ijs eſſe duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiaq; uerſatur. & in cæteris ſpeciem aliam incontinentiæ eſſe : quæ quidem non abſolutè, ſed per translationem incontinentia dici ſolet.

COMMEN.

CVM autem quædam natura uoluptatem.] Hoc eſt quintum capitulum huius 38 tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit circa quæ uerſatur incõtinentia ſimpliciter, & propriè dicta, & item incontinentia ſecundum quid, ſumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditionis humanæ: nunc oſtendit circa eas uoluptates, quæ humanæ naturæ cancellos tranſeunt, continentiam & incontinentiam dici ſecundum quid & aliqua ex parte, non autem ſimpliciter, & propriè. Nã antea declarauit quomodo ſit incontinens propriè, & ſimpliciter: & item impropriè, & ſecundum quid circa ea quæ ſunt humanæ naturæ terminis nunc clauſa, quomodo uidetur eſſe incontinens impropriè & ſecundum quid in his uoluptatibus quæ excedunt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte Philoſophus talem ſumit diuiſionem, quòd eorum quæ uoluptatem efficiunt, quædam natura efficientia ſunt, quædam non ſunt talia: rurſus eorum quæ natura efficiunt uoluptatem, quædam ſimpliciter ſunt huiuſmodi ut ea quæ ſunt communi omnibus animalibus, & uidentur omnibus afferre uoluptatem, ut alimentum: quædam uerò ſunt uoluptaria ſecundum genera animaliũ, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, ut fœnum uel hordeum ipſum equum, carnes crudæ leonem. Sic ergo ut animalia diſtinguuntur genere uel etiam ſpecie: ſic iſta uoluptaria diſtingui uidentur, ſimpliciter tamen ſunt communia illa quæ communiter omnia delectant animalia, ut frigidum & humidum in potu, uel ſiccum & calidum in cibo, cum enim fameſcunt, appetunt ſiccum & calidum nutrimentum: cum ſitiunt, humidum & frigidum. hoc ſimpliciter eſt commune omnibus: ſed poſtea aliud huic, aliud illi generi animalium eſt uoluptuarium, ut exemplo oſtendimus. Sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt uoluptatem, aut ſimpliciter ſunt aut determinata ſecundum uaria genera ipſorum animalium. Item illa quæ non efficiunt natura uoluptatem: ſed cõtra naturam pluribus cauſis afficere poſſunt. Alia enim ob morbos delectare poſſunt, alia propter mores & conſuetudinem, quædam etiam propter flagitioſam naturam atque peruerſam, ut multis exemplis declarat Philoſophus. Nã quædam efferatæ gentes crudis uel humanis carnibus ueſcuntur. Itaque mulierem lamiam fuiſſe tradunt in Ponto regnantem, quæ fœtus deuorabat, a quo dicunt poſtea appellatas eas quas uulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in cõuiuijs tradere, ut de Phalaride aiũt, quòd filium mactauit, cuius eſt præter cæteros, ut inquit Cicero, nobilitata crudelitas. Alij quoque ob inſaniam capiunt ex aliqua re uoluptatem contra naturam, ut ille qui conſerui iecur concupiuit. Alij ob morbos, uel ob malam conſuetudinem, ut dicit in textu.

[QVI mactauit matrem.] Hic nuncupatus eſt Xerxes, non tamen fuit ille qui in 39 Græciam traiecit exercitum. Venus marium. ex quo patet quàm ſit nefanda libido, cum ſit contra naturam, & pertineat ad immanitatem.

QVIBVS igitur cauſa eſt natura.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua de- 40 clarat quomodo incontinentia ſeu continentia impropria & ſecundum quid eſſe poſſit circa uoluptates tales quæ excedunt humanam naturam, ubi ſunt immanes. Nam cum trifariã dicantur immanes, aut a natura peruerſa, aut a conſuetudine: aut a morbo & inſania: ſumit Philoſophus primò immanes a natura peruerſa, & oſtendit quòd tales non dicuntur incontinẽtes propriè: pari modo dicitur de alijs qui propter conſuetudinem

ſuetudinem ſunt immanes, & ſeſe habent morboſè, quòd non ſunt incontinentes propriè.

41 [Igitur ſingula iſtorum.] Nunc declarat Philoſophus quomodo fieri poſsit ut ſit incontinens ſecundum quid circa immanitatem: & oſtendit quòd dicitur per ſimilitudinem quandam, ſicut dictum eſt de incontinente circa iram, & lucrum, & ſimilia, cum additione ut uidimus: eodem modo circa immanitatem dicetur aliquo modo incontinens cum additione per ſimilitudinem quandam. Probatur, Sicut ſe habet prauitas ad prauitatem, ita incontinentia ad incontinentiam: ſed prauitates quædã ſunt ſimpliciter, quædam uerò non ſimpliciter, ſed immanes: ſic continentia & incontinentia ſe habebit: nam incontinentia circa uoluptates corporis natura dicetur incõtinentia ſimpliciter: circa uoluptates corporis cõtra naturam non eſt ſimpliciter incontinẽtia, ſed ſecundum quid, & per ſimilitudinem. Vel dici & argui poteſt hoc pacto, oſtendendo quòd incontinentia immanis, non eſt propriè incontinentia & ſimpliciter. Incontinentia quæ tranſgreditur metas intemperantiæ humanæ non eſt ſimpliciter incontinentia, at illaque dicitur incontinentia immanis eſt huiuſmodi, ergo non dicetur ſimpliciter incontinentia. Nam ſi illa eſt tantũ incontinentia ſimpliciter, quæ non egreditur fines intempetantiæ humanæ, & quæ eſt circa uoluptates corporis circa quas eſt humana intemperantia: ſequitur quòd illa quæ uerſatur circa uoluptates egredientes naturam humanam, non ſit ſimpliciter incontinentia, ſed per ſimilitudinem quandã, & talis erit incontinentia immanis. Dicit ergo Philoſophus quòd habere ſingula iſtorum quæ enumerauimus de immanitate, eſt eſſe extra metas uitij, ſicut eſt ipſa immanitas. Verum habentem uel uerſantem circa iſta ſi ſuperet, continentem: ſin ſuperetur, incontinentem appellabimus: non ſimpliciter, & abſolutè, ſed cum additione hac incontinentem immanem, ſicut dicimus etiam impropriè incontinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem, & adiungimus circa iram: ſic incontinentem circa illa quæ tranſgredientur humanam conditionem dicemus cum additione, ſcilicet immanem, ne intelligeretur quòd eſſet incontinens ſimpliciter & propriè: ideo additur illud, quia non propriè dicitur incontinens, ſed ſimilitudine quadam. Nam omne excedens uitium, quod eſt immanitatis, aut eſt immane. ſcilicet uel flagitioſa natura, uel moribus ex quibus propriè uidentur eſſe immanes, aut ex morbo quo impropriè dicimus forſitan ipſos immanes. Cum igitur excedit uehementiſsime in timiditate ſupra conditionem, & ſolitum naturæ humanæ, talis dicetur timidus immanis, & ſic de alijs: & ipſe quoque incontinens circa ea quæ naturam humanam uidentur excedere, dicetur incontinens immanis, & non erit propriè & abſolutè incontinens. Immanitas multis modis fieri poteſt, & circa multa: ſed fieri etiam poteſt ut aliquis non ſuperetur ab appetitu etſi cupiat ea quæ ſunt immanitatis, ut Phalaridis oſtendit exemplo: ſed ſiquis habeat, & ſuperetur, talis erit incõtinens immanis. quare ſicut prauitatis alia eſt ſimpliciter dicta ut uitium: alia cum additione, ueluti uitium cum hac additione immanitatis: ſic erit de continentia & incontinentia. Nam alia erit incontinentia ſecundum quid immanis, ueluti ex morbo profluens, & omnes incontinentiæ tales dicẽtur ſecundum quid & impropriè, & cum additione: alia erit propriè, & ſimpliciter, & abſolutè, quæ uerſatur circa fines intemperãtiæ humanæ. Vt igitur ſupradicta breuiter repetamus, ea quæ efficiunt uoluptatem, alia ſunt natura, alia non ſunt natura, rurſus ea quæ ſunt natura, aut ſimpliciter ſunt talia, & communia omnibus animalibus, ut alimentum: alia ſecundum genera, & uaria ſpecies animalium, ut fœnum equo, carnes crudæ leoni, uinum homini, & ſic de alijs ſimilibus. Ea uerò quæ non ſunt natura talia, ſed prætergrediuntur naturam humanam, aut propter morbum circa quæ eſt immanitas ſecundum quid, uel propter mores, uel flagitioſam naturam, circa quæ eſt immanitas ſimpliciter & propriè. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam, & terminos ui

tij ſi quis habeat,aut uincere poteſt aut uinci:ſi ea appetens tamen ſuperet,& nō uin-
catur ab appetitu,non dicetur continens abſolutè,ſed per ſimilitudinem quandam:ſin
uerò uincatur,& ſuperetur,dicetur incontinens,non tamē ſimpliciter,& abſolutè,ſed
cum additione,ſcilicet incontinens immanis,& ſimilitudine quadam.Notādum ꝙ lo-
quendo de uitijs & uirtutibus quæ non egrediuntur naturam humanam,qui habet uir
tutem,habet rectam rationem,qui habet uitia,habet corruptam rationem:ſed imma-
nitas eſt quoddam excedens uitium humanum,& quidam exceſſus circa uitia, ut timi
ditas quæ longe ſit maior quàm competat naturæ humanæ : ut ſi quis timeat murē &
huiuſmodi,dicetur timiditas immanis & ſimilia. Huic opponitur heroica uirtus,quæ
etiam ipſa exuperare uidetur communes uires curſus humani , & ideo raro inuenitur.
talis autem uidetur eſſe ſummum cuiuſq; uirtutis,& eſſe etiam quoquomodo medio-
critas non inter duo uitia propriè dicta,ſed inter duas immanitates,& prauitates,qua
rum altera eſt exceſſus,altera eſt defectus, ut fortitudo heroica eſt mediocritas inter
audaciam immanem,& timiditatem immanem:nec obſtat ſi quis dixerit ꝙ magnani-
mitas conſiſtat in ſummo,quia ipſa uerſatur circa magnum cuiuſq; uirtutis,communi
curſu hominum:heroica autem circa magnum cuiuſq; uirtutis,quod eſt ſupra commu
nem curſum humanæ naturæ: quare illa eſt in ſummo ut non ſuperet communem cur
ſum,hæc eſt in ſummo ita ut ſuperet ſicuti diximus , & ſic ſoluitur dubitatio.

De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs,& uitio humano. Cap.6.

POST hæc autem & minus eſſe turpem, iræ quàm cupiditatum in 42
continentiam oſtendamus. Ira nanque aliqua ex parte & non per
fectè rationem audire uidetur:perinde atque ueloces miniſtri, qui
quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur,excurrunt:de
inde in agendo aberrant.Canes etiam antequam conſiderent ſi ſit amicus,ſi tan-
tum pulſauerit oſtium,latrant. Sic & ira propter caliditatem,celeritatemq́; na-
turæ audita quidem ratione non præcepto autem audito,ad ipſam properat ultio
nē. Ratio nanq; uel imaginatio contumeliam aut paruipenſionem eſſe oſtendit.
illa autem ac ſi ratiocinatione facta concluſerit,oportere tali bellum inferre ſta
tim inſurgit. At cupiditas ſi ſolum dixerit ratio aut ſenſus hoc afferre uoluptatē
pergit ad fruendum.Quare ira quidem ſequitur quodam modo rationem:cupidi-
tas autem non ſequitur turpior igitur eſt. Nam incontinens quidē iræ, a ratione 43
quodammodo uincitur:cupiditatis autē non a ratione,ſed a cupiditate.Præterea
magis eſt ignoſcendum,ſi quiſpiam naturales appetitiones ſequatur. quippe cùm
et cupiditates tales ſequenti,quæ ſunt omnibus cōmunes,et quoad cōmunes ſunt
uenia magis detur. At ira atq; acerbitas magis eſt naturalis,quā hæ cupiditates
quæ exuperāt,et quæ nō ſunt neceſſariæ.Vt qui ſe excuſabat ꝙ patrē pulſaret,et
hic enim dixit ſuū patrē pulſabat,et ille ſuū:et hic etiam(oſtēſo puero)cū uir fue
rit,me pulſabit.eſt.n.nobis gētile.Et qui trahebatur a filio,ſiſtere iubebat in o-
ſtio:et ſe.n.patrē eouſq; traxiſſe dicebat. Præterea iniuſti magis ſūt ij qui magis 44
occultè procedūt,ac inſidias faciūt.Iracūdus igitur nō inſidias facit,nec ira,ſed
eſt manifeſta.Cupiditas autem cōtrà,quemadmodū Venerem aiunt.nā ipſam do-
los nectere dicunt.Et Homerus baltheū ipſi tribuit in quo fraudē ēt ineſſe dicit:

Fraus quoque ineſt.quæ prudentem perſæpe feſellit,

Quare ſi cupiditas magis ſit iniuſta quàm ira.& incontinentia quæ eſt circa ipſam,turpior erit ea quæ eſt circa iram, & abſolutè incontinentia, atque quo-
45 *dammodo uitium.Inſuper nemo utitur libidine dolens.ſed qui facit per iram,dolens omnis facit. qui uerò exequitur libidinem, id facit cum uoluptate. Si igitur ea ſunt magis iniuſta quibus iraſci magis eſt iuſtum, & incontinentia profectò quæ fit ob cupiditatem,magis erit iniuſta:non eſt enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorum eſſe incontinentia circa iram: & continentiam atq; incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptateſq; uerſari,ex ijs quæ diximus perſpicuum euaſit. Harum autem ipſarum differentiæ ſunt*
46 *ſumendæ. Nam(ut ab initio diximus) aliæ ſunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine:aliæ ferales,aliæ ob labefactatum principium atque morbos emergunt. Circa aũt harum tantũmodo primas,temperãtia,intemperantiaq; uerſatur. Quapropter et feras nec temperatas nec intẽperatas niſi per translationẽ dicimus,et ſi quod omnino aliud genus animaliũ ab alio differt petulantia,coitu,*
47 *uoracitateq;. Non enim habent electionem,nec rationem,ſed dimotæ ſunt a natura: perinde atque homines ij qui ſunt mente capti, atque inſani. Feritas autem minus eſt malum,quàm uitium:ſed terribilius. Non enim corruptum eſt id quod eſt optimum,ut in homine,* ſed non habet. Fit igitur perinde atque ſi quiſpiam inanimatum cum animato compararet,utrum ſit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principium, minus nocere poteſt. at mens principium. Perinde eſt igitur atque ſi quiſpiam iniuſtitiam ad iniuſtum hominem compararet. Eſt enim utrunque aliquo modo peius. Homo nanque malus millies plura mala,quàm fera facere poteſt.*

ἀλλὰ, * μάρτηται καὶ οὐκ ἔχει

COMMENT.

42 POST hæc autem incontinentiam iræ minus.] Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus.in quo Philoſophus poſteaquàm diſtinxit incontinentiam ſimpliciter,& incontinentiam ſecundum quid, & obiecta utriuſque & materiam immanitatis:nunc comparat incontinentiam ſimpliciter, & propriè dictã ad incontinentiam iræ quæ eſt incontinẽtia ſecundũ quid. Diuiditur autẽ hoc capitulum in duas partes. In prima comparat incontinentias illas,ut diximus. & quærit utra ſit deterior. In ſecunda uerò comparat uitiũ propriè dictum,id eſt uitium humanũ ad ipſam immanitatem. In prima igitur proponendo intentionẽ ſuam dicit deteriorem eſſe incontinẽtiã cupiditatis quàm iræ,& iræ minus turpem,& hoc probat quatuor rõnibus. Prima ratio. Id quod aliquo mõ audit rationẽ,eſſe uidetur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rõnem:ſed ira audit quoquo modo rationem, etſi non omnino:at cupiditas nõ audit rationẽ.ergo turpior uidebitur cupiditas & libido, quàm ira: & minus turpis ira quàm cupiditas, & ex conſequenti incõtinẽtia iræ uidebitur minus turpis quàm incontinentia cupiditatis. Quòd autem ira aliqua ex parte uidetur audire: non tamen exaudire & exequi,oſtendit duobus exẽplis, quorum unũ eſt ſerui accelerãtis, & nõ expectantis omnino pceptum domini. Aliud eſt canis latrantis antequã ſciat ſi ſit amicus. Notandũ ꝙ intereſt inter incontinentiam ſimpliciter quæ eſt cupiditatis atque libidinis,& incontinentiam iræ. Quia hæc uidetur aliquo modo audire rationem:illa uerò minimè.ſed hoc intelligendum de incontinente cùm eſt in perturbatione

ne & agit. Nam incontinens conſiderari poteſt, aut antequam perturbatione occupetur, & tunc habet ſcientiam, & rationem, quia ad huc uiget in eo cùm non ſit adhuc uictus: aut conſiderari poteſt perturbatione irretitus a qua uincitur ratio, & tūc propriè dicitur incontinens, & hoc modo dicitur quòd non audit neque exaudit rationem unde & ſi in ea perturbatione conſtituto afferatur aliquod obiectum ſenſum mouens: fertur ſtatim ſine ratione ad illud aſſequendū, ut patiatur ſi fieri poſsit: at incontinēs ſecundum iram uidetur quoquo modo diſcurrere cum ratione: poſtea tamen ea poſt habita concludit ſecundum appetitum excedens modum.

[Praeterea magis eſt danda.] Affert ſecundam rationem, Illud quod eſt naturalius eſt minus turpe quam id quod eſt minus naturale: ſed ira eſt naturalior quàm cupiditas: ergo ira eſt minus turpis quàm cupiditas atque libido: & ex conſequenti incōtinentia iræ eſt minus turpis quàm incontinentia cupiditatis atq; libidinis. & ideo uidetur maiore uenia digna illa quàm hæc, quum ſit affectus naturalior. ut oſtendit Philoſophus ex ſucceſsione generationis a parentibus accepta, & affert exemplum eius qui patrem uerberauit, a quo ſuus quoq; parens fuerat pulſatus. Ex quo uidetur inferre quòd magis ſimiles ſint patribus filij in ira quàm in concupiſcentia. Si igitur complexio aliquo modo ſimilis traditur filijs, uidetur quòd ira ſit naturalior quàm libido, quæ nō ita uidetur fluere ex principijs complexionis & generationis, quemadmodum ira, ut innuere uidetur Philoſophus. ex quo ſequitur illa principalis concluſio, quòd incontinentia ſecundum iram minus erit turpis, ex eo quòd eſt naturalior, quàm incontinentia concupiſcentiæ & libidinis. Notandum quòd nutrimenta quæ appellantur neceſſaria bifariam conſiderari poſſunt: aut ſecundum debitam quantitatem & qualitatem, aut exceſsiuè in quantitate & qualitate. Primo modo naturaliſsimæ & neceſſariæ omnino eſſe uidentur cum ſine illis uiuere non poſsimus. Secundo modo minimè ſunt neceſſariæ, ut dicit Philoſophus. Non enim nimia quantitate alimenti aut qualitate ſaporum indigemus. Itaque ſi exceſsiuè aut ſuperfluè accipiantur, uidentur eſſe contra ordinem naturæ, ueluti faciunt ij qui uarijs epulis gaudent, aut ex multis ſaporibus unum conficiunt, aut nimia quantitate uentrem implent, & ob hanc rationē cupiditates circa huiuſmodi quæ non ſunt neceſſariæ uidentur minus eſſe naturales quàm ira. De re autem uenerea dictum eſt ſæpius quòd nullo modo eſt neceſſaria pro indiuiduo in quo eſt, ſed tantum pro generatione alterius. 43

[Praeterea magis iniuſti.] Tertia ratio, Illa incontinentia quæ magis eſt iniuſta turpior eſt quàm minus iniuſta: ſed incontinentia circa cupiditatem eſt huiuſmodi reſpectu incontinentiæ circa iram: ergo incontinentia cupiditatis eſt turpior illa. Patet ratio, quia eſt magis iniuſtum q̄ utitur inſidijs, quam manifeſtè & apertè procedēs & operans: ſed incontinentia cupiditatis. & ipſa cupiditas uidetur eſſe huiuſmodi, quia uidetur latenter irrepere & dolis uti. quod declaratur authoritate poetarum, qui uocant Venerem doloſam: & Homerus dicit balteum Veneris eſſe uarium. & multorum colorum, & in ipſo loco fraudem ineſſe quæ poſſet etiā decipere prudentes. Notādum quòd Philoſophus dicit incontinentiam ſimpliciter quæ eſt cupiditatis, eſſe turpiorem quàm incontinentiam iræ, & eſſe quodammodo uitium, non quòd ſit propriè uitium, ſed quia ſit uitio propinquior quàm incontinentia iræ. 44

[Insuper nemo libidinē.] Id cui magis ſuccenſemus, & contra quod magis indignamur, eſt deterius quàm id cui minus. at incontinenti circa libidinem magis ſuccenſemus quàm incontinenti circa iram: ergo uidetur eſſe deterior Nam magis indignamur contra eum qui cum uoluptate agit, quam ei qui cum dolore & incōtinens eſt talis quòd agit cum uoluptate. ergo uidetur eſſe deterior. Concluditur ergo quòd incontinentia circa uoluptates eſt deterior quàm circa iram, ut patuit ex ſupradictis, & ſimul etiam patet ex dictis quòd ipſa incontinentia, & continentia propriè dicta & ſimpliciter eſt illa quæ circa cupiditates & uoluptates corporis uerſatur. 45

46 [Harvm autem ipſarum differentiæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus comparare uult inter ſe uitium humanum, & immanitatem, oſtendendo quòd immanitas ſiue feritas minus eſt malū quàm uitium, etſi ſit malum terribilius. Reſumit aūt diuiſionē antea factam cupiditatū, quarū aliæ humanæ naturales ſunt, & genere & magnitudine humanæ: aliæ uerò dicuntur immanes natura, ſcilicet uel conſuetudine uel ex morbo, uerum circa primas cupiditates eſt temperantia & intemperantia, & facit hanc mentionē uitij propriè dicti, ſcilicet intemperantiæ, ut ueniat ad comparationē uitii & immanitatis. Atque ſtatim ex iis infert unū correlariū, quòd beſtiæ non dicuntur eſſe temperatæ neque intemperatæ, niſi per ſimilitudinē quandā cū excedunt in deuorando uel in aliquo nocumento, uel in libidine & aliquo huiuſmodi non tamen propriè dicuntur tales, cum non habeant rōnem neq; electionem. Vbi.n. non eſt ratio, non eſt electio, neq; uitium, neq; uirtus propriè dicta: beſtiæ autem non habent rationem neque electionem: ergo nec uitium nec uirtutem propriè.

47 [Et ſi quod omnino.] Intelligi pōt hoc pacto ut Philoſophus cōparet iſtas beſtias quæ tranſeunt naturā ſui generis in aliquo dictorū trium. ſ. deuorādo, &c. ad homines immanes, ut oſtendat homines immanes eſſe excedendo naturā in genere ſuo, ueluti beſtias quaſdā tranſeuntes naturam ſui generis: uel quia differant aliis differentiis ipſa bruta inter ſe, cum non habeant rōnem neq; electionē, & ex conſequenti nec tēperantiā nec intemperantiā niſi per ſimilitudinē quandam & impropriè. Magnitudine, id eſt acceptæ in exceſſu & quantitate, non tranſeundo tamen fines humanos, etſi in exceſſu acceptæ ſunt prauæ, & fugiendæ, ut patet.

48 [Feritas autem minus.] Comparat nunc Philoſophus uitiū humanum cū immanitate, atque intelligendum ꝙ ſicut intēperantia eſt circa illas primas cupiditates ſic immanitas ſimpliciter circa ſecundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas ſecundū quid ea quæ ex læſionibus membrorum uel morbis emergunt. Oſtendit igitur Philoſophus quòd feritas ſiue immanitas minus eſt malum, id eſt minus nociuum quam uitium, tamen eſt terribilis poſito ꝙ utraq; ſint praua. hæ duæ cōcluſiones uno medio uidētur poſſe oſtendi, hoc pacto, Illud prauum quod eſt cū rōne, uidetur eſſe deterius magiſq; nociuum, quàm illud quod non eſt cum ratione: ſed uitium humanum reſpectu feritatis uidetur eſſe huiuſmodi: ergo uitium humanum uidetur eſſe peius magiſq; nociuum quam feritas uel immanitas. Eodem medio probatur quod immanitas ſit malum terribilius, quia illud a quo ratio diſiungitur, eſt terribilius eo a quo nō diſiungitur: ſed feritas reſpectu uitii eſt huiuſmodi: ergo eſt terribilius. Patet ratio, quia ferus uel immanis omittit rationem, ſed uitioſus eſt cum ratione, licet corrupta. Nam uiuere cum ratione bifariam ad hoc propoſitum conſiderari poteſt, aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui ſciat quid uelint leges, tamen corruptus non iudicat ſecundum ſcientiam legum quam habet. Iudicat enim cum cognitione illa, & ſcientia, non tamen ſecundum ſcientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec ſecundo modo dicitur uiuere cum ratione, licet habeat rationem & animam rationalem. ideo dicit Philoſophus quòd non habet corruptum id quod eſt optimum in homine, id eſt rationem ut habet homo uitioſus, ſed eſt omiſſa, & exilis. propterea dicitur Græcè, θυριώδης, i. inſtar belluarum. poſt hęc adducit ſimilitudinem Philoſophus qua intelligatur natura feritatis, & uitij humani, ſcilicet quòd ſit perinde ac ſi cōparetur inanimatum cùm animato. quaſi dicat, tanta eſt diſtantia inter utraque iſta, quanta eſt inter animatum & inanimatum, ita ut non uideantur poſſe commodè comparari. Ea enim quæ comparantur, debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant: at animatum ab inanimato uehementer diſtare uidetur. Vel etiam intelligi poteſt quòd comparentur, ſed oportet inuenire rationem communem ſecundum quam comparentur, & aliquid commune: id autem erit nocumentū. quaſi dicat, utraque nociua ſunt, ſed magis uitium quàm feritas, ut animatum magis

quàm

quàm inanimatum: poſtea addit aliam ſimilitudinem, quòd ſicut ſe habet iniuſtitia ad iniuſtum, ita feritas ad uitium humanum. Nam cum iniuſtitia non habeat principium quo per ſe non uidetur ita lædere niſi reſpectu eius in quo eſt, ſicut ipſe iniuſtus qui eſt principium quod, & habet iniuſtitiam principium quo: eodem pacto uitioſus & ferus, cùm utrique ſint mali, id eſt nociui? tamen homo uitioſus, cùm habeat rationem licet corruptam, plura nocumenta facere poteſt quàm fera non habens rationem, uel ferus & immanis omittens rationem.

De continente, incontinente, conſtante, & molli. Cap. 7.

FIT autem ut circa uoluptates doloresq; per tactum guſtumq;, & cupiditates ac fugas circa quæ uerſari temperantiam & intemperantiam prius eſt definitum, ita ſeſe habeat quiſpiam, ut aut ſuperetur ab ijs ipſis quæ plerique ſuperant homines, aut ſuperet ea ipſa a quibus plerique uincuntur. Atque ſi circa uoluptates ea ſeſe habeat, primo quidem modo incontinens eſt: ſecundo autem continens. Sin circa dolores, primo quidem modo mollis eſt: ſecundo autem conſtans. In horum autem medio plurimorum hominum habitus collocantur, & ſi ad deteriores magis declinant. Sed 49
quoniam quædam uoluptates ſunt neceſſariæ, quædam non neceſſariæ, & uſque 50
ad quendam terminum exuperationes uerò defectusq; non ſunt neceſſarij. Et ſimili modo res ſeſe habet, & in cupiditatibus, atque doloribus. qui uoluptatum exuperationes, aut exuperantes uoluptates ob electionem atque ob ipſas, & ob nullam rem aliam inde prouenientem proſequitur, intemperans eſt. Hunc enim non pœnitere neceſſe eſt. quare eſt incurabilis. Quem enim non pœnitet, is eſt incurabilis. Qui uerò deficit, oppoſitus eſt. At qui inter hos medius collocatur, tē-
perans eſt. Similiter intemperans eſt, & qui non quia uincitur: ſed ob electionē, 51
dolores corporis fugit. Eorum autem qui non eligūt, alius ob uoluptatem. alius ob eius fugam doloris qui a cupiditate prouenit, ducitur. Quare inter ſe differūt.
cuilibet enim deterior eſſe uidebitur, ſi quis non cupiens, aut remiſſe, quippiam 52
ageret turpe, quàm uehementer cupiens, & ſi non iratus pulſaret, quàm concitatus ira. Quid enim ageret, ſi eſſet in perturbatione? Quapropter intemperans incontinente deterior eſt. At eorum quos diximus, alter mollitiæ magis ſubijcitur ſpeciei, alter eſt incontinens. Atque incontinenti quidem continens, molli ue- 53
rò conſtans opponitur. Conſtantia nanque in reſiſtendo, continentia uerò in ſuperando conſiſtit. ſuntque diuerſa reſiſtere ac ſuperare, ſicut non uinci, & uincere. Quapropter & continentia magis quàm conſtantia eſt expetenda. Qui au- 54
tem in his quibus plerique reſiſtunt, deficit, is mollis eſt & delicatus (delitiæ nanque ſunt mollitiæ quædam) qui quidem ueſtem trahit, ne ſubeat laborem tollendi, & cum imitetur ægrotantem, ſe non putat miſerum eſſe, qui miſero ſimilis eſt. Similiter res ſeſe habet & circa continentiam & incontinentiam. Non eſt enim mirum ſi quis a uehementibus & exuperantibus aut uoluptatibus aut doloribus uincitur, quin ignoſcendum eſt ſi reſiſtens uincitur tandem: ut Theodecti poeta Philoctetes a ſerpente morſus. Aut Carcini Cercyon in Halope, & ut homi-

nes

nes ij qui detinere riſum enitentes acumulatum illum effundunt, ut accidit Xenophanto. Sed ſi quis ijs quibus multitudo reſiſtere poteſt, ſuccumbit, & non aduerſari poteſt, non ob generis naturam aut ob morbum, qualis eſt mollities quæ regibus Scytharum ineſt ob genus, & ut mulier a maris diſtat natura. Videtur autem & is qui eſt ad iocum propenſior, intemperans eſſe: eſt tamen mollis. Nã
55 *iocus relaxatio eſt, ſi quidem requies eſt. qui uerò ad iocũ procliuis eſt, ex ijs eſt qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia eſt temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facta, non perſiſtunt in ijs quæ ſtatuerunt ob perturbationẽ: quidam ex eo quia non conſultarunt, a perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante ſentientes & prouidentes, ac ſeipſos rationemq; excitantes, non ſuperantur a perturbatione, ſiue uoluptatem id quod mouet, ſiue dolorem efficiat. perinde atq; prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres, ac bilioſi atrabili, temeraria incontinẽtia ſunt incõtinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiã nõ expectant rationẽ, ex eo quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.*

COMMENT.

49 FIT autem ut circa uoluptates moleſtiaſve.] Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus affert differentias iſtorum habituum, ſcilicet, temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitorum, comparando ea inter ſeſe, ut cùm uideantur uerſari circa eandem materiam, uideamus quomodo diſtinguãtur. Diuiditur autem in duas partes, quæ ſuis locis declarabunt. In prima igitur oſtendit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum oppoſita, ſcilicet continentiam & conſtantiam, cùm omnes uerſentur circa dolores, & uoluptates corporis, tactus, & guſtus, aut fugiendo, aut proſequendo circa quæ uerſatur temperantia & intemperantia. Dicit ergo quòd dupliciter uerſantur homines circa uoluptates, & dupliciter circa dolores. Nam aut ſuperantur a uoluptatibus ijs, quas pleriq; uincunt & ſic ſunt incontinentes: aut ſuperant uoluptates a quibus plerique uincuntur, & ſic ſunt continentes. Eodem modo circa dolores, ij qui ſuperantur a doloribus quos pleriq; uincunt, molles: qui uerò ſuperant dolores a quibus plerique uincuntur conſtantes appellantur. Quatuor igitur habitus ſunt uel diſpoſitiones, ut apparet, ſcilicet continentia & incontinenria, conſtantia & mollitudo, inter quæ differentia per uoluptates & dolores patet ex ſupradictis. Verũ inter hæc plurimi habitus quoquomodo medij reperiuntur, qui non ſunt omnino continentia uel conſtantia, nec incontinentia uel mollitudo, & uerſantur circa eadem. Nam cùm multi ſunt gradus circa uehementes, & leues uoluptates aut dolores, ſit etiam ut multi ſint habitus. Nam incontinens ſuperatur non ſolũ a uehementibus cupiditatibus, ſed etiam interdum ab ijs quas pleriq; ſuperant: continens uerò ſuperat uehementes cupiditates. quòd ſi quis leues ſuperabit, uidetur eſſe minus perfectus quàm continens, nec imperfectus ut incontinẽs: ſic etiam qui magis reſiſtit doloribus quam mollis, & minus quam conſtans. quare inter illa quatuor quidam habitus uel diſpoſitiones collocari uidentur quaſi mediæ, declinantes tamen magis ad imperfectionẽ, & ad deteriores partes, id eſt magis ad mollitudinem & inconſtantiam declinant, quàm ad continentiam & conſtantiam, ut dicit Philoſop. Notandum quòd continens & incontinens, conſtans & mollis uerſantur circa uoluptates & dolores: tamen incontinens magis eſt circa uoluptates, mollis uerò circa dolores. Nam incontinens, ut fruatur uoluptatibus magis agit: mollis uerò ut fugiat dolorem, qui quidem oriri uidetur ex abſentia uoluptatum.

50 [QVONIAM quædam uoluptatum.] Diſtinguit hac in parte Philoſophus continentiam

nentiā & incontinētiā a tēperantia, & intēperantia, ex qua diſtinctione emerget ut
manifeſtius differentia inter continentiam & conſtantiam. Nā cùm omnes iſti habi-
tus ſiue diſpoſitiones circa uoluptates & dolores eiuſdem generis uerſentur: oportet
ut Philoſophus, quemadmodum facit, diligenter diſtinguat, & earum differentiā oſtē
dat ex diuerſis modis uerſandi. Sumit ergo diuiſionem uoluptatū, ut fecit ſæpius dicē
do quòd uoluptatum quædam ſunt neceſſariæ, ut ſunt ex quæ ad uiuendū pertinent
uſq; ad debitum terminum quātitatis & qualitatis, comitātes alimentum. Quædā ue-
rò nō neceſſariæ, ut ex quibus homo carere poteſt, aut circa honores uel huiuſmodi
quæ habent etiam quendam modum, uel ſunt exceſſus & defectus earum quæ ad uiuē
dum pertinent, & nutrimentum comitantur. Nam & ſi cibum & potum quædam uolu
ptates neceſſariò conſequantur uſque ad debitum terminum, dicentur neceſſariæ: ſed
exceſſiones, aut in quantitate uel qualitate, uel defectiones non dicentur neceſſariæ:
& idem quod de uoluptatibus dicitur, de cupiditatibus dici poteſt & doloribus, quia
ſimilis ratio eſſe uidetur. Hac diſtinctione allata dicit Philoſo. ꝙ ille qui per electio
nem perſequitur uoluptates excedendo dicitur intemperans: qui uerò deficit, erit in
altero extremo, id eſt inſenſibilis quidam, ut in tertio uidimus: qui uerò mediocrita-
tem ſeruat ut oportet, & quomodo oportet, temperans erit medius inter iſtos. At
etiam qui per electionem fugit dolores prouenientes ex abſentia uoluptatum, per
electionem, inquam fugit, & non quia uincatur, intemperans quoque erit. Nam ſi ex
eo fugeret dolores, quia uincatur, non per electionem eſſet mollis. Eorum enim qui
non eligunt, ſi uoluptatibus uincatur, erit incontinens: ſi fuga doloris qui prouenit
ex cupiditate abſentium uoluptatum, dicetur mollis. Ex diuerſis igitur uerſandi mo-
dis oritur differentia iſtorum habituum. Aliud eſt per electionem ſequi uoluptates
excedendo, & per electionem: ſimiliter fugere dolores prouenientes ex cupiditate
abſentium uoluptatum quod eſt intemperantis. Aliud eſt non eligendo, ſed quia pu
gnando ſuccumbit appetitui uoluptatem ſequi, quod eſt incontinentis: aliud item do
lores prouenientes ex cupiditate abſentium uoluptatum, non per electionem fugere,
quod eſt ipſius mollis. Diuerſi enim ſunt iſti modi uerſandi, & ſe habendi circa huiuſ
modi uoluptates & dolores, in ipſo autem temperato non fit repugnantia appetitus
cum ratione, quia ſtatim cedit appetitus rationi: in ipſo uerò incontinente & con-
ſtante pugnat ratio cum appetitu, & uincit: in ipſo autē intemperato non fit etiā pu-
gna, quia ſtatim ratio cedit appetitui, & eligit extemplo uoluptates, & eligit propter
ipſas, & nō propter aliquid aliud: quod addidiſſe uidetur Philoſophus, quia ſi perſe-
queretur uoluptatē ob aliquid aliud, ueluti ob lucrum uel huiuſmodi. non diceretur
propriè intēperatus, ut oſtēdit in quinto pluribus in locis, Nā ſi quis inquit, lucrādi
cauſa committit adulterium atq; pecunias accipit, quidā erogat, damnūq; patitur ob
libidinem: hic quidem intemperās magis quàm pluris auidus: ille iniuſtus, ſed non
intemperās eſſe uidebitur. ſignificatur enim habitus cùm aliquis per electionem agit
& propter illud tale qđ perſequitur, ut ſi quis per electionē furatur ut furetur, & perſe
quit̄ uoluptates ꝓpter uoluptates ut ipſis potiat̄. ſed hęc antea, ut diximus declarauit.

[INCVRABILIS.] Non ſimpliciter. non enim putandum eſt hominem uitioſum 51
omnino ſanari non poſſe, ſed reſpectu incontinentis qui facilius ſanari poteſt cùm ha
beat rationem incorruptam, & cùm delinquit pœniteat feciſſe rem turpem.

[CVILIBET enim deterior eſſe uidebitur.] Poſteaquam attulit differentias in- 52
ter hos habitus: nunc comparat inter ſe, & primò oſtendit intemperantem eſſe dete
riorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiens agit turpe,
eſt deterior illo qui idem facit propter uehementes cupiditates: ſed intemperās agit
turpe parum cupiens, incontinens uerò ualde & magis cupiens: ergo intemperans
erit deterior incontinente. & hanc rationem probat Philoſophus exemplo irati.

[At eorum quos diximus.] Hac in parte oſtēdit continentiā eſſe præſtantiorē 53
ipſa

ipſa cōſtantia: & probat hoc pacto, Qui uincit eſt præſtātior eo qui reſiſtit tātū. ſed continens non ſolum obſtat,ſed etiam uincit: conſtans uerò tantum reſiſtit. ergo cōtinens eſt præſtantior conſtante. Nam conſtans reſiſtit doloribus qui proueniunt à cupiditate abſentium uoluptatum: continens uero, non ſolum reſiſtit cupiditatibus uoluptatum,ſed etiam ſuperat,& ulterius progreditur uincere quàm reſiſtere: quare potior uidebitur eſſe continentia quàm conſtantia.

54 [Qui autem ab aduerſis.] Hac in parte uidetur declarare Philoſophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is eſt mollis, qui facilè uincitur à doloribus, quibus multi homines reſiſtere ſolent, & qui delicijs defluit: ſimiliter incontinens erit qui a uoluptatibus ſuperatur, quas maior pars hominum ſuperat. & iſti ſunt deteriores quàm illi, qui à uehementibus uoluptatibus uel doloribus ſuperantur: quia non uidentur eſſe omnino iſti qui à uehementibus ſuperantur molles. & ideo dicit eos eſſe dignos uenia, non quòd ſint ſimpliciter digni uenia, ſed reſpectu illorū ſuperiorum qui à leuioribus uoluptatibus uel doloribus ſuperantur: quare iſti qui habent aduerſarios potentiores, uidentur digni maiore uenia, ut oſtendit pluribus exemplis: ut Philoctetem inducit tragicus poeta Theodectus morſum ſerpentis aliquanto tolerantem, uictum deinde magnitudine doloris exclamantem,& ſuccumbentem dolori,&c. Item Cercinus tragicus inducit Cercyonem quendam,qui non potuit ferre dolorem prouenientem ſibi ex filia uiolata, ex quo tandem eſt mortuus, cum tamen aliquandiu ſuſtinuiſſet dolorem. Item ut Xenophantus quidam qui nitens tenere riſum in conuiuio, ubi aliquātulum ſuſtinuit,tandem facetijs ſuperatus riſum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non ſuſtinent, quoquo modo habent aliqua ex parte occaſionem ueniæ,& magis ignoſcendum eſt ijs quàm illis qui ſuccumbunt doloribus, quibus multitudo reſiſtere poteſt: ſuccumbunt, inquam, non morbo aut debili quadam natura,ut regibus Scytarum euenit,qui ſunt natura molles, ſed ob delicias & mollitudinem quandam. Nos ſi pes condoluit,ut inquit Cicero,ſi dens, ſed fac totum dolere corpus,ferre non poſſumus. Opinio eſt quædā effœminata ac leuis nec dolore magis quàm in eadē in uoluptate, qua cum liqueſcimus fluimus mollitia. Apis aculeū ſine clamore ferre nō poſſumus,&c.Et notandum ꝙ Philoſophus attulit exēplum de facetijs in cōuiuio, ne aliquis crederet illū eſſe quoquomodo uenia dignum qui ſuperatur à uoluptatibus circa guſtum & tactum: ſed dixit de uoluptatibus mouētibus riſum,ut uidimus ſupra. Præterea ne aliquis putaret eū eſſe intēperantē, qui ad iocum eſt propēſior,addit hunc eſſe potius mollē appellādū, qui excedit in nimia relaxatione, & ludo,ob fugiendum laborem & moleſtiā ex rebus agendis, quærēs ēt uilia & ludos interdū pueriles,& nō eſt comis nec ſcurra,ſed moleſtiā fugiēs ex rebus agēdis,& ſequēs nimiū iocos & ludos pueriles,unde Græce dicitᵣ παιδιώδης.

55 [At qui incōtinentiæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus diuidit incontinētiā in duas ſpecies,ſcilicet in temerariā incontinētiā & infirmā. Nā bifariā fieri poſſe uidetur ut incontinētes labātur ad uoluptates: aut præcedēte conſultatione & deliberatione, & tunc appellātur incontinētes infirmi: aut non præcedente,& tunc dicuntur temerarij,& celeres,ſine conſideratione. Ideo dicit Philoſophus quòd quidā rapiuntur qui non conſultāt: quidā uerò non perſiſtētes ob infirmitatē animi uoluptatibus tādē cedunt,etſi antea conſultēt. Sunt autē nonnulli qui perſiſtunt:quare præmittētes conſultationē & deliberationē,bifariā conſiderari poſſunt: aut perſiſtētes in ea aduētātibus perturbationibus, aut nō perſiſtētes: nō perſiſtētes ſunt incontinentes infirmi:perſiſtētes ergo erunt illis oppoſiti,id eſt cōtinētes firmi. qui ſunt ſimiles illis.Qui prius titillati,id eſt præfricati,ut ita loquar, antea, poſtea non titillantur,quaſi non mouētur cū præmiſerint cōſultationē, & ſe præparauerint & rationē excitauerint: ſed perſiſtunt,at temerarij & celeres qui ſunt acuti & melancholici,maximè agunt incōtinēter ſecundum eā incontinentiā quā appellāt temerita-

tem

cem,quia acuti propter uelocitatem choleræ cito agunt. Illi uerò melancholici celeriter agunt,quia habent uehementes imaginationes propter humorem atrum,& du cuntur uehementi phantaſia potius quàm ratione, ideo neutri rationem expectant, Quare cum cholerici & melancholici ſtatim ut temerarij labantur,ſequi econtra uidetur quòd flegmatici & ſanguinei tardius ferantur ut infirmi. & ſic apparet quòd & ambo ſint incontinentes: tamen diuerſi ſunt modi,& diuerſæ ſpecies, quas etiam inferius comparabit inter ſe in ſequenti capitulo.

Diſcrimen incontinentis ab intemperato. Cap. 8.

AT uerò intemperantem quidem non pœnitet, ut eſt dictum. in ele- 56
ctione nanq; perſiſtit. Incontinens autem facilis eſt omnis ad pœ
nitentiam: quocirca non ita res ſeſe habet,ut dubitauimus. ſed il 57
le quidem incurabilis: hic autem eſt curabilis. Vitium enim mor-
bis eſt hiſce perſimile,aquæ intercuti inquam,& tabi. Incontinentia uerò, mor
bo comitiali. Etenim illud continua,hæc nou continua eſt improbitas. Atq; om
nino diuerſum eſt genus incontinentiæ, atque uitij. Vitium enim latet: inconti-
nentia uerò non latet. Horum autem ipſorum ij qui ante rationem ducuntur, me 58
liores ijs ſunt qui rationem quidem habent,nou autem perſiſtunt in ea. à mino- 59
re nanq; perturbatione uincuntur,& non abſq; deliberatione,ut illi. Inconti-
nens enim ſimilis eſt ijs qui cito fiunt ebrij,& pauco uino, pauciores quàm ple- 60
riq;. Patet igitur incontinentiam uitium non eſſe,niſi aliqua ex parte fortaſſe.
Nam hæc quidem eſt præter electionem: illud autem cum electione. in actioni
bus tamen eſt ſimilitudo,ut Demodocus in Mileſios dixit. Mileſij nanq; inſipiē
tes quidem non ſunt: ea tamen faciunt quæ agant inſipientes. & incontinen-
tes iniuſti quidem non ſunt: iniuriam tamen faciunt. Cum autem alter ſit talis, 61
ut non ex eo quia eſt ipſi perſuaſum exuperantes corporis uoluptates præterq;
rationem rectam ſequatur,alteri ſit perſuaſum,propterea quòd talis eſt ut ipſas
ſequatur: illi quidem diſſuaderi facilè,huic autem haud facilè poteſt. Principiū
enim ipſum,uirtus quidem conſeruat,uitium uerò corrumpit. id autē gratia cu
ius,principium eſt in actibus,perinde ut ſuppoſitiones ipſæ in mathematicis. Ne
que igitur ibi docendorum principiorum eſt ratio,neq; hic. Sed uirtus aut natu
ralis,aut aſſuetudine parta, cauſa eſt opinandi circa principium rectè. Talis*
igitur homo intemperans eſt. at contrarius eſt intemperans. Eſt autem quidam ἐθιστή.
alius, ob perturbationem à recta ratione diſcedens: quem perturbatio ut non
agat quidem ut recta ratio iubet,ſuperat, ut ſit autem talis ut ipſi ſit perſuaſum
oportere perſequi uoluptates liberè,tales non uincit. Atque hic eſt incontinēs,
qui quidem intemperante melior eſt. Nec eſt abſolutè prauus. conſeruatur. n.
id in ipſo quod eſt optimum. principium,inquam,ipſum. Alius autem eſt huic
contrarius qui perſiſtit, & non perturbationem à ratione diſcedit. Ex his igi-
tur patet hunc quidem ſtudioſum,illum autem improbum habitum eſſe.

COMMEN.

56 AT VERO intemperantem quidem.] Hoc eſt octauum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit differentiã inter tẽperantiã & cõtinentiã, atq; eorum oppoſita, & duas attulit ſpecies incõtinentiæ: nũc cõparat intemperantiã, & incontinentiã, quod etſi in præcedenti capitulo paucis uerbis fecerat & quaſi incidenter: tamẽ nunc id facere uult pluribus rationibus, ut apertius eorũ differẽtia intelligatur: ſimul ut ſoluat quæſtionẽ quam differẽdo antea mouit. Diuiditur aũt hoc capitulũ in duas partes, quæ patebunt. In prima igitur parte Philoſophus incipit oſtẽdere differentiã inter incõtinentem & intemperãtem. & probat intemperãtem eſſe deteriorem incõtinente tribus rõnibus. Prima rõ, Is quem poſt rem turpem actã nõ pœnitet, eſt deterior eo quem pœnitet. at ipſum intemperantem nõ pœnitet, incontinentem pœnitet: ergo intemperans eſt deterior incontinente. Nam intemperans perſiſtit in electione & propoſito incontinens facilis eſt ad pœnitentiã. Et hæc ratio ſimul differentiam oſtendit inter hos, & etiam alterum eſſe altero deteriorem. Notandum quòd ſicut omnis uirtus eſt cum electione: ſic omne uitium eſſe uidetur cũ electione. & uitioſus tam ante rem actam quàm poſtea uidetur habere electionem, ideo non pœnitet, quia putat id quod agit eſſe agendum, cum habeat corruptam rationem: incontinens uero habet rationem incorruptam, & appetitum ſenſitiuum repugnantem ei, quia non eſt informatus uirtute quæ appetitum facit rectum: quare cùm rationem habeat incorruptam, & dicentem ſibi turpe aliquid non eſſe agendum, & non eſſe guſtandum dulce, uincit tandem appetitus: ſed cùm poſt rẽ actam redit ad rationem, percipit ſe feciſſe quod faciendũ non erat, & habet pœnitudinem.

57 [QVO circa non ita res ſeſe habet.] Affert ſecundam rationem Philoſophus, Malum continuum differt, & eſt deterius malo non continuo: ſed intemperantia eſt malum continuum. incontinentia non eſt malum continuum: ergo intemperantia differt ab incõtinentia & eſt deterior, Maior patet de ſe. Minor probatur à Philoſopho, quia intemperantia eſt ut morbus qui ſemper adeſt: incõtinẽtia uerò ut morbus qui nõ ſemper adeſt, ut eſt morbus epilepſiæ ſiue comitialis: intemperantia uerò eſt ſimilis morbis aquæ inter cutem & tabi, id eſt hydropiſi & Phthiſi, qui morbi cõtinui ſũt, hydropiſis ἀπὸ τοῦ ὕδατος, id eſt ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquoſus. Phthiſis uerò in uẽtre ſuperiore multifariam incipit ſpuere ſanguinẽ qui talẽ patitur morbũ, deinde ſaniem, poſtea ſequitur detentio ſaliuæ, & poſtea tandẽ ipſa mors. Ij igitur morbi quibus intemperantia ſimilis dicitur, cõtinui ſunt. at epilepſia, id eſt morbus qui caducus ſiue comitialis appellari ſolet, cui aſſimilatur incontinentia, nõ eſt cõtinuus: hic in corporibus humidis uim habere ſolet. unde in ipſis infantibus qui abũdant humiditate, maximã uim oſtendit: incõtinentia igitur aſſimilatur huic morbo, cuius cauſa non eſt continua, nec talis ægrotus ſemper cõiunctus cũ morbo: & incontinens quoq; non ſemper & ſtatim ad uoluptatem diſpoſitus, ſed pugnat ratio cũ appetitu, & demum uincitur: intemperans uerò continuo habet paratum appetitum ſine ulla pugna ad perſequendas uoluptates, & continuè eſt in hac diſpoſitione ſine repugnantia rationis. Verùm Philoſophus hoc loco nactus occaſionem, ſoluit unũ dictũ quæſtionis allatæ antea in fine ſecũdi capituli huius tractatus, ubi duo attulit: unũ quòd incontinens diſſuaſus, intemperans uerò ſuaſus agit: alterũ quòd incontinens inſanabilior uidetur, propterea quia diſſuaderi non poterat. Primũ ſoluet inferius, ſecũdum ſoluet nunc. Et oſtendit quòd incontinens eſt ſanabilior intemperato, ubi in eo loco oppoſitũ attulerat: & ideo dictum eſt à nobis quòd Philoſophus differendo non aſſerendo ibi procedebat. Oſtendit autem quòd incontinens eſt inſanabilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitudinẽ, & habet morbum continuũ: & ideo eſt inſanabilis, dicit Philoſophus, non pro impoſſibili, ſed cum difficultate ſanabilis:

Incontinens uerò habet pœnitudinem, & non morbum continuũ, ideo eſt ſanabilior.

[Atqve omnino diuerſum eſt genus.] Affert tertiam rationem Philoſophus, qua 58
idem probat quòd intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior ea. Illud malum quod latet habentem, differt & eſt deterius eo malo quod non latet habentẽ: ſed intemperantia latet, incontinentia uerò non latet habentem: ergo intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior. Illa ratio declaratur, quia intemperans habet uitium, & rationem corruptam, ſicut febricitãs habet corruptum guſtum, & putat illud eſſe bonum quod ab eo appetitur: incontinentia uerò eſt malum manifeſtũ habenti, & quoquomodo cognoſcit illud eſſe malum quod ab eo appetitur, & ideo in eo fit pugna inter rationem & appetitum. Horum autem ipſorum poſteaquam probauit intemperantem differre ab incontinenti, & eſſe deteriorem illo: nunc comparat duas ſpecies incontinentiæ, quas ſuperius attulit, ſcilicet infirmitatem & temeritatẽ, & oſtendit infirmitatem deteriorem eſſe temeritate, ſic: Is qui deliberatione facta incontinenter agit, eſt deterior eo qui non deliberatione facta agit incontinenter: ſed infirmus agit facta deliberatione, temerarius non facta deliberatione agit incontinenter. ergo infirmus eſt deterior. Patet ratio, quia cùm uterq; habeat rationem incorruptam, infirmus antè conſultat, tamen non perſiſtit in eo quod conſultauit eſſe agendum. præterea infirmi a leniore perturbatione uincuntur: temerarij uerò a uehementiore ſuperantur. quare cùm duo ſint uituperandi, qui ſuperantur in prælio, quorum alter armatus acceſſerit, alter inermis, & alter habeat hoſtem potentiorem alter non ita, manifeſtum eſt quòd armatus & habens debiliorem aduerſarium uituperandus magis eſt, & deterior: ſicut uidetur infirmus reſpectus temerarij.

[Incontinens igitur.] Scilicet infirmus ẽ ſimilis iis qui modico uino fiũt ebrij. 59

[Patet igitur incontinentiam.] Facit concluſionem Philoſophus eorum quæ di- 60
xit, oſtendendo quòd incontinentia non eſt ſimpliciter uitium, ſed aliqua ex parte ex quo emergit differentia eius ab intemperantia. Nam incontinentia non eſt uitiũ ſimpliciter: ſed aliqua ex parte, at intemperantia eſt uitium ſimpliciter: ergo incontinentia non eſt intemperantia. Quòd autem incontinentia non ſit uitium ſimpliciter, probat Philoſophus: quia eſt præter electionem: uitium uerò eſt cum electione, ut eſt intemperantia. Conueniunt tamen in agendo, quia intemperans & incontinẽs agunt eadem, id eſt uitioſa, tamen non eodem modo, quia alter cum electione, alter ſine electione, & alter eſt uitioſus, alter uerò, id eſt incontinens, non eſt propriè uitioſus, agit tamen res uitioſas & iniuſtas, & uidetur ſimilis ijs de quibus inquit ille, quòd non ſunt inſipientes, tamen agunt res inſipientes & ſtultas: ſic ergo conueniunt in agendo eadem: differunt, quia intemperans agit cum electione, uitium enim eſt habitus electiuus conſiſtens in exceſſu aut defectu. Præterea non habet pœnitudinem: incontinens econtra & ſine electione agit, & poſt delictum pœnitudinem habet. Notandum quòd accipit hic iniuſtum pro intemperante, & iniuſtè agere pro intemperanter agere. intemperantia enim, ſicut alia uitia, eſt pars quædam iniuſtitiæ totius, quæ iniuſtitia tota dicitur uitioſitas, ut patuit in quinto.

[Cvm autem alter ſit talis ut non ex eo.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in 61
qua Philoſophus affert aliam partem quæſtionis quam ſuprà attulerat in fine ſecundi capituli huius tractatus. Attulit enim duo. Vnum, quòd incontinens cùm non agat perſuaſus diſſuaderi non poterat: intemperans uerò cùm agat perſuaſus diſſuaderi poterat. Alterum, quòd ex eo quod dictum eſt intemperans erat ſanabilior. Hanc ſecundam partem ſuprà reprobauit, oſtendendo quòd incontinens erat ſanabilior: nunc aliam partem ſumit, & reprobat ut pateſiat rem non ita ſeſe habere, ut eo loco dubitando, & diſſerendo dixit, non autem affirmando. Oſtendit igitur nunc oppoſitum, ſcilicet quòd incontinens facilè diſſuaderi poteſt, intemperans uerò non facilè: Is qui errat circa principium rerum agendarum non facilè diſſuaderi reuocariq; poteſt:

ſed intemperans eſt huiuſmodi, ergo intemperans non facilè diſſuaderi poteſt, & re uocari & ſanari. Patet ratio, quia intemperans a ſeipſo perſuaſus & errat circa principium rerum agendarum cùm ſit uitioſus, uitium enim principium corrumpit, præſertim intemperantia: uirtus uerò conſeruat, præſertim temperantia, unde in ſexto, Têperantiam conſeruatricem prudentiæ appellamus: conſeruat enim talem exiſtimationem. Si quis igitur errat circa principia, non poteſt facilè diſſuaderi, & ſanari a ſua opinione: quia principium rerum agendarum eſt ipſe finis, cuius gratia cætera fiunt. unde in ſexto, Principia nanque rerum agendarum ea ſunt, gratia quorum ipſæ agũtur, id eſt fines, uerùm ut principia & ſuppoſitiones quæ ſunt ſpecies principiorum ſe habent in mathematicis: ſic finis in rebus agendis. ſupponit enim geometra quòd a puncto ad punctum licet rectam lineam ducere. Ponit etiam tale principium, quòd punctus eſt cuius pars non eſt, & talia principia & ſimilia non probantur in mathematicis, quia ijs aſſentiri oportet. Quòd ſi quis erret circa principia & aliter credat, nõ poteſt ei aliquid probari in geometria, & talis malè ſentiens circa principia, malè & peruersè percipiet omnia quæ ſequentur ex illis. Eodem pacto in rebus agendis cùm principium ſit ipſe finis, ſiquis cum rectè accipit, bene eſt: ſin male, non poterit ei afferri ratio qua facilè remoueatur ab opinione talis principij peruerſè ſibi propoſiti. Et dicit Philoſophus quòd talis principij non eſt ratio, ſed uirtus quæ oſtendit nobis tale principium. uirtus, inquam, quæ oritur aut a natura, aut a conſuetudine. Nam ſicut in ſpeculatiuis principiorum docendorum non eſt ratio, nec probatio, ſic etiam in actiuis. Nam inſpeculatiuis innoteſcunt nobis, aut inductione uel ſenſu ex quo fit memoria, & ex multis, ut ita loquar, memorijs. experientia oritur, & ipſum demum uniuerſale in intellectu quodammodo conſtituitur, cuius lumine ſcientiæ principium pullulat, ut ait Philoſophus in libro Poſteriorum. Ita ex natura & habitu acquiſito principiorum cognitio fit. Idem fit in actiuis. Principiorum cognitio quorum non eſt ratio, ne fiat proceſſus in infinitum, ferimur ad tale principium, quod eſt rerum agendarum finis, aut per naturalem habilitatem perſpiciendi, aut ferimur ad æſtimandum illum eſſe bonum finem, ut eſt per uirtutem acquiſitam ex conſuetudine. quare uirtus aut habilitate naturæ, aut aſſuetudine generata cauſa eſt, ut rectè opinemur circa finem talem. Intemperans igitur cum non modo uirtute careat, ſed etiam ſit uitioſus errat circa tale principium, quod eſt ipſe finis rerum agendarum, & ſequitur id quod ſibi apparet bonum, & quod putat eſſe bonum cum re uera ſit malum, & id quod eſt bonum, apparet malum: ut febricitanti, cui id quod uerè eſt dulce, apparet amarum ob guſtum corruptum. Intemperans autem, & omnino uitioſus, habet corruptam rationem & iudicium de uero fine. Etenim, ut in ſexto inquit Philoſophus, qui corruptus eſt ob uoluptatem, aut dolorem, non uidebitur continuo principium ipſum, nec huius gratia, id eſt finis. Vitium etenim corrumpere ſuapte natuta principium ſolet, ſed uirtus conſeruat quæ eſt cauſa rectè opinandi circa talem finem, ut euenit temperato: intemperato autem econtrà. Cum igitur intemperans habeat corruptam rationem, & habeat uitium, quæ ſunt cauſa male opinandi circa finem rerum agendarũ, merito dicitur quòd non facilè diſſuaderi & remoueri poteſt a ſua opinione. Incontinens uerò cum nondum habeat rationem corruptam, facilè diſſuaderi, & ſanari poteſt. ideo dicit Philoſophus, eſt alius quidam, id eſt ipſe incontinens quem perturbatio ſuperat adeò, ut non agat ſecundum rectam rationem: non tamen ſuperat, ut perſuaſus ſequatur uoluptates ſicut ſequitur perſuaſus ipſe intemperans. & ideo incontinens minus eſt malus quàm intemperans: nec eſt incontinens appellandus ſimpliciter prauus cum habeat incorruptam rationem, etſi in ea non perſeueret, ſed eſt alius ſibi oppoſitus qui perſiſtit in ratione recta, & nõ dimouetur ab ea, ob perturbationem, id eſt ipſe continens, in quo ratio ſuperat appetitum.

De continentis,& pertinacis conuenientia & differentia. Cap. 9.

QVærendum eſt autem,utrum is ſit continens qui quauis ratione ele- 62
ctioneue perſtat: an is qui in recta perſiſtit. Et utrum is ſit incon-
tinens,qui non permanet in quauis electione rationeue, an is qui
perſiſtit in ratione falſa,& electione non recta,quemadmodum an
tea dubitauimus. An per accidens quidam in quauis,per ſe autem in ratione ue-
ra rectaque electione alter perſtat, alter non perſtat. nam ſi quiſpiam hoc ex-
petit, aut ſequitur: per ſe quidem hoc expetit atque ſequitur: per accidens au-
tem ipſum prius. at quod eſt per ſe, id ſimpliciter eſſe dicimus. quare fit,ut ali-
quo quidem modo quauis in opinione,abſolute autem in uera alter perſiſtat,al-
ter non perſiſtat. Sunt autem quidem in opinione perſiſtentes, quos pertinaces
appellant. hi non niſi cum difficultate dimoueri a ſua ſententia poſſunt. Et ſi-
mile quidem quid habent cum continente: ſicut & prodigus cum liberali, &
audax cum confidente. Sunt autem in multis ab illo diuerſi. continens enim 63
non mutat ſententiam ob perturbationem atque cupiditatem. nam cùm accide-
rit, facilem ſeſe offeret recta perſuadenti. Illi uerò non a ratione mutantur. nã
cupiditates cupiunt,atque a uoluptatibus plerique ducuntur. Sunt autem ij per-
tinaces, qui ſuæ ſunt ſententiæ: & qui ſunt indocti ac ruſtici. Atque ſuæ ſentẽ-
tiæ homines, ob uoluptatem atque dolorem ſunt pertinaces. gaudent enim uin-
centes,ſi non è ſua ſententia diſſuaſione ulla dimoueantur. & dolent, ſi ſua ſint
irrita,ut decreta. quare potius ſunt incontinenti,quàm continenti ſimiles. Sunt 64
etiam qui non ob incontinentiam in ſententia non perſiſtunt. ut Neoptolemus
apud Sophoclem in Philoctete, quanquam ob uoluptatem non perſiſtit,ſed ho-
neſtum. Erat enim honeſtum illi uera loqui: ab Vlyſſe autem fuerat illi perſua-
ſum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit, intem-
perans eſt,aut prauus, aut incontinens: ſed qui agit ob turpem. Cum autem ſit 65
& quidam talis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non
perſiſtens in ratione, inter hunc & incontinentem, medius ipſe continens collo-
catur. Incontinens enim non perſiſtit in ratione: quia magis quàm oportet uo-
luptatibus delectatur. hic uerò non permanet: quia minus quàm oportet eiſdẽ
gaudet. At continens perſtat, & ob neutrum ſententiam mutat. Oportet autẽ
ſi continẽtia ſit ſtudioſum,habitus hos utroſque contrarios improbos eſſe,quẽ-
admodum & uidentur. Sed quia perpaucis alter hominibus ineſt,raroq; admodũ
fit temperantia, ſoli contrarium intemperantiæ eſſe uidetur, ſicut & continen-
tia ſoli incontinentiæ aduerſari putatur. At uerò cùm ob ſimilitudinem multa 66
dicantur, factum eſt ut & temperans per ſimilitudinem continens dicatur. Con-
tinens enim talis eſt,ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. &
temperans etiam talis eſt. Sed ille quidem habet prauas cupiditates, hic autem

non

non habet. Et hic quidem eſt talis, ut non delectetur præter rationem ille uerò talis, ut delectetur quidem, ſed non ducatur. Similes etiam ſunt incontinens & intemperans, qui quidem diuerſi ſunt. uterque enim corporis ſequitur uoluptates, ſed alter & oportere putat, alter non putat.

Comment.

62 QVAERENDVM eſt autem utrum is ſit continens.] Hoc eſt nonum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus comparatis illis ſex habitibus inter ſe qui uerſantur circa corporis uoluptates atque dolores: nunc ſoluit dubitationem allatam in ſecundo capitulo contra opinionem priſcorum, qui dicebant continentem eſſe perſeuerantem in ratione & opinione: incontinentem uerò econtra. Quo quidem dato oſtendit ibi Philoſophus fieri poſſe, ut aliquis incontinens eſſet bonus & continens malus. Nam ſi continens eſt, inquit perſeuerans in quauis opinione, ut illi dicere uidebantur, & ſit in opinione mala, tunc perſeuerando in ea eſſet malus: & incontinens econtrà ſi diſcederet ab opinione falſa, eſſet bonus. Hanc difficultatē nunc remouere ſoluereque uidetur Philoſophus. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima igitur dicit Philoſophus quòd quærendum eſt, utrum continentis ſit perſiſtere in quauis opinione, an recta tantum: poſtea ſubdit ſoluendo iſtam partem primam dubitationis, quòd continēs perſiſtit ſemper in recta ratione per ſe, & eo quo continēs eſt. Per accidens uerò in quauis, & in falſa opinione perſiſtit. Nam ſi quis per ſe amat uinum dulce, per ſe amat dulce: per accidens uerò, uinum. Nam ſi amaret uinum per ſe, non ſolum amaret dulce, ſed etiam qualecunque uinum: quare per ſe hoc expetit, ſcilicet dulce, per accidens uerò illud primum, id eſt uinum. Continens igitur permanet per ſe in opinione quam putat eſſe ueram: id autem quod eſt per ſe, dicimus ſimpliciter eſſe: per accidens autē id quod eſt per aliud, ut exemplo oſtendimus: ergo continens in opinione uera per ſe permanet. per accidens uerò, in quauis opinione. Secunda pars dubitationis ſimili modo oſtenditur, quia incontinens diſcedit per ſe a uera ſententia, & opinione: ergo ſimpliciter, ut oſtēſum eſt ſuprà: per accidens uerò, & per aliud, & ſecundum quid a quauis opinione. Notādum quòd cum dicitur continens per ſe manet in uera ſententia: per accidēs uerò & per aliud, in falſa: intelligendum eſt quòd continens intendit perſiſtere in uera opinione. Eodem modo dicendum eſt quòd incontinens non perſiſtit per ſe in ſententia uel opinione quæ eſt uera: per accidēs uerò in quauis non perſiſtit. Notandum præterea quod cùm dicitur quòd continens per ſe manet in uera ratione, intelligitur de quarto modo per ſe, ubi in ſubiecto explicatur cauſa prædicati, ut patet in primo Poſteriorum. Nam cùm dicitur, continens permanet, id eſt intendit manere per ſe in uera opinione, explicat cauſam perſiſtendi in uera opinione, & iſta eſt cauſa effectrix perſiſtendi, & illius perſiſtentiæ, ſcilicet ipſa continentia. Et iſta propoſitio eſt ſimilis illi quæ dicit, medicus per ſe curat ęgrotum, ædificator per ſe ædificat: ſic eſt de cōtinentia, illud per ſe explicat cauſam illius perſiſtentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem eſt dicendum de illa propoſitione, quòd incontinens per ſe egreditur a uera ſententia, & opinione & ſic ſoluitur dubitatio illa. Nam cùm quæritur utrum continens perſiſtat in quauis opinione, an in uera tantum: reſpondetur quòd per ſe ea ratione qua continens eſt perſiſtit in uera, ſed per accidens in quauis. Incontinens per ſe diſcedit a uera, per accidens a quauis.

63 [SVNT autem quidam hominum.] Soluta illa dubitatione, nunc Philoſophus oſtēdit quòd præter continentes & incontinentes ſunt nonnulli permanentes in ſententia & opinione ſua, pertinaces tamen continentes appellari non debent. Habent tamen

men ſimilitudinem quandam, in eo quòd ambo uidentur permanere. Nam quemadmodum prodigi conuenire uidentur cum liberali in dãdo, ambo enim daut & audaces cum forti in adeundis periculis, differunt tamen plurimum: ſic iſti cum continẽtibus in eo quòd ambo ſunt permanentes. Differunt tamen in plurimis. Continens enim ſi quando mutat ſentẽtiam relinquendo aliquam falſam opinionẽ, non perturbatione aut cupiditate perſuaſus relinquit illam, ſed ratione, qua oſtenditur illam opinionem eſſe falſam quam putabat eſſe ueram. Pertinaces uerò non ratione perſuaſi, ſed uoluptate, uel cupiditate ſententiam mutant. Poſt hæc diuidit Philoſophus iſtos pertinaces, dicendo quòd eorum quidam dicuntur ſui capitis, & quidam indocti atque ruſtici. Indocti, quia non habent doctrinam, & ſi quam habent opinionem, nolũt ab ea dimoueri: ruſtici uerò quia non habent experientiam rerum. at illi qui ſunt ſui capitis ob uoluptatem & dolorem ſunt tales. quia gaudent non dimoueri a ſententia, dolent uerò etiam ſi ratione ab eadem dimoueantur. & propterea dicit Philoſophus quòd incontinenti magis ſimiles quàm continenti eſſe uidentur, quod dupliciter poteſt exponi, quia ſicut incontinens proſequitur magnas uoluptates, ſic iſti ſequuntur ſummas uoluptates, quas ex eo capiunt quòd perſiſtunt in ſua ſententia. Alio modo exponi poteſt, quia dixit quòd continens perſiſtit in ſua ratione, & non dimouetur a perturbatione: iſti uerò non a ratione, ſed a perturbatione dimouentur, propterea ſunt magis ſimiles incontinentibus qui etiam dimouentur a ſententia, & trahuntur à perturbationibus.

[Svnt etiam qui non ob incontinẽtiam.] Affert nonnullos alios Philoſophus qui non perſiſtunt in opinione ſua, & tamen non ſunt dicendi incontinentes: & hoc affert ut bene diſcernatur in quo proprie conſiſtat continens, & incontinens. Adducit autem exemplum Neoptolemi cuius ſuperius meminit, qui perſuaſus fuerat ad Vlyſſe ut mẽdacia diceret Philocteti, & cùm ſic perſuaſus eſſet, poſtea apud Philoctetem nõ permanſit in tali perſuaſione, & ſententia, in qua tunc fuerat, ſed uera dixit ob moleſtiam quam habebat mentiendi, & ob uoluptatem uera dicendi: quare non uituperatur, ſi non permanſit, ſed laudatur. Ipſe uerò incontinens uituperatur, ut patet. Et ſic nititur Philoſophus diſtinguere omnes ab continẽte & incontinente, quia habent ſimilitudinem aliquam cum illis, ne uice illorum ſumerentur, & ut illi diſtincti ab omnibus alijs clarius diſcernantur. 64

[Cvm autem ſit & quidam etiam.] Hæc eſt ſecunda pars huius noni cap. in qua oſtendit quomodo continentia ſubit rationem mediocritatis, & collocatur inter duo extrema, quæ cùm non ſint uitia, tamen ſunt propinqua uitio: ut continentia eſt propinqua uirtuti, etſi non ſit propriè uirtus. & probatur hoc pacto. Vbi eſt exceſſus & defectus, eſt etiam medium, at circa uoluptates & dolores circa quæ uerſantur continens & incontinens, eſt exceſſus & defectus: ergo etiam mediocritas. Maior patet, cùm uideantur eſſe relatiua. Minor probatur a Philoſopho. Dicit enim quòd ſunt nonnulli non perſiſtentes in ratione, quia minus gaudent quàm oportet: & talis dici poteſt quoquomodo inſenſibilis non perſiſtens. Sunt etiam alij gaudentes uoluptatibus magis quàm oportet. non perſiſtentes in ratione, & tales ſunt incontinentes. Itaque illi deficiunt, ij excedunt, inter quos medij ſunt continentes. Verum dicit Philoſophus quòd cùm deficientes rarò inueniantur, fit ut continentia ſolum incontinentiæ & exceſſui, ſicut temperantia intemperantiæ uideatur eſſe contraria, & non uideatur habere defectum: habet tamen, ut uidimus, licet rarò inueniatur. 65

[At uerò cùm ob ſimilitudinem multa.] Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua Philoſophus oſtendit non ſine ratione appellari quædam eodem nomine, cùm ſimilitudinem habeant: & hoc affert ut oſtendat aliqua ex parte ueram eſſe opinionem illorum priſcorum, qui dixerunt continentiam eſſe temperantiam, & incontinentiã intemperantiam: habent enim ſimilitudinem in multis, cum uerſentur circa eadem 66

& continentia ſit mediocritas quædam ſicut temperantia, & incontinentia exceſſus ſicut intemperantia, ſed tamen ex alia parte differnnt in multis. & ideo ſtatim Philoſophus affert differentias quaſdam, ut nihil indiſcuſſum relinquatur, Primo continens habet prauas cupiditates: temperans non habet: ergo differunt. Præterea temperans non delectatur præter ſententiam rationis cum habet appetitum obedientem rationi, & ſedatas cupiditates: continens uerò nondum habet appetitum aſſueſactũ, ſed repugnantem & cupientem uoluptates, & delectaretur in his uiſi ratio prohiberet, quam tandem ſequitur, etſi cum difficultate. Quare differunt temperans & cõtinens: ſimiliter intemperans & incontinens ſunt diuerſi. & affert rationem, quia etſi ambo uoluptates ſequantur, tamen alter cenlet eas eſſe ſequendas, & ſequitur, ſcilicet ipſe intemperans: alter uerò, incontinens non cenſet eas eſſe ſequendas cùm habet rationem incorruptam, ſequitur tamen eo pacto ut uidimus antea.

Quòd prudentia, & incontinentia ſimul in eodem non ſint. Cap. 10.

67 68 *At qui neque fieri poteſt ut idem ſit prudens atque incontinens ſimul. Eſt enim demonſtratum, prudentem ſimul & more ſtudioſum eundem eſſe. præterea non ſolum ex eo quia ſcit, prudens eſt: ſed ex eo etiam quia idoneus eſt ad agendum. at incontinens non*
τὸν δεινόν *eſt idoneus ad agendum.* habilem autem nihil prohibet eſſe incontinentem. Quapropter & interdum nonnulli prudentes eſſe uidentur atque incontinentes: quia differt habilitas à prudentia, eo modo quem ſuprà diximus. & ſunt ratio-*
69 *ne quidem propinqua „electione uerò diuerſa. Nec incontinens ſeſe habet ut is qui ſcit ac contemplatur, ſed ut is qui dormit, aut eſt uinolentus, & ſponte ſua*
70 *quidem agit. ſcit enim quodammodo & quid, & cuius gratia facit. Malignus*
ἐπιεικής. *tamen non eſt. electio nanque eſt* bona. Quare ſemimalignus eſt, & non iuſtus. non eſt enim inſidiator. nam ipſorum alter quidem non perſiſtit in ijs quæ ſtatuit conſultando. Bilioſus autem atra bili, nec ad conſultandum omnino eſt aptus. Et ſimilis eſt igitur incontinens ciuitati quæ decernat quidem omnia quæ ſunt agenda, & leges habeat bonas, ſed non utatur, ut Anaxandrides facetè dixit,*

Vrbs conſultabat, leges quæ negligit almas.

Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, ſed prauis. Eſt autem con-
71 *tinentia atque incontinentia circa id quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis, alter minus perſiſtit: quàm plurimi poſſunt. Facilius autem ea curari poteſt incontinentia, qua bilioſi atra bili incontinenter agunt, quàm eo-*
72 *rum qui deliberant quidem, ſed non perſiſtunt. Et ij facilius curari poſſunt qui per aſſuetudinem, quàm ij qui natura incontinentes ſunt. Etenim facilius conſuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim & conſuetudinem mutare difficile eſt, quia ſimilis eſt naturæ: quemadmodum Euenus poeta dixit,*

Vſus longus mos eſt, ac meditatio crebra: Hinc tandem aſſero naturam mortalibus eſſe.

Quid igitur continentia ſit & incontinentia, & quid conſtantia, mollitiaq́; & quomodo inter ſeſe habeant habitus hi iam diximus.

Con-

COMMENT.

ATQVI neque fieri poteſt,ut idem ſit prudens.] Hoc eſt decimum & ultimũ capitulum huius primi tractatus. in quo poſteaquam ſuprà ſoluit dubitationes illas,& oſtendit continentiam eſſe mediocritatem quandam, & qua ratione nonnulli priſcorum accipiebant continentiã pro temperantia:nunc refellit opinionem priſcorũ,ſ.quòd incontinens non eſt prudens,quæ eſt quinta in ordine in primo cap.allata,& cum in ſecundo capitulo etiam contra eam diſſeruiſſet.& alias iã ſoluiſſet:nunc quoq; hanc quæ relinquebatur ſoluit,ut exactiſsimã doctrinã de cõtinẽtia & incontinẽtia præbeat nobis. Diuiditur aũt hoc cap. in tres partes quæ patebunt.In prima igitur affert talem rationẽ,ad probandũ ꝙ prudẽs non eſt incõtinens,nec incontinẽs prudens,ut quidam priſcorum dicere uidebantur. Nullus incontinens eſt ſtudioſus: omnis prudens eſt ſtudioſus:ergo nullus prudens eſt incontinens.& per conuerſionem ſimplicem,nullus incontinens eſt prudens. Maior eſt nota,cum antea uiderimus ꝙ incontinentia eſt uituperanda,& uitio propinqua.Minor probata eſt in ſexto,quòd prudens eſt uir bonus,& eſt cum omnibus uirtutibus morum, & ſeparari nõ poteſt eo quo prudens.[PRAETEREA non ſolum ex eo.] Affert aliam rationem Philoſoph. Omnis prudens eſt aptus ad agendum:incontinens non eſt aptus ad agendum: ergo incontinens non eſt prudens.Patet ratio,quia prudentia eſt habitus cum ratione uera actiuus.Itaq; prudens non ſolum ſcit & cognoſcit ea quæ ſunt agenda, ſed etiam eſt idoneus ad agenda illa,cùm non ſolum uniuerſalium ſit prudentia, ſed etiam ſingulariũ. Habet præterea ſolertiam,ſententiam,bonam conſultatiõnẽ, per quas eſt idoneus ad res agendas:incontinens autem non eſt aptus ad res agendas, nam etſi ante perturbationem cognoſcat res agendas, tamen perturbatione accedente dimouetur a ſententia,& non perſiſtit in eo quod putabat agendum:quare non eſt aptus ad agendũ. Et ſic patet quod incontinens non eſt prudens. Has etiam rationes tetigit ante Philoſoph. in ſecundo capitulo,cum diſſerebat contra iſtam opinionem:& demonſtratum eſt antea,inquit,prudentem hominem aptum ad agendum eſſe, quippe cum ſit quidem qui circa extrema uerſatur,atq; omnes alias uirtutes habere.His allatis rationibus ſubdit Philoſophus,quòd licet incontinens non ſit prudens ita ut ſit aptus ad res agendas: tamen fieri poteſt,ut incontinens habeat aptitudinem, & habilitatem proſpiciendi ea quæ agenda ſunt,quæ habilitas eſt uis naturalis,& potentia quæ informari poteſt contrarijs habitibus non ſimul,ſed aut prudentia,aut malitia, & aſtutia,ut in ſexto latiſsimè dictum fuit.& propterea antiqui illi decepti propinquitate quam habet prudentia cum tali habilitate quæ eſſe poteſt in tali incontinente, dixerunt prudentem eſſe incontinentem.Nam illa uis & habilitas proſpiciendi uidetur eſſe propinqua prudentiæ,eſt tamen diuerſa,quia prudentia ſemper reſpicit bonum finem, & eligit rectè ea quæ ducunt ad talem finem:ſed uis illa proſpiciendi cum ſit communis tam malitię & aſtutiæ,quàm prudentiæ,non ſemper reſpicit bonũ finem, nec ſemper eligit bona media quæ perducant ad illum finem,ſed ad intentum finem qui eſt quandoque malus,ut ponitur ab callido & aſtuto homine. 67 68

[NEC incontinens ſeſe habet ut is.] Hæc eſt ſecunda pars huius decimi capituli, in qua Philoſophus reſumit dubitationem quandam, ſcilicet utrum ſciens ipſe continens eſſe dicatur,& utrum agat ſciens, quam in tertio capitulo huius tractatus latiſſimè declarauit:reſumit,inquam,nunc non ſolum quia eius declaratio uehementer pertinere uidetur ad cognoſcendam naturam incontinentis,ſed etiã ut ſoluat obiectionẽ quandam quæ oriri poſſet ex ſupradictis. Nam ſi incontinens non eſt prudens nec ut ſciens,ergo uidebitur eſſe ignorans:ex quo uidebitur uenia dignus.quod eſt abſurdum cum res uitioſas agat,& uituperatur.quod ſi non eſt uenia dignus, ergo eſt prauus: at non eſt omnino prauus.dicit ergo Philoſophus,quòd incontinens cum agit incontinẽter,non ſeſe habet ut ſciens,nec contemplatur.Sed ita eſt ſciens ut ebrius,aut dormi- 69

ens,qui etſi habituum ſcientiam habeat, ea tamen non utitur, eodem pacto incontinens habet rationem incorruptam & ſcit quid eſt agendum,tamen ueniente perturbatione irretitur,& obfuſcatur,ſicut ille qui uino fit ebrius,& uidetur tunc neſcire,cùm tamen habitu ſcientiam habeat.Ex quo cum dici poſſet contra Philoſophum incontinentem eſſe dignum uenia,cùm agat quaſi ignorans,ſtatim ſubdit Philoſophus:ſpōte ſua quidem agit,& ſcit cùm agat quodāmodo,& quid agit,& cuius gratia.& dixit quodammodo,quia non utitur poſtea ſcientia illa cùm agit & obfuſcatur perturbatione a qua ſe permittit ſuperari.quare cum ſponte agat , & quodammodo ſciat quid & cuius gratia agit,non erit uenia dignus:ſed tamē ne uideatur ex eo quòd ſponte agit,& quodammodo ſciens quòd ſit prauus,id eſt uitioſus & ſceleſtus ſimpliciter, ideo addit:at prauus non eſt,id eſt uitioſus ſimpliciter,quia non ualet, iſte prauam rem facit , ergo eſt prauus & uitioſus.& aſsignat rationem praui & uitioſi hominis. Electio praua eſt: at incontinentis electio nō eſt praua:ergo non eſt prauus & uitioſus.Patet ratio,quia incontinens habet incorruptam rationem,& cognoſcit quid ſit agēdum, & habet electionem bonam,tamen dimittit eam cùm a perturbatione occupatur , & non agit ſecundum eam.Vnde ſuperius cum diſtingueret incontinentem ab intemperante dixit quòd intemperatus qui habet prauam electionem agit eligens , incontinens ſine electione uel præter electionem.Nam ſi ageret cum electione, & ſecundum electionem, cùm bonam habeat,bene & rectè ageret:tamē ipſe turpiter agit, quia cùm habeat electionem bonam, eam dimittit, & ſequitur perturbationem & cupiditatem.

70 [QVARE ſemiprauus eſt.] Affert unum obortum ſiue correlarium Philoſophus ꝙ emergere uidetur ex dictis.Nam ſi incontinens non eſt prauus, & tamen ſponte agit ea quæ ſunt praua,quid ergo erit?dicit Philoſophus ꝙ eſt ſemiprauus,quia non eſt omnino & ſimpliciter prauus & uitioſus.& non eſt iniuſtus,id eſt intemperans.Intemperantia enim eſt pars iniuſtitiæ totius,ut patuit in quinto.uel iniuſtus,id eſt prauus.Etenim non eſt inſidiator,id eſt non habet habitum inſidiandi, & hoc declaratur a Philoſopho.Inſidiator primò conſultat de inſidijs agendis,& deliberat,& eligit ea quæ poſteà exequitur.at incontinens non eligit ea quæ poſtea exequitur.Nam cum incontinētes bifariam ſint,ut antea diuiſimus,ſcilicet temerarij & infirmi:infirmi quidē conſultant & deliberant,ſed adueniente & urgente perturbatione non permanent in propoſito,nec ſequuntur ſuā conſultationem,ut inſidiatores, temerarij uerò non conſultant quidē,ſed rapiuntur extemplo a perturbatione.Quare cū nec iſti nec illi ſint inſidiatores,& non ſint plures ſpecies incōtinentis propriè dicti, incontinens non erit inſidiator.Poſt hæc ut oſtendat differentiā quæ eſt inter ſimpliciter prauū,& incontinētem,dixit Philoſoph.ꝙ incontinens eſt ſimilis ciuitati deliberāti ea quæ ſunt agēda, & habenti bonas leges,tamen nō eis utenti.Nā incontinens habet rōnem incorruptā & cognitionem,& electionem bonam,& percipit non eſſe adulteriū cōmittendum,tamen perturbatione urgente non utitur illis, ſed poſthabitis ſequitur cupiditatē ducē: prauus aūt ut eſt intemperans eſt ſimilis ciuitati,quæ & malas habet leges, & ipſis utitur,prauis,inquā,& pernitioſis legibus.Ijs dictis Philoſoph. addit ꝙ continentia & incōtinentia uerſatur circa id quod tranſgreditur atq; excedit habitū multitudinis. Declaratur,quia cōtinens magis perſiſtit in ſuperandis uoluptatibus quàm pleriq; alij:incontinens uerò minus,quaſi plures hominū inuenirentur qui ſuperarant eas uoluptates a quibus ſuperatur incōtinens,& nō ſuperarant eas quas ſuperat cōtinens . Vnde ſuperius in ſeptimo cap. fit ut circa uoluptates moleſtiaſve, ſ. guſtus & tactus, ut quis aut ſuperetur ab his quas pleriq; ſuperant, aut ſuperet eas a quibus pleriq; ſuperātur: & ſi circa uoluptates hoc eueniat,primus continens,ſecundus incōtinens:ſin circa dolores,alter eſt mollis,alter eſt conſtans.Inter hos autem plurimorum habitus collocātur,& ſi magis ad deteriores declinēt &c. Notandū ꝙ inter alias differentias quę ſunt inter continentē & incontinentem eſt illa, ꝙ continens ſuperat eas uoluptates a quibus

bus plures ſuperantur,incontinens econtra ſuperatur ab ijs quas multi ſuperarent.
[Facilius autem ea curari poſſunt.] Hæc eſt tertia pars huius decimi capituli,in 71
qua Philoſophus comparat duas ſpecies incontinentiæ inter ſe: & primo oſtendit ꝙ
incontinens temerarius melancholicus eſt ſanabilior quàm infirmus:Is qui incontinē
ter agit non antecedente deliberatione & conſultatione, eſt ſanabilior quam ille qui
agit ante deliberans,& conſultans,non tamen perſiſtens: ſed primus dicitur temera-
rius melancholicus,ſecundus infirmus:ergo temerarius melancholicus eſt ſanabilior.
patet ratio,cùm agat ſubitò ,& ſine conſultatione.
[Et ij facilius curari poſſunt.]Declarat quoque Philoſophus quòd incōtinens na 72
tura eſt minus ſanabilis quam incontinens conſuetudine , quia difficilius quis dimo-
uetur a natura,quam a conſuetudine quam acquiſiuit. Nam id quod acquiritur aſſue-
tudine propterea dici ſolet quòd difficile remouetur , quia conſuetudo uidetur uer-
ti in naturam quandam & fieri ſimilis ei . & hoc probat autoritate cuiuſdam Eueni
poetæ,ut patet in textu.Vtitur deinde per oratione Philoſophus eorum quæ dixit de
continentia & incontinentia,ut patet . Notandum quòd ſicut duplex eſt cognitio in
nobis ſic duplex uidetur eſſe appetitus.Eſt enim cognitio intellectus,& cognitio ſen-
ſus:ſic etiam eſt appetitus,qui ſequitur cognitionem intellectus: & talis eſt appetitus
rationis,id eſt ipſa uoluntas:qui ſequitur cognitionem ſenſus,eſt appetitus ſenſitiuus.
Ij igitur appetitus,id eſt uoluntas & appetitus ſenſitiuus,ſecundum Philoſophum di-
cere poſſumus quod aut bene ſeparentur, aut male:bene ſeparantur in ipſo continen-
te,in quo fit pugna inter appetitum ſenſitiuum,& rationem,& uoluntas ſeu ratio non
cedens ei ſuperat & fugat eum:male ſeparantur in ipſo incontinente,in quo uoluntas
ſeu ratio fugatur . Item bene coniunguntur aut male:bene in ipſo temperato , in quo
uoluntas facilè imperans trahit eum ad ſe tanquam equum habenis,& tunc appetitus
ſenſitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationem & obſequen-
tiam. Male coniunguntur,ut in ipſo intemperato,in quo appetitus ſenſitiuus imperās
trahit deorſum uoluntatem ad ſe tanquam pediſſequam . Voluntas eſt rationalis per
eſſentiam . Appetitus ſenſitiuus irrationalis per eſſentiam . fit autem rationalis per
participationem,ut diximus,id eſt per obſequentiā in ipſis hominibus, quia in brutis
fieri non poteſt,cùm non habeant rationem cui appetitus ſenſitiuus obſequi poſſit:in
hominibus uerò modo uoluntas,modo appetitus ſuperat . Vnde Philoſophus in ter-
tio de Anima,Vincit,inquit , interdum appetitus in hominibus uoluntatem,interdū
hæc illum : appetitus , in quam, appetitum ſuperat cùm fit inter ipſos pugna conten-
tione,&c. & hæc pro declaratione præſentis materiæ .

De uoluptate. Cap. II.

AD ipſum autem ciuilē Philoſophum pertinet de uoluptate contēpla 73
ri,atq; dolore . Hic enim architectus eſt finis,ad quem reſpicien-
tes,unumquodq; aut malum aut bonum ſimpliciter dicimus.Inſu- 74
per & neceſſarium eſt de ipſis conſiderare . & uirtutem enim mo-
rum,& uitium,circa dolores uoluptatesq; poſuimus . Et felicitatem plurimi cū
uoluptate aſſerunt eſſe. Quibuſdam igitur nulla uoluptas aut per ſe,aut per ac- 75
*cidens bonum eſſe uidetur. Non enim idem bonum eſſe putant ac uoluptatem .** Hic græcus
Quibuſdam nonnullæ quidem bonæ:pleræque autem prauæ eſſe uidētur. Sunt & codex addit.
qui tertio cenſent,& ſi omnes ſunt bonæ,ſummum tamen bonum uoluptatem eſ- διὸ καὶ
ſe non poſſe. Non bonum igitur omnino eſſe putatur : quia omnis uoluptas ge- τὸν μακά-
neratio eſt ſenſibilis ad naturam , generatio uerò nulla genus idem ſubit , quod ριον ὠνομά-
κασιν ἀπὸ

 fines τοῦ χαίρειν.

id eſt, itaque beatum nuncuparunt. ἀπὸ τοῦ χαίρειν.

fines. nulla enim ædificatio domus eſt. Præterea uir tẽperans fugit ipſas uolu-
ptates. Præterea prudens perſequitur uacuitatẽ doloris, non id quod afficit uo-
luptate. Præterea uoluptates impedimento prudentiæ ſunt. atq; quo magis hi-
76 *ſce quiſpiã gaudet, eo magis impeditur. ut in uenerea fit uoluptate. nemo nan-*
77 *que dum eſt in illa, mente quicquam perſpicere poteſt. Præterea ars nulla eſt uo-*
78 *luptatis. & tamen omne bonum artis eſt opus. Inſuper & pueri & feræ ipſas*
79 *uoluptates ſequuntur. Non eſſe autem omnes ſtudioſas exiſtimatur, quia ſunt*
80
81 *& turpes atque infames. Et quia afferunt detrimentum: eorum enim quæ uo-*
82 *luptatem efficiunt nonnulla pariunt morbos. Ex eo uerò uoluptas ſummum bo-*
num non eſſe putatur, quia non eſt finis, ſed generatio. Hæc igitur ferè ſunt quæ
de uoluptate dicuntur.

COMMENT.

73 AD ipſum autem ciuilem Philoſophum pertinet.] Hic eſt ſecũdus tractatus huius ſeptimi libri. in quo Philoſophus tradere doctrinã intẽdit de uoluptate atq; dolore: quia cùm nouiſsime locutus eſſet de conſtantia & mollitudine & continentia, & incontinentia, & huiuſmodi habitibus qui uerſantur circa uoluptates & dolores circa quæ uerſatur temperantia, & intemperantia, & toties de ijs obiectis mentionem fecit: conſequens uidebatur ut immediatè oſtenderet quid ipſa ſint, & quam opinionem de illis habuerint priſci. Nam ſi alicuius habitus obiectum atq; materia ignorabitur, & ipſe profectò habitus ignorabitur. Præterea in ſuperioribus libris Philoſophus ſæpius dixit oẽs uirtutes uerſari circa uoluptates, & dolores: quare eiuſdem erat de hac materia doctrinã tradere, nõ .n. parum eſt ad res agendas ut ipſe inquit, bene uel male gaudere aut dolere. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo affert opiniones priſcorum de uoluptate & dolore, & illorum rationes. In ſecundo affert ſolutiones illarum rõnum, & refellit ea quæ ſibi neceſſaria eſſe uidentur. In tertio oſtendit aliquam uoluptatem eſſe non ſolum bonum, ſed quoquo modo ſummum bonum. In quarto declarat uoluptates corporis quę uidentur eſſe prauæ, ut patebit. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes quæ ſuis locis declarabũtur. In prima Philoſophus præmittendo ſuam intentionem dicit quòd ad ciuilem Philoſophum ſpectat conſiderare de uoluptate & dolore. & probat tribus rationibus. Prima ratio, Ad eum ſpectat conſiderare de uoluptate & dolore ad quem pertinet, tanquam ad architectum, conſiderare de fine humano: ſed Philoſophus ciuilis eſt huiuſmodi: ergo ad eum pertinet conſiderare de uoluptate & dolore. Patet ratio, quia ad architectum pertinet conſiderare ea quæ ſpectant ad finem conſequendum: uerſari autem hoc uel illo modo circa uoluptatem & dolorem, aut eſt malum aut bonum, & conducit aut dimouet à fine humano. unde in ſecundo: Quare fit, inquit, ut hac de re circa uoluptates dolores ue totum negotium ſit, & ipſius uirtutis, & ciuilis etiã facultatis Notandum quòd cùm Philoſoph. dicit pertinere ad Philoſophum ciuilem conſiderare de uoluptate & dolore: intelligit ciuilem qui ſit moralis œconomicus & item ciuilis, ac ſi ſit quidam cõmunis conceptus qui prædicetur de omnibus iſtis. Vel intelligi etiam de morali Philoſopho poteſt cùm dicit ciuilem, quia ſcientia moralis continet prima elementa ſcientiæ politicæ, & talem ordinem uidetur habere ad ſciẽtiam ciuilem, qualem habet liber Phyſicorum ad philoſophiam naturalem. Interdum enim Philoſophus huiuſmodi terminos ſumit large.

74 [INSVPER & neceſſariũ eſt.] Secunda ratio, Ad eum pertinet cõſiderare de uoluptate & dolore. ad quẽ pertinet cõſiderare de uirtutibus & uitijs: ſed moralis & ciuilis eſt huiuſmodi; ergo ad eum pertinet conſiderare de uoluptate & dolore. Patet ratio,

ratio, quia uoluptas & dolor eſt quaſi quædam materia communis circa quam omnis uirtus uitiumq; uerſatur. Subijcitur.n. inquit Philoſophus in ſecundo, uirtutẽ quidem talem eſſe ut circa uoluptates atq; dolores optimarum rerum ſit operatrix: uitium autem econtra. addit deinde tertiam rationem Philoſophus: Ad eum pertinet conſiderare de uoluptate & dolore, ad quem pertinet conſiderare de felicitate: ſed ad Philoſophum moralem atq; ciuilem pertinet conſiderare de felicitate: ergo & de uoluptate & dolore. Patet tñ autoritate priſcorũ, quorum nõnulli ita putarunt uoluptatẽ eſſe coniunctã felicitati, ut beatum appellarint à gaudendo: quod ad uerbum Græcũ referendum eſt. dicitur enim *μακάριος* quaſi immortalis gaudens, uel ualde gaudens.

[Quibusdam igitur nulla uoluptas.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in 75
qua Philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de uoluptate, & ſequitur ordinem ſuum quo plerunq; utitur. primò enim præmittendo intentionem ſuã oſtendere ſolet ad eum pertinere conſiderare de tali re. Poſtea affert opiniones aliorum & rationes: deinde refellit ea quæ ſibi uidentur refellenda, demum affert ſententiam ſuã, & eam probat, & ſi quid eſt boni in opinionibus aliorum accommodat propoſito ſuo. Affert igitur tres opiniones antiquorum de uoluptate. Prima eſt, quòd nulla uoluptas eſt bonum, nec per ſe, id eſt de natura ſua, nec per accidens, id eſt nec adiuncta alicui bono. nam potius facit ut illud bonum habeat aliquid mali propter ſuam commixtionem. Secunda fuit opinio, quòd & ſi plures ſint malæ, aliquæ tamen ſint bonæ. Tertia fuit quòd & ſi omnes uoluptates ſunt bonæ, nulla tamen eſt ſummum bonum humanum, ut latiſsimè patet in textu Philoſophi.

[Non bonum igitur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus in 76
cipit afferre rationes illius primæ opinionis, quæ ſunt ſex, quibus probant quòd nulla uoluptas eſt bonum. Prima ratio, Nulla generatio ſenſibilis ad naturam eſt bona: omnis uoluptas eſt generatio ſenſibilis ad naturam. ergo nulla uoluptas eſt bona. Maior probatur, quia finis tantum eſt bonum ſecundum ipſos: & cùm nulla generatio ſit finis, nec de genere finis, ergo non erit bona. quòd autem generatio non ſit finis, patet, quia ipſa eſt motio quædam ad finem, ut ædificatio ad domum. minor quoq; probatur, quòd uoluptas ſit generatio ſenſibilis ad naturam, id eſt motio quæ ſentitur, & eſt ad naturam, id eſt ad repletionem naturæ, ut eſt commeſtio, ut ita loquar, & potatio. Itaq; talis uoluptas quæ ſumitur ex nutrimento, dicitur ab illis generatio, & motio, quædam in naturam, & additur ſenſibilis, ad differentiam plantarum, quæ nutriuntur tamen non ſentiunt uoluptatem, ut manifeſtum eſt.

[Praeterea uir temperans.] Alia ratio, Id quod fugit temperans, eſt malũ & 77
non eſt bonum: at uir temperans fugit uoluptates. ergo uoluptas non eſt bonum. [Præterea uir prudens.] Secunda ratio, Prudens ſequitur uacuitatem doloris & fugit uoluptatem: ergo uoluptas non eſt bonum.

[Praeterea uoluptates impedimento.] Quarta rõ, Nullũ bonũ eſt impedimẽ 78
to prudentiæ: ſed uoluptas eſt impedimẽto prudẽtiæ: ergo uoluptas nõ eſt bonũ. Maior patet, quia bonũ bono nõ cõtrariatur, & propter hoc omnes uirtutes poſſunt eſſe ſimul: at malũ cõtrariatur non ſolum bono, ſed ẽt malũ malo, ut in prædicamentis docet Philoſophus. quare & deſtructiuũ ſuiipſius dicitur eſſe. Minor quoq; eſt clara, nã uoluptas corrũpit iudiciũ rerũ agendarũ, tẽperantia uerò cõſeruat. unde Græce nomẽ habet quæ ſignificat eã conſeruatricẽ eſſe prudẽtiæ, ut in ſexto declarauimus. Exemplo quoq; rei ueneræ, ut dicit philoſophus, percipi licet quãtũ uoluptas ſit inimica prudentiæ. Huic accõmodari poteſt illud quod affert Cicero de uoluptate corporis in Catone maiore: Cũ homini, inquit, deus nihil præſtabilius mente dediſſet, huic diuino muneri ac dono nihil tã eſſe inimicũ quã uoluptatẽ. Neq; .n. libidine dominãte tẽperãtiæ eſſe locũ, neq; omnino in uoluptatis regno uirtutẽ poſſe cõſiſtere.

[Praeterea ars nulla eſt uoluptatis.] Quinta ratio. Omne bonum eſt opus artis 79
nulla

nulla uoluptas eſt opus artis : ergo nulla uoluptas eſt bonum. Patet ratio, quia omne
bonum humanum proficiſcitur à recta ratione : omnem autem rectam rationem dicē
bant illi aut eſſe artem, aut cum arte.
80 [Insvper puerīq; & beſtiæ.] Sexta ratio: Id quod pueri & beſtiæ ſequūtur nō eſt
bonū: uoluptas eſt huiuſmodi: ergo uoluptas nō eſt bonū. Patet ratio, quia pueri & be
81 ſtiæ uiuunt ſecundum uitam ſenſitiuam. [Non eſſe autem omnes. Secunda ſequitur
opinio, cuius Philoſophus duas affert rationes quibus illi probabant quòd non om-
nes uoluptates ſunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ uoluptates ſunt prauæ, non omnes
uoluptates ſunt bonæ, at primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio, quia ſunt quædā
uoluptates quæ uituperantur. Secunda ratio, Si quædam uoluptates afferunt detrimē
tum, non omnes ſunt bonæ. At primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio ex morbis
quos pariunt uoluptates.
82 [Ex eo uerò.] Tertia opinio ſequitur quæ dicit quòd & ſi omnis uoluptas eſt bo
na, non tamen ſummum bonum, & probat tali ratione, Illud quod nullo modo eſt fi-
nis, non poteſt eſſe ſummum bonum : at uoluptas eſt huiuſmodi, quòd non eſt ullo pa
cto finis : ergo nō poteſt eſſe ſummum bonum. Patet ratio, & maior eſt manifeſta, mi-
nor probatur, quia nulla generatio eſt finis: ſed ad finem. at per illos omnis uoluptas
eſt generatio : ergo nulla uoluptas eſt finis, & ex conſequenti non poteſt eſſe ſummū
bonum, & talia dicebantur a priſcis.

Improbatio rationum de uoluptatē. Cap. 12.

83 *Non effici autem ob ea quæ dicta ſunt, ut uoluptas bonum non ſit,*
nec id quod eſt optimum, ex hiſce ſanē conſtabit. Primum nāq; cū
bonum ſit duplex (eſt enim aliud abſolutē, aliud alicui bonum) &
naturæ ipſæ & habitus hæc ſequentur quare ſequentur & motus,
84 *& generationes. Atq; earum quæ quàm prauæ uidentur eſſe: quædam ſunt ſim-*
pliciter prauæ. alicui uerò non ſunt, ſed expetibiles huic quædam nec huic. ſed
nonnunquam & tempore paruo expetibiles uerò non ſunt, quædam neq; uolu-
ptates ſunt, ſed uidentur : quæ ſunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales
85 *ſunt ægrotantiū. Præterea cū bonorū aliud ſit operatio, aliud habitus, operatio*
nes quæ ad naturalem conſtituunt habitū, per accidens afficiunt uoluptate. Eſt
ὑπολύπε, ſubdolentis. *igitur operatio in cupiditatibus* reſtantis habitus atq; naturæ, nam & ſine dolo*
re, cupiditateq; ſunt uoluptates, ut operationes contemplandi, non deficiente na
86 *tura. Signum autem eſt quòd non eiſdem gaudent homines, cū repletur, & cum*
eſt conſtituta natura : ſed cum eſt conſtituta ijs quæ ſimpliciter afficiunt uolu-
ptate, cū repletur & contrarijs. nā & acribus gaudēt & amaris, quorum nihil
prorſus aut natura, aut ſimpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nā
ut ea quæ uoluptatem efficiunt inter ſeſe diſtant, ſic & uoluptates eæ quæ ab il
87 *lis proueniunt. Atqui non neceſſe eſt aliquid aliud eſſe præſtabilius uolupta-*
te, ut quidam inquiunt generationis ipſius finem. Non enim generationes, ne-
88 *que cum generatione ſunt omnes, ſed operationes & finis. Nec eueniunt dum*
89 *fiunt, ſed cum fit uſus. nec omnium eſt finis aliud quicquam, ſed earum quæ du-*
cunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene ſeſe habet, uoluptatem
dicere generationem eſſe ſenſibilem : ſed dicendum eſt potius operationem eius
habitus

habitus eſſe, qui eſt ſecundũ naturã, & pro hoc ſenſibilẽ, ſine impedimẽto. Vide-tur aũt ex eo generatio quædã eſſe, quia eſt propriè bonũ. Operationẽ.n.genera- 90
tionẽ eſſe exiſtimãt, eſt autem diuerſum. At uero ſi uoluptates eſſe prauas ex eo 91
cenſent, quia nonnullæ rerum afferentium uoluptatem morbos efficiunt, idem & inſalubribus rebus cenſebunt. Nonnullæ nanq; obſunt pecuniariæ rei hoc igitur pacto prauæ ſunt ambæ. At non ſunt ob idipſum prauæ. Nam obeſt interdum ad ſanitatem & contemplatio. Impedit autem neq; prudentiam neq; habitum ullum uoluptas ea quæ ab unoquoque prodit: ſed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ à 92
contemplatione emergunt & diſciplina, conferunt potius ad contemplandum, atque diſcendum. Id præterea quod dicitur nullam ullius artis opus uolupta- 93
tem eſſe, cum ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis eſt, ſed poten-tiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria, uoluptatis eſſe uidentur. Tẽ- 94
perantem autem fugere uoluptatem, & prudentem ſequi uacuitatem doloris, pueros denique perſequi, belluasq; afficientes res uoluptate, eodem omnia mo-do ſoluuntur. Nam cùm uoluptatum (ut dictum eſt) aliæ ſint abſolutè bonæ, aliæ non bonæ, tales uoluptates tam pueri quàm belluæ perſequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæque corpo-ris ſunt. Hæ nanque tales ſunt, & harum exuperationes, quibus intempe-rans intemperans eſt. Quapropter has temperans fugit. Nam ſunt uoluptates & temperantis.

COMMENT.

NON effici autem ob ea quæ dicta ſunt.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius 83
ſecũdi tractatus, in quo Philoſophus incipit refellere opiniones priſcorũ, præſertim primam & tertiã: ſecundæ uerò, rõnes & modũ probandi potius refellit quàm ipſam opinionem, ut patebit infra. Diuiditur autem hoc capitulũ in ſex partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit Philoſophus, quòd non ſequitur neq; fit per rõnes aſsignatas a priſcis illis quòd nulla uoluptas ſit bonũ, ut dicebat prima opinio: neq; ẽt ſequitur quòd uoluptas non ſit ſummum bonum, ut tertia dicebat opinio. His præmiſsis incipit Philoſophus diſtinguendo uoluptates arguere contra primam opinionem, hoc pacto, Si uoluptatum aliquæ ſunt ſimpliciter bonæ, opinio prima priſcorum quæ dicebat nullam uoluptatem eſſe bonum non eſt uerat. at primum eſt, ergo & ſecundum. Conſequentia patet & aſſumptio probatur à Philoſopho per ſufficiẽtẽ diuiſionẽ uoluptatum hoc modo ſumptã. Vt ſeſe habet bonũ, ita ſeſe habet natura & habitus, & itẽ uoluptates quæ naturã & habitus conſequuntur. At bonorum aliud eſt ſimpliciter bonum, aliud non ſimpliciter, ſed alicui bonum: ſic & natura & habitus, & ex conſequenti uoluptates quæ dicuntur motus & generationes ſecundum illas uoluptates, in qua quæ ex illis ſunt, quædam erunt ſimpliciter bonæ, quædam alicui bonæ, & non ſimpliciter & de ſe bonæ. Sic etiam prauarũ uoluptatum quædam ſunt ſimpliciter & de ſe prauæ, quædam tamen alicui, & ſecundum quid non dicentur prauæ. Et rurſus, uoluptatum ſimpliciter prauarum, quædam a nullo quædam ab aliquo expetuntur: & item uoluptatum quædam apparentes, quædam ueræ. Cùm igitur uoluptates, ut breuiter repetamus, ſint generationes & motiones ſecũdum illos ad naturam, & natura & habitus ſicut bonum dicantur ſimpliciter, & ſecũdum quid: ſic etiam uoluptates dicentur bonæ uel prauæ, aut ſimpliciter, aut ſecundũ quid

quid : ergo aliquæ uoluptates erunt bonæ,& non erit uera opinio, quæ dicit q nulla uoluptas eſt bonū, ut patet ex diſtinctione uoluptatū multifariā facta. Primò quòd uoluptatum quædam ſimpliciter & de ſe bonæ,quædam alicui, & iſtæ poſſunt eſſe ſimpliciter prauæ quæ tamen alicui non uidebuntur prauæ. Secunda diuiſio,uoluptatum ſimpliciter prauarum,quædam a nullo,quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuiſio uoluptatum quæ ab aliquo expetuntur, quædam ſemper, quædam non ſemper expetuntur,ſed interdum & modico tempore. Item, uoluptatum quædam ueræ, quædam apparentes alicui, cùm re uera non ſint. Nam uoluptates ueræ quæ ſunt tales de ſe, debent uehementer abeſſe a doloribus: quæ uerò ſunt cum dolore, nec per ſe & ſimpliciter, ſed per accidens ſunt appellandæ uoluptates, ut alleuationes ægrotantium per medicinam. Tales enim uoluptates eis uidentur,cùm non ſint ueræ uoluptates. Ex his patet quòd illa opinio non eſt uera quæ dicit nullam uoluptatem eſſe bonum: cùm appareat aliquam eſſe bonam.

84 [Haec ſequentur.] Scilicet bona & bonorum diſtinctionem. quòd ſicut bonum dicitur aut ſimpliciter aut alicui: ſic naturæ, & habitus dicuntur generationes, id eſt operationes quæ proficiſcuntur a natura uel ab habitu. Notandum quòd illa opinio non eſt uera,quia ſumit omnem uoluptatem eſſe malum, uel nullam uoluptatem eſſe bonum,quia omnis uoluptas eſt generatio ad naturam. hoc autem nō eſt uerum,quia eſt quædam uoluptas quæ non eſt generatio: ut patebit infrà.

85 [Praeterea cùm bonorum aliud ſit operatio.] Refellere uult Philoſophus primam rationem illius primæ opinionis,quæ uolebat,ut nuper diximus, quòd nulla uoluptas eſſet bona,ex eo,quia omnis uoluptas eſt generatio ſenſibilis ad naturam: & affert duas concluſiones probandas, ex quibus poſtea procedit contra illam. prima concluſio eſt,quòd operatio conſtituens naturam, non eſt per ſe uoluptas, ſed per accidens. ſecunda concluſio, operatio quæ proficiſcitur a natura uel ab habitu, eſt uoluptas ſimpliciter,& per ſe,& non per accidens. Prima concluſio probatur hoc pacto, Ea operatio quæ eſt coniuncta cum dolore non eſt ſimpliciter uoluptas: ſed operatio quæ conſtituit naturam eſt coniuncta cum dolore: ergo operatio conſtituēs naturam non eſt per ſe & ſimpliciter uoluptas,ſed per accidens. Maior eſt clara,quia ſimpliciter uoluptas excludit omnem dolorem. Nam cum ſit fames uel ſitis,tunc uidetur deficere natura: poſtea fit operatio proficiſcens ad naturam, id'eſt repletio, & hāc dicit Philoſophus non eſſe ſimpliciter uoluptatem,quia eſt mixta cum dolore. quare nonnulli Philoſophi dixerunt uoluptatem eſſe cōiunctam cum dolore, & ſimul & ſemel fieri in eodē animali ob hanc cauſam. Sic ergo patet quòd omnis operatio quæ proficiſcitur ad replendam naturam non eſt uoluptas per ſe, ſed per accidens. Probari ēt poteſt eadem concluſio hoc modo ex ſigno: Sicut ſe habent efficientia uoluptatem, ſic ſe habent uoluptates quæ ab eis proficiſcuntur: ſed illa quæ replent naturam efficiunt uoluptatem non ſimpliciter,ſed per accidens: ergo uoluptas talis ab illis procedens erit per accidens. Patet ratio ex ſigno, quo oſtendit Philoſophus illos qui replentur non affici uoluptate ſimpliciter,ut patet in textu. Secunda concluſio probari poteſt ſimilibus medijs hoc pacto. Omnis operatio quæ eſt ſeiuncta a dolore eſt uoluptas ſimpliciter: ſed operationes quæ procedunt a natura & habitu ſunt a dolore ſeiunctæ: ergo tales operationes ſunt uoluptates ſimpliciter. Patet ratio,quia a natura repleta & conſtituta prodeunt operationes aliquę ſine dolore: ſimiliter ab habitu bono, quia producuntur cum facilitate & cum uoluptate ſimpliciter. quare omnis operatio proficiſcens a natura cōſtituta uel ab habitu erit uoluptuoſa ſimpliciter, & non per accidens. Poteſt etiam ex ſigno probari hoc modo,Sicut ſe habent efficientia uoluptates,ſic ſe habent uoluptates quæ ab illis prodeunt: ſed illa quæ proficiſcuntur a natura conſtituta uel ab habitu, ſunt efficientia ſimpliciter uoluptatem: ergo uoluptas ab eis procedens erit ſimpliciter talis. Ex quibus patet ſolutio contra

rationem

rationem eorum qui dixere nullam uoluptatem eſſe bonum, quia omnis uoluptas eſt generatio ad naturam. Nam hoc uoluptati quæ præcedit conſtitutam naturam uel habitum accommodari forſitan poteſt, ut ſit imperfecta nō tamen omni uoluptati, quia nō ei quæ ſequitur poſt conſtitutam naturam & habitum ut ſupra oſtendimus. Vbi autem Philoſophus dicit.

[NAM & ſine dolore.] Innuere uidetur illam ſecundam concluſionem quam attulimus, quaſi oſtendendo quòd ſunt uoluptates ſine dolore & cupiditate, illæ operationes quæ prodeunt a natura non deficiente, ſed a natura bene conſtituta & ab habitu, ſicut ſunt operationes ſpeculatiuæ, quæ fiunt ſine dolore & cupiditate, & ſine defectu & indigentia naturæ. & ſic tali exemplo uti uidetur ad declarandam illam concluſionem quam diximus. 86

[ATQVI non neceſſe eſt aliquid.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus refellit rationem tertiæ illius opinionis ſuprà allatæ, quæ dicebat, quòd & ſi omnis uoluptas ſit bona, tamen non eſt uoluptas quæ poſſit eſſe ſummum bonum: & arguebant hoc modo, Id quod non eſt finis, non poteſt eſſe ſummum bonum: Voluptas non poteſt eſſe finis cum ſit generatio, & generatio ſit ad finem, ergo uoluptas cùm non poſſit eſſe finis, non poteſt eſſe ſummum bonum. Nunc autem Philoſophus negat illam minorem, oſtendendo eſſe falſum illud quod dicunt, quòd uoluptas non poteſt eſſe finis, quia non omnis uoluptas eſt generatio, ut illi accipiebant. Et inferebant poſtea, quòd cum omnis uoluptas ſit generatio, & nulla generatio ſit finis: ergo uoluptas non eſt finis. Dicit ergo Philoſophus, quòd non omnes uoluptates ſunt generationes: ſed eſt aliqua uoluptas quæ eſt operatio & non eſt generatio, & talis eſt illa quæ eſt poſt habitum & conſtitutam naturam. Nam illa quæ eſt ad naturam uel habitum, adiuncta eſt cum dolore, & eſt uoluptas per accidens: & de tali eſt uerum quòd ipſa non eſt finis, ſed ad finem. Poſt hæc Philoſophus reprehendit definitionem illorum de uoluptate, cum dicunt uoluptatem eſſe generationem ſenſibilem ad naturam, & eā corrigit dicendo quòd illi dicebant definire uoluptatem quòd eſt operatio eius habitus qui ſe habet ſecundum naturam, & loco ſenſibilis debebant ponere ſine impedimē to, ita ut uoluptas diceretur eſſe non generatio, ſed operatio habitus ſecundum naturam ſine impedimento. Itaque hac definitione corrigit illam priſcorum, ponendo pro generatione operationem, & pro ſenſibili ſine impedimento. & declarat deinde generationem, quia illi putabant generationem & operationem eſſe idem: quòd ſi operatio omnis eſſet generatio, & operatio quædam ſit finis ultimus, ſequeretur quòd generatio quædam eſſet finis ultimus: at uoluptas eſt generatio per illos: ergo uoluptas poſſet eſſe ultimus finis. Verùm illi errabant, quia omnis generatio eſt operatio, non autem econtra, quia operatio quæ eſt ad habitum & naturam conſtituendam, poteſt quoquo modo appellari generatio: ſed illa operatio quæ ſequitur naturam & habitum cō ſtitutum, non eſt generatio, ſed finis, cùm non ordinetur ad aliquid aliud ulterius. quare aliud eſt operatio, aliud generatio, & non ſunt omnino idem, cùm generatio uideatur eſſe quoquo modo operatio quædam antè habitum, & naturam conſtitutam. Sed tamen eſt operatio alia poſt habitum, quæ nullo modo eſt generatio, cùm illa ſit finis, generatio autem ſit ad finem. Non eſt neceſſe aliquid eſſe præſtabilius, ſcilicet quòd uoluptas, quaſi non oportet dicere aliquid aliud eſſe præſtabilius uoluptate, ut dicunt illi priſci, finem eſſe præſtabiliorem generatione quæ eſt ad finem, & quia uoluptas eſt generatio ſecundum illos, ideo uoluptas erit ad finem, & habebit aliud præſtantius ſe, id eſt ipſum finem. Nos dicimus quòd non omnis uoluptas eſt generatio, ſed quædam eſt finis: quare ratio ueſtra, ò Priſci, concluderet de uoluptate quæ eſt generatio, non autem de ea quæ eſt finis uel cum fine. hoc autem addo, quia cum fine ultimo, & cum felicitate uidetur eſſe uoluptas cōiuncta ſemper, adeo ut re uideatur quaſi eſſe idem cum felicitate, & differre ratione. ut in decimo latius apparebit. 87

88 [Sᴇᴅ uſus eorum.] Id eſt habituum. Non enim fiunt operationes quæ ſunt propriè fines, & dum generantur habitus, ſed cùm fit uſus ipſorum: eſt autem uſus habi-
89 tuum operatio quæ ab ipſis habitibus proficiſcitur. [Aʟɪᴠᴅ quicquam.] ſcilicet quàm ipſa operatio poſt habitum quæ eſt coniuncta uoluptati. Sed earum, ſcilicet operationum & uoluptatum. quæ ducunt ad conſtituendam deficientem naturam, ſcilicet, eſt aliquid aliud, id eſt aliquis finis. cum ſint generationes ad finem ordinatæ. Secundum naturam: ut excludat uitium quod uidetur eſſe contra naturam. Corrumpit enim naturam.

90 [Vɪᴅᴇᴛᴠʀ autem.] Scilicet generatio, quia eſt propriè bonum, & finis. & illi exiſtimant operationem eſſe generationem, quòd ſi generatio eſt idem quod operatio, & quædam operatio eſt finis: ergo ſequeretur quòd aliqua generatio eſt finis, contra illos. eſt tamen diuerſum & aliud, ſcilicet generatio quàm operatio: quia omnis generatio uidetur eſſe quoquo modo operatio, non autem econtra. Concluditur contra illos, quòd non uerum eſt nullam uoluptatem eſſe finem, ut illi dicebant. ſed hæc materia latius apparebit in ſequentibus.

91 [Aᴛ uerò ſi uoluptates eſſe prauas.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua nùc ſumit ſecundam opinionem priſcorum. quæ poſita fuit ſupra inter primam & tertiam & redarguit modum probandi, & unam argumentationem illorum, qua cum uellent probare opinionem ſuam, quòd non omnis uoluptas eſt bona, ſed quædam praua, arguebant ex eo, quia omne quod affert detrimentum uel morbum, eſt prauum: ſed quædam efficientia uoluptatem. & ex conſequenti uoluptates prouenientes ex illis afferunt detrimentum uel morbos: ergo quædam uoluptates ſunt prauæ: Philoſophus autem uidetur negare illam maiorem, quod omne afferens detrimentum uel læſionem corpori ſit malum uel prauum. Sequeretur enim quòd res ſalubres efficientes ſanitatem eſſent prauæ, quia interdum aliquæ illarum ſunt detrimento rei pecuniariæ, & eam uel lædunt uel impediunt. Item ſequeretur quod contemplatio eſſet mala, quæ interdum uidetur obeſſe corpori & ſanitati, quia uidetur conſumere de ſpiritu, qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendum ipſum, & ipſe trahitur ad cerebrum inſtrumentum ſenſuum internorum quo adminiſtrantur phantaſmata, quę deinde repræſentantur intellectui. Quare eſſet abſurdum dicere quòd contemplatio eſſet praua, quia nocet corpori, cùm perficiat animam, quæ eſt optimum & præſtabiliſsimum in homine. ſic igitur retorquet argumentum priſcorum Philoſophus. [Iᴍ-
92 ᴘᴇᴅɪᴛ autem neque prudentia.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus arguit contra unam rationem quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis, quæ dicebat quòd nulla uoluptas eſt bonum, & inter alias rationes afferebat illam, Nullum bonum eſt impedimento prudentiæ: ſed uoluptas eſt impedimento prudentiæ: ergo uoluptas non eſt bonum. Hanc rationem ſoluit Philoſophus concedendo maiorem quòd nullum impediens prudentiam uidetur eſſe bonum. Ad minorem, quòd licet aliquæ uoluptates ſint impedimento prudentiæ, non tamen omnes, nam uoluptas quæ prodit ab operatione prudentis iuuat prudentem, non impedit: nec alicuius habitus propria uoluptas impedit habitum a quo prodit, ſed alienæ uoluptates ſunt illæ quæ impediunt, nam uoluptates contemplationis & diſciplinæ proficiunt, & conferunt ad contemplandum, & diſcendum, quia ſunt propriæ, ut in decimo oſtendet Philoſophus. Quare non uoluptas propriè dicta, ſed ea quæ eſt per accidens impedit prudentiam: & argumentatio ueſtra ualet de ea, non autem de omni uoluptate, nec
93 de propria. Itaq; non erit uerum ꝙ nulla uoluptas ſit bonum. [Iᴅ præterea quod dicitur nullam.] Hæc eſt quinta pars huius capituli, in qua Philoſophus ſoluit aliam rationem primę opinionis, quę ratio fuit quinta in ordine, hoc pacto, Omne bonū eſt opus ipſius artis: nulla uoluptas eſt opus artis: ergo nulla uoluptas eſt bonum. & probatur, quia omne bonum proficiſcitur a recta ratione, quæ eſt ars ſecundum illos. hanc ſol-

uit

uit Philoſophus negando primò maiorem, & dicendo quòd operatio propriè non eſt artis,ſed potentiæ quæ habet talem habitum. Eſt enim potentia reſpectu artis principium quod: unde omnis operatio primò erit ipſius potentiæ in qua poſtea fundatur ars.quòd ſi uoluptas ſit operatio,non erit bonum artis,ſed potentiæ. Itaque operatio non erit artis,uel ars non erit operationis,ſed pote ntiæ.Præterea ſi ars eſt recta ratio,eſt factibilium & eorum quæ aguntur a nobis. deinde negat minorem Philoſophus, ſcilicet quòd uoluptas non ſit opus artis, imò oſtendit quòd uoluptas eſt opus ipſius artis alicuius:exemplo unguentariæ & coquinariæ artis,quæ ſunt effectrices uo luptatum.Ex quo patet quòd illa ratio non eſt uera, nec ex conſequenti opinio quæ dicebat quòd nulla uoluptas eſt bonum, quia non eſt opus artis. [TEMPERANTEM 94 autem fugere uoluptatem.]Hæc eſt ſexta pars huius capituli,in qua Philoſophus ſol uit ſecundam rationem & tertiam & ſextam illius primæ opinionis,& dicit quòd om nes hæ rationes facilè ſolui poſſunt eodem modo,ſcilicet per diſtinctionem factam de uoluptatibus.& primò ſoluit ſextam,quæ dicebat,quòd beſtiæ & pueri ſequuntur,nó eſt bonum:uoluptas eſt huiuſmodi:ergo non eſt bonum. Dicit ergo Philoſophus, cũ uoluptatũ aliæ ſimpliciter ſint bonæ,aliæ nó ſimpliciter bonæ, cócedo quod pueri ſe quuntur quaſdam uoluptates,& beſtiæ etiam eas quæ non ſunt ſimpliciter bonæ, nec propriè & ſimpliciter uoluptates cum ſint annexæ alicui dolori:& de talibus ratio ue ſtra concludit quòd non ſunt bonæ,quia non ſunt ſimpliciter bonæ. Poſt hæc Philoſo phus ſoluit tertiam rationem,dicendo quòd prudens non ſequitur uoluptates corporis,quæ non ſunt propriè uoluptates,cum ſit admixtæ cum dolore,ſed ſequitur indolẽtiam & uacuitatẽ doloris procedẽtis ex abſentia talium uoluptatũ quæ ſunt corporis. nam ſi ipſe doleret ex abſentia talium uoluptatũ, nó eſſet prudens:quare concedimus ꝙ fugit tales uoluptates quæ ſunt impedimento prudentiæ,ſed non ſuas proprias:quare ratio ueſtra ualet de illis uoluptatibus,quæ non ſunt propriè uoluptates, & tamen non ualet de illis quæ ſunt propriè prudentis.Eodẽ pacto ſoluit ſecundam rationẽ,ꝙ temperans fugit exceſſus uoluptatũ quæ non ſunt neceſſariæ,nec propriè uoluptates, nec ſimpliciter,tamen hẽt alias ſibi proprias quas ſequitur,quę ſunt honeſtæ & ſibi ac cómodatæ:quare ratio illa ualeret ſi tãtum unifariam dicerentur uoluptates,& eſſent illæ uoluptates non bonæ.ſed cũ uoluptates aliæ ſint ſimpliciter,aliæ non:ratio ueſtra poſſet concludere de his quæ nóſunt propriè uoluptates,ſed de uoluptatibus ſimpliciter non ualet. Itaque illa diſtinctione uoluptatum ſoluit Philoſophus omnes iſtas rationes,concludendo quòd illæ non ualent.nec ex conſequenti illa opinio,quæ dicebat prima in ordine,quod nulla uoluptas eſt bonum.Notandum pro his omnibus quæ dicta ſunt in hoc capitulo, & etiam præcedenti, quòd Philoſophus accipit uoluptatem hic pro operatione,quemadmodum illi priſci accipiebant pro operatione, & ut corrigat,illos pro generatione ponit operationem, & pro ſenſibili ſine impedimento. uerum intelligendum eſt quòd uoluptas non eſt operatio,ſed eſt accidens quoddam operationis,ſequens eam tanquam color ſuperficiem. Quare aliud eſt operatio, aliud id quod eſt annexum cum operatione, id eſt ipſa uoluptas: tamen quia operatio & uoluptas ſunt idem ſubiecto:ita operatio quam ſequitur uoluptas, cum non poſsit eſſe ſi ne uoluptate. Ideo dixit Philoſophus uoluptatem eſſe operationem, quia ſimul ſunt uoluptas & operatio.Et cum dicitur a Philoſopho quòd uoluptas eſt operatio,eſt prædicatio identica,ut iſti aiunt:diſtinguuntur tamen ratione, quia aliud eſt operatio ea ratione qua operatio eſt,& aliud uoluptas ea ratione qua uoluptas eſt,& diuerſa competunt eis:nam uoluptati competit ut dicatur iungi cum operatione: ſed operationi competit ut ſit,ſubiectum quoddam, ex quo pullulat ipſa uoluptas, & eam operationem comitatur, tanquam pulchritudo bonam complexionem & compoſitionem, & tanquam qualitas quædam.Vnde in primo dixit Philoſophus quòd uita felicis habet uoluptates internas annexas operationibus, quæ ſunt ueræ uoluptates. & in decimo

etiam oſtendet hæc latius. Concludendum igitur quòd uoluptas differt ab operatione ſecundum rationem,& eſt qualitas quædam operationis,quare deſcribi poteſt hoc modo,Voluptas eſt qualitas quædam annexa operationi prodeunti ab habitu,qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento.ſed hæc latius in decimo.

De uoluptatum ſpeciebus. Cap. 13.

95 *AT QVI malum & ipſum dolorem eſſe, ac fugiendum conceditur.*
Alius aliqua ex parte, ex eo quia affert impedmientum. At contrarium fugiendo, quo fugiendum quid eſt atque malum, eſt bonum. Igitur uoluptatem bonum quid eſſe neceſſe eſt.
96 *Eo nanque modo quo Speuſippus ſoluebat,non conuenit ſolutio. ut minori maius & æquali uoluptatem contrarium eſſe. Non enim ſub malo uoluptatem ipſam ut ſpeciem*
97 *dixerit ſub genere collocari. At uerò nihil prohibet, uoluptatem aliquam optimum eſſe, ſi nonnullæ uoluptates ſunt prauæ. quemadmodum, & ſcientiam ali-*
98 *quam,ſi ſunt nonnullæ ſcientiæ prauæ. Quin potius forſitan & neceſſe eſt expetibilem eſſe aliquam ſummè. Si ſunt uniuſcuiuſque habitus operationes ſine impedimento, ſiue omnis operatio ſit felicitas, ſiue unius cuiuſpiam ipſorum uacans impedimento. hoc autem eſt uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas, ipſum ſit ſummum bonum: etiam ſi fortè pleræque uoluptatum ſint ſimpliciter pra-*
99 *uæ. Atque ob idipſum felicem uitam, iucundam eſſe omnes arbitrantur: nectuntq́; ipſam uoluptatem cum felicitate, non abſque ratione. Nulla nanque o-*
100 *peratio perfecta eſt, ſi impediatur. At felicitas operatio eſt perfecta. Quapropter felix indiget bonis & corporis & externis, ipſaq́; fortuna,quo non im-*
101 *pediatur.Qui autem aiunt eum qui rota torquetur, & magnis in calamitatibus eſt conſtitutus, felicem eſſe ſi modo ſit bonus,nihil profectò dicunt,aut ſua ſpō-*
102 *te,aut inuiti. Quia uerò felix indiget & fortuna:ideo quibuſdam fortunæ proſperitas,& felicitas idem eſſe uidetur.quod non eſt ita. Nam & ipſa ſi exuperet, impedimentum affert:atque fortaſſe iure tum non eſt proſperitas appellanda. definitio enim ipſius,eſt ad ipſam felicitatem. Illud etiam belluas hominesq́; perſequi uoluptatem,indicat ipſam eſſe quodammodo ſummum bonum.*

Quam populi celebrant,omnino fama perire, Nulla poteſt.

Sed quoniam eadem natura habitusq́; optimus neque eſt neque uidetur, neo uoluptatem eandem omnes ſequuntur. Voluptatem tamen omnes ſequuntur. fortaſſe autem & perſequuntur, non eam quam putant neque quam dicerent, ſed eandem. omnia nanque diuinum quid habent natura. Sed corporis uoluptates ex eo ſibi nomen hoc uendicarunt,quia ſæpiſſimè occurrunt, & omnes ſunt
103 *ipſarum participes. Solas igitur has eſſe putant, quia ſolæ ſunt notæ. Patet etiam niſi uoluptas & operatio ſit bonum, felicem uiuere cum uoluptate non poſſe. Cuius nanque gratia ipſa eſt opus, ſi non bonum eſt? At ſimul & cum*

dolore

dolore ipſum uiuere contingit. Dolor enim neque malum eſt neque bonum, ſi neque uoluptas. Cur nam itaque fugeret? Neque igitur ſtudioſi ipſius uita iucũda erat, ſi non ſint & operationes ipſius iucundæ.

COMMENT.

AT qui malum & ipſum dolorem eſſe.] Hoc eſt capitulum tertium huius ſe- 95
cundi tractatus, in quo Philoſophus poſtea quàm attulit opiniones antiquorum, & rõnes, & ſolutiones earundẽ de uoluptate & ex conſequẽti de dolore: nunc probare uult uoluptatẽ eſſe bonũ, & etiã ſummum bonum, ſcilicet quòd aliqua uoluptas eſt ſummum bonum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primò igitur probat quòd uoluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiendæ, eſt bonum: ſed uoluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugienda: ergo uoluptas eſt bonum. Maior eſt nota. nam malo & fugiendo aduerſatur bonum. Minor oſtẽditur, quòd uoluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala & fugienda. Et addit Philoſophus quòd dolor accipi bifariã poteſt: aut dolor qui eſt ſimpliciter malum, aut qui eſt aliqua ex parte malũ, quia impedit operationes ſecundum uirtutem. Exemplum primi, ut dolor qui fit ex cupiditate & abſentia uoluptatum, & talis uidetur toto genere, & ſimpliciter prauus & malus. Exẽplum ſecundi, ut dolor proueniens ex obitu amici, qui non uidetur eſſe malũ ſimpliciter, quia non aufert de perfectione interna, ſed malũ quia eſt impedimentum operationum uirtutis: ſed quomodocunq; ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ex parte uoluptas ei uidetur aduerſari. Notandum quòd illa propoſitio maior Philoſophi ꝙ id quod opponitur rei malæ & fugiendæ ſit bonum, ſi accipiatur ſimpliciter non uidetur eſſe uera. Nam malum malo opponitur non ſolum bonum, & fugiendũ fugiẽdo aduerſatur non ſolum proſequendum. Non enim ualet: hoc opponitur malo & fugiẽdo, ergo eſt bonum. Prodigalitas enim opponitur auaritiæ ut rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamen non eſt bonum. & ſic de multis alijs dici poſſet. Etenim cùm contrariorum quædam ſint ſine medio, ut ægrum & ſanum, ſecundum Philoſophos, quanquam medici medium ponant corpus neutrum: quædã uerò cum medio, ut album & nigrum, inter quæ ſunt fuſcum, uiride, & ſimilia, in his quæ nõ habẽt mediũ ualeret iſta conſequentia, ꝙ remoto uno opponitur alterum. & poſito uno remouetur alterum. Vt non eſt ſanum, ergo eſt ægrum: uel eſt ſanum, ergo non eſt ægrum ſecundum Philoſophos. At in contrarijs habentibus medium non ualet. Nam cùm dico, non eſt album, non ſequitur. ut ſit nigrum, quia poſſet eſſe uiride, fuſcum, & ſic de alijs. Eodem pacto non ualet: hoc opponitur malo, ergo eſt bonũ, cùm poſſint eſſe duo extrema mala contraria, & medium ſit bonum per negationem etiam extremorum. quare illa propoſitio Philoſophi debet intelligi limitata, ſcilicet, illud quod opponitur alicui malo & fugiendo ut medium, & medium per negationem extremorum, illud inquam uidetur eſſe bonum: at uoluptas uidetur aduerſari dolori ut medium: ergo uoluptas eſt bonum, loquendo de uera uoluptate.

[Eo nanq; pacto quo Speuſippus ſoluebat.] Refellit Philoſophus ſolutionem 96
Speuſippi, quã faciebat ille ad ſoluendam rõnem ſuprà allatam. Is Speuſippus Platonis fuit ex ſorore nepos, & cùm Plato inueheretur contra uoluptatem, prauam eam oſtendens, uoluptatem tamen corpoream: is quaſi ſuæ philoſophiæ hæres ſententiã illius tuebatur. Et cùm ei aſſerretur illa ratio quam ſupra Philoſophus attulit, ꝙ id quod opponitur fugiendo & malo eſt bonum: ſed uoluptas opponitur dolori ut malo fugiendo, ergo eſt bonũ: quæ ratio uidetur eſſe etiam ab alijs adducta. Soluebat Speuſippus hanc rationem, ut oſtenderet uoluptatẽ non eſſe bonum, ut illi uolebant, cuius ſolutionem redarguit nunc Philoſophus. Dicebat enim Speuſippus: uoluptas aduerſatur

tur dolori ut extremum. quare non ualet, dolor eſt malum, ergo uoluptas bonũ. Inquiunt enim, ut dicit Philoſophus in decimo, non ſi dolor ſit malum, uoluptatem continuò bonum eſſe. Aduerſatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrũ eſt. Vnde Speuſippus uidetur ponere dolorem unum extremum, uoluptatem aliud extremũ. medium autem uacuitatem doloris: adeò ut ſi quis uellet tranſire ab uno extremo ad aliud, tranſiret per indolentiam tanquam per medium, & illa duo extrema, ſcilicet uoluptatem & dolorem opponi inter ſe ut maius minori, & medio ut æquali. Philoſophus uerò cùm uideatur collocare uoluptatem propriè dictam in medio, dicit quòd illa ſolutio Speuſippi non eſt bona nec accommodata, quia ipſe etiam fateretur uoluptatem non eſſe omnino ſub genere mali, adeo ut nulla uoluptas ſit bona. nam eſt quædam ſpecies uoluptatis quam ipſe fatetur eſſe bonam, quod ſi uoluptates eſſent ſub genere mali, nulla eſſet bona uoluptas, quod eſt abſurdum. Malè ergo locabat ille uoluptatem, ponendo eam ut extremum, quia ſic eſſet ſub genere mali: & ſi competet generi ut ſit malum, competet etiam ſpeciebus ſuis.

97 [At uerò nihil prohibet uoluptatem aliquam.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm attulit rationem qua oſtendebat uoluptatẽ eſſe bonum: nunc affert aliam ad probandũ quòd aliqua uoluptas ſit ſummum bonum, & ipſa felicitas. Deinde affert duas alias rõnes ad idem probandum. itaq; erunt tres. Et intelligendũ quòd eodẽ modo dicimus uoluptatẽ eſſe felicitatẽ, ſicut dicimus uoluptatẽ eſſe operationẽ. Nã uoluptas, ut diximus, non eſt propriè operatio, ſed qualitas quædam operationi annexa pullulans ex ea quaſi proprius quidã affectus. Eodem modo dicimus nunc quòd uoluptas eſt ſummum bonum humanum atq; felicitas, non quòd ſit propriè felicitas, & eſſentia eius ſit felicitas, ſed eſt quiddã annexum felicitati, & conſequens ipſam ut proprius effectus, adeò ut idem ſubiecto eſſe dicatur, differre tamen ratione. Hæc autem dicimus, quia expoſitor quidam, iudicio meo, nõ bene intellexit hunc locum, qui dicit hãc concluſionẽ non eſſe de mente Philoſophi, cùm probet in decimo uoluptatẽ non eſſe ſummum bonum. uerùm intelligẽdum quòd uoluptas nõ ſit ſecundum ſe ſumpta ſummum bonum, ſi poſſet ſumi ſine operatione, ſed coniuncta cum operatione, cùm operatio ſecundum uirtutem ſit felicitas, & uoluptas ſit operatio: nõ quòd operatio ſit eſſentia eius, ſed ſubiectum, ita ut uoluptas ſit operatio hoc pacto, id eſt cõnexa operationi ut proprius effectus, eo modo quo antea diximus pulchritudinem eſſe coniunctam, & pullulare ex bona complexione, & compoſitione membrorum: ut forſitã ſicut dicimus honeſtum, & decorum ſequi uirtutem tanquam proprium affectum. ſed hæc in decimo, ubi magis patebit quæ ſit propria ſententia Philoſophi. Prima igitur ratio Philoſophi qua probat uoluptatẽ eſſe ſummum bonum, talis eſt, Si operationes cuiuſq; habitus ſint ſine impedimẽto, aliqua uoluptas erit ſummum bonum humanum: ſed primum eſt. ergo & ſecundum. Aſſumptio patet, quòd operatio quæ proficiſcitur ab habitu ut ſe habet ſecundum naturam, prodire uidetur ſine impedimento. Conſequentia declaratur: nam operationes prodeunt ab habitu ſine impedimento, cùm habitus ordinentur ita ut unus ſit nobilior alio, uſq; ad perfectiſſimum habitum, & operationes ordinantur, ueniendo uſque ad perfectiſſimam, cum qua erit coniuncta ſumma uoluptas: & hæc ſimul cum operatione tali perfectiſſima poteſt dici ſummum bonum. Quare etſi aliquæ uoluptates ſint prauæ, tamen non ſequitur quin aliqua poſſit eſſe ſummum bonum. ſicut eſſe poteſt ſcientia aliqua optima ueluti ſapientia: & ſi ſcientiæ quædam ſint peruerſæ ſicut ueneficæ & tales.

98 [Voluptatem eſſe optimum.] Intelligendo ſicut diximus, non quòd uoluptas ſecundum eſſentiam ſuam ſit propriè operatio quæ eſt felicitas & ſummum bonum, loquit enim hic largè Philoſophus, ſed quia comitatur operationẽ, & felicitatẽ, & eſt in felicitate tãquã proprius affectus in ſubiecto ſuo, ſed in decimo patebit hoc latius.

[Atque

[Atqve ob idipſum uniuerſi.] Aliam rationem affert Philoſophus ex ſigno, quòd 99
homines appellant felicitatem iocundam uitam uel cum uoluptate: ex quo Philoſophus probat aliquam uoluptatem eſſe ſummum bonum. Primò hoc pacto, Omnis operatio perfecta eſt ſine impedimento: at felicitas eſt operatio perfecta: ergo felicitas eſt ſine impedimento. Tunc ultra. Omnis operatio ſine impedimento eſt uoluptas, aut annexa cum uoluptate: ſed felicitas eſt operatio ſine impedimento: ergo felicitas eſt uoluptas aut annexa cum uoluptate: at felicitas eſt ſummum bonum humanum, ex quo ſummum bonum humanum, aut erit uoluptas aut annexum cum uoluptate: ergo aliqua uoluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximus erit ſummum bonum humanum. [Qvapropter felix.] Infert Philoſophus unum correlarium 100
ortum ex ſupradictis, ex quo deinde afferuntur duæ aliæ ſententiæ. Dicit quòd felix indiget bonis corporis & externis. quia ſupra dixerat felicitatem eſſe operationem ſine impedimento. quare ad hoc ut operatio quæ eſt felicitas, non ſit impedita, indiget bonis corporis, & externis tanquam inſtrumentis.

[Qvi autem aiunt hominem.] Vnam ſententiam affert quæ oritur ex dicto corre- 101
lario. Stoici enim dicebant quòd felicitas conſiſtit tantũ in uirtute, & bonitate, ideo ut non modo bonis corporis, aut externis felix carere poſsit ſine ulla læſione felicitatis: ſed etiam ſi ſit in rota, aut Phalaridis Tauro conſtitutus, & habeat uirtutes, tamen eſt felix cum nihil poſsit lædere felicitatem niſi culpa, fraus, uitiũ. Philoſophus igitur ſumens hanc ſententiam dicit quod ij, ſiue ſponte, ſiue inuiti, id eſt aliqua ratione compulſi quam ſoluere non poſſunt, nihil dicunt, quia in ſummo dolore conſtitutus cum perfectè nequeat exercere operationes ſecundum uirtutem, non propriè uidebitur eſſe felix: felicitas enim eſt operatio quædam non impedita

[Qvia uero felix.] Affert ſecundam ſententiam quæ oritur ex correlario ſupra- 102
dicto: nam cum felicitas indigeat bonis externis putauerunt quidam nihil intereſſe inter felicitatem & proſperitatem. quam ſententiam reprobat Philoſophus hoc pacto, Id quod affert impedimentum felicitati non eſt felicitas: ſed proſperitas ſi excedat, impedit felicitatem: ergo proſperitas excedens, & ſuperabundantia externorum bonorum non eſt felicitas, ſed potius impedit felicitatem. Maior nota: quia nihil ſibipſi cõtrariatur. Minor probatur: nam proſperitas habet aliquem terminum, cum ſit inſtrumentum quodam: omne inſtrumentum debet eſſe accõmodatum artifici qui utitur illo. Cùm igitur proſperitas & externa bona, ſint inſtrumenta felicis, ſi excedunt, non erunt ſibi accommodata inſtrumenta ad operandum: quare erunt impedimento ipſi felici. & ſic nimia & excedens proſperitas non modo eſt felicitas, ſed potius impedimento ei, ut dicit Philoſophus. Notandum quòd quando Philoſophus dicit ſuperius felicem indigere bonis corporis, & externis, uidetur loqui de felicitate actiua quæ eſt ad alios, uel ad familiam uel ad ciuitatem. Nam ſpeculatiua uel non indiget, uel ualde paucis indiget, ut uidebimus in decimo. Hoc etiam ipſum belluas inquam hominesque, Affert aliam rationem Philoſophus ad idem probandum, quòd aliqua uoluptas eſt quoquo modo ſummum bonum: Id quod omnes tã homines quàm beſtiæ proſequuntur, uidetur aliquo modo eſſe ſummum bonum: ſed uoluptatem omnes homines & beſtiæ proſequuntur: ergo aliqua uoluptas uidetur eſſe ſummum bonum. Hanc rationem probat auctoritate Heſiodi, qui non omnino uaneſcere eam famam dixit, quam plurimæ gentes decantãt, ex quo in aliqua parte uidebitur uera illa communis omnium perſecutio, id eſt uidebitur quòd aliqua uoluptas ſit quoquo modo ſummum bonum. Verum quia aliquis ſibi obijcere poſſet, quòd licet pueri & belluæ ſequantur uoluptates, tamen per hoc non indicatur quod uoluptas ſit ſummum bonum, quia illi ſequuntur uoluptates quæ nõ ſunt propriæ & ueræ uoluptates, & alij alias perſequuntur. Ad hoc dicit Philoſophus quòd ex optima natura & optimo habitu proficiſcitur optima operatio. Cùm ergo non ſit omnium optima natura, & opti-
mus

mus habitus,ſit ut cùm omnes appetant uoluptatem,tamen non omnes optimam perſequantur,ſed forſitan eam quam non putant, nec eam quam interrogati dicerent : at ipſi feruntur ad appetendum id quod ſibi apparet optimum,quia habent diuinũ quoddam quo trahuntur ad expetendum id quod eſt optimum : ſed poſtea ij qui non habẽt optimam naturam nec habitum : perſequuntur eas uoluptates quas facilè poſſunt adipiſci , & non eam uoluptatem quæ eſt uere & ſimpliciter uoluptas . Hæc non eſt ita nota & manifeſta, cũ ſit uoluptas animi . hinc eſt quòd uoluptates corporis quæ ſunt magis notæ & communiores , uſurpauerunt ſibi hoc nomen uoluptatis , adeò ut cùm homines loquantur de uoluptatibus , intelligant ut plurimum de uoluptatibus corporis . & per hoc uidetur excuſare quoquo modo illos Philoſophos qui dicebant omnẽ uoluptatem eſſe prauam,cùm loqui uiderentur de uoluptate corporea . quare falluntur in eo quod putant eas ſolas eſſe uoluptates, ſcilicet corporeas, cùm tamẽ propriè & uerè non ſint uoluptates,ut patuit .

103 [Patet etiam niſi uoluptas ſit bonum .] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua affert unam rationem ad probandum aliquam uoluptatem eſſe bonum,ex qua deducũtur duæ argumentationes ducentes ad impoſsibilia hoc pacto : Si uoluptas nõ ſit bonum,felix non uiuet cùm iocunditate . Conſequens falſum ergo & antecedẽs . aſſumptum patet : quia felix uiuit cum iocunditate ſumma , & habet proprias uoluptates , ut in primo & in decimo dicit Philoſophus . Conſequentia probatur , quia felix ſequitur omnia bona . at ſi uoluptas non ſit bonum , exterminaret eam ſtatim a ſe tanquam non bonum : ſed ea non ſeparatur a felici, ut diximus : ergo erit bonum . Secũda argumentatio ducens ad impoſsibile uel falſum,eſt talis: Si uoluptas non ſit bonũ, felix uiuet cum dolore . conſequens falſum : ergo antecedens . Aſſumptum eſt manifeſtum,quia felix non debet uiuere cùm dolore . conſequentia probatur,quia ſi uoluptas non ſit bonum,nec etiam erit malum : ergo nõ erit nec malum, nec bonum . Eodem pacto ſe habebit contrarium ſuum,id eſt dolor, quia non erit nec malum,nec bonum. At id quod non eſt nec bonum nec malũ poteſt adeſſe felici,quia non repugnat: ergo felix poterit habere dolorem, & uiuere cùm dolore , quod uidetur abſurdum & falſum, ut patet : ad quod tollendum dicere oportet uoluptatem ſaltem aliquam eſſe bonum,& cum felicitate coniunctam .

De corporeis uoluptatibus . Cap. 14.

104 *DE corporeis autem uoluptatibus conſiderandum eſt eis qui dicunt nonnullas uoluptates expetibiles eſſe ualde , & honeſtas : ſed non corporis , & in quibus temperans ipſe uerſatur . Cur igitur con-*
105 *trarij dolores ſunt praui? malo nanq; bonum contrarium eſt. An*
106 *neceſſariæ uoluptates ſic ſunt bonæ,quia & id quod eſt non malum,eſt bonum ? an uſque ad aliquem terminum bonæ ſunt ? habituum enim eorum ac motuum , quorum non eſt melioris exuperatio : neque uoluptatis eſt . Eorum autem quorum eſt , eſt & uoluptatis exuperatio . At bonorum corporis eſt exuperatio & prauus in perſequendo exuperationem, ſed non neceſſarias uoluptates cõſiſtit . Omnes enim gaudẽt quodãmodo,& epulis,& uino,et uenere,ſed nõ ut oportet.*
107 *Contrà autem in ipſo dolore facit . Non enim exuperationem, ſed omnino fugit dolorem . Non eſt enim exuperationi dolor contrarius.niſi ipſi perſequenti exuperationem . At enim cum non ſolum uerùm , ſed etiam falſi cauſam oporteat dicere(hoc enim ad faciendam fidem conducit) nam cùm id rationi conſentaneũ fuerit*

*fuerit uiſum, ob quod uerum eſſe uidetur quod non eſt uerum, facit ut ipſi uero
magis aſſentiamur.* Dicendum eſt cur corporis uoluptates expetibiliores uiden 108
tur. Primum igitur ex eo quia pellunt dolorem. atque ob exuperationes dolo-
ris, uoluptatem exuperantem uti medelam, & omnino uoluptatem corporis per
ſequuntur. ipſæ autem medelæ uehementes fiunt. Quapropter & ipſas ſequun-
tur, qui tales uidentur cùm contrarium adeſt. Et propter hæc igitur duo (ſicut 109
dictum eſt) uoluptas non ſtudioſum eſſe uidetur: quia aliæ prauæ natura ſunt ope
rationes. aut ab ortu, quemadmodum feræ: aut & ob conſuetudinem. quales
prauorum ſunt hominum. Aliæ ſunt medicamenta, quia ſunt indigentis. & me-
lius eſt habere quàm fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. Per accidens igi-
tur ſunt ſtudioſæ. Præterea ipſas quia ſunt uehementes, ij perſequuntur qui alijs 110
nequeunt gaudere. Ipſi itaque ſitim quandam ſibi comparant. quæ cùm ſine qui
dem nocumento fit, non eſt increpandum. cùm uerò cum detrimento, perprauum
eſt. Neque enim habent alia quibus gaudent, et nec aliud habere pleriſque per-
moleſtum eſt ob naturam. Nam animal ſemper laborat ut naturales etiam ſer-
mones teſtantur, uidere ac audire dolorem inferre dicentes. ſed conſueti iam ſu-
mus, ut aiunt. Similiter in iuuentute quidem ob incrementa, perinde diſponun-
tur ac uinolenti. Et iuuentus ad uoluptates propenſior eſt. Bilioſi autem atra
bili natura ſemper egent medicamento. ſemper enim corpus ob complexionem
mordetur, & ſemper in appetitione ſunt uehementi. Voluptas autem contraria,
& quæuis etiam, modo ſit uehemens, pellit dolorem. & propterea intemperan-
tes homines prauiq; fiunt. Voluptates autem eæ, quæ ſine dolore ſunt, exupera- 111
tionem non habent. Atque proficiſcuntur ex ijs, quæ natura, & non per acci-
dens afficiunt uoluptate. Ea uerò dico per accidens afficere uoluptate, quæ me-
dentur. etenim quia fit ut homini medeatur, eo quòd ſanum permanet, aliquid
agente, ideo talia afficere uoluptate uidetur. At ea natura uoluptate afficiunt, 112
quæ faciunt operationem talis naturæ. Nulla autem res eadem ex eo nos ſem-
per delectat, quia non eſt ſimplex noſtra natura: ſed ineſt & aliquid aliud, quo
corruptibiles ſumus. Quare ſi quippiam agat alterum: id eſt alteri naturæ præ
ter naturam. At cum æquatur, neque moleſtum, neque iucundum uidetur quod
agitur. Quòd ſi alicuius natura ſit ſimplex ſemper eadem operatio iucundiſſima
erit. Idcirco deus una ſemper ſimpliciq; gaudet uoluptate, non enim ſolùm mo- 113
tionis eſt operatio, ſed & immobilitatis. & uoluptas in quiete potius, quàm in
motu conſiſtit. mutatio uerò omnium dulciſſimum eſt ſecundum poetam, ob pra
uitatem quandam. Vt enim homo prauus, facilè eſt mutabilis: ſic & natura 114
praua eſt ea, quæ indiget mutatione. Non eſt enim ſimplex nec bona. Sed de
continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, doloreue, & quid
unumquodque ipſorum eſt, & quodammodo alia ipſarum ſunt bona, alia ſunt
mala, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.

COMMENT.

104 DE corporis autem uoluptatibus conſiderare.] Hoc eſt quartũ capitul. huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit rationes & ſententias priſcorum de uoluptate,& ſolutiones earundem, & poſteaquàm probauit uoluptatem aliquam eſſe bonum,& quoquo modo, id eſt coniunctam cum felicitate, dici poſſe ſecundum eam conſiderationem ſummum bonum, eo pacto ſumptam quo ſuprà diximus: nunc loquitur de uoluptatibus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur Philoſophus affert unam dubitationem de uoluptatibus corporis,& eam ſoluit. Dictum eſt enim quaſdam uoluptates eſſe ſimpliciter uoluptates,& omnino liberatas a dolore, quæ non ſunt corporis, cùm corporeæ ſint ſemper cum dolore quoquo modo permixtæ: ex eo ſequi uidetur quòd ſint prauæ. ergo dolores corporis qui eis opponuntur erunt boni. quare conſiderandum eſt ab ijs qui ponunt,ut ipſe uidetur facere Ariſtoteles,uoluptates corporis eſſe prauas, quid dicerent de doloribus oppoſitis, ſunt ne praui? & ſi ſunt praui, cur ſunt, cùm uoluptates oppoſitæ ſint etiam prauæ. uoluptates inquam corporeæ: nã ſi uoluptates corporeæ ſunt prauæ, uideretur quod dolores oppoſiti eſſent boni,cùm malo bonum ſit contrarium: quomodo igitur ſe habebunt dolores?

105 [AN neceſſariæ uoluptates.] Soluit hac in parte Philoſophus afferendo duplicẽ reſponſionem. Prima, cùm dicitur quòd uoluptates corporeæ ſunt malæ, & dolores mali,dicendum quòd neceſſariæ corporis uoluptates, ſcilicet nutrimenti, ſunt bonæ, ex eo quia non ſunt malæ: ergo quando de illis dicitur,ſunt non bonæ,ergo malæ,nõ ualet de neceſſarijs. Cùm igitur inter bonum & malum medium cadere uideatur. Itaque cibus & potus ad ſufficientiã pro uictu neceſſarij ſunt,& ijs adiunguntur quædam uoluptates,quas ſi dicamus bonas,quia non ſunt malæ, tamen non ſunt ſimpliciter bonæ nec malæ: ſic dicere poſſumus etiam quòd dolores contrarij illis non ſunt boni nec mali ſimpliciter: quòd ſi illas dicamus bonas,quia non ſint malæ,ſic dolores oppoſitos dicemus eſſe malos,quia nõ ſunt boni,& eo modo quo nõ bonũ dicit malũ.

106 [AN uſque ad aliquem terminum?] Affert ſecundam ſolutionem Philoſophus,dicendo quòd uoluptates corporis,ſcilicet ſequentes uictum ſunt bonæ uſque ad aliquẽ terminum,donec ſeruetur mediocritas,& affert unam diſtinctionem talem,quòd habituum & motuum quidam ſunt non ſuſcipientes exceſſum melioris: nam operatio ſecundum uirtutem non habet exceſſum melioris. Quidam uerò ſunt qui ſuſcipiunt exceſſum. ea igitur,ſiue ſint habitus,ſiue motus,& operationes quæ ſuſcipiunt exceſſum, habent etiam exceſſum uoluptatis. ea uerò quæ non ſuſcipiunt exceſſum, non habent etiam exceſſum uoluptatis. Exemplum primi, ut in cibo cùm ſit exceſſus, eſt prauus,& uituperabilis,& ſic uoluptas excedens. Exemplum ſecundi,ubi non ſit melioris exceſsio, ut in ſpeculationibus & operationibus ſecundum uirtutem, quæ cùm non ſuſcipiant exceſſum eius quod eſt melius, non ſuſcipient etiam exceſsionem uoluptatum: & ideo non erit in illis praua uoluptas. Hac diſtinctione præmiſſa oſtẽdit Philoſophus quòd omnes uoluptates corporis ſequentes exceſſum ſunt prauæ,hoc pacto, Quarum operationum exceſsio eſt praua & uituperanda, & earum uoluptas eſt praua & uituperanda: ſed operationum corporis exceſsio eſt praua & uituperanda: ergo & uoluptas ſequens talem exceſsionem erit praua & uituperanda. Hanc eandem rationem oſtendit quodam ſigno,dicendo nos ſolemus appellare prauos,non eos qui utuntur cibo & potu tanto quantum eſt neceſſarium,ſed excedẽtes. Poſtea addit Philoſophus ꝙ omnes homines gaudent cibo & potu & uenere,ſed non ut oportet, quia excedunt,& exceſsio eſt uituperãda: nõ mediocritas in cibo & potu, cũ ſint res neceſſariæ ad uictũ. De uenere aũt alia uidetur eſſe ratio quantũ ad neceſsitatẽ,quia nõ eſt neceſſaria pro uita, & conſuetudine indiuidui ea utentis, ſed omnis ſuperflua quo ad

cum:

eum: ſed neceſſaria dicitur pro generatione alterius indiuidui, & alias dictum fuit. Excedunt igitur modum in uoluptatibus corporis, ut ſunt intemperantes, & fugiunt dolores non modo excedentes, ſed quouſque ne impediantur quo minus poſſint exceſſiuè potiri uoluptatibus. Addit poſtea Philoſophus quòd exceſſui uoluptatis non dicitur dolor eſſe contrarius niſi quoquo modo dicatur contrarius perſequenti exceſſum uoluptatum. & ſic innuere uidetur ſolutionem quæſtionis allatæ. Nam cùm dicitur, ſi uoluptates corporis ſunt prauæ, cur dolores contrarij ſunt etiam praui? Reſpõdetur quòd uoluptates non neceſſariæ, & excedentes ſunt prauæ, quibus non eſt dolor contrarius propriè. Nam ſi aliquo modo ſit contrarius erit perſequenti talem exceſſum uoluptatum, cùm eum prohibeat ſuo modo potiri uoluptatibus: quare ipſis uoluptatibus excedentibus, & ſuperfluis non ſunt propriè contrarij dolores. ex quo ſequitur abſurdum, quòd ſi illæ uoluptates excedentes ſunt prauæ, dolores qui non ſunt contrarij ſint praui: tu autem præſupponas eos eſſe contrarios, nos autem concedemus quòd uoluptatibus neceſſarijs, & non ſuperfluis dolores erunt contrarij. ac uoluptates illæ quæ neceſſariò ſequuntur uictum, non excedentes modum, non dicuntur prauæ. quare dolores qui ſunt propriè contrarij illis, ſi dicantur mali, non erit inconueniens, quia opponentur praui dolores, & non prauæ uoluptates, & non opponentur prauæ uoluptates excedentes & ſuperfluæ, & dolores ipſi, quia dolor illis non eſt propriè contrarius, ut dicit Philoſophus.

[At enim cùm.] Hæc eſt ſecunda pars huius quarti cap. in qua Philo. ſoluta illa dubitatione, nunc uult aſsignare cauſam cur uoluptates corporis magis expetibiles uideantur, quàm aliæ cum tamen non ſint expetendæ. dixit enim quod exceſsio uoluptatum eſt praua: nunc autem dicit quod cum hoc ſit uerum, oportet aſsignare rationem huius fallaciæ, qua homines putant contrarium illius quod eſt uerum, id eſt putant uoluptates corporis magis expetendas eſſe, cùm non ſint. 107

[Primvm igitur ex eo quod pellunt.] Affert rationem Philoſophus illius fallaciæ hoc pacto, Voluptates quæ pellunt dolorem uidentur magis expetendæ quã aliæ quæ non pellunt: ſed uoluptates corporis ſunt huiuſmodi: ergo illæ uidentur magis expetendæ, cùm re uera non ſint. Patet ratio, quia cum fameſcens uel ſitiens dolet ob famem, & ſitim, poſtea ex nutrimento & uoluptate ſequenti cibum & potum pelluntur dolores: & ſic uoluptates corporeæ pellunt dolores, & ideo uidentur magis expetendæ quam aliæ: quapropter ad exceſsiuos dolores pellendos homines quærunt exceſsiuas uoluptates tanquam medicinas talium dolorum: quæ medicinæ quãto ſunt uehementiores, tanto uidentur eſſe potentiores ad fugandum morbum. quare illi tales uoluptates ſequuntur, quia uidentur eſſe medicinæ, & expulſiuæ dolorum eo tempore, quo contrarium, id eſt dolor adeſt, & eo tempore quæruntur ab illis ut expellant moleſtiam & dolorem talibus uoluptatibus. 108

[Et propter hæc igitur duo, ſicuti diximus.] Dixit ſuperius quòd uoluptates illæ corporeæ uidentur eſſe magis expetendæ quàm aliæ, cùm re uera non ſint: nunc aſsignat rationem cur non ſint, ſcilicet quia non ſunt ſtudioſæ nec bonæ, & affert duas cauſas. Nam corporis uoluptates quædam ſunt prauæ, aut natura peruerſa ueluti immanes, aut conſuetudine uitiorum. Præterea ſunt ut medicinæ quæ non ſunt bonę ſimpliciter, ſed alicui, id eſt ægrotanti. & quia ſunt medicinæ oſtendunt indigentiam, pellunt enim famem & ſitim: & per accidens dicuntur ſtudioſæ, cum præcedant habitum & naturam conſtitutam, & ſequuntur eam indigentem: & melius eſt habere uel eſſe quam fieri, & in natura eſſe iam conſtituta, quam in fameſcente & deficiente: & melius eſt habere ſanitatem quam fieri ſanum. quare ſi corporis uoluptates quæ ſunt natura uel conſuetudine prauorum, dicuntur prauæ: & item illæ quæ ſunt ad replendam naturam indigentem, & pellendum dolorem, non dicuntur ſtudioſæ niſi per accidens: concluditur quòd uoluptates corporis non ſunt ſtudioſæ, nec re uera ex- 109

petendæ ut expetunt multi.

110 [Praeterea eas ipſas quia ſunt.] Affert aliam rationem Philoſophus, qua oſtenditur cur uoluptates corporis & exceſsiones earum exiſtimentur bonæ & expetendæ, cùm re uera non ſint. Nam cùm homines, inquit, continuis penè laboribus, & doloribus exagitentur, & expellere eos uelint, nec ullam medicinam reperire uideantur, confugiunt ad uoluptates, & quando honeſtas & ueras uoluptates habere non poſſunt, uertunt ſe ad uoluptates corporis, quæ ſunt in promptu, & facilè poſſunt acquiri, cùm deberent potius ſibi comparare ueras uoluptates quæ ſequuntur operationes uirtutum. Omnes enim quibus eueniunt continui penè labores & dolores, indigent uoluptate aliqua: ſed cuncti pene homines ſunt huiuſmodi, ergo indigent aliqua uoluptate. Ratio patet ex naturalibus rationibus quæ teſtantur, quod nobiliſsimi etiam ſenſus noſtri cùm dolore operantur, ſed propter aſſuetudinem non ſentimus. Multi quoque dolores neceſſariò ſequuntur naturam corporis noſtri, ut aere frigido uel calido, potu uel cibo, ſomno uel uigilia, motu uel quiete. Cùm igitur doloribus, laboribuſque uexati indigere uideantur uoluptate, quando illas ſtudioſas & honeſtas uoluptates non habent, multi ſe ad corporeas uertunt quas facilè aſſequi poſſunt, exiſtimantes eas eſſe medicinas dolorum, & neſcientes ueras & ſimpliciter uoluptates, quæ coniunctæ cùm operationibus uirtutum omnem dolorem excludunt. Affert poſt hæc Philoſophus exempla iuuenum & melancholicorum, ad confirmádum quòd homines fugientes dolores & labores, quibus plerunque exagitantur, ſe conferunt ad uoluptates. Nam conſtituti in iuuétute ſunt ſimiles ebrijs propter exagitationem aſsiduam partium corporis, quæ augentur & perturbant corpus, & ideo quærunt uoluptates, & non habentes ſimpliciter uoluptates confugiunt ad corporeas: ſimiliter melancholici qui propter humorem illum qui mordet & abrodit membra illorum, uariè mouentur in corpore, confugiunt ad uoluptates tales: & hinc eſt quòd eæ ſolæ putantur eſſe uoluptates, cũ non ſint uerè & ſimpliciter dictæ. Pòſt hæc dicit quòd non ſolum illa uoluptas quæ directè eſt contraria tali dolori, ut ſitienti bibere, ſed etiam quæ uis alia, dummodo ſit uehemens, putatur expulſiua doloris: & hinc eſt quòd homines intemperati, quia cũ uelint expellere dolores, quærunt uoluptates, & non habentes ueras, confugiunt ad uoluptates tali dolori directè oppoſitas quas ſi habere nõ poſsint, confugiunt ad quaſcunque poſſunt, & ut contingit, ſequuntur dummodo ſit uehemens & maior uoluptas quam dolor.

111 [Volvptates autem hæ quæ ſine dolore.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarare uidetur illis dubitationis ueritatem, qua quæritur quæ uoluptas ſit potior, an animi, an corporis: & primo affert hanc ſententiam, & probat quòd uoluptates mentis, ſunt præſtabiliores uoluptatibus corporis, hoc modo: Voluptates eæ quæ non habent exceſsionem uituperandam, ſunt præſtabiliores his uoluptatibus quæ talem habent: ſed uoluptates mentis non habent, uoluptates uerò corporis habent exceſsionem uituperandam: ergo uoluptates mentis ſunt præſtabiliores uoluptatibus corporis. Maior eſt nota. Minor declaratur a Philoſopho. Nam uoluptates mentis, quæ ſunt a dolore ſeiunctæ, nullam habent exceſsionem uituperandam, & non ſunt, ut medicinæ illæ corporeæ, & corporeæ uoluptates, & quæ aliquo modo ſunt mixtæ dolore, & exceſsionem ſuſcipiunt uituperandam. Affert deinde aliã rationem Philoſophus ad idem probandum. Voluptates quæ proueniunt ab afficientibus uoluptate natura, & ſimpliciter, ſunt præſtantiores uoluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiunt uoluptate per accidens: ſed uoluptates mentis ſunt a uoluptarijs natura, & ſimpliciter, corporeæ uerò a uoluptarijs per accidens: ergo illæ quæ ſunt mentis, longè præſtantiores ſunt corporeis uoluptatibus. Patet ratio, quia uoluptates corporis proueniunt ab ijs quæ per accidens afficiunt uoluptate, & eo in tempore quo cõtrarium adeſt. Voluptates uerò mẽtis proueniunt ab ijs quæ ſunt iocunda natura, ut ſunt obiecta intellectus noſtri, quæ conſiderans intellectus noſter maxima afficitur

uolu-

uoluptate. Ea uerò quæ afficiunt uoluptate per accidens ſunt medicinæ, fit enim ut ho
mo quaſi æger & indigens curetur ab agente aliquid quod eſt ſanum in eo in homine
plura dicuntur ſana, ut mens, ſenſus, nutritiua uis. Cum igitur corpus indiget aliquo &
ei afferatur illud, ſi uis interna nutritiua concurrit ad dirigendum tale quod affertur,
tunc oritur uoluptas quædã, quia aliquid quod eſt ibi ſanum, id eſt uis nutritiua opera
tur aliquid. Oritur, inquam, uoluptas mixta cum dolore, quia eſt ad repletionem defi
cientis naturæ, & ideo talia quæ afficiunt uoluptate ipſum corpus, per accidens uiden
tur afficere: at ea ſunt natura uoluptaria, & iocunda quæ faciunt operationem talis na
turæ, ſcilicet perfectæ & conſtitutæ in ſuo ſtatu. Nam quando habitus eſt perfectus
proficiſcuntur ab eo faciles operationes, & cum uoluptate, quæ propriè eſt & ſimpli-
citer uoluptas. Concluditur ergo, quòd uoluptates mentis longè ſunt præſtantiores
uoluptatibus ipſius corporis. [Nulla autem res eadem.] Nunc Philoſophus affert 112
duo quæ uidentur competere humanis uoluptatibus. Primum eſt, quòd hominibus nõ
ſemper idem eſt iocundum: ſed nunc unum, nunc aliud: & hoc euenire uidetur quia na
tura noſtra non eſt ſimplex, ſed ineſt aliquid in ipſa quod corrumpi poteſt, ſcilicet cor
pus. Nam ex parte una ſumus mortales, ſcilicet ſecundum corpus, altera parte ſumus
immortales, id eſt ſecũdum animam: quare cùm hæc duo ſint contrariæ naturæ ex qui
bus fit unum compoſitum, ſcilicet homo, aliud delectat corpus, aliud animum, & præ-
terea nunc uertimus nos ad unam uoluptatem accommodatam animo, nunc ad aliam
accommodatam corpori, & alia eſt præter naturam alterius. quòd ſi ſumeretur aliquod
utriſque commune, tunc illud neque moleſtum, neq; iocundum eſſe uideretur: uerum
ſi uertamus nos etiam ad alteram partem qua ſumus corruptibiles ſcilicet ad corpus,
reperiemus ex eo etiam uarijs rebus delectari, quia corpus noſtrum cõponitur ex con
trarijs, id eſt ex ipſis quatuor elementis quæ inter ſe habent qualitates contrarias. un
de nunc frigidum & humidum cum eſt ſitis, nunc calidum & ſiccum, cum eſt fames ſi-
bi eſt uoluptati: ex quo uaria nos delectant. quòd ſi ſit alicuius natura ſimplex, ei ſem-
per una & eadem operatio iocundiſsima erit. ex hoc infert obortum.

[Idcirco deus una ſemper.] Oritur ex ſupradictis correlarium tale. Nam ſi id 113
quod eſt ſimplex gaudet ſimplici uoluptate, deus cum ſit ſimplex & ſimplicis naturæ,
ſemper una atque ſimplici uoluptate gaudere debet. Quod probari poteſt hac ratio-
ne. Si diuerſitas uoluptatis fit ex diuerſitate naturæ, certe ſimplex natura gaudebit una
& ſimplici uoluptate: at primum eſt, ergo & ſecundum. Partes rationis declaratæ ſunt
per ſuprà dicta, itaque patet concluſio: uerum quia aliquis poſſet dicere. Voluptas eſt
in motu, deus eſt immobilis: ergo Deus non gaudet uoluptate. Nam motus dicit im-
perfectionem, Deus eſt perfectiſsimus. Ad hoc reſpondet Philoſophus. quòd non om-
nis uoluptas eſt motus: quia non omnis operatio quæ eſt ſubiectum uoluptatis, eſt mo
tio. Nam operationis omnes partes ſunt ſimul, motionis autem non. Nam operatio
proficiſcens a natura & habitu perfecto, magis conſiſtit in quiete quam in motione,
ut ſpeculatio: & ſic uoluptas cum ea coniuncta: operationes uerò quæ tendunt ad re-
pletionem naturæ, motiones dici poſſunt, cùm ſint imperfectæ. Voluptas igitur conſi
ſtit in quiete & immobilitate. quare Deus gaudebit uoluptate, nec tamen mutabitur
nec forſitan dicere poſſumus propriè ꝙ quieſcat, ne tribuatur aptitudo mouendi, ſed
quod eſt immobilis, & operatio etiam eſt immobilitatis, ſed hæc ad theologiã perti-
nent, ad cuius ueritatem nos referimus.

[Mutatio uerò.] Affert ſecundum Philoſoph. quòd uidetur competere huma- 114
nis uoluptatibus, & id eſt uarietas, & mutatio quę nobis uidetur eſſe dulcis, ut ille poe
ta inquit, ex imperfectione noſtræ naturæ. quare ut in homine uitioſo euenit propter
habitum peruerſum, ut uaria quærat: ſic nobis euenire uidetur ex imperfectione na-
turæ, quæ componitur ex contrarijs, ut uarijs delectemur. Poſt hæc Philoſophus uide
tur per oratione eorum quæ dicta ſunt, ſeptimo libro finem imponens.

ARISTO-

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER VIII.

De amicitia. Cap. I.

1 *Poſt hæc conſequens eſt de amicitia pertractare. Eſt enim quæ*
dam uirtus, aut eſt cum uirtute. Res eſt præterea ſummè ne-
2 *ceſſaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, ſine*
amicis expeteret uiuere. nam & locupletes, & in principa-
tu poteſtateq́; conſtituti plurimũ amicis indigere uidentur.
Quid enim prodeſt talis proſperitas beneficio ſublato? quod
quidem maximè fit in amicos, ac maximè commendatur. Aut quonam modo ſine
amicis cuſtodiri conſeruariq́; poteſt? quo nanque magis abundat, eo magis peri-
culis ſubiacet. In paupertate quoque cæterisq́; calamitatibus unicum eſſe con-
fugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compeſcenda peccata. Et
ſenibus ad obſequium, atque ad eos actus perficiendos, quos ob imbecillitatem ip
ἐν ἀκμῇ. *ſi peragere nequeunt. Et ijs item qui ſunt * in ſtatu, ad actiones honeſtas. ete-*
3 *nim ſi duo ſimul eant, intelligere magis atque agere poſſunt. Ineſſe etiam amici-*
tia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod eſt ortum ab eo. Non in homini-
bus ſolum, ſed in plurimis etiam animalibus, & ijs inter ſeſe quæ ſunt eiuſdem ge
neris. & hominibus maximè. Quapropter amatores hominum laudamus. Cernere
etiam quiſpiam poteſt & in ipſis erroribus, familiarem omnem hominem homi-
4 *ni, atque amicum eſſe. Ciuitates etiam amicitia continet. Et legumlatores circa*
hanc magis quàm circa iuſtitiam ſtudent. concordia nanque ſimile quid amici-
tiæ eſſe uidetur. hanc autem maximè affectant: ſeditionem autem ut inimicam ma
5 *ximè expellunt. Et ſi ſint quidem amici: iuſtitia non eſt opus. Sin uerè ſint iuſti,*
6 *indigent amicitia. Et id quod maximè iuſtum eſt, ad amicitiam attinet. Non ſolũ*
autem neceſſarium eſt, ſed & honeſtum. Laudamus enim eos qui amant amicos,
copiaq́; amicorum honeſtum eſſe putatur. & quidam eoſdem uiros bonos eſſe, at
7 *que amicos putant. Eſt autem controuerſia de ipſa non mediocris. Quidam enim*
ſimilitudinem quandam ipſam eſſe poſuerunt, & ſimiles eſſe amicos. Vnde & ſi-
milem ad ſimilem pergere inquiunt, & monedulam ad monedulam, & ſimilia.
8 *Quidam contra, ſingulos inter ſeſe omnes tales inquiunt eſſe. & de ijs ipſis al-*
tius, naturaliusue perquirunt. Euripides quidem inquiens.

Cùm

Cùm eſt ſicca tellus, ipſa certè tum imbrem amat. Affectat ut telluris in ſinum cadat.
Cum turget æther, imbre cùm cælum tumet.

Heraclitus autem, contrarium dicens eſſe conducens, et ex differentibus pulcherrimum concentum oriri, & per diſcordiam omnia fieri. Sed his contraria complures alij ſentiunt, & Empedocles: qui quidem ſimile appetere ſimile dicebat. Naturales igitur dubitationes omittamus. non enim ad hanc ſunt accommodatæ 9
conſiderationem. Quæ uerò ſunt humanæ, & ad mores affectusq; pertinent, eas conſideremus. Vt ſit ne inter omnes homines amicitia, an impoßibile eſt prauos eſſe amicos. & utrum una ſpecies amicitiæ ſit, an plures. Qui nanque unam eſſe 10
putant, quia magis eſt atque minus, non ſufficienti argumento ducuntur. Nam & quæ ſunt diuerſa ſpecie magis ſunt atque minus. Sed de his antea diximus.

COMMENT.

POST hæc conſequens eſt de amicitia pertractare.] Hic eſt octauus liber Ethicorum in quo Philoſophus doctrinam de amicitia tradere intendit, & etiam in nono, ut patebit. Nam in ſuperioribus libris propoſuit primò finem conſequendum, id eſt ipſam felicitatem ſiue actiuam ſiue ſpeculatiuam: deinde cùm deſcripſiſſet eam per uirtutem, ſucceſsiuè doctrinam exactiſsimam de uirtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cùm præter hæc eſſent aliqua circa mores, quæ non ſunt propriè uirtutes uel uitia, & tamen ſunt fugienda uel proſequenda, ut continentia & incontinentia & huiuſmodi, quę ad conſiderationem moralis Philoſophi pertinebãt, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur conſideratio de amicitia ualde neceſſaria, quæ ſi ſumatur propriè dicta, continet honeſtatem, iocunditatem, & utilitatem: & eſt ſolum inter bonos: quare cùm præſupponere uideatur omnes uirtutes, meritò earum doctrina præceſſit, & nunc conſentaneum eſt ut iſta ſequatur: pertinet etiam iſta magnopere ad felicitatem præſertim actiuam quarę antequam de ea concluderet, ut facit in decimo, congruum erat ut de amicitia doctrinam traderet. Hæc autem amicitia propriè dicta ut eſt habitus in anima, uidetur ſecundum opinionem quorundam collocari in uoluntate, tanta eſt præſtantia eius: ut uerò refertur ad alios, uidetur eſſe bonum maximum externum. Itaque nunc uirtus eſſe uidetur, nunc coniuncta cum uirtute. Diuiditur hic liber in tres tractatus. In primo conſiderat amicitiam quę eſt inter æquales. In ſecundo amicitiam quæ eſt inter inæquales. In tertio affert querelas quæ oriri ſolẽt inter amicos. Primus tractatus diuiditur in ſex capitula quæ ſuis locis declarabuntur, & afferentur ea quæ neceſſaria uidebuntur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima oſtendit quòd conſideratio de amicitia ad moralem Philoſophum pertinet. In ſecunda affert quaſdam dubitationes & ſententias priſcorũ de amicitia. Præmittendo igitur intentionem ſuam Philoſophus, ſex rationibus probat: quòd conſideratio amicitiæ ad moralem philoſophum pertinet. Prima ratio. Ad moralem Philoſophum pertinet conſiderare de omnibus ijs quæ ſunt uirtutes aut cõiuncta cum ipſis uirtutibus: ſed amicitia aut eſt uirtus, aut coniuncta cum uirtute: ergo conſiderare de amicitia ad moralem Philoſophum pertinet. Maior nota. Minor quoque autoritate Philoſophi, qui dicit quòd amicitia aut eſt uirtus, aut coniuncta cum uirtute: ſed quidnam ſit, poſtea patebit. 1

[RES eſt præterea.] Secunda ratio: illud quod eſt ſummè neceſſarium in uita, pertinet ad conſiderationem Philoſophi moralis: ſed amicitia eſt ualde neceſſaria in uita, ergo amicitia pertinet ad conſiderationem Philoſophi moralis. Maior eſt nota. 2

nota. Minor declaratur à Philoſopho, qui enumerat quēlibet ſtatum hominum & quālibet ætatem: & oſtēdit quòd in omni tēpore,& in omni cōditione opus eſt amicis. Primò homines in proſperitate conſtituti indigent amicis,ut habeant quibus rectè beneficia cōferant.quid enim diuitiæ?quid externa bona ſibi prodeſſent,niſi alijs cōmunicarent,præſertim amicis?quos habere debēt quaſi delicias ſuas, ut liberalitate beneficentiaq; utātur ut decet,& erga quos decet.Habere etiam amicos debent,ut ſint quaſi fideliſsimi cuſtodes rerum ſuarum. Ij prætereà qui ſunt in aduerſis conſtituti,maximè uidentur indigere amicis,ut eos habeant quaſi refugium,& præſidium uitæ ſuæ. Hoc idē declarat Philoſophus ex parte ætatū. Iuuenibus enim & ſenibus eſt opus amicis,ut oſtendit apertè in textu. Viri quoq; & iam conſtituti in ætate amicis indigent,ut Homerus indicare uidetur, cum inquit de Diomede,qui proficiſci uolebat exploratum hoſtiū caſtra, ſi duo ſimul eant intelligere magis atque agere poſſunt. & ſic patet ex parte ætatis, & conditionibus uitæ quòd amicitia ualde eſt neceſſaria: ex quo ad moralis conſiderationē pertinet. Notandū quia dixi amicitiam eſſe ualde neceſſariā in uita,quòd neceſſariū ſumi poteſt aut large,aut ſtrictè:neceſſarium ſtrictè eſt ſine quo homo non poteſt uiuere, ut reſpirare: largè eſt id ſine quo homo ſanæ mentis,& perfectus non poteſt feliciter uiuere.Itaq; alterum neceſſarium eſſe uidetur ad uiuendum,alterum ad bene uiuendum. [Inesse etiam amicitia uidetur.]

3 Tertia eſt ratio ad idem probandum,in qua loquitur de amicitia largo modo ſumpta, Id quod homini naturaliter competit & confert uehementer ad uitam humanā,pertinet ad conſiderationem Philoſophi moralis: ſed amicitia eſt huiuſmodi,ergo pertinet uehementer ad cōſiderationem philoſophi moralis.Maior eſt nota. Minor probatur Nam eſt quædam amicitia naturalis ueluti inter patrem & filium, quæ licet non ſit amicitia propriè dicta,quia eſt inter inæquales,& non requirit reciprocū amorem,& non præſupponit mores, tamen amicitia quædam eſt naturalis competens nō homini ſolum, ſed etiam reliquis animalibus,quæ quoquo modo diligūt prolē ſuam. uerùm hoc præcipuè hominibus cōpetit: ex quo eos laudare ſolemus qui erga alios beneuoli ſunt. & ad hoc confirmandum dicit Philoſophus,quòd experientia percipi poteſt, quanta naturaliter beneuolentia homini ad hominem inſit, cum errantibus oſtenditur iter,præbetur hoſpitium,& alia eiuſdem generis,quæ nunquam fierent niſi naturalis amor ineſſet. Notandum quòd amicitia habet magnam latitudinem, & multifariam dicitur. Nam quædam propriè dicta,quædam per ſimilitudinem, quædam utilis,quædam iocunda,quædam honeſta quædam naturalis ut inferius patebit.

4 [Civitates etiam amicitia continet.] Quarta eſt ratio.Id quod continet ciuitates pertinet magnopere ad conſiderationem Philoſophi moralis: ſed amicitia continet ciuitates, ergo amicitia pertinet magnopere ad conſiderationem Philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor declaratur, quia id maximè uidetur cōſeruare ciuitates in quo magnam curam adhibent legumlatores,& id eſt, ut ciues ſint beneuoli & concordes inter ſe.Concordia enim uidetur eſſe aliquid ipſius amicitię,diſcordia ecōtra: quare eā expellunt quo ad fieri poteſt tanquam labē,& perniciē ciuitatum. Nam concordia, ut Salluſtius inquit,paruæ res creſcunt: diſcordia maximæ dilabuntur. & ueritas Saluatoris quæ mentiri non poteſt,Omne,inquit,regnum in ſe diuiſum deſolabitur, & domus ſupra domum cadet, &c. [Et ſi ſint quidem amici.] Quinta ratio.

5 Id quod magis ciuitatem conſeruare uidetur quàm iuſtitia, ad moralem Philoſophū pertinet: ſed amicitia eſt huiuſmodi: ergo amicitia ad moralē philoſophum pertinet.Maior nota.Minor declaratur a Philoſopho. Nā ſi amicitia adeſt, non eſt opus iuſtitia. Nam amicitia eſt æqualitas quædam inter amicos. quod & ſi adeſt iuſtitia, tamen opus eſt amicitia,quia licet tribuatur cuiq; ſuum in ciuitate, tamen ſi ciues non habent amicitiā inter ſe,nec in proſperitate nec in aduerſitate habebūt refugiū ullū nec alia aderunt ſupra enumerata,quæ ad bene degendā uitā requiruntur. Et ad hoc confirmandum

confirmandū addit Philoſophus quòd id iuſtū quod maximè eſt tale, ad amicitiā ſpe ctat. quaſi dicat, cum multa dicātur iuſta, ſcilicet paternum, herile, uxoriū, ciuile, id quod eſt maximè & propriè iuſtū, id eſt ciuile, uidetur pertinere ad amicitiam, quia conſiſtit in quadam ęqualitate: & amicitia propriè dicta eſt inter æquales. quare ma gna ob hanc cauſam ſimilitudo eſſe uidetur, uel etiam quia ſicut iuſtum ad alios uide tur oriri ex iuſtitia quadam interna quæ iuſtitia eſt potentiæ ad potentiā ſecundum Platonem, ut in fine quinti libri diximus, ueluti cum obedientem reddimus appetitum, & tribuimus imperium rationi quod ſuum eſt: ſic ex amicitia interna ſui ad ſeipſum uidetur oriri amicitia ad alios cum uertitur uir bonus ad amandos eos qui ſibi ſimiles ſint, ut patebit infra.

[Non ſolum aūt amicitia.] Sexta ratio. Hoc modo, Cōſideratio rei nō modo neceſſariæ, ſed ēt honeſtæ in uita ad moralē philoſophū pertinere uidetur: ſed amicitia eſt res non ſolū neceſſaria eo pacto, ut ſupra oſtendimus: ſed etiam honeſta in uita erga ea, & eius conſideratio ad moralē Philoſophū pertinet. Maior eſt clara. Minor declaratur, quia laudamus eos, qui amant amicos ſuos, & comparant ſibi copiam amicorum, ueluti optimam & pulcherrimā ſuppellectilē. Præterea ſunt ēt qui tantū tribuūt amicitiæ, ut eoſdem uiros bonos atq; amicos eſſe exiſtiment. Ex quibus omnibus patet quantū ſit neceſſaria cognitio amicitiæ, & eius cōſideratio ad moralē Philoſophū meritò pertineat. Notādū ꝙ Philoſophus dixit, ſuperius amicitiā eſſe uirtutē quādā aut coniūctā cùm uirtute, & ob hoc nō uidetur abſolutè appellare uirtutē. Nā nūc uidetur eſſe uirtus, nūc non uidetur. Primò uidetur. quia omnis uirtus, aut circa actus uerſatur, aut circa affectus: at amicitia eſt huiuſmodi, &c. Præterea quoquo modo ei uidetur cōpetere definitio uirtutis: nā amicitia propriè dicta eſt habitus, eſt ēt electiuus, in mediocritate quoq; cōſiſtit cùm habeat exceſſum atq; defectū, & reperiatur plus & minus amare quā oportet, & ēt mediocriter, quo ad nos: & itē determinata ratione, quia prudens erit, & ſtudioſus habens huiuſmodi amicitiā propriè dictam. quare uidebitur amicitia eſſe uirtus, & nonnullis placuit eā redigi ad iuſtitiam. quidā uerò eā cōiunctā eſſe putauerunt cū qualibet uirtute, & pullulare ex ipſis uirtutibus ueluti affectus quidā. quorum ſentētia nō eſt cōtēnenda. Nā prius uidetur eſſe amator ſui ad ſeipſum, deinde ad alios: ſed tum uidetur amare ſeipſum maximè atq; ſimpliciter, cum eſt ſimpliciter bonus & ſtudioſus. unde oritur ſentētia illa, quòd uir præſtās uirtute dolet cum obit mortē: & ſi eam ſubeat propter honeſtatem & commune bonum, dolet tamē, quia percipiendo uirtutes ſuas, uehementer ſeipſum diligit, & cognoſcit ſe maximè dignum uita. Talis igitur amor ſui ad ſeipſum uidetur oriri ex ſumma fœcunditate perfectionis ſuæ. Amat enim ſeipſum eo quo ſtudioſus eſt, ac ēt alios ſtudioſos amat, ſimile.n. fertur ad ſimile, unde ortū habere uidetur amicitia propriè dicta: incitatur nanq; ſtudioſus ad amandos eos in quibus uirtutes eſſe cognoſcit, & primum fit beneuolentia, poſtea conuerſatione conſuetudineq; frequenti fit habitus, & reciproca beneuolentia. ex quo ortum eſt de ſale prouerbium. quare ex ijs infertur quòd amicitia uidetur quoquo modo pullulare ex uirtutibus ueluti quidā affectus qui ſit cōiunctus cū illis. Huic ſententiæ illud Ciceronis conſonare uidetur, Qui in uirtute, inquit ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem. ſed hęc ipſa uirtus amicitiam & gignit & continet, nec ſine uirtute amicitia ullo pacto eſſe poteſt. Concluditur ergo quod nunc uirtus nunc coniuncta cùm uirtute eſſe uidetur. Sed ſi ſumatur, ut eſt habitus, uidebitur eſſe uirtus, & bonum internum: ſi ut ad alium refertur, & eſt reciproca beneuolentia, uidebitur eſſe externum bonum, & non uirtus coniuncta tamen cùm uirtute quoquo modo. Sed utrum ſit bonum internum an externum, & nunc internum nunc externum, inferius inueſtigabitur diligentius, ut latè nobis patere poſſit natura ipſius amicitiæ.

[Controversia tamen de ipſa.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua 7

Philoſophus poſteaquam oſtendit quòd ad moralē Philoſophū pertinet cōſideratio amicitiæ, nunc more ſuo incipit afferre opiniones priſcorum de ipſa amicitia, & refellere ea quæ ſibi uidentur, & ea quæ ſunt rectè dicta, trahere poſtea ad ſententiā ſuam. Priſcorū igitur quidā dixerunt amicitiā eſſe ſimilitudinē quandā, ponentes eam ſub ſimilitudine tanquam ſub quodā genere, uidebant enim hunc habitū fieri inter ſimiles, & ſentētiā ſuā cōfirmabant prouerbio quo dicitur, Simile ad ſimile ferri, & monedulam ad monedulam pergere. & talis opinio non uidebatur nimium aberrare à dictis Philoſophi: quia amicitia quoquo modo in ſimilitudine uidetur conſiſtere, non tanquam in genere, nec etiam ſimpliciter, quia ſequeretur quòd amicitia poſſet fieri inter colores: ſed eſt quidam reſpectus ſimilitudo, qui reſpectus fundatur in amicitia: quidam uerò alij dixere contrario modo, ſcilicet quòd amicitia conſiſtit in contrarietate & diſſimilitudine, cùm uiderent quoſdā ſimiles inter ſe, & in arte ſua non habere amicitiam, ſed æmulationem potius. quidam alij dicunt contra quàm dixerint illi ſuperiores. dicunt enim iſti, omnes tales qui ſunt ſimiles, eſſe ad ſe inuicem figulos, id eſt aduerſantes. ut de figulis dicit Heſiodus *καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων*, id eſt, & figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c.

8 [Et de his ipſis altius naturaliuſue.] Affert Philoſophus cauſas altius repetens à rebus naturalibus, quibus illi oſtendebant amicitiā conſtare, alij in cōtrarietate, alij in ſimilitudine, qui dicebant amicitiā conſiſtere in cōtrarietate, afferebant exempla rerum naturalium, ꝙ ſicut ſe habet in rebus naturalibus, ſic & in amicitia: ſed in illis multa cōueniunt ad unum & cōferunt ſibi inuicē: ergo & ſic erit in amicitia. Maior uidetur ualere per ſimilitudinē ſufficientē, quia in multis imitamur naturā, ueluti in ijs quæ fiunt per artem. Minor declaratur autoritate Heracliti & Euripidis, qui dixit terrā areſactam expetere imbrem, & aerem prægnantē imbre affectare ut effundatur in terram. & Heraclitus quoq; inquit, contrarium cōferre ſuo contrario, & ex diſſimilibus oriri pulcherrimum cōcentum uniuerſi, ut dicit in textu. Poſtea affert rationem eorum qui dicebant ipſam eſſe ſimilitudinem, Sicut fit in rebus naturalibus, ſic fit in amicitia: ſed in illis fit ut ipſæ conſiſtant in ſimilitudine, ſic erit in amicitia. Patet ratio authoritate Empedoclis, qui dicere ſolebat quòd ſimile appetit ſimile, & res habentes ſimilitudinem habent inter ſe concordiam quæ eſt quaſi quædā amicitia. Notandū ꝙ Philoſophus affert iſtas ſententias priſcorū de amicitia inter ſe contrarias, non tamē affert ullā ſolutionē, quia hæc in proceſſu ſuo etiam patebunt. Dicere tamen poſſumus pro maiore declaratione quòd ſimile appetit ſimile per ſe: fugit uerò ſimile per accidens. Nam ſi faber odit fabrum, uel figulus figulum, id non eſt per ſe, nec ea ratione qua figulus eſt, aut faber, ſed quia impedit alter alterius lucrum: ꝙ ſi remoueatur impedimentum lucri uel honoris & huiuſmodi, amabit alter alterum propter ſimilitudinem & conuenientiam quæ eſt inter eos. Similiter dicendum eſt de contrarijs. Nam contrarium fugit contrarium ſuum per ſe, quia alterum alterum corrumpit. ſed quando dicimus contrarium pergere ad cōtrarium nō per ſe, ſed per accidens uidetur appetere, ut in medicina. Nam qui ſentit offenſionem per calorem, appetit frigidum non per ſe, ſed ut per calidum expellat id quod ſibi affert nocumentum. Bene ergo dicimus quòd ſimile appetit ſimile per ſe, fugit autem per accidens: econuerſò autē dicitur in contrarietate: amicitia ergo conſiſtit in ſimilitudine & æqualitate. unde ſi alter alterum amicorum excedit, oportet ut talis inæqualitas redigatur ad quandam æqualitatem ſi debeat conſtare amicitia.

9 [At enim naturalis quidem.] Nunc Philoſophus poſthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebantur ſecundum res naturales, perquirit eas quæ accommodatæ erāt Philoſopho morali, & ſecundum quod pertinet ad moralē Philoſophum loqui de ijs. Cùm enim loquamur de moribus poſthabendæ ſunt ſententiæ rerum na

turalium

turalium ne confundantur ſcientiæ, & miſceantur naturalia moralibus. & affert duo conſideranda, ſcilicet utrum inter omnes homines amicitia fiat, an non fiat inter prauos, & utrum una an plures ſint ſpecies amicitiæ.

[Qui nanq; putant.] Soluit Philoſophus dubitationem, quæ bifariam introduci poteſt & bifariam ſolui. Primo modo introduci poteſt hoc pacto, utrum ſit una ſpecies amicitiæ, an ſint plures ſpecies. Illi qui putant ex eo eſſe unam ſpeciem quia amicitia uidetur eſſe & differre ſecundum magis & minus, arguebãt hoc pacto, In quibus eſt magis & minus, non eſt unum genus, quod habet plures ſpecies. at amicitia dicitur ſecundum magis & minus, ergo amicitia non eſt unũ genus quod diuidatur in plures ſpecies, ſed eſt una tantum ſpecies, quæ dicitur ſecundum magis & minus. Maior eſt nota. Nam ſpecies diſtinctæ ex oppoſito ſub aliquo genere ſunt æquè ſub ipſo, ut homo & equus, & non dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal, quia in eo quòd animal ſunt, uidentur habere communem rõnem, & magis, & minus non facit differre ſpecie, ueluti albedo quæ ẽ magis albedo, & in maiore gradu quàm alia, non differt tamen ſpecie ab alia albedine. Minor quoq; patet, ꝙ amicitia dicitur magis & minus amicitia, ut in maiore gradu inter hos quàm inter illos. quare una erit ſpecies amicitiæ. Hæc quæſtio taliter introducta ſoluitur negando maiorem illam quæ dicebat quòd ea quæ habent magis & minus non ſunt diuerſa ſpecie. Nam aliqua ſunt differentia inter ſe ſpecie, & ſuſcipiunt magis & minus, dicit Philoſophus, & non ponit exempla, ſed dicit ſe antea dixiſſe, ſcilicet aut in hoc libro aut in alijs ante iſtum editis, tamen nos poſſumus afferre nonnulla alia talia, ut actus & potentia, ſubſtantia & accidens quæ ſunt diſtincta inter ſe magis quàm ſpecie, & tamen reſpectu entis habent magis & minus. Nam ſubſtantia magis dicitur ens quam accidens ſecundum communem opinionem. Cæterum utrum ens prædicetur uniuocè de decẽ prædicamentis ſecundum nonnullos Philoſophos, an æquiuocè, an per analogiam, non eſt præſentis operis. Sufficit ad hoc noſtrum propoſitum, quòd aliqua ſunt diuerſa ſpecie, quæ tamen ſuſcipiunt magis & minus. hoc etiam exemplum afferri poteſt de materia & forma. Nam forma dicitur magis natura, quam materia, ut oſtendit Philoſophus in ſecundo Phyſicorum. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum eſt utrum una ſit ſpecies amicitiæ, an plures: & ſtatim reſpondet dicendo, qui nanque putant eſſe unam tantùm ſpeciem amicitiæ propterea mouentur, quia ſuſcipit magis & minus: & ſtatim reſpondet quòd ij non ducuntur ſufficienti ſigno, quia multa ſunt quæ ſuſcipiunt magis & minus, & tamen ſunt diuerſa ſpecie inter ſe. Hæc prima expoſitio eſt communis, alia afferri poteſt nõ minus accommodata menti Philoſophi, talis ſcilicet ut non quærat Philoſophus utrum amicitia ſit una ſpecies an habeat plures ſpecies: ſed quærat utrum ſit ſpecies id eſt una communis ratio amicitiæ quæ æquè competat omni amicitiæ, an ſint plures ſpecies & rationes amicitiarum quæ conueniant in communi nomine amicitiæ, rationes tamen illarum ſint diuerſæ ac ſi æquiuocè prædicaretur amicitia de illis. Illi igitur qui putabant eſſe unã ſpeciem, & unam rationem amicitiæ uniuocè competentem amicitijs cunctis, mouebantur ex eo, quia in illis quæ ſuſcipiunt magis & minus eſt una ratio communis competens omnibus: at in amicitia eſt magis & minus, ergo in amicitia eſt communis ratio competens omnibus æquè amicitijs, & non erunt plures amicitiæ rationes ſicut in coloribus albis. Contra hanc ſententiam ſic introductam & probatam, Philoſophus irruit negando maiorem, ſcilicet quòd non uidentur illi duci ſufficienti ſigno, cum dicunt eſſe communem unam rationem æquè competentem ijs quæ ſuſcipiunt magis & minus. Nam ſubſtantia & accidens non habent unam rationem communem æquè competentem ambobus, quamuis ens magis & prius dicatur de uno quàm de alio, id eſt de ſubſtantia quàm de accidente ſecundum communem opinionem. quare non ualet illa ueſtra ratio & maior. Notandum pro ſecunda

expoſitione allata quòd amicitia ſumi poteſt ut unus communis conceptus, & diuidi in utilem, iocundam & honeſtam, & una dicetur magis amicitia, quam alia. ſcilicet honeſta magis dicetur amicitia quàm utilis uel uoluntaria. quare dicetur ſecundum magis & minus definitio illa quæ eſt, beneuolentia mutua non latens, ut patebit inferius, competit magis amicitiæ honeſtæ quàm alicui alteri: ex quo prædicabitur amicitia per analogiam, ut magis cōpetat honeſta amicitia, & priuſquam alijs, & de alijs, inquam prædicetur per ſimilitudinem quandam rationis, ut conueniant in nomine, & ſimilitudine rationis, ut per analogiam prædicetur, ut diximus.

De amabili. Cap. 2.

PATEBVNT autem hæc fortaſſe, ſi ipſum amabile fuerit notum,
11 *Non enim omne quoduis amatur, ſed ipſum amabile. Hoc autem,*
12 *aut bonum, aut iucundum, aut utile eſt. Atque id utile uidebitur*
eſſe per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare fit ut
13 *amabilia ſint ipſum bonum & iucundum, ut fines. Vtrum igitur ipſum bonum*
ament homines, an id quod ipſis eſt bonum? Diſcrepant enim nonnunquam hæc.
Similiter & circa ipſum iucundum. Videtur autem id quiſque amare, quod bonum eſt ſibi. Et eſſe ſimpliciter quidem amabile, ipſum bonum: unicuiq; autem,
id quod eſt unicuiq; bonum. Amat autem quiſq; non id quod eſt ſibi bonum, ſed
14 *quod apparet. neq; quicquā id refert. erit enim ipſum amabile apparens. Cum*
itaq; tria ſint ea propter quæ homines amant, circa beneuolentiam quidem in-
ἀντιφίλησις. *animatarum rerum, non dicitur amicitia. quippe cùm non ſit* reciprocus amor*
neq; uoluntas boni illarum. Eſt enim ridiculum forſitan, uino bonum quēpiam
uelle. quod ſi uult: ſaluum illud uult eſſe, ut habeat ipſe. at oportere aiunt ami-
εὔνους. *co bona illius gratia uelle. Eos autem qui hoc modo uolunt bona, * beneuolos*
dicunt: ſi non idem, & ab illo fiat. Mutuam nanque beneuolentiam, amicitiam
eſſe dicunt. An adiungendum eſt, non latentem? Sint enim complures ijs bene-
uoli, quos non uiderunt: putant autem ſtudioſos eſſe, uel frugi. Atque fieri po-
teſt, ut illorum etiam quiſpiam eodem ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò
quidē ſibi beneuoli eſſe uidentur, Amicos autē ipſos quodāmodo quiſpiā dixerit
latētes, ut erga ſeſe mutuo ſunt affecti. Oportet ergo amicos mutuā habere bene
uolentiā, & uelle ſibi mutuo bona nō latentes: ob unū quid eorū quæ dicta ſunt.

COMMENT.

11 PATEBVNT autem hæc fortaſſe ſi ipſum.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm oſtendit pertinere ad moralem Philoſophum conſiderare de amicitia, & poſtquam attulit controuerſias priſcorum naturaliter loquentium, & eas poſthabuit, & attulit quęſtiones conſiderandas de ipſa ſecundum morales, nunc inueſtigare intendit definitionem amicitiæ, & uidentur hæc continuari cum dictis in præcedenti capitulo, quia dixit quærendum eſſe utrum plures an una ſit ſpecies amicitiæ, & ideo ſtatim dicit hoc fore manifeſtum ſi conſiderabimus obiectum amicitiæ, id eſt ipſum amabile. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima inueſtigat genus ponendum in definitione amicitiæ quod eſt beneuolentia: in ſecunda differentias ponendas in eadem definitione quæ ſunt duæ, ſcilicet mutua & non latens. Dicit igitur primò Philoſophus quòd patebunt hæc, ſcilicet utrum ſit

ſit una ſpecies amicitiæ an plures: ſi innoteſcat nobis ipſum amabile uel amandum q́ eſt obiectum amicitiæ. & hoc probatur tali ratione: Illud circa quod uerſatur amicitia,& operatio einſdem eſt obiectum ipſius.at amabile eſt huiuſmodi: ergo amabile eſt obiectum circa quod uerſatur amicitia,& operatio eius,ſiue amor, ſiue amatio dicatur. Maior declarari exemplis poteſt. Nam ſicut ens eſt obiectum proprium intellectus,ſimiliter color ſeu uiſibile ipſius uiſus,ſic obiectum amicitiæ erit id, circa q́ amicitia & eius operatio uerſatur. Maior eſt clara quòd amabile uel amandũ eſt obiectum ad æquatum,& proprium ipſius amicitiæ,ut patet.

[Hoc autem aut bonum.] Inuento & probato quòd amabile eſt obiectum adæquatum ipſius amicitiæ,incipit nunc diuidere ipſum in ſuas ſpecies,dicendo quòd amabile aut eſt bonum,aut utile,aut iocundum,& hæc ſunt tria,quæ amare ſolemus. præter hæc autem nullum uidetur eſſe amabile. Vlterius intelligendum quòd iſtorum duorum utrunq;,ſcilicet bonum & iocundum eſt ut finis: utile autem uidetur eſſe ad finẽ, & non finis, ſicut diuitiæ,& medicinæ quæ ſunt ad ulterius, id eſt ad finem ordinata. dubitatur quia non uidetur uerum quòd amabile diuidatur eo modo quo diuiſit Philoſophus, quia bonum uidetur comprehendere utile, & iocundum, & eſſe tanquam genus quoddam,cum utile dicatur bonum; & etiam iocundum dicendum quòd Philoſophus accipit hic bonum quod eſt aut finis aut ad finem, & accipit bonum confuſè, & prout ex oppoſito diſtinguitur contra iocundum uel utile,ut patet. [Vtrum igitur bonum.] Affert dubitationem quandam Philoſophus & eam ſoluit, quæ talis eſt. Diſtributum eſt amabile in tres ſpecies,in bonum, utile & iocundum. Iſta interdum diſcrepare uidetur,quia aliud eſt bonum ſimpliciter, & aliud ſecundum quid, & quod alicui dicitur bonum: & alio modo ſumitur bonum abſolutè,& alio modo bonum apparens,ſic etiam utile & iocundum. Vtrum igitur dicis eſſe amabile bonum ſimpliciter, an id quod dicitur eſſe alicui bonum? Reſpondet Philoſophus quòd quiſq; uideatur amare id quod eſt ſibi bonum. Poſtea dicit quòd ſimpliciter, id eſt abſolutè & ſine ulla exceptione amandum, & amabile eſt id quod eſt ſimpliciter, & abſolutè bonum. Cuiq; autem,id quod cuique eſt bonum. demum concludit quòd quiſq; amat id quod ſibi apparet bonum,ſiue ſit apparens, & etiam uerè exiſtens, ſiue ſit tantum apparens, & non uerè exiſtens. quare amatur id quod apparet eſſe bonum. Nam ſiue ſimpliciter ſit ſiue non ſit,dummodo appareat, amatur atq; expetitur ſub ratione boni,eſt tamen aut bonum ſimpliciter, aut bonum apparens. unde Philoſophus in tertio de anima: Quocirca ſemper quidem ipſum appetibile mouet. Idq; eſt aut bonũ, aut apparens bonum. Ex dictis Philoſophi emergere uidetur quaſi amicitiæ genus,id eſt amor ſiue beneuolentia, quę deducitur ex re amanda, & eſt ab amante ad id quod amatur & quanuis non explicauit genus amicitiæ, nos tamen poſſumus afferre & elicere ex dictis eius, dicendo quòd amicitia eſt beneuolentia. uerum ſicut amabile, aut eſt ſimpliciter, aut apparens ita beneuolentia ſimpliciter erit circa ſimpliciter amandum: beneuolentia apparens circa amandum ſiue amabile apparens,& ſimiliter amicitia. [Cvm itaque tria ſunt ea.] Hæc eſt ſecunda pars huius capitu. in qua inueſtigato iam genere inquirit differentias ponendas in definitione amicitiæ. dictum eſt enim quòd amicitia eſt beneuolentia & beneuolentia eſt genus: nunc oſtendit q́ eſt mutua, quæ differentia eſt prima,& oſtendit hoc pacto, Omnis reciprocus amor eſt mutua beneuolentia, amicitia eſt reciprocus amor: ergo amicitia eſt mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi nõ eſt reciprocus amor nec uoluntas boni illorum gratia. Nam in hoc maximè conſiſtit amicitia, ſcilicet in uelle bonũ alicui gratia ipſius cui bonum uolumus. & dicit Philoſophus quòd eſt amor quidam erga inanimata, non tamen illorum gratia: ergo nõ eſt ibi uoluntas boni ipſorum,nec beneuolentia mutua,nec amicitia.

[An adiungendum eſt.] Hucuſque declaratum eſt quòd amicitia eſt beneuolentia 15 mutua

mutua,ſed hoc non ſufficit,cum mutua beneuolentia poſsit eſſe etiam inter eos qui ſe ſe nunquam uiderunt,& ſe inuicē amant,& alter neſcit de altero : quare Philoſophus addit aliam particulam,& differentiam, ſcilicet non latentem, ut habeamus perfectā definitionem amicitiæ, ſcilicet quòd amicitia eſt beneuolentia mutua, non latens : cui definitioni aſsignatæ in genere cum additur propter unum aliquid prædictorum, ſcilicet aut propter bonum, aut iocundum, aut utile, uidentur conſtitui ſpecies amicitiæ differentes inter ſe, ut patebit in ſequenti capitulo. Dubitatur circa definitionem allatam amicitiæ, & primo circa genus, quia beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ. Id quod eſt principium amicitiæ non poteſt eſſe amicitia. at beneuolentia eſt principium amicitiæ: ergo beneuolentia non poteſt eſſe amicitia, nec econtra. Maior eſt nota, quia principium non eſt id cuius eſt principium, ut punctus eſt principium lineę,tamen non eſt linea,unitas eſt principium numeri,tamen non eſt numerus. Minor patet authoritate Philoſophi,qui in ſequentibus dicit beneuolentiam eſſe principium amicitiæ: ergo concluſio uera. Dubitatur circa differentiam primam, quia non uidetur quòd ſit mutua. & hoc exemplo oſtendi poteſt. Nam accipio amicitiam Socratis & Platonis. & patet quòd amicitia Socratis non eſt illa Platonis,nec econtra. Nam accidens unum non poteſt ſimul eſſe in duobus ſubiectis realiter diſtinctis. quare amicitia quæ eſt in Socrate, eſt ſua & ipſius Socratis, & amicitia quæ eſt in Platone. eſt ipſius Platonis: ergo non eſt beneuolentia mutua. Præterea matres & patres amant filios ſuos paruos. eo etiam tempore quo non amantur ab illis nec cognoſcuntur. Non eſt igitur ibi mutua beneuolentia,& tamen dicitur eſſe amicitia matris ad filium uel patris ad eundem : ergo ſuperfluum fuit ponere mutuam in definitione illa. Dubitatur circa aliam particulam & differentiam illam, ſcilicet non latentem,quia uidetur ſupetflua. Sumamus enim Socratem & Platonem, & dicamus quòd alter alterum uiciſsim amat,& tamen Socrates neſcit amorem Platonis,& Plato amorem Socratis, & ſi uterque amat atque amatur: ibi cùm ſit mutua beneuolentia,eſt amicitia, licet lateat, quia eius manifeſtatio non uidetur aliquid amicitiæ adiungere. Nam ponamus quòd poſtea ſciant,ita ut illa beneuolentia mutua quæ antea latebat,fiat non latens,quid poſtea? nihil enim accedere uidetur beneuolētiæ mutuæ ex tali manifeſtatione, quia in utroque eſt beneuolentia mutua ut erat antea, quare ſuperflua erit illa particula. Oppoſitum tamē Philoſophus attulit ut uidimus, & eius ſententia uidetur eſſe uera,& partes rectè poſitæ in illa definitione, & definitio bene aſsignata, cùm conſtet ex genere & differentijs tanquam ex partibus eſſentialibus,& definitio uideatur ſegregare amicitiam ab omnibus alijs quæ non ſunt amicitia,& itē conuerti cum ſuo definito, ita ut omnis amicitia ſit beneuolentia mutua non latens, & omnis beneuolentia mutua non latens ſit amicitia, uerum pro declaratione præmittendæ ſunt quædam diſtinctiones,& primò intelligendum quòd beneuolentia ſumi poteſt ut quoddam commune genus, quod diuidatur in amicitiam & beneuolentiam,ita ut amicitia dicatur beneuolentiæ,& beneuolentia item ut ſpecies alia ex oppoſito diſtinctè dicatur beneuolentia, ſicut diſpoſitio & habitus appellantur cōmuni nomine diſpoſitionis. nam habitus eſt diſpoſitio & item diſpoſitio eſt diſpoſitio. Nā quædam eſt diſpoſitio quæ non eſt habitus, & tamen omnis habitus eſt diſpoſitio, ut docet Philoſophus in prædicamentis. Nam diſpoſitio illa, quæ uidetur eſſe ſpecies. & opponitur ex oppoſito habitui,dicitur eſſe de facili mobilis, & habitus de difficili, & tamen ambo collocantur ſub diſpoſitione tanquam ſub quodam communi genere, ſi ſequamur eos qui dicūt diſpoſitionē & habitū differre ut ſpecies diſtinctas & collocatas ſub eodē genere diſpoſitionis: & ſicut ibi diſpoſitio ſpecies cùm non habeat aliud nomen, ſumit nomen generis: ſic in hoc loco beneuolētia ſumet nomen generis ſic dicti. Præterea alia affertur diſtinctio quòd amicitia conſiderari multifariam ſolet. una modo ut eſt qualitas quædam abſoluta. & non mutua, nec habens relationem

nem, ut eſt amicitia matrum ad filios, quæ conſideratur ut eſt qualitas quædã in matre non habens correſpondentiam in filio: ideo largo modo dicitur amicitia. Item amicitia conſiderari poteſt ſignificans relationem quandam æquiparantiæ, quæ fundatur in qualitate illa abſoluta, ſicut ſi duæ albedines æqualis gradus ſint ſimiles. Conſiderantur autem ibi duo, ſcilicet albedo quæ eſt fundamentum & relatio, ſcilicet ſimilitudo quæ fundatur in albedine: albedo autem ipſa primò in ſubiecto eſt ſuo, eodem pacto ſit in amicitia, ubi eſt relatio æquiparantiæ. Nam ſi in uno extremo ponitur amicitia, oportet & in altero poni, ut in Socrate & Platone ponitur altera alteri reſpondens, & hæc amicitia hucuſque eſt beneuolentia mutua. Item tertio modo conſideratur amicitia, ut accedat alter reſpectus, ſcilicet ut uterque ſciat beneuolentiam alterius, & ſic erit amicitia integra, ut ſumitur in definitione a Philoſopho. Nam prima eſt impropria. Secundo modo eſt etiam imperfecta licet propius accedat. Tertio modo eſt amicitia definita a Philoſopho. His diſtinctionibus pręmiſsis reſpondere poſſumus dubitationibus. Ad primam quòd beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ, cùm ſit principium eius. Reſpondetur per diſtinctionem ſuperius factam, quòd amicitia non eſt beneuolentia quæ eſt ſpecies, ſed beneuolentia quæ eſt genus. at cũ dicitur quòd beneuolentia eſt principium, conceditur de beneuolentia quæ eſt ſpecies: ſicut diſpoſitio quæ eſt ſpecies, eſt principium habitus, & tali ratione non eſt genus, ſed illa eſt genus quæ de utriſque dicitur ſpeciebus, & ſic amicitia erit una ſpecies ſub genere beneuolentiæ collocata. Ad ſecundam dubitationem cùm dicitur quòd illa particula, ſcilicet mutua eſt ſuperfluè poſita a Philoſopho, quia amicitia quæ eſt in Socrate eſt propria Socratis, & quæ eſt in Platone eſt ipſius Platonis: ergo non eſt mutua, qui non migrat de ſubiecto in ſubiectum. Reſponderi poteſt per diſtinctionẽ illam, quòd non accipitur hic mutua, ut amicitia tranſeat de ſubiecto in ſubiectum, id eſt ab amico in amicum, ſed accipitur hic reſpectus & relatio æquiparantiæ ſecundum ſimilitudinem, ut amicitia quæ eſt in Socrate ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Platone, non autem tranſeat in Platonem. & eodem modo amicitia quæ eſt in Platone ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Socrate, non autem tranſeat in Socratem, ſed ſit ſimilitudo & correſpondentia quædam, ut par pari referatur quaſi repaſsio quædam, & illæ duæ amicitiæ differant tantum numero & ſpecie conueniant, ut ſint eadem amicitia, & eiuſdem rationis ſi habẽt idem obiectum. & hoc pacto neceſſariò ponitur mutua, quia mutua ſe referunt. Sed cùm dicebatur matris ad filium eſt amicitia, & tamen nõ eſt mutua, reſpondetur quòd talis amicitia dicitur largo modo, ut diſtinctione ſuprà allata oſtendimus, & non dicitur propriè amicitia, eo modo quo propriè ſumitur. Ad tertiam dubitationem, cùm dicebatur quòd illa particula non latens ſuperfluè ponitur, quia nihil adiungi uidetur amicitiæ ex eo quòd ſit manifeſta, quia eodem modo cùm ſit mutua beneuolentia in Socrate & Platone, erit amicitia ſiue ſciant illi, ſiue neſciant ſe amare & amari. Dicendũ quòd neceſſariò requiritur illa particula ad perfectam definitionem amicitiæ, quia ibi eſt relatio quædã quæ adiungitur ei, & ſit mutatio quædã in ſubiectis: quæ cùm antea neſcirent ſe amari, poſtea ſciunt, & talis cognitio multum facit ad conſtituendam perfectam amicitiam: quare non fruſtra ponitur illa particula, non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. Cap. 3.

DIFFERVNT *autem hæc ſpecie,* & amores ergo & amicitiæ. Tres* φιλήσεις.
igitur ſunt amicitiæ ſpecies, æquales numero amabilibus ipſis. ob 16
unumquodque enim eſt mutuus amor, non latens. Atque qui ſeſe 17
ſe mutuo amant, hoc bona ſibi inuicem uolunt quo amant. Qui igi 18
tur ob utilitatẽ ſe mutuo amãt. nõ per ſe amãt: ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiũt bonũ. Similiter & qui amãt ob uoluptatẽ, non. n. facetos amant, quia ſunt

tales

tales: ſed quia ipſis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem amant, ob
ſuum diligunt bonum. Et qui ob uoluptatem, ob id quod eſt ipſis iucundum. &
non quo talis eſt is qui amatur, ſed quo eſt utilis aut iucundus. Per accidens igi-
tur hæ ſunt amicitiæ. non enim amatur quomodo talis eſt is qui amatur: ſed
19 *quo uel bonum aliquod affert, uel uoluptatem. Tales autem amicitiæ, facilè diſ-*
ſolui poſſunt, non permanentibus ipſis ſimilibus. Nam ſi non ulterius iucundi
ſint aut utiles, amare deſiſtunt. Vtilitas autem non permanet, ſed aliàs alia fit.
Dimoto igitur eo propter quod erant amici, diſſoluitur & amicitia, utpote quæ
20 *ob illud erat. Maximè autem amicitia talis in ſenſibus fieri uidetur. Huius*
enim ætatis homines, non uoluptatem, ſed utilitatem ſequuntur: & in ijs iuue-
nibus, atque uiris, qui ſuæ ſtudent utilitati. tales autem nec multũ ſimul uiuũt.
interdum enim nec ſunt iucundi, nec indigent igitur tali congreſsione, ſi non ſint
utiles. Nam eouſque iucundi ſunt, quouſque boni conſequendi ſpem habent.
Cum his amicitijs & hoſpitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia, ob uolu-
21 *ptatem conſtat. uiuunt enim cum affectu. & id maximè ſequuntur, quod eſt ſi-*
bijpſis iucundum, & præſens. At cum mutatur ætas, alia fiunt & ipſa iucunda.
quocirca cito fiunt amici, citoq; deſiſtunt. nam ſimul cum eo quod ipſos afficit
uoluptate, & amicitia ipſa mutatur. talis uerò uoluptatis, celeris fit mutatio.
Proni ſunt etiam ipſi iuuenes ad amores. Plurimum enim amatoriæ amicitiæ
perturbatione fiunt, & ob uoluptatem. Quapropter amant, & cito deſiſtunt,
eadem die propoſitum ſæpe mutantes. Hi uolunt totos dies unà uerſari ſimulq;
22 *uiuere. ſic enim fit ipſis id quod per amicitiam ſuam affectant. Bonorum autem*
amicitia, ſimiliumq; uirtute perfecta eſt amicitia. Hi nanque mutuo ſibi bona
23 *ſimiliter uolunt, quo boni ſunt. Boni uerò ſunt per ſeipſos. Atque ij maximè*
ſunt amici qui bona amicis illorum gratia uolunt. Propter ſeipſos enim ita ſe-
24 *ſe habent, & non per accidens. Permanet igitur horum amicitia, quandiu ſunt*
25 *boni. At uirtus res permanens eſt. Atque horum uterque bonus eſt ſimplici-*
ter, & amico. Boni enim ipſi, & abſolutè, & ſibi mutuo boni ſunt. & utiles et
iucundi ſimili modo. Nam boni, & abſolutè, & ſibi mutuo ſunt iucundi. Sin-
gulis enim propriæ actiones ſunt uoluptati: & quæ ſunt tales. Bonorum au-
tem actiones tales ſunt, aut ſimiles. talis autem amicitia, non ſine ratione per-
26 *manens eſt. coniunguntur enim in ipſa omnia quæ in amicis eſſe oportet. Nam*
omnis amicitia aut eſt ob bonum, aut ob uoluptatem, uel ſimpliciter, uel amanti,
& ob ſimilitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per ſeipſos amicitiæ
inſunt. huic enim ſimiles ſunt & cæteræ. Et id quod eſt abſolutè bonum, eſt &
iucundum ſimpliciter. Maximè igitur hæc ſunt amabilia: & amare ac amici-
27 *tia, in his eſt maximè, & optima amicitia. Sunt autem meritò tales amicitiæ ra-*
ræ. pauci enim ſunt tales. Tempore inſuper & conſuetudine opus eſt. Secun
dum enim prouerbium, non fit ut mutuo ſe cognoſcant, priuſquàm ſimul conſu-
mant

mant dictam ſatis menſuram. Nec igitur fit, ut prius recipiant ſe, ſintq; amici, quam amabilis utrique uideatur eſſe atque credatur uterque. Qui uerò ea celeriter inter ſeſe mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem eſſe amici: ſed non ſunt, niſi ſint & amabiles, & idipſum ſciant. Amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta eſt amicitia: & per hæc omnia fit. & utrique ſimilis eſt ab utroque quod quidem amicis inſit oportet.

COMMENT.

DIfferunt autem illa tria nimirum ſpecie.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquam aſsignauit definitionem amicitiæ, & eam probauit nunc diuidit eam in plures ſpecies, declarando quo pacto diſtinguuntur: & ſic quoquo modo apparebit ſolutio dubitationis ſuprà allatæ in primo capitulo ſcilicet utrum ſit una ſpecies in plures. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima declarat duas ſpecies amicitiæ, quarũ una eſt ad utilitatem, alia eſt ob iocũditatem. In ſecunda declarat aliam ſpeciem quæ eſt ob bonitatem ubi conſiſtit amicitia proprie dicta. Affert igitur in primis tres cõcluſiones probandas. Prima eſt, ꝙ tres sũt ſpecies amicitiæ, & probatur hoc pacto: Quot ſunt amabilia ſpecie diſtincta, tot ſunt ſpẽs amicitiæ quæ circa illa uerſantur: ſed ea quæ amantur ſunt tria diſtincta ſpecie: ergo & tres erunt amicitiæ ſpecie diſtinctæ, id eſt tres ſpẽs amicitiæ. Maior eſt nota per diuiſionem antea allatam, ꝙ amandum triplex eſt, ſcilicet aut utile, aut iocundũ, aut bonum. Minor quoq; declaratur. Nam amicitia debet diſtingui ſecũdum diſtinctionẽ obiecti ſui, quod ſupra tripliciter eſt diuiſum. Notandum ꝙ potentiæ & habitus diſtinguuntur per operationes, & per obiecta, ut dicit Philoſophus in libro de Anima, & ſic ex diuerſitate obiectorum ſumitur diuerſitas, & actuum, & potentiarum atque habituum. Cùm igitur obiectum amicitiæ ſit triplex, amicitiæ tres erunt ſpecies. 16

[OB unumquodque enim iſtorum.] Affert ſecundam concluſionẽ hoc pacto: Omne id cui competit aſsignata definitio amicitiæ eſt amicitia: ſed iſtis tribus ſpeciebus ſuprà nominatis cõpetit aſsignata definitio amicitiæ: ergo illæ tres ſpecies dictæ ſunt amicitiæ. Patet ratio, quia amicitiæ quæ eſt ob utile competit, ut ſit beneuolentia mutua non latens, & amicitiæ item quæ eſt ob iocundum, & item ei quæ eſt ob bonum. Notandum ꝙ amicitiæ non eſt una ratio formalis quæ æquè competat iſtis tribus amicitijs, & uniuocè, nec etiam æquiuocè: quare collocari uidetur amicitia ſic ſumpta inter æquiuocum & vniuocũ, vt predicetur de partibus ſubiectiuis & iſtis tribus ſpeciebus per analogiam quãdam, & per ſimilitudinem rationis: vnde amicitiæ nomẽ & ratio cõpetet ijs tribus ſpeciebus amicitiæ, non tamẽ æquè. Nam primò & ſimpliciter cõpetet illi quæ eſt ob bonũ: poſtea verò & per ſimilitudinẽ cõpetet illis aliis ſpeciebus amicitiæ. Nã dicentur amicitiæ & beneuolentiæ mutuæ nõ latẽtes, ob ſimilitudinẽ quã habent cũ amicitia quæ eſt ob bonũ, quæ ſimpliciter eſt amicitia, & vera beneuolentia mutua non latens & propria dicta. Notandum quòd amatio eſt affectio vel operatio quædã amicitiæ, non tamen omnis. Iſta enim habẽt ordinẽ, vt vbi eſt amicitia, ſit amatio, & non econtrà. Nam eſt aliquando amatio vbi nõ eſt amicitia. 17

[QUI igitur ob vtilitatem.] Affert tertiam concluſionem Philoſophus, qua poſtquam diuiſit amicitiam in ſpecies ſuas, incipit cõſiderare de vtili & iocunda, quòd nõ ſunt per ſe, ſed per accidẽs amicitię. Probatur, Amicitia quæ eſt inter eos qui ſe ipſos non propter ſe amant, ſed propter aliquid aliud, nõ eſt amicitia per ſe, ſed per accidens, ſed amicitia quæ eſt ob vtilitatem, & ea quæ eſt ob voluptatem eſt huiuſmodi: ergo tales amicitiæ non ſunt per ſe, ſed per accidens. Maior eſt nota, quia ſi amamus aliquẽ ob pecuniã, profecto pecuniã amamus per ſe: illũ verò per accidẽs, & ob 18

aliquid aliud,& ob ipſam pecuniā. Minor declaratur,quia in amicitia utili amatur uti
litas quidem per ſe,& amicus ille per accidens:ſimiliter eſt de iocunda,ut ſi quis amat
facetum ob uoluptatem,amat quidem uoluptatem per ſe,facetum uerò per accidens,
& ſic tales amicitiæ dicuntur eſſe per accidens , ut apertè dicit in textu Philoſophus.
19 [ATQVE tales amicitiæ facilè.]Nunc declarat Philoſophus quòd iſtæ duæ amici-
tiæ quæ fundantur in utilitate,aut uoluptate facilè diſſoluuntur hoc modo: Illæ amici
tiæ quarum cauſæ facilè ceſſant,facilè etiam diſſoluuntur:ſed amicitiæ quæ ſunt ob uti
litatem aut uoluptatem ſunt huiuſmodi:ergo tales amicitiæ facilè diſſoluuntur. Patet
ratio , quia remota cauſa per ſe alicuius effectus a qua talis effectus dependet , remo-
uetur etiam ille effectus : unde cum cauſæ huiuſmodi amicitiarum utiles & iocun-
dæ facilè mutentur , quæ ſunt utilitas , & uoluptas facilè diſſoluuntur tales amicitiæ.
Nam ſecundū diuerſas ætates diuerſæ ſunt utilitates,& commoda : quin etiam in ea-
dem ætate ſæpè mutantur utilitas,& commodum.Nam ægrotus facit libenter amici-
tiam cum medico,pauper cum diuite cauſa commodi:mutata autem cauſa facilè muta
tur amicitia.Eodem modo euenit in amicitijs quæ ſunt ob uoluptatem:nam facilè mu
tantur uoluptates,& uariantur, & uaria delectant in uarijs ætatibus conſtitutos. Alia
enim adultos,alia adoleſcentes afficiūt uoluptate.Cum igitur utilitas & uoluptas ſint
cauſæ non ſolum efficientes,ſed etiam finales harum amicitiarū,& ceſſante cauſa ami
citiæ ceſſat amicitia,cauſæ autem tales,ſcilicet uoluptas , & utilitas facilè mutantur,
20 & ceſſante merito amicitiæ quæ ſunt ob illa facilè diſſoluentur.[MAXIME autem ami
citia talis .] Affert aliam ſententiam de iſtis duabus amicitijs quæ ſunt ob utilitatem
uel ob uoluptatem, qua declarat ſubiecta in quibus plerunq; ſunt ſecundum uarias æ-
tates.Nam in nonnullis uidentur utiles præcipuè reperiri, in quibuſdam uerò potius
iocundæ.dicit autem ꝙ amicitia quæ eſt ob utilitatem, maximè reperiri uidetur in ſe
nibus,& etiam in ijs iuuenibus,qui maximè ſunt intenti ſuæ commoditati. Non om-
nes iuuenes ſunt eiuſdem conditionis, ſed quidam ſequuntur utilitatem , quidā & ob
hoc ſæpius ſequuntur uoluptatem:maximè uerò amicitia ob utilitatem in ſenibus fie-
ri uidetur,quia cùm indigeant magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia,quærūt
amicos utiles, reperiuntur tamen iuuenes interdum ita dediti lucro & commodis, ut
eos tantum quærant amicos unde utilitatem ſe conſequi poſſe confidant. Poſt hæc di
cit Philoſophus ꝙ amicitia hoſpitalitia poni etiam poteſt inter huiuſmodi amicitias
quæ conſtant utilitatis gratia.Nam hoſpes hoſpitem amat,& ſuſcipit commodi & uti
litatis cauſa ut experientia patet. Notandum quòd hos ſenes & iuuenes quos hic Phi
loſophus accipit, ſumit non ſtudioſos : nam ſi ſtudioſi eſſent diligerent ſe inuicem ob
21 uirtutem & bonitatem,& ſtabilis eſſet talis amicitia ut patebit infra. [IVVENVM au-
tem amicitia.] Nunc oſtendit Philoſophus ſubiectum in quo præcipuè eſt amicitia io
cunda,dicendo quòd talis amicitia maximè reperitur in iuuenibus,& adoleſcentibus.
& aſsignat rationem,quia ipſi plerunque uiuunt ſecundum perturbationem, & ſecun
dum appetitum , amantes id quod affert uoluptatem præſentem : & poſt hoc infert ꝙ
iuuenum amicitia facilè ſoluitur & mutatur,quia mutatur cauſa uoluptatis,& ipſa uo-
luptas,qua conſtabat amicitia.nam cùm mutatur ætas mutatur affectus circa id quod
afficit eos uoluptate:quare parum ſtabilis eſt huiuſmodi amicitia.Itaq; cito fiunt ami
ci & cito deſiſtunt. Nam uertuntur facilè ad amores ut plurimum laſciuos, quia uiuūt
plerunque cùm perturbatione , & quia appetunt mutuas uoluptates uolunt frequen-
ter ſimul uerſari, quare facilè oritur amicitia inter eos , & facilè citoque diſſoluitur
tum ex parte rerum quæ afficiunt uoluptate , tum ex parte amantum . utroque enim,
modo declarauit Philoſophus mutabilitatem huius amicitiæ.
22 [BONORVM autem hominum amicitia.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli , in
qua poſteaquam declarauit qualis eſt amicitia ob utilitatem,& ob uoluptatem: nunc
tranſit ad ueram amicitiam bonorum hominum,& eam declarat afferendo plures cō
cluſio-

cluſiones ut euidentius percipiatur. Prima concluſio eſt,quòd bonorum amicitia eſt
perfecta hoc modo, Ea amicitia qua homines ſed ad inuicem amant propter ſeipſos,
& non propter aliquid aliud,eſt perfecta amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmo
di,ergo talis amicitia eſt perfecta.Patet ratio, quia tales amici uolunt ſibi mutua bo-
na,& ut ueri amici qui amicum amant ipſius amici gratia.

[Atqve ij maximè ſunt.] Affert aliam concluſionem quòd amicitia bonorum eſt 23
maxima amicitia,Illa amicitia qua aliqui mutuo ſibi uolunt bona ſimpliciter, hoc eſt
maxima amicitia:ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo eſt maxima amicitia.eſt
enim per ſe,& non per accidens,neque propter aliud.

[Permanet igitur horum.] Alia eſt concluſio quòd amitia bonorum eſt perma- 24
nens & ſtabilis hoc pacto,Ea amicitia quæ habet cauſas firmas & ſtabiles, eſt perma-
nens & ſtabilis:ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi, ergo amicitia bonorum eſt per-
manens & ſtabilis. Patet ratio, quia amicitia bonorum conſtat uirtute quæ eſt firma
& ſtabilis,ut antea uidimus.

[Atqve horum uterque.] Alia eſt concluſio hoc pacto, Ea amicitia quæ amat id 25
quod eſt ſimpliciter amandum,eſt ſimpliciter amicitia, ſed amicitia bonorum eſt hu-
iuſmodi:ergo amicitia bonorum eſt ſimpliciter amicitia. Patet ratio, quia talis uide-
tur eſſe amicitia quale eſt amandum. Vnde ſi eſt amandum ſiue amabile ſimpliciter,
amicitia quæ dicitur reſpectu illius,erit ſimpliciter amicitia. Innuit etiam quòd ami-
citia bonorum eſt perfectiſsima.& probari poteſt hoc modo,Illa amicitia cui nihil de
eſt perfectiſsima eſt amicitia:ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi, ergo amicitia bo-
norum eſt ex omni parte completa.Nam complectitur non modo bonitatem,ſed etiã
iocunditatem & utilitatem,quæ ſponte ſua, ut ita loquar, & ſuapte natura ſequuntur
amicitiam bonam. primò enim nodus amicitiæ eſt ipſa uirtus & bonorum morum ſi-
militudo,deinde ſequitur utilitas ex ſeſe ita ut non utilitatem amicicitia, ſed utilitas
amicitiã ſequatur,ut inquit Cicero.Boni enim amici abſolutè ſunt boni,ut dicit Phi-
loſophus in textu:præterea ſibi mutuo utiles,tum etiam iocundi,nam ſuæ propriæ o-
perationes ſibi iocundæ ſunt, & quæcunq; ſunt ſimiles ſuis.at boni amici & ſtudioſi ſi
miles habent operationes ſtudioſas & ſimilibus delectantur ſtudijs & moribus.

[Talis autẽ amicitia permanens.] Alia eſt concluſio,quaſi orta ex dictis qua con 26
firmatur ſuperior concluſio iam allata,ſcilicet quòd bonorum amicitia eſt firma & per
manens:& probatur hoc pacto,Illa amicitia quæ per ſe complectitur omnia ea quę re
periuntur in amicis,eſt maximè ſtabilis amicitia:ſed bonorum eſt huiuſmodi,ergo eſt
maximè firma & ſtabilis.Patet ratio,quia omnis amicitia aut eſt ob bonum, uel ob io
cundum,uel ob utile,& iocundum,inquã,uel ſimpliciter uel alicui,ueluti amanti,quia
non eſt ſimpliciter iocundum,ſed per ſimilitudinem quandam,& per accidens.At hęc
omnia per ſe inſunt amicitiæ bonorum, quia ibi eſt bonum & iocũdum ſimpliciter,&
bonum ſimpliciter &c.id eſt utile & iocundum comitantur ex ſeſe.Meritò igitur tales
amicitiæ ſtabiles eſſe dicuntur, cùm earum obiectũ ui contineat omnia alia quæ repe
riuntur in alijs amicis:ſed ita ut ſi illis competant per accidens,amicitiæ bonorũ cõ-
petant per ſe. Nã amicitiam bonorũ ſequitur iocunditas ſimpliciter & per ſe,& nõ eſt
eius rationis cuius eſt uoluptas in amicitijs quæ ſunt tantũ ob uoluptatẽ, quia illa eſt
ſecundũ quid,& apparẽs,ſed hæc ſimpliciter & uera.Notandũ ꝙ homo cũ eſt adeptus
uirtutes,gaudet uehemẽter perfectione ſua quia nõ incaſſum uidetur eſſe productus a
deo,diligit aũt ſeipſum magnopere ut bonũ,eodem pacto cùm uidet aliquẽ ſtudioſum
& ſibi ſimilem, amat illũ ea ratione qua percipit illum eſſe bonum:& ex conſequenti
gaudet illius probitate,& reſultat ſumma iocunditas ex tali amicitia, & utilitas,quia
uolunt mutuo ſibi bona & quærunt. Talis igitur amicitia tot partibus egregijs cõple
ta & cumulata,eſt præclara,& firma amicitia fundamentũ habens uirtutum,& eorun
dem morum ſimilitudinẽ. Nam omnium ſocietatum,ut inquit Cicero,nulla præſtã-

tior eſt, nulla firmior, quàm cū uiri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate cōiunctis.
27 [SVNT autem merito tales.] Affert aliam concluſionem, quòd amicitia bonorum eſt rara, hoc pacto: Amicitia quæ habet cauſam difficilem, rarò fieri ſolet: ſed bonorū amicitia habet cauſam difficilem: ergo rarò fit. Patet ratio, quia virtus eſt cauſa amicitiæ bonorum, quæ difficile cōparantur. & circa difficile verſatur, vt antea patuit. Simul etiam quia fieri non poteſt ſine prudentia quam cōſequi difficile eſt. Affert aliā rationem Philoſophus ad eandem concluſionem probandam. Ea amicitia quæ indiget diuturnitate temporis vt fiat, eſt rara: ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorum eſt rara. Ratio patet, & declaratur a Philoſopho antiquo prouerbio, quòd homo non cognoſcit hominem perfectè niſi longitudine temporis, & niſi comedat modium ſalis. vnde cum amicitia debeat eſſe non latens, & amici ſe debeāt inuicem cognoſcere, ideo requiritur diuturnū temporis ſpatium, & illud prouerbium accōmodatur quod de ſale dicitur: quod tetigit etiam Cicero cum inquit, Verum eſt quod dicitur, multos modios ſalis ſimul eſſe edendos vt amicitię munus expletum ſit. His dictis ſoluere videtur tacitā obiectionem: nā aliquis dicere poſſet ꝙ multi breui tempore fiunt amici, exhibendo inter ſe omnia quæ ad amicitiam requiruntur. Ad hoc dicit Philoſophus ꝙ ij non ſunt propriè amici, poteſt tamen eſſe in eis voluntas amicitiæ, & beneuolentia quædā, non tamen erit amicitia propriè, licet ibi eſſe appareat aliquas operationes ad amicitiam pertinentes. Nam ſicut poteſt aliquis operari operationes ſtudioſas, etiam ſi non habeat virtutem: ſic fieri poteſt vt aliqui agant tanquam amici, cùm re uera non ſint propriè amici, ſed habeant voluntatē contrahendi amicitiam. Poſt hæc concludit Philoſophus ꝙ talis amicitia bonorum eſt perfecta tempore, & omnibus alijs ſupradictis, & ſimilis fit vtriq; amicorum ab vtroq;, quod requiritur ad amicitiam, propter hoc ſcilicet ꝙ ſint ſimiles in virtute. Meritò igitur talis amicitia rara eſt quod eſt ſignum perfectionis, & ſimpliciter amicitia cū habeat fundamentū, & cauſam ipſam virtutē. Digni enim ſunt amicitia, ut ille inquit, quibus ineſt cauſa cur diligantur. Rarum genus & quidem omnia præclara rara. Nec quicquam difficilius quàm reperire quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum.

Quòd ſtudioſa amicitia propriè dicatur amicitia, aliæ uero per accidens. Cap. 4.

Græcè melius: ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ, ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον. καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. μάλιστα δὲ καὶ ἐν τούτ. &c.

*EA * uerò quæ ob uoluptatem, & ea quæ ob utilitatem eſt, ſimilitudinem huius habent. Boni nanque, & iocundi, & utiles ſibi mutuò ſunt. Maximè autem & tales amicitiæ permanent: cum æquale ſit ab utriſque, ut uoluptas. & non ſolum hoc modo ſed etiam ab eodem. ut inter facetos ſit. & non inter amatorem ac adamatum. Hi nanque non delectantur eiſdem. ſed ille quidem aſpectu gaudet adamati, hic autem obſequio amatoris. Deſinente uerò pulchritudine, amicitia quoque nonnunquam deſinit. Illi nanque aſpectus non eſt iucundus, huic autem obſequium non præſtatur. Plerique autem in amicitia permanent, ſi ex conſuetudine mores dilexerint eoſdem mores habentes. Sed qui non ob uoluptatem in amatoribus, ſed utilitatē commutant, ij & minus ſunt amici, & minus permanent. Qui uerò ſunt ob utilitatem amici, ij ſimul cum utilitate diſſoluuntur. Non enim hi ſeſe mutuò, ſed utilitatem amabāt. Fit igitur ut & praui prauis, et boni prauis, & neutri quibuſuis amici ſunt ob uoluptatem atq; utilitatem. ſed boni ſoli ſunt propter ſeipſos amici. Mali nanq; ſeipſis non gaudent, niſi utilitas proueniat aliqua. In ſola etiam*

bonorum amicitia,nullum calumnia locum habet. Nō enim facilè cuiquam qui= 30
ſpiam de eo credere poteſt,quē ipſe diuturno tempore comprobauit. In his ipſis
eſt,et ſibi mutuò credere,nunquā iniuriam facere,cæteraq; omnia quæ amicitiæ
ueræ cenſentur ineſſe. In cæteris autem amicitijs,nihil prohibet ea quæ ſunt hi=
ſce contraria fieri. Interdum nanque homines eos etiam dicere conſueuerunt
amicos, qui ob utilitatem amant: ut ciuitates (ſocietates enim à ciuitatibus uti
litatis gratia fieri uidentur.) Et item eos qui ſe propter uoluptatem mutuò di=
ligunt, ut pueri: nos etiam fortaſſe tales quidem amicos dicere oportet. Et
aſſerere autem ſpecies amicitiæ plures eſſe. Atque primò quidem & propriè
amicitiam eam eſſe, quæ bonorum eſt hominum ratione ſanè qua boni ſunt. cæ
teras autem per ſimilitudinem. Quo namq; bonum quoddam in ipſis eſt & ſi=
mile, hoc ſunt amici. Id enim quod afficit uoluptate, bonum quoddam ijs eſt,
qui uoluptatem amant. Non autem multum hæc copulentur. nec ijdem ob uti 31
litatem, uoluptatemq́; fiunt amici. Nam ea quæ per accidens ſunt, non nimium 32
coniunguntur. In has autem ſpecies amicitia diſtributa, praui quidem erunt ob
uoluptatem aut utilitatem amici, hac ratione ſimilitudinem ſubeuntes, boni au=
tem ſunt propter ſeipſos amici. ea nanq; ratione qua boni ſunt. Hi igitur ſunt
abſolutè amici: illi uerò per accidens, & quia ſunt ſimiles his.

COMMENT.

EA uero quę ob uoluptatem & ea quę.] Hoc eſt quartum capitulum huius tra 28
ctatus, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit tres ſpecies amicitię ſecundum rōnē cuiuſq;: nunc comparat ambas illas, ſcilicet utilē & iocundam cum amicitia bona, & oſtendit, in quibus ſunt ſimiles, & in quibus ſunt diſſimiles, & differunt. Diuiditur itaque in duas partes quę declarabuntur. In prima igitur affert ea in quibus ſimilitudinem habere uidentur illę duę amicitię cum amicitia perfecta. Primò quia boni amici ſunt iocundi ſibi inuicem: eodem pacto amici qui ſunt ob iocunditatem. Item amici boni ſunt ſibi inuicem utiles: eodē uel ſimili modo amici ob utilitatem. Quare ob hanc conditionē illę duę amicitię uidentur habere ſimilitudinem quandam cum amicitia perfecta. Pręterea ſi ſunt permanentes aliquo tēpore, habent ſimilitudinem in eo quòd ſunt permanentes cum perfecta amicitia, quę eſt uehementer firma ut uidimus: ille uerò ſi permaneant aliquanto temporis, fit hoc cùm ęquale ſibi inuicem rependunt, ut uoluptatem pro uoluptate: ſed cùm iocunda ſint, & uoluptaria diuerſa, requiritur ēt ad ſtabilitatē talis amicitię, ut eiſdem uoluptarijs delectentur, quod euenire uidetur inter facetos, non autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eiſdem, ideo citò diſſoluitur talis amicitia. Deinde oſtendit quòd alio modo fieri poteſt, ut talis amicitia aliquanto temporis permaneat, ſi alter alterius mores diligat ex conſuetudine, & quia ſimiles moribus ſunt: diligunt ſe enim uiciſſim ob ſimilitudinem quā habent inter ſe, ex qua ſimilitudine morum coniunctio amicitię permanet aliquod tempus. & ſic ex iſtis duabus conditionibus oſtendit Philoſophus quòd illæ duę amicitię habent ſimilitudinem cum bona amicitia, tamē in pluribus differunt, & nihil etiam in quibus ſimiles eſſe uidentur differunt, quia utile & iocundum in bona amicitia ſimpliciter eſt tale: in illis uerò non ſimpliciter, ſed ſecundum quid & ipſis. Poſt hęc Philoſophus oſtendit quando fit ut illę amicitię duę minus permanent cùm permutant uoluptatem cum utilitate: ſed quicquid ſit, patet quòd illę duę amicitię habent cauſam, altera uoluptatem

c ptatem, altera utilitatem, quibus ceſſantibus ceſſat amicitia, & illæ cauſæ facilè ceſſant. quòd ſi aliquod tempus permanent, fit cùm eueniunt ea quę ſupra dixit Philoſophus de amicitia, quæ eſt ob uoluptatem. quæ dicta accommodari etiam poſſunt amicitiæ ob utilitatem. [Fit igitur ut uoluptatem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capi-

29 tuli, in qua Philoſophus poſtquam declarauit ſimilitudinē quā habere uidētur amicitiæ utiles & iocūdæ cùm ea amicitia quæ eſt ob bonum, & quæ eſt ſimpliciter amicitia: nunc oſtendit diſſimilitudinē quā habent, & quomodo differunt ab illa: afferendo plures conditiones quibus illæ diſtinguuntur à bona amicitia. Prima conditio eſt, quòd illæ duæ amicitiæ inter quoſuis homines reperiri poſſunt, bona aũt ſimpliciter inter bonos tantum. Et hoc declarari poteſt duabus concluſionibus. Prima; Cunctis hominibus quibus contingit amabile utile eſſe iocundum, contingit amicitiam contrahere ob uoluptatem, aut utilitatem: ſed quibuſcunq; ſiue malis, ſiue non malis fieri poteſt ut amabile ſit utile uel iocundum: ergo quibuſuis contingit amicitiam contrahere ob utilitatem aut uoluptatem, ut patet in textu. Secunda, Amicitia quæ eſt inter homines qui ſeipſos amant propter ſeipſos tantum, & nō propter aliquid aliud, eſt ſolum inter bonos: ſed amicitia quæ perfecta & ſimpliciter dicitur eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta eſt ſolum inter bonos. & ſic ex iſta conditione duabus concluſionibus probata, patet prima maxima differentia quæ eſt inter iſtas duas amicitias, & amicitiam perfectam, cùm illæ fieri poſſint inter quoſuis: hæc ſolum inter bonos.

30 [In ſola etiam bonorum hominum.] Affert aliam conditionem qua amicitia bonorum differt à cæteris: & hic non bene, iudicio meo, traductum fuit uocabulum illud à quibuſdam quod dicit mutabile, & debebat poni calumnia loco illius: & ideo hic expoſitores ſequendo illud uocabulum tranſmutabile, non etiam eſt accommodatum omnino ſententiæ Philoſophi. Nam querelæ propriè fiunt ab amico de amicis quando non ſeruant leges amicitiæ: ſed hic intelligitur de calumnijs quas maledici afferunt alicui de amico ſuo, accuſando illum. boni igitur amici non acceptant has calumnias, quia ſunt certi de amico ſuo: cęteri uerò fortè acceptant. quare dicit Philoſophus quòd bonorum amicitia eſt ſola ἀδιάβλητος, id eſt ſine calumnia. Probatur, In ea amicitia quæ eſt inter homines qui ſeſe diuturno tempore ipſi cognouerũt, non habet locũ calumnia: ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi: ergo in bonorũ amicitia non habet locũ calumnia. Nã diuturna conſuetudine, & mutuis operationibus longo tempore factis facilè perſpectus eſt animus, & natura, & mores utrorumq;, ex quo generata & inſerta eſt in animis utrorumq; tanta fides & firma opinio alterius de altero, ut in tali amicitia calumnia locum non habeat, ſed in cæteris habere poteſt: ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri poſſet, & eam remouet. Si quis enim diceret, quare illæ duæ amicitiæ ob utilitatem & uoluptatem uocantur amicitiæ, cùm tu Ariſtoteles per tuas differentias facias tantopere eas diſtare a uera & perfecta amicitia? Hanc obiectionem ſoluit Philoſophus quaſi dicendo illas non eſſe propriè & ſimpliciter amicitias, ſed quia homines conſueuerunt eas ſic appellare, ut exemplo ciuitatum & puerorum oſtendit in textu, nos quoque eas appellamus amicitias ſequendo iſtam conſuetudinem loquendi: ſed tamen ne confundamus, & ne decipiamur, ponere oportet eſſe plures ſpecies amicitię, & afferre ordinem & diſtinctionem inter eas, dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni ſunt, eſt propriè & uerè, & ſimpliciter amicitia: reliquæ uerò adumbratæ & imagines quædam amicitiæ, ita ut ſi uocentur amicitiæ, dicantur per ſimilitudinem quandam: quia ut amicitia uera eſt ob ſimpliciter bonum, ita illa eſt ob uoluptatem quæ tali apparet eſſe ſibi bonum: & illa quoque ob utilitatem quæ bonum ſibi eſſe uidetur, quia talium ſunt amatores, licet illa non ſint uerè bona, quare ob talem ſimilitudinē illæ appellantur amicitiæ, ex quibus colligitur quòd definitio amicitiæ ſuprà allata per analogiam & ſimilitudinem rationis iſtis amicitijs, uidetur competere,

petere, ita ut per prius attribuenda ſit amicitiæ bonorum, cæteris uerò poſterius, & per ſimilitudinem quandam.

[Non aũt multum hæ copulantur.] Affert aliã conditionem Philoſophus quia Illæ duæ amicitiæ à bonorum amicitia differunt, quia illæ quæ ſunt ob utilitatem & uoluptatem non multum coniunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ ſunt per accidens non multum coniunguntur: ſed amicitiæ quæ ſunt ob uoluptatem & utilitatem ſunt per accidens: ergo non ſæpè nec multum coniunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob utilitatẽ eſt intẽtus rebus utilibus: qui uerò ob uoluptatẽ, eſt econtra intẽtus rebus uoluptarijs, nec facilè reperiuntur amici qui ſibi ſint inuicem amici ob utilitatem, & iocunditatem, id eſt non ſit de facili, ut in amicitia quæ eſt ob utilitatẽ: ſit ẽt iocũditas, aut in amicitia quæ eſt ob uoluptatẽ, ſit ẽt utilitas: harũ.n. amicitiarum cauſæ ſunt per accidens, & ideo non multum coniunguntur. Verũ in amicitia bonorũ omnia illa, ſcilicet utile, iocundum, & non ſecundum quid, ſed ſimpliciter talia reperiuntur: eſt enim bona, & iocunda, & utilis ſimpliciter, & per ſe non per accidens. 31

[In has autem ſpecies amicitiæ. Affert aliam concludendo quòd boni amici ſunt ſimpliciter amici, & propter ſeipſos, cæteri uerò illi per accidens, & ea ratione dicuntur amici qua habent ſimilitudinem quandam cum iſtis, ut ſuprà oſtendimus. 32

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. Cap. 5.

Vt autem in uirtutibus alij habitu, alij actu boni dicuntur: ſic & in amicitia. Amicorum enim alij ſimul uiuentes gaudent ſe mutuo: bonaq; conferunt. alij dormientes aut locis ſeiuncti non operantur quidem, ſed ita ſeſe habent, ut operentur amicè. loca nanq; nõ diſſoluunt amicitiam abſolute, ſed operationem. Quòd ſi diuturna abſentia fuerit, amicitiæ quoq; uidetur obliuionem efficere. unde dictum eſt: taciturnitas amicitias complures diſſoluit. Atqui neq; ſenes neq; ſeueri, uidentur eſſe ad amicitiam apti. Exigua enim afficiunt uoluptate. nemo autem conuerſari cum eo poteſt qui dolorem afferat, aut non ſit iucundus. Maxime nanq; natura uidetur moleſtiam quidem fugere, oblectamenta autem affectare. Qui uerò ſe quidem mutuo acceptant, non ſimul autem uiuunt, ij beneuolis magis ſunt ſimiles, quàm amicis. Nihil enim tam proprium eſt amicorum, quàm uiuere ſimul. Non egẽtes quidem, utilitatem affectant. ſimul autem uiuere & ipſi beati. etenim ſolitarios quidem hos eſſe minimè conuenit. Vt ſimul autem degant, fieri non poteſt niſi ſint iucundi eiſdemq; gaudeant: quod quidem amicitia ſodalitia uidetur habere. Bonorum igitur amicitia maximè eſt (ut ſæpe diximus) amicitia. Nam amabile quidem id & expetibile eſſe conſtat, quòd eſt abſolutè bonum. aut iucundum: unicuique uerò, quod ipſi eſt tale. Bono autem propter hæc utraque bonus. At uerò amor quidem ſimilis eſt affectui, amicitia uerò habitui. Amor nanque non minus eſt ad inanimata. Amici autem amant ſeſe mutuo cum electione, electio uerò ab habitu proficiſcitur. Et uolunt ijs bona quos amant, illorum gratia: non per affectum, ſed habitum, & amantes amicum, id amant quod ſibi ipſis eſt bonum: uir enim bonus factus amicus, bonum ſit ei cui iam eſt amicus. Vterque igitur & id quod ſibi bonum eſt amat, & par

Vt autem in uirtutibus alij habitu ... 33
diſſoluunt amicitiam abſolute, ſed operationem. Quòd ſi diuturna abſentia fuerit ... 34
amicitias complures diſſoluit. Atqui neq; ſenes ... 35
leſtiam quidem fugere ... Qui uerò ſe quidem mutuo ... 36
bere. Bonorum igitur amicitia maximè eſt ... 37
iucundum: unicuique uerò ... 38
id amant quod ſibi ipſis eſt bonum ... 39

reddit

reddit uoluntate atque iucunditate. Dicitur enim amicitia æqualitas, maximè autem hæc bonorum amicitiæ inſunt.

COMMENT.

33 VT AVTEM in uirtutibus quidam habitu, quidam actu.] Hoc eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm definiuit amicitiam, & diſtribuit eam in ſuas ſpecies, & oſtendit amicitiam bonorum eſſe amicitiam propriè & ſimpliciter: illas uerò alias non propriè, ſed per ſimilitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cùm ſuo actu. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat concluſionem. Sicut fit in cæteris uirtutibus, uel habitibus, ita ĩ amicitia: ſed in illis fit ut in quibuſdã ſit habitus, in quibuſdã uerò actus coniunctus cũ habitu: ſic erit in amicitia. Patet conſequentia per ſufficiẽtẽ ſimilitudinem: nã cùm amicitia ſit habitus quidã, id quod competit aliis habitibus competet ẽt amicitiæ in eo quod habitus eſt. Aſſumptio declarari poteſt, quia eſt aliqu is fortis habitu tantum, ſicut dormiens fortis, qui habet habitum fortitudinis, & tamen non operatur, fit etiam ut aliquis habeat actum coniunctum cum habitu, ſicut fortis cùm operatur. & pugna pro cõmuni bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici poteſt, quia poteſt fieri ut habeant amicitiam & non operẽtur ſimul uiuendo, & conuerſando ut locis diſtracti: fieri etiam poteſt ut habeant habitum, & etiam actum coniunctum cum habitu, ut illi qui ſimul uiuunt, & ſibi mutuo beneficia conferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet, quòd in amicitia quidã habitus eſſe poſſunt qui dicitur primus actus, quidam etiam non ſolum habitu, ſed etiam operatione, qui dicitur ſecundus actus, ut fit etiam in uirtutibus. Notandũ quòd Philoſophus dicit, abſentiam amicorum non tollere amicitiam, niſi diuturnitate temporis eius fiat obliuio, ſed tollere operationem & uſum. Verùm ſunt multæ operationes amicitiæ ut bene uelle, bene facere, conuerſari: has omnes non tollit abſentia amicorum, ſed aliquas: nam tollit conuerſationem & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam, & ſimilia. & ſic intelligenda eſt ſententia Philoſophi.

34 [QVOD ſi diuturnior abſentia.] Affert aliam concluſionem Philoſophus, quòd lõga & diuturna abſentia amicorum uidetur mandare obliuioni amicitiam. Nam ſicut a uiuendo & conuerſando ſimul oritur amicitia, ſic etiã diſſoluitur a contrario, ſcilicet cùm non uiuitur ſimul. unuſquiſque enim habitus augeri & conſeruari uidetur ab eiſdem operationibus a quibus oritur, & corrumpitur a contrarijs: ſic erit de amicitia, & ſicut a determinatis operationibus determinati oriuntur habitus: ſic a determinatis operationibus naſcitur amicitia. Hæ autem operationes ſunt, conuerſari & uiuere ſimul: cuius contrarium eſt non conuerſari ſimul nec unà uiuere. Ideo dicit quòd diuturna abſentia, non enim breuis cùm amicitia ſit habitus, ſed diuturna tollit amicitiã, & hoc cõfirmat uetuſto prouerbio, ꝙ diuturnũ ſilẽtiũ multas diſſoluit amicitias.

35 [ATQVI neque ſenes, neque ſeueri.] Tertia eſt concluſio quòd ſenes & ſeueri homines non ſunt apti ad amicitiam contrahendam, aut operandum ſecundum eam hoc modo, Hi qui non ſunt apti ad operationem amicitiæ exercendam, non ſunt apti ad amicitiam: ſed ſenes & moroſi non ſunt apti ad operationes amicitiæ ut conuerſari & uiuere ſimul: ergo non uidentur eſſe apti ad amicitiam, & hæc ratio uidetur accommodata ſententiæ ſuperiori qua diximus Philoſophum comparare amicitiam ipſam ad actum ſuum. Notandum quòd ſenes poſſunt habere amicos: tamen dicuntur in ſenectute non facilè contrahere amicitiam, ſed potius in iuuẽtute contractam ad ſenectutem perducere. Itaque non eſt intelligendum dictum Philoſophi, quòd ſenes poſsint habere amicitiam antea ſaltem contractam, ſed quòd non ſint ad amicitiam apti uel denuò contrahendam uel exercendam ſecundum operationes amicitiæ, quarum

rum præcipua uidentur eſſe conuerſari, & uiuere ſimul, & gaudere mutuo conuictu: ſed uita ſenum & eorum qui ſunt moroſi parum eſt iocũda. & hoc non uidetur intelligendum de omnibus ſenibus, & ſeueris, ſed Philoſophus loquitur de his ſecundum quod plerunque fiunt: reperiuntur enim quidam ſenes qui gaudent honeſtis uoluptatibus, & ſunt apti ad conuerſandum cum alijs hominibus, & hi ſunt qui in iuuentute ſtudioſi euaſerunt & ornati uirtutibus.

[Qui uerò ſe quidem mutuo,] Affert aliam concluſionem, quòd ij qui ſe mutuo 36
probant,& tamen prætermittunt id quod eſt proprium & præcipuum in amicitia. ſcilicet uiuere,& conuerſari ſimul, ſunt magis ſimiles beneuolis quàm amicis, nam præcipuum munus amicitiæ eſt uiuere ſimul quod fieri poteſt: quòd ſtatim innuit Philoſophus, tanquam aliam concluſionem ut probet quod ſuprà ſuppoſuit de actu amicitiæ,quod amici ſimul uiuentes ſe mutuo gaudent: quod eſt propriũ amicitiæ, & probari poteſt hoc modo, Id quod beati quoque amici affectant eſt maximè proprium amicitiæ: ſed ſimul uiuere & ſimul conuerſari maximè expetunt amici etiam felices atque beati: ergo ſimul uiuere & ſimul conuerſari eſt maximè propriũ amicitiæ. Patet ratio, quia multos uidemus expetere multa, non tamen dicimus ea eſſe bona niſi uir ſtudioſus approbet,& expetenda eſſe dijudicet, qui eſt uera regula & menſura, ut declarabit etiam inferius. Nam ſicut fit de ſanis,ita de bonis, nam non ſana ſunt dicenda quæcunq; expetit quiuis,ſed ea quæ ſanus & habens guſtum & iudicium incorruptum: ſic eſt de bonis & de amicitia,cuius proprium eſſe uidetur id quod amici ſtudioſi expetunt, qui incorruptè dijudicãt, & id eſt ſimul uiuere ex quo maximè ſumũt iucunditatem: nam ſimul uerſari non poſſent,niſi ſibi mutuo eſſent iocundi,& iiſdem gauderent rebus,quòd uidetur reperiri in ſodalitio, ut dicit Philoſophus. Notãdum quòd ſimul uiuere non intelligitur hoc pacto ut unus uerſetur cum altero ſolùm comedendo uel otioſe ambulando ut pecudes,ſed ita ut alter alteri conferat ea quæ ſunt mentis,& quæ pertinent ad uirtutes & bona animi,monendo,communicando,& mutuò gaudendo honeſtis operationibus ex quibus redundat uera & ſumma uoluptas. Notandum quòd amicorum ſunt operationes internæ & externæ: quæ externæ ſunt minus præſtantes quàm internæ, quæ ſunt mẽtis & rationis: ſed externarũ operatio nũ amicorũ ſimul uiuere uidet eſſe maximè proprium amicitiæ eo modo quo diximus.

[Bonorum igitur hominum.] Hæc eſt alia concluſio, quòd bonorum amicitia 37
eſt maxima & perfecta,quam & ſi anteà probauit Philoſophus, tamen nunc occaſionẽ nactus eam denuo infert ex ſupradictis, & probari poteſt hoc modo, Ea amicitia qua amatur id quod eſt ſimpliciter iocundum & ſimpliciter bonum,eſt maxima amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorum eſt maxima amicitia. Nam cùm amabile ſit id quod eſt ſimpliciter bonum, aut iucundum, cuiq; uerò ſit quod eſt ſibi tale, uiro bono hęc utraque inſunt, quia eſt amabilis ſimpliciter, & de ſe, & amabilis amico: omnia enim quæ in amicis eſſe oportet, ut ſuprà dixit,bonorum per ſe amicitiæ inſunt.

[At uerò amatio quidẽ ſimilis eſt affectui.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, 38
qua probat amicitiam eſſe potius habitum quàm affectum, amationem uero potius affectum. Dixit enim antea amicitiam eſſe habitum,& habere actum ſuum. cum ergo hoc præſuppoſuiſſet,nũc meritò probat duabus rõnibus. Prima eſt iſta, electio proficiſcitur ab habitu,& nõ ab affectu: ſed electio quædam proficiſcitur ab amicitia:ergo amicitia eſt habitus nõ affectus. Maior eſt nota, quia operationes quæ proficiſcuntur ab habitu,eligũtur antea quàm fiant.Minor eſt etiã clara: nã amicus eligit, & cũ electione reſpondet in amando.Secũda ratio,Qui uolunt bona amicis illorum gratia,nõ per affectum,ſed per habitũ id agũt:ſed amici propriè uolunt bona amicis illorũ gratia: ergo per habitũ amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ ſunt amicis bona. quare concluditur quod amicitia eſt habitus nõ affectus, amatio uerò potius affectus:&

loquitur de amatione quæ eſt ante habitum amicitiæ,& largo modo ſumpta, quæ extenditur etiam ad inanimata, & non de ea quæ eſt operatio quædam amicitiæ poſt habitum. Notandum quòd electio tripliciter ſumi poteſt,ut alibi diximus, aut ut principium quo duobus propoſitis eligimus alterum potius altero: alio modo ut eſt affectus conſultationis & deliberationis, ut in tertio declarauit: tertio modo ut proficiſcitur ab habitu qui eſt actus uoluntatis inclinatæ ad hoc magis quam ad illud, per habitum qui eſt in ipſa. & ſic tertio modo hic accipi poteſt. Verum ſi collocare uelimus amicitiam in uoluntate, dicere poſſumus quòd habitus amicitiæ eſt in uoluntate, & habitus quoque charitatis quem ponunt theologi unde per habitum charitatis fertur præcipuè uoluntas ad Deum: per amicitiam uerò non ſolùm per charitatem fertur ad homines.

39 [ET amantes amicum.] Remouet tacitam obiectionem Philoſophus, quia dixit quòd amici uolunt bona amicis gratia illorum. Hoc fortè uideretur abſurdum quòd amemus aliquem propter ipſum,& nullo modo propter nos,unde oritur difficultas & dubitatio. Reſpondet igitur Philoſophus quòd amicus amatur gratia amici, & etiam propter nos,quia bonus amicus eſt bonum ſimpliciter,cùm ſit refertus uirtutibus,& eſt bonum alicui,id eſt amico ſuo. Amatur igitur amicus propter ſe,& gratia eius qui amat,quia bonum amici redundat ad amantem. Nam mutuo ſibi tribuunt, & reddũt pari uoluntate & iocunditate ea quæ ſunt bona, quia amicitia dicitur eſſe æqualitas quædam. & hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici. Cap. 6.

40 *IN ſeueris autem atque ſenibus,tanto minus fit amicitia, quanto difficiliores ſunt, & minus congreſsionibus gaudent. Hæc enim ad amicitiam maximè ſpectare,& ipſam efficere uidentur. Quocirca iuuenes quidem cito, ſenes autem non cito fiunt amici. non enim fiunt ijs amici, quibus non delectantur. Similiter nec ſeueri, ſed tales beneuoli quidem mutuo ſibi ſunt.etenim & bona uolunt,& prompti ſunt ad neceſsitates. amici uerò non ualde ſunt, propterea quòd non ſimul degunt, neque ſeſe mutuo*
41 *delectantur, quæ quidem ad ipſam amicitiam maximè pertinere uidentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quiſpiam ſit amicus, quemadmodum nec ut complures ſimul adamet. eſt enim exuperationi ſimilis. Tale autem ad unum aptum fieri. multos uerò eidem uehementer placere non facile eſt, fortaſſe autẽ nec bonos eſſe. oportet autem & experientiam accipere,& in conſuetudine fie*
42 *ri,quod quidem eſt perdifficile. Ob utilitatem autem ac uoluptatem multis placere quis poteſt. Complures enim ſunt tales. & ſubminiſtrationes manifeſtæ, breui in tempore fiunt. Harum autem ea magis eſt ſimilis amicitiæ, quæ eſt ob uoluptatem: cum eadem ab utriſq; proueniunt, & ſeſe mutuo gaudent,aut eiſdem,quales ſunt iuuenum amicitiæ,ineſt enim magis in his liberalitas. At ea quæ ob utilitatem conſtat,eorum eſt hominum qui quæſtui uacant. Beati etiam utilibus non indigent,ſed iucundis.cum quibuſdam enim ſimul uiuere uolunt,& moleſtum paruo quidem tempore ferunt. continuè uerò nemo, nec ipſum bonum toleraret, ſi dolore ipſum afficerẽ. Quare iucundos quærunt amicos ſed forſitã & bonos oportet: cùm ſint tales & etiã ipſis. Sic enim ipſis inerunt,quæ amicis*

eis ineſſe oportet. Qui autem ſunt in poteſtatibus conſtituti, diuiſis uti uiden- tur amicis. Alij enim ſunt ipſis utiles, alij iucundi. Vt autem ambo ſint ijdē non nimium ſit. Neque cum uirtute iucundos quærunt, neque utiles ad honeſta. ſed facetos quidem quærunt, uoluptatem appetentes, habiles autem ut agunt ipſum præceptum. Atq; hæc homine in eodem non nimium ſiunt. Studioſus autem homo iucundus eſt ſimul, ut diximus, atque utilis. Sed talis amicus non ſit excedē- ti, ſi & non uirtute excedatur. Sin minus non æquatur, cum rata ſit inferior ratione. non nimium autem tales fieri ſolent. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqua- litate conſiſtunt. Eadem enim ab utriſq; fiunt, & ſibi mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) commutant. Dictum eſt etiam has minus amicitias eſſe, minusq; permanere. Videntur autem & ob ſimilitudinem diſſimi- litudinemq; eiuſdem, & eſſe amicitiæ & non eſſe. nam ſimilitudine amicitiæ quæ eſt ob uirtutem, uidentur amicitiæ eſſe. altera nanque uoluptatem, altera habet utilitatem, quæ quidem inſunt & illi. Sed quia illa quidem omni calumnia uacat, & ſtabilis eſt: hæ uerò cito diſſoluuntur, aliiſq; compluribus differunt: non ui- dentur ob illius diſſimilitudinem amicitiæ eſſe. 43 44

COMMENT.

IN ſeueris autem atq; ſenibus tanto minus fit amicitia.] Hoc eſt ſextum capitulū huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit amicitiam comparā- do eam ad ſuum actum, nunc ipſam conſiderat comparando eādem cum ſubiectis in quibus eſt, id eſt cum amicis. Ipſa enim eſt habitus in ſubiecto, & non poteſt eſſe niſi in amicis. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ declarabuntur. in prima igitur parte Philoſophus comparando amicitiam ad ſubiecta ſua, ut oſtēdat qui homines ſunt propriè apti ad amicitiam, & qui non ſint propriè apti, probat hāc concluſionem, quòd ſenes & moroſi non ſunt apti ad amicitiam hoc pacto, Hi hominum qui ſunt difficiles, & minus gaudent conuictu & conuerſatione aliorum, ſunt inepti ad amicitiam: at ſenes & homines ſeueri ſunt huiuſmodi: ergo ſunt inepti ad amicitiam. Suprà etiam de ijs tetigit, ſed ibi loquebatur de actu amicitiæ, hic autem de ſubiectis. Sed ex hac ſententia ſtatim infert aliam quæ ſequitur ex oppoſito, quòd iuuenes ſunt apti, & cito contrahunt amicitiam, quia gaudent conuictu & cōuerſatione mutua, unde oritur amicitia. Poſt hæc Philoſophus uidetur ſoluere obiectionem quæ fieri potuiſſet contra ipſum, quia dixit ſenes & ſeueros non poſſe conſequi aptè amicitiam. quod non uidetur uerum, quia ſenes & ſeueri beneuoli ſunt ſibi mutuo, & prōpti etiam ad beneficia conferenda. Ad hoc uidetur reſpondere Philoſophus concedendo eſſe uerum quòd ſunt beneuoli & benefici, tamen non ſequitur quòd ſint admodum amici, quia parum delectantur conuerſatione, & conuictu mutuo in quo maximè conſiſtit amicitia: quare ad amicitiam non erunt admodum apti. & hòc intelligendum, ut ſupra diximus, quòd non ſint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendam uel exercendum uiuendo ſimul & conuerſando, & iocunditatem ſumendo ex mutuo conuictu. [Et hoc ut plurimum.] Nam in omnibus non uidetur omnino ualere. cùm quidam ſint ſtudioſi ac prudentes ſenes qui conuerſatione ſibi ſumunt, & alijs afferunt iocunditatem & uoluptatem honeſtam. Moderati enim & nō difficiles ſenes nec inhumani, ut inquit Cicero, tolerabilem agunt ſenectutem. 40

[NON ſit autem ut amicitia perfecta.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua determinat de multitudine amicorū comparando amicitiam ad ſua ſubiecta. Et pri- 41

mò oſtendit quòd ſecundum amicitiam perfectam non poteſt quis pluribus eſſe amicus tribus rationibus: & prima eſt talis, Ea amicitia quę eſt ſimilis exuperationi & exceſſui, nō poteſt quis pluribus eſſe amicus: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo ſecundum amicitiā perfectam non poteſt quis pluribus eſſe amicus. Patet ratio, quia amicitia perfecta comparata ad alias ſpecies amicitiæ uidetur eſſe exuperatio quædā, & in ſummo gradu: & ea quæ dicuntur eſſe ſecundum ſuperexcellentiam quandam non uidentur poſſe competere pluribus; ea amicitia qua debet quis uehementer placere, non poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo ſecundum amicitiam perfectam non poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus, quia non facilè eſt plures, ut dicit Philoſophus, eidem placere. Secunda, Ea amicitia quæ indiget magna experientia, & longa conſuetudine ad hoc ut fiat, non facilè poteſt extendi ad plures: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta non eſt inter multos, & non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd exuperatio, & exceſſus, hoc in loco non accipitur ut excedat bonum tanquam exceſſus quidam uitioſus medium excedens, ſed dicitur exceſſus in genere illius boni, id eſt ſummum, ueluti in genere amicitiæ, ſuperexcellentiam & ſummum gradum tenet perfecta amicitia, quia comparata ad alias uidetur uehementer excedere. Nam iſta amatur amicus propter ſe, ibi propter externam rem, & propter aliquid aliud, id eſt propter utilitatem aut uoluptatem. Præterea, id quod amatur in amicitia perfecta, eſt ſimpliciter bonum, & iocundum, & utile, in alijs uerò apparens & ſecundum quid. & ſic apparet quòd amicitia perfecta excedit alias, & tenet ſummum gradum, & non poteſt eſſe ad plures, quia diminueretur, & eſſet remiſſa amicitia, & caderet a perfecto, & a ſummo gradu. Notandum præterea quòd ea quæ dicuntur per exuperationem & ſuperexcellentiam, in ſuperlatiuo aut poſitiuè dici poſſunt aut negatiuè. Primo modo, Socrates dicitur albiſsimus omnium poſitiuè, quia excedit omnes in albedine. Secundo modo negatiuè, quia nemo eſt albior illo: & tamen alij poſſent eſſe in eodem gradu albedinis ut eſſent plures æquè primi ſicut decem dicūtur genera generaliſsima in ſuperlatiuo, quare primus modus non competit niſi uni ſoli. Secundus poteſt competere pluribus. Hac diſtinctione ſtante, Burleus dicit quòd perfecta amicitia non dicetur ſimilis exuperationi, nec primo nec ſecundo modo. Nam primo modo non erit, quia amicitia perfecta, qua quis amat amicum bonum, nō uidetur excedere, amicitiam qua quis ſeipſum amat: quare amicitia talis nō erit poſitiuè omniū amicitiarū ſumma, & maxima, nec ſecundo modo negatiuè, quia ſi ſint plures combinationes amicorum bonorū, tamen alia erit perfectior, & ut ita loquar, ardentior alia, & infima illarum excedit amicitias ob utilitatem, & uoluptatem. & ſic erit ſumma reſpectu amicitiarum illarum, & non erit ſumma reſpectu perfectiſsimarum combinationum quæ ſunt excellentiores illa. quare non erunt combinationes illæ æquè primæ. & ſic amicitia perfecta non erit ſuperlatiua, nec primo modo poſitiuè, nec ſecūdo negatiuè. Ex quo ratio Philoſophi, dicit Burleus, uidetur eſſe ex quodā uériſimili, ſed parum uehemens, in quo ego Burleum minimè ſequor, quia, meo iudicio, ratio Philoſophi eſt ualde accomodata. Et debet intelligi quòd amicitia perfecta ſit ſimilis exuperationi, non tantum ut ſit exuperatio amoris, ſed etiam reſpectu aliarū conditionum ſimul, ut reſpectu amoris, reſpectu experientiæ & temporis & conuerſationis: & accipi uidetur amicitia perfecta comparata ad alias, quæ cùm ſint ualde remiſſæ poſſunt competere pluribus, ut inferius oſtendet Philoſophus. Pluralitate enim amicorum uidetur amor & amicitia fieri remiſsior. Amicitia autem perfecta cùm ſit in ſummo gradu comparata ad illas, non extenditur ad plures.

41 [Ob utilitatē tamen ac uoluptatem.] Declarat nunc Philoſophus quòd amicitia quæ eſt ob utilitatem ac uoluptatem poteſt extendi ad plures hoc pacto, Ea amicitia qua quiſpiam multis placere & ſatisfacere poteſt, ad multos uidetur poſſe extendi:

ſed

ſed amicitia ob utilitatem,ac etiam ea quæ eſt ob uoluptatem eſt huiuſmodi : ergo ta lis amicitia poteſt extendi ad plures, id eſt ſecundum eã poteſt quis pluribus eſſe ami cus. Et innuit aliam rationem Philoſophus,quia non indiget longo tempore,ſicut per ſectam antea diximus indigere. Harum autem ea magis eſt. Comparat nunc iſtas duas amicitias inter ſe,ſcilicet utilẽ & iocundam, & oſtendit quòd ea quæ eſt ob iocunditatẽ eſt magis amicitia appellanda quam ea quæ eſt ob utilitatem, tribus rationibus, quarũ prima eſt iſta, Ea amicitia quæ eſt magis ſimilis amicitiæ perfectæ,magis amicitia eſt dicenda quàm ea quæ minus : ſed amicitia ob iocunditatem eſt magis ſimilis amicitiæ perfectæ quam ea quæ eſt ob utilitatem : ergo eſt magis appellanda amicitia. Secunda ratio, Amicitia magis ingenua,eſt magis amicitia & ſimilior perfectæ, quàm ea quæ eſt minus ingenua, & minus liberalis : ſed amicitia iocunda eſt magis ingenua & liberalis quam ea quæ eſt ob utilitatẽ : ergo eſt magis amicitia,& ſimilior perfectæ amicitiæ. Nam ea quæ eſt ob utilitatem,contrahitur inter eos homines qui quæſtui & artibus ſordidis dediti ſunt, ut in tex.dicit Phil. Tertia ratio, Ea amicitia qua pluribus hominibus & etiam ijs qui appellantur beati, eſt opus,magis amicitia, & ſimilior perfectæ eſſe uidetur,quàm ea quæ non eſt eiſdem,neceſſaria:ſed amicitia iocunda eſt huiuſmodi : ea uerò quæ eſt ob utilitatem non eſt talis,ergo amicitia iocunda potius & magis appellanda eſt amicitia, quàm ea quæ eſt ob utilitatem,ut patet in textu. quòd homines quærentes iocunditatem uolunt amicos iocundos, ſed oportet ut habeant bonos, dicit Philoſophus quia iis omnia inerunt quæ ſunt in amicis bona.

[At hominum ij qui ſunt.] Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua Philoſo. determinat de amicis diſtributis,qui ad diuerſa officia deputantur reſpectu unius amici : & affert hanc ſententiam, quòd ij qui ſunt in magiſtratu & poteſtate conſtituti diuiſis utuntur amicis,id eſt alijs ad uoluptatem,alijs ad utilitatem,& non utuntur amicis ſimul utilibus & iocundis,quia non utuntur bonis & ſtudioſis. Quare diuiſis & diſtinctis utuntur.& probatur eo medio, Amici qui ſunt ſimpliciter iocundi & utiles ſimul ſunt boni ſimpliciter & abſolute : at ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti non utũtur bonis ſimpliciter & abſolutè : ergo non eiſdem ſimul utuntur iocundis atq; utilibus, ſed alijs ad uoluptatem,ut facetis,alijs ad utilitatem aptis. Non enim hæc duo facilè coniunguntur cum ſint per accidens. Sed ſi quis diceret quòd ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, poſſunt uti amicis bonis & ſtudioſis, qui ut dictum eſt ſuprà, erunt ſimul & ſimpliciter utiles,& iocundi,& non erit uerum quod tu dicis,ò Ariſtoteles, ꝙ in poteſtatibus cõſtituti utãtur amicis diuiſis ad diuerſa officia. Reſpondet Philoſophus quòd uerum eſt amicum bonum & ſtudioſum eſſe ſimul iocundum & utilem, ut dictum eſt. Verùm quòd talis uir non fit amicus homini excellenti poteſtate non quòd non poſſit fieri, ſed rarò fit. & affert rationem,quia amicitia debet eſſe in menſura, & æqualitate, ſed princeps & homines in poteſtatibus conſtituti cum excellant ijs qui ſunt inferioris dignitatis ſeu potentiæ,non habebunt æqualitatem, niſi uirtute bonorum compulſi ſe declinẽt,& ęquent ſe bonis ſecundum proportionalitatem quãdam,& ſimilitudinem rationis, ut quantum ipſæ in poteſtate conſtitutus dignitate excedit,tantùm ſe uirtute ſuperari cognoſcat,& ſic ad æquationem quandam fieri patiatur,quam rarò ſolent principes,& homines in poteſtatibus conſtituti tolerare. 43

[Hae igitur amicitiæ.] Hæc eſt quarta pars huius cap. in qua Philoſophus concludendo oſtendit ſpecies iſtas amicitiæ conſiſtere in quadam æqualitate : & accommodatè poſuit hoc quia ſuprà dixerat quod uir bonus & ſtudioſus excellenti non fit amicus, niſi fiat adæquatio quædam inter eos. ex quo uidetur innuere quòd in qualibet amicitia requiritur quædam æqualitas : & nunc ipſe declarat per ea quæ dicit quod eadem mutuo ſibi uolunt, & uiciſsim permutant tales amici, ut patet exemplis de amicis qui ſunt ob uoluptatem, & de ijs qui ſunt ob utilitatem. Nam de perfecta 44

amicitia

amicitia eſt manifeſtum. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd iſtæ amicitiæ quæ ſunt parum ſtabiles, uidentur eſſe amicitiæ ex una parte propter ſimilitudinem quãdam quã habent cum uera & perfecta amicitia: ex alia parte ob magnam diſſimilitudinem,& ob multas differentias quibus differunt ab amicitia bonorum quæ eſt ſecundum uirtutem,non uidentur eſſe amicitiæ: & ſic uidetur eas excludere & exiſtimare non eſſe propriè amicitias,ſed quaſdam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia,& excellentia. Cap. 7.

45 *EST & alia ſpecies amicitiæ quæ in excellentia conſiſtit: ut amicitia patris ad filiũ,& omnino ſenioris ad iuniorem,uiriq; ad uxorem,& principis omnis ad eos qui ipſi ſubijciũtur. Atq; hæ inter ſeſe etiam differunt. non eſt.n.eadem amicitia parentibus ad liberos,& principibus ad ſubditos. nec patri ad filium,& filio ad patrem. nec uiro ad uxorẽ,& uxori ad uirũ.diuerſa.n.eſt uniuſcuiuſq; horum uirtus ac opus. Diuerſa ẽt ſunt & ea propter quæ amant, diuerſi ergo & amores & amicitiæ.*

46 *Atq; eadem quidem utriq; ab altero nec fiunt,nec ſunt quærenda.Sed cum liberi quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda ſunt genitoribus,parentes aũt filijs quæ natis tribui debent: ſtabilis talium & bona eſt amicitia. Oportet aũt & amorem omnibus in amicitijs quæ in excellentia conſiſtunt* comparatione fieri rõnum. Magis.n.amari præſtabiliorem utilioremue, quàm amare oportet. & cæterorũ unumquenq; ſimiliter.nam cum amor eſt pro dignitate,tunc fit ali-*

ἀναλόγον εἶναι.

47 *quo modo æqualitas. quod quidẽ amicitiæ eſſe uidetur. Aequale aũt in iuſtis & in amicitia non ſimiliter ſeſe habet.Eſt.n. in iuſtis quidem æquale primò. quòd eſt pro dignitate.ſecundò,quod eſt in quantitate.In amicitia aũt id quidẽ quod eſt in quantitate,primò. id aũt quod eſt pro dignitate,ſecundò. Conſtat aũt, ſi in uirtute,uel uitio,uel diuitijs uel in aliqua alia re magna diſtantia fiat. non.n. ulterius ſunt amici,nec dignum putant ſe eſſe amicos. Maximè aũt hoc eſt manifeſtum in ipſis dijs immortalibus. hi nanq; plurimum bonis omnibus antecellunt.Conſtat aũt & in regibus. Nec.n. his ſe eſſe amicos dignum ij putant. qui ſunt ualde inferiores. nec itẽ optimis uiris aut ſapientiſſimis, ij qui nullius ſunt*

48 *pretij. Exacta igitur in talibus non eſt definitio quouſq; ſint amici. multis .n.*

49 *ablatis adhuc amicitia manet.Quòd ſi nimis fuerint ſeparati, ut à Deo,non permanet. Vnde & dubitatur ſi amici uelint amicis ea bona quæ maxima ſunt, ut deos eſſe: non.n. ulterius erũt ipſi amici. quare nec bona. amici nanq; bona ſunt ſuis amicis.Quòd ſi bene ſit dictum,amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet,qualiſcunq; ſit ille.Homini autem uolet maxima bona ineſſe,& fortaſſe non omnia. ſibi enim ipſi maximè quiſq; uult ipſa bona.*

COMMENT.

45 EST aũt & alia ſpecies amicitiæ quæ.] Hic eſt ſecundus tractatus huius octaui libri,in quo Philoſop. poſteaquã declarauit ſpecies amicitiæ cõſiderãdo eas ſecundũ ꝙ in æqualitate conſiſtunt: nũc cõſiderat de amicitijs quæ fiunt inter homines inæquales,& in excellentia conſiſtunt. Diuiditur aũt hic tractatus in ſex capitula quæ ſuis locis patebunt.Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima affert

affert intentionem ſuã, oſtẽdendo alias eſſe amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In ſecũda declarat quonã pacto poſſint conſeruari amicitiæ tales de quibus nunc loquitur. In tertia affert quãdã dubitationẽ & eã ſoluit. In prima igitur Philoſophus proponẽdo intentionẽ & ſententiã ſuã dixit ꝙ eſt & alia ſpecies amicitiæ quæ dicitur cõſiſtere in excellẽtia, nõ ꝙ uterq; pariter excellat, ſed ut unus amicus excellat alterũ, ita ꝙ termini ſint inæquales: & affert tales amicitias ſicut eſt patris ad filiũ, uiri ad uxorẽ, & huiuſmodi. Et hæ oẽs cõſiſtunt in excellẽtia, quia alter terminus alterũ excellit, & oſtendũtur in hac parte tres cõcluſiones. Prima eſt, ꝙ hæ amicitiæ quæ ſunt inter perſonas inæquales differũt ſpecie ab illis ſuprà enumeratis, quia illæ cõſiſtunt in æqualitate, iſtæ in excellẽtia, ut uidebimus. & hãc primã cõcluſionẽ nõ probat, quia de ſe patet. Secũda cõcluſio eſt, ꝙ hæ amicitiæ quæ cõſiſtunt in excellẽtia, uno modo inter ſe differũt, ut amicitia patris ad filiũ differt ſpecie ab amicitia quæ eſt uiri ad uxorẽ. & ſic de alijs. Tertia cõcluſio eſt, ꝙ hæ amicitiæ quæ cõſiſtũt in excellẽtia & in imparitate perſonarũ differũt alio modo inter ſe, ut amicitia patris ad filiũ, ab ea amicitia quæ eſt filij ad patrẽ, & oĩno amicitia ſuperioris ad inferiorẽ ab ea q̃ eſt inferioris ad ſuperiorẽ. Et has duas cõcluſiones ultimas ꝓbat Philoſophus ſimul & primũ hoc pacto: Quorũ uirtutes & opera atq; officia ſunt diſtincta ſpecie, eorũ amicitiæ differũt ſpecie: ſed eorũ qui ſunt ſuperiores excellẽtia, & eorũ qui ſunt inferiores, opera, uirtutes atq; officia ſunt diſtincta ſpecie: ergo & eorũ amicitiæ differũt ſpecie. Patet rõ, aliud.n. eſt officiũ patris ad filiũ, & aliud regis ad ſubditos, & aliud uiri ad uxorẽ, & itẽ aliud patris ad filiũ, & aliud filij ad patrem. & ſic de alijs dici poteſt. Alia rõne idẽ ꝓbare poſſumus hoc pacto, Eorũ amicitiæ qui amant ꝓpter diuerſa ſpecie ſunt diſtinctæ ſpecie: ſed excellẽtes & inferiores amãt ꝓpter diuerſa ſpecie: ergo eorũ amicitiæ erũt diſtinctæ ſpecie. Patet rõ diſcurrẽdo ꝑ ſingulas amicitias tales. Nã alia rõne & ob aliud pater amat filiũ, quã princeps ſubditos & uir uxorẽ: & alia itẽ rõne, & ꝓpter aliud pater amat filiũ, quã filius patrem. & ſic de alijs.

46 [Atqve eadẽ quidẽ utriq; .] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtẽdit quonã pacto amicitiæ iſtæ quæ dicũtur cõſiſtere in excellẽtia, durare, & permanere poſſint. Quod nõ fecit in ijs amicitijs ſupradictis quæ cõſiſtũt in ipſa æqualitate, quia ibi ſi ſeruet̃ æqualitas facilius cõſeruari poſſunt, hic aũt ubi eſt tãta diſtãtia ſeruari poſſunt difficilius: quare inæqualitas quæ eſt in iſtis, redigenda eſt ad æqualitatẽ quãdã, ſi debeat cõſeruari & cõſtare amicitia. Probat̃, Si omnis amicitia cõſiſtit, & cõſeruat̃ æqualitate, ꝑfectò, & ea amicitia quæ dicitur eẽ in excellẽtia, cõſiſtet & cõſeruabitur æqualitate. At primũ eſt, ergo & ſecundũ. Cõſequẽtia probat̃, ſiue cõiunctũ, nã id quod cõpetit omni amicitiæ cõpetit ẽt alicui amicitiæ, ut iſti quã nũc affert: at omni amicitiæ cõpetit æqualitas, ergo & iſti. ſed duplex eſt æqualitas, ut ad noſtrũ ꝓpoſitũ ſpectat, aut quãtitatis, aut rõnis. iſtæ igitur amicitię ſecundũ excellẽtiã dictæ nõ poſſunt cõſeruari æqualitate quãtitatis, id eſt ſecundũ arithmeticã ꝓportionalitatẽ, ut ita loquar, quia alter eſt ſuperior altero dignitate, & cõditione uitæ: ergo ſeruari poterũt æqualitate rõnis, id eſt ſecundũ geometricã proportionalitatẽ & ſimilitudinẽ rõnis, ubi attẽditur cõditio perſonarũ, ut alibi dictum eſt. Meliori.n. & præſtãtiori plus debet tribui, & ideo melior & præſtabilior plus amari debet ab minus præſtãti, quã ecõtra, Dubitaret quiſpiã, quia hoc nõ uidetur uerum. Nã pater eſt excellẽtior filio inquãtum eſt pater, & tamẽ magis diligit filium quã filius patrẽ, ut experiẽtia patet. Dicẽdum ꝙ ſententia Philoſophi nõ eſt intelligenda ſimpliciter, ſed amari hoc pacto, id eſt coli, & haberi, in reuerentia, ſicut pſtabilior haberi debet ab eo qui eſt inferior.

47 [Aeqvale autem in iuſtis ac amicitia.] Dictum eſt antea amicitiã cõſtare æqualitate. Hoc etiã dictum fuit antea de iuſtitia. nunc igitur dicit Philoſophus ꝙ nõ ſimili modo eſt in utriſq;. Et ut intelligatur differentia, notandum ꝙ, ut antea percepimus, quædã iuſtitia cõſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinem

dinē rōnis geometricā, & hæc eſt iuſtitia diſtributiua: quædā in æqualitate quātitatis ſecundum ſimilitudinē rōnis arithmeticā, & hæc eſt iuſtitia cōmutatiua. Verum cùm iuſtitia diſtributiua ſit rerum publicarum, & ptineat ad gubernationē optimatum ubi attēditur uirtus & merita pſonarum, uidetur eē præſtātior quàm commutatiua, & primo loco & gradu dignitatis collocāda: quare principalior erit iuſtitia quę cōſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinē rōnis geometricā, quā illa quæ cōſiſtit in æqualitate quātitatis. In amicitia fit ecōtra, quia principalior eſt amicitia quæ conſiſtit in æqualitate quātitatis, ubi erit cōmutatio ęqua, & par pari refertur, quā ea quę cōſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinē rōnis geometricā, ubi attēditur excellētia pſonarum. & hæ ſunt amicitiæ de quibus nunc Philoſophus loquitur. Dicit igitur Philoſophus ꝙ æquale in iuſtis, & amicitia diuerſo modo ſe hēt, quia in iuſtitia primo & principaliore loco attēditur æqualitas ſecundum ſimilitudinē rōnis, ubi cōſideratur dignitas. Secundario uerò & ſecundo loco æqualitas quātitatis, ubi nō habetur rō pſonarum. In amicitia fit ecōtra, quia primo & principaliore loco attēditur æqualitas quātitatis, ubi par pari refertur, & mutua beneuolētia. Secundo loco attēditur dignitas & æqualitas ſecundum ſimilitudinē rōnis, ut ſunt amicitiæ iſtæ quæ fiunt inter ſuperiores & inferiores pſonas, adeò ut uix cōſtare poſſint, & nō cōſtarēt niſi fieret adæquatio quædā ſecundum ſimilitudinē rōnis: quare pro tāto dicuntur eſſe & conſeruari amicitiæ illæ, ꝓquāto æqualitas quędā fit in illis. Ex quo patet ꝙ amicitię quę ſunt inter perſonas æquales ſunt principaliores amicitiæ, quia habēt æqualitatē quātitatis, & ex cōſequēti quāto minor fit diſtātia, tāto eſt amicitia firmior, & magis propria: & quāto magis diſcedit ab æqualitate quātitatis, tāto eſt debilior, adeò ut in magna diſtātia nō poſſit fieri amicitia. & hoc ꝓbat Philoſophus tribus exēplis. Vnum eſt ut dei uel ſubſtātiarum ſeparatarum ad homines, qui tātum pſtāt nobis ut inter ipſas & nos nō cadat amicitia ꝓpriè. Secundum exēplum eſt regum erga eos qui ipſis ſubijciuntur. tales.n. nō audēt dicere ſe eſſe amicos regibus Et tertium exēplum eſt optimorum & ſapiētiſſimorum hominum, quibus ij qui ſunt ignari & à uirtute alieni nō audēt affirmare ſe eſſe amicos ꝓpriè, quia in tāta diſtātia nō uidetur fieri aut ſeruari poſſe amicitia. ex quo colligitur quòd cùm in magna diſtantia & inæqualitate non poſſit conſiſtere amicitia, quanto maior erit æqualitas & æqualium perſonarum, tanto firmior & magis propria erit amicitia. & in his primum locum tenet æqualitas quantitatis, ut patet: in iuſtitia uero econtra, ut uidimus.

48 [In talibus igitur nō eſt.] Videtur ſoluęre unā obiectionē Philoſophus. poſſet.n. quis dicere: Si magna diſtātia amicitiā diſſoluit, fieri poteſt ut alter amicorum fiat dignior & incipiat excedere alterum, & ſucceſſiue excedat: quærēdum eſt quis terminus dādus ſit excellētiæ, ut nō diſſoluatur amicitia, & quouſq; ſeruatur. Nā cum alter incipit excellere, uidetur deſtrui æqualitas quātitatis. poſtea uerò cum multum maximèq; excellit, uidēt ēt deſtrui æqualitas rōnis quæ fit ſecundum rōnem. Ad hoc dicit Philoſophus ꝙ nō dātur neq; dari poſſunt cācelli & fines determinati, ſed ſufficit ꝙ multis allatis ab altero & additis alteri, uel quę ſunt in altero, adhuc in huiuſmodi excellentia ſeruari poteſt amicitia: ſed ſi maxima & longiſſima ſit diſtantia, ut Dei ad hominem, tunc non poteſt conſtare amicitia de qua loquitur.

49 [Vnde & dubitatur ſi amici uelint.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua mouet & ſoluit unā dubitationē Philoſophus, talē quæ uidetur oriri ex ſupradictis, quia dixit amicitiā diſſolui ſi alter amicorum uehemēter alterum excedat, hoc uidetur eſſe cōtra id quod dictum eſt amicum optare bonū amico. Dubitatur ergo utrum illa ſentētia ſit uera. ſ. ut amici uelint amicis maxima bona, nā ſi ita ſit uidetur exoptare diſſolutionē amicitiæ quæ fit per ſuper excellētiā quādā. ſed hoc ē abſurdum, ꝙ amicus exoptet amittere amicum ſuum. Ex altera parte dictum eſt amicum exoptare amico ſuo maxima bona, quid ergo dicēdū eſt? hāc dubitationē ſoluit Philoſophus duobus

duobus modis.Primò modo ꝙ uerū eſt id qđ antea dictum eſt, Amicū amico bona ex
petere:nō tamē ꝓpter hæc exoptare debet ſummum illum exceſſum lōgisſimāq; di-
ſtantiā,ſed bona huiuſmodi,ut nō deſtruant amicitiam, & bona quæ pertinent ad na
turam humanam,ut manere posſit amicus & ſeruari amicitia quod fieri poteſt.Secun
da ſolutio eſt, quòd amicus uult bona amico, non tamen omnia, ſed ea quæ compe-
tunt humanæ naturæ : deinde dicit quòd primò ſibi quiſq; exoptat bona,deinde ami
co,quia nō uidet ęquū ut exoptet amico bona quę ſibi ſint detrimēto,& cauſa ut amit
tat amicitiam , ſed quiſq; primò ſibi uult bona deinde etiam amico:& ſic ſeruari poſ-
ſe uidetur amicitia inter eos.

Quòd amicitia magis conſiſtat in amare quàm amari. Cap. 8.

PLERIQVE aūt ob ambitionē, magis amari quàm amare uelle ui 50 ὑπερεχόμενος.
dētur.Quapropter pleriq; amāt ipſos adulatores.adulator.n. * *in*
ferior eſt amicus, aut fingit ſe talē, & magis amare quàm amari.
Amari aūt propinquū huic eſſe cōſtat,affici,inquā,honore.quod
quidē pleriq; affectāt.Nō per ſe aūt,ſed per accidēs uidētur honorē expetere. 51
Nā pleriq; gaudēt,cùm honorātur ab ijs qui ſunt in poteſtatibus,propter ſpem.
putāt.n.ſe ſi quo indigeāt,id ab illis impetraturos.Gaudēt igitur ipſo honore,ut
ſigno beneficij ſuſcipiēdi.Qui aūt appetūt à bonis uiris atq; ſciētibus honorari,
cōfirmare opinionē eā quā ipſi habēt de ſe affectāt.Gaudēt igitur,quia ſunt bo=
ni,credētes eorū iudicio qui id dicūt. Amari aūt per ſe gaudēt.Quapropter præ
ſtabilius ipſum eē quàm honorari.uidebitur & amicitia expetēda ꝑſeipſam eē.
Videtur aūt magis in exhibēdò amorē, quàm in ſuſcipiēdo cōſiſtere. Argumēto 52
ſunt matres,amādo gaudētes.Nōnullæ nāq; ſuos tollēdos filios dāt: & amāt qui
dē ſciētes.ut amētur aūt ab illis nō quærūt,ſi utrunq; fieri nequeat.ſed ſatis eſt
ipſis,ſi in proſperitate uidēt illos eē cōſtitutos.Amātq; illos : etſi illi nō poſſunt
ob ignorationē ea quæ ſunt exhibēda retribuere matri.Cùm igitur amicitia ma
gis in amādo cōſiſtat,& laudētur qui amāt amicos,uirtus amicorū uidetur eſſe
amare.Quare in quibus hoc fit pro dignitate,ij ſtabiles ſunt amici, & amicitia 53
taliū eſt ſtabilita.Hoc aūt modo & qui ſunt inæquales, maximè fuerint amici.
æquales.n.fieri poſsūt.æqualitas aūt et ſimilitudo ē amicitia. Et maximè quidē
eorū ſimilitudo qui ſimiles ſunt uirtute.nā cū ſtabiles ꝑſeipſos ſint,& tales in=
ter ſe ſunt.& neq; indigēt prauis,neq; talia ſubminiſtrāt: quin potius ēt probi
bēt.Eſt.n.bonorū hominū neq; ipſos delinquere,neq; amicos ꝑmittere praua ſub
miniſtrare.Praui aūt ſtabilitatē quidē nō habēt,quippe cū neq; ſibijpſis ſimiles
ꝑſeuerēt.breui uerò tēpore fiūt amici,ſua gaudētes mutuo prauitate. Vtiles aūt
& iucūdi ꝑmanēt magis,ꝑmanēt.n. quouſq; uoluptates aut cōmoda ſibi mutuo
præſtāt.Ex cōtrarijs aūt maximè uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatē effi 54
citur.Nā fit amicus pauper diuiti,ac indoctus ſciēti.Cuius.n. quis indiget,id af
fectās aliud affert pro ipſo.huc trahere quiſpiā & amatorē ac adamatū, & pul
chrū ac turpē poteſt.Quapropter & amatores ridiculi uidētur interdū : dignū
eſſe cēſentes ꝑinde amari ut amāt.At ſi ſimiliter quidē amabiles ſint,amādi ſunt

fortaſſe ut cẽſetur. ſi uerò nihil amabilis habeãt, ridiculũ eſt profectò. ſeſe ut amãt amari oportere cẽſere. Fortaſſe aũt neq; cõtrariũ per ſe contrariũ appetit, ſed p̃ accidens. Appetitio uerò, ipſius eſt medij. hoc. n. eſt bonũ. ueluti ſicco, non ut humidũ fiat, ſed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris ſimili modo. Sed hæc quidem miſſa faciamus. Non enim ad hunc locum accommodantur.

COMMENT.

50 PLerique autem ob ambitionem magis amari.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquã declarauit quomodo amicitia ęqualitate ſeruatur, & ſoluit quaſdam dubitationes: nunc oſtendit quomodo amare & amari ſe habẽt ad amicitiam. Nam in amicitia eſt amor actiuus, ut ita loquar, & paſſiuus, de quibus fieri conſideratio debet. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima autem parte uult comparare inter ſe amari & honorari. ſed dicit in primis quòd nonnulli quærunt potius amari quàm amare propter ambitionem: & oſtendit hoc quodam ſigno adulatorum, quos illi qui amant uolunt magis amari quàm amare, & plerique homines ſunt huiuſmodi: ergo plerique magis amari uolunt quàm amare. Secũdario probat ex eo, quia amari uidetur eſſe propinquũ ipſi honorari, ſed pleriq; propter ambitionem expetunt honorari ergo amari.

51 [ATQVE non per ſe honorem.] Comparat nunc Philoſophus iſta duo inter ſe, ſcilicet amari & honorari, & oſtendit quòd præſtabilius eſt amari. Illud quod per ſe expetitur eſt præſtabilius quod expetitur per accidens: ſed amari per ſe, honorari autem per accidens expetitur: ergo amari eſt præſtabilius quàm honorari. Maior eſt nota. Minor declaratur a Philoſopho, quia omnes qui cupiunt honorari, expetunt id ob aliquid aliud: ſi a principibus & ijs qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, propter utilitatem expetere uidentur: ſin uerò a bonis & ſapientibus, expetunt id quaſi teſtimonium quoddam, & iudicium quo confirmare gaudent opinionem quam de ſe habent, & de uirtute ſua, & gaudent tali honore propter aliud, id eſt ut euadant certiores de ſua uirtute: unde in primo honorem ſequi uidentur, ut ſe bonos ſtudioſóſque eſſe credant. Itaque a ſapientibus, & apud illos qui ipſos cognoſcunt, & ob uirtutem honoribus affici quærunt, ſed amari gaudent per ſe, ut dicit Philoſophus. quare concluditur quod amari ſit præſtabilius quàm honorari, & ipſa ergo amicitia præſtabilior omnino quàm honor.

52 [ATQVI uidetur ipſa amicitia magis.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua primò comparat amare & amari inter ſe, id eſt amatorem actiuum & paſſiuum, quorum uterque pertinet ad amicitiam, deinde oſtendit quomodo conſeruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur quòd amicitia conſiſtit magis in exhibendo, quàm in ſuſcipiendo amorem, duabus rationibus. Primum ex ſigno quodam, quia matres amant, & gaudent ipſæ amare, & non quærunt amari ab illis. ex quo apparet ex ordine quodam naturæ, quòd amicitia magis conſiſtit in exhibendo amorem quàm in ſuſcipiendo. Præterea in eo magis conſiſtit uirtus amicitiæ in quo homines magis laudantur: ſed in amando magis laudantur quàm in ſuſcipiendo amorem: ergo in amando magis conſiſtit uirtus amicitiæ quàm in ſuſcipiendo amorem. Patet ratio, quia eos qui amãt ſuos amicos laudare ſolemus, & beneuolos appellare, &c. Notandum quòd ſecunda ratio Philoſophi uidetur eſſe probabilior quàm prima. Nam illud exemplum de amore matrum erga filios non uidetur competere amicitiæ propriè dictæ, cum illa ſit beneuolentia mutua, &c. Sed beneuolentia matrum eſt naturalis, hæc autem ex electione, & merito laudatur, ut dicit Philoſophus. Notandum præterea quòd amicitia eſt habitus, ſed ab habitu prodit operatio: quòd ſi quid accidat habitui reſpectu ſuſcipientis illud non erit operatio talis habitus, & cuiuſcunque habitus uirtus conſiſtit potius in actione, quàm in paſſione: ergo laus & uirtus amicitiæ magis in amare quàm in amari

ri conſiſtet. Item amare eſt in poteſtate & arbitrio noſtro: amari autem non eſt in no bis :ergo præſtabilius eſt amare quam amari,& in illo magis conſiſtit amicitia.

Qvare in quibus id fit .] Declarat Philoſophus quo pacto conſeruatur amicitia per actum amandi,& ponit quatuor concluſiones probandas.Prima eſt , quòd illi qui amant ut decet,& ut dignitas poſtulat ſeruant æqualitatem, ij ſunt ſtabiles & permanentes amici.Probatur, Hi qui ſeruant æqualitatem in amicitia ſunt ſtabiles & firmi amici:ſed hi qui amant ut dignitas poſtulat ſunt huiuſmodi: ergo qui amant ut dignitas poſtulat,ſunt ſtabiles & firmi amici.Patet ratio ex uerbis Philoſoph. in textu.Nã quando perſona excedit perſonam,ibi eſt inæqualitas, quæ eſt redigenda ad æqualitatem amando ſecundum ſimilitudinem rationis & ut dignitas poſtulat.Secunda concluſio.Hi qui ſunt ſimiles in uirtute per ſe,ſunt ſtabiles & firmi amici: ſed boni ſunt ſimiles uirtute : ergo per ſe & de ſe ſunt ſtabiles & firmi amici . Tertia concluſio , Hi qui ſunt diſcordes inter ſe,ſunt parum ſtabiles & permanentes amici : ſed uitioſi & praui ſunt huiuſmodi:ergo uitioſi & praui ſunt parum ſtabiles & permanentes amici. Quarta concluſio,Hi qui amant aliquid quod uidetur amandum quanuis ſimpliciter nõ ſit, magis ſunt conſtantes amici quàm homines praui : ſed qui contrahunt amicitiam ob utilitatem aut iocunditatem ſunt tales:ergo ſunt magis firmi & conſtantes amici,quã praui homines.Nam tandiu manere uidentur amici quandiu mutua compenſatio iocunditatis uel utilitatis manet, & ij uidentur quoquo modo eſſe medij inter prauos & bonos amicos,quia minus durant quam amici boni, & magis quàm praui homines,& quàm illi qui ob aliquam turpitudinem fiunt amici.[At uero ex cõtrarijs maxime.] 54 Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua docet quo pacto fieri amicitia poteſt ex oppoſitis terminis:& ſic uidetur aliqua ex parte accommodare propoſito ſuo ſententiam eorum qui dicebant quòd amicitia conſtabat contrarietate , & quòd contrarietas erat cauſa amicitiæ , ut quòd terra ſicca amat imbrem , & reliqua . Philoſophus igitur oſtendit quod amicitia quoquo modo fit ex oppoſitis , ut inter pauperem & diuitem , & doctum & indoctum , tales enim amici uidentur oppoſiti : tamen fit quandoque inter hos amicitia quædam , & ea præcipue quæ eſt ob utilitatem : minus autem illa quæ eſt ob uoluptatem , quæ fit quoquo modo inter amantem & amatum , & turpem & pulchrum , licet non ſit appellanda amicitia . Poſt hæc infert unum obortum ſiue correlarium ex dictis , quòd amatores ridiculi uidentur interdum ſi expetunt amari ſicut & amant . & reliqua quæ patent in textu . Sic igitur contrarietas quoquo modo locum habet in ijs amicitijs quæ tamen non ſunt dicendæ amicitiæ : at in amicitia bonorum ubi ſumma concordia eſt & morum ſimilitudo , contrarietas locum habere non poteſt , ut eſt manifeſtum . Fortaſſe autem neque contrarium. ſoluit tacitam obiectionem Philoſophus , quia dixit quandam amicitiam aliquo modo conſtare ex contrarijs : ſed cùm amicitia conſtet inter duos quorum alter amat & appetit contrarium ſuum : ergo uidebitur quòd aliquid appetat corruptionem ſuijpſius. Nam contraria ſeſe mutuo corrumpunt . Vnde ſi ſiccum appetit humidum , uidetur appetere corruptionem ſui , cum non poſsit idem eſſe ſimul ſiccum & humidum . Hoc autem uidetur abſurdum,quòd aliquid appetat corruptionem ſui. quare non uidetur fieri poſſe ut aliquo modo ulla amicitia conſtet ex contrarijs.Ad hanc obiectiõnem reſpondet Philoſophus.Ex qua reſponſione etiam patet quid ſit priſcis dicendũ, cùm contrarium ſuum appetere aiunt.Dicit enim Philoſophus quòd contrarium non appetit contrarium ſimpliciter & per ſe ſed per accidens . & talis appetitio re uera eſt cupiditas medij,uel appetitio medij,ut unum contrarium redigatur ad mediocritatẽ, quod uidetur ſibi eſſe congruum ut ſicco , non ut fiat humidum ſibi eſt expetendũ per ſe,ſed ut ad medium redigatur. Sed hæc conſideratio, dicit Philoſophus , ſicut etiam dixit in principio libri , tranſgreditur fines huius ſcientiæ moralis , nam pertinet ad ſcientiam naturalem,& ideo eſt omittenda .

De ciuili amicitia. Cap. 9.

Videtur autem amicitia, & iuſtum(ut in principio diximus) circa ea
55 *dem & in eiſdem eſſe. In omni nanque ſocietate iuſtum aliquid,&*
amicitia eſſe uidetur. Itaque & amicos appellant, ſimul nauigan-
tes,& commilitones,& cæteros ſimiliter ſocios. Atque quatenus
communicant,eatenus eſt amicitia. & iuſtum enim eodem modo. Et prouerbium
rectè,ea quæ ſunt amicorum,communia dicit eſſe. amicitia nanque in communi-
catione ſocietateq́; conſiſtit. Atque fratribus quidem ſodalibusq́; cuncta commu
nia ſunt. cæteris autem definita,& alijs plura,alijs pauciora. & amicitiarum e-
56 *nim aliæ magis,aliæ minus amicitiæ ſunt. Differunt autem & iuſta. non enim ea*
dem ſunt parentibus ad filios,& fratribus inter ſe,neque ſodalibus atque ciui-
bus. & in cæteris ſimiliter amicitijs. Diuerſa igitur ſunt & iuſta ad horum ſingu
57 *los. Et incrementa ſuſcipiunt,quód ſunt ad magis amicos. eſt enim grauius ſoda-*
li,quàm ciui pecuniam auferre. & fratri,quàm extraneo opem non ferre: & pa
trem quàm quemuis alium pulſare. Creſcit autem & iuſtum cum amicitia ſimul,
58 *quippe cùm ſint in eiſdem,et æquè ſeſe extendunt. At uerò ſocietates omnes,ſimi*
les ſunt partibus ſocietatis ciuilis. Nam ob utilitatem aliquam conueniunt ho-
mines,& aliquid eorum conſequuntur,quæ ad uitam conferunt. Ciuilis quoque
ſocietas,gratia utilitatis ab initio conſtitui permanereq́; uidetur. hoc enim et la
tores legum coniectant: & iuſtum id inquiunt eſſe quod publicè prodeſt. Cæteræ
igitur ſocietates per partes utilitatem appetunt. nautæ quidem eam quæ ex naui
gatione prouenit, acquiſitionem, inquam, pecuniarum, aut aliquid tale. milites
autem eam quæ fit ex bello,ſiue pecuniam,ſiue uictoriam,ſiue ciuitatem affectēt.
Eodem modo contribulesq́; & populares. Nonnullæ autem ſocietates gratia uo
*luptatis conſtant. ut * eorum qui ſimul choros exercent, aliaq́; ſimilia,& eorū*
qui pecunias conferunt ad conuiuia ſibi paranda. hæ nanque ſacrificij conui-
ctusq́; cauſa fiunt. Omnes autem hæ ſub ciuili ſocietate collocantur. Non enim
59 *præſens commodum ciuilis affectat,ſed ad omnem uitam. Atque ſacrificia & cœ*
tus circa hæc faciunt honorem dijs tribuentes, & ſibijpſis requiem præſtantes
cùm uoluptate. Vetuſta nanque ſacrificia,conuentusq́;, poſt frugum perceptio-
nem(ut primitiæ) celebrantur. hoc enim in tempore maximè otio indulgebant.
Societates igitur uniuerſæ,partes ciuilis eſſe uidentur. Tales autem amicitiæ,ta-
les ſocietates ſequuntur.

* ὡς θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.

Comment.

55 Videtur autem amicitia & iuſtum.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo Philoſophus poſteaquam declarauit partes amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia,& quomodo amare & amari ſe habent ad ipſam amicitiam & ſoluit obiectiones nonnullas,ut uidimus:nunc conſiderat & declarat quomodo amicitia ipſa conſiſtit in ſocietate. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima facit quod dictum eſt,ſcilicet oſtendit quo pacto amicitia conſiſtit in ſocietate. In ſe-

cunda

cunda declarat omnes ſocietates eſſe ſimiles ſocietati ciuili, & ad eam redigi tanquã partes ad totum. In prima igitur parte ſecundum ſententiam expoſitorum, probat ꝙ omnis amicitia cõſiſtit in ſocietate hoc modo, Omnis iuſtitia & iuſtum conſiſtit in ſocietate: ſed omnis amicitia conſiſtit quodammodo in ijs in quibus conſiſtit iuſtum: ergo omnis amicitia conſiſtit in ſocietate. probat etiam idem alia ratione ſumpta ex modo loquendi. Nam homines appellant ſuos ſocios in aliqua re agenda, appellant dico amicos, ut commilitones ſeſe amicos appellant, ſimiliter & naturæ: hoc autem eſt indicium quod amicitia conſiſtit in ſocietate, & quo magis eſt ſocietas eo magis uidetur eſſe iuſtitia, & iuſtum, & amicitia. Oſtendit etiam idem communi prouerbio quo dicitur quòd ea quæ ſunt amicorum ſunt cõmunia, quod nõ eſſet niſi amicitia conſiſteret in ſocietate & communitate. Hanc partem expoſitores introducunt eo pacto quo diximus: & quanuis rationes ſint ueræ, tamen non ſunt fortaſſe ad intentionem Philoſophi, quia mea ſententia Philoſophus potius probat quòd amicitia & iuſtum circa idem uerſantur, & in eodem conſiſtunt, ut per hoc concludat quòd amicitia quædam eſt etiam ciuilis ſicut iuſtitia. & probat in primis quod amicitia & iuſtum uerſantur circa eadem, & in eiſdem conſiſtunt, hoc pacto: Ea quæ conſiſtunt in ſocietate, circa eadem uerſantur, & in eiſdẽ conſiſtunt: ſed amicitia & iuſtum conſiſtunt in ſocietate: ergo amicitia & iuſtum circa eadem uerſantur, & in eiſdem conſiſtunt: minorem autem qua dicitur amicitiam & iuſtum conſiſtere in ſocietate, probat rationibus ſuprà allatis, & prouerbio illo communi, & exemplis illis ut uidimus.

[DIFFERVNT autem & ipſa.] Probat nunc Philoſophus quòd iuſta differũt, & hoc 56
probat exemplis: quia aliud eſt iuſtum patris ad filium, & aliud inter fratres, & ſic de alijs. quòd ſi iuſta diuerſa, & amicitiæ erunt diuerſæ. Ex quo probari uidetur quòd iuſtitia & iuſtum uerſantur circa eadem: nos autem introducere poſſumus quòd hæc ſit probatio illius minoris ſupradictæ, & quòd amicitia & iuſtum conſiſtit in ſocietate, quia amicitia & iuſtum uariatur ratione uariarum ſocietatum, ut patet exemplis patris ad filium. & ſic de alijs.

[DIVERSA igitur.] Probat inſuper Philoſophus, quòd iuſta & iniuſta non ſolum 57
ſiunt uaria in diuerſis amicitijs & ſocietatibus, ſed etiam incrementa ſuſcipiunt, ut patet ex contrario, ſcilicet ab iniuſto, uel iniuria. Nam maiorem uidetur facere iniuriã ſi filius pulſet patrem quàm ſi extraneum: & ſicut eſt de iniuſto, ita uidetur eſſe & ſequi de iuſto: nos autem introducere poſſumus hanc partem quod probetur iuſtum uerſari circa eadem circa quæ amicitia, & in ſocietate conſiſtere ex eo, quia ambo ſimiliter incrementa, & decrementa ſuſcipiunt, & magis & minus ſunt iuſta, & amicitia ſecundum diuerſas ſocietates, ut exemplis patris ad filium, & fratris ad fratrem, & ſimilium percipi poteſt. Nam ſi contentio quædam & comparatio fiat, ut inquit Cicero, quibus plurimum ſit officium tribuendum: principes ſunt, patria & parentes, proximi liberi &c. Quare hæc, ut diximus, gradus ſuſcipiunt, & incrementa & decrementa ſecundum diuerſas ſocietates, ut huiuſmodi exemplis patere poteſt.

[ATQVE ſocietates omnes ſimiles.] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat omnes alias ſocietates ſimiles eſſe partibus ſocietatis ciuilis, & ad 58
eam reduci tanquam partes ad ſuum totum: & primò oſtendit quomodo conueniunt, deinde in quo differunt. Nam ſicut primo ſimiles, quia ſocietates & conuentiones omnes uidentur reſpicere aliquod commodum & utilitatem aliquam, & idem ſit in ſocietate ciuili. Nã & legumlatores publicam utilitatẽ reſpiciunt atq; cõmunem: aliæ quoque ſocietates particulares ſimiles ſunt in eo ꝙ utilitatẽ cõmodumq; affectant, ut nautarum & militum ſocietas, & aliæ quas in textu apertè tangit Philoſoph. Sunt autem nonnullæ quæ conſtare uidentur gratia uoluptatis, ut ſunt eorum qui ſimul exercent choros, & cõuiuia, & hæc fieri uidenẽ gratia ſacrificij & cõuictus: ſed & ciuitates quoq; ſolennia faciunt ſacrificia, & feſtos dies celebrãt, uerũ ex altera parte ſocietas ciuilis.

Et iſtæ particulares differunt, quia illæ uerſantur circa particulares utilitates & commoda, ciuilis uerò communē utilitatem & omnem, non autem partem quærit, & ut illæ reducuntur tamen ad eam ſicut partes ad totum.

59 [OMNES autem hæ ſub ciuili.] Declarat Philoſophus quòd omnes iſtæ particulares ſocietates ſub ciuili collocati uidentur tanquam partes ſub toto. & excludendæ ſunt prauæ ſocietates, ut coniurationes, & factioſorum hominum contentiones. aliæ autem, ut diximus, ad ciuilem reduci uidentur. Probatur, Omnis ſocietas quæ eſt ob particularem utilitatem collocari uidetur ſub ea quæ eſt ob totam: ſed ſocietas ciuilis eſt ob totam & communem utilitatem aliæ uerò particulares ob partē: ergo aliæ particulares collocari uidentur ſub ciuili ſocietate, & ad eam redigi tanquam partes ad totum. Patet ratio, quia ſicut ſe habent partes utilitatis ad totam utilitatem: ita ſocietates quæ ſunt circa partes utilitatis ad ſocietatem quæ complectitur totam, ſingulæ autem ſocietates reſpiciunt proprias & particulares utilitates, ut exemplo nautarum, & commilitonum & ſimilium declarauit Philoſophus, ciuilis uerò non præſentem, ſed perpetuam quoad fieri poteſt, & communem utilitatem uitæ humanæ affectat. Quòd ſi quis affectat ſocietates quæ fiunt ob iocunditatem, iſtæ quoque partem quærere uidentur, & propriam nō totam, & communem: ciuilis uerò communem relaxationem quærere uidetur. unde priſci ſolebant ſacrificia & cœtus inſtituere poſt collectionem fructuum. Poſtea affert tanquā concluſionem quòd omnes huiuſmodi ſocietates particulares ſunt partes ciuilis, & quòd amicitiæ tales ſequuntur ſocietates huiuſmodi. Nam erit amicitia ubicunque eſt ſocietas, ſiue ob utilitatem, ſiue ob iocunditatem, & erit quædam amicitia reſpectu totius & communis utilitatis, & iocunditatis, & iſta erit ciuilis amicitia. Vnicuiq; noſtrum, ut inquit Cicero, chari ſunt parentes, chari ſunt liberi, propinqui, familiares, ſed omnes omniū charitates patria una complexa eſt, & reliqua.

De ſpeciebus Reipublicæ. Cap. 10.

60 REI *autem publicæ tres ſunt ſpecies, & totidem etiam tranſgreſſiones & quaſi labes illarum. Et illæ quidem ſunt, regnum, & optimorum poteſtas, & tertia eſt ea quæ è cenſibus fit. quam cenſu poteſtatem dicere, accommodatum uidetur. Plurimi autem rempublicam appellare conſueuerunt. Atque harum optima quidem eſt* Regnum: *deterrima uerò Cenſu poteſtas.*

61 *Tranſgreſsio autem regni quidem tyrannis eſt. In utraque enim unus eſt princeps. ſed inter ſeſe plurimum differunt. Nam tyrannus quidem ſuum, rex autem eorum qui ab ipſo reguntur conſiderat commodum. Non eſt enim rex, niſi ſit ex ſeſe ſufficiens, & bonis omnibus antecellat. Talis autem nullius indiget rei. non ergo ſuas ipſe, ſed eorum qui reguntur utilitates conſiderat. Qui nanque talis non eſt, ſorte potius quidam eſt princeps quàm rex. Tyrannis autem eſt contraria regno ſuum nanque bonum ſequitur ipſe tyrannus. Quo magis patet ipſam eſſe peßimam. Peßimum enim id eſt quod eſt contrarium optimo. Fit autem in tyrannidem ex regno tranſgreßio. tyranis enim principatus eſt prauitas, in quo unus eſt princeps.*

62 *Prauus autem rex fit tyrannus. Ex optimatum uerò poteſtate ad paucorum potētiam fit tranſgreßio, uitio principum, qui res ciuitatis præter dignitatem diſtribuunt, & cuncta bona ſibi uel plurima tribuunt, et magiſtratus ſemper eiſdem plurimi diuitias*

uitias

uitias facientes. pauci igitur & praui pro optimis denominantur. Sed ex cen= ſu poteſtate ad popularem fit tranſgreſſio poteſtatem. Sunt enim hæ finitimæ. nam & cenſu poteſtas, multitudinis eſſe ſolet: & pares ſunt omnes qui ſunt in cenſu. Minimè uerò prauum eſt popularis poteſtas. parum enim reipublicæ tranſgreditur ſpeciem. Res igitur publicæ hoc maximè modo mutantur. Mi= nima enim ſic atque facillima fit ipſarum migratio. Similitudines autem ipſa= rum & quaſi exempla quiſpiam & in domibus accipere poteſt. Societas enim patris ad filios, regni præ ſe fert effigiem. Nati nanque patri ſunt curæ. Hinc & Homerus Iouem patrem appellat. Ipſum uanque regnum, imperium eſt ſua= pte natura paternum. Patris autem apud Perſas imperium tyrannicum eſt. ſuis enim filijs utuntur ut ſeruis. Heri etiam ad ſeruos tyrannicum eſt. nam in ipſo utilitas agitur heri. Atque hoc quidem rectum eſſe uidetur: ſed Perſarum aber rat. diuerſorum enim diuerſa ſunt imperia. Viri autem & uxoris ſocietas, ſi= milis optimatum poteſtati uidetur. pro dignitate nanq; uir præſidet, & in ijs quæ uirum decet. quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd ſi in omnibus uir dominetur, in paucorum poteſtatem mutatur, præter digni= tatem enim hoc facit. & non ea ratione qua præſtabilior eſt. Interdum au= tem dominantur uxores, ob amplitudinem patrimonij. Non igitur fiunt im= peria ob uirtutem, ſed ob diuitias & potentiam, perinde atque in paucorum fit poteſtate. Fratrum uerò ſocietas, ſimilis eſt cenſu poteſtati. Sunt enim pares, 65 *præter differentiam ætatis. Quocirca ſi multum ætatibus differant, non frater na inter ipſos fit amicitia. Popularis autem poteſtas, in ijs maximè habitationi- bus eſt, quæ domino carent. Hic enim omnes ſunt æquales. Et in quibus prin= ceps eſt imbecillis: & unicuique ineſt poteſtas.*

63

64

COMMENT.

RE I autem ciuilis & publicæ tres ſunt ſpecies.] Hoc eſt quartum capitulum 60 huius tractatus in quo Philoſophus poſteaquam declarauit amicitiam conſi ſtere in ſocietate, & quòd amicitia & iuſtum circa eadem uerſantur, & quòd ſingulæ ſocietates ad ciuilem reducuntur tanquam partes ad totum: nunc diſtinguit ſocietatem ciuilem in ſpecies ſuas, atque eas declarat, & ſimilitudiue ipſarum declarare ét uidetur ſocietates rei familiaris: & hoc quia ad illas non ſolùm ſe extendit iuſtitia, ſed etiam amicitia. Nam in quibus ſocietatibus eſt iuſtũ, in ijs uidetur eſſe amicitia. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima diſtinguit ſpecies rei ciuilis. In ſecunda ſocietates rei familiaris. Dicit in prima Philoſophus quòd rei ciuilis tres ſunt ſpecies, & rectæ gubernationes, inſuper tres tranſgreſſiones illi oppoſitæ. Sed earum quæ ſe rectè habere dicuntur, prima gubernandi ſpecies eſt regnum, ſecunda optimatum, tertia quæ Græcè dicitur τιμοκρατική: & commodè appellari poteſt cenſu poteſtas, quam communiter ſolent appellare rempublicam, tribuendo ei nomen commune, & quaſi generis nomen. Has tres ſpecies rectè gubernandi poſt hæc Philoſophus inter ſe comparare uidetur. & in primo gradu perfectionis ponit regnum. In ſecundo optimatum potentiam. In tertio & infimo loco cenſu poteſtatem, quam deterrimam appellant. ſi comparetur cum optima, & cum ipſo regno: ideo dicit in textu, regnum eſſe optimum: cenſu poteſtatem deterrimam, id eſt minus bonam.

nam. Notandum quòd Philoſophus in Politicis latiſsime loquitur de ſpeciebus rei ciuilis, ſed quantum ad hoc propoſitum ſpectat, intelligendum quòd tres ſunt ſpecies rei ciuilis, ſententia huius Philoſophi, quanuis Plato reliquerit tertiam ſpeciem, id eſt cenſu poteſtatem: & reprehenditur ab Ariſtotele eo in loco, quia ipſam omiſit. Laudat autem ibi Philoſophus magnopere ipſum regnum, & anteponit cæteris ſpeciebus rei ciuilis & publicæ gubernandæ. Vult enim redigere ipſam gubernationem ad unum, ſicut hoc uniuerſum uno gubernatur, deinde ponit in ſecundo gradu optimatum gubernationem. poſtremo ponit cenſu poteſtatem. Omnes autem ij gubernatores proponere ſibi debent felicitatem ciuitatis, & commune bonum reipub. quo ſeruato ſeruatur reſpub. Sin ecōtrà fiat, tunc oriuntur tranſgreſsiones tres quæ ſunt labes illarum bonarum gubernationum. Nam rex ad tyrannidem, optimates ad paucorum potentiam, cenſu poteſtas ſiue reſpub. ad ſtatum popularem delabitur. nam aut unus gubernat rem ciuilem & publicam, aut plures: ſi unus, optimus conſulens bono reipublicæ, & tunc uidetur eſſe rex: aut peſsimus, referens omnia ad ſuum commodum, & tunc erit tyrannus: ſi plures, tunc aut omnes fermè, aut pauci: ſi pauci, iterum aut optimi aut peſsimi: ſin optimi, tunc fit optimatum gubernatio: ſin peſsimi, tunc fit paucorum potentia: ſin uerò ſint penè omnes, tunc aut ſunt tribuentes æqualiter aut inęqualiter. Primo modo erit cenſu poteſtas ſiue reſpubli. Secundo ſtatus popularis. & ſic tot ſunt ſpecies.

61 [Transgressio autem regni tyrannis eſt.] Diſtinguit nunc Philoſophus labes illarum rectarum gubernationum, & dicit primò tyrannidem eſſe labem, & trāſgreſſionem regni. Cōueniunt autem regnum & tyrannis in eo quòd in utroque eſt unus qui gubernat, in alijs maximè differunt. Tirannus enim ſemper proprium & ſuum, rex commune commodum, & bonum eorum qui ab eo reguntur, quærit. Et in alijs multis differunt. Sed ponere poſſumus duas concluſiones ſecundū uerba Philoſophi. Prima, quòd rex omnia agit pro utilitate, & communi bono eorum qui regūtur. Probatur: Ille prīceps qui eſt ex ſeſe ſufficiens, & omnibus bonis ornatus eſt, omnia agit pro bono eorum, qui gubernantur ab eo: ſed rex eſt huiuſmodi: ergo rex agit omnia pro communi commodo & bono populorū qui reguntur ab eo. rex enim propriè dictus rex debet eſſe optimus a regendo Latinè, Græcè βασιλεὺς a gradu populi appellatus, quaſi populi ſemper rationem habere debeat. unde Homerus paſtores populorum appellat reges. Nam ſi ſuæ utilitati & commodo conſuleret, non eſſet appellādus rex, ſed potius quidam forte princeps uel tyrannus. Secunda cōcluſio, quòd tyrannus eſt peſsima forma gubernandæ reipub. probatur ex eo, quia opponitur optimæ gubernationi, ut patet.

62 [Et ex optimatum poteſtate.] Declarata tyrannide quæ eſt labes regni, nunc declarat tranſgreſsionem & labem optimatum quæ eſt paucorum potentia ob prauitatem principum reipubl. pauci nanque ſunt, & mali, ut patet in textu.

63 [Sed ex ea quæ eſt cenſu poteſtas.] Declarat nunc tertiam labem, ſcilicet ipſius cenſu poteſtatis ſeu reipub. quæ labes atque tranſgreſsio dicitur popularis poteſtas, & non fit magna tranſgreſsio. Notandum quod cenſu poteſtas fit gubernatio in re ciuili hoc pacto, ut poſsint ciues gerere magiſtratus ſecundum facultates & menſuram cenſus: quòd ſi magna præfinitur menſura cenſus, ut excludantur pauperes, orietur paucorum potentia, quia pauci ſunt qui magnas habeant facultates: ſin uerò mediocritas ſeruetur ut æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperū, tunc uidetur oriri cenſu poteſtas: ſi minima præfinitur menſura cenſus ut ſine diſcrimine fiat, oritur iſta quæ dicitur popularis poteſtas, & non fit ita magna tranſgreſsio ut in ſuperioribus. Sed hæc in Politicis latius patent. Vidimus igitur ex ſupradictis quòd tres ſunt ſpecies bonæ regendæ reipub. tres etiam malæ & tranſgreſsiones ipſarum. Verùm ſicut regnum eſt optima gubernatio in genere bonarum, & ſecundo gradu optimatum po-

teſtas, tertio reſpub. ſeu cenſu poteſtas: ita in genere prauarum eodem modo ſe op-
poſitæ habent. Nam tyrannis quæ regno opponitur eſt in primo gradu prauitatis,
paucorum potentia in ſecundo, ſtatus popularis in tertio. & ſic fiunt tranſgreſsiones
ut plurimum, ut in Politicis oſtendit Philoſophus. [SIMILITVDINES autem ipſarũ 64
& quaſi.] Hęc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis iam antea
tribus ſpeciebus rectis gubernandæ reipub. & tribus tranſgreſsionibus ipſarum, nũc
afferre uidetur aliquas ſocietates in re familiari ſimiles illis tribus rectis, & non re-
ctis. Primò igitur dicit Philoſophus quòd ſimilitudines ipſarum ſocietatum ciuilium
ſumet quis in domibus, & in ipſa re familiari: ueluti patris ad filios gubernatio eſt ſi-
milis gubernationi regis ad ſubditos, quãquam pater quoquo modo uidetur ſuperare
ipſum regem in beneficijs dandis, habet tamen ſimilitudinem, ut diximus, ſuperat, in-
quam, quo ad unam perſonam qua eſt cauſa generandi, educandi, & erudiendi. quan-
uis beneficia regum ad plures extendantur. ſed ſi pater utatur filijs tanquam ſeruis,
tunc fit tranſgreſsio quædam ſimilis tyrannidi. Addit autem quòd hoc quidẽ de ſer-
uis rectũ eſſe uidetur, quia ſeruus, ut ipſe dicit in Politicis, natura ſeruus eſſe uidetur:
& ideo non uidetur alienum a natura ſi heri ſeruis utantur ut ſeruis. ſed iniquum fa-
ciunt patres ſi liberis utantur ut ſeruis. diuerſa enim ſunt imperia, ut dicit Philoſo-
phus & diuerſa dominandi officia. Nam aliud eſt paternum, aliud herile. [Sed uiri
atq; uxoris.] Affert aliam ſocietatem in re familiari, ſcilicet uiri & uxoris: quæ ſi recte
ſe habeat, ſimilis eſt optimatum poteſtati, quia hic tribuuntur officia ſecundum
dignitatem, ut etiam fit inter optimates: quòd ſi tranſgreſsio fiat, erit ſimilis pauco-
rum potentiæ, ut patet in textu.

[AT uerò, fratrum.] Affert aliam ſimilitudinem ſocietatis in re familiari, ſcilicet 65
fratrum, quæ ſi recte ſe habeat, eſt ſimilis cenſu poteſtati, excepto ſi plurimum diſtent
ætatibus, quia tunc erunt quoquo modo paternæ potius quam fraternæ. Sin uero do-
mus careat patrefamilias, uel ſit ille imbecillis, tunc fit tranſgreſsio ſimilis populari
gubernationi, quia ibi oritur effrenata libertas. Notandum quòd Philoſophus dixit
amicitiam in ſocietate conſiſtere, propterea attulit commode ſupradicta, & cum di-
xiſſet omnes redigi ad ciuilem, bene dixit illas familiares ſimiles eſſe ciuilibus, ut po-
ſtea oſtendat in ijs omnibus eſſe amicitiam, & ſicut una ſocietas eſt præclarior altera
ſic & amicitia.

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. Cap. II.

IN unaquaque autem republica tantum amicitiæ conſtat eſſe, quã- 66
tum & iuſti. Atque regis quidem amicitia ad eos qui reguntur,
in excellentia beneficij conſiſtit. confert enim in eos beneficia,
qui ab ipſo reguntur. Siquidem cum ſit bonus, curam ipſorum ha-
bet, quo bene ſeſe habeant: ut ouium paſtor. Vnde & Homerus Agamemno-
nem, populorum nuncupauit paſtorem. Talis autem eſt & amicitia paterna:
beneficiorum uerò magnitudine differt. Eſt enim eſſendi cauſa pater: quod
maximum eſſe certum eſt, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadẽ & cæteris
maioribus tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepotum: & rex
eorum quibus præſidet, imperium obtinet. Hæ autem amicitiæ in excellentia
conſiſtunt. quapropter & honorantur ipſi parentes. Et iuſtum igitur in his 67
non idem eſt, ſed quod efflagitat dignitas. Sic enim ſeſe habet & amicitia. Et 68
uiri etiam ad uxorem eadem eſt amicitia, & in optimatum poteſtate. eſt enim
ut uirtus poſtulat. Et præſtabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuique ac-

 commodatur.

69 *commodatur. Sic autem ſeſe habet & ipſum iuſtum. At amicitia fratrum ſimilis*
ὁμοηθεῖς καὶ ὁμοιοπαθεῖς. *eſt ſodalitiæ. ſunt enim pares atque æquales ætate. Tales autem * eiuſdem plerunque diſciplinæ, & eorundem ſunt morum. Similis eſt huic & quæ eſt in cenſu poteſtate. Ciues enim pares eſſe ſolent, ac boni. Et quiſque nunc dominatur, nunc paret, & æque. Sic igitur eſt in ipſis & amicitia. In tranſgreßionibus autem quemadmodum & iuſtum, ſic & amicitia exigua eſt. & minima eſt in ea quæ eſt peßima. In tyrannide nanque nihil aut perparum eſt amicitiæ. In quibus nihil*
70 *eſt commune imperanti atque parenti, nec amicitia eſt. nam neque iuſtum. Sed tale quidem eſt, quale eſt artifici ad inſtrumentum, & animæ ad corpus. & hero ad ſeruum. Hæc enim omnia, utilitatem quidem ab ijs ſuſcipiunt, qui ipſis utuntur. ſed amicitia non eſt ad inanimata, nec iuſtum. Quin neque ad bouem uel æquum: neque ad ſeruum, ea ratione qua ſeruus eſt. non eſt enim quicquam commune. Seruus enim animatum eſt inſtrumentum. inſtrumentum autem inanimatus eſt ſeruus. Ad ſeruum igitur hoc ipſo quo ſeruus eſt, non eſt amicitia: ſed quo eſt homo. Nam omni homini iuſtum quiddam eſt ad omnem hominem, qui communicare ſecum legem pactionemq; poteſt: quare & amicitia, ratione qua homo eſt. Per parum igitur & in tyrannide eſt amicitiæ atque iuſti. In popularibus autem pote-*
71 *ſtatibus plurimum. Complura enim his ſunt communia, cùm ſint pares.*

COMMENT.

66 IN unaquaque autem republ. ſic amicitia.] Hoc eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquam declarauit ſocietates ciuiles & familiares, quòd uehementer pertinebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc oſtendere intendit quo modo ſe habet ipſa amicitia in ſocietatibus iſtis. Nam, ut antea dictum eſt, iuſtum & amicitia in ſocietate conſiſtere uidentur, & alterum cum altero ſimul creſcere uidetur atq; decreſcere, & eſſe magis & minus. Quòd ſi ſocietas ſit uehemens, amicitia quoque uehemens eſſe uidebitur: ſed cùm ſocietates ſint diuerſæ, amicitiæ & iuſta diuerſarum quoque rationum eſſe uidentur, ut patebit inferius. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima oſtendit quomodo amicitia eſt in ſocietatibus rectis. In ſecunda quomodo ſit in tranſgreſsionibus. In prima igitur dicit Philoſophus quòd amicitia eſt in unaquaque Repub. ſicut & iuſtum ſicut igitur ſe habet iuſtitia in unaquaque ſocietate, ſic & amicitia. Videtur enim eſſe talis & tanta qualis & quanta eſt iuſtitia. Oſtendit autem in primis quòd amicitia regis ad ſubditos eſt in excellẽtia beneficij, & talis uidetur etiam eſſe paterna: excedit tamen ipſa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo uidetur eſſe uehementior: & hæc non ſolum ad patres, ſed etiam ad auos referri poſſunt. Excedit autem patet ipſum regem in beneficijs dandis, ſcilicet in magnitudine & hoc intelligẽdum eſt ſicut ſuprà etiam diximus, ſi referatur ad unum. Nã & ſi filius maiora beneficia ſuſcipiat quàm ſubditi a rege ſuo, tamen beneficia regum ad plures ſunt & latius ſe pandunt, ut eſt manifeſtum.

67 [ET iuſtum in iſtis non eſt idem.] Nam aliud uidetur eſſe iuſtum patris ad filium. & aliud filij ad patrem. & ſic regis ad ſubditos. Nam in ijs iuſta, & amicitiæ, & ſocietates, diuerſarum rationum eſſe uidentur.

68 [VIRI autem amicitia.] Declarat nunc Philoſophus quonam pacto amicitia uiri ad uxorem eſt ſimilis amicitiæ quæ fit in optimatum gubernatione & ſocietate, ubi attenditur uirtus & dignitas, & ſecundum dignitatem erit iuſtum, & amicitia, ut in textu latè patet.

[At

[At amicitia fratrum.] Oſtendit quòd amicitia fraterna quæ eſt uelut ſodalitia quædam, quia fratres ſimul educantur, ſeruant amicitiam ut ſodales & quaſi pares: oſtendit, inquam, quòd eſt ſimilis amicitiæ quæ fit in ſocietate cenſu poteſtatis ſiue Rei publicæ ubi paritas quæritur. 69

[In tranſgreſſionibus autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsionibus ſocietatum ciuilium: & primò declarat ꝙ in tyrannide quæ tranſgreſsionum eſt peſsima, aut nihil eſt amicitiæ, aut uehementer exigua. Probatur, Vbi nihil eſt commune imperanti atque parẽti, ibi non eſt amicitia nec ſocietas: ſed in tyrannide nihil eſt commune imperanti atque parenti: ergo in tyrannide non eſt amicitia nec ſocietas. Maior eſt nota ex dictis Philoſophi dicentis, quòd ubi non eſt iuſtum, non eſt etiam amicitia. Minor declaratur a Philoſopho. Eſt enim perinde ut inſtrumenti ad artificem. & heri ad ſeruum, & huiuſmodi, quorum non quæritur utilitas a ſuperioribus propter illa, ſed pro ſe, ut poſſint uti illis pro ſua commoditate propria: ſic amima utitur corpore ut inſtrumento quodam. Sed hic oritur quædam difficultas, quia nõ uidetur uerum quòd ſic ſe habeat dominus ad ſeruum ſicut ſe habet anima ad corpus, uel artifex ad inſtrumentum: nam artifex eſt animatus, inſtrumentum eſt inanimatum: ſed non eſt ad inanimata nec etiã ad irrationabilia amicitia, cum iſta ſint omnino diuerſa, ſed inter dominum & ſeruum uidetur cadere aliqua amicitia cum ſint eiuſdem naturæ humanæ. quare non uidetur tenere illa ſimilitudo Philoſophi. Hanc difficultatem tollit Philoſophus, oſtendendo quòd ſeruus poteſt conſiderari ut eſt homo, & item ut eſt ſeruus ad ſeruum, igitur ut ẽ ſeruus non uidetur eſſe amicitia a domino, quia tunc uidetur ſeruus eſſe ueluti quoddam inſtrumentum animatum: ſed ad ſeruum & dominum ut uterq; eſt homo, poteſt eſſe aliqua ſocietas & amicitia, cùm uterque poſsit ſubire leges & pactiones, & iuſtũ cadat inter eos, & per conſequens amicitia. Patet igitur quòd in tyrãnide, in qua principes utuntur ſubditis ut ſeruis, parum uel nihil eſt amicitiæ, quia etiam abeſt iuſtum. 70

[In popularibus autem.] Declarat nunc Philoſophus quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsione illa quæ eſt minus improba quàm aliæ, & dicitur popularis. Oſtẽdit autem Philoſophus quòd ibi plurimum eſt amicitiæ, quod non eſt ſimpliciter intelligendum, ſed reſpectu & comparatione aliarum tranſgreſsionum. quaſi dicat, plus eſt amicitiæ ibi quàm in alijs trangreſsionibus, plus inquam, in ipſa poteſtate populari, quia eſt ibi quædam paritas, & multa communia popularibus, ut leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines. Notandum quòd Philoſophus declarauit amicitiam ſi qua eſt in tyrannide, dicendo eam eſſe exiguam uel nullam, & etiam eam declarauit quæ eſt in populari poteſtate: ſed nihil dixit de ea quæ eſt in paucorum potentia, quia cognitis extremis facilè cognoſcitur id quod medio modo ſe habet. Nam ſi in tyrannide parum uel nihil, in populari multum reſpectu aliarum tranſgreſsionum, per conſequens percipi poteſt quid ſit in paucorum potentia. 71

De amicitia ſodalitia, & filiali. Cap. 12.

Omnis igitur amicitia (ut dictum eſt) in ſocietate conſiſtit. Conſanguineam autem quiſpiam ſeiunxerit ac ſodalitiam. Ciuium autem amicitiæ, & contribulum, & ſimul nauigantium, et quotquot ſunt tales, magis in ſocietate conſiſtunt. nam ſtipulatione quaſi quadã 72
conſtare uidentur. Inter has quiſpiam & hoſpitalitiam collocauerit. Conſanguinea uerò multiplex eſt. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid ſui: nati uerò parentes ut aliquid ex illis. Atque magis ſciunt parentes eos qui ſunt ex ipſis, quàm nati, ſe eſſe ex illis. Magiſq; coniunctum eſt id 73

ex quo natum eſt ipſi nato, quàm factum ei quod fecit. Eſt enim ei ex quo eſt ortum, proprium id quod ex ipſo eſt ortum: ut dens, crinis, & quiduis habenti. nullum autem illorum id ex quo orta ſunt, aut minus. Accedit eodem & temporis
c *longitudo. Parentes enim natos continuò diligunt. illi uerò parentes, incrementis*
74 *tis tempore ſuſceptis, & mentis comprehenſione, uel ſenſus. Ex his autem patet*
75 *& cur magis diligunt matres. Parentes igitur natos ut ſeipſos amant. qui nanq;*
76 *ex ipſis ſunt orti, ſunt quaſi ipſi alij ſeparatione. Nati uerò parentes ut orti ex illis. Fratres autem ſeſe mutuò diligunt, quòd ex eiſdem ſint orti. Identitas enim quæ eſt ad illa, idem inter ipſos facit. Quapropter eundem ſanguinem dicunt, & ſtirpem, & talia. Sunt igitur quodammodo idem & in diuiſis. Magnum autem ad amicitiam eſt & enutritos ſimul eſſe, & ætatis æqualis. Aequalis enim æqualem delectat, & ipſi familiares ſodales ſunt. Et idcirco fraterna amicitia ſodalitiæ ſimilis eſt. Patrueles uerò, cæteriq; propinqui, ex his ſunt coniuncti, propterea*
77 *rea quòd ſunt ex eiſdem. Atque alij magis, alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia*
78 *prope eſt aut diſtat origo. Amicitia autem quæ filiorum eſt ad parentes, & hominum ad deos: ut ad bonum eſt atque excellens. Nam maxima beneficia contulerunt*
79 *runt. fuerunt enim eſſendi cauſa, & alimenti, ac educationis. Habet autem & uoluptatem & utilitatem talis amicitia magis quàm extraneorum: quanto & uita communior ipſis eſt. Sunt autem & in fraterna amicitia ea quæ & in ſodalitiis ſunt: & magis in bonis. & omnino in ſimilibus quanto coniuncti ſunt magis, at-*
80 *que ab ortu ſeſe mutuo diligunt. Et quanto ſunt magis ſimilium morum, qui ex eiſdem ſunt orti, & ſimul nutriti, & ſimiliter educati, ac eruditi probatio enim quæ quidem fit tempore, plurima eſt atque firmiſſima. Sunt etiam & cæteris in conſanguineis ea quæ ad amicitiam attinent, ut rationum comparatio flagitat.*
81 *Viro autem & uxori ſecundum naturam amicitia uidetur ineſſe. homo namque natura coniugale magis eſt, quàm ciuile, quanto prius & neceſſarium magis eſt*
82 *domus quàm ciuitas, & procreatio communior animalibus. Atque cæterorum quidem animalium, hic ſocietatis eſt terminus. homines autem coniugium ſubeũt non ſolum procreationis, ſed eorum etiam gratia quæ ad ipſam conferunt uitam. Officia nanque continuò ſunt diuiſa, atque alia uiri, alia ſunt uxoris. Opem ita-*
83 *que ſibi mutuo ferunt, res proprias in commune ponentes. Quapropter hac in*
s *amicitia utilitas ineſt, atque uoluptas. Erit autem & ob uirtutem, etiam amicitia, ſi boni ſint. eſt enim utriuſque uirtus: atque hoc ipſo gaudebunt. Filij autem parentum uincula ſunt, & nexus. idcirco & citius ij qui carent liberis diſſoluuntur. Filij nanque bonum, eſt utriſque commune. ipſum autem commune conti-*
84 *net. Quærere uerò quonam modo uiro uiuendum eſt cum uxore, & omnino amico cum amico, nil aliud eſt, quàm quærere quomodo iuſtum eſt. Non enim idem*
t *iuſtum uidetur amico ad amicum: nec ad alienum, & ſodalem, ac condiſcipulum eſſe.*

Comment.

OMnis igitur amicitia ſicuti dictum eſt.] Hoc eſt ſextum & ultimum capitulũ 72
huius ſecundi tractatus, in quo poſtquam diſtinxit ſocietates ciuiles, & tribuit eis ſimiles ſocietates rei familiaris in quibus etiam eſt amicitia, & dixit omnem amicitiam conſiſtere in ſocietate, nunc ſeiungit & diuidit amicitias inter ſe, ita quòd aliæ magis, aliæ pactionibus conſiſtunt. Nam etſi omnes in ſocietates ſint conſtitutę, tamen aliæ natura magis, aliæ pactionibus & electione magis conſtare uidentur. Cùm ergo uariæ ſint cauſæ & uariæ amicitiæ, meritò ſunt diſtinguendæ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus præmittit id quod ſæpius dixit, quòd omnis amicitia conſiſtit in quadam ſocietate: tamen aliquis meritò diſtingueret amicitiam conſanguineam & ſodalitiam a cæteris amicitijs, quia ciues & contribules, & ſimiles ut etiam ſunt hoſpites, uidentur habere ſocietates conſtantes pactionibus. Conſanguinea uero & ſodalitia non eodem pacto: quare diſtinguendæ ſunt iſtæ amicitiæ, ut aliæ magis, aliæ minus in ſocietate conſiſtant, & ut aliæ ſunt quoquo modo in ſocietate naturali, ut eſt conſanguinea ſodalitia uerò quia uidetur oriri ex conſeruatione ſodalium a primis incunabulis, qui ſimul & nutriuntur & erudiuntur, diſtinguitur ab illis alijs ſimul cum ipſa conſanguinea: aliæ autem in quadam pactione & conuentione conſiſtunt. Notandum quòd amicitia quæ eſt inter propinquos & conſanguineos habet cauſam naturam eiuſdem ſanguinis, & eandem ſtirpem, & ſecundum reſpectũ quem habent ad illam fit coniunctio & amicitia: ſodalitia habet cauſam conuerſationem a primis incunabulis incęptã, quæ uidetur quaſi naturaliter eſſe contracta, & non ex electione: at ciuiles & contribules & huiuſmodi, ex electione & pactione uidentur conſtituere amicitiam. [Conſangvinea autem amicitia.] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua incipit determinare 73
de amicitia quæ eſt inter conſanguineos & propinquos, afferendo nonnullas conſiderationes de ipſa. Eſt enim multiplex, & multifariam ob multos gradus propinquitatis dicuntur tales amicitiæ: omnes tamen uidentur pendere & originem ducere a paterna, & in hoc conuenire ꝙ eodem principio fluunt. & primò incipiendo ab amicitia paterna affert rationem mutui amoris inter ſe: deinde comparat amicitias ſeu amationes iſtas, ſ. eam quæ eſt patris ad filium, & eam quæ filij ad patrem, & oſtendit ꝙ parentes magis amant filios quam filij ament parentes tribus rationibus. Prima ratio, Quo magis quis cognoſcit cauſam ob quam amat, eo magis uidetur amare: ſed parentes magis cognoſcunt cauſam quare amant filios, quàm filij quare amant parentes: ergo parẽtes magis amant filios quàm econtra amentur ab illis. Patet ratio, quia parentes amãt filios, quia ſunt ipſorũ aliquid: filij uerò amãt parentes, quia ſunt ex illis. Magis autẽ cognoſcunt parentes hanc cauſam, quia ſint orti ex ſe, quã nati, ꝙ ſunt ex illis. Secũda ratio. Quo magis eſt aliquis cõiunctus alicui, eo magis amat illũ: ſed parens eſt coniunctior filijs, quã filius parenti: ergo parens magis amat filiũ quam ametur ab eo. Nã uidentur ſeſe habere ut totũ ſe habet ad partem: pater. n. eſt ut totum quoddã generans filius ut pars quædam generata quæ uidetur cõtineri a toto, ſicut dens uel manus cõtinetur ab eo qui habet illa, & habens eſt propinquior eis quã ea ſint coniunctiora, magis enim diſtare uidentur filij, igitur ſunt ut partes quædã ſeiunctæ. Tertia ratio, Qui longiore tẽpore amant, uidentur magis amare quàm qui minus: ſed parentes longiore tempore amant filios quàm filij ament parentes: ergo parentes magis amant illos. Patet ratio, quia amicitiæ uidentur tempore ſuſcipere incrementa. [Ex iis autem patet 74
cur magis.] Videtur ex ſupradictis oriri iſta pars, qua oſtendit ꝙ ſi amor paternus cõparetur cùm materno, maior uidetur eſſe maternus ſecundum rationes ſupradictas, id eſt duas, ſcilicet. Et quia matres magis cognoſcunt filios ſuos quàm patres, & quia longiore tempore amant, ex eo ꝙ prius incipiunt, & ideo ſecũdum iſtas duas rationes

quæ

que ſuprà allatæ fuerunt ad oſtendendũ ꝙ maior erat amor parentũ erga filios quàm econtra, percipi etiam poteſt cur matres magis diligant natos, quàm patres diligant
75 eoſdem. [Insuper parentes.] Redit ad illam ſententiam ſuperiorem concludẽdo quòd parentes magis amant filios quã amentur ab eis, quia amant natos quaſi ſeipſos diſtinctos, tamen quaſi ſeparatione. Notandum ꝙ amor quo quiſpiam ſeipſum amat, eſt uehementiſſimus, & talis uidetur eſſe cauſa, ut Philoſophus dicit inferius, cætero rum amorum quibus amamus alios. cùm igitur parens amet filium ut aliquid ſui, ui-
76 detur ſeipſum amare: & ideo talis amor eſt uehementiſſimus. [Fratres etiam ſeſe mutuo diligunt.] Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres, nunc declarat aliam conſanguineam amicitiam, id eſt fraternam: & oſtendit quòd fratres ſeſe mutuo diligunt, quia ſunt ab eiſdem parentibus atq; ex eo ſunt quodammodo idem. Probatur, Quæcunq; ſunt uni & eidem tertio, eadem illa inter ſe ſunt eadem: ſed fratres ſunt parentibus eadem: ergo idem erunt inter ſe. Nec eſt intelligendum quòd ſint omnino idem, ſed inquantum referũt ad illud tertium, id eſt ad parentem, & identitas parentum facit ut fratres ſint quodammodo idem inter ſeſe, unde dici ſolet quòd fratres ſunt eadem ſtirps, & idem ſanguis, & idem quodammodo in diuerſis corporibus. Poſtea affert aliam cauſam quare fratres habent amicitiam uehementem inter ſe, & dicit educationẽ, quæ fit ſimul, eſſe etiã cauſam ingentis amoris, quia ut prouerbio dicitur: æqualis æqualem delectat. unde etiam oritur ſodalitia, cui ſimilis eſſe uidetur fraterna amicitia, ut patet in textu.
77 [Patrueles uerò cæteriq;.] Affert amicitiam aliorum propinquorum ſucceſſiuè per rectam lineam qui ſunt coniuncti inter ſe, quia ſunt orti ex eiſdem, & alij magis uel minus coniuncti ſecundum propinquitatem uel diſtantiam eius unde originẽ
78 habent. [Amicitia autem ea quæ filiorum eſt.] Quaſdam proprietates affert Philoſophus quæ uidentur competere ſupradictis amicitijs conſanguineis, & propinquorum. & primò oſtendit quòd amicitia filiorum ad parẽtes eſt amicitia ad aliquod excellens & bonum, Habet enim terminum bonum atque excellens. Itaque conſiſtit in excellentia, & hoc patet: quia magnitudine beneficiorum pater excedit filium, mirum in modum ob generationem, & alia quæ dicit Philoſophus. Secunda proprietas eſt, quòd iſta amicitia habet maiorem iocunditatem tum etiam utilitatẽ quam amicitia eorum qui non ſunt coniuncti. Primò enim uiuunt ſimul. præterea parentes uident aſſiduè filios, & filij parentes, ſibi quoq; inuicem proſunt, & omnino eorum uita
79 cùm ſit communis, utilis eſt atque iocunda. [Sunt autem & in fraterna amicitia.] Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo quòd ea ferè omnia quæ ſunt in amicitia ſodalitia ſunt in amicitia fraterna, ut educatio, eruditio, & huiuſmodi: quæ omnia ſunt in amicitia fraterna, & præſertim, bonorum fratrum. Deinde affert aliqua ob quæ huiuſmodi fratrum amicitia conſeruatur. Primò, quia ab ortu ſeſe mutuo diligũt, & quia ſimiliũ morum ſunt tales boni, & quia ſimul ſunt nutriti & educati, & alia
80 quæ dicit Philoſophus. ex quibus fit ut talis amicitia ſit firma & conſtans. [Simili ſunt modo.] Breuiter tangit proprietates amicitiarum reliquas, quæ ſunt inter conſanguineos. Sunt enim diuerſæ prout propinquiores aut longinquiores ſunt in gradibus, & ideo dicit, ut ratio poſtulat: ſcilicet ſunt magis & minus, ut ratio & propinquitas poſtulat, quæ eſt inter eos proportione ſeruata: omnes tamen, licet alij magis, alij minus, iure naturæ coniuncti eſſe amicitia debent. Sanguinis enim coniunctio, ut inquit Cicero, & beneuolentia deuincit homines charitate. Magnũ eſt enim habere monumenta maiorum, eiſdem uti ſacris, ſepulchra habere communia &c.
81 [Viro autem & uxori natura nimirum.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua poſt conſanguineam amicitiam declarat amicitiã coniugalẽ, quæ etſi non ſit ex eodem ſanguine ut ſuperiores, tamen natura uidetur conſtare. Probat igitur in primis afferendo quaſdam proprietates hanc concluſionem & proprietatem, quòd amicitia

citia coniugalis eſt naturalis hoc pacto, Homo eſt animal magis coniugale quàm ciuile: ſed eſt naturaliter ciuile: ergo multò magis erit coniugale natura. Patet ratio iſta,& in Politicis oſtendit Philoſophus ꝙ homo eſt ciuilis natura,& inclinatur naturaliter ad hoc ut ſit ſociabilis ciuili ſocietate. Sed ꝙ ſit etiam magis coniugale natura quàm ciuile, probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia eſt magis naturale homini quod eſt magis neceſſarium, & prius natura: ſed eſſe coniugale, eſt prius & magis neceſſarium quàm eſſe ciuile: ergo eſt magis naturale homini. Nam domus prius eſt natura quàm ciuitas,& magis neceſſaria, ut dicit Philoſophus. Secunda ratio, Id quod ſequitur naturam totius generis animaliũ,& eſt magis commune, eſt magis naturale: ſed procreatio filiorum ad quam ordinatur coniugalis ſocietas uidetur eſſe huiuſmodi: ergo procreatio liberorum ex coniugali ſocietate,& omnino coniugalis ſocietas, uidetur eſſe magis naturalis quàm ſocietas ciuilis, ex quibus cõcluditur quòd uiri ad uxorem naturalis eſt amicitia.

[Atque cæterorum quidem.] Affert aliam proprietatem, quæ eſt, ꝙ hæc ſocietas uiri & uxoris conuenit in procreatione filiorum cum cæteris animalibus: differt tamen ꝙ præter prolem quæ eſt terminus copulationis aliorum animalium, quærit ea omnia quæ pertinent ad uitam humanam: propterea officia eorum ſtatim ſunt diſtincta, ut uir procuret ea quæ ſunt foris, uxor ſeruet ea quę ſunt domi, & mutuò ſibi auxilium ferant. & alia ſimilia, ut in Oeconomicis & Politicis oſtendit Philoſophus. & ſic patet quòd talis ſocietas non ſolùm eſt naturalis, ſed etiam œconomica. 82

[Quapropter hac in amicitia.] Oſtendit Philoſoph. quomodò ſe habet amicitia huius ſocietatis ad illa tria, quæ amicitiarum dicuntur obiecta:& dicit ꝙ hæc amicitia continet interdum non ſolùm uoluptatem & utilitatem: ſed etiam uirtutem. Vtilitas ineſſe uidetur, quia conſulunt ambo communi utilitati, uoluptas quoq; ob generationẽ, uirtus etiam adeſt quãdoq;,& ſi non ſit uirtus in uxore eius rationis cuius eſt uirtus in uiro, tamẽ eſt accõmodata qualitati fœmellæ: ſunt aũt uiri uirtutes propriè dictæ, uxoris uerò uirtutes ei accõmodatæ,& proprie competens ſibi, ut in Oeconomicis & Politicis latisſimè oſtendit Philoſophus, ꝙ ſi ſint probi & ſtudioſi utriq; in genere ſuo, diliget uir uxorem uehementer, & diligetur ab ea, & iocundum erit coniugium illud,& iocunda inter eos amicitia. Atq; filij nexus, Docet Philoſophus quo modo firmatur talis amicitia. Primo patet quòd ſunt liberi qui ſunt nexus & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiam per oppoſitum ſuum, quia id cuius abſentia citius diſſoluatur amicitia, præſentia magis conſeruatur: ſed abſentia filiorum & priuatione citius diſſoluitur talis amicitia: ergo præſentia magis conſeruatur & firmatur. Item quia filij ſunt commune utriſq; bonum, ut patet in textu. 83

[Quaerere autẽ quonã pacto.] Videtur reſpondere obiectioni quæ oriri potuiſſet ex ante dictis. Aſſignaſti cum Ariſtotele cauſas amicitiarum, propinquorum & cõiugalis amicitiæ, & huiuſmodi ſocietatum tamẽ nõ dediſti regulã uiuẽdi cum illis. Cui reſpondet Philoſophus, ꝙ hoc nihil aliud eſt quærere, quàm quonã pacto ſit iuſtum. Itaq; ſcire debes ꝙ quale eſt iuſtum, talis debet eſſe uiuẽdi modus, & regula & officium: ſed iuſtum eſt diuerſum, ut in quinto uidimus: præterea non eodẽ modo uel idẽ iuſtum ſeruandum eſſe uidetur, ideóq; officium ad amicum & extraneum. & ſic de alijs ſimilibus, à quibus & erga quos nõ eadẽ ſunt ſeruãda officia, ut in Oeconomicis uiri & uxoris, & aliorum in Politicis regulã uiuẽdi docet Philoſophus, & Cicero quoq; in libro de offici s latisſimè doctrinã tradit, quid deceat, & quomodo oporteat officia ſeruare in diuerſis ſocietatibus uitæ, diuerſa.n. ſunt & iuſtum ſimiliter eſt diuerſum. ex quo patet ꝙ amicitia uidetur habere magnã ſimilitudinẽ cum iuſtitia,& in multis cõuenire ac ſi eſſet iuſtitia quædam. Facere.n. amicum quæ decet erga amicum, opus uidetur eſſe iuſtitiæ. Conſiderãda eſt igitur cõditio, & æqualitas perſonarum,& ſocietatum,& ſeruãda deinde ſecundum illa officia ſunt,& recta rõ poſtulat. 84

De

De duplici iuſto,& de compenſanda amicitia. Cap. 13.

85 *CVM autem tres ſint amicitiæ (ut ab initio dictum eſt) & in una-
quaq; alij ſint pares amici,alij impares (nā ſimiliter boni fiūt ami
ci,& præſtabilior deteriori:ſimiliter & iucundi, & ob utilitatē
ēt in cōmodis pares,& differentes)pares quidē,tā amando quàm
cæteris æquales eſſe oportet: impares aūt id reddere quod excellentiæ rōe flagi-
86 tat. Fiunt aūt in amicitia, quæ utilitatis eſt gratia uel ſola uel maximè, incuſa
tiones non ſine rōne atq; querelæ. Qui namq; ſunt ob uirtutem amici, prompti
ſunt ad beneficia ſibi mutuò cōferenda.hoc.n.eſt uirtutis & amicitiæ. Atq; cum
ad hoc certatim properent,nullæ prorſus inter ipſos accuſationes,nec rixæ fiūt.
Nemo.n.amanti, & beneficia conferenti ſuccenſet: ſed ſi ſit gratus, beneficijs
reſpondet. Atq; qui in beneficijs conferendis exuperat,cum id aſſequatur quod
87 cupit,non incuſabit amicū. Vterq;.n.bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uolupta
tē conſtant,querelæ nimiū fiunt. Nam ſi ſimul degere gaudēt, fit id ſimul utriſq;
quod appetunt. Ridiculus aūt uidetur & eſt qui non delectantē incuſat,cùm li-
88 ceat non conuerſari. At in ea quæ utilitatis gratia conſtat,locū incuſationes ha
bent,atq; querelæ. Nam cùm ſeſe mutuò pro utilitate utantur, ſemper indigent
pluris.& minus quàm oportet ſeſe habere putāt,& queruntur ex eo quia non
tot aſſequuntur quot indigent,cùm ſint digni. Qui uerò conferunt beneficia,ne
89 queunt tot conferre, quot indigēt ij in quos beneficia conferuntur. Videtur aūt
ut duplex eſt iuſtū,aliud ſine ſcripto,aliud lege: ſic & eius amicitiæ quæ eſt uti
90 litatis gratia alia moralis,alia legitima eſſe. Fiunt igitur incuſationes tum maxi
καὶ διαλύονται. mè,cùm non per eandē cōmutant,*atq; diſſoluitur. Atq; legitima quidem eſt ea
quæ in definitis conſiſtit.& quædā eſt omnino ſordida de manu in manū: quædā
liberalior ad tēpus ſed per pactionē quid pro quo.eſt id quod debetur in hac ma
nifeſtū, & non ambigitur. Habet aūt dilationem ad amicitiam attinentē. Qua-
propter apud nonnullos tales non ſunt iudicia, ſed arbitrantur eos oportere cō
91 tentos eſſe,qui fide cōmutarunt. Moralis aūt non in definitis conſiſtit,ſed ut ami
cū quidē munere afficit,aut aliquid aliud in illū confert. Accipere aūt dignū eſ
ſe cenſet,æquale aut plus: quaſi non dederit,ſed mutuauerit. Atq; ſi non ut cōmu
tauit diſſolutio fit,incuſabit.boc aūt ideo accidit: quia omnes uel plurimi,uolūt
quidem honeſta,anteponunt aūt ea quæ proſunt. Atq; honeſtū quidem eſt bene
92 ficia conferre,non ut uiciſſim ſuſcipiātur: utile uerò ſuſcipere. Si poteſt igitur,di
gnū reddere oportet beneficiū ijs quæ accepit,& ſponte quidem. inuitus.n.non
eſt faciendus amicus. Vt errore igitur in principio facto,& beneficio à quo ac-
cipere non oportebat ſuſcepto(non.n.ab amico,nec ob idipſum id faciente)diſ-
ſoluere ipſum oportet,ut beneficio pro definitis ſuſcepto,atq; polliceri,cùm poſ
ſet reddere. Nā ſi nō poſſet,nec dignum is qui dedit ipſum ſuo munere cenſuerit.
Quare reddendū eſt,ſi habeat facultatem. In principio aūt cōſiderandū eſt,à quo.

nam*

tiam beneficium, & pro quo confertur: ut pro his ſuſcipiat, aut non ſuſcipiat illud. Exiſtit autem dubitatio, utrum eius qui ſuſcepit utilitate metiri oporteat 93
id quod reddi debet, an eius qui contulit beneficium? Qui nanque beneficium acceperunt, extenuãtes idipſum, ea dicũt ſeſe cepiſſe quæ parua erant illis, quæq; ab alijs licebat accipere. Illi uerò contrà, ea quæ maxima rerum erant ſuarum, quæq; ab alijs aſſequi non poterant, & in periculis aut neceßitatibus talibus. An quia amicitia eſt ob utilitatem. utilitas eius qui beneficium ſuſcepit, men= 94
ſura eſt ſtatuenda? Hic eſt enim qui indiget: & huic fert opem ut accepturus æqualem. tantum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. Et red=dendum eſt igitur tantum quantum ipſe conſecutus eſt, uel etiam plus. eſt enim magis honeſtum. In amicitijs autem quæ ſunt ob uirtutem, accuſationes quidẽ non ſunt. Menſuræ autem ſimilis eſt electio eius qui beneficiũ contulit. Id enim quod eſt uirtutis ac moris præcipuum, in electione conſiſtit.

COMMENT.

CVm autem tres ſint amicitiæ, ut ab initio diximus.] Hic eſt tertius tractatus 85
huius octaui libri, in quo Philoſophus poſteaquàm diuiſit amicitiam, & unam quanque partem declarauit, ut oſtenſum eſt, nunc oſtendit quo pacto fiant incuſationes, & querelæ in amicitijs. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo declarat querimonias quę oriuntur in amicitijs æqualium perſonarum. In ſecundo oſtendit querimonias, quæ fiunt in amicitiis inæqualium. Primum capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus docet narrando quo pacto in amicitijs poſsint euitari querelæ: & dicit quòd tres ſunt ſpecies amicitiæ, ut antea dicit, ea ratione qua triplex eſt obiectum, ſcilicet aut utile, aut iocundum, aut bonum: & in unaquaque iſtarum trium reperiri amicitia poteſt tam æqualium quàm inæqualium perſonarum. & hoc oſtendit Philoſophus tangendo ſingulas ſpecies. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipſam uirtutẽ, poſſunt amici fieri & illi qui ſunt pariter boni, & item illi quorũ alter eſt melior & ſtudioſior altero. Eodem modo in amicitia ob iocunditatem, & ij qui pariter ſunt iocundi, & ij quorum alter eſt iocundior altero. Sic in amicitia ob utilitatem ſimili modo fieri poſſunt amici. uerùm ſi amici ſint æquales & pares in quacunque amicitia, pariter debent in amore reſpondere, & in alijs quoque officijs par pari referre: ſin uero ſint inæquales, & impares ob alterius partis excellentiam, tunc tribui & retribui debet unicuique ſecundum dignitatem & ſimilitudinẽ rationis. [FIVNT igitur ea in amicitia quæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capit. in qua Philoſophus oſtendit, & dicit 86
quòd in amicitijs ob utilitatem contractis fiunt querelæ tantum uel ut plurimum in illis, in ſtudioſis uerò amicitijs non fiunt. & hoc probat, quia in ea amicitia fiunt omnia quæ exoptant amici, & illi tales amici prompti ſunt ad facienda ea mutuo, & quaſi certatim, quæ ſibi inuicem ſunt grata & accepta. [NEC in ijs etiam amicitijs.] 87
Declarat Philoſophus quòd in amicitia quæ eſt ob uoluptatem non nimis fiunt querelæ, & præſupponere uidetur quòd tales conuerſentur ſimul, quòd ab utriſque expetitur, tunc ultra amicus ob uoluptatem aut gaudet conuerſatione alterius amici, aut nõ gaudet. Si gaudet, non accuſabit amicum conuerſando: ſi uerò non gaudet, nõ etiã queretur de eo ſi non eſt ſibi iocundus, cùm ſibi liceat quandocunque uult conuerſationem illius euitare. [AT in ea quæ commodatis gratia conſtat.] Hæc eſt ter- 88
tia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quòd in amicitijs ob utilitatem ſiunt querelæ, & primò declarat quòd fiunt, deinde cauſas oſtendit quibus oriuntur, demum docet quomodo euitari poſſunt. Dicit igitur quòd in amicitia quæ eſt

Hh h ob

ob utilitatem, querelæ præcipuè locum habent. Probatur, In ea amicitia in quâ amici ſibi mutuo non ſatiſfaciunt, querelę oriuntur & fiunt: ſed amicitia ob utilitatem eſt huiuſmodi: ergo in amicitia ob utilitatẽ querelæ præcipuè oriuntur & fiunt. Huius argumentationis declaratio de ſe patet in textu.

89 [VIDETVR autem ut duplex eſt iuſtum.] Declarat Philoſophus hac in parte unde, & ex quibus cauſis querimoniæ fieri ſolent in huiuſmodi amicitijs quæ ob utilitatem, & affert diuiſionem quandam talis amicitiæ, dicendo quòd ſicut diuiditur iuſtũ. ita & amicitia utilis diſtribuitur: ſed iuſtum aliud ſcriptum, id eſt legitimum, aliud non ſcriptum, id eſt naturale, & quaſi ex communi more gentium, ut in quinto declarauimus: eodem modo amicitia ob utilitatem quædam eſt legitima quę uidetur in pactione conſiſtere quædam moralis, quæ non ex pactione, ſed ex conſuetudine quadam oriri uidetur. Hac diuiſione ſtante dicit Philoſophus quòd querelæ tũ maximè fiunt cum non commutant amici ſecundum eandẽ ſpeciem talis amicitiæ utilis, id eſt, cùm alter amicorum commutat, & credit commutare ſecundum legitimam, alter uerò commutat, & credit commutare ſecundum moralem: & alter ſequitur pactionem, alter mores requirit & ſequitur. ex quo diſcordes fiunt, & oriuntur querelæ & incuſationes & diſſoluuntur, ſcilicet amicitiæ: quanuis nonnulli exponant quòd querelæ fiunt cum non commutant, id eſt obligantur, & diſſoluuntur, id eſt cum diſſolutiones fiunt, & ut ita loquar. diſobligationes quaſi cum obligationes fiant pactione ſecundũ legitimam, diſſolutiones ſecundum moralem, tunc querelæ oriuntur. ſed quicquid ſit, hoc uidetur uelle Philoſophus, quòd incuſationes & querelæ oriuntur cum alter amicorum in commutationibus utilibus quæ fiunt inter eos ſequitur amicitiam legitimam quæ in pactione conſiſtit, alter uerò ſequitur moralem quæ ex conſuetudine

90 pendet. [ATQVE legitima quidem eſt ea.] Diſtributa amicitia ob utilitatem legitimam & moralem, nunc ut partes iſtæ clarius intelligantur declarat unumquodque membrum Philoſophus, & primo amicitiam legitimam quæ in pactis conſiſtit, dicẽdo quod ea non unifariam eſt, ſed partim forenſis & mechanica, in qua fit commutatio de manu in manum ſine dilatione temporis, quia ſtatim reddit & retribuit ei a quo accepit, ut in emptione & uenditione, & in commutatione mercimoniorum fieri ſolet, cum res cum rebus, aut res cum nummis commutantur, nec amicorum fidei creditur. partim uerò eſt liberalis & ingenua magis ſi comparetur cum ſuperiore, & ea eſt ubi conueniunt quid pro quo debeat dari, & manifeſtũ eſt debitum, ſed habeat dilationem temporis amicabilem, ut ita loquar, & pertinentem ad commoditatem & fidem amicorum. poſtea addit Philoſophus, quòd quibuſdam horum nõ ſunt iudicia, ſicut in ſuperioribus ubi non ſeruatur id quod pactione eſt manifeſtum, ſed putãt eos contentos eſſe debere qui fide permutarunt: uerum querelæ fieri poſſunt uel ſolent

91 cum non ſeruatur id quod dignum uidetur fide amicorum. [MORALIS autem in pactionibus certis.] Sumit nunc Philoſophus alterum membrum diuiſionis, id eſt amicitiam utilem quæ dicitur moralis, non quia ſit de ſe ingenua ut illa quæ eſt ob uirtutem: ſed quia inter iſtas amicitias ob utilitatem eſt magis liberalis cum ex more pẽdere uideatur, non autem in pactione & conuentione conſiſtere. Veruntamen amici in tali amicitia dant non addendo quid pro quo, ſed intentione recipiendi: & quãdo non recipiunt queruntur, & tunc fiunt incuſationes. dant igitur ut ſimulent honeſtatem: ſed quia ut plurimum anteponunt utile, dant animo & intentione recipiendi, adeo ut ſi non diſſoluatur & retribuatur ſimili modo ab amico, ſtatim fiunt querelæ. commutans enim & donans ſpe fecit recipiendi quaſi commodaret. cùm poſtea non fit retributio ut ſperabat, queritur non ut commodauerit, ſed ut donauerit: ueluti qui annulum dediſſet in nuptijs amico animo recipiendi tantundem uel etiam plus, ſi poſtea non recipit queritur ut donans, non aperiendo intentionem quam habuit in principio cum dedit. Non enim dicit ſe male tractari, quia commodauerit, ſed quia do-

nauerit,

nauerit,& tamē intentio ſua fuit ut commodaret,quare fiunt querimoniæ. & aſsignat rationem Philoſophus quòd hoc euenire uidetur : quia plerunque homines expetūt honeſtatem,& tamen poſtea anteponunt utilitatem,ut patet in textu.

[EVM itaque qui poteſt.] Docet hac in parte Philoſophus quonam pacto euitari poſsint querimoniæ tales,dicendo quòd qui poteſt, retribuere ſponte debet, quia nō eſt inuitus faciendus amicus. Nam ſi tu uelles eum amicum ut datorem liberalē gratia honeſtatis,& ille quærat utilitatem,tunc ſi non retribuas ſponte, uideris uelle facere tibi amicum inuitum , & nolentem tali modo amicitiam tuam : nam ſi ipſe non uult eſſe amicus niſi ob utilitatem,ſponte reddendum eſt ei,ſi fieri poteſt, nec eſt trahēdus inuitus ad amicitiam ſecundum præſcriptum tuum,quia ipſe quærit amicitiam ob utilitatem quare uel accipe eum eo pacto amicum , & redde ſibi ſponte ſi habes facultatem : uel ſi non uis amicum tali modo , redde ei quod debes,& noli ſecundum uoluntatem tuam contra id quod ipſe uult , facere eum amicum : ſecus enim eſſet facere eū amicum nolentem . quod non eſt faciendum , quia antea debes uidere a quo accipias beneficium,utrum ab amico gratis dante,an ab eo qui retributionem quærit. ſed accepto beneficio retribuere debet ſuſcipiens ſi fieri poteſt ſponte ſua , ac ſi per pacta obligatus eſſet,ne oriantur querelæ : & retribuere debet ſecundum dignitatem eorū. ſed utrum dantis an ſuſcipientis ſit ſtatuere menſuram beneficij , in ſequentibus manifeſtè declarabit Philoſophus. [EXISTIT autem hoc loco quæſtio.] Hæc eſt quarta pars huius capituli,in quo Philoſophus mouet dubitationem uel quęſtionē quādam, & eam ſoluit. Dicit ergo dubitando, Si reddendum eſt ſecundum dignitatem & conuenientiam , quæritur quiſnam menſuram & exiſtimationem huius beneficij ſtatuere debet ? an ille qui accepit,an is qui contulit? Nam cùm in ijs nō fiat certa pactio quid pro quo ſit reddendum,ad hoc ut tollantur querelæ,retribuendum ut dignitas poſtulat & conueniens eſt. Sed dubitatur menſura huius retributionis accipienda ne ſit ex utilitate ſuſcipientis,an ex beneficio dantis. & de hac materia dicetur latius in nono libro. ſed ſi nos uertimus ad partem ſuſcipientium , ſemper tales minuunt beneficia : ſin ad partem benefactorum,illi econtra augent beneficia ſua. quare uidetur quoquo modo quòd neuter iſtorum ſit aptus ad talem menſuram ſtatuendam retributionis. 92 93

[AN quia amicitia ſit ob utilitatem.] Soluit quæſtionem Philoſophus,oſtendēdo quòd menſura retributionis ſumenda eſt ex parte ſuſcipientis,ut ſit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æſtimanda eſt igitur commoditas eius qui ſuſcepit , & talis debet eſſe menſura. ſed de hac materia latius loquetur in nono , ut ibi patebit. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd in amicitia bona quæ eſt ob uirtutem,non fiunt querelæ, nec talis ſolutio ibi requiritur. Nam electio cùm ſit præcipuum in uirtute , debet in tali amicitia eſſe mēſura,& quaſi cum benefactore dicere : Contuli beneficium ob uirtutem,debeo exigere retributionem & remunerationem ? minime.habui enim quòd expetebam : contuli ſtudioſo ob uirtutem & honeſtatem. & amico qui eſt alter ego, & produxi operationem ſtudioſam ob ipſam dationem. & non ut inde reciperem aliquam utilitatem , ſed ut facerem opus uirtutis , & contuli amico gratia ipſius. & ſic electio erit menſura : electio,inquam,ſtudioſi uiri,& amici,ut patet in textu. 94

De querelis amicitiæ in excellentia,& de abdicatione. CAP. 14.

AT uerò diſſentiunt & in amicitijs quæ in excellentia conſiſtunt. nā uterque dignum exiſtimat plus habere , atque cum hoc non ſit,diſſoluitur amicitia. Qui nanque præſtabilior eſt,plus habere oportere ſe putat. plus enim tribuendū eſt bono. Eadem cenſet,et qui magis utilis eſt. Si nanque quiſpiā inutilis ſit. nō æquale,inquiūt,ipſum habere 95

oportere. Subminiſtrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, ſi non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. Nam ut in pecuniarum ſocietate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: ſic arbitrantur & in amicitia fieri oportere.
96 Qui uerò eget & qui eſt inferior, contra. ad amicum nanque bonum ſpectare cenſet egentibus opem ferre. Quid enim prodeſt, inquiunt, amicum eſſe quempiam ſtudioſo uiro aut potenti, ſi nihil conſecuturus ſit inde?
97 Videtur autem uterque rectè cenſere. At plus quidem utriſque eſt ex amicitia tribuendum, non tamen eiuſdem. ſed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos eſt, indigentiæ uerò auxilium, lucrum. Hoc ita ſe habere & in rebus publicis conſtat. Non enim is honoratur, qui nihil boni Reipublicæ præſtat. Id enim quod eſt publicum ei tribuitur qui beneficia in Rempublicam confert. At honor publicum eſt. Non enim fit ut ſimul quiſquam pecunias à Republica atque honorem accipiat. nemo nanque fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorem tribuunt.* qui uerò munera ſuſcipit, ei pecunias dant.

τῷ ἀδωρο-δόκῳ.

Quod enim fit pro dignitate, id æquat & conſeruat amicitiam, ut eſt dictum. Sic igitur & ijs eſt agendum, atque congrediendum, qui impares ſunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod poteſt. Amicitia nanque id expoſcit quod fieri poteſt, non id quod eſt pro dignitate. Neque enim in omnibus eſt, ut in honoribus erga Deos, aut parentes. nemo enim inquam, dignum reddere poteſt. Sed qui quoad poteſt, obſequitur, bonus & æquus eſſe uidetur.
98 Quapropter conſtat patrem quidem non licere filio abdicare: filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil unquam ijs dignũ fecerit quæ à patre ſuſcepit. Quare ſemper debet. Quibus autem debetur, poteſtas eſt dimittendi. igitur & patri. Simul autem nemo forſitan unquam ſeſe mouere uidetur, niſi illæ exuperet prauitate. Nam abſque amicitia naturali, humanum eſt, auxilium non negare. Illi autem fugiendum eſt, aut non ſtudendum opem afferre, cùm ſit prauus. Plerique enim ſuſcipere quidem beneficia uolunt, conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eouſque ſit dictum.

COMMENT.

95 AT uerò diſſentiunt homines, & in amicitijs.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus in quo poſteaquàm declarauit quo pacto fiũt querelę in amicitijs æqualium perſonarum: nunc oſtendit quomodo fiunt in amicitijs inæqualium perſonarum, quæ dicuntur ſecundum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem Philoſophus afferendo controuerſiam eorum qui ſunt in amicitia ſecundum excellentiam, dicit quòd ij diſſentiunt, & fiunt quærelæ ab ijs, quia uterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat: & affert primò rationem quærimoniæ & controuerſiæ ex parte ſuperioris, & ſuper excellentis. Si enim ſit uirtute præſtantior dignum iudicat ut plus ei tribuatur: ſin ſit utilior, eodem modo plus ſibi deberi putat, ut exemplo eorum qui ſocietates ob utilitatem faciunt, oſtendit Philoſophus.

[At

96 [At is qui eget atque inferior.] Affert rationem ex parte inferioris ſiue ſit inferior uirtute ſiue utilitate. Dicit enim quòd inferiores putant decere bonum ac potentem amicum prodeſſe,& opem afferre egentibus amicis . Secus enim quid prodeſſet amicitia talis ſi nihil conſequi poſſet inde .

97 [Videtur autem uterque rectè cenſere,] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua allatis querelis iſtorum inæqualium,& rationibus utriuſque partis, nunc uidetur declarare ueritatem,& poſtea redigere eos ad concordiam. Vnuſquiſque enim eorum rectè putat debere,inquit Philoſophus,habere plus,nõ tamen eiuſdem rei:quare duæ afferuntur concluſiones. Prima ratio,Præmium uirtutis tribuendum eſt præſtantiori: ſed honos uidetur eſſe quoddam præmium uirtutis, ergo honos tribuendus eſt præſtãtiori.Secunda ratio,Id quod eſt ſubſidium indigentiæ dandum eſt egenti, & inferiori: ſed lucrum & pecunia eſt huiuſmodi,ergo danda ſunt egenti & inferiori.Patent rationes iſtæ,quia honos uidetur eſſe quædã retributio pro operationibus uirtutis , & pro beneficijs præſtitis.quibus ſuperexcellentes ſuperant inferiores,& lucrum & pecuniæ uidetur eſſe ſubſidium accommodatum indigentibus.Probat etiam Philoſophus illas cõcluſiones exemplo rerum publicarum ubi hæc ſeruari ſolent,& adæquatio fieri pro dignitate.Sic igitur is qui beneficium accipit,aut in pecunijs,aut in uirtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri poteſt,ut conſtare tali adæquatione poſſint amicitiæ.Verùm ſunt amicitiæ nonnullæ in quibus non poteſt fieri digna retributio,ut filiorum ad parentes,& huiuſmodi:ideo,dicit Philoſophus,ſufficit ſecundum poſſibilitatem.

98 [Quapropter conſtat utique patrem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus affert ſententiam ſiue correlarium obortum ex antedictis.Nam ſupra dixit quòd in quibuſdam non fit neque fieri poteſt digna retributio & recompenſatio pro beneficijs acceptis,ueluti principaliſsimè erga Deum , poſtea erga patrem:& ſtatim infert ſententiam duplicem , quòd filio non licet repudiare & abijcere patrem . Probatur,Qui ſemper eſt obligatus & debitor,non debet abijcere creditorem: ſed filius eſt ſemper debitor , ergo non debet abijcere creditorem ſuum perpetuum id eſt patrem.Econtra licet creditori abijcere & dimittere a ſe debitorem:ſed pater ſemper eſt creditor reſpectu filij,ergo patri licet. Poſt hæc addit quòd & ſi hæc ita ſint , pater non uidetur ſeſe mouere niſi ob excellentem prauitatem : quare pater non conſueuit dimittere & abijcere filium,niſi ſit filius uehementer prauus.nam prӕter uinculum naturale,quo pater aſtringitur filio,humanum eſt opem & ſubſidium afferre egenti: ſed ſi filius ſit ualde prauus fugiendum eſt, uel non ſtudendum eſt a patre ſubſidium ei afferre,& ſubuenire,filius tamen patrem nunquam deſerere debet:multi ſunt autem qui beneficia ſuſcipere uolunt & non conferre,& non benefaciunt. Concludit poſtea imponendo finem octauo libro ubi definita eſt amicitia,diuiſa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTO-

ARISTOTELIS
STAGIRITAE
BIBLIOTECA ROMA VITTORIO EMANUELE

ETHICORVM AD NICOMACHVM,
LIBER IX.

Quæ conſeruant amicitiam. Cap. I.

1 IN omnibus autẽ amicitijs, quæ ſunt diſsimiles ſpecie,compara
tio rationum æquat atque conſeruat amicitiam,ut eſt dictum.
ut & in ciuili ſocietate, ſutori pro calceamentis,& textori,
& cæteris pro dignitate permutatio fit. Atque hic quidem cõ
munis habetur menſura, numus ipſe ad quem omnia referun
2 tur,& quo menſurantur. In amatoria autem amicitia, inter
dum amator queritur quòd ſupra modum amans,non uiciſsim amatur, nihil ha
bens fortè amabile:interdum is qui adamatur,quòd cùm prius cuncta pollicere
tur,nunc nihil facit. Fiunt autem talia: cùm ille quidem ob uoluptatem adama
tum,hic autem ob utilitatem diligit amatorem:& hæc non aſſunt utriſque. Nam
cùm propter hæc ſit amicitia,fit diſſolutio:cùm ea non fiunt, gratia quorum a
mabant. Non enim ſe mutuo amabant, ſed ea quæ inerant, quæ non permanent.
Quapropter tales & amicitiæ ſunt. Morum uerò amicitia cùm per ſe ſit,perma
3 net ut dictum eſt. Differunt autem & cum alia fiunt ipſis, & non ea quæ appe
tunt. Eſt enim ſimile ac ſi nihil fieret,cùm non id aſſequitur quod affectat. Quale
fecit & qui citharœdo pollicebatur,quanto melius cantaret, tantò ſe plura da
turum. Poſtridie uerò repoſcenti promiſſa, uoluptatẽ reddidiſſe dixit pro uolu
ptate. Si igitur uterque hoc affectaret, ſatis utique haberet. Sin uerò ille uolu
ptatem,hic lucrum affectabat,& alter habet,alter non habet:non bene ſeſe ha
bet ipſa ſocietas. Quorum enim indiget unuſquiſque, hæc & aſſequi uult,& ho
4 rum gratia dabit ea quæ habet. Vtrius autem eſt æſtimationem facere:eiuſne qui
dat,an eius qui primò accepit? Nam qui dat,uidetur illi permittere:quod quidem
& Protagoram feciſſe aiunt. cùm enim docuiſſet ea quæ profitebatur,diſcipulũ
æſtimare iubebat, quanti ipſi uiderentur ea quæ ſciret, & tantum accipiebat.
Nonnullis autem in talibus ſatis eſt illud.

Sufficiens ſocio merces ſanè eſt ſtatuenda.

5 Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ promiſerunt
ob exuperationem promiſsionum efficiunt,meritò incuſantur. Non enim perfi
ciunt ea quæ pepigerunt. Hoc autem fortaſſe ſophiſtæ facere compelluntur, quia

nemo

nemo daret pro ijs quæ ſciunt, argentum. Hi igitur (ea pro quibus acceperunt mercedem, non efficientes) meritò accuſantur. Eorum autem in quibus ſubminiſtrationis non fit pactum, qui propter ſeipſos exhibent, incuſationibus carent, ut diximus, talis eſt enim ea amicitia, quæ ob uirtutem conflatur, remuneratioq; facienda eſt electione. hæc enim eſt amici atque uirtutis. Sic eſt faciendum & in ſocietate quæ fit ob philoſophiam. Non enim tantæ dignitati pecuniæ æquari poſſunt. nec honos paris unquam fiet momenti. ſed ſatis eſt forſitan, ut et ad deos atque parentes, id quod fieri poteſt. Quòd ſi datio non ſit talis, ſed pro aliquo, maximè quidem oportet forſitan retributionem fieri, ut utriuſque uidetur eſſe pro dignitate. Si uerò hoc non accidit, non ſolum neceſſarium, uerumetiam iuſtum ipſum præbabentem banc ipſam ſtatuere. nam ſi quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit: dignam de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibuſdam in locis ſunt leges quæ uetant, ſponte actorum contractuum iudicia eſſe, propterea quòd oportet unumquenque ad eum qui credidit ſic diſſolutionem facere, ut ſocietatem contraxit. Putant enim eum iuſtius eſſe ſtatuere cui permiſſum eſt, quàm eum qui permiſit. Etenim plerunque non æque æſtimant qui habent, & qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. Attamen retributio fit ea, quam ſtatuunt ij qui capiunt, quantitate. Oportet autem fortaſſe non tanti æſtimare, quanti uidetur dignum habēti: ſed quanti æſtimabat antea quàm haberet.

6, 7

Comment.

IN omnibus autem ſpecierum diſsimilium amicitijs.] Hic eſt nonus liber Ethicorum, in quo Philoſophus perſeuerat in tradenda doctrina de amicitia, & ijs quæ ad eam pertinent. Nam in præcedenti libro declarauit amicitiam, eam definiendo & diuidendo in ſuas ſpecies, ſcilicet ob utilitatem, uoluptatem, & uirtutem: & declarauit iſtas omnes non eſſe æquè amicitias. nam maximè & propriè amicitia dicitur illa, quæ eſt ob uirtutem, ut ſit habitus qui eſt in animo, ut perfectio quædam præſupponens omnem aliam uirtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diuiſit autem eam in amicitiam æqualium & inæqualium, & utráque declarauit. Attulit præterea omnes ſocietates afferendo ciuilem ad quam cæteræ reducuntur in quibus eſt ueſtigium amicitiæ quia amicitia uidetur conſiſtere in ſocietate, & qualis eſt ſocietas talis uidetur eſſe amicitia. Declarauit etiam de querimoniis quæ fieri ſolent præcipuè & maximè in amicitia quæ eſt ob utilitatem. Relinquebantur alia conſideranda, ut ſunt proprietates multæ quę cōpetunt nō ſolum amicitiæ propriè dictæ, ſed ſunt etiā quæ competunt aliis, & ſimiliter quæſtiones ad amicitiam attinentes, quæ omnia in hoc nono libro declarat Philoſophus, ut patebit. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. In primo declarat ea quæ pertinent ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, & quaſdam operationes ad amicitiam pertinentes. In ſecundo mouet quaſdam dubitationes ex parte amantis, & eas ſoluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati, & eas etiam ſoluit: ut cognitis proprietatibus & ſolutis quæſtionibus ad hanc materiam pertinentibus, perfecta de amicitia & natura eius quoad fieri poteſt habeatur cognitio. Primus tractatur diuiditur in ſeptem capitula, quæ ſuis locis patebunt. Primum capitulum quoque diuiditur in duas partes, In prima narrat quomodo conſeruatur 1

ſeruatur amicitia diſsimilium,& quomodo fiunt querelæ propter repenſionem. In ſecunda affert remedia talium querelarum. Dicit igitur in primis quòd in omnibus amicitiis diſsimilium ſpecierum proportionalitas, & ſimilitudo rationis conſeruat amicitiam.& hoc declarat exemplo ſocietatis ciuilis, ubi fit repenſio ſecundum ſimilitudinem quandam rationis. Nam ſutori pro calceis datur id quod eſt dignum & conueniens:& ſimilitudo rationis conſeruat amicitiam,diſsimilitudo uerò diſſoluit. Dicit autem Philoſophus amicitias diſsimilium ſpecierum, non eas quæ ſunt inter duos æquales ob idem obiectum.ſcilicet utilitatis,uel uoluptatis,uel uirtutis: ſed eas potius ubi alter amat ob utilitatem,alter ob uoluptatem uel uirtutem:quæ propriè dicuntur ſpecierum diſsimilium propter diuerſa obiecta, quamuis aliquo modo illæ poſsint etiam dici diſsimiles,quæ ſunt ob idem obiectum inter perſonas inæquales. Amicitiæ igitur diſsimilium ſpecierum redigi poſſunt ad æqualitatem, ſi adæquentur repenſione ſecundum ſimilitudinem rationis,ut fit in ciuili ſocietate, in qua eſt nummus quaſi communis quædam menſura,qua omnia adæquari poſſunt: ueluti ſi faber domum facit ſutori,ſutor calciamenta fabro,æſtimabitur domus,& æſtimabuntur calciamenta: ſi domus ualet decem,& calciamenta unum,repetantur igitur decies ſecundum nummum ut æquent pretium domus,& ſic fiet æquatio: uerùm in amicitia non eſt determinata nec manifeſta menſura,ſed uidetur eſſe id quod quiſque expetit: ut ſi amicitia ſit ob uirtutem, erit uirtus: ſi ob utilitatem, uidetur eſſe utilitas.& ſic de iocunditate. quare repenſio & adæquatio fieri uidetur in amicitiis diſsimilibus ſecundum tales menſuras.

2 [In amatoria autem amicitia.] Declarat hac in parte Philoſophus quonam pacto querelæ & diſcordiæ oriuntur in amicitiis ex defectu repenſionis: & hoc fieri uidetur tribus modis. Primò,cum non fit repenſio per affectum internum:ueluti ſi amãs amet, & non ametur econtra. Secundo modo,cùm non fit repenſio rerum externarum. Tertio,cùm fit quidem repenſio,non tamen earum rerum eſt quas ille petit: ueluti ſi quærit utilitatem,tu des ei uoluptatem.& hoc eſt,dicit Philoſophus, ac ſi nihil rependeres. Ad declarandos illos duos,Philoſophus primò affert exemplum amatoriæ amicitiæ,& amicitiæ qua alter amat ob uoluptatem,alter ob utilitatem. Cùm igitur amatori non rependitur amor & affectus internus ut ipſe uellet, tunc queritur talis amator, & immeritò tamen,dicit Philoſophus,ſi non habet quod ſit dignum amore. Secundus modus eſt,cùm amatus queritur quòd non habet utilitatem ab amatore,& repenſionem rerum externarum,ut ei pollicitus fuit amator.& ſtatim addit Philoſophus q talis amicitia diſſoluitur,quia non ſe amabant:ſed ille uoluptatem, hic utilitatem,& ceſſantibus iſtis ſtatim ceſſat amicitia, & talia ceſſant de facili, quia non ſunt ſtabilia ſed in bonis amicitiis amatur uirtus,quæ eſt res firma & ſtabilis.

3 [Differunt autem & cum alia.] Hic innuitur tertius modus, quæ fit cum datur quidem repenſio, ſed non earum rerum quas talis exoptabat, ut exemplo citharœdi oſtendit Philoſophus ubi cùm non facta eſſet repenſio conueniens appetitui eius. querelæ ortæ fuiſſe uidentur in tali ſocietate. Quare ex defectu repenſionis, ut diximus, cùm non fit conueniens neq; competens recompenſatio,querelæ oriri uidentur.

4 [Vtrius autem eſt æſtimationem ponere.] Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus afferre uidetur remedia talium querelarum quæ fiunt in huiuſmodi amicitiis:ſed primo affert dubitationem,& ſoluit,& oſtendit quòd ad recipiẽtem beneficium pertinere uidetur,ponere æſtimationem remunerationis. Probatur, Enim decet ſtatuere remunerationem cui permiſit qui contulit beneficium : ſed recipiens eſt huiuſmodi. ergo ad recipientem pertinet ſtatuere remunerationem, & hoc probat exemplo Protagoræ. Poſt hæc Philoſophus affert nonnullos qui multa polliceri ſolent, & accipiunt antea mercedem, deinde nihil ſeruant promiſſorum, & ij ſunt digni reprehenſione & compelluntur tales petere antea, quia nemo daret, po-

ſtea

ſtea pro ijs quę ſciunt,quia uana ſunt quæ ſciunt,& captiones quædam inanes pro qui
bus nihil debetur .
[Sufficiens ſocio.] Hæc eſt ſententia Heſiodi,& uidetur innui quòd merces 5
ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit.
[Sed eorum inter quos ſubminiſtrationis.] Oſtendit nunc Philoſophus quomo 6
do debet fieri remuneratio in ijs amicitijs & ſocietatibus in quibus non fit pactio.
Nã in prædictis cadit pactio uel requiſitio operis. Cõductor enim alicuius operarij
requirit & exigit operam ab illo,& diſcipulus flagitat doctrinã à magiſtro, & tamen
faciendum eſt ſicut Protagoras,& Heſiodus dicebat quòd recipienti ſtatuenda repen
ſio, & oportet ſtatuere ſufficientem mercedem. uerum ſunt nonnullæ amicitiæ, in
quibus nõ fit pactio,quia per ſeipſos exhibent amici. Itaq; Philoſophus primò oſten
dit quomodo ſtatuendæ ſint remunerationes in ijs quæ ſunt ob uirtutem, deinde in
ijs quæ ſunt ob utilitatem,aut ob uoluptatem,in quibus nulla eſt pactio. Dicit igitur
quòd in amicitijs ob uirtutem ubi nõ eſt pactio ulla,remuneratio ſtatuenda & facien
da eſt electione,quia uerus amicus dat amici gratia, nulla intentione recipiendi, ſed
pro liberalitate & operatione uirtutis, & beneficentia qua prius uidetur reſpicere
amicum quàm extraneum: ideo abſunt querelæ ab huiuſmodi amicitia. Sic etiam ui
detur agendum in amicitijs quæ ſunt inter addiſcentes & docentes philoſophiam,
quia neq; præceptor neq; diſcipulus debet ponere determinatam mercedem, quia di
gna reperiri non poteſt, dicit Philoſophus: ſed electio debet eſſe menſura, ſicuti in
uirtute, cùm philoſophia obtinere uideatur eam rationem in intellectu ſpeculatiuo
quã obtinet uirtus in actiuo uel in appetitu. Vult igiť electio ut fiat ſicut fieri poteſt:
& ſi nõ poteſt fieri digna retributio, fiat ſecundũ poſsibilitatẽ,ut latè patet in textu.
[Si uerò nõ hoc pacto.] Declarat nũc Philoſophus ſucceſsiuè, quomodo debet 7
fieri remuneratio & repenſio in amicitijs quæ ſunt ob utilitatem & uoluptatem, in
quibus non eſt pactio.Dicit ergo quòd à recipiente beneficium etiam in iſtis uidetur
ſtatuenda eſſe retributio. & primò probat hoc modo,Is qui magis ſcit quanti eſt be-
neficium collatum debet ſtatuere repenſionem: ſed is qui ſuſcepit magis & melius,
ſcit quanti eſt beneficium collatũ: ergo is qui ſuſcepit debet ſtatuere repenſionem.
hæc ratio & amicitiæ ob utilitatem, & amicitiæ ob iocunditatem poteſt eſſe commu
nis.Probat idẽ exemplo rerũ uenalium, in quibus emptor uidetur ſtatuere pretium.
Nam uenditor petit plus, emptor uerò æſtimat quantum utilitatis aut iocunditatis ſi
bi afferre poteſt,& ponit pretium quod ſibi uidetur commodum & congruum pro uti
litate aut iocunditate recipienda. Probat etiam idem autoritate legum nonnullarũ,
quæ in quibuſdam ciuitatibus uetant iudicia eſſe ſponte contractarum rerum, id eſt
contractuum qui ſint certa pactione ſponte ab utroque contrahentium facti.Nam il-
le qui credidit & dedit,uidetur ſe permiſiſſe fidei recipientis, & hoc putant eſſe ſer-
uandum. uolunt enim ut ſtetur fidei & iudicio eius cui permiſit cùm fit repenſio. ſed
debent,dicit Philoſophus,ij qui ſuſcipiunt beneficia æſtimare,& ſtatuere remunera-
tionem ſecundum indigentiam quam habebant ante beneficij ſuſceptionem. quia pò
ſtea facilè decipiuntur. Ex ijs omnibus patet quòd debet ſtatuere remuneratiõe qui
accepit beneficia,non is qui contulit. & hoc uidetur probaſſe Philoſophus ſuprà per
totum tam in amicitijs & ſocietatibus quæ fiunt cum pactione quàm in ijs quæ ſpon-
te fiunt. Sin uerò accideret ut animus conferentis reſponderet iudicio recipientis,
tunc remuneratio eſſet utriſq; accommodata. & id eſt ꝙ dicit Philoſophus, oportet
forſitan remunerationem fieri iudicio utrorunq;: ſed ſi id non accidat ut concurrãt
in iudicia & conueniant,tunc ex parte recipientis repenſio ſtatuenda uidetur,qui no-
uit & animaduertere debet quanti ſit beneficium ſuſceptum,& quantum ſibi profue-
rit,& quanti æſtimabat antequam ſuſciperet.

Quòd ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda. Cap. 2.

8 HABENT *autem & talia dubitationem, Vtrum oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq́; obtēperare. an ægrotanti quidē parē dū ſit medico: diligenti uerò ducē exercitus, diligendus ſi rei militaris peritiſſimus homo. Simili modo: utrū amico ſit potius, an ſtudioſo ſubminiſtrandū. Et benefactori reddenda ſit gratia, an ſodali potius dan-*
9 *dū: ſi utrunq; fieri nequeat. Omnia igitur talia, exactè determinare non eſt facile. Multas.n. ac uarias habent differentias: & magnitudine & paruitate, & honeſtate, atq; neceſſitate. Verum non omnia eidem eſſe tribuenda non eſt obſcurū.*
10 *Atq; beneficia plerunque reddenda ſunt potius, quàm eſt largiendum amicis: ſicut & mutuū reddendum eſt potius cui debeas, quàm dandū ſodali. Fortaſſe autem neq; hoc agendum eſt ſemper. Vt redemptum à prædonibus: utrū eum qui ipſe redemit, redimere uiciſſim oporteat quicunque is ſit: aut non capto quidē, repetenti uerò mutuum reddere: an redimere patrem? uidebitur enim patrē potius quàm ſe etiam redimere illum oportere. Debitum igitur, ut diximus, ſimpliciter eſt reddendum. Si uerò datio honeſtate aut neceſſitate excedat, ad hæc ipſa eſt declinandum. Interdum enim neq; eſt æquum beneficium retribuere: cùm alter quidem in ſtudioſum ſciens ſtudioſum eſſe, contulit beneficiū, alter aūt illum flagitioſum eſſe exiſtimat. Nonnunquā enim nec ei qui mutuauit uiciſſim eſt mutuandum. Nam ille quidē putans ſe recepturū, bono mutuauit uiro: hic aūt non ſperat à prauo recipere. Siue igitur reuera hoc ſic ſe habeat, non æqualis eſt dignitas: ſiue non ita quidem ſe habeat, putent aūt ſic ſe habere, non uidebuntur abſurdè facere. Quòd igitur ſæpe eſt dictum, ſermones qui de affectibus actibus ue fiunt, perinde habent definitionē, ut ea circa quæ ſunt. Non eadem igitur uniuerſis eſſe reddenda, neq; patri cuncta, quemadmodum neq; Ioui ſacra omnia dantur, non eſt obſcurum. Quòd ſi diuerſa tribuenda ſunt parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & beneficis tribuenda ſunt ſingulis ſua, quæq; ad quemq; accommodantur. Sic aūt & facere uidentur. Nam ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs eſt commune, quare & actus qui circa hoc ſunt. Et ad ſponſalia etiā maximè cognatos propter idem putant accedere oportere. Videbitur autem parentibus maximè alimentis filios ut debentes, opitulari oportere: & honeſtius eſſe ijs qui cauſa ſunt eſſendi, quàm ſibiipſis ſubuenire. Honorem etiam ut dijs tribuere oportet, non omnem autem parentibus: neq; eundem patri, matriq́;, neque ſapienti, aut imperatori: ſed patri paternū, & ſimiliter matri maternū. Omni quoq; ſeniori honor eſt tribuendus, qui ad ætatem accommodatur, aſſurgendo, locoq; cedēdo. et talibus. Sodalibus autem atq; fratribus præſtanda eſt libertas, omniumq́; cōmunitas. Atq; cognatis & ijs qui ſunt eiuſdē tribus, & ciuibus ac cæteris uniuerſis ſemper eſt enitendū, id qđ accōmodatur tribuere & cōpara-*

re,

re, quæ inſunt ſingulis ratione famili aritatis, et uirtutis, aut utilitatis. E*orũ igitur qui generis ſunt eiuſdem, facile eſt iudicium, differentium autem eſt difficilius.* N*on tamen ob hoc deſiſtendum eſt: ſed ut fieri poteſt, ita eſt diſtinguendũ.*

COMMENT.

HAbent autem & huiuſcemodi dubitationem.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo affert quaſdam dubitationes circa officia & remunerationes quæ fiunt ad amicos: & eas ſoluit, oſtendendo quod cuique tribuendum eſt ſecundum dignitatem. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima affert dubitationes. In ſecunda eas ſoluit. Primò igitur uidetur afferre tres dubitationes quæ pertinent ad officia humana cuiuſque perfectionis, & artis, uidelicet. Prima ratio, utrũ oporteat filium tribuere omnia patri, & in omnibus obedire. & ſtatim infert ſententiam oppoſitam, & probationem innuere uidetur exemplis. ſcilicet an ægrotanti filio parendum ſit magis medico quàm patri. nec dubium hoc eſſe uidetur, nã potius debet parere medico: nec uidebitur in hoc cõtra officium facere, nec etiã ſi ad gubernationẽ exercitus eligat peritum rei militaris ducem potius quàm ineptum quem pater expeteret. Secũda dubitatio eſt, an magis ſit amico dãdum an ſtudioſo uiro. Tertia eſt, reddenda ne ſit gratia benefactori, an ſodali dandum potius. 8

[OMNIA igitur talia.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus incipit declarare has quæſtiones: & primò uidetur ſoluere in genere, & quoquo modo excuſare, quòd non poteſt omnino afferri exacta ſolutio propter uarietatem, quia uidebitur officium potius faciendum ex eo quòd eſt maius, nunc quia honeſtius, nunc quia magis neceſſarium: uariis enim de cauſis quæ uariantur in uita ipſum officium uariari uidetur, ut in libro etiam de Officiis oſtendit Cicero, ut multa affert ad hanc materiam accommodata. uerum ſi uolumus dare quandam regulam uniuerſalem, dicere poſſumus quòd non omnia eidem tribuenda ſunt, ſed unicuique ut decet, & ut oportet tribuendum eſt. 9 10

[ATQVE beneficia plerunq; reddenda.] Incipit magis particulariter ſoluere Philoſophus. & primo illas duas ultimas, id eſt ſecundã & tertiã quæſtionẽ, dicẽdo ꝙ ut plurimum benefactori & bene de nobis meritò reddere potius beneficia debemus quàm ſodali conferre. Nã cũm duo genera liberalitatis ſint, ut inquit Cicero, unum dandi beneficium, alterum reddẽdi, demus necne in noſtra poteſtate eſt: non reddere bono uiro nõ licet, ſi modo id facere poſsit ſine iniuria. Reddendum eſt igitur ut plurimum. & dicit plerunq; id faciendum eſſe, & nõ ſemper: quia euenire poteſt ut illud fieri nõ debeat uel aliud potius fieri ut exemplo redimentis. & patris capti oſtendit in textu. Simpliciter itaq; debitum benefactori eſt reddendum, ſed ſecundum quid, id eſt interdum non uidetur id eſſe agendum, ueluti cum honeſtius uel magis neceſſariũ eſt amico fame pereunti ſubuenire, quã benefactori beneficiũ referre: eodẽ pacto dicere poſſumus ꝙ depoſitũ ſimpliciter eſt reddẽdũ: ſed interdũ euenit ut nõ ſit reddẽdũ, ueluti ſi quis gladiũ apud te ſana mẽte depoſuerit, repetat inſanus, non reddere ut inquit Cicero officiũ ſit. Aliquando & beneficium retribuere nõ eſt æquum, ut boni, & praui, & mutuantis, & mutuo accipientis exemplo oſtẽdit in textu Philoſophus, ſed excuſat ſe poſteà ab exacta determinatione atq; doctrina ob uarietatem rerũ quæ circa hanc materiam contingunt de affectibus & actibus humanis.

[NON eadem igitur uniuerſis.] Soluit Philoſophus illã primã quæſtionem, oſtẽdendo ꝙ non eadẽ omnibus, ſed unicuiq; & ſingulis tribuenda ſunt ea quæ decet: & declarat quæ parentibus, quæ fratribus, & quæ propinquis tribuenda uidentur, & diſcurrit per ſingula officia ut patet in textu de manifeſtè concludendo, quòd ſemper enitendum eſt id quod accommodatur decetque tribuere: ſunt enim officia, 11

ut Cicero,inquit, quæ magis alijs quàm alijs debeantur: ut uicinum citius adiuueris, in fructibus percipiendis,quàm fratrem aut familiarem: at ſi lis in iudicio eſt, propinquum potius & amicum,quàm uicinum defenderis: & ſimilia.

Quando ſoluenda amicitia. Cap. 3.

12 *EST etiam dubitatio: ſi diſſoluendæ ſint amicitiæ,necne ad eos qui non permanent, an ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatẽ amici ſunt,cũ hæc non habent.* Nec *eſt abſurdum diſſolui.* Illorum *enim erant amici,quibus deficientibus,rationi conſonũ eſt nõ amare. Incuſauerit autem quiſpiam ſi ob utilitatem aut uoluptatem amans, ob mores ſimulat amare. Quod enim ſuperius diximus, plurimæ fiũt incuſationes inter amicos,cùm nõ ſimiliter optant & ſunt amici. Cùm igitur quiſpiã ſua ſe opinione fefellerit,putaueritq; ob mores amari,nihil illo tale agente,tũ ſeipſum is accuſare debet. Cùm uero à ſimulatione illius deceptus fuerit,tum qui decipit,iuſtum accuſare &: magis quàm eos qui nummos adulterinos conficiunt,quanto malefi-*
13 *cium ipſum circa præſtabilius eſt. Quòd ſi acceptat ut bonum,factus eſt autem prauus,atque apparet,eſtne amandus? An impoßibile eſt? ſiquidem non omne quoduis eſt amabile. ſed bonum. neque autem dignum eſt prauum amicum habere, neque oportet. non enim amatorem prauorum eſſe oportet, neque ſimi-*
14 *lem euadere prauo. Dictum eſt autem ſimile ſimili eſſe amicum. Eſt ne igitur ſtatim amicitia diſſoluenda,an non omnis: ſed in qua eſt incurabilis ob prauitatem? Qui autem emendari poſſunt, ijs magis ferendum eſt in moribus auxilium quàm in pecunijs, quanto præſtabiliores ſunt & magis amicitiæ proprij. Nihil autem abſurdi uidebitur facere, qui amicitiam diſſoluit. non enim huic aut ta-*
15 *li amicus erat. Cùm igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat, ſeſe*
16 *ab illo ſeiungit. Quòd ſi alter permaneat,alter magis bonus euadat, multumq; uirtute differat, eſt ne utendum amico? an fieri nequit? In magna autem diſtantia maximè manifeſtum fit,ut in amicitijs, quæ à pueritia contrahuntur. Nam ſi alter mente permaneat puer, alter optimum in uirum euaſerit, quonam modo fuerint amici? cùm neque eadem ipſis placeant, neque eiſdem gaudeant, doleantq;. Neque enim hæc erunt in ipſis. Sine uerò his eſſe amici non poſſunt.*
17 *Simul enim ipſos uiuere impoßibile eſt. Atque de his antè diximus. Oportet ne igitur ipſum non ſecus ad illum ſeſe habere,quàm ſi amicus nunquam fuiſſet? an factæ memoriam conſuetudinis habere oportet? Atque ut amicis potius quàm extraneis arbitrantur gratificari oportere: ſic & ijs qui fuerunt amici, tribuendum eſt aliquid ob amicitiam quæ anteà fuit: cùm non ob exuperationẽ prauitatis eſt diſſolutio facta.*

COMMENT.

12 EST etiam dubitatio ſi diſſoluendæ ſint.] Hoc eſt tertium capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedẽtibus declarauit quomodo debent fieri remunerationes in amicitiis, & præſertim in utilibus & iocun-

dis,

dis,& quomodo officia ſint ſeruanda erga unumquenque, & alia multa quæ pertinere uidebantur ad ſeruandam amicitiam, nunc afferre uidetur dubitationes, & quædam alia quæ ſpectant ad diſſolutionem amicitiarum. & primo de amicitijs utilibus & iocundis ſoluere uidetur: cùm dubitando dixerit utrū ſint amicitiæ diſſoluendæ altero amicorum non permanente. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima, ut diximus, loquitur de amicitijs quæ ſunt ob utilitatem aut iocunditatem. In ſecunda de amicitijs quæ ſunt ob uirtutē. Dicit igitur in primis quòd dubitaſſet quiſpiam ſi diſſoluēda ſit amicitia altero amicorum non permanente: & ſoluere uidetur quòd diſſoluendæ ſunt amicitiæ illæ quæ propter utilitatem aut uoluptatem conſtabunt,quia ceſſant cauſæ amicitiæ: deinde continuando dicit quòd quiſpiam eum incuſabit, qui cum amaret ob uoluptatem uel utilitatem,ſimulabat ſe amare ob uirtutē & mores. Hinc enim querelę in ijs & incuſationes oriuntur. uerū cùm is decipitur credens ſe amari ob uirtutem,cùm nullum ſignum faciat amator amandi eum ob uirtutem & mores,tunc debet accuſare ſeipſum,& ignorantiam ſuam. Sin uerò deceptus fuit ob ſimilitudinem amantis, tum accuſare meritò debet illum ſimulantem, & iure de eo conqueri, quia fraudem commiſit circa amicitiam, quæ non minor eſſe uidetur quàm circa nummos, cùm ſit amicitia longè præclarior quàm nummus. Poſſumus ēt introducere hunc textum quòd Philoſophus quaſi dicat dubitando, ſi reprehendēdus ſit amicus ab altero qui amans ob utilitatem uel iocūditatem ſimulabat ſe amare ob uirtutem, & poſtea quòd Philoſophus ſoluat, dicendo quòd ſi amator nullum fecerit ſignū amādi ob uirtutē debet amatus ſeipſum arguere ſi credit ſe diligi ob bonos mores:ſin uerò decipiatᷣ ob ſimulationē amātis,tūc iure cōqueri debet de tali amico ficto.

[Qvod ſi acceptat ut bonum.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus uidetur afferre quatuor dubitationes ſiue quæſtiones circa amicitias quæ ſunt ob uirtutem conflatæ,& eas deinde ſoluere,ut patebit. Prima quæſtio eſt. Vtrū ſit diſſoluenda amicitia ea,in qua alter amicorum bonus amabat alterū ut ſtudioſum, & is poſtea,quem ille ut ſtudioſum probabat euaſit prauus. ſoluit Philoſophus dicēdo quòd oportet & decet ſoluere talem amicitiam, & oſtendit quod durare non poteſt. Primò quia prauus non eſt amandus, præſertim a bono uiro: deinde ſi uir bonus amaret amicum qui euaſit prauus,tunc uideretur euadere ſimilis illi. Dictum eſt enim: ſimile ſimili eſſe amicum,ſed eſſet abſurdum quòd bonus ſimilis euadere prauo: ergo eſt dicendum quòd bonus non eum amabit amplius, nec ulterius inter eos conſtabit amicitia. 13

[Est ne igitur ſtatim amicitia.] Secunda eſt quæſtio quæ uidetur præſupponere primam. Nam cùm bonus uir ſoluere debeat amicitiam cum eo qui euaſit prauus,ſtatim ne eſt diſſoluenda talis amicitia, & dimittendus talis amicus? & reſpondere uidetur Philoſophus ſoluendo quòd talis amicus aut ita eſt prauus factus ut poſsit curari & corrigi, aut ita ut ſit inſanabilis: ſi primo modo eſt ut ſit ſanabilis, tunc adhibenda eſt cura & diligētia, ut ad bonam frugem & priſtinos mores bonos quoad fieri poteſt reuocetur,& liberetur ægritudine animi, & ſubſidium ferendum eſt ei quod lōgè magis ad officium pertinere uidetur quàm ſi pecunijs indigentem iuuaret, cùm lōgè ſint præſtabiliores ipſi amores quàm pecuniæ: ſin uerò ſecundo modo eſt ut ſit inſanabilis,diſſoluenda eſt omnino amicitia. 14

[Non enim tali.] Scilicet prauo exiſtenti erat amicus. 15

[Qvod ſi alter eodem in ſtatu.] Tertia quęſtio eſt qua dubitando dicit Philoſophus. Sint duo amici, alter maneat in ſtatu, alter uerò euadat ſtudioſiſsimus, & excedat illum alterum in uirtute uehementiſsimè, quæritur utrum ille ualde ſtudioſus habeat uel habere ipſum oporteat talē amicum, ubi eſt tanta differentia. Soluit Philoſophus dicendo quòd fieri non poteſt ut ſeruet amicitiam cum eo propter nimiam diſtantiā & diſsimilitudinem: amicitia uerò neceſſariò conſiſtit in ſimilitudine,unde 16

poſtea

poſtea oritur conuerſatio qua maximè fit & conſeruatur amicitia quare Philoſophus hoc probat exemplo amicitiæ quæ in pueritia contrahitur, & probare uidetur hoc modo. Qui non poſſunt conuerſari & uiuere ſimul, non poſſunt eſſe amici: ſed taliter diſtantes ſunt huiuſmodi, ut non poſsint conuerſari & uiuere ſimul, quia non delectantur nec dolent eiſdem: ergo non poſſunt eſſe uel conſeruari amici.

17 [OPORTET ne igitur ipſum.] Quarta eſt quæſtio quæ uidetur præſupponere præcedentem, qua dubitando dicit an is amicus uirtute excellens debet ita poſt habere amicum qui remanſit in ſtatu ſuo ut ſe habeat ad eum tanquam ad extraneum quendam qui nunquam ſibi fuiſſet amicus. Soluit dicendo quòd debet ſeruare memoriam eius, & illi magis ſuccurrere & gratificari quàm alienis, niſi ob magnam prauitatem diſſoluta ſit inter eos amicitia. Notandum pro ijs quæ dicta ſunt in penultima quæſtione, quòd ſi duo ſint amici, & alter euadat ſtudioſiſsimus, alter permaneat in eodē gradu, ſoluenda eſt amicitia. Hoc uidetur dubium cùm antea poſuerit amicitiam eſſe poſſe aliquam in excellentia inter perſonas inæquales & diſtantes inter ſe, cùm tribuitur unicuique ſecundum dignitatem, non ergo fiet diſſolutio. quare intelligēdum quòd Philoſophus loqui uidetur hic de amicitia exactiſsima, & perfectiſsima, cùm dicit quòd inter huiuſmodi diſtantes non erit uel non durabit amicitia, ſcilicet quæ eſt perfecta, & quæ requirit ſimilitudinem morum & æqualitatem quātitatis, & eiuſdem perfectionis. Nam amicitia illa inæqualium perſonarum & quæ conſiſtit in excellētia, forſitan eſſe poterit inter tales diſtantes, ſi fiat adæquatio ſecundum dignitatem & ſimilitudinem rationis, ut ille qui remanſit in eodem gradu tribuat excellentiori quod ei tribuendum eſt: ſed illa perfecta amicitia conſiſtens in æqualitate eiuſdem quantitatis & perfectionis ob uirtutem de qua non uidetur loqui Philoſophus, in tāta diſtantia ſeruari non poteſt, cum ſtudia, conuerſationes, conuictus, exercitia, & alia quibus fieri & conſeruari tales amicitia ſolent, ſint apud tales diuerſa.

Quæ opera amicitia, & quòd non ſint prauorum. Cap. 4.

18 *EA uerò quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur,*
19 *ex ijs quæ ad ſeipſum quiſque facit, profecta eſſe uidentur. Ponūt*
enim eum amicum eſſe, qui uult & agit bona, uel quæ uidentur,
amici gratia, aut eum qui uult eſſe, uiuereque amicum, gratia ip-
ſius amici. quod quidem matribus ad ſuos accidit filios, & ijs amicis qui ſunt
20 *offenſi. Quidam aūt eum eſſe dicunt, qui uerſatur unà cū amico, & eadem ex-*
petit. aut eum qui dolet unà, atque gaudet cum amico. Maximè autem & hoc
21 *matribus accidit. Horum etiam aliquo & amicitiam ipſam definiunt. Vnum-*
quodque autem horum, uiro competit ergà ſe bono, reliquis uerò ea ratione.
qua tales eſſe exiſtimant. Videtur autem, ut dictum eſt, uirtus & ſtudioſus ip-
ſe unicuique eſſe menſura. Hic enim ſibijpſi conſentaneus eſt, ac eadem affectat
anima omni. Et uult igitur ſibijpſi bona, & quæ apparent, ac agit. Eſt enim
uiri boni, bonum agere: & ſuijpſius gratia. Mentis enim cauſa, quæ quidem
unuſquiſque eſſe uidetur, & uult etiam ſe uiuere, ſaluumque eſſe, atque id maxi-
mè quo ſapit. Eſt enim bonum homini ſtudioſo, eſſe. Vnuſquiſque autem ſibi
uult ipſa bona. Factus uerò alius, nullus expetit cuncta illud quod eſt factum
habere. Habet.n. & nunc deus ſummum bonū: ſed eſt id quod eſt ipſe. Videtur
autem id unuſquiſque eſſe quod intelligit, aut maximè atque talis ſecum degere
uult.

uult. Libenter enim hoc cum uoluptateque facit. nam & actarum rerum re-
cordatio periucunda eſt, & futurarum ſpes bona. talis autem afficit uoluptate.
Et inſuper contemplationibus mente abundat. Prӕterea maximè ſecum unà do
let, atque lӕtatur. idem eſt enim omnino ipſi moleſtum, atque iucundum, & nõ
alias alind. eſt enim ſine pœnitentia prorſus. Ex eo igitur quia unumquodque 22
ipſorum ad ſeipſum competit ſtudioſo, ad amicum autem ſic ſe habet, ut ad ſeip-
ſum (amicus enim eſt alius ipſe) & amicitia uidetur horum aliquid eſſe, & qui-
bus hӕc inſunt uidentur eſſe amici. Quӕrere uero utrum ad ſeipſum ſit an non ſit 23
amicitia nunc omittamus. Videbitur autem hoc amicitia eſſe, quo duo uel plu-
ra ex ijs eſt quӕ dicta ſunt. Et quòd maxima amicitia ſimilis eſt ei quӕ eſt ad ſe-
ipſum. At uerò uidentur ea quӕ dicta ſunt & ipſis multis ineſſe, quamuis ſint 24
praui. An hoc participes ipſorum ſunt, quo ſibijpſis placent, & bonos ſe eſſe
exiſtimant: Nam eorum qui uehementer ſunt praui atque nefarij, nemini hӕc in
ſunt: ſed nec ineſſe uidentur. ferè autem neque prauis. diſsident enim ſecum, &
alia quidem cupiunt: alia autem uolunt, ut incontinentes. Nam ijs quӕ bona 25
ſibi uidentur, anteponunt ea quӕ uoluptate afficiunt atque nocent. Quidam rur-
ſus ob formidinem atque inertiam eas agere res omittunt, quas putant ſibijpſis
optimas eſſe. Qui uerò multas res graues atque nefandas egerunt, uitam ob pra 26
uitatem odio habent ac fugiunt, ſibique mortem conſciſcunt. Quӕrunt prӕte- 27
rea alios ipſi flagitioſi quibuſcum uerſentur: ſe uerò ipſos fugiunt. Nam ſi ſint
ſecum, recordantur multarum grauiumque rerum, & ſperant alias tales. Si cũ
alijs autem ſint, obliuiſcuntur. Atque cùm nihil habent quod ſit amabile, nullà
re prorſus afficiuntur ad ſeipſos, quӕ ad amicitiam attinet. Neque igitur unà
ſecum gaudent, atque dolent. eſt enim eorum anima in ſeditione. Atque inter-
dum ob prauitatem dolet, abſtinẽs a quibuſdam, interdum lӕtatur. Et hӕc qui-
dem pars huc, illa autẽ illuc trahit ut diuellentes. Quòd ſi fieri nequeat ut doleat 28
ſimul atque lӕtetur: at paulò poſt dolet, quòd lӕtatus fuit, & nollet ſibijpſi il-
la uoluptati fuiſſe. Improbi nanq; pœnitentia ſunt referti. Improbus igitur ne
erga ſe quidẽ amicè affectus eſt, propterea quòd nihil hẽt qđ ſit amabile. Quòd
ſi ita ſeſe habere uehemẽter eſt miſerũ, totis uiribus fugiẽda eſt prauitas, & eni-
tendũ eſt bonũ eſſe. ſic enim ad ſeipſum habebit amicè, & alij amicus poterit eẽ.

COMMENT.

EA uerò quӕ erga amicos agenda ſeruandaq;.] Hoc eſt quartum capitulum 18
huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit plura quӕ pertinere uidebantur
ad conſeruationẽ & diſſolutionem amicitiӕ, nunc docet de operationibus ami
citiӕ afferendo originem earum, & oſtendendo quӕ & quot ſunt. Nã inter cӕtera tria
eſſe uidentur quӕ competunt amicitiӕ uerӕ: tanquam opera quӕdã atque officia pro-
pria: beneficentia, beneuolẽtia, cõcordia, ſiue utriuſq; cõſenſus. & iſta uidentur oriri
ex amore quo qui ſtudioſus & bonus uir ſeipſum amat. Diuiditur autem hoc capitu-
lum in tres partes, quӕ ſuis locis patebunt. In prima autem dicit Philoſophus quod
operationes & officia amicitiӕ quӕ ſeruanda ſunt erga amicos, originem, habent ex

ijs quæ quiſque ſibi facit & tribuit. Amicus enim dicitur alter ipſe. Notandum et ijs quæ ſibi quiſq; tribuit omnia pene opera atq; officia proficiſci uidetur quæ amicus ergo amicum ſeruare debet. Ex ſe igitur originem habent, non tamen quomodocunque ſe habente, & indifferenter accepto: ſed ex ſeipſo bono & ſtudioſo exiſtente uiro, is enim menſura & regula eſſe uidetur rerum agendarum & affectuum omnium.

19 [Definientes enim ponunt.] Affert nunc ea Philoſophus quibus definiri uidetur amicitia. Complures enim priſcorum definientes amicum, tribuere ei uidebantur illa tria quæ colligi uidentur ex definitionibus illorum, ſcilicet beneficentiam, beneuolentiam, concordiam. Nam ij qui dicunt amicum eſſe qui amici gratia uult & agit bona, innuere uidentur beneficentiam: qui uero dicunt eum eſſe amicum qui uult eſſe & uiuere amicum, innuere uidentur beneuolentiam. Quidam autem dicentes amicum eſſe qui uerſatur cum amico, & eadem expetit, innuere uidentur concordiam, & idem uelle atque idem nolle. Sic igitur iſta tria colligi uidentur ex definitionibus antiquorum, quæ & ſi ſint opera & officia amicitiæ, tamen uidentur habere originem ab amore quo ſeipſum qui amat, ut patebit inferius. Eſt autem primum in ordine beneficentia, in qua tres requiruntur conditiones, ſcilicet ut beneficiis uti in amicitia uelit, agat, & agat amici gratia ea quæ ſunt bona uel quæ ſibi uidentur bona: quod adiunxit, quia amicus facit ea quæ credit eſſe bona. quòd ſi aliter eueniat præter intentionem ſuam, hoc non obſtat quin faciat amici officium, quia non ſtetit per eum. Secunda definitio pertinere uidetur ad beneuolentiam, quæ & ſi uideatur eſſe extenſa in omnibus ijs, tamẽ magis uidetur eluceſcere hic, ſcilicet uelle eſſe & uiuere amicum. & hoc naſcitur ab eo quod quiſque ſeipſum amat, & uult ſeipſum uiuere, quòd ſi amicus eſt alter ipſe, meritò idem optabit erga illum. Tertia definitio pertinere uidetur ad concordiam, ubi tanguntur tria, ſimul conuerſari quod eſt actus externus, eadem expetere, & uelle, quod eſt actus internus: & gaudere dolereque eiſdem, quod eſt affectus internus, ut patet. Notandum quòd amicitiam dicit Philoſophus deſcribi aliquo iſtorum uel omnibus, non tamen eſt propria definitio talis niſi a poſterioribus quibuſdã. Nam definitio propriè dicta datur per eſſentialia, & propria, & ita definita eſt antea a Philoſopho amicitia a prioribus ex quibus conſtituitur & explicatur eſſentia, & natura amicitiæ. Hæc autem quæ ſuprà allata ſunt, ſequuntur & præſupponunt amicitiam, cum ſint opera & officia quæ ab ea proficiſcuntur. Quare definitio ex talibus a poſterioribus quibuſdam erit: ſicut interdum demonſtratio quædam dicitur eſſe a poſteriori. Et ſi quis diceret, amicitia ſuperius definita eſt per beneuolentiam tanquam per aliquod prius. Dicendum quòd beneuolentia ſumebatur ibi ut genus, & ut habitus uel diſpoſitio quædam: hic uerò ut operatio. Non enim unifariam beneuolentia ſumitur, ut etiam antea diximus.

20 [Et iiſce amicis qui ſunt offenſi.] Hoc addere uidetur Philoſophus, ut oſtẽdat hoc eſſe ſignum ꝙ amicus uult amicum eſſe, & uiuere gratia ipſius amici, quia etiam inter eos ubi aliquæ offenſæ uel cõtentiones cecidere, remanet tamẽ beneuolentia quædã qua ei exoptat bona, nulla cauſa ſuæ utilitatis aut uoluptatis: ſed tantum amici gratia.

21 [At qui horum unumquodque.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtendit quomodo iſta quæ tribuuntur amicis ſe habent ad uirum bonum, & quomodo uir bonus hæc ſibiipſi tribuit. & uidetur innuere duas concluſiones. Prima, Id quod eſt mẽſura omnium rerum agẽdarum & humanarum operationum, eſt etiam menſura ipſius amicitiæ qua quis ſeipſum amat: ſed uirtus, & ipſe uir ſtudioſus, & bonus eſt huiuſmodi: ergo uirtus & uir ſtudioſus, & bonus, eſt menſura amicitiæ qua quiſpiam ſeipſum amat. Patet ratio ex dictis Philoſophi, quòd electio & uirtus, & omnino ipſe ſtudioſus uir, eſt menſura rerum humanarum. Nam in unoquoque genere id ſumendum eſſe uidetur pro menſura quod eſt perfectum in eo genere, & omnia deinde dici ſolent magis aut minus perfecta, prout magis uel minus diſtant a perfectiſsimo. Vnde cum homo

mo ſtudioſus perfectus eſſe uideatur in ſpecie humana,merito dicitur quòd ex eo ſumitur menſura:tanquam in ſaporibus diiudicandis,ex guſtu ſano & incorrupto, & nõ ex prauo & ægro accipi iudicium ſolet.Secunda concluſio.Ex eo homine cui primò & per ſe competunt ea quæ pertinent ad amicitiam ſui, proficiſcuntur ea quæ ad amicitiam ſpectant amicorum:ſed uir ſtudioſus eſt huiuſmodi:ergo ex uiro ſtudioſo proueniunt ea quæ ad amicitiam ſpectant amicorum.Patet ratio,quia uiro bono & ſtudioſo competunt primò & per ſe omnia illa officia amicitiæ,& munera & operationes beneficentiæ,beneuolentiæ & concordiæ . Reliquis uerò tantum , quantum ſe exiſtimant eſſe bonos. Studioſo autem primò & per ſe cùm ſibi ſit conſentaneus, & eadem affectet omnibus uiribus animi , quia eadem in eo uult ratio & appetitus ſenſitiuus : qui etſi interdum repugnat rationi,tamen in uiro bono obtemperat, & unitur ei, & ideo eadem expetit nulla parte uel potentia animi repugnante.Nam, ſicut in quinto diximus,de iuſtitia illa Platonica quæ dicebatur eſſe ſui ad ſeipſum,& potentiæ ad potentiam , & quòd uidebatur eſſe cauſa iuſtitiæ ad alium : ſic de amicitia dicere poſſumus quæ eſt ſui ad ſeipſum,id eſt partis ad partem, uel potentiæ ad potentiam, quæ uidetur eſſe origo amicitiæ ad amicum,& quaſi idæa atque exemplar,& hoc ſtudioſo maximè uidetur competere,quia uult ſibi bona per ſe cum ſe amat , & gratia ſuiipſius,id eſt mentis quæ eſt principale in eo . Nam per appetitum uidetur eſſe animal , per rationem & mentẽ uidetur differre a brutis.Aget igitur bona gratia mentis ſuæ:hæc autem ſunt illa quæ pertinent ad bonos mores,& ſpeculationem rerum altiſsimarum,& quæ perficiunt utrunque intellectum,ſcilicet tam actiuum quàm ſpeculatiuum.Viuere igitur uult & potius uita ſecunda, id eſt operatione & operatione ea quæ eſt mẽtis atque intellectus . Vnuſquiſque autem exoptat ſibi bona , quæ ſibi ſunt bona, & non aliena:hominis autem bona propriè ſunt mentis bona.quòd ſi eſſet factus alius,ueluti per impoſsibile,quædam belua uel ſimilis beluæ ob prauitatem & uitia:ſi,inquam,factus eſſet alius , non peteret ſibi illa bona adeſſe , quæ nunc expetit . & ut accedamus per uerba Philoſophi:nullus factus alius,ſcilicet a ſeipſo,expetit cuncta habere,id eſt ut cũcta habeat illud tale quod factum eſt,ſcilicet aliud a ſe,id eſt a mente ſua quæ uidetur eſſe præcipua pars uel principale quiddam in eo:ueluti factus equus non expeteret bona hominis,ſed equi:& factus leo non expeteret bona hominis, ſed leonis.& ſic de aliis.unuſquiſque enim expetit ſibi accommndata & propria bona, ut equus equina,homo ea quæ ſunt rationis & mentis. Deus autem cùm ſit perfectiſsimum , habet in ſe ſuum ſummum bonum & ſibi proprium quòd nullo pacto cuiquam alii competit præterquam ipſi.Et addit poſtea:quod uidebitur autem id eſſe quiſque quod intelligit,non ſimpliciter quiſque homo uidetur eſſe id quod intelligit, id eſt , intellectus & mens,ſed maximè quod adiunxit,quia homo non eſt ſolùm mens, ſed quædam tertia entitas,quamuis mens ſit præcipuum & principale quid in homine . & forſitan id etiam adiunxit,ne uideretur omnino ſequi opinionem Platonis,qui animam noſtram appellabat hominem: corpus autem quaſi ueſtem hominis . Poſtea dicit Philoſophus quòd uir bonus ſecum degere uult,& ſecum uiuere,quia guadet memoria, & conſcientia rectè factorum,& ſpe bona futurorum , & cùm habet mentem tranquillam & alienam a perturbationibus,contemplatione abundat,& gaudet,in qua magna pars felicitatis humanæ cõtineri uidetur.Ex quibus patet quòd cùm hæc omnia enumerata quę ſunt officia & operationes beneficentiæ,& beneuolentiæ,& concordię competunt primò & per ſe uiro ſtudioſo,ut eſt amicus ſui ad ſeipſum,competunt etiam ei ut eſt amicus ad alterum , & ex eo tanquam ex origine & fonte proueniunt hæc quæ ad ipſam amicitiam pertinere diximus. & hoc etiam patebit magis nunc inferius.

22 [Hoc igitur ipſo quod unumquodque.]Declarauit Philoſophus,uiro ſtudioſo competere ut agat ea omnia erga ſe quæ ad amicitiam pertinent,ex quo habet ſtatim concluſionem illam probatam,quòd ex eo quòd uir ſtudioſus facit erga ſe omnia quę per

tinent ad amicitiam amici qui eſt alter ipſe, coniectari poſſumus amicitiam eſſe aliquid horum, uel omnia quæ facit is erga ſe, qui ſe uehementer amat: & hi ſunt amici, dicit Philoſophus qui faciunt erga ſuos amicos, ea quæ uir ſtudioſus facit erga ſeipſum. & ſic concluditur ſententia ſua quã intendebat probare, ꝙ officia & operationes amicitiæ, & amicorum, originem habent ab amicitia qua uir ſtudioſus ſeipſum amat.

23 [Qvaerere uerò utrum ad ſeipſum.] Videtur hac in parte ſe excuſare Philoſophus a determinatione huius quæſtionis, ſcilicet utrum ſit amicitia ad ſeipſum, quod uidebatur præſuppoſuiſſe ſuperius. quæret autẽ aliquis utrum ad ſeipſum ſit amicitia, & dicit quòd hoc eſt omittendum nunc, cùm antea tetigerit, & inferius dicet nonnulla, ex quibus oriri uidetur ſolutio huius quæſtionis, quanuis etiam hic tangat aliqua ex quibus coniicere & probare poſſumus amicitiam eſſe ad ſeipſum. Nam dicit quòd uidetur amicitia a qua proficiſcuntur duo uel plura eorum quæ diximus, ſcilicet pertinere ad amicitiã: ſed ab amicitia ad ſe ipſum profluunt aliqua ſupradictorum uel omnia: ergo illa uidebitur eſſe amicitia. Præterea alia ratione idem uidetur oſtẽdere hoc modo: Id uidetur eſſe amicitia cuius ſimilitudine dicitur exuperatio amicitiæ, id eſt amicitia perfecta quæ ſumma eſt amicitiarum: & ideò dicitur exuperatio, ut antea declarauimus: ſed amicitia ſui ad ſeipſum eſt huiuſmodi, ut eius ſimilitudine dicatur perfecta amicitia: ergo amicitia ſui ad ſeipſum eſt amicitia. Quanquam dicant nonnulli quòd Philoſophus non uult quòd ſit amicitia ſui ad ſeipſum per ea uerba duo uel plura, quia amicitia debet eſſe inter duos uel plures, & ipſe homo non eſt niſi unus, quorum ego expoſitionem minimè ſequor. Notandum eſt igitur quòd ſi amicitia conſtat ob hoc, & ab ea profluunt officia ea, quia uir ſtudioſus amat ſeipſum, & ſibi tribuit ea omnia, concedere debemus diſpoſitionem ſiue beneuolentiam qua ſe quiſque amat, eſſe amicitiam, & habere gradus ſicut habent iſtæ quæ ſunt amicorum ad amicos. nam ſtudioſiſſimus & perfectiſſimus ſe magis amabit quàm minus ſtudioſus: & ſic ſucceſſiuè ueluti amicitia ad amicum eſt magis & minus, quòd ſi quis dixerit non eſſe hic beneuolentiam mutuam: dicendum primò quòd hæc amicitia ſui ad ſeipſum eſt origo, & quaſi exemplar atque idæa reliquarum. Vnde amicus ſumere menſuram & regulã debet ad exercenda officia erga alterum amicum, ſcilicet taliter qualiter ſtudioſus erga ſeipſum: deinde duo hic etiam in amicitia ad ſeipſum cadere uidentur, appetitus & ratio, quæ quando conueniunt & uniuntur ita ut appetitus obtemperet rationi, tunc oriri uidetur concordia, & amicitia quædam potentiæ ad potentia, ſicut de iuſtitia dictum eſt ſuprà: & talis amicitia, ad ſeipſum cùm ſit origo, & quaſi idæa, aliarum præſtantiſsima eſſe uidebitur, & ſumma cum iocunditate coniuncta.

24 [At uerò uidentur ea quæ dicta ſunt.] Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ſupradicta competunt hominibus qui non ſunt ſtudioſi. Dicit igitur ꝙ iſta uidentur competere multis, id eſt multitudini, & uidetur ponere gradus ut ſint quidam ſtudioſiſsimi, quidam peſsimi quidam inter iſtos. Ea igitur quæ dicta ſunt ſuprà, ſtudioſiſsimo competunt propriè, peſsimis nullo pacto, intermediis uerò intantum competere uidentur, inquantum ſeſe exiſtimant eſſe bonos, & cùm bonum ametur: ergo ſeipſos amant, & faciunt quoquo modo ea officia quorum ſupra meminit, id eſt intantum inquantum ſe bonos eſſe exiſtimant.

25 [Dissident enim ſecum & alia.] Declarat hac in parte Philoſophus, quòd prauis hæc ſupra dicta amicitiæ opera non competunt, & primò quòd non competunt ei officia beneficentiæ, probatur, Iis qui faciunt ſibi nociua, non competunt opera beneficentiæ: ſed praui ſunt huiuſmodi: ergo prauis non competunt opera beneficentiæ. & hanc rationem probat exemplo incontinentium, qui percipiunt meliora, ſequuntur tamen deteriora & uoluptuoſa quæ ſibi ſunt nociua. Probat etiam idem alio medio, quia praui omittunt agere ea quæ ſibi eſſent optima: omittunt, inquam ob inertiam quandam, ut faciunt incontinentes ſecundum quid, uel etiam molles.

[Qvi

[Qvi uerò multas res graues.]Sequitur nunc declarando quòd prauis etiam non 26
competunt opera quæ pertinent ad beneuolentiam,quia habentibus odio lucem & ui
tam,ut ſunt praui,non competunt officia beneuolentiæ & opera eius.

[Qvaervnt præterea.] Oſtendit tertio loco quòd prauis etiam non competunt 27
officia concordiæ, quia non poſſunt ſecum conuerſari, & ſeipſos fugiunt conſcientia
ſcelerum,& ſecum diſsident nihil habentes boni quod ad amicitiam ſpectet,& eorum
animus eſt in ſeditione.Sæuos punire tyrannos,ut ille poeta inquit,Haud alia ratione
uelis cum dira cupido.Mouerit ingenium feruenti tincta ueneno,Virtutem ut uideát
intabeſcantq; relicta.Notandum quòd totus iſte ordo, ut mihi uidetur, correſpondet
ex oppoſito illi quem tenuit Philoſophus, quando enarrauit ea ſuperius quæ compe-
tunt bonis, oſtendendo quòd ſibi ſunt conſentanei, & reliqua quæ ibi ſucceſsiuè po-
ſuit: hic econtra quæ reperiuntur in prauis ſucceſsiuè attulit,oſtendendo quòd ſecum
diſsident & alia gradatim oppoſita bonis,ut uidimus.

[Qvod ſi ita ſeſe habere.]Concludit Philoſophus,afferendo duas ſententias obor 28
tas.Prima eſt,quòd cùm ſumma miſeria ſit in prauitate conſtituta, omnibus modis fu
gienda eſt prauitas.Secunda econtrà,quòd probitas & uirtus eſt comparanda, ut latè
patet in textu.

De beneuolentia. Cap. 5.

Beneuolentia autem,amicitiæ quidem eſt ſimilis,non tamen eſt ami- 29
citia.Fit enim beneuolentia & ad ignotos,& latens, amicitia ue-
rò non fit.Hæc autem antea diximus.At nec etiam eſt amatio. Nō 30
enim habet extenſionem nec appetitionem.Amationem autem hæc
ſequuntur.Et amatio quidem eſt cum conſuetudine.beneuolentia autem fit & re
pentè:ut fit & erga certantes.ſpectantes enim beneuoli fiunt ipſis & uolunt bo
na.Nihil autem agerēt ſimul.Quod enim diximus,repentè fiunt beneuoli,et leuì
ter diligunt.Videtur igitur beneuolentia principium amicitiæ eſſe ſicut & ada- 31
mandi,uoluptas ea quæ per aſpectum efficitur.nemo nanque adamat, ſi non an-
tea delectatus fuerit forma. Qui uerò gaudet forma non continuò & adamat:
ſed cùm abſentem deſiderat, præſentiamq; affectat. Sic igitur & amicos, im-
poßibile eſt eſſe, niſi beneuoli fuerint. Beneuoli uerò non continuò & amant.
Volunt enim duntaxat ijs bona, quibus beneuoli ſunt. Sed nihil agerent ſimul.
neque pro illis moleſtiam ſuſciperent ullam. Quapropter quiſpiam per transla-
tionem principium ipſam amicitiæ dixerit eſſe. Diuturnam autem factam, & ad
conſuetudinem accedentem,amicitiam fieri. non eam quidem quæ ob utilitatem, 32
neque eam quæ ob uoluptatem eſt.neque enim pro hiſce beneuolentia fit. Qui nā
que beneficium accepit.retribuit pro ijs quæ accepit beneuolentiam,faciens iu-
ſta.Qui uerò uult aliquem proſperitatem habere:ſpe commodi alicuius conſequē
di per illum,non illi,ſed ſibi potius beneuolus eſſe uidetur. quemadmodum, nec
amicus ſi illi propter aliquem uſum obſequium præſtat.Omnino autem beneuo- 33
lentia ob uirtutem,ac bonitatem aliquam fit.cum cuipiam quiſpiam pulcher, aut
fortis,aut aliquid tale uidetur:ut in certantibus diximus.

29 BEneuolentia autem amicitiæ quidem eſt ſimilis.] Hoc eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit ea quæ ad amicitiam pertinent profluere ab ijs quæ bonus ſibijpſi tribui, & ea reducebantur ad tria opera ſiue officia, ſcilicet ad beneficentiam, concordiam, beneuolentiam. Nunc accipit iſta Philoſophus, docendo de ſingulis ea quæ ſunt cognitu neceſſaria, & primò de beneuolentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte incipit oſtendere Philoſophus, quid non ſit beneuolētia, afferendo hanc concluſionem, quòd beneuolentia non eſt amicitia. Primò quia amicitia eſt inter eos qui ſe mutuo cognoſcunt: ſed beneuolētia poteſt eſſe erga ignotos. Item amicitia non eſt latens, beneuolentia latere poteſt eum cui bona uolumus: ergo beneuolentia nō eſt amicitia, quãuis ſit ſimilis amicitiæ, quia oportet omnes amicos eſſe beneuolos: non tamen eſt idem.

30 [AT nec etiam eſt amatio.] Oſtendit ulterius Philoſophus quòd beneuolentia nō eſt amatio. Probatur, Amatio habet extenſionem & appetitionem: ſed beneuolētia non habet hæc talia: ergo beneuolentia non eſt amatio. Quidam expoſitor dicit ꝙ amatio eſt intenſa beneuolentia, & ſic nihil intereſt inter hæc duo niſi magis & minus: ita ut beneuolentia ſit remiſſa amatio, & amatio intenſa beneuolentia. hęc expoſitio etſi tolerari poteſt, tamen mihi non ſatisfacit, quia amatio media eſſe uidetur inter beneuolentiam & amicitiam, ſicut dealbatio inter duos terminos. Terminus a quo erit beneuolentia, terminus ad quem ipſa amicitia, & hoc innuere uidetur Philoſophus per illud quod dixit, amatio habet extenſionem & appetitionē. Appetit enim præſentiam amati, beneuolentia non ita curat: uel dicere poſſumus, habet appetitionem. id eſt, eſt extenſa appetitio. Præterea probatur quòd amatio non eſt beneuolētia hoc pacto: Amatio eſt cum conſuetudine, beneuolentia eſſe poteſt ſine conſuetudine, quia repente fieri poteſt: ergo beneuolentia non eſt amatio. Notandum quòd beneuolentia duobus modis conſiderari uel ſumi poteſt: aut ut genus quod prædicaē de amicitia, aut ut ſpecies quæ diſtinguitur ex oppoſito ab amicitia tanquam altera ſpecies, ita ut ſint duæ ſpecies beneuolentiæ, ſcilicet amicitia & beneuolētia ſumens nomen generis. quando igitur Philoſophus accipit in definitione amicitiæ beneuolentiā, ſumit eā quæ eſt genus. Hic uerò accipitur beneuolentia quæ eſt ſpecies, ſiue ſit diſpoſitio quædā, ſiue operatio: ſed hæc diſtinctio facta eſt antea in quadā dubitatione.

31 [VIDETVR igitur beneuolentia principium.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm oſtendit quid nō eſt beneuolentia, nunc oſtēdit quid ſit, dicendo quòd eſt principium amicitiæ. & probatur hoc modo, Sicut ſe habet uoluptas per aſpectum pulchritudinis ad amorem qui ſit propter pulchritudinem, ſic beneuolentia reſpectu amicitiæ: ſed illa uoluptas per aſpectū eſt principiū amoris: ergo & beneuolentia erit principium amicitiæ. Poſteà addit quòd per translationē aliquis dicet beneuolentiam eſſe principium amicitiæ, ſicut nos dicere ſolemus cor eſſe fontē ſanguinis. Nam ut a fonte ſcaturit aqua, ſic a corde emanare uidetur ſanguis, & ſpiritus per tranſlationem quandam: ſic etiam dicere poſſumus beneuolentiā eſſe principium amicitiæ quaſi per tranſlationē quandā. Ipſa tamen beneuolentia ſi ei addatur conſuetudo frequens ut ſit inueterata, ſit amicitia, & erit tanquam terminus a quo. Aliqui tamē textus habēt, hic otioſam amicitiā dicit &c. Quòd ſi ita ſe haberet, quod mihi non multū probatur, tūc dicere poſſumus beneuolētiā eſſe quoquo modo amicitiam, ſcilicet otioſam, id eſt, per tranſlationem quādam. Nam ſicut per amicitiā quis uult bona amico: ſic per talem beneuolentiam: ſed erit otioſa, quia non pariet operationes quas parit ipſa amicitia. Patet igitur quòd beneuolētia de qua loquitur hic Philoſophus, per tranſlationē quandā dicitur eſſe principiū amicitię. Notandū ꝙ rē aliquam

aliquam fieri aliquid dicitur ut ſubiectũ,ueluti homo fit albus:ſed ex hoc fieri hac rõne priuationis, ut ex immuſico fit muſicũ, & ex pane fit ſanguis,& ex ſemine fit animal:nõ ꝙ ſeminis forma ĩbi remaneat, ſed remota priore forma introducitur altera denuò forma,ut in libro Phyſicorum docet Philoſophus. Sic igitur beneuolentiã eſſe principiũ amicitiæ dicimus per tranſlationẽ, quia ex beneuolẽtia inueterata fit amicitia, non ꝙ illa ſpecies manens quæ diſtinguitur ex oppoſito tanquam diſpoſitio ad habitum fiat amicitia: ſed eſt dicendum ꝙ ex tali diſpoſitione oritur amicitia. Vt igitur diſpoſitio ſe habet ad habitũ,ſimiliter ſe beneuolẽtia ad amicitiã habere uidetur. Ij mihi non ſatisfaciunt,qui dicũt beneuolentiã non eſſe principiũ materiale, non formale,non finale,ſed effectiuũ. Mihi aũt uidetur ꝙ poſsit dici etiam materiale,quia ex ea tanquam diſpoſitione dicitur fieri amicitia,& ita deſtruitur illa diſpoſitio, & generatur habitus: ſin accipiatur beneuolentia ut operatio, tunc dici poteſt principium Inſtrumentale,& ſi uolumus effectiuum uel etiã materiale, ob ſubiectum in quo dicitur eſſe. Intelligendum eſt autem ꝙ ſi ponere ordinem uelimus in iſtis ut ſunt ad homines, conſiderare poſſumus profluere à uoluntate beneuolam operationem, deinde beneuolentiam quæ fit ut diſpoſitio quædam poſtea amationem ſuccedere quę ſit operatio præcedens amicitiam,quaſi amica operatio. Demum amicitia quæ eſt habitus, ex qua poſtea proficiſcuntur officia amicitiæ,ſiue ſint beneficentiæ,ſiue beneuolẽtiæ, ſiue concordiæ. Beneuolentia autem ut diſpoſitio uel operatio præcedens dici principium poteſt amicitiæ,principium,inquam materiale ſi conſideretur ut ex quo fit:effectiuum uerò,ſi ſumatur ut quod facit.

[Non eam quidẽ quæ ob utilitatem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cuiuſnã amicitiæ beneuolentia non dicatur eſſe principium, & cuius dicatur. & primò oſtendit quod non eſt propriè principium amicitiæ quæ ſit ob utilitatem,aut uoluptatem. Probatur, Si beneuolentia eſt pro eo, & gratia eius bona uolumus,profecto beneuolentia non erit principium amicitię ob utilitatem,aut uoluptatem. At primum eſt,ergo & ſecundum. Patet ratio,quia in amicitia utili aut iocunda beneuolentia non uidetur eſſe pro illo,ſed pro ſe, & pro ſua utilitate uel uoluptate,& hoc etiam percipi inde poteſt, quia interdum euenit ut aliquis accipiat beneficium,ueluti in bona amicitia, & retribuat bene de ſe merito beneuolentiam poſt utilitatem, & beneficium acceptum, quod eſt indicium beneuolentiam non eſſe principium amicitiæ utilis uel iocundæ,cũ retribuatur poſt,& non ante beneficiũ acceptũ. Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit ſibi iuſta,beneuolentiam, non ob utilitatem futuram,quia id feciſſet antequam ſuſciperet,& eſſet ſibi beneuolus non illi: ſed pro beneficio iam accepto. ex quo patet quòd beneuolentia propriè non dicitur eſſe principium amicitiæ quæ eſt ob utilitatem, uel eius quæ eſt ob uoluptatem. 32

[Atqve omnino beneuolentia.] Declarat nunc Philoſophus, quòd beneuolentia principium propriè uidetur eſſe amicitiæ bonæ atq; honeſtæ cùm afficimur alicui beneuolentiam habentes ob uirtutem,uel aliquod bonum illius,ut patet in textu. ſic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolentia ſit propriè, & cuius non ſit. Nam ſicut amicitiæ quæ ſunt ob utilitatem uel uoluptatem non dicuntur propriè amicitiæ: ſic etiam beneuolentia non dicitur propriè in illis. 33

De concordia. Cap. 6.

At qui concordia etiam ad amicitiam attinet. Quapropter non eſt eadem opinatio. Hæc enim & ijs qui ſibi mutuo ſunt ignoti, ineſſe poteſt. Nec eos qui de quouis ſunt eiuſdem ſentẽtiæ concordes dicunt.uelut eos qui de cœleſtibus eadẽ ſentiũt.non.n.ad amicitiam 34

35 *citiam pertinet de his eſſe cõcordes. Sed ciuitates cõcordes inquiunt eſſe cùm de*
iјs quæ conferunt eadem ſentiunt eligũtq́; atq; agunt ea quæ publicè uiſa ſunt.
Circa igitur ea quæ in actionem ueniunt concordes ſunt homines, & horum cir
ca ea quæ in magnitudine ſunt, poſſuntq́; utriſque uel omnibus ineſſe. Vt ciuita
tes concordes ſunt cùm omnibus uidetur, magiſtratus eſſe diligendos, aut ſocie
tatem cum Lacedæmonijs iucundam eſſe: aut magiſtratum gerere Pittacũ, cùm
uellet & ipſe. At cùm uterq; ſeipſum uult (ut ij uolunt qui in Phœniſſis ſunt) ſe
ditionem habent. Concordes enim eſſe, non eſt idem utrunque intelligere quic
quid tandem id ſit: ſed in eodem idem. ut cum & populus, & boni Rempubl.
36 *optimates gerere uolunt. Sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autem*
amicitia uidetur ipſa cõcordia eſſe, ſicut & dicitur. Nam circa commoda & ea
37 *quæ pertinent ad uitam uerſatur. Eſt autem talis concordia in bonis. nam & ſe*
cum quiſque horum eſt concors, & omnes inter ſe ſunt concordes, quippe cùm
in eiſdem omnino ſint. Talium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euri
pus: uoluntq́; ſemper ea quæ iuſta ſunt, & quæ proſunt. Hæc autem & com
muniter affectant. Prauos uerò concordes eſſe, impoßibile eſt, niſi breui in tem
pore, quemadmodum & amicos eſſe. In rebus quidem utilibus plus, in ſubeũdis
uerò laboribus ſubminiſtrationibus ue minus habere percupientes. Vnuſquiſq;
autem hæc ſibi uolens, proximum perſcrutatur, & prohibet. perit enim res ip
ſa communis, cùm ab ipſis non conſeruetur. Fit igitur ut in ſeditione uerſentur:
& ſeſe quidem uiciſsim urgentes, quæ iuſta ſunt agere nolunt.

COMMENT.

34 AT qui concordia etiam ad amicitiam.] Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedẽti determinauit de beneuolentia: nũc de cõcordia quæ ad amicitiã pertinet oſtendit ea quæ neceſſaria ſũt. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ ſuis locis declarabũtur. Primò igitur oſtendit Philoſophus circa quod, & cuius non dicitur eſſe cõcordia, aſſerendo in primis hãc ſententiam ꝙ concordia non eſt opinatio eiuſdẽ rei. Probatur. Opinatio eiuſdem rei poteſt eſſe inter ignotos: ſed cõcordia propriè non poteſt eſſe inter ignotos: ergo cõcordia non eſt opinatio eadem uel eiuſdem rei. Præterea nõ dicitur propriè circa quodcunq;. Nam ſententia eadem circa ſpeculatiua non dicitur propriè concordia, ea præſertim quæ ad amicitiam pertinet. Nam ſi ita eſſet, tũc inimici qui poſſunt hoc modo eſſe concordes dicerentur eo pacto amici, quod eſt abſurdum.

35 [SED ciuitates concordes dicimus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit circa quæ dicitur eſſe concordia, & declarat quod uerſatur circa ea quæ aguntur uel agi à nobis poſſunt. Probatur, Concordia circa ea uerſari uidetur circa quæ ciuitates uel ciues cuiuſq; ciuitatis ſunt concordes: ſed res agendę ſunt tales: ergo res agendæ, & agibilia ſunt ea circa quæ uerſatur concordia. & afferre uidetur plures conditiones ad declarandum ea circa quæ dicitur eſſe cõcordia. Primò, quòd concordia eſt circa res agibiles à nobis, deinde circa res magnas, quia minima non uidentur tollere concordiam. Præterea circa res quæ poſſint adeſſe utriſque uel illis inter quos eſt concordia: ueluti magiſtratus eligendos eſſe, & huiuſmodi. Præterea non ſufficit ut res poſſint eſſe eadem circa quæ uerſantur: ſed oportet etiam de ip

ſis idem

ſis idem ſentire. Nam Euripides in Phœniſsis recitat de Polinice, & fratre qui erant
bene concordes de regno quòd eſſet regnum. Verùm diſſentiebant poſtea de hoc,
quia quilibet eorum uolebat eſſe rex. oportet igitur ut idem uelint.

[CIVILIS aũt amicitia uidetur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Phi 36
loſophus oſtẽdit quomodo cõcordia ſe habet ad amicitiam ciuilem, & dicit quòd ui-
detur eſſe idẽ. Quod probat ex cõmuni & uulgari modo loquendi. Nam omnes dicũt
tunc eſſe amicitiã ciuilẽ, quãdo ciues ſunt inter ſe cõcordes. Idẽ ergo uidetur ciuilis
amicitia & cõcordia: ſed tamẽ eſt differẽtia, quia ubicunq; eſt amicitia ciuilis, eſt cõ
cordia: ſed non ecõtra. Nã cõcordia eſt pars ciuilis amicitiæ, quia poteſt eſſe cõcor-
dia de aliqua re particulari, & diſcordia de aliqua alia: quòd ſi accipiatur cõcordia uni
uerſaliter de omnibus rebus, dicemus quòd idẽ quaſi erit amicitia & cõcordia, & ubi
erit unũ, erit & alterum eo pacto quo diximus.

[ATQVE talis concordia in uiris.] Hęc eſt quarta pars huius capituli, in qua Phi 37
loſophus determinat de ſubiecto concordię, cuius deſcriptio ex dictis Philoſophi col
ligi poteſt, quòd concordia eſt conſenſio de rebus agendis magnis, quæ utriſque ineſ-
ſe poſſunt, & de eodem. Oſtendit autem Philoſophus quòd concordia eſt in bonis ui
ris, quia ij ſunt qui ſibijpſis conſentiunt, & ſtabiles ſunt in propoſito, & cum ſecum ip
ſi conueniant, etiam cum alijs ſunt concordes: oſtendit præterea quòd concordia nõ
eſt in prauis, quia uolunt plus de utilibus, & minus de laboribus unde diſcordia & in-
iuſtitia oritur, ut patet in textu.

De beneficentia. Cap. 7.

VIDENTVR *autem ij qui beneficia contulerunt, magis eos ama* 38
re in quos beneficia ſunt collata, quam ij qui acceperunt, eos qui
cõtulerunt. Atq; ut præter rationem eueniẽs quæritur. Plurimis 39
igitur uidetur id ex eo fieri, quia hi quidẽ debẽt illis uerò debetur.
Vt igitur in mutuis, debitores quidẽ uolũt ſuos creditores nõ eſſe, hi uerò de ſalu
te quoq; debitorum diligẽtiam adhibent: ſic & eos, inquiunt, qui beneficĩa cõtu
lerunt, uelle eos eſſe erga quos fuere benefici, ut gratias accepturos, illis uero
non eſſe curam reddendi. Epicharmus igitur fortaſſe dixerit hæc ipſos dicere,
aſpicientes ad malum. Videtur autem hoc eſſe humanum. plerique enim immemo 40
res ſunt, & ſuſcipere potius, quàm conferre beneficia appetũt. Videbitur autem
cauſa naturalior eſſe, & nõ ſimilis ei quæ de creditoribus dicitur. Non eſt. n. er-
ga debitores amatio, ſed uoluntas ſalutis recipiendi cauſa. Sed qui beneficia con
tulerunt, diligunt atque amant eos qui beneficia acceperũt, & ſi nulla in re ſunt
utiles: neque in poſterum futuri, quod quidem & artificibus accidit. Magis 41
enim unuſquiſque proprium amat opus, quàm ipſe ab opere amaretur ſi animæ
particeps eſſet. Maximè uerò forſitan hoc circa poetas accidit. hi nanq; ſua dili
gunt poemata ſupra modum, & perinde atq; filios amãt. Tali igitur ſimile eſt &
id, quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim ſuſcepit beneficium: ip-
ſorum eſt opus. hoc igitur & amant magis, quàm eum qui opus fecit. Huius au
tẽ cauſa eſt, quod uniuerſis eſt expetibile atq; amabile eſſe. Sumus aũt actu: nã ui
uendo ſumus atq; agendo. Qui igitur fecit, eſt actu ſuum quodã modo opus. dili-
git itaq; ipſum opus, quia amat & eſſe. Hoc autem eſt naturale. Quod enim eſt
potentia, id opus ipſum actu declarat. Et inſuper ei quidem qui contulit bene 42

ficium

ficium, honeſtum id eſt quod egit. Quare gaudet eo in quo eſt hoc. At ei qui acce
pit, nihil eſt honeſti in eo qui contulit, niſi conferens: quod quidem minus eſt
43 *iucundum atque amabile. Eſt autem præſentis quidem operatio, futuri autẽ ſpes,*
facti uerò memoria iucunda. Sed iucundiſsimum eſt quod eſt actu, & amabile ſi
mili modo. Ei igitur qui contulit beneficium permanet ipſum opus. diutur-
num eſt enim ipſum honeſtum. Sed ei qui cepit, tranſacta eſt ipſa utilitas. memo-
riaq; honeſtarum quidem rerum eſt periucunda. utilium autem nou nimium, aut
44 *minus. expectatio uerò contrà ſeſe habere uidetur. Et amare quidem ſimile eſt*
actioni, amari autem paſsioni. Eos igitur qui circa actum excellunt, ſequitur
45 *amare, & ea quæ ad amicitiam attinent. Præterea quæ facta ſunt cum labore*
ea magis diligũt omnes. ut & pecunias magis diligunt qui acquiſiuerunt, quàm
qui ab alijs acceperunt. At beneficium quidem accipere, ſine labore eſſe conſtat.
beneficium autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant.
generatio nanq; laborioſa eſt magis, & magis ſciunt eſſe ſuos. Videbitur autem
hoc & ijs accommodatum eſſe qui beneficia contulerunt.

COMMENT.

38 VIdentur autem ij qui beneficia contulerunt.] Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm determinauit de beneuolentia & concordia, nunc docet de ipſa beneficẽtia, afferendo primò unũ notandum, quòd benefactores uidentur magis amare debitores ſuos in quos beneficia contulerunt, quam amentur econtrà. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur præmittẽdo ſuam intentionẽ dicit Philoſophus quòd ij qui conferunt beneficia, uidentur magis amare ſibi obligatos quam amẽtur ab eis: & quærit unde cauſa ſit huius rei quæ uidetur præter rationem.

39 PLVRIMIS itaq; uidetur.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert rationem quam adducebant nonnulli ad hoc propoſitum. erat autem talis, quòd conferens beneficia eſt ut creditori: recipiens ut debitor quidam, ut in mutuis dici ſolet. Creditores igitur uidentur amare debitores, & habere curam eorum, econtrà debitores non curant de ſalute creditorum. Poſt hæc Philoſophus affert ſententiã Epicharmi dicentis quòd hoc accidit in prauis qui ob prauitatem ſunt immemores beneficiorum, & homines reſpicientes ad iſtos tales ingratos, dicunt poſtea id uniuerſaliter fieri, & non eſt uerum in bonis uiris.

40 [VIDETVR aũt idipſum eſſe.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua primò ſoluit rõnẽ allatã illorũ priſcorũ, deinde affert ſententiã ſuã & in primis dicit quòd Epicharmi ſentẽtia nõ uidetur uera, ut hoc eueniat ob prauitatẽ hominũ prauorum, ſed uidetur potius eſſe res humana competens homini, uel humanæ naturæ, ut ſit quaſi quoddam ſequens conditionẽ, & fragilitatẽ (ut ita loquar) humanã, quia complures hominum malunt accipere quàm conferre. His dictis ſoluit Philoſophus rõnẽ allatã priſcorum, oſtendẽdo quòd ſimilitudo illa debitoris & creditoris non ualet: cupit enim creditor debitorem uiuere ut exigat mutuum uel debitum. Verum benefici amant eos, quibus beneficia contulerunt, nullam ſperantes etiam utilitatem. quare aſsignanda eſt cauſa naturalis.

41 [QVOD quidem artificibus.] Affert rõnes plures ſecundũ ſententiã ſuã oſtendẽdo & cõcedendo quòd benefici magis amãt eos in quos cõtulerũt beneficia, quàm amẽtur, & boni ẽt magis amant bonos, quia cauſæ ſunt naturales. Prima ratio, Omnis homo naturaliter magis amat ſuum opus quàm ametur ab eo ſi eſſet animatum

uel

uel animal aptum ad amandum: ſed ſuſceptor beneficiorum uidetur quaſi eſſe quoddam opus benefactoris: ergo magis amat benefactor illum in quem beneficium contulit quàm ametur econtra. Patet ratio diſcurrendo per artes inductiuè, deinde aſſignare cauſam huius uidetur. Hoc enim artifices faciunt amando uehementer opera ſua, & præſertim poetæ ſua poemata amant. Quòd ſi poemata eſſent animata ut poſſent reddere amorem, non uerſa uice adeò amarēt auctores ſuos, ut patet in amore parentum & filiorum. Aſsignat autem cauſam, quia omnes homines naturaliter appetunt eſſe. Videtur autem homines per operationē uel opus præcipue eſſe. & maximè eſſe actu. Simili modo dicere poſſumus de ijs qui beneficia cōtulerūt erga eos ſeſe habere qui ſuſceperunt beneficia. Notandum quòd poetæ uidentur magis amare poemata ſua quàm alij artifices ſuum opus, quia alij uidentur habere ſubiectam materiam, & circa illam operari imprimendo formam tantam, ex quo opus tale non uidetur totum eſſe illorum: ſed poetæ uidentur ex ſeſe inuenire materiam, & omnia denuo fingere, unde poetæ dicuntur. Notandum quòd eſſe duplex dici ſolet. Primū eſt, uiuere primo actu: ſecundum eſt, operari, id eſt ſecundo actu. Notandū præterea quòd opus bifariam ſumi poteſt. Vno modo quòd producitur ut ſit ſimpliciter: ueluti filius reſpectu patris. alio modo ut ſit aliquid tale: ueluti dare alicui alimentum, dicitur quoquo modo opus illius quaſi ut alimentum (ut ita loquar) eodem modo ſuſceptor beneficiorum dici poteſt opus benefactoris iſto ſecundo modo ut aliquid tale, & opus ſecundum quid. Notandum quòd homo cùm habet primam uitam, eſt in potētia ad ſecundam, id eſt ad operationem: uiuimus autem uita prima ut uiuamus ſecūda, id eſt ut operemur operationes quæ nobis cōpetunt, aliter enim fruſtra uideremur eſſe producti. Nobis autem expetibile eſt eſſe, & uiuere non ſolum uita prima, ſed etiam ſecunda, id eſt actu ſecundo, & ipſa operatione: opus autem oſtendit & repræſentat ſecundam uitam quæ uehementer a nobis expetitur: ergo & opus. Eſt autem operatio aliqua quæ nunquam ſeparatur a prima, ſicut fit in uegetatiuis, ubi uegetare nunquam ſeparatur a principio uegetatiuo. Nam ceſſatio potentiæ uegetatiuæ, ut inquit Philoſophus, mors eſt. Itaq; dum uiuimus, ſecundus actus, id eſt, ipſum uegetare, ſemper coniungitur cum primo. Intelligendum eſt tamen quod per prius eſt uegetatiuum, & eſt in potentia ad uegetandum, poſtea operatur, quare per prius eſt uegetatiuum quàm uegetare, nō prius tempore, quia nunquā ſeparatur operario: ſed prius ex ordine, & ex parte naturæ, & originis. eſt enim principium uegetandi: & omne principium uidetur eſſe prius eo quod eſt ex principio ea ratione qua principium eſt, & omnino cauſa ſua, ut ita loquar, cauſato. Verum ut ad propoſitum redeamus. opus uidetur indicare eſſe illius qui producit tale opus: & quia non poteſt aliquis ſemper operari, idcirco opus repræſentat actu id quod eſt in potentia. Nam cū ſtatuarius nō operatur, eſt in potentia ad ſecundum eſſe, id eſt, ad operationem: quòd ſi produxerit ſtatuam, illa ſemper repræſentat illum artificem, & indicat in potētia ſtatuarium eſſe quodammodo actu. unde illa conſequentia ualere uidetur. Omnes homines appetūt ſuum eſſe: ergo amāt ſuum opus, quia homo appetit naturaliter eſſe tam primū quàm ſecundum. Habet autem primum eſſe per formam ſuam & animam rationalem, & tūc eſt in potentia ad ſecundum eſſe, id eſt, ad operationem. quare anima dicitur actus primus corporis phyſici potentia uitam habentis, id eſt, habentis potentiam uiuendi ſecundo actu, & operandi, & tale operari dicitur ſecundum eſſe, quòd cùm expetitur ab omnibus, & repræſentetur per opus, meritò opus amatur a nobis naturaliter quaſi quædam imago noſtri eſſe. fit etiam plerunq; ut opus ueluti ſtatua magis duret quàm artifex in uita, ex quo uidetur quoque amare tale opus. Hæc cùm ita ſint, patet cur benefactor naturaliter magis amat ſuſceptorem beneficij ſui quàm ametur econtra, cum ſit quodammodo ſuum opus, ut dicit Philoſophus, & repræſentet benefactorem quaſi in ſecundo actu quo unuſquiſque expetit potiſsimum uiuere, ut dictū eſt ſupra.

42 [Et inſuper ei quidem qui.] Adducit aliam rationem Philoſophus, ad idem probandum quòd benefactor magis diligit eum cui beneficium contulit quàm diligatur econtra hoc pacto: Honeſtum magis eſt iocundū atque amabile quàm utile: ſed magis honeſtum eſt beneficia conferre quàm ſuſcipere quod eſt utile: ergo beneficia cōferre magis amatur quàm ſuſcipere. benefactor autem habet honeſtum collocatum in ſuſcipiente hoc modo, ut ſit benefactori honeſtum, ſuſcipiēti uerò ſit utile, quare benefactor diligit iſtud honeſtum, & ipſum in quem contulit magis quàm ametur econtrà, & notandum quòd unum atque idē ueluti beneficium dicitur eſſe honeſtum atq; utile, ut idem motus dicitur actio & paſsio, qui quidem motus eſt in eo, qui mouetur & patitur. Dicitur autem actio reſpectu agentis, paſsio reſpectu patientis: eodem modo beneficium collatum dicitur honeſtum reſpectu conferentis, utile reſpectu recipientis, licet ſit idem. quare benefactor habet honeſtum quod eſt ſuum in ipſo ſuſcipiente: ergo & illum amat. ſuſcipiens econtrà non habet honeſtum aliquod ſuum in operante: ergo non tantopere amat illum: ſed ſi habet aliquid reſpectu ſui, illud eſt utile quod minus eſt amabile.

43 [Est præterea præſentis.] Affert aliam rationem Philoſophus, Omne quod eſt præſens magis eſt iocundum quam præteritū aut futurum, ſiue honeſtum ſit, ſiue utile: ſed ei qui contulit beneficium magis eſt ei præſens quam ei qui ſuſcepit: ergo magis eſt iocundum agenti quam ſuſcipienti tale beneficium. Nam ex tribus quæ afferunt uoluptatem (ea autem ſunt, præſentis operatio, futuri ſpes, & facti memoria) ex tribus, inquam, illis præſens eſt magis iocundum quàm illa duo. Nam præteritum uidetur eſſe iocundum, quia olim fuit præſens: & futurum, quia erit præſens: ergo multo magis præſens. Nam propter quod unumquodque tale, & illud magis: uerum opus benefactoris quia honeſtum, magis permanet & magis eſt præſens quàm ſuſcipientis utilitas: ideo benefactori magis eſt ſuum opus iocundum. Et addit Philoſophus, quòd honeſtarum rerum memoria eſt iocunda: quia aliquis dicere potuiſſet, ſi ille cui collocatum eſt beneficium abeſſet uel eſſet mortuus, quomodo eſt ſibi iocundum opus illud quod non eſt præſens? ideo dicit quòd memoria collocati beneficij, & rei honeſtæ actæ eſt iocunda. Cùm igitur magis uigeat honeſtum quàm utile, & magis ſit iocundum atq; amabile, meritò benefactor magis diligit illum in quem cōtulit honeſtum tale, quàm diligatur econtrà.

44 [Et amare quidem.] Alia eſt ratio talis: Actio tribuenda eſt excellentiori, paſſio inferiori: ſed amare eſt actio, amari uerò paſsio, & conferens beneficium eo quo conferens eſt excellentior ſuſcipiente: ergo illi tribuendum eſt amare, huic amari: ſed ille cui potius tribuitur amare magis amat quam ille cui tribuitur amari: ergo cōferens beneficia, & benefactor magis amat quàm ametur a ſuſcipiente.

45 [Praeterea quæ facta ſunt.] Affert aliam rationem Philoſophus, quæ eſt quinta in ordine hoc pacto. Ea quæ facta ſunt cum labore magis diliguntur ab hominibus: ſed beneficium conferre laborioſum eſt, & fit cum labore, ſuſcipiunt autem ſine labore: ergo conferre beneficium magis amatur, & ex conſequenti ille in quem collocatum eſt beneficinm, magis amatur a conferente quàm ipſe ſuſcipiens amet econtrà. Hanc rationem declarat Philoſophus exemplo eorum qui acquiſierunt pecunias poſt hæc infert unum obortum ſiue correlarium quod uidetur confirmare rationes ſuas, quòd propter hæc mater uidetur magis amare filium quàm ametur econtrà, & propter laborem partus, & propter certitudinem filiorum: ſic benefactor magis uidetur amare ſuſcipientem quàm ametur ab eo, propter laborem, & quia certior eſt de beneficio collocato quàm ſuſcipiens. & ſic habemus hāc ſententiam peregregiè probatā a Philoſopho, quod benefactores magis amant eos. in quos beneficia contulerunt, quàm amentur ab illis, & rationes etiam habemus cur hoc fieri uideatur.

De amatore ſui. Cap. 8.

*DVbitatur autem & utrum oporteat ſeipſum amare maximè: an ali- 46
quem alium. Increpant enim eos qui ſeipſos maximè amant. & ut
turpe, ſui amatores appellant. Atque prauus quidem, ſui gratia a-
gere cuncta uidetur: & tanto magis, quanto prauior eſt. Incuſant
igitur ipſum, quia nihil niſi ſibi agit. Probus autem ob honeſtatem: & tanto ma-
gis ob honeſtatem, gratiaq; amici, quanto præſtabilior eſt: ſua uerò negligit. Ab 47
his autem uerbis non ſine ratione ipſa opera diſcrepant. nam eum inquiunt opor
tere ſummè amare, qui maximè eſt amicus. Is autem maximè eſt amicus, qui uult
cui uult bona illius gratia, ſi nullus etiam ſcierit. Ad hæc ipſi ad ſeipſum maxi-
mè competunt, & cætera omnia quibus definitur amicus. Dictum eſt enim ab ip
ſo ea omnia quæ ad amicitiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem acce-
dunt & prouerbia uniuerſa: ut, anima una. &, amicorum omnia ſunt commu-
nia. &, amicitia eſt æqualitas. &, tibiæ genu propinquius. Hæc enim uni-
uerſa ipſi ad ſeipſum maximè competunt. Maximè nanque amicus eſt ſibi. & ſe
igitur ipſum maximè amare oportet. Dubitatur autem meritò, utris oporteat
aſſentiri, cùm utriſque uideatur eſſe credendum. Fortaſſe igitur tales ſermones di 48
ſtinguendi determinandiq; ſunt, quouſque & quonam modo ſint ueri. Si itaque
ſumpſerimus quonam utrique modo ſui amatorem dicunt, fuerit forſitan mani-
feſtum. Qui igitur hoc reprehendendum eſſe exiſtimant: eos amatores ſui ap-
pellant, qui ſibi plus tribuunt in pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus cor-
poris. Hæc enim ipſa multitudo affectat, & ipſis ut optimis omni ſtudio incum-
bit. quapropter & in certamen ueniunt. Qui igitur in hiſce plus habere per-
gunt ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eiq; parti animæ quæ rationis eſt
expers gratificantur. tales autem ſunt ipſi multi. idcirco & appellatio orta eſt
ex multitudine, quæ quidem eſt praua. ergo iuſtè uituperantur ij, qui ita ſe amāt.
Non eſt autem obſcurum, uulgus eos qui ſibiipſis talia tribuunt, ſui amatores di-
cere conſueuiſſe. Nam ſi quis ſemper ſtudeat agere iuſta maximè omnium, aut
temperata, aut quæuis alia quæ à uirtutibus proficiſcuntur, honeſtatemq; omni-
no ſibiipſi ſemper uendicet, atque uſurpet, hunc nemo dicet amatorem ſui, ne-
que uituperabit. Magis autem uidebitur talis homo ſui amator. Nam ea ſibi tri- 49
buit quæ pulcherrima maximeq; bona & gratificatur ei quod ſuiipſius potiſſi-
mum, in omnibusq; illi obtemperat. Vt autem & ciuitas id eſſe maximè uidetur 50
quod eſt potiſſimum, & alius omnis conuentus: ſic & homo. Amator igitur is
eſt maximè ſui, qui illud amat: illiq; gratificatur. Et continens igitur dicitur &
incontinens quia mens uincit, aut non uincit: propterea quòd ipſa eſt hominum
quiſque. & egiſſe ipſi & ſua ſponte ea uidentur quæ cū ratione maximè egerunt.
Non igitur eſt obſcurum, hoc eſſe maximè unumquenque. & hoc maximè uirum 51*

bonum amare. Quapropter maximè ſui eſt amator, diuerſa ſpecie ab eo qui reprehenditur, tantumque differt, quantum uita cum ratione differt a uita cum pertur
52 *batione, & appetitio aut honeſti aut eius quod conferre uidetur. Qui ſi omnes ad conſequendam honeſtatem & ad res agendas pulcherrimas decertarent atq; contenderent, & omnibus publicè ea quæ oportet, & unicuique priuatim maximè bona ineſſent. ſi quidem uirtus eſt tale. Quare bonum quidẽ hominem, amatorem eſſe ſui oportet. nam & ſibiipſe & cæteris proderit, agendo honeſta. Prauũ autem non oportet. & ſi nanque nocebit & propinquus, affectus prauos ſequẽ*
53 *do. Ea igitur quæ uir improbus agit, ab ijs diſcrepant quæ agere oportet. At probus quæ oportet ea & agit. Mens enim omnis id expetit, quod eſt optimum ſibi,*
54 *& probus obtemperat menti. Atqui uerum eſt illud quod de ſtudio dicitur: complura, inquam, ipſum agere, & amicorum & patriæ gratia, & ſi opus fuerit mortem obire. Et pecunias enim, & honores abijciet: & ea omnino bona de quibus homines decertant, ſibi uendicans honeſtatem. Expeti enim potius uoluptatem breui tempore uehementem, quàm longo leuem. & uitam honeſtam uno anno, quàm quamuis multis. & unum actum honeſtum, magnumq; quam multos & prauos. Atque ijs qui pro amicis, qui pro patria mortem obeunt. hoc forſitan accidit. Magnam igitur ſibiipſis eligunt honeſtatem, abijcientq; pecunias, ut*
55 *amici capiant plures. hinc enim amicus facultates, ipſe conſequitur honeſtatem. atque ſibi maius tribuit bonum. Eundem et circa honores modum magiſtratusq; ſeruabit, nam hæc omnia amico ſuo concedet. eſt enim hoc honeſtum ac ipſi laudabile. Meritò igitur ſtudioſus eſſe uidetur, anteponens omnibus honeſtatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, ſitq; honeſtius ſeipſum fuiſſe cauſam ut agat illas amicus, quàm ſi ipſemet agat. In uniuerſis igitur laudabilius, ipſe ſtudioſus plus honeſtatis tribuere ſuiipſi uidetur. Sic igitur ſibiipſius (uti diximus) amatorem eſſe oportet. Vt ipſi autem multi ſunt, non oportet.*

COMMENT.

46 DVbitatur autem utrum hominem oporteat.] Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit ea quæ pertinere uidebantur ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, & de beneuolentia, & beneficentia atque concordia, & huiuſmodi amicitiæ operibus & officijs: nunc mouet quaſdam dubitationes neceſſarias circa amicitiam ex parte ipſius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet quæſtionem de amante reſpectu ſuiipſius, & ſoluit. In ſecundo mouet quæſtionem de amante reſpectu alterius, & etiã ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur parte proponit Philoſophus dicendo utrum oporteat hominem amare ſeipſum maximè. Dictum eſt enim antea, quòd uir bonus maximè ſeipſum amat. Incipit autem Philoſophus in hac quæſtione arguere pro altera parte hoc pacto, Id quod eſt turpe non eſt faciendum: ſed amare ſeipſum maximè exiſtimatur eſſe turpe: ergo amare ſeipſum non eſt faciendum. Patet ratio ex communi ſermone hominum, qui omnes fermẽ uituperant amatores ſuiipſius quaſi res ipſa ſit turpis. Ex quo praui uidentur hoc facere quærendo ſemper commoda ſua, & nihil agendo extra ſe, id eſt extra appetitum ſuum & ſuam utilitatem, boni uerò econtrà, poſthabitis & neglectis

proprijs rebus conſulunt patriæ & amicis. [AT enim ab his rationibus.] Allata ratione pro una parte dubitationis, nunc arguit pro altera parte Philoſophus, probando ꝙ oportet hominem maximè ſeipſum amare. Nam id facere quiſque debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia: ſed ex amore ſuiipſius oritur amicitia, ut antea uidimus ergo amare ſeipſum maximè quiſque debet. Probatur id quoque ex communibus prouerbijs eorum quæ attribuuntur amicitiæ uulgariter, ut ſunt hæc. Dicunt unam eſſe animam duorum amicorum, & quòd ea quæ ſunt amicorum ſunt communia, & quòd amicitia eſt quædã æqualitas, & quòd amicus ſe habet ad amicum ſicut genu ad crus, quæ habet tãtam propinquitatem ut nihil interſit medium. Hæc igitur & ſimilia quæ in prouerbijs allatis dicuntur, maximè competunt alicui ad ſeipſum, ut ea quiſque ſibi maximè tribuat: ex quo uidebitur quòd ex conſequenti quiſque maximè ſeipſum amare debeat. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd merito dubitatur, cum pro utraque parte probabiles ut uidimus, & ueriſimiles afferantur rationes. 47

[FORTE igitur tales ſermones diſtinguendi.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus determinat quæſtionem, diſtinguendo qualiter aliquis dicatur amator ſui ſecundum utranque partem obiectionis: quo cognito fiet manifeſtum id quod quæritur. Nam alio modo ſumitur ab ijs qui uituperant, & alio modo ab ijs qui laudant amatorem ſui. Nam amator ſui uno modo ſumitur ex parte ſenſus, & appetitus ſenſitiui: alio modo ex parte rationis, & partis rationalis: ſicut Plato duplicem dixit eſſe hominem, internum & externum. Internum appellat eum qui uiuit ratione atque intellectu: externum uerò qui uiuit appetitu ſenſitiuo. Sic igitur amator ſuiipſius erit duplex, aut patris ſenſitiuæ, aut rationalis: & ſi accipiantur amatores ſuiipſius primo modo, tunc erunt uituperandi ut prima ſententia dicebat. Nã qui indulgent appetitui ſunt uituperandi: ſed amatores ſuiipſius tribuendo ſibi plus in bonis externis & uoluptatibus corporis, indulgent appetitui ſenſitiuo: ergo tales amatores ſui ſecundum potentiam irrationalem ſunt uituperandi: & cùm multitudo plerunque talis ſit ut potius appetitum ſenſitiuum ſequatur quàm intellectum uel rationem: hinc eſt orta appellatio amatorum ſuiipſius & uituperatio, quia cùm dicunt amatores ſui, intelligunt eos qui ſecundum appetitum ſuum ſibi illa omnia, tribuunt de bonis & commodis externis, & de uoluptatibus corporis trahentes omnia ad propriam utilitatem uel uoluptatem. quare iure uituperantur, dicit Philoſophus, hoc modo ſe amantes: ſed illi qui ſibi plus tribuerent de uirtutibus & bonis animi, a nemine uituperabuntur ut amatores ſui, ſicut ſuperiores. 48

[MAGIS autem uidebitur talis homo.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua allata diſtinctione illa de amatore ſuiipſius, & declarato quòd amator ſui ſecundum partem irrationalem meritò eſt uituperandus: hunc oſtendit amatorem eſſe laudandum qui ſe amat ſecundum mentem & rationem, & affert in primis hanc ſententiam, quòd magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi: qui ſibi tribuit maiora & excellentiora bona magis ſeipſum amat: ſed tribuens ſibi bona mentis & rationis, tribuit ſibi maiora & excellentiora bona: ergo talis ſeipſum magis amat, & magis eſt amator ſui. Patet ratio de ſe. Item qui indulget & largitur bona ei quod eſt præcipuum in ipſo, maximè eſt amator ſui: ſed indulgẽs menti & rationi, indulget ei quod eſt in ſe præcipuum: ergo talis maximè eſt amator ſui, & magis ſeipſum amat. 49

[VT autem & ciuitas.] Affert nunc quaſdam concluſiones Philoſophus, quæ pertinent ad declarationem ſententiæ proximè allatæ, quòd magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi, & maximè ſe amat qui indulget menti, & rationi, ut principaliſſimo quod eſt in ipſo. Prima cõcluſio eſt, quòd homo uidetur præcipuè eſſe id quod eſt principaliſſimum in eo. Probatur, Sicut eſt in ciuitate, & omnino in quauis multitudine & cętu. ita & in homine eſſe uidetur: ſed in ciuitate ita eſt ꝙ ipſa præcipuè eſſe uidetur id quod eſt principaliſsimũ in ea: ſic & homo. Vnde cum principes uel magiſtratus 50

& gubernatores ueluti optimates agunt aliquid, ſtatim dici ſolet quòd ciuitas fecit illud, quia id quòd eſt principale in ea egit illud: unde & homo eo pacto præcipuè id eſſe uidebitur quod eſt principale in eo. ſed hæc ſimilitudo latius patet in politicis, ubi oſtenditur quod in homine eſt quaſi ciuitas quædam: eſt enim in eo aliquid quod imperat, & aliquid quod patet, ſicut in ciuitate. Secunda concluſio, quòd mens eſt præcipua pars in homine. In quo homo dicitur continens uel incontinens, eſt pręcipuum in homine: ſed ratio & mẽs uidetur eſſe id quo homo dicitur cõtinens ſi illa ſuperat, uel incontinens ſi ſuperatur: ergo mens & ratio eſt præcipuum quid in homine, cũ totus homo ſuſcipiat denominationem continentis uel incontinentis prout ràtio ſuperat. aut ſuperatur. Alia ratione probatur eadem concluſio, quia id quo homines uidentur maximè agere ſua ſponte eſt præcipuum in eis, ſed ratio eſt huiuſmodi. ergo, &c. Tertia ex iis ſequitur concluſio, ꝙ homo eſt præcipuè ſua mens. Quarta quoq; infertur cõcluſio, ꝙ cùm homo ſit præcipuè id quod eſt principaliſsimum in eo, id eſt mens & rõ, & amat illud tribuendo ſibi bona honeſta & accommodata, maximè ſeipſum amare uidetur, & maximè eſſe amator ſuiipſius, ut patet ex dictis. Quinta cõcluſio eſt, quod uir ſtudioſus maximè eſt amator ſui. Probatur. Qui amat mentem & rationẽ quæ eſt quid principale in homine, ſeipſum uehementer amat ſed uir bonus amat mentem & rationem indulgendo ei: ergo uir ſtudioſus uehementer & maximè ſeipſum amat, & propriè eſt amator ſui. Notandum quòd homo componitur ex anima & corpore tanquàm ex partibus eſſentialibus & conſtitutiuis: quare iſta ſententia Philoſophi non uidetur uera quòd mens ſit homo, quia ſtatim ſequeretur quòd pars eſſet totum, quod eſt abſurdum, quia ipſe homo eſt totum. falſa etiam eſſet ſententia ſi diceretur, ſenſus uel corpus uel appetitus ſenſitiuus eſt homo, quanquam illa prima propoſitio quòd mens eſt homo, ſit minus falſa. Habêt enim falſa ordinem inter ſe, ut in Metaphyſicis dicit Philoſophus, ut unum ſit magis falſum quàm alterũ, ueluti duo ſunt quatuor, uel duo ſunt x. Prima propoſitio minus eſt falſa. Intelligenda eſt igitur ſententia Philoſophi cum dicit quòd homo eſt mens, non quod ſit omnino mens, ſed maximum & præcipuum in homine eſt mens, & ratio. Nam homo uidetur eſſe magis intellectus, quàm ſenſus. Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere uidetur quàm per aliquid aliud. Corpus enim uidetur uariari, & permutari, quia alteratur & nunc augetur, nunc minuitur, nunc ſuſcipit unam alrerationem, nunc aliam.

51 [Quapropter hic maximè ſui.] Videtur hoc in parte Philoſophus diſtinguere amatorem mentis ſuæ ab amatore partis ſenſitiuę, & uidetur oſtendere quòd tales amatores uidẽtur differre ſpecie, poſtea uidetur afferre duas differentias, quarum una ſumitur ex parte operationis & uitæ, ſic enim differunt ut uita honeſta a turpi, & honeſta uiuendi ratio a turpi modo uiuendi. Altera differentia ſumitur ex fine. Alter enim honeſtatem intendit, & ſibi proponit: alter uero cupiditates quæ ſunt turpes & nociuæ. Poſt hæc ſubdit Philoſophus, quòd omnes laudant ſtudioſos honeſtatis: quòd ſi certatim homines de honeſtate cõtenderent, publicè & priuatim maxima bona ineſſent, ut ſunt ipſæ uirtutes talia bona. Poſt hæc Philoſophus affert duas concluſiones. Prima eſt, quòd eum qui ſeipſum amando prodeſt ſibi & alijs, maxime amatorem ſui eſſe oportet, & decet: ſed uir ſtudioſus eſt huiuſmodi: ergo uirum ſtudioſum maximè oportet amatorem eſſe ſui. Item eum præcipuè decet amatorem eſſe ſui, cuius operationes non diſcrepant a rebus agendis quas agere oportet: ſed uir ſtudioſus eſt huiuſmodi. ergo &c. Secunda concluſio eſt, quòd prauum non oportet eſſe amatorem ſuiipſius, quia ſe amando ſibi & aliis nocet, & quia operationes ſuæ diſcrepant a rebus quas agere oportet: ergo prauum non oportet eſſe ſui amatorem.

52 [Vel eius quod uidetur prodeſſe.] Hoc addere uidetur Philoſophus, quia bonus homo non ſolum appetit honeſta, ſed etiam ea quæ ſibi utilia ſunt, dummodo non pugnent cum honeſtate: & hæc amat utilia, inquam, non ut finem, ſed ut ſunt inſtrumenta

ta ad finem. [Mens enim omnis.] ſcilicet non corrupta, ſed in ſua bona diſpoſitio ne conſtituta, ut eſt in uiro bono. 53

[At qui uerum eſt illud de ſtudioſo.] Oſtendit Philoſophus in præcedentibus ſtudioſum oportere maximè eſſe amatorem ſui: nunc autem uidetur remouere dubitationem naſcentem ex dictis. Nam ſi dicas ſtudioſum maximè ſe amare, ergo non tribuet patriæ, & amicis, ſed ſibijpſi. Sin dicas quòd tribuet plurimum amicis, & patriæ: ergo non ſe amabit, tollendo hanc dubitationem ſed ſoluendo rationem qua ſu prà dicebat quòd abiicit bona externa pro honeſtate, & in hoc differt a prauo. Dicit Philoſophus amicum ſibi omnia tribuere quæ pertinent ad honeſtatem, reliqua amicis, & patriæ itaque ſeipſum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ ſunt tribuenda, ut latiſsimè patet in textu. Concludit poſtea Philoſophus dicendo quòd oportet hoc pacto, & non eo modo quo ſumit uulgus, hominem eſſe ſui amatorem, proponendo ſibi in omnibus honeſtatem, & eam ſibi tribuendo, ut ij qui breuem potius uitam & honeſtam, quàm longam & turpem expetendam cenſent. Vnus dies bene actus, inquit Cicero, peccanti immortalitati anteponendus eſſe uidetur. 54

De amicis felicis, & quibus indigeat. Cap. 9.

EST autem controuerſia de ipſo felici, ſi indigeat amicis necne. Non *eſſe enim, inquiunt, ipſis beatis, & ex ſeſe ſufficientibus, opus amicis. inſunt enim ipſis omnia bona. Cum igitur ex ſeſe ſint ſibi ſufficientes, nullius indigent rei. Amicum autem, inquiunt, cùm ſit alter ipſe, ea afferre amico quæ ipſe per ſe amicus conſequi nequit.* * *Vnde & hanc ſententiam dicunt.* 55

ὅθεν ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί- δεῖ φίλων.

Fortuna cùm bona eſt: amicis cur opus?

At abſurdo ſimile eſt, uniuerſa bona tribuentes felici, amico ipſi non tribuere, quòd externorum bonorum maximum eſt. 56 *Quòd ſi ad amicum conferre potius quam accipere beneficia ſpectat. atque ad uirum bonum uirtutemq́; , dare beneficia pertinet, magisq́; boneſtum eſt amicis quàm alienis largiri, beneficiaq́; cõferre: uir ſtudioſus ijs indigebit profectò, qui bona beneficiaq́; ſunt accepturi.* 57 *Quapropter & quæritur utrum proſperis in rebus, an in aduerſis opus ſit magis amicis, utpote cum & is qui mala fortuna utitur, ijs indigeat qui beneficia conferant, & ijs qui proſpera fortuna fruuntur, ijs ſit opus apud quos beneficia collocabunt.* 58 *Eſt etiam forſitan abſurdum, beatum ipſum ſolitarium facere. nemo enim expetet per ſe bona cuncta habere. nam homo, ciuile animal eſt, & cum alijs aptum unà uiuere. hoc igitur competit & felici. habet enim ea omnia quæ natura ſunt bona. Conſtat autem melius eſſe cum amicis probisq́; , quàm cum extraneis ipſum & quibuſuis conuerſari. Amicis ergo beato eſt opus.* 59 *Quid igitur illi primi dicunt, & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos eſſe putat qui utiles ſunt? talibus igitur non indiget ipſe beatus: quippe cùm ipſi omnia bona inſint.* 60 *Nec etiam ijs qui ob uoluptatem amantur, aut perparum.* 61 *nam cùm ſit ipſius uita iucunda, aduentitia non indiget uoluptate.* 62 *Atque cum amicis talibus aut indiget, non uidetur indigere amicis. Hoc autem* 63 *non*

non eſt forſitan uerum. Nam in principio dictum eſt, felicitatem operationẽ eſſe quandam. Conſtat autem operationem ipſam fieri, & non ut quandam rẽ eſſe quæ poßidetur. Quòd ſi felicem eſſe in uiuendo ac operando conſiſtit, boni autem operatio ſtudioſa & iucunda per ſe ut initio diximus, resq; propria ex ijs eſt quæ delectant, atque magis propinquos quàm noſipſos, & actus illorum quam noſtros poſſumus contemplari. ſtudioſorumq; hominum actus ſi ſint amici, iucundi ſunt ipſis bonis (habent enim ambo ea quæ ſunt natura iucunda) Beatus profectò talibus indigebit amicis, ſi expetit actus bonos & pro
64 *prios contemplari, taleſque ſunt ipſius boni, ſi ſit amicus. Arbitrantur aũt homines, felicem iucundè uiuere oportere. Solitario igitur difficilis eſt uita. Non eſt enim facile per ſeipſum ſemper operari: cùm alijs uerò atque ad alios facilè. Erit igitur operatio continua magis, cum ſit per ſeipſam iucunda. Quod quidem eſſe circa beatum ipſum oportet. Studioſus enim hoc ipſo quo ſtudioſus eſt, gaudet quidem ijs actibus qui à uirtute proficiſcuntur. moleſtè autem fert eos, qui à uitijs prodeunt: perinde atque muſicus delectatur quidem eleganti cantu, offen*
65 *ditur autem prauo. Fuerit etiam & quædam uirtutis exercitatio ex conuictu*
66 *bonorum, ut & Theognidi placet.* Naturalius autem conſiderantibus, ſtudioſus amicus expetibilis eſſe natura ſtudioſo uidetur. diximus enim id quod eſt bonum natura, ſtudioſo bonum & iucundum eſſe per ſe. Definiunt autem ipſum uiuere animalium quidem, potentia ſenſus: hominum autem, ſenſus uel intellectionis.*
67 *Potentia uerò ad operationem reducitur, & ipſum præcipuum in operatione conſiſtit. Ipſum autem uiuere uidetur propriè eſſe ipſum ſentire, uel intelligere. At ipſum uiuere de ijs eſt, quæ ſunt per ſe bona atque iucunda. Eſt enim definitum. Definitum autem natura eſt bonum. Quod uerò natura eſt bonum, id & bono eſt bonum. quapropter omnibus iucundum eſſe uidetur. Non oportet autem uitam ſumere prauam atque corruptam, neque in doloribus con*
68 *ſtitutam. Indefinita nanq; eſt talis, quemadmodum ea quæ inſunt ipſi. Eritq; hoc manifeſtum magis in ſequentibus de dolore. Si uerò ipſum uiuere bonum eſt, & iucundum etiam eſt. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipſum, & maximè boni atq; beati: his enim uiuere maximè eſt expetibile, & horum uita eſt beatißima. Qui autem uidet, uidere ſentit. & qui audit, audire. & qui ambulat ambulare. & in cæteris ſimiliter eſt aliquid ſentiens nos operari. Sentire uerò nos ſentire, & intelligere nos intelligere poſſumus: quod quidem eſt nos eſſe. eſſe enim, ſentire uel intelligere. Sentire autem ſe uiuere, de ijs eſt quæ per ſe ſunt iucunda. Vita nanque natura eſt bonum. Bonum autem ſibi quempiã ineſſe ſentire, uoluptate afficit. Ipſum uerò uiuere expetibile eſt, et maximè bonis: propterea quòd eſſe, bonum eſt ipſis atq; iucundum. Sentientes enim id quod eſt per*
69 *ſe bonum, uoluptate afficiũtur. At ſtudioſus ut erga ſeipſum, ſic ſeſe habet & ad amicũ. amicus enim eſt alter ipſe. Vt igitur ſeipſum eſſe eſt unicuiq; expetibile,*

ſic

Verba Theognidis quæ infrà c. xii. huius citantur. οἷον ὡς λέγει ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλὰ διδάξιαι, τὴν δὲ κακοῖσι συμμίξαις ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

ſic & ſuũ amicũ eſſe,uel ſimiliter. Eſſe aũt ideo eſt expetibile,quia ſibi bonũ eſſe ipſum ſẽtit. At talis ſenſus iucũdus per ſeipſum eſt. Sẽtiat ergo & ipſum amĩ cũ eſſe oportet. Hoc aũt fieri poteſt,cũ ipſo ſimul uiuẽdo, & uerba mẽtem ue cõmutando. Sic .n. in hominibus dici uidetur ſimul uiuere. & non, ut in pecoribus,eodẽ in loco paſci. Si igitur ipſum eſſe per ſe eſt expetibile uiro beato,cũ natura ſit bonũ atq; iucũdũ:ſimile aũt eſt & amici ipſius eſſe amicus ẽt ex ijs eſt profectò,quæ expetibilia ſunt beato. At quod eſt expetibile beato, id adſit ipſi oportet. uel egens erit hac parte. Opus eſt igitur ei qui felix futurus ſit,ſtudioſis amicis.

COMMENT.

EST autem controuerſia & de ipſo felice.] Hoc eſt ſecundum capitulũ huius 55
tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedenti ſoluit quæſtionẽ de
amatore reſpectu ſuijpſius, nũc affert dubitationem de eodem reſpectu alte-
rius,& eam ſoluit. Diuiditur autem in duas partes quę declarabuntur In prima Philo
ſophus proponẽdo dubitationem quæ eſt utrum uir felix indigeat amicis,incipit, ar-
guere pro parte negatiua,id eſt quòd non uidetur indigere, hoc pacto: Hi quibus in
ſunt omnia bona, & quibus nihil deeſt non indiget amicis: ſed felices ſunt huiuſmo-
di: ergo felices non indigent amicis. Patet ratio, quia amicitia uidetur expeti ut
amicus alteri amico ſubueniat: uerùm felix, ut in primo uidimus, uidetur eſſe ex ſe
ſufficiens. Probat idem ſentẽtia Euripidis poetæ tragici,cùm inquit: Eſt bona proſpe
ritas,non eſt opus amicis:ſed felici eſt bona proſperitas: ergo felici non eſt opus ami
cis. Euripides in Electra inducit Horeſtem rogantem Menelaum ut ſibi ſubueniat, &
dicentem quòd tunc ſibi erat opus auxilio cùm eſſet in aduerſis cõſtitutus. Nam cum
bona proſperitas aderat, non erat opus amicis. [At abſurdum eſſe uidetur.] Ar- 56
guit nunc Philoſophus pro patre affirmatiua oſtendendo ꝙ felix indigeat amicis,plu
ribus rationibus. Prima ratio: Bona omnia tam externa quam interna tribuuntur fe
lici:ſed amici ſunt maxima bona inter externa: ergo amici tribuendi ſunt uiro felici.
Patet ratio,quia ſi uir felix præſertim felicitate ciuili & actiua,indiget bonis exter-
nis,& amicus eſt externorum bonorum maximum,profectò non debemus auferre ab
homine felice ipſos amicos.

[Quod ſi ad amicum conferre.] Secunda ratio,Si ad felicem pertinet conferre 57
beneficia,felici eſt opus amicis. At primum eſt:ergo & ſecundum. Patet ratio,quia ad
felicem pertinet potius benefacere quàm bene pati, & felicitas in actione conſiſtit.
Si igitur ad felicem pertinet conferre beneficia, quibus magis conferet quã amicis?
quid enim prodeſt,ut Philoſophus in principio octaui inquit, proſperitas ſi benefi-
ciũ auferatur? quòd quidẽ maximè fit in amicos ac maxime commendatur. [Quo 58
circa quæritur & idipſum.] Hinc illa quæſtio oritur,dicit Philoſophus,utrum in ad
uerſis an in ſecũdis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandũ deduci alia
rõ poteſt hoc pacto. Si in omni cõditione uitæ eſt opus amicis, profecto uir felix in-
diget amicis:ſed primũ eſt,ergo & ſecũdũ. Patet rõ,quia in aduerſis cõſtituti indigẽt
ope amicorũ, ut ab ipſis beneficia ſuſcipiãt:in proſperitate ſimiliter indigẽt amicis,
ut eis beneficia conferãt. Itaq; alteram partem afferre nõ potes,quin afferas alterã.

[Absurdum eſt etiam forſitan.] Alia ratio,Si abſurdum eſt aſſerere beatũ atq; 59
felicẽ ſolũ uiuere oportere, beato & felici eſt opus amicis. At primũ, eſt ergo & ſe-
cundum. Cõiunctum uidetur eſſe manifeſtum. Aſſumptio declaratur, quia homini ui
detur naturaliter cõpetere ut ſit animal ſociale atq; ciuile, ut in Politicis oſtẽdit Phi
loſophus. Nõ debet igitur uir felix uiuere ſolus,actiuus præſertim & ciuilis, de quo
nũc præcipuè loqui uidemur. Nemo enim habens cætera bona, ut in principio octa-

ui inquit Philoſophus,ſine amicis expeteret uiuere:quòd ſi ſolus uiuere nō expetit, & ſi eſt ei uiuēdum cum alijs melius eſt ipſum uiuere cum amicis & bonis uiris,quàm cum hominibus extraneis: ergo felix indiget amicis.

60 [Forsitan.] Hanc particulam addere uidetur Philoſophus propter felicē ſpeculatiuum,qui non uidetur admodum indigere amicis aut bonis externis,quanquā, ut Auguſtin.dicit in libro(ut puto)de Trinitate. Sine ſocio nulla eſt iocunda poſſeſſio. ſic habemus rationes pro utraq; parte.

61 [Quid igitur illi primi dicunt.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquam antea dubitationem attulit,utrum felix indigeat amicis,& pro utraq; parte tam negatiua quam affirmatiua diſſeruit, nunc ſoluit quæſtionem,& primò quibuſdam rationibus moralibus, deinde quibuſdā naturalibus. Affert autem in primis tres concluſiones,quarum duæ ſunt negatiuæ,alia affirmatiua. Prima, quòd uir felix non indiget amicis utilibus.Secunda,quòd uir felix non indiget amicis afferentibus uoluptatem. Tertia,ꝙ uir felix indiget amicis bonis & ſtudioſis. Primò igitur dicit Philoſophus,cum rationes nunc ultimò allatæ uideantur probabiles,& ueri ſimiles,quid dicunt,& quid uolunt illi primi, cum aſſerunt felicem non indigere amicis? quomodo igitur & quouſq; dicunt ueritatem,poſtea hoc declarat dicendo ꝙ uulgus,& multitudo eos tantum uocant amicos, qui ſunt utiles: quod ſi ita intelligunt, tunc uerum uidebitur quod dicunt,felicem non indigere amicis, ſcilicet utilibus, & ſic habemus primam concluſionem, quæ probari poteſt hoc pacto, Qui habet bona interna atq; externa, & eſt ex ſeſe ſufficiens, non indiget amicis utilibus: ſed uir felix eſt huiuſmodi: ergo uir felix non indiget amicis utilibus.

61 [Nec etiam ijs qui ob uoluptatem.] Secunda concluſio,Qui habet ex ſeſe uoluptates, & ſatisfacit ſibi in uoluptatibus internis non uidetur indigere amicis uoluptarijs nec aduentitia quadam uoluptate: ſed uir felix eſt huiuſmodi: ergo is non uidetur indigere externa & aduentitia uoluptate.

62 [Aut perparum.] Hoc addere uidetur Philoſophus, quia felix interdum indiget relaxatione,& recreatione propter defatigationem corporis.

63 [Hoc autem non eſt forſitan.] Tertia cōcluſio quæ ſe tenet pro parte affirmatiua,quòd uir felix indiget amicis, & amicis ſtudioſis & probatur tribus rationibus. Prima, Si homo magis ſpeculatur & intuetur aliorū operationes quam ſuas,uir felix indiget ſtudioſis amicis:ſed primum eſt. ergo & ſecundum.Aſſumptum patet, nā homines magis cōſiderare & intueri uidētur opera aliorum quàm ſua,unuſquiſq; fermè uidetur magis deficere in iudicio ſui propter affectū propriū.Homo præterea potius uidetur intelligere recta linea quā reflexa.Talis.n.modus intelligendi, & uertēdi ſe ad ſeipſum tribuitur magis ſubſtantijs ſeparatis qui ſe perpetuò intelligunt nec accipiunt incremēta. Hominis autē intellectio uidetur terminari primò ad rē intellectā: & ſic ex communi curſu magis homo uidetur ſpeculari & intueri aliena opera quam ſua.Cum uerò incremēta aſsiduè in ſcientijs accipiendo maximā fuerit cognitionē cōſecutus,tunc ad ſeipſum tādē ſe uertere & reflectere ad ſe uidetur. Cōſequētiā autē illā ſiue cōiunctum, ſcilicet ꝙ uir felix indiget ſtudioſis amicis ſi homo magis ſpeculatur opera aliorum quàm ſua, declarat Philoſophus multis propoſitionibus.Prima,quòd felicitas eſt operatio.Secunda,quòd operatio ſit,& non eſt res quæ ſit quædā poſſeſsio,ut affectus atq; uirtutes.Tertia,quòd operatio ſtudioſa uehementer eſt iocunda ſtudioſo uiro.Quarta,ꝙ magis poſſumus cōtēplari & cōſiderare proximorum actus quàm noſtros. Quinta, ꝙ uir ſtudioſus uehemēter delectatur bonis operationibus ſtudioſi amici.Sexta quā uidetur præſupponere, ꝙ non poſſumus delectari re aliqua niſi antea ipſam cognouerimus, qua delectamur. quare cōcluditur ꝙ ideo uir felix indiget amicis bonis ut poſsit intueri eorum operationes ſtudioſas quę ſibi ſunt propriæ & accommodatæ, & ſimiles ſuis, & illis gaudere, & iocunditatem

tem ſumere, cum amicus uerus ſit quaſi alter ipſe. Notandum quòd Philoſophus dixit operationẽ fieri & non poſsideri: ex quo uidetur quòd operatio non ſit de numero permanentium, ſed de ijs quæ ſunt ſucceſsiua. quare intelligendum quòd aliquid bifariam fieri uidetur. Vno modo ſucceſsiue ut pars poſt partem: alio modo ſimul, ita ut dependeat a producente & conſeruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & conſeruatur ab ipſo. Primò autem modo cum fit aliquid per partes, aut fit hoc pacto ut antecedens corrumpatur pars, cum fit alia ſequens, ut de tempore & motu dicitur, quæ uidentur eſſe dum fiunt, & partes non uidentur perſiſtere: aut fit hoc modo ut partes remaneant, ſicut domum fieri dicimus per partes, quarum una fit poſt aliam, & permanent, ut fundamentum, parietes &c. Secundo autem modo fit aliquid ſimul, cũ totum producitur. Et omittamus nunc generationem formæ ſubſtantialis, quæ etiam ſimul fit, ſed loquamur de operatione quæ fit ſimul tota, & dependet a producente. Quare dicendum hac diſtinctione præmiſſa, quòd operatio, & ea quæ eſt felicitas non fit ſucceſsiue per partes, nec ut motus uel tempus, nec ut domus, ſed tota uidetur produci, & eſſe in indiuiſibili potentia animæ. Nam ſi pars poſt partem fieret & corrumperetur, tunc cùm ſpeculamur, imperfectè intelligeremus, nec ſequeretur uoluptas ipſam operationem totam tam actiuam quàm ſpeculatiuam ſi fieret per partes: quare fit ſecundo modo operatio tota & ſimul, ita tamen ut dependere uideatur a producente, ſicut lumen dicitur fieri, & totum diffundi per hemiſpherium noſtrum, & pendere a luce uel a corpore ſolis luminoſo: ſic igitur fit operatio quæ cum felicitas, non ut motus, non ut domus, ſed ut id quod producitur & dependet a felice operante, & cõſeruatur ab eodem, quia propriè dicitur felix dum operatur, & eſt in actu ſecundo. Notandum quòd Philoſophus dixit, nos magis aliorum actus quam noſtros intueri poſſe & cõtéplari, quod accõmodatè dicitur ſecundũ illam ſententiã quam attulit. & quia nimiũ nos amamus, difficile iudicamus de nobis, unde eſt illud, Noſce teipſum.

[ARBITRANTVR etiam homines.] Secunda eſt ratio ad idem probandum, Is quẽ communi hominum ſententia iocundè uiuere oportet, indiget amicis ſtudioſis: ſed felix eſt huiuſmodi: ergo felix indiget amicis ſtudioſis. Patet ratio, præſertim de felici actiuo & ciuili, quia ſi ſolus ſit, non facilè poteſt operari. Quòd ſi ſumma iocunditas ſit ex operationibus ſtudioſis, & ſolus non poteſt commodè operari: ergo indiget alijs, id eſt, amicis cum quibus & ad quos bene operetur, conſulendo & benefaciendo amicis ſuis, & eiſdem operationibus gaudendo, bonis ſcilicet & ſtudioſis, ſicut muſicus eleganti cantu. 64

[FVERIT etiam & quædam.] Tertia eſt ratio, Is quem decet exercitatio uirtutum indiget amicis ſtudioſis: ſed felix eſt huiuſmodi: ergo is indiget amicis ſtudioſis. & hoc probatur ſententia Theognidis poetæ, Bona, inquit, diſces ſi cum bonis uerſeris: ſi cum prauis, bona quæ in te erunt amittes. ſic igitur ſocietas amicorum opportuna erit felici ad exercitationem uirtutum, & fiet uiciſsitudo quædam dum ad ſe inuicem operabuntur bona, & etiam ad alios. & ſic patet quibuſdam moralibus rationibus ꝙ felix indiget amicis non quibuſuis, ſed ſtudioſis. 65

[NATVRALIS autem hoc ipſum.] Soluit hac in parte Philoſophus quæſtionem illam quibuſdam naturalibus rationibus, probando & oſtendendo eandẽ concluſionẽ, quòd felici eſt opus ſtudioſis amicis. & primò præmittendo intentionem ſuam dicit quòd ſi hanc rem naturalius inueſtigare uolumus, reperiemus bonum amicum eſſe natura expetibilem. & affert per ordinem tres concluſiones. Prima, eſſe atq; uiuere eſt homini ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. Probatur, Omne quod eſt ſuapte natura bonum, eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. ſed eſſe atque uiuere eſt ſuapte natura bonum: ergo eſſe atque uiuere eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. Maior patet, quia uir bonus & felix eſt menſura perfecta ita ut quod eſt ſimpliciter bonum uiro ſtudioſo, ſit bonũ iocundũ & per ſe, ut in ſeptimo declarauit. 66

Minor oſtenditur a Philoſopho, ſed ante declarat quid ſit ipſum uiuere. Nam uiuere in brutis animalibus definiuimus per potentiã ſentiendi: in hominibus pro quãto communicat cum alijs animalibus, per potentiam intelligendi. pro quanto, id eſt ſibi proprium, & differt ab alijs animalibus. nam in libro de Anima, oſtendit Philoſophus quòd ipſa eſt actus corporis potentia uitam habentis. & in brutis eſt principiũ ſentiendi, in hominibus uerò non ſolùm ſentiendi, ſed etiam intelligendi, ut ibi docet latiſsimè hæc omnia: ſed cùm uiuere ſit, aut in potentia, aut in actu, quia potentia reducitur ad actum principaliter uiuere, erit in operatione & in actu ſecundo. quibus præmiſsis infert Philoſophus id ex quo elicitur probatio minoris, quòd eſſe & uiuere eſt per ſe bonum & natura iocundum, quia eſt definitũ: bonũ autem, ut Pythagorici dicebant, eſt finitum, malum uerò infinitum, & uitam in ordine bonorum, corruptionem in ordine malorum collocabant. Verùm cùm aliquis dicere potuiſſet ipſum uiuere non eſſe bonum omnino, ut ipſe ait, quia uita praua & corrupta non eſt bona, nec expetenda, nec definita: tollit Philoſophus hanc obiectionem oſtendendo quod nõ loquatur de tali uita, ſed de illa quæ competit ſtudioſis quorum uita eſt definita, & nõ indefinita praua & corrupta. Nam ut uitia dicuntur indefinita: ſic etiam uita talis. His dictis declarat Philoſophus quòd eſſe & uiuere eſt bonum: & ex conſequenti iocundum: quod patet eo quòd ab omnibus expetitur, & maximè ab ipſis bonis atque beatis quorum uita eſt feliciſsima. ut ait Philoſo. [Definivnt.] Scilicet Philoſo.

67 [Potentia ſenſus.] Id eſt per potentiam ſenſus. Hominum autem ſenſus, quicquid eſt in animali potentiarum eſt etiam in homine, & perfectiori modo. claudũtur enim in ipſo, ſicut triangulus in quadrangulo, ut dicit Philoſophus. in libro de Anima. habet præter illa etiam homo alia multo præſtantiora, ut intellectum, & rationẽ, quæ non ſunt in illis animalibus brutis ullo pacto.

68 [In seqventibvs.] Id eſt in decimo libro. ubi loquemur. de uoluptate & dolore. Qui autem uidet, is uidere ſentit. Secunda eſt concluſio hoc pacto, Sentire ſe ſentire & intelligere ſe intelligere bonum eſt, & iocundum felici. Probatur. Sentire ſe eſſe, & uiuere & intelligere ſe eſſe atque uiuere, eſt bonum naturaliter, & iocundum felici ac ſtudioſo uiro: ſed ſentire ſe ſentire, & intelligere ſe intelligere eſt ſentire, & intelligere ſe eſſe & uiuere: ergo ſentire ſe ſentire, & intelligere ſe intelligere, eſt bonum atque iocundũ ſtudioſo uiro, & omnino felici ipſi. Patet iſta ratio, quia ſi uiuere eſt iocundum & bonum ſtudioſo, ut antea probauimus, profectò percipere iſtud eſſe, & uiuere, erit ſibi iocundiſsimum. percipit autem cùm ſentit ſe ſentire, & intelligit ſe intelligere, quia in homine ipſum uiuere definitum eſt ſuprà per ſentire & intelligere. Notãdum quòd Philoſophus dicit, quòd uidens ſentit ſe uidere, & audiens, &c. hoc non uidetur uerum, quia nulla potentia inſtrumentalis uertit ſe ad ſeipſam, hoc enim competit intellectui qui eſſe poteſt intelligens & id quod intelligitur: uerùm potentiæ ſenſitiuæ & inſtrumentales extenduntur extenſione ſubiecti, & non poſſunt uertere ſe ad ſeipſas. nam ſi hoc uerum eſſet, uiſum ſuam uiſionem uidere, tunc uiſus uel oculus uideret ſeipſum, ſicut intellectus ſeipſum intelligit, & intelligit ſuam intellectionem. Animaduertenda ſunt igitur uerba Philoſophi qui cautè loquitur. Non enim dicit, uidet ſe uidere, aut audit audire, ſed ſentit ſe uidere, id eſt per ſuperiorẽ potentiam ſenſitiua, ueluti per ſenſum communem quo ſentire poſſumus nos uidere uel audire. Et ad hanc ſententiam declinare uidetur Philoſophus, in libro de Anima, cùm loquitur de ſenſu communi, ubi dicit: Cùm autem ſentiamus nos uidere ac audire, neceſſe eſt aut uiſu ſentiamus quod uidemus, aut alio ſenſu. At ſi alio ſenſu, &c. Non igitur uidendo ſentimus per uiſum nos uidere, ſed per ſuperiorem potentiam, ueluti per ſenſum communẽ, ut diximus. plures autem potentiæ ſenſitiuæ internæ, quæ ſunt ſuperiores, & ſucceſsiuè ordinatæ, quouſq; accedatur ad potentias non ſenſitiuas, ſed rationales, ut eſt mẽs, & ipſe intellectus qui ſeipſum intelligere poteſt: quare ſentire

ſe

ſe uidere uel aliquam aliam ſenſationem, non eſt neceſſe ut ſenſus idem in ſeipſum uertatur, ſed ſufficit ad hoc ut ſuperior potentia ſenſitiua percipiat operationem inferioris potentiæ ſenſitiuæ: ſed intelligendo ſe intelligere bene, requiritur ut intellectus uertatur ad ſe,& in ſeipſum reflectatur, quia nō habet ſuperiorem potentiam aliā intellectiuam. Eſſet enim proceſsio in infinitum. ſed hæc in libro de Anima.

[AT uir ſtudioſus ut habet.] Tertia eſt concluſio talis, quòd bonum eſt ſtudioſo 69 uiro amicum ſuum eſſe,& uiuere, & eſt idem iocundum percipere ipſum amicum eſſe & uiuere. Probatur, ſicut ſe habet felix & ſtudioſus ad ſeipſum, ſic etiam ad amicum: ſed felici eſt bonum ſe eſſe & uiuere,& id percipere eſt ſibi iocundum: igitur & erga amicum ſimiliter eueniet. His dictis Philoſophus aſsignat modū quo felix iſtud percipere poteſt de amico ſuo, ſcilicet conuerſando & ſimul uiuendo, non ut belluæ, ſed uita rationali quæ homini competit. quòd ſi id quod eſt bonum & iocundū felici inſit, ei oportet nec in hac parte deficiat, & id eſt percipere amicum ſuum eſſe, & uiuere, & hoc percipi non poteſt niſi conuerſando cum perfecto uiro qui futurus ſit felix, & ad hoc ut ſit felix perfectè opus eſt amicis,& non quibuſuis, ſed ſtudioſis. Sic igitur tribus concluſionibus quarum altera pendet ex altera ſubtiliſsimè allatis & probatis a Philoſopho, ſua concluditur principalis intentio, quòd uir felix indiget ſtudioſis amicis, ut diximus. Et notandum eſt quòd Philoſophus uult conſtituere felicem perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri poteſt: quòd ſi eſſet aliquod bonum humanum meritò expetendum quo ille careret, non eſſet perfectus propriè felix. quare non modo interna bona, ſed etiam externa quæ conferre ad felicitatem poſsint, & ex quibus ille ſumere queat iocunditatem ſibi congruam, tribuere Philoſophus nititur. Verum amici maximè uidentur eſſe, ut ipſe ait, inter externa bona, quare & tribuendi ſibi iure uidentur: ſimul etiam quia uitam iocundiorem efficiunt ipſi, inquam, amici boni & ſtudioſi, & uir felix iocundam uitam degere debet. quare in hac parte non oportet eum deficere,& mancum atque imperfectum eſſe: meritò igitur ei tribuūtur boni amici. Dubitatur utrum amicitia ſit bonū internum an externum, quia in principio Philoſophus dixit eam eſſe uirtutem uel cum uirtute: hoc autem in capitulo dicit amicum eſſe maximum externorum bonorum. quare pro utraque parte arguere poſſumus. poſtea declarationem quæſtionis afferre. & primò uidetur quòd amicitia nō eſt bonum externum. Nullus habitus eſt bonum externum: amicitia eſt habitus, ergo amicitia non eſt bonum externū. Patet ratio, quia amicitia uidetur eſſe habitus electiuus, & conſiſtere in mediocritate quodammodo, & eſſe aut uirtus, aut habitus quidam præſupponens cæteras uirtutes morales. Item nullum bonum externum eſt in potentia animi, & in potentia rationali tanquam in ſubiecto: ſed amicitia eſt in potentia amici,& in potentia rationali, id eſt in uoluntate, ut plerique autumant: ergo amicitia non eſt bonum externum. Ex altera parte non uidetur etiam amicitia eſſe bonum internum: bona interna uidentur eſſe in noſtra poteſtate: amicitia non eſt omnino in noſtra poteſtate: ergo amicitia non eſt bonum internum. Quod autem non ſit in noſtra poteſtate ex eo patet, quia cùm ſit beneuolentia mutua, pendet etiam ex amore alterius. Item Philoſophus dicit amicum eſſe maximum externorum bonorū, ut ſupra in hoc capitulo uidimus: ergo amicitia ipſius amici erit etiam bonum externum, ut uidetur. Pro declaratione huius quæſtionis intelligendum eſt quòd amicitia cōſiderari poteſt primò ut eſt habitus abſolutus, & quaſi perfectio quædam in animo illius qui amat, & ex parte unius. Aut ſecundo modo conſiderari poteſt ut eſt habitus ſimul cum reſpectu, id eſt aggregatum quod eſt æqualitas quædam requirens mutuam amationem. Primo modo erit bonum internum, ſed non eſt propriè amicitia integrè, nec omnino amicitia. nam ad hoc ut conſtituatur amicitia in eſſe ſuo completo, requiritur correſpondentia amoris, ut diximus.& hoc uidetur quaſi addere ſupra modū uirtutis. nam in qualibet uirtute ſufficit actus ex parte unius ſtudioſi: ſed in amicitia

non ſufficit actus unius,quia requiritur ut actus duorum mutuò ſe amantium concur-
rant : & forſitan ob hoc Philoſophus dixit ſuprà uel cum uirtute,& non quòd eſſet ab
ſolutè uirtus,quia uidetur aliquid addere ſupra rationem uirtutis, ſi ſumamus amici-
tiam propriè dictam . non poteſt igitur eſſe una amicitia , quin ſit altera reſpondens
illi,ita ut ſi duæ ſint numero in duobus amicis tanquam in ſubiectis ſuis, altera tamen
23 reſpiciat alteram . Et una ſpecie amicitia erunt,quia amicitia dicetur de hac & de il-
la, & erit ibi relatio quædam æquiparantiæ, ut iſti aiunt : ſicut hæc albedo eſt ſimilis
illi albedini, & ſimilitudo in utroque uidetur eſſe ſubiecto . Secundo igitur modo, ut
ex dictis percipi poteſt . erit integra amicitia,habens mutuam amationem,& hoc pa-
cto ſumpta nunc bonum internum, nunc externũ diuerſis reſpectibus appellari poſſe
uidetur . nam amicitia quæ eſt in me erga amicum reſpectu mei eſt mihi bonum in-
ternum, reſpectu amici eſt ſibi bonum externum . Item amicitia quæ eſt in amico er-
ga me reſpectu ſui eſt ſibi bonum internum, reſpectu mei eſt mihi bonum externum .
& ideo dicit Philoſophus amicum eſſe maximum externorum bonorum ipſi felici . &
non dixit amicitiam abſolutè,ſed amicum. & eodem modo dici poteſt amicitiã amici
eſſe felici bonum externum : ſed ut eſt in eo qui amat, eſt ſibi bonum internum . & ſic
diuerſis rationibus,nunc internum,nunc externum dicetur bonum .

De numero amicorum . Cap . x .

SVnt ne igitur quamplurimi faciendi amici,an ut de hoſpitalitate di-
70 *ctum concinne fuiſſe uidetur,*

Hoſpite nec careas : hoſpes neque pluribus eſto :

Sic & ad amicitiam accõmodabitur,neque ſine amicis eſſe,neque rurſus nimium
71 *multos habere amicos . Ad eas igitur amicitias quæ ſunt ob utilitatem, & ual-*
de id quod dictum eſt accommodatur. Multis enim uiciſsim ſubminiſtrare,labo-
72 *rioſum eſt:neque ad hoc agendum,facultates ipſæ ſufficiunt.Plures igitur ijs qui*
ſunt ad facultates proprias ſatis , ſuperuacanei ſunt . atque ad bene uiuendum
impedimento . non ergo opus eſt ipſis. ij quoque qui comparantur ob uoluptatẽ
73 *ſufficiunt pauci , ut in epulis condimentum . At ſunt ne ſtudioſi plurimi compa-*
randi ? an & multitudinis amicorum eſt quidam numerus, perinde ac ciuitatis ?
Nec enim decem ex hominibus, ciuitas conſtare poteſt : nec etiam eſt ex centum
milibus adhuc ciuitas . Sed quantitas non eſt forſitan una quædam determinata,
ſed omnis ea quæ eſt media inter quaſdam multitudines definitas . Et amicorum
74 *igitur multitudo quædam eſt definita . Atque ij fortaſſe ſunt plurimi cum qui-*
bus quiſpiam uiuere poteſt . hoc enim ad amicitiam pertinere maximè uideba-
tur . Fieri autem non poſſe ut una cum multis quiſpiam uiuat,ſeq; multis imper-
75 *tiat,non eſt obſcurũ . Præterea illos etiam inter ſeſe amicos eſſe oportet,ſi ſimul*
omnes uicturi ſunt: hoc autem difficile eſt in multis:Eſt etiã perdifficile gaudere
76 *familiariter cum multis, atque dolere.Concurrere enim hæc ſimul poſſunt:cum*
77 *uno,inquam, dolere,& cum altero gaudere. Forſitan igitur bene eſt non quæ-*
rere quàmplurimos amicos habere,ſed quot ad communem uitam habendam ſuf-
ficiunt,neq; enim poſſe uidetur, multis uehementer amicum eſſe.Quapropter ne-
que adamare plures.exuperatio enim quædam amicitiæ.hoc autem eſt ad unum.

Et uehe-

*Et uehementer igitur amare, ad paucos erit hoc & in ipſis rebus ita ſe habet. Amicitia nanque ſodalitia, non fiunt multi amici. & quæ fama celebrantur, inter duos fuiſſe dicuntur. Qui uerò multos amicos habent, & omnibus ſeſe familiariter offerunt: ij nemini ſunt amici, niſi ciuiliter, quos & * placidos appellãt. fit igitur ut ciuiliter multis ſit quiſpiam amicus, etiam ſi non ſit placidus, ſed uerè uir probus. ſed ob uirtutem & ſeipſos amicitia non eſt ad multos. amabile autem eſt, & paucos inuenire tales.* 78

* ἀρέσκους.

COMMENT.

SVnt ne igitur quàm plurimi faciendi amici?] Hic eſt tertius & ultimus tractatus huius noni libri, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit nonnullas quæſtiones & ſolutiones ad amicitiam pertinentes ex parte amantium, nunc affert alias etiam ex parte eorum qui amantur, & eas ſoluit. Diuiditur autem in tria capitula quæ ſuis locis declarabuntur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima Philoſophus affert quandam quæſtionem. in ſecunda eam ſoluit. Primò igitur dicit Philoſophus, cum felici ſit opus amicis, ut probatum eſt, faciendi ſunt nobis quamplures amici: quanto enim plus bonorum acquirere poſſumus, tanto magis laborandum eſſe uidetur, ut ex eis quàmplurimum conſequamur. Sed amici ſunt maxima externorum bonorum, ut dixit Philoſophus: ergo danda opera uidetur ut ex eis quàmplures habeamus. Quærit igitur Philoſophus an multi ſint nobis comparandi amici? an faciendum ſit ut Heſiodus inquit de Hoſpite, Ne careas illis, nec habeas plures. 70

[AD eas igitur amicitias quæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus cùm quæſtio in genere propoſita ſit, utrum quàm plures ſint nobis parandi amici, & amicitia trifariam dicatur, ſoluit ſecundũ unamquanque ſpeciem amicitiæ, & primò quòd amici qui ſunt ob utilitatem non ſunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus, Ex ijs hominibus non oportet multos habere amicos, quibus & ſubminiſtrare & inſeruire laborioſum eſt: ſed amici ob utilitatem ſunt huiuſmodi: ergo amicos ob utilitatem non oportet habere quàm plures. nam multis quærentibus utilitatem, commodè ſatisfieri non poteſt: & ſi iſtud non fiat, ſtatim ceſſabit amicitia. Item ij qui ſunt impedimento ad bene uiuendũ non ſunt nobis comparandi: ſed quãplures amici ob utilitatẽ ſunt huiuſmodi, propriã enim quærũt utilitatẽ & curioſi ſunt circa commoda ſua: ergo tales amici ob utilitatem non ſunt quàmplures comparandi. 71

72 [II quoque qui comparantur.] Accipit aliam ſpeciem amicitiæ, & ſecundum eam declarat etiam quæſtionem propoſitam, Vbi pauci ſufficiunt amici non eſt opus multis: ſed amici faceti, & ob uoluptatem pauci ſufficiunt ut condimentũ in epulis: ergo non eſt opus multis huiuſmodi amicis: ſed pauci ſufficiunt amici ob uoluptatem, nõ intelligẽdo ob turpem uoluptatẽ, quia tales nulli ſunt cõparandi, ſed poſthabẽdi omnes. pauci uerò ob uoluptatem, id eſt pauci faceti ſufficiunt ob relaxationem quandã: nam fruſtra fit per plura quod poteſt fieri per pauciora, & æquè bona, ut dici ſolet.

73 [AT ſtudioſi nec plurimi ſunt comparandi.] Similiter ſumit nunc Philoſophus ſpeciem amicitiæ quæ eſt ob uirtutem, & oſtendit quòd talium amicorũ ingens multitudo parari non poteſt, ſed quãtitas determinata ſumenda eſt: ut patebit infra. Dicit igitur in primis quòd ſicut eſt de ciuitate, ita de amicitia tali eſſe uidetur: ſed de ciuitate ſic eſt quòd ea non uidetur conſtare poſſe ex decem tantum hominibus, nec etiam propriè ſine confuſione ex ſuperabundanti multitudine, ueluti ex cẽtum milibus: ſic exempli gratia ponamus eam eſſe nimiam & excedentem multitudinem, eodem pacto amicitia in multitudine nimia non uidetur poſſe conſtare, ſed ſumendus numerus determinatus, & tot parandi amici ut eis ſatisfacere poſsimus ſecundum cõditiones

ditiones amicitiæ. Expoſitores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt, quod eſt dare maximam & minimam ultra quam non debet fieri diminutio,aut additio,quaſi ſint duæ quantitates determinatæ numero a quibus digredi nec aſcendendo nec deſcẽdendo licet.Mihi autem uidetur quòd Philoſophus uelit quòd parua copia non conficiat ciuitatem,nec nimia ex qua fit confuſio. Poſtea dicit,eſtne quantitas determinata? minimè: ſed eſt ea quæ eſt inter duas quantitates determinatas. Cõſideranda eſt igitur conditio loci, & regionis,& tunc ſtatuetur quædã accõmodata multitudo,ut in Politicis oſtendit Philoſophus. Exemplum,Si regio eſſet idonea decem milibus, duo eſſent parum, uiginti nimium: ergo ſumenda erit accommodata multitudo,ueluti decẽ. non eſt igitur mens Philoſophi, iudicio meo, ut nominatim ſint duæ quantitates terminatæ omnino ultra quas non poſsint dari maiores uel minores: ſed ſumendæ ſunt maiores & minores definitè ſecundum loci exigentiam, & ſumenda quædam media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ ſit accommodata regioni & loco: ſic etiam numerus amicorum accommodatus ſumendus eſſe uidetur ſecundum uitam & conuerſationem.

74 [Atqve ij fortaſſe ſunt plurimi.] Declarat nunc Philoſophus quòd in amicitia ob uirtutem non poſſunt multi comparari amici, & ideo quamplures non oportet ſibi comparare multis rationibus. Prima ratio, Quot ſunt ij quibus cum uiuere conuerſarique poſſumus,tot ſunt nobis ſtudioſi comparandi amici: ſed cum multis non poſſumus conuerſari & uiuere: ergo non oportet multos ſibi tales cõparare amicos. Patet ratio,quia præcipuum in amicitia eſt uiuere & conuerſari cum amico, ſed difficile eſt conuerſari & uiuere cum multis. uerum omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præſertim ſtudioſi cum ſit habitus afferens ſummam iocunditatem amicis: difficile eſt igitur uerſari cũ multis eo modo præſertim quo in amicitia perfecta requiritur. quare paucitate amicorum magis conſtabit talis amicitia, quàm multitudine.

75 [Praeterea illos etiam.] Alia ratio,Si quis habeat plures amicos tales oportet ut illi etiam ſint amici inter ſeſe: ſed hoc eſt ualde difficile: ergo & difficile & arduũ eſt habere plures amicos in tali genere uel ſpecie amicitiæ.

76 [Id quoque perdifficile.] Alia ratio,cum officiũ amici ſit dolere amici aduerſis,& gaudere gaudio illius, ſi plures habes amicos, eueniet ut ſimul tibi gaudendũ ſit,atq; dolendum diuerſis cauſis amicorum: ſed hoc eſt uehementer difficile ut fiat cum multis: ergo non eſt opus, uel eſt difficile quàmplures huiuſmodi habere amicos.

77 [Forsitan igitur bene habet.] Alia ratio, Si quis plures habeat amicos, fit ut in tali amicitia non ſit amor intenſus & uehemens: ſed in amicitia bonorum hoc eſſet inconueniens: ergo ad hoc ut ſit amor intenſus oportet ut pauci adſint amici,nã amicitia perfecta uehemẽs eſt in amore,& eſt exuperatio quædam amicitiæ quaſi ſummũ gradum tenens in genere amicitiarum,ut in octauo docuimus: ſed ea quæ ſuperlatiuo
78 modo dicuntur,non cõpetunt multis. [Haec ita eſſe & in ipſis rebus.] Alia ratione quę deducitur ex ipſa experientia & exemplo rerum probat propoſitum ſuum. Sicut fit in amicitia ſodalitia, ſic fieri uidetur in amicitia quæ eſt ob uirtutem: ſed in ea fit ut pauci,& plerunq; duo tantum fiant amici: ſic in amicitia bonorum & ſtudioſorum euenire uidetur. ſimilitudo uidetur tenere,quia magna eſt æqualitas inter eos qui ſimul nutriti & educati ſunt,& ſodales facti,& ſæpe dictum eſt,amicitiam talem eſſe ſimilem fraternæ amicitiæ, & huic etiam ob æqualitatem: quòd autem in huiuſmodi amicitijs pauci uel ut plurimum duo ſint amici,probat Philoſophus ex cõmuni fama, qua celebrari ſolent quædam paria amicorum, ueluti ea amicitia celebrari ſolet quã inter Patroclũ & Achilẽ,& quã inter Pyladẽ & Horeſtẽ, & itẽ ea quã inter Scipionẽ & Lælium fuiſſe tradũt,& Cicero de duobus Pythagoreis ſic inquit:Damonẽ & Pythiã Pythagoreos ferũt hoc animo inter ſe fuiſſe,ut cũ eorũ alteri Dionyſius tyrannus diẽ necis deſtinauiſſet,& is qui morti eſſet addictus paucos ſibi dies cõmẽdatorũ ſuorum cauſa

cauſa poſtulauiſſet,uas factus eſt alter eius ſiſtendi,ut ſi ille non reuertiſſet,moriendũ eſſet ipſi,qui cùm ante diẽ ſe recepiſſet,admiratus eorũ fidem tyrannus petiit ut ſe ad amicitiam tertiũ adſcriberẽt. Sic igitur talibus exemplis colligi poteſt,ꝙ intenſa amicitia & uehemens eſt ad paucos,& ut plurimum inter duos, ut patet ex Philoſophi dictis. Poſt hæc Philoſophus uidetur afferre hanc ſententiam,quòd qui omnes uel multos uolunt habere amicos,nullos habent uerè amicos, ſed placentes, & aſſentatores, ut ſæpe fieri ſolet, ueruntamem fieri poteſt ut uir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos,ſed perfectos,uera amicitia multos reperire non poteſt: quibus concluditur quòd ſi plurimi in tali ſpecie amicitiæ comparari poſſunt ut conſtarent amici boni, & perfecti plurimi eſſent proculdubio comparandi: ſed cum hoc aut non fieri, aut cum ſumma difficultate fieri poſsit, ſatis eſt paucos reperire tales amicos ſecundum Philoſophum.

In qua fortuna ſint habendi amici. Cap. II.

AT utra in fortuna magis opus eſt amicis: utrum in proſpera an in 79
aduerſa? In utraque nanque quæruntur. Nam & qui fortunã habent aduerſam,indigent ope. Et qui ſunt in rerum proſperitate,eorum indigent quibuſcum uiuant, & in quos beneficia conferant.
Volunt enim donare,beneficiaq́; conferre. Amicos igitur habere neceſſariũ qui 80
dem eſt magis in aduerſa fortuna. Quapropter hic utilibus amicis eſt opus:honeſtius aũt eſt in proſperitate fortunæ. idcirco & bonos quærunt. in hos enim
beneficia conferre,atque cum his una degere,magis eſt expetibile. Eſt enim & 81
ipſa præſentia amicorum iucunda in utraque fortuna. nam leuantur ipſi dolentes condolentibus ipſis amicis. Quapropter & dubitauerit quiſpiam, ſi doloris ut oneris amici participes fiunt: an hoc quidem non fit,ipſorum autem præſentia cùm ſit iucunda, condolendiq́; ſenſus minuit ipſum dolorem? Verum ſi ob hæc, aut ob aliquid aliud leuantur, miſſum faciamus. id quod dictum eſt euenire ſanè
uidetur. Ipſorum autem præſentia immixta quædam eſt. nam aſpicere quidem a- 82
micos, iucundum eſt præſertim ei qui calamitatibus premitur, fertq́; præſidium aliquod aduerſus dolores. Conſolationem enim ipſe amicus & aſpectu,& uerbis afferre poteſt,modo ſit dexter. Scit nanque mores,quibus gaudet atque dolet. At ſentire ſuas ob ærumnas dolere amicum, affert dolorem. Nam omnes fugiunt ſe cauſam doloris eſſe amicis. Quapropter uiriles quidem natura cauent, ne amici ſecum condoleant. & ſi non exuperent indolentia, dolorem quo illi afficiuntur non ferunt. Atque omnino ſimul plorantes mœrentesq́; non admittunt, quia nec ipſi ſunt propenſi ad luctus. Mulierculæ uero & huiuſcemodi uiri,gaudent iis
qui una cum ipſis gemunt: & amant eos tanquam amicos, & condolentes. Opor 83
tet autem omnibus in rebus præſtabiliorem imitari. At amicorum proſperis in rebus præſentia & uoluptatẽ affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd in ipſius bonis lætantur. Quapropter uidebitur oportere in proſperitatibus quidem prompte uocare amicos. eſt enim honeſtum,beneficum eſſe. In aduerſitati- 84
bus autem pigrè. minimè nanque facere participes malorum ipſos oportet. Vnde & illud dicitur.*

ὅθεν τὸ ἅλις ἐγὼ δυσυχῶν.

Non ſed

Sed eſt grauis triſtiſque ſi me fors premit.

Maximè tamen uocandi ſunt tunc amici, cùm praua ſuſcepta moleſtia multum prodeſſe poſſunt. Contrà autem fortaſſe congruum eſt, ad calamitoſos quidem ire non uocatum, & promptè. Eſt enim amici beneficia conferre, præſertim in eos qui indigent, & antea quàm illi requirant. Vtriſque nanque honeſtius atq; iucundius eſt. Ad fortunatos autem promptè quidem accedere ad operandum unà cum illis. eſt enim ad hæc opus amicis: lentè autem pro beneficijs conſequendis. non eſt enim honeſtum utilitatis ſuæ cauſa properare. Cauenda autem eſt forſitan opinio iucunditatis in repellendo. accidit enim nonnunquam. Præſentia igitur amicorum in uniuerſis expetibilis eſt.

Comment.

79 AT quando magis opus eſt amicis: utrum.] Hoc eſt ſecundũ capitulum huius li
bri, in quo Philoſophus affert aliam quæſtionem ad amicitiam pertinentem
& eam ſoluit: hæc autem eſt, Vtrum ſit magis opus ipſis amicis, an in aduer-
ſis rebus, an in ſecundis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt.
In prima igitur Philoſophus proponit quæſtionem dubitando utrum in aduerſis an in
ſecundis magis ſit opus amicis, & declarat poſtea id quod quæſtio ſupponit, dicendo
80 quòd in utroque tempore & in utraque conditione uitæ indigemus amicis. [Amicos
igitur habere neceſſarium.] Soluit Philoſophus quæſtionem afferendo duas conclu-
ſiones, quarum prima eſt iſta: quòd in aduerſis amici utiles ſunt nobis magis neceſſa-
rij. Probatur, Iis qui ſubſidio egent. amici utiles ſunt neceſſarij: ſed conſtituti in aduer
ſis ſubſidio egent, & iis amici utiles ſunt neceſſarii. Item ſecunda concluſio eſt quòd ij
qui ſunt in bona proſperitate amicis indigent honeſtis quidem & ſtudioſis. Probatur
per hoc, quia ij qui largiri uolunt, & beneficia conferre, indigent amicis honeſtis &
ſtudioſis: ſed ij qui ſunt in ſecundis rebus conſtituti largiri uolunt, & beneficia colloca
re: ergo ij indigent amicis ſtudioſis, & iis qui ſunt amici ob honeſtatem. Ex quibus ſol
uitur dubitatio illa: nam cum quæritur quando magis eſt opus amicis. Reſpondetur ꝙ
in utroque tempore: ſed in aduerſis eſt opus amicis utilibus ob neceſsitatem, in pro-
ſperis uerò eſt opus amicis ſtudioſis ob honeſtatem, quare magis neceſſarium eſt in
aduerſis, & magis honeſtum in proſperis, in quibus ij qui conſtituti ſunt debent libe-
81 raliter bonis amicis beneficia conferre. [Est enim & ipſa præſentia amicorum.]
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtendit præſentiam amicorum eſſe iocun
dam in quacunque conditione ſeu proſpera ſeu aduerſa, Et primo oſtendit quòd præ-
ſentia amicorum eſt iocunda in aduerſis, Id quo leuantur ij qui dolent, eſt iocundum
& delectabile illis in aduerſis: ſed præſentia amicorum eſt huiuſmodi: ergo præſen-
tia amicorum eſt iocunda in aduerſis, quia leuatur mœrentis dolor præſentia amici.
Sed quomodo fit leuatio iſta, dicit Philoſophus? an quia amici ſubeant dolorem men
tis in aliqua parte, ſicut oneris cuiuſdam partem ſuſtineant? nam ſi quis ferat cen-
tum librarum onus, & quidam alter adiutor accedat ad ferendum idem onus, mani-
feſtum eſt quòd leuius fiet primò illi geſtãti, & iſte alter partem ſuſtinebit: fit ne hoc
pacto, dicit Philoſophus in dolore mœrentis amici præſentia amicorum? & ſtatim
ſubdit, at id quidem non fit, quia iſte modus ſibi non uidetur placere. Itaque affert
aliam rationem, dicendo, an ob id leuatur dolor amici, quia præſentia amicorum eſt
iocunda, & perceptio ſimul dolendi eſt ſibi grata. Contraria autem ita ſe habent, ꝙ
unum uidetur extrudere ſiue minuere aliud. & iſta uidetur melior ſententia quàm pri
ma, quia dolor ille non diuiditur ut unus poſsit accipere unam partem, & alius alte-
ram:

tam: nec eſt idem dolor numero, ſicut eſſet unum onus quod ferrent duo, ut multi opinabantur, ſed alius eſt dolor mœrentis, alius condolentis, cum ſit in diuerſis ſubiectis: ſed ratio eſt, ut minuatur dolentis mœror præſentia amicorum, quia illa affert uoluptatem, & illa uoluptas pellit aliqua ex parte dolorem ſibi contrarium: & ſic leuatur & minuitur dolor.

[IPSORVM autem amicorum.] Declarat nunc Philoſophus quomodo ſe habet iſta præſentia amicorum: an ſit iocunda ſimpliciter, an ſit mixta cum aliquo dolore. & dicit quòd non eſt ſyncerè iocunda: quia ex una parte eſt grata & dulcis, ex alia parte excitat mœrorem. Primo aſpectu affert uoluptatem & ſubſidium dolori. Solent enim amici afferre conſolationem, & aſpectu, & ſermone, ſi modo ſit aptus. Nam amicus ſcit mores amici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accommodat ſe illis: ſed ex altera parte, dicit Philoſophus, excitatur & oritur quidam dolor illi qui eſt in calamitate ex præſentia tali, quia percipit ſe inferre dolorem amico ſuo, & hoc eſt ſibi moleſtum, quia omnes naturaliter uellent afferre iocunditatem amicis ſuis, & non dolorē. Poſt hæc Philoſophus infert ſtatim ad hoc propoſitum unum correlarium & ſententiam ortam ex dictis, quòd ob hanc cauſam homines uiriles cauere ſolent ne amici ob ſuas ærumnas doleant, ſed comprimunt dolorem ſuum quoad poſſunt: & ſi non ſuperent indolentia dolorem quo illi afficiuntur non ſuſtinent. Et hunc locum quidam exponunt hoc pacto: & ſi amici, ſcilicet uiſitantes non ſuperant cum ſua indolentia eorum dolorem qui uiſitantur: tunc tales homines in calamitatibus conſtituti ſi ſint uiriles, non ferunt tales uiſitantes amicos, quia nolunt muliebriter lugentes. & ſic iſto modo exponentes referunt indolentiam ad amicos uiſitantes, & conſolantes. quidam alij exponunt hoc pacto, referentes indolentiam ad eos qui uiſitantur, dicendo, uiriles homines cauent ne ex ſuis aduerſis afferant dolorem amicis: ſimulant enim indolentiam, & non quæruntur, & non dolent præſentibus illis. quòd ſi non poſſunt ſuperare non dolendo, id eſt cum indolentia ſua dolorem amicorum, dimittunt a ſe eo tempore tales amicos, & non ſuſtinent eos, quia uiri fortes nolunt in conſpectu ſuo amicos muliebriter lugentes: effœminati uerò amant ſimul condolentes, ſed imitandi ſunt uiriles tanquam præſtabiliores. 82

[AT amicorum proſperis in rebus.] Declarat nunc Philoſophus præſentiam amicorum iocundam eſſe in rebus proſperis, & quia affert uoluptatem in omni operatione, & mentem, cogitationemque delectat amici, ut patet in textu, quia uidet eum gaudentem ſuis bonis. 83

[QVAPROPTER uidebitur oportere in proſperitatibus.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quædam præcepta ſeruanda iam in proſperis quā in aduerſis erga amicos. & primo ex parte eorum qui uocant amicos ad ſe affert tria documenta. Primum, uocandi ſunt amici in proſperis libenter & promptè ut bona eis quoque fiant communia. Secundum, in aduerſis uocandi ſunt tardè, ne amico ſimus cauſa doloris. & hoc probat ſententia Euripidis poetæ dicentis nomine Horeſtis erga Pyladem, Sat eſt me eſſe infelicem. Tertium eſt, quòd ſi in calamitatibus eſt opus uocare amicos, tunc præcipuè uocandi ſunt cùm multum prodeſſe poſſunt afflictis cū parua ſua moleſtia tales amici. 84

[CONTRA autem fortaſſe.] Affert nunc Philoſophus tria alia documenta ex parte eorum qui ſponte accedunt ad amicos, aut in proſperis, aut in aduerſis. Primum eſt, quòd ad calamitoſos & in erumnis conſtitutos oportet accedere non uocatum, ſed ſponte ſua, & promptè, non expectando ut uoceris. Secundum, quòd ad eos qui ſunt in proſperitatibus conſtituti promptè accedere oportet ad operandum unà cum illis. Nam tales in ſecundis etiam rebus indigent amicis, ut in octauo uidimus, promptè igitur eundum eſt ad operandum cum illis. ſed pro beneficijs conſequendis lentè & tardè: ergo repellere debet beneficia oblata, dicet quiſpiā. Ideo Philoſoph. addit tertium 85 86

præceptum. Cauendum ne repudiando ſimus eis moleſti, ne illi exiſtiment nos repudiare beneficia ſua, quia non ſimus contenti, & non gaudeamus ſua proſperitate, & ob hoc non ſunt omnino beneficia oblata illorum repudianda, ſed in omnibus huiuſmodi rebus ſeruanda mediocritas. Expoſitore quidam hoc in loco deuiare uidentur, iudicio meo, a mente Philoſophi. Ex dictis patet quõ præſentia amicorum ſit expetenda.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. 12.

86 *AT eſt ne, ut adamantibus amabiliſſimum eſt ipſe aſpectus, magiſque hunc ſenſum quàm cæteros expetunt, propterea quòd per hunc maximè eſt atque oritur amor: ſic & amicis maximè expetibile*
87 *conuerſari, ſimulq; uiuere? Amicitia nanque communicatio eſt. Et ut ad ſeipſum quiſque: ſic ſeſe habet & ad amicum. Senſus autem cuique de ſeipſo eſt expetibilis: igitur & de amico. At operatio ipſis in ſimul uiuendo fit. Quare*
88 *non immeritò uiuere ſimul affectant. Atque quod tandem eſt ſingulis eſſe, uel gratia cuius uiuere expetunt, in eo cum amicis uerſari degereq; uolunt. Quocirca alij compotant, alij talorum ludo ſimul incumbunt, alij ſimul ſeſe exercent, et unà uenantur aut philoſophantur: ſinguli totos dies id ſimul agentes quòd maximè amant. Viuere enim ſimul cum amicis uolentes, hæc faciunt. & ea cum ijs communicant, quibuſcum unà uiuere expetunt, quæ maximè ipſos in uita dele-*
89 *ctãt. Fit igitur amicitia quidem improborum flagitioſa. Communicant enim praua, ſuntq; inſtabiles, & peiores etiam fiunt moribus, ſimiles euadentes. Proborũ autem proba congreſſionibus ſuſcipiens incrementa. Videntur etiam tales et præſtabiliores euadere, tam agendo quàm ſe mutuò emendando. Eliciunt enim ex ſe ſe mutuo ea quæ placent.* Vnde illud dicitur rectè,*

Supra cap. 9. huius ex Theognide. ὅθεν ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλά.

Diſces ex ſtudioſis nimirum optima ſemper.

Sed hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus.

COMMENT.

86 AT eſt ne ut adamantibus amabiliſsimum.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus affert aliam quæſtionem de ſocietate amicitiæ id eſt ſi in amicitia propriè dicta eſt aliquid expetibile uehemẽter, ſicut uidetur eẽ in amore amatorio ipſe aſpectus. Diuiditur autem in tres partes quæ ſuis locis patebunt. Primo igitur Philoſophus proponẽdo quæſtionẽ dicit, ut in amatoria amicitia amãtibus aſpectus eſt uehementer expetibilis, eſt ne etiam aliquid ſimile in amicitijs propriè dictis quod amicũ uehemẽter oblectet, & uehementer expetatur? quaſi dicat quòd eſt, & declarat ꝙ illud eſt ſimul uiuere, & ſimul uerſari. Nam ſicut fit in amicitia amatoria ut amans maximè gaudeat aſpectu amati, ſic in propriè dicta amicitia cõuerſatio & communis uita maximè eſt iocunda & expetibilis. ſicut enim in amatoria amicitia amor uidetur maximè cõſiſtere in ſenſu uiſus: ſic amicitia propriè dicta maximè conſiſtit & conſeruatur communi uita & conuerſatione. Accommodatè igitur Philoſophus, affert hanc dubitationem. Vtrum ſimul uiuere & ſimul uerſari ſit id quod maximè expetitur in amicitia propriè dicta: ſicut uoluptas quæ fit per aſpectum maximè expetitur in amatoria amicitia. [Nam amicitia ſocietas eſt & erga.] Hæc
87

eſt

eſt ſecunda pars huius capituli in qua ſoluit dubitationem allatam,& affert hanc con cluſionem quòd ſimul uiuere & conuerſari eſt maximè expetibile in amicitia,& pro bat tribus medijs. Primò, id quod pertinet maximè ad ſocietatem eſt maximè expetibile in amicitia: ſed ſimul uiuere & conuerſari eſt huiuſmodi: ergo ſimul uiuere & conuerſari eſt maximè expetibile in amicitia. Nam ex tali conuerſatione oritur ſocietas & amicitia, & conſeruatur. Item ſicut homo eſt affectus diſpoſitus ad ſeipſum,ita ad amicum: ſed cuique maximè eſt expetibile ut ſeipſum ſentiat eſſe, & ſecum operetur, quia maximè hoc modo ſecum uiuit, & ſecum uerſatur: ergo & ita erit affectus ad amicum ut cum illo maximè uelit uiuere & uerſari.Patet ratio, quia ſentire ſe uiuere eſt iocundum, ut uidimus. Item id quod maximè communicant amici,uel cuius gratia præcipuè uiuere expetunt,eſt amabiliſſimum in amicitia: ſed ſimul uiuere & ſimul uerſari eſt id ob quod amici communicant id quod ſunt uel putant ſuum eſſe, & cuius gratia præcipuè expetunt uiuere: ergo ſimul uerſari & ſimul uiuere eſt amabiliſſimum in amicitia.Nam id quod amant & expetunt, putant ſuum eſſe,& ſuum uiuere,& hoc eſt ſuum operari. Vnde alij uolunt ſimul potare, alij ſimul uenari, alij ſimul philoſophari: & ſic de alijs,ut dicit in textu. itaque ea communicant quæ maximè amant, & quibus maximè putant ſe uiuere. Sic igitur patet ſolutio, quòd ſicut aſpectus uehementer expetitur in amore amatorio: ſic uiuere ſimul & uerſari ſimul eſt amabiliſſimum in amicitia propriè dicta. [Vel cuius gratia.] Hoc addi uidetur,quia illud non eſt propriè illorum: ſed eſt ſecundum uiuere, id eſt operari. 88

[Fit igitur amicitia quidem improborum.] Hæc eſt tertia pars huius ca.in qua Philoſophus affert quædam correlaria ſiue ſententias obortas ex ſolutione illa,id eſt duas ex parte amicitiæ improborum, & duas ex parte amicitiæ bonorum. Prima ex parte improborum eſt, quòd amicitia eorum ſit flagitioſa, quia communicant praua. Secunda, quòd praui amici fiunt quotidie deteriores. quia ſimul conuerſando augentur in prauitate,& fiunt inter ſe magis ſimiles. prima quoq; ex parte ſtudioſorum, quòd eorum amicitia ſit quotidiano uſu magis bona: & ſecunda, quòd ſimul uerſando fiunt meliores, & monendo ſe inuicem, & communicando ea quæ ſunt bona. & hoc confirmat ſententia Theognidis poetæ. & ſic nono libro finem imponit. 89

ARISTO-

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM, LIBER X.

De uoluptate. Cap. 1.

1 POST *hæc ſequitur forſitan ut de uoluptate dicamus. Maximè nanq; uoluptas noſtro generi familiaris eſt. quapropter erudiunt iuuenes gubernantes ipſos uoluptate atq; dolore.*
2 *Videtur autem ad conſequendam moris uirtutem maximum eſſe, gaudere ijs quibus oportet, & odiſſe ea quæ oportet. comitantur enim hæc tota in uita momentum & uim ad uirtutem habentia, felicemq; uitam. Nam eligũt quidem ea quæ uoluptate afficiunt, fugiunt autem ea quæ dolore. talia uerò minimè prætermit-*
3 *tenda ſunt, præſertim cùm magna de ipſis ſit controuerſia. Quidam enim ſummum bonum uoluptatem eſſe dicunt: quidam contrà uehementer prauum: partim forſitan & credentes ſic eſſe, partim putãtes ad uitam noſtram melius eſſe, uoluptatem oſtendere prauã eſſe, etſi talis non eſt. Plerique enim propenſiores ſunt ad ipſam, & uoluptatibus inſeruiunt. Quamobrem ad contrarium ipſos ducere oportere dicunt: ſic enim ad ipſum medium tandem peruenient. Fortaſſe aũt hoc nõ bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt & actibus, minus creduntur quàm opera. Cùm igitur ab ijs diſcrepant quæ ſenſu percipiuntur, tum ſpreti ueritatem etiam ipſam interimunt. qui nanq; uoluptatem uituperat, is ſi eam uiſus nonnunquam fuerit affectare, ad ipſam inclinari uidetur ut talem omnem. Diſtinguere nanq; non eſt ipſius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non ſolùm ad ſciendum, ſed ad uiuendum etiam perutiles eſſe uidentur. creduntur enim cum ſunt operibus conſentanei. Quapropter hortantur eos qui ſeipſos intelligunt ad ita uiuendum, ut ipſi definiunt. Sed de his hactenus, nunc ea quæ de uoluptate dicta ſunt referamus.*

COMMENT.

1 POST hæc ſequitur forſitã ut de uoluptate.] Hic eſt decimus & ultimus liber Ethicorũ, in quo Philoſophus peracta iã tota materia quã declarare uolebat, peruenit ad finẽ, quẽ in principio ſibi propoſuit. Nã ut architecti uel fabri in ædificanda domo fingere ſibi exemplar, & quaſi idæã ſolẽt, deinde parare & diſponere omnia neceſſaria ad ipſam domũ cõſtruendã, demum perfectã reddere formã domus: ſic Philoſophus ut peritiſſimus architectus per figurã quandã finem humanum deſignauit,

deſignauit, deinde eá omnia declarauit quæ ad talem finem conſequendum pertinere uidebantur: poſtremò in hoc libro formam perficere uidetur totius rei. Deſcripſit enim & quaſi deſignauit in principio felicitatis figuram. Deinde declarauit uirtutes tum morales, tum intellectiuas, quæ pertinere uidebantur non ſolum ad declarandam definitionem felicitatis allatam, ſed etiam ad ipſam conſequẽdam: ipſa enim uirtus, ut patefactum eſt antea, magna pars felicitatis eſſe uidetur. Docuit præterea quædam alia neceſſaria cognitu quæ non ſunt propriè uirtutes, uel uitia, ut eſt continentia & incontinentia, conſtantia, mollities & ſimilia, quæ tamen habent magnam affinitatem cum illis. Docuit inſuper exactiſsimè de ipſa amicitia, qua non uiſum eſt ei uirum perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipſam felicitatis figuram iam deſignatam coloribus depingit, & ornat, ut ex hac doctrina in omni parte exactiſsimè tradita aperiatur nobis. & quaſi ante oculos collocetur uia quæ ad ipſam felicitatem humanam conſequendam perducit. Præterea cùm felicitas ſit finis, & finis ſit primum in intentione, & ultimum in executione, ideo Philoſophus eá in principio propoſuit ut primum in intentione, nunc ut poſtremum in executione aggreditur. Medias autem uirtutes collocauit, quæ ſunt ad felicitatem tanquã ad finẽ. Eſt inſuper & alia cauſa qua Philoſophus poſt doctrinam de moribus traditam hunc x. librum aggreditur, & diligentiſsimè de felicitate conſiderat quia felicitas eſt duplex, actiua, & contemplatiua, & altera eſt præſtantior altera. Verùm & ſi definitio felicitatis, quam dixit eſſe animi operationem ſecundum uirtutem perfectam, utriq; felicitati accommodari poſsit, quia in actiuis accipi poteſt uirtus perfecta pro prudentia in ſpeculatiuis pro ſapientia, tamen de actiua magis hucuſque uidetur egiſſe Philoſophus. Ex quo neceſſarium fuit contemplatiuam felicitatem, quam nondum explicauerat, in hoc decimo latiſsimè declarare ut facit, multa enim de ipſa dicit eaq; præclara, & plura quàm de ipſa actiua, ut infrà uidebimus. Diuiditur autem iſte liber in duos tractatus. In primo oſtendit & docet de uoluptate, & dolore: de uoluptate, inquam, præcipuè quæ annexa eſt felicitati. In ſecundo de felicitate, primò in genere, deinde eam diuidit in actiuam & ſpeculatiuam, ut diximus, nec nos turbare debet ꝙ in ſeptimo libro loquutus ſit de uoluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerſo modo, & diuerſa ratione hic ipſam conſiderat. Ibi enim eam præcipuè conſiderabat ut eſt materia continentiæ & incontinentiæ, conſtantiæ & mollitudinis, & ſimilium. & ob hanc cauſam conſideratio ſua magna ex parte uerſari uidebatur circa uoluptates corporeas. In hoc uerò ex actiuis de ea loquitur conſiderando illam præcipuè quæ eſt felicitati coniuncta, atque ita annexa ut doctrina unius ſecum trahat cõſiderationem alterius. Præterea cùm de ultimo fine humano eſſet diligentisſimè conſideraturus, & quidam priſcorum Philoſophorum eum finem ultimum poſuiſſent, cõſentaneum fuit ut de illa tractaret Philoſophus, afferẽdo uarias opiniones & definiẽdo & diſtinguendo ipſam ut eius materia poſtulare uidebatur. Primus tractatus diuiditur in quinq; capitula quæ ſuis locis declarabuntur. Primum autem capitulum diuiditur in tres partes, ſecundum tres rationes, quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere conſiderare de uoluptate. Prima ratio: Ad moralem philoſophum pertinet de ea re conſiderare quæ familiariſsimá eſt generi humano, & qua adoleſcẽtes erudiuntur: ſed uoluptas eſt huiuſmodi: ergo ad moralem Philoſophum ſpectat conſiderare de uoluptate. Nam iuuenes rebus iocundis incitantur ad uirtutes, aſperis reuocantur à uitijs: & ſic patresfamilias qui habent curam liberorum, nunc per dolorem, nunc per iocunditatem eos erudiunt. Forſitan, quia nondum erant omnia declarata de uoluptate quæ eſt annexa felicitati.

[Videtur autem &c.] Secunda ratio, & pars capituli. De ijs quæ maximè pertinent ad uirtutes maximè pertinet conſiderare ad moralem philoſophum: ſed uoluptas & dolor eſt huiuſmodi: ergo de uoluptate & dolore pertinet conſiderare ad moralem

ralem philoſophum. Vidimus enim in ſecundo quòd actus noſtri maximè reguntur per uoluptatem & dolorem,& quòd uirtutes & uitia circa ea uerſantur:& in ſeptimo inquit Philoſophus.Inſuper & neceſſarium eſt de ipſis conſiderare, quia uirtutẽ morum,& uitium circa dolores poſuimus ac uoluptates.

3 [PRAESERTIM cum magna.] Tertia pars,ubi ponitur tertia ratio, de his quæ ſpectant ad uitam & de quibus magna eſt controuerſia inter philoſophâtes, pertinet cõſiderare ad moralẽ Philoſophum:ſed uoluptas & dolor eſt huiuſmodi: ergo de uoluptate & dolore pertinet conſiderare ad moralem philoſophum. Ad hanc rationem declarandam Philoſophus affert duas opiniones oppoſitas de uoluptate.Quidã enim dixerunt uoluptatem eſſe ſummum bonum. Quidam uerò eam eſſe rem prauam poſuerunt,& eorum alij forſitan quia re uera ita eſſe credebãt:alij uero fortaſſe nõ,quia ita ſentirent: ſed operæpretium eſſe putabant hanc ſententiam diuulgare ut deterrerent homines à uoluptatibus ad quas uidebant pleroſque eſſe procliues,quorum dicẽdi modum redarguit Philoſophus, oſtendendo quòd & ſi illi ob hanc intentionem dicerent uoluptatem prauum ut ab ea homines deterrerent,& in cõtrarium traherẽt, tamen conſiderare debebant quòd circa actus & affectus humanos minus creditur uerbis & ſermonibus,quàm operibus & experientiæ. quòd ſi illi uituperantes uoluptatem ut rem prauam ſine diſtinctione, poſteà reperiantur quòd aliquam ſequuntur ueluti honeſtam quandam uoluptatem, ut in geometria & aſtrologia, & huiuſmodi ſcientijs, tunc minus creditur eorũ ſententijs: ideo meritò ſunt reprehendendi in eo ꝙ ſine diſcrimine loquuntur de uoluptate,quia deberent diſtinguere,dicendo aliam eſſe bonam,aliam prauam,& non loqui confusè & indifferenter,quia multitudo neſcit diſtinguere,ſed indiſtinctè accipit res ut ſibi apparent. quare per diſtinctionem eluceſcit,ueritas & ſermones ueri & ipſis operibus conſentanei, quia fidem habent, non ſolum ad cognitionem noſtram. ſed etiam ad degendam uitam plurimum conferunt,dicit Philoſophus.

Opinio Eudoxi de uoluptate. Cap. 2.

4 *EVDOXVS itaque uoluptatem ex eo ſummum bonum eſſe putabat,quia cernebat uniuerſa ipſam affectare,& quæ rationem habent,& quæ expertia ſunt eiuſdem. Atq; in cunctis quod eſt expetibile,bonũ eſſe: & quod maximè eſt expetibile,optimũ eſſe. Vniuerſa uerò ad idem ferri declarat,omnibus illud optimũ eſſe. Vnumquodq; enim id quod eſt ſibi bonum inuenire dicebat, quemadmodum & alimentum. Quod igitur uniuerſis eſt bonum,quodq; cuncta affectant,id eſſe ſummum bonum aiebat. Huius autem uiri rationes ob moris magis uirtutem, quàm propter ſeipſas credebantur. ualde enim uidebatur eſſe modeſtus. Non igitur ut uoluptatis*
5 *amicus hæc dicere uidebatur ſed quia uerè res ita ſe habet. Non minus autem hoc manifeſtum eſſe cenſebat,& ex contrario. Dolorem enim etiam dicebat fu*
6 *giendũ per ſe omnibus eſſe.itaq; contrarium expetibile eſſe ſimili modo. Maximè autem id expetibile eſſe,quod non ob aliud. neq; cuiuſquam expetimus gratia. Atq; tale ipſam eſſe ſine cõtrouerſia uoluptatẽ. Neminem enim interrogas cuiuſnam gratia capiat uoluptatem, propterea quòd per ſeipſam expetibilis eſt ipſa uoluptas. facereq; ipſam quoduis bonum expetibile magis, ſi illi addatur.ut iuſtas operationes tẽperatas.ue & incrementa ſuſcipere bonũ ipſum ſe-*

ipſo.

ipſo. Videtur autem hæc ratio uoluptatem oſtendere bonum eſſe, & non magis quàm aliud bonum. Omne enim bonum expetibilius eſt cum alio bono, quàm ſolum. Tali itaque ratione & Plato tollit uoluptatem ſummum eſſe bo- 8
num. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expetibiliorem eſſe, quàm ſi ſit ſola. Quòd ſi mixtum eſt præſtabilius, uoluptatem ſummum bonum non eſſe. nullo enim addito ſummum bonum ſe expetibilius fieri. Conſtat autem neque 9
aliud quicquam ſummum eſſe bonum, quod cum eorum aliquo quæ ſunt per ſe bona, expetibilius ſit. Quid igitur eſt tale, cuius & nos participes ſumus? nam tale quæritur bonum. Qui uerò negant bonum id eſſe quod omnia appetunt, ij 10
nihil omnino dicunt. Quod enim uniuerſis uidetur, id eſſe dicimus. qui autem fidem hanc tollit, non ualde credibiliora dicet. nam ſi ea ſolum quæ mente carēt ipſam appeterent, eſſet aliquid quod dicitur. Sin uerò & ea quæ prudentiam habent ipſam affectant, qui fit, ut aliquid dicant? Fortaſſe autem & in prauis eſt aliquod naturale bonum præſtabilius quàm ipſa per ſe ſunt, quod proprium appetit bonum. Non uidetur etiam & de contrario rectè dici. Inquiunt enim, 11
non ſi dolor ſit malum, uoluptatem continuò bonum eſſe. Aduerſatur enim & malum malo: & ambo ei quod neutrum eſt. At hæc non male dicunt: non tamen uerè in iis quæ ſunt dicta. Si enim ambo eſſent mala, oporteret & fugienda utraque eſſe. Sin neutra, neutrum. aut ſimiliter. nunc uerò illum quidem fugere ut malum, hanc autem expetere tanquam bonum uidentur. Sic igitur & opponuntur.

COMMENT.

EVdoxus itaque uoluptatem ex eo ſummū.] Hoc eſt ſecundum capitulū huius 4
primi tractatus, in quo Philoſophus affert opinionem & etiam rationes eorū, qui dixerunt uoluptatem eſſe ſummum bonum humanum. Diuiditur autem in duas partes. In prima affert dictam opinionem, & rationes eiuſdem. In ſecunda affert rationes quaſdam illis aduerſantes. Primò igitur Philoſophus affert ſententiam illam iam dictam, quæ fuit Eudoxi, & quatuor rationes quibus ille probabat ſuū propoſitum de uoluptate. Prima ratio. Id quod omnia appetunt tam rationabilia quàm irrationabilia, eſt ſummum bonum: ſed uoluptas eſt huiuſmodi: ergo uoluptas eſt ſummum bonum. & addit Philoſophus quòd homines uitæ magis adhærere uidebātur huius Philoſophi, quàm rationibus, ut patet in textu.

[Non minus autem idipſum.] Secunda ratio: Id omnibus expetēdū eſſe uidetur 5
cuius contrarium eſt per ſe omnibus fugiendum: ſed uoluptas eſt huiuſmodi reſpectu doloris ſi ponantur ut contraria immediata: ergo uoluptas uidetur eſſe omnibus per ſe expetenda. [Maxime autem id expetibile.] Tertia ratio. Id quod eſt ex- 6
petibile gratia ſui non ob aliud uidetur eſſe ſummū bonum: uoluptas eſt huiuſmodi: ergo uoluptas uidetur eſſe ſummum bonum. Nam id quod expetitur gratia ſui, & nō alterius, uidetur eſſe ultimus finis. & Eudoxus dicebat uoluptatem eſſe talem, quia nemo interrogat cur aliquis ſumat uoluptatem, quaſi ob ſeipſam ſumatur. [Facereque ipſam quoduis bonum.] Id quod additum bono facit illud magis expetibile, eſt 7
ſummum bonum: ſed uoluptas eſt huiuſmodi: ergo uoluptas eſt ſummum bonum. Verum hanc rationem ſtatim carpere uidetur Philoſophus tanquam manifeſtè inualidam, quia uidetur probare quòd uoluptas ſit bonum, non tamen ſummum bonum. &

omittatur quidam expoſitores Latini, qui non ſumentes traductionem, iudicio meo, ſecundum mentẽ Philoſophi: dicunt duas primas Eudoxi rationes afferri ut probetur uoluptas eſſe bonum, & duas alias ut probetur eſſe ſummum bonum: mea autem ſententia, afferuntur omnes illæ quatuor ab Eudoxo, ut oſtendat uoluptatem eſſe ſummũ bonum, nec quæro utrum ualeant necne, quia contrariæ afferentur infrà rationes & diſtinctiones à Philoſopho, quibus hæc materia declarabitur.

8 [Tali itaque ratione & Plato.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit & affert rationes eorum qui procedebant aduerſus opinionem Eudoxi, & dicebant uoluptatem non eſſe ſummum bonum: & primò affert Platonis ſententiam qui ultimam rationẽ Eudoxi dicebat nullo modo ualere, & eam retorquebat aduerſus illum, dicẽdo quòd nullum eſt ſummum bonũ quod expetibilius fiat ſi aliud bonum admiſceatur cum illo. Itaque ſi uita iocunda ſit expetibilior coniuncta cum prudentia, quam ſeorſum ſumpta, uidetur hoc arguere uitam iocundam non eſſe ſummum bonum, & ipſam omnino uoluptatem, quia ſummum bonũ non fiat expetibilius addito ſibi alio bono, cùm ſit ex omni parte perfectum.

9 [Constat autem quòd nec aliud.] Quaſi declarãdo proceſſum Platonis, & quaſi mordendo ipſum, dicit Philoſophus, manifeſtũ eſt, ſi ita ſit ut tu dicis Plato, quòd nec uoluptas erit ſummum bonum, nec aliud quicquam in rebus humanis, quia nullum eſt hic bonum quod non fiat expetibilius addito ſibi alio per ſe bono, ex quo uideris tollere ſummũ bonũ ex rebus humanis quod eſſe poſsit in nobis: at nos quærimus illud quod eſſe in nobis poſsit, quòd ſi loqueris de alio ſeparato, non pertinet ad noſtrum propoſitum, quia humanum nunc quærimus quod eſſe in nobis & noſtra opera acquiri poſsit. Notandum quòd Plato, ut in primo uidimus, propriè ſummum bonum ſeparatum ab iјs ſenſibilibus eſſe ponebat, quia iſtorum bonorum quæ ſunt in uita humana nullum eſſe dicebat: quòd ſi aliud ſibi addatur bonum, non fiat expetibilius, & tunc eſſet appellandum ſummũ. Nam remoto eo propter quod ſit expetibilius, erit minus expetibile: ergo minus bonum: ergo non ſummum, quare intelligendum eſt ꝙ ſummum bonum duobus modis conſiderari poteſt: aut ſimpliciter, aut in genere: ſimpliciter bonum eſt id cui ſi quippiam addatur non eſt nec fit expetibilius, ut eſt Deus, quia eſt infinitæ perfectionis, ut ait Burleus. & ſic ratio Platonis procederet ſi de tali ſummo bono & eſſentia bonitatis intelligeret: ſed ſummũ bonum in genere humanorum bonorum dicetur operatio ſecundum uirtutem, ſententia Philoſophi, quæ operatio erit maximè expetendum bonum in genere tali, non autem ſimpliciter & abſolutè. Deus autem eſt ſummum bonum inlimitatum, quod non clauditur ſub genere nec ſub prædicamento, nec huiuſmodi cancellis nec terminis ullis. At ſummum bonum humanum limitatum eſt, & ſi ei addantur ueluti operationi externa bona, fiet expetibilius. & ſi ſumatur aggregatum ex bonis internis & externis etiam addito ſibi aliquo alio bono, ulterius poteſt fieri expetibilius: tamen hoc non tollit rationem ſummi boni humani ea ratione qua eſt limitatum, quia ſummum bonum humanum ponit Philoſophus quod uitam ſufficientem & optabilem ac nullius indiguam præſtat, & felicitatem maximè expetibilem in bonis humanis, & non connumeratam, ut in primo latius patuit.

10 [Qui uero negant bonum id eſſe.] Aliam rationem affert Philoſophus quorundã aliorum aduerſus primã rationem Eudoxi, qui dicebant non ſequi per hoc quòd omnia appetant tam rationabilia quam irrationabilia uoluptatem: non, inquam, ſequi eã eſſe ſummum bonum, quin etiam non ſequi id eſſe bonum quod omnia appetunt, quia interdum uidemur appetere ea quæ non ſunt bona. Hanc obiectionem iſtorum redarguit Philoſophus, oſtendendo quòd eorum obiectio ſuſtineri poſſet ſi diceretur quòd bruta tantum appeterent illam: nunc uerò cùm non ſolum irrationabilia, ſed etiam habentia rationem & mentem ipſam appetere uideantur, profectò quod communi

muni

omni conſenſu expetitur non uidetur omnino negandum eſſe bonum, ut illi faciunt. quòd ſi ipſi dicant, homines praui ſunt qui hoc iudicant, dicit Philoſophus quòd etiã in prauis eſt naturale bonum, ut mens, & intellectus, & omnino id quo non ſecundum habitum, ſed inſtinctu naturæ homo fertur ad bonum ſuum. quare non rectè omnino negabant eam propoſitionem, id eſt bonum id eſſe quod omnia appetunt.] Non uidetur etiam de contrario.] Affert Philoſophus etiam obiectionem priſcorum contra ſecundam rationẽ Eudoxi. Dicebatur enim quòd cum dolor ſit per ſe fugiendus, eius contrarium quod eſt uoluptas, eſt per ſe expetendum. Hanc conſequentiam negant iſti, quia dicunt non ualere, hoc malum eſt fugiendum: ergo ſuum contrarium eſt proſequendum, ex eo quòd non modo malum bono, ſed etiã malum malo opponitur: ueluti prodigalitas, & auaritia, & alia eiuſdem generis, quæ opponuntur ut extrema uitioſa, unde inferre uidebantur, uoluptatem & dolorem eſſe ueluti contraria extrema, & mediam eſſe uacuitatem doloris. Philoſophus uerò reſpondens ad hæc dicit eos quãtum ad oppoſitionem non male dicere, quia uerè dicunt malum malo opponi non ſolum bono: ſed in hoc propoſito nõ uidetur dicere uerè, quia dictum eſt uel dicitur quòd dolor non opponitur uoluptati ut malum malo. Nam ea quæ opponuntur ut mala, patet quòd ambo ſunt fugienda omnino: ſed dolor & uoluptas non ſunt omnino nec ambo pariter fugienda, quin etiam dolorem fugiunt homines ut malum, uoluptatem uero expetere uidentur ut bonum: ergo non uidentur eo pacto opponi, ut malum opponitur malo. 11

Dicentium uoluptatem non eſſe bonum confutatio, etſi non omnis expetibilis. Cap. 3.

At qui neque ſi uoluptas non eſt qualitas, propter hoc bonũ non eſt. 12
Neque enim operationes uirtutis ſunt qualitates, neque felicitas ipſa. Dicunt etiam bonum quidem ipſum definitum eſſe: uoluptatẽ uerò indefinitum, quia ſuſcipit intenſionem remiſſionemue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minúſue capitur, hoc iudicant: erit idem & circa iuſtitiam, cæteraſque omnes uirtutes, quibus manifeſtè dicunt magis minúſue tales eos eſſe, qui ipſas habent. nam magis ſunt iuſti, fortesue. Et fit ut & iuſtè agatur ac temperatè, magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt eſſe, uideant ne fortaſſe non dicant cauſam, ſi uoluptatum aliæ ſint mixtæ, aliæ immixtæ. Quid autem prohibet ut ſanitas quæ definita magis eſt atque minus. ſic & uoluptates eſſe? Non enim eadem in cunctis eſt temperatio, nec una quædam ſemper eſt in eodem. Sed cùm remittitur, permanet uſq; ad aliquem terminum, & differt ex eo quia magis eſt atq; minus. Tale igitur & in uoluptate eſſe poteſt. Præterea ſummum quidem bonum perfectum eſſe, motiones autem & generationes, imperfectas eſſe ponẽtes: uoluptatem motionem eſſe, generationẽue oſtendere enituntur. Sed non dicere bene uidentur. non eſt enim motus. omni 13 14 15
nanq; motui propria eſt celeritas tarditasue, etſi non per ſeipſum ut motui ipſius mundi: at ad aliud. At neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis citò ſit conſtitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut celeriter autem delectetur, non fit, neq; ad alium. ſed fit ut uelociter ambulet, & accreſcat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tardè quiſpiam ad uolu-

16 ptatem mutetur. At non fit ut hæc ipſa celeriter operetur, id eſt delectetur. Ge-
neratio uerò quoniam fuerit modo? etenim non ex quouis fieri quoduis; ſed ex
quo fit in id diſſolui uidetur. & cuius generatio eſſet uoluptas: eius eſſet cor-
17 ruptio dolor. Dicunt autem dolorem quidem indigentiam eius eſſe quod eſt ſe-
cundum naturam, uoluptatem uerò repletionem. hi autẽ affectus corporis ſunt.
Si igitur uoluptas repletio eius eſt quod eſt ſecundum naturam, id & uoluptate
afficitur, in quo eſt repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur.
Non eſt ergo uoluptas repletio. ſed dum fit repletio, uoluptate quiſpiã afficitur.
18 & dum ſecatur, dolet. Opinio autem hæc ex doloribus circa alimentum, & uo-
luptatibus orta eſt. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletione
capimus uoluptatem. Sed hoc non circa omnes accidit uoluptates. nam ſine do-
lore ſunt & ipſæ mathematicæ uoluptates, & quæ per olfactum & auditum fiũt
ac uiſum: & ſpecies complures, item & recordationes uoluptate afficiunt.
Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerint indigentiæ, cuius
19 repletio fuerit. Ad eos autem qui proferunt uoluptates eas, quæ ſunt obſcœ-
næ ac improbæ, dicere quiſpiam poteſt, ea quæ tales afferunt uoluptates non eſ-
ſe iucunda. Non enim ſi prauè diſpoſitis ſunt iucunda, putandum eſt & iucunda
ſimpliciter eſſe, niſi illis. Quemadmodum neq; ſalubria aut dulcia aut amara,
quæ ægrotantibus: aut alba, quæ lippis uidentur. Vel hoc modo dicatur, uo-
luptates expetibiles quidem eſſe, non tamen ab illis. quemadmodum & diuitem
eſſe expetibile quidem eſt, at non ex patriæ proditione. & ſanum eſſe, at non
quodcunque edendo. Aut uoluptates differunt ſpecie? diuerſæ nanque ſunt quæ
ab honeſtis rebus, & quæ a turpibus prodeunt. & non fit ut quiſquam iuſti
capiat uoluptatem, ſi non ſit iuſtus. aut muſici, ſi non ſit muſicus. & in cæte-
ris ſimili modo. Oſtendere autem uidetur & ipſe amicus, cum ſit ab adulatore
20 diuerſus, non eſſe uoluptatem bonum: aut ſpecie uoluptates differre. Hic enim
ad bonum, ille ob uoluptatem congreditur. Et ille quidem uituperatur: hunc
21 autem laudant, ut ad diuerſum congredientem. Nemo præterea expetet ita ui-
uere, ut mentem habens per uitam pueri, iis ex rebus capiat uoluptatem quibus
pueri maximè delectantur, ut putant: aut gaudere, turpiſſimum quid faciendo
nullum unquam ſuſcepturus dolorem. et quampluribus indulgeremus rebus ẽt
22 ſi nullam uoluptatem afferent. Damus.n.operam ut uideamus ut meminerimus,
ut ſciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd ſi neceſſariò hæc ſequatur uoluptas, ni-
hil refert. Expeteremus.n.hæc etiam ſi nulla prorſus ab ipſis prouentura eſſet
uoluptas. Voluptatem igitur neque ſummum bonum eſſe, neq; expetibilem om-
nem: et uoluptates nonnullas eſſe per ſe expetibiles ſpecie differentes: aut eâ a
quibus proueniunt, perſpicuum eſſe conſtat. Ea igitur quæ de uoluptate dolo-
reue dicuntur, ſatis ſint dicta.

Comment.

AT qui neq; ſequitur ſi uoluptas nõ ſit qualitas.]Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus,in quo Ph loſophus allata antea opinione Eudoxi de uoluptate, affert nunc opiniones eorum qui dicebant uoluptatem non eſſe bonum. Diuiditur autem in duas partes. In prima affert opiniones Platonicorum, & rationes eorundem,quibus probabant uoluptatem non eſſe bonum. In ſecunda affert opiniones quorundam aliorum de eodem . Prima ratio ad probandum uoluptatem non eſſe bonum,talis afferebatur:Bonum eſt qualitas,uoluptas non eſt qualitas:ergo uoluptas non eſt bonum.Hinc rationem ſoluere Philoſophus nititur negando conſequentiam illam quòd non ualeat: uoluptas non eſt qualitas: ergo non eſt bonum, quia operatio & felicitas non eſt qualitas, & tamen eſt bonum . Nam bonum non uidetur dici tantum in qualitate:ſed etiam in alijs.quare non ſequitur: non eſt qualitas : ergo non eſt bonum . Sunt expoſitores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationem & felicitatem ad ipſam qualitatem,& afferunt multas diſtinctiones quas nunquam attulit Philoſophus,& nituntur trahere eum:ſed iis poſthabitis ſequamur ſententiam philoſophi ut profertur,quòd neque operatio uirtutis eſt qualitas, neque felicitas:ſed dicemus quòd ipſa ſit in prædicamento actionis , & ipſa quoque uoluptas , quia re eſt idem quod operatio,ut uidimus in ſeptimo,& in iſto uidebimus : licet differat ratione ipſa, inquam, uoluptas ad idem prædicamentum redigi poteſt , ad quod redigitur ipſa operatio:ueluti etiam dicere poſſumus quòd uoluptas ſi qualitas, quia eſt perfectio formalis ipſius operationis,& quaſi quidam affectus proprius, ut infra patebit,& non requiritur neceſſariò ut affectus ſit in eodem prædicamento in quo eſt ſubiectum talis affectus . quare ſi ponimus eam eſſe qualitatem , dicamus Philoſophum arguere hoc pacto,Vos dicitis Platonici uoluptatem non eſſe qualitatem , concedatur uobis , licet forſitan negari poſſet:ſed concedatur quid ultra,ergo non eſt bonum? non ſequitur, quia felicitas non eſt qualitas, & tamen non eſt bonum . Nam ſunt etiam quædam pertinentia ad uitam humanam quæ non ſunt qualitates , & tamen ſunt bona . 12

[Dicunt etiam bonum quidem .] Secunda eſt ratio illorum ad idem probandum quòd uoluptas non ſit bonum hoc pacto : Bonum eſt definitum uoluptas non eſt definitum:ergo uoluptas non eſt bonum. Maior probatur etiam autoritate Pythagoricorum qui definitum ponebant ex parte bonorum:indefinitum uerò ex parte malorum. Minor probatur a Philoſopho.Id quòd ſuſcipit magis & minus,& intentionem & remiſſionem,non eſt definitum:ſed uoluptas ſuſcipit magis & minus:ergo uoluptas non eſt definita,& per conſequens non eſt bonum.hanc rationem Philoſophus ſoluit primò hoc modo,dicendo quòd non ſequitur hoc intendi & remitti:ergo non eſt bonũ: nam remitti & intendi duobus modis ſumi poteſt:aut ex parte ſuſcipientium uoluptatem,aut ex parte uoluptatis ſumptæ in abſtracto . Si primo modo , dicemus ex parte eorum qui magis uel minus uoluptatem ſuſcipiunt , uoluptatem ob hoc non eſſe bonum,tunc non magis competet hoc uoluptati quàm iuſtitiæ, & alijs uirtutibus : & ex hoc ſequeretur etiam de uirtute iuſtitiæ,& de alijs quòd non eſſent bona,quia aliquis ſit magis aut minus iuſtus:ſed non eſt dicendum de uirtutibus:ergo non eſt etiam dicẽdũ de uoluptate ꝙ ratio illa ualeat: ſin uerò ſecundo modo ſumatur ꝙ uoluptas de ſe ſumpta ſuſcipiat magis & minus,conſideranda eſt cauſa cur hoc appareat,quã illi non afferunt,quia non uidetur hoc fieri de natura interna ipſius: ſed quia aliquæ ſunt uoluptates propriæ,aliquæ mixtæ cum doloribus,propterea aliquę dicũtur magis uoluptates ut puræ & ſimplices, aliquæ minus & ipſæ mixtæ, ſed de ſe ſumpta uoluptas propriè non uidetur ſuſcipere magis & minus,nec intendi aut remitti.quare non ſequitur ꝙ non ſit bonum.deinde alio modo reſpondere uidetur dicendo,quid prohibet iſtud, ponatur quòd ſuſcipiat magis & minus , ergo non eſt bonum , non ualet , quia etiam 13

ſanitas ſuſcipit magis & minus, & eſt maior & minor & datur gradus circa eam, quia intenditur,& remittitur uſque ad aliquem terminum uel gradum, & tamen non ſequitur per hoc quòd ipſa non ſit bonum. Quare non ualet etiam de uoluptate.

14 [Praeterea ſummum quidem bonum.] Hæc eſt tertia ratio Platonicorum qua probabant uoluptatem non eſſe bonum, nec etiam ſummum bonum, hoc pacto: Summum bonum eſt perfectum: uoluptas non eſt perfectum: ergo uoluptas non eſt ſummũ bonum. Quòd autem uoluptas ſit imperfectum probabant per hoc quia dicebant eam eſſe motionem & generationem quæ ſunt res imperfectæ. Nam omne ferme quod mouetur, mouetur ad id quod non habet, unde & motus dicitur actus imperfectus. Eſt enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia eſt, ut definitur a Philoſopho in libro tertio Phyſicorum. Similiter generatio dicitur res imperfecta, quia eſt tranſitio quædam ad terminum ad quem, ueluti ad formam & conſtitutionem naturæ: quod ſi uoluptas ſit motus uel generatio, tunc uidebitur eſſe imperfecta res, ut illi dicebant.

15 [Sed non bene dicere.] Soluere uidetur Philoſophus rationem ſuprà a Platonicis allatam, oſtendendo primò quòd uoluptas non eſt motus: deinde quòd non eſt generatio, & arguit hoc pacto, Omni motui competit uelocitas aut tarditas: ſed uoluptati non competit uelocitas nec tarditas: ergo uoluptas non eſt motus. Maior eſt nota, & latiſsimè oſtenditur a Philoſopho in libro Phyſicorum, ubi declarat quòd motui propriè competit celeritas, aut tarditas: & licet cuidam motui ſeipſo, id eſt, reſpectu ſuiipſius hoc non uideatur competere, tamen competit reſpectu alterius, unde motus primi mobilis non uidetur uelox nec tardus cum ſit uniformis, nec uarietur de celeritate in tarditatem aut econtra: ſin uerò comparetur ad motus aliarum ſpherarum, uidebitur eſſe celerior omnibus alijs motibus. Minor declaratur in textu a Philoſopho, quia uoluptati non competit uelocitas uel tarditas, quia rectè poſſumus dicere aliquem tardius aut celerius moueri ad uoluptatem: ſicut dicimus aliquem moueri ad iram tarde aut cito. ſed non dicimus aliquem frui uoluptate, id eſt congaudere ſecundum ipſam uoluptatem, & ut ita dicam, uoluptuari tarde aut celeriter. Nam tota eſt ſimul, & non fit ſucceſſiue.

16 [Generatio uerò quo pacto eſſe poteſt.] Nunc oſtendit Philoſophus uoluptatem non eſſe generationem duabus rationibus, Omnis generatio eſt termini a quo ad quem determinatum: ſed uoluptas non eſt tranſitio de termino a quo ad terminum ad quem determinatum: ergo uoluptas non eſt generatio. Patet ratio iſta, quia omnis mutatio in rebus naturalibus eſt de termino ad terminum profectio, & tales termini ſunt determinati: non enim ex quouis fieri quoduis dicitur, ſed ex determinato: ueluti album ex non albo, & ex hoc non quouis, ſed ex nigro uel medio aliquo colore, & equus non ex quouis, ſed ex ſemine, & ex ſemine equino. Quare non ex quouis fieri quoduis ſed ex determinato dicimus: unde Philoſophus in libro primo Phyſicorum: Neq; itē ex quouis quodlibet fieri ſolet, niſi quis idipſum per accidens ſumpſerit: ſed album quidem è non albo, atque ex hoc non quouis, ſed ex nigro uel mediorum aliquo fit: ſimiliter ex quo fit quippiam, ueluti ex materia elementorum in id diſſolui uidetur, ueluti in elementa, & ſimiliter album in non album, & non quoduis: ſed in nigrum, ex quo fit, uel in medium colorem. uerum hæc in Phyſicis patent latius. Voluptas autem nō eſt perfectio ex termino a quo ad terminum ad quem, & inter iſtos duos terminos determinatos, nec acquiritur aliquid aliud per uoluptatem, nec perditur ut fit per generationem quare uoluptas non eſt generatio, ut illi dicebant. Alia ratio, Si uoluptas eſſet generatio, dolor autem corruptio, tunc quod generaretur per uoluptatem corrumperetur per dolorem: & quod corrumperetur per dolorem generaretur per uoluptatem: at neutrum fit, & nihil inuenitur quod generetur per uoluptatem quòd corrumpatur per dolorē, aut econtra: ergo uoluptas non eſt generatio, nec dolor corruptio. Nā contrarij motus ita ſe habere uidentur, ut alter ſubeat rationem generationis, alter corru-

corruptionis. Exempli gratia: Id quod generatur per ſanationem, corrumpitur per ęgrotationem, dato quòd ſanatio & ægrotatio ſint motus contrarij, & alterum ſit generatio, & alterum corruptio: nunc autem per uoluptatem non uidimus acquiri aliquid aliud & generari per ſe, ſimiliter per dolorem non uidimus id corrumpi quod generatum ſit per uoluptatem. quare uoluptas non erit generatio, nec dolor corruptio.

[Dicvnt autem dolorem quidem.] Affert aliam rationem Platonicorum, qua illi probabant uoluptatem eſſe generationem, deinde arguit contra ipſam, ratio autem eorum talis erat, Omnis repletio eſt generatio: uoluptas eſt repletio: ergo uoluptas eſt generatio. Patet ratio iſta, quia generatio eſt profectio ad ſubſtantiam, & repletio ſimiliter: quòd autem uoluptas ſit repletio patet per locum a contrarijs. Nam ſi dolor eſt indigentia atque defectio, uoluptas erit refectio & repletio. uidemus enim quòd fames & ſitis ſunt dolores, & hæc ſunt defectiones, quia deficiente humido & frigido fit ſitis, deficiente ſicco & calido fit fames: ergo uoluptas erit repletio, & ex conſequenti generatio: ſed omnis generatio eſt res imperfecta: ergo & uoluptas erit quid imperfectum: quare non ſolùm non erit ſummum bonum: ſed nec bonum. Philoſophus poſt hæc arguit contra hanc rationem, hoc pacto: Omnis repletio ſuſcipitur in corpore: ſed uoluptas non ſuſcipitur in corpore: ergo uoluptas non eſt repletio. quòd autem uoluptas non ſuſcipiatur in corpore, patet, quia corpus ut corpus non delectatur. nec afficitur uoluptate. Nam ſi hoc eſſet de ratione corporis, tunc omne corpus delectaretur, & poſſet affici uoluptate, quod eſt abſurdum. Delectatur enim corpus cùm repletur, ſed animal dum ſecatur dolet, & hoc reſpectu animæ: & dolet, inquam, ipſum animal quod eſt tertia entitas compoſita ex utriſque. Sentire enim uoluptatem aut dolorem competit ſenſitiuo, & non corpori, ea ratione qua corpus eſt ſubſtantia corporea tantum. quare animal quod eſt ſenſitiuum, & uoluptate & dolore affici poteſt. Ex quibus patet quòd uoluptas non eſt propriè repletio, etſi uideatur eſſe cum repletione: nec dolor indigentia & defectio, etſi uideatur eſſe cum defectione. quare cùm uoluptas non ſit repletio, nec per conſequens erit generatio. Notandum quòd ſemper uoluptas eſt cum operatione, quia dicitur eſſe perfectio eius ita ut non poſſit eſſe ſine ea, ſicut albedo non poteſt eſſe ſine ſuperficie. ſumit igitur animal repletionem quæ fit per operationem ex nutrimento, quam operationem comitatur uoluptas, & eſt coniuncta cum ea differt tamen ratione.

[Opinio autem hæc ex doloribus.] Oſtēdit hac in parte Philoſoph. cauſam & rationē huius opinionis quę putauit uoluptatem eſſe repletionem, & eam refellit. Dicit itaq; quòd hæc opinio orta eſſe uidetur ex dolore & uoluptate circa alimentum. nam quando indigemus alimento ob famen uel ſitim, tunc uidemur affici dolore: cum poſtea replemur, tunc uidemur affici uoluptate, quaſi non poſſit fieri uoluptas ſecundum iſtos, niſi anteceſſerit dolor. & quia ubicunque eſt defectio ibi eſt dolor, & ubicunque eſt repletio ibi eſt uoluptas: ergo defectionem dolorem, uoluptatem uero repletionem eſſe putauerunt. Verùm etſi circa alimentum hæc eueniant ut antecedat dolor, & ſequatur uoluptas, & cùm eſt defectio eſt etiam dolor, & cùm eſt repletio eſt uoluptas, tamen hoc non uidetur eſſe de natura & ratione & uoluptatis, quia eſſet hoc in omni uoluptate. Nunc autem multæ ſunt uoluptates quas non antecedit dolor uel defectio, & cum quibus non eſt repletio, ut ſunt in mathematicis, id eſt illæ quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarum, omnino ex ſpeculatiuis ſciētijs quas non anteceſſit defectio aut dolor: ergo non erunt repletiones iſtæ tales. Similiter alię ſumuntur uoluptates per auditum & uiſum, præterea per memoriam & ſpem, quas tamen uoluptates nec dolor nec defectio anteceſſit. Non eſt ergo proprium uoluptati quòd ſit repletio, aut cum repletione, ſed accidit alicui. Nam ſi de natura, & ratione ſua uoluptas eſſet repletio, tunc omnis uoluptas eſſet repletio. Conſequens falſum: ergo & antecedens, ut patet per antedictas uoluptates, ubi nulla antecedit

indigentia uel defectio,cuius illæ eſſent repletiones.Si igitur uoluptas nõn eſt repletio,nec per conſequens erit generatio.Sunt etiam aliæ rationes quas in ſeptimo Philoſophus tetigit ad oſtendendum quòd uoluptas non eſt generatio.

19 [Ad eos autem qui proferunt.] Affert aliam rationem Philoſophus, id eſt quartã ipſorum Platonicorum probantium uoluptatem non eſſe ſummum bonum,nec bonũ omnino,hoc pacto,Si uoluptas eſſet per ſe bonum,nulla uoluptas eſſet praua: ſed multæ ſunt uoluptates prauæ, ut obſcœnæ & turpes: ergo uoluptas non eſt per ſe bonum nec omnino bonum.hanc rationem Philoſophus ſoluit tripliciter. Primò dicit quòd iſta ratio non procedit,quia iſtæ turpes uoluptates non ſunt propriè. nec re uera uoluptates,nec ea ſimpliciter uoluptaria a quibus hæ proueniunt, ſed uidentur quibuſdam talia,ut exemplo oſtendit ægrotantium,& lipporum, quibus dulcia uel ſalubria uel alba uidentur eſſe aliqua, quæ re uera non ſunt:ſic eſt de uoluptatibus obſcœnis, quæ prauis uidentur eſſe uoluptates,cùm re uera non ſint: boni enim quorum eſt uerum iudicium ob mentem ſanam,& a perturbationibus alienam iudicant eas non eſſe uoluptates. Quare non ualet eorum ratio qui appellant uoluptates quæ re uera non ſunt,licet prauis uideantur.Secunda ſolutio eſt talis, Voluptas eſt per ſe expetenda, ſed tamen non eſt expetenda a rebus obſcęnis:ut ditari uidetur eſſe bonum,quia diuitiæ ſunt inſtrumenta ad operationes ſtudioſas:ſed non eſt bonum ditari ex proditione patriæ & turpiter ditari.Item ualere & ſanari eſt bonum & expetibile, non tamen ex quouis cibo: ut ex carne humana,non eſt bonum, nec expetendum ſanitatem conſequi.Tertia ſolutio eſt talis,uoluptates differunt ſpecie,itaque concedo eſſe nonnullas uoluptates turpes & fugiendas,ſicut enim ſunt res aliquæ bonæ,aliquæ malæ ex quibus proueniunt uoluptates:ſic etiam & ipſæ uoluptates. non igitur quia aliqua uoluptas eſt turpis:ergo uoluptas eſt turpis omnis.patet ex conditione ſtudioſi qui gaudet uoluptatibus ſibi accommodatis,quibus non gauderet iniuſtus. & ſic de alijs: quibus patet uoluptates eſſe ſpecie diuerſas,& uoluptates bonas quæ ſtudioſos delectant eſſe proprias & ueras uoluptates,non autem eas quæ uidẽtur prauis, & quæ ſunt accommodata eis. Iuſto enim, ut diximus, iuſta: muſico muſica ſunt iocunda.cuique autem uoluptati eſt id cuius amator dicitur,ut equus amatori equorum:eodemque modo iuſta amatori iuſtorum,ut dicit Philoſophus in primo.

20 [Ostendere etiam uidetur amicus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,uel dicere poſſumus quòd illæ quatuor rationes allatæ ſint quatuor partes, & hæc ſit quinta inordine qua Philoſophus oſtendit uel affert aliam rationem priſcorum probantiũ uoluptatem non eſſe bonum,ſi uoluptas eſſet bonum, adulatoris uoluptas quam ipſe affert non eſſet uituperanda:ſed talis uoluptas eſt uituperanda: ergo uoluptas non eſt bonum.Soluit Philoſophus, dicendo quòd hæc ratio aut oſtendit uoluptatem non eſſe bonum,uel potius uoluptates differre ſpecie.quod eſt concedendum:ueluti uoluptates prouenientes ab amico,& illæ adulatoriæ differunt ſpecie,& amici erit bona,& illa adulatoris uituperanda.

21 [Nemo præterea hoc optaret.] Hæc eſt ſexta ratio & ſexta etiam,ſi uolumus,capituli pars qua idem probare nituntur priſci hoc pacto,Si uoluptas eſſet per ſe bonum uel omnino bonum.tunc omnis uita uoluptuoſa eſſet expetenda:ſed hoc non eſt,quia puerorum uita,etſi habent ſuas uoluptates non eſt expetenda, nec uoluptates puerorum:ergo uoluptas non eſt bonum per ſe,nec omnino bonum. Philoſophus non uidetur ſoluere iſtam rationem, quia patet ex ſupradictis. Nam uoluptates differunt ſpecie,quare non omnes uoluptates ſunt expetendæ:ſed ueræ & honeſtæ, & eæ quæ propriè dicuntur uoluptates.

22 [At gaudere res faciendo.] Septima pars & ratio eorundem hoc pacto, eſt enim ſimilis antecedenti,Si uoluptas eſſet expetenda, tunc ſumeremus uoluptates quomodocunq; etiam ex turpibus rebus:ſed non patimur,nec pati debemus ſumere in rebus

obſcœnis uoluptates, etiam ſi per hoc in omni uita dolorē fugeremus ergo uoluptas non eſt expetenda. Patet quòd ſi quis dicat agendo res turpes potes fugere ſemper dolorem, nemo talem eliget uitam.

[Et inſuper quam pluribus indulgeremus.] Octaua ratio, & pars, Illud ſine quo 23
pluribus rebus uacamus nō eſt per ſe bonum: uoluptas eſt huiuſmodi: ergo uoluptas non eſt per ſe bonum. Patet ratio ex dictis Philoſophi, damus enim operam, ut uideamus, ut ſciamus, ut habeamus uirtutem quam etiam expeteremus, dato quòd nulla eſſet inde prouentura uoluptas, licet uoluptas etiam de ſe ſequatur. Poſt hæc concludit Philoſophus dicendo quòd patet, ſcilicet ex ijs quæ dicuntur ab iſtis, quòd uoluptas non ſit ſummum bonum, nec omnis ſit expetenda, ſed aliquæ ſunt per ſe expetēdæ ſpecie differentes, aut ſi non differant ſpecie ex parte ſua aliquæ uoluptates, ea quæ efficiunt tales uoluptates ſunt diuerſa ſpecie.

Quid non ſit uoluptas, & quomodo operationem perficiat. Cap. 4.

SED quidnam aut quale ſit, magis patebit, ſi ſermonem paulò altius repetemus. Viſio enim quouis in tempore perfecta eſt. nihil enim ipſi deeſt, quod poſtea factū ſpecies ipſius perficiet. Tali per ſimilis eſt & ipſa uoluptas. eſt enim quoddam totum. nulloq́; in tēpore uoluptatem quiſpiam accipiet, cuius ſpecies ſi maiore tempore fiat, perficietur. Quocirca nec motus eſt. in tempore enim eſt omnis motus. Et alicuius etiā finis, ut ædificatio tunc erit perfecta, cùm id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autē temporis omnes ſunt imperfectæ, & à tota, & inter ſeſe diuerſæ ſpecies ſunt. compoſitio nanq; lapidum diuerſa eſt ab erectione columnæ. & hæ rurſus à templi effectione. Et templi quidem eſt perfecta: nullius enim ad propoſitum indiget rei. Fundamentorum autem & laquearium imperfecta: eſt enim utraq; pars. Differunt igitur ſpecie. & fieri non poteſt ut quouis in tempore motus ſpecie perfectus accipiatur, niſi in toto. Similiter res ſeſe habet & in ambulatione & motionibus cæteris. nam ſi latio motus eſt, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ ſpecie, uolatio, ambulatio, ſaltatio & talia, motiones ſunt quibus ex hoc in hoc ſimiliter itur. Non ſolum autem in his res ita ſeſe habet: ſed in ipſa etiam ambulatione. termini nanque non ſunt ijdem in ſtadio toto atque in parte, & in alia atq; alia parte. neq; idē eſt pertranſire lineam hanc & illam. non ſolum enim lineam, ſed etiam in loco collocatam pertranſit. Atque hæc & illa, in diuerſis ſunt locis. Sed exactè quidem de motu alijs in locis eſt dictum. Videtur autem non in omni tempore eſſe perfectus. Sed multi ſunt imperfecti ſpecieq́; diuerſi. ſiquidem ipſi termini, ſpeciei ſunt effectores. At uoluptatis ſpecies quouis in tempore eſt perfecta. Patet igitur uoluptatem & motum diuerſa eſſe: & uoluptatem ex ijs eſſe quæ tota ſunt & perfecta. Id & ex eo ita eſſe conſtat: quia moueri quidem in non tē

pore nihil poteſt, uoluptate autem affici poteſt. Quod enim in ipſo nunc eſt: totum eſt quoddam. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motum eſſe uel generationem. non enim omnium hæc dicuntur: ſed partibilium, & non to-

24 (at "SED quidnam"); 25 (at "Et alicuius etiā"); 26 (at "in non tē")

torum. Neque enim uiſionis, neque puncti, neque unitatis eſt generatio: neque
27 quiſquam horum eſt metus uel generatio. quare neq; uoluptas. eſt enim quod-
dam totum. At uerò ſenſus omnis aut ſenſibile eſt operatio quædam: perfecta au
tem eius qui bene eſt diſpoſitus ad id quod eſt pulcherrimũ eorum quæ ipſi ſubij
ciuntur. tale enim maximè uidetur eſſe operatio ipſa perfecta. Atque nihil in-
terſit, ſiue ipſe, ſiue id in quo eſt ipſe, operari dicatur. In omni quoq; genere præ
ſtabiliſſima eſt eius operatio quod optimè diſpoſitum eſt ad id quod eſt præſta-
biliſſimum eorum quæ ipſi obijciuntur. hæc autem perfectiſſima eſt & iucun-
28 diſſima. In omni nanque ſenſu, uoluptas eſt. & in mente ſimili modo, contem-
platione ue. Iucundiſſima autem eſt ea quæ eſt perfectiſſima. perfectiſſima au-
tem eſt ea, quæ eſt eius quod bene ſeſe habet ad id quod eſt ſtudioſiſſimum eorũ
29 quæ cadunt ſub ipſam uoluptas autem perficit operationem. Atque non eodem
modo uoluptas perficit, ac ſenſibile & ſenſus, ſi ſunt ſtudioſa. quemadmodum ne
30 que ſanitas medicus ue ſimiliter cauſæ ſunt ut quiſpiam ualeat. In unoquoq; au
tem ſenſu uoluptatem fieri conſtat. Dicimus enim uiſiones ac auditiones uolu-
ptatem afferre. Conſtat autem & maxime tum, cùm ſenſus eſt præſtantiſſimus,
& circa tale operatur. Atque cum talia ſunt ipſum ſenſibile. & id quod ſen-
31 tit, erit ſemper uoluptas: ſi eſt quod agat & quod patiatur. Perficit autem ope
rationem uoluptas non ut habitus, ſed ut pullulans quidam finis: perinde atque
32 pulchritudo in ijs qui uigent ætate. Atque quouſq; ipſum ſenſibile uel intelligi-
bile, & id quod diſcernit uel cõtemplatur tale ſit quale eſſe oportet, erit in ope
ratione uoluptas. Nam cum ſunt ſimilia ipſum paſſiuum atque actiuum, & in
33 ter ſeſe modum habent eundem, idem ſemper natura fieri ſolet. Quando igi-
tur nemo continuè uoluptatem capit, aut defatigatur (omnia enim humana ne-
queunt continuè operari) neq; uoluptas igitur continuè fit. ſequitur enim ope
34 rationem. Nonnullæ autem res cum nouæ ſunt delectant, ſed poſtea non ſimili-
ter propter hæc ipſa. Primò nanque inuitatur mens, & circa illas operatur in-
tensè, quemadmodum operantur uiſu qui inſpiciunt: deinde non fit talis ipſa
35 operatio, ſed neglectior. Quapropter & uoluptas extenuatur ac offuſcatur. Pu
tauerit autem quiſpiam omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam om
nes affectant. Vita uerò quædam eſt operatio. atq; circa ea quilibet & ijs ope-
ratur quæ & maximè amat: ut muſicus quidem, auditu circa cantus: auidus ue-
rò diſcendi, mente circa res contemplandas. Eodem modo & ſinguli cæterorũ.
uoluptas autem perficit operationes: & ipſum etiam uiuere quod appetunt.
Cum ratione igitur & uoluptatem affectant. perficit enim ipſum uiuere uniuſ-
36 cuiuſque quod expetibile eſt. Quærere uerò utrum ob uoluptatem uiuere ex-
petamus, an uoluptatẽ ob uitam, miſſum in præſentia faciamus. Coniuncta enim
hæc eſſe uidentur, & non ſuſcipere ſeparationem. nam & ſine operatione uolu
ptas non fit, & omnem operationem perficit ipſa uoluptas.

COM-

COMMENT.

SED quidnam, aut quale ſit magis ſanè patebit.] Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam attulit opiniones priſcorum de uoluptate, nunc ſententia ſua declarat & oſtēdit quid & qualis ſit ipſa uoluptas. Diuiditur autem in quatuor partes quę ſuis locis patebūt. In prima Philoſophus prę miſſa ſua intentione declarat in qua temporis menſura fieri uideatur ipſa uoluptas, & comparat ipſam cum uiſione quæ fit tota ſimul, & eſt completa & perfecta in qua libet parte temporis, & etiam in inſtanti, nec indiget aliquo alio poſterius aduenien te quod eius ſpeciem perficiat cùm fiat tota in momento temporis, & non fiat nunc una pars eius, poſtea alia ſucceſsiuè, ſed tota ſimul, ut diximus. Eodem modo fit de uoluptate, non enim habet nunc unam partem in hoc tempore, aliam in alio, ut acquiratur per partes ſucceſsiuè: ſed ſi adſit uoluptas per unam horam, eſt etiā in qualibet parte, & in quolibet puncto eius. Sicut igitur fit de uiſione, ita de uoluptate: ſed uiſio fit: & eſt tota ſimul, ita & uoluptas. Notandum quòd ſi res uidenda ſit una & tota, & medium ſit bene diſpoſitum, & diſtantia congrua, tunc cùm primum uidetur illa res eſt una uiſio tota per totum tempus: ueluti ſi uideat aliquam albedinem totā per unam horam, illa uiſio eſt tota in illo tempore toto, & in qualibet parte uel puncto eius tota ſimulatque perfecta, ſed tamen poſſunt etiam fieri plures uiſiones eiuſdem rei, ſi ipſa res uideatur ſucceſsiuè, & per partes quouſq; tota appareat: ſed de tali uiſione non loquitur hic Philoſophus, ſed loquitur de uiſione alicuius rei totius quæ ſimul & in uno tempore uidetur integra & tota, uerum cùm uoluptas ſit in operatione tanquam accidens in ſubiecto, uidetur ſequi naturam operationis: ſed operationum quædam ſucceſsiuè fieri uidetur, ut repletio quędam tota ſimul, ut uiſio lucis, & repræſentatio imaginis in ſpeculo & huiuſmodi talia. uoluptas eodem pacto cum extendi uideatur in operatione, ut in ſubiecto ſuo extenditur accidens: ſi operatio erit tota ſimul, & uoluptas itidem erit: ſin ſucceſsiua: & illa eodem pacto. Sed operationes quæ animi dicuntur eſſe ſimul fieri uidentur, corporis uerò ſucceſsiuè: quare uoluptas, aut tota ſimul fiet, de qua loquitur hic Philoſophus: aut ſucceſsiuè, & hoc per accidēs, & ratione operationis atq; ſubiecti ſui: per ſe uerò, & de natura ſua fit, & eſt tota ſimul. [QVOCIRCA nec motus eſt.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex ijs quæ dicta ſunt affert talem concluſionem quòd uoluptas non eſt motus nec generatio, & probat duabus rationibus: Omnis motus ſeu generatio ſucceſsiua fit in tempore, & non eſt perfecta in quauis parte temporis, & fit alicuius gratia: ſed uoluptas non fit in tempore, & eſt perfecta in quauis parte temporis, & non fit alicuius gratia: ergo uoluptas non eſt motus uel generatio talis. Non enim ſumitur hic generatio cum dicitur quòd fit in tempore, ea quæ dicitur mutatio in naturalibus quæ fit in inſtanti: ſed generatio largè ſumpta ut eſt motio quædam quæ fit in tempore. Patet autem ratio illa allata ex dictis Philoſophi, & exemplo ædificatio nis templi cuius partes ſucceſsiuè fiunt. Primò enim fundamenta iaciuntur, deinde eriguntur parietes & columnæ, quæ partes non ſunt ſimul nec fiunt in eodem tempore, nec partes quoque illius generationis & ædificationis. quin differunt à tota ædificatione, & inter ſe etiam, & ſunt imperfectæ, & alicuius gratia, ut dicit Philoſophus. Poſt hæc probat etiam exemplo motus localis, qui eſt nobis notior quam alij motus, & dicit quòd motus iſte eſt de termino à quo ad terminum ad quem, & habet multas ſpecies, ut deambulationem, ſaltationem, & hæc uidentur accipere diuerſitatem, aut ex parte mouentium ſe, aut ex parte diuerſorum terminorum. Exemplum primi, ut ambulatio, uolatio, ſaltatio, & ſimilia quæ differunt inter ſe ex diuerſitate mouentium. habent enim principia diuerſa quæ talia mouent. nam anima auis quæ eſt in ea

principium mouendi uolatiuè,ut ita loquar. differt ab anima locuſtæ quæ eſt principium mouendi ſaltatiuè. meritò igitur differunt inter ſe ob hanc cauſam. Alia diſtinctio oritur ex diuerſitate terminorum: unde capiamus ambulationem quæ fiat in ſpatio unius ſtadij,differt ab ambulatione quę fit in parte eiuſdem,& ſimiliter partes inter ſe ratione terminorum diuerſorum, qui non ſunt idem, nec idem eſt pertranſire hanc lineam uel illam:nam etſi lineæ ſint eiuſdem ſpeciei, tamen ſunt in diuerſis locis collocatæ. unde fit ut motus ſint etiam diuerſi. ſicuti motus ſurſum dicitur differre ſpecie à motu deorſum,& termini ſunt diuerſi. Verum quia hæc materia de motu latè patet,& magna indiget inquiſitione,ideo Philoſophus dicit, in alijs locis dictum eſt de eo exactè. id eſt in libro Phyſicorum. eſt enim conſideratio eius exacta pertinens ad naturalem philoſophum. nunc autem dixiſſe ſufficiat quòd omnis motus ſit in tempore,& partes eius ſunt imperfectæ,& non fiunt ſimul,& fit alicuius gratia:at ipſa uoluptas non fit in tempore,ſed in momento, & habet in quouis tempore integritatem ſuam,& non fit alicuius gratia. Ex quibus cócluditur quòd uoluptas nó eſt motus nec generatio. & ideo uidetur dici quòd ſpecies uoluptatis in quolibet té pore ſit perfecta non autem ſpecies motus,quia uoluptas fit in inſtanti,motus autem & ſpecies eius dicuntur fieri in tempore,ut diximus. Notandum quòd Philoſophus dixit partes motus differre ſpecie. hoc non uidetur uerum de motu continuo: cuius partes copulantur ad communem terminum. ſi enim tales partes eſſent differentes ſpecie,tunc tolleretur motus continuus,ut oſtendit Philoſophus in libro Phyſicorũ, uerùm ſi intelligamus motum pro aggregato motuum, qui ſunt deinceps collocati: tunc aſſerere poſſumus quòd partes motus erunt diuerſæ ſpecie.Exempli gratia,ut ſi quis currat. deinde febriciter,deinde albefiat uel frigeſiat, & tunc erit aggregatum quoddam ex pluribus motibus qui differunt ſpecie:uerùm non eſt continuus motus. cùm continua illa dicantur quorum ultima ſunt unum:nec erit unus propriè motus, cùm fieri nequeat, ut in ſexto Phyſicorum inquit Philoſophus, ut unuſquiſque motus ex omnibus conſtet, ſed erit aggregatio quædam motuum ita ut alius poſt alium fiat: & tunc poſſumus dicere quòd partes talis aggregati differant ſpecie ut exemplo de ædificatione templi oſtendit Philoſophus,cuius partes differre dixit,ut extructio fundamenti differt ab electione ipſius columnæ. Dubitatur. quia dicit quòd motionis qua mouetur aliquis per ſtadium partes differunt inter ſe, ex quo uidetur ſequi quòd nullus motus ſit continuus, uel quòd partes talis motus componantur ex partibus infinitis differentibus ſpecie,& uideretur eſſe uel dari aliquod infinitum actu, quod eſt abſurdum. quia ſpecies ſunt determinatæ ex parte rei, licet forte ignorentur à nobis,& propterea uideantur nobis eſſe infinitæ.& hoc abſurdum quidam fortè concederent:quia dicunt loca differre ſpecie inter ſe per diſtantiam à centro uniuerſi,& propinquitate ad circunferentiam eiuſdem uniuerſi,quoniam aliqua eſt qualitas in uno loco,quæ non eſt in alio, & talis qualitas facit illa loca differre ſpecie. Hanc ſententiam Phyſicis refellit Burleus dicere igitur poſſumus quòd Philoſophus non aſſerit hic cuiuslibet motus partes differre ſpecie, ſed præſupponit quòd ſi illi termini differant ſpecie,& partes motus differunt ſpecie.

26 [Id ex eo quoq; ita eſſe uidetur.] Secunda ratio ad probandum quòd uoluptas non eſt motus nec generatio, fieri non poteſt ut aliquid in tempore moueatur,ſed fieri poteſt ut aliquis in non tempore. ſed in momento ſumat uoluptatem. igitur patet quòd uoluptas non eſt motus. Ex quibus concludit quòd illi non rectè ſentiebát dicendo uoluptatem eſſe motum uel generationem: poſtea addit quòd motus & generatio ſucceſsiuè eſt partibilium, & non totorum. Voluptas uerò non eſt partibilium:ſed quoddam totũ & complexum ſimul dubitatur hac in parte, quia dicit quòd motus eſt partibilium, & non totorum. Iſta uidentur repugnare, nam omne partibile habet partes, omne habens partes eſt totum, ergo omne partibile eſt totum

dicendum

dicendum quòd motus dicitur de eo quod eſt partibile id eſt, quòd non habet omnes
ſuas partes ſimul,ſed fit ſucceſſiuè:non dicitur de toto, id eſt de eo quod ſtatim habet
ſuum complementum,& eſt perfectum ſecundum eſſe ſuum : ſic hic totum accipitur,
& nõ pro toto integrali, ut patet per exempla Philoſophi de uiſione,puncto,unitate,
& huiuſmodi,quæ ſunt integra ſimul . Viſio enim,ut antea accepimus, fit tota ſimul .
ſicut & alia multa, ut intellectio,ut imago in ſpeculo, illuminatio in hemiſpherio , &
alia eiuſdem generis . uoluptas igitur ſimul fit,& inſtanti de ſeipſa ſumpta .

[At uerò ſenſus omnis eius qui circa .] Hæc eſt tertia pars huius capituli , in qua 27
Philoſophus poſteaquam declarauit uoluptatem nõ eſſe motum neq; generationem ,
nunc declarat naturam uoluptatis oſtendendo quid ipſa ſit,& ſeruat quendam ordinẽ
declarando primò quænam ſit perfecta operatio cuiuſq; potentiæ percipientis . & ꝙ
uoluptas eſt perfectio operationis,deinde quomodo uoluptas perficiat operationem :
præterea quomodo uoluptas ſit in quocunque ſenſu,demum quòd non perficit opera-
tionem ut habitus ſicut multi putarent . Ex quibus colligi poteſt deſcriptio quædam
uoluptatis, & etiam eius natura . Dicit igitur in primis , quid eſt in unaquaq; potẽtia
ſenſus perfecta operatio . nam omnis uoluptas eſt in operatione ſicut in fundamento,
& in operatione quidem perfecta . Declarat igitur quæ ſit perfecta operatio cuiuſque
potentiæ percipientis , & probat poſtea quòd uoluptas eſt perfectio operationis po-
tentiæ percipientis . Dicit ergo quòd unuſquiſque ſenſus habet aliquam uoluptatem
propriam ſibi,& hæc propoſitio eſt quaſi per ſe nota,& ideo non pròbat eã alio modo
Philoſophus . In unoquoque igitur ſenſu qui percipit ſuum obiectum eſt propria quæ
dam uoluptas,in ſenſu , inquam qui eſt in actu : & perfecta uoluptas in ſuo genere eſt
ſenſus bene diſpoſiti . duo enim uidẽtur requiri principaliter ad hoc ut operatio pro-
ducatur perfecta ſine impedimento . Vnum , ut potentia talis ſit bene diſpoſita ex ſe-
ſe . Secundum,ut obiectum ſit præſtantiſsimum omnium quæ a tali potentia perci-
piuntur & tunc operatio producitur perfectiſſima in genere ab unoquoq; ſenſu uel a
tali potentia , & tunc affert : hanc concluſionem, quòd uoluptas eſt perfectio opera-
tionis, quam probat hoc pacto , Id quod ineſt operationi ea ratiõne qua illa operatio
eſt perfecta,eſt perfectio eius operationis: ſed uoluptas eſt huiuſmodi : ergo uoluptas
eſt perfectio operationis .

[In omni ſenſu .] Scilicet qui eſt in actu : & in mente,ſcilicet actiua . Contempla- 28
tione , id eſt in operatione intellectus ſpeculatiui . Nam per hæc duo uerba tangit
utrãque uim intellectiuam, ſcilicet actiuam & ſpeculatiuam,& ſumendæ ſunt in actu.

[Atqve non eodem modo.] Declarauit quòd uoluptas eſt perfectio operationis: 29
nunc oſtendit quomodo fit perfectio, & dicit quòd non eodem modo obiectum & uo-
luptas perficit ſenſum ſeu potentiam : ſed fit ut in medicina , medicus perficit corpus
ſanum , & etiam ſanitas : at medicus eſt ut cauſa efficiens , ſanitas uerò ut forma quæ
eſt in corpore ſano, ſimiliter obiectum perficit ſenſum ut cauſa efficiens, quia agit in
ſenſum : uoluptas operationem uel potentiam operatiuam ut quædam forma. ex quo
etiã patet ꝙ uoluptas peruenit ab eadẽ cauſa effectrice a qua uideť prodire operatio .

[In unoquoque autem .] Declarat id quod ſuppoſuit , id eſt quòd in unoquoque 30
ſenſu operante eſt uoluptas, & ideo dicimus operationes ſenſuum afferre nobis uolu-
ptatem, & maximè cùm operatio a potentia bene diſpoſita , & obiecto pulcherrimo
cauſatur . Nam requiritur potentiæ diſpoſitio bona ut facile producatur operatio , &
optimum obiectum ut ſequatur uoluptas,nam ſi uiſui repræſentetur obiectum horri-
bile,quamuis facilè uidere poſsit ſi bene ſit diſpoſitus : tamen non habebit uoluptatẽ,
cùm non ſit obiectum pulchrum aut iocundum quare requiritur obiectum bonum &
accommodatum,& quanto obiectum eſt nobilius, tanto uidetur eſſe nobilior & per-
fectior operatio , & maior uoluptas . eſt autem gradus inter huiuſmodi obiecta ut al-
terum altero nobilius ſit : ueluti colorũ albedo eſt color nobiliſsimus, & ſi quid aliud

eſt

eſt uiſibile nobiliſsimum præter colores propriè dictos, erit eius uiſiô nobiliſsima, ut uiſio ipſius lucis ſiue luminis cui attribuetur ſumma uoluptas in genere tali, ut uiſio illa in genere uiſionum eſt nobiliſsima ob nobilitatem obiecti. Sicut igitur ex potētia & obiecto naſcitur operatio tanquã ex cauſis, ſic etiam uoluptas, & quanto potētia eſt melius diſpoſita, & obiectũ perfectius, tãto perfectior operatio, & uoluptas maior conſequens operationem tanquam forma quædam perficiens.

31 [Perficit autem operationem uoluptas.] Ne aliquis crederet uoluptatem perficere operationem tanquam formam eſſentialem eius, ideo Philoſophus dicit quòd uoluptas perficit operationem non ut habitus, id eſt forma quædam interna & eſſentialis, ſed ut accidentalis quædam forma reſultans ex ipſa operatione. Nam oriri uidetur ab operatione iam perfecta in ſuo genere, & fit perinde de uoluptate & operatione, ſicut de pulchritudine & flore ætatis: nã ex flore ætatis bene diſpoſito reſultat pulchritudo quæ non eſt de eſſentia illius ætatis, ſed aduentitia quædam reſultans tamen ex illa. Sic igitur ex operatione iam in ſuo genere perfecta oritur ipſa uoluptas, & eſt quædam perfectio eius, nõ quòd indigeat ad ſuum eſſe perfectum internum aduentitia forma, id eſt ipſa uoluptate cum non conſtituatur per ipſam, pullulat tamen inde ipſa uoluptas, ut quidam affectus proprius, & eam perficit ut forma, & forma quidem accidentalis. Eſt enim perfectio duplex: una quidem interna quæ conſtituit eſſentiam rei: alia quæ ſuperuenit rei in ſua ſpecie conſtitutæ, & pullulat reſultatq; ex illa, & hoc ſecundo modo, ut diximus, perficit operationem uoluptas quaſi ut quædã forma, & finis reſultans ex illa, & ut perfectio quædam aduentitia accidentalis, ut pulchritudo florenti ætati. Notandũ quòd ex ſupradictis colligi poteſt definitio ſiue deſcriptio quædam uoluptatis hoc pacto: Voluptas eſt perfectio formalis accidẽtalis ipſius operationis potentiæ percipientis proueniens ex bona diſpoſitione potentię, & obiecto conuenienti, & optimo in ſuo genere, & hæc non diſcrepare uidetur ab ea, quam in ſeptimo attulit, quòd uoluptas eſt operatio ſine impedimento. non quòd ſit idem ratione quod operatio, ſed idem re atque ſubiecto, differt tamen ratione. ut ibi declarauimus. Eſt igitur uoluptas perfectio, non cuiuſq; rei, ſed operationis. Additur formalis, ne uideatur eſſe efficiens perfectio. additur prҫterea accidẽtalis, ne uideatur quòd ſit eſſentialis. additur poſt hæc potentiæ percipientis, quia eſt aut intellectus, aut ſenſus, uel coniunctè cum intellectu uel ſenſu: prouenire autem ex potentia bene diſpoſita, & obiecto conformi dicitur, quia ipſa ſequitur operationẽ neceſſariò, & operatio perfectiſsima in ſuo genere ex talibus oritur: ſic etiam uoluptas.

32 [Atque quouſque ipſum ſenſibile uel intelligibile.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cauſas quarundam proprietatum quæ competunt uoluptati ſimiliter quæſtiones quaſdam, id eſt tres pertinentes ad declarationem uoluptatis. Prima quæſtio eſt, quamdiu perduret in operatione uoluptas. Soluit autem hoc modo, quòd tandiu perſeuerat in operatione uoluptas, quandiu ex una parte obiectum quod eſt aut ſenſibile uel intelligibile ſit conueniens, & ex alia parte diſcernens ſenſus uel contemplans intellectus, ſint huiuſmodi, id eſt bene diſpoſitæ potentiæ & obiecta optima, & congrua. & affert talem rationem ad hoc probandum, Quouſque actiuum & paſsiuum ſimiliter ſunt diſpoſita, eouſque manet idem effectus ex illis proueniens: ſed potentia & obiectum quorum alterum dicitur actiuum alterum paſsiuum, dicuntur ex cauſa ex quibus prouenit uoluptas: ergo quandiu hæc ſimiliter ſeſe habebunt inter ſe, tandiu durabit in operatione uoluptas. Nam ſi bona diſpoſitio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas eſt cauſa uoluptatis durante tali conuenientia & diſpoſitione, uoluptatem quoque durare neceſſe eſt. Dicit autem Philoſophus, cùm ſunt ſimilia actiuum & paſsiuum, id eſt cum ſunt in actu ut obiectum agat in potentiam, & ſimiliter ſint diſpoſita: uel cùm ſunt ſimilia, id eſt cum potentia ſit aptiſsima ad percipiendum, & obiectum optimum, tunc & operatio perfecta

ſecta oritur,& uoluptas,& utraque perſeuerant durante bona diſpoſitione & conue-
nientia amborum. Cùm igitur ex quibus oritur ab eiſdem conſeruetur uoluptas, &
oriatur ex potentia bene diſpoſita,& conuenienti obiecto,patet quòd tandiu durabit
in operatione uoluptas quandiu ea quæ ſunt cauſa taliter ſe habebunt.

[QVANDO igitur nemo continuè.] Secunda eſt quæſtio,qua quæritur quænam ſit 33
cauſa cur nemo capit uoluptatem continuè. Reſpondet Philoſophus quòd ratio eſt,
quia homo defatigatur operando: ſi enim exercet operationes ſenſitiuas defatigātur
inſtrumenta: ſin intellectiuas, etſi intellectus non defatigetur de natura ſua, quia non
dicitur eſſe in inſtrumento corporeo, tamen utitur illis quæ ſunt in inſtrumentis ta-
libus. Oportet enim intelligentem phantaſma ſpeculari, ut dicit Philoſophus in li-
bro de Anima. quare cum inſtrumenta defatigentur quæ deſeruiunt ſubminiſtranti-
bus intellectui, meritò dicitur quòd homo defatigatur,& non poteſt continuè ope-
rari, ſed remittitur aut ceſſat operatio,& eodem modo ipſa uoluptas. Cùm uerò Phi-
loſophus dicit, nequeunt continuè operari, non intelligitur de uegetatiua potentia
quæ continuè operatur. [NONNVLLA etiam res cum primò.] Tertio quæritur quæ- 34
nam cauſa ſit cur in principio cum res nouæ fiunt, delectamur illis, poſteà uerò non
ſimiliter. Ratio autem eſt, quia primò trahitur ipſa mens ad operandum intensè, &
uehementer circa talem rem percipiendam, ueluti illi qui primò rem aliquam intuē-
tur quā antea nunquam uiderant,& cum fiat operatio talis uehemens, uoluptas quo-
que uehemens concomitatur: ſed poſteà re illa cognita fit operatio remiſsior, & etiā
ipſa uoluptas. Solutio igitur conſiſtit in hoc,quia res nouæ prouocant mentem ad in-
tensè operandum, ideo intenſa ſequitur uoluptas quæ eſt annexa tali operationi: ſed
quia poſteà remittitur operatio,ex conſequenti remittitur quoque ipſa uoluptas. Ra-
tio inſuper illa ad hoc propoſitum adduci forſitan poteſt quam Philoſophus affert in
ſeptimo,cum inquit, Nulla autem res eadem ex eo nos ſemper delectat, quia non eſt
ſimplex noſtra natura.

[PVTAVERIT autem quiſpiam.] Affert præterea duas quæſtiones Philoſophus hac
in parte, & prima eſt talis. Cur omnes appetunt uoluptatem, quam uidetur ſtatim 35
ſoluere,dicendo quòd hoc fit quia omnes appetunt uiuere,& non ut dormiant,ſed ſe-
cunda uita quæ dicitur operatio, ut in nono declarauit,& hic etiam dicit. Quilibet
igitur exoptat uiuere,id eſt,operari,& perfectè quidem operari circa ea quæ maximè
amat, ut muſicus cantus audire, & ſapiens ſpeculari: ſed cùm uoluptas ſit perfectio
operationis,& ei connexa,meritò quilibet expetens uitam,id eſt,operationē expetet
etiam uoluptatem ex conſequenti, quæ perficit uiuere & operari cuiuſque quod eſt
expetibile, ut diximus.

[QVAERERE uerò utrum uiuere propter uoluptatem.] Affert tertiam quæſtionē 36
Philoſophus reſultantem ex dictis: nam expetunt homines uiuere,& etiam uolupta-
tem,ut dictum fuit. An igitur uitam propter uoluptatem, an uoluptatem propter ui-
tam? non ſoluit hic Philoſophus, ſed in ſequentibus dicet ea ex quibus colligi quo-
quo modo ſolutio poteſt. Notandū quòd operatio uidetur principalius expeti quàm
uoluptas,quia uoluptas eſt quies appetitus non de ſe, ſed in re delectante appetitum,
ſiue ſit res ſiue operatio: ſed nemo acquieſcit in aliquo niſi exiſtimet illud eſſe ſibi cō
ueniens: ergo uidetur quòd operatio principalius expetatur quàm uoluptas: nam in
operatione conuenienti ſibi acquieſcit appetitus. Præterea cum perfectio uideatur
eſſe ob id quod perficitur,perfectio,inquam, huiuſmodi accidentalis meritò uoluptas
uidebitur eſſe ob uitam,id eſt ob operationem: ergo principalius appetitur operatio,
operatio nanque uidebitur eſſe quaſi cibus: & nutrimentum uiuentium uita ſecunda,
& uoluptas ueluti condimentum quoddam perfectæ operationis, quam ſagaciſsima
natura ideo iunxiſſe cum operatione uidetur,ut facilius uel libentius operemur. Ve-
rum ſicut condimentum appetimus ob ipſum cibum quo uiuimus,ſic uoluptatem ap-
petere

petere uidemur ob ipſam rationem perfectam qua propriè uiuimus, ſecunda ſcilicet uita. Tales igitur rationes ad hoc propoſitum afferri ſolent, ſed iſta ſunt coniuncta, ut dicit Philoſophus, uita perfecta, id eſt operatio perfecta & uoluptas, nec ſeparatur niſi ratione: tamen ſi ordo ponatur, primò & principaliter magis expeti uidetur ut finis, uita, & operatio, quàm uoluptas, ut dictũ eſt ſuprà. Dubitatur quia Philoſophus dicit quòd hæc duo ſunt connexa, uita, inquam, atque uoluptas. hoc non uidetur uerum. quia ſi uita capiatur pro uita prima. & pro ipſo eſſe, patet quòd uoluptas nõ eſt cum tali uita quæ dicitur prima, & primus actus: ſin pro ſecunda uita, id eſt, operatione, ut ſumere uidetur Philoſophus, tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore. ut ſi quis agens aliquid, ueluti muſicus audiens cantum corpore crucietur. Dicendũ primò quòd Philoſophus ſumit hic uitam pro ſecunda, & pro ipſa operatione, & non quauis, ſed perfectiſsima, ita ut non ſit impedita aut ex parte potentiæ percipientis uel obiecti. Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in inſtrumentis deſeruientibus potentiæ tali ut non poſsit bene diſponi ad operandum: quare habet dolorem corporis, & impeditur ne operetur ſecundum uires humanas: ſed operatio perfecta & ipſa uoluptas non uidentur poſſe ſeparari.

Quòd uoluptates inter ſe ſpecie differant. Cap. 5.

37 *VNde & ſpecie uoluptates differunt. Nã ea quæ ſunt diuerſa ſpecie, a diuerſis perfici putamus. Sic enim ſunt & ea quæ a natura, & ea quæ ab arte conficiuntur: ut animalia, arbores, pictura, ſtatua, domus, uas & ſimilia. Similiter igitur & operationes differentes ſpecie, a differentibus ſpecie proficiſcuntur. operationes autem mentis, ab operationibus ſenſus: & hæ rurſus inter ſeſe differunt ſpecie. igitur & uoluptates*
38 *quæ ipſas perficiunt. Hoc autem & ex eo patebit, quia unaquæque uoluptas eſt ei propria operationi, quam perficit. propria enim uoluptas auget operationẽ. Qui nanq; cum uoluptate operantur, ſingula magis diſcernunt, atque exactius comprehendunt ueluti geometræ fiunt, qui geometrica gaudent cõtemplatione: magiſque intelligunt ſingula. Similiter & qui muſicam amant, & qui ædium extruendarum delectantur arte, cæterorúmque ſinguli omnes in opere proficiũt proprio, hoc ipſo ſe oblectantes. Voluptates igitur augent operationes. At ea quæ augent, propria ſunt. quæ uerò diuerſis ſpecie propria ſunt, & ipſa diuerſa*
39 *ſpecie ſunt. Præterea magis hoc ex eo uidebitur ita eſſe: quia uoluptates quæ a diuerſis ſunt, impediunt actiones. Qui nanq; fiſtulis delectantur, nequeunt mentem ſermonibus adhibere, ſi quẽpiam audierint modulantem: magis modulandi gaudentes arte, quam operatione præſenti. Voluptas igitur ea quæ a modulãdi facultate prodit, operationem quæ eſt circa ſermones corrumpit. Hoc idem & in cæteris uſu uenit cum circa duo ſimul quiſpiam operatur. Operatio nanque iucundior alteram excludit. & ſi multum uoluptate præcellat, magis extrudit: atque adeò ut neque operetur per illam. Quocirca cùm uehementer aliqua re gaudemus, non ualde aliud agimus & alia facimus, cùm parum nobis alia placẽt: ut in ſpectaculis, qui bellaria edunt, id maximè faciunt cùm uiles ſunt qui contendunt.*

*tendunt. Cùm igitur propria quidem uoluptas exactas operationes reddat, &
diuturniores ac meliores efficiat, alienæ uerò extenuent atque corrumpant,
conſtat ipſas inter ſeſe uehementer diſtare. Alienæ nanque uoluptates id ferè
quod proprij dolores efficiunt. Etenim propij dolores operationes ipſas corrum
punt. ut ſi huic ſcribere, illi rationem ſubducere iniucundum eſt atque moleſtum:
hic non ſcribit, ille rationem non ſubducit: quippe dolorem cum afferat opera-
tio. Circa igitur operationes contrarium a proprijs uoluptatibus & doloribus
accidit. Atque uoluptates doloreſue proprij ſunt, qui in operatione per ſe ipſam
fiunt. Alienas uerò uoluptates ſimile quid ei facere dicimus, quòd ipſi dolores ef
ficiunt. corrumpunt enim, etſi non ſimiliter, operationes. Cùm autem operatio= 40
nes probitate differant atque improbitate, & aliæ quidem ſint expetendæ, aliæ
uerò fugiendæ, & aliæ neutræ: ſimiliter ſeſe habent & uoluptates. nam unicuiq;
operationi eſt propria quædam uoluptas. Quæ igitur ſtudioſæ propria eſt, ea eſt
proba: quæ uerò prauæ, ea eſt improba. Etenim & cupiditates honeſtarum qui= 41
dem laudabiles ſunt, turpium uerò uituperabiles. Magis autem propriæ ſunt ope
rationibus uoluptates quæ ſunt in ipſis, quàm ipſæ cupiditates. Nam hæ quidẽ
ſeiunctæ ſunt. & temporibus & natura, illæ uerò propinquæ ſunt operationibus
atque adeò indiſtinctæ ut contentio ſit, ſi idem ſit operatio & uoluptas. Non ta=
men ipſa uoluptas mentis eſſe uidetur operatio. neque ſenſus. Eſt enim abſurdum.
Sed quia non ſeparatur, idem quibuſdam uidetur. Vt igitur operationes ſunt di=
uerſæ, ſic & uoluptates. Differt autem uiſus à tactu puritate: & auditus ac odo 42
ratus à guſtu. Similiter igitur & uoluptates differunt. & ab his item hæ quæ
ſunt mentis. Et hæ rurſus differentiam inter ſeſe ſuſcipiunt. Videtur autem uni= 43
cuique animalium & propria quædam eſſe uoluptas, ſicut & opus. eſt enim ea
quæ comitatur operationem. In ſingulis etiam intuenti id ita eſſe patebit. Alia 44
nanque uoluptas eſt equi, alia canis, alia hominis. quemadmodum & Heracli=
tus dicit: aſinum ſtramina magis optare quàm aurum. aſinis enim pabulum au=
ro iocundius eſt. Voluptates igitur eæ quæ ſunt diuerſorum ſpecie, differunt ſpe
cie: eas uerò quæ ſunt eorundem, conſentaneum eſt rationi diuerſas non eſſe. In 45
hominibus autem non mediocriter diſcrepant. Eadem enim alios dolore afficiũt,
alios delectant. & alijs quidem moleſta ſunt, odioq; habentur, alijs uerò iu=
cunda ac amabilia ſunt. Hoc & in dulcibus accidit. Non enim eadem dulcia
febricitanti atque ſano uidentur. neque calidum idem infirmo, atque optimam
habitudinem habenti uidetur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem ta= 46
libus id eſſe tale conſtat, quod ſtudioſo uidetur. Quòd ſi hoc rectè dicitur, quem=
ad modum & apparet et eſt, atque uirtus: & bonus hoc ipſo quo talis eſt, omniũ
eſt menſura: erunt & uoluptates profectò quæ huic uidentur, & iucunda qui=
bus gaudet ipſe. Atque non mirum eſt ſi ea quæ huic moleſta ſunt, alicui uidean
tur eſſe iucunda. multæ nanque corruptelæ deprauationesq; hominum fiunt. iu=
cunda autem non ſunt, ſed his, & ita diſpoſitis. Eas igitur quæ ſunt ſine con=*

47 *trouerſia turpes, conſtat non eſſe dicendum uoluptates eſſe niſi corruptis. Earū uerò quæ probæ uidentur eſſe, qualem aut quam dicendum eſt hominis eſſe, an ex operationibus conſtat? has enim ipſæ uoluptates ſequuntur. Siue igitur una ſit, ſiue plures operationes perfecti uiri, atque beati, eæ uoluptates quæ has perficiunt, propriæ dicendæ ſunt hominis uoluptates. Cæteræ uerò ſecundo, & perparum, quemadmodum & operationes.*

COMMENT.

37 VNde & ſpecie uoluptates differre uidentur.] Hoc eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit plura ex quibus colligi poterat definitio uoluptatis: nunc ex conſequenti affert & oſtendit uoluptates eſſe ſpecie diuerſas ut magis particulariter eius naturam percipiamus. Diuiditur autem quatuor in partes quæ ſuis in locis parebunt. In prima parte Philoſophus probat uoluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationum, & probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuerſarum operationum ſpecie, ſunt diuerſæ ſpecie: ſed uoluptates ſunt perfectiones operationum differentium ſpecie; ergo uoluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Patet ratio ex textu Philoſophi afferentis exemplum naturæ & artis: nam illæ res quæ ſunt diuerſæ ſpecie, a diuerſis perfectionibus ſpecie uidentur perfici. Differunt enim animalia, arbores, ſtatuæ, & ſimiliter perfectiones eorum diuerſæ ſunt, quia alia eſt perfectio animalis quàm arboris, ueluti illius uigor ſenſuum, huius uerò fœcunditas fructuum: & item alia perfectio domus quàm ſtatuæ, & ſic de alijs. Patet quoque quòd operationes ſenſus ſunt diuerſæ ſpecie ab operationibus mentis: ergo perfectiones earum, id eſt uoluptates erunt diuerſæ ſpecie.

38 [Hoc autem ex eo quoque.] Secunda eſt ratio talis. Ea quæ ſunt propria, & accōmodata operationibus differentibus ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed uoluptates ſunt huiuſmodi: ergo uoluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt nota, quia affectus proprij & ea quæ alicui competunt per ſe, differunt ſecundum differentiam & diuerſitatem ſubiectorum in quibus ſunt. Minor declaratur a Philoſopho. nam ea quæ augent operationes, ſunt propria & accommodata illis: ſed uoluptates augent & conſeruant operationes, quia illi qui operantur cum uoluptate magis diſcernūt ſingula circa quæ operantur, ut ij qui gaudent geometricis facilè euadunt geometræ, & ſimiliter de alijs. Cùm igitur uoluptates augentes operationes ſint illis conformes, & propriæ, & operationes diuerſæ ſint ſpecie: proculdubio & ipſæ uoluptates erunt diuerſæ ſpecie.

39 [PRAETERBA hoc ipſum eo magis.] Tertia ratio quæ ſumitur ex effectu contrario quo magis patet uoluptates differre ſpecie: Ea quæ faciunt effectus contrarios & diuerſos ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed uoluptates diuerſarum operationum ſunt huiuſmodi: ergo uoluptates diuerſarum operationum ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt manifeſta. Nam albedo & nigredo quæ faciunt effectus contrarios & diuerſos, quia albedo diſgregat, nigredo congregat uiſum, ſunt diuerſa ſpecie. Minor probatur a philoſopho primò exemplis, quòd uoluptates quæ proueniunt a diuerſis & alienis impediunt operationes quibus operationibus uoluptates non ſunt propriæ. Si enim eſſent propriæ, augerent ipſas: ſed ſunt alienæ, ideo deuaſtant, & corrumpunt uel minuunt: ut uoluptas fiſtularum deſtruit uel minuit uoluptatem ſermonis, & econtrà. Sic etiam in alijs euenire uidetur, cùm circa duo ſimul quis operatur, uoluptates tunc producunt effectus contrarios & diuerſos, quia una conſeruat alia corrumpit uel potius minuit: & hinc eſt quòd operatio iocundior excludit minus iocundam. & fit cum aliqua re uehementer delectamur, nihil aliud fermè agamus niſi quòd operamur circa illam. Probat item ratione eandem minorem hoc pacto. Si proprij dolores faciunt effectum eundem quem faciunt alienæ uoluptates, & proprij dolores faciunt effectum

contra-

contrarium proprijs uoluptatibus proculdubio & alienæ uoluptates efficiunt etiam ipſæ effectum contrarium proprijs uoluptatibus:quando enim potentia non eſt bene diſpoſita,& obiectum non eſt conueniens fit proprius dolor,ut qui ægrè ferunt ſcribere uel computare impediuntur dolore & difficultate ne operētur. quare uoluptas propria perficit,& auget operationem,dolor minuit & corrumpit:uoluptas quoque aliena ſimile efficere uidetur, ueluti qui delectatur muſica negligit geometriam & geometricam uoluptatem(ut ita loquar)ſibi alienam.Quare proprij dolores,& alienæ uoluptates idem bene faciunt:ſed non ſimiliter quod adiunxit Philoſophus,quia aliena uoluptas uidetur minuere operationem,dolor uerò impedire ne producatur, uel ipſam deſtruere.Ex ijs patet principalis concluſio, quòd uoluptates operationum quæ ſunt diuerſæ ſpecie & ipſæ quoque differunt ſpecie.

40 [Cvm autem operationes probitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquàm declarauit uoluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationum:nunc idem oſtendit ex parte probitatis & improbitatis, duabus rationibus. Prima,ſicut ſe habent inter ſe operationes,ita & uoluptates:ſed operationes ita ſe habēt inter ſe quòd differunt probitate & improbitate,& quædam ſunt fugiendæ, quædam expetendæ,quædam neutræ,ita & uoluptates ſe habere uidentur.Patet ratio,quia operationum,quædam honeſtæ & probæ,ut ſtudioſæ,& ipſa felicitas,quæ ſunt per ſe expetendæ:quædam improbæ,ut uitioſæ, quæ ſunt per ſe fugiendæ: quædam neutræ, ut ſunt quædam operationes neceſſariæ.quales igitur erunt operationes, tales uidebuntur uoluptates:ſed operationes differentes probitate & improbitate uidentur differre ſpecie:ergo & uoluptates quæ eas comitantur ſpecie erunt diuerſæ.

41 [Et enim cupiditates rerum quidem.] Secunda ratio,ſi cupiditates differunt ob diuerſitatem operationum ut aliæ ſint per ſe fugiendæ,aliæ expetendæ, aliæ neutræ : ſic etiam & multo magis differunt uoluptates:at primum eſt,ergo & ſecundum . Conſequentia patet:nam de quo minus uidetur ineſſe,& ineſt:ergo & de quo magis.Coniunctæ enim magis ſunt uoluptates ipſis operationibus quàm cupiditates quæ partim tēpore uidentur ſeparari ab operationibus,partim natura: uoluptates uerò ita ſunt connexæ ut cōtrouerſia ſit utrum ſit idem operatio & uoluptas.aſſumptio eſt de ſe manifeſta.Cupiditates enim rerum honeſtarum dicuntur honeſtæ,turpium uerò turpes : ſed quia Philoſophus dixit ut dubitatio ſit utrum operatio & uoluptas ſit idem , ne exiſtimaretur ꝙ ſint penitus idem,remouet ſuſpicionem,dicendo ꝙ non ſequitur,non ſeparantur,quia ſunt connexa:ergo non differunt.quia multa ſunt talia , ueluti affectus proprij reſpectu ſubiectorū ſuorum,& tamen ſunt diuerſa.quare uoluptas non eſt mēs. id eſt operatio mentis,nec ſenſus,id eſt,operatio ſenſus.Differunt enim ratione.Notādum ꝙ tria affert hic Philoſophus,cupiditates,operationes,uoluptates,& hunc ordinem habere uidentur ut cupiditates antecedant operationes & tempore & natura: tēpore,quia cupimus aliquid operari priuſquam illud operemur, & dicūtur turpes ſi turpiter cupimus. uel inhoneſtas producere operationes , & honeſtæ ſi honeſtas & probas.Natura quoque procedunt,quia operatio uidetur eſſe actus perfecti & conſtituti, cupiditas imperfecti:ſic igitur cupiditates operationes præcedunt.ſed operationes cū uoluptatibus ſunt ſimul tempore,& origine uidentur præcedere,ſicut ſubiectum proprium:nam licet non ſeparentur,tamen ſubiectum ſecūdum eſſentiam ſuam eſt in primo modo dicendi per ſe,affectus uerò in ſecundo. Vult igitur Philoſophus quod uoluptas magis conueniat cum operatione quàm cupiditas: non tamen quòd ſit penitus idem:ſed differunt illa duo ratione,ut ſæpius dictum fuit:nam per operationem operamur,ueluti per intellectionem intelligimus,per uoluptatem delectamur. Intellectio igitur tendit ad obiectum ut intelligibile , uoluptas uerò ad idem ut delectabile & uoluptarium.quare ut ad propoſitum redeamus,ſi cupiditates reſpectu operationum a quibus magis diſtant quàm uoluptates dicuntur differre ſpecie , multò magis diffe-

rent uoluptates reſpectu earundem quæ ſunt eis annexæ.
42 [At uero uiſus differt a tactu puritate.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua
Philoſophus oſtendit diuerſitatem uoluptatum ex parte puritatis & impuritatis ope
rationum hoc modo, Sicut ſe habent inter ſe operationes, ſic & uoluptates quæ ſequũ
tur eas, ſed operationes ita inter ſe habent ut aliæ ſint puræ, aliæ non puræ, & alię ma
gis, aliæ minus: ſic ſe habebunt uoluptates. Conſequentia uel ſimilitudo illa antea eſt
probata: aſſumptio declaratur, ſcilicet quòd operationum alia pura, alia non pura, &
alia item purior quàm alia, ueluti uiſio eſt purior quam auditio, & auditio (ut ita lo-
quar) eſt purior quam olfactio, & ſic ſucceſſiuè: mentis præterea operatio eſt longè pu
rior quam ſenſitiua, quia a nobiliori prodit potentia. Præterea operatio uidetur dici
pura & non pura reſpectu conditionis materiæ, & magis aut minus pura ſecundum ꝙ
magis aut minus miſcetur cum materia, aut ſeparatur ab eadẽ uel conditionibus eius:
unde formæ illæ puriſſimæ dicuntur quæ ſunt ſeparatæ ab conditionibus materiæ. Ve
rùm cùm duplices ſumantur operationes quibus percipimus, intellectiuæ ſcilicet &
ſenſitiuæ, habent ordinem inter ſe. Primò ſenſitiuarum purior eſt ipſa uiſio quàm cu-
iuſquam alterius ſenſus, & obiectum habet minus materiale, & modum ſentiẽdi & im
mutationis magis ſpiritalem (ut ita loquar.) Secundo gradu perfectionis eſt auditus,
deinde olfactus, & ſic ſequuntur alij ſucceſſiuè: quare inter ſe comparatæ ſenſitiuæ ha
bent gradũ puritatis, ut diximus: ſin uerò comparentur cum mentis operationibus, lõ
gè ſunt inferiores: & quamuis de omni ſenſu hoc uniuerſaliter dicatur, ut ſenſus ſit id
quod ſuſceptiuum eſt formarum ſenſibilium ſine materia, tamen ſpecies illæ non dicũ
tur liberatæ a conditionibus materiæ, id eſt hic & nunc & huiuſmodi conditionibus.
Quare immutatio ſenſus fit per ſpecies ſenſibiles non liberatas a conditionibus mate
rialibus, ut hic & nunc & ſimilibus: ſed immutatio mentis fit per ſpecies intelligibiles
quę ſunt liberatę omnino a cõditionibus materię, ut oſtendit Philoſophus in libro de
Anima. Quare tales operationes uidentur eſſe uehementer purę, & lõgè puriores quã
ſenſus: habẽt tamen & ipſę intellectiuę gradũ inter ſe, quia ſpeculatiuæ ſunt puriores
quàm actiuæ, & obiectum habent longè excellentius, & præcipuè cùm uerſantur cir-
ca ſubſtantias ſeparatas, & ipſum maximè deum, cuius ſpeculatiua puriſſima eſt om-
niũ, & ex conſequenti uoluptas quæ eam conſequitur. Ex ijs patet ꝙ cùm operationes
ſenſitiuæ differant puritate ab intellectiuis, quia intellectiuæ ſunt longè puriores, &
item ſenſitiuę inter ſe, & eodem pacto intellectiuæ inter ſe, per conſequens uolupta-
tes quæ ſequuntur tales operationes differunt & diuerſæ erunt inter ſe ſicut & illæ.
43 [Videtur autem cuique animalium.] Hæc eſt quarta & ultima pars huius capi-
tuli, in qua Philoſophus oſtẽdit uoluptates inter ſe differre ſpecie ex diuerſitate ſubie
ctorum, in quibus illæ ſuſcipiuntur, id eſt ſubiectorum quę ſumunt ipſas uoluptates, &
particulariter hoc oſtendit de ipſis hominibus. Probat autem in primis ratione, dein
de inductione, ꝙ animalium differẽtium ſpecie, diuerſæ ſunt ſpecie uoluptates, hoc pa
cto. Diuerſorum ſpecie animalium diuerſæ ſunt operationes inter ſe, & cuique illorũ
propriæ, ſed uoluptates ita ſe habent ſicut ſe habent operationes: ergo uoluptates di-
uerſorum animalium erunt diuerſæ inter ſe, & illis propriæ. alia eſt. n. operatio unius
44 animalis quę eſt ſibi propria, & alia alterius: ſic etiam & ipſa uoluptas. [Atque in ſin
gulis etiam intuenti.] Probat idem inductione, nam ſi uelimus intueri ſingula anima-
lia, reperiemus aliam eſſe uoluptatem leonis, aliam equi, aliam aſini, & ſic de alijs ani
malibus quorum quodlibet habet ſuam propriam uoluptatem, & diuerſam a uolupta-
te alterius ſpecie animalis: & hoc ẽt confirmat autoritate Heracliti. Ex quibus conclu
ditur ꝙ animalium differentiũ ſpecie diuerſæ ſunt ſpecie uoluptates, uideretur quoq;
cõſentaneũ rationi ut eorundẽ ſpecie animaliũ eędem eſſent ſpẽ uoluptates, tamen in
hominibus uariatur regula. Notandũ ꝙ diuerſorum animaliũ uoluptates uidẽtur eſſe
diuerſę: & una rõ eſt, ꝙ unũquodq; animal uidetur habere operationẽ propriã atque
exinde

exinde propriam uoluptatem. Alia ratio eſt, ꝙ animalia non delectantur eiſdem, ſed diuerſis afferentibus uoluptatem: & ut illa efficientia uoluptatem ſunt diuerſa, ſic etiam ſunt uoluptates prouenientes ab illis diuerſæ inter ſe, & cuique propriæ. & de ijs intelligendum, non de communibus quæ omnibus competunt inquantũ ſunt animalia. ſed probat Philoſophus ſuum propoſitum de uoluptatibus proprijs, & accommodatis cuique, quia ſufficit quòd illæ differant ſpecie, ſicut animalia.

[IN hominibus tamen non mediocriter.] Oſtendit Philoſophus nunc ex diuerſitate hominũ differre uoluptates, quia ſi in alijs in animalibus conuenientibus ſunt quædam propriæ uoluptates, ut equis omnibus quædam uoluptates accommodatę, ſimiliter leonibus, & alijs eodem pacto, tamen in hominibus uariantur. Nã alia alios delectãt, & alia alios perturbant, ut uitioſa moleſta ſunt probis, delectant improbos: ægrotis ſimiliter, & ſanis alia ſunt iucunda, & unuſquiſq; uidetur delectari eo quod eſt ſibi amabile, atq; ut in primo inquit Philoſophus, id eſt hominum cuiq; uoluptati cuius amator dicitur quiſq;: ut equus equorum amatori, & amatori iuſtorum iuſta, & omnino uirtutum amatori ea quæ per uirtutem efficiuntur. 45

[IN uniuerſis autem talibus.] Oſtẽdit hac in parte Philoſophus quòd inter omnes uoluptates humanas ea eſt optima quæ eſt ſtudioſi hominis hoc pacto: Eius hominis uoluptas qui eſt mẽſura omniũ operationũ & uoluptatũ humanarũ eſt potiſsima & uera uoluptas: ſed ſtudioſus homo, & uirtus ipſa ſunt mẽſura operationũ & uoluptatũ humanarũ: ergo eius uoluptas eſt ſumma & potiſsima inter humanas uoluptates. Patet tõ: quia in unoquoq; genere id quod eſt menſura, eſt optimũ & præſtabiliſsimũ in illo genere. Sed antea ſæpius probatũ eſt ſtudioſum & uirtutẽ eſſe mẽſurã: & regulã operationũ humanarũ, ita ut reſpiciẽtes ad illã rectè dicimus & diiudicamus hunc actũ bonũ eſſe uel malũ, hæc cum ita ſint, dicit Philoſophus ꝙ non eſt mirandum ſi ea quæ ſunt moleſta ſtudioſo, alijs non ſtudioſis uideantur iucunda. multæ enim ſunt corruptelæ in hominibus quibus ſit ut habentibus guſtum corruptum ea interdũ placeãt quæ non ſunt bona, ſicut ægrotantibus quædam dulcia quæ non ſunt amara. uel amara quæ ſunt dulcia. Regula autem à ſtudioſo & ſano ſumenda eſt, quia talis eſt res uel bona uel praua ſicut ei uidetur qui habet iudicium ſanũ. & ex ijs concluditur ꝙ uoluptates quædam ſunt ueræ & propriæ, quædã ſecundum quid, & non propriæ, ſed apparentes: & ex conſequenti apparet quòd ſunt diuerſæ ſpecie. 46

47 [EARVM uero quæ probæ uidentur eſſe.] Oſtendit hac in parte philoſophus quæ uoluptas ſit præſtabiliſsima inter uoluptates probas quæ competunt homini ſtudioſo, nam cùm uariæ ſint, & à uarijs potentijs ac obiectis proueniant, habent gradus inter ſe. & dicit ꝙ hoc percipere poſſumus ex operationibus: qualis enim operatio erit, talis erit uoluptas: ſed operationes habent gradus, & earum alia eſt præſtantior alia, ſic etiam uoluptates eundem ſequentur ordinem, ꝙ ſi una erit operatio præſtantiſsima omnium, uoluptas quoq; quæ eam comitatur erit potiſsima: ſin plures, ita ẽt uoluptates erunt plures. Dantur enim gradus, ut diximus. & poſthabeamus turpes uoluptates quæ non ſunt appellandæ uoluptates, & loquamur de ſtudioſis, & probis, de quibus uidetur loqui Philoſophus. Hæ igitur cùm habeant gradus ſecũdum operationes, ut dictum eſt. accedendum eſt ad ultimam & perfectiſsimam omnium. ſiue ſit una, ſiue duplex, id eſt actiua, & ſpeculatiua, & ideo dicit, ſiue ſit una ſiue plures, quia iſtæ duæ obtinent ſummum locum in genere ſuo, tamen ſi conferatur genus cum genere, & ipſæ inter ſe, proculdubio ſpeculatiua longè anteponitur actiuæ, Philoſophi ſententia. Voluptates quoque ſequentes huiuſmodi operationem eandem rationem inter ſe habebunt, ut qualis ſit ratio inter operationem & operationem, talis ſit inter uoluptatem & uoluptatem. Primò enim prima erit ea quæ conſequitur ſpeculatiuam operationẽ, prima quoq; in genere ſuo ea erit quæ ſequitur actiuã operationem, reliquæ autem ſecundariò, ut dicit Philoſophus. Notandum quòd ſi aliquis quæreret

quæ ná cauſa ſit cui alia animalia quæ ſunt eiuſdẽ ſpeciei,& unaquæq; in ſpecie ſua, habeant proprias uoluptates in hominibus autem non mediocriter uarientur: ut dixit Philoſophus. Dicendum quòd alia animalia feruntur inſtinctu naturæ ad ſuas uoluptates, homo uerò ratione & electione agit ſuas operationes, & ideo habet multas uarietates, quia alij habent corruptum, alij bonum, & ideo diuerſas producunt operationes, & diuerſas & uarias habent uoluptates & perſequuntur, cętera uerò animalia aguntur, & non propriè agunt. Homo autem eſt liberi arbitrij, & habet rationem & uoluntatem, & ſequendo diuerſa uoluptaria (nam alia alios delectant) diuerſas ideo perſequitur uoluptates.

De felicitate. Cap. 6.

48 DICTIS *autem ijs quæ ad ipſas uirtutes ac amicitias uoluptateſq; pertinent: de felicitate figura dicere reſtat. quippe cùm finẽ humanarum rerum ipſam eſſe ponamus. Si igitur ea quæ prius di-*
49 *cta ſunt, repetierimus: orationem ſanè fecerimus breuiorem. Dixi-*
mus itaq; felicitatem habitum non eſſe. ineſſet enim dormienti per uitam, plãta-
50 *rum uita uiuenti, & in calamitatibus maximis conſtituta. Quòd ſi hæc non pla*
cent: ſed ponendum eſt potius ipſam operationem eſſe quandam, ut prius eſt di-
ctum, & operationum aliæ ſunt neceſſariæ & ob alia, aliæ per ſeipſas expetibi
les: perſpicuum eſt felicitatem earum aliquam operationem eſſe, quæ ſunt per ſe
& non ob aliud expetendæ. Felicitas enim nullius indiget rei: ſed eſt ex ſe-
ſe ſufficiens. Operationes autem eæ per ſe ſunt expetibiles, à quibus nihil
51 *præter operationem quæritur. Tales uerò uidentur eſſe actus ij qui à uirtu-*
te proficiſcuntur. Honeſta nanque ſtudioſaq; agere ex ijs eſt quæ per ſe expe-
tuntur. Et item ludorum ij qui ſunt iucundi. non enim ob alia ipſos expe-
tunt. damna nanque potius ex ipſis quàm commoda ſuſcipiunt, & corpus &
patrimonium negligentes. Confugiunt autem ad talia oblectamenta & ple-
rique eorum qui beati eſſe dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio ha
bentur ij qui in talibus oblectamentis ſunt dextri. in ijs enim ſeipſos præbent
iucundos, quæ illi affectant. indigent autem talibus. Videntur igitur hæc ad
felicitatem pertinere: propterea quòd hiſce uacant homines ij qui ſunt in pote
52 *ſtatibus conſtituti. At nullum fortaſſe ſignum tales ſunt homines. nam nec uir*
tus in poteſtatibus, nec intellectus conſiſtit, à quibus operationes ſtudioſæ profi
ciſcuntur. Nec ſi illi cum ſynceram liberalemq; uoluptatem non deguſtarint,
ad corporis confugiunt uoluptates propterea putandum eſt has magis expeti
biles eſſe. Et pueri enim quæ apud ſeipſos in pretio ſunt, præſtabiliſſima eſſe
putant. Conſentaneum igitur eſt rationi, ut pueris & uiris diuerſa pretioſa
53 *eſſe uidentur, ſic & prauis & ſtudioſis uideri. Vt igitur ſæpe dictum eſt, & pre*
tioſa & iucunda ſunt ea, quæ ſtudioſo uiro talia ſunt. Vnicuique autem ea eſt
operatio maximè expetibilis quæ ab habitu proprio prodit, & ſtudioſo. igi-
tur ea quæ proficiſcitur à uirtute. Felicitas ergo non in ludo ioco ue conſi-
54 *ſtit. Etenim abſurdum foret humanum finem iocum eſſe: & negotia multa*

moleſtias

moleſtias ue per totam uitam cauſa iocandi ſuſcipere. Cuncta enim ferè propter felicitatem alterius expetimus gratia. hæc enim eſt finis. Studere autem & laborare gratia ioci, ſtultum profectò nimiſq; puerile habetur & eſt. Io- 55
cari uerò ut ſtudeas, ſecundum ſententiam Anacharſidis rectè ſeſe habet. Iocus enim requieti ſimilis eſt, atq; cùm continuè nequeant homines laborare, indigẽt requiete. Nõ igitur eſt ipſa requies finis. fit enim gratia operationis. At 56
uerò uita felix in uirtute cõſiſtit. Hæc aũt uita cũ ſtudio eſt, & in ſerijs, ſed nõ in ioco conſiſtit. Atq; ea quæ ſtudioſa ſunt ſeria ue, præſtabiliora ridiculis & ijs que ioco fiunt. Et operationem ſemper melioris & partis & hominis, ſtudio- 57
ſam magis dicimus eſſe. melioris uerò præſtabilior eſt, & ad felicitatem iam magis attinens. Frui præterea quiuis & mancipium uoluptatibus corporis, 58
non minus quàm optimus homo poteſt. at felicitatem nemo mancipio tribuet, niſi et uitam tribuerit ſtudioſam. Felicitas enim non in talibus conſiſtit modis uiuendi ſed in operationibus quæ à uirtute proficiſcuntur, ut prius etiam diximus.

Comment.

DICTIS autem iis quæ ad ipſas uirtutes ac amicitias.] Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo Philoſophus docet de felicitate quæ humanarum rerum eſt ultimus finis, & hoc congruè: quia finis eſt id quod primum in intentione proponitur, & ſecundum hoc uidetur cauſa eſſe, & eſt omnium eorum quæ inueniuntur propter ipſum conſequendum. idem etiam eſt ultimum cum iã per inuenta cauſetur, & ſecundum hæc uidetur habere rationem effectus: unde uirtutes & operationes præcedentes ſtudioſæ, cauſa effectiua ſunt felicitatis, felicitas autem eſt cauſa finalis earum: ueluti motio eſt cauſa effectiua ſanitatis, & ſanitas cauſa motus, cauſa, inquam, finalis cauſæ, enim ſibi ſunt inuicem cauſæ in diuerſo genere, ut inquiunt: ſed finalis principaliſsima dicitur omnium aliarum, & cauſa cauſarum, ut oſtẽdit Philoſophus in libro Phyſicorum. Felicitas ergo cùm ſit cauſa finalis reſpectu uirtutum & operationum ſtudioſarum præcedentium ipſas uirtutes, iure erit principalior cauſa quàm illa quę ordinatur ad ipſam. Cùm igitur felicitas ſit primũ in intẽtione, ideo prima à Philoſopho propoſita eſt, deinde declarata ſunt media quæ ad ipſam pertinebant, & tria principaliter quæ fuerunt cognitu neceſſariæ, id eſt uirtutes, tum amicitiæ, tum uoluptates, quorum omnium exactiſsimam doctrinam tradidit nobis Philoſophus, ut per ea quæ ad felicitatem ducunt, & reſolutionem ſuæ definitionis, paulatim innoteſceret nobis ipſa felicitas. meritò igitur ea in primo libro propoſita ſicut eſt primum in intentione, deinde iis omnibus pertractatis quæ ſunt media quæ ad illam ducunt, & in media doctrina collocatis: nunc tandem eam exequitur ultimo loco, quia eſt ultimum in executione. quare ut eſt primum, in intentione quoque ponitur nobis: ut eſt ultimum, in executione. Vltimo etiam loco Philoſophus eam exequitur declarando ipſam ſecundum ſpecies ſuas, & præſertim ſpeculatiuam, de qua antea Philoſophus parum tetigerat, ſed in hunc locum potius diſtulerat. Itaque ipſam felicitatem diuidit in actiuam & ſpeculatiuam, & comparat eas inter ſe, oſtendens alterã eſſe altera præſtantiorem: ſed quia utrique felicitati uoluptates annectuntur, & à quibuſdam credebantur eſſe ultimi fines, ideo præmiſit doctrinam de uoluptate, multa tradendo nobis cognitu neceſſaria, ut uidimus, Diuiditur autem hic tractatus 48

ctatus in quatuor capitula. In primo tractat de felicitate in communi & in genere. In ſecundo de felicitate ſpeculatiua. In tertio de felicitate actiua, & comparat ambas inter ſe. In quarto de ferendis legibus, ut oſtendat oportere nos hæc non ſolum cognoſcere: ſed etiam deducere in actum. & illud ultimum capitulũ uidetur eſſe quaſi quidam nexus libri ciuilium. Primũ capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima itaq; Philoſophus proponendo ſuam intentionem dicit ꝙ pertractatis ijs quæ pertinent ad uirtutes & amicitias, & uoluptates, relinquitur ut ſummatim de felicitate loquamur: quæ cum ſit finis primò propoſitus, & multa ſint tractata à nobis quæ ad eam inueniendam & conſequendam pertinẽt conſentaneum eſt rationi, nunc quoq; ultimo loco de ea concludamus ſummatim quæ ſunt cognitu neceſſaria, breuiter repetendo quædam antea dicta, ut facilior, & euidentior fiat explicatio eius.

49 [Diximus itaq; felicitatem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus repetendo iam antea dicta in primo libro, oſtendit & probat duabus rationibus felicitatẽ non eſſe habitum. Prima ratio, Si felicitas eſſet habitus, tunc felicitas ineſſe poſſet dormienti per totã uitã uel agenti inſtar plantæ. conſequens eſt abſurdum, ergo & antecedens. nam conſiſteret in homine uiuenti infima potentia quæ eſt in nobis & inſtar plantarum, non quòd plantæ dormiant. nulli enim competit ſomnus niſi ſit ſenſitiuum: ſed quia in nobis dormientibus uegetatiua potentia præcipuè operatur. Secunda ratio, Item ſi felicitas eſſet habitus, tunc eſſe poſſet in homine maximis in ærumnis & calamitatibus conſtituto. conſequens eſt abſurdum, ſententia huius Philoſophi: ergo & antecedens. Nam impeditus & onuſtus calamitatibus non uidetur poſſe commodè operari. Notandum ꝙ anima triplex dicitur, aut uegetatiua quæ eſt in plantis, aut ſenſitiua quæ eſt in brutis, aut intellectiua quæ eſt in hominibus, & omitto nunc ſecundum locum motiuam: anima aũt hominis habet potentiã uegetandi, & ſentiendi, quæ potentiæ ſunt in illo. Item ulterius habet potentiam rationalem. Nam ubicunq; eſt perfectior, ibi ſunt etiam imperfectiores potentiæ, non econtra: ueluti de triangulo & quadrangulo dicit Philoſoph. in lib. de Anima. Homo igitur cùm habeat principium uegetandi & ſentiendi & intelligendi, prima & ſecunda potentia nunc operatur nunc non operatur. uegetatiua ſemper operatur & aſsiduè ceſſante enim illa ſequitur mors, ut ait Philoſophus. Verùm ab homine dormiente poſthabentur ferè operationes ſecundum illas uires utraſque, id eſt intellectiuam & ſenſitiuam. dicitur enim ſomnus ligatio ſenſuum. quare ſenſitiuæ uel intellectiuæ operationes, aut non ſunt in dormiente, aut ſunt imperfectè & confuſo quodam modo, ut in ſomniis, & huiuſmodi: ſicut dixit Philoſophus felicem à miſero non differre in ſomno, niſi quòd bonis meliora ſomnia fiunt quàm prauis, uerum ipſa uegetatiua & nutritiua uis operatur in dormiente, & tali uita & operatione tunc dicitur uiuere. & ideo dixit Philoſophus uiuenti plantarum uita. & in primo quoque, huius igitur uirtus communis quædam, & non humana uidetur. Nam hæc animæ potentia in ſomniis uidetur maximè operari, quare dormiens tunc dormit ut animal, & uiuit ut planta, quia tali operatione maximè operatur: aliis uerò aut non operatur, aut imperfectè & in confuſo, ut diximus. Notandum quòd in maximis calamitatibus conſtitutus non dicitur felix, ſententia huius Philoſophi, quia indigere uidetur inſtrumentis ad operandum quibus caret ſi ſit in magnis ærumnis. Preterea impeditur calamitatibus ne poſsit commodè operari: ſed præſertim hoc eſſe uidetur in uita ciuili ubi felix operatur ad alium: ſed in felicitate contemplatiua, aut ea actiua, qua quis eſt felix ad ſeipſum bona interna ſatisfacere uidentur, quia tales paucis indigent externorum bonorum.

50 [Quod ſi iſta non placent: ſed ad operationem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus uidetur afferre duas cõcluſiones. Prima ꝙ felicitas eſt operatio,

ratio,probatur, Felicitas aut eſt habitus, aut operatio: non eſt habitus, ut probatum fuit: ergo relinquitur ut ſit operatio. Secunda, cum felicitas ſit operatio, aut neceſſaria quæ expetitur propter aliud, aut per ſe expetibilis: ſed non eſt ob aliud cum ſit ultimus finis in rebus agendis: ergo felicitas eſt operatio per ſe expetibilis.

[Tales uerò uidētur eſſe actus ij.] Hæc eſt quarta pars huius capituli. in qua Phi 51
loſophus oſtēdit quòd felicitas eſt operatio per ſe expetibilis a uirtute proficiſcens, & procedit artificioſè hoc pacto. Felicitas cum ſit operatio, & operatio per ſe expetibilis,ut probatum eſt, tunc aut eſt operatio per ſe expetibilis proficiſcens a uirtute, aut ludo uel ioco: ſed non eſt operatio ſecundum ludum uel iocum, ergo ſecundum uirtutem. Et primò declarat Philoſophus coniunctum ualere ex ſufficienti diuiſione. Nam cum felicitas ſit operatio per ſe expetibilis,aut erit a uirtute aut ioco. Nam homines expetunt per ſe operationem ſtudioſam, & hoc uidetur eſſe manifeſtum & notum. Præterea operatio quæ conſiſtit in ludo uel ioco, uulgi opinione non uidetur expeti ob aliquid aliud, & oſtendere uidetur hoc ex quodam ſigno, quia homines ſubeunt incommoda & detrimenta, & in corpore & in patrimonio ut uacent exercitationi ludi & ioci. Inſuper tyranni exiſtimantur eſſe beati, quia poſſunt uacare huiuſmodi ludis & iocis, & periti in iſtis rebus apud illos habentur in pretio: quare operatio per ſe expetibilis,aut eſt ſtudioſa ſapientum ſententia, aut exercitatio ludorum opinione uulgi:ergo aut illa aut hæc.& ſic ex ſufficiēti diuiſione probatur illa cōſequētia: & poſt haberētur hic expoſitores nōnulli, qui alio ordine introducũt hũc textũ.

[At nullum fortaſſe ſignum huiuſce.] Probat & declarat nunc aſſumptionem il- 52
lius argumētationis,nam dicebatur quòd operatio per ſe expetibilis,aut a uirtute,aut ludo & ioco erit felicitas, & aſſumptio erat quòd non eſt operatio a ludo, ex quo relinquitur quòd ſit operatio a uirtute: quòd autem non ſit operatio ſecundum ludum uel iocũ,quòd erat aſſumptio,probat Philoſophus,& affert primò duas concluſiones. Prima, quòd licet principes qui exiſtimantur eſſe beati a uulgo dent operam huiuſmodi ludis & iocis & uiuēdi modis,tamen hoc non eſt ſignum quòd felicitas ſit huiuſmodi in rebus & ludis. Nam homines in quibus non eſt uirtus moris,nec intellectiuæ & mentis uirtutes, non ſunt ſignum quòd felicitas ſit in ludo: ſed principes ut plurimum, & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti plerunque ſunt tales, ut neque moris uirtutes habeant nec mentis: ergo principes & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti non ſunt ſignum ut felicitas conſiſtat in ludis & huiuſmodi delectationibus, quibus illi ut plurimum uacant. Secunda concluſio, Hi homines qui nunquam guſtarunt purā uoluptatem & libero homine dignam,non ſunt ſignum ut uoluptas ludi ac ioci ſit per ſe expetibilis: ſed principes & hi qui ſunt in poteſtatibus cōſtituti ut plurimum ſunt huiuſmodi: ergo non ſunt ſignũ quòd uoluptas proueniens ex ludis & corporis oblectamentis, ſit per ſe expetibilis. Patet ratio, quia uoluptatum aliæ & ſyncerę, aliæ mixtæ & impuræ, princeps uerò plerunque & ipſi tyranni cùm non habent ueras uoluptates confugiunt ad impuras & corporeas.& ſæpe inſtar Sardanapali uitám agunt. hæc enim amicos, ut in octauo inquit Philoſophus. quærere uidetur cùm uirtute iucundos, nec utiles ad honeſta. qui igitur fieri poteſt ut ij ex ſua uoluptate non pura ſint ſignum ueræ uoluptatis? Nam & pueri ſuam habent uoluptatem quæ optima eis uidetur,& tamen non eſt ſequenda,ſed leuis cùm ſit & puerilis, poſthabenda: ſic etiā uoluptas & uita eorum qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, ſi ſit dedita corporeis uoluptatibus & huiuſmodi ludis,tamen nō ſequitur propter hoc ut felicitas & uoluptas per ſe expetenda conſiſtat in ludis & huiuſmodi talibus.uoluptates enim & res pretioſæ aliæ alijs uidentur,ut ſæpius diximus:ſed regula uera non eſt a pueris nec a prauis, ſed a uiro ſtudioſo ſumenda,ut oſtendet nunc inferius.

[Ut igitur ſæpe dictum eſt.] Oſtendit idem Philoſophus,ſcilicet felicitatem non 53
conſiſtere in ludo & ioco, ut ſupra etiam declarauit, ſed ibi refellendo opinionem & iudicium ac ſignum illud imperitæ multitudinis. hic idipſum probat ſex rationibus,

quarum prima eſt talis, In illa operatione quæ non uidetur optima nec per ſe expetibilis uiro ſtudioſo non conſiſtit felicitas: ſed operatio proueniens ex ludo & ioco eſt huiuſmodi: ergo in tali operatione non conſiſtit felicitas. Dictum eſt enim ſæpius uirum ſtudioſum atque ipſam omnino uirtutem eſſe regulam & menſuram agibiliũ, & quæ ei probantur eſſe probanda, quæ ab eo reijciuntur eſſe repellenda: ſed operatio ludi & ioci non probatur, quia ea non proficiſcitur a ſuo habitu, ſed ſtudioſa tantùm atque honeſta.

54 [Etenim abſurdum.] Secunda ratio, Si felicitas conſiſteret in ludis & iocis, omnia ageremus ob talia, conſequens abſurdum, ergo & antecedens. eſſet enim nimium abſurdum laborare, uigilare, & omne ſuum ſtudium conferre in rem tam puerilem tamque abiectam.

55 [Iocari tamen ut ſtudens.] Tertia ratio, Iocus & ludus ſit alterius gratia: ſed felicitas non ſit alterius gratia: ergo felicitas non conſiſtit in ludo. Hanc rationem probat Philoſophus autoritate Anacharſidis Scythæ, qui dicere ſolebat, honeſtè iocari expeti debere ut poſtea ſtudeas & opereris. Ceſſatio enim uidetur eſſe propter operationem, & ita eſſe debet quaſi ceſſare & recreari debeamus, ut melius deinde operemur ipſumq; genus iocandi, ut ait Cicero, non profuſum nec immodeſtum, ſed ingenuum & facetum eſſe debet. Anacharſis fuit Philoſophus Scytha, & Athenis floruit tempeſtate credo Solonis, cuius nomen celebratur a multis. huius & Cicero in Tuſculanis meminit, An Scytes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere, noſtrates Philoſophi facere nõ potuerunt? Epiſtola quoq; eius fertur his uerbis, Anacharſis Hannoni ſalutem. Mihi amictui eſt Scythicum tegmen, calciamentum ſolorum callium, cubile terra, pulpamentum fames: lactè, caſeo, carne ueſcor. Quare ut ad quietũ me licet uenias. Munera autem iſta quibus es delectatus ciuibus tuis dona &c.

56 [At uerò uita felix.] Quarta ratio. Iocus & ludus eſt longè inferior rebus ſerijs: ſed felicitas non eſt inferior illis ergo felicitas non conſiſtit in ioco, atque ludo. Patet ratio, quia felicitas eſt præſtabiliſsima rerum agendarum quæ ſeriò fiant: & ſeria ſunt præſtabiliora ipſis ridiculis & iocis. Neque enim ut Cicero inquit, ita generati a natura ſumus ut ad ludum iocumque facti eſſe uideamur, ſed ad ſeueritatem potius, & ad quædam ſtudia grauiora atque maiora.

57 [Et operationem melioris.] Quinta ratio, Felicitas eſt operatio optimi hominis & partis, id eſt potentiæ animæ melioris: ſed ludus & iocus non eſt huiuſmodi, ut manifeſtè patet: ergo in ludo & ioco non conſiſtit felicitas. Partem autem, id eſt potentiam animæ meliorem appellat ipſam rationalem, in qua conſiſtit felicitas. [Frui

58 præterea quiuis.] Sexta ratio, In eo quo frui indifferenter quiuis pro arbitrio poteſt, tam non ſtudioſus quam ſtudioſus & non minus mancipium quam uir bonus in eo, inquam, tali non conſiſtit felicitas: ſed ludus & iocus, & omnino corporea ipſa uoluptas eſt huiuſmodi ut quiuis facile & ipſum quoque mancipium frui poſsit: ergo in his talibus nõ conſiſtit felicitas, & notandus eſt diligenter ordo Philoſophi quo uſus eſt in hoc toto proceſſu. Primò enim oſtendit felicitatem non eſſe habitum, deinde quòd eſt operatio. Tertiò, quòd eſt operatio per ſe expetibilis. Quartò ꝙ eſt operatio ꝑ ſe expetibilis ſtudioſa, & ſecundum uirtutem. & hoc quarto loco poſitum declarauit hoc modo, cùm felicitas ſit operatio per ſe expetibilis, aut eſt a ludo, ut imperitę uidetur multitudini: aut a uirtute, ut prudentibus & ſtudioſis uidetur: ſed nõ eſt a ludo, ergo relinquitur, ut ſit a uirtute. quòd autem non eſſet a ludo, uel ioco probauit ex rationibus, ut uidimus, ex quibus patet felicitatem eſſe operationem per ſe expetibilem ſecundum uirtutem ut dictum eſt.

De

De felicitate contemplatiua. Cap. 7.

QVòd ſi felicitas operatio eſt per uirtutem : conſentaneum eſt ratio= 59
ni, per eam eſſe quæ eſt præſtabiliſsima. Hæc autem eius fuerit
quod eſt optimum. Si igitur mens ſit hoc, ſiue aliquid aliud, quod
quidem natura dominari uidetur ac imperare, & animaduerſio=
nem habere de honeſtis diuinisq; rebus, aut quia diuinum & ipſum eſt, aut quòd
eorum quæ ſunt in nobis eſt diuiniſsimum, huius operatio per uirtutem propriã
ipſa felicitas fuerit beatitudoq; perfecta. Dictum eſt autem ipſam eſſe contem=
platiuam. Atque conſentaneum hoc & antea dictis, & ueritati uidebitur eſſe.
hæc enim operatio præſtabiliſsima eſt: quippe cum & mens ſit eorum quæ in 60
nobis inſunt, præſtantiſsimum: & ea circa quæ mens uerſatur cognoſcibilium
præſtabiliſsima ſint. Eſt præterea continua maximè. nam contemplari magis
continuè, quàm agere quoduis poſſumus. Arbitramur præterea felicitatis uo= 61
luptatem admixtam eſſe oportere. iucundiſsima aũt operationum uirtutũ, eſt ea 62
haud dubiè quæ per ſapientiam prodit. itaq; Philoſophia mirabiles tũ puritate
tũ firmitate uoluptates habet. atq; conſentaneũ eſt rationi ſcientibus quàm quæ
rentibus oblectamentum ipſum iucundius eſſe. Ipſa quoq; ſufficientibus maxi=
mè fuerit in contemplatione. nam & ſapiens, & iuſtus, & cæteris rebus ijs in= 63
digent, quæ neceſſariæ ſunt ad uitam. Sed ſi ſatis his talia adſunt: iuſtus quidem
eorum indiget ad quos & cum quibus egerit iuſtè: & temperans item ac fortis
& ſinguli cæterorum. At ſapiens ſi ſolus etiam ſit, contemplari poteſt: & quo
ſapientior eſt, eo magis poteſt. melius autem fortaſſe ſi habeat adiutores. atta=
men ſufficientiſsimus eſt ipſe. Præterea propter ſeipſam amari ſola uidetur. nihil
enim ab ipſa fit præter hoc, contemplatum, inquam, eſſe. At cum agimus præter 64
ipſam actionem; aut plus aliquid aut minus aſſequimur. Videtur etiam in otio 65
felicitas ipſa conſiſtere. Negotia nanque ſuſcipimus, ut otium habeamus: &
bellum gerimus, ut in pace degamus. Operationes igitur actiuarum uirtutum, 66
ciuilibus aut bellicis in rebus uerſantur. actiones autem quæ in his fiunt, nego-
tioſæ ſunt, atq; bellicæ quidem omnino. Nemo nanq; bellum expetit gerere, ge=
rendi gratia belli: neq; bellum ob bellum parat. uidebitur enim crudelis quidã
atque ſanguinolẽtus penitus eſſe, ſi faciet amicos hoſtes, ut pugnæ cædesq; fiant.
At & ipſius ciuilis negotioſa eſt, & præter ipſam adminiſtrationem poteſtates
comparantur atq; honores, aut felicitatem ſibijpſi, & ciuibus. quæ quidem di=
uerſa eſt a ciuili quam quærimus ut diuerſam. Si igitur ciuiles quidem & bellicæ
actiones, cæteris actibus qui a uirtutibus proficiſcuntur, pulcritudine magnitu= 67
dineq; præcellunt: hæ uerò negotioſæ ſunt, atq; aliquem finem affectant, & nõ
propter ſeipſas ſunt expetibiles. mentis autem operatio, & ſtudio antecellit cũ 68
contemplatiua ſit, & præter ſeipſam nullum affectare penitus finem, habereq;
uoluptatem propriam quæ quidem operationem ipſam exauget. ſufficientia in=
ſuper, otium, defatigationis uacuitas ut humana, & quæcunq; alia uiro tribuũ=

tur beato, per hanc operationem illi ineſſe uidentur: perfecta felicitas hominis fuerit hæc profecto, ſumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis eſt imperfectum. Talis autem uita ſuperat hominis naturam. Non enim hoc ipſo quo homo eſt, ita uiuet: ſed quo eſt quid in ipſo diuinum. Quantum igitur hoc ab ipſo compoſito differt, tantum & huius operatio diſtat ab ea quæ a uirtute alia proficiſcitur. Quòd ſi mens diuinum ad ipſum hominem eſt, & uita quæ ab hac manat diuina eſt reſpectu ipſius uitæ humanæ. Oportet autem non quemadmodum monent quidam, humana nos ſapere, cum ſimus homines: aut mortalia, cum ſimus mortales, ſed quoad fieri poteſt immortales noſipſos facere, cũctaque efficere, ut ea uita uiuamus, quæ ab eo manat, quod eſt eorum quæ in nobis inſunt præſtabiliſſimum. Nam tametſi parum eſt mole, ui tamen & pretio multum omnibus antecellit. Videbitur autem & unuſquiſque hoc eſſe: ſiquidem præcipuum eſt & melius. Abſurdum igitur eſſet, ſi non ſuam ſed alicuius alterius expeteret uitam. Id inſuper quod dictum eſt antea, nunc etiam accommodabitur. Quod eſt enim natura unicuiq; proprium, id optimum unicuiq; & iucundiſſimũ eſt. Et homini igitur ea uita quæ ab ipſa proficiſcitur mente quidem maximè hoc eſt homo, hæc ergo eſt & feliciſſima uita.

COMMENT.

59 QVod ſi felicitas operatio eſt profluens.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquam declarauit in communi felicitatem eſſe operationem per ſe expetibilem ſecundum uirtutem, nũc conſiderat de felicitate ſpeculatiua, quæ ſumma eſt inter humana bona, huius Philoſophi ſententia: cuius definitio completa eſſe uidebitur, ſi ei addatur a particula, ut ſi operatio ſecundum uirtutem optimam quæ ſit optimi & præſtabiliſsimi omnium quæ ſunt in homine. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ declarabuntur. dicit autem in prima quaſi narrando, quia non uidetur indigere probatione, dicit, inquam, quòd ſi felicitas eſt operatio ſecundum uirtutem conſentaneum eſt ut ſit per uirtutem optimam: ſed talis uirtus erit optimæ & præſtabiliſsimæ potentiæ, & eius operatio quoque. Nam præſtantiſsimæ potentiæ præſtantiſsimus tribuendus eſt habitus & operatio. ſiue igitur ea pars, id eſt potẽtia, ſit mens, & intellectus, ſiue aliquid aliud quod eſt in nobis principaliſsimum ac ſimile rebus diuinis, quod ſecundum ordinem naturæ dominatur potentijs noſtris irrationalibus, ut in lib. Politicorum oſtendit Philoſophus, huius optimi ſecundum uirtutem propriam operatio erit ipſa felicitas humana. & hanc oſtẽdet poſteà eſſe operationem ſpeculatiuam & contemplatiuam, ſecundum ſapientiam quæ tribuitur menti ſpeculatiuæ, ut in ſexto declarauit. Notandum quòd potentia rationalis, & omnino ipſe intellectus uidetur habere tres conditiones nobilitatis inter alias. Vna, quia ſcd̃m naturã imperat potentijs inferioribus & ignobilioribus, ut iraſcibili, concupiſcibili, & hmôi. Secunda conditio eſt in percipiendo, percipiunt etiam aliæ potentiæ animæ. ut ſenſitiuæ, non tamen ut ipſa mens quæ percipit uniuerſalia: ſpecies intelligibiles ſeparatas ab omnibus conditionibus materiæ. Item uerſatur circa obiecta nobiliſsima omnium ad ea percipiẽda quoad fieri poteſt. Tertia conditio eſt, quia ſententia huius Philoſophi, ut quidam aiunt, cum mens non ſit extenſa extenſione ſubiecti, & eius operatio non ſit in inſtrumento corporeo propter cõuenientiã quã uidetur habere cũ ijs quæ ſunt ſubſtãtiarũ ſeparatarũ, dicitur diuiniſsimũ a Philoſopho inter omnia quæ ſunt in nobis; ſed utrũ uolũtas an intelle-

ctus

ctus ſit principaliſsima potentiarum quæ ſunt in nobis,omittatur impræſentiarũ.No
ſtra autem fides uult quòd anima noſtra ſit indiuiſibilis,& non extendatur extenſione
ſubiecti:ſed tota ſit in toto,& tota in qualibet parte, & quòd habeat plures potẽtias :
ſed præſtantiſsima earum proculdubio eſt rationalis.ſed uerum ſit uoluntas an intelle
ctus,quia apud noſtros magna diſputatio fit,omittatur,ut diximus nunc, & ad theolo
gos referatur.[CONSENTANEVM autem idipſum.]Hæc eſt ſecunda pars huius capitu 60
li,in qua Philoſoph.probat quòd ſumma & perfectiſsima felicitas humana eſt optima
operatio mentis,id eſt ipſa contẽplatio.Dictum eſt enim,ut ipſe inquit,hanc eſſe,con
templatiuam,quam concluſionem oſtendit ſex rationibus.Prima ratio, Perfectiſsima
operatio hominis eſt ultima & ſuprema felicitas eius:ſed contemplatio eſt perfectiſsi
ma operatio hominis: ergo cõtẽplatio eſt ultima & ſuprema felicitas eius.Declaratur
ratio iſta a Philoſopho,tum ex parte potentiæ,id eſt ipſius mẽtis.tum ex parte obiecti
quia perfectiſsimæ potentiæ noſtræ perfectiſsima eſt operatio , & circa perfectiſsimũ
obiectũ operatio ſumma & perfectiſsima eſt:ſed contẽplatio eſt operatio talis.nã mẽs
uerſatur circa uniuerſale,& circa ſubſtantias ſeparatas: quare cum mẽs ſit nobiliſsima
potẽtia,& illa ſint nobiliſsima obiecta, meritò operatio talis uidetur eſſe nobiliſsima
& perfectiſsima,& hæc ratio uidetur eſſe ad modum ualida.[ET inſuper continua ma 61
ximè.]Secunda ratio,Operatio hominis maximè continua eſt perfectiſsima felicitas
humana & ultima:ſed contemplatio eſt huiuſmodi: ergo contemplatio eſt perfectiſsi
ma,& ultima felicitas humana.Nam bonum quod magis eſt continuum magis eſt bo-
nũ,& magis expetibile:ſed cõtemplari,ut dicit Philoſoph. magis continuè poſſumus
quàm aliud agere.his rationibus oſtendit felicitatem contemplatiuam eſſe nobiliorẽ
longè ipſa actiua.Notandum ꝙ propter defatigationem quæ fit in nobis,interrumpun
tur operationes,ut nõ uideantur eſſe cõtinuæ.quapropter illæ.uidẽtur nobiliores quæ
magis ſunt continuæ . Defatigatio autem fit maior circa eas operationes quæ magis
indigent inſtrumentis corporis,ut ſunt ſenſitiuæ,& quanto magis ſunt materiales,tan
to magis defatigatur homo.Spiritus enim eſt in inſtrumentis,& determinatæ quanti-
tatis adeo,ut cum uehemẽter extenuatur,non poteſt homo ulterius defatigari : ſed o-
portet ut denuo generetur.Ex his patet ꝙ contemplatio eſt magis continua, quia fit
per mentem quæ non ponitur nec extenditur in inſtrumento corporeo,ut ait Philoſo
phus:ideo magis continuè contemplari poſſumus, non tamen ſine intermiſsione,quia
etiam ipſa mens indiget ijs quæ ſunt in inſtrumento corporeo, & utitur illis ut phan-
taſmatibus: quare eſt maximè continua contemplatio reſpectu aliarum operationum
humanarum.actiua operatio etiam ipſa poteſt eſſe continua,non tamen ut contempla
tio , quia magis utitur uiribus inſtrumentalibus ipſa prudentia . & intellectus actiuus
quam ſpeculatiuus.Item indigere uidetur pluribus mediis ad operandum.quare con-
templatio & ſpeculatio omnium operationum humanarum uidetur eſſe maximè con
tinua,id eſt magis continuari poſſe quàm aliæ.

[PRAETEREA oportere putamus.] Tertia ratio , operatio quæ inter ſtudioſas eſt 62
maximè iocunda,eſt perfectiſsima & ſuprema felicitas:ſed ſpeculatio ſecundum ſapiẽ
tiam eſt huiuſmodi:ergo eſt ſuprema felicitas.declaratur a Philoſopho ratio iſta,cum
ſit iocunditas coniuncta cũ felicitate & operatione ſtudioſa.proculdubio maxima erit
cum ipſa contemplatione ſecundum ſapientiam,tum ex parte puritatis,tum ex parte
certitudinis.Nam illa operatio eſt maximè iocunda quæ eſt maximè pura,& ſepara-
ta a conditionibus materiæ:ſed contemplatio ſecundum ſapientiam eſt huiuſmodi,er
go habet maximè & uehemẽter ſyncerã uoluptatẽ ex ſua cauſa productiua quæ eſt ue
hementer pura & aliena a conditionibus materiæ.Itẽ operatio quæ magis conſiſtit in
certitudine eſt uehementer iocunda:ſed operatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi:er
go erit iocũdiſsima.Quòd aũt ſit certior contẽplatio patet,quia eſt de iis quæ ſunt ne
ceſſaria,& nõ poſſunt aliter ſe habere.Aliã quoq; rationem uel conditionẽ uidetur af
ferre

ferre philoſophus,per quā uidetur anteferre contemplationē actiuæ operationi. Nā
operatio eorum uidetur eſſe certior & iocundior qui ſciunt,quam eorum qui quærūt:
ſed contemplantes ſecundum ſapientiam ſciunt, actiui autem uidentur quærere per
prudentiam:ergo certitudo,& per conſequens uoluptas erit maior in contemplatio-
ne quam in actione aliqua ſtudioſa,id eſt aliqua operatione actiua.Patet ratio,quia is
qui contemplatur ſecundum habitum ſapientiæ quam habet,operatur ut ſciens,& nō
quærit ulterius actiuus autem per prudentiam quærit quotidieque conſultat de re-
bus agendis.Conſultat enim utrum ſit pax,& ſocietas ſit facienda, utrum ſint mitten
di legati,& de alijs huiuſmodi.Omnis autem conſultatio perquiſitio eſt:conſultāt igi
tur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducant: quod uidetur eſſe prudentis.
Ex quo patet quòd ipſa contemplatio per ſapientiam ob certitudinem & puritatem
ſuam perfectiſſima & iocundiſsima eſt operatio, & per conſequens ſuprema felicitas.
& poſthabendi ſunt hic, iudicio meo, expoſitores qui dicunt Philoſophi comparare
operationes contemplatiuas inter ſe,id eſt contemplationem quæ eſt poſt habitum ſa
pientiæ cūm ijs quæ præcedunt habitum antequam acquiratur:quæ ſententia,etſi poſ
ſit eſſe uera,tamē expoſitio quam attulimus magis eſt accommodata,ut mihi uidetur,
ad mentem Philoſophi,quia comparat potius operationes actiuas per prudentiam cū
63 ſpeculatione per ſapientiam,quam ſpeculationes uel contemplationes inter ſe.[IPSA
quoque ſufficientia maximè.]Quarta eſt ratio,Ea operatio quæ eſt ſufficientiſsima,&
circa quam maximè eſt ſuprema felicitas humana: ſed contemplatiua eſt huiuſmodi:
ergo contemplatiua operatio eſt ſuprema felicitas humana.dictum eſt enim & in pri
mo,id ſufficiens eſſe quod ſufficientem præſtat, & expetibilē uitam atque huiuſmodi
eſſe felicitatem:ſed cum circa contemplatiuam,ſi comparetur cum actiua,maxima ſit
ſufficientia, hoc arguit eam eſſe maximam & ſupremā felicitatem in rebus humanis.
Nam operationes actiuæ pluribus indigere uidentur,ueluti iuſtus indiget hominibus
ad quos,& alijs quibus operetur:ſimiliter & temperans,& liberalis,& cæteri tales plu
ribus modis indigent:ſapiens uerò contemplari poteſt ſolus.Nam ſi ponantur pares in
hoc ꝙ æquè indigeant neceſſarijs ad uitam,tamen in producendis operationibus acti
ui pluribus indigent,quam contemplatiui,ſapiens enim ſolus contemplari poteſt,quā
uis melius ſi ſint duo,ut addatur amicus,tamen ipſe ſolus eſt ſufficientiſsimus.
64 [IPSA præterea propter ſeipſam amari.]Quinta eſt ratio, Ea operatio quæ eſt pro
pter ſe maximè expetibilis,eſt ſuprema felicitas humana: ſed contemplatiua eſt hu-
iuſmodi:ergo contemplatiua eſt ſuprema felicitas humana. Nam cūm felicitas ſit ul-
timus finis,non expeti debet alterius gratia,ſed propter ſe: & hoc præcipuè competit
contemplationi ſapientię.Nam actioni acquiri uidetur aliquid pręter ipſam,aut plus,
aut minus.ueluti actione fortis acquiritur uictoria,liberalis acquiritur gratia, tempe-
rati operatione fit ſedatio perturbationum, uel affectuum, uel cupiditatum,& ſic de
alijs ſimilibus,quare tales operationes non uidentur merę propter ſe,ſed quoquo mo
do,etiam ob aliud quod per ipſas acquiritur:ſed in contemplatione nihil aliud acqui-
ri uidetur pręter contemplationem & ſpeculationem ueritatis.Contemplamur enim
65 ut cōtemplemur,& ueritatem ſpeculemur, ut patet.[PRAETER operationem ipſam,
aut plus aut minus.] Non intelligendum ꝙ operatio actiua ſecundum uirtutem ordi-
netur propriè ad illud plus uel minus: ſed ſi comparentur inter ſe.Nam operatio ipſa
eſſet per ſe expetenda ēt ſine illis: uerum contemplatio maximè propter ſe, & gratia
nullius expetenda uidetur:actiuæ uerò, etſi propter ſe expetātur,tamen non uidentur
mere eſſe tales,nec liberari ab hoc omnino,quin aliquid aliud expetatur cū eis,ut exē
plis oſtendimus.Contēplari uerò hoc nō uidetur euenire niſi per accidens, inquantū
ſapiens cōmunicat ſcientiā ſuam cum alijs dando doctrinā, quod potius uidetur perti
66 nere ad exteriorē actionem.[AT qui felicitas in otio uidetur.] Sexta ratio. Operatio,
quæ conſiſtit maximè in otio & quiete quadam uidetur eſſe ſuprema felicitas: ſed con
templa-

templatio ſecundum ſapientiam eſt huiuſmodi: ergo talis eſt ſuprema felicitas ,. Pa-
tet ratio,quia ultimus finis uidetur eſſe quies & otium,id eſt operatio quieſcens acti-
uæ uerò operationes negotioſæ uidentur eſſe quæ maximè uerſari uidentur circa res
bellicas aut ciuiles:ſed nemo expeteret bellicas actiones propter ſeipſas,eſſet enim ni
mium crudelis & ſanguinolentus.Item ciuilis hominis actio negotioſa eſſe uidetur,&
ordinari ad quietem uel otium ciuitatis , & intendere honorem uel dignitatem : uel
quia in his non eſt ultimus finis,ut oſtendimus in primo,uidetur intendere potius fe-
licitatem ſibi,& ciuibus,non eam politicã quam habet,ſed ſpeculatiuam ad quam ip-
ſa actiua ordinari uidentur tanquam ad ſupremum finem.Itaque ſi conſideremus ſuc-
ceſsiue iſtas operationes,reperiemus eas ordinari inter ſe hoc pacto,ut una ſit ad aliã
uſq; ad actiuam ſecundum uirtutem,& ipſa poſtremo ad contemplatiuam,in qua quie
ſcere terminariq; uidentur tanquam in ipſa perfectiſsima, & omnium antecedentium
poſtremo poſtrema.Cur enim acquirimus uirtutes?ut operemur per illas . quid dein-
de?ut quieſcentes in otio contemplemur.quare quicquid homo agit,ordinari uidetur
ad contemplatiuam operationem ordine naturali & eſſentiali tanquam ad ultimũ fi-
nem:& ideo actiuã operatio ordinatur ad eam,unde in ſexto cum compararet pruden
tiam cum ſapientia:illius,inquit,gratia non illi iubet,ut patet.Cùm igitur compara-
tur actiua ad ſpeculatiuam,actio uidetur eſſe propter ſpeculationem tanquam ob ulti
mum & poſtremum finem.Cùm uero ſumitur ſeorſum in genere ſuo,tunc & ipſa quo
que uidetur eſſe ultimus finis reſpectu operationum actiuarum & rerum agibilium:ui
detur,inquam,operatio ſecundum prudẽtiam eſſe finis ultimus in tali genere. Verum
poſteaquam peruenerimus ad eam,& proponatur nobis ſpeculatiua , non quieſcimus:
ſed ulterius proficiſcimur ad ipſam ſpeculationem tanquam ad otium & quietem ani
mi noſtri.unde pleriq; philoſophãtium,ut ait Cicero. ſummum bonũ in rerum cogni
tione ponebãt, euthymiam & achamiã, id eſt animi tranquillitatẽ quandam eſſe dicẽ
tes.Sed animaduertendum eſt diligenter quod ſuprà Philoſoph. dixit , ꝙ ipſa requies
non eſt finis.ſit enim gratia operationis.Hic autẽ dicit felicitas in otio uidetur conſi-
ſtere.ſed loquutus fuit ibi de quiete,id eſt relaxatione,qua intermittitur operatio an-
te conſequutionem finis propter impotentiam continuè operandi.hic autem ſumit re
quiem in ipſo fine quaſi tranquillam & quietam operationem conſiſtentem, & non or
dinatam ad ulteriorem finem,& talis uidetur eſſe contemplatio,ſentẽtia Philoſophi,
in qua contẽplatione animus noſter nõ quærendo per eam ulterius aliud quieſcit quo
ad fieri poteſt in uita humana.Hoc autẽ addo, quia ut Auguſtinus inquit: Feciſti nos
ad te,& inquietum eſt cor noſtrum donec requieſcat in te.[Si igitur actuum omniũ.] 67
Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua concludit ꝙ operatio contemplatiua eſt per
fecta felicitas hominis congregando breuiter rationes ſupra allatas, & incipiendo ab
ultima hoc pacto,Si bellicæ & ciuiles actiones ſunt negotioſæ,& affectãt aliquid aliud
& ordinantur ad otium & ſpeculatiuam, ipſa autem contemplatiua non expetitur pro
pter aliquid aliud,ſed propter ſeipſam,& eſt perfectiſsima operatio, & maximè conti
nua,& habet uoluptatem propriam exaugentẽ operationem, & habent ſufficientiã,&
omnes deinde conditiones quarum ſuprà meminit,Patet ꝙ humana felicitas perfecta
nihil aliud eſt quàm contemplatiua operatio,ſi ſumat menſuram temporis & longitu-
dinẽ uitæ perfectam:omnia enim quæ tribuunt felicitati perfectæ debent tribui ſpecu
latiuo,& contemplatiuo felici:ſed perfectum tempus uidetur tribui ei. unde in primo
addidit cùm definiuit felicitatem,& in uita perfecta: ergo debita temporis & perfecta
menſura tribuenda eſt felici contẽplatiuo. Debet.n.per longitudinẽ temporis accede
re ad perfectionẽ ſuam ipſe hõ deinde operari diutius ad hoc ut ſit perfectè felix,quia
una hirundo non facit uer,nec una operatio felicẽ.quare requiritur diuturnitas tempo
ris.[ALIQVEM finem affectum.]Veluti felicitatem aliam a ciuili, id eſt ſpeculatiuã. 68
[TALIS autem uita ſuperat naturam.] Hæc eſt quarta pars huius capituli , in qua 69
Philoſophus

Philoſoph.poſteaquam declarauit contemplationem ſummam & perfectiſsimam eſſe hominis felicitatem,nunc idem cōfirmando,& ulterius afferendo,dicit quòd talis ita contemplatiua eſt potior quam ea quæ eſt ſecundum hominem.Et enim præſtabilior quàm actiua:& cùm ambæ competant homini,competunt per diuerſa principia quorum,aliud eſt actiuum,aliud contemplatiuum.Oſtendit igitur Philoſophus quomodo cōtemplatiua ſe habet ad hominem,& probat quòd ipſa eſt perfectiſsima felicitas hominis,& quoquo modo ſuperans conditionem humanam, hoc pacto , Ea uita quæ eſt potior quàm ea quæ eſt ſecundum conditionem humanam eſt perfectiſsima felicitas eius:ſed contemplatiua eſt huiuſmodi: ergo contemplatiua eſt perfectiſsima felicitas hominis & ſuperans quoquo modo conditionem humanam. Addit enim quòd is qui ſic uiuit,ſcilicet uita contemplatiua,non uiuit ſecundum conditionem humanam: ſed ſecundum quod aliquid diuinum in ipſo conſiſtit, prout uidelicet per intellectum habet ſimilitudinem cum ſubſtantijs ſeparatis.Notandū ꝙ homini competunt plures uires & operationes & uitæ. Anima enim humana habet potentiā uegetandi,quæ nō uidetur competere homini ut homo eſt:ſed ut conuenit cum plantis,quæ plantæ non habeant præſtabiliorem uitam. quare uiuens uita uegetatiua uidetur uiuere plantarum uita:alia tribuitur homini, id eſt uita ſenſitiua quæ non uidetur ei ut ultima ſua operatio competere:ſed ut conuenit cum aliis animalibus. & tali uita uiuere uidetur ut animal quoddam,& ut brutum eſt & alia uita rationalis quæ tribuitur ei,quia uiuere dicitur nō ut planta uel brutum: ſed excellētiore & præſtantiore uita.ea autē eſt duplex, & alia uiuere dicitur ut homo,alia uerò ſupra conditionem humanam,eſt enim ratio in homine ut principium rerum agendarum:eſt etiam ratio principium rerum ſpeculandarum,id eſt mens actiua,& ſpeculatiua,& altera agit humana agibilia, alia ſpeculatur,ea quæ ſunt:ſed cùm per rationem differt a belluis,conuenientius eſſe uidetur ut differat per eam potentiam rationalem quæ eſt propinquior ſenſui: quàm per eā quæ eſt diſtantior. Differt igitur primò & immediatè ab illis per actiuam potentiā rationalem,& ideo talis potētia & operatio actiua competet homini ſecundum cognitionem humanam,ſi immediate per iſtā differt a belluis.Ex his colligitur ꝙ actiua felicitas cōpetere uidetur homini uiuenti conditione quadā humana,& ciuili non uiuenti prǽſtātiore & potiore,id eſt intellectiua quadā uita:quare alia erit ratio,& uita competens ei ut uiuit ſupra conditionē humanam, & uita quadam ſimili uitæ ſubſtantiarū ſeparatarū quibus non cōpetunt uegetatiua,aut ſenſitiua, aut actiua propriè:ideo nō dicuntur cōpetere eis propriè uirtutes morales , ut dicet poſtea Philoſoph. niſi tranſlatiuo quodāmodo:ſed uiuunt uita contemplatiua & intellectiua,& talis propriè uidetur eis competere homo autē uidetur eſſe medium inter alia animalia & eſſentias ſeparatas , & habere ſimilitudinē cum utriſq; & diſsimilitudinē etiam ob uarias potentias & operationes.nā ſimilitudinem habere uidetur cum brutis ſenſitiua potētia & operatione, differre ab eiſdē per mentem & uitā actiuam immediate.Nam & ſi differat etiam per contemplatiuam,tamen eſt tanta diſtantia quod nō uidetur immediatè differre: uerū ex alia parte per mentē contemplatiuā,& uitam talē dicitur habere ſimilitudinē cum ſubſtantijs ſeparatis.& ideo dicit Philoſophus talē uitam potiorē eſſe quam humanā. In carne enim,ut inquit Hieronimus,ſi bene memini.præter carnem uiuere cœleſte, & non humanū eſſe uidetur.Differt autem ab illis per inferiores potentias:ſed ſenſitiua & uegetatiua faciunt nimis magnam diſtantia.quare dicemus ꝙ homo immediatè differt ab illis actiua uita ut ſit differentia congrua : & ſic homo ſecundum talem uitā competentem humanę conditioni dicetur uiuere ut actiuus , ut ciuilis,& ſocialis.Sed quoniam hominem inter eſſentias ſeparatas collocauimus, & ea quæ ſunt irrationabilia, & penitus immerſa in materia propter uarias potentias & operationes animæ, dicere etiam poſſumus quòd anima humana ueluti quædam natura media inter ea quæ ſunt ſeiuncta a materia , & ea quæ ſunt immerſa in eadem , poni poteſt · Nam

cùm

cùm non fiat tranſitio ab extremo ad extremum ſine medio, ſi ſumeretur alia natura media perfectior, quàm humana, ſtatim eſſet ſeparata à materia: ſin ignobilior, deſcenderet ad irrationabilia, & immerſa in ipſa materia quare cōſeutaneum uidetur ut ſit media ipſa anima humana inter hæc, cum detur ordo in eſſentialiter ordinatis. Hoc ſtante oriri uidetur pulcherrima ratio ad probandam immortalitatem animorum hoc pacto, Si anima humana media ſit quædam natura inter illa duo, æquum eſſe uidetur & congruum ut per eas conditiones quibus plurimum diſtat ab immerſis in materia ſimilitudinem habeat cum ſeparatis, & per eas quibus diſtat à ſeparatis conueniat cum immerſis. Sed ſeparatæ eſſentiæ duas habere conditiones dicuntur, quòd neque producuntur ex materia, neque illam informant: immerſa uerò econtrà talia habent duas alias ſuperioribus illis oppoſitas, quòd ducuntur ex materia, & illam informant. Anima igitur humana cum ſit media, & differat ab utriſque, & ſimilitudinem habeat cum utriſque diuerſis rationibus, primo ſi conuenire debet cum immerſis, aut conueniet inquantum ducuntur ex materia, aut inquantum informant materiam: non primo modo. quia ſi duceretur de materia, informaret etiā eandem, & eſſet omnino idem cum illis, & non media, ut ſuppoſitum & declaratum eſt. Relinquitur ergo ut habeat ſimilitudinem cum illis inquantum informat materiam, & non ducitur ex materia. nam per hoc differt: ſin uerò ſimilitudinem habere debeat cum ſeparatis, tunc non habebit inquantum ſeparatæ ſubſtantiæ non informant materiam, quia illæ nullo modo informant materiam: anima autem eſt forma in corpore, & tota in toto, & tota in qualibet parte, & per hoc differret ab illis ſeparatis inquantum informat materiam. quare relinquitur ut ſimilitudinem habeat per aliam conditionem cum illis, id eſt inquantum non producitur ex materia, nec erit de potentia eiuſdem, quo ſtante ſequitur extemplo quòd anima humana ſit immortalis, quia id quod non egreditur de potentia materiæ, omnium doctorum cōſenſu eſt incorruptibile & immortale: ſed anima humana eſt talis: ergo anima humana eſt immortalis.

[Oportet autem non quemadmodum.] Poſteaquam oſtendit Philoſophus 70
uitam contemplatiuam competere homini ſecundum quod ſuperat conditionem humanam, nunc affert ſententiam nonnullorum priſcorum qui dicebant homines cum ſint mortales oportere ſapere mortalia & non immortalia. quam ſententiam alij Solonis, alij Heſiodi. quidam Simonidis dicunt fuiſſe. Eam carpit Philoſophus afferendo tres concluſiones quæ patebunt. Dicit igitur in primis poſthabere oportet eorum ſententiam qui monent nos ut ſequamur mortalia & humana, & eniti debemus uiuere ea uita quæ eſt ſimilis immortalibus, & eſſentiis ſeparatis, & ſecundum eam uitam quæ eſt optima omnium que ſunt in nobis, id eſt, ipſa mens, & ratio & intellectus, qui etſi ſit paruum mole, quia eſt indiuiſibile & ſimpliciſſimum, & per conſequens caret quantitate uel magnitudine molis, tamen ui multum excellit, quia imperat ordine naturæ cunctis potentiis inferioribus quæ ſunt in nobis, & prſtabilitate quoq; excedit, cum ſit ſimplex & immaterialis. quare quiſque dicit Philoſophus, uidetur eſſe hoc, id eſt, mens & ratio, quia eſt principaliſſimum in homine. & ideo affert primam concluſionem talem. Id quoquo modo uidetur eſſe unuſquiſque quod eſt in eo præſtabiliſſimum: ſed mens eſt præſtabiliſsimum in homine: ergo unuſquiſque uidetur quoquo modo eſſe mens. Declaratur ſententia Philoſophi ex iis etiam quæ dixit in nono, Videbitur, inquit, id eſſe quiſque quod intelligit, aut maximè quaſi unuſquiſque uidetur eſſe id principalius in eo quod omnia alia ſunt quaſi inſtrumenta illius. quare ſi ab aliquo ſui denominari debet, id à principaliſsimo debet fieri: ſicut dicitur id factum eſſe à ciuitate cum fit à magiſtratu uel à gubernatoribus reipublicæ tā quam à principaliſsimo ut antea Philoſophus tetigit. Sic igitur cum homo uiuit ſecundum intellectum, uiuit ſecundum uitam maximè propriam ſibi, & gratificatur ei,

ut dixit, in nono quod eſt ſuiipſius ſummè præcipuú: itaq; abſurdum uideretur ſi quis omiſſa tali uita præcipua, & potiorem, & ſibi propria. illud enim quod eſt optimum ſecundum naturam, in unoquoque genere eſt maximè proprium ſibi: omiſſa, inquã, uita potiore & ſimili immortalibus declinet ad mortalia, ut illi monebant. unde ſecunda aſſertur concluſio, Id quod eſt ſecundum naturam cuique proprium, eſt optimum & iocundiſsimum ſibi: ſed uita intellectiua eſt ſecundum naturam propria homini: ergo eſt optima, & iocundiſsima. atq; ex hac oriri uidetur tertia concluſio, Nam optima & iocundiſsima uita cuiuſque eſt ei feliciſsima: ſed ea quæ ſit ſecundum mentem eſt huiuſmodi: ergo talis uita ſecundum mentem, & omnino contemplatiua eſt feliciſsima uita hominis, & iocundiſsima ei cum ſit maximè ſibi propria, neque hoc repugnare uidetur ei quod ſuperius dictum fuit quòd ſcilicet non eſt ſecundum hominem, ſed ſupra hominem: non enim ſecundum hominem quantum ad naturam compoſitam, quia non eſt ſimplex natura hominis. eſt autem propriiſsimè ſecundum hominem quantum ad id quod eſt principaliſsimum in homine, quod quidem perfectiſsimè inuenitur in ſubſtantiis ſuperioribus; in homine autem imperfectè uidetur, ſi comparetur cum illis, & tamen iſtud paruum mole, quia eſt indiuiſibile, ui & nobilitate excellentius eſt omnibus aliis quæ ſunt in homine, ſed notandum ꝙ nullum indiuiſibile propriè habet molem, ſunt autẽ multa indiuiſibilia quę ſunt imperfectiora diuiſibilibus, ut punctum reſpectu lineæ quæ eſt diuiſibilis, & linea quæ reſpectu ſuperficiei, & inquantum eſt eius terminus eſt indiuiſibilis, & ſuperficies reſpectu corporis. Corpus enim trinæ dimenſionis eſt perfectius, & puncto, & linea, & aliis huiuſmodi præcedentibus ipſum: ſed ne quis forſitan indiuiſibile tale, id eſt mẽtem aſpernetur ita ut putet quòd talis indiuiſibilitas arguat defectum in mente, ut facit in multis, ideo Philoſophus adiunxit ui, & pretioſitate multo magis excellit. Sic igitur patet quòd contemplatiuo ſecundum uirtutem mentis eſt ſumma felicitas humana, & maxima quoad fieri poteſt in hac uita. Cæterum ne quis fortè miretur Philoſophum in ſeptimo dixiſſe quandam heroicam eſſe uirtutem ſuperantem conditionem humanam, hic quoque dicat contemplatiuam quaſi ſuperare naturam hominis, & conditionem quoq; humanam: ideo intelligendum eſt ꝙ ibi in ſeptimo loquebatur de ea uirtute quæ circa mores hominum uidetur ſuperare communem curſum humanæ naturę, & tamen eſt mediocritas inter duo uitia, id eſt inter immanitatẽ quæ eſt exceſſus, & immanitatẽ quæ eſt defectus. hoc aũt in loco Philoſophus loquitur de contemplatiua, quæ ab omni negotio ſeparata non dicitur uerſari circa mores hominum: ſed circa ſpeculatiua & intelligibilia. & quia eſt ſecundum perfectiſsimã potentiã omnium quę ſunt in nobis, ideo dicitur quoquo modo excedere naturã hominis, eo modo quo ſuprà diximus inquantũ talis vita ſimilis eſt uitæ ſubſtãtiarum ſeparatarum: accedit etiã quòd eſt circa nobilſsima obiecta: ideo principatum ei tribuit Philoſophus inter omnes uiuendi rationes, & modos & felicitatem ſupremam in tali uita, & operatione collocauit.

De felicitate actiua, ac præcipuo munere operationis. Cap. 8.

71 SECVNDO *autem eſt ea uita quæ à uirtute alia manat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ ſunt. nam iuſta et fortia, et cætera quæ à uirtutibus proficiſcuntur, inter noſipſos agimus, in commercijs, et neceßitatibus, atq; actibus cõmunibus, & item affectibus unicuiq; ſeruantes decorũ. hæc aũt omnia conſtat eſſe humana. Nõnulla et a corpore prouenire uidẽtur: et multũ uirtus morum cum affectibus*

iuncta

functa eſt. Coniuncta eſt etiam & prudentia moris uirtuti, & hæc prudentiæ: ſi principia quidem prudentiæ à uirtutibus ipſis emergant, rectum uerò moris uirtutum à prudentia manat: Cum autem hæc ſeſe ſic habeat, ut à ſe mutuò pendeant, ſintq́; coniunctæ affectibus: circa ipſum compoſitum fuerint. at compoſiti uirtutes humanæ ſunt quare & ea uita quæ ab ipſis proficiſcitur, & felicitas humana eſt. Mentis autem eſt ſeparata. Atque tantùm de ipſa ſit dictum. exactè nanque dicere propoſito maius eſt. Videbitur autem & 72
externa affluentia perparum aut minus indigere quàm moralis. opus eſt enim utriſque neceſſarijs rebus. Atque ſit æquè: quanquam circa corpus & res tales ciuilis homo magis elaborat. parua enim differentia fuerit. In operationibus autem non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad liberalitatis operationes exercendas: & iuſto ad retributiones: pecunijs opus erit. Voluntates enim non ſunt manifeſtæ. Simulant autem & qui non ſunt iuſti, agere iuſtè uelle. Forti autem opus eſt potentia, ſi agit aliquid eorum quæ à uirtute proficiſcuntur, & poteſtate etiam temperanti, quo nanque modo aut hic, aut cæterorum quiſquam manifeſtus erit? Quæritur autem utrum magis proprium ſit uirtutis electio, an ipſi actus: quippe cùm in utriſque uirtus conſiſtat. atque conſtat in utriſque perfectum ipſum conſiſtere. Ad actus autem multis indiget: & quo maiores pulchrioresq́; ſunt, eo pluribus indiget. At contemplanti nullis huiuſcemodi rebus ad operationem eſt opus. quin & impedimento fere ſunt ad contemplationem. Sed hoc ipſo quo homo eſt, atque cum pluribus uiuit, expetit ea agere quæ à uirtute proficiſcuntur. indigebit igitur talibus ad ea agenda quæ ad hominem ſpectant. Atque felicitatem perfectam con 73
templatiuam quandam operationem eſſe, hinc quoque fuerit manifeſtum. Deos enim maximè beatos eſſe putamus, atque felices. At quoſnam actus tribuere illis oportet: iuſtos ne? An ridiculi uidebuntur, ſi commutant & depoſita reddant, & huiuſmodi cætera agant? At fortes ne, propterea quòd formidoloſas res ſuſtinent, periculaq́; ſubeunt honeſtates ipſius cauſa? An liberales? at cuinam dabunt? Abſurdum eſt inſuper ſi nummos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperantes? at quidnam fuerint? An laus eſt importuna ſi prauas dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia diſcurrent, cuncta quæ ſunt circa actus, parua quædam & digna dijs immortalibus ſanè uidentur. At uerò uiuere ipſos uniuerſi putant: quare & operari. Non enim oportet illos, ut endymionem aiunt, dormire. Viuenti igitur ei cui actio & multò magis affectio non tribuitur quidnam aliud præter contemplationem reſtat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, contemplatiua ſine controuerſia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea homo eſt ſummè felix, quæ illi maximè eſt cognata. Signum eſt huius & animalia cætera felicitatis expertia eſſe: tali penitus 74
operatione priuata. Nam dijs quidem tota eſt uita beata talem habentibus

operationem. hominibus autem, quoad ipſos talis operationis quædam ineſt ſimilitudo. At animalium cæterorum nullum prorſus eſt felix. quippe cum nulla ex parte particeps ſit contemplationis. Quouſque igitur contemplatio ſeſe extendit, eouſque ſeſe extendit & felicitas ipſa. & quibus contemplatio magis ineſt, iis & felicitas magis ineſt, non per accidens quidem, ſed per ſeipſam utique contemplationem. hæc enim per ſeipſam eſt pretioſa. Quare felicitas
75 contemplatio fuerit quædam. Eſt autem opus huic & proſperitate externa
76 cùm ſit homo. Natura nanque ipſa non eſt ad contemplandum ſufficiens: ſed & corpus ſanum eſſe oportet, & alimenta, reliquumq́; famulatum adeſſe. Non tamen putandum eſt multis ac magnis ei opus fore qui futurus eſt felix: ſi fieri non poteſt ut ſit beatus ſine bonis externis. Neque enim ſufficientia, neque iudicium, neq; actus in exuperatione conſiſtit. ſed fieri poteſt ut & non principes terræ ac maris agant honeſta. Etenim à mediocribus facultatibus poteſt quiſpiam agere per uirtutem. Atque id clare cernere licet. priuati nanque non minus agere uidentur res bonas, quàm qui ſunt in poteſtatibus conſtituti: imò etiam magis. Satis autem eſt tot facultates habere. erit. n. eius uita felix qui per
77 ipſam operatur uirtutem. Solon etiam bene fortaſſe de felicibus ſenſit, quiqui
78 dem eos eſſe felices dixit, qui mediocriter res habuerunt externas, & pulcherrimas res (ut putabat) agere,* modeſteq; uixere. Fieri enim poteſt, ut mediocria poßidentes agant ea quæ agere oportet. Videtur autem & Anaxagoras, non locupletem, neque potentem felicem ipſum exiſtimaſſe: cùm dixit ſe non mirari, ſiquis abſurdus multitudini uideatur, hæc enim ſentiens res ſolum externas, his iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ igitur noſtris ſententiis & ſapientum opiniones eſſe uidentur. at enim habent quidem & talia quandam fidem.

καὶ βεβιωκότας σωφρόνως, id eſt temperatè ſeu modeſtè uiuere.

79 Veritas tamen in iis quæ in actionem ueniunt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis conſiſtit. Conſiderare enim oportet ea quæ antea dicta ſunt ad opera referentes, & uitam. Et ſi conſona ſunt operi-
80 bus, accipienda ſunt, ſin uerò diſcrepant, uerba ſunt tantùm putanda. At uerò qui mente operatur, & eam colit, diſponitur optimè. * is & amiciſsimus diis immortalibus eſſe uidetur. Nam ſi dii curam humanarum rerum, ut exiſtimatur, aliquam habent, rationi ſanè cõſentaneum fuerit, ipſos eo gaudere quod eſt optimum, maximeq́; ſibi cognatum. hoc autem fuerit ipſa mens. et in eos qui maximè hoc amant atque honorant beneficia uiciſsim conferre, tanquam curam iis quæ ſibi ſunt chara, ac diligentiam adhibentes, et rectè beneq; agentes. At conſtat hæc omnia maximè ſapienti ineſſe.* Amiciſsimus igitur ſapiens ipſe diis immortalibus eſt. Eundem autem conueniens eſt et feliciſsimum eſſe. Quare ſapiẽs hoc quoq; modo maximè fuerit felix.

θεοφιλέστατος ἔοικεν εἶναι.

θεοφιλέστατος ἄρα.

COM-

Comment.

SEcundo autem eſt ea uita quæ a uirtute alia.] Hoc eſt tertium capitulum huiu**ſ** 71 tractatus in quo Philoſophus poſteaquam declarauit felicitatem conſiſtere in optima operatione ſecundum optimam uirtutem principaliſsimæ potentiæ noſtræ,& quòd talis erat contemplatio ſecundum ſapientiam: nunc conſiderare uidetur de felicitate actiua comparando eam cum ipſa contemplatiua, & oſtendendo quòd contemplatiua felicitas quæ eſt in contemplatione mentis ſecundum ſapientiam eſt longè præclarior quam actiua quæ eſt actio ſecundum prudentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare uidetur, ſicut diximus, felicitatem actiuam eſſe inferiorem contemplatiua quatuor rationibus. Prima ratio, Id quod eſt humanum, uidetur eſſe inferius eo quòd ſuperat quoquo modo cõditionem humanam: ſed felicitas actiua proueniens a prudentia & uirtute morali, eſt humana: contemplatiua uerò,etſi ſit hominis,ſuperare tamen uidetur conditionẽ humanam: ergo actiua erit inferior contemplatiua. Maior eſt nota. Minorẽ declarat Philoſophus per quatuor concluſiones tales.Prima hoc pacto: Operationes quæ uerſantur circa res humanas ſunt humanæ: ſed ea quæ proueniunt a uirtutibus morum uerſantur circa res humanas: ergo ſunt humanæ. quòd autem ita ſit,declarat Philoſophus diſcurrendo per operationes fortitudinis & iuſtitiæ,& ſimilium quas oſtendit uerſari circa actus externos uel affectus internos,quæ ſunt humana,ut patet in textu. Secunda concluſio eſt talis,quòd uirtutes morũ & prudentia ſunt inter ſe coniunctæ. ex quo ſequitur quòd ſi uirtutes morum ſint circa res humanas, erit etiam ipſa. Probatur autem concluſio hoc pacto,Virtutes quæ ſunt ita inter ſe ut alter mutuo depẽdeat,ſunt coniunctæ inter ſe atque connexæ:ſed uirtus morũ,& prudentia ſunt huiuſmodi: ergo ſunt inter ſe coniunctæ atque connexæ. Ratio patet, quia principia prudentiæ: quæ ſunt fines conſequendi honeſti,prouenire uidentur a uirtutibus morum: rectitudo uerſa uice uirtutum moralium, qua diriguntur uirtutes tales ad conſequẽdam bonum finem,ſit ab ipſa prudentia. unde in ſexto,Inſuper,inquit,opus perficitur ſecundum prudentiam,& moralem uirtutem,etenim uirtus intentionem facit rectã: prudentia uerò ea uniuerſa dirigit quæ ad illam perducunt. ſed hæc latius in ſexto. Patet ad propoſitum noſtrum quod iſtæ ſunt inter ſe coniunctæ ex ijs quæ diximus,& etiam ex definitione uirtutis, ita ut ab ſe mutuo pendeant, & prudentia ſit gubernatrix,& quaſi clauum tenens inter ipſas ſecundum dirigit curſum ad portum,id eſt ad finem optimum attingendum antea ſibi propoſitum. Tertia concluſio eſt, quod uirtutes morum & prudentia ſunt circa compoſitum, Hæ uirtutes quæ uidentur eſſe coniunctę cum affectibus, ſunt uirtutes ut circa compoſitum: ſed uirtutes morales & ipſa prudentia ſunt huiuſmodi: ergo circa compoſitum. Et ratio eſt,quia morales uirtutes ſunt coniunctæ cum affectibus, prudentia cum moralibus uirtutibus: ergo cum affectibus. ſed affectus ſunt communes compoſito ex anima & corpore cùm pertineãt ad partem ſenſitiuam, Ex quo affertur Quarta concluſio talis, quòd uirtutes morales, & ipſa prudentia ſunt uirtutes humanæ: hæ uirtutes quæ ſunt circa compoſitum ſunt humanæ inquantum homo eſt compoſitus ex anima & corpore: ſed tam uirtus moralis quàm prudentia eſt huiuſmodi: ergo tales uirtutes dicuntur humanæ. Ex quo patet quòd uita quæ eſt ſecundum prudentiam & uirtutem moralem dicenda eſt humana: & hæc dicitur uita actiua,& per conſequens felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus concluditur probatio minoris primæ rationis & concluſio principalis,quòd eſt inferior contemplatiua,quæ uidetur ſuperare conditionem humanam, cum ſit intellectiua & ſeparata ab ijs affectibus & actionibus humanis. unde cum prudentia ſit uirtus intellectiua,& uideatur ſeparata etiam ab iſtis humanis, ideo attulit Philoſophus eam

eam rationẽ qua probare nititur eã eſſe cũ moralibus, quæ ſunt circa affectus & actus humanos. unde cũ & prudẽtia circa talia uerſetur, & ad talia ſe uertat, uidet humana.

72 [Videbitur autem & externa affluentia.] Allata prima ratione, & confirmata multis concluſionibus ad declarandum principale intentum, quòd felicitas actiua eſt inferior quàm ſpeculatiua: nunc affert ſecundam qua idem oſtendit quod ſpeculatiua eſt præſtantior, hoc pacto, Ea uita quæ paucioribus indiget eſt præſtantior ea quæ indiget pluribus externis: ſed contemplatiua indiget admodum paucis, actiua pluribus: ergo contemplatiua eſt præſtantior quàm actiua. Maior patet, quia minima indigentia arguit maiorem ſufficientiam, & per conſequens maiorẽ perfectionem uitæ quàm illa quæ eſt maioris indigentiæ. Minorem declarat Philoſophus, id eſt, quòd actiuus pluribus indiget. Primò, actiui & ſpeculatiui cum ſint homines, rebus externis neceſſarijs ad uiuendum ambo indigent: uerũ circa corpus magis laborant actiui & ciuiles homines, quàm contemplatiui: quod nonnulli exponunt, quia in exercendis operationibus ſuis magis exercent corpus, tamẽ exponi quoq; aliter poteſt, quòd maiorem curam adhibent circa corpus, ut circa uictum, & ueſtitum, & domos, & alia eiuſdem generis pertinentia ad cultum corporis: ſpeculatiui uerò habitis neceſſarijs non curãt de alijs. ſed ponamus, dicit Philoſophus, quòd in talibus neceſſarijs ad uiuendum & alendam uitam ſint pares uel parua ſit inter eos differentia in his, ueruntamen in eo erit differentia magna, quòd actiuus multis indiget ad operãdum quibus non indiget ſpeculatiuus. Liberali enim ad dandum, & iuſto ad remunerationes faciẽdas eſt opus externis bonis: ſic etiam forti eſt opus uiribus, & temperato licẽtia rerum circa quas poſsit concupiſcentiam moderari. & ſic de alijs uirtutibus quæ ſunt circa affectus uel actus. ſed cum aliquis dicere potuiſſet, uirtus conſiſtere uidetur in actu interno, quid enim ſi nõ adſint nummi & facultates? eſt enim diſpoſitus promptè ad operationem ſtudioſam producendam ſi adeſſent facultates: ideo ſubdit Philoſophus quòd uoluptates hominum non ſunt manifeſtæ, ſcilicet ſine operationibus externis. multi enim iniuſti ſimulant ſe uelle agere iuſta, & fortes fortia, & ſic de alijs: quare oportet ut concurrant etiam actus externi ad completam perfectionem uirtutis. Vnde quæritur & quæri ſolet in utro magis conſiſtat, an in electione, an in actu externo, quod eſt ſignum eam conſiſtere in utriſque, & quamuis electio ſit principalior in uirtute morali ut antea dictum fuit, tamen ad omnimodã (ut ita loquar) perfectionem uirtutis moralis requiri uidetur non ſolum electio, ſed etiam actus exterior: ſed cõtemplanti non eſt opus tot & talibus, quin etiam ipſum impedire uidentur potius & diſtrahere. Vnde antea etiam dixit quòd nimiæ proſperitates impediunt felicitatem ciuilem. & actiuam: ergo multo magis ſpeculatiuam. & non ſolum nimiæ, ſed ea etiã externa quæ ſibi adeſſent præter neceſſaria ad uiuendum, quibus indiget inquantum eſt homo & uiuit cum pluribus, & inquantum interdum ſubit uicem actiui expetẽdo ea agere quæ ſunt ſecundum uirtutem moralem & actiuam. Concluditur quòd lõgè paucioribus indiget contemplatiuus quàm actiuus, & ex tali minori indigentia infertur, quòd contemplatiua eſt præſtantior quam ea quæ eſt ſecundum uirtutem moralem, & quàm actiua.

73 [At uerò felicitatem perfectam.] Affert tertiam rationem Philoſophus qua idem probat, ſcilicet quòd felicitas contemplatiua eſt perfectior quàm actiua, hoc pacto, Ea operatio atque felicitas quæ eſt ſimilis operationi quam ſubſtantijs ſeparatis uel ipſi deo tribuunt, eſt perfectior ea quam eidem non tribuunt: ſed contemplatiua tribuitur ei, non autem actiua propriè: ergo contemplatiua eſt perfectior & excellẽtior quàm actiua. Maior eſt manifeſta, quia omne perfectum tribuitur in deo. Minor declaratur a Philoſopho: & primò quòd actiua non tribuitur ſubſtantijs uel deo ſecundum moralem uitam, quia ſi talis tribueretur, tunc ex conſequenti tribuendę eſſent morales uirtutes quas non ſolemus propriè tribuere, ut patet inductiuè per omnes.

Ridiculum

Ridiculum enim eſſet, dicit Philoſophus, ſi operationes iuſtitiæ in reddendis depoſitis,& operationes fortitudinis circa terribilia,uel temperantiæ & huiuſmodi tribueremus deo. Nam ubicunq; eſt uirtus morum,ibi perturbatio cadit uel affectus: ſed in deum qui eſt perfectiſsimus nullo modo perturbatio uel affectus cadit: ergo nec uirtus propriè morum tribuitur deo,nec etiam ars. quare cum agere hoc pacto,& multò magis facere remoueatur ab eo,id eſt non tribuatur, quid ergo tribuetur ei præter contemplationem, cum ſit ei aliqua operatio tribuenda? ex quo concluditur, quòd cum ea operatio quæ eſt ſimilis operationi diuinæ,ſit omnium perfectiſsima, & contemplatio ſit huiuſmodi, quòd contemplatiua erit noſtra ſuprema felicitas, & longè excellentior quã actiua: uerùm cũ inter contemplationes detur gradus,perfectiſsima contemplationum erit perfectiſsima felicitas. Notandum primò quòd operatio aut eſt actiua, aut factiua, aut contemplatiua, poſthabitis uegetatiuis & ſenſitiuis. Operatio igitur actiua uidetur prouenire a uirtute morali atque ab ipſa prudentia quibus producimus actiones ſtudioſas factiua aut uidetur prouenire ab arte qua facimus aliquod opus,ueluti ſtatuam, & plerunque remanet opus, ut dè ſtatua diximus: interdũ non remanet,ueluti in pulſatione citharæ per artẽ citharizandi euenire uidetur: ſed operationes actiuæ perficere uidentur habentem etiam extra extẽdi ad alios,factiuæ uerò uidentur perficere potius ipſum opus ut ſtatuam, quanquam ipſa ars quæ eſt habitus dicatur etiam eſſe perfectio intellectus factiui. Cõtemplatiua uero operatio nunc ab habitu principiorum qui dicitur intellctus,nunc ab habitu cõcluſionum qui dicitur ſcientia,nunc & precipuè atque maximè a ſapientia quæ eſt utrorunque perfectiſsimus habitus prouenire uidetur,& habentem ipſum perficere ſecundum eam potentiam nobiliſsimam omnium quæ in nobis ſunt,& nõ ordinari ad aliquid aliud niſi per accidens. quare factiua operatio eſt minus perfecta quam actiua, & actiua quàm contemplatiua quæ eſt omnium perfectiſsima, & præcipuè cùm ſimilis eſſe dicatur operationi quæ tribuitur Deo. Nam propriè actiua ſecundum uirtutes morales hoc pacto non tribuitur ei,nec factiua,ſententia Philoſophi,& tamen tribuẽda eſt aliqua: ergo contemplatio. dicere autem quoquomodo tribuatur contemplatio ipſi Deo, non eſt præſentis ſpeculationis. Dei enim cõtemplatio dicitur eſſe perpetua & unica: eſt ibi id quod intelligit, & quod intelligitur, & intellectio idem re: uerùm ſi qua eſt ſimilitudo & ueſtigium operationis illius,nõ eſt niſi ipſa contemplatio. ſed iis omiſsis quæ ad theologos referimus, ueniamus ad illud quod Philoſophus dicit, remouendo uirtutes morales a Deo & actiuas: ſacri tamen appellant eum iuſtum & fortẽ. quare notandum quòd aliquo modo attribuere poſſumus quòd dicatur iuſtiſsimus, ſed alio modo quàm nos: & ſimiliter ſtudioſiſsimus,id eſt tranſlatiue, ut inquiunt, non enim eſt ibi perturbatio uel affectus uerùm diſtribuere uidetur Deus unicuique quod ſuum eſt,hoc pacto,quia creauit omnia,& cum ſit aliud præſtantius alio,& ſint diuerſa, tribuit. Deus unicuique quòd conuenit, ut homini mentem, animalibus alijs ſenſum, plantis uegetatiuam, & ſic de alijs,ſucceſsiuè ſua partitur dona. & hoc pacto Deo iuſtitiam tribuere ſolemus. Item ulterius dicere poſſumus Deum eſſe iuſtiſsimum quia conſtituit pœnas & præmia ſecundum materiam,eodem pacto liberalitatem fortitudinem & alias uirtutes tribuere poſſumus,quia ita appellamus trãſlatiue ab ijs quæ ſunt in nobis ut per ſimilitudinem intelliguntur,non quòd ſint eo pacto in eo,quia in Deo non ſunt ullo modo perturbationes uel affectus, ſed ſunt rationes quædam liberatæ penitus ad huiuſmodi conditionib. quæ humanis uirtutib. tribuuntur: uerum ſupereminenti quodam modo tribuuntur ei ab æterno. præbuimus quoque omnipotentiam,reſpiciendo ea quæ non implicant contradictionem. ſed hæc ad theologiam pertinẽt,ut ſupra dictum fuit. quare ad ſacrarum literarum ueritatem noſipſos referimus & hanc materiam. Illud tantum patet ad noſtrum præſens propoſitum quòd inter operationes humanas ea quæ eſt ſimilima diuinæ ſpeculationi eſt feliciſsima, &

ea eſt contemplatio, ſententia Philoſophi.

74 [SIGNVM eſt etiam huius, quòd animalia.] Quarta eſt ratio quæ ſumitur ex quodam ſigno, quo idem probat quòd ſpeculatiua operatio eſt ſuprema felicitas noſtra, eſt omnino perfectior quàm actiua, dicendo quòd huius ſignum eſt quod animalia irrationabilia quæ ſunt expertia felicitatis carent uel uacant penitus tali operatione, quia non habent mentem ſed maximè diſtant ab ea, & præſertim a ſpeculatiua. Nam in alijs habent ſimilitudinem quandam etiam cum operationibus uirtutum moraliũ, ſicut leo dicitur per quandam ſimilitudinẽ habere fortitudinẽ, & formicæ cõgregare alimentum uidentur, & conſtituere cœtus & partiri munera inter ſe, & diuidere receptaculam tres partes, quarum in alia tradunt reponere mortuas, in alia nutrimẽtum, in alia ipſas uerſari. itaq; agere uidẽtur inſtinctu naturali ac ſi haberẽt prudẽtiã: & illa uis irrationalis qua ducuntur huiuſmodi animalia ad hæc efficienda, uidetur eſſe ſuprema in illis, ſicut eſt mẽs in nobis. quare in his agẽdis uidetur habere ſimilitudinẽ cum quibuſdam operationibus noſtris: uerum a contemplatione penitus abſunt, nec ullã nobiſcum in hoc ſimilitudinẽ habẽt: ſed nec mentẽ habẽt, ut diximus, nec uniuerſale percipiunt. Ratio igitur conſiſtit in eo, quòd cùm uideamur per contemplationẽ tãtum diſtare a brutis quę ſunt penitus expertia felicitatis, ideo ſuprema felicitas humana in ea cõſtituẽda uidetur, & actiua etiã per hoc apparet quòd lõgè eſt inferior ipſa contemplatiua. Homines igitur, dicit Philoſophus, in tantũ ſunt beati inquantũ exiſtit in eis quædã ſimilitudo talis operationis, ſcilicet ſpeculatiuæ, & felicitas eouſque ſe extendit quouſque ipſa contemplatio. & hoc dupliciter: aut ex parte tẽporis & durationis ipſius cõtemplationis, uel extendit ſe ex parte ſubiectorum in quibus eſt, quod uidetur magis accommodatum. Duæ igitur his in ſumma uidẽtur eſſe præcipuæ rationes ad oſtendendum ſpeculatiuam eſſe ſupremã felicitatẽ, & eſſe præſtantiorem actiua: una quia contemplatio eſt ſimilis operationi diuinæ, & alia quia per contemplationem ualde diſtamus à brutis. Sunt autem nonnulli qui dicunt pauca de cõtemplatiua felicitate dixiſſe Philoſophum in lib. Ethic. uerùm ſi diligenter animaduertimus, reperiemus, quòd illa pauca ui continent multa, & præſertim cùm pluribus rõnibus declarauerit contemplatiuam felicitatem eſſe ſupremam & propriiſſimam inter

75 omnes operationes humanas, ut patuit. [EST autem opus huic & proſperitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo felix cõtemplatiuus ſe habet ad externa bona. dicit igitur ꝙ ſibi opus eſt rebus externis, id eſt neceſſarijs ad uitã cùm ſit homo. & ratio eſt, quòd homo non eſt tantũ mens ut ſit ſufficiens ſecundum naturam ſuam quæ non eſt ſimplex ad hoc ut poſſit ſolummodo contemplari, ſicut faciunt ſubſtantiæ ſeparatæ: ſed cùm habeat corpus, indiget neceſſarijs, quibus ſuſtentari poſſit, & etiã ſanitate. Indiget enim ſpiritu ob hoc, quia facilè non poteſt contemplari ſine ſubminiſtratione potentiarum ſenſitiuarum, in quibus ſuſcipiuntur ſpecies quæ deſeruiunt intellectui. quare neceſſarijs, quæ ad hæc requiruntur, indiget contemplatiuus.

76 [NON tamen putandum eſt.] Quamuis felix ſpeculatiuus indigeat rebus externis, ut diximus, declarat tamen Philoſophus ꝙ non indiget multis, nec abundanti proſperitate. quam ſententiã probat primò ratione hoc pacto, Plura requiruntur ad operationem ſecundum moralem uirtutem, quam ad contemplationem: ſed in illa non requiritur ſuperabundantia, ſed in quadam menſura, quia nimiæ proſperitates impediunt felicitatem, ut ſuprà dixit: ergo multò pauciora requiruntur in contemplatiua. Similitudo tenet, & conſequentia probatur, quia nec ſufficientia, nec iudicium electionis, nec actus uirtutis conſiſtit in ſuperabundantia. Probare etiam uidetur quòd actiui in operationibus ſecundum moralem uirtutem non indigent multis ad operandum. Nam priuati & mediocres homines melius operari uidentur res bonas vt plurimum, quàm ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, & qui habent ſuperabundantiam proſperitatis, ut uidemus per ipſam experientiam.

[SOLON

[SOLON etiam bene.] Probat idem autoritate Solonis & Anaxagoræ, deinde oſtẽ dit quomodo ſint intelligendæ illæ autoritates. dixit autem primò quòd Solon bene forſitan ſenſit cùm dixit illos ſatis fuiſſe fœlices qui mediocres habuerunt facultates & ſatis de rebus externis, & res geſſerunt optimas. Anaxagoras uerò cùm eſſet Philoſophus, & daret operam ſpeculationi, negligeretq; propter ea rem familiarem ſuam, atq; ob id pauper eſſet, & a uulgo contemneretur & haberetur ineptus atq; abſurdus homo, dicere ſolebat non eſſe mirandũ ſi multitudo imperita ita iudicaret, quæ percipit res externas, & ſecũdũ illas iudicat, & nõ diſcernit bonum, niſi id quod extrà ei apparet. [FORTASSE.] Hãc particulã addidiſſe uidetur Philoſophus, quia non aſſentitur 78 in omnibus ſententia Solonis. Solon enim eum qui iam uixit felix, appellandum cenſet felicem: Philoſophus uerò cùm loquatur de felicitate humana, præſenti felicitate appellat felicem. uideamus autem primò quonam pacto de ſententia Solonis diſſeruit. [AT enim habet quidem.] Oſtendit hac in parte Philoſophus quomodo iſtæ ſen 79 tentiæ ſint credendæ: & hoc facit, quia cum attulerit ipſas ſine ulla ratione uel probatione potuiſſet aliquis dicere non iis adhibendam finem. ideo Philoſophus dicit credendum eſſe ijs propter operationes, & experientiam uitæ. Nam ueritas circa ea quæ agimus conſiſtit in operibus, & circa ea quæ ſpeculamur in rationibus & demonſtrationibus & ſcientijs. quare tunc putatur eſſe credendum ſententiis & ſermonibus in rebus agendis cùm opera eorum qui tales ſententias afferunt illis ſententijs reſpondent: quòd ſi uita & opera diſcrepant a ſententiis & uerbis, exiſtimandæ ſunt tales ſententiæ inanes quoad eos qui illas proferunt. Oportet enim non ſolum docere: ſed etiã facere ea quæ doceas, Caſtigo corpus meum, inquit Apoſtolus, & in ſeruitutem redigo, ne cùm aliis prædicauero, reprobus efficiar: Et author ueritatis, Opera mea teſtimonium perhibent de me: & ſi mihi non creditis, credite operibus meis. quare in iis quorum finis principalis non eſt cognitio, ſed actio, cùm opera cum ſententiis concordant, tunc adhibetur fides. Solon igitur & Anaxagoras cùm aſpernari uiderentur re ipſa abundantiam externarum rerum, fidem ſuis ſententiis faciebant.

[AT uerò qui mente operatur, eam & colit.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in 80 qua Philoſophus oſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habeat ad eſſentias ſeparatas: & afferuntur tres cõcluſiones, quarũ prima eſt talis, Is qui amat & colit id quod in homine eſt præſtabiliſsimum, & ideò uehementer acceptum. eſt Deo amiciſsimus uel chariſsimus: ſed uir ſapiens eſt huiuſmodi: ergo uir ſapiens eſt amiciſsimus uel chariſsimus Deo. Nam ſapiens colit mẽtem quæ eſt optimum in hominibus, & ſimillimũ iis quę ſunt in Deo. Nec enim Deus, inquit Cicero, qui intelligitur a nobis alio modo intelligi poteſt: niſi mẽs ſoluta quædã & libera, & ſegregata ab omni conditione mortali: tunc ultra ſi Deus habet curam rerum humanarum, dicit Philoſophus, ut habet & cõmuni ſententia & opinione creditur, profectò uir ſapiens chariſsimus exiſtens Deo cùm mentem colat & bene operetur, multa beneficia & magna a Deo conſequetur bona. ex conſequitur hoc pacto. Secunda concluſio, Qui Deo eſt amiciſsimus uel chariſſimus, eſt feliciſsimus: ſed ſapiens qui uiuit intellectiua uita eſt huiuſmodi: ergo ſapiens eſt feliciſsimus. Atque ex iis. Tertia concluſio ſequitur talis, quòd contemplatiua felicitas quæ eſt operatio ſecundum ſapientiam, eſt ſuprema noſtra felicitas, ſententia huius Philoſophi, & longè præſtantior quàm actiua, licet actiua etiam in genere ſuo ſit ſummum bonum. unde ea uerba quæ in textu Philoſophus tangit, ubi dicit, rectè beneque agentes, referre ad actiuam poſſumus ne illam excludamus. Concluditur autem quòd ultimam & ſupremam felicitatem humanam collocauit Philoſophus Ariſtoteles in operatione ſecundum ſapientiam qua uirum ſapientem coniungi cũ cauſa ſua quoquo modo uelle uidetur, id eſt cum ſummo Deo authore ſuo, ut ei per contemplationem eo pacto amiciſsimus uel acceptiſsimus fiat, & per quandã amicitiam, ſi dicere licet, ei coniungatur quoad fieri poteſt. Ex quo forſitan nonnulli eli-

cerent amicitiam talem eſſe ſimilem ei quam ſacri ſcriptores appellant charitatem, & arguerent per hoc felicitatē noſtram non minus conſiſtere in actu uoluntatis quæ eſt charitatis domicilium, quam in operatione intellectus & mentis. Notandum quòd humana felicitas ſumma atque ſuprema, ut ex dictis Philoſophi colligitur, in uita contemplatiua uidetur conſiſtere per quam homo coniungi quoquo modo Deo uidetur, & magis quàm per actiuam. Et hoc idem in duodecimo Metaphyſicæ Philoſophus, id eſt quòd contemplatio eſt noſtra felicitas, ubi etiam indicare uidetur noſtram felicitatem humanam conſiſtere in contemplatione ſubſtantiarum ſeparatarum, & præcipuè & maximè ipſius Dei: datur enim gradus inter operationes ſpeculatiuas, & earum perfectio ſumitur non ſolum ex parte mentis, & nobiliſsimæ potētiæ noſtræ, ſed etiā ex nobilitate obiecti. Quare cùm Deus ſit perfectiſsimus omnium obiectorum circa quæ mens ſpeculando uerſatur, meritò non quæcunque contemplatio erit in ſummo gradu, ſed ea quæ erit circa bonitatem diuinam, & ipſum glorioſiſsimum Deum, unde oriri uidetur amicitia & coniunctio illa, per quam uir bonus & ſapiens quoquo modo contemplando ipſum coniungitur cauſæ ſuæ: & hanc dicerent forſitan aliqui ſimilem eſſe ei, quam theologi charitatem appellant. ex quo agitur diſputatio de actu uoluntatis & operatione mentis, ut ſupra etiam diximus, cuius determinatio a ſacris theologis petenda eſt. Patet igitur ex dictis ſummum bonum non ſimpliciter atque ex omni parte perfectum, ſed tale quale uitæ humanæ competere poteſt, quid, & quomodo ſit, ſententia huius Philoſophi Ariſtotelis.

Peroratio operis. Cap. 9.

81 *AT enim ſi de his, atque uirtutibus, & inſuper de amicitia, uoluptateue ſatis figura diximus: eſtne putandum noſtrum propoſitum iam finem habere? An quemadmodum dicitur: non eſt in hoc rebus agēdis finis, perſpexiſſe cognouiſſeq́; ſingulas, ſed potius agere? Nec de uirtute ſcire ſat eſt: ſed enitendum eſt ipſam habere, ac uti: uel ſi quo alio mo-*

82 *do boni efficiamur. Si igitur uerba ſufficerent ad faciendos homines bonos, multas iure mercedes ſecundum Theognidem, atque magnas afferrent, & comparare ea oporteret. Nunc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare: moribuſque ingenuis ueræq́; honeſtatis amatoribus, idoneis ad obtemperandum educatione bona iam factis, perſuadere uerba poſſunt. Vulgus autem ad probitatem incitare nequeunt. non enim ſunt tales, ut ob pudorem obtemperent, ſed ob metū. nec ut a prauis ob turpitudinē abſtineant rebus, ſed ob pœnam. Nam quia affectibus uiuunt, perſequuntur quidē proprias uoluptates, et ea quæ illas efficiunt, fugiūt autem dolores oppoſitos. Honeſtatis autem uoluptatiſq́; ueræ, nullam prorſus habent animaduerſionem. quippe cùm eas non deguſtarint. Tales igitur, quænā uerba traducere moderariq́; poſſent? Fieri enim non poteſt, aut non facile ſit, ut ea uerbis mutentur, ac extrudantur, quæ impreſſa ſunt moribus temporeq́; diutur-*

83 *no retenta. Amabile autem eſt fortaſſe, ſi cùm omnia eſſent quibus boni fieri uidentur, participes uirtutis efficiamur. fieri uerò bonos, alij natura, alij conſuetu-*

84 *dine, alij doctrina putant. Natura igitur (ut conſtat) non in noſtra eſt poteſtate: ſed ineſt ijs hominibus per cauſam quandam diuinam, qui uerè ſunt fortunati. Verba autem perceptioneſue, nō in omnibus uires habent: ſed opus eſt auditoris animum antea moribus eſſe cultum, ad rectè gaudendum, ac abhorrendum, per-*

inde

*inde atque terram quæ ſemina ſit nutritura. Qui nanque uiuit cum perturbatio-
ne, non audiet ea uerba quæ dehortantur, neque intelliget. is uerò qui ita diſpoſi-
tus eſt, qui fieri poteſt ut diſſuadenti obtemperet? Omnino autem non uerbis ip-
ſa perturbatio, ſed ui cedit. mores igitur præcedant aliquo modo uirtuti familia
res oportet, amantes bonum, atque abhorrentes à turpi. Difficile autem eſt ut ab* 85
*adoleſcentia rectè quis ad uirtutem inſtituatur, non ſub talibus legibus educa-
tus. Modeſtè nanque uiuere continenterq́;, pleriſque hominibus præſertim & iu
uenibus non eſt iocundum. Quapropter educationem, atque officia à legibus in-
ſtituta eſſe oportet. Non enim dolorem afferent ſi fuerint conſueta. Fortaſſe au-
tem non ſufficit, dum ſunt adoleſcentes, rectam educationē et curam eſſe adeptos:
ſed cum oporteat uiros quoque factos, ipſa agere ac aſſueſcere, & in his & om-
nino omni in uita legibus eſt opus. multitudo enim neceßitati potius quàm ratio
ni, & pœnis quàm honeſtati paret. Idcirco ſunt qui legumlatores oportere cen-
ſent ad uirtutem inuitare, ac prouocare honeſtatis gratia, propterea quod ij qui
probi ſunt, ob conſuetudinem præcipuè obtemperabunt. Aduerſus autem ino-
bedientes & hebetiores ingenio, caſtigationes pœnasq́; inſtituere. At eos qui cu
rari ac emendari nequeunt, extrudere atque exterminare. probum enim homi-
nem, & ad honeſtatem uiuentem, rationi obtemperaturum inquiunt: eſſe impro-
bum uerò uoluptatem affectantem, dolore afficiendum eſſe perinde atque iumen-
tum. Quapropter & eos dolores afferri oportere dicunt, qui maximè concupitis
uoluptatibus aduerſantur. Quòd ſi eum qui bonus futurus ſit bene educatum (ut* 86
*dictum eſt) ac moribus bonis aſſuefactum eſſe oportet, deinde bonis in exercitijs
uiuere, & neque inuitum neque ſponte res agere prauas. hæc autem fuerint ſi mē
te aliqua rectoq́; ordine uires habente uiuatur. Opus eſt mente profecto, munere
cuius ita hæc euenire poßint. Igitur patris quidem præceptio uires non habet,
neque neceßitatem, neque ullius omnino unius uiri, niſi ſit rex aut aliquis talis.
Lex autem uim habet cogentem, quæ quidem eſt ſermo ab aliqua prudentia atq;
mente profectus. Et homines quidē eos odiſſe ſolēt, qui appetitionibus aduerſan
tur: etſi rectè idipſum faciunt. Lex autem non eſt eis moleſta, probitatem iubens.* 87
*In ſola autem Lacedæmoniorum ciuitate cum alijs paucis, curam adhibuiſſe in
educatione atque officijs legislator uidetur. In pluribus autē ciuitatibus tales
res ſunt neglectæ. Et ita unuſquiſq; uiuit, ut ſibi placet, ritu Cyclopum filios re-
gens atque uxorem. Præſtabiliſſimum igitur eſt diligentiam rectamue curam ad
hibere communem: idq́; ipſam facere. Quod ſi negligitur publicè, ad unumquen-* 88
*que pertinet filios ſuos atque amicos ad uirtutem dirigere, uel ſaltem uelle diri-
gere. atque maximè idipſum poſſe uidebitur ex his * quæ diximus, idoneus ad le-* ἐκ τῶν εἰρη-
ges ferendas factus. Publicas igitur diligentias atque curas, per leges fieri con- μένων.
ſtat. bonas autem, per ſtudioſas. Nec intereſſe quicquam uidetur, ſcriptæ ſint, 89
an non ſcriptæ, unus, an plures per illas inſtituantur. ut & in muſica, exercitan- 90 91

diq; facultate, & eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nam ut in ciuitatibus
leges, ac mores: ſic & in domibus poſſunt paterni ſermones ac mores. quine-
tiam magis ob cognitionem beneficiaq; collata. Sunt enim ipſi filij iampridem af-
92 *fectione deuincti, & facilè obtemperantes natura.* Differunt *inſuper & inſti-*
tuta priuata a publicis, perinde atque in medicina. Vniuerſaliter *enim, febrici-*
tanti confert inedia, & quies: at alicui forſitan nõ conducit. Magiſter *quoque*
ludi, non omnibus fortaſſe pugilibus eandem pugnam imponit. Singula *autem*
magis exactè fieri uidebuntur, adhibita cura diligentiaq; priuata. magis enim
id adipiſcitur unuſquiſque quod congruum eſt. Atque *optime quidem in ſingulis*
curam ac diligenaiam adhibuerit, & medicus & ludi magiſter, & quiuis alius,
qui hoc uniuerſale ſcit. omnibus, inquam, aut talibus hoc eſſe accommodatum.
Scientiæ enim, communis ipſius eſſe dicuntur, & ſunt. Nihil *tamen forſitan ob-*
ſtat quin & is qui ſcientiæ quidem eſt expers, exactè autem ea perſpexit expe-
rientia quæ in unoquoque accidunt, rectam in uno aliquo diligentiam adhibeat
atque curam. quemadmodum & quidam optimi ſibijpſis eſſe medici uidentur, qui
tamen nulli alij poſſunt opem afferre. Verùm *non minus forſitan oportere uide-*
bitur eum qui uult artifex, & contemplator euadere, ad uniuerſale pergere, at-
que illud (ut fieri poteſt) cognoſcere. dictum eſt enim ſcientias circa hoc ipſum
uerſari. Fortaſſe *autem & is qui uult ſua cura diligentiaue meliores facere ſiue*
multos, ſiue paucos, enitatur oportet ut ad ferendas leges aptus euadat: ſi boni le
gibus fieri poſſumus. Non *eſt enim cuiuſuis quemuis diſponere.* Sed *ſi alicuius eſt,*
ſcientis eſt: ut in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarum eſt aliqua cura
93 *atque prudentia.* Hæc *cum ita ſint, conſiderare poſt hoc oportet, undenam &*
quomodo quiſpiam legumlator euaſerit. An *ab ijs qui rempublicam gerunt, quẽ*
admodum & in cæteris facultatibus fieri ſolet? nam pars ciuilis eſt ipſa ferenda
94 *rum legum facultas.* An *non ſimiliter in ciuili & cæteris in facultatibus fit &*
ſcientijs? Nam *in cæteris quidem ijdẽ tradunt facultates, & p ipſas operantur, ut*
medici, atque pictores. Res *autem ciuiles docere quidem pollicentur ipſi ſophi-*
ſtæ: nemo autem ipſorum agit. Sed *ij qui rempublicam gerunt: qui quidem poten-*
tia quadam id agunt & experientia potius quàm mente. Neque *enim ſcribunt de*
talibus, neque loquuntur. quod tamen præclarius forſitan eſſet, quàm iudiciales
orationes uel deliberatiuas componere. Neque *filios ſuos, aut amicorũ ullos ido*
neos ad gubernandum rempublicam efficiunt. Erat *autem conſentaneum rationi*
ſi poſſent. Neque *enim melius quicquam ciuitatibus reliquiſſent: neque ſibijpſis*
aut chariſsimis aliud magis optaſſent, quàm talia poſſe. Non *tamen parum expe-*
rientia conferre uidetur. non enim fierent per ciuilem conſuetudinem ad guber-
nandum rempublicam aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cupiunt ſcire, ex
perientia inſuper opus eſſe conſtat. Sophiſtæ autem ij qui facultatem hanc profi
tentur, tradendi uiam ignorãt. neq; enim quale quid eſt, neque circa quæ uerſetur

omnino

omnino ſciunt. Non.n.ipſam & oratoriam facultatem idem neq; inferiorem ponerent, congregatis ijs legibus quæ ſunt probatæ. Fieri.n.poſſe dicunt, ut optimè deligātur. proinde quaſi ſelectio nō eſſet ſagacitatis & iudicare rectè non eſſet maximū. ut in muſicis. Qui nanq; ſunt in ſingulis experti, rectè opera iudicant: & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ ſunt his conſona comprehendunt. In expertis autem ſatis eſt ſi non lateat ipſos bene aut malè factū ſit opus, ut in pictura. Leges autem operibus ſimiles ciuilibus ſunt. Quonam igitur modo quiſpiā ex his legum fuerit lator: aut eas quæ ſunt optimè iudicauerit? Neq; enim medici ex libris fiunt: & tamē dicere conantur nō ſolùm curationes, ſed ēt ægrotantes curari poſſe, & ut curare oportet. habitu uniuſcuiuſque diſtincto. hæc aūt expertis quidem utilia: ijs uerò qui ſcientia carent inutilia ſunt. Et legū igitur forſitan, & rerum publicarum congregationes ijs quidem qui perſpicere atq; diſcernere poſſunt, quidnam rectè ſeſe habet uel contrà, aut quæ quibus ac commodantur, utiles eſſe poſſunt. Sed ij qui ſine habitu talia tractant, rectè quidem iudicare nō poſſunt, niſi fortuito. Magis autem ad ea comprehendenda fortaſſe fuerint apti. Cùm igitur noſtri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum legum pertinent ſine perſcrutatione reliquerint, noſipſos illa fortaſſe præſtat conſiderare: & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri poteſt, ea philoſophia perficiatur. quæ circa res humanas uerſatur. Primum itaq; ſi quid rectè ſit à maioribus dictum, id enitamur recenſere. deinde ex congregatis rebus publicis conſiderare, quænam ciuitates & rerum publicarum ſingulas euertunt, atq; conſeruant. & quas ob cauſas aliæ rectè gubernantur: aliæ contrà. His enim perſpectis magis fortaſſe perceperimus, quænam ſit reſpublica optima, & quomodo unaquæq; diſpoſita: quibus ue legibus utens, ac moribus bene fuerint conſtituta. Dicamus igitur, hinc initio ſumpto.

COMMENT.

AT enim ſi de his ipſis atq; uirtutibus, & inſuper.] Hoc eſt quartum cap. huius tractatus & ultimum totius libri, in quo Philoſophus contemplata iam doctrina de moribus, & poſtremò de ultimo fine humano, nunc determinat de ferendis legibus, quibus homo poteſt euadere bonus, oſtendendo non ſolùm oportere ſcire quid ſit uirtus, & ratio bene uiuendi in ijs quæ aguntur: ſed etiam deducere in actum. & hoc addere uidetur Philoſophus, ut hinc occaſione ſumpta commodè trāſeat ad librum Politicorum, ut hominem primò in hoc libro bonis moribus uirtutibusq; inſtituat, deinde per illum conſtituat in ciuitate, & in ciuili uita quoad fieri poteſt felicem reddat. Diuiditur autem hoc cap. in tres partes, quæ ſuis locis patebunt, Primò igitur oſtendit Philoſophus, ꝙ non ſufficit cognoſcere hęc præcepta, ſed oportet deducere in actum & exequi. nos igitur uolebamus oſtendere quonam pacto homo bonus & bonis moribus inſtitutus euadere poteſt, docendo de uirtutibus, & amicitia, & uoluptate. eſt ne finis noſtræ intentionis? & uidetur reſpondere quaſi ꝙ noſtra intentio quātum ad doctrinam de uirtutibus & moribus eſſet completa: ſed hoc non ſufficit cùm finis in rebus agendis non cōſiſtat in doctrina & cognitione, ſed in actione. non enim ſatis eſt ſcire quid aut quales ſint uirtutes: ſed requiritur ulterius ut eas conſequamur & operemur ſecundum illas. 81

82 [Si igitur uerba ſufficerent.] Oſtendit ꝙ doctrina non ſufficit ad faciendum ui
rum bonum: Nam ſi hoc eſſet, dicit Philoſophus, magnam mercedem reportarēt ſer-
mones ſuaſiui, Theognidis ſententia: ſed requiritur bona inſtitutio. quare ſunt non
nulli ingenui ita educati, ut uerbis & monitis ad uirtutem ac honeſtatem conſequen
dam facilè poſsint compelli: plerique uerò. ut eſt imperita multitudo, ſic ſe habent
ut trahi ad uirtutes, aut reuocari a uitiis non poſſe uideantur ſuaſione uerborum, aut
monitione atq; doctrina: ſed ſi à turpibus abſtinent, id potius faciunt metu uel pęna.
quare patet quòd uerba & ſermones per ſe non ſufficiunt ad faciendos uiros bonos
ſed requiritur & bona educatio & conſuetudo.

83 [Sed ſatis eſt fortaſſe.] Quaſi dicat: ſatis putandum eſt ſi iſta omnia adſint, ſcili
cet bonum ingenium, & doctrina & inſtitutio quibus diſponimur ad bene operandū,
tandem ipſam uirtutem conſequamur, quæ cùm acquiratur cum difficultate, non ſer-
monibus contenti eſſe debemus, ſed etiam conſuetudinem adhibere.

84 [Fieri autem bonos.] Oſtendit hac in parte Philoſo. ꝙ ad hoc ut homines cō
muniter fiāt boni ſermonibus & præceptis doctrinæ, requiritur cōſuetudo uel inſti-
tutio bona. Probatur, Homines fiunt boni communi ſententia, aut natura, aut doctri-
na, aut conſuetudine, ſed non propriè natura, nec ſtatim etiam doctrina: ergo conſue
tudine. Patet ratio, uel declaratur à Philoſopho, cum probitas pendeat ab electione
noſtra, & ſit in noſtra poteſtate, natura non propriè efficimur boni. hoc probauit Phi
loſo. in ſecundo Ethic. ubi diſſeruit & oſtendit nullam uirtutem ineſſe nobis à natu-
ra, etſi apti ſimus natura magis aut minus ad illas ſuſcipiendas. unde nec a natura,
nec præter naturam nobis ineſſe dicuntur: tamen non conſiſtit in ea proprie cum ſi-
mus liberi ad utrumlibet conſequendum uitium uel uirtutem, & in noſtra non ſit po
teſtate natura eſſe aptos magis uel minus: ſed eſt donum naturæ uel dei, & diuinæ
cauſæ, à conceptione enim trahunt indiuidua complexionem, id eſt partim à parenti
bus, partim ab influxu corporis cœleſtis: hinc concedente deo uariæ diſpoſitiones
naturales oriuntur, & aptitudines ad uirtutes ſuſcipiendas, quas aptitudines in ſexto
huius appellauit uirtutes quoquo modo naturales, quamuis nō ſint uirtutes propriè.
Itaque eo in loco, ait Philoſophus, ut in ea parte animi quę principium eſt opinandi,
ſunt duæ ſpecies, aptitudo ſcilicet perſpiciendi, atque prudentia: ſic & in ea parte,
quæ ad ipſos pertinet mores, ſunt ſpecies duæ: una naturalis uirtus, altera propriè
uirtus. ex quo patet quòd licet naturalis illa diſpoſitio conferat ad uirtutem, ta-
men parum prodeſſet, niſi cōſuetudo accederet ex libero noſtro arbitrio, & recta ele
ctione proueniens. Item doctrina non ſatis ſufficit, ſed in ijs facit fructum qui quo-
quo modo bona educatione ſunt ad eam ſuſcipiendam diſpoſiti, ſicut ager cultus qui
ſemina ſit nutriturus. unde in principio, Bene, inquit, inſtitutum moribus eum eſſe
oportet qui de honeſtis & iuſtis, & omni ciuili ratione ſufficienter eſt auditurus. Qua
re animus eius qui eſt doctrinam ſuſcepturus eſt tanquam ager, mos & educatio tan-
quam cultus terræ, doctrina uerò ut ſemen quod non habet uim in omnibus, ſed in
terra bene culta: ſic doctrina non habet uim niſi adſit inſtitutio bona. nam qui ſequi
tur perturbationem animi conſuetudine firmatam, non cedit ſoli ſermoni, ſed opor-
tęt ut ui ipſa reprimatur. ex quo patet ꝙ conſuetudine principaliter boni fieri uide-
mur, unde in principio ſecundi, Moralis, inquit, uirtus cōſuetūdine comparatur. Qua
re ut monentis doctrina efficaciam habeat, oportet bonam educationem præcedere
qua aliquo modo diſponatur animus hominis ad odendum turpia, & gaudendum re-
85 bus honeſtis. [At enim difficile eſt rectam.] Summo ordine, ut conſueuit, proce-
dit Philoſophus. Nam cum declarauit bonam inſtitutionem eſſe quodammodo prin
cipaliter cauſam ut efficiamur boni non loquimur autem de uniuerſaliſsima & prin-
cipaliſsima cauſa bonorum omnium, id eſt ipſo deo: nunc oſtēdit ꝙ lex requiritur ne
ceſſario ad bonam aſſuefactionem & bonam inſtitutionem comparandam, quia ipſa
compellit,

compellit, & quodammodo cogit homines uiuere ſecundum bonos mores. difficilè eſt enim quòd aliquis ab præſertim iuuentute ducatur ad uirtutes, niſi ſub bonis legibus nutriatur: ideo oportet ut lex afferat bonam inſtitutionem & exercitia honeſta, compellendo iuuenes ut bonis moribus aſſueſcant, ſtudijſque honeſtis, quæ etſi moleſta ab initio appareant, tamen cum ſint communia æquo animo feruntur, & poſteaquam in conſuetudinem uenerint, iocunditatem & facilitatem afferunt. Addit ulterius Philoſophus quòd non ſufficit bonam educationem habere à legibus in iuuentute, ſed uidentur neceſſariæ eſſe leges etiam per totam uitam, ut conſeruentur exercitia bona, & conſuetudine boni mores perficiantur. Sunt præterea nonnulli qui magis parent neceſſitati & pœnis, quam rationi, ideo cenſebant nonnulli legumlatores, cum homines plerunq; trifariam reperiantur, aut ingenui & bene diſpoſiti, aut tardiores, aut inſanabiles, in ferendis legibus tria præcipuè ſeruare debere. Primum admonitiones, & exhortationes, quibus homines bene educatos concitarent ad uirtutem capeſſendam gratia honeſtatis. Deinde ijs qui ſunt tardiores ad bene uiuendum, & inobedientes rectè rationi, pœnas conſtituere accommodatas, & directè contrarias morbis illorum, ut talibus ueluti medicinis quibuſdam ad ſanitatem reuocentur, & caſtigatione à uitijs retrahantur. Remedia uerò debent, & medicinæ concupitis uoluptatibus eſſe contrariæ. nam contraria, ut inquiunt, contrarijs curantur. Non enim auaritia abſtinentia, ſed liberalitate: nec luxuria liberalitate propriè, ſed abſtinentia & temperantia pellitur. De ijs uerò qui incurabiles ponebantur, patet in textu.

[Qvod ſi hæc ad probitatem.] Hanc particulam addere uidetur Philoſophus, quia cùm uirtus debeat eſſe uoluntaria, declarandus eſt hic locus ne uideamur inuiti uirtutem acquirere, ideo uidetur reſumere quod primò dixit adhibendam eſſe bonam educationem à recta & ordinata ratione proficiſcentem quæ iubeat & impellat ad probitatem, & tamen æquo animo feratur. ſed quænam eſſe poteſt iſta, patris ne præceptio ac inſtitutio? ſed nunc poſthabere eam uidetur, quam inferius dicet oportere adeſſe, ſi educandæ iuuentutis publica non adhibeatur cura. Dicit autem ad hoc propoſitum quòd admonitio paterna non habet hanc uim ut compellat homines, & aliorum admonitiones etiam ſi rectæ ſint, odio habentur ab ijs qui ſuis cupiditatibus obſequi uolunt: ſed lex eſt illa quæ compellit & iubet circa ea quæ ſunt proba, & cum ſit omnibus communis, & plerunq; abſint legumlatores, æquo animo ſuſtinetur, & non eſt inuiſa. Sic igitur per ordinem patuit, quòd ſi ſermones & doctrina facere debeant fructum, opus eſt educatione & inſtitutione bona: ad hoc autē ut fiat bona inſtitutio opus eſt legibus. 86

[At uerò in Lacedæmoniorum quidem ciuitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus cum antea oſtenderit ad bonam inſtitutionem neceſſariam eſſe legem prouenientem ab aliqua prudentia: nunc ſerio & ordine declarat oportere hominem eniti ut aptus euadat ad ferendas leges, & quomodo hoc fieri poſsit oſtendit. Ex quo ſtatim poſt hunc librum ponit librum Politicorum, in quo diffusè docet de ferendis legibus. Dictum eſt enim in ſexto huius hoc eſſe præcipuum munus facultatis ciuilis. dicit autem in primis Philoſophus ꝙ cum omnes ciuitates & reſpublicæ deberent curare legibus, ut iuuentus rectè educaretur, & ponerentur leges quibus homines ad uirtutem capeſſendam concitarentur, Lacedæmoniorum ciuitas ſola uel aliæ admodum paucæ hanc diligentiam adhibent legum ferendarum, & inſtruendæ iuuentutis in plurimis autem neglecta ſunt iſta, dicit Philoſophus & uiuunt ad placitum & libitum, ueluti Cyclopes. 87

[Qvod ſi negligitur publicè.] Probat nunc Philoſophus ob ea quæ dixit, oportere hominē ciuilē aptū eſſe debere ad leges ferendas, hoc pacto, Si hominē oportet curā habere ut dirigātur filij & amici ad conſequēdas uirtutes, oportet ei ut ſit aptus ad leges ferendas: at primū eſt, ergo & ſecundum. uerum cum leges publicæ & priuatæ eſſe uideantur, opera danda eſt ut publicè inſtitutio nō ſit adhibita legibus priuatim 88

tim quiſq; curam adhibeat ut filij ad uirtutem dirigantur. & ideo oportet ut ſit aptus & bonus lator legum, ut honeſtè erudiantur filii ſub paternis legibus: quòd ſi ex defectu filiorum hoc conſequi non poſsit. ſaltem debet uelle & eniti ut ſit aptus, ne ex parte ſua deſit, quia publicæ leges & priuatæ uidentur quoquo modo conuenire.

89 [Nec intereſſe quicquam uidetur.] Quatuor uidentur afferre conditiones Philoſophus, per quas fortè putaret aliquis publicas leges differre à priuatis quibus utitur paterfamilias in domo ſua ueluti debet, atque ex eo crederet hanc peritiam erudiendi priuatim homines non eſſe de facultate legum ferendarum. Has igitur affert conditiones uel differentias, quæ eſſe uidentur, & oſtendit quomodo conueniunt. & quòd tales differentiæ uel nullæ ſunt uel paruæ. Prima differentia eſſe uidetur, quòd leges publicæ ſunt ſcriptæ. priuatæ non ſcriptæ: ſed hæc nulla penè differentia eſt dũ

90 modo ſit bona lex, ſiue ſit ſcripta ſiue nõ ſcripta. [Nec ſi per illas unus aut plures.] Secunda conditio uel differentia eſſe uidetur, quòd publicæ leges uidentur erudire & inſtituere omnes ciues, priuatæ uerò atq; paternæ unum uel admodum paucos, & tamen hæc differentia non eſt tanti momenti ut faciat quod priuatæ etiam non ſint leges. Nam ut in muſica dantur præcepta, & ſiue unus, ſiue plures inſtituantur, illa tamen ſunt præcepta: ſic in priuatis legibus non tollitur ob paucitatem eorum qui inſtituuntur quin illæ ſint appellandæ leges dummodo ſit bonæ.

91 [Nam ut in ciuitatibus.] Alia differentia uel conditio eſt penè eadem cũ ſuperiore, quòd uim habere uidẽtur publicę leges in ciuitate tota, priuatæ autem in una domo. tamen hoc non tollit quin priuatæ ſint etiam leges cùm habeant ſimilem rationem, quin etiam non minus ad ipſam educationem prodeſſe uidentur, quàm publicæ ob reuerentiam quandam innatam filiis naturaliter erga parẽtes. Dubitatur quia antea Philoſophus dixit præcepta patris non habere eam uim quam habent leges, hic autem dicit habere maiorem. hæc uidentur inter ſe repugnare. Dicendum quòd Philoſophus ſuperius afferebat in medium homines malè inſtitutos, & difficiles ad obtemperandum. Et homines, inquit, eos pleriq; odiſſe ſolent, qui ipſorum appetitionibus aduerſantur, tales indigent legum ui: ſed apud ingenuos & faciles, ad obtemperandum præcepta paterna uim habent maiorem: ſed apud eos qui ſunt tardiores, & inobedientes facti, maiorem uim habent leges ob neceſsitatem, & pœnas. & de talibus eo in loco uidebatur loqui Philoſophus.

92 [Differunt inſuper & inſtituta.] Quarta conditio uel differentia eſt. quæ non eſt talis ut faciat priuatas non eſſe leges. Nam quia leges publicæ loquuntur uniuerſaliter, priuatæ uerò ſunt particulares, ideo uidetur quibuſdam quod non proficiſcuntur ab eadem facultate. hoc etſi facere uideatur aliquam differentiam, tamen leges priuatæ uidentur magis accommodatæ unicuique quàm publicę. Nam ſicut fit in medicina, ita in huiuſmodi legibus euenire uidetur: ſed in medicina ita fit ut quidam habeat ſcientiam in uniuerſali, quidam aliqua particularia percipiat per experientiam quandam, & talis poterit ſecundum illam magis accommodate mederi alicui, quam ille qui uniuerſaliter ſcit: ſic ẽtiam eueniet in huiuſmodi legibus. nam eſt uniuerſalis regula in medicina, quòd ſimpliciter febricitanti prodeſt abſtinentia & quies: ſed alicui tamen non prodeſt, ueluti in aliquo uehementer debili non erit obſeruanda abſtinentia, & ſic uniuerſalia in medicina propter diuerſas naturæ complexiones non ſemper accommodantur ſingularibus. Hoc etiam fit à magiſtris ludi, qui non eoſdem ludos omnibus pugilibus imponunt: & ſic fermè in aliis facultatibus euenire uidetur, quòd id quod eſt in uniuerſali non accommodatur ſtatim ſingulari, unde priuatæ atque paternæ leges cui propriæ & accommodatæ uidẽtur. Scit.n. paterfamil. naturã liberorũ, & propriè accõmodare poteſt ad eorũ educationẽ inſtituta ſua. ſed ne uideatur ꝙ Philoſoph. procedat contra doctrinã uniuerſalẽ, quam ipſe profitetur & tradit, & quòd irruat contra uniuerſalẽ facultatẽ legum

gum ferendarum quæ pertinent precipuè ad prudentem ciuilem: ideo dicit quòd medicus habens ſcientiam in uniuerſali, ut theoricus poſtea deſcendat ad particularia, adiungendo experientiam optimè, tum poterit accommodare ſcientiam illam ſingularibus: fieri tamen poteſt, ut aliquis ſcientiæ expers ſine cognitione regulæ uniuerſalis, experientia quadam aliquibus indiuiduis medeatur, ut aliquis ſibijpſi: uerum addit Philoſop. quòd ille qui uult fieri artifex & ſpeculatiuus, debet enim accedere ad ipſum uniuerſale, & illud cognoſcere eo modo quo patitur natura illius uniuerſalis. Quod adiunxit ille uidetur Philoſophus, quia ſunt nõnulla uniuerſalia neceſſaria, ut in Mathematicis: nonnulla uerò talia ſunt ut cuncta complectantur. id eſt eis quæ contingere poſſunt nõ ſemper accommodentur: ſicut de illa regula uniuerſali dictum eſt ſuprà, quòd ſimpliciter febricanti prodeſt abſtinentia & quies: nam in aliquibus non ualet, ſed fallit. ſimile eſt illud quod dicitur in quinto. Fieri autem non poteſt, ut de quibuſdam uniuerſaliter rectè dicatur. In quibus igitur neceſſe eſt uniuerſaliter dicere, fieri uerò non poteſt ut rectè dicatur: in his lex accipit id quod plerunque fieri ſolet, non ignorans errorem, & eſt nihilominus recta. Error enim non eſt in lege, nec in ipſo legiſlatore, ſed in ipſa rei natura &c. quare nitẽdum uniuerſale ipſum cognoſcere eo modo quo fieri poteſt, & quo patitur natura rerum de quibus eſt ipſum uniuerſale. Concludit poſtea Philoſophus, reſumendo illud quod ſuperius dixit, quòd oportet unũquenq; qui debet inſtituere, aut paucos, ut paterfamilias: aut multos, ut gubernator ciuitatis, de quo ſuperius intendit, aptum eſſe ad ferendas leges. Nam paterfamilias habere debet facultatem legum ferendarum, ut rectè ſciat & poſsit inſtituere liberos ſuos. Eſt enim optimum publicè prouidere ut iuuentus & homines bonis moribus inſtituantur, & ad uirtutes dirigantur: quòd ſi publicè negligatur, ut plerunque in ciuitatibus fit, tunc priuatim patresfami. debẽt cogitationem ſuſcipere de moribus filiorum, & operam dare ut à teneris annis ſub optimis diſciplinis & exercitijs uiuere diſcant. Non enim parum, ſed multum, imò totum refert, ut in ſecundo dixit philoſophus, hoc an illo modo ab adoleſcentia aſſueſcere: ſed multi ſunt qui hanc curam negligunt, contra quos inuehitur Plato dicendo quòd quidam ſunt qui maiorẽ curam habent equorum uel aliorũ brutorum quibus delectantur, quàm filiorũ. Oportet igitur ut paterfamil. qui debet cura & diligentia ſua facere alios bonos & ſtudioſos, ſit aptus ad ferendas leges, ex quibus prouenit educatio & aſſuefactio bona. Et ipſe præterea ciuilis gubernator debet habere optimam facultatem ferendarum legum, cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitatem munire. quare paucorum gubernator debet eſſe aptus ad ferendas leges, ut diximus, & multorum longè magis, de quo præcipuè & principaliter intendit Philoſophus, & uult quòd debeat facultatem legum ferendarum, quod in ciue & gubernatore uidetur eſſe præcipuum, ut in ſexto uidimus.

[Haec cùm ita ſint conſiderare.] Hæc eſt tertia pars huius ultimi capituli, in qua Philoſophus poſteaquam oſtendit bonam educationem magnopere conferre ad acquirendas uirtutes, & ad ipſam inſtitutionem requiri bonas leges, atq; ideo oportere ciuem aptum eſſe ad ferendas leges: nunc declarare intendit quomodo talis poteſt euadere aptus, & uidetur mouere dubitationem, deinde ſoluere: poſtremo polliceri ſe modum traditurum, quod facit poſtea in libris Politicorum. Dicit igitur in primis quis eſt modus, & a quo poteſt acquiri talis ars atque facultas, an ex ſeſe, an ab alio: & ſi ab alio, a quo nã, & unde. & incipit dicere quòd uidetur eſſe conueniens ut ſumatur hæc facultas ab ijs qui Remp. adminiſtrant. & hoc declarat. Sicut fit in alijs facultatibus, ita in re ciuili & facultate legum ferendarum: ſed in alijs fit ita, ut qui eas exercent & operantur circa illas, tradant etiam doctrinam talium facultatum, ut medicus medetur & docet artem medicinæ, & pictor eodem pacto, & alij artifices: ita etiam fieri uidetur in re ipſa & facultate ciuili, cuius precipuum munus eſſe uidetur, ut 93

94 in ſexto dictum fuit, condere leges. [An non ſimiliter in rei ciuilis.] Nunc uidetur Philoſophus declarare ſuperiorem ſententiam & ſimilitudinem non ualere, & oſtendere eos qui Rempu. gerunt non eſſe ſufficientes ad tradendam talem facultatem: quia non fit in re ciuili ut in alijs facultatibus, & huiuſmodi artibus, quibus artifices exercent ſeſe: & eas etiam tradunt: ſed ij qui in Rep. uerſantur, non docent talem facultatem, nec tradunt doctrinam quandam uniuerſalem rei ciuilis, & præſertim ferendi leges, cuius rei facultas uidetur eſſe rei ciuilis maxima pars, exercent tamen Remp. experientia quadam. ſed ſunt alij econuerſo qui profitentur ſe habere ſcientiam huiuſmodi facultatis, ut ſophiſtæ, & tamen nullam experientiam uel uſum habent tractandæ Reipu. Quod autem ij qui in Repub. uerſantur non ſint ſufficientes ad tradendum hanc doctrinam facultatis huiuſmodi, probat Philoſophus hoc pacto, Ij qui non habent ſcientiam in uniuerſali, ſed potius experientiam quandam per quã fiunt aptiores ad gerenda ſingula in Rep. non ſunt ſufficientes ad tradendum doctrinã huius facultatis ciuilis, & legum ferendarum: ſed ij qui in Rep. uerſantur ſunt huiuſmodi: ergo tales non ſunt ſufficientes. Et hoc etiam patet ex eo, quia id iam feciſſent, cum ſit longè præclarius ſcribere de ijs quam componere orationes iudiciales uel deliberatiuas. Secunda ratio, Si ij qui uerſantur in Rep. poſſent & ſufficientes eſſent tradere doctrinam ciuilis facultatis, proculdubio traderẽt eam filijs & amicis, & ciuibus ſuis: at hoc non faciunt, & tamen facerent, ut diximus, ſi poſſent rectè id facere, quia hæreditatem præclaram relinquerent illis, & omni patrimonio præſtantiorem. & tamen ne uideatur quòd experientia parum conferat, & uſus tractandæ Reipu. ideo remouet hanc obiectionem dicendo quòd non parum conferre ad hoc uidetur experientia rerum ciuilium, cùm etiam per ipſam fiant homines ad agendam Remp. aptiores, & ij præterea qui ſcientiam ciuilem habere cupiunt, indigeant experientia tali, ſed non eſt inutile ad hoc propoſitum reducere ad memoriam ea quæ dicta ſunt in ſexto de ciuili facultate, quæ circa uniuerſalia uerſatur, & fert leges & præſidet, ut architectura. Alia eſt gubernatio, quæ & deliberatiua eſſe, & uerſari circa ſingula uidetur [Sophiſtarum autem] Declarat Philoſophus quòd ſophiſtæ ſunt ualde inſufficientes ad hanc doctrinam tradendam. Probatur, Ij qui neſciunt facultatem ciuilem, quale quid ſit & circa quod non poſſunt eam docere & tradere: ſed ſophiſtæ ſunt huiuſmodi: ergo non poſſunt eam tradere, & ſunt ualde inſufficientes. quòd autem tales ignorent Philoſophus probat hoc pacto, Ij qui dicunt oratoriam facultatem eſſe idem cum facultate politica & ciuili, uel non eſſe inferiorem eadem, ij ignorãt politica quale quid ſit: ſed ſophiſtæ ſunt huiuſmodi: ergo ij ignorant qualis ſit facultas ciuilis. nam oratoria eſt inſtrumentum ciuilis: ergo non eſt idem cum ea. Sophiſtæ tamen id dicunt, quorum de numero Prodicum Chium, & Leontinum illũ Gorgiam quidam fuiſſe tradunt. Probat præterea Philoſop. quòd ij ẽt ignorant circa quod uerſatur facultas ciuilis, quia dicunt hoc eſſe facilè, & fieri facilè poſſe ſi congregentur leges, & magis probatæ excipiantur. Itaq; in hoc conſiſtere putabant facultatem ferendarum legum: uerum aliud eſſe uidetur condere leges: aliud conditas colligere & ſeligere. Præterea eligere magis probatas leges uidetur eſſe prudentiæ. quæ eſt in paucis, & cum difficultate acquiritur: ſed leges uidentur eſſe opera facultatis ciuilis, & qui habet talem facultatem rectè poteſt iudicare de illis, ſicut alij artifices de operibus ſuis, ut muſici & pictores, quiſque enim rectè iudicat quæ cognoſcit, & eorũ bonus eſt iudex, ut dixit in primo. qui igitur fieri poteſt ut eligere poſſint optimas atq; exinde conſequi ſcientiam ciuilem, & facultatem ferendarum legum? cùm prius habere debeant ſcientiam talem, poſtea condere leges. Nec etiam medici euadunt ex libris, ſed qui habent ſcientiam per principia ſua, & experientiam adhibent. Eodem modo non conſequentur talem facultatem ex congregatione legum ſed bene fient forſitan per hoc ad ipſas comprehendendas aptiores, ut patet in textu,

Hæc enim ita ſint, cum declarauerit Philoſoph. quòd neutri illorum ſufficientes ſunt ad tradendam doctrinam ciuilis facultatis, & legum ferendarum profitetur ipſe ſe tale munus ſuſcepturum: & ideo hoc capitulum uidetur necti cum libris ciuilium. itaque expleta iam doctrina de moribus ipſum attulit: quaſi diceret, hæc quæ de moribus tradidimus non conſiſtunt in doctrina & cognitione, ſed in actione. At hoc non poteſt acquiri ſine inſtitutione, quæ fieri non poteſt ſine legibus, & legum poſitione: quare oportet ut ciuilis ſit aptus ad ferendas leges pro inſtitutione tali. Sed quomodo fieri poteſt iſtud? quis erit doctor? an illi qui uerſantur in Republica an Sophiſtæ & Rhetores? at neutri ipſorum ſunt ſufficientes. quid igitur eſt agendum? Dicit ergo cum hæc fuerint neglecta a maioribus noſtris, oportet ut nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinā, ut actiua philoſophia ex omni parte perficiatur. & hoc pacto, decimo huic & ultimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXpoſitis omnibus iis quę in hoc libro moralium declaratione indigere uidebantur, nunc non inutile eſſe arbitramur ad hoc ut magis menti inhæreat ordo Philoſophi, capita rerum quæ ſingulis libris continentur ſummatim repetere. Primum cum, ſententia huius Philoſophi, homo non habeat perfectionem innatam, ut ab initio diximus, ſed egregias potentias habeat, quibus etiam conſequi poteſt: decreuit Ariſtoteles uiam patefacere nobis, qua ad eam acquirendam poſſumus accedere. itaque hanc doctrinam de moribus tradidit ſummo ſtudio ac diligentia, proponens nobis felicitatem humanam, mediaq; deinde oſtendens, quæ, ſentētia ſua, ad eam perducunt. Conſtituere enim felicem intendit quo ad fieri poteſt, & humana quidem felicitate, quæ ultimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quærit ſi eſt talis finis: & cum ſit, quidnam, & qualis, & qua cauſa ſit, & in qua potentia animæ conſiſtat. Oſtendit autem in primis cū multi ſint fines, & non ſit proceſsio in infinitum, neceſſarium eſt deuenire ad ultimum finem in rebus humanis ad quem noſtræ intentiones & cæteri fines aliarum rerum noſtrarum tanquam ad optimum referantur. Quo probato quærit quidnam iſtæ ſit: & cùm omnes in nomine conueniāt quòd ſit ſummum bonū, quærit quid ſit ipſa res, & affert multas opiniones. (alij enim honorem, alij uoluptatem, alij itē aliud id eſſe cenſebant) quibus recitatis nōnulliſq; earum poſthabitis, illas tantum refellit quæ confutatione indigere uidebantur: & ipſam præſertim opinionem Platonis de ſummo bono abſtracto, & idæa boni, quæ uehementius quàm aliæ eum urgebat, multis rationibus labefactare nititur. erat enim ſententia illa, & authoritate Platonis, & ſubtilitate rei ea tempeſtate magnopere celebrata. Poſt hæc Philoſophus affert talē difinitionem felicitatis ſecundū ſententiā ſuam: Felicitas eſt operatio animæ per uirtutem in uita perfecta. Cui definitioni addere poſſumus hanc particulam, ſumma cū iocunditate, quia eſt coniuncta & annexa, ut in decimo oſtendit, prætereà accommodare poſſumus hanc definitionem tā actiuæ quàm contemplatiuæ felicitati, ſi ſumamus uirtutem in communi ut competere poteſt tam actiuæ quàm ſpeculatiuæ uirtuti. quare definitio felicitatis actiuæ erit talis: Felicitas actiua eſt operatio animæ ſecundum perfectiſsimam uirtutem actiuam ſumma cum iocunditate in uita perfecta: contemplatiua uerò eſt operatio animæ ſecundum perfectiſsimam uirtutem contemplatiuam ſumma cum iocunditate in uita perfecta. Philoſophus non uidetur afferre eo in loco talem diſtinctionem: ſed colligitur poſt eà in decimo ubi comparat iſtas inter ſe, & ambas declarat, & ſemper intelligatur quòd de felicitate loquitur humana, & per totum librum, prętérquam in decimo potius de actiua quàm de contemplatiua loqui uidetur. Hac definitione aſsignata nititur Philoſophus trahere ad propoſitum ſuum quicquid boni habent illæ antiquorum opiniones, ut intelligatur quòd ſi quid continent ueritatis, conſonum eſt

ſententiæ ſuæ ut ſit quaſi confirmatio quædam definitionis allatæ. conſiderat deinde a quanam cauſa ſit ipſa felicitas, & oſtendit quòd non a natura, non a fortuna eſt in nobis talis felicitas, non enim eſſet in noſtra poteſtate. & quanuis corpus cœleſte & natura concurrere uideantur quoquo modo ad diſpoſitionem noſtram ob ipſam complexionem. tamen oſtendit quòd principaliter eſt ſitum in nobis, & omnino in noſtra uoluntate & electione eam acquirere: non loquimur autem de Deo, qui uniuerſaliſsima & principaliſsima cauſa bonorum omnium ſemper eſſe præſupponitur: ſed de cauſa propinqua, quæ in noſtra ponitur poteſtate. cùm principium ſponte agendi liberumq; arbitrium habeamus. Quærit poſteà Philoſophus cuiuſnam ſit talis felicitas, & oſtendit quòd eſt hominis, non plantæ, non brutorum: non hominis praui, ſed uirtute perfecti. Quare dicere poſſumus felicitatem competere propinquiſsimè homini ſtudioſo: & ſi actiuam ſumere uolumus, dicemus eam competere homini uiuenti ſecundum rationem & appetitum obtemperantem rationi. Si uerò contemplatiuam, dicere poſſumus eam competere homini uiuenti uita (ut ita loquar) intellectiua,& ſecundum eam potentiam quæ eſt nobiliſsima omnium quæ ſunt in nobis, ut patet in decimo. Refellit deinde Philoſophus opinionem Solonis dicentis finem ſpectare oportere ad hoc ut aliquis dicatur felix,& oſtendit eum potius eſſe appellãdum felicem in quo eſt felicitas,non eum in quo iam fuit: ſicut dicimus album eum in quo eſt albedo,non eum in quo fuit, & loquitur de felicitate humana, quæ ſententia noſtræ fidei ſi ulla in hac uita ponatur non acquiramus hic felicitatem talem ut eadem fruamur poſt mortem:ſed iſtæ eſt ueſtigium,& quaſi ſimilitudo quædã ſummæ & ueræ felicitatis illius quæ eſt in alia uita.i.fruitio dei,ut ſacri ſcriptores oſtendũt. Vlterius quærit Philoſophus quale bonum ſit ipſa felicitas. Bonum.n.aut laudabile,aut honorabile dici ſolet. Laudabile dicitur cum eſt ob aliud. laudamus enim bonum equum quia bene fert hominem,& ob aliud. Deum uerò,ut dicit Philoſophus,nõ laudamus ob aliud, & propriè: ſed ueneramur & honoramus ob ſeipſum, felicitas igitur, quia eſt ſummum bonum humanum, & non dicitur eſſe ob aliud, eſt de numero bonorum honorabilium. unde honos cum dicitur eſſe præmium uirtutis,& ob ipſam uirtutem, intelligendum eſt cum uirtus eſt in operatione & actu. Cæterum cum dictum fuerit felicitatem eſſe operationem animæ, ſtatim Philoſophus diuidit potentias animæ pro tanto conſiderans eam quantum ad hoc propoſitum ſpectat, id eſt ut inueniat in qua potentia animæ ipſa felicitas tanquam in ſubiecto conſiſtat,ſimul etiam ut ex diuiſione potentiarum habeat ſufficientiam uirtutum tam moralium quàm intellectiuarum. Diſtinguit igitur partes ſeu potentias animæ humanæ bifariam,& dicit aliam eſſe rationalem,aliam irrationalem. Rurſus irrationalem eſſe duplicem,aut eſſe omnino remotam a ratione, ut eſt uegetatiua quam poſt habendam cenſet, aut aptam ut poſsit obedire rationi, & hæc eſt appetitus ſenſitiuus, qui quoquo modo dicitur fieri rationalis non per eſſentiam, ſed per quandam participationem cum obtemperat rationi,ſicut filium dicimus obtemperare parenti,aut diſcipulum magiſtro ſuo. Ad hãc uerò obedientiam appetitus diſponitur per uirtutes morales. Rationalis autem & ipſa bifariam ſumitur,rationalis,inquam, ſecundum eſſentiam & naturam ſuam, quia aut actiua dicitur eſſe aut ſpeculatiua, & ſic inueniemus ſubiectum felicitatis, quæ & ipſa eſt duplex, non quòd ſuſcipiatur in iſtis potentijs ſiue habitibus, id eſt ipſis uirtutibus: ſed collocantur in ipſis uirtutes etiam,id eſt, in actiua potentia rationali ipſa actiua uirtus, ut eſt prudentia: in ſpeculatiua uerò ipſa ſpeculatiua, ut eſt ſapientia. Vt autem ad propoſitum redeamus, cum potentiarum animæ alia ſit rationalis per eſſentiam,alia irrationalis ſecundum naturam & eſſentiam ſuam, apta tamẽ ut poſsit quoquo modo fieri rationalis per quandam participationem inquantum dicitur obtemperare rationi. Ideo ſecundum hanc diſtinctionem non incongruè diuidentur uirtutes, & aliæ dicentur morales quæ appetitiuæ potentiæ animæ quodam modo perfectiui

fectiui habitus ſunt: aliæ intellectiuæ quæ in ipſa mente & intellectu ut perfectiones collocantur. Secundo autem in libro Philoſophus cùm iam in primo felicitatem pro poſuerit nobis tãquam ſagittario ſignum, uiam & modum aperire incipit quo ipſum poſsimus attingere, reſoluendo definitionem felicitatis ſecundum eas partes quæ declaratione indigere uidentur: ſed cum in tali definitione ſumpta ſit uirtus tanquàm præcipua pars, & ea ſit præcipuum medium quæ nos ad talem felicitatem perducit; merito Philoſophus incipit tradere doctrinam de ipſis uirtutibus, ſumpta prius diuiſione earum ſecundum potentias animæ, ut antea diximus. Incipit autem a moralibus. id eſt a notioribus nobis, ut ſeruetur modus doctrinæ. Et primò quærit non ſi ſit uirtus, cum id iam patere uideatur, præſertim cum antea oſtenſum ſit eſſe felicitatem, & eſſe operationem ſecundum uirtutem: ſed quærit a quo oriatur uel proueniat uirtus. & oſtendit quòd uirtutes morum non ſunt in nobis a natura, nec fiunt præter naturam: ſed ſumus nos ad illas ſuſcipiendas apti, & generantur in nobis ex conſuetudine bene operandi, & frequentatis actibus ſtudioſis. ut enim ex conſuetidine bene citharizandi boni euadimus citharœdi: ſic ex conſuetudine operandi ſtudioſè euadimus ſtudioſi, & ex ſingulis operationibus bonis frequentius repetitis ſingulæ generantur uirtutes in nobis, ut temperantia temperatis operationibus, & ſic de alijs. Sic igitur potentia inſita nobis eſt principium effectiuum, & operatio inſtrumentum, ut ita loquar, quoddam quo poſſumus nobis habitum ſtudioſum acquirere, & producere operationem perfectam ſecundum talem habitũ. Addidit poſteà Philoſophus quòd ſignificatio habituum ſumitur ex dolore, aut uoluptate quæ ſequitur actiones, & quòd moralis uirtus uerſatur circa uoluptates & dolores. Poſt hæc Philoſophus inueſtigat diligenter quid ſit ipſa uirtus moralis, & demum aſsignat eius definitionem talem, Virtus eſt habitus electiuus conſiſtens in mediocritate quæ eſt ad nos determinata ratione, & ut ſapiens terminaret. Hæc definitio competit tantum morali uirtuti: ſed poteſt dari communis definitio utriq; uirtuti, ut ſit habitus bonus quem per operationes conſequimur. Conueniunt enim in his: ſed differunt poſtea per illas particulas quæ adduntur, id eſt electiuus, & in mediocritate conſiſtens, & reliqua. Aſsignata definitione uirtutis moralis Philoſophus incipit afferre ſummatim ſpecies eius, diſcurrendo breuiter per ſingulas uirtutes morales & adducendo fortitudinem, temperantia, liberalitatem, magnificentiam & cæteras alias: & oſtendendo unamquãq; in mediocritate conſiſtere, inter exceſſum ſcilicet atque defectum. ex duo ſequitur probatio quædam definitionis allatæ per inductionem ueluti temperantia & mediocritas inter intemperantiam, & inſenſibilitatem, fortitudo inter timiditatem & audaciam, & aliæ ſimiliter: at iſtæ omnes ſunt uirtutes, illa uerò extrema exceſſus uel defectus: ergo uirtus eſt mediocritas inter exceſſus & defectus, ut patet inductiuè. Vlterius oſtendit Philoſophus quomodo extrema opponantur medio, & quomodo contrarientur inter ſe: & aliarum magis quàm alterum opponi uidetur medio, id eſt quòd uirtus magis uidetur propinqua eſſe uni quàm alteri, non quia participet aliquid de illis: nam eſt forma ſimplex quæ dicitur medium per negationem extremorum, & nullo modo per participationem, ſed quo ad nos, quia uidetur habere minorẽ diſsimilitudinem & diſtantiam ab uno quàm ab alio: ut liberalitas minus diſtare uidetur a prodigalitate, quam ipſa auaritia. Poſtremò dicet Philoſophus quonam pacto cõſequi uel attingere medium poſſumus, duos afferẽdo modos. Vnum ex parte noſtra. nã ſi quis eſt pronus ad alterum extremorũ quod percipietur ex uoluptate aut dolore, tũc flectere ipſum in cõtrariũ oportet: ut ſi quis ſit procliuus ad auaritiã, declinet uerſus prodigalitatẽ, ut lõgius a delinquendo recedẽs mediũ inueniat. Alterum modũ ex parte rei uel ipſorum habituum: conſideranda eſt enim cõditio ipſorũ habituũ, & uidendum utrũ extremorũ magis opponatur medio, ueluti auaritia magis diſtat a medio & magis ei opponi: ergo magis eſt recedendũ ab illa, & omnino ab quocũq; extremo quod

q̃d magis aduerſat medio. & ſic erit facilius mediũ ac rectũ ipſum attingere. Tertio in libro Philoſophi: cũ anteà in genere uirtutes attuliſſet breuiter eas tãgendo & enumerãdo, ut diximus in ſecũdo, conſequens uidebatur ut ſtatim in ſpecie & particulariter de unaquaq; doceret uirtute, ſed præcedebat conſideratio quædã de principijs operationum noſtrarum quæ erat multis de cauſis neceſſaria. Nã cùm dictũ fuerit à Philoſopho felicitatem à uirtute proficiſci, uidere oportuit à quã nã cauſa fieret uirtus: & cum oſtenſum ſit in ſecundo eam ex operationibus prouenire, rurſus oportebat conſiderare ex quibus orirentur operationes, ut fieret reſolutio quædam uſque ad prima principia ex quibus oriuntur operationes, unde poſtea generatur uirtus a qua demum proficiſcitur ipſa felicitas, ut eſſet à primo ad ultimum ordinata cognitio. Accedebat præterea quòd oportebat Philoſophum refellere opinionem quorundam qui dicebant uirtutes eſſe in noſtra poteſtate, non autem uitia: & ad hanc opinionẽ reprobãdam requirebatur neceſſario principiorum doctrina quæ ſunt cauſa noſtrarum operationum, & conſequens ipſorum habituũ, ita ut in nobis & noſtro arbitrio collocatum ſit uitia uel uirtutes acquirere. Acceperat præterea Philoſophus in definitione uirtutis ipſam electionem quã declarare oportebat. Quare multis de cauſis, ut diximus, hanc cõſiderationem de principiis operationum noſtrarum aggreditur Philoſophus; incipit autem tractare de principio ſponte agẽdi. poſtea de cõſultatione, tum de electione, quæ dicitur eſſe effectus conſultationis propriè dictę: demum de uoluntate docet ea quæ neceſſaria ſunt, declarando iſta quatuor principia operationum noſtrarum, & diſtinguendo ea inter ſe: quæ quidẽ principia ſunt in nobis per quæ poſſumus ad arbitrium noſtrum bene uel male operari. Vnde Philoſophus ſtatim poſt hæc refellit opinionẽ eorum qui dicebãt uirtutes tantùm non autẽ uitia eſſe in noſtra poteſtate collocata, oſtendendo manifeſte poſitum eſſe in nobis utrumlibet, id eſt uitia uel uirtutes acquirere cum ſimus domini operationum noſtrarum, ex quibus deinde ipſi habitus fiunt in nobis, poſt hæc incipit determinare particulariter de unaquaq; uirtute, & primo dę fortitudine & tẽperantia, quia ſunt circa affectus cões, & qui præcedunt actus externos, ideo doctrina etiam de habitibus qui ſunt circa tales affectus præcedere debet eã quæ eſt de habitibus qui ſe extendant etiam ad externos actus, ideo incipit ab iis, ſimul etiam quia ſunt quoquo modo iſtæ uirtutes nobis notiores cum uerſentur circa iram & concupiſcentiã, qui duo affectus maximè percipiuntur à nobis. Incipiendum eſt autẽ à magis notis nobis, ut ſæpius dictum fuit. Docet igitur de fortitudine, poſtea de temperantia Philoſophus oſtendendo primò obiecta eorum circa quæ uerſantur, deinde actus & operationes ipſarum & proprietates, demum comparat ipſa extrema, & talem ordinem ſeruat quaſi in omnibus moralibus.

Quarto autẽ in lib. ſequitur Philo. docere de aliis uirtutibus, uidelicet de liberalitate & magnificentia, & de magnanimitate & innominata uirtute, de manſuetudine, & de tribus mediocritatibus quæ dicuntur uerſari circa cõmunem uitã & conuerſationem hominum in uerbis & actibus uidelicet de ueracitate ſeu de ueritate, ut ita loquar, & affabilitate ſeu amicitia, quæ penuria nominum impropriè appellantur talibus nominibus. Tertia eſt ipſa urbanitas ſeu comitas. Poſtremò de uerecundiã docet, quam oſtendit non eſſe uirtutem cum non ſit habitus, ſed affectus, licet in iuuenibus ſignum quoddam bonæ indolis eſſe uideatur, ut patet. Quinto in libr. Philoſophus aggreditur doctrinam de ipſa iuſtitia quæ inter morales eſt uirtus ualde præclara, & miro quodam ordine procedit. Primo.n. incipit generaliter & in cõmuni tractare de ipſa, deinde paulatim eã diſtinguit & aperit. Primo.n. deſcribit iuſtitiã in communi, ſimiliter & iniuſtitiam: deinde quia multifariam iuſtitia dicitur, & etiã iniuſtitia, ut omnem confuſionem tollat incipit eam diuidere, dicendo quod quædam eſt iuſtitia legitima quæ tota dicitur uirtus, & aggregatum quoddam ex oibus uirtutibus

conſtans: alia eſt iuſtitia quæ pars uel particularis dici ſolet, & eſt diſtincta uirtus ſicut aliæ uirtutes. & primo declarat legitimã, & oſtendit eã eſſe perfectã uirtutẽ, & continere in ſe uirtutes omnes morales, eſſeq; idem re cum uirtute tota, differre aũt rõne. ſumit deinde particularẽ iuſtitiam, & eã ſubdiuidit in diſtributiuã, & cõmutatiuam ſeu correptiuã cõmerciorum, & utrãq; exactiſsimè declarat: & primo diſtributiuã oſtẽdendo eam eſſe mediocritatẽ ſecundum ſimilitudinẽ rõnis geometricã, ubi præcipuè attenditur dignitas & cõditio perſonarum: deinde cõmmutatiuã ſeu correctiuã cõmerciorum mediocritatẽ eſſe oſtendit, præcipuè ſecundũ ſimilitudinẽ rõnis arithmeticã, quia reſpicit magis æqualitatẽ rerum quàm dignitatẽ uel conditionem perſonarum. Poſt hæc Philoſop. mouet qõnes quaſdam ad hanc materiã pertinentes, & eas ſoluit, & multas proprietates inquirit atq; declarat quibus magis pateſiat natura (ut ita loquar) iuſtitiæ. Affert deinde philoſophus illam præclariſsimam uirtutẽ, quæ dicitur æquitas & bonitas, hæc uidetur quodãmodo eſſe iuſtitia quædã uel potius præter iuſtitiã uirtus præclarior ipſa, cum ſit emẽdatiua iuſti legitimi, & uir bonus & æquus emendator eius in quo lex aut legislator deficit non ſua forſitan culpa, ſed natura atq; uarietate rerũ quæ non uidentur lege oĩno & ad unguẽ poſſe comprehendi. Poſtremo Philoſop. ſoluere uidetur qõnem uel dubitationẽ quandã antea motam, qua quærebatur utrũ quis ſibiipſi iniuriã faciat. & oſtẽdit ꝙ nõ põt quis ſponte ſibi iniuriã facere, nec etiam iuſtitia proprie ad ſeipſum dicitur cũ ſit ad aliũ, niſi per translationem & ſimilitudinẽ quandã, & ſic uidetur tangere opinionẽ Platonis, qui iuſtitiam eſſe dicebat non modo ad alium, ſed etiã ad ſeipſum cum tribuebatur cuiq; potentiæ quod ſuum eſt ordine naturæ, id eſt imperium rõni obediẽtia uero & obſecutio appetitui ſenſitiuo. Sextus deinde ſequitur liber, in quo Philoſo. de uirtutibus intellectiuis tradit doctrinam, & prẹſertim de ipſa prudentia quæ coniungitur cum morali uirtute, de qua conſiderare neceſſarium erat cũ in definitione uirtutis dictũ eſſet medium eſſe ſumendum, ut recta ratio, i. ut ipſa prudentia dictat, ſimul etiã conſiderandũ erat de aliis habitibus intellectiuis, cum in fine primi libri diuiſiſſet uirtutes in morales, & intellectiuas ſecundum potentias: & expleta doctrina uirtutum moralium conſequens erat ut de intellectiuis quæ reſtabant etiã doceret, præſertim cũ earum cognitio ad perfectam cognitionẽ utriuſq; felicitatis magnopere pertinere uidetur. Actiua. n. felicitas præcipue ab ipſa prudentia, ſpeculatiua uero a ſapientia proficiſci uidetur. quare Philoſo. in hoc lib. incipit reſumere potentiam rationalem aĩæ, quam de uirtutibus morum tractaturus in hunc locum diſtulerat, eamq; primo duplicem eſſe declarat, i. unã ſpeculatiuam circa ea quæ aliter ſe habere nõ poſſunt. Aliam circa ea quę poſſunt aliter ſe habere. In ſpeculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum ſcientiam, & ipſam demum ſapientiã: illa uero quę uerſatur circa ea quę poſſunt aliter ſe habere, & fiunt a nobis, aut ſunt agibilia, aut factibilia, & ipſa quoque aut actiua erit, aut factiua, & in actiua ponitur ipſa prudentia, in factiua uero ipſa ars. Congruum enim ac prope neceſſarium ſibi uidetur ponere principium actiuum eſſe diuerſum a principio factiuo, diuerſitate obiectorum circa quæ uerſantur. Aliud eſt enim obiectum factibile circa quod uerſatur ars, & aliud agibile circa quod uerſatur prudentia. Quare cum diuerſa ſint obiecta, diuerſi erunt habitus, & diuerſæ potentiæ, ſicut de ſpeculatiua etiam potentia dicimus: & arguimus eam eſſe diuerſam ab actiua uel factiua ex diuerſitate obiectorum, quãuis eius diuerſitas magis appareat. Sic igitur quinque habitus intellectiui afferuntur ab ipſo Philoſopho, uidelicet prudentia, ars, intellectus, ſcientia, & ipſa ſapientia, quorum unumquenque Philoſophus diligenter declarat, afferendo definitiones eorum & ea quæ competunt illis, & diſtinguendo eos inter ſeſe: tres autem, ut diximus, in potentia ſeu mente ſpeculatiua ponuntur, intellectiuus qui eſt habitus principiorum, & ſcientia quæ eſt habitus concluſionum, & ipſa domina ſapientia quæ

eſt

eſt habitus cõſtãs ex utriſq; cũ ſumma perfectione. Vnde a Philoſo.dicitur eſſe intellectus ſimul,& ſcĩa præſtantiſsimorũ natura:in actiuo uero intellectu prout ipſa prudẽtia,in factiuo uerò ars, ut antea diximus.Poſt hæc Philoſophus omiſſa arte,quia parum ad felicitatem uidetur conferre : omiſſa quoque ſcientia & habitu principiorum quæ ſapientia contineri uidentur, deinceps loquitur potius de ſapientia atq; prudentia,quarum uirtutum alia ad felicitatem ſpeculatiuam , alia ad actiuam, ut ſæpius diximus,maximè ſpectare uidetur. Sumit autẽ ipſam prudentiam, & eam diuidit oſtẽdendo quòd ea aut eſt ad unum aut ad plures : & ſi ad plures,aut eſt domeſtica,aut ciuilis , & rurſus ea quæ eſt ciuilis, aut eſt deliberatiua , & iuditialis , aut uerſatur circa condendas leges,& talis facultas prudentiaque ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ , ut manifeſtè oſtendit Philoſophus. Vlterius Philoſophus affert quoſdam alios habitus ſeu diſpoſitiones mentis actiuæ, id eſt bonam conſultationem, ſagacitatem atque ſententiam,atque hæc omnia declarat , & oſtendit eſſe aptitudines quaſdam coniunctas cum ipſa prudentia . Poſt hæc Philoſophus mouet dubitationes quaſdam ad ſapientiam & prudentiam pertinentes , ad ſolutiones earum , atque eius præſertim qua dicebatur has duas uirtutes non eſſe neceſſarias, ſed ſuperfluas, quia ſi adſint uirtutes morales non eſt opus prudentia. ubi oſtendit Philoſophus quòd uirtutes faciunt intentionem rectam ad finem bonum : ſed executio fieri non poteſt ſine prudentia , quæ eſt caput uel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones noſtras ad talem finem , & media optima inueniens atq; oſtendens quæ ad illum perducunt. Oſtendit præterea uirtutem moralem ſine prudentia eſſe non poſſe,neq; prudentiam ſine uirtutibus morum , quædam etiam dicit de ipſa ſapientia ualde præclara,& comparat eam cum prudentia,& ſimul ſoluit dubitationem quam antea de illis attulerat, quærendo utra earum excellentior eſſet. Soluit igitur & oſtendit ſapientiam,& nobilitate & dignitate anteponendam eſſe ipſi prudentiæ. Septimus deinde ſequitur liber, in quo Philoſophus declaratis uirtutibus tam moralibus quàm intellectiuis , de quibuſdam habitibus ſeu diſpoſitionibus determinare incipit ,quæ, etſi non ſint propriè uitia uel uirtutes,tamen ſunt circa mores aut fugienda,aut proſequenda . & ideo ad conſiderationem philoſophi moralis pertinere uidentur. fugienda autem talia ſunt, ut immanitas quæ uidetur eſſe quoddam prauum competens beſtiali naturæ, & ideo feritas dicitur cui opponitur heroica uirtus. Sunt præterea incontinentiã , & mollities,& his oppoſitæ diſpoſitiones laudabiles , continentia uidelicet atq; conſtãtia, de quibus Philoſophus diligenter conſiderat , afferendo opiniones priſcorum, & arguendo pro utraq; parte,& demum ſententiam ſuam adducendo,ut continẽtiæ atq; conſtantiæ natura magis illuceſcat.Has autem oſtendit diſpoſitiones eſſe laudabiles, nondum tamen eſſe uirtutes : fit enim pugna in homine continente inter appetitum & rationem, & etiam in ipſo incontinente : uerum ſi ratio ſuperat appetitum ſenſitiuum,tunc dicitur continens:ſin ſuperatur,dicitur incontinens: ſed in homine temperante non fit talis pugna,quia extemplo appetitus ſenſitiuus cedit rationi,in ipſo quoque intemperante nulla contentio fit,quia ſtatim ratio cedit appetitui. Poſt hæc Philoſophus cum antea oſtendiſſet omnem uirtutem moralem uerſari circa uoluptates uel dolores,& nouiſsimè dixerit has eſſe obiecta continentiæ & incontinentiæ,meritò hanc materiam aggreditur afferendo more ſuo opiniones priſcorum , & rationes eorundem,& ſolutiones : poſtremò ipſas diſtinguit: & oſtendit quandam uoluptatem eſſe bonã,quandam malam . quare dicere poſſumus quòd duæ partes principaliſsimæ hoc in libro continentur . Vna in qua Philoſophus determinat de illis , diſpoſitionibus quas circa mores diximus fugiendas eſſe uel proſequendas : alia uerò qua docet de uoluptate & dolore , conſiderans præcipuè ut ſunt obiecta continentiæ & incontinentiæ,& ſupradictarum diſpoſitionum,ut diximus . Octauo autem in libro Philoſophus de amicitia tradit doctrinam , quia non ſibi æquum eſſe uidebatur , ut uir felix.

quem

quem ipſe his libris conſtituere primò intendit carere debeat amicis, & ſumma io cunditate priuari, quæ in uera amicitia inueniri ſolet. Præterea cùm ad felicem uitum pertineat beneficentia & liberalitate uti, congruum eſſe uidetur, ut habeat amicos quibus ante alios largiri ac beneſacere poſſit. Meritò igitur de amicitia docet Philoſophus afferendo in primis eius definitionem: Amicitia eſt beneuolentia mutua non latens. deinde diuidit eam in tres ſpecies, in utilem, uoluptariam, & honeſtam ſecundum tria obiecta, uidelicet utile, iocundum, & honeſtum. Oſtendit deinde in unaquaque ſocietate reperiri quodammodo amicitiam, demum concludit amicitiam honeſtam quæ eſt ob ipſam uirtutẽ eſſe ueram, & ſimpliciter & propriè dictam amicitiam, & hanc tribuit uiro felici & ſtudioſo poſthabitis alijs, oſtendendo huic amicitiæ honeſtæ non modo honeſtatem, ſed etiam utilitatem atque iocunditatem ineſſe. Nonus deinde ſequitur liber, in quo Philoſophus perſiſtens in eadem doctrina de amicitia conſiderat multas proprietates quæ amicitiæ uidentur competere. Et primò determinat de conſeruatione & diſſolutione amicitiæ, & actibus eiuſdem, & de querelis quæ in amicitijs fiunt, & remedijs earundem: declarat præterea beneuolentiam, concordiam, beneficentiam, & multa officia quæ ad amicitiam pertinent. Affert poſtremò quæſtiones, tum ex parte amantis amici, tum ex parte eorũ qui amãtur, & ſolutiones earũdem, explicans omnia exactiſsimè quæ in tali materia amicitiæ ſibi uidebantur cognitu neceſſaria. Decimum poſtremo Philoſophus atq; ultimum aggreditur librum, ut nos ad finem quem in primo propoſuit libro per uirtutes & ea media quæ oſtendit nobis quoad fieri poteſt, perducat. Et primò incipit tractare de uoluptate conſiderans eam non ut eſt obiectum continentiæ aut incontinentiæ: ut fecit in ſeptimo, ſed ut inueniat eam quæ eſt annexa felicitati humanæ, de qua felicitate principaliter conſiderare intendit in hoc decimo libro, ut de ea re quæ eſt prima in intẽtione, & ultima in executione. Oſtendit igitur primò Philoſophus hanc conſiderationem de uoluptate eſſe neceſſariam, deinde affert opiniones antiquorum qui bonum uel ſummum bonum uoluptatem eſſe dixerunt. Poſtea affert eas quæ dicebant uoluptatem eſſe malum, hinc inde rationes adducens pro utraq; parte: demum in medium affert ſententiã ſuam qua oſtendit diuerſas eſſe ſpecie uoluptates, ſicut ſunt etiam operationes cum quibus coniunguntur: quaſdam enim eſſe malas, quaſdam bonas: malas autem & turpes non eſſe appellandas uoluptates, bonas uerò habere gradus, & operationes perficere atque augere. Itaque ex dictis eius colligitur deſcriptio quædam uoluptatis hoc pacto, Voluptas eſt perfectio formalis accidentalis ipſius operationis quæ prouenit ex bona diſpoſitione potentiæ, & conuenientis obiecti, & ex hac definitione explicatur etiam illa quam in ſeptimo attulit, quòd uoluptas eſt operatio habitus qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento. Nam ibi dicit quòd eſt operatio, hic autem quòd eſt perfectio operationis, & reuera uoluptas uidetur differre ab operatione ſecundum rationem, quia alia uidetur eſſe ratio uoluptatis, alia operationis. Idem tamen re dicitur eſſe cum ea: ſicut quidam effectus proprius dici ſolet eſſe idem cum ſubiecto ſuo, & non ſeparatur ab operatione niſi ratione, ſed qualis eſt operatio talis dicitur eſſe uoluptas, & quanto operatio perfectior eſt, tanto maior dicitur eſſe uoluptas. De obſcœnis autem non loquimur, quia Philoſophus non putat eas appellandas eſſe uoluptates, cum ſint mixtæ atque impuræ, & non ſint ſine impedimento. Sed illæ erunt ueræ, & ſummæ uoluptates, quæ perfectiſsimas & præſtabiliſsimas comitantur operationes, & ipſam omnino felicitatem. Poſt hæc Philoſophus reſumit definitionem felicitatis quam in primo propoſuit nobis repetens ſummatim nonnulla quæ antea dixerat, ut eius explicatio euidentior eſſet: &

primò tractat de ea in communi, oſtendens quòd eſt operatio per ſe expetibilis a uirtute proueniens,& quòd non conſiſtit in otio uel ludo,ut multi forſitan imperiti opinarentur. Deinde determinat de felicitate in ſpecie: nam cum ea ſit duplex, contemplatiua uidelicet & actiua,incipit docere prius de contemplatiua, quia præſtantior eſt, & quia antea de ea parum tetigerat differens eius doctrinam in hunc decimum librum. Itaque multis rationibus oſtendit contemplationem ſecundum ſapientiam ſupremam eſſe felicitatem humanam. eamq; ſimilē eſſe operationibus ſubſtantiarum ſeparatarum,atq; ideo competere homini uiuenti ſecundum uirtutē mentis, & uita quadam a curis quæ plerunque mortales exagitant, & perturbationibus aliena. Comparat deinde Philoſophus contemplatiuam felicitatem cū ipſa actiua quæ eſt operatio ſecundum prudentiam & uirtutem moralem, & multis rationibus contemplatiuam longè anteponit,non quòd actiua non ſit felicitas,& ſummum bonum in genere ſuo, ſed comparata cum ipſa contemplatiua non parum eſt inferior illa huius Philoſophi ſententia. Itaq; multis laudibus hanc contemplatiuam extollit,& oſtendit uirum ſapientem per talem operationem euadere chariſſimum deo, & quoquo modo,ſi dicere licet, per huiuſmodi contemplationem,atq; ea præſertim qua ipſum deum contemplatur, coniungi cauſæ ſuæ, atque ex eo feliciſsimum euadere,felicitate quidem humana quoad fieri in hac uita poteſt. Poſtremo autem loco Philoſophus expleta iam doctrina de moribus cùm eſſet ad politicam tranſiturus,cum qua & œconomica contineri uidetur,attulit quandam partem quæ eſt quaſi connexio quædam cum libro ciuilium, ubi oſtendit non ſufficere hāc de moribus tradidiſſe, aut cognouiſſe doctrinam,ſed oportere executioni mandare atq; in actionem deducere: hoc autem fieri non poſſe ſi bona inſtitutio iuuenibus & adoleſcentibus adſit,& etiam perſeueret, & hoc aſſequi poſſe ſi uiuere aſſueſcant ſub legibus, aut publicis, aut priuatis,ſi publicè non adhibeatur cura: quare oportere patresfamilias, & ciues qui uerè ſunt ciues aptos eſſe ad ferendas leges. Sed quis hæc docere poteſt? & de hac facultate quæ ad ciuilem pertinet doctrinam tradere? Nam ij qui in republi. uerſantur, non ſunt ſatis ſufficientes: ſed multò minus ſufficientes uidentur eſſe ſophiſtæ qui eam profitentur. Quare hoc munus cùm ſui maiores omiſerint, ſe ſuſcepturum profitetur,ut tali doctrina in uita ciuili quo ad fieri poteſt felix euadat,& ſufficiens ad ferendas leges: talem enim architectum appellare Philoſophus ſolet & eius facultatem architecturam, ueluti præſtantiorē cæteris actiuis facultatibus, ut antea uidimus. Et hic ſit finis decimi & ultimi libri Ethicorum.

ETHICORVM ARISTOTELIS cum commentarijs Donati Acciaioli

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMAN.

REGISTRVM,

ab A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z.

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sſ Tt Vu Xx Yy Zz.

Aaa Bbb Ccc Ddd Eee Fff Ggg Hhh Iii Kkk Lll Mmm Nnn Ooo Ppp Qqq Rrr Sſſ Ttt Vuu Xxx.

Omnes ſunt duerniones, præter Xxx.

VENETIIS,
Apud Franciſcum, & Gaſparem Bindonum fratres.
M D LXV.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

LABORATORIO DI RESTAURO
S. FRANCESCA ROMANA
Via del Teatro di Marcello 32
00186 ROMA